CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. X
Partea a II-a

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. X, Partea a II-a

Domniei Sale
Domnului Ștefan Andreescu
Cu afectuoasă prietenie
Paul Cernovodeanu

17/12/2001

FOREIGN TRAVELLERS
ABOUT
THE ROMANIAN COUNTRIES

Vol. X, Part II

CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL
MINISTERULUI CULTURII ŞI CULTELOR

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei Române, format din: † MARIA HOLBAN, MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, PAUL CERNOVODEANU şi † ION TOTOIU.

Revizuirea ştiinţifică şi actualizarea manuscrisului s-au realizat de către Paul Cernovodeanu, cu suportul material obţinut din Grantul Academiei Române, nr. 89/1998.

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de Istorie „N. Iorga”

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. X

PARTEA a II-a

Volum îngrijit de † MARIA HOLBAN,
MARIA M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU,
PAUL CERNOVODEANU (redactor responsabil)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

BUCUREȘTI, 2001

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
P.O. Box 5-42, Ro-76117,
Bucureşti, România
Tel.: 401-411 90 08, 401-410 32 00
Fax: 401-410 39 83
e-mail: edacad@ear.ro

Redactor: NICULINA FLOREA
Tehnoredactor: SILVIA DEOCLEŢIAN
Coperta: GIGI GAVRILĂ

Bun de tipar: 15.10.2001. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 44,25 + 18 planşe.
C.Z. pentru biblioteci mari: 91(498)(082)
91.04(∞: 498)(082)
C.Z. pentru biblioteci mici: 91.

ISBN 973-27-0808-5

Imprimat în România

Tipografia: SEMNE

JOHANN BAPTIST NAYSS*

(secolul al XVIII-lea)

Johann Baptist Nayss, negustor din Fiume, a întreprins, în august 1787, din însărcinarea administrației orașului amintit, o călătorie în Ungaria. Ea avea ca scop atât aprecierea cantitativă a rezervelor de produse din Ungaria și posibilitatea exportului lor direct prin Fiume și Marea Adriatică, cât și studierea posibilităților unor noi debușee pentru mărfurile de „pe litoral", cu centrul la Fiume. Nayss a călătorit în Croația, după aceea, pe Dunăre, în Banat și apoi spre nord, prin Ungaria, până la Košice. De aici s-a înapoiat la Fiume, trecând prin Miškolć, Eger și Budapesta. La întoarcerea sa din călătorie, acest negustor itinerant (cum își zicea) a înaintat un amplu raport autorităților din Fiume expunând constatările sale.

El preconizează o mai bună folosire a posibilităților economice ale Ungariei, îmbunătățirea circulației mărfurilor, a navigabilității râurilor și urmărește posibilitățile ei de comerț exterior, independent de Austria. A fost interesat în special de linia Tisei, pentru transportul mărfurilor din Polonia spre Fiume, ocolind Viena. Nayss privea dezvoltarea societății prin prisma economismului. El considera necesară desființarea iobăgiei, pentru stimularea producției și pentru ca șerbii eliberați să depună eforturi mai mari, în vederea vânzării prisosului, eventual de produse agroalimentare. A semnalat specula practicată în dauna românilor săraci, cărora li se da, cu împrumut, bani, pentru plata impozitului, luând în schimb produsele lor la jumătate de preț.

În călătoria sa prin Banat, el a observat cultura prea primitivă a pământului și modul nerațional în care se risipeau recoltele. A acordat atenție și cultivării tutunului de bună calitate produs de această regiune, precum și culturii orezului.

Relatarea lui Nayss, intitulată pe latinește: *Relatio mercatoris Nayss super peracta commerciali peregrinatione per Hungariam 1787 aug. 27*, dar redactată în limba germană, s-a păstrat în Arhivele de Stat din Budapesta (lad. KKK, fasc. VI, nr. 39), fiind publicată cu un comentariu de Kosáry Domokos, sub titlul: *Egy gazdasági utazás a II József kori Magyarországon* (O călătorie economică în Ungaria în timpul lui Iosif al II-lea), în *Agrártörténeti Szemle. Historia rerum rusticarum*, vol. IV, Budapest, 1962, nr. 1–2, p. 208–233. Textul lui Nayss este necunoscut istoriografiei române.

RELATARE ASUPRA CĂLĂTORIEI COMERCIALE DIN 1787[1]

[Banatul]

p. 222 În întreg Banatul recolta stă în aer liber, în clăi, din cauza lipsei de hambare, fiind expusă deci la toate intemperiile, la prădăciunile păsărilor sau

* Volumul de față reprezintă partea a II-a a tomului X și ultima a colecției *Călători străini despre Țările Române (1368–1800)*.

Partea I a volumului X a văzut lumina tiparului în anul 2000.

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german publicat în *Agrártörténeti szemle*, sub titlul: *Egy gazdasági utazás a II József-kori Magyarorzágon...*, IV (1962), nr. 1–2, p. 222–223.

ale şobolanilor. Cu excepţia coloniştilor germani, care treieră produsele şi le leagă în snopi, toţi ceilalţi ⟨locuitori⟩ obişnuiesc să le îngrămădească împreună – unele peste altele – ca pe fân şi să le treiere cu caii. Acest fel potrivnic bunului simţ – datorită pagubei pe care o suferă cerealele din cauza ploii – este raţiunea pentru care coloniştii din Banat şi din alte părţi ale Ungariei se bucură numai de o jumătate din recolta lor, deoarece cealaltă jumătate se pierde pe câmp, fiind, în parte, mâncată de păsări şi şoareci şi, în parte, călcată de cai şi putrezită din pricina umezelii. Propunerea de a obliga pe fiecare colonist să-şi facă rost de un hambar ar fi costisitoare, de vreme ce aceşti supuşi abia sunt în stare să-şi plătească dările la timp. De aceea ar fi mai bine să se perceapă în bani sau produse corvezile şi obligaţiile de muncă[2], pentru ca aceşti bieţi oameni să aibă timp să-şi vadă de treburile lor proprii şi ca în timpul când ar trebui să-şi treiere grânele să nu fie obligaţi să muncească fie pentru moşier, fie pentru comitat, deoarece se observă că acei supuşi care şi-au plătit în bani corvezile (ca, spre ex., în satul bulgăresc (!)[3] Beşenova Veche[4], în apropiere de Sânnicolaul Mare[5]) trăiesc în deplină înlesnire şi sunt mulţumiţi. Dacă aceşti colonişti ar fi ajutaţi să iasă din strâmtoarea lor actuală şi ar putea să-şi vândă produsele în fiecare anotimp, cu mai mare câştig, datorită înlesnirii făcute prin depozitele nou înfiinţate, s-ar îngriji chiar ei ca să-şi procure posibilităţi mai mari, spre a-şi spori propriile lor venituri.

§ 14. Timişoara foloseşte orice posibilitate prielnică, pe care i-o oferă situaţia sa favorabilă în mijlocul Banatului şi a canalului care se varsă în Tisa, la Becicherecul Mare, deoarece aceşti negustori aduc toate mărfurile de pe litoral[6], pe calea apei, cu cheltuieli reduse, şi în acelaşi timp îşi trimit produsele constând din: cereale, ceară şi lână, pe calea apei, până la Karlova[7], sau Ljubljana. Ar fi de dorit ca acele mărfuri, ce urmează a fi trimise de aici în Transilvania şi de acolo încoace, să poată folosi râul Mureş, pentru uşurarea cheltuielilor de transport şi să nu aibă a plăti 1 florin şi 12 creiţari pentru un chintal, întrucât toate mărfurile transportate de aici spre Transilvania, cât şi de acolo încoace trebuie să fie duse pe uscat pentru o mai scurtă durată a transportului, cu excepţia sării care se transportă pe apă. Ar fi, de asemenea, necesar să se îngrădească specula evreilor, care împrumută pe români cu sume mici pentru plata impozitelor, iar în loc de bani primesc drept plată fie produse ale solului, fie lână (însă numai la jumătatea valorii), împrejurare care menţine pe aceşti oameni într-o sărăcie veşnică, în aşa fel încât în mod obişnuit ei nu pot scoate decât jumătate din venitul lor; pentru ocrotirea supuşilor nu există un mijloc mai potrivit decât ca, în cazul lipsei de cereale, impozitele să se primească în natură, în schimbul unui preţ echitabil, care ar trebui stabilit

[2] *Frohndienste oder Robothen.*

[3] *Im dem Buharischen [!] Dorfe.* De fapt, sat de colonişti bulgari.

[4] În textul publicat *Besckdenize.* Probabil corect Bescheniza, veche denumire a satului şi a comunei Dudeştii Vechi, jud. Timiş.

[5] *Gross St. Miklos.*

[6] Litoralul adriatic.

[7] *Karlstadt* (azi Karlovać, în Croaţia, la S-E de Ljubljana, pe râul Culpa, afluentul Savei).

anual după starea veniturilor mai ridicate sau mai reduse, după cum se obişnuia în timpul Direcţiunii din Timişoara[8]. Cultura orezului a luat de câtva timp o întorsătură bună şi se speră, nu numai să se împlinească pierderile suferite mai înainte, dar chiar să se obţină şi profituri mari din aceasta. Clima, care este mai rece aici ca în Italia, nu dă vreo speranţă ca orezul să se dezvolte aici atât de bine şi să ajungă ca cel din Lombardia şi nici să fie atât de alb şi de tare, deoarece el începe să se coacă abia în mijlocul lui octombrie; cum el nu ajunge la deplina sa coacere, rămâne prea moale şi este uşor strivit la batere, iar culoarea sa închisă provine, de asemenea, de la lipsa sa de maturizare.

§ 15. Aradul Nou şi cel Vechi pot furniza pentru litoralul unguresc, folosind Mureşul până la Seghedin, slănină, tutun sârbesc şi de Glogova, ca şi puţină ceară //. Pe Mureş nu se trimit din Transilvania încoace alte mărfuri p. 223
decât: sare, lemne de construcţie şi de foc, dar se trimit de aici acolo vinuri şi alte câteva varietăţi de mărfuri de mică importanţă, deşi acesta ar fi drumul pe care să se introducă în Transilvania produsele de pe litoral în condiţii mai ieftine şi mai bune decât prin Timişoara.

Acest tutun este vândut pe litoral drept ⟨tutun⟩ de Seghedin, de care se deosebeşte prin aceea că are tulpinile mai groase şi frunzele mai mari; de altfel acesta este de bună calitate şi poate fi folosit ca o resursă în anii când acest articol este mai căutat şi, prin urmare, să împiedice ridicarea exagerată a preţului celui de Seghedin. În această vecinătate se găseşte mult preţuitul vin roşu[9] care, după vinurile de Tokay, trece drept cel mai bun din toată Ungaria.

Mureşul iese adesea din matca sa, inundă şi pustieşte multe localităţi, livezi şi sate în Banat, iar pagubele provocate de aceste inundaţii nu ar putea fi oprite decât prin înjghebarea unui canal cu stăvilare, în care apa de prisos să fie condusă să se verse, în sfârşit, în Tisa; iar fiindcă această lucrare ar costa o sumă prea considerabilă, iar profitul principal al folosirii sale ar reveni proprietarilor de moşii şi nu fiscului, în aceste condiţii ar fi puţin probabil ca Preaînalta Curte să cheltuiască în acest scop un milion de guldeni, ⟨mai ales⟩ când particularii nu se oferă ei înşişi să contribuie cu o sumă corespunzătoare profitului ce le-ar veni lor din această binefacere. Tutunul care se cultivă în Banat, şi anume în regiunile: Sânnicolaul Mare[10], „Cernabara"[11] şi spre Canişa[12], se deosebeşte de cel adevărat de Seghedin numai prin frunzele sale mai mici şi este şi vândut drept ⟨tutun de⟩ acesta. Aici se obţin puţine grâne curate, ba chiar majoritatea o constituie aşa-numita calitate de cereale amestecate[13], şi anume, din pricină că ⟨mai toţi⟩ coloniştii, în majoritate români, bulgari şi puţini germani, nu sunt dispuşi să-şi sporească veniturile ⟨până la deplina lor posibilitate⟩, fiindcă din această regiune se transportă puţine mărfuri. Din Canişa ungurească până la Seghedin nu se găseşte nici un articol de speculat pentru ⟨comerţul de pe⟩ litoral, cu excepţia tutunului de Seghedin, despre care ar fi mai multe de spus aici.

---

[8] A administraţiei austriece din Banat.

[9] *Den kostbaren rothen Megneser Ausbruch.*

[10] Lângă oraşul cu acelaşi nume, jud. Timiş.

[11] *Czernabara* = „Canişa turcească", azi Novi Kneževac, în Iugoslavia.

[12] *Canischa*, Kanisza ungurească.

[13] *Halbfruct.*

ERNST FRIEDRICH KÖNIG

(? –1788)

Ernst Friedrich König, care a deținut din octombrie 1786 până în ianuarie 1788 funcția de consul al Prusiei în Principatele Române, apare ca o figură pitorească și puțin caricaturală, în urma unor ecouri răuvoitoare, provenind de la agenții austrieci, mai întâi Raicevich, mai apoi baronul Metzburg. Primul avea pentru colegul său nedorit un fel de fobie vehementă, iar succesorul său, doar ifosul unui baron față de un dascăl destul de boem, lipsit de rafinamentul lumii bune, toate acestea pe un fond de ostilitate față de Prusia.

Născut la Breslau, deci silezian de baștină, devenit supus al Prusiei, în virtutea anexării acesteia de către Frederic al II-lea, el a studiat dreptul la Universitatea de la Halle, unde și-a cheltuit averea de la părinți, și a ajuns – nu se știe cum –, în 1774, la București, unde dădea lecții particulare fiilor de boieri. De acolo a trecut în Moldova, unde a predat limba latină în școala grecească de la Iași, cu o leafă de o mie de piaștri pe an. A avut, pe rând, ca elevi pe fiii lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, apoi pe ai lui Constantin Moruzi și, în urmă, pe ai lui Alexandru Constantin Mavrocordat (Deli bei). Totodată, mai dădea lecții odraslelor marilor boieri. La nevoie era consultat ca jurist în probleme de drept. Secretarul domnului îl mai folosea la redactarea corespondenței în limba germană. Când în iunie 1784 a trecut prin Iași însărcinatul cu afaceri al Prusiei la Poartă, Heinrich Friedrich von Diez (care a fost primit cu mari onoruri în Principate, spre marele necaz al agentului imperial Raicevich), König, care era de 10 ani în Moldova, și-a oferit serviciile în calitate de consul, chiar neplătit. El nu cerea deocamdată o retribuție pecuniară, urmand a trait mai departe cu banii câștigați din lecțiile sale. Se știa doar că un consul mai avea și unele venituri lăturalnice: din acordarea supușeniei prusiene unor locuitori sau negustori din țară, din eventuale câștiguri de la remontă și chiar din profituri legitime, care ar fi rezultat din încercarea unor operații comerciale pe cont propriu, stabilind legături directe între Moldova și centre comerciale, ca Breslau, de pildă.

Urma să i se trimită patenta de numire prin rezidentul prusian din Polonia, Ludwig von Buchholtz. Dar numirea nu putea fi socotită valabilă fără obținerea unui berat de la Poartă, recunoscând existența unui consulat prusian în Principate. Înainte de a sosi patenta, i se face lui König, din partea domnului (Deli bei), prin medicul acestuia, Beneveni, unul din cei doi singuri credincioși cu adevărat ai acestuia – după cum declară König –, o propunere destul de neașteptată, despre care pomenește în raportul său, din 17 ianuarie 1785, către rege, și anume: ca să meargă discret în Transilvania, spre a observa și a da seama despre situația de acolo. Era vorba de răscoala lui Horea, despre care Poarta îi cerea domnului informații sigure. König părea foarte potrivit, neavând sentimente prea calde pentru imperiali, care să-l influențeze în sensul lor. Sosind patenta s-a renunțat la acea însărcinare.

Patenta, expediată de rezidentul prusian de la Varșovia la Nimerov, este încredințată acolo unui evreu, David, ce mergea la Iași, pentru treburile sale. Scrisoarea nu fusese trimisă cu poșta, pentru a nu atrage atenția celor doi consuli, rus și austriac, ostili acestei înființări de post nou consular. Scrisoarca fiind îndreptată dlui *consul* König, bietul David s-a informat de la coreligionarii săi din Iași, care l-au condus la Agenția imperială, sediul lui Raicevich, care, deși intitulat agent, era cunoscut drept consul, și întrebându-l pe cancelistul Öchsner dacă

locuia acolo dl consul König, i s-a spus că da şi *i s-a reţinut plicul*, el având a veni după răspuns a doua zi. Dar cum el mai avea o scrisoare către maiorul Seidlitz (trimisul prusian pentru remontă) şi i se cerea în ea să confirme primirea scrisorii de către König, Seidlitz l-a trimis pe evreu îndată la Agenţie să o ceară înapoi. Dar Öchsner a tăgăduit a fi văzut măcar o asemenea scrisoare, susţinut zgomotos de maiorul Beddaeus cu caporalii săi. Bietul David a fost ameninţat cu 200 de ciomege şi gonit împreună cu tovarăşii săi, aduşi de el ca martori. Secretarul lui Seidlitz, trimis de acesta, n-a obţinut nici un rezultat. Adevărul este mărturisit de Raicevich, în raportul său către cancelarul Kaunitz, în care justifică, ba chiar şi face un merit din dosirea providenţială a patentei.

Odată patenta căzută în mâinile imperialilor, nu se mai putea ascunde existenţa ei. Cu atât mai mult, cu cât König, din ordinul chiar al domnului, i-a adresat acestuia un protest solemn, ce trebuia înaintat la Poartă. Din partea sa, şi evreul a făcut o plângere, dar până în cele din urmă ele au rămas fără urmare. Sau mai bine zis, au avut tocmai urmarea de care se temuse König. Căci internunţiul şi ambasadorul rus de la Poartă, informaţi de consulii lor din Iaşi, aveau să lucreze la Poartă contra eliberării beratului. Iar diplomaţii prusieni, al căror sprijin îl aştepta König, îi primeau stăruinţele cu multă filosofie, repetând că patenta nu trebuia divulgată, că trebuia să se purceadă la Poartă pe tăcute, prin surprindere etc. şi că ar fi şi oarecare incompatibilitate între situaţia de dascăl al beizadelelor şi calitatea de consul.

Fără să mai aştepte sosirea beratului, König îşi începe activitatea de consul neoficial. Primele sale rapoarte privesc situaţia actuală din Moldova, cu referire mai ales la chestiunea explozivă a aşa-zişilor „dezertori", ceruţi înapoi de imperiali. El subliniază pretenţiile excesive, ce riscau să golească ţara de locuitori, şi deosebirea ce trebuia făcută între dezertorii din ultimul război şi locuitorii din marginea Transilvaniei, fugiţi din cauza conscripţiei din 1766, în legătură şi cu mişcarea lui Sofronie. Austriecii ar fi pretins acum 4 000 de familii din Moldova şi 8 000 din Ţara Românească. El mai stabileşte şi o deosebire între cei fugiţi după depunerea jurământului către împărat şi cei fugiţi mai înainte. Totodată, denunţă cu toată convingerea intenţia imperialilor de a pretinde toată Moldova, în virtutea faptului că stăpâneau Bucovina cu Cernăuţi, fosta capitală (?) [confuzie cu Suceava] a Moldovei.

În rapoartele următoare, König face un istoric al progresului vertiginos al abuzurilor practicate în chestiunea „dezertorilor", şi anume: goană după familii întregi, sistem de depistare a lor printr-un spionaj susţinut, brutalităţi ale caporalilor lui Beddaeus etc.

Trebuie urmărit în paralel acest istoric cu seria rapoartelor lui Raicevich în această privinţă. Este arătată metoda ipocrită a scoaterii acestor locuitori în mici transporturi, pentru a nu se da alarma, apoi, când protestează domnul, se recurge la un sistem de intimidare. König vorbeşte chiar de o scrisoare fictivă *(Artificial Schreiben)*, arătată ca venind de la cancelar, cum că austriecii împreună cu ruşii (care aveau şi ei „dezertorii" lor) vor obţine mazilirea domnului... etc. Lămurit de König despre această invenţie apocrifă, el totuşi se teme să fie date la lumină toate acestea, ca să nu fie el tras la răspundere pentru toleranţa sa de la început, când nu se puteau cunoaşte proporţiile acestor abuzuri.

Concomitent cu recuperarea „dezertorilor", cărora li se promitea iertarea trecutului şi o scutire de impozit pe trei ani, austriecii au găsit mijlocul de a atrage pe calea aceasta şi o parte din ţăranii moldoveni get-beget, care se declarau chipurile „dezertori", pentru a beneficia de condiţiile favorabile promise.

La cererea regelui, König redactează şi un raport privind starea *politică şi comercială a celor două Principate*, cu o înşirare a mărfurilor naţionale ce ofereau posibilităţi de export în Prusia, a mărfurilor de import şi a debuşeelor pentru anumite categorii, cu un plan întreg de stabilire a unui trafic direct între Prusia şi Moldova. Ar fi de comparat acest raport cu capitolul corespunzător din *Istoria*... lui Sulzer.

Dacă aceste rapoarte ale lui König îl arată ca pe un observator serios şi capabil de convingeri reale, fără a uita cu totul şi profitul său personal, în schimb, felul cum discută fuga lui Firaris şi desele maziliri şi numiri de domni, precum şi problema unei reformări a acestui sistem este de-a dreptul uimitor.

Cu o uşurinţă ciudată, el declară totul perfect. După el, soarta ţăranului nu este influenţată de aceste schimbări, contribuţia rămânând aceeaşi. *Şi chiar ar fi de dorit ca apăsarea (dărilor) să fie mai mare, ei fiind foarte leneşi din fire (?) şi nu încep să muncească decât atunci când sunt împinşi la aceasta, căci prin aceasta ar fi siliţi să cultive un pământ vast şi necultivat* (!). Cu toată contribuţia atât de mare, vezi că ţara şi ţăranii trăiesc în belşug, mai mult ca aiurea, şi mai sunt mulţumiţi şi veseli (?). Ba chiar mazilirile şi numirile de domni aduc un prilej de câştig (!). Este adevărat că necredinţa domnilor, a moldovenilor şi a grecilor au dus la pierderea privilegiilor ţării..., dar Moldova a dăinuit de atâtea veacuri şi va mai dăinui încă şi mai mult tot aşa cum se află şi azi... (câştigă negustorii şi boierii din aceste schimbări...). Optimism? Inconştienţă? Unde a văzut el atâta veselie şi belşug în ţară? Când scria aceste rânduri îşi obţinuse beratul, precum şi o leafă de 600 de lei pe an. Această leafă devenise o idee fixă, de când tot aştepta beratul. Contrariu celor spuse mai înainte, el declară acum că prestigiul regatului prusian nu îngăduie ca reprezentantul său să fie un dascăl plătit de unii şi de alţii. Nici nu ar mai putea să se ocupe de beizadele, domnul nu ar admite aceasta, spre a nu fi bănuit de Poartă. De altminteri domnul i-a şi spus să renunţe la postul său de la „Colegiu" (Şcoala grecească), adăugând că va avea el grijă în taină ca el să nu rămână în pagubă. Dar totul atârna de berat, şi acesta întârzia.

Convins că această zăbavă se datoreşte lui von Diez, şi confirmat în această părere de către Beneveni, d'Hauterive şi, pe rând, de cei doi domni Deli bei şi Firaris, el bănuieşte nişte lucrături ale dragomanilor Legaţiei Prusiene, Frangopoulo, candidat şi el la acest post. Îndată se grăbeşte să plece la Constantinopol, chipurile pentru a se interesa de o biserică luterană în Principate, dar, în realitate, pentru a urmări de aproape emiterea beratului. După o şedere ce se prelungeşte, se înapoiază, în sfârşit, aducând şi mărfuri de la Constantinopol, dar fără berat. Sosit la Constantinopol, la 14 februarie 1786, el se reîntoarce în iunie. Beratul va fi dat, în sfârşit, în octombrie. Abia din acel moment se poate vorbi cu adevărat de un consul al Prusiei în Principate. Plin de zel, el expediază rapoarte voluminoase, adresate direct ministrului de la Berlin, spre necazul lui von Diez, care găsea că ar trebui să se purceadă în felul cum fusese organizată mai în urmă corespondenţa agentului imperial din Principate, care, începând din ianuarie 1785, trebuia să-şi adreseze rapoartele internunţiului, la Constantinopol, şi nu cancelarului, la Viena. Legătura directă cu superiorii lui Diez i se părea acestuia că era o ştirbire a propriului său rol. Astfel că la primul prilej, socotit de el potrivit, s-a dezlănţuit contra informaţiilor de la Iaşi, referitoare la vestita întrevedere dintre Ecaterina a II-a şi Iosif al II-lea, la Cherson, declarând cu acreală că ele erau nişte mistificări ale unui ceasornicar sosit din Cherson! König trebuia să se mărginească la domeniul său, adică al chestiunilor comerciale, să nu mai trimită rapoarte în limba franceză (limba diplomatică!), ci în germană şi să nu mai cheltuiască cu curieri fără rost, să folosească hârtie obişnuită etc. Iar cifrul cerut de el i se refuză. Dar chiar dacă apăreau naivităţi în acel raport, el cuprindea şi ştiri vrednice de crezare, pe lângă comentariile de prisos. Autorul nu merita caracterizarea înverşunată a lui Diez „de om fără cunoştinţe şi judecată, cu mintea închisă ermetic pentru politică, statistică şi ştiinţă", un ignorant pretenţios, incomod şi compromiţător, căruia i-a mai făcut [= Diez] observaţii pentru răspândirea de minciuni şi prostii şi căruia ministerul trebuie să-i dea odată ordine serioase de a se mărgini la ceea ce se pricepe.

Numai că rapoartele *din domeniul său*, deşi pline de observaţii juste şi de sugestii de bun simţ, nu erau luate în seamă. Ele se refereau la problema remontei pentru armata prusiană şi cea a stabilirii unui comerţ direct între Moldova şi Prusia. König arăta inconvenientele sistemului în uz la achiziţionarea cailor de remontă; intermediarii folosiţi pricinuiau cheltuieli inutile şi nu erau destul de diligenţi. Trebuiau luate măsuri faţă de concurenţa imperialilor, care îşi trimiseseră împuternicitul lor pentru contractarea de cai. Aceştia se cumpărau de la marii boieri, cu herghelii importante, dar tranzacţiile erau influenţate de conjunctura politică. După contractarea făcută cu prusienii, boierii veneau să strice vânzarea restituind arvuna primită, pentru a vinde acei cai imperialilor. Întrucât maiorul prusian Seidlitz, însărcinat cu remonta, era bătrân şi delăsător,

König propunea să meargă el personal la hergheliile respective, fiind doar nevoie de un auxiliar priceput la cai, care să-l însoţească. În felul acesta se putea scăpa de intermediari care sporeau cheltuielile.

Cât priveşte comerţul, el arăta nevoia stabilirii unei legături directe între Moldova şi unele centre comerciale din Prusia, care cuprindea acum şi Silezia. Observând cum purced evreii şi armenii, exportând vite mari la Breslau şi aducând mărfuri de tot felul la înapoiere, el schiţează un plan în acest sens. Este interesant de comparat acest plan cu acela al lui Sulzer din *Istoria* sa.

Pentru König, condiţiile sale se îmbunătăţiseră. Postul de consul era retribuit cu 600 de lei pe an. Dar şi înainte de aceasta, îşi cumpărase o proprietate lângă Iaşi, pe care o arenda armenilor crescători de vite. Avea o casă bună. Era însurat cu o germană din Transilvania şi avea o fiică măritată. Fiind sociabil, avea prieteni şi lua parte la petreceri. Cu d'Hauterive se vedea în fiecare zi. Cu consulii, care dădeau baluri şi concerte, trăia în termeni corecţi, fiind poftit de ei cu aparentă cordialitate. Cu domnul fugar, Firaris, se înţelesese destul de bine, chiar când nu l-a putut convinge să scadă vama la mărfuri de la 5 la 3%. Cu noul domn, Alexandru Ipsilanti, părea că stă bine, dar între ei domnea cea mai autentică nesinceritate.

Dar orizontul se întunecă, războiul se apropie. În rapoarte sunt semnalate pregătiri semnificative. Turcii poruncesc lucrări de apărare, strângeri de alimente, armata rusă este foarte aproape, ocupaţia turcească bate la uşă. Consulii se gândesc unde să se refugieze când va bate ceasul. Domnul are o singură speranţă: să fie capturat de austrieci. Dar ocupaţia turcească este prefigurată de un fel de parodie a ei. Populaţia din Iaşi este terorizată de răscoala ortalelor din noiembrie 1787, nu mult după declararea războiului ruso-turc. König notează panica din oraş, măcelul ce a urmat şi este ferm hotărât să plece odată cu agentul austriac sau odată cu domnul, să se ascundă undeva şi să reapară la venirea ruşilor lui Rumianţov sau să treacă la Cameniţa. Dar agentul austriac fuge cu copiii săi înainte de declararea războiului de către împărat, spre disperarea domnului, ce se vede părăsit soartei sale. König, aflând de fuga baronului Metzburg, se face şi el nevăzut. Dar dispariţia lui este totală şi definitivă. Despre ea sunt două versiuni: a) a fugit spre Cameniţa, unde nu a mai ajuns; b) a fost ucis din porunca domnului, pentru că îi aflase gândul de a se lăsa răpit de imperiali. Un periodic berlinez din anul 1803 („Neue Berlinische Monatsschrift", seria nouă, IX, 1803, p. 388–380) a dat unele amănunte, ce trebuie privite cu rezervă, întrucât unele precizări aduse acum par să nu corespundă întocmai cu realitatea. Iată versiunea din 1803: König este chemat la domn, se duce la el şi nu se mai întoarce. Nu a mai fost văzut nici vizitiul. Caii şi trăsura ar fi fost găsite la Copou, „un deal din apropierea oraşului, fără nici un fel de păzitor...". S-a spus că domnul ar fi pus pe arnăuţii săi să-l atace *„und in den Abtritt versenken zu lassen"*. Despre familia lui se dau ştiri incontrolabile. Pe nevastă a lăsat-o (überliess er) în seama unui negustor grec. Acela a murit la Smirna, iar văduva s-a măritat acolo cu un medic englez. Împreună cu el s-a întors la Iaşi, unde a rămas văduvă a doua oară, şi mai trăieşte şi acum acolo. A mai rămas de la consul şi o fiică, măritată la Iaşi, cu un negustor german (?). Dar despre această fiică Elisabeta-Mina aflăm că era măritată cu un Săndulachi (deci nu cu un german!). N. Iorga dă numele ei, pe acela al soţului ei şi mai dă o informaţie destul de sugestivă. Ea rămânând în Iaşi, *a fost arestată din ordin domnesc* (vezi Hurmuzaki, X, *Rapoarte consulare prusiene,* p. XLIII. Totuşi, deşi aminteşte de acuzaţiile miniştrilor prusieni, anume Lucchesini şi Buchholz, din 10 şi 26 martie 1792, aduse lui Ipsilanti, N. Iorga refuză să accepte această concluzie, care i se pare de neconceput).

De dispariţia misterioasă a lui König s-au ocupat, în treacăt, mai toţi istoricii. Dar o cercetare mai atentă a rolului său în înfiinţarea consulatului prusian în Principate a dat doar N. Iorga, în vol. X al colecţiei Hurmuzaki, cuprinzând rapoartele consulare prusiene, atât în introducere, cât şi în corpul volumului. König este prezent şi în rapoartele lui Raicevich (Hurmuzaki, XIX_1) şi în cele ruseşti (Hurmuzaki, I, seria nouă, *Corespondenţa consulară rusă).* Recent, cercetătorul Ştefan Lemny a redat o versiune din 1803, deci

ulterioară cu 16 ani dispariţiei lui König, aflată în periodicul „Neue Berlinische Monatsschrift", IX (1803), p. 388–390, analizată de noi mai sus, în articolul: *Ştiri despre români într-o publicaţie iluministă:* „Berlinische Monatsschrift", în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, vol. XXII/2 (1985), p. 749.

RAPORT DIN BUCUREŞTI (DECLARAŢIA DE RĂZBOI DIN 1787)[1]

1787, 29 august, Bucureşti

p. 32 În chiar ziua sosirii mele la Bucureşti, dl consul general al Rusiei[2] a fost reţinut (détenu = arestat) în mod onorabil la curtea domnului[3], pentru a fi // expediat şi escortat până la graniţele Ţării Româneşti şi ale Moldovei: el va pleca, aşadar, în puţine zile de aici. Domnul a primit un ordin de a-i asigura plecarea, garantând pentru viaţa sa, a personalului său şi a bunurilor sale.

Viceconsulul Rusiei la Iaşi[4] a avut şi va avea aceeaşi soartă, după câte am auzit de curând, întrucât Poarta a trimis trei firmane, în care vesteşte declaraţia de război şi arată motivele acestuia, conţinute în tratatul de la Kainargi şi în convenţia de la Ainali Kavak.

Domnul Moldovei ⟨Alexandru Ipsilanti⟩ m-a tratat în chipul cel mai afabil înainte de plecarea mea: astfel mi-a dat o escortă de un căpitan şi doi tufecci-başi până la Bucureşti... Vă voi comunica şi ce mi-a spus la plecarea mea. Pe drum am întâlnit 3 000 de turci care fugiseră de la Ismail.

Domnul Ţării Româneşti le-a opus 200 de arnăuţi, cu câteva tunuri, care i-au silit să se întoarcă la Ismail. Aceşti domni nu mi se par în stare să poarte război. Starea lor este cât se poate de prăpădită şi îngrozitoare.

Înainte de plecarea mea de la Iaşi, am scris domnului Ţării Româneşti, informându-l de motivele pornirii mele spre reşedinţa sa. El a trimis în întâmpinarea mea răspunsul său extrem de politicos, al cărui original vă va fi trimis la Berlin.

La sosirea mea în această capitală, am fost primit în chipul cel mai măgulitor şi mai pompos. Acest domn este turc[5] şi ⟨cu sentimente de⟩ bun prusian în fundul sufletului; comportarea sa este perfectă.

Dacă totul este aşa cum spune domnul, totul va fi bine, dar populaţia ⟨lumea⟩ vorbeşte altfel, cu atât mai mult cu cât până acum nu se află aici nici armată, nici provizii, nici magazii. [Agenţia austriacă a preluat protecţia supuşilor ruşi... etc. Potemkin îşi va trimite trupele spre frontierele Moldovei şi Munteniei..., ştire pe placul moldovenilor şi muntenilor, cum e şi firesc].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în: Hurmuzaki, X, *Rapoarte consulare prusiene*, p. 32 şi urm.

[2] Ivan Ivanovici Severin.

[3] Nicolae Mavrogheni.

[4] Maiorul Ivan Lavrentievici Selunski.

[5] În sensul de filoturc, partizan al Porţii.

Raport din Iaşi

1787, 2 octombrie, Iaşi

A plecat din Iaşi cu toţi caporalii şi toată suita sa, potrivit poruncii p. 34
suveranului său, dl Beddaeus, căpitan austriac[6], şi la plecare a „divulgat” că speră să revadă curând pe domnii boieri, ⟨venind⟩ cu o armată de 40 000 de oameni, pe care împăratul va fi obligat s-o dea Rusiei, conform alianţei reciproce existente între cele două Curţi. A fost, poate, rechemat, ca să nu fie expus ⟨vexaţiilor⟩ populaţiei turceşti, dar pentru a ascunde teama despre această populaţie într-adevăr îngrozitoare, s-a găsit un alt pretext.

Domnii boieri au deci mai multă speranţă de a avea aici deocamdată pe domnii austrieci, decât pe ruşi, aceştia având destul de făcut în Crimeea, deşi se presupune mai înainte că prinţul fugar ⟨Firaris⟩ ar veni aici cu un corp de 12 000 de oameni să ocupe Principatul, dar ar fi trebuit ca acest prinţ să fi ocupat mai întâi Hotinul, ca să nu aibă o fortăreaţă în spatele său, ceea ce este întotdeauna primejdios, mai ales această fortăreaţă, care mai primeşte şi acum un corp suplimentar de 7 000 de turci.

Agentul austriac ⟨baronul Metzburg⟩ [7] se află tot la Bucureşti, dar secretarul lui de la Iaşi ⟨von Spaun⟩ se pregăteşte să plece, aşteptând ordinele ulterioare ale superiorului său, dar, în răstimp, el îi pune pe germanii rămaşi încă aici să plece treptat.

Raport din Iaşi (despre dezordinile ortalelor)

1787, 25 noiembrie, Iaşi

Cât priveşte împrejurările actuale de la Iaşi, ele se înrăutăţesc din zi în zi. Ortalele (15 000 de oameni) s-au purtat aici ca cei mai mari ticăloşi. Ienicerii, după ce au intrat cu forţa în Iaşi şi după ce au ucis câteva din agalele lor (caporali sau căpitani), care încercaseră să-i abată din calea spre Iaşi, s-au purtat destul de bine faţă de locuitori, timp de două zile, dar, după ce şi-au
vândut // marfa furată de la Galaţi, au început să dea buzna în prăvălii şi să p. 35
gonească pe negustori din ele, să vândă marfa aflată acolo, să spargă butoaiele cu vin prin beciuri şi să le scoată afară, ceea ce a fost hotărâtor. Odată beţi, au început treptat să maltrateze femeile în casele lor, să ucidă, să reteze, să taie şi să înjunghie, dar la început mai mult în taină decât făţiş.

Domnul ⟨Alexandru Ipsilanti⟩, pe jumătate mort ⟨de frică⟩, nu are decât 1 000 de turci, delii sau spahii, cavalerie, şi 1 000 de arnăuţi greci, tot cavalerie,

---

[6] Pentru venirea sa în Moldova şi rolul său în legătură cu chestiunea aşa-zişilor dezertori reclamaţi de austrieci, vezi rapoartele lui Raicevich, în volumul de faţă.

[7] Este al doilea agent imperial în Principate. A urmat îndată după Raicevich.

care fac de pază în toată Moldova şi la Iaşi. Cu aceşti puţini oameni, a fost cu neputinţă să se facă faţă la 15 000 de ieniceri. Domnul a găsit totuşi, la 23 a lunii acesteia, mijlocul de a face să plece trei ortale, dând 30 de pungi agalelor lor.

După ce au aflat ceilalţi de plecarea tovarăşilor lor, care totuşi depuseseră tot felul de stăruinţe („conjurations") ca să nu plece de aici, au fost cuprinşi de furie. Au venit cu toţii, ca nişte fiare (bestiaux) la Curte ca să-l asasineze pe domn, dar, văzând că domnul era bine păzit şi avea şi tunuri[8], au strigat cu toţii cu glas tare: „Tu, nemernicule de ghiaur, tu ai pus să fim aduşi de la Constantinopol aici, vrei să ne trimiţi contra ghiaurilor la Nistru, ca să fim ucişi, dar ai să te căieşti!".

După ce au rostit aceste cuvinte, s-au întors, cum au venit, şi au năvălit cu sila, câte 40–50 în fiecare curte şi în fiecare casă, au jefuit şi au ridicat toţi caii, pe care i-au putut găsi la Iaşi, cu o energie de necrezut... Era prea târziu pentru a li se opune vreo împotrivire. Nimeni nu întrezărise planul lor şi cine şi-ar fi închipuit că o armată, venită şi sosită la Iaşi ca infanterie, şi-ar pune în cap să plece în chip de cavalerie? Şapte turci au intrat la mine în curte, ei şi ţineau de căpăstru cei şapte cai ai mei, ca să-i scoată din curte, când am ieşit eu din cameră.

M-am apărat ca un bun prusian, împreună cu slugile mele, cu arma în mână, şi mi-am salvat, slavă Domnului, toţi caii. După ce au luat astfel aproape 4 000 de cai din Iaşi, au plecat, dar numai aceia care aveau cai.

Spre seară, iată că s-au înapoiat şi au adus înapoi şi pe celelalte ortale, pe care le expediase domnul în acea dimineaţă, şi în clipa aceea s-a produs revolta generală, în care era să pierim cu toţii.

Mitropolitul[9] a poruncit să se tragă clopotele de la toate bisericile, de care sunt mai bine de 150 aici în oraş, ceea ce a fost semnalul pentru chemarea la arme. Iată tot oraşul Iaşi, şi noi înşine, cu toţii, cu arma în mână. Au fost ucişi turcii şi măcelăriţi, şi făţiş şi în taină, şi i-am înspăimântat pe toţi şi i-am alungat, ca pe câini. Ar fi fost ucişi cu toţii, dacă n-ar fi luat-o la fugă, căci moldovenii, când aud clopotele, sunt în stare să bată 60 000 de turci, şi au mai fost recăpătaţi câţiva din caii pe care îi ridicaseră. În aceste triste împrejurări, cei mai mulţi boieri, ca şi secretarul domnului, dl Le Chevalier, au luat-o la fugă, aşa că puţină lume a mai rămas la Iaşi.

Iată... ce înseamnă despotismul şi Imperiul Otoman, care este în neînţelegere şi gâlceavă cu sine însuşi. Dar ca să spun adevărul, a fost o prostie din partea Porţii să trimită asemenea soldăţime aici, fără „başii" şi fără comandant. În loc să ne apere, ea trimite trupe care prăpădesc propria lor ţară. Ei nu aveau motiv a se plânge, căci li se dădea tot ce le trebuia; pe cuvântul
p. 36 meu, mi-am pierdut cu totul stima ce o aveam pentru naţiunea turcă // este naţia cea mai arogantă, care va trebui civilizată de către puterile Europei, ca să se dezbare de barbarie.

Agenţiile imperiale de la Bucureşti şi Iaşi au primit ordin să mai rămână liniştite pe loc, dar ele vor fugi totuşi când ruşii vor trece Nistrul şi când

[8] Într-o copie inedită sunt menţionate 6 bunuri (vezi n. ed.).

[9] Leon Gheuca, mitropolitul Moldovei (2 martie 1786–decembrie 1788).

domnul va încăleca pentru a o lua din loc. Atunci voi face şi eu la fel, căci retragerea turcilor şi ⟨venirea⟩ voluntarilor ruşi sunt foarte de temut. Deşi domnii ruşi nu sunt încă atât de aproape şi aşteaptă îngheţul pentru a trece Nistrul pe gheaţă, eu mi-am ars totuşi toate hârtiile şi n-am reţinut asupra mea decât patenta regelui şi beratul.

Austriecii şi ruşii vor ataca poate, după cât mi se pare, în acelaşi timp şi Moldova şi Ţara Românească.

Cât despre existenţa mea viitoare la Iaşi, mi-am făcut planul următor: dacă nu voi primi de la Curtea mea instrucţiuni ulterioare în sens contrar, eu mă pun pe fugă şi încalec, de cum va încăleca domnul, care este gata pregătit. Mi-am şi ales un loc sigur în Moldova, unde nu vor pătrunde hoţii şi voluntarii, voi rămâne până va sosi la Iaşi contele Rumianţev sau şeful armatei ruse, oricare ar fi; atunci voi merge la el şi-i voi adresa omagiile mele prea supuse, în calitate de consul al Prusiei, după care voi rămâne, ca şi acum, în casa mea şi voi observa şi raporta ce se întâmplă. Cum voi fi amicul ruşilor, mai ales când vor fi ei aici, nu vor cuteza să-mi fie ostili.

Aici nu spun nimănui ce am de gând să fac când vor veni ruşii aici, dar mă pregătesc să plec, când va pleca domnul, fără multă vorbă şi fără a arăta încotro ⟨plec⟩.

⟨Măsurile luate de Poartă contra ortalelor⟩

1788, 20 ianuarie, Iaşi

...Bineînţeles, ne-am aflat aici cu toţii, nu numai eu singur, într-o situaţie p. 37
îngrozitoare, pe vremea prezenţei ortalelor. Acum însă, după alungarea lor, ne aflăm mai bine, deşi chiar şi acum se comit excese în toate zilele de către puţinii turci ce se mai găsesc aici. La arătarea domnului şi a marilor boieri despre nelegiuirile şi crimele făptuite aici, mai mult decât bestiale, de către ortale, a fost trimis un ceauş, care a început să sugrume pe unul după altul la Chişinău, lângă Bender, dar numai că bietul ceauş a fost tăiat în o mie de bucăţi de către ortale.

Domnul m-a rugat să nu raportez mai departe acest punct, căci nu face mare cinste Porţii. //

Mi-a spus cu prilejul felicitărilor solemne ⟨de sărbători⟩ că s-ar părea că p. 38
Prusia ar trăi în bună înţelegere cu Rusia şi Austria. Fireşte, am păstrat tăcere, clătinând din cap în mod negativ, şi am întors vorba spre vremea noastră primăvăratică de aici...

Agentul austriac mai şade încă aici...

Domnul este gata tot mereu să încalece şi se teme mai mult de un atac din partea austriecilor, decât a ruşilor, măcar că şi viceconsulul Selunski, alungat de aici, ⟨a venit⟩ de la prinţul Potemkin, ce se află la Petersburg, cu un corp de 2 000 de voluntari, ca să cerceteze vadurile fluviului de la Raşcov. până la Mohilev, dar apoi din nou a devenit invizibil.

În ce mă priveşte, nu am niciun gând să plec de aici, decât gonit cu forţa. Numai în caz de nevoie, cred că m-aş retrage spre cetatea Kamenieč, ca fiind centrul unei republici libere şi neutre, un loc în care aş putea mai bine afla noutăţi din alte locuri, mai degrabă decât să pornesc spre Transilvania...

Şi aş mai avea putinţa, la o eventuală ruptură între Austria şi Poartă, când curierul din Viena nu ar mai fi lăsat să treacă într-acolo, să duc eu însumi depeşele noastre la Constantinopol, în chip de curier, traversând armatele ruseşti şi turceşti, observând mişcările de ambele părţi, spre a putea fi apoi în stare a da informaţii... ⟨În continuare, îl consultă pe ministru. Acesta este ultimul său raport⟩.

BALTAZAR HACQUET

(? –1815)

Originea şi începuturile medicului şi naturalistului Baltazar Hacquet sunt învăluite în taină. Nu se cunosc data exactă şi nici locul său de naştere. Din scurta notiţă ce precede înfăţişarea operei sale geografice, făcută de Georg Jakob *(Belsazar Hacquet und die Erforschung der Ostalpen*, în „Münchener Geographische Studien", nr. 27, München, 1913), rezultă că ar fi fost de origine bretonă. După o tinereţe obscură, aventuroasă, a fost numit, în 1766, prin protecţia doctorului von Sureten, cunoscutul medic al Mariei Thereza, în funcţia de doctor de mină (Bergarzt), la Idrie. Ştim însă că, înainte de această numire, el a petrecut 2 ani în Transilvania, prin 1763 şi 1764, probabil tot în calitate de medic. De atunci încolo poate fi urmărită cariera sa ştiinţifică.

În 1773, ajunge profesor de anatomie şi chirurgie la Laybach, iar în 1787 este chemat ca profesor de ştiinţe naturale la Universitatea din Lvov. La 1805 a fost mutat împreună cu această universitate la Cracovia. În 1810, demisionează (?) şi vine la Viena, unde moare în 1815. Ajuns celebru, membru a nenumărate societăţi savante şi în corespondenţă cu mai toţi învăţaţii vremii sale, a păstrat şi mai departe cea mai desăvârşită tăcere asupra începuturilor sale. Acestea nu au fost pe deplin lămurite nici în autobiografia, pe care şi-a scris-o, ducând-o până în anul 1812. Ea a fost încredinţată pecetluită lui Bredelzky, superintendentul minelor din Galiţia. Dar acesta, murind mai înainte, autobiografia s-a întors la Hacquet. Încredinţată, după aceea, secretarului aulic, Rebini, acesta o predă lui von Moll, prietenul lui Hacquet şi preşedinte al Academiei de Ştiinţe din München.

A rămas secretă până în 1908, când a apărut în revista „Wahrheit-Katholisches Halbmonatschrift", 42, 1908, München, după manuscrisul original aflat la Biblioteca de Stat din München.

Nici după cunoaşterea acestui text nu s-au putut pătrunde motivele reticenţelor în privinţa începuturilor sale. Faptul că ar fi fost un copil natural nu explică suficient, după G. Iakob, această îndărătnică tăinuire din partea lui Hacquet, cunoscut pentru spiritul său filosofic, lipsit de multe prejudecăţi ale timpului său.

O bună parte a cercetărilor sale ştiinţifice s-a făcut cu prilejul unor călătorii de studii prin Alpii Norici, precum şi în cursul unor peregrinări legate de prezenţa trupelor austriece în Moldova, în 1788. Planul iniţial al călătoriei, începută de la întreita graniţă a Transilvaniei, Bucovinei şi Moldovei în apropiere de Vatra Dornei, era să-l ducă pe autor, prin Moldova, spre oraşul Roman şi spre Iaşi. Dar ocuparea capitalei Moldovei de către turci îl sileşte să se oprească în Bucovina, de unde trece, prin Hotin, în Podolia, unde face o serie de prospectări în *căutarea unor locuri bogate în varietatea de cremene, folosită ca piatră de scăpărat pentru puştile armatei imperiale.* La întoarcere, trece prin: Cernăuţi, Suceava, Frătăuţi..., Rădăuţi..., pe la mănăstirile: Suceviţa, Solca, Gura Humorului, cercetează coloniile germane aşezate la graniţă, apoi fierăria de la Iacobeni, în sfârşit, trece prin pasul Izvor, spre valea Putilei şi pe valea Ceremuşului, în Galiţia.

În a doua călătorie a sa, el merge de la Hotin la: Mohilău, Botoşani, Neamţ, descrie Bistriţa Aurie, apoi valea Trotuşului, cu Târgu Ocna, şi a Siretului, cu Bacău şi Roman, de unde

trece la Târgu Frumos şi Iaşi. Înapoierea se face pe Valea Prutului şi a Bârladului, tăind calea apoi până la Adjud, de unde se urmează Valea Trotuşului şi a Oituzului, în Secuime. Autorul trece pe la Miercurea Ciucului, pe la masivul de sare de la Parait, apoi, prin: Reghin, Bistriţa, Rodna şi Dorna, ajunge iarăşi în Galiţia, de unde se îndreaptă spre: Lvov, Cracovia şi ocnele vestite de la Wieliţka.

În redarea călătoriei sale prin Carpaţii „dacici" şi „sarmatici", Hacquet descrie o parte din: Moldova, Bucovina şi Transilvania şi dă o caracterizare a locuitorilor, pe care i-a putut cunoaşte încă din 1763–64, când a stat 2 ani în Transilvania, a învăţat chiar româneşte, a fost şi prin Moldova, pe la Iaşi, se pare că a trecut şi prin Ţara Românească (II, p. 114–115). Reîntoarcerea sa prin aceleaşi locuri, după 25 de ani, îi dă prilejul să facă şi unele comparaţii între împrejurările din 1763–64 şi 1789. La redactarea descrierii sale, autorul s-a folosit, în mai multe locuri privind Moldova, şi de textul lui Sulzer – *Geschichte des transalpinischen Daciens* –, indicând, de cele mai multe ori, acest fapt prin trimiterea respectivă la autor. Trebuie semnalată redarea uneori defectuoasă a câtorva nume proprii.

Atitudinea lui Hacquet faţă de români nu e lipsită de unele inconsecvenţe. Duşman al oricăror superstiţii şi pătruns de spiritul „iosefin", el condamnă în bloc o sumă de realităţi fără a încerca să înţeleagă evoluţia istorică de care se leagă acestea. Venit în Moldova în 1789, cu armata de ocupaţie imperială, el se plânge de lipsa de credinţă a locuitorilor faţă de armatele invadatoare. Pe el îl interesează îndeosebi încercările de colonizare făcute de austrieci în Bucovina cu elemente germane. Colonizările cu unguri şi secui i se par sortite insuccesului. Critica metodei urmate în înjghebarea coloniilor nu se întinde la principiul însuşi al colonizărilor. Populaţia din Moldova e judecată fără prea mare indulgenţă, atât boierimea, cât şi poporul de rând. În schimb, pentru românii din Transilvania, supuşi prigoanelor, are cuvinte de caldă înţelegere şi de adâncă indignare împotriva sălbăticiei nobilimii maghiare (II, 115–116).

Se observă un lucru foarte semnificativ: anume că atunci când vorbeşte de românii din Transilvania (unde a stat doi ani de zile şi a putut să-i cunoască bine, învăţând şi limba românească), el arată pentru ei o înţelegere adevărată, datorată contactului direct cu ei. Când vorbeşte însă de moldoveni, în 1789, cu prilejul trecerii sale prin acest Principat, în plin război, cu ţara ocupată de armatele aliate ale ruşilor şi austriecilor, autorul se lasă influenţat, nu o dată, de judecata lui Sulzer, de la care împrumută nu numai cadrul general şi o serie de informaţii suplimentare, ci şi aprecieri negative. Astfel, primeşte de bune şoaptele despre firea primejdioasă a românilor, privindu-i cu bănuială şi ferindu-se de ei (întocmai ca ceva mai înainte abatele Feller în Transilvania, care recunoaşte de fiecare dată că bănuielile sale fuseseră fără temei, vezi *Călători*, IX, scrisorile şi jurnalul acestuia). Hacquet a cunoscut mai bine o fâşie a muntelui Cârţa sau a Făgăraşului. Avem, aşadar, şi o confruntare a celor două atitudini ale autorului: cea din 1763–1764 şi cea din 1789, una directă, cealaltă determinată de Sulzer şi de punctul de vedere austriac după răpirea Bucovinei şi a programului de deznaţionalizare făurit de imperiali.

Omul ni se dezvăluie cu inconsecvenţele şi prejudecăţile sale. Pătruns de spiritul filosofic iozefin, el e anticlerical şi, ca atare, urăşte mănăstirile, privind cu ostilitate la călugări, cărora – pe lângă lene şi neştiinţă – le mai atribuie şi o purtare neomenoasă faţă de *slugile* lor (nu este prea limpede dacă se referă la ţărani sau la ţigani, pe care îi crede preluaţi de mănăstire după ce aceasta nu ar fi reuşit, datorită metodelor sale drastice, să învingă rezistenţa oamenilor liberi) şi condamnând *de plano* pictura de pe frescele bucovinene, ca fiind imorală (!!). El se grăbeşte să-i atribuie lui Meletie, trecut în Moldova, la anexarea Bucovinei, o viaţă scandaloasă, vorbind chiar de „haremul" său! Omul este influenţabil şi credul, acceptând, de pildă, fără rezervă, explicaţia fantezistă a numelui de Şeptilici, precum şi faptul ca un om decapitat să mai poată mâna o căruţă mai multe minute după aceea. Tot astfel accepta toate zvonurile şi bănuielile informatorilor săi. Este caracteristic faptul că, după ce descrie felul de trai ascetic şi religios al lipovenilor, le atribuie tot felul de practici tăinuite şi un dezmăţ, prin nimic dovedit. La el din nimic se naşte o bănuială, care devine certitudine în mod automat.

Ca şi Sulzer, el priveşte aceste ţări din punctul de vedere al *rentabilităţii* şi al eficienţei. Elementul uman e mai puţin prezent în călătoria din 1789, decât fusese cu două decenii mai înainte.

Autorul se interesează, în general, de toate grupările etnice aflate în cale, descriind cu interes şi pe nomazii ţigani, tătari etc. întâlniţi în sud-estul Moldovei.

Însemnările lui Hacquet, pe lângă observaţiile ştiinţifice, privind relieful, botanica, geologia regiunilor străbătute, precum şi discutarea originii masivelor de sare din Transilvania şi Moldova, mai cuprind o serie întreagă de informaţii asupra metodelor, destul de primitive, de exploatare minieră şi a inovaţiilor propuse asupra unor practici de medicină populară, precum şi de tămăduire a vitelor etc. Dar ce este poate încă şi mai important, ele restituie ambianţa de nesiguranţă şi de împilare din timpul războaielor purtate pe teritoriul Ţărilor Române cu alternarea ocupaţiilor străine şi exploatarea neomenoasă a populaţiei de rând.

De la el au rămas următoarele lucrări, publicate în cursul anilor 1778–1796:

– *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain. Istorien und zum Theil der benachbarten Länder* (vol. I, Leipzig, 1778; vol. II, 1781; vol. III, 1784; vol. IV, 1789).

– *Mineralogisch botanische Lustreise, von dem Berg Terglou in Krain zu dem Berg Glockner in Tyrol im Jahre 1779 und 1781* (ed. a II-a), Viena, 1784.

– *Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Iulischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen, im Jahre 1781 und 1783 unternommen*, Leipzig, 1785.

– *Reise durch die Norischen Alpen, Physikalischen und andern Inhalts unternommen in den Jahren 1784 bis 1786* (Nürnberg, 1791).

– *Neueste Physikalisch-politische Reisen durch die Dacischen und Sarmathischen oder Nördlichen Karpathen* (I, Nürnberg, 1790; II, 1791; III, 1794; IV, 1796).

– *Physischen und technische Reschreibung der Flinteastenie*, Wien, 1792.

– *Abbildung und Beschreibung der sud-west und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*, Leipzig.

– *Plantae alpinas Carniolicae*, Viennae, 1782.

Despre cercetările ştiinţifice ale lui Hacquet a scris Georg Iakob: *Belsazar Hacquet und die Erforschung des Ost Alpen*, în „Münchener Geographische Studien", nr. 27, München, 1913. Despre partea de informaţii privind ţările noastre a scris N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători* (ed. a II-a, vol. III, p. 19–31), sub titlul: *Un naturalist german prin Bucovina, Ardeal şi Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în care analizează aportul preţios al observaţiilor sale.

⟨PRIMA CĂLĂTORIE[1]... IULIE 1788⟩

1788–1789

⟨Autorul a început cercetarea Carpaţilor de la întreita graniţă dintre Vol. I
Moldova, Bucovina şi Transilvania⟩. p. 3

Lanţul muntos care constituie acest întreit hotar se numeşte Pietrele roşii p. 4
sau Piatra roşie[2] sau numai Pietrosul. Spre apus are un munte mai înalt, care se numeşte Sârba[3], şi e format, în cea mai mare parte, ca şi cel dintâi, din

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german, publicat sub titlul: *Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder nördlichen Karpathen*, vol. I, Nürnberg, 1790, p. 3–33 şi 83–179, şi vol. II, 1791, p. 25–231.

[2] *Pietrille Rossi. Pietră de Ros.*

[3] *Szirba.*

ardezie cenuşie... pe ici şi colo mai apare şi piatra de calcar albă-cenuşie,
întru totul asemenea aceleia alcătuind munţii Braşovului din Transilvania.
Dacă este în continuare cu acelea nu ştiu, măcar că, acum douăzeci şi cinci de
p. 5 ani[4], am stat câtva în această ţară[5], n-am ajuns să cunosc decât o fâşie îngustă
a muntelui Cârţa ⟨sau a⟩ Făgăraşului, care însă nu are piatră de calcar...

⟨Urmează muntele Căliman, lanţul muntos ce porneşte de aici. Izvoarele minerale de la Dorna Cândrenilor, azi sat şi comună, jud. Suceava. Analizează apa⟩.

...Mergând la vale de-a lungul râurilor, am găsit de cele mai multe ori marginile acoperite cu totul de păduri nepătrunse.

....

p. 12 Aveam cu mine patru oameni pentru paza mea împotriva locuitorilor puşi
pe omor. Cum aveam să mă tem din toate părţile, şi de duşmanii dinăuntru şi din afară, întrucât tătarii înaintaseră până la graniţă, nu mi-a fost cu putinţă să mai zăbovesc în aceste locuri pentru cercetări mai îndelungate şi nici să iau cu mine atâta apă cât ar fi trebuit, pentru a afla cantitatea de săruri ce le cuprinde, căci fiecare se gândea în acele împrejurări critice ale războiului cum ar putea scăpa mai iute...[6].

... În aceşti munţi şade un român despre care se afirmă că ar avea o sută
cincizeci de ani (!), dar totuşi pare neîndoios că patruzeci de familii actuale
din cuprinsul Dornei Cândrenilor se trag din el şi sunt fiii, nepoţii sau
p. 13 strănepoţii // săi. Eu am văzut doi din fiii lui într-o cârciumă, unde am petrecut
noaptea, şi unul avea şaptezeci de ani, şi celălalt optzeci şi doi de ani. Aceştia doi s-au veselit atâta, trei zile în şir, încât nu s-au mai trezit din beţie ⟨în tot acest timp⟩. I-am găsit zdraveni la trup şi fără cea mai mică slăbire a celor cinci simţuri... etc.

p. 14 ⟨Înainte de Vatra Dornei, azi oraş, jud. Suceava..., se află primul post de
vamă pentru Moldova şi Bucovina, unde eşti tratat destul de aspru de paznicii germani...⟩.

Destul de aproape de Şarul Dornei[7], este o groapă de sulfură de arsenic
(Tauripigmentum), în parte năruită, care nu prea e exploatată de moldoveni. Ea
era păzită de un pichet împărătesc, ce stătea acolo puţin pentru ca românii sau
moldovenii să nu o poată folosi pentru otrăvirea fântânilor (?!). Cum stăteau
aici şi ultimele pichete împărăteşti împotriva tătarilor, nu am putut cerceta nici
săpăturile şi nici un izvor mineral mult mai bogat ce se afla acolo. Când a fost
luată în stăpânire Bucovina de către austrieci, a fost inclus şi acest ţinut, dar,
p. 15 cum nu era pomenit în convenţia dintre împărat şi // Poartă, a trebuit să fie
restituit, ca şi vechiul oraş Baia. Mi-am propus aici să străbat o bună parte din
Moldova, mergând anume peste Roman spre capitală. Dar cum la sfârşitul lui
iulie au năvălit, din nou, forţe puternice de turci şi tătari şi au recucerit oraşul

[4] Deci în 1765.

[5] Transilvania.

[6] În anul următor (1789), putând să-mi continui mai departe... cercetarea Carpaţilor, mulţumită înaintării armatelor imperiale şi ruseşti..., am avut din nou prilejul de a cerceta mai pe îndelete acest izvor... (n. aut.).

[7] *Dorna Sara (Schara)*, sat şi comună, jud. Suceava.

Iaşi de la trupele imperiale, care îl ţineau ocupat, şi în locul domnului Ipsilanti, pe care îl ţineau prizonier[8] imperialii, au instalat ca domn pe un alt grec, numit Manole (sau Emanuel Roset[9], născut la Constantinopol, care constituie o excepţie faţă de ceilalţi fanarioţi din cauza bunătăţii sale), şi care nu s-a bucurat însă mult de domnie, această regiune a ajuns nesigură din toate părţile, întrucât locuitorii nu puteau fi pentru mine decât trădători[10] (!), şi la o pătrundere mai adâncă în ţară, eu mi-aş fi pierdut, fără doar şi poate, viaţa sau libertatea. M-am oprit deci pentru mai multă siguranţă pe dreapta, la graniţa Bucovinei, şi cercetarea mea s-a făcut de-a lungul râului Bistriţa „de aur"[11], peste care se face trecerea la Căpăţâna *(Capazina)* //. Deşi în alte împrejurări se spală tot p. 16
mereu aur de către ţigani din acest râu, care izvorăşte de la graniţele Maramureşului, acum nu se mai afla nimeni cu chef de a spăla aur, nu din lipsă de aur, ci din cauza tulburărilor războiului.

⟨Apucă spre est şi – pe valea Moldovei – ajunge la Baia, jud. Suceava⟩.

Baia e aşezată într-o câmpie frumoasă, fără cel mai mic munte în jurul său, numai pe partea de sud a râului Moldova... se înalţă foarte lin munţi stratificaţi... Acest loc este acum un // biet sat sau un oraş învechit, ruinat şi p. 17
pustiu[12].

⟨...⟩

Dacă mergi pe malul drept al Siretului, atunci pământul e necontenit tăiat de afluenţii săi laterali. Pe acest drum, am făcut cunoştinţă cu un boier moldovean // de stare mijlocie, ce se numea Şeptilici, şi era originar din satul p. 20
Zvoriştea[13]. Cum m-a surprins numele lui, care însemna *al şaptelea,* am întrebat şi pe alţi moldoveni de raţiunea acestei numiri şi mi s-a susţinut într-un glas că maică-sa *a născut într-o lună şapte copii,* dintre care s-ar mai afla în viaţă încă patru. Când l-am întrebat despre aceasta pe acest boier foarte zdravăn şi spătos, mi-a confirmat[14] acest lucru (!) şi mi-a spus că pot să mă informez şi la popa din acel sat. Era un bărbat de vreo patruzeci de ani şi făcuse cu nevastă-sa şase copii... etc.

Mergând mai departe spre Prut sau Gerasus din vechime, trebuie să treci râul considerabil Harostina (!)[15], care iese din lacul Dorohoiului. Până la Prut

---

[8] „Capturarea" domnului a fost o comedie, pusă la cale chiar la sugestia sa. Cf. Hurmuzaki, XIX_1, rapoartele agenţilor austrieci.

[9] Manoli Giani Ruset, domn (mai – octombrie 1788).

[10] Autorul, destul de naiv şi prost informat, dă dovadă de puerilitate, gata să nu vadă peste tot decât tâlhari şi ucigaşi (!).

[11] *Bistritza de oro.*

[12] Autorul se referă aici la afirmaţiile lui Sulzer, care numeşte această localitate Baia de Aramă (!), şi arată că acesta a fost greşit informat asupra bogăţiilor miniere, atât de către locuitori, „unii din oamenii cei mai răi", cât şi de lucrarea pastorului Klein, despre curiozităţile naturale ale regatului Ungariei... etc.

[13] *Sworestje*, sat şi comună, jud. Suceava.

[14] Pentru vechimea, încă din veacul al XVI-lea, al numelui acestor boieri, vezi N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători*, p. 442–443. Este evident că acea confirmare pomenită aici nu se putea referi la acest boier întâlnit de autor, ca *începător al numelui,* ci poate la faptul că erau şapte fraţi, născuţi în ani diferiţi, dar în aceeaşi lună. De aceea poate e invocată mărturia acelui preot.

[15] *Harostina* (!), cf. Harta lui Sulzer, unde apare ca Starostina.

nu am aflat nimic vrednic de luare aminte decât oile tătăreşti care se cresc şi aici. Am văzut asemenea oi tăiate, a căror coadă lată şi grasă cântărea mai
p. 21 bine de douăzeci de funţi. Muşchii şi oasele // acestor cozi nu au nimic deosebit, ci totul constă dintr-o mărime extraordinară a stratului de grăsime, datorită căreia baza cozii ajunge la o lăţime de un picior şi mai bine. Aceste cozi se gătesc cu orez şi se consumă de către locuitori ca o mâncare foarte aleasă. Dar, cu timpul, aceste oi degenerează cu totul şi coada lor se face tot mai mică, din generaţie în generaţie. Au întocmai aceeaşi natură ca oile ţigăi[16] care dau lâna cea aleasă.

În această regiune, am aflat un fel de arţar crescut înalt şi frumos, aşa ca falsul ⟨arţar⟩ sau jugastrul. Avea un diametru de două picioare şi mai bine, dar trunchiul era de formă inegală, nu rotundă, iar coaja acestui copac este mai albă şi mai solzoasă...

... La Arman[17], unde trebuie să treci Prutul, intri în Moldova turcească
p. 22 // sau în „raiaua Hotinului".

⟨...⟩

Când m-am mai îndepărtat de râu, am întâlnit peste tot pe câmpie lume ce fugea din Iaşi spre Polonia, după ce... a fost instalat de turci noul domn Manole Roset. La început s-au îndreptat toţi boierii şi mazilii[18] spre Cernăuţii Moldovei austriece ⟨= Bucovina⟩, dar după ce le-a dat a înțelege noul domn că, la încheierea păcii, ar putea să li se ia în nume de rău faptul de a fi fugit într-o ţară duşmană, în locul unei ţări neutre, au trecut Nistrul, pentru a aştepta în Polonia potolirea tulburărilor.

Cum drumul meu era îndreptat spre Nistru, am şi dat de Donţi sau cazacii de la Don, care făceau razii în tot locul, în timp ce corpul rusesc al
p. 23 generalului Şoltikov se afla la asediul cetăţii Hotin... ⟨de teama lor⟩, m-am dus de-a dreptul, peste Briceni[19] şi Gruglik[20], în tabăra prinţului de Coburg, care comanda deopotrivă pe imperiali şi pe ruşi. Pe toată această cale, nu am dat decât de pământ gras, cu cele mai minunate fâneţe, fără a putea observa nimic muntos decât numai ce-mi arătau malurile înalte ale Nistrului, căci ce
p. 24 era sub pământ consta doar din straturi de nisip calcaros // şi piatră sedimentară...

p. 26 Tot solul dinspre partea Hotinului este pământ de aluviune, ce acoperă suprafaţa deluroasă, pe care creşte pretutindeni o iarbă mai înaltă ca omul şi care i-a prins foarte bine corpului rusesc staţionat acolo. Cum veneam dinspre răsărit ca să ajung la cetate, am nimerit la corpul rusesc, ce era tăbărât acolo şi consta din şase sau şapte mii de oameni ⟨deşi cifrele fuseseră umflate de lăudăroşenia acestor oameni⟩. Am găsit puţină însufleţire la aceste trupe. De la acest corp, am trecut la cel imperial ⟨= adică austriac⟩, de zece mii de oameni. Aici deodată aflai multă animaţie, tabăra era plină de o mulţime de negustori, îndeosebi mulţi evrei din Podolia şi din Moldova, care aduceau cu

---

[16] *Ziegenschaafen.*

[17] Neidentificat.

[18] *Halb oder kleine Edelleute.*

[19] *Briczany*, azi în Republica Ucraina.

[20] *Krieglikin*, azi în Republica Ucraina.

ei, cu prisosinţă, tot felul de provizii. Corturile vivandierelor erau pline de musafiri şi, de cele mai multe ori, se mai auzea şi muzică. O masă bună costa arareori mai mult de zece parale sau cincisprezece creiţari. Niciodată nu te-ai fi crezut într-o tabără militară // – din cauza prea marelui confort care domnea p. 27
acolo alături de traiul bun, care, fireşte, nu e prea potrivit pentru ostaşi –, dacă nu s-ar fi produs zilnic încăierări înaintea frontului... Despre cauza marii deosebiri dintre cele două tabere // etc. ... ⟨în dosul frontului, autorul cumpără p. 28
o pălărie plină cu vişine mari pentru o parà etc.⟩.

Armata aliată care ţinea împresurată cetatea turcească părea să nu aibă alt gând decât de a o reduce prin foame, căci nu avea artilerie pentru atac. Dacă ar fi avut tunuri, atunci nu s-ar fi întâmplat ca cetatea să reziste la o blocadă de câteva luni, ci, desigur, s-ar fi predat în paisprezece zile, măcar că avea o garnizoană de opt – nouă mii de oameni combatanţi şi era prevăzută cu mai bine de // o sută optzeci de tunuri de calibru mare. Apoi poziţia cetăţii p. 29
nu este deloc prielnică apărării dinspre uscat, căci la Nistru ea se află pe o înălţime ce nu are însă faţă de uscat nici o citadelă mai ridicată care să împiedice duşmanul să staţioneze chiar pe „glacis”[21]. Desigur, turcii aveau nişte întărituri exterioare, dar câtă vreme pot ele rezista?...

Cum am rămas în tabără câteva zile pentru a mă odihni după drum, am avut prilejul să asist la câteva hărţuieli. Un locotenent colonel numit Karaczai, care comanda trupele de avangardă, a surprins patru sute de oameni ai cavaleriei turceşti, care furajau pe locul dintre cetate şi lagărul armatei aliate duşmane. Husarii imperiali, care au dat atacul, au doborât mai bine de o sută de duşmani, printre care se aflau şi ofiţeri. Unul dintre aceştia era şi Başa Osman, fratele comandantului cetăţii şi al întregului ţinut, care a fost mult regretat de turci din cauza lealităţii sale. Alţi treizeci de turci au căzut prizonieri şi au fost capturaţi mai bine de cincizeci de cai care au fost vânduţi // la mezat, în p. 30
folosul trupei, acelora ce ofereau mai mult. Cu acest prilej, am cumpărat şi eu doi cai, care erau mici, dar vânjoşi, numai că atâta timp cât i-am folosit la loc neted făceau treabă bună, dar pentru a sui la munte nu erau buni la nimic, oricât sunt ei de iuţi şi zburdalnici, altminteri.

La această încăierare s-a produs un fapt care nu se poate întâmpla decât extrem de rar şi pe care l-au raportat ofiţerii prezenţi în darea de seamă către general. Cazul era următorul: în timp ce se luptau cele două cete duşmane, rândaşii turci au vrut să se strecoare în cetate cu căruţele lor încărcate cu iarbă. Unul din aceşti vlăjgani a fost somat de un husar să se întoarcă înapoi ori îl doboară. Dar, cum vlăjganul se legase foarte solemn să nu facă una ca asta, nu a dat ascultare nici unei ameninţări şi atunci, cel ce îl urmărea i-a retezat capul, în plin galop, dintr-o singură lovitură. Dar cât a fost de uimit husarul de această lovitură, când a văzut pe vlăjganul fără cap mânând mai departe căruţa, ţinând şi mai departe hăţurile în mână cu atâta tărie că alergau caii de zor, iar el a căzut din căruţă şi a rămas grămadă, abia după două sute de paşi, fără a ajunge în mâinile duşmanului... etc. // Cum ţinutul sau raiaua p. 31
Hotinului este aşa de bogat în plante..., am găsit o specie frumoasă de trifoi...

---

[21] *Glacis*, termen de fortificaţie desemnând povârnişul exterior al unui loc întărit.

Şi am mai găsit, din belşug, pe ţărmul Nistrului, astragalul de nisip[22] care este folosit aici de locuitori ca leac contra obrintelii şi contra acidizării sucurilor. Şi mai creşte acolo şi altă varietate care se apropie ceva mai mult de astragalul
p. 32 adevărat şi se foloseşte în acelaşi scop ca cel de mai sus... //

....

Nu lipsesc aici nici fluturi de specii mai rare şi alte insecte, cum am văzut la un amator, dl Rummel, care e în slujba prinţului de Coburg, care a prins câteva specii noi şi le-a comunicat prin dl profesor Esper, în lucrarea acestuia despre fluturi.

⟨Autorul trece prin Swaniec în Podolia⟩.

După ce am vizitat Podolia, m-am îndreptat... spre mica localitate
p. 82 Horodenka[23], dintre Nistru şi Prut // ... În acest loc, am găsit spitalul principal al prinţului de Coburg, ridicat anume aici, din lemn şi bine organizat. Bolnavii erau mai bine trataţi şi cu mai multă regulă ca în războiul silezian..., când doctorii treceau în fugă o dată pe zi prin sălile spitalului şi lăsau pe bolnavi pe mâna felcerilor de obicei foarte ignoranţi...

⟨Autorul trece în Moldova⟩.

p. 84 De la Sniatyn la Şişcăuţi şi Cernăuţi, solul şi pietrele întâlnite sunt tot aceleaşi. Înainte de Cernăuţi toată câmpia se umple de bălţi, din cauza schimbărilor necontenite ale albiei Prutului. Aici trebuie să treci Prutul dacă vrei să ajungi la Cernăuţi. Această capitală a întregii Bucovine se află chiar
p. 85 la Prut, pe malul cel înalt // dinspre sud. Acest mic oraş, ce consta doar din şase sau şapte sute de case, este cu totul deschis[24] şi a căpătat, de când e sub sceptrul împăratului Iosif, multe clădiri solide de piatră, pe când mai înainte nu erau decât case de lemn. Pietrele pentru această construcţie au trebuit aduse din dealul Teţinei[25]. În acest loc este un cerc de administraţie pentru toată ţara, pe care o conducea odinioară un singur ispravnic, şi mai este o mică garnizoană şi sediul comandamentului unui general, precum şi al arhiepiscopului ortodox de Rădăuţi. Când am fost acolo, personalul de pază consta dintr-un batalion al uni regiment teritorial, format din oameni bătrâni, inapţi pentru un serviciu activ de campanie. Acest efectiv săvârşise minuni cu o lună mai înainte într-o mică localitate numită Rohatin[26]. Măcar că nu era decât de patru sute de oameni, tot a opus, numai cu două tunuri, o rezistenţă atât de vitează unei hoarde de mai bine de patru mii de tătari, încât aceştia din urmă au pierdut la atacul lor cinci sute de oameni ucişi pe loc şi au fost respinşi... //

p. 86 În Cernăuţi, unde m-am oprit o zi, ai prilejul să vezi tot felul de păsări de apă aduse la piaţă ⟨Este descris un specimen şi mai sunt pomenite alte două⟩.

⟨Hacquet trece Siretul la Comăreşti, azi în Republica Ucraina⟩.

p. 87 Pe ţărmul de Est al râului Suceava, am găsit o herghelie împărătească, numită „Mitocu"[27], unde fusese pus un ofiţer cu câţiva soldaţi. Aici erau

---

[22] *Sandtrogant (Astragalus arenarius).*

[23] La N de Sniatyn, azi în Republica Ucraina.

[24] Adică fără ziduri de apărare.

[25] *Niedern Gebirge. Cetzin,* azi inclus în oraşul Cernăuţi.

[26] *Rohiatyn*, azi în Republica Ucraina.

[27] *Mikow*, Mitocul, numit pe hărţi „Hergheliile-Mitocul", sat, jud. Suceava.

grajduri pentru două sute până la trei sute de cai, şi curţile mari aveau de jur împrejurul grajdurilor mici adăposturi pentru caii tineri şi încă zburdalnici, ca să-i apere de intemperii, când e vremea prea rea, şi totodată să poată necontenit alerga liber iarna prin curte şi vara pe munţii înalţi ai lanţului Carpaţilor. Cum am fost aici vara, am găsit locul gol, afară doar de câţiva cai bolnavi.

Din acest ţinut îmbrăcat în întregime în cele mai minunate pajişti, m-am îndreptat în sus // pe râul Suceava, în direcţia vestică spre Vicovul de Sus şi p. 88
de Jos[28], unde sunt iarăşi herghelii împărăteşti, dar şi aici erau grajdurile goale, cu excepţia unor cai bolnavi sau prăpădiţi. De cum se ajunge aici la plaiurile (?)[29] Carpaţilor, începi şi aici să afli ici şi colo izvoare sărate ca Slatina Jicovului[30] (Slatina) „din gios la Prilacic"[31], cea de la Corună (?)[32], cea de la „Lubonka"[33], „Slatina de la Runc şi cea de la Bahna". Dar cum toate aceste izvoare au prea puţină consistenţă, nici nu sunt luate în seamă, şi ele rămân slobode pentru populaţie, să facă cu ele ce o vrea, aşa că apa acestor izvoare este dusă în toate satele dimprejur, pentru a fi folosită la vite şi la alte nevoi gospodăreşti. Cea mai bună apă din toate acestea era aceea a celor două izvoare din urmă care se află chiar la poalele munţilor.

În pragul munţilor, acolo unde izvorăşte Suceava, am găsit ţinutul de la Straja[34] şi Frasin (?)[35], îmbrăcat tot cu mesteceni. În pădure se ardea coaja acestor copaci pentru a face catran. Pentru aceasta se procedează în felul următor:

Locuitorii ce se îndeletnicesc cu aceasta cojesc copacii cei mai bătrâni, dar totuşi plini de sevă //, până la tulpină sau îi cioplesc împrejur... etc. p. 89
⟨Urmează modul de procedare pentru a obţine catran. Se arde coaja⟩...

Într-un cuptor încap zece care mici de coajă, care dau douăzeci de vase p. 91
de catran, a zece ocale vasul. Ocaua din Moldova are vreo doi funţi şi jumătate, socotiţi după greutatea de Viena. // O asemenea ocă de catran curat se vinde p. 92
cu treisprezece până la paisprezece parale sau douăzeci până la douăzeci şi unu de creiţari, iar cea de catran brut cu şapte parale. Arderea a zece care de coajă ţine patruzeci şi opt de ore. Se mai face şi o înşelătorie, anume că vânzătorul mai amestecă şi pământ negru (?). Este ciudat că în această ţară se arde pentru catran mai degrabă coajă de mesteacăn decât din alte specii.

⟨Natura terenului de la Suceava la Straja etc.⟩.

⟨O mică crescătorie de cai folosită doar primăvara a fost mistuită de foc. Bănuiala că focul ar fi fost pus pentru a acoperi o crimă. Autorul porneşte de la o presupunere, apoi afirmă că a fost o crimă şi că făptaşii ar fi fost moldoveni!⟩.

---

[28] *Ober und Unterdzikow*, sat şi comună, jud. Suceava.

[29] *Vorgeluge*, în sens probabil de zonă subalpină.

[30] *Slatina Dzikowolui*.

[31] *Di Dzosslaprilaczik*.

[32] *Alakoroma*.

[33] *De la Lubonka*.

[34] *Stranzo*, sat şi comună, jud. Suceava.

[35] *Iassin* (!) (oare Frasin? Cf. numirile din acea regiune: Paltin, Frasin, Ulmu, Bradu, Mesteceni etc.)

p. 95 La obârşia râului Putna, zăreşti în munţi, ascunse de tot în codri, două locaşuri călugăreşti, adică o mănăstire ortodoxă de călugări şi una de călugăriţe.
p. 96 Munţii aici sunt îmbrăcaţi cu cei mai mândri codri // ... Mănăstirea Putna, care este clădită ca o cetate („Tabor"), pentru a se putea apăra de atacuri neaşteptate, este aşezată de o parte cu totul, într-un colţ ascuns bine de munte. Incinta din jurul mănăstirii are o singură poartă care stă întotdeauna închisă şi un străin nu este primit decât foarte greu. Cum însă eram însoţit de un bun prieten al meu, care era un slujbaş împărătesc, cu care călugării de acolo aveau de-a face, nu mi-a fost greu să obţin voia de a vedea tot ce voiam. Erau aici douăzeci de călugări. Fiecare avea o mică chilie a sa lipită de zidul
p. 97 incintei, unde aceşti oameni îşi duc o viaţă foarte // trândavă, săracă şi nefolositoare. În mijlocul incintei se ridică biserica de zid constând din mai multe turle împodobite cu multe cruci de fier pe acoperiş. Tot zidul bisericii din afară era zugrăvit cu nesfârşit de multe chipuri de sfinţi şi împodobit, de asemenea, cu înfăţişarea raiului şi a iadului şi cu pictura a fot felul de îngeri şi de diavoli. În această nenorocită zugrăveală domină absolut, ca în toate mănăstirile ortodoxe, o însuşire proprie, anume: figurile sunt întotdeauna foarte prelungi şi cum toate sunt cu barbă, aceasta este trăsătura ce reuşeşte cel mai bine la aceste picturi în cursul multelor repetiţii monotone. Apoi trupul şi picioarele sunt întotdeauna ca de lăcustă. Cum mă însoţeau călugării la vizitarea bisericii lor, le-am pus unele întrebări despre anumite părţi ale ei, dar neştiinţa lor e mare în toate domeniile şi deci şi într-acesta. Când am ajuns în faţa picturii înfăţişându-l pe Iacob adormit, am întrebat pe egumen sau superiorul comunităţii: de ce suie pe scară la cer îngerii care ar putea doar să zboare? Răspunsul său a fost că nu ştie. Atunci am zis: desigur ei năpârleau atunci şi îşi pierduseră penele şi de aceea nu puteau să zboare, şi acum am primit al doilea răspuns, contrariu oricărei aşteptări, cum că se prea poate[36]. Aşa cum
p. 98 e mâzgâlită // biserica pe dinafară cu o mulţime uriaşă de picturi fantastice, aşa este şi pe dinăuntru. În această biserică odihnesc oasele marelui Ştefan Vodă, domnul Moldovei, apoi ale soţiei sale, Maria, şi ale fiului său, Petru, precum şi ale lui Bogdan Vodă, care i-a urmat. Mormintele de piatră în care zăceau ei purtau inscripţii în limba moldovenească[37] şi erau acoperite cu perdele de catifea roşie brodate cu fir de aur. Am pus pe cel mai învăţat dintre călugări să-mi citească inscripţiile pentru a şti de câtă vreme este îngropat aici acest domn. După ce toţi călugării împreună au socotit câtva timp pe degete, au dibuit în sfârşit două sute nouăzeci şi patru de ani[38]. O cinste deosebită era arătată mormântul doamnei, pentru că ea era ctitora acestei mănăstiri, ca şi a multor altor mănăstiri din Moldova.

Speram să aflu aici o bibliotecă, întrucât aceasta era din cele mai însemnate şi mai vechi mănăstiri ale Moldovei, dar toată colecţia consta doar din câteva cărţi de rugăciune. Se pare că aceşti călugări sunt la ortodocşi ceea

---

[36] Se poate să aflăm aici o ironie ascunsă care să răspundă astfel la gluma grosolană a autorului.

[37] Afirmaţia e greşită. Aceste inscripţii sunt în slavonă.

[38] Socoteala e greşită: 1494 în loc de 1504, dacă nu avem aici o greşeală de tipar, numărul anilor fiind daţi în cifre arabe, aşadar 294 în loc de 284, potrivit cu data corectă.

ce sunt capucinii la catolici, având porunca de a rămâne în cea mai mare neştiinţă.

Dar aceşti sihaştri nu trăiau totuşi sub cârmuirea din Moldova turcească sau domnească în sărăcia în care // se află acum, sub domnia lui Iosif al II-lea. p. 99
Aveau venituri mari pe care le foloseau la o viaţă foarte slobodă, nu erau deloc blânzi cu supuşii lor, ci îi tratau adesea fără omenie. Pentru o vină mică sau pentru a stoarce bani, mijlocul obişnuit de a rezolva aşa ceva[39] era de a da două-trei sute de lovituri (?), şi când tălpile erau umflate de acest tratament se făceau tăieturi în ele şi se frecau cu sare, iar dacă nu puteau să aplice această pedeapsă, atunci închideau pe unul ca acesta într-o cămăruţă strâmtă care era plină de fum, pentru ca să-l înăbuşe. Dacă era iarna, îl legau pe nenorocit gol de tot de un copac şi turnau apă pe el până ce aceasta îngheţa pe trup şi aşa mai departe. Desigur, acestea sunt tratamente ce nu pot fi exercitate decât de barbari, dar fireşte că şi poporul este şi el la fel. Am văzut într-o zi la judecătorul din Frătăuţi[40], de a cărui prietenie mă bucuram şi care îmi dădea mare sprijin în treburile mele, cum duceau pe un flăcău care tăiase cu securea un cal al vecinului său, numai din răutate şi ca să-şi bată joc. Acest flăcău fusese osândit să primească cincizeci de lovituri de nuiele *ad posteriora*. Tânărul a ascultat cu linişte această // judecată. Când au vrut să-l pună pe p. 100
bancă a rezistat cu furie. Cei ce executau pedeapsa s-au mâniat că un asemenea flăcău se împotriveşte, a fost, aşadar, întins pe capră şi a primit o bătaie aşa de cruntă că încă de la a douăzeci şi una lovitură a şi ţâşnit sângele. Cu toate acestea flăcăul nu se ruga de nici o îndurare, ci striga ocări contra judecătorului, cât îl ţinea gura. La a patruzecea lovitură a tăcut şi am crezut că i s-a făcut rău şi că e gata să-şi dea duhul în timpul pedepsei. M-am rugat pentru el ca să se înceteze, întrucât, ca medic, îmi dădeam seama că s-ar putea într-un caz de epilepsie să şi cadă şi să moară. Au încetat deci şi l-au dezlegat îndată şi am pus să se aducă vin şi apă pentru a-l înviora. Dar cât am fost de uimit când flăcăul a sărit plin de furie, şi-a tras iţarii îndreptând ocări şi batjocuri asupra executorilor şi a zburat ca săgeata de nu-l mai putea ajunge nimeni... ⟨i s-a repetat autorului că⟩ o asemenea pedeapsă nu are nici o însemnătate pentru un român. Desigur îmi puteam închipui aceasta, întrucât văzusem destul de des că li se dau celor din // naţia aceasta, în Banat şi în Transilvania, adesea până p. 101
la două sute de ciomege[41] şi totuşi nu rămânea nimeni schilod din acea ⟨bătaie⟩...

... Experienţa confirmă cu prisosinţă că această naţiune, care este aspră din fire şi din deprindere din copilărie şi rea la suflet[42], poate răbda mult mai mult ca o alta mai civilizată. Totuşi, românii din Moldova sunt mai buni ca cei din Transilvania şi Banat.

Călugării de la această mănăstire, care nu se puteau purta în felul acesta cu o naţie numai în parte redusă la semisclavie, cum s-ar purta cu una nomadă

---

[39] S-ar părea că aici avem nişte afirmaţii generale şi nu în legătură directă cu aceşti călugări.

[40] Sat şi comună jud. Suceava.

[41] *Prügel*. De observat că această cifră nu întâmpină totuşi un protest din partea autorului, ba dimpotrivă.

[42] Pentru o judecată contrară, cf. mai departe, p. 852.

care nu aparţinea acestei ţări, anume cu aşa-zişii ţigani, au ajuns[43] să nu aibă ca slugi decât numai oameni din aceia, care acum erau şi împământeniţi şi aşezaţi în jurul mănăstirii ca ţărani, după ce împăratul Iosif a oprit orice tiranie a stăpânilor de moşii în aceste noi posesiuni ale sale //.

p. 102 ⟨Spre est este o peşteră săpată de mâna omului şi în care a trăit „Toma"[44],
sihastrul care putea să prezică viitorul şi care l-a sfătuit pe Ştefan în ce zi să atace pe turci, pentru a-i înfrânge... etc., după spusa locuitorilor de aici care l-au însoţit pe autor în acel loc⟩.

p. 103 ... Mai departe spre est se ajunge după vreo două mile la oraşul Rădăuţi,
râul Suceava rămânând la o milă şi jumătate pe stânga şi luându-şi de acolo drumul spre răsărit. Această localitate nenorocită – şi nicidecum un orăşel cum crede Sulzer –, care e alcătuită doar din câteva case şi din catedrala
p. 104 arhiepiscopală a ţării, // se află pe un şes cam mocirlos. Mica biserică
neînsemnată e înconjurată de o incintă în care se cuprinde şi locuinţa episcopului care, ca şi toate clădirile clerului ortodox aflate sub semilună, este mizerabilă. Episcopul[45], care nu mai locuieşte aici, ci la Cernăuţi, ţine aici un slujbaş cu vreo doi popi care să administreze totul. La venirea mea, nu am găsit decât câţiva boieri refugiaţi care se traseseră aici din Moldova, din cauza năvălirilor tătarilor. În această biserică, nu am găsit nimic vrednic de atenţie; s-ar părea, după cum arată, că ar fi fost părăsită şi că în locul ei se va ridica o altă asemenea catedrală în capitala provinciei, întrucât cel ce slujea aici şi-a şi mutat reşedinţa acolo.

De la Rădăuţi încolo, nu vezi peste tot decât cea mai frumoasă câmpie din toată ţara, acoperită de pământul cel mai bun. Toate mănăstirile aflate în această regiune anexată [de austrieci] şi care sunt cele mai însemnate ca: Putna, Suceviţa şi aşa mai departe au fost prefăcute cu toate într-un singur domeniu al coroanei, care cuprinde multe mile pătrate, sub numele de domeniul
p. 105 Frătăuţi, unde s-a aşezat atunci şi // un sat german de şaisprezece case şi tot
atâtea şoproane. La acest domeniu au fost afectaţi doi slujbaşi care trebuia să administreze totul. Dar cum ar fi cu putinţă oare ca doi oameni să poată supraveghea dacă se face munca câmpului cum trebuie sau ba, când primul din ei mai este şi comisar peste o colonie de opt sate răsfirate, populate cu germani din imperiu, şi când funcţionarii bunurilor camerale imperiale sunt atât de supraîncărcaţi de o birocraţie fără de folos, încât nu mai pot să vadă de altceva. Şi astfel, acest domeniu mare şi frumos, care se întinde de la râul Siret până la graniţele Maramureşului, şi pe care îl cunosc în întregime, nu aduce nici măcar şase mii de guldeni, când orice nepriceput, dacă l-ar folosi numai puţin, tot ar trebui să aibă un venit de cel puţin douăzeci de mii de guldeni... ⟨din cauza birocraţiei excesive adesea pământul cel mai bun rămâne nefolosit... Acesta e secolul birocraţiei. Sunt atâţia controlori şi alţi funcţionari, încât se consumă jumătate din venituri până să intre un filer (Heller) în casa imperială⟩.

---

[43] În realitate, ei au căpătat de la început robi ţigani, dăruiţi chiar la întemeierea mănăstirii.

[44] Corect: Daniil.

[45] Dosoftei Herescu, episcop de Rădăuţi (nov. 1750 –12 dec. 1781), când îşi mută reşedinţa la Cernăuţi, primind titlul de „episcop exempt al Bucovinei".

Înaintând mai departe spre sud până la Marginea, locul este mai peste tot p. 106
numai şes, dar drumul este foarte neplăcut din cauza numeroaselor băltoace.
La locul amintit, încep chiar dealurile dinaintea munţilor, pe unde se ajunge
prin valea despărţitoare la mănăstirea de călugări Suceviţa, al cărui nume
derivă de la acela al pârâului ce curge pe dinaintea sa. Această mănăstire are
o situaţie asemănătoare cu cea de la Putna şi ele sunt singurele două care au
mai rămas în toată ţara. Toată dispoziţia şi înfăţişarea sunt întocmai ca cele
amintite cu privire la Putna. Zugrăvelile sunt la fel şi adesea departe de a fi
înălţătoare (!). Dacă pictorul a vrut să exprime desfrâul, atunci atitudinile sunt
adesea cu totul în felul lui Sanchez[46]. Egumenul sau superiorul acestei
comunităţi ignorante şi-a dat multă osteneală să-mi explice închipuitele isprăvi
eroice ale acestor pretinşi sfinţi zugrăviţi cu miile pe zidul bisericii //. ⟨Văzând p. 107
că autorul nu primeşte aceste lămuriri cu seriozitate, observă: „Aşa sunt
necredincioşii germani"!⟩. Şi aici erau tot vreo douăzeci de călugări trândavi
[!]. Scrieri sau bibliotecă nu am găsit nici aici, cum nu găsisem nici în
mănăstirea de mai sus.

⟨În munţi sunt izvoare sărate, „Slatina de la Pleşa" şi „Slatina de la
Plossi", cu puţurile lor. Alături o instalaţie pentru evaporarea apei. Austriecii
au mai întemeiat aici 5 rafinării. Mai departe, alte 3 puţuri la Slătioara, Trestieni
şi Părteşti⟩. O turtă de aceasta de sare are o greutate de un funt şi treisprezece p. 108
lotoni[47] şi o sută de bucăţi se vând cu doi guldeni. Un singur om care rânduieşte
toată treaba are douăzeci de creiţari pe zi, şi cel ce scoate apa şi îi îndreaptă
curgerea, are doisprezece creiţari. Lemnul e transportat pe foarte puţini bani
de supuşii din jur, obligaţie apăsătoare pe care o impusese oficiul sării, dar
care a fost apoi iarăşi ridicată, ceea ce a făcut, fireşte, ca sarea să se mai
scumpească puţin, dar să fie cu atât mai bine pentru aceia care nu primeau
⟨până atunci⟩ pentru o încărcătură de lemne decât trei până la şase creiţari şi p. 109
care primesc acum de la treizeci în sus //. Această metodă aşa simplă de a
alege sarea poate să fie prima metodă perfecţionată a oamenilor de la începutul
lumii, căci e probabil că mai înainte de aceasta, ei turnau apa sărată peste nişte
pietre fierbinţi, pentru a o face să se evapore.

Înainte de a încăpea această parte a Moldovei în stăpânirea Casei
imperiale, nu se ştia nimic în această ţară despre o atare alegere a sării, acum
însă au fost întemeiate cinci asemenea mici rafinării şi vânzarea este apreciabilă.

Dacă mergi spre est, mai dai de alte trei puţuri de apă sărată, nu prea
însemnate, unde, de asemenea, nu vezi la fiecare din ele decât o căldare tot
aşa mică pentru alegerea sării, şi anume: la Slătioara, la Trestieni şi Părteşti.
Toate aceste puţuri, ca şi cele dintâi, sunt ascunse în mijlocul pădurilor, unde
lucrătorii găsesc vânat atât de ieftin, încât nu consumă tot anul altceva. O
căprioară frumoasă costă doar douăzeci de parale, un cerb şaizeci şi aşa mai
departe, semn hotărât că acei oameni care secătuiesc tot nu au căpătat încă
autoritatea în această ţară şi că un timp vor mai trăi încă fericiţi locuitorii... //.
Apa sărată din aceste locuri din urmă nu conţin decât de la nouă până la p. 110

---

[46] *À la Sanchez.* Aluzie la Alonzo Coello Sanchez (1531 sau 1532–1588), pictor de Curte al lui Filip al II-lea, autor şi al unor picturi religioase. Apropiere cu totul ciudată.

[47] *Loth.*

cincisprezece grade de sare, de aceea are nevoie de multe lemne pentru a putea fi aleasă, dar cum sunt lemne cu prisosinţă şi nu pot fi valorificate în nici un alt chip, tot este un folos să se pună la evaporat şi o apă aşa de sărată.

Mănăstirea Solca a fost până acum câţiva ani o mănăstire de călugări tot atât de bogată şi de plină de călugări ca şi Putna, dar acum am găsit-o prefăcută în magazie pentru trupele imperiale cantonate în Moldova turcească. Arhitectura şi dispoziţia lăuntrică erau aceleaşi; aşadar, dacă vezi una din aceste mănăstiri ortodoxe, este ca şi cum le-ai fi văzut pe toate. Până şi poziţia lor este cam aceeaşi la toate, şi anume: este ascunsă de câte ori este cu putinţă şi este pe o înălţime înconjurată cu multe păduri. În vigneta a şasea a capitolului 4 este înfăţişată o atare mănăstire[48] şi lângă ea rafinăria principală de sare a Bucovinei, Slatina Mare, căreia îi aparţin micile instalaţii de rafinare amintite mai sus.

Aici am aflat un slujbaş de la minele din Ungaria care avea supravegherea acestor operaţii de fierbere şi evaporare. Cum aici se află locul principal de prelucrare şi erau ⟨tot aici⟩ şi cele două puţuri mai bune, exista aici o instalaţie mai bună de evaporare cu căldări mari, după cum şi la puţul principal, care avea treizeci şi şase de stânjeni adâncime, fusese înjghebată o adevărată maşină sau manej cu cai, totul după metoda ungurească, cum se arată pe vignete. Apa se trage din puţ cu burdufuri mari de piele, din care fiecare ţine o sută douăzeci de funţi de apă[49].

De la aceste cinci mici rafinării scoţi în paisprezece zile trei sute cincizeci şi şapte de chintale de sare în formă de turte sau aşa-zise *Harmana*, care sunt transportate apoi, parte în ţară, parte în Ucraina. Aici muncitorii sunt plătiţi după numărul de fierturi, de fiecare fiertură ei capătă doisprezece creiţari. Nu se fac mai mult de două pe zi într-o căldare din care sunt aici mai multe. Funcţionarul ce şade aici nu are numai conducerea şi supravegherea acestor lucrări, ci şi plata aurului către ţiganii care spală aurul din râul Bistriţa aurie...

Cu câteva zile înainte de sosirea mea, fusese aici un atac al unei bande de
p. 111 tâlhari care au jefuit o casă mai izolată şi au maltratat femeile ce se aflau în ea //.
Stăpânul casei, din fericire, nu se afla acolo, căci planul lor era să-l ucidă.

Cum aveam de făcut explorări prin munţii de la Gura Humorului, am fost îndemnat să nu prea mă apuc de ele, dar cum nu voiam să renunţ la planul ce-mi propusesem şi eram însoţit de patru oameni înarmaţi cu puşti, am pornit totuşi spre mănăstirea Humorului. Şi aceasta fusese odinioară o mănăstire de călugări, dar acum se instalase acolo o mică brutărie, pentru trupele imperiale care ţineau ocupată trecătoarea de aici din munte până la capul Codrului şi punctul Humor. Cum am sosit noaptea, nu prea au avut chef să ne deschidă poarta de la incinta mănăstirii...

p. 112 ⟨Despre conţinutul straturilor solului etc.⟩. Cum de curând se retezaseră
câteva vârfuri (?) ale acestor dealuri subalpine, pentru a face drumuri, se putea
p. 113 observa mai bine îngrămădirea straturilor //. De pe înălţimea acestui munte am
avut la asfinţitul soarelui o privelişte minunată asupra şesului Bucovinei... Torentele cărau încoace pietre din vârful munţilor... ⟨despre constituţia lor şi despre plantele întâlnite⟩.

---

[48] De fapt Solca.

[49] Adică vreo cincizeci de kilograme.

De la Humor spre nord, munţii devin tot mai lini... etc. În câmpie este un pământ bun şi nu mai vezi pietre... În faţă, pe deal, este o mică localitate numită Arbore[50], într-o regiune foarte plăcută. Şi aici a fost întemeiat un sat de colonişti germani. Acest neam fricos apare mai mulţumit aici ca în celelalte sate, căci se află aproape de păduri şi locuitorii pot mai lesne // să se refugieze p. 114
în ele la venirea duşmanilor. Am găsit şi în pădurile din jurul Solcăi şi tot aşa mai departe mulţi din băjenarii Moldovei de Jos şi ai Basarabiei, care scăpaseră de apăsarea turcilor şi a tătarilor. Aceşti bieţi oameni, care îşi aveau vitele cu ei şi trăiau mai mult pe seama acestora, rătăceau acum de patru luni dintr-o pădure într-alta, pentru a nu fi văzuţi de turci.

Dacă mergi mai departe pe câmpie, peste Burla (?)[51], către râul Suceava, ajungi la altă colonie germană numită Satu Mare[52]. Toate aceste aşezări de colonii noi nu prea mulţumesc pe băştinaşi, pentru că nu mai pot lăsa ca mai înainte câmpul lor toloacă şi pentru că aceşti noi veniţi prea adesea luau ce nu se cuvenea. Aşa într-o zi, am auzit plângerile aduse înaintea comisarului imperial de către aceşti oameni împotriva coloniştilor, al căror număr nu este mare, că nu le-au jefuit numai micile lor grădini, ci s-au mai încumetat şi să vatăme şi să ştirbească vechile lor drepturi în cutare şi cutare chip. Cei păgubiţi au fost satisfăcuţi, iar tulburătorilor li s-a spus între patru ochi că viaţa lor este în continuă primejdie, căci dacă vreodată se vor ridica împotriva lor // moldovenii p. 115
„sau românii"[53], atunci pot fi siguri că nu va fi cruţat nici copilul din trupul maică-si şi atunci nu se ştie cum vor mai putea fi salvaţi, întrucât aceşti oameni puteau să scape de orice cercetare şi pedeapsă şi să emigreze pe nepusă masă.

Solul în această regiune, ca şi de-a lungul văii râului Suceava constă din pământul cel mai bun, pe care se află pe alocuri prundiş sau pietriş. Pajiştile sunt în toate regiunea nespus de frumoase. Pe partea de sud a acestui râu a fost întemeiată, de asemenea, o nouă colonie, dar nu de germani, ci de secui sau unguri, care odinioară au emigrat din Transilvania în: Moldova, Basarabia, Serbia Nouă şi Ţara Românească, iar acum din nou s-au întors (!) în parte din aceste ţări în Bucovina. Satele care au fost întemeiate pentru aceste neamuri nomade erau ca cele pentru germani, croite în linii drepte, fiecare casă fiind întotdeauna despărţită de cealaltă; în dos erau grajdurile şi şoproanele. Grajdul, ca şi la germani, face un singur corp cu casa. Fiecare casă îşi are grădina, fie pe locul până la casa vecină, fie în dos. O asemenea despărţire face ca un sat de patruzeci până la o sută de case să ocupe o lungime foarte mare. Aceşti unguri // au obiceiul să-şi înconjoare satele, fie cât de mari, cu garduri şi să p. 116
aibă la fiecare capăt o poartă pe care o închid noaptea. Casele lor sunt încăpătoare şi îndestulătoare pentru o familie şi constau, ca şi în toate noile colonii, dintr-o mică tindă, o odaie mare, o cămară şi un pod sau magazie. Grajdurile ce sunt lipite de ele sunt făcute pentru patru vaci şi o pereche de cai. Şoproanele sunt, de asemenea, mari şi împărţite în trei. Într-un cuvânt,

---

[50] *Arbory*, sat şi comuna, jud. Suceava.

[51] În text *Durla*.

[52] *Satomare*, sat şi comună, jud. Suceava.

[53] *Wallachen oder Moldauer.* Sub influenţă poloneză, valahii desemnau pe moldoveni.

locuinţele acestor imigranţi sunt palate în comparaţie cu ale localnicilor. Pe lângă faptul că aceşti oameni se bucură de toate aceste înlesniri de locuinţe, mai sunt îndestulaţi şi cu uneltele trebuitoare la munca agricolă, precum şi cu câmpurile aflate pe lângă case; şi primesc şi tot felul de avansuri, aşa că se poate spune că aceşti oameni posedă tot ce poate da bună-stare unui ţăran, numai ca şi el din partea sa să aibă măcar jumătate din hărnicia necesară. Fiecare locuitor este scutit de slujba militară, precum şi de orice dări în primii cinci – zece ani. Dar cine şi-ar putea închipui că oameni care trăiesc în aşa mare libertate şi condiţii atât de bune totuşi săvârşesc faptele cele mai mâr-
p. 117 şave // şi, după ce consumă avansurile în trândăvie, mai trebuie să te aştepţi zilnic ca un sat, care a costat statul douăzeci până la cincizeci de mii de guldeni şi mai bine, să fie într-o dimineaţă golit de locuitori sau chiar să-l vezi risipindu-se în fum.

La acest fel de popoare nomade şi barbare (!), asemenea pustiiri zadarnice sunt ceva obişnuit. Ce este mai vrednic de observat este că prin emigrarea lor de pe teritoriul imperial, ei nu-şi îmbunătăţesc soarta, ci şi-o înrăiesc,' căci sunt doar destule exemple când acest neam tembel s-a întors din nou şi apoi, după câţiva ani, s-a stabilit din nou aici. S-ar părea că pribegirea le-a intrat în fire. ⟨De câţiva ani s-au luat alte măsuri, şi cei ce vin trebuie să-şi aducă vitele lor de muncă şi să-şi facă singuri casa neprimind decât loc de casă şi teren de
p. 118 cultură⟩. Într-un cuvânt, totul se face pe acelaşi picior cum obişnuiesc // să facă domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei sau hanii din Basarabia sau Bugiacul tătăresc. ⟨Autorul justifică măsurile penale ale ordonanţei împăratului Iosif al II-lea contra emigranţilor, polemizând cu Jacques Pierre Brissot, autorul unei broşuri din 1785, îndreptată împotriva ei, sub titlul: *Un défenseur du peuple* (Un apărător al poporului).⟩

p. 119 Ungurii, care îndrăgesc mai mult câmpia, s-au aşezat şi aici în Bucovina pe câmpia frumoasă dintre râurile Suceava şi Moldova. Acum sunt următoarele sate care s-au mutat aici din Moldova de Jos, atunci când a trecut această
p. 120 provincie ⟨în stăpânirea⟩ Curţii // împărăteşti: Fogoişten, Iştenşogoş, Andraşfalva. Apoi între râul Suceava şi Siret se mai aflau încă două sate ungureşti: Hadic ⟨şi⟩ Ioseffalva de o sută şaptezeci şi una de familii, care alcătuiau aceste două sate împreună şi sus-amintitul Andraşfalva şi, din care, cât eram eu acolo, au şi fugit iar cincizeci şi una de familii din tembelism curat. Aceştia din urmă erau numai secui din Transilvania, care, în anul 1764, când am locuit în acea ţară, cu prilejul organizării graniţei militare, au fugit din cauza tratamentului rău din partea comandantului de atunci, generalul Buccow[54]. Acesta, cum am şi văzut cu ochii, spre mâhnirea mea, părtinea pe saşi înaintea tuturor. Acei secui au venit mai întâi aici în anii 1784–1786, după ce s-a înţeles Curtea împărătească cu Poarta ca aceşti oameni să aibă voie să intre iar sub vechea stăpânire, fără nici o piedică. Când am cutreierat aceste ţinuturi, aceste sate erau într-o stare destul de bună, dar totuşi în faţa aproape a tuturor caselor stăteau culcaţi pe pământ oameni trândavi care îşi iroseau

[54] Adolf baron von Buccow, comandant general imperial al Transilvaniei (1761–1764) şi guvernator (1762–1764). Este vestită prigoana dusă de el contra românilor neuniţi şi a bisericii ortodoxe.

timpul mai mult trăgând tutun din lulea...; ei nu se îngrijeau de ziua de mâine, dacă aveau destul pe ziua de azi. Despre sădirea unor pomi roditori, nici pomeneală. Cel mult // sădesc o salcie în fața locuinței lor pentru a-și petrece p. 121
timpul sub ea în trândăvie, în zilele călduroase de vară.

În luncile dintre aceste trei râuri crește o iarbă minunată, după ce locul a fost inundat primăvara și s-a adunat din toate părțile apa ce curge șiroaie din munți. Am găsit iarba cea mai bună, înaltă de mai bine de patru-cinci picioare... ⟨descrierea unor plante⟩. //

Mergând mai la nord de acest ținut, dincolo de râul Suceava, solul se p. 122
înalță și constă dintr-un pământ mai mult cleios, brăzdat peste tot de multe râuri. Pietre nu prea se văd, decât puțină piatră sedimentară calcaroasă care este foarte uscată pentru construcții. De la Siret spre Moldova se află satul Sf. Onufrei. Aici lângă biserica acestui sfânt bărbos, care este întotdeauna înfățișat de ortodocși gol doar cu barba sa, ce coboară de la bărbie până la degetele de la picioare, este o apă sulfuroasă, folosită de locuitori pentru a se curăța de erupții pe corp.

⟨Rezultatele observațiilor făcute asupra apei⟩. p. 123

... Când mă aflam în locul acesta, oamenii de aici erau foarte ocupați cu întemeierea unui sat pentru coloniștii germani. Acești oameni au primit cele mai bune locuri pentru clădirea caselor lor, în așa fel că de la ei se putea vedea până în orășelul Siret, care se află în vale și este la o depărtare de o jumătate de oră de el.

Orașul Siret se află aproape de acest râu. Locul este mic și neînsemnat și constă din vreo două sute de case și ceva biserici. Pe vremea cumanilor[55], și când mai ședeau aici episcopi catolici, era destul de populat, după cum se poate deduce din rămășițele bisericii și a altor clădiri. Și acum mai sunt boieri care își au acolo curțile lor boierești. Când am ajuns să-i cunosc în casele lor, // am
observat la unul dintre acești boieri un caz foarte ciudat de influență a laptelui p. 124
doicii asupra copiilor mici. Părinții a șase copii, unii dintre ei mari, erau oameni nu numai de statură frumoasă, dar și frumoși la față, albi și rumeni, dar copiii erau cu toții negri ca țiganii /.../ Când am întrebat pe mamă cum de se întâmplă să aibă copii atât de negri mi-a răspuns: „Copiii mei vin cu toții pe lume albi la față, dar cum nu-i hrănesc eu la sân, ci țiganca aceasta, pe care o vedeți aici", care mai purta la sân pe copilul lor din urmă, ce nu se făcuse încă negru de tot, „ea cu laptele ei îi face așa de negri, dar cu timpul, în vreo douăzeci de ani mai pierd ceva din negreala lor, dar niciodată de tot" și de fapt se și putea observa cu ochiul liber la copiii mai mari schimbarea nuanțelor
culorii din an în an... p. 125

Felul de viață al acestor oameni, ca și al moldovenilor a fost descris de Sulzer și alții, dar, ceea ce mi s-a părut foarte ciudat și cu totul împotriva sistemului meu de prescriere medicală, este acest fapt anume că toate femeile, în afară de cele cu totul sărace, duc o viață foarte leneșă, aproape toată ziua stau culcate pe divan și își petrec timpul cu cafea și mestecând betel, cele

---

[55] Autorul face aici o confuzie între Episcopia Siretului și cea „a cumanilor".

p. 126 sărace mestecă marnă[56] //, stând la pălăvrăgeală, mai ales în timpul sarcinii, când nu fac deloc sau aproape deloc mişcare, şi cu toate acestea nu sunt numai zdravene şi sănătoase, dar şi nasc foarte uşor nişte copii sănătoşi, bine şi frumos constituiţi şi rar auzi de naşteri nenorocite sau altele de acestea şi încă şi mai rar ca aceşti oameni să aibă vreo diformitate ca toţi orientalii.

⟨La Siret autorul întâlneşte pe arhiducele Francisc[57], moştenitorul împăratului, care se ducea, fără pază şi însoţit doar de două trăsuri, să vadă împresurarea Hotinului⟩.

În acest district al oraşului sau în domeniul imperial Sf. Onofrei, am
p. 127 găsit, pe lângă colonia secuilor, încă două altele. Cea dintâi era // una rusească în satul Laudonfalva[58] şi Gorteşti (Corteşti ?) *(Kortestia)*, care consta din nouăzeci şi nouă de familii. Nu se bucurau de privilegii şi libertăţi deosebite, primeau numai locuri de case şi terenul de cultură fără plată şi ⟨colonia⟩ era scutită de slujba militară. În anul 1787 s-au întors iar în Moldova opt familii, pentru că acel an a fost un an rău, măcar că această colonie fusese totuşi cea mai bună şi mai puţin costisitoare pe care o avusese împăratul în această ţară. A doua colonie, care e constituită dintr-un neam cu totul ciudat, a venit de la Marea Neagră. Ei se numesc lipoveni sau filipoveni. Numele vine de la cuvântul slav „lipparva" sau tei, căci toate lucrurile lor din casă nu sunt făcute decât din acest lemn alb. Numele cel dintâi din cele două amintite mai sus l-au primit doar de la vecinii lor, tătarii, căci ei nu-şi zic decât filipovani. Aceşti oameni alcătuiesc o sectă cu totul deosebită şi în privinţa felului de viaţă şi a religiei. Se poate spune de ei că sunt pietiştii[59] ortodocşilor... Ei îşi aleg din comunitate un popă, se închină la icoanele pe care le au în biserică şi în casele
p. 128 lor // ... Ei îşi ard morţii, ei se scaldă în fiecare zi, bărbatul cu femeia împreună şi aşa mai departe. În tot timpul anului nu mănâncă decât de opt ori carne, nu fumează şi nu trag pe nas tutun. Îndeosebi ei trăiesc foarte retraşi, în satele lor, dar afară din sate lucrul se petrece cu totul altfel. Cum sunt foarte misterioşi cu privire la practicile lor religioase şi nu prea lasă pe ceilalţi să pătrundă în bisericile lor, nu se ştie tot ce se întâmplă la această slujbă bisericească. Botezul pare că s-ar face numai atunci când copilul are o judecată formată, ceea ce nu este rău, căci atunci când se face botezul iarna, cu apă rece, asupra unor copii nou născuţi, ce au creierul acoperit de un înveliş foarte subţire încă, el este adesea foarte vătămător şi poate fi chiar ucigător, după cum am constatat din experienţă. A înjura, a bate, a apuca arma sau a vărsa sânge şi aşa mai departe sunt la ei, ca şi la „păzitorii Domnului"[60] un mare păcat, oprit cu desăvârşire, ca şi folosirea unor băuturi spirtoase.

---

[56] Textul este neclar. Femeile îndestulate stau culcate pe divan şi mestecă betel. Cele sărace mestecă marnă şi s-ar înţelege că stau şi ele culcate pe divan. Dar se ştie că ţăranca munceşte până în ultima clipă şi adesea naşte pe câmp.

[57] Viitorul Francisc al II-lea care a domnit de la 1792. La întâlnirea sa cu autorul, el nu era moştenitor al coroanei, întrucât mai trăia încă împăratul Iosif al II-lea, căruia i-a urmat fratele acestuia, Leopold al II-lea (1790–1792). Dar în momentul publicării relaţiei, arhiducele Francisc ajunsese într-adevăr moştenitorul coroanei, în urma morţii lui Iosif al II-lea, în februarie 1790.

[58] *Laudonfalva*, după numele generalului Laudon.

[59] Protestanţi, adepţi ai doctrinei sacerdoţiului universal şi preconizând ascetismul.

[60] *Herrenhüttern*, sectă dizidentă din Olanda.

Dar deşi aceşti făţarnici vor să treacă drept nişte oameni virtuoşi şi asceţi, ei sunt departe de a fi astfel, căci sunt foarte dezmăţaţi (!)[61]. // Când p. 129
interesul lor le-o cere, atunci aceşti fanatici devin fioroşi, dar să apere statul e lucru oprit de legile lor.

Cum le place să trăiască mai ascunşi, preferă să locuiască în ţinuturi păduroase. Aşa este şi locul lor de aşezare de acum din Bucovina, la Varniţa sau Fântâna Albă[62]. În anul 1784 două sute de familii hotărâseră să imigreze în ţară, dar au fost împiedicate de han[63](!) şi de domn[64]; au trecut totuşi douăzeci şi patru de familii încoace şi, împreună cu ele, şi alţi capi de familie. Dar, cum din partea cealaltă nu au fost lăsate femeile să-i urmeze, s-au întors, aşadar, înapoi... Aceşti oameni au primit sub garanţie împărătească o deplină libertate religioasă. Ei nu au admis nici chiar să li se numeroteze casele şi li s-a făcut voia. Ei mai sunt scutiţi pe veci de slujba militară şi timp de douăzeci de ani nu au de plătit nici o dare. Dar ei nu au primit nici un fel de // ajutor p. 130
de la Curte. Cum au adus cu ei aşa multă avere nici nu aveau nevoie de el. Îndeletnicirea lor principală este ţesutul inului şi facerea de frânghii etc.

Aşa cum tot felul lor de viaţă are ceva deosebit, tot astfel este şi îmbrăcămintea lor, care este simplă şi cuviincioasă. Bărbatul îşi poartă părul tuns pe jumătate. Pe cap are o căciulă neagră ţuguiată de blană de oaie, la bărbie poartă barbă, iar în jurul gâtului nimic. Cămaşa lui este lungă şi o poartă peste nădragi, după obiceiul moldovenilor. Trupul e înveşmântat într-o haină albă de lână..., încheiată cu nasturei mici. În jurul trupului sunt încinşi cu o legătură de piele albastră, roşie sau neagră, au nădragi lungi, în picioare au încălţăminte de coajă de copac sau de funie *(Hadaki).*

Femeile îşi ascund de tot părul, fetele nu. Pe frunte poartă o bandă lată brodată, care stă în sus ca un turban în faţă, iar la spate e mai îngustă şi împodobită cu bani de aur. Peste ea se pune un văl alb care trece pe sub bărbie şi atârnă la spate ceea ce arată foarte frumos. Probabil pentru // a nu trezi la p. 131
vecini pofta de jaf, la care erau aşa de expuşi sub tătari. Gâtul este lăsat liber. Pe trup poartă o cămaşă care este cusută la încheieturi şi în jurul gâtului cu lână de mai multe colori. Peste aceasta, un veşmânt lung de o ţesătură de lână mai aleasă, care se încheie în faţă de sus până jos cu nasturei mici. Partea inferioară a trupului e îmbrăcată în nişte pantaloni lungi de in. În picioare poartă ciorapi şi un fel de sandale roşii, iar iarna cizme. Cum acest popor este îndeobşte foarte chipeş şi cu o înfăţişare plăcută, îmbrăcămintea aceasta ca de amazoană le lasă femeilor un aer cuviincios şi modest...

Preoţii la aceşti oameni nu se deosebesc printr-o îmbrăcăminte anume. Ei poartă pe umeri o mantie cenuşie şi ţin în mână un toiag lung.

De la Siret, între râul cu acest nume şi Suceava, spre sud-est, solul este puţin deluros, dar se găseşte pământ foarte bun ⟨cu piatră de calcar... etc.⟩. Înainte de Româneşti[65], el devine ceva mai lutos şi, deşi pământul se arată

---

[61] Afirmaţie din senin, ce vine după descrierea felului lor de viaţă ascetică.

[62] *Varniza, alias Fontina Alba,* azi în Republica Ucraina.

[63] Şahin Ghirai, ultimul han al tătarilor din Crimeea (1777–1783).

[64] Alexandru Mavrocordat, Deli Bei (1782–1785).

[65] *Rumanesty,* sat, comuna Grăniceşti, jud. Suceava.

p. 132 negru de tot ca un pământ bun de cultură (?) *(Moorerde)*, se // pot totuşi face cărămizi bune din el. Dacă mergi mai departe până la Pătrăuţi şi „Luitak"[66], pământul se schimbă într-un şes neted, uneori cam cu pietriş (?), datorită de mult râului Suceava. La „Luitak", am găsit pe primii colonişti ai provinciei, care au emigrat din Banat. Aceştia nu erau decât nişte cerşetori, în număr de douăzeci şi două de familii, care s-au aşezat pe terenurile şi în casele părăsite de moldoveni[67]. Cum nu era destul loc pentru ei aici, au fost mutaţi ceilalţi la: Suceava (unde a mai fost aşezată şi o colonie germană), la „Molodia"[68], Dragomirna[69] şi „Rosez"[70]. Aceşti oameni au primit şi ajutoarele necesare, dar nici pe departe ce au primit germanii, iar mai apoi, treptat, au trebuit să achite totul.

De la „Luitak" spre râul Suceava, mai este iar o colonie germană de oameni care au fost foarte lăsători în ridicarea sau mai bine zis în rânduirea definitivă a caselor lor noi şi bine clădite. Căci nu aveau nici un interes pentru aceasta, întrucât aveau întreţinerea lor zilnică de la Curte. Dar când a venit porunca cum că de la sfârşitul lui septembrie încetează îndestularea lor cu
p. 133 bani şi cum primiseră tot ce era trebuitor la gospodari //, ca şi câmpurile mândre şi întinse care erau acoperite cu bucatele cele mai minunate, şi ei puteau să şi le strângă fără a le fi cultivat, s-au hotărât aceşti trântori să-şi dea mai mult interes în grija lor pentru viitor... ⟨prea multă bunătate faţă de unii oameni fără simţire strică...⟩. Aici, în această ţară, am avut prilejul să observ acest lucru, când am mers de mai multe ori pe la aceste colonii întovărăşindu-l pe comisarul însărcinat cu ele, şi-l auzeam cum îndemna poporul în tot felul. De la acest sat nou înfiinţat se vedea, de partea cealaltă a râului amintit, pe malul înalt, vechiul şi ruinatul oraş Suceava... Aici s-a ridicat de scurtă vreme un pod de lemn bine încheiat peste această apă, adesea foarte năvalnică. Acolo se înalţă Suceava de azi care a fost pe vremuri un însemnat oraş comercial, cât şi oraşul de scaun şi reşedinţa domnului şi a mitropolitului, la douăzeci-treizeci de stânjeni deasupra râului. Desigur că atunci când a fost întemeiat oraşul, râul nu se afla la această adâncime, ci numai cu săparea tot mai adâncă a apei
p. 134 zi de zi a ajuns ⟨oraşul⟩ la o înălţime // atât de mare, încât azi este cu totul lipsit de apa acestuia...

...Acest oraş, care după ruinarea sa de tătari, la sfârşitul veacului al XV-lea sau începutul veacului al XVI-lea[71], şi-a pierdut calitatea de reşedinţă a domnilor, reşedinţă care a fost mutată la Iaşi..., nu-şi mai poate veni în fire. A rămas pustiu de tot vreo patruzeci până la şaizeci de ani, după ce războiul, ciuma şi foametea au nimicit cu totul populaţia sa. Azi s-au aşezat acolo armeni şi o adunătură de alţii ca ei, tot atât de păgubitori oricărei ţări... şi locuiesc vreo sută de case, mai ales de lemn, printre care răsar în sus, ici şi

---

[66] *Luitak*, neidentificat. Să fie cumva o numire de felul localităţilor din apropiere: Călineştii lui Ienache sau ai lui Cuparenko?

[67] La anexare.

[68] *Molodia*, localitate dispărută.

[69] Lângă Mănăstirea Dragomirna.

[70] *Rosez*, localitate dispărută.

[71] Datare greşită, dacă se referă la asediul oraşului pe vremea lui Vasile Lupu.

colo, zidurile înalte şi turlele vechilor biserici ruinate, precum şi pe un deal zidurile vechii Curţi. Când am fost aici, în iulie 1788, mai erau fugiţi cei mai mulţi locuitori din cauza incursiunilor tătarilor, aşa că nu găseai la nimeni o întreprindere valabilă (?)[72]. Acest oraş a fost pe vremuri foarte întins, precum se poate vedea şi acum după zidurile sale atât cele vizibile, cât şi cele de sub pământ, şi se pare că a avut şaptezeci până la optzeci de biserici mari, iar azi nu mai are decât patru foarte neînsemnate //. Comerţul care se purta pe vremuri p. 135
cu blănuri, prin Ungaria şi Transilvania spre Rusia, se pare că a fost foarte însemnat, dar azi nu mai vezi nici o urmă de aşa ceva.

... Populaţia din toată Moldova are următoarea însuşire. Cu cât oamenii trăiesc în stare mai naturală, adică fără constrângere, cu atât au o constituţie[73] mai bună. Bărbaţii şi femeile sunt frumoşi, mai ales aceia care pot duce o viaţă tihnită. La bărbaţi, am găsit două trăsături care îi deosebesc de europenii occidentali, şi anume: că au gâtul mult mai gros (?) şi picioarele mai subţiri, aşa cum se observă şi la turci... Aceasta s-ar putea datora şi faptului că nu poartă nimic împrejurul gâtului şi că îşi răcoresc adesea picioarele în apă rece, mai ales turcii care obişnuiesc şi mai mult aceasta decât moldovenii. Femeile sunt pline de putere şi foarte bine croite. Organizarea gospodăriei lor face ca ele să nu aibă nimic sau aproape nimic de făcut (!), mai ales cele care locuiesc la oraş. Una // sau două cămăruţe ajung pentru o întreagă familie. Cu gătitul p. 136
nu e multă muncă, întrucât totul se reduce la un singur fel de mâncare. Rufele constau doar dintr-o cămaşă simplă fără alte garnituri şi aşa mai departe; sunt deci puţine nevoi şi, de aceea, şi puţină muncă şi, de aceea, oamenii sunt mai sănătoşi şi mai zdraveni decât moleşiţii din marile oraşe europene cu mesele bine încărcate, la care multele mâncăruri aduc tot atâtea boli... Aşa cum e felul de viaţă de simplu, aşa e şi îmbrăcămintea.

Omul de rând din Moldova care, cum spune pe bună dreptate (?!) domnul Sulzer, nu e de fapt un român (!)[74], ci mai mult un slav (!), are capul tuns numai în faţă şi acoperit cu o căciulă înaltă neagră. Poartă doar mustaţă. Pe trup are o cămaşă lungă peste iţarii lungi şi albi de lână şi e încins cu un chimir prevăzut cu un cuţit. Pe deasupra o haină albă de lână, cu sau fără mâneci, în picioare are încălţăminte de coajă de copac[75]. Femeia poartă părul împletit în cozi şi îl acoperă cu un ştergar sau o maramă lungă, albă, care ascunde şi bărbia. În jurul gâtului nu are nimic. Pe corp are o cămaşă lungă, brodată în partea de sus, peste cusătura cu lână colorată //, pe deasupra un fel p. 137
de şorţ-fustă *(Schürzrock)* de lână neagră cu alesături cu dungi roşii. Nu ştiu ce alt nume mai potrivit s-ar putea da la această parte de îmbrăcăminte, căci totul este un şorţ lat de trei-patru picioare, care se strânge peste şolduri, în aşa fel că se petrece puţin până într-o parte. Îmbrăcate în felul acesta femeile nu pot face decât paşi foarte mărunţi, de aceea obişnuiesc să ridice un colţ şi să-l

[72] *Ein ächtes Unternommen.*

[73] *Bildung.*

[74] *Wallach.* Toată caracterizarea de până aici a traiului uşor al oamenilor de rând, români, atât bărbaţi, cât şi femei, este cu totul ireală, culminând cu această concluzie falsă preluată de la Sulzer.

[75] *Bastschuhe.* Termen folosit probabil aici în mod impropriu în loc de opinci.

bage în brâu. În jos poartă colţuni întregi sau pe jumătate şi în picioare opinci (?) sau sandale.

Nobilii ca: boierii divaniţi, boierii şi mazilii îşi au, ca şi ţăranul, portul lor naţional. Boierii divaniţi, care de cele mai multe ori coboară din familii imperiale greceşti şi s-au născut la Constantinopol, sunt nobili care stau în slujba Porţii. Ei poartă barbă ca şi turcii însuraţi. Boierul comun însă poartă numai mustaţă. Au capul tuns în parte şi ⟨poartă⟩ o căciulă înaltă din blană, cu fundul de mătase sau catifea şi nu rotund, ci pătrat[76]. La ţinuta de ceremonii sau a celor aflaţi cu slujbă la curte nu se mai vede fundul căciulii. În jurul
p. 138 gâtului au adesea, ca şi orientalii //, o basma lungă de mătase sau de altă materie, dar de cele mai multe ori ⟨nu poartă⟩ nimic. Peste cămaşă poartă un lung „iancăr"[77] sau două asemenea haine care se pun una peste alta şi se strâng cu o cingătoare. Pe deasupra se îmbracă o haină blănită sau „Jatzşine"[78] tot atât de lungă. De cele mai multe ori este cu totul din mătase sau bumbac. Ei poartă ceacşiri ca turcii, dintr-o materie galbenă sau roşie, apoi un fel de „cizme" (Zischmen) scurte sau cipici, ce sunt cusuţi de şalvari şi care se numesc „meşti", peste care vin pantofii sau papucii, ce se leagă de obicei la uşa camerei. Nu este lucru neobişnuit la oamenii aceştia să poarte una peste alta trei haine îmblănite, în timp ce în camerele lor se face puţină căldură sau chiar deloc, lucru mult mai sănătos decât camerele supraîncălzite... etc.

O soţie de boier poartă de obicei un sarik[79], dintr-o stofă subţire de mătase sau muselină, în formă de căpăţână de zahăr, împodobită cu mărgăritare şi alte
p. 139 giuvaeruri şi cu tot felul de panglici şi flori. Părul este răsucit peste el // într-una sau mai multe împletituri sau împletit într-o coadă lungă. În vârful acestei găteli de cap este un ciucure şi pe o parte sau în faţă este împodobit cu două pene de struţ. Impresia nu este neplăcută (?), gâtul şi pieptul sunt goale, în aşa fel că sânii nu sunt acoperiţi până la buric cu nimic, decât cu un văl străveziu... Rochiile lungi, care sunt întotdeauna *dintr-o stofă de mătase colorată,* se îmbracă pe cămaşă şi sunt tăiate în faţă până la burtă. Aceste veşminte se numesc – cel dintâi sau de dedesubt – „anteriu", al doilea „rochie", care nu se ajunge tot atât cât primul şi se închide în faţă cu bumbi (?). Trupul e încins cu o cingătoare lată cât palma şi acoperită cu aur, argint şi chiar cu pietre scumpe. Cum cingătoarea vine pe sub burtă, aceasta atârnă peste ea, ceea ce are farmec numai pentru gustul oriental. Peste această îmbrăcăminte vine „blana", o haină lungă sau scurtă, căptuşită cu totul pe dinăuntru cu blană scumpă. Pe din afară tot spatele şi toate marginile, pe o lăţime de o palmă, sunt împodobite cu blană. Această haină este de cele mai multe ori roşie şi are, uneori, pe partea stângă un galon de aur. Pe dedesubt poartă un pantalon de muselină şi în picioare
p. 140 „zarabi", un fel de ciorapi, // peste aceştia târlici sau pantofi de safian şi papuci de cei ce se lasă la uşă şi cu care nu se intră în cameră...

---

[76] Işlicul.

[77] *Iankura* = un fel de veston sau jiletcă cu mâneci.

[78] *Jatzine* (?), numire provenind, ca şi cea a iancărului, de la cuvântul german Jacke, autorul folosind termeni ce-i sunt familiari.

[79] *Eine Kappe Sarik* = Găteală de cap amintind, prin forma sa ţuguiată, vestitul „hénin", atât de răspândit în Occident în secolul al XIV-lea şi care se datora unei mode venite din Orient.

În fața orașului ⟨„Suceava"⟩, care nu are nici ziduri înconjurătoare și nici șanțuri, se află spre apus o întăritură, în care sunt cuprinse niște clădiri bisericești, și care se numește Zamca[80]. Călugării care stăteau odinioară acolo se puteau apăra destul de bine de atacurile tătarilor și ale haidamacilor. Alături am găsit atunci un mic corp de trupă de vreo mie – o mie cinci sute de oameni, cantonați acolo pentru apărarea orașului de tătari care se arătau doritori să pătrundă cu forța în el.

Spre sud-vest pe o înălțime plăcută se află fosta mănăstire Sf. Ilie, unde sunt izvoare minunate din care s-ar putea trage apă în orașul Suceava cu mare folos. De aici încolo toată regiunea e foarte deluroasă și pământul e foarte moale. Ilicești sau Ilișești[81] este, de asemenea, o fostă mănăstire de călugări, al cărei egumen sau stareț // era arhimandritul întregii Moldove de Sus. Când p. 141
au luat austriecii țara în stăpânire, era un oarecare Meletie superior al mănăstirii. Cum acest om era foarte capabil, a fost făcut vicar general. Cum însă ducea o viață destul de slobodă și de puțin așezată, căci avea în mănăstire haremul său ascuns, nu a voit să aștepte desființarea mănăstirii sale, după care ar fi trebuit să se obișnuiască cu înfățișarea socotelilor și cu un trai modest, ci a găsit cu cale să se facă nevăzut împreună cu o sumă însemnată de bani și trăiește acum într-o altă mănăstire a principatului Moldovei[82], dar nu cu prea mare îndestulare. Și aici pe lângă această mănăstire ⟨Sf. Ilie⟩ s-a întemeiat un sat[83] pentru ⟨coloniștii⟩ germani. Acesta era al optulea și ultimul pe care l-am văzut în această provincie nouă, toate foarte bine așezate și măcar că locuințele, ca și grajdurile și șoproanele sunt din lemn, sunt totuși foarte bine făcute, dar este păcat că nu poți niciodată să te aștepți din partea imigranților la ceea ce sperai de la ei, după cum va arăta și viitorul.

Plante sau animale mai ciudate nu am aflat în această regiune. Porcii mai sunt și aici – ca în Podolia, Pocuția și // restul Moldovei –, cei mai mulți din p. 142
ei în starea lor primitivă ⟨sunt descriși porcii vărgați⟩. De la Ilișești, înaintând mai departe spre sud, unde se ajunge la punctele de graniță Corlata[84] și Capu Codrului[85], am găsit la trecerea mea prin această țară avanposturile corpului austriac în palăncile și întăriturile care apărau aici o cale de comunicație secretă care ducea din Transilvania, tot mereu prin munți, până în Galiția, în care voiau să năvălească turcii, care înaintaseră până la Baia. La capul codrului, unde încep munții cei îndreptați spre sud și unde ajungi într-o vale parcă închisă, iese din Carpați // năvalnicul râu al Moldovei care însă aici nu e mare p. 143
și poate fi trecut vara în tot locul cu piciorul ⟨autorul înșiră felul pietrelor pe care le poate recunoaște în albia pe jumătate uscată a râului⟩.

De la locul amintit în urmă, am mers de-a lungul râului spre nord-est pe p. 144
o vale îngustă, acoperită cu o pădure minunată prin care a fost croit un drum

---

[80] În text *Rinke* (!).

[81] Ilișești, sat, jud. Suceava.

[82] Pentru trecerea clandestină din Bucovina, după anexare, în Moldova a unor fețe bisericești, vezi și Doc. Hurmuzaki, XIX_1, raportul lui Raicevich din vol. X_1 al colecției de față.

[83] Sfântul Ilie, sat component al comunei suburbane Șcheia, municipiul Suceava, jud. Suceava.

[84] *Korlacin*, sat, comuna Drăgoiești, jud. Suceava.

[85] Sat, comuna Păltinoasa, jud. Suceava.

drept până la satul Humor[86], ce se află la oarecare depărtare de râu. Acest loc era bine întărit şi îngrădit de-a lungul întregii văi şi erau cantonate aici două companii ale unui regiment teritorial care păzeau cu două tunuri această trecătoare.

... Munţii... aici... devin tot mai masivi şi mai golaşi, pe măsură ce înaintează în sus pe râul Moldova, în direcţia nord-vest. În dreptul vechii
p. 145 localităţi Vama ⟨Moldoviţei⟩ //[87], unde râul amintit primeşte râul Moldoviţa, ce vine din nord, este o frumoasă vale netedă încinsă de jur împrejur de munţi... Vama are o poziţie plăcută şi câmpul dinaintea sa, care se numeşte „Lung" (Schlaf), este închis de munţi înalţi spre nord. În acest colţ de munte, am aflat coloana despre care aminteşte domnul Sulzer, dar poate că el nu a văzut-o, căci el spune că aici ar fi fost înfrânţi tătarii, în anul 1718..., ceea ce însă, aşa cum arată inscripţia, s-a întâmplat cu doi ani mai înainte. Stâlpul de gresie albă, moale, înalt de doi stânjeni şi cu patru muchii, se înalţă la vreo două bătăi de puşcă spre sud-est de acest loc ⟨este redat textul inscripţiei de pe coloană⟩ [88].

De la Vama spre est, pe unde vine râul Moldova, vezi între munţii înalţi o vale lungă şi netedă care dacă o urmezi mergând în sus pe râu, te duce la târgul Câmpulung care înseamnă câmpul cel lung şi vine din limba italiană Campolongo. Acest târg împreună cu terenul de lângă el se numeşte ⟨Câmpulung⟩ Moldovenesc[89], căci la o oră depărtare se află cel rusesc sau Dolgopole. Din cel dintâi vin nişte pâraie de pe muntele înalt calcaros, de culoare odinioară albă-cenuşie şi îndreptat spre sud, numit Giumalău.

⟨...⟩

p. 149 După vreo două ore de drum dai de o vale triunghiulară sau căldare, în care se află satul Pojorâta[90]. Aici dealurile, ca şi tot ţinutul au o înfăţişare cu totul stranie (2), stânci ruinate răsar în tot locul din pământ ca nişte turnuri ale
p. 150 unor clădiri gotice // ... dacă nu te opreşti în valea râului Moldova, ci în cealaltă, aflată spre sud-est şi tăiată de un torent..., ajungi la râul „Bistriţa de aur" sau aurie. La intrarea în acest defileu, ai în faţa dinspre răsărit o spinare de munte dintr-un pietriş foarte moale, în care s-a săpat o galerie de mină. Dacă aceasta ar fi fost continuată doar cu zece-douăzeci de stânjeni s-ar fi ajuns de partea cealaltă. Ceva mai sus, în aceste chei, s-a pornit şi o nouă exploatare de minereu de fier. Aici am găsit lucrători din ţinutul „Salzburg" (?) care erau desigur cei mai buni dintre toţi.

Pe acest râu de munte – Bistriţa – s-a făcut o topitorie, unde sunt topite minereurile de fier care apar prin munţii Valea Cerbului de lângă Vatra Dornei şi aşa mai departe pe o distanţă de la unul până la mai multe ceasuri... ⟨felurile de minereu de fier „Ochra ferri"⟩.

⟨Minereuri de fier etc. Munca la extragere este în acord. Topitoria de la Iacobeni (jud. Suceava), metoda de lucru⟩.

---

[86] Azi oraşul Gura Humorului, jud. Suceava.

[87] Sat şi comună, jud. Suceava.

[88] Pentru această inscripţie, cf. N. Iorga, *Inscripţii*, I, „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an. XX (1927), fasc. 51. Nu este locul să dăm aici o bibliografie mai amplă.

[89] Oraş, jud. Suceava.

[90] Sat şi comună, jud. Suceava.

⟨Îmbunătăţiri propuse de Hacquet directorului⟩.

Atelierul metalurgic de la Iacobeni are o aşezare foarte prielnică, căci se află în mijlocul pădurilor şi lângă un mic râu – Bistriţa aurie – care tot timpul anului nu duce lipsă de apă şi tot aşa se arată şi săpăturile care până acum au destul minereu şi nu sunt la prea mare depărtare. Alimentele nu sunt scumpe... Dar e lipsă de lucrători buni, căci cei mai mulţi nu sunt decât lepădătura altor ţări. Pe râul acesta – Bistriţa aurie – care alimentează cu apă atelierul metalurgic, la câteva mile în jos şi ceva mai multe în sus în // spre munte se spală aur. Când am călătorit atunci prin ţară dispăruseră toţi ţiganii ce aveau această îndeletnicire. Totuşi am mai găsit pe râu în sus o familie ce se ocupa cu această spălare. Metoda de aici de a obţine aurul sau de a-l spăla din nămol este tot aceea pe care am văzut-o în Ungaria şi Transilvania şi care a şi fost descrisă de Delius[91] şi de alţii. // p. 155 p. 156

Cum aurul aici se găseşte aproape curat de tot şi masiv şi cântăreşte douăzeci şi trei de carate nu e decât rareori amalgamat de ţigani; însă ei au o măsură sau greutate anumită denumită *piseth*. Aceasta este o greutate de nouăzeci de „grane"[92] sau de un ducat şi jumătate, adică 53 17/19 pisethi fac cât o marcă vieneză de aur. La Zlatna, în Transilvania şi în Banat se plăteşte pisethul cu doi guldeni şi patruzeci şi doi de creiţari, dar aici tezaurul plăteşte la Solca şi la Iacobeni, unde se face predarea, doi galbeni şi cincizeci şi doi de creiţari imperiali – ceea ce fireşte este tot puţin –, pentru ca să nu se scoată din ţară... Aurul care se spală din apa râului Bistriţa aurie sau mai bine zis din mâlul lăsat de ea pe mal şi pe sinuozităţile sau prelungirile sale // este întotdeauna amestecat cu mult ocru, aşa că de departe marginile malurilor sunt colorate cu el pe o lăţime de câteva picioare, şi cu cât sunt mai colorate cu atât speră mai mult aurarii să strângă aur. Albia râului este mult gâtuită de munţi şi este de fapt doar un torent, precum dovedeşte şi numele său slav. Căci Bistra sau Vistra înseamnă ascuţit sau tăios (!)[93], întrucât asemenea râuri năvalnice sapă adânc pământul în tot locul. Atelierul de la Iacobeni este punctul central pentru toată activitatea de spălare a aurului din acest râu, căci se spală aur şi în susul şi în josul său ⟨se recomandă adoptarea la spălare a unei metode preconizate de baronul Dietrich⟩. p. 157 p. 158

Aşadar, cum acest râu e aşa de gâtuit, nu se spală aur decât în micile porţiuni unde s-a mai retras, ca la: Vatra Dornei[94], Dorniţa (?)[95], Holda[96], mai jos de Iacobeni[97], şi la Ciocăneşti[98] şi mai adânc în munte, mai sus ⟨din acest punct⟩, // până la graniţa Maramureşului. Cu cât cobori pe râu, cu atât se spală mai mult aur, şi directorul atelierului de la Iacobeni, care face şi primirea aurului, m-a asigurat că adesea mai atârnă încă ceva cuarţ de grăunţii mari de p. 159

[91] *In Anleitung zu der Bergbaukunst*, Wien, 1773 (n. aut.). E descrisă masa de spălat aurul fără nimic deosebit faţă de descrierea lui Fridwalszki sau Born.

[92] *Granen* (un gran are şase centigrame).

[93] În realitate înseamnă: *repede*. Autorul confundă aici *bistra* cu *ustro*.

[94] *Dorna, Vatra*, scrise ca două localităţi deosebite, în loc de Vatra Dornei.

[95] Neidentificat.

[96] Sat, comuna Broşteni, jud. Suceava.

[97] Sat şi comună, jud. Suceava.

[98] Sat, comuna Iacobeni, jud. Suceava.

aur, dovadă că acest aur a fost smuls din crăpăturile şi vinele metalice ale munţilor mai înalţi şi apoi cărat încoace de apă... etc.

⟨Aurul acesta este cărat de ape de la mari depărtări etc.⟩. Numai la două
p. 163 ore de Iacobeni s-a şi pornit o exploatare la care s-au pierdut banii, căci minereurile conţineau prea puţin aur. Exploatarea a fost pornită în valea Fundu Moldovei[99], unde s-au săpat câteva galerii spre nord-est...

p. 165 ⟨...⟩ Era un amestec de calcopirită şi galen care conţine ceva aur şi argint... etc. //

p. 166 ... Ajuns la graniţele Maramureşului, unde râul Moldova îşi ia obârşia de pe vârful munţilor şi curge spre est, iar râul Vişău poate fi găsit la vest şi curge spre Sighet, m-am îndreptat spre muntele Piatra Giboului. ⟨Descrierea acestui munte, precum şi a munţilor Suliţa, Giumalăul şi Lucina şi a plaiului
p. 167 de 800 de stânjeni⟩. N-am văzut vreodată mai frumoase păşuni de munte în lanţul Alpilor ca aici, păscute de câteva mii de cai din cei mai frumoşi. ⟨Crescătorii⟩ greci şi armeni aveau aici herghelii întregi care zburdau în libertate. Cea mai mare şi mai mândră, în care se aflau şi caii cei mai frumoşi, era cea împărătească, înfiinţată de domnul locotenent colonel von Cavaler cu cai tătăreşti. Caii pentru herghelie au fost aduşi din munţii Astrahanului şi ai Caucazului. Armăsarii au costat adesea mai bine de două mii de guldeni. În anul când am fost eu au avut nenorocul să piardă doi din cei mai frumoşi armăsari. Caii sunt crescuţi aici în libertate, totuşi ei nu pot rămâne pe aceste înălţimi mai mult de trei luni pe an. De aici, ei sunt mânaţi mai jos în regiunea dealurilor subalpine şi apoi chiar în câmpie, unde iernează. Cu venirea primăverii pasc din nou pe dealurile subalpine şi, pe măsură ce dispare treptat
p. 168 zăpada de pe înălţimi, sunt şi ei // mânaţi iarăşi mai sus. Sus de tot se află nişte clădiri pentru caii bolnavi sau vătămaţi în vreun fel, ca şi pentru oamenii ce supraveghează herghelia împărătească. Aceştia sunt foşti cavalerişti pensionari, dintre care cei mai mulţi au luat parte la războiul de şapte ani[100]. Am mai găsit unii care serviseră cu mine în acelaşi regiment. Ofiţerul care comanda aici ne-a primit cu multă prietenie. Acest om fusese trimis de vreo două ori cu două – trei sute de oameni în ţara tătărască, pentru a cumpăra cai, împreună cu locotenent colonelul amintit, ceea ce nu se mai practica acum. Comerţul ce se purta cu tătarii se făcea cu concursul armenilor, prin schimb, aceştia dădeau la un preţ foarte mare mătăsurile lor proaste şi alte mărfuri pe cai. După ce însă s-a făcut de mai multe ori negoţ cu tătarii şi aceştia au oferit caii la un preţ atât de ridicat, desigur la instigaţia armenilor înşelători, s-a renunţat deci la acest negoţ de contrabandă şi care, cum se şi obţinuse o rasă bună din acei cai, nu mai era atât de necesar, măcar că acele rase mai degenerau în parte când şi când. Erau atunci hotărâţi cavaleriştii de pe acest munte //
p. 169 Lucina ca, în eventualitatea că ar pătrunde în munţi tătarii şi turcii, care se uniseră la Iaşi, să nu-i lase să pună stăpânire pe acei cai. S-a explorat deci o cărare ascunsă pentru a se trece pe ea din Maramureş în Ungaria, totuşi lucrul nu s-ar fi putut face fără pierderea unor exemplare frumoase, întrucât la graniţă nu se înălţau decât stânci goale care trebuiau trecute.

---

[99] Sat şi comună, jud. Suceava.

[100] Războiul din 1756–1763.

⟨...⟩ Păşunile întinse de pe muntele Lucina aparţin domeniului Frătăuţi p. 170
ori Rădăuţi...

Dacă se îndreaptă cineva de pe acest munte spre nord, către muntele Cernagora, de unde izvorăşte Ceremuşul Negru, ajunge la un întreit hotar, anume al Moldovei de Sus sau Bucovina, al Maramureşului sau Ungariei şi al Galiţiei sau Pocuţiei ⟨semnalează eroarea hărţii baronului Metzburg, potrivit căreia Galiţia ar fi legată de Transilvania...⟩.

⟨De la muntele Cernagora încolo, e descrisă natura geologică a munţilor. p. 171–172
Aceştia sunt despăduriţi de căte noii colonişti pentru a-şi face teren de cultură⟩.

... Dar îndată ce au scăpat, prin foc, de copaci ce acoperă tot locul cu p. 173
un covor roşu minunat de *Epilobium Montanum,* la umbra căruia creşte arboretul de soc, care în scurtă vreme ajunge foarte înalt şi se răspândeşte foarte mult printre trunchii rămaşi, coloniştii ce s-au aşezat acolo nu se puteau văita îndeajuns cât e de greu de stârpit. Pe de altă parte, dacă ar veni mai mulţi oameni aici, s-ar întâmpla şi aici, din cauza relei gospodăriri a Bucovinei, ce s-a întâmplat cu insula Maderra.

⟨...⟩ Nicăieri nu am văzut atâţi copaci doborâţi de vânt ca în acest lanţ p. 174
muntos; ba chiar mulţi copaci cad înainte de a-şi fi atins întreaga dezvoltare, şi numai fiindcă puieţii nu-şi pot prinde rădăcini în toată legea, întrucât adesea îşi au baza pe trunchii prăvăliţi la pământ care nu sunt putreziţi decât pe jumătate.

Dacă mergi mai departe spre nord, în valea îngustă tăiată de râul de munte Derdeluşca (?) (Dodeluska), dai de o mănăstire părăsită de călugări. Atunci nu am găsit decât doi călugări bătrâni care se îndeletniceau cu strângerea
fânului pentru // hrana pe iarnă a puţinelor lor vite din care trăiesc. Priveai la p. 175
ei cum trăiesc cu mâhnire şi lipsuri, dar ei îndrăgesc înaintea oricărui alt fel de viaţă, viaţa în sihăstrie... etc.

⟨Mănăstirea Putila. În regiune, s-au răspândit bolile lumeşti, în urma trecerii ruşilor în războiul din 1768–1774. Austriecii au întemeiat spitale regulate contra sifilisului⟩.

Dar autorul atribuie tot răul *dezmăţului* „care s-ar fi păstrat în partea p. 176
locului". Fruntaşul local, un ţăran „care îl făcea pe căpitanul sau judele... îşi avea micul său harem acasă (?)". Acesta ar fi declarat[101]: Odinioară în munţii aceştia noi eram ucigaşi şi tâlhari, dar acum ne-am obişnuit cu munca şi ne-am
// îndreptat ...Muntele era locul nostru de scăpare atunci când eram urmăriţi p. 177
pe câmp, însă cum s-au înmulţit oamenii tot mai mult, nu au putut scăpa întotdeauna de urmărire aici nici moşii şi părinţii noştri şi nu ne-a mai rămas altceva de făcut decât de schimbat felul nostru de viaţă".

Acest bărbat, aşa cum sunt oamenii de felul lui, a fost destul de darnic să nu primească nimic pentru laptele şi brânza ce i le mâncasem sau pentru hrana calului, oricât am vrut să-l silim să primească plata cuvenită. Este drept că printre oamenii aceştia, sunt unii care se ocupă cu geambaşlâcul de cai şi care au o avere de douăzeci – treizeci de mii de guldeni, dar această avere nu

---

[101] Declaraţia sa sună fals. A se vedea mai pe urmă şi reacţia autorului la ospitalitatea primită.

îi schimbă cu nimic. Ei trăiesc şi rămân mai departe vechii ruteni şi moldoveni de altă dată. Singurul lor folos este că beau când au chef şi au şi rachiu destul ca să-şi potolească pofta de răzbunare.

Aici m-am hotărât să părăsesc în anul acesta lanţul munţilor înalţi... ⟨de
p. 178 la satul Straja mai departe⟩... Mai departe spre nord-est, dincolo de muntele „de la Rogoaza *(Diela Rogosa),* unde am găsit pe o stâncă două inscripţii moldoveneşti, care cuprindeau însă doar numiri izolate de oameni, ajunşi în faţa Budeniţei[102] ⟨...⟩ şi tot aşa înainte până la Hliniţa, unde nu am putut afla nimic remarcabil... etc.

Aici se dă iar de drumul de comunicaţie amintit sau de aşa-zisa cale ascunsă care merge de la Humor spre Galiţia. Chiar şi printre dealurile de sub munte care sunt acoperite cu pădurea cea mai deasă şi mai frumoasă, acest drum a fost bine executat şi întreţinut, chiar dacă e prea puţin folosit... ⟨plantele observate pe versantul dinspre Vãşcăuţi... etc.⟩.

p. 179 ... ⟨Ceremuşul⟩. Acest râu foarte năvalnic, care adesea nu poate fi trecut decât cu primejdie, constituie hotarul dintre Moldova de Sus sau Bucovina şi Pocuţia.

*

⟨Călătoria a doua⟩ [103].

⟨După cutreierarea Galiţiei⟩

... Cum voiam să mergem pe Nistru în jos spre Bender, ne-am oprit de
Vol. II astă dată vreo două zile în cetatea Hotinului[104], care fusese din nou // întărită
p. 25 de trupele imperiale aflate în ea...

... Castelul dintâi, mai vechi şi aşezat mai jos, chiar la Nistru, pare să fi fost ridicat, după unele documente autentice, în vremea lui Carol al IV-lea, anume în secolul al XIV-lea de către cavalerii teutoni[105]. Al doilea însă, aşa după cum se şi poate vedea, abia dacă are o sută cincizeci de ani. Acest lucru pare confirmat şi dintr-o inscripţie în slove moldoveneşti, găsită pe pervazul unei ferestre sau porţi. Ea constă doar din două rânduri între un chenar. Primul rând poartă doar „Constantin" cu un K mare pocit şi neregulat, dar asupra citirii căruia nu poate fi nici o îndoială. Sub el stă scris mai departe anul 7167[106], după datarea grecească, care corespunde anului 1659, după datarea noastră... [Autorul observă că acest castel a fost al lui Constantin Movilă, fiul
II. p. 26 lui ⟨Ieremia⟩ Movilă, care i-a lăsat acestuia domnia în anul 1716 (!)[107]. //

Amândouă aceste castele nu aveau până în 1715 întărituri mai deosebite, ci erau folosite doar ca loc de refugiu la ivirea unui atac neaşteptat. Dar primul domn fanariot al Moldovei, Nicolae Mavrocordat, care fusese mai înainte domn al Ţării Româneşti, a primit şi această ţară spre cârmuire şi a

---

[102] *Budenize,* la S de Storojineţ, azi în Republica Ucraina.

[103] Vol. II, p. 24 şi urm.

[104] De unde fuseseră alungaţi turcii.

[105] Afirmaţie cu totul neîntemeiată.

[106] Citirea este greşită. Nu poate fi vorba de 7167, ci desigur de 7117 corespunzând anului 1609, cât mai era încă domn Constantin Movilă.

[107] Ieremia Movilă a murit în iunie 1606 şi nu i-a urmat îndată Constantin, ci numai după moartea lui Simeon Movilă, în septembrie 1607.

stăpânit-o cu multă cruzime ⟨adevărat Nero... nimiceşte boierimea cea adevărată, le ia averile care ajung apoi în mâinile Porţii[108]⟩. El s-a gândit să se apere împotriva vecinilor săi creştini şi, în acest acolo, a pus să fie înconjurat castelul sau mai bine zis amândouă castelele cu întărituri în toată legea[109].

... Cu prilejul reparaţiilor acestor două castele a fost desfiinţată palanca închisă, prevăzută cu palisade, împreună cu „ceardacurile" (turnuri de pază de lemn aşezate pe stâlpi), distribuite de-a lungul lor şi care formau totodată porţile cetăţii, semn că nu mai avea de gând să apere oraşul, ci numai castelele, care însă nu ar fi putut rezista multă vreme la tunuri mari, datorită poziţiei lor neprielnice, fiind cu totul dominate de partea înaltă a oraşului. II. p. 27

⟨Venitul⟩ contribuţiilor se arendează întotdeauna în Imperiul Otoman[110]. Aceşti arendaşi, ce poartă numele de haraci başi, au apoi încasatorii lor subalterni care sunt numiţi haracii. Haraciul... (sau capitaţia) musulmanilor este predat în virtutea unor chitanţe mari cât mâna, care, sunt scrise pe o hârtie trandafirie sau galbenă ca pucioasa sau albă şi pecetluită de cinci ori.

⟨Descrierea chitanţei, cu peceţile sale⟩. II. p. 28

Plata se face după avere sau mai bine zis după bunul plac al încasărilor. Prima contribuţie şi cea mai comună este de o sută zece parale, care valorează doi galbeni imperiali şi patruzeci şi cinci de creiţari. A doua e de două sute douăzeci de parale, a treia de patru sute patruzeci de parale. În schimbul unor asemenea plăţi, se dă o astfel de chitanţă, după ce a fost însemnată suma de către încasator între cele patru peceţi, pe care stă însemnată, pe două sigilii mari, în două trăsături, porunca sultanului. Pentru plăţi mai mici de o sută zece parale nu se eliberează o asemenea hârtie, ci haraciul nu dă decât o bucată albă de hârtie pe care îşi aplică pecetea lui. Aceşti bani de contribuţie amintiţi acum în urmă şi care se iau de la oamenii cei mai săraci se sfeterisesc de cele mai multe ori. Fiecare birnic îşi pune la păstrare hârtia primită, căci de câte ori se întâmplă ca haraci başiul să facă prea puţine încasări, pune să se pornească o cercetare generală la care apare gloata oamenilor de rând cu hârtiile lor colorate prinse de haină şi cu cât un birnic are mai multe asemenea hârtii, cu atât este mai mare lauda pe care o primeşte, şi din când în când // primeşte chiar şi un premiu. Cei însă care nu pot arăta nimic sunt pedepsiţi sau II. p. 29
alungaţi din ţară etc.

În toată raiaua Hotinului, de-a lungul Nistrului, ⟨este o fâşie fără pietre şi apă doar cu o păşune minunată. Aici se află o piatră ascuţită ridicată în sus care reprezintă Kaaba de la Mecca – etc.⟩.

Mohilău[111] este un oraş absolut deschis, care este foarte însemnat în ţara aceasta datorită comerţului. Când nu e nici o epidemie, vin la târg: turci, tătari, armeni, greci, evrei, poloni, francezi, germani şi alte naţii. Negoţul ce se face aici este de toate felurile ce se pot închipui, dar mai ales prin schimb. Turcul apare cu ţesăturile sale subţiri de bumbac, cu stafide mari, cafea, roşcove,

---

[108] Cf. caracterizarea lui de către Skendos şi de către Del Chiaro.

[109] În realitate, Hotinul a fost luat de turci care au înfiinţat raiaua Hotinului peste capul domnului Moldovei.

[110] Aici e vorba de încasările din raiaua Hotinului.

[111] *Mohilev.* Într-o notă autorul trimite la Büsching.

capete de lulea şi aşa mai departe, pe care el le schimbă cu postavuri proaste, uşoare, de Prusia, valorând douăzeci până la douăzeci şi cinci de parale cotul.

⟨Vânzările se fac în beciuri întunecoase pentru a înşela mai bine⟩. Mărfurile bune, dimpotrivă, se vând cu tot rostul la lumina zilei. Tătarul dă în schimb vitele sale pe in şi pe o dimie proastă pentru nădragii săi. Armenii, evreii, grecii vând pe cât pot mai mult pe bani şi nu sunt bucuroşi să facă negoţ prin schimb. Tulpanele şi basmalele turceşti au mare valoare la negustorii care poartă negoţ în Polonia, întrucât sunt foarte la modă în această ţară. Moneda de argint turcească a căzut aici în cea mai mare desconsiderare de când Poarta a mărit peste măsură adaosul de metal comun la argintul din monede. A fost o socoteală foarte greşită... Tranzacţiile sale cu bani peşin au ajuns să fie privite cu neîncredere, şi acum turcii trebuie să plătească pentru un lucru cincisprezece şi chiar mai mulţi piaştri în loc de zece, căci vânzătorul trebuie să socotească preţul topirii ⟨din nou⟩ a banilor ce-i capătă //.

II p. 32 Ducaţii lor care mai sunt destul de buni se primesc doar la valoarea de trei guldeni şi de aceea vin şi turcii (care cumpără, mai mult decât vând) cu ducaţi olandezi... etc.

Ne-am îndreptat acum de la nord-est de la Nistru spre sud-vest către Prut. Şi pe această linie transversală am aflat totul pustiu. Chiar la malul Prutului, am ajuns la localitatea azi aproape de tot părăsită, Podul Lipcani, cea mai însemnată din raia, după Hotin, cu o geamie sau biserică turcească...
II p. 33 Aici se face un negoţ susţinut de vite, dar mai mult numai între // turci şi moldoveni. Cum este aici punctul de graniţă al raialei, se fac deci pe aici şi toate trecerile şi popasurile înainte de a se intra în cetate. Locuitorii de aici erau în timp de pace mai ales turci, câţiva moldoveni şi ţigani. Aceştia din urmă sunt nevoiţi să se plece la orice şi să lase să fie ruşinate nevestele şi fetele lor. Acest viciu, devenit obicei, l-am văzut cum este practicat cu tot atâta însufleţire de trupa de ulani cantonată aici, din cauza unui magazin de furaj înfiinţat în acest loc.

II p. 34 ⟨Un turc bătrân, fost dregător în raià, se întoarce în satul său după 6 luni de la alungarea turcilor. Sătenii îl primesc bine şi se duc la Hotin să ceară încuviinţarea generalului imperial pentru aceasta⟩.

II p. 35 ⟨Trecerea Prutului umflat de ploi în ţinutul Hârlăului⟩.

⟨Natura pământului – păşuni. De 30 de ani s-a înfiinţat un mic sat de moldoveni şi de evrei – Satul *Bivol-Mileanca*. Lipsa de ape şi de lemne⟩.

p. 36 Cum în această ţară nu sunt făcute nici poduri, nici mijloace de trecere peste râurile mici, vehiculele locale sunt făcute potrivit cu această stare de lucruri. Totul constă dintr-o cotiugă foarte înaltă, cu roţi de o înălţime la vreo
II p. 37 şase // picioare şi chiar mai bine. trăsura înaltă are o scăriţă laterală, aşa cum se obişnuieşte şi în alte ţări, însă ansamblul are aspectul unei carete *chaise* neacoperite cu patru locuri şi fără uşi. Din cauza înălţimii extraordinare a acestui vehicul înţelegi bine nevoia de a construi aceste trăsuri în aşa fel, întrucât nu ar fi putut fi încărcate din părţile laterale. Când vezi mai întâi un asemenea vehicul, la care nu pot fi înjugate mai puţin de trei perechi de boi, totul ţi se pare foarte neîndemânatic, dar curând ajungi să-i vezi foloasele. Mai întâi, în ţară nu sunt şosele adevărate şi rar sunt materiale la îndemână pentru a le face durabile, întrucât pământul este aşa de moale că roţile se înfundă în

el până la o adâncime de două picioare. Apoi, în al doilea rând, întrucât peste cele mai multe râuri nu sunt mijloace de trecere, este nevoie neapărat de a avea vehicule aşa înalte şi grele pentru a putea trece râurile adesea năvalnice. Cum în această ţară nu poţi face drumuri lungi călare, deoarece nu găseşti nici găzduire şi nici hrană pentru // cai şi oameni, am fi fost şi noi nevoiţi să călătorim cu un asemenea vehicul, pentru a putea lua cu noi proviziile necesare. Dar cum trăsura de care ne foloseam nu era decât o butcă polonă, ne-am dat seama, nu o dată, de lipsa de utilitate a ei în această ţară, când am fost siliţi să facem mai multe ocoluri, care nu ne-au învăţat nimic, numai ca să putem pleca. II p. 38

Botoşani este amintit doar cu numele de către Sulzer (care după câte se pare cunoaşte Ţara Românească mai bine decât pe Moldova). Turcii nu l-au putut pustii fiind siliţi să se înapoieze la ei în mare grabă. Acest orăşel absolut deschis este foarte populat. Este primul oraş din Ţara de Sus şi face un negoţ susţinut. Când am ajuns acolo era tocmai mare iarmaroc. Spre nespusa noastră uimire, am găsit mişcarea comercială mai considerabilă în mijlocul acestor turburări generale ale războiului decât în vreunul din oraşele monarhiei austriece. Se aduceau acolo toate mărfurile ce se puteau închipui, atât englezeşti, cât şi franţuzeşti. Se distingeau mai ales ţesăturile turceşti pentru sexul frumos. Ni s-au oferit eşarfe şi basmale de cap, cu care femeile de aici – ca şi cele din tot Orientul – obişnuiesc să-şi acopere părul, cu preţul de şase până la zece ducaţi. Se poate // deduce de aici gingăşia şi frumuseţea lor.

Diferiţi locuitori ca: greci, arnăuţi, armeni, moldoveni şi evrei, oameni care nu-şi caută hrana – afară de moldoveni – decât numai din negoţ. Oraşul Botoşani poate să aibă mai bine de o mie de case şi mai are şi două biserici de piatră. Aici m-am aprovizionat pe mine şi pe tovarăşii mei de drum (constând atunci din doi elevi ai mei: un teolog care era moldovean şi un medicinist care era rus), cu alimente suficiente, ca şi cu hrana pentru cai care nu erau obişnuiţi doar cu iarbă. II p. 39

⟨Mergând spre râul Jijia, autorul rătăceşte căutând un loc izolat sigur pentru înnoptare⟩. II p. 40

⟨...⟩ Chiar dacă am fi ajuns din vreme până într-un sat, tot ar fi fost imprudent să înnoptăm acolo, întrucât micul nostru grup era prea slab pentru a se putea apăra. Se ştie cât te poţi încrede în locuitorii ţării[112], mai ales în timpul pustiirilor la care era acum expusă Moldova şi acesta cu atât mai mult cu cât domnul Moldovei, Ipsilanti, nu a păstrat în ţara sa ordinea şi siguranţa trebuitoare, cu asprimea cuvenită, ca domnul Ţării Româneşti, Mavrogheni[113]. II p. 41

⟨De la Hârlău (jud. Iaşi) la Blăgeşti (jud. Vaslui), unde se trece Siretul. Natura terenului⟩. II p. 42

După trecerea râului Moldova, am ajuns în ţinutul Neamţ care e numit de moldoveni ţara ungurească[114], din cauza multor secui şi unguri din Transilvania ce locuiesc acolo.

---

[112] În ciuda acestei afirmaţii generale, autorul nu a avut de suferit niciun neajuns din partea locuitorilor.

[113] Este surprinzător acest brevet de bună guvernare dat lui Mavrogheni, inamicul implacabil al imperialilor.

[114] În sensul în care transilvănenii trecuţi încoace sunt numiţi „ungureni".

II p. 43 ⟨Valea Trotuşului, Târgu-Ocna (jud. Bacău)⟩. Când am ajuns acolo, am găsit acest târg prefăcut aproape tot în cenuşă. Nici chiar bisericile – în afară de una singură, înconjurată cu ziduri – nu fuseseră cruţate, căci turcii pustiiseră acest loc, când au trebuit să se retragă înaintea armatei prinţului de Coburg. Chiar şi instalaţia de la ocnă, toate vârtejurile şi celelalte sisteme de ridicare au fost arse sau nimicite în alt fel şi, de asemenea, săpăturile ocnei au fost dărâmate sau inundate, iar locuitorii care nu apucaseră să fugă la timp de această grozăvie au fost târâţi de acolo, împreună cu vitele ce puteau fi de folos //.

II p. 44 ⟨Muntele de sare înalt de 60–80 stânjeni⟩.

II p. 45 ... Din oraşul ars, vezi în toate părţile adevărate cărări de sare pornite de pe munte în jos, ca şi din ocnă. Sunt făcute de apele care vin de sus încărcate cu sare. Cum apa se evaporă, datorită soarelui şi aerului, precum şi lungimii drumului său, lăsând un reziduu de sare şi gips, rezultă o mulţime de dungi sau dâre albe...

II p. 46 ⟨Bălţi sărate; cresc plante avide de sare⟩. Spre nord-vest, la cincisprezece stânjeni mai sus se aflau atunci doar trei puţuri de mină puse iar în exploatare şi dădeau destulă sare pentru toată ţara şi pentru Ucraina, aşa că în călătoria noastră am întâlnit în tot locul care mari încărcate cu acest mineral. Comandamentul ⟨austriac⟩ general a arendat aceste puţuri unor greci pe nouăzeci şi cinci de mii de guldeni, măcar că sub cârmuirea domnilor aduceau, în general, trei sute de mii de piaştri. Regia sării din Galiţia nu le-a lăsat însă arendate, ci le-a luat sub direcţia sa, pentru ca să nu se scoată prea multă sare ⟨de aici⟩ şi să fie oprite celelalte exploatări din Pocuţia. Şi totuşi, în această ţară încep să piară una după alta exploatările secundare (?): *Nebenswerk,* din
II p. 47 lipsa lemnului şi a altor lucruri... etc.... // Sarea care se scoate aici e albă şi prea învârstată pentru a putea avea formă cubică.

⟨Descrisă munca în ocne sub moldoveni⟩.

II p. 48 ⟨Sub regimul austriac al ocupaţiei este probabil că nu ar mai fi folosit munca ocnaşilor⟩.

II p. 49 ⟨Preţul sării: 2–3 piaştri chintalul. Din sarea fărâmată se lua pentru vite, cât se voia⟩.

Cum am rămas aici la ⟨Târgu⟩ Ocna o zi întreagă şi o noapte, am ajuns măcar şi fără voie să cunoaştem adunătura de voluntari sau arnăuţi moldoveni. Acest loc forfotea de ei ca un stup plin de albine, în timp ce duşmanii se aflau la o depărtare destul de mică. Trebuia să fim necontenit cu ochii în patru şi noaptea mai mult chiar decât ziua, din cauza acestor vlăjgani de care călătorul are a se teme nu mai puţin decât de duşmanul însuşi. Ei sunt de cele mai multe ori călări şi sunt pleava poporului moldovenesc. Îmbrăcămintea lor este întru totul cea turcească. Capul este ras tot şi acoperit cu un fel de căciulă polonă, haina de deasupra e cam şuie şi îndeobşte tivită (?) cu galben şi castaniu şi, după toate acestea, caii lor nu au şei obişnuite. Un asemenea vlăjgan este înarmat cu o flintă..., în spate are o cartuşieră, la brâu are două până la trei
II p. 50 pistoale, un cuţit lung // sau hanger, un iatagan, o secure şi un ciocan mic (?) *(czakan),* cu o coadă lungă, şi pentru toate aceste arme nu are decât două mâini. Jumătate din toate aceste arme îi sunt o povară şi mai mult îl încurcă decât îi sunt de folos. Adunătura aceasta valorează în sine tot atât de puţin şi

împotriva duşmanului, dar ea constituie o pacoste cu atât mai mare din cauza multelor tâlhării care numai rareori se termină fără omoruri. Cum ei se caracterizează prin tot felul de uneltiri, au născocit să se folosească de turban în hărţuielile lor, adică să înfăşoare în jurul capului o cârpă albă sau verde. Dar această deghizare a avut adesea urmări foarte rele în cursul încăierărilor. La ultima ocupare a Iaşilor, aşa a făcut comandantul acestor arnăuţi, maiorul „Geniflori", un bărbat foarte inimos şi puternic. Dar când s-a ajuns la învălmăşeala cu turcii şi tătarii şi husarii împărăteşti, nu a fost recunoscut de aceştia din urmă şi a fost doborât la pământ. Cu toate că fusese aruncat jos de pe cal, a avut totuşi destulă isteţime ca să scoată din taşcă eşarfa de la sabia împărătească şi s-o ţină ridicată în sus, mulţumită căreia a fost recunoscut şi a scăpat de la pieire. Deşi era foarte desfigurat de lovituri de sabie şi ar fi putut să se bucure în tihnă de pensia sa, a pornit totuşi iar la luptă //.

De la Târgu Ocna, am apucat spre nord-est, spre Fărăoani, şi am şi găsit II p. 51
pe drum urmele lăsate de armată în trecere, şi anume: în locul amintit mai sus, un moldovean spânzurat, care primise să fie folosit de mai multe ori de turci ca spion. Pentru toată această ispravă atât de primejdioasă săvârşită de el chiar şi în campania din urmă, pe lângă cea de acum, nu a dobândit, după declaraţia sa, decât doisprezece piaştri pe care i-a primit de la ei, şi necazul său era cu atât mai mare de a fi spânzurat pentru o sumă atât de mică...

⟨Felul pietrelor. Greşeli ale hărţii lui Bauer, redată de Sulzer în situarea II p. 52
localităţilor: Fărăoani, Tg. Ocna. Comandantul imperial, prinţul de Coburg, dispune să fie îndreptată⟩. Pământul, foarte mănos, produce peste tot aici mult sparanghel. Bacău e un biet sat devastat, cu o bisericuţă de piatră. El se află chiar în şesul cel mare, aproape de râul Bistriţa. Pământul acoperit pe o lăţime de mai multe mile numai cu lumânărică.

⟨Trece Bistriţa şi o ia spre nord. Izvoare minunate⟩, pe care moldovenii II p. 53
le împreunaseră în trunchiul scobit al unui tei sau stejar. Aici am întâlnit pe drum un mic transport de tâlhari de drumul mare care aveau, după obiceiul ţării, amândouă picioarele ferecate în butuci. Cei mai mulţi din ei erau arnăuţi şi ţigani. Această întâlnire a fost pentru noi un bun îndemn să fim întotdeauna cu ochii în patru. Încă de la jumătatea drumului de la Bacău la Roman, am şi zărit acest orăşel din care se înălţau în sus două biserici de piatră vopsite
în alb... ⟨constituţia solului⟩. Chiar înainte de Roman [...], am întâlnit în II p. 54
cale doi moldoveni înarmaţi şi călări, şi după ei un mic cărucior cu coviltir de postav albastru, însemnat cu o cruce. Totul parcă semăna cu o colivie mare, dar când ne-am apropiat am văzut în ea un om foarte bătrân, care era un arhidiacon...[115].

... Roman, un orăşel constând din câteva sute de case de lemn, este foarte nesănătos, din cauza marii necurăţenii şi a mocirlelor din mijlocul său. Locuitorii cei mai de seamă sunt greci şi armeni.

La venirea noastră, am găsit // aici depozitul principal al armatei imperiale. II p. 55
Aici am învăţat o metodă de lecuire pentru caii înfierbântaţi. Datorită zilei foarte călduroase în care mersesem întins, ne-a căzut calul cel mai bun şi l-am

[115] După N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ar fi fost chiar Antonie, episcopul de Roman (19 iulie 1787–mai 1796).

crezut pierdut, cum nu aveam timp să mai aşteptăm ce se va mai întâmpla. Potcovarul care era şi aici, ca în toate oraşele din Moldova, tot un ţigan, ne-a mângâiat cu asigurarea că va înviora calul până într-un sfert de oră, ceea ce a şi făcut. A răcâit de sub pleoapele de sus ale calului şi a scos de o parte şi de alta câte o ghindură mare cât o alună. Nu a folosit pe lângă acesta nici o luare de sânge sau vreun alt mijloc de lecuire, care ar fi putut lăsa vreo îndoială asupra acestei metode de procedare. La trecerea Siretului, nu departe de Târgu Frumos, am părăsit teritoriul Moldovei de Sus intrând în acel al Moldovei de Jos.

Toată Moldova de Sus, şi anume: acea fâşie care este dincolo de râul Siret, este partea cea mai plăcută, mai bună, mai sănătoasă şi mai bine populată a întregii ţări... //.

II p. 56 ⟨...⟩.

II p. 57 Târgu Frumos este alcătuit din două sute de barăci nenorocite de lemn //
II p. 58 adunate împreună. Câţiva greci scot cât pot mai mult dintr-un biet negoţ al lor. Am ajuns în ţinutul Cârligătura al cărui pământ nu este din cele mai bune din Moldova, din cauza multelor mlaştini ce se întind până peste Iaşi. Urmând tot mereu cursul Bahluiului, peste Doroşcani[116], aveam în dreapta mlaştina cea mare a Iaşilor etc. Pe această mlaştină, în bună parte secată în lunile călduroase de vară, se văd foarte multe soiuri de bâtlani (?) etc. Câteva ore înainte de a ajunge în capitală şi în ţinutul ei, am zărit-o în faţa noastră, într-o poziţie foarte frumoasă.
II p. 59 Clădirile numeroase, care erau învelite // cu ţiglă roşie, făgăduiau mult mai mult de departe decât ce erau în realitate. Mai este de asemenea adevărat că oraşul acesta, din orice parte ai veni, nu se arată de nicăieri mai frumos ca dinspre Târgu Frumos. Şi acum câteva cuvinte încă despre acest oraş. ⟨Iaşi...⟩ a fost încă din vremea lui Ştefan cel Mare (!) capitala Moldovei. Se află pe râul Bahlui care taie toată mlaştina şi din partea de sus şi din cea de jos. De douăzeci şi cinci de ani. de când nu mai văzusem acest oraş, nu am aflat alte schimbări decât câteva case noi boiereşti de piatră, pe care cei de aici le numesc palate. O asemenea clădire constă, de cele mai multe ori, dintr-un pătrat sau octogon, unde în rândul de jos sunt locuinţele personalului şi biserica[117]. Rândul de deasupra are întotdeauna o mare ieşitură, spre care suie din curte o scară dublă, şi care cu streaşina mare a acoperişului de ţiglă formează un ceardac pe care în timpul verii bărbaţi şi femei îşi petrec ziua în trândăvie, pe divane sau sofale. Totul este lipsit de cel mai elementar gust. Ai putea mai degrabă numi acest oraş un sat
II p. 60 mare // decât altceva, întrucât barăcile de lemn, ca şi casele de boieri se află în nişte curţi mari şi mai au şi grădini şi mai mari în jurul lor, unde rar se mai află altceva în afară de iarbă şi cireşi, meri sau pruni. Mobilierul din camere este după moda turcească şi constă dintr-un divan, un dulap şi nişte scaune, care însă la turci nu se obişnuiesc, şi afară de aceasta nici un fel de mobilă sau îngrijire. Se poate vedea de aici ce puţin au de făcut femeile în ţările acestea, când sunt aşa de puţine nevoi gospodăreşti. Orezul şi carnea au şi fiert îndată şi toate rufele constau dintr-o simplă cămaşă şi un pantalon[118]. Bisericile, foarte numeroase, sunt toate – aşa cum am mai arătat – întunecoase şi de cele mai multe ori murdare.

---

[116] *Taranchkane*, sat, comuna Popeşti, jud. Suceava.
[117] *Kirche*. Oare de citit Küche (bucătăria)?
[118] Se referă probabil la portul ţăranilor, trecând fără veste de la mobilierul caselor.

În ele sunt multe chipuri de domni înfăţişaţi de o mare strălucire, la care nu mai e îngăduit să aspire domnii de după Nicolae Mavrocordat, de pildă: să-şi împodobească gugiumanul cu giuvaeruri, să poarte blănuri de vulpe neagră şi aşa mai departe. Din starea aceasta a capitalei poţi să deduci mizeria satelor şi în ce împrejurări triste trebuie să se afle etc. Locuitorii ⟨străini⟩ ai capitalei sunt mai adesea: greci, armeni şi evrei, uneori şi ceva unguri, slavi şi ţigani. //

⟨După cum arată şi Sulzer oraşul nu a fost niciodată o cetate, neavând nici o poziţie prielnică pentru aceasta⟩. Capul întregului clear al acestei ţări este patriarhul de Constantinopol şi patriarhul Ierusalimului de sub el[119], care vine întotdeauna după trecerea câtorva ani să cerceteze numeroasele mănăstiri baziliene ce se află aici în ţară, de la care îşi trage şi el veniturile. Venitul multora din mănăstirile acestea aparţine Sfântului Mormânt din Ierusalim, muntelui Sinai. II p. 61

⟨Critică a clerului ortodox: neştiinţă, jupoaie poporul etc.⟩.

Oraşul Iaşi a fost lăsat nestricat de turci, în afară de jefuirea sa, întrucât plecarea lor a fost prea zorită pentru a le îngădui să-l distrugă. Când am fost aici în iunie 1789, aici era cartierul general al armatei ruse, de sub general-feldmareşalul Rumianţev[120]. El pierduse tocmai comanda şi se retrăsese la trei ore depărtare de oraş, unde trăia cât se poate de mulţumit pe moşia unui boier..., fără a arăta cea mai mică supărare... etc. II p. 62

În faţa capitalei erau cantonaţi vreo câteva sute de soldaţi, în afară de garnizoana locală destul de puternică. Dar armata principală, acum sub comanda cneazului Potemkin, se află la paisprezece mile mai înspre Marea Neagră, între râurile Bârlad şi Prut, mai sus de Fălciu. Oraşul, ca şi toată ţara, este destul de depopulat ⟨după ce o mulţime de nobili, bineînţeles numai greci, ... au acceptat dregătoriile şi averile moldovenilor, luându-le locul, aceştia fiind siliţi să plece din ţară cu tot ce aveau[121]... etc. Ca tip reprezentativ al acestor greci, Alexandru Moruzi, fratele fostului domn etc.⟩. //

Cum de doi ani încoace, această ţară a ajuns teatrul războiului, în care turcii şi tătarii au făcut invazii într-una şi nu s-au mulţumit doar cu jefuirea ţării, ci târau în robia cea mai grozavă pe toţi acei nenorociţi pe care puteau pune mâna, iar acum poţi umbla zile întregi, ba chiar mai multe zile în şir fără a mai vedea decât pământul gol şi locul pârjolit, pe unde se ridicau odinioară sate şi oraşe; aşadar, această ţară nu a fost pustiită aşa grozav numai de foştii ei stăpâni, ci şi ceata oamenilor fără căpătâi sau căzuţi în sărăcie a folosit jaful şi omorul drept legea necesităţii şi a trebuit ca majoritatea locuitorilor să stea prin păduri, pentru a avea mai multă siguranţă decât în câmpia deschisă, sub urgia duşmanului[122]. // II p. 63

[119] Afirmaţie greşită. Patriarhul Ierusalimului venea ca musafir şi nu aparţinea bisericii Moldovei.

[120] Comandantul forţelor ruseşti din războiul ruso-turc, înlăturat din comandă de Potemkin; asupra lui, cf. şi relaţia lui Langeron şi a lui Roger de Damas, în volumul de faţă.

[121] În realitate, depopularea era datorată, în primul rând, de starea creată de războiul în curs. Mărfurile grecilor aduşi de domni dau loc unui alt proces, dar nicidecum exodului amintit.

[122] Aici autorul amestecă pustiirile turcilor şi tătarilor cu jafurile celor fără căpătâi, după ce, cu puţin înainte, a atribuit depopularea ţării intruziunii grecilor, aduşi de domnii fanarioţi.

II p. 64 În timpul şederii noastre la Iaşi a fost şi un iarmaroc mare, care l-a întrecut cu mult pe cel de la Botoşani. Căci nu este nici o comparaţie cu vremurile de odinioară acum, când, după ce boierii din Moldova şi Ţara Românească, şi îndeosebi boieroaicele, îşi îngăduie toate excesele luxului, ca şi la noi, în timp ce la Constantinopol, şi de altminteri în împărăţia turcească, nici un creştin nu se poate încumeta la aşa ceva. Aici, ca să-i satisfacă, vin mărfuri de tot felul. Grecii, care sunt întotdeauna primii, aduc de la Stambul, India, Aleppo şi Chios stofe, museline, ţesături de fir de aur din care sunt făcute cele mai minunate găteli de casă şi şaluri, care costau uneori două sute de piaştri şi mai bine, fără a mai aminti de acelea care sunt împodobite cu nestemate şi mărgăritare, care se suie la mii ⟨de piaştri⟩, apoi din: oraşele imperiale, Germania, Franţa şi Anglia tot felul de mărfuri: postavuri alese, mătăsuri, catifea, olandă, broderii, obiecte de metal, galoane şi altele asemănătoare; din Italia: substanţe aromatice, apoi pietre scumpe, mărgăritare, precum şi tot felul de articole de galanterie din ţările pomenite şi aşa mai departe. Ruşii îşi aduc aici primăvara blănurilor lor scumpe. Dar pentru toate
II p. 65 acestea se plătesc puţini bani // şi, de cele mai multe ori, ele se dau în schimb pe produsele brute ale ţării, în timp ce banii efectivi, ca şi cei de pe produse iau, de cele mai multe ori, calea Constantinopolului.

Veniturile acestui principat au fost în 1785 de două milioane opt sute patruzeci de mii de piaştri, dar azi nu mai e în stare ţara să dea nici măcar o treime, după ce locuitorii care au mai rămas au fost luaţi de amândouă armatele imperiale şi puşi la transporturi şi livrări continue de furaje în aşa măsură, că rareori le mai rămâne timp şi putere ca să mai cultive pământul. Şi cum populaţia a ajuns în ţara asta de vreo doi ani încoace cu totul neînsemnată, neajungând după toate probabilităţile decât abia la o jumătate de milion de oameni, îşi poate uşor închipui cineva – întrucât desigur mai mult de jumătate din ei s-a băjenit şi a pierit – cât de puţin e în stare să îndeplinească numărul celor rămaşi. În afară doar de exploatarea de sare de la Ocna..., nu se mai ştie azi de nici un venit sigur în toată ţara. Ce populaţie redusă pentru o ţară atât de mare şi atât de productivă în toate domeniile! Bunătatea sa poate fi asemuită cu a unei grădini mănoase şi bine plantate, dar care e plină de cârtiţe şi de lăcuste ... etc. Este pretutindeni cea mai mare lipsă de libertate şi siguranţă //
II p. 66 şi pe deasupra mai sunt arendate în fiecare an diferitele dări pe: vite, albine, vin şi aşa mai departe şi lăsate în folosinţa celui ce oferă mai mult. Cum însă toată povara cade asupra ţărănimii, cu excepţia imigranţilor străini sau, în parte, chiar a unor moldoveni, şi nu cade asupra grecului lacom care este tocmai stăpânul său ce îi suge sângele – afară doar de dările extraordinare ce le pune Poarta şi de care nu este scutit nici boierul şi nici clericul –, arendaşul are deci toată libertatea să asuprească, să înşele şi să stoarcă atât cât e cu putinţă, ca de altminteri în toate locurile în care s-a introdus sistemul arendării dărilor, prin care domnii aceştia, de cele mai multe ori, irosesc, prin risipă şi trândăvie, sudoarea de sânge a nenorociţilor de supuşi...

II p. 67 ⟨Jupuiala birnicilor, descrisă după Sulzer, care nu este citat⟩.

II p. 68 ⟨Sultanul Selim al III-lea bate în 1790 o monedă cu titlul foarte scăzut. La 100 de florini se pierd 49 de florini şi 37 de creiţari⟩.

Despre îmbrăcăminte a fost vorba în volumul I. Văduvele umblă numai II p. 69
în negru, cu mătănii în mână şi smerite ca să arate că nu le mai trebuie bărbat.
Dar dacă vin la oraş lucrurile se petrec altfel...
⟨La Iaşi – solul, pietrele etc. Pentru vin şi fructe îl urmează pe Sulzer⟩. II p. 70
Cireşele şi vişinele sunt de asemenea de o bunătate deosebită şi cresc foarte
bine şi sălbatice. Aşa se dezvoltă şi celelalte bucate şi chiar şi orezul (!) în
această ţară. Pe balta mare din faţa Iaşilor sunt în timpul inundaţiilor din
primăvară şi toamnă, pe lângă varietăţile de bâtlan, amintite mai sus, şi multe
soiuri de raţe şi sitari, îndeosebi sitari de baltă, specie care apare în toate
părţile lumii. Broaştele ţestoase de apă nu sunt deloc rare aici, cum nu sunt
nici în restul ţării, întrucât, prin configuraţia proprie a ţării, sunt aici aşa multe
zăgazuri.

Am vorbit mai sus de oraşul Iaşi, după împrejurările sale din acea clipă,
acum, când este cu totul în puterea ruşilor, este tratat milităreşte etc. Soarta
războiului, jecmănelile şi tâlhăriile, pe care trebuie să le rabde acum poporul
de rând, nu pot trezi desigur decât nemulţumire. Este drept că abuzurile nu
sunt un lucru tolerat la ruşi şi că sunt rău pedepsite //, când sunt descoperite... II p. 71
Antichităţi nu are acest oraş şi încă şi mai puţin biblioteci care, de altminteri,
se pot afla sau cel puţin se puteau afla adesea în mănăstirile baziliene de
călugări.

⟨Dar clerul este incult etc. Laudă anticlericalismul lui Iosif al II-lea faţă II p. 72
de biserica romano-catolică, desigur tot după Sulzer⟩.

[Ajunge iar la Prut]. Pământul e bun, dar răscolit de terasamentul bateriilor
şi de întăriturile ş.a., folosite de armata rusă în războiul precedent. Pe lângă II p. 73
acestea, moldovenii mai aveau şi obiceiul să-şi însemne hotarele pe toate
înălţimile, prin ridicarea de mari movile de pământ, care, de departe, semănau
cu nişte redute dărâmate. În dreapta, pe micul munte care mai e acoperit cu
păduri, stupăritul este considerabil. [Despre înmulţirea stupilor de 10–15 ori,
nu cum zic unii de 30 de ori. Autorul îl urmează pe Sulzer, cu foarte mici
rezerve, fără însă a-l numi⟩. // Cu înmulţirea populaţiei se va ajunge la un II p. 74
regres al albinăritului, întrucât fâneţele vor fi prefăcute în ogoare şi pădurile
de tei vor fi tăiate. Manipularea stupilor etc. ⟨tot după Sulzer⟩].

Ţinutul Fălciu este tot atât de productiv. Aici am întâlnit diferiţi emigranţi
fugiţi de cruzimea turcilor, care mai bântuiau cu urgie în jurul Mării Negre.
Erau: tătari, ţigani, bulgari, unii caraiţi *(Karami)* şi „filipoveni"..., despre care
am pomenit în volumul I. Cei doi din urmă erau oameni frumos dezvoltaţi şi
aveau multe vite cu ei. Dintre toţi care rătăceau în asemenea locuri nenorocite,
„filipovenii" erau singurii care îşi răbdau mai liniştit soarta...

Iar locurile prin care călătoream acum, cu cât ne apropiam mai mult de II p. 77
duşmani, cu atât le aflam // mai pustiite şi pârjolite. II p. 78

Dar cum armatele împărăteşti înaintau tot mai departe, s-au întors iar
mulţi moldoveni şi tătari nogai în satele lor părăsite. Pământul ţinutului Fălciu
este în cea mai mare parte neted de tot şi bun ⟨natura solului de aici şi din
ţinutul Covurlui⟩.

Fălciu este un sat nenorocit şi distrus, unde nu poţi nicăieri să afli cele
mai slabe urme ale unui oraş care ar fi existat mai înainte acolo. Poziţia ar fi
desigur minunată pentru un oraş, întrucât Prutul curge prin faţa lui. Înaintând

mai departe, am dat peste armata rusă care nu era chiar aşa de considerabilă.
Vestitul general Suvorov avea comanda ei. Cum hotărârea noastră era să
II p. 79 ajungem până la Marea Neagră, pentru a-i cerceta nivelul ⟨...⟩. Ni s-a zădărnicit
totuşi tot planul, după ce ruşii au părăsit din nou Galaţii şi s-au retras cu
avanposturile lor înaintea Tecuciului.

...Despre înălţimile din această regiune, se putea vedea vărsarea Dunării
în Marea Neagră. Bucuros ne-am fi dus până la „mine" (?), nu departe de
Giurgiuleşti (?), pentru a merge la un Mârzac, care se pare că era un om foarte
înzestrat la minte şi preţuind mult străinii, dar cum locuinţa sa se afla în
Basarabia şi nu puteam fi siguri că nu vom cădea în mâinile turcilor, a trebuit
să renunţăm la aceasta. Am părăsit deci graniţele Basarabiei şi ne-am întors
spre malul răsăritean al râului Bârlad, unde am dat iar de emigranţi din ţara
amintită în urmă, care aveau destul de multe vite cu ei, cu scopul de a trece
în dosul celor două armate împărăteşti care erau aliniate din Covurlui de lângă
II p. 80 Prut, dincolo de Bârlad şi de Siret //, între Adjud şi Focşani. Această fâşie de
pământ, deşi sunt multe mlaştini într-însa, este bună şi mănoasă, deşi oamenii
şi vitele suferă tot atât de îngrozitor de mult în timpul verii de ţânţari.

Nu departe de satul Drăgăneşti[123] pustiit, cum sunt aproape toate satele
în această regiune, am trecut Bârladul şi de acolo am mers spre Adjud, ajungând
la un muncel lin pe malul răsăritean al Siretului. În toată regiunea aceasta
creşte cătină de garduri, glădică sau spinul de baltă, care ajunge uneori într-un
sol nisipos la o înălţime de doi stânjeni şi, adesea, este aşa de deasă că nu poţi
trece prin ea decât cu mare trudă. Tocmai această plantă a fost foarte supărătoare
pentru soldaţi, deoarece era necunoscută de ei şi, în marşul de noapte de
dinaintea luptei de la Focşani[124], trupele au pătimit extraordinar de mult din
cauza aceasta [...], căci cei mai mulţi au trebuit să intre în luptă cu picioarele
însângerate. Ei au numit acest tufiş rosmarinul sau salcia cu ţepi, din cauza
asemănării sale la frunze cu acestea. Moldovenii îi spun spin şi numesc ciritiş[125]
II p. 81 tufişul de stejar pitic, ce creşte în aşa mare belşug alături de el. // Primul
cuvânt înseamnă doar un ghimpe, căci limba acestui popor este extraordinar
de săracă şi aproape că nu are numiri pentru plante. Acest tufiş (= spinul
amintit), ce creşte în toate locurile cu climă temperată din Europa, nu are nici
o altă întrebuinţare decât la garduri. Bobiţele galbene sau roşii, care sunt
materii colorante, sunt folosite de către unii locuitori din Moldova şi de către
tătari la pregătirea unei băuturi acre împotriva bolilor cu fierbinţeală. Oile
ţigăi, despre care am mai pomenit..., mănâncă frunzişul ei cu lăcomie, ca şi
caprele, dar dacă ar mânca foarte mult din el, atunci carnea acestor animale
ar căpăta – zice-se – un gust cam neplăcut din această cauză. Pădurile aveau
aici mulţi plopi, ulmi şi tei. Din coaja şi alburnul[126] acestor copaci se fac cutii
şi tot felul de obiecte mici, ca: dopuri şi altele de acelaşi fel. În locurile
zvântate sunt mai frecvenţi stejarii şi fagii, care dau porcilor o hrană

---

[123] *Draguneschy*, sat, comună suburbană, municipiul Tecuci, jud. Galaţi.

[124] Din 21 iulie / 1 august 1789.

[125] *Zwergeiche*. Este vorba probabil de tufişurile de lăstar de stejar sau cer, rămas pitic, deoarece a fost păscut de oi sau capre în primii ani după tăiere.

[126] *Splini*, partea copacului dintre coajă şi măduvă.

îndestulătoare. Aici am găsit uneori cuiburi de piţigoi *(parus narbonensis)* foarte artistic lucrate din „lâna plopului". Cum într-unul din ei mai erau încă pui ⟨de piţigoi⟩, i-am putut recunoaşte bine fără nici o greşeală. Cuiburile de departe se arată ca nişte ouă de crocodil atârnate de crenguţele de copac subţiri cât firul de aţă. //

Mai înainte de a trece Siretul, ne-am întâlnit din nou cu o ceată de II p. 82
băjenari care au pornit apoi cu noi mai adânc prin ţară. Aveau cu ei o mulţime de oi, porci şi vite cornute. Aceasta a fost cam tot ce ne-a fost dat să vedem ca vite mari.

⟨Urmează, tot după Sulzer, cifre demonstrând bogăţia în vite a acestor ţări, înainte de război. Foloasele de pe urma lor, îndeosebi a oilor⟩.

[Băjenarii duceau cu ei şi nişte porci, ce aduceau la culoare cu puii de mistreţ, precum şi nişte batali cu coada lată (v. Sulzer)]. Câteva grupuri izolate dintre aceşti oameni constau din tătari, care fără îndoială – ca şi toţi ceilalţi la ocuparea Crimeii –, s-au refugiat ca partizani ai ruşilor şi s-au retras în Moldova. Ceilalţi constau din evrei. Aceştia din urmă nu vorbeau între ei decât jargonul ce le este obişnuit prin toată Europa. Prima dată când am venit în aceste ţări, i-am crezut, ca mulţi alţii, că ar fi bulgari [după îmbrăcămintea şi viaţa nomadă (!)]. E de mirare că din secolul al XIV-lea încoace, când i-a gonit regele Ludovic din Ungaria şi s-au răspândit prin toată Moldova, Ţara Românească şi Basarabia[127], nu şi-au pierdut nimic din dialectul lor. Numai îmbrăcămintea lor a suferit o schimbare. Dar ce deosebire, ca de la cer la pământ, este între un evreu moldovean şi unul polon! Primul arată bogat şi nu manifestă, după portul şi barba sa, aproape nici o deosebire faţă de un boier
de divan (!); nu este supărător // celor ce trăiesc pe aproape etc. [Urmează o II p. 89
caracterizare aspră a evreilor poloni]. Regiunea muntoasă[128] // dintre râurile II p. 90
Bârlad şi Siret, care coboară spre Galaţi, constă mai ales dintr-o marnă nisipoasă umplută cu rămăşiţe de produse marine. Pe acest munte mic (!) se aşezaseră încă de mulţi ani încoace nişte familii de sârbi şi de tătari, dar acum nu am găsit dintre acestea din urmă în cursul călătoriei noastre decât una singură. Pe cât erau oamenii aceştia de săraci, pe atât erau de darnici cu tot ce aveau. Dar noi i-am plătit întocmai numai cu atâţia bani cât valora marfa lor, pentru a nu le trezi lăcomia faţă de noi, căci ştiam din afirmaţiile lui Sulzer şi ale altora că omorul nu e o crimă la ei, şi după cum se vedea nu erau decât întâmplător aici, spre a porni iar mai departe peste câteva zile. Aveau multe vite cu ei, dar cum acestea erau foarte slabe, este mai mult ca sigur că au fost istovite de lungile lor marşuri sau de rătăcirile prin păduri, căci aici nu era lipsă de păşuni bune. Cum noi îi socoteam tătari, după port şi înfăţişare, i-am întrebat pe româneşte şi pe bulgăreşte (?) *(slavisch)* cine sunt ei, şi ei ne-au răspuns: tătari Nogai, aşadar erau tătari din Basarabia, despre care... pomeneşte pe larg Sulzer...[129].

---

[127] Eroare preluată de la Sulzer. În realitate, evreii s-au răspândit în ţările noastre venind *din Polonia* şi *din sudul Dunării*, în număr mai mare, cam de pe la mijlocul secolului al XVI-lea şi tot mai mult în secolele XVII şi XVIII.

[128] În realitate aici este vorba de dealuri.

[129] Aici, în sfârşit, îşi arată autorul izvorul din care se inspiră.

Portul acestor oameni era nou pentru noi.

II, p. 91 [Urmează descrierea portului bărbaţilor şi al femeilor].

Moldovenii, cu care am mai dat ochii uneori prin aceste ţinuturi, ne-au asigurat într-un glas că tătarii ar fi oameni mult mai buni şi paşnici decât sârbii sau raţii... Tătarii, când nu sunt împinşi de nevoie, sunt totuşi oameni buni, în genere, nu au trufia de nerăbdat a mahomedanilor şi sunt şi mai harnici ca aceştia.

Între Adjud şi Poiana[130], am trecut Siretul. Pământul era foarte mlăştinos şi nisipos. Toată regiunea constă dintr-un şes ce merge până la râul Putna ce curge prin Focşani[131]. În faţa noastră spre vest se afla dealul de la Odobeşti
II, p. 92 care dă vin grozav. [...] „Măgura de la Odobeşti" constituie întreitul hotar al Ţării Româneşti spre sud, al Moldovei de vest spre est şi al Transilvaniei spre vest şi nord...

II, p. 93 Cum în timpul prezenţei noastre aici, turcii tot mai atacau mereu
II, p. 94 graniţele Transilvaniei, în speranţa // pe care le-o dădea domnul Ţării Româneşti, anume: seraschierul de atunci, Mavrogheni, de a prăda Braşovul, nu ne-a fost cu putinţă să cercetăm acest munte, care se afla în stăpânirea lor, ca şi toată Ţara Românească. La vărsarea Trotuşului în Siret, am dat de armata imperială a prinţului de Coburg care, ducându-se în mers grăbit să întâmpine pe marele vizir, i-a dat peste cap corpul I la Focşani şi, înaintând şi mai mult, l-a lovit drept în cap la râul Râmnic, măcar că forţele acestuia se urcau la nouăzeci de mii de oameni contra celor douăzeci şi patru de mii de oameni ai prinţului împreună cu ai remarcabilului general Suvorov[132], ce i se alăturase. La amândouă încăierările a pierdut doar o mie cinci sute de oameni, în timp ce marele vizir, Gazi Hassan, a pierdut de şase ori mai mulţi şi pe lângă ei şi toată tabăra, cu artileria grea din care unele piese erau înhămate cu zece perechi de bivoli... //

II, p. 95 [Observaţii critice despre harta întocmită de austrieci cu privire mai ales la regiunea Adjud – Focşani].

Când ne-am întâlnit cu armata austriacă, am văzut întreg oraşul Focşani pârjolit de turci, după cum le este obiceiul să pustiască tot la retragere... După ce am rămas câteva zile la bunii noştri prieteni în tabără, pentru a ne aproviziona caii cu toate cele de trebuinţă, ne-am hotărât să rămânem pe malul stâng al Trotuşului, pentru a pătrunde în Transilvania, trecând munţii cei înalţi. Am //
II, p. 96 luat-o, aşadar, spre vest către pasul Boiştea[133] sau Borşani. Dar turcii, chiar dacă fuseseră respinşi, cu pierderi mari de la această trecătoare, ca şi de la pasul Timişului[134], în încercarea lor ca să ajungă la Braşov, nu şi-au părăsit totuşi planul de a năvăli în Transilvania. Ne-am îndreptat, aşadar, mai sus, acolo unde lăsam la dreapta Pătrăşcanii[135] şi râul Trotuş, până la satul Grozeşti[136],

---

[130] *Boiana*, sat, comuna Nicoreşti, jud. Galaţi.

[131] De fapt Milcovul. Autorul trimite la Sulzer.

[132] În realitate, autorul acelei biruinţe de la Râmnic.

[133] *Dem Borza oder Bushan Passe zu* (pe Trotuş, mai sus de Coţofeneşti).

[134] *Törnoseh oder Tornoscher passe.*

[135] *Petroskani*, sat desfiinţat, înglobat în satul şi comuna Gura Văii, jud. Bacău.

[136] Veche denumire a satului şi a comunei Oituz, jud. Bacău.

unde am dat de drumul care duce prin munţi la pasul Oituz. Pe aici am dat adesea de masive întregi de sare. Acum câţiva ani, ruşii voiau să distrugă aceste ocne cu desăvârşire, cum încercaseră şi turcii la ⟨Târgul⟩ Ocna, dar au putut să-şi împlinească scopul tot atât de puţin de cum fusese plănuit odinioară de către austrieci. De la aceste masive de sare am ajuns mai sus înăuntrul lanţului muntos, la torentul Oituzului, ce coboară din munţi. Până la ultimele case ale sătuleţului Hârja[137], am scăpat neatacaţi de nimeni, doar ici şi colo eram preveniţi că vom cădea cu siguranţă în mâinile şi chiar în robia lui Mavrogheni, care cutreieră pădurile cu oamenii săi. Ne-am oprit scurtă vreme aici pentru a ne întrema caii cu hrană proaspătă, dar în timpul şederii noastre acolo s-a pornit o furtună puternică. Propunerea // mea a fost de a trece totuşi II, p. 97
munţii cu toate împrejurările vitrege, căci duşmanul se va retrage pe înălţimi mai depărtate şi noi nu mai aveam decât două sau trei mile până la pasul spre Transilvania...

Am pornit cu mare trudă din cauza violenţei râului de munte care crescuse datorită ploilor necontenite. Dar umblasem abia o milă din cele mici, când, în urma noastră, au fost smulse podurile de apele tot mai umflate, iar din faţă ne-au ieşit înainte nişte fugari dintr-o caravană mai modestă, care voiau să treacă prin acel pas şi fuseseră surprinşi pe drum cu câteva ceasuri mai înainte, şi acum alergau spre noi cu mare tânguire. După spusa lor fuseseră ucişi unii dintre ai lor care nu au mai putut fi găsiţi şi, cum îşi părăsiseră toate bagajele, ar fi văzut pe duşmani cum dispăreau cu prada luată de la ei. Dar cum nu puteau să ne spună dacă fuseseră turci adevăraţi sau arnăuţi, nu am vrut să ne abatem de la planul nostru... etc. Aşadar, am pornit înainte înarmaţi cu // câte II, p. 98
arme mai aveam, mergând înaintea cailor noştri, în ploaia cumplită şi pe un drum ce fusese distrus de apa venită din toate părţile. Cu mare osteneală am reuşit să ajungem pe întuneric la pas, fără a fi fost atacaţi, spre marele nostru noroc. Dar aici a fost într-adevăr pentru noi ultima picătură, căci pasul îngust era baricadat de teama venirii turcilor. Avanposturile ne-au oprit şi somat să spunem cine suntem şi dacă avem scrisori de adeverinţă. După ce le-am arătat şi pe acestea, am fost totuşi din nou refuzaţi. Eu mă rugam doar de un lucru: să fiu dus înaintea comandantului pasului, ceea ce, cu mare greutate, s-a făcut până în cele din urmă. După ce am arătat acestui ofiţer, ce ocupa aici pasul cu cinci sute de oameni, că vom pieri, fără dar şi poate, dacă vom fi siliţi să o luăm înapoi, am fost ascultaţi şi ni s-a deschis pasul. Acesta fusese închis odinioară cu ziduri foarte puternice şi cu turnuri, ce mergeau de la un munte la celălalt, dar care zac acum, cele mai multe, în ruină, şi în locul lor, el este azi prevăzut doar cu palisade. La intrarea în pasul îngust, doar de câţiva stânjeni, şi pe care torentul de munte (Oituzul) îl sapă zi de zi tot mai adânc în piatra nisipoasă, era postată o baterie, ale cărei tunuri puteau domina tot locul şi tot astfel mai erau instalate altele şi pe înălţimile de pe amândouă malurile râului //, iar toate efectivele stăteau sub corturi... II, p. 99

Acum ne aflam în Transilvania, scăpaţi cu totul din cleştele turcilor. Dar a trebuit să mai mergem o jumătate de oră până să ajungem la punctul Oituz, care constă din case de carantină şi din două case pentru militari şi vameşi.

---

[137] *Hersan,* sat, comuna Oituz, jud. Bacău.

Aici am fost primiţi cu toată prietenia de directorul carantinei, domnul Quarini, un om foarte priceput şi inimos, care se dovedise foarte înţelept şi neînfricat la atacul dat de turci asupra pasului cu vreo trei luni mai înainte. [Urmează
II, p. 100 observaţii // ale acestuia despre simptomele şi metodele de îngrijire a ciumei. Se pomeneşte şi de folosirea de către moldoveni ca emetic a rădăcinii *(Veratrum*
II, p. 101 *album)*[138]] //. De acum părăsisem această ţară ajunsă atât de nenorocită sub ocârmuirea turcească. Nici o provincie de sub stăpânirea aceasta nu e supusă la o apărare aşa mare ca aceasta, nu pentru că sunt creştini, căci Poarta e mult prea tolerantă pentru aceasta, ci datorită neîncetatelor neînţelegeri, pe care le au între ei boierii ţării. [Despre instaurarea fanarioţilor, Nicolae Mavrocordat //
p. 102 ... etc.].

p. 103 Ticălosul de Moruzi[139], de care se mai vaită încă Moldova, după ce, patru ani cât a fost domn, a ştiut să-şi adune atâţia bani storşi din sângele poporului, încât poate, acum când este un simplu particular, să trăiască cu toată strălucirea la Constantinopol, măcar că altă dată, întocmai ca şi fratele său[140], care făcea negustorie cu slănină în Ungaria, la Pesta, el a făcut negustorie la Constantinopol cu lămâi. Să se gândească cineva azi cine era Mavrogheni, domnul Ţării Româneşti? Un biet curăţitor al papucilor lui Hasan Paşa[141] sau un aşa-zis cuţovlah *(Kuzufalk)*. Din ce stare se trage Ipsilanti, domnul Moldovei? Dintr-un şef al breslei blănarilor din capitală (Constantinopol)...

II, p. 104 *Despre partea de sus a Daciei mediteraneene*[142] *sau a Transilvaniei de azi, despre munţii, locuitorii, salinele din Parait* etc. ⟨Pasul Oituz⟩... este la o depărtare de o oră, o oră şi jumătate de dosul muntelui, aşa că de aici încolo mai aveam de urcat tot atât ca şi până aici, pentru a ajunge la înălţimea cea mai mare. De la // adâncimea cea mai mare, anume de la salina de la Grozeşti, până la înălţimea acestui punct, ceea ce face cam un drum de nouă ore, nu am găsit decât rocă nisipoasă etc.

⟨Munţii Oituzului, Lepşa şi Syros – secuii ar fi „paginaţi" = pecenegi⟩ şi descind din huni (motiv pentru care ei se socotesc pe sine ca unguri adevăraţi), iar pe cei ce locuiesc în Panonia ca neadevăraţi. Ei s-au păstrat lungă vreme în aceşti munţi cu multe libertăţi, pe care însă le-au pierdut, în cea mai mare măsură, ultima oară în 1763, într-un chip nu tocmai lăudabil, când am fost de faţă la o scenă cumplită şi nespus de tristă ⟨petrecută⟩ între trei sate, anume: Racoşul ⟨de
p. 106–110 Jos⟩[143], „Marton"[144], Siculeni[145]. ⟨Autorul nu va mai pomeni nimic despre aceste fapte care ar trebui învăluite în tăcere. Ele s-au datorat unui şef local militar, ce era atunci ameţit de beţie şi care în curând şi-a dat şi el duhul său răzbunător⟩.

[Renunţă să mai cerceteze muntele Büdós sau „puturosul" care mai fumegă încă, dar va observa pietrele vulcanice ce i se vor ivi].

---

[138] *Rieswurzel.*

[139] *Murusi oder Mauruzzi* = Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1777–1782).

[140] = Alexandru Moruzi.

[141] Mare kapudan (amiral) al flotei otomane (1771–1788).

[142] Numire preluată de la Sulzer.

[143] *Rakos,* sat şi comună, jud. Braşov.

[144] Neidentificat.

[145] *Madefalve,* sat şi comună, jud. Harghita.

[Dă de izvoare sărate... etc. Înfruntând inundaţia şi lipsa de poduri, ajunge la şesul rotund din Trei Scaune. Regiunea este sub regim militar. Trebuie să se prezinte la fiece post de comandă. La Târgul Secuiesc capătă hârtiile de liberă trecere şi ordinele pentru cai şi escortă în caz de nevoie. Trebuie să renunţe la planul de a merge la Braşov, din cauza mişcărilor de trupe. Rodnicia pământului. Alunecări de teren în regiunea Caşinu Nou (jud. Harghita)]. Locuitorii erau în cea mai mare parte valahi *(Romuni)* şi cu toţii ţinând de II, p. 111
biserica ortodoxă. Ei nu vorbesc însă româneşte, ci ungureşte cu ceva amestec hunic //. Şi înfăţişarea lor s-a schimbat într-atât, încât nu mai păstrează nimic II, p. 112
din caracteristicile naţiei lor. Poate sunt o rămăşiţă a hunilor care s-au amestecat cu locuitorii pe care i-au găsit aici. Nu le-au mai rămas din îmbrăcămintea naţiei lor decât... opincile[146], după obiceiul românesc, cu care ungurul nu este obişnuit. Acesta este singurul semn exterior care îi deosebeşte pe unii de alţii.

Acest popor (românii), neţinut în seamă şi asuprit, are parte şi aici, ca în toată ţara, de pământul cel mai prost. Nu e destul că au fost surghiuniţi, Dumnezeu ştie cu ce drept, faţă de ceilalţi locuitori ai acestui principat, doar în locuri pustii şi deşarte, dar li s-au smuls tot mereu şi locurile prefăcute de ei cu multă sudoare în pământ arabil, bun pentru porumbul trebuitor, îndată ce i-a venit chef unui ungur sau sas să se facă stăpân pe ele, chiar şi după o stăpânire a lor de sute de ani, iar familiile deposedate au fost alungate în regiunile muntoase, unde nu sunt decât stânci, sau au fost chiar constrânse să părăsească ţara. Dacă un sat al lor este în hotar cu un district de-al ungurilor sau saşilor, atunci nu trebuie ca un român, ca şi ţiganul, să se încumete să se apropie de el la o distanţă mai mică decât un ţigan //, ci el trebuie, asemenea II, p. 113
unui paria, să rămână la o depărtare cam cât jumătate de bătaie a puştii, fie că e ceva mai mult ori mai puţin, adică în afara gardului care se trage în jurul satelor ungureşti şi săseşti. Şi nu se face cu el niciodată nici un fel de prietenie. Şi astfel întotdeauna românul e folosit numai la munci grele, servile şi din cele mai de jos. Niciodată nu are parte, împreună cu ceilalţi oameni dimprejur, de un lucru bun sau de zile de bucurie. Numai atunci i se îngăduie să se amestece cu ei, când ungurul sau sasul nu mai pot răbda povara sa, care îi depăşeşte puterile, când este pus ca o vită de povară să facă aproape toată munca sau chiar toată munca şi atunci este binevenit, altminteri nu.

Ce nedreptăţi trebuie să se producă la o asemenea întocmire, în care domneşte dispreţul şi asuprirea, şi aceasta cu atât mai mult cu cât stăpânul românilor sau mai bine-zis tiranul lor este totodată şi judecătorul lor.

Are oare el (românul), sub o naţie atât de trufaşă, al cărui bici se abate necontenit pe pielea sa [...], o soartă mai bună ca aceea a negrilor din America, din plantaţiile de trestie de zahăr... [exploataţi şi storşi fără milă]...? //

Nu va căuta el oare căi pentru a-şi rupe lanţurile şi a se răzbuna pe II, p. 114
tiranul său, să scape de el sau într-un chip oarecare să pună capăt suferinţelor sale? Aceste două motive, anume: răzbunarea nedreptăţilor îndurate şi gândul de a fugi de ele, s-au înfăţişat oricând românilor, împinşi la deznădejde şi la setea de răzbunare, prin tratamentul mârşav la care au fost supuşi, după cum avem un exemplu în amintirea proaspătă a răscoalei lui Horea. Nu va ajunge

[146] *Bastachuhe.*

oare o ură ca aceasta în sufletul unui român o a doua natură...? etc. Că românul este om de omenie în toate privinţele, am constatat nu o dată când locuiam printre ei. Ce bun i s-ar face sufletul, dacă ar fi tratat ca un frate...

...Am călătorit acum douăzeci şi şase de ani cu un asemenea român,
II, p. 115 singuri de tot //, prin munţii cei mari din Ţara Românească în Transilvania, sub călăuza lui fără a păşi pe vreo cărare cunoscută. Nu ar fi putut de o mie de ori să-mi ia viaţa prin locurile pustii care erau doar adăposturi de fiare? El nu a făcut-o şi s-a dovedit dimpotrivă ca un erou faţă de slăbiciunea mea. Cine a adus pe românii din Transilvania sau din posesiunile austriece la o situaţie aşa de rea? Nimeni decât nobilimea sau stăpânul, sub a cărui apăsare trăieşte, care intenţionat nu s-a gândit niciodată să-l lumineze, ci l-a tratat necontenit ca pe o vită de povară. El trebuie să recunoască pe nobil ca pe o fiinţă căreia totul trebuie să-i dea ascultare, dar care ea însăşi nu are de îndeplinit faţă de
II, p. 116 nimeni pe lume vreo datorie sau obligaţie[147]. Nu voi uita // niciodată cuvintele pe care mi le-a spus un moşneag din naţia aceasta, la Cincu Mare[148], înainte de a muri: *Mor bucuros, nu las nici muieri, nici copii în robie*[149]... Chiar aşa de neşlefuită *(roh)* cum este această naţie, totuşi am găsit la mulţi din ei, în timpul celor doi ani cât am stat printre ei, trăsături care ar fi strălucit chiar şi la oamenii cei mai civilizaţi. Cât de mult rău a fost pricinuit Monarhiei de ura şi apăsarea împotriva acestei naţiuni odinioară aşa măreaţă şi însemnată! Vreau doar să înfăţişez aici nişte fapte care să fie grăitoare şi pentru tot restul. Din
II, p. 117 listele de contribuţii ale Ţării Româneşti din anul // 1782 se poate vedea că la Bucureşti se aflau treisprezece mii de familii de români din Austria[150], care plăteau mai puţin decât toţi ceilalţi locuitori ai ţării şi totuşi plăteau o dare de o sută patruzeci de mii de piaştri sau o sută douăsprezece mii de coroane. Precum că lucrul acesta este exact, a primit informaţii chiar Curtea din Viena de la comisarul[151] său, ce şedea în acel oraş, Bucureşti, în anul imediat următor, când se reclama de la Poartă ⟨înapoierea⟩ marelui număr de dezertori, precum

---

[147] După multele cruzimi săvârşite de nobilimea ungară împotriva omului de rând, vreau să amintesc numai una care s-a petrecut după răscoala lui Horea, în districtul Almaş. Un nobil, A.H.-ky, a poruncit judelui său de sat să mâne pe ţărani spre el ca să-i facă muncă de robi *(die Bauern zur Knechtschaft herbey zu treiben)*, dar cum aceia nu au voit să-l urmeze, el (judele) a spus acest lucru stăpânului său amintit care însă l-a ameninţat cu moartea dacă nu îi aduce la el. Bietul jude a venit din nou a doua oară, fără a fi putut îndeplini lucrul, spunând: stăpâne, fiţi bun să le porunciţi voi înşivă, căci veţi izbândi desigur mai bine ca mine. Dar fiara [Unmensch] nici nu l-a lăsat să termine şi cu pistolul i-a trimis un glonte drept în piept. Cum bietul om a căzut jos şi a vrut să se ţină de masă pentru a se ridica în sus, l-a împuşcat acest călău cu un al doilea glonte în gât, ucigându-l. Văduva lui împreună cu copiii au reclamat, dar totul a fost rezolvat de comitat printr-o amendă de douăzeci şi patru de guldeni, dar şi pe aceştia a refuzat tiranul să-i plătească... (n.a.).

[148] *Nagyschenk*, în *Istoria românilor prin călători*, vol. III, ed. a II-a, p. 22, este redat prin Şinca Mare. Dar mai probabil Cincu Mare, tot în jud. Braşov, căci nu există Şinca Mare, ci numai Şinca Veche alături de Şinca Nouă, pe câtă vreme fiinţau Cincu Mare şi cel Mic.

[149] Pe româneşte în text.

[150] Din Transilvania.

[151] E vorba de Raicevich. Vezi relaţia lui din volumul X_1 al colecţiei de faţă, în care este vorba de aşa-zişii dezertori în mai multe rapoarte. Pentru o redare completă, vezi Hurmuzaki, XIX^1.

că s-au mai descoperit încă unsprezece mii de familii din Transilvania venite pe teritoriul Țării Românești. Și câți nu au emigrat în Serbia[152], în Moldova și așa mai departe? Și nu a populat asuprirea transilvăneană o fâșie întreagă, de la granița Galiției, de-a lungul Carpaților, prin toată Moldova până în Țara Românească, cu secui, în așa fel că formau o provincie aparte? Și câte mii de familii nu și-au părăsit din aceleași motive patria lor Ungaria (Transilvania) și s-au așezat în Siberia (?)[153] // ⟨Amintește iar de acei coloniști așezați de II, p. 118
cârmuirea austriacă și care au fugit în ultimii doi ani. Dar condițiile din Transilvania sunt altele decât cele din Bucovina și Galiția....⟩ //.

Am părăsit acum cele Trei Scaune ca să intrăm la Sânmartin[154], în II, p. 120
⟨scaunul⟩ propriu-zis al Ciucului. // ⟨Descrie felul solului⟩... Mergând mai la II, p. 121
nord, vezi pământul din nou neted, cu holde frumoase până la Miercurea Ciucului, care are o poziție foarte frumoasă. Spre dreapta, către lanțul înalt al Carpaților, pământul se vălurește puțin. Aici este un castel mai întărit unde, din când în când, comandă un ofițer de stat major. La muntele de graniță Giurgieu, spre sud-vest, am găsit chiar jos un minunat izvor mineral într-un teren mocirlos. // ⟨Mulțimea apelor minerale din Transilvania. Este citat L. II, p. 12
Wagner, *Dissertatio medico-chemice de aquis medicatis Magni principatus Transylvanae,* Vienna, *1773*, care însă nu descrie izvorul descoperit de autor, ci unul la o milă depărtare, la Harghita⟩. //

[De-a lungul graniței spre Moldova, peste tot redute, baterii și palănci, II, p. 126
dar aproape fără trupe, după alungarea dușmanului. Trece de mai multe ori Oltul. Obârșia lui din Muntele Tarcău *(„Taika")*. La Dănești (jud. Harghita), aude de o descoperire de mercur în Harghita. Descrie districtul Ciuc–Sângiorgiu: relief, roci geologice].

[Regiunea e vulcanică. Izvoare minerale. La Joseni (jud. Harghita) este pământ bun].

[Peste tot granit vulcanic etc. Ajunge extenuat la Paraid, comuna Odorhei II, p. 14
(azi județul Harghita)]... După multă trudă, am ajuns în sfârșit în acel loc, dar eram atât de vlăguiți, încât a trebuit să rămânem două zile aici ca să ne punem II, p. 14
în stare de a porni mai departe. // Paraid, în scaunul sau comitatul Odorhei, este un mic orășel de provincie, așezat într-o căldare de munte și alcătuit din vreo sută cincizeci de case. Pe lângă două pâraie mai curge în apropiere și Târnava Mică. Aceasta, apoi, după o vreme, se varsă în râul Mureș. Aici există de mulți ani un oficiu propriu al sării, format din patru funcționari ai minelor. Lucrătorii locuiesc lângă ocne și nu trec de douăzeci [Roci]. Cum sunt aici o mulțime de munți mijlocii care nu sunt prea înalți, solul este peste tot acoperit cu pământ îndestulător ca să dea naștere la păduri frumoase. De altfel aproape că nu e loc șes aici și e mai mult iarnă decât vară.

Toată Transilvania are numai două masive de sare. Acestea sunt cu totul dezgolite și se ridică departe peste orizont, anume: Sovata și masivul nostru (Paraid).

---

152 Este așa zisa „Serbia nouă" din sudul Rusiei.

153 Se referă la exodul din vremea lui Sofronie.

154 *Szent Marton,* sat și comună, jud. Harghita.

II, p. 148–153 ⟨Discuţie cu Fichtel despre Paraid şi despre o singură masă comună de sare în Transilvania...⟩.

⟨Ocne scufundate⟩.

⟨Acum este o singură ocnă de sare în exploatare cu manej. Îmbunătăţire faţă de sistemul cunoscut de Fichtel. Descrierea exploatării actuale. E ca cea din Moldova⟩.

⟨Situaţia din 1789. Trepte de lemn pentru coborâre⟩.

⟨Când e luminată ocna dinăuntru, priveliştea e feerică, asemenea domului de la Roma (!)⟩. O asemenea ocnă nu se sapă niciodată mai adânc de şaptezeci până la optzeci de stânjeni, nu din cauză că ar lipsi sarea la o adâncime mai mare, ci din cauza greutăţilor extragerii foarte încete a sării din mină //.

II, p. 154 ⟨Felul muncii⟩.

⟨Un ciocan este arătat în vignetă cap. 8, p. 249⟩.

Bolovanii au o greutate cam de un chintal. Sunt folosiţi doar cincisprezece până la douăzeci de lucrători care aici sunt tocmiţi cu plată şi plătiţi cu chintalul. Pentru ca nici unul din ei să nu-şi atribuie pe nedrept bolovanul altuia, ei lucrează separat şi îşi înseamnă bolovanii lor cu un semn al lor.

La ocna aceasta nu sunt decât două soiuri de sare, anume: cea în bolovani, din care chintalul se vinde cu un gulden unguresc sau cincizeci şi unu de creiţari, şi cea în bucăţi mici, ce cad la cioplirea bolovanilor şi care se vând ceva mai ieftin. Praful de sare nu se ţine deloc, ci se scoate doar la lumină şi se răspândeşte pe jos în magaziile de sare, solul acestora rămânând astfel tare
II, p. 155 şi uscat... // Debitul sării aici comportă anual doar şaptezeci de mii de chintale vieneze. S-ar putea scoate uşor din această ocnă, cum nu este adâncă, de două
II, p. 156 ori pe atât, // dacă ar fi un debuşeu mai mare, dar în situaţia actuală trebuie să se rămână la această cifră redusă.

Aici nu se pomeneşte de vreo apă... care să fi pătruns prin unele crăpături ale sării, dar, cum săpătura a fost începută pe o înălţime, nu a fost lucru greu să se înlăture ⟨eventuala apă⟩ şi acum ocna era cât se poate de uscată. Se întâlneşte rar aici sare amestecată cu apă, pământ etc., cum se întâmplă aşa des la ⟨Târgul⟩ Ocna, unde se pretinde chiar că s-ar fi găsit ţiţei în masa de sare...

⟨Despre originea sării, despre natura exploatării de la Paraid – probabil de 200 de ani –, despre natura muntoasă a solului până la Mureş⟩.

....

II, p. 172 Râul Mureş era acoperit aici cu o mare mulţime de plute care se duceau, încărcate cu lemne şi adesea şi cu sare, până în Banat. Cu cât este partea de sus a ţării îmbrăcată în păduri, cu atât e mai mare lipsa acestora mai apoi în partea de jos, îndeosebi în comitatul Cluj, şi anume: în regiunea Clujului, unde, din lipsă de lemne, se arde şi băligarul uscat al vitelor.

Cu părăsirea scaunului Mureşului se termină şi cu naţiunea secuiască şi, de cum intri în comitatul Turda, te afli printre maghiari adevăraţi[155]. Totuşi nu e cu putinţă să recunoşti deosebirea dintre ei, în afară de faptul că secuii au
II, p. 173 un dialect aşa de supărător de tărăgănat... // La trecerea Mureşului intri iarăşi pe teritoriul unei alte naţiuni, care este a treia după a ungurilor şi a secuilor, şi aceştia sunt vechii „daci" (?) sau în ziua de azi aşa-numiţii saşi, care au fost

[155] Deosebiţi adică de secui care nu sunt maghiari adevăraţi.

aduşi în partea sub Geiza în chip de nouă colonie. ⟨Ei ar fi în Transilvania încă din anul 1142... etc.⟩. Se trimite la o scriere în „Ungarisches Magazin", p. 201[156]. Dar fie cum o fi îşi are şi naţiunea română meritele proprii atât datorită mulţimii sale, cât şi a stăpânirii legitime a pământului.

Primul oraş al naţiunii săseşti după trecerea acelui râu a fost Reghinul. Pe harta, de altminteri destul de exactă, pe care o dă la lumină von Fichtel, însemnând-o cu nişte cruci, în lucrarea sa, indicaţiile sunt aici puţin greşite. Cum însă acest loc este populat în parte cu unguri, şi ei au acolo şi o // II, p. 174
biserică a lor, s-ar putea ca acest oraş să fi aparţinut odinioară scaunului unguresc. Dar când în timpul domniei sale, Iosif al II-lea a vrut ca să fie unite toate naţiunile din ţară în comunităţi, pentru a înlătura odată ura reciprocă dintre ele, nu mai puteau atunci să aibă vreo putere semnele despărţitoare ale districtelor. Ungurul care capătă în această organizare o autoritate superioară a exercitat asupra celorlalte naţiuni o apăsare atât de grea, încât din toate părţile nu se auzeau decât plângeri, iar ca străini abia intraţi aci, ne-am convins cu vârf şi îndesat despre aceasta.

⟨Povestirea incidentului autorului în acest oraş cu viceişpanul, contele B., care ridică de la el şi tovarăşul său hărţile // militare ce le aduseseră cu ei şi II, p. 175
le consultau şi vrea chiar să-i reţină din drum⟩. // II, p. 176

Orăşelul Reghin este destul de populat şi pământul întregii regiuni este foarte mănos. Însă şesul e foarte expus inundaţiilor Mureşului, de care însă orăşelul nu are a se teme, fiind aşezat pe o înălţime.

Bistriţa sau // Nösen a decăzut cu totul de când oraşul Suceava a fost II, p. 177
pustiit prin război şi ciumă şi nu a mai fost reşedinţa domnului Moldovei... Tot comerţul cu blănuri care se aduceau, în cea mai mare parte, din toată Transilvania şi Ungaria se purta la Bistriţa, unde se găseau obiecte de îmbrăcăminte care se aduceau în Moldova, de unde se răspândeau apoi în Polonia. Cum însă azi totul merge din ţara aceasta de-a dreptul la Mohilow, au rămas şi aceste două oraşe lipsite de negoţul lor. Se poate vedea foarte bine la Bistriţa că aceasta a trebuit să fie la mare înflorire acum vreo sută de ani şi mai bine, căci toate clădirile mari şi impunătoare, pe care le mai are şi acum oraşul, sunt prevăzute cu ferestre lungi şi înguste, după stilul gotic. Deşi au fost construite solid dintr-un fel de cremene, totuşi azi ameninţă în mare parte cu năruirea, şi cele mai multe din caturile de sus servesc de locuinţă neamului şoricesc, aşa că acest oraş, ce nu mai este acum prea populat, împreună cu locuitorii săi, are azi un aspect foarte melancolic Biserica mare şi solid construită ce se află în piaţa principală a oraşului este pe jumătate goală la cele mai multe slujbe. Deşi nu este o clădire din vremea clădirilor gotice, ea se înfăţişează totuşi, în parte, // în portul acesta. Ea este înconjurată, după II, p. 178
obiceiul saşilor din toată Transilvania, cu un zid înalt în care sunt cuprinse, de asemenea, şi locuinţe şi magazii, aşadar, e o adevărată tabără sau biserică fortificată. Dar cum oraşul este prevăzut şi el cu ziduri şi turnuri care zac şi ele în părăsire, ca şi tot restul oraşului, nu se poate înţelege de ce a trebuit să fie înconjurată cu ziduri şi biserica din mijlocul oraşului.

---

[156] Datorată de fapt lui Sulzer! Deşi anonimă.

p. 179–180 ⟨Caracterizarea saşilor: adevăraţi italieni dacici" (?), harnici, fricoşi, şireţi, făţarnici, dar nu criminali sau tâlhari. Siliţi să răspundă la forţă cu şiretenie. Femeile deosebit de harnice iau parte la munca câmpului şi sunt foarte trudite. De aceea nu aduc pe lume decât puţini copii⟩. Tot timpul cât am locuit la această naţie de tip vechi german, am putut observa mereu o foarte mare severitate faţă de sexul frumos. Când o fată plină de sănătate devenea mamă înainte de vreme, nu putea scăpa de o pedeapsă corporală. Am aflat din nou cu prilejul acestei călătorii că saşii au rămas mai departe la vechiul lor principiu, numai că acum în cazurile acestea nu mai pedepsea justiţia religioasă, ci cea lumească. Cum treceam tocmai prin piaţa Bistriţei, am văzut cum o biată fiinţă din comunitatea ortodoxă, şi anume: o româncă era legată zdravăn pe banca de corecţie şi pedepsită fără nici o milă în faţa primăriei, în văzul tuturor, cu cincizeci de lovituri de bici pe trupul ei abia acoperit, pe motivul unor abateri trupeşti. Când am întrebat de cauza unui tratament aşa aspru şi al unei batjocoriri atât de publice mi s-a spus: „Este o stricată care a venit în oraş cu trupele de
II, p. 182 la graniţă". Trebuie să spun că urletele şi bătaia sângeroasă // a acestei femei m-au revoltat cu totul, cu atât mai mult cu cât este mai neînfrânată ura deplină a naţiunii săseşti împotriva tuturor acelor ce nu sunt saşi...[157].

⟨E descris portul saşilor la bărbaţi şi femei⟩.

...În acest oraş – Bistriţa – se înfiinţase tocmai în timpul şederii mele acolo o mare magazie de alimente. Cum am sosit înaintea porţilor sale, am putut vedea cu ochii mei o parte din nenorocirile pricinuite de războiul de faţă. Dar aceasta privea doar pe bieţii ţărani, care trebuiau să predea toată recolta şi din regiunile cele mai îndepărtate ale regatului Galiţiei până aici, mai ales ovăzul, şi nu privea pe transilvăneni. Şi pe deasupra mai avea câte unul şaizeci de mile şi mai bine până acasă. Să-şi închipuie cineva o cale atât de lungă pentru un ţăran şi atât de departe de patria sa şi cât de dăunător trebuie să-i
II, p. 185 fie tot acest drum. El nu poate să ia cu el alimente // pentru o călătorie atât de lungă, şi cele câteva ruble pe care le capătă pentru livrarea făcută nu ajung nicidecum pentru aceasta şi cu atât mai hotărât cu cât poporul de rând nu primeşte decât cu mare scăzământ sau deloc aceşti bani necunoscuţi de el în Transilvania, atunci când omul e nevoit să cumpere iarbă şi fân pentru vitele sale. Dar acesta era încă unul din neajunsurile cele mai mărunte din câte apăsau asupra bietului ţăran ce trebuia să facă asemenea livrări. El venea în nişte ţări unde se afla mai degrabă printre barbari decât printre oameni civilizaţi. În Moldova, în spatele Romanului şi Bacăului – unde am găsit vreo două mii de asemenea care ţărăneşti –, am văzut o bună parte din ţărani cum se întorceau la ei acasă fără vite şi fără care, deoarece vitele lor de tracţiune de la căruţele lor, foarte şubrede, de altminteri, se prăpădiseră în lungul drum făcut pe o arşiţă nespus de mare, cu care nu erau obişnuite aceste animale, sau le-au fost furate de moldovenii (!) ce forfoteau împrejurul lor. Şiretlicul ce-l folosiseră constase din faptul că în nopţile când un şir de acesta de cărăuşi îşi mână

---

[157] Concluzie ce infirmă pretinsa analogie cu cazul pedepsirii fetelor cu păcat. Scena amintită acum e din timpul războiului (1786–1791). Românca biciuită însoţise probabil trupa de la graniţă (poate chiar de grăniceri români) în retragerea ei la Bistriţa.

vitele să pască pe câmpiile fără stăpân[158], ⟨moldovenii⟩ imitau urletul lupilor la care caii și boii fugeau speriați în toate părțile și erau prinși de acești tâlhari și mânați în altă parte. Dacă unul dintre acei bieți oameni străini de tot în țară alerga singur după vitele sale mânate în goană, încăpea în // cea mai mare primejdie a vieții (!). Dar toate acestea nu erau pline de o nenorocire așa de mare pentru țăranul galițian ca aceea când trebuia să-și ducă transportul în Transilvania, căci Moldova este o țară care are multă asemănare cu Polonia, anume are solul moale, dar nu are munți așa înalți. În Galiția, care are solul moale, țăranul nu are nevoie să-și lege carul cu fier sau să-și potcovească animalele. Dar dacă vine cu ele prin munții pietroși, atunci și căruța și vitele i se prăpădesc curând. Și deci noi vedeam pe toate drumurile vite de tracțiune șchiopătând sau zăcând moarte la pământ; ba, unul își mâna înapoi spre casă vreun bou sau mai mulți boi, după ce se lipsise, de nevoie, de vehicule, ba, vreun argat stătea culcat la pământ, fiindcă nu mai putea merge mai departe cu vitele sale și, chinuit el însuși de cea mai cruntă foame, nu aștepta decât până cădeau vitele, pentru a le lua pielea și a o duce acasă. Când întrebam pe unul dintre acești nenorociți de ce nu își vinde mai degrabă vitele, răspundea: „Eu nu sunt decât un argat și nu am voie să fac una ca asta, și cum nu-mi dă nimeni decât a opta parte din valoare, cum să răspund de aceasta față de stăpânul meu?". Când erau de față proprietarii vitelor, vindeau adesea // un cal pe trei până la patru guldeni și un bou pe același număr de ruble. Dar chiar și cel care cumpără aceste vite flămânzite în munții aceștia pe un preț atât de ieftin ieșea întotdeauna păgubit, căci aceste vite nu se mai îndreptau și, în scurtă vreme, cădeau de tot. Cei mai mulți dintre acești cărăuși se îmbolnăveau de așa mare mizerie și mureau, alții, în cele din urmă, rămâneau fără bani pentru a cumpăra iarbă pentru vitele lor. Dacă le lăsau să pască, erau ei înșiși luați la bătaie de țăranii unguri ori popriți; li se confiscau vitele sau i se lua proprietarului ⟨vitelor⟩ haina de pe el și aceasta pentru o pagubă la iarbă care nu valora adesea nici doi creițari. Un asemenea tiran fără milă am văzut în persoana unui ticălos de maestru de poștă la Vama, în Bucovina, care se purtase fără pic de îndurare față de acești bieți oameni, vrednici de toată mila din partea lumii întregi. Mizerabilul îi poprea nu numai pe teritoriul său, ci în orice loc din acea regiune, unde putea pune mâna pe ei. Pe scurt, monstrul făcuse o adevărată industrie din aceasta. Se poate judeca de aici cât de mari erau lipsurile. S-a întâmplat odată că s-au strâns mai mult de două mii de cărăuși la Nistru peste care trebuiau să fie trecuți pe o biată plută. Râul era umflat. Oamenii își terminaseră merindele //. Ei nu aveau bani și se mai aflau într-o țară străină, unde nu se putea găsi nimic. Toate acestea îi aruncau în cea mai mare deznădejde. Mulți s-au hotărât să o ia la sănătoasa și să treacă râul înot ca să ajungă acasă. Dar unii dintre ei s-au înecat și totuși acest lucru nu i-a speriat pe ceilalți de a-i urma și ei. Aceasta nu era o pagubă mică pentru stat, dar a urmat una încă mai mare. Anume că dintre multele sute de mii de

II, p. 186

II, p. 187

II, p. 188

[158] *Verlassenen* (părăsite). Din context rezultă că nu erau părăsite. Probabil că faptul de a-și paște vitele pe pământul țăranilor care se fereau să se arate de teama vexațiunilor, din partea oștilor străine venite peste ei, atrăgea după sine acest mijloc de apărare față de abuzul cărăușilor în trecere. Cf. mai departe reacția țăranilor unguri la acest abuz al cărăușilor în vol. II, p. 187.

măsuri[159] de ovăz şi grâu, ce au fost predate armatei, o bună parte s-a pierdut fără nici un folos. Ploile, care se întâmplă să fie mereu mai dese în Munţii Carpaţi ca în regiunile de şes, nu au lipsit nici de astă dată să se ivească şi cele mai multe căruţe pe care erau încărcate cerealele în saci erau prost acoperite sau chiar deloc şi, aşadar, datorită umezelii cerealele erau expuse încolţirii şi stricării lor cu desăvârşire. Apoi, în locurile hotărâte pentru descărcare nu era nici un adăpost. Sacii încărcaţi stăteau sub cerul liber şi a putrezit totul
II, p. 189 laolaltă...//

II, p. 190–206 ⟨Se îndreaptă spre Bucovina, dar, neavând paşaportul pentru acest drum, merge de la Dumitra Mare spre Bârgău. Descrierea munţilor etc. Rocile, plantele din Transilvania etc.⟩... Nebunariţa poate fi găsită şi în locurile mai adânci, ca şi în Bucovina, în hotar cu aceste locuri. Românul foloseşte frunzele şi rădăcina ei în cataplasme la reumatism şi chiar uneori în doze mici ca leac intern, lucru neştiut de ⟨doctorul Mayer⟩ şi nici de alţi medici.

[Ajunge în Bucovina].

Am înaintat mai departe spre sud şi am dat de multe şi frumoase păşuni de munte („pojane"), pe care păşteau cirezi mari de vite cornute şi de cai ce aparţineau armenilor care fac comerţ cu ele în toată Moldova, ca şi aici în Bucovina şi în Galiţia [Caracterizarea armenilor în comparaţie cu evreii].

[Ei dau bani cu împrumut]. Armeanul are mai multe nevoi ca evreul şi caută deci câştiguri mai mari. Nu se teme să rătăcească prin tot şesul unde capătă pe un preţ de râs de la ruşii şi polonii săraci ori fără căpătâi miei, viţei ori pielicele de miei nefătaţi de mamele lor. Fânul şi cerealele sunt adesea ale lui înainte chiar de a fi dat în copt. El ia în arendă toate bunurile pe unde îi stă în putinţă, aşa că e greu să poţi găsi un monopol mai mare ca acela pe care îl deţin aceşti asiatici. Procentele lor sunt rareori sub 25%, ci adesea şi sută la sută... etc. Spre norocul ţării sunt azi mai puţini ca altădată, căci dispar cu
II, p. 207 timpul amestecându-se prin căsătorii cu alte neamuri... etc. // cei din Transilvania şi Moldova ... nu sunt atât de dăunători şi sunt depăşiţi cu mult
II, p. 208–209 de sârbi (?) *(der Raize)* . //

II, p. 210 [Iar la exploatarea de la Iacobeni. Acum se foloseşte o metodă nouă].

Băile de spălat aur, oricât de puţin însemnate ar fi în această provincie, vor dăinui cel mai mult, căci nu folosesc decât oameni ce nu au nimic de pierdut[160]. Directorul exploatării de fier amintite a încercat după metoda lui Eckert să spele aurul cu un creuzet mobil, care s-ar putea aşeza la acest râu. [Descrierea sa]. [Izvorul de la Şarul Dornei – rezultatul analizelor].

....

II, p. 223 ... Această apă e una din cele mai tămăduitoare... Cum în această regiune nu e lipsă nici de lemn şi nici de o argilă bună, ar fi de dorit ca această apă care se află chiar la graniţa Bucovinei să rămână în stăpânirea statului austriac, întrucât s-ar putea executa cu puţină cheltuială şi vasele pentru trimiterea de aici a acestei ape minerale...

[Despre ţigani, sunt: domneşti, boiereşti şi „egipteni" (nomazi). Caracterizarea lor fizică şi morală. Portul lor]. Părul este totdeauna aspru şi

[159] *Metzen*, măsură egală cu 30 de litri.

[160] Se referă la munca ţiganilor.

negru ca tăciunele, aşa cum au de obicei toate naţiile asiatice meridionale şi orientale. Ochii negri sunt mari, cu o privire ascuţită şi adesea sălbatică. În ce priveşte trăsătura morală ce-i caracterizează, este să trăiască fără nici o constrângere şi liberi, pe cât le e cu putinţă. Ţiganul dacic nu prea are // multă II, p. 230 religie, ci doar nişte noţiuni superstiţioase şi proaste despre religie, la care nici nu se prea gândeşte. Nu este prea sângeros din cauza fricii sale înnăscute, altminteri aplecat spre furt, fără a comite însă mari violenţe, ci umblând doar cu şiretenii; trăieşte foarte sordid, iubeşte, ca toate popoarele primitive, băuturile spirtoase şi tutunul de fumat, pe care nu-l dispreţuiesc nici femeile lor. Numai de nevoie mai face câte o muncă şi aceasta constă în prelucrarea aramei, a fierului şi a metalelor nobile, pe care le lucrează, de cele mai multe ori, sub cortul său, în timp ce nevasta şi copiii pun în mişcare foalele. Cei mai săraci din acest neam fac linguri de lemn, precum şi coşuri împletite cu mâna din coajă de copac şi tot astfel cutii şi alte obiecte, pe care le duc la vânzare din casă în casă, pentru a avea prilejul de a putea cerşi sau fura. Nevoile lor sunt atât de reduse încât nu au nici paturi şi nici primeneli; cel mult au câte două cămăşi pe care izbutesc să le mai păstreze şi albe, cu toată viaţa lor sordidă.

Tot ce s-a arătat aici despre caracterul lor moral este valabil mai ales pentru ţiganii nomazi, mai mult decât pentru cei aşezaţi, care sunt folosiţi ca robi de către boieri, în chip de: argaţi, bucătari, lăutari, iar // femeile, ca: fete II, p. 231 în casă sau ca doici, care însă, cu culoarea lor tuciurie, strică culoarea cea albă a noilor născuţi ce aparţin boierimii...

Portul acestor ţigani este simplu; copiii umblă adesea până la zece ani, şi chiar şi după aceea, goi de tot şi numai frigul cel mai mare îi sileşte să se acopere cu haine de blană sau de altele. De cele mai multe ori trăiesc iarna prin păduri; mai mult pe sub pământ decât pe pământ, dacă nu îşi au bordeiele lor proprii. Bărbatul poartă pe cap o căciulă de oaie ce atârnă în jos, pieptul este continuu gol şi, cum aceşti oameni nu stau închişi prin odăi, nu sunt deloc sau doar rareori expuşi unor boli de plămâni. Pe trup poartă o cămaşă, peste ea o haină *(iakina)* care e prinsă cu o cingătoare de piele, nădragi lungi şi, de cele mai multe ori, nu au nimic în picioare sau doar papuci. Femeile sunt îmbrăcate aproape la fel ca bărbaţii, dar pe cap, în loc de căciulă, au o basma de pânză şi mai atârnă pe ele toate zdrenţele cu putinţă pe care le-au putut căpăta. Haine roşii sau vărgate cu galben, ca şi cizme sau papuci roşii sunt ceea ce le place mai mult //. Ţiganul pontic, numit şi egiptean, se află arareori II, p. 232 amestecat cu ceilalţi, cum s-a întâmplat de astă dată, ci ei formează hoarde proprii care colindă prin tot locul cu corturile lor aşezate pe cărucioare mici cu două roţi... II, p. 233

Limba la ţiganii dacici este un amestec de românească, ungurească şi moldo //venească (?). Dar mai au şi multe cuvinte copte (!!), cei din urmă însă II, p. 234 au mai puţine ⟨din acestea⟩, dar mai multe tătăreşti, ca şi turceşti şi arabe... ⟨Nedumeriri despre istoria ţiganilor; se amestecă cu ei şi elemente străine de ei dornice de o viaţă fără opreliște, chiar şi o fată din Transilvania dintr-o familie de conţi... Lipsa oricărei reţineri. Flăcăi şi fete tinere umblă adesea despuiaţi prin păduri fără pic de sfială⟩.

CYNTZNYO

(? – p. 1788)

Autorul raportului de față, von Cyntznyo, este un ofițer având comanda unei unități reduse de trupe imperiale afectate apărării Transilvaniei, la pasul de pe valea Prahovei, în cursul primei faze a războiului austro-ruso-turc (1787–1791), în care s-au purtat lupte și hărțuieli necontenite la toate trecătorile Carpaților. Momentul înfățișat aici este caracteristic pentru împrejurările în care se încerca din partea boierilor munteni – cu destule primejdii – să treacă în tabăra creștinilor, în speranța unei acțiuni energice spre eliberare, dar care până în cele din urmă se rezuma, în cel mai bun caz, la simpla asigurare a trecerii lor individuale în Transilvania, cu ceva bunuri.

Numele geografice, ca și cele de persoane apar aici destul de deformate. Boierii Cantacuzini menționați aici, adică Ioan, marele spătar, și Constantin, marele serdar, sunt proprietarii moșiei Comarnic, ieșiți în întâmpinarea coloanei austriece venite în recunoașterea și nu, cum sperau ei, într-o înaintare mai statornică.

De altminteri, marele spătar fugise de la Argeș, unde fusese trimis, spre Pitești, și de acolo se făcuse nevăzut. Acum, la retragerea coloanei, ei s-au grăbit să o însoțească. Îndată au și pornit să stăruie pentru o acțiune mai serioasă în Țara Românească, legându-se să facă rost de pe moșiile lor de proviziile necesare. Observăm că la sfârșitul raportului, sunt anunțați trei boieri, și anume: doi Cantacuzini și Constantin Câmpineanu, care se întorc de la Ploiești, unde porniseră probabil în recunoaștere, căci raportează despre fuga turcilor. Ar fi deci probabil ca în loc de „Constantin Lupu Ianoș" să avem citirea greșită a numelui de Câmpineanu. Pentru un aspect al acestui moment, cf. și expunerea lui N. Iorga în comunicarea sa la Academie: *Ceva despre ocupațiunea austriacă,* precum și relația anonimă din 1793, datorată lui Christopher Seipp, și inclusă în volumul de față. Pentru rolul ulterior al Cantacuzinilor în momentul ocupării Bucureștilor, cf. comunicarea citată. Textul raportului de față a fost publicat de N. Iorga, în *Documente privitoare la familia Cantacuzino,* București, 1902, după o copie din arhiva lui G. Gr. Cantacuzino, scoasă de pe originalul din Kriegsarchiv din Viena, și comentat în comunicarea publicată în Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, t. XXIII (1910–1911), sub titlul: *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789–1791,* p. 213.

RAPORT[1] DESPRE ÎNAINTAREA SA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

p. 310 *1788, februarie 22, Sinaia*

...Cam pe la ora opt dimineața, în ziua de 21 februarie, am ajuns cu trupa de recunoaștere la vama întâi, după trecătoarea îngustă de la Comarnic,

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de N. Iorga, în *Documente privitoare la Familia Cantacuzino,* 1902 (p. 310–313).

unde au venit boierii: Constantin Cantacuzino, Constantin „Lupini", Constantin „Lupu Ianos"[2] şi vătaful „Mihaladi", împreună cu // vreo şaizeci de plăieşi p. 311
şi slujitori[3] (?), toţi bine înarmaţi, şi atunci boierul Constantin Cantacuzino[4] a ţinut o cuvântare al cărei tâlc era acesta: că ei nu puteau mulţumi îndeajuns lui Dumnezeu că pot acum să se arate ca supuşi adevăraţi ai monarhiei noastre şi că el se socoteşte cel mai fericit să fie primul ⟨ei⟩ supus. I-am îndemnat la credinţă şi i-am asigurat de înalta milostivire a Preamilostivului nostru monarh: ei au alcătuit atunci cu oamenii lor o a doua avangardă cu care au patrulat până departe înaintea lor şi m-au asigurat că nu ar fi primejdie de nicăieri. Boierii nu s-au îndepărtat niciodată de lângă mine. Am înaintat spre Câmpina foarte încet, căci din cauza râului Prahova[5] erau multe defilee pentru infanterie. La orele 11, spre amiază, am întâlnit în dreptul satului Breaza[6], aproape de Câmpina, o mulţime de supuşi de-ai noştri cu care şi cai de povară care m-au încredinţat că numai vătaful „Mihaladi" a împiedicat, prin pregătirile sale, ca ei să fie mânaţi spre Bucureşti în robie. Acest lucru mi-a dat mai multă încredere în toţi, aşa că mi-am urmat mai departe recunoaşterea mea şi din împrejurarea că m-au asigurat cu toţii că ar fi mai mulţi supuşi împărăteşti în Câmpina. Trebuie să spun, spre lauda acestor boieri şi a vătafului Mihaladi,
că // mai apoi au patrulat până la 300 de oameni înarmaţi, care asigură că vor p. 312
ocupa toate drumurile[7], iar eu să vin după ei doar până la Ploieşti. De asemenea, au căutat unde se află caii cei mai buni, pentru a-l întâmpina[8] pe Gheorghe Armaşul, care a spetit în aşa hal pe supuşii noştri; dar lucrul nu a fost cu putinţă. Vătaful mi-a făgăduit să ocupe îndată până într-o oră toate potecile (?)[9] şi urmarea a arătat că avea într-adevăr această intenţie. Cum trebuia să-mi încep iar retragerea şi cum rămăsesem pe loc aproximativ de la ora 1 din prânz până la 7 seara, am dat de ştire tuturor celor adunaţi acolo că aveam poruncă să mă retrag în defileu şi mulţi şi-au strâns lucrurile şi au venit după mine, dar deocamdată nu pot da numele nimănui decât pe al lui Constantin Cantacuzino şi al vătafului care se află aici cu nevestele lor şi cu ce au mai putut lua cu ei. După cum am putut recunoaşte, întreaga zonă, localitatea Câmpina, poate fi suficient acoperită cu un batalion şi un escadron de cavalerie şi cu tunurile necesare, în timp ce s-ar ţine sub observaţie mai departe Ploieştii şi şesul, dacă

---

[2] Aceştia sunt: „prinţul" Ioan Cantacuzino, marele spătar, şi Constantin Cantacuzino, marele serdar, care trec mai apoi la Sibiu, precum şi Ioan Cantacuzino care, împreună cu ceilalţi, rămâne la Braşov. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 309–310, raportul feldmareşalului Christian von Rall din Braşov, din 24 februarie 1788; şi N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CLVI. Boierii Cantacuzini erau proprietarii moşiei Comarnic, iar vătaful Mihalachi pare să fi fost vătaful de plăieşi din această regiune. Pentru proprietăţile Cantacuzinilor în Prahova, în vremea aceasta, cf. *Documente... Cantacuzino*, p. 254 şi 257.

[3] *Bedienten.*

[4] Marele serdar.

[5] *Breava.*

[6] *Prasfa* (probabil de citit Prasza = Breaza).

[7] *Strassen.*

[8] *Einzuhohlen.*

[9] *Alle „Vedeten"* (termenul acesta nu se află în dicţionare. Tălmăcirea prin poteci care se încearcă acum este făcută cu toată rezerva).

în prealabil regiunea de la pasul Timiş[10] până la Breaza va fi pusă în stare de siguranţă cu o divizie.

După ce am pus în siguranţă pe toţi supuşii monarhiei din partea de dincoace[11] şi i-au pornit la drum, m-am întors înapoi seara, pe la ora 7, fără a întâmpina cea mai mică piedică.

Trupa era, ce e drept, slăbită din cauza marşului forţat de şase ore, însă cum ei căpătaseră carne la Câmpina şi cavaleria îşi hrănise caii cu prudenţa cuvenită, am sosit noaptea, la ora două din ziua de 22, la casa vămii, pentru a întâmpina pe Gheorghe[12], am pus cavaleria să defileze, iar infanteria să facă
p. 313 focuri şi să bivuacheze până la şase dimineaţa. // În afară de o casetă (?)[13] care a căzut în apă, nu s-a pierdut nimic. Tocmai vin din Ploieşti ⟨cei⟩ trei boieri, adică: Constantin Câmpineanu şi doi Cantacuzini care au declarat că, atunci când turcii au auzit ieri că eu voi înainta spre Câmpina, ar fi fugit de acolo, deci au avut vânt despre aceasta... Aşadar, pentru a ocroti pe românii şi boierii ce vor veni, voi ţine o trecătoare ⟨deschisă⟩[14] la Valea Podului[15], pentru ca să pot trimite patrule înainte, căci boierii se temeau că nu vor fi lăsate bagajele lor să treacă încoace.

[10] *Tömös.*

[11] Adică de sub austriaci.

[12] *So langte ich für den Gorge bei dem Mauthhause an.* Este vorba de acel armaş amintit mai sus.

[13] *Einem Casquet.*

[14] *Einen Pass... halten.*

[15] *Valle al Poyden* (?) (Valea Poienii?).

LEYON PIERCE BALTHASAR VON CAMPENHAUSEN

(1746–1808)

Despre maiorul baron Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen există puţine informaţii. Scoborâtor dintr-o familie de origine poloneză, trecută în secolul al XVII-lea la Lübeck, apoi în Suedia, şi care a dat naştere a două ramuri, locuind una în Polonia, cealaltă în Rusia, Campenhausen descinde din Balthasar Johann († 1758), guvernatorul Finlandei ruse. A fost ofiţer de cavalerie în armata imperială rusă participând, între altele, la campania din Ţările Române din timpul războiului austro-ruso-turc (1787–1791). În acest conflict, a îndeplinit funcţia de secretar pentru corespondenţa străină a cancelariei cneazului Potemkin. După cum rezultă din foaia de titlu a cărţii sale, *Bemerkungen über Russland, besonders einige Provinzen dieses Reichs und ihre Naturgeschichte betreffend, nebst einer kurzgefassten Geschichte der Zaporoger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm*, lucrare tipărită la Leipzig, de Friedrich Christian Dürr, în 1807, IV + 198 p., el a fost, de asemenea, „membru a diverse societăţi savante şi academii". Din aceeaşi carte rezultă că autorul ei avea o pregătire specială şi preocupări de botanist. Dar în afară de aceasta, Campenhausen este cunoscut şi ca scriitor, tipărind la Reval, în 1788, un volum de poeme, iar ca dramaturg, a fost autorul dramei *Die Belagerung von Wenden*, 1801; în sfârşit, a mai încredinţat tiparului o descriere a războiului purtat de ruşi cu imperiul napoleonian în Polonia (1807). Ultima parte a vieţii, şi-a petrecut-o la Riga.

Unele extrase din notele de călătorie ale lui P. B. Campenhausen au fost publicate, sub titlul: *Bemerkungen über die Moldau, Bessarabien, die Krimm, Weissrussland und die Ukraine*, în „Journal für die neusten Land – und Seereisen...", Berlin, 1801, 3 Band, p. 80–88 şi 115–146, iar întreaga sa lucrare a cunoscut o traducere engleză ititulată: *Travels through several Provinces of the Russian Empire; with an historical Account of the Zaporog Cossacks, and of Bessarabia, Moldavia, Wallachia, and the Crimeea*, London, 1808, incluzând în mod eronat în titlu Ţara Românească *(Wallachia)*, unde autorul n-a călătorit niciodată. În sfârşit, s-a mai păstrat şi o traducere abreviată a cărţii, în limba suedeză, editată de S. P. Lefbler şi apărută la Upsala, în 1810.

Autorul a călătorit, îndeosebi, în partea de răsărit a Moldovei de atunci, trecând prin: Chişinău, Căuşani, Cetatea Albă, Tighina, Ismail, Orhei, Chilia şi Iaşi.

În lucrarea sa, Campenhausen a consacrat Moldovei (inclusiv Basarabia) 74 de pagini. El descrie, sub aspect edilitar-urbanistic, localităţile vizitate în timpul războiului din 1787–1791, viaţa şi obiceiurile localnicilor. Un real interes prezintă însă informaţiile cu privire la comerţul exterior al ţării, cât şi cele asupra veniturilor domniei şi ale dregătorilor, deoarece respectivele cifre au fost extrase, conform afirmaţiei lui Campenhausen, din documentele de arhivă ce i-au fost puse la dispoziţie, în timpul şederii sale la Iaşi, de mai mulţi boieri, cunoscând o franceză aproximativă şi de câţiva preoţi, vorbind în latină (!); a cercetat biblioteca marelui logofăt Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, unde a descoperit un manuscris privind istoria recentă a Moldovei (probabil cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu pentru perioada 1733–1774 sau cea a lui Ion Canta referindu-se la intervalul 1741–1769).

O notă aparte, faţă de relatările majorităţii călătorilor străini din epocă, o constituie consideraţiile, cu numeroase detalii, ale lui Campenhausen asupra faunei şi, mai ales, asupra

florei moldovene, la care se adaugă cele privind folosirea, de către localnici, a plantelor medicinale, în prepararea leacurilor pentru combaterea bolilor ce bântuiau ţara, în acea vreme. Cartea conţine şi o compilaţie – după cronicile lui Grigore Ureche şi Miron Costin – privind istoria mai îndepărtată a Moldovei între 1347 şi 1661, dar cu multe inadvertenţe şi afirmaţii inexacte.

Campenhausen nu este întotdeauna original în opiniile sale, în relatarea lui, nici chiar atunci când se referă la societatea românească, pe care a cunoscut-o în mod nemijlocit. După cum recunoaşte în ultimele sale pagini consacrate Moldovei, multe lucruri le-a aflat din cele povestite de fostul domn, Alexandru Mavrocordat *(Firaris)*, pe care l-a cunoscut în Rusia, unde acesta din urmă se refugiase, la 1787, în oraşul Elisabetgrad. În biblioteca lui *Firaris*, la care autorul se referă de altfel, el a găsit şi a citit cunoscutele lucrări despre Ţările Române ale lui F. J. Sulzer şi J. L. Carra, introducând apoi, în propria sa carte, unele pasaje din textele celor menţionaţi. Astfel se explică şi părerea sa, cu totul contrară adevărului istoric, privind etnogeneza poporului român.

În ciuda acestor carenţe, cartea lui Campenhausen prezintă interes atât prin paginile ce aparţin, cu adevărat, autorului, privind diverse aspecte ale peisajului, ale vieţii economice, sociale şi politice din Moldova, cât şi prin aceea că oferă istoricului posibilitatea de a cunoaşte mentalitatea unuia dintre ofiţerii ruşi care au intrat în contact direct cu societatea românească de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Despre L. P. B. Campenhausen există în istoriografia noastră menţiuni la: Gh. Zane, *Contribuţii la o bibliografie a istoriei economice româneşti*, în „Arhiva...", Iaşi, XLVII (1940), nr. 1–2, p. 121; G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 168, iar lucrările sale sunt trecute (dar fără temei) în *Bibliografia istorică a României. II, Secolul XIX*, tom. I (ed. Cornelia Bodea, Bucureşti, 1972, p. 72, nr. 1.100 şi 1.101).

Un studiu temeinic asupra autorului şi operei sale se datorează lui Matei Cazacu, *Un voyageur dans les Pays Roumains et son Histoire de la Moldavie: Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen (1746–1808)*, apărut în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea, cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 402–417.

⟨P. B. CAMPENHAUSEN DESPRE CELE VĂZUTE, TRĂITE SAU AUZITE ÎN MOLDOVA[1]⟩

⟨1790–1791⟩

p. 112 Ţăranii din Basarabia şi Moldova trăiesc de obicei cu un fel de mâncare zilnică, numită de ei mămăligă, făcută din făină de porumb, pe care o prepară împreună cu unt, slănină sau lapte. Ei îmbunătăţesc acest fel de mâncare, adăugând mici gogoloaşe de mei bine fiert (păsat moldovenesc), şi-l numesc atunci mălai. Au şi o supă de varză, denumită poreriac. Pâinea ţăranului şi a

[1] Textul a fost tradus de Şerban Rădulescu-Zoner după: *Bemerkungen über Russland besonders einige Provinzen dieses Reiches und ihre Naturgeschichte betreffend, nebst einer kurzgefassten Geschichte der Zaporoger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm* vom Freiherrn von Campenhausen, russischkaiserlichem Major der Kavallerie und verschiedener gelehrten Gesellschaften und Akademien Mitglied, Leipzig, bei Friedrich Christian Dürr, 1807, p. 112–186.

tătarului este din orz (moldovenește pită[2], tătărește *arpa-etmeck*)[3]. Ei sunt mai mâncăcioși, plăcându-le, mai ales, ouă crude și pepeni. Ei respectă cu foarte mare strictețe posturile și nu mănâncă carne de-a lungul anului, nici lunea și nici vinerea și sâmbăta[4]. Peștele îl usucă la aer, iar băutura constă din făina de mei, dizolvată în apă și lăsată apoi să fermenteze. Ei numesc această băutură bragă[5]. Puțini tătari și moldoveni știu să citească. Aceștia din urmă au anumite manuscrise, cu litere chirilice[6], de care se servesc preoții în biserici. Foarte puțini dintre aceștia au studiat la Iași // sau Chișinău, unde se află un fel de p. 113
gimnaziu. Cei mai mulți dintre țăranii moldoveni au renumite turme de oi, din a căror blană își fac îmbrăcăminte și căciuli. Din seu torn lumânări[7]. Fiecare casă are un război de țesut, la care gospodina lucrează toată ziua pentru a face, în parte, pânză, în parte un fel de plasă. Aceasta din urmă le servește drept voal, pe care și-l leagă pe cap, iar ambele vârfuri, artistic înnodate, le lasă să atârne pe spate. Acest voal se numește *namitcă* care provine poate de la cuvântul slav *nametat* (a da peste cap)[8]. La acest război se țes și postavuri multicolore[9], care se folosesc în loc de fuste. Femeile își pun peste șolduri două fâșii din acest postav multicolor, totuși în așa fel încât ele nu se petrec în față, observându-se întotdeauna puțin din cămașă.

În Moldova se plătesc anumite dări pentru albine și porci, pentru fiecare porc sau stup câte patru parale și jumătate sau șase copeici și jumătate, pentru fiecare pogon (o suprafață de 24 klafteri pătrați) se plătește tutunăritul[10], anume 24 parale, pentru fiecare găleată de vin, o pará. În anul 1789, darea pentru stupi și porci s-a ridicat la 71 602 taleri sau, aproximativ, 42 790 ruble.

Moldovenii din Basarabia au un leac[11] pentru tratarea frigurilor mari, am văzut câteva cazuri. Ei iau bălegar proaspăt de oaie, îl fierb bine în lapte și dau această băutură bolnavului, după ce au trecut-o printr-o pânză.

În Basarabia se găsesc grădini numeroase, dar nimic ⟨altceva⟩ decât pomi, plantați la întâmplare, care din când în când au brazde însămânțate cu toate felurile posibile de zarzavat obișnuit. Castraveții, pe moldovenește pepeni[12], sunt de o mărime uimitoare. // Există dovleci, într-o cantitate imensă, și harbuji p. 114
care cresc, în sălbăticie, pe câmp, ca și sparanghelul care este însă cu totul verde și are un slab gust amărui. Grâu turcesc *(zea Mays,* în rusește *kukuruza)* se găsește peste tot, acesta, fiert sau prăjit, este folosit de locuitori ca mâncare și, cu un adaus de apă, drept cafea. Ei își strică tutunul ⟨plantat⟩, deoarece culeg frunzele prea devreme, le întind pe sfoară și le lasă să se usuce la aer.

---

2 *Cuta.* Prin termenul „pe moldovenește", autorul se referă de fapt la subdialectul moldovenesc al limbii române.

3 Corect: ötmek.

4 Autorul amestecă obiceiurile tătarilor cu cele ale românilor moldoveni, știut fiind că tradiționalele zile de post ale acestora din urmă (de confesiune ortodoxă) erau miercuri și vineri.

5 Braga era băutura preferată a turcilor și nu a românilor moldoveni.

6 *Mit slawischen Buchstahen geschrieben.*

7 *Aus dem Fette.*

8 Autorul se referă la maramă.

9 *Bunte Zeuge.*

10 *Tiutiurarick.*

11 *Mittel.*

12 *Pepely.*

Au trei feluri de struguri: 1) albi, lunguieţi; 2) roşii, rotunzi, şi 3) ⟨unii⟩ mici, foarte dulci, pe care îi denumesc chişmis[13].

Aici se găsesc multe tarantule *(Aranea tarantula)*. Sunt o specie de păianjeni mari, cu numeroase picioare, care au pe spate o pulbere cenuşie. Se hrănesc, mai ales[14], cu lemnul domnului[15], iar în apropierea acestei plante, care creşte în Basarabia în cantităţi mari, se găseşte întotdeauna această insectă[16], acolo unde pământul are găuri [...]

....

p. 117 [...] Peste drum de Dubăsari[16 bis], de cealaltă parte a Nistrului, se află calea care duce, printr-o minunată pădure de fagi şi ulmi, spre Orhei[17], primul ce-l întâlneşti în Moldova. Printre buruieni, se găseşte într-o mare cantitate, *Iris flammula lovis*[18], pe ruseşte *cihaveţ*[19].

Chişinăul[20], pe Bâc[21], se află la 47°5′ longitudine şi 46°40′ latitudine. Pe timpuri trebuie să fi fost foarte mare, căci, de partea cealaltă a râului, se văd încă ruinele a peste o mie de case, iar sub pământ, pivniţe minunate din zid. ⟨Oraşul⟩ este împărţit în trei mahalale, fiecare având propria sa biserică. Cea mai mare are, în loc de acoperiş, o cupolă, iar deasupra intrării apare, în toată splendoarea, chipul Sf. Gheorghe, destul de bine pictat *al fresco*. Odinioară a fost aici o academie, la care studiau tinerii moldoveni, mai ales preoţii, ⟨dar⟩ în timpul şederii mele ⟨în oraş⟩, nu se aflau decât şapte studenţi. Marea clădire a academiei ne-a servit, pe vremea ultimului război[22], drept magazie [...].

p. 118 [...] Ca să ajungi la Chişinău trebuie să cobori de pe un deal înalt. Ceva asemănător se întâmplă aproape de râu care, [...] după ce curge ⟨pe o distanţă de⟩ zece verste[23], se varsă în Nistru, nu departe de Tighina[24]. În Chişinău, este o frumoasă sinagogă, unde am văzut cum era regretată, cu asemenea plânsete şi vaiete, moartea, de acum peste 1 500 ani[24 bis], a înaltului prelat Gedalia[25], ca şi cum ar fi decedat de curând. Broaştele mai numeroase aici, decât în alte locuri din Europa, măreau plăcerea[26] muzicii evreieşti.

---

[13] *Kischmis.*

[14] *Sehr gern.*

[15] *Artemisia alba;* de fapt *Artemisia abrotanum.* Autorul foloseşte în text, cu predilecţie, denumirea ştiinţifică a diferitelor plante.

[16] *Dieses Tier.*

[16 bis] *Dubosar,* aşezare din Transnistria, în Republica Moldova.

[17] Actualmente oraş în Republica Moldova.

[18] Varietate de stânjenei.

[19] *Tschichawetz.*

[20] Actualmente capitala Republicii Moldova.

[21] În text Bug, probabil greşeală de tipar.

[22] Războiul austro-ruso-turc (1787–1791). Titlul de „academie" este pretenţios pentru şcoala de preoţie din secolul al XVIII-lea, fiinţând încă în 1790, şi transformată de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în seminar teologic la 1813, cf. P. A. Lotoţki, *Istorija Kişinevskoi duhovnoi seminarii,* Kişinev, 1913.

[23] O verstă = 1,067 km.

[24] *Bender.* Localitate în Republica Moldova.

[24 bis] Corect, 2 376 ani.

[25] *Gedalja,* guvernator al Iudeii după distrugerea Ierusalimului de către armata lui Nabucodonosor (586 ante Hr.). Încercând să reorganizeze comunitatea iudaică a fost ucis, la scurt timp, după care a urmat cunoscutul exod al evreilor în Egipt.

[26] *Das Angenehme.*

În Moldova sunt trei vămi, una la Chişinău, a doua la Moghilev[27] şi a treia la Soroca[28]. În anul 1733, pe vremea domniei lui Grigore Ghica[29], vama a adus un venit mic, domnitorul Ipsilanti[30] a clădit vămilor case speciale şi a ridicat taxele vamale pe mărfuri[31], încât acum ⟨acestea⟩ aduc un venit anual de 200 000 de taleri. Nobilii sau boierii nu plătesc, deşi unii dintre ei fac negoţ, iar mărfurile străine nu dau decât trei procente.

Trei minunate fântâni arteziene, prevăzute cu bazine, dau oraşului Chişinău apă îndestulătoare. Acest fel de lux este întâlnit în toate oraşele moldoveneşti şi turceşti, ca şi băile publice, de cele mai multe ori frumoase, deoarece religia unora şi obiceiurile celorlalţi prevăd spălări numeroase. Moldovenii denumesc oraşul lor Chişinău[32]. La o depărtare de 30 verste de acesta se află localitatea Malcoci[33]. //

Căuşeni[34] se află la 46°45′ longitudine [...]. Târgul Căuşeni, pe râul p. 119
Botna, se găseşte acum într-o stare destul de proastă, în privinţa clădirilor[35] şi
a fost părăsit de majoritatea locuitorilor săi. Evrei şi oameni de jos // mai p. 120
locuiesc ⟨aici⟩. Doar numeroasele cafenele şi dughene dovedesc[36] că localitatea a fost odată populată şi că luxul, caracterizat de acestea, a domnit aici. Uliţele pe care se află gunoaie de tot felul, chiar şi animale moarte, sunt înguste şi noroioase. Unele sunt podite, dar toate au bordură pentru cei ce merg pe jos[37], pe uliţă au fost aşezate în anumite locuri, de-a curmezişul, cărămizi şi pietre de râu, pentru a se putea trece pe partea cealaltă. Acestea nu stânjenesc trecerea vehiculelor[38], deoarece, aici în ţinut, nu sunt trăsuri, ci aşa-numite căruţe moldoveneşti. Dughenele sunt cuprinse într-o clădire deosebit de mare, împărţită în diverse pătrate, de un fel de ulicioare, seara se încuie cu ajutorul scândurilor care servesc la expunerea mărfurilor.

O cafenea în Moldova este o copie identică a uneia turceşti. Este o cameră pătrată, pe una dintre laturi aflându-se un cămin, unde se fierbe cafeaua, pe laturile acesteia sunt atârnate căni de diferite mărimi. Două părţi ale camerei sunt ocupate de divane, galerii înalte, de circa patru picioare, ⟨ce⟩ împart ⟨camera⟩ în diferite compartimente, fiecare putând cuprinde patru până la cinci persoane. Toată lumea şade cu picioarele ghemuite şi rareori se poate auzi o discuţie cu voce tare. Cafeaua se serveşte pe măsuţe mici, cu patru picioare, aşezate pe pământ[39]. Această băutură este învârtită ⟨în ceaşcă de clienţi⟩, pentru a fi savurată împreună cu zaţul[40] ⟨ei⟩ şi se bea fără lapte şi

[27] Localitate pe malul stâng al Nistrului în Ucraina.
[28] În Republica Moldova.
[29] Grigore al II-lea Ghica (prima domnie: 1733–1735).
[30] Alexandru Ipsilanti (1786–1788).
[31] *Den zu bezuhlenden Warenzoll.*
[32] *Kischenow.*
[33] *Molkosch.* Localitate în jud. Chişinău, Republica Moldova.
[34] *Kauschan.* Oraş în jud. Tighina, Republica Moldova.
[35] *In einem ziemlich schlechten Baustande.*
[36] *Zeigen.*
[37] *Die Fussgänger.*
[38] *Am Fahren.*
[39] *Nach der Strasse.*
[40] *Das Dicke.*

zahăr. Fiecare fumează, la aceasta, tutun adus de el, căci punga cu tutun ce-i
p. 121 atârnă // pe o parte şi o batistă frumoasă, adesea brodată, de pe umărul stâng, aparţin luxului unui moldovean.

În Căuşeni se află vestigiile unei mari mănăstiri armeneşti. Ea a fost ridicată, în 1709, de către un negustor bogat; acesta s-a numit Walachain, iar arhitectul ⟨constructor⟩ Astwasatur, după cum o dovedesc două vechi inscripţii. Grădina mare a mănăstirii este plină de morminte, aproape toate în forma unor dreptunghiuri egale [...]. Toate aceste morminte şi multe altele, din afara oraşului, erau din marmură frumoasă, de toate tipurile, fără ca în apropiere să se fi găsit cariere. [...]. În biserica acestei mănăstiri se văd două capiteluri, în stil corintic, din cea mai frumoasă marmură de Paros. Este de neînţeles cum au ajuns aici, deoarece armenii nu au asemenea meşteri şi este imposibil de
p. 122 a fi aşezată în biserică // o ⟨astfel⟩ de coloană care a trebuit să fie de o înălţime ⟨corespunzătoare⟩ încât, deasupra, să se potrivească capitelul.

În cimitirul evreilor erau amestecate şi morminte armeneşti, ceea ce, după părerea mea, constituie o dovadă că aceşti armeni au fost din secta caucaziană care a preluat multe obiceiuri evreieşti, precum tăierea împrejur, lunga noapte etc. şi, ca atare, n-au avut prejudecăţi să fie înmormântaţi la evrei.

Biserica ortodoxă[41] este o clădire rotundă, pe jumătate îngropată în pământ[42]. Turcii au ruinat-o. Este pictată *al fresco,* în interior şi exterior, pe un fond roz. Sunt reprezentate faptele unor sfinţi şi soarta osândiţilor chinuiţi prin tot felul de torturi, fiecare scenă[43] fiind despărţită de cealaltă printr-o dungă neagră îngustă. Un altar frumos, din marmură, al cărui piedestal este o mică coloană corintică şi o cristelniţă, tot din marmură, presărată însă cu figuri păgâne, împodobesc strana bisericii[44].

Băile oraşului sunt mari şi frumoase. Moscheea turcilor iese din comun prin aceea că minaretul sau turnul, de unde sunt chemaţi ⟨credincioşii⟩ la rugăciune, este legat de zidul moscheii, deoarece, în întreaga Turcie, acesta se află, de obicei, la o depărtare de câţiva paşi. Un molah mi-a spus că în această moschee se aprind, în zilele de sărbătoare, tot atâtea lămpi câţi ani se numără de la Hegyra. De altfel, în ţările sultanului, bisericile tuturor confesiunilor trebuie să poarte semiluna pe acoperişuri şi clădiri[45], ceea ce se întâlneşte şi în Bielorusia[46].

Casele în Căuşeni sunt din chirpici, iar olanele sunt răsucite[47]. Sobele sunt din acelaşi material [...].
p. 123 [...] N-am văzut nici o casă construită din cărămidă.

---

[41] *Die griechische Kirche.* Este vorba de biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, reclădită în 1760 de mitropolitul Daniil al Proilaviei, cf. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova,* Bucureşti, 1974, p. 166.

[42] *Die halb unter der Erde liegt.*

[43] *Jedes Stück.*

[44] *Das Chor.*

[45] Afirmaţie fantezistă.

[46] *Weissrussland.*

[47] În formă de S.

O seamă de frumoase fântâni arteziene ornamentează oraşul. Acest fapt este întâlnit în toate localităţile aflate sub stăpânire turcească, spre ruşinea ⟨în schimb⟩ a unor oraşe europene. Se întâlnesc, în număr mare, mai pe toate uliţele, desigur la toate moscheile şi chiar pe drumurile de ţară. Toate sunt din piatră şi prevăzute cu o găleată care atârnă alături. În afara apei de la moschei, restul, din alte vase, era tulbure, conţinând salpetru şi substanţe alcaline.

În numeroase grădini, din jurul oraşului, sunt struguri, ulmi, plopi şi soc alb, pe care-l numesc liliac[48]. Deşi, în timpul şederii mele, începuse ⟨luna⟩ octombrie, socul era atât de proaspăt ca şi primăvara. Bostanii şi pătlăgelele vinete se văd în mari cantităţi. Primii mai au încă flori, se găsesc unii de o mărime incredibilă, iar alţii mici precum un ou de porumbel.

Cei mai mulţi sunt vărgaţi, în două culori, foarte căutaţi sunt cei vărgaţi în galben-violet şi verde-violet. Gustul acestor bostani se deosebeşte întru totul de al celor de la noi şi se aseamănă cu al pepenelui galben [...].

În regiunea Căuşanilor se găseşte şi granit, din care turcii îşi fac pietre funerare, după cum se întâlneşte, mai ales în Basarabia, mult *Lapis ollaris*, însă foarte puţin folosit.

Toţi moldovenii care locuiesc aici şi în alte oraşe ale Basarabiei plătesc, de la ⟨vârsta de⟩ 15 la 50 ani, capitaţia anuală de 1 rublă şi 60 copeici. // În p. 124
afară de aceasta[49], paşa mai primeşte încă 15 copeici şi a zecea parte din cereale. Prima dare[50] se numeşte *salian*[51], iar cea din urmă *bachra*[52].

La aproximativ 50 de verste de Căuşeni se află Palanca[53], un târg prăpădit, cu un fel de cetate [...].

Imediat ce părăseşti Palanca, pentru a merge la Cetatea Albă[54], pe partea stângă, se află un val ⟨de pământ⟩, făcut de mâna omului, ce este asemănător unui dig. Acest val este de 5 picioare şi 4 ţoli[55] //, în locurile cele mai înalte. p. 125
Moldovenii îl numesc *Camina Traiani*[56] şi se crede, îndeobşte, că este un vestigiu din timpul acestuia. Mie mi se pare de necrezut ca acest împărat care n-a venit niciodată aici să fi construit acest drum, câtuşi de puţin asemănător cu Via Appia, Flaminia etc. Ce-i drept, romanii au avut aici, în acea vreme, coloniştii, pe care i-a lăsat să vină Adrianus. În campania sa contra sarmaţilor, Marcus Aurelius a trecut pe lângă Palanca[57]. Acest împărat a stat un timp aici, iar dacă acest drum este roman, atunci a fost făcut de către coloni, în vremea sa. Mie mi se pare, mai probabil, să fi fost un dig ridicat de genovezi pentru a împiedica revărsarea Nistrului[58]. [...]

---

[48] *Den sie Leliake nennen.*

[49] *Über dem.*

[50] *Der erstene tribut.*

[51] Corect *saliané* (rentă).

[52] Inadvertenţă, zeciuiala fiind denumită *öşr.*

[53] Localitate în jud. Tighina, Republica Moldova.

[54] *Akerman*, oraş în Ucraina (azi Belgorod Dnestrovskij).

[55] Veche unitate de măsură, 1 zoll = 2,3–3 cm.

[56] Autorul se referă la valul dintre Stoicani şi Ploscuţeni, în judeţul Soroca (Republica Moldova), denumit de către moldoveni „valul lui Troian" sau „troian".

[57] Afirmaţie fantezistă.

[58] Teorie eronată, valul fiind cu mult mai vechi. Originea şi datarea acestuia constituie însă, chiar şi în urma ultimelor cercetări arheologice, o problemă controversată: vezi R. Vulpe,

[Autorul se referă, pe scurt, la stăpânirea succesivă a regiunii respective de către genovezi, veneţieni şi tătari].

Cetatea Albă se află la 48°25'45'' longitudine şi 46°50'32'' latitudine. În antichitate, oraşul a fost o colonie romană şi s-a numit Alba Iulia[59], devenind localitatea de acum *Civita Alba* [...].

[Scurt istoric, adesea fantezist, privind diversele stăpâniri asupra Cetăţii Albe până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Autorul nu face nici o menţiune privind apartenenţa acesteia la Moldova (sec. XIV–XV)[60]].

p. 126 [...] Oraşul nu se vede până ce nu ajungi foarte aproape. El şi cetatea se află într-o depresiune, încât dacă vii dinspre liman, cele patru turnuri par, la o depărtare de trei verste, că s-ar afla în apă. Dealurile care împrejmuiesc această
p. 127 depresiune sunt pe partea stângă a oraşului, dacă // vii de la Palanca. Pe partea stângă sunt o mulţime de grădini, despărţite de mici gropi. Un zid de 2 370 paşi, cu patru porţi, înconjoară oraşul şi suburbiile. De-abia treci printr-una din porţi şi întâlneşti un număr imens de morminte turceşti, ornamentate la căpătâi cu pietre ⟨funerare⟩ mari, aşezate vertical. Un mormânt turcesc este dreptunghiular; amintitele pietre au un turban, dacă ⟨mortul⟩ a fost un bărbat, şi o floare asemănătoare crinului, dacă a fost o femeie. Suburbia este foarte murdară, ⟨dar⟩ cu trotuare, din loc în loc. Casele, clădite din lut, sunt joase şi împrejmuite cu ziduri înalte şi garduri încât de-abia pot fi văzute. Ferestrele dau toate spre curte şi sunt foarte aproape de sol. Gelozia turcească a născocit zidurile. Dughenele şi cafenelele sunt asemănătoare celor pe care le-am descris la Căuşeni. Acestea şi măcelăriile scârboase sunt singurele clădiri fără ziduri stând deschise la uliţă. Acestea din urmă nu au întotdeauna carne proaspătă.

La Cetatea Albă există diverse băi ⟨publice⟩, din care două sunt destinate nobililor. Cea mai frumoasă, dintre cele două, este din piatră. Este luminată printr-o cupolă, căci, în rest, nu are ferestre. Cupola este acoperită cu sticlă şi luminează suficient. În baia pentru femei am întâlnit patru cuve de marmură, ⟨prevăzute⟩ cu ţevi ce aduc apa şi în care se spală doamnele după ce au ieşit din baia cea mare. Nici un bărbat nu are voie să se apropie de această baie, dar noi am fost biruitorii oraşului şi *inter arma filent leges.* Toate zidurile sunt pictate, *al fresco,* cu flori. În marea încăpere centrală a băii pentru bărbaţi se
p. 128 află un bazin foarte mare, iar în şase nişe sunt altele, mult mai mici. // Această sală, cu câteva cabine anexe, formează un hexagon.

[În continuare autorul relatează cum se procedează într-un asemenea stabiliment şi enumeră serviciile prestate clienţilor. Costul băii şi al masajului este de un ţechin].

Vallum de la Moldavie inférieure et le «mur» d'Athanarich, Haga, 1957; vezi, de asemenea, I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi – Dacii din spaţiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.,* Iaşi, Edit. Junimea, 1982, p. 53–59.

59 Istorie fantezistă, ştiut fiind că a fost ridicată de bizantini, pe ruinele vechiului oraş Tyras, şi denumită Maurocastrum: vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* în *Analele Academiei Române, Mem. secţ. ist.,* s. III, t. XXII, *1939–1940,* p. 165–178, cf. N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 174.

60 Atestată în „privilegiul" acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni (6 oct. 1408): vezi I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpânirea Moldovei asupra ei,* Bucureşti, 1908, p. 30.

Dintre numeroasele moschei, numai două au o anumită însemnătate. Cea din oraş este din piatră, cu un minaret[61] foarte ascuţit, ce se află la câţiva paşi ⟨depărtare⟩ şi de unde, din locul cel mai înalt, imamul cheamă pe credincioşi la rugăciune. Două felinare din argint aurit, de altfel caracteristice unei biserici creştine[62], ornamentează această moschee. Cea din suburbie este din lemn, ceea ce în Turcia este o raritate. Caracteristica minaretului constă în faptul că nu este // ascuţit, precum celelalte, ci are o formă asemănătoare unei terase. p. 129
Pe lângă toate moscheile există, fără excepţie, frumoase fântâni, iar la cea din oraş se află morminte deosebite. Ele sunt ornamentate cu trofee şi turbane. Nu se ştie însă cine a fost înmormântat acolo, atât de mare este indiferenţa turcilor faţă de asemenea monumente [...].

[În continuare sunt descrise alte două morminte dintre cele aflate la intrarea în oraş. Autorul se referă apoi la biserica armenească, susţinând totodată că toţi armenii din zonă sunt originari din Persia][63].

[...] Voievodul Ţării Româneşti[64], (!) Ştefan, a ridicat în veacul al XV-lea o p. 130
biserică catolică de rit grecesc[65]. El a pus pe toate porţile stema românească, cu un cap de bour[66], ce poate fi văzută şi azi. Podeaua bisericii, din marmură albă, are sculptată pe fiecare placă câte o stea. ⟨Biserica⟩ are două altare, la unul liturghia se ţine în greceşte, iar la celălalt în slavonă[67] şi română[68].

Se află ⟨în oraş⟩ doar 30 de familii greceşti care plătesc 300 de taleri pentru a avea libertatea practicării religiei lor. Dar când paşalele au nevoie de bani, pun în lanţuri pe preoţi şi, păziţi[69] de un ienicer, ⟨sunt puşi⟩ să cerşească până ce este adunată suma cerută.

Cetatea de la Akerman, în formă de patrulater, are patru turnuri, oraşul are şi el un zid, cu o lăţime, în unele locuri, de 15 picioare. La liman este un zid dublu, cu o mulţime de turnuri, distanţa dintre ele fiind de 20 coţi. În beciurile de sub ziduri se află o mulţime de şerpi şi scorpii veninoase.

Dintre cele două porţi, una este către limanul ⟨Nistrului⟩. Ambele ziduri sunt pline de inscripţii turceşti, armeneşti şi moldoveneşti. Una singură este în greceşte, de neînţeles pentru noi. Lângă aceasta era un blazon, în forma unei inimi, cu un triunghi dublu. // Pe o latură se găseau următoarele litere: [illegible]... p. 131

---

[61] *Thurm.*

[62] *Die sonst einer christlichen Kirche gehören.*

[63] Concluzie eronată. Armenii sunt de origine frigiană, emigrând din Balcani în Asia Mică, în cursul mileniului întâi ante Hr., în Asia Mică, în jurul lacului Van şi a muntelui Ararat, ajungând ulterior sub stăpânirea regelui persan Darius; vezi V. Bănăţeanu, *Armenii în istoria şi în viaţa românească,* Bucureşti, 1938, p. 8.

[64] *Der Vallachey.*

[65] Inadvertenţe, autorul referindu-se, de fapt, la domnul Moldovei Ştefan cel Mare (1457–1504) şi la biserica ortodoxă Sf. Ioan. Cu privire la aceasta din urmă, vezi I. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare,* în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice", 1925, indice, cf. N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 177.

[66] Este stema Moldovei şi nu a Ţării Româneşti.

[67] *Servisch.*

[68] *Moldauisch.*

[69] *Begleitet.*

Restul nu poate fi înțeles[70]. Lângă una din porți, am văzut o piatră, în patru colțuri, în care era sculptat un bour cu coarnele îndoite. Între coarne se afla o stea în cinci colțuri, iar sub gâtul bourului un blazon, împărțit, de sus până jos, în două câmpuri, într-unul putându-se vedea patru brațe de balanță[71], în celălalt trei crini.

În primul război contra turcilor[72], orașul a rezistat 16 zile, iar în cel de-al doilea[73] doar trei.

Grădinile au struguri minunați, din care însă nu se face vin. Se văd numeroase dude *(Morus)*, urzici (turcește *mușmala)*, pătlăgele roșii și lemn dulce[74] (turcește *töpliköck)*[75], pe care turcii îi mestecă cu plăcere. Ferigi plăcut mirositoare *(Tanacetum adoratum*, rusește *develnik*, turcește *kedufé)*, măceș *(Malva arborea*, rusește *prosvirki*, turcește *gulpatok)*, crini și cănăluțe[76] deosebit de frumoase și unele ⟨flori⟩ asemănătoare acestora împodobesc aceste grădini sălbatice. Șerpi, mai ales dintre cei cenușii cu burtă roșie, par a fi aici în patria lor. Se întâlnesc și multe furnici, în majoritate dintre cele roșii.

Limanul ⟨Nistrului⟩ oferă cegă, crap, plătică, de o mărime ce nu poate fi descrisă, știucă, un pește pe care rușii îl numesc *taran* și delfin[77]. Cazacii denumesc aproape toți peștii altfel decât rușii [...].

p. 132–135 [Este descrisă vizita făcută pașalei din Cetatea Albă].

p. 136 [...] Tighina[78], cea mai distinsă localitate din Basarabia, se află pe Nistru [...]. Cetatea iese din comun doar printr-un șanț[79], teribil de lat, căci fortificațiile au numeroase defecte [...].

p. 137 [...] Tighina are două suburbii, douăsprezece moschei, șase cârciumi sau hanuri și șapte porți [...].

p. 138 [...] Ulițele, în Tighina, sunt deosebit de întunecoase, strâmte și murdare. Murdăria caracteristică orașelor turcești este de necrezut și contrastează, în chip ciudat, cu curățenia ⟨corporală a turcilor⟩ prin apă. Cai, boi, câini morți zac și putrezesc pe ulițe, fiind poate consecința ciumei ce bântuie adesea pe aceste meleaguri.

Hanul, după cum îl numesc turcii, este o clădire cu patru laturi, asemănătoare unei mănăstiri. Cele mai de vază au două caturi. Ferestrele dau în curte, împrejmuită de un zid cu o poartă. În aceste hanuri sunt nenumărate
p. 139 camere mici care nu comunică între ele, // ci sunt despărțite unele de altele cu

---

[70] Pentru textul acestei inscripții, cu reproducerea ei în desen, vezi mai recent Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în volumul *In honorem Paul Cernovodeanu*, București, 1998, p. 75–85.

[71] *Balken*. De fapt, fasciile și crinii angevini din stema dinastică a Moldovei sub Ștefan cel Mare; amănunte la Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 113–114, unde este descrisă această stemă de la Cetatea Albă.

[72] 1768–1774. Autorul se referă în mod special la campania din august 1770.

[73] 1787–1791.

[74] *Glycyrrhiza glabra*.

[75] Corect: tatlâkök.

[76] *Impatiens Balsamina*.

[77] *Bellungen*.

[78] *Bender*. Localitate în Republica Moldova.

[79] *Graben*.

ziduri. Uşile dau toate în coridorul comun. Aici locuiesc călătorii. Aici îşi expun negustorii străini, la vedere, mărfurile lor. De altfel nu există nici un fel de mobile în aceste camere.

Casele turceşti sunt slab construite şi nu sunt suficient de apărate contra unei ierni aspre. Au un gang care se întinde dintr-o parte în alta ⟨a casei⟩. Pe ambele părţi ale acestuia sunt camerele, asemănătoare unor chilii. Acestea sunt adesea foarte graţioase, cu pereţi căptuşiţi cu lemn, de diferite feluri, şi cu multe dulăpioare ale căror uşi sunt ornamentate cu ţinte strălucitoare. Aproape de sobă se vede o oală zidită, pentru a se păstra apă caldă în vederea legiuitului spălat. Alături se află o nişă, unde are loc spălatul, cu canale prin care se scurge apa. Toate zidurile au o uşoară ieşitură pentru şezut. La cei bogaţi aceasta este pictată şi acoperită cu covoare, am întâlnit unele cu catifea şi stofă aurită. Cei săraci fac această ieşitură ⟨din zid⟩ (divan) din lut şi-l colorează de obicei în galben cafeniu. Mai sus de divan sunt ferestrele, foarte late faţă de înălţimea lor, acoperite cu hârtie unsă cu ulei. Geamurile cu sticlă sunt un lux. Am întâlnit doar la moschei şi la un om de vază [...].

[Descrierea moscheii din Tighina, urmată de cea a unor obiceiuri şi p. 139–145
moravuri ale musulmanilor].

Tătarii sunt mai cultivaţi decât turcii şi au alte moravuri şi obiceiuri [...]. p. 145

....

Ismailul sau Ismit, pe care turcii îl numesc Ismit Orda kalessy (Ismailul, p. 149
cetatea din câmpie) era unul din oraşele cele mai mari ale Basarabiei. Sistemul de fortificaţii are o circumferinţă de aproximativ cinci verste. Acestea se întind, două verste, de-a lungul Dunării, care are o lăţime de 237 de stânjeni[80], până la o insulă şi, de acolo, încă 237 de stânjeni, până pe malul bulgăresc[81]. Poziţia oraşului este minunată, mai ales partea de pe malul fluviului. Şaptesprezece din cele mai frumoase moschei îl împodobesc. În anul 1774, negustorii care vând mărfuri, aduse din Asia[82], au clădit-o pe cea mai frumoasă dintre toate. Este o rotondă cu o cupolă acoperită cu plumb şi susţinută de patru coloane, în stil doric, din marmură cenuşie. Palatul paşalei şi al hanului negustorilor din Asia erau clădiri mari[83]. Cetatea are cinci bastioane doar fortul *Ravekine* [...] n-a fost terminat. Un anume Richter a clădit cetatea. Armenii şi grecii au o biserică şi o mănăstire, în ultima fiind înmormântat generalul Weissmann baron de Weisenstein, unul dintre cei mai mari eroi ai Rusiei[84]. [...] Încăpăţânarea inutilă a paşalei, căreia îi lipsea până şi pulberea necesară, ne-a obligat, în anul 1789, sub Suvorov[85], să luăm cetatea cu asalt, cu care ocazie acest frumos oraş a fost prefăcut în pulbere.

---

[80] *Faden.* Această veche unitate de măsură a variat de la o epocă la alta şi de la o regiune la alta. În Ţările Române, 1 stânjen = 1,96–2,23 m. În Germania, 1 stânjen *(Faden)* = 1,70–1,90 m.

[81] Inadvertenţă. Dobrogea făcea parte integrantă din Imperiul Otoman.

[82] *Welche ins Innere von Asien handeln.*

[83] *Weitläufig.*

[84] Otto Adolf Weissmann, general în armata imperială rusă, participant la războiul ruso-turc (1768–1774), la sfârşitul căruia a murit (1774).

[85] Aleksandr Vasilievici Suvorov (1729–1800), comandant al trupelor ruse în războiul ruso-turc la care se referă autorul (1787–1791).

Distanţa din Basarabia, de la Gangura[86], unde Botnicioara[87] se varsă în Botna, până la Chilia este de 160 de verste, iar de la Greceni[88], de aproximativ 170 de verste. Regiunea are pajişti minunate şi frumoase, izvoare de apă. Lacul Ialpug[89] dă peşte excelent şi este împrejmuit de izvoare naturale[90]. În
p. 150 general, solul este foarte bun, cu excepţia zonei // Dunării şi a stepei Oceakov[91]. În zona de la Tatar Bunar există unele mici lacuri sărate, pe a căror suprafaţă soarele aduce sarea marină[92]. Veniturile aduse de această sare au revenit în trecut hanului Crimeii, acum însă, după desfiinţarea acestuia[93], ⟨au trecut⟩ paşei din Ismail.

Un mic lanţ de dealuri desparte Basarabia de Moldova. Prima este numită sangiacat sau guvernământ[94]; Tighina este reşedinţa sangiac ⟨beiului⟩ sau a guvernatorului care are mulţi subalterni. Veniturile sale legale se ridică la 19 000 de ruble, în afară de acestea mai există diferite mijloace şi căi de a fi mărite de mai multe ori.

Nicăieri nu am văzut atâtea şopârle ca aici. O specie a acestora este rară, dar frumoasă. [...] Iarba creşte aici din abundenţă, la o înălţime de şapte până la opt picioare... [Sunt date exemple de diferite ierburi care creşteau în zona respectivă]. Toate florile au aici un colorit mai închis, de exemplu vetricea[95] era ⟨de culoare⟩ portocaliu închis, iar linariţa *(Antirrhinum Linaria)* de cel mai frumos galben. Cânepa sălbatică şi inul acoperă întinderi mari ale ţării. Partea acestei provincii, învecinată cu Moldova, nu are decât un singur sat pe lacul Ialpug, restul este stepă. De-a lungul Nistrului, ţara este mai mult cultivată şi se găsesc acolo grădini frumoase. Prunele de Cetatea Albă, din specia mirabelelor, sunt minunate, iar caisele de Ismail întrec pe cele franţuzeşti şi
p. 151 italieneşti. Pe câmpuri, care // par a fi în special patria coţofenelor, mişună animalele sălbatice. Ismailul şi Chilia[96] sunt zonele cele mai călduroase, pomii cresc până la o înălţime uimitoare şi sunt deosebit de stufoşi. Piersicile de Babadag[97], 40 verste depărtare de Ismail, sunt considerate drept cele mai frumoase şi mai mari din Europa. Pătlăgelele vinete şi roşii, pepenii, caişii, piersicii, prunii, perii, merii, moşmoala, castraveţii, fasolea, mazărea, lăptuca, ceapa etc. umplu toate grădinile, podgoriile împrejmuiesc şi împodobesc dealurile. Piperul persan şi usturoiul sunt, pentru locuitori, condimentele mâncărurilor. Acestea şi sarea sunt singurele pe care le cunosc.

Această provincie nu a fost niciodată cucerită în întregime de Traian, deşi a subjugat Dacia. Romanii au avut aici o singură colonie care este Coelia,

---

[86] *Staraja Gangura*, sat pe râul Botna, în jud. Chişinău (Republica Moldova).

[87] *Botnitza.*

[88] Localitate în jud. Cahul, Republica Moldova.

[89] *Jalpuch.*

[90] *Lebendige Quellen.*

[91] *Die Otschakowsche Steppe* (?).

[92] *Das Sal marinum.*

[93] Prin anexarea Crimeii de către Rusia (1783).

[94] Sangiacatul Bender nu cuprindea întreaga Basarabie.

[95] *Tanacetum.*

[96] Localitate pe braţul cu acelaşi nume al Dunării, în Ucraina.

[97] *Babahda*, localitate în jud. Tulcea.

actuala Chilie[98], sau, în greceşte, Achillea. Adrian a părăsit Dacia[99] şi a mutat colonia romană în alt loc. El a distrus chiar şi podul construit de Traian, de la care se mai văd încă pietrele sfărâmate când apa este joasă.

Iaşi, capitala Moldovei, se află pe o colină, înconjurată de altele mai înalte; Bahluiul, un râu mic, udă ⟨oraşul⟩ şi ar avea apă limpede[100], dacă ⟨locuitorii⟩ şi-ar da osteneala să-l curețe şi dacă ar abate, prin canale, bălțile care împrejmuiesc întregul Iaşi. Oraşul este întemeiat de iazigi[101]. Domnitorul Radu[102] l-a împrejmuit cu un zid. În anul 1686, leşii, sub Sobieski, l-au cucerit, ⟨în⟩ 1711 l-a ocupat Petru cel Mare[103], în 1717, sub domnul Mihai Racoviță[104], l-au luat în stăpânire husarii austrieci[105], ⟨iar⟩ în 1769 feldmareşalul Rumianțev[106]. Generalul austriac Spleny // şi-a aşezat, de asemenea, reşedința p. 152
aici în primăvara ⟨anului⟩ 1787[107], iar în toamnă generalul conte Saltâkov[108].

Un puternic cutremur, în 1739[109], a ruinat multe clădiri, în special mănăstirea Golia, iar un incendiu îngrozitor a înghițit iarăşi, în 1753, clădirile reconstruite. Eu însumi am simțit, în anul 1790[110], un puternic cutremur, datorită căruia s-au prăbuşit multe hornuri, iar în pământ a apărut o crăpătură care, în unele locuri, era lată de două picioare şi jumătate.

Iaşii, împreună cu suburbiile sale, au 6 000 de case, 14 palate ale marilor boieri, 4 mănăstiri, 43 de biserici şi capele şi aproximativ 15 000 de locuitori. În recensământul făcut de noi, în 1790, numărul locuitorilor a fost de 14 963. Curând, după aceea, s-au reîntors mulți refugiați şi astfel ⟨locuitorii⟩ s-au înmulțit. Pe lângă ⟨cele⟩ amintite, se mai află, pe celălalt mal al râului, mănăstirile: Galata, Frumoasa[111], Cetățuia[112] şi Socola[113], ultima fiind o mănăstire

[98] Istorie fantezistă, ştiut fiind că cetatea a fost construită de bizantini, care au avut acolo o colonie, înainte de 1360, cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 182. Cu privire la istoricul cetății, vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 35.

[99] Confuzie cu împăratul Aurelian care a dispus în anul 275 retragerea doar a trupelor şi a administrației romane în sudul Dunării.

[100] *Schönes Wasser.*

[101] *Jasaken.* G. I. Brătianu crede că denumirea oraşului vine de la iazigi sau iazoni, vezi *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 43. Cu privire la originea numelui şi a istoricului oraşului, vezi izvoarele şi literatura de specialitate indicate de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 391–407.

[102] Fantezie.

[103] Prezența trupelor ruse, în 1711, nu poate fi considerată drept o ocupație străină, potrivit încheierii înțelegerii dintre țar şi Dimitrie Cantemir.

[104] Mihai Racoviță, domn al Moldovei (1715–1726).

[105] Referire la expediția nereuşită a lui François Ernaut (1717), cu intenția de a captura pe domn, în contextul războiului austro-turc din 1716–1718.

[106] Piotr Aleksandrovici Rumianțev (1725–1796).

[107] Gabriel Spleny von Michaldy (1734–1818). În cursul războiului austro-ruso-turc (1787–1791), oraşul Iaşi a fost ocupat de trupele sale, nu în primăvară, cum se afirmă în text, ci la 3 septembrie 1788.

[108] Nikolai Ivanovici Saltâkov (1736–1816), comandant rus.

[109] Greşit. Este vorba de marele cutremur din 31 mai/11 iunie 1738, resimțit cu o deosebită intensitate pe întreg teritoriul țării noastre, precum şi în Balcani.

[110] La 26 martie/6 aprilie 1790, în a treia zi de Paştele ortodox.

[111] *Formoza.*

[112] *Tschesakzuil.*

[113] *Sakol.*

de femei[114]. Mănăstirea Trei Ierarhi, din oraş, a fost clădită în 1648[115]. Este o clădire mare, gotică, din piatră de talie, după gustul din, aproximativ, veacul al XIII-lea[116]. Fiecare piatră de talie este ornamentată cu o figură, după gustul grecesc[117]. Pe timpuri a fost, în interior, tare aurită. Tătarii au adus lemne în biserică ⟨şi⟩ le-au dat foc pentru a topi aurul[118], incendiu ce a produs stricăciuni şi clădirii. Se păstrează aici moaştele Sfintei Eupraxia[119], arătate poporului, în procesiuni, când e nevoie de ploaie. În tezaurul bisericii se află haina Sfântului Ioan Chrisostomul; culoarea nu se mai recunoaşte, materialul din lână are cusute cruciuliţe de aur, precum polycristia grecilor. Şi aici, în acest loc, au fost respectate[120] toate tratatele cu Poarta[121]; doar Sobieski a ars-o, luând cu dânsul icoana făcătoare de minuni a Sf. Fecioare. //

p. 153 Uliţele oraşului sunt strâmte şi murdare[122]. O cantitate incredibilă de tot felul de insecte, ⟨dar⟩ mai ales, broasca (*Rana Bufo*, ruseşte *jub*) şi coropişniţa le animă. În Moldova se întâlnesc puţine animale veninoase, foarte rare tarantule, în schimb, se văd în case, ca ceva obişnuit, păianjeni albi, muşte şi ţânţari mai mari ca cei obişnuiţi.

Îmbrăcămintea doamnelor din oraş este asemănătoare celei a cneaghinelor ruse de acum trei sute de ani[123]. Pe spate poartă o blană care, după starea persoanei, este de samur, hermină etc. Potvalul (sic)[124] sau cordonul este împodobit cu monede[125] de aur şi argint, adesea cu pietre preţioase. Deoarece este foarte lat, el împinge pieptul în sus şi burta în jos încât femeile par ca şi cum ar fi însărcinate. Grecii numesc pe moldoveni cap de bou[126] şi sunt denumiţi de aceştia ⟨din urmă⟩ păsări de pradă. *Sirnicul*[127], cu care femeile îşi vopsesc părul, în diverse părţi ale corpului, este un amestec de auripigment şi var. Felul de mâncare principal al moldovenilor, de care sunt mândri, se numeşte plăcintă[128], o prăjitură[129] foarte gustoasă, pe care turcii o numesc *burechi*[130] şi care se vinde pe uliţele Iaşilor sub denumirea de plăcintă caldă.

---

114 Până la 1803 a funcţionat la Socola seminarul pentru călugăriţe, mutat ulterior la Agapia.

115 Datare greşită, biserica fiind construită în anii 1637–1639, cu pisania datată 1639, iar clopotniţa în 1638; cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 480.

116 Părere personală şi nefondată.

117 Inadvertenţe. Ornamentaţia este de factură caucaziană îmbinată cu unele elemente ale Renaşterii.

118 Referire la arderea bisericii în timpul campaniei lui Ioan al III-lea Sobieski (1686), când domnul Constantin Cantemir a cerut sprijinul tătarilor din Buceag.

119 În realitate ale Preacuvioasei Paraschiva: vezi *Uricarul*, vol. VIII, p. 17–18, şi vol. XIV, p. 295–299.

120 *Aufbewahrt.*

121 Se referă la capitulaţii.

122 *Unrein.*

123 O evidentă exagerare, autorul referindu-se de fapt la influenţa orientală a vestimentaţiei care a început să dispară la nobilimea rusă în timpul domniei lui Petru cel Mare (1682–1725).

124 *Potwal.*

125 *Blenden.*

126 *Cap de Bu.*

127 *Syrnik.*

128 *Plancenta.*

129 *Kuchen.*

130 *Burekky.*

Odată ce am început ⟨să povestesc⟩ despre bucătăria moldovenilor, îmi permit ⟨să spun⟩ câteva cuvinte despre arta culinară şi mâncărurile acestora şi mai ales ale turcilor.

[Descrierea ospătăriei unui han turcesc din Tighina şi a numeroaselor feluri de mâncare specifice ce au fost oferite autorului şi camarazilor săi, pentru 14 ruble. Oaspeţii au fost miraţi că nu au găsit acolo nici un fel de băutură alcoolică, aflând, cu acea ocazie, că Islamul interzice folosirea acestora de către musulmani şi, ca atare, un hangiu nu are voie să deţină asemenea băuturi, chiar şi pentru clienţi de alte confesiuni]. p. 153–154

[...] În general, turcii şi moldovenii se mulţumesc cu foarte puţin, o căpăţână de usturoi sau câteva cepe la o bucată de pâine // constituie pentru aceştia din urmă o mâncare îndestulătoare[131]. Rachiul lor se face din coji de struguri şi nu are un gust rău. Moldovenii pun în supă mici plăcinte[132] care se numesc colţunaşi[133]. Halvaua lor dulce[134] constă din nuci mari, încă necoapte, păstrate în miere. Cred că aceste dulciuri sunt împrumutate de la evrei[135]. p. 154 p. 155

[...] Un fel ⟨fel de mâncare⟩ comun moldovenilor şi turcilor îl reprezintă cuburile de struguri uscaţi, frământaţi cu făină şi zahăr până ajung o pastă, ceea ce se numeşte pe turceşte *rahat lokum*, ⟨iar⟩ pe moldoveneşte rahat dulce[136]. Şi unora şi altora[137] le plac ⟨mâncărurile⟩ dulci, grase şi piperate[138]. Şerbetul se face fie din fructe, fie din flori, acestea din urmă fiind tăiate şi ţinute în sirop clocotit până ce totul devine o pastă groasă[139], se dizolvă apoi în apă, obţinându-se o băutură câtuşi de puţin neplăcută[140].

Numărul catolicilor este apreciat la aproximativ 12 000, din care 30 de familii trăiesc în Iaşi, iar celelalte ⟨sunt⟩ răspândite în ţară. Ei se află sub păstoria stareţului mănăstirii franciscane din Iaşi, care, la rândul său[141], este subordonat poruncilor nunţiului din Viena. În cazuri speciale, trebuie să se consulte cu episcopul din Nicopol. În anul 1786, când turcii au pus la cale o mare prigonire a evreilor, omorând mai multe sate, preotul bisericii ortodoxe[142] Înălţarea Domnului[143] a dat un frumos exemplu de viaţă creştină. El a ascuns şi hrănit trei sute dintre aceşti nenorociţi salvându-le viaţa[144].

---

[131] Autorul se referă la populaţia ţărănească din Moldova.

[132] *Kleine Pasteten.*

[133] *Kalzony.*

[134] *Ihre Alva Dolze.*

[135] Interpretare fantezistă.

[136] *Ratdolze.*

[137] *Den beiden Nationen.* Termen impropriu.

[138] Ca şi în alte locuri ale relatării sale, autorul confundă şi amestecă obiceiurile românilor cu cele ale turcilor.

[139] *Eine dicke Masse.*

[140] Inadvertenţă, ştiut fiind că şerbetul se serveşte într-un pahar cu apă, neconstituind o băutură.

[141] *Wieder.*

[142] *Der griechischen Kirche.*

[143] *Himmelsfahrt Christi.* A fost preotul, fie de la Galata, fie de la Golia, căci ambele aveau acelaşi hram: vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 447 şi 450.

[144] *Und erhielt sie im Leben.*

Pământul Moldovei este tare impregnat cu calcar şi salpetru. Rumeneala ⟨?⟩[145] şi lumânărica[146], atât de viguroase în Basarabia, sunt aici foarte subţiri.
p. 156 Totul // este aici mai mic şi mai slab decât acolo ⟨în Basarabia⟩ şi în Ţara Românească[147]. În această ultimă ţară, se găsesc cetină de negi[148], în mari cantităţi, aici ⟨este întâlnită⟩ doar în grădini, la Cucuteni[149]. În schimb, plopul negru[150], aici peste tot, poate fi rar văzut în Ţara Românească.

[...] Bahluiul este plin de *scordium*[151], ce nu se găseşte în alte părţi, iar brâncuţa de apă[152] este întâlnită, la numai 20 de verste de Iaşi, în bălţile către Brătuleni[153]. Această plantă medicinală, bobornicul[154] şi hreanul sunt singurele leacuri contra scorbutului, pe care le cunosc moldovenii. Lingureaua am văzut-o numai în grădini, deşi se găseşte, adesea, de vânzare la piaţă. Pădurile de la Roman şi Focşani sunt pline de untul vacii[155], din ale cărui rădăcini se produce băutura numită salep. Moldovenii pisează bine această rădăcină, ⟨apoi⟩ toarnă deasupra apă fierbinte, adăugând făină de grâu. Când ⟨amestecul⟩ are consistenţa dorită[156], se amestecă cu ghimbir, se îndulceşte cu zahăr şi se dizolvă în apă de cuişoriţă. Această băutură este considerată drept doctorie pentru stomac, iar în farmaciile din Iaşi se vinde mult salep. Schinelul[157] creşte pe toate câmpiile, iar doamnele moldovence poartă întotdeauna cu ele câte o sticluţă cu esenţă din acesta. Dealurile de la Iaşi şi Călăraşi[158] dau *Imperatoria Ostruthium* (sic), iar câmpiile de lângă Iaşi către Ceardac[159] au, din abundenţă, poroinic[160], arnică[161] (pe care medicii moldoveni o denumesc, din neştiinţă, *Hyoseris minima)* şi pir[162], folosit de medici în loc de *Sassaparilla* (sic). *Gentiana* şi zmeurica[163] cresc numai în
p. 157 stepele uscate ale Basarabiei, în schimb gentiana roşie şi ţintaura[164] // acoperă toate locurile întrucâtva umede ale Moldovei. Cucuta de apă *(Cicuta virosa)* şi chiar cea obişnuită servesc, ca leac, contra umidităţii aerului. Asmăţuiul *(Scandix Cerefolium)* şi grâuşorul *(Ranunculus Ficaria)* sunt salatele de preferinţă ale moldovenilor. Casele sunt acoperite de busuioc roşu *(Amaranthus candatus),* spanac sălbatic *(Chenopodium vulgaria)* şi liliuţă[165].

---

145 *Radix Tormentilae.*
146 *Verbascum Thapsus.*
147 *In der Wallachei.*
148 *Jumperus Sabina.*
149 *Kukuten.* Sat, comună, jud. Iaşi.
150 *Populus Nigra.*
151 Plantă medicinală.
152 *Nasturdium aqua.*
153 *Brahilow,* sat, comuna Miroslava, jud. Iaşi.
154 *Veronica Beccabunga.*
155 *Orchis morio.*
156 *Die gehörige Dicke.*
157 *Centaurea benedicta.*
158 *Kalarasch.* Sat, comună, jud. Botoşani.
159 *Tschardak.* Sat component al comunei suburbane Goleşti, municipiul Focşani.
160 *Orchis bifolia.*
161 *Arnica.*
162 *Triticum repens.*
163 *Laserpitium latifolium.*
164 *Erythraea centaurium.* Se mai numeşte şi fierea pământului.
165 *Antherico ramoso.*

În anul 1788, cu ⟨ocazia⟩ apropierii noastre[166], turcii au distrus toate grădinile şi, în special, unicile oranjerii din Europa, pe care le aveau domnitorul şi boierii[167] ⟨şi⟩ unde puteau fi văzuţi portocali, lămâi şi dafini de o înălţime şi grosime uimitoare. În grădina principelui Cantacuzino-Deleanu nu am găsit nimic, în afară de un bătrân stejar şi câteva tufe frumoase de rozmarin. Mesteceni se găsesc doar pe malurile Sucevei şi la Botoşani[168], în acest ultim loc ⟨existând şi⟩ o plantaţie mare de ricini. Toate văgăunile, de la Iaşi la Cucuteni[169], sunt pline de răchitan[170] şi isopi[171], iar în jurul Chişinăului totul ⟨este acoperit⟩ cu micsandre sălbatice[172]. În pădurea de la Galata, la 12 verste de Iaşi, am găsit piciorul caprei[173].

Pădurile Moldovei sunt alcătuite din: plopi, stejari, de o specie secundă, tei, nuci, ulmi etc. Molizi, brazi[174] şi mesteceni nu sunt deloc.

În păduri trăiesc căprioare *(Cervus Dama,* moldoveneşte *caprivaria),* iar în munţi capre negre *(Capra rupicapra,* în moldoveneşte *caprivaria de munte).* În regiunea din jurul Bahluiului mişună lupii, de aceea nu sunt lăsate acolo cirezile la păscut. În Basarabia este întâlnită o varietate de şacali, [...] dar nu şi în Moldova. Strigătul şi figura ⟨acestora⟩ se potrivesc întru totul descrierii celor africani. Sunt numeroase dropii şi ciocârlii de care am mai amintit. // Tătarii au adus aici pisica albastră de Crimeea; poate nu este o simplă prezumţie, p. 158
când se susţine că n-a avut loc doar o migraţie a popoarelor, ci şi a animalelor, mai ales a celor de pradă, care au urmat pe nomazi şi războinici. Astfel, de exemplu, şacalul este întâlnit în Europa numai acolo pe unde au trecut mongolii...[175].

[...] Porumbei de casă sunt rar întâlniţi în Moldova, doar porumbeii sălbatici, turturelele şi cucii sunt numeroşi. Şoimi, de toate felurile, sunt văzuţi în număr mare. Piţigoii, scatii, sticleţii animă pădurile, iar în bălţi sunt sitari şi becaţe. Privighetori sunt rar întâlnite, iar botgroşi deloc.

Negustorii moldoveni vizitează târgurile din Lipsca[176], Breslau[177], Polonia şi Rusia, în special pe cel din Nejin[178]. În afară de mătăsuri turceşti, broderii, dulciuri, marochinărie, ei fac negoţ cu: vin, ceară, miere, fructe, în special prune, foarte frumoase în ţara lor; boi, oi, seu, pipe, cu ciubucurile respective, canavà şi unele mărunţişuri lucrate din *taxus baccata* (sic). Cele mai multe vinuri ajung în Transilvania, Polonia şi Rusia, fiind foarte apreciat, mai ales, cel de Odobeşti[179]. Amintitul imperiu cumpără o mare parte din vermutul lor

---

[166] Referire la războiul ruso-austro-turc din 1787–1791.
[167] *Grossen.*
[168] *Botuschan.* Municipiu, jud. Botoşani.
[169] *Ko-Kuschen.* Probabil satul Cucuteni aparţinând de com. Durneşti, jud. Botoşani.
[170] *Lythrum Salicaria.*
[171] *Hyissopifolia.*
[172] *Erysinum Alliaria.*
[173] *Aegopodium Podagria.*
[174] Rezultă că autorul nu a cunoscut întreaga Moldovă, mai ales zona muntoasă.
[175] *Die mongolischen Tataren.*
[176] *Leipzig.*
[177] Azi Wrokław, în Polonia.
[178] *Neskin,* oraş în Ucraina.
[179] Oraş, jud. Vrancea.

minunat, vândut sub numele de *vin mănăstiresc*[180]. Vadra[181] sau ceva mai puțin decât o găleată germană[182] costă 25 de parale. Din acest ⟨vin⟩, sunt transportate 10 000 până la 12 000 de vedre. În jurul Iașilor, vinurile sunt slabe, // fiind
p. 159 bune de băut[183] doar un an. Ciubucele reprezintă de asemenea o marfă[184] însemnată pentru Moldova. Cornutele ajung departe[185] în Rusia și Ungaria. Ceea ce spun aici, am luat din registrele vamale.

Moldova și învecinata Țară Românească[186] se află între 41° și 47° latitudine și 44° și 49° longitudine. Siretul le traversează de la nord-vest către nord-est (sic)[187]. Moldova are o lungime de 250 de verste și o lățime de 244 de verste. Prutul (Hierasos la antici) împarte, de la nord-vest la sud-vest, acest principat, în două părți aproape egale, care se sprijină pe Dunăre. Partea superioară este denumită ⟨Țara de⟩ Sus, iar cea inferioară ⟨Țara de⟩ Jos, acestea fiind, la rândul lor[188], împărțite în ținuturi sau districte care, împreună cu raiaua Hotinului, au 800 000 de locuitori.

Biserica se află sub ⟨păstoria⟩ mitropolitului din Iași care își are reședința acolo, în subordinea sa fiind episcopii din Huși[189] și Roman[190], constituind sinodul[191]. În întreaga țară sunt 87 de mănăstiri și 931 de biserici. Fiecare preot plătește anual mitropolitului 4 taleri și 60 de parale, ceea ce înseamnă 2 ruble și 60 de copeici. Ei numesc această dare[192] *argento di divortium* (!)⟨termen neidentificat⟩. Procesele sunt deliberate[193] și, de cele mai multe ori, judecate sau aplanate de mitropolit. Când cazul este dificil, atunci se consultă cele șase cărți ale lui Armenopulos. Cât de luminați sunt preoții moldoveni o dovedește faptul că un calvinist a fost rebotezat deoarece ei nu-l considerau creștin. În timpul războiului, arhiepiscopul de Ekaterinoslav a pus să fie traduse în moldovenește diverse cărți destinate școlilor normale rusești și le-a trimis preoților și școlilor ⟨din Moldova⟩ //.

p. 160 Sus-numitele șase cărți ale lui Armenopulos sau, în mai mare măsură, rezumatul lor din legile împăraților bizantini[194] sunt considerate de moldoveni

---

180 *Monaskirskoje vino.*

181 1 vadră = 10 ocale, respectiv cca 100 l.

182 În Prusia = 68,702 l; în Austria = 56,589 l.

183 *Halten.*

184 *Ein Handelsartikel.*

185 *Tief.*

186 *Die angrenzende Wallachei.*

187 Autorul se referă probabil la cursul inferior al Siretului, considerându-l drept hotar dintre Moldova și Țara Românească.

188 *Wieder.*

189 Oraș în jud. Vaslui.

190 *Romana.* Municipiu, jud. Neamț.

191 *Das Konsistorium.*

192 *Tribut.*

193 *Verhandelt.*

194 *Der griechischen Kaiser.* Este vorba de faimosul codice de legi *Hexabiblul* lui Harmenopulos, folosit și în jurisprudența românească din secolul al XVIII-lea, cf. Valentin Al. Georgescu, *Le droit romain de Justinien dans les Principautés Danubiennes au XVIIIe siècle*, III, *Le rôle d'Harménopule*, în „Studii clasice", XIII (1971), p. 207–239.

drept normă de drept, chiar şi în Divan. Acesta ar fi trebuit să se compună din domnitor şi 12 membri, dar, de multă vreme, fac parte de fapt doar cinci dregători[195], logofătul sau cancelarul, care are un venit lunar de 1 000 de kuruşi[196] sau 600 de ruble, hatmanul de Chişinău sau marele mareşal al Curţii, cu 180 de ruble lunar, aga sau şeful poliţiei, cu 150 de ruble lunar, vornicul de sus şi vornicul de jos, adică guvernatorii Ţării de Sus şi Ţării de Jos[197], cu un venit lunar de 150 de ruble.

Clima Moldovei este blândă şi sănătoasă, dacă se exceptează oraşul Iaşi. Diferite persoane mi-au spus că bolile care bântuie ar fi aceleaşi cu cele de la Veneţia. Primăvara bântuie de obicei frigurile mari şi cele biliare, din iunie până în septembrie, friguri de a treia zi[198], iar toamna pleureziile şi, din nou, frigurile biliare. *Quinquina*[199] face bine dacă bolnavul este mai întâi golit cu un vomitiv. Dacă, din neglijenţă, acesta nu este dat ⟨bolnavului⟩, pericolul creşte. S-a dat gazdei mele rădăcină de *ipecacuanha* [...] şi s-a făcut bine.

Miasmele bălţilor de lângă Iaşi, oprite de coline, care nu lasă aerul să circule, fac ca acest oraş să nu fie sănătos. Furtunile sunt îngrozitoare. Vântul de apus, care aici bate foarte tare, aduce cu sine ploi mari. Arşiţa creşte aici adesea, deja în ⟨luna⟩ mai, până la 25 chiar 28 de grade. Cireşele sunt deja coapte în această lună, iar la sfârşitul lui iunie şi iulie ai adesea: caise, piersici, pepeni galbeni, pere, mere etc. //

De ziua naşterii Sf. Ioan Botezătorul[200], moldovenii ortodocşi[201] şi turcii p. 161
scot la aer vasele şi hainele lor, pentru a fi stropite de roua acelei zile. Ei consideră asta drept un leac contra ciumei [...].

În lucrarea sa *Etat présent de l'empire Turc*, p. 113, *Pricaut*[202] indică veniturile Moldovei tot atât de greşit ca şi dările pe care această provincie le plăteşte turcilor, deşi ⟨el⟩ susţine că a obţinut informaţiile sale de la un voievod. Eu am avut în mână, multă vreme, arhiva domnitorului şi ceea ce am găsit în ea, la acest articol, vreau să trec aici [...].

Moldova plăteşte anual, punga ⟨fiind⟩ calculată la 300 de ruble:

---

195 *Beamten.*

196 *Kas*, probabil o greşeală de tipar. *Krs*, adică Kuruşi, piaştri turceşti de 30 de parale, introduşi prin reforma lui Suleiman al II-lea din 1687.

197 *Von Ober-und Untermoldau.*

198 Vezi, în această privinţă, notele elevului Nicolae Vicol, după cursul ţinut (1844–1845) de doctorul C. Vârnav, la Seminarul „Veniamin Costachi" de la Socola, publicate de C. Ionescu şi P. Păltănea, în *Apărarea sănătăţii ieri şi azi. Studii, note şi documente*, sub red. dr. G. Brătescu, Bucureşti, 1984, p. 169.

199 Scoarţa arborelui de chinină, cu proprietăţi tonice şi febrifuge.

200 *Johannistag*. Se sărbătoreşte la 24 iunie.

201 *Die moldavischen griechen.*

202 Cules greşit. Campenhausen se referă la lucrarea lui Sir Paul Ricaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman...*, traduite de l'anglais par Briot, seconde édition, Paris,1670.

1)	Sultanului, 120 de pungi	=	36 000 ruble
2)	10 000 de ocale sau 3 000 de pfunzi de unt, plătite în bani cu	=	5 000 ruble
3)	10 000 de ocale miere	=	10 000 ruble
4)	5 ocale piei pentru mănuşi	=	500 ruble
5)	600 de bucăţi canavà pentru îmbrăcarea robilor de pe galere	=	12 000 ruble
6)	1 330 de ocale ceară pentru arsenal	=	4 000 ruble
7)	600 de quintale seu pentru arsenal	=	2 000 ruble
8)	Marelui vizir, 15 pungi	=	4 500 ruble
9)	Aceluiaşi o blană de samur	=	2 000 ruble
10)	⟨Pentru⟩ kehaia[203] sau primul maestru al Curţii 21 de pungi	=	700 ruble
11)	⟨Pentru⟩ defterdar sau şeful vistieriei sultanului	=	1 500 ruble
			79 915 ruble //

p. 162 Acest tribut este de fapt stabilit, dar este depăşit, sub unele pretexte. Astfel, de exemplu, Mavrocordat, care a fost domn doar două luni[204], a trimis imediat, în afara darurilor către dregători[205], 400 de pungi sultanului. Peste toate acestea, oraşul Iaşi trebuie să mai dea Porţii şi hanului tătarilor, în afară de a zecea parte din totalul oilor, încă 10 pungi. Domnul deţine vămile şi ⟨îi mai revine⟩ birul pentru toate vinurile şi sare, în afara zeciuielii la porci şi sare. Veniturile sale ar trebui să se ridice doar la 482 000 de ruble, dar, prin diverse constrângeri, ştie să le mărească până la 1 059 000 de ruble, din care el trebuie desigur să trimită mult la Constantinopol, dacă vrea să domnească timp îndelungat.

Darurile obişnuite pe care este dator să le facă, la fiecare trei ani, sunt următoarele:

1)	Sultanului, de Anul Nou, 150 de pungi	=	45 000 ruble
2)	Mamei sultanului sau validé	=	24 000 ruble
3)	Aşa-numitului prieten sau iubit al sultanului	=	3 000 ruble
4)	Kâzlar agăi[206] sau căpeteniei eunucilor, 10 pungi	=	3 000 ruble
			75 000 ruble

Ceea ce primesc muftiul, caimacamul şi alte paşale nu se poate estima. Deoarece nu este stabilit. Ţara Românească plăteşte 45 000 de ruble mai mult de la revolta domnitorului *Matthias*[207].

În nici o ţară din Europa nu sunt atâţia ţigani ca în Moldova. Ei au venit, mai întâi, sub domnia lui Alexandru I[208], anume către sfârşitul secolului al

[203] *Keaja.*

[204] *Mauro Cordato:* referire la caimacamul Ioan Mavrocordat (26 sept. – 8 nov. 1711).

[205] *Beamten.*

[206] *Kislar aga.*

[207] Referire la răscoala antiotomană (1659), de sub conducerea lui Mihnea III (1658–1659).

[208] Alexandru cel Bun (1400–1432).

XIV-lea[209]. In ceea ce priveşte originea lor, părerile sunt împărţite. Un autor rus susţine că ţiganii au fost aduşi aici de către tătari şi că acest popor provine din casta *Sudery*. Limba lor se aseamănă cu cea italiană (!) [...].

....

[...] Aceşti nenorociţi sunt trataţi în Moldova cu cea mai mare asprime şi dispreţ. Puţină mămăligă, câţiva peşti săraţi //, care, în parte, sunt putreziţi şi p. 164
aruncaţi, reprezintă hrana lor. Îmbrăcaţi în zdrenţe, cu capul neacoperit, desculţi, fără ciorapi, ei sunt nomazi ⟨şi⟩ locuiesc în corturi, fiind foarte numeroşi[210] în jurul oraşelor şi satelor. Cea mai mică greşeală ⟨a lor⟩ este pedepsită cu lovituri de băţ pe tălpile picioarelor, care sunt atât de puternic aplicate, încât le cad unghiile de la degete. Totuşi ţiganii nu pleacă din Moldova deoarece au acolo dreptul jalnic ca, în ziua sfârşitului lor, să fie tras clopotul, în schimbul unei mici taxe, ⟨drept⟩ care, sub nici un pretext, nu li se poate lua (!). În Moldova sunt unicii potcovari şi aproape singurii căldărari şi geambaşi. ⟨Ţiganii⟩ se împart în patru caste (sic). Anume[211]:

1) *Lingurari*, adică lucrători de linguri. Cea mai mare parte dintre aceştia trăiesc la sate, iar unii lucrează şi pe câmp. Ei nu constituie cea mai numeroasă castă.

2) *Ursari*, asta înseamnă iubitori de muzică[212], căci aici nu este permis fiecărui ţigan să facă muzică. Această castă trăieşte din talentele ei.

3) *Lăieşi*, ⟨care⟩ trăiesc numai în corturi, neavând voie să locuiască în nici o casă, şi ⟨care⟩ plătesc domnului o capitaţie mică[213]. Această castă este numeroasă şi se îndeletniceşte, mai ales, cu ghicitul ⟨viitorului⟩ şi, mai înainte de toate, cu furtul[214].

4) *Burcaşi*[215], o castă cumplită, adevăraţi *suderis* ai industanilor. Ei trăiesc vara în păduri şi iarna pe grămezile de gunoi al satelor. Nu calcă în vreo casă, măcar pentru a dormi, sunt dispreţuiţi şi chiar bătuţi de celelalte caste, fără a avea voie măcar să se apere, îşi duc viaţa[216] cu rădăcini, ierburi[217] şi vite moarte. Se susţine că // ar mânca chiar şi cadavre, şi se înmulţesc atât de tare, p. 165
încât chiar şi deosebirea dintre părinţi şi copii nu este observată. Ei plătesc

---

[209] Inadvertenţă privind domnia lui Alexandru cel Bun şi atestarea ţiganilor în Moldova, aceştia fiind aduşi de tătari la mijlocul secolului al XIII-lea: vezi G. Potra, *Contribuţii la istoricul ţiganilor din România*, Bucureşti, 1939, p. 18–25, şi N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, Paris – Bucureşti, 1930, p. 22–23, iar mai recent Viorel Achim, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, 1998, p. 34–64.

[210] *In grosser Menge*.

[211] Categoriile enumerate mai jos constituie concluziile subiective ale autorului, nefigurând în hrisoave. Robi fiind, ţiganii intrau într-una din cele trei categorii existente (ţigani domneşti, mănăstireşti şi boiereşti), în funcţie de calitatea proprietarului lor: vezi G. Potra, *op. cit.*, p. 27.

[212] Traducere eronată a termenului, autorul denumind astfel pe lăutari. Concluzia se datorește faptului că ursarii erau şi muzicanţi. Ursarii, ca şi lingurarii erau ţigani domneşti: *ibidem*, p. 31 şi 35.

[213] Referire la ţigănărit, dare plătită din 1725 doar de „ţiganii cei domneşti şi de toiag hătmănesc", cf. G. Potra, *op. cit.*, p. 71.

[214] Lăieşii erau, în primul rând, făurari.

[215] *Burkasch*. Oare vătraşi?

[216] În înţelesul de „a se hrăni".

[217] *Gras*.

domnului o anumită capitaţie şi sunt concentraţi în 600 de familii[218]. Ei fură cu măiestrie, în special copii şi cai, pricepându-se de a schimba chiar şi culoarea acestora din urmă. Adesea sunt întâlniţi ţigani care au vândut patru până la cinci sute măgăriţe, printre care şi măgari ⟨folosiţi la mori⟩. Dintre aceste ⟨măgăriţe⟩, dacă sunt înviorate la bune staţii de montă, se obţin catâri ce sunt vânduţi ⟨la un preţ⟩ între 60 şi 100 de taleri.

Lăeşii sunt forţaţi, în toţi anii, într-o anumită perioadă a primăverii, să se prezinte pe malurile Bistriţei, pentru a aduce statului puţinul aur ce se găseşte în nisip; acesta cere întotdeauna mai mult decât se află în nisip. Lăutarii[219] sunt puşi în mişcare la toate sărbătorile.

Un bal moldovenesc este ceva deosebit. Doamnele se adună într-o cameră, lasă la uşă încălţămintea, pusă peste botinele lor, şi se aşează pe divane acoperite, mai mult sau mai puţin frumos, în timp ce bărbaţii fumează tutun, într-o altă odaie. Muzicanţii, adică lăutarii, cântă întotdeauna aceeaşi melodie. Deodată, una ⟨dintre doamne⟩ sare în sus, se învârteşte câtva timp, face unele mişcări cu picioarele şi cu mâinile şi se aşează apoi, ghemuit, pe călcâie. O a doua îi ia locul şi face acelaşi lucru ce-a făcut şi prima şi aşa mai departe, până ce toate sunt aşezate ghemuit. Apoi toate se ridică, sărind deodată, se prind de mâini şi se învârtesc, formând un cerc, în fine, fiecare se duce la locul ei. Bărbaţii dansează rar. În vremea ultimului război, pe când am ocupat
p. 166 Iaşii, nu mică ne-a fost // osteneala să facem pe moldovence să priceapă, cât de cât, dansurile noastre englezeşti şi *contratanţuri*[220]; mai ales bărbaţilor le-a venit foarte greu. Totuşi, cu excepţia tinerei şi frumoasei prinţese Ghica, unele doamne, flatate de instruirea noastră, s-au evidenţiat, în genere, la toate tipurile[221] de dans. În Moldova sunt mai mulţi prinţi şi nobili decât poate ţara să hrănească (!). De asemenea, mulţi gem în cea mai apăsătoare sărăcie.

Din arhiva domnilor şi din ştirile păstrate în mânăstirea Golia din Iaşi, am strâns pe cele referitoare la istorie, pe care le dau aici într-o formă prescurtată. Istoria destul de amănunţită a Moldovei mi-o rezerv pentru o lucrare mai amplă.

p. 166–175 [Urmează o înşirare, cu inadvertenţe şi lipsuri, a principalilor domni, de la Dragoş, despre care se menţionează că a venit din Maramureş, până la Eustratie Dabija, cu câteva date, multe dintre acestea fiind eronate, despre fiecare domnie][222].

p. 175 [...] Ar fi fost nefolositor să amintesc aici numele domnilor neînsemnaţi. Intrigi şi aur îi aşezau pe tron, pe care rareori îl deţineau mai multă vreme, pe când sugeau şi ultima vlagă a poporului[223]. Alte intrigi şi o mai mare sumă ⟨de

---

[218] Autorul se referă, probabil, la sălaşe.

[219] *Ursary.*

[220] *Unsere Angloisen und Contretänze.*

[221] *Stücken.*

[222] Chiar şi în menţionarea şi caracterizarea acestuia din urmă apar inadvertenţe, fiind numit Ştefan, în loc de Eustratie, şi considerat drept ultimul domn pământean. Textul acestei istorii este rezumat în traducere franceză de Matei Cazacu, *Un voyageur dans les Pays Roumains et son Histoire de la Moldavie: Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen (1746–1808)*, în *Naţional şi universal în istoria românilor...*, Bucureşti, 1988, p. 406–417.

[223] *Bis aufs Blut.*

galbeni⟩, ce se sacrifica dregătorilor[224] Porţii, le uşurau povara domniei care îi costa, până de curând, şi capul. Prin urmare, mai bine ⟨de spus⟩ încă ⟨câte⟩ ceva despre ţară. //

În Moldova, munţii sunt o continuare[225] a Carpaţilor din Transilvania, pe care vechii slavi i-au numit *munţii femeilor*[226]. [...]. Munţii Moldovei sunt ⟨de culoare⟩ verde închis şi ⟨sunt⟩ expuşi unei evaporări de sulf. În văi se întâlnesc adesea porţiuni[227] acoperite cu salpetru. La 26 martie 1790, am văzut valea dintre Frumosu[228] şi mănăstiri[229] acoperită cu asemenea straturi care, luate cu degetul, aveau gust de salpetru pur. În aceeaşi noapte trei puternice zguduiri ale unui cutremur, iar în ziua următoare nu s-a mai simţit nimic din acele miasme de salpetru. Deosebita vizibilitate care domnise o zi mai înainte, pe piscurile munţilor, a fost înlocuită cu nori groşi. La poalele munţilor se găseşte, din abundenţă, ocru, cele mai multe ape conţin vitriol, ⟨iar⟩ cele din jurul ⟨satului⟩ Strunga[230], la 45 verste de Iaşi, sulf. p. 176

Mustafa al II-lea[231] ştia că moliciunea, ignoranţa şi superstiţia reprezintă solidul sprijin al despotismului şi distrugerea caracterului moral. El a vrut să moleşească pe moldoveni, de altfel războinici. El le-a inspirat dorinţa voluptăţii, iar în ceea ce priveşte trândăvia şi superstiţiile, a fost mult ajutat de către patriarh; aceste vicii au prins minunate rădăcini şi au dat roade. La moldoveni totul aminteşte de lenea orientală, manifestând aversiunea lor de neînvins faţă de orice muncă. Micul tribut pe care-l plătesc turcilor contribuie ca ei să prefere dominaţia acestora oricărei alte // ⟨dominaţii⟩ care, poate, ar pretinde p. 177
mai multă hărnicie, în adevăratul lor bine. Ei nu ne iubesc, cu toate că i-am copleşit de binefaceri, n-am încasat nici o contribuţie şi am plătit totul peşin. Dar teama lor faţă de armele noastre este de nedescris. Cuvântul muscal (rus) împrăştie un grup[232] de moldoveni adunaţi. Într-o veche carte întâlneşti că numele ruşilor provoacă teama suedezilor [...]. Am întâlnit doar puţini preoţi şi circa opt nobili[233]; primii vorbeau latineşte (!), ultimii o franceză stricată. Grecii, care sub domnul Mavrocordat cel bătrân[234] începuseră să se răspândească mai întâi în Moldova, au propriul lor dialect, denumit roman[235]. În întreaga Moldovă am putut să descopăr doar un singur manuscris, neluat în seamă de

---

224 *Officianten.*

225 În sensul de „celălalt versant".

226 *Weiberberge.*

227 *Flecken.*

228 *Formoza.* Sat, com. Farcaşa, jud. Neamţ.

229 Probabil Agapia şi Văratec.

230 *Struka.* Sat, comună, jud. Iaşi.

231 Greşeală de tipar, autorul referindu-se de fapt la Mustafa al III-lea (1757–1774), cunoscut de a fi fost, el însuşi, un mistic şi pasionat de astrologie.

232 *Ein Haufen.*

233 Afirmaţie ce se contrazice cu cea din paginile precedente, din care rezultă că ar fi participat la unele baluri ale protipendadei din Iaşi. Probabil că relatarea sa se baza pe cele auzite de la alţii.

234 *Mauro Cordato.* Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei (1709–1710 şi 1711–1715).

235 Corect „romeic", după cum îşi denumeau grecii limba, considerându-se descendenţi ai Bizanţului.

cea mai exactă cercetare, despre istoria acestei ţări; îl deţinea logofătul, conţinea doar viaţa ultimilor zece domni şi toate intrigile pe care le-au băgat la Poartă sau ⟨care⟩ le-au fost născocite[236]. Întreaga mâzgălitură era deplorabilă şi totuşi era cinstită ca ceva sfânt. Biblioteci nu există, nu se găsesc cărţi, cu excepţia unor legende şi basme. Ultimul domn din familia Mavrocordat[237], care, la
p. 178 începutul războiului[238], s-a refugiat la noi (el a călătorit prin // întreaga Europă, s-a căsătorit cu o femeie de serviciu franţuzoaică[239], care l-a părăsit şi s-a dus cu copiii ei la Constantinopol) avea o seamă de cărţi citite, pe care le-a luat cu el la Elisabetgrad. Era un om foarte instruit, vorbea perfect franţuzeşte, italieneşte şi nemţeşte, lui trebuie să-i mulţumesc pentru ceea ce fac acum cunoscut cititorilor[240].

Limba lor este un amestec de latină, italiană, ceva cuvinte şi fraze ruseşti şi slave. Cele mai multe verbe şi adverbe sunt din latină, iar substantivele şi adjectivele din italiană şi slavă[241]. Ei au cuvinte care nu aparţin unor limbi cunoscute. Literele lor sunt slave, scrise după modul grecesc [...].

Caracterul lor este ⟨definit prin⟩ lăcomie, mândrie şi înclinaţie spre inactivitate, de unde apariţia viciilor; muzica şi dansurile lor au fost cu precizie
p. 179 descrise de Sulzer[242], Carra[243] şi // Tott[244], deşi ultimul ar trebui criticat pentru câte ceva.

Îmbrăcămintea lor [a orăşenilor] datează din secolele XIII şi XIV, fiind jumătate evreiască, jumătate chinezească şi turcească[245]. Mustaţa în furculiţă

---

[236] Probabil cronica lui Pseudo-Enache Kogălniceanu, pentru perioada 1733–1774, sau cea a lui Ion Canta, cu referire la intervalul 1741–1769.

[237] Alexandru Mavrocordat *(Firaris)*, domn între 1 ian. 1785 – 3 dec. 1786.

[238] Războiul austro-ruso-turc a izbucnit la 24 august 1787, pe când Alexandru Mavrocordat nu mai era domn.

[239] Probabil concubină, fiind cunoscută viaţa plină de aventuri a lui Alex. Mavrocordat *(Firaris)*. Deşi în genealogia familiei, el nu figurează decât cu o singură soţie (Zamfira Caragea) şi o fiică (Catrina), aceasta din urmă ajungând domnişoară de onoare la Curtea ţarinei Ecaterina a II-a (vezi Mihail-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 324; de asemenea E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople, rédigée d'après des documents inédits*, Paris, 1900, p. 20–21), acesta s-ar fi căsătorit totuşi, a doua oară în Rusia, cu Alexandra, fiica contelui Leon Santi şi a Anei Alexandrovna Narbekov; vezi *The Russian Journals of Martha and Catherine Wilmot... 1803–1809*, London, 1935, p. 64–72 şi 382.

[240] *Dem Publikum.*

[241] Improvizaţie pe baza unor elemente reale.

[242] Vezi Fr. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Duciens, das ist der Wallachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange mit der geschichte des übrigens Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen*, 2 Bd., Wien, 1781, p. 414–426. Alte relatări ale lui Sulzer despre români în vol. X_1 al colecţiei de faţă, p. 458–473.

[243] Vezi J. L. Carra, în vol. X_1 al colecţiei de faţă, p. 245, n. 17.

[244] Spre deosebire de primii doi, François de Tott are în memoriile sale o scurtă referire, dar nu la dansurile românilor, ci la cele orientale, respectiv, turceşti şi tătăreşti, vezi *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, 1° partie, Amsterdam, 1784, p. LI–LII. Textul său privind drumurile prin Moldova în vol. IX al colecţiei de faţă.

[245] Interpretare fantezistă.

şi bărbuţa (doar un nobil are voie să-şi lase barbă lungă) le au de la chinezi şi turci, de la care au împrumutat şi şalvarii[246] şi ilicul[247]. Fizionomia lor este un amestec al acestor trei naţiuni[248]. Când eşti la Iaşi, ai crede că moldovenii nu ar avea niciodată ceva de făcut sau de lucrat. Cârciumile şi cafenelele, precum şi hanurile ordinare sunt pline. Băieţi tineri însoţesc cu cântecul lor instrumentele, iar Bacchus şi Amor îşi împart ziua.

Moldovenii provin din Moesia, Dardania şi Tracia[249]. Au unele obiceiuri romane şi slave, dar nici acestea şi nici unele cuvinte pe care le-au preluat de la aceste popoare nu dovedesc că se trag din aceste popoare[250]. Ei ar dori mult[251] să dovedească[252] aceasta lumii, după cum nobilii se străduiesc să poarte nume ale unor familii din Imperiul Bizantin[253].

Mai înainte de a fi introduse clopotele, ora era anunţată cu un băţ ce se lovea pe o scândură, după cum se mai întâmplă în satele ruseşti. Moldovenii au acum clopote; totuşi lovirea scândurii se păstrează. Acest obiect[254] îl numesc toacă[255] şi întregul sat sau, în oraşe, întreaga comunitate se întruneşte pentru a aprecia măiestria candidaţilor, când acest post urmează să fie dat ⟨cuiva⟩. //

Frigurile biliare sunt aici întotdeauna mortale, deoarece medicii sunt atât p. 180
de ignoranţi. Vomitivele ajută cel mai bine. Medicii sunt evrei, greci şi femei. Sunt chemaţi atunci când preotul nu mai poate da vreun ajutor.

Ceva întru totul propriu poporului[256] este modul în care se procedează cu morţii[257]. Gazda mea, un bărbat respectabil, a murit. Imediat s-au pus opaiţe în întreaga curte. Au fost chemaţi ţigani lăutari[258], care, cu muzica şi dansul, trebuiau să asiste pe cei deja adunaţi. Curtea răsuna de bocetele[259] şi strigătele poporului care alerga într-acolo, văduva şedea în camera în care se afla mortul şi, cu părul despletit, plângea şi striga ca o apucată. Povestea a început în jurul orei trei, după-amiază, iar ca *intermezzo*[260] se joacă *basmaua*[261]. Opt persoane se aşează în cerc, o blană le acoperă genunchii. Al nouălea stă în mijlocul cercului cu o batistă răsucită. El atinge[262] pe unul dintre cei care şed, iar acesta încearcă imediat să apuce batista şi o strecoară unui vecin. Atâta vreme cât cel

---

[246] *Die weiten Hosen.*

[247] *Das Oberkleid.*

[248] Interpretare fantezistă.

[249] Teorie falsă şi tendenţioasă, pe care autorul a preluat-o din amintita lucrare a lui F. I. Sulzer.

[250] Concluzii false şi contradictorii: vezi paginile precedente.

[251] *Gern.*

[252] *Weis machen.*

[253] *Im griechischen Kaiserthum.*

[254] *Diese Maschine.*

[255] *Tocca.*

[256] *Der Nation.*

[257] *Wie sie die Todten behandeln.*

[258] *Aus der Kaste Ursary.*

[259] *Den Gesängen.*

[260] *Als Zwischenspiel.*

[261] *Ligatura.*

[262] *Schlägt.*

atins nu reuşeşte să smulgă batista celui care îl atinge, acesta ⟨din urmă⟩ o păstrează, adresându-i-se ⟨cu cuvântul⟩ „ursule". Acest joc a continuat până la
p. 181 ivirea zorilor, ca şi dansul, cântatul şi // bocetele [...]. Apoi mortul, ⟨îmbrăcat⟩ cu cele mai bune haine, pus pe năsălie[263], a fost dus, prin ⟨diverse⟩ uliţe, la biserică, unde l-au întâmpinat preoţii. După nesfârşite rugăciuni, corpul a fost pus în sicriu, dar neacoperit. Preotul l-a stropit, în cruce, cu vin ⟨apoi⟩ cu pământ şi a acoperit sicriul cu un capac plat, după aceea mortul a fost scufundat în pământ. La oamenii de rând[264], în special la sate, există o ceremonie ciudată, după trei ani, ei dezgroapă morţii, iau osemintele, le pun într-un sac, le zdrobesc, după care îngroapă sacul. Mi-am dat toată silinţa să aflu originea acestui obicei[265], dar fără vreun rezultat. Preoţii ori nu cunosc motivul, ori nu vor să-l spună; poporul răspunde: „Strămoşii noştri au făcut la fel", iar boierii[266] spun: „Este deosebirea dintre noi şi nespălaţii de ţărani"[267].

Arhitectura lor este cea gotică veche îmbinată cu stilul doric. Casele lor sunt clădiri mari, unele numai din piatră, altele din piatră şi lemn, în sate sunt adesea din pământ şi argilă. Cele mai de vază au, în loc de oranjerii sau sere, ferestre mari şi late peste care este un acoperiş. Casa constă dintr-un coridor, înspre care dau toate camerele cu câte o uşă. Rareori comunică odăile ⟨între ele⟩ într-un fel[268] decât prin coridor. Cine a văzut o casă, le-a văzut pe toate. Mobilele constau[269] din divane, mai mult sau mai puţin bogat împodobite, rareori ⟨câte⟩ o masă şi, cu atât mai rar, sunt scaune în toată regula[270]. Boierii //
p. 182 sunt de origine italiană[271], armenească, românească[272] şi grecească. Doar familia Millot (Milo) provine din Franţa. Prinţi şi prinţese sunt o mulţime, căci odată ce ⟨un boier⟩ ajunge domn, familia lor intră în rândul prinţilor, fără vreo altă ceremonie. Toţi vor să se tragă din împăraţi şi regi şi-şi potrivesc numele după al acestora. Urmaşi ai Paleologilor sunt o mulţime. Doar boierimea are voie să poarte barbă. Ceilalţi moldoveni se mulţumesc cu o mustaţă. De când turcii au hegemonia asupra Moldovei, poporul a împrumutat diverse obiceiuri de la ei[273]: de exemplu, divanele, denumirile celor mai multe dregătorii[274], fumatul tutunului, papucii peste cizme, încuierea femeilor etc. Acest ultim ⟨obicei⟩ n-a fost respectat în ultimul război[275]. Cneazul Potemkin[276] a dat adesea reuniuni şi petreceri, la care moldovencele au fost invitate, neavând voie, pe bună dreptate, să lipsească.

---

[263] *Auf einem Bette liegend.*
[264] *Bei dem gemeinen Volke.*
[265] *Dieser Behandlung.*
[266] *Die Adlichen.*
[267] *Bauernkanaille.*
[268] *Haben die Stuben eine andere Kommunikation.*
[269] *Sind.*
[270] După J. L. Carra, *op. cit.*, p. 156.
[271] Teorie fantezistă.
[272] *Moldauischen.*
[273] În realitate boierii şi orăşenii.
[274] *Die Titel.*
[275] Războiul austro-ruso-turc din 1787–1791.
[276] Grigori Aleksandrovici Potemkin (1739–1791).

Întinsele lor grădini sunt după gustul turcesc, o seamă[277] de pomi fructiferi şi alţi arbori, plantaţi în nici o ordine. Sunt numeroase flori, mai ales cănăluţe. Rareori moldovenii lasă fructele lor să se coacă bine. Vinul lor ar fi fost bun dacă l-ar fi tratat ca lumea. Plantează viţa de vie atât către miazănoapte, cât şi către miazăzi. Lipsa de curăţenie a pivniţelor contribuie, nu în mică măsură, la luarea gustului vinului care şi aşa e puţin calcaros. Faptul[278] că ⟨vinul⟩ conţine ceva calcar se observă imediat, dacă se toarnă o picătură pe // masă p. 183
şi se lasă să se usuce, aceasta devine imediat albă. Moldovenii transplantează viţa de vie la fiecare trei ani, o stropesc şi îngraşă pământul cu bălegar de vită, pe care îl pun la o mică distanţă de rădăcini. Prin acest procedeu, o parte ⟨din bălegar⟩ dizolvat în apă sau de ploi pătrunde în rădăcină, fără a da gust strugurilor. În Moldova sunt şase feluri de struguri: 1) *Vitis Vulpina* (moldoveneşte poama iepurelui[279]); 2) *Vitis moscata,* strugurii muscat (mold. *Pomo Votssijock*)[280]; 3) *Vitis Labrusca,* strugurele vrabiei (mold. *Poamă păsărească*)[281]; 4) *Vitis fructu albo,* strugurele obişnuit sau strugurele fetelor, al francezilor, raisin des filles *(mold. poama fetii)*[282]; 5) *Vitis fructu magno rotundo et nigro,* strugurele lunguieţ[283]; 6) *Vitis fructu magno et coeruleo,* strugurele albastru (mold. coarnă)[284].

Ogorul, în aceste părţi, este foarte bun[285]; dacă în loc să se cultive câmpii întregi cu porumb, s-ar semăna grâu sau secară, atunci al douăsprezecelea bob sau chiar mai mult ar fi o certă recoltă. Păşunile sunt atât de minunate, încât vitele bolnave se vindecă în câteva zile. După cum am constatat cu caii, boii, oile şi cămilele noastre.

Printre prinţii din ultima vreme se numără trei fraţi *Drako,* dintre care unul a fost spânzurat[286]; cel de-al doilea, tălmaci la Poartă, fusese trimis la polonezii confederaţi şi ⟨apoi⟩ decapitat, fiindcă misiunea sa nu a avut succes[287]; al treilea, *Mihai Drako,* domnitorul, este privit de moldoveni şi greci // cu p. 184
atâta cinste, încât şi acum, când vorbesc de el, îşi fac cruce şi spun: acesta a fost un om[288]. De altfel un membru al acestei familii mi-a spus că se trag direct din Iason, căpetenia argonauţilor şi că ei pot dovedi aceasta. La Iaşi nu există casă de nebuni.

Ghica[289] şi Mavrocordat[290], ultimul ⟨dintre ei⟩ unicul, într-adevăr, ⟨om⟩ cult din Moldova, şi-au atras ura Porţii, fiindcă au aplicat cu prea mare atenţie

---

[277] *Ein Haufe.*

[278] *Die Probe.*

[279] *Pomo Jepurlé.*

[280] Denumirea corectă: ţâţa vacii.

[281] *Die Sperlingtraube* (mold. *Pomo Passeriaska).*

[282] *Pomo Fetti.*

[283] *Die längliche Traube* (mold. *Pomo Tiwola).*

[284] *Die balue Traube* (mold. *Pomo Koarno).*

[285] *Schön.*

[286] Alexandru Draco Suţu (c. 1715–1759), mare hartofilax al Patriarhiei din Constantinopol din 1741, spânzurat din ordinul sultanului Mahmud I.

[287] Nicolae Draco Suţu († 1769), mare dragoman al Porţii Otomane (1768–1769), decapitat la porunca sultanului Mustafa al III-lea.

[288] Istorie fantezistă. Mihail Suţu şi-a avut prima domnie în Moldova între 1791–1792.

[289] *Dghika.* Referire la Grigore al III-lea Ghica, domn al Moldovei (1774–1777).

[290] *Mauro Cordato.* Referire la Alexandru Mavrocordat *(Firaris).*

articolele păcii de la Kainargi[291]. La punctul al optulea ⟨al tratatului⟩ de pace este scris că nici un turc n-are voie să intre în Moldova fără a avea o învoială scrisă[292]. Ghica a plătit oameni să aresteze pe toţi turcii care voiau să se strecoare ⟨acolo⟩[293]. Mavrocordat a călcat pe urmele sale[294]. El este acela care a pus să se construiască podurile ce leagă Iaşii de mahalalele sale. Acum el trăieşte la Elisabetgrad, unde s-a refugiat cu averea sa, în special cu diamante.

Deoarece am vorbit adesea despre taleri şi parale, îmi permit să spun câte ceva despre monedele turceşti [...].

---

[291] Tratatul de pace ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi (10/21 iulie 1774) prevedea, printre altele, confirmarea vechilor privilegii ale Ţărilor Române şi dreptul Rusiei de a interveni în favoarea acestora.

[292] *Ein Einlassbillet.* Interpretare eronată dată de autor capitulaţiilor, la care se referă tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi.

[293] Istorie fantezistă. Grigore al III-lea Ghica a fost ucis de turci (1 oct. 1777), fiind acuzat de trădare în slujba Rusiei.

[294] Probabil versiunea proprie a lui Al. Mavrocordat *(Firaris)*, povestită lui Campenhausen.

ROGER DE DAMAS

(1765–1823)

Roger de Damas, fiul marchizului Jacques-François de Damas, s-a născut la 4 septembrie 1765, la Paris. Intrat la 1777, cu dispensă de vârstă, ca sublocotenent în regimentul de infanterie al unchiului său, ducele du Châtelet, el era colonel la 23 de ani. Pentru a-şi completa instrucţia militară, petrece un an şi jumătate în Prusia, luând parte la manevrele conduse de generalii formaţi la şcoala lui Frederic al II-lea. Întors în Franţa, îşi reia slujba la regimentul său care se afla la Nancy.

Pentru tinerii nobili francezi, starea de pace de după încheierea războiului cu Anglia, prin tratatul de la Versailles din 1783, era socotită ca un fel de stagnare, în care nu-şi puteau câştiga glorie prin isprăvi personale. Se întorseseră victorioşi din America tinerii voluntari ai lui La Fayette, precum şi ofiţerii din lotul trimis oficial de rege. Pentru tinerii aristocraţi, domici de a se afirma, isprăvile războinice erau o condiţie a existenţei lor. A vegeta în splendida capitală a Lorenei, pe jumătate adormită, nu oferea nici o perspectivă pentru un tânăr militar de 23 de ani.

Aflând din gazete de prezenţa prietenului său, prinţul Charles-Joseph de Ligne, la cartierul general al lui Potemkin, la Elisabetgrad, el îşi pregăteşte în taină plecarea într-acolo, îngrijindu-se de bani de drum la bancherul familiei şi cerându-şi un concediu militar; pentru a nu fi socotit dezertor, încredinţând fratelui său mai mare misiunea, nu tocmai uşoară, de a explica plecarea sa părinţilor lor, Damas apucă drumul Berlinului, bizuindu-se pe prietenia sa cu prinţul Heinrich al Prusiei, ca să-i facă rost de paşapoartele necesare până în Rusia. Lucrul nu era uşor. I s-a sugerat să meargă până la Varşovia şi să obţină de acolo paşaportul necesar pentru destinaţia sa. Renunţând a merge mai întâi la St. Petersburg ca să solicite autorizaţia ţarinei să fie primit ca voluntar în războiul abia început, deoarece ea anunţase că nu va primi militari străini, şi temându-se de o eventuală intervenţie negativă din partea ambasadorului Franţei, contele de Ségur, având în vedere modul clandestin al plecării sale, a preferat să meargă direct la Elisabetgrad. De altminteri, pentru a merge spre capitală, era nevoie de autorizaţii suplimentare. În felul acesta, el ajunge la 12 ianuarie 1788, după o călătorie de o lună de zile, la cartierul general de la Elisabetgrad, la prietenul său, Charles de Ligne. Acesta îl prezintă lui Potemkin care a cerut învoirea ţarinei pentru primirea lui ca voluntar în acel război. Cum tot atunci a sosit la cartierul lui Potemkin şi alt străin, prinţul Heinrich de Nassau-Siegen, generalisimul rus s-a gândit să-i încredinţeze acestuia flotila improvizată pentru operaţiile de la Oceakov, urmând ca două din vase să fie date în seama lui Roger de Damas. La Oceakov comanda generalul Suvorov, vestit prin vitejia şi excentricităţile sale. Întâlnirea cu dânsul este descrisă în memoriile tânărului Damas care s-a grăbit să execute ordinul primit de a ataca nişte vase ale flotilei turceşti, deşi o asemenea acţiune era un fel de sinucidere. Scăpând cu bine din această încercare, a luat parte la lupta cu flota otomană ce încerca să-şi croiască drum spre a veni în ajutorul turcilor asediaţi în Oceakov. A urmat asaltul cetăţii, în care s-a ilustrat, şi apoi călătoria spre St. Petersburg în tovărăşia lui Potemkin, care a pornit spre capitală folosind trei sănii, una din ele fiind dată anume nobilului francez, care este prezentat de Potemkin împărătesei şi primit în felul cel mai măgulitor. Sărbătorit de toată Curtea, deşi succesele unor străini nu erau privite, de obicei, cu

ochi buni de către ruşi, el petrecu iarna 1788–1789 în tot felul de distracţii, înainte de a se înapoia, în cele din urmă, în Franţa.

Dar aici încep să se simtă primele semne destul de ameninţătoare ale viitoarei revoluţii. Rechemat de Ecaterina a II-a, care scrisese corespondentului ei oficial de la Paris, Grimm, să-l îndemne să nu dea uitării promisiunea de a se înapoia pe teatrul de luptă (care acum se mutase în Moldova), el porneşte din nou la drum. Dar drumul acesta nu va semăna cu cel dinainte. Atunci plecase pe furiş. Acum, la 10 mai 1790, părăsea Parisul, ducând o scrisoare a reginei Maria Antoaneta către fratele ei, împăratul Leopold al II-lea. Acesta i-a cerut să nu treacă direct la Iaşi, fără a se abate pe la cartierul general imperial de la Bucureşti, invitându-l să arunce o privire asupra operaţiilor în curs, cu gândul de a şterge amintirea înfrângerilor suferite de austrieci de la începutul campaniei. Aflând, înainte de a ajunge la Bucureşti, că s-a şi început atacul Giurgiului, Damas se grăbeşte direct într-acolo, unde asistă la înfrângerea categorică a armatei mareşalului Friedrich Josias von Saxa-Coburg, mult superioară ca număr forţelor turceşti. Negăsind cu cale să mai zăbovească acolo în aşteptarea unui succes care să şteargă impresia celor văzute, precum ar fi dorit mareşalul imperial, el porneşte spre Iaşi, unde soseşte la 13 iunie şi îl găseşte pe Potemkin într-un conac în afară de oraş, înconjurat de o adevărată Curte, înfăţişându-se ca arbitrul destinelor Moldovei şi chiar şi al Ţării Româneşti. Obiectivul pentru armata rusă era constituit acum de cucerirea cetăţilor turceşti de la Dunăre. Pe rând, noul venit a luat parte la ocuparea Cetăţii Albe, care s-a realizat fără prea multă bătaie de cap, apoi la operaţiile de la Chilia, pornite în mod nenorocos, dar terminate ulterior prin predarea cetăţii, şi, în sfârşit, la asaltul sângeros de la Ismail, din care a ieşit nevătămat împreună cu tovarăşii săi francezi de la începutul campaniei: Ligne, Langeron, Richelieu.

Dar evenimentele din Franţa, unde se întoarce acum, îi vor impune alte obligaţii. După fuga regelui Ludovic al XVI-lea şi prinderea sa la Varennes, Damas se va încadra în armata emigranţilor în campania austro-prusiană împotriva Franţei revoluţionare din vara anului 1792. După retragerea armatelor străine ce invadaseră Franţa, el îl însoţeşte pe Charles, contele de Artois, fratele regelui, în Rusia (1792–1793). Luptă ca ofiţer rus şi ia parte la o seamă de acţiuni ale aliaţilor contra Franţei. Când Austria este scoasă din luptă şi armata emigranţilor trece din slujba Austriei în a Rusiei, în iulie 1797, el intră în armata napolitană, ajungând locotenent general (1799) şi apoi inspector general (1804). După o primă retragere a sa la Viena, datorată ostilităţii întâmpinate din partea englezului Acton, atotputernic la Curtea din Neapole, el se întoarce în 1804, dar este înlăturat, în urma presiunilor guvernului francez ca emigrant care a lucrat contra Franţei. Pensionat, el se retrage în Sicilia (1805), unde încearcă zadarnic să conducă o acţiune defensivă a insulei contra armatelor franceze venite să o ocupe şi să înlăture guvernarea Bourbonilor. Retras din nou la Viena, el aşteaptă căderea lui Napoleon. Numit în 1814 guvernator al celor trei fortăreţe: Metz, Toul şi Verdun, apoi locotenent-general şi guvernator militar la Lyon, a rămas credincios lui Ludovic al XVIII-lea în timpul celor „o sută de zile". Ales în Camera Deputaţilor, el s-a retras în 1816 pe moşia sa Cirey, unde a murit în 1823.

În timpul primei sale călătorii în Italia, el şi-a început memoriile pe care le-a terminat după 1806 la Viena. Primul caiet este intitulat: *Mémoires sur la Russie, sur la guerre contre les turcs de 1787 à 1791sur plusieurs opérations des armées autrichiennes et anglaises et deux campagnes à l'armée de Condé de 1795 à 1798.* Al doilea caiet cuprinde un *Aperçu de la Campagne de Champagne en 1792.* Al treilea caiet, ce poartă titlul de: *Mémoires sur Naples depuis l'annés 1798 jusqu'en 1806,* a fost redactat în Sicilia, iar ultima parte: *Vienne de 1806 à 1814* este aproape un jurnal. Din acest material a apărut un volum publicat de Jacques Rambaud, sub titlul *Mémoires du conte Roger de Damas: Russie-Valmy et armée de Condé-Naples (1787–1806),* Paris, 1912, cu o introducere de Léonce Pingaud. Urma să apară ulterior un al doilea volum cu selecţiuni din materialul anilor următori şi cu textul scrisorilor trimise lui Roger de Damas de regele Ferdinand al IV-lea şi de regina Maria Carolina a celor Două Sicilii. În aceste memorii, în partea privind războiul ruso-turc, el stăruie doar asupra operaţiilor militare şi îndeosebi asupra asediului Ismailului, fără a acorda vreo atenţie realităţilor locale întâlnite în trecerea sa prin ţările noastre. Trebuie menţionat că o parte din relatările privitoare

la campania imperialilor din Ţara Românească a fost cunoscută şi folosită de Langeron, care îl citează pe Damas în jurnalul său, întocmit după anii 1811–1812, şi publicat, în parte, în 1889, în colecţia Hurmuzaki, Supliment I 3. Despre participarea lui Roger de Damas la războiul ruso-turc a scris Léonce Pingaud în cartea sa: *Les Français en Russie*, publicată la Paris, în 1880, pe baza memoriilor inedite atunci, comunicate de nepotul autorului. Ulterior, acestea au fost republicate parţial de Rambaud, în 1912. La noi, N. Iorga a rezumat şi comentat relatarea sa privind trecerea sa prin Ţara Românească în vara lui 1790 şi participarea sa la cucerirea cetăţilor turceşti de la Dunărea de Jos.

[CAMPANIILE DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ][1]

⟨Autorul dorind să se ilustreze prin isprăvi ostăşeşti, într-o perioadă de pace a ţării sale, după episodul expediţiei glorioase în America, la care participaseră o seamă de nobili francezi, atât ca voluntari, cât şi ca membri ai corpului expediţionar francez, trimis mai apoi sub comanda marchizului de Rochambeau, reuşeşte să plece în taină din Franţa şi să ajungă la cartierul general al prinţului Potemkin de la Elisabegrad, unde se afla prinţul de Ligne, venit din partea Austriei, aliata Rusiei în războiul cu turcii. Acesta îl prezintă lui Potemkin care îi oferă prilejul să participe activ la operaţiile flotilei din Kerson, precum şi la cele în legătură cu asediul Oceakovului. După căderea acestei cetăţi, îl însoţeşte (6 ianuarie 1789) la Petersburg, unde este sărbătorit şi de unde pleacă la 17 aprilie tot împreună cu el la armatele din Ucraina şi Moldova a căror inacţiune prelungită se datora unei situaţii neclare, atât în privinţa modului de conlucrare dintre cei doi aliaţi, cât şi a planurilor ascunse ale lui Potemkin şi a relaţiilor încordate dintre el şi mareşalul Rumianţev, comandantul armatei din Moldova⟩.

... Am plecat ⟨cu Potemkin⟩ la Iaşi, capitala Moldovei, unde am petrecut p. 118
unsprezece zile.

Mareşalul Rumianţev[2], dizgraţiat şi certat cu prinţul ⟨Potemkin⟩ stătea într-un mic conac din împrejurimi, unde prinţul nu s-a dus să-l vadă, dar, purtându-mi mereu grija cum ar face o rudă iubitoare, mi-a spus că nu se cuvine să fiu atât de aproape de el ⟨Rumianţev⟩ fără a-i aduce tributul de respect datorat reputaţiei lui şi a propus să fiu condus acolo de generalul său ⟨de serviciu⟩. L-am găsit culcat, ⟨căci⟩ nu se sculase din patul său de mai multe luni, dar mai degrabă din ciudăţenie şi capriciu decât din boală. Mi-a vorbit cu însufleţire de armată, dar cu răceală despre prinţ ⟨Potemkin⟩ şi părea că voia să alunge din gândul său un subiect care îl turbura. N-am putut pătrunde

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de Jacques Rambaud: *Mémoires du comte Roger de Damas, Russie-Valmy et Armée de Condé-Naples (1787–1806)*, Paris, 1912, p. 118 şi urm.

[2] Contele Piotr Aleksandrovici Rumianţev (1730–1796) făcuse războiul de 7 ani şi campaniile care au silit Turcia să iscălească pacea de la Kuciuk Kainargi, căpătând gradul de feldmareşal şi titlul de zadunaiskoi. În campania din 1787–1792, s-a retras din cauza lui Potemkin.

nimic din sentimentele sale lăuntrice asupra campaniei care tocmai se terminase, nici asupra celei dinainte, oricâtă dorinţă aş fi avut de a-l iscodi asupra cauzelor încetinelii care nu putea fi explicată prin nici un motiv aparent. Mi s-a părut că avea caracterul tot atât de ascuns pe cât era de înăcrit, având toate aparenţele nesincerităţii şi ale unei subtilităţi afectate; această foarte scurtă clipă de
p. 119 convorbire nu mi-a // dat despre el o idee favorabilă, fără ca totuşi să fi putut să-mi fac o părere exactă, deoarece prezenţa generalului de serviciu al prinţului îi impunea o rezervă care ne stingherea atât pe el, cât şi pe mine. Mi-am luat rămas bun de la el şi nu l-am mai văzut niciodată de atunci. Mă pregăteam să mă depărtez de prinţul Potemkin, cu o părere de rău, îndreptăţită îndeajuns de grija sa şi de atenţiile sale neîncetatc pentru mine de doi ani, de când soarta mea atârna de el... L-am părăsit în ultimele zile ale lui noiembrie[3], legându-mă să mă înapoiez înainte de începerea campaniei şi primind din partea-i făgăduiala că voi regăsi o activitate care să-mi placă şi pe care împrejurările o vor face fără doar şi poate mai de folos decât ⟨cea⟩ din cursul ultimei ⟨campanii⟩.

... M-am îndreptat spre Viena pe drumul ce trece prin Galiţia... etc. Sosind la Cernăuţi, oraş la hotarul acesta, am fost rugat de feciorul ce-l aveam în serviciu şi care suferea de o uşoară răceală să rămânem o zi pentru a se putea odihni şi a primi unele îngrijiri; medicul pe care l-am chemat i-a luat sânge, bolnavul s-a simţit mai slăbit după aceea. Medicul a înţeles că trebuie să mai repete această operaţie încă de două ori. La a treia luare de sânge, făcută în seara aceea, bolnavul a murit. Mi-a părut rău de acest biet om pe care îl luasem cu mine de la Paris şi pe care îl duceam acum cu mine înapoi în Franţa... etc....

p. 132

A doua călătorie în Moldova prin Ţara Românească

... Am părăsit Viena[4] la 26 mai, trecând prin Ungaria, Transilvania şi Banat, pentru a ajunge în Moldova prin Ţara Românească. Acest drum îmi înfăţişa întregul teatru al războiului austriecilor împotriva turcilor, încă de la începutul campaniei.

Am străbătut terenul faimoasei retrageri de la Mehadia, pe care a făcut-o cu atâta precipitare, în 1787, Iosif al II-lea, ceea ce a confirmat părerea că talentul militar nu făcea parte din însuşirile sale. Aripa stângă a armatei sale fiind la Mehadia şi cea dreaptă la Biserica Albă[5], la vestea că urma să fie

[3] 1789; revine la 12 februarie 1790. Caterina a II-a, scriind lui Grimm, îşi exprimă dorinţa ca Damas să se întoarcă lângă Potemkin *(Lettres de Catherine II à Grimm,* ed. Grote, p. 48).

[4] Plecat din Paris la 10 mai 1790, autorul s-a oprit la Viena, unde noul împărat Leopold al II-lea i-a propus să facă un ocol care i-ar permite să asiste la operaţiile austriecilor ce aveau să înceapă cu atacul Vidinului.

[5] *Weisskirchen.* Azi Bela Črkva, în Banatul iugoslav.

atacat de armata marelui vizir[6], a ordonat cu toată precizia ⟨cea mai perfectă⟩ debandadă[7] şi, luând în şir toate defileurile de la Mehadia, nu şi-a putut aduna frânturile de oaste decât la Sacu[8], lăsând râul Timiş între el şi turci care îl urmăriseră până la Caransebeş[9].

Am văzut Orşova, una din cele mai interesante cetăţi, prin poziţia ei, şi mai însemnate, prin construcţia ei. Austriecii s-au muncit s-o împresoare din luna noiembrie 1789 până în luna aprilie 1790 şi ea nu s-a predat decât din lipsă de alimente, după ce a decimat armata austriacă, în care s-a răspândit boala, şi după ce a silit-o să irosească o cantitate nesfârşită de muniţii de război. Orşova este aşezată în mijlocul Dunării, dominată dintr-o parte de munţii care o pot ţine sun focul tunurilor, fără ca ea să poată aduce vreo stricăciune bateriilor care o vatămă, dar tăria cetăţii stă în mulţimea cazematelor care // sunt deosebit de bine construite şi în lăţimea Dunării care face aproape p. 133
cu neputinţă o debarcare. Toate lucrările de întărire ale acestei cetăţi sunt bine întocmite şi chiar dacă am presupus că o debarcare ar putea să izbutească, atacarea cetăţii ar oferi cele mai mari greutăţi. Pierderile pe care le-au suferit austriecii, atât datorită bolilor, cât şi focului ⟨inamic⟩ sunt socotite la 80 000 de oameni în cele două campanii de curând terminate în această regiune.

Plecând de la Orşova, m-am dus la armata domnului de Clerfayt[10] care îşi aşezase tabăra pe malul drept al Dunării, în unghiul unde Timişul (!)[11] se varsă în fluviu şi lângă „Praiova"[12]. Acest punct se afla doar la un marş bun de Vidin, chiar socotind şi trecerea Timocului. Domnul de Clerfayt m-a primit cu toate dovezile de cinste posibile, dar mi-a oferit îndată un exemplu al oscilărilor consiliului de război de la Viena arătându-mi contraordinul, pe care îl primise prin curier cu două zile mai înainte, privitor la asediul Vidinului; m-a rugat să rămân la armata sa două zile, pe care le-am petrecut cercetând-o în toate amănuntele, ca şi flotila care este vrednică de o atenţie serioasă: era construită şi condusă după toate regulile şi oferea spectacolul cel mai frumos. Înşelat în aparenţele mele privind activitatea acestui corp de armată, am vrut cel puţin să-mi justific călătoria prin operaţiile corpului comandat de mareşalul Coburg[13]; am plecat deci la Bucureşti, unde îşi stabilise cartierul său general în timpul iernii; dar aflând pe drum că plecase să asedieze Giurgiul, m-am dus de-a dreptul acolo şi i-am cerut să mă primească în calitatea mea de colonel ⟨în armatele⟩ a două puteri aliate, şi el mi-a îngăduit să asist la asediu. Generalul Thurn[14] din artilerie pe care îl cunoscusem la Praga în 1786, m-a călăuzit până

---

[6] Iusuf paşa.

[7] *Il fit dans toute sa précision le commandement de: sauve qui peut* (formulare ironică a unui fapt real. Cf. şi relaţia lui Hofmansegg).

[8] *Sakal* = Sacu, sat pe Timiş.

[9] *Caransebey.*

[10] Joseph de Croix, conte de Clerfayt (1733–1798), unul din cei mai buni generali austrieci, numit în 1795 feldmareşal.

[11] Probabil confuzie cu Timocul.

[12] Neidentificat.

[13] Frederic-Josias de Saxa-Coburg (1737–1815), feldmareşal din slujba Austriei.

[14] Franz Ioseph, conte de Thurn şi Valsassina, general-maior în armata imperială.

la tranşeea ce fusese deschisă la 60 de stânjeni de drumul de acoperire[15], m-a prezentat generalului de geniu Lauer[16] care conducea lucrările de asediere şi
p. 134 amândoi împreună mi-au // arătat toate lucrările făcute, mi-au explicat toate planurile lor, care demonstrau în mod evident în momentul acela că asediul nu putea dura decât şase până la opt zile. Cetatea are o situaţie favorabilă atâta vreme cât asediatorii nu au tăiat comunicaţia cu Rusciucul, aşezat pe malul drept al Dunării şi care aprovizionează oricând Giurgiul. Este foarte greu să tai trecerea şi podul de la un punct la altul. Apărarea lor e asigurată de departe de toate bateriile cetăţii, şi mareşalul Coburg care îşi propunea din zi în zi să recurgă la procedeele indispensabile pentru a-şi ajunge scopul, nu se hotărâse încă la aceasta în ziua în care s-a întâmplat catastrofa ⟨a cărei descriere⟩ urmează.

În ziua de opt iunie, de dimineaţă, făcusem ocolul tranşeelor cu generalul Lauer. Acest bărbat foarte învăţat, dar de un pedantism şi de o încetineală de neînchipuit, îmi atrăgea atenţia cu tot dinadinsul asupra ingeniozităţii diferitelor sale măsuri de prevedere şi a corectitudinii lucrărilor, dar când am ajuns la extrema stângă, mi-am îngăduit să-i arăt că rămăsese un interval destul de mare între ultima săpătură şi Dunăre, lăsând turcilor un mijloc uşor de a întoarce flancul lucrărilor, dacă ar izbuti printr-un atac foarte rapid şi neprevăzut să pună stăpânire pe această galerie; generalul Lauer a binevoit să aprobe observaţia mea şi mi-a spus că ea era cu atât mai justă cu cât el însuşi ordonase lucrătorilor ca la căderea nopţii să aşeze o baterie care să se reazeme pe fluviu şi tranşee, închizând cu totul acest spaţiu. După ce am vizitat absolut totul de la dreapta până la stânga, obosit şi plictisit de pedantismul acestui om, am plecat de la el şi m-am înapoiat ca să iau masa la mareşalul Coburg.

Plecând de la masă, mareşalul a încălecat spre a merge să vadă câteva şeici turceşti venite pe Dunăre să tragă câteva ghiulele în spatele taberei şi să încerce să scufunde câteva vase înarmate, pe care le ţineau austriecii în această parte pentru paza malului drept al fluviului. Eu îl însoţisem şi ne aflam la un
p. 135 sfert de leghe de corturile mareşalului când a // sosit un aghiotant ca să ne anunţe că turcii au executat o ieşire. Mareşalul, nu prea alarmat de această întâmplare şi prea flegmatic pentru a se agita fără un motiv de o însemnătate majoră, şi-a urmat drumul fără să răspundă aproape la acest avertisment. Nu au trecut nici zece minute când ne-a ajuns un alt aghiotant care, cu un aer buimăcit şi scos din fire, a anunţat pe mareşal că turcii au ocupat tranşeele, că tunurile au fost capturate, că generalul care comanda tranşeele era rănit, că generalul de artilerie, contele de Thurn, ⟨zăcea mort⟩ decapitat, în sfârşit, că toate trupele se găseau în cea mai mare zăpăceală.

De astă dată, mareşalul a crezut că era cazul să se ducă el însuşi la locul dezastrului şi am ajuns în galop la intrarea suburbiilor. În această clipă, am putut vedea cu ochii toate ravagiile şi greşelile pe care le poate pricinui

---

[15] *La transchée à soixante toises du chemin couvert* (Chemin couvert = chemin de ronde) care se află mai sus de contra escarpa cetăţii.

[16] Franz baron von Lauer (1735–1803) era unul dintre cei mai pricepuţi ingineri militari din slujba Austriei. În 1789 a ajuns general-maior, apoi a fost numit feldmareşal locotenent (1795), director general al geniului (1797) şi şef de stat major (1801).

incapacitatea ⟨unui comandant⟩. Mareşalul, pierzându-şi capul cu totul, s-a bizuit pentru darea ordinelor pe toţi care au binevoit să-şi asume această sarcină, păstrând pentru el doar ruşinea de a lua asupra-şi răspunderea lor. Colonelul Fischer[17], aghiotantul său general, nefiind în stare să fie dădaca acestui nenorocit copil, a luat în aparenţă frâiele comenzii, lăsând totuşi indivizilor de toate categoriile din rândurile armatei posibilitatea de a veni să dea sfaturi mareşalului, care de îndată consulta pe acest colonel Fischer.

Primul lucru care s-a hotărât la acest impunător consiliu a fost să fie strânse corturile, să fie înhămaţi caii la echipaje şi să fie duse în siguranţă departe de orice risc, al doilea lucru a fost de a ţine în stare de alarmă pe cei 15 000 de oameni care alcătuiau corpul de armată, în eventualitatea că cei 4 000 de oameni care alcătuiau toată forţa garnizoanei ar voi să se încumete la o luptă în câmp deschis. Aşadar, armata a fost aşezată în şapte careuri, în spatele suburbiilor, cu cavaleria în intervale şi pichetele în frunte; tranşeele fuseseră evacuate, toată artileria fusese capturată şi turcii nu erau aşa de nebuni ca să purceadă mai departe. Armata a rămas în această ordine de bătaie, fără a porni nici un atac, de la ceasurile 6 seara până a doua zi de dimineaţă, şi nici un soldat // nu a avut voie să-şi părăsească locul sau arma p. 136
⟨din mână⟩. În zorii zilei, s-a început să se lămurească haosul care se produsese în regimente; erau talmeş-balmeş aproape toate ⟨unităţile⟩: batalioanele din regimentul „Pellegrini" erau în regimentul „Belgiojoso", cele din „König" în „Carl Toscana" şi din cele din „Colloredo" în „Ansperg" şi aşa mai departe.

După ce s-au făcut toate aceste repartiţii, s-a mai aşteptat până la ora 10, sub pretext de a pune la respect pe duşmanul care nu se gândise nici o clipă să exploateze mai departe avantajul câştigat şi care trăgea[18], din toate bateriile, salvele sale de bucurie.

Către amiază, au început din plin retragerea în formă de careuri alternate[19], au dat foc unui spital de lemn care fusese construit în spatele taberei, au distrus prin foc bombele – ca şi când nu ar fi avut vreme să le ia cu ei – şi au ocupat o poziţie pe înălţimi la trei leghe de cetate. În timpul acestei manevre inexplicabile, m-am apropiat de mareşal, ca să-l întreb despre poziţia pe care urma să o ocupe; el mi-a răspuns cu răceală: „Găsesc că pentru primul marş, noi mergem cam departe" şi s-a întors către colonelul Fischer, pentru a afla unde avea de gând să aşeze prima tabără. Mi-am amintit atunci cu mirare că la Viena văzusem prăvăliile în care negustorii ce voiau să atragă clienţii adoptaseră drept firmă numele mareşalului de Coburg; mai văzusem medalii bătute în cinstea lui şi, în sfârşit, tot felul de omagii care dovedeau recunoştinţa şi entuziasmul opiniei publice. Acelaşi om se afla acum învins de 4 000 de turci, când avea sub el 15 000 de oameni, şi îşi mai pierduse pe deasupra şi

[17] Pentru caracterizarea lui, cf. şi *Memoriile* lui Langeron, în Hurmuzaki, Supl. I$_3$: „Le prince Cobourg et ses mentors... J'ai eu l'occasion de connaître tous ces mentors. Le principal était un Fischer, parvenu rapidement des bas grades à celui de général. Il n'a jamais existé une créature plus lâche et plus infâme". Cf. *ibidem* şi p. 99.

[18] *Tirait à poudre* (adică fără încărcătura necesară unui bombardament).

[19] *En echiquer.*

artileria şi muniţiile şi se credea silit să renunţe la un asediu pentru care se socotise la început că nu trebuie mai mult de zece zile.

Ţineam să am o convorbire cu generalul Lauer asupra acestui ciudat eveniment; am fost să-i vorbesc de mai multe ori, dar fără să-l fi putut scoate din starea de apatie şi de descurajare în care căzuse. În sfârşit, am izbutit să aflu de la el cauzele care – după părerea lui – au dus la această ruşine militară.
p. 137 El s-a plâns că, întrucât uliţele mahalalelor[20] nu fuseseră degajate şi nici // o casă nu fusese dărâmată, trupele care veniseră în ajutorul celor din tranşee nu se putuseră desfăşura şi n-au făcut decât să sporească zăpăceala, iar rezervele nu fuseseră în proporţia cuvenită faţă de numărul trupelor de serviciu. A recunoscut că flancurile tranşeelor nu fuseseră îndeajuns de întărite şi că lucrările pornite erau prea slabe (greşeala capitală pe care i-o semnalasem eu însumi la flancul stâng, tocmai în punctul asupra căruia şi-au îndreptat turcii atacul). El m-a mai încredinţat că regimentele nu primiseră nici unul ⟨dintre batalioane⟩ în tabără, şi nici instrucţiile pe care trebuie să le urmeze în împrejurarea că rezervele ar fi fost respinse. Atunci când a trimis după ajutoare, s-a iscat cearta despre care anume dintre batalioane trebuia să intre în acţiune, dar dezastrul era gata consumat atunci când câteva batalioane s-au hotărât, în cele din urmă, să se urnească din loc.

Oricare ar fi fost greşelile ce s-au făcut, n-a fost desigur nici una care să îndreptăţească ridicarea asediului unei cetăţi de rangul al treilea, în care se aflau împresuraţi 4 000 de oameni, când aveai 15 000 pentru a te menţine acolo; şi dacă a existat o cauză care a putut să determine un rezultat atât de dezastruos şi de extraordinar, aceasta este lipsa de disciplină, dezordinea de nedescris, care domnea în acest corp de armată, unde slaba capacitate a comandanţilor principali nu ajungea nici măcar să asigure supunerea atât de necesară de obţinut în toate treptele ierarhiei militare. Generalul de geniu Lauer merita să fie reformat, dat fiind că acela care conduce asediul poate să pretindă serviciul şi procedeele impuse de necesităţile asediului.

Mareşalul Coburg merita să fie scos la pensie ca incapabil, ca cel mai nepriceput dintre toţi generalii împăratului etc.... După ce corpul de armată a fost aşezat în noua sa poziţie, m-am dus să-mi iau rămas bun de la mareşalul Coburg, el a fost cam încurcat, neştiind ce atitudine să ia şi m-a întrebat de
p. 138 ce îl părăseam // înainte de a fi putut vedea cum repară nenorocirea la care fusese martor. I-am răspuns că nu mai era în stare să mai încerce nimic nou înainte de a aduce artileria necesară şi că eu nu mai puteam să-mi întârzii înapoierea la cartierul general rus. Mareşalul se gândea cu părere de rău că voi da ⟨acolo⟩ o idee nefavorabilă despre sforţările făcute de armatele austriece pentru îndeplinirea convenţiilor alianţei[21], cât şi despre puţinul succes ce se putea aştepta din partea lor... //
p. 139 ... Am străbătut Ţara Românească şi Moldova şi am ajuns la Iaşi la 13 iunie 1790. Prinţul Potemkin nu se aştepta să mă vadă, şedea într-un mic

---

[20] *Faubourgs*. Este vorba de aşezările de locuitori în afară de incinta cetăţii. Toate cetăţile acestea aveau pe lângă ele târguri întregi, întrucât cetatea însăşi nu era ocupată decât de garnizoană.

[21] Alianţa austro-rusă.

conac din preajma oraşului şi a fost foarte mirat când am intrat la el; primirea sa mi s-a părut mai puţin cordială şi mai puţin însufleţită ca de obicei, am căutat să mă încredinţez de aceasta, şi odată confirmat în această părere, după câteva zile de observaţie, i-am scris ca să lămuresc acest lucru. Răspunsul lui a fost tot atât de deschis pe cât de îndatoritor. Mi-a mărturisit că i se spusese că am umblat să obţin a servi în corpul trimis împotriva suedezilor, că fusese jignit pentru că nu avea pe suflet nici o lipsă de consideraţie faţă de mine de când ne cunoaştem, că scrisoarea mea îl liniştea asupra acestui punct şi că nădăjduia să fie în măsură a-mi dovedi în curând că nu era în stare să se abată de la prietenia sa faţă de mine. Într-adevăr, începând din această clipă, dovezile şi expresiile bunăvoinţei sale au reînceput tot atât de călduroase ca în anii dinainte, şi câteva zile după aceea, am primit comanda regimentului Arhangelsk-Infanterie, unul din cele mai bune şi mai arătoase regimente din armată.

La 1 iulie prinţul a dat ordin de concentrare a armatei în direcţia Bender,
unde îşi muta ⟨acum⟩ // cartierul său general. La 6 iulie am plecat cu regimentul p. 140
meu apucând drumul anevoios, din cauza căldurii excesive, drum care trebuia,
prin stepă, să mă ducă până la destinaţie. La 7, am trecut Prutul, şi la 22, mă
aflam aşezat cu tabăra de pe malul Bâcului, mic râu care se varsă în Nistru,
unde trebuie să aştept noi ordine.

Nu cred că prin deşerturile Egiptului nişte trupe să fi avut vreodată mai mult de suferit de căldură şi de nisip ca armata rusă în cursul acestui drum. Am fost silit de mai multe ori să-mi odihnesc regimentul la o mie de paşi de locul hotărât pentru aşezarea taberei la sfârşitul marşului, căci oamenii ajunseseră de nu mai puteau face nici o mişcare mai mult. Mi-ar fi fost greu de ales între ce-am avut atunci de îndurat şi frigul de la Oceakov; ruşii se resimt mai mult de căldură şi o rabdă mai greu decât frigul şi de aceea căldura impune generalilor lor măsuri de prevedere mult mai mari, dar ei, neavând experienţa neajunsurilor produse de arşiţă, greşesc nefăcând nimic pentru a-i slăbi efectele: din cauza aceasta rezultă boli pe care armata nu le cunoaşte în clima ei obişnuită şi pe care nici medicii nu ştiu să le vindece, după cum nici comandanţii militari nu ştiu să le evite. Toate regimentele au avut de suferit de epidemii care au secerat un mare număr de ostaşi. ⟨Boala⟩ a fost mai puţin violentă în regimentul meu, datorită câtorva măsuri pe care mi le-a sugerat puţină chibzuială şi datorită unei severităţi foarte stricte pentru a obţine de la soldaţi să se supună îngrijirilor pe care le prescriam pentru binele lor.

De la tabăra mea până la Bender erau patru leghe şi prinţul Potemkin, fără a ţine seama de zona toridă pe care trebuia s-o străbată pentru a mă duce de la mine până la el, mă chema să vin să-l văd des şi cred că acestui obicei de a nesocoti căldura groaznică pentru a mă conforma stăruinţelor sale, îi datorez faptul de a nu mă mai teme atâta de căldură, ca mai înainte.

Izolat de orice alte trupe, am petrecut două luni în aceeaşi tabără pe care
o făcusem cât mai puţin neplăcută prin hotărârea anumitor reguli pe care le
stabilisem. Muzica regimentului meu era foarte bună şi o ascultam des,
exerciţiile le făceam // pe la asfinţitul soarelui; mă plimbam seara şi, datorită p. 141
unei însuşiri fericite de a-mi îndrepta uşor gândurile acolo unde le chemau
dorinţele sufletului meu, zilele îmi păreau întotdeauna scurte[...] // În primele p. 143
zile ale lunii septembrie, cum unele mişcări ale armatei turce făcuseră pe prinţ

să creadă că se voia să încerce o luptă în câmp deschis şi se va apropia de noi, el mi-a cerut să schimb regimentul, luând comanda unui ⟨regiment⟩ de cavalerie uşoară, şi mi-a amintit pe bună dreptate că deoarece mă îndreptase întotdeauna bine, trebuie să am încredere în el; nu am şovăit să-i urmez ordinele şi am fost numit la regimentul de cavalerie uşoară Aleksandria care număra o mie de cai şi era deosebit de înzestrat în care şi echipament.

La 22 septembrie, o parte din armată a pornit în marş ca să se apropie de gurile Dunării; eu, fiind la avangardă, aveam misiunea să resping cetele turceşti pe care le-am întâlnit şi să uşurez astfel apropierea de mica fortăreaţă Cetatea Albă, aşezată la gura Nistrului. Câteva zile au fost de ajuns pentru a cuceri această unică cetate care s-a supus de îndată ce s-au tras câteva lovituri de tun asupra mahalalelor sale.

Am fost trimis îndată într-un punct numit Tatar Bunar, pentru a acoperi corpul de trupe care îşi aşezase tabăra în faţa Cetăţii Albe şi abia în primele zile ale lui octombrie s-a hotărât prinţul să împresoare cetatea Chilia, unde noi am sosit la 15, sub ordinele generalului comandant baronul von Miller[22], un ofiţer viteaz şi foarte priceput, comandantul general al artileriei.

Această cetate, aşezată pe un braţ al Dunării, fără să aibă măcar acelaşi grad de întărire ca cele mai multe cetăţi turceşti, avea un sistem de retranşamente bine croite şi cuprindea o garnizoană destul de mare pentru a impune nevoia unui atac în toată legea. Generalul Müller nu a şovăit să-l dea şi, fiind cu totul împotriva tacticii de încetineală a prinţului Potemkin, nu voia să-l imite atât timp cât îi era încredinţată lui conducerea operaţiilor. Tranşeele au fost făcute la 15 spre 16, iar atacul sistemului de retranşamente a fost hotărât pentru a doua zi.

Comanda unui regiment de cavalerie uşoară îmi dădea dreptul să iau parte
p. 144 la acţiunea împotriva tranşeei // după ordinea vechimii mele în gradul de colonel, dar nu-mi dădea dreptul de a lua parte la atacul retranşamentelor. Generalul Samoilov[23] însă, care comanda sub ordinele generalului comandant von Müller şi care avea răspunderea directă a acţiunii, dorea ca eu să fiu folosit. El m-a învăţat să cer voie generalului comandant să-mi aleg din regimentul meu trei sute de oameni şi să deschid marşul în fruntea uneia din coloane. Generalul Müller mi-a refuzat propunerea, îngăduindu-mi numai să iau cincizeci de voluntari din regimentul meu, dacă voiam să fiu de folos generalului Samoilov şi să-l însoţesc. Am consimţit şi nu am avut de ce să-mi pară rău.

În noaptea de 16 spre 17 octombrie, trupele rânduite pe două coloane s-au apropiat de întăritura exterioară pentru a o escalada cu câteva clipe înainte de ivirea zorilor. Când a sosit momentul, la semnalul hotărât, trupele s-au pus în mişcare şi noi am ajuns în fundul şanţului.

Nu cred să mai existe vreun exemplu al unui fapt asemănător celui care a avut loc atunci, şi originalitatea lui este o lecţie ce trebuie folosită în toate ocaziile în care s-ar putea repeta.

---

[22] Livonian de origine, era socotit de Langeron ca un ofiţer „eroic". Avea în momentul acela mai bine de 70 de ani... (n. ed.).

[23] Generalul conte Aleksandr Nicolaevici Samoilov (1744–1814) era nepotul de soră al lui Potemkin.

Pe când cobora în şanţ, generalul Samoilov care era foarte gros, mătăhălos şi greoi a căzut, făcând să mai cadă peste el mai mulţi oameni care l-au călcat în picioare, l-au stâlcit şi au strigat celor care îi urmau de aproape să se oprească pentru ca să nu fie strivit de toată coloana în întregimea ei. Aceste strigăte, rău înţelese de cei din capul coloanei, şi o viziune confuză datorită întunericului, au făcut pe aceştia să creadă că turcii se împotriveau cu înverşunare la trecere şi, fără să mai aştepte vreun ordin, toate primele plutoane din capul coloanei au început să tragă asupra întăriturilor de pari, unde nu se afla absolut nici un turc. Plutoanele din coada coloanei, crezând că acest foc era al duşmanului, s-au împrăştiat în dezordine şi au început să tragă pe măsură ce credeau că pot trage, fără să ştie asupra cui îndreptau focul, ochind // cu aproximaţie pe cei pe care îi vedeau în faţa lor şi care nu erau altceva decât p. 145 trupele noastre din capul coloanei, înşelate şi oprite pe marginea şanţului de părerea greşită care s-a produs aşa cum am arătat. Cea mai îngrozitoare confuzie a cuprins totul; gloanţele şuierau din toate părţile, ostaşii cădeau ucişi de camarazii lor, nici un ordin nu putea fi auzit, strigătele de „ura" atât de dăunătoare pentru buna rânduială la ruşi şi focurile de armă acopereau glasul şefilor; nu mai era cu putinţă să se întrevadă când s-ar putea sfârşi acest haos; toţi turcii se retrăseseră în cetate fără să mai fi rămas măcar vreunul destul de aproape ca să poată trage asupra noastră. Generalul Samoilov, fiind ridicat de jos, dar neaflându-se în stare să comande, m-a însărcinat să execut cele puse la cale de el şi m-a rugat să aduc îndreptare la toate în numele lui. Nu am găsit alt mijloc de a pune capăt acestei fatale încăierări decât răspândindu-i pe voluntarii aduşi de mine cu porunca de a se strecura în învălmăşeală şi de a răsturna şi goli cartuşierele soldaţilor, căci această ciudată operaţie era singura ce putea pune capăt dezordinii. Am izbutit în chipul acesta să opresc focul primelor plutoane din fruntea coloanei şi, de îndată ce m-au putut auzi, i-am pus să treacă şanţul şi să se desfăşoare pe dinăuntrul palăncilor, în cuprinsul retranşamentului. Nici un turc nu s-a împotrivit; singura greutate pe care trebuia s-o înving era haosul şi învălmăşeala propriilor noastre trupe. Am început să fac cantonarea cu puţinele unelte pe care le-am putut aduna şi când s-a luminat bine de ziuă făcusem adăposturi pentru destui oameni care să reziste la primul atac al duşmanului. Odată restabilită liniştea în coloană, fiecare regiment a venit să-şi ia locul în retranşament, fără ca turcii să le opună alte piedici decât focul bateriilor din cetate.

Am văzut în viaţa mea puţine situaţii atât de primejdioase ca aceasta şi este, cu siguranţă, singura care poate fi citată la care duşmanul n-a participat deloc şi a existat mereu numai în închipuire. //

S-a deschis îndată tranşeea pe întregul înconjur al cetăţii. Generalul p. 146 comandant Müller a venit să conducă lucrările, şi arătându-se cu imprudenţă inamicului, fără a se feri nicidecum, a fost lovit în piept chiar în centrul plăcii ordinului Sfântului Andrei de un glonţ care l-a întins mort la pământ. A fost o adevărată pierdere pentru armată, acest om la o vârstă înaintată avea toată activitatea şi prezenţa de spirit a unui om tânăr şi poate că era singurul care ştia să înfrunte diferitele sisteme ale prinţului Potemkin pentru a urma conştiincios regulile meseriei sale pe care le cunoştea până în amănunt.

Prinţul, aflând de ce se întâmplase la Chilia, a dat comanda trupelor locotenent-generalului Gudovici[24], a rechemat pe generalul Samoilov şi a retras distincţiile regimentului de grenadieri care fusese în fruntea coloanei de atac. Totodată mi-a trimis mulţumirile cele mai măgulitoare pentru osteneala ce-mi dădusem ca să repar răul pe cât fusese cu putinţă, fără ca să mă fi chemat datoria la slujba pe care numai încrederea nepotului său mi-o crease.

Asediul a urmat apoi după toate regulile; bateriile au fost bine îndreptate, iar garnizoana, care era redusă numai la apărarea corpului central al cetăţii, părea că vrea să aştepte asaltul. Bateria pentru bombardarea zidurilor[25] era gata construită, când, la 29 octombrie, douăsprezece zile după deschiderea primei paralele[26], aflându-mă chiar atunci ⟨însărcinat⟩ cu comanda tranşeei, am văzut în mijlocul nopţii cum iese o lumină din şanţurile cetăţii; am stat la îndoială dacă pun să tragă asupra ei, dar văzând că se apropie mai mult, am aşteptat, din fericire, pentru a-i observa mai bine direcţia. Era un sol de pace care venea din partea paşalei pentru a face propuneri de capitulare; el alesese această oră pentru a-şi ascunde planul faţă de garnizoană. Condiţiile au fost
p. 147 acceptate de generalul Gudovici şi am // primit ordin ca în zorii zilei să iau în stăpânire cetatea.

Dacă generalul Samoilov, de altfel foarte viteaz, a avut vreo vină în atacul retranşamentului, ea se datora unui prea mare zel rău înţeles, ale cărui urmări le-am prevăzut, şi cu privire la care i-am înfăţişat pe loc observaţiile mele. Când trupele au fost rânduite în coloană în aşteptarea semnalului de a porni spre palănci, el s-a apucat să peroreze în mod emfatic, să le amintească acţiunile în care se ilustraseră, să le împuie capul cu primejdii pe care aveau să le înfrunte, cu vitejia de care trebuia să dea dovadă pentru a reuşi, făcându-i desigur să creadă prin cuvântarea lui că ceea ce li se cerea atunci era mai grozav decât tot ce încercaseră până atunci.

Dispreţul prinţului Potemkin pentru turci făcea ca încheierea unor capitulări să nu întâmpine greutăţi din partea lui, căci el nu refuza niciodată să lase garnizoana liberă şi să-i îngăduie chiar să servească în altă parte. ⟨El se mulţumea ca ei⟩ să-i predea numai cetatea şi nu făcea nici o dificultate în privinţa condiţiilor. Această metodă avea marele neajuns de a spori tot mai mult rezistenţa ce o întâmpinam la fiecare asediu ce trebuia să-l pornim şi, prin urmare, la acel al Ismailului – cetate mult mai puternică şi mult mai întinsă decât ultimele trei[27] şi care primise toate trupele ieşite de acolo – //
p. 148 ridica perspectiva unor foarte mari greutăţi de învins; de aceea Curtea Rusiei a stat mult la îndoială înainte de a hotărî asediul şi nici prinţul nu-l dorea deloc.

Operaţiile au rămas câtva timp în suspensie, ruşii ajungând la Gurile Dunării, lucrau ⟨acum⟩ pe aceeaşi linie[28], unde se aflau şi austriecii, de când

[24] Ivan Gudovici era „rece şi metodic", după Langeron care îi atribuie şi „reputaţia de a nu iubi primejdia". Desigur cu gândul la scrisoarea brutală adresată de Potemkin acestui general în decembrie 1790 (n. ed.).

[25] *Batterie de brèche*.

[26] Termen de fortificaţie.

[27] Adică Bender, Cetatea Albă şi Chilia.

[28] Adică linia Dunării.

mareşalul Laudon[29] luase Belgradul[30], şi aceştia, prevăzând că situaţia din Franţa[31] va sfârşi prin a le deschide alte orizonturi, puseseră capăt sforţărilor lor şi încercau de câtva timp să încheie o pace separată, care a ⟨şi⟩ fost într-adevăr semnată, chiar în aceeaşi vară, la Reichenbach[32].

⟨Izbucnirea Revoluţiei Franceze, moartea lui Iosif al II-lea şi retragerea lui Leopold al II-lea din alianţă impun Rusiei „o mare rezervă"⟩.

M-am întors să petrec acest timp de nehotărâre şi de inacţiune la Bender, unde prinţul Potemkin, înconjurat de un cerc de femei şi de toate plăcerile vieţii aştepta cu răbdare depeşele care trebuiau să-i dicteze o activitate mai mare sau mai mică. Sfârşitul lui noiembrie a adus certitudinea că ruşii nu puteau nădăjdui propuneri de pace acceptabile înainte de a se fi cucerit Ismailul şi împărăteasa a poruncit imperios prinţului să dea asaltul şi să câştige izbânda.

Cetatea Ismailului, construită din pământ, dar reparată de curând şi ale cărei întărituri exterioare erau foarte înalte şi concepute după toate regulile, cuprindea o garnizoană de treizeci şi cinci de mii de oameni // sub comanda p. 149
unui seraschier şi a patru sultani din familia împărătească. Cea mai mare parte din trupe erau de ieniceri şi din elita armatei marelui vizir. Anotimpul fiind foarte înaintat, asediul promitea greutăţi pe care nu le-am fi întâlnit dacă ar fi fost început mai devreme şi dacă nu i s-ar fi adăugat ajutorul fostelor garnizoane ale cetăţilor ⟨turceşti⟩ cucerite, cărora li se îngăduise prin capitulaţiile acestora să se ducă să ne pregătească noi stavile acolo unde ele ar fi găsit cu cale. În felul acesta, prinţul Potemkin îşi făurea singur piedici şi sarcini de care sorţii războiului l-ar fi putut scuti pe de-a întregul. Dar ordinul era precis, a trebuit să se supună, generalul Suvorov[33] a fost desemnat pentru conducerea asediului şi generalul Ribas[34] pentru a comanda sub ordinele sale. Mica flotilă, care trebuia să-i dea concursul pe braţul Dunării care este ca o coardă a unui arc reprezentat de cetatea cu această formă de pe malul stâng, şi toate trupele de pe malul drept, douăzeci şi două de mii de oameni, au pornit în marş sub ordinele generalului Gudovici şi, la 1 decembrie, a sosit generalul Suvorov; cetatea a fost astfel împresurată.

Tranşeea s-a deschis în faţa întăriturilor principale şi s-au construit mai multe baterii pe malul drept al braţului Dunării, opuse pe toată lungimea frontului pe care-l înfăţişează în partea aceasta cetatea, care nu are nici înălţimi naturale, nici întărituri artificiale.

---

[29] Gedeon Ernst Laudon (1717–1790), feldmareşal austriac; a luat parte la războiul pentru Silezia, la războiul de 7 ani ilustrându-se în luptă. A fost numit de Iosif al II-lea în 1789, comandantul suprem al armatelor imperiale.

[30] La 8 octombrie 1789.

[31] În faza care a urmat după aducerea regelui la Paris în octombrie 1789 şi care s-a concretizat prin măsuri contra emigraţilor şi prin decretul de abolire a nobleţii ereditare (iunie 1790).

[32] La 27 iulie 1790. Statu-quo în afara unor rectificări de frontieră. Armistiţiul austro-turc a fost semnat la Giurgiu, la 19 septembrie, în ajunul unei acţiuni negreşit hotărâtoare care trebuia să fie pornită aproape de Bucureşti (n. ed.).

[33] Aleksandr Vasilievici Suvorov (1730–1800), generalisim al trupelor ruse.

[34] Osip Mihailovici Ribas sau Deribas (1749–1800), amiral rus.

Prinţul Potemkin îmi ceruse să las regimentul de cavalerie uşoară unui alt comandant şi-mi poruncise să urmez armata la asediu, spunându-mi că dictase generalilor Ribas şi Suvorov felul în care trebuia să fiu folosit, dar pe care eu personal nu-l aflasem încă. Mi-a fost încredinţată prima baterie, de douăzeci şi două de tunuri, ridicată în această poziţie, împreună cu două batalioane de grenadiri pentru apărarea ei.

Poziţia acestei baterii fiind foarte însemnată şi expusă tuturor încercărilor de atac ale turcilor, am cerut şi am obţinut să rămân necontenit la post fără a fi schimbat pentru odihnă; trupele erau schimbate la 24 de ore şi eu am
p. 150 rămas pe loc tot timpul asediului care a ţinut 22 de zile. În clipa // plecării de la Bender au sosit la armată prinţul Charles de Ligne[35] şi domnii de Fronsac[36] şi Langeron[37] care primiseră autorizaţia să vină la asediu: cel dintâi a fost însărcinat să conducă în calitate de colonel de geniu în slujba Austriei lucrările de instalare a primei baterii, care a fost construită împotriva bastionului din dreapta, îndreptată contra malului stâng, şi ceilalţi doi au fost daţi ca voluntari pe lângă diferiţi comandanţi şi au rămas alături de mine în cea mai mare parte a asediului.

Profilul întăriturilor fiind de pământ nu se putea face vreo spărtură; baterea cu tunul nu pricinuia decât nişte surpări, pe care turcii le dregeau în timpul nopţii şi care nu înaintau cu nimic mersul asediului. În sfârşit, în ziua a 19-a, Generalul Suvorov a ţinut, potrivit regulamentelor lui Petru I, un consiliu de război pentru a cere părerea generalilor. După ce a fost descrisă starea cetăţii şi a anexelor sale, s-a hotărât într-un singur glas că nu se putea încerca un asalt. După ce a fost ratificată hotărârea consiliului şi semnată de toţi membrii, generalul Suvorov s-a sculat şi a înfăţişat un ordin al împărătesei, care poruncea să fie cucerită cetatea cu orice preţ. Din această clipă, consiliul a fost dizolvat şi generalul Suvorov a luat toate măsurile ulterioare. După ce a fost cetatea împresurată de aproape şi a încercat toată urgia ce putea fi
p. 151 aşteptată din partea // bateriilor, a fost somată oficial să se predea. Îndată după această somaţie, a ieşit un agă de ieniceri care a răspuns scurt şi cuprinzător că între ruşi şi turci nu era alt mijlocitor decât sabia.

La 20 decembrie, generalul Suvorov a luat, aşadar, dispoziţiile de asalt care au fost vestite armatei în dimineaţa de 21; numai aceste cuvinte au fost puse în ordin: „Mâine turcii ori ruşii vor fi îngropaţi la Ismail".

Atacul de pe uscat a fost rânduit pe şase coloane, cel de pe malul drept pe patru coloane, dintre care una alcătuită din regimentul de vânători, din Livonia, de 2 000 de oameni mi-a fost dată mie. Era penultima din aripa dreaptă. Ultima care forma aripa dreaptă a fost încredinţată colonelului Valerian Zubov[38], fratele favoritului, viteaz şi foarte bun ofiţer, cea din centru a fost

[35] Charles-Joseph, prinţ de Ligne; vezi relatarea sa în volumul de faţă.

[36] Armand du Plessis, duce de Fronsac, mai apoi duce de Richelieu; vezi relatarea sa în volumul de faţă.

[37] Louis-Alexandre Andrault, conte de Langeron; vezi relatarea sa în volumul de faţă.

[38] Valerian Aleksandrovici Zubov, fratele mai mic al favoritului Ecaterinei a II-a (1771–1804). A luat parte la războiul austro-ruso-turc, dar numai între 1790–91, apoi la campania din Polonia (1794) şi din Persia (1796).

alcătuită în întregime din zaporojeni sub ordinele unuia din capii lor. Coloana din stânga a rămas sub conducerea generalului Ribas şi a prinţului Charles de Ligne. Dintre cei 22 000 de oameni care alcătuiau forţa armatei, 5 000 au trebuit să rămână în rezervă.

Toată ziua de 21 a fost folosită pentru scoaterea din funcţie, pe cât era cu putinţă, a bateriilor turceşti şi pentru recunoaşterea punctelor de atac.

Toate coloanele din partea noastră aveau un număr îndestulător de vase, care trebuiau să sosească la punctul de plecare în timpul nopţii pentru îmbarcarea trupelor, iar ora pentru darea atacului general al celor şase coloane de pe malul stâng din jurul cetăţii şi pentru cele patru coloane de pe malul drept, care aveau de trecut braţul Dunării, a fost hotărâtă la ceasul cinci şi trei sferturi, cu un ceas înainte de răsăritul soarelui.

Disciplina severă a generalului Suvorov a asigurat îndeplinirea întocmai a dispoziţiunilor sale. Binecuvântarea generală a fost // dată trupelor în seara p. 152
de 21 şi ele au avut toată noaptea ca să se odihnească sau să se dedea după voie la diferitele lor practici religioase.

La ora patru, fiecare a fost la postul său şi la patru şi jumătate, trupele au fost îmbarcate.

Neştiind precis în ce măsură adâncimea apei lângă malul opus ne îngăduia să ne apropiem sub escarpa cetăţii pentru a debarca şi cunoscând toate bateriile ce aveau de scop să ne împiedice de a aborda, luasem o şalupă cu patru vâslaşi care trebuia să mă ducă numai pe mine şi cu care puteam să trag la ţărm fără a fi nevoit să cobor acolo unde apa ajungea până la piept.

La orele cinci fără un sfert, opt minute după semnalul convenit, constând din trei bombe trase din locul de pornire de pe celălalt mal[39], toate şalupele care transportau trupele mele au ajuns la ţărm. Dar în aceste opt minute de trecere, eu şi pierdusem, datorită bombardamentului bateriilor turceşti, doi ofiţeri superiori din coloana mea, patru subalterni şi vreo cincizeci de oameni. Am ordonat atunci debarcarea, trupele au sărit din şalupe, purtându-şi puşca deasupra capului cu apa ajungându-le până sub braţe. Eu mă şi aflam pe plajă împreună cu primii cincizeci de oameni coborâţi din şalupe încolonaţi în jurul meu; într-o clipă s-a adăugat şi restul şi am escaladat escarpa, care fiind foarte abruptă şi alunecoasă, nu lăsa loc de urcat decât cel mult pentru doi deodată; totuşi nu mi-au trebuit decât câteva clipe pentru a ajunge sus pe escarpă şi a-mi aşeza toţi oamenii în front.

Anticipasem cu câteva clipe atacul general şi mă aflam sus, la postul meu, fără să prind din flancuri vreun semn sau vreun zgomot care să indice debarcarea celorlalte coloane şi neauzind în bezna cea mai nepătrunsă decât glasul turcilor şi goana lor tot mai înteţită // pentru a se aduna drept în faţa p. 153
mea şi a mă ataca. În sfârşit, după câteva minute de aşteptare, am putut distinge strigătele de atac ale coloanelor din partea opusă şi toba celei care trebuia să se formeze la dreapta mea şi să-şi sprijine flancul stâng pe mine. În acelaşi timp, turcii m-au atacat, i-am primit înaintând asupra lor cu baioneta şi am cerut întăriri colonelului Valerian Zubov care, înainte de a se rândui în front, mi-a trimis două companii de grenadiri. Am pus atunci să fie atacate din

[39] *Trois bombes tirées du côté de l'attaque de la rive opposée à moi.*

spate bateriile din stânga mea, care au fost ocupate îndată şi ale căror tunuri le-am întors spre interior, împotriva turcilor, dar fără să mă fi putut sluji de ele înainte de a se lumina bine de ziuă, căci noaptea mai prilejuise câteva încurcături; nişte soldaţi fuseseră ucişi de tovarăşii lor şi auzeam un murmur de îngrijorare în rândurile trupei cu privire la confuziile pricinuite de întuneric.

În sfârşit, făcându-se ziuă, totul s-a îndreptat şi, putând acum să iau legătura cu coloana din dreapta mea, am atacat împreună susţinuţi de bateriile folosite în sprijinul nostru: lupta a ajuns îngrozitoare. După ce am respins pe turci pe o distanţă bună, am socotit că trebuie neapărat, înainte de a urma mai departe, să ştim dacă atacul coloanelor izbutise în toate părţile. Am poruncit oprirea; la marginea oraşului continua să ardă un foc foarte puternic şi continuau strigătele, dar nu ştiam dacă ruşii escaladaseră parapetele.

Turcii, pe care focul trupelor mele şi pornirea mea înainte îi îndepărtaseră, s-au îndreptat iar asupra mea şi trupa mea a şovăit o clipă, dar am putut să o îmbărbătez îndată şi să redobândesc superioritatea. Totuşi se impunea concluzia că celelalte coloane întâmpinau o rezistenţă ce nu putuse fi înfrântă până atunci, deoarece nu vedeam nici un rus venind din partea opusă; din această cauză, rezultatul acţiunii devenea nespus de îndoielnic. A venit la mine un
p. 154 aghiotant al generalului Ribas care m-a rugat în numele lui să rezist cât // voi putea mai mult, deoarece nici o coloană a generalului Suvorov nu putuse încă trece dincolo de metereze, pe care izbutiseră mai mult să se urce, după ce pierduseră jumătate din efectivele lor, şi se urcaseră din cadavru în cadavru, dar fără să poată respinge pe turci care se apărau jos în partea interioară a parapetului şi nu pierdeau nici o palmă de teren. Această luptă ucigătoare a ţinut până la ora unsprezece şi jumătate. Toată armata rusă intrase în foc şi rezerva însăşi fusese pornită de un preot militar care, văzând greutăţile pe care le întâmpinau primele coloane, arătase crucea trupelor şi le făcuse să-l urmeze în ajutorul celor plecaţi mai întâi la atac.

La amiază, izbânda era încă în mare cumpănă; sforţările sporeau şi de o parte şi de alta fără nici o superioritate hotărâtă. Dar atunci coloana care se afla mai aproape de poarta oraşului, ce era zidită şi baricadată, a izbutit să escaladeze meterezele şi a silit unsprezece mii de oameni, pe care paşalele îi ţineau în rezervă şi care fuseseră înconjuraţi de acea coloană, precum şi de a mea şi de a lui Zubov, să depună armele. Am pornit în marş şi răsturnând tot ce-mi stătea în cale, am stabilit legătura dintre mine şi această coloană. Au fost trimişi îndată lucrători care să degajeze poarta şi de îndată ce a fost deschisă, generalul Suvorov a poruncit să intre două regimente de cavalerie care ne-au asigurat definitiv o superioritate deplină în toate privinţele. A început cel mai groaznic măcel, cea mai neasemuită baie de sânge; două ceasuri întregi s-au purtat lupte corp la corp, şi această luptă nu s-a încheiat decât prin nimicirea totală a tuturor care au opus rezistenţă. Toţi cei care aveau câte o armă au fost ucişi apărându-se până la moarte şi nu exagerez spunând că pâraiele din oraş erau roşii de sânge. Furia şi răzbunarea au îngropat printre victime chiar femei şi copii fără ca nici o autoritate să-i fi putut ocroti.

Măcelul a fost urmat de prădarea oraşului, vigilenţa nu mai era esenţială acum, căci nu mai existau luptători şi soldaţii s-au îmbrăcat în toate boarfele
p. 155 care // le cădeau în mână. Liniştea nu s-a restabilit decât la ora patru după amiază.

Am primit ordinul să adunăm regimentele şi să le scoatem din oraş; nu era un soldat care să nu aibă pe el vreun veşmânt de turc sau de turcoaică, ceea ce oferea priveliştea cea mai extraordinară de care ar putea cineva să-şi facă idee.

La ora 5, trupele erau în tabără şi posturile din oraş erau ocupate. Douăzeci şi patru de mii de turci, soldaţi sau ieniceri, fuseseră ucişi, unsprezece mii fuseseră cruţaţi şi luaţi prizonieri, un paşă, rudă cu sultanul, fusese ucis şi patru erau prizonieri. Nouă mii de ruşi fuseseră ucişi sau răniţi dintre care mai mulţi generali. Acesta a fost rezultatul celui mai memorabil asalt cum n-a mai fost cred niciodată un altul şi la care am fost foarte mulţumit şi fericit de a fi luat parte, dar pe care n-aş mai vrea să-l trăiesc încă o dată.

Cele douăzeci şi două de zile ale lunii decembrie – pe care le petrecusem fără să părăsesc bateria, dormind noaptea în unghiul unui parapet, unde mă şi spălam – care se încheiau cu această zi de trudă mă obosiseră peste măsură. Doborât de nevoia imperioasă de odihnă, căutam un loc unde să pot dormi şi era greu de găsit în oraş o singură casă care să nu fie înconjurată de trupurile morţilor şi plină de muribunzi. Generalul Makov, grav rănit, mi-a oferit un loc de refugiu, mi-am făcut un fel de pat într-o cămăruţă liniştită şi am dormit acolo nouăsprezece ore în şir fără să mă trezesc. Când m-am trezit din această letargie, muream de foame, dar aceasta era singura mea suferinţă şi după ce am mâncat m-am simţit iar sănătos tun.

Trebuie să pomenesc, din recunoştinţă pentru steaua mea, care într-un
asemenea măcel mă ferise chiar de cea mai // uşoară zgârietură, o trăsătură p. 156
arătând cel mai mult ocrotirea sa deosebită. Lupta fusese câştigată, măcelul se terminase, mă ocupam cu readunarea trupelor pentru a ieşi ⟨cu ele⟩ din cetate; treceam printr-una din uliţele mici şi strâmte, urmat de câţiva din ostaşii mei, când un ienicer care se adăpostise într-o casă după măcel, înnebunit de sânge şi de opiu, a ieşit ca un turbat, cu pistolul în mână, căutând să fugă pentru a scăpa de moarte. M-a întâlnit în calea lui şi, în loc să se predea, a căutat să-şi deschidă drum fugind; a tras în mine de aproape, punându-mi pistolul în piept; iarba de puşcă s-a aprins fără ca pistolul să se descarce, nenorocitul a fost ucis îndată de oamenii care mă urmau şi am avut curiozitatea să verific dacă pistolul lui era încărcat; cât ar fi fost de ridicol ca după ce scăpasem de primejdiile fireşti din acea dimineaţă, să fiu ucis de o întâmplare oarbă atât de inutilă? Dar această favoare a soartei mi-a insuflat încredere în viitorul meu.

Contele de Langeron care mă urmase la asalt şi care – în afară de primejdiile obişnuite şi-o mai procurase pe aceea de a se rostogoli din vârful escarpei până jos când a fost ca s-o escaladeze – nu a căpătat nici o rană, ca şi ducele de Fronsac care şi-a făcut ucenicia în coloana generalului Ribas şi a prinţului Charles de Ligne, care fusese rănit la genunchi.

Succesul asediului Ismailului a devenit mai mult decât toate raţionamentele consiliului de război că acţiunea cu o trupă de 22 000 de oameni era imprudentă; dacă ea nu ar fi reuşit, nici un om din infanterie nu s-ar mai fi întors, căci şi rezerva a luat parte la asalt; generalul Suvorov s-ar fi putut retrage doar cu
cavaleria; // dar dacă poţi să rişti un asemenea atac, poţi face aceasta numai p. 157
cu trupele ruseşti care, atunci când au încredere în generalul lor, sunt de o stăruinţă care învinge totul.

A treia zi după asalt, m-am înapoiat la Bender, unde prinţul Potemkin încântat de ⟨efectul izbânzii asupra⟩ situaţiei lui a sporit fericirea mea prin amabilitatea unei primiri nespus de măgulitoare. Toată campania se sfârşise; trupele trebuiau să intre în cvartir de iarnă, trebuia să mă gândesc dacă este mai nimerit să urmez pe prinţul Potemkin la Petersburg sau să mă întorc în Franţa.

Prinţul Potemkin mi-a lăsat alegerea fie să mă duc la Petersburg, fie să-mi redea libertatea; nu am stat la îndoială şi m-am hotărât să-l petrec până la Iaşi şi să plec de acolo la Viena, unde veştile pe care aveam să le primesc trebuiau să-mi hotărască mai apoi drumul.

În primele zile ale lui ianuarie 1791, am părăsit Benderul pentru a mă duce la Iaşi şi, cam pe la 15 ianuarie, mi-am luat rămas bun de la prinţ, care mi-a făgăduit că oricând voi regăsi aceeaşi solicitudine şi bunăvoinţă a sa şi a împărătesei şi că, în ciuda evenimentelor şi a lipsei mele, nu-mi voi pierde niciodată gradul şi vechimea mea în armată. Am oferit un loc în trăsura mea prinţului Charles de Ligne şi lui Fronsac şi am făcut împreună călătoria spre Viena în chipul cel mai vesel şi mai plăcut cu putinţă.

PRINŢUL CHARLES-JOSEPH DE LIGNE

(1735–1814)

Prinţul Charles-Joseph de Ligne, întruparea cea mai strălucită a spiritului societăţii de Curte de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, s-a născut la Bruxelles, în 1735. Prin tatăl său, aparţinea aristocraţiei de limbă franceză din „Ţările de Jos" (anume din Belgia actuală), ce se aflau sub stăpânirea Habsburgilor, iar prin mama sa, aristocraţiei germane. Bilingv, prin forţa împrejurărilor, era însă cu totul dedat spiritului culturii franceze. A fost numit cu drept cuvânt „un prince de l'Europe française" într-o vreme când limba vorbită la Curţile de la Versailles, Viena, Berlin, St. Petersburg etc. era cea franceză, iar moda era cea care venea de la Paris.

Despre educaţia, oarecum întâmplătoare, pe care a primit-o de la diverşi preceptori destul de originali, dintre care unul singur a fost un om de merit, a amintit el însuşi cu mult spirit în *Fragmentele* sale postume. La 15 ani a fost prezentat împăratului Francis I (de Lorena) care i-a conferit mai mult în glumă slujba de şambelan, iar la 17 mai, el intră ca sublocotenent *(enseigne)* în regimentul al cărui colonel proprietar era chiar prinţul Claude de Ligne, tatăl său. La 20 de ani, a fost dus la Viena şi însurat de către acesta, fără a fi fost întrebat, cu o prinţesă de Lichtenstein, de 14 ani.

A luat parte la Războiul de 7 ani, distingându-se în luptele purtate la Breslau, Lauthen şi Hofkirchen. În 1759, a fost trimis de Maria Tereza la Versailles să ducă regelui Ludovic al XV-lea vestea victoriei de la Maxen. Sărbătorit de Curtea cea mai strălucită din Europa, el va aminti mai târziu, cu oarecare ironie, de mediocritatea întrebărilor puse de rege, de pretenţiile politice ale doamnei de Pompadour, iar cu alte prilejuri, de regina Maria Leszczynska, stângace şi „rău crescută". Dar s-a arătat mai interesat de saloanele din Paris: cel scânteietor de spirit al doamnei du Deffand şi cel al doamnei Geoffrin, deschis filosofilor, adoptaţi ca nişte obişnuiţi ai casei. Îl vizitează pe Voltaire, la Ferney, la care stă o săptămână de neuitat, dându-i replica cu discreţie şi silindu-se să observe comedia pe care o joacă patriarhul de la Ferney cu cei veniţi să i se închine şi de care, uneori, ar fi vrut să scape mai iute, nebănuind că el însuşi este prins în obiectiv şi înfăţişat cu mult duh. Pe Rousseau îl va căuta acasă la el, unde va pătrunde mulţumită unui subterfugiu nevinovat. Reuşeşte să lege cunoştinţă şi chiar prietenie cu el în ciuda firii lui bănuitoare. A doua oară, vine chiar Rousseau la el spre a-i mulţumi că l-a prevenit de o manevră pusă la cale contra sa de către tabăra filosofilor cu care era în duşmănie. În 1760, el ia parte la campania contra lui Frederic al II-lea al Prusiei, care se încheie cu pacea de la Berlin din 1763. În anul următor, el este înaintat „maior general", iar în 1771 „locotenent general". Se bucură de favoarea împăratului Iosif al II-lea, pe care l-a însoţit la întrevederea cu regele Prusiei. Despre Frederic al II-lea, vorbeşte cu admiraţie într-o scrisoare adresată regelui Poloniei, în care este redat întocmai dialogul dintre ei. Portretul este deosebit de viu, scena înfăţişată cu aceeaşi vervă maliţioasă ca pentru convorbirea cu Voltaire.

După moartea prinţului Claude de Ligne, fiul său, Charles-Joseph, călătoreşte în Italia, Anglia, Elveţia şi Franţa şi vine des la Paris şi Versailles, unde toate privirile sunt aţintite asupra tinerei Maria Antoaneta, „Madame la Dauphine", soţia viitorului rege. Despre încântarea acestor vremuri mărturiseşte memorialistul, când priveşte înapoi, având totuşi în faţă fazele succesive de denigrare persistentă a oricărei manifestări a reginei, atât de populară la sosirea ei pe tron.

Pentru prinţul de Ligne, viaţa de Curte de la Viena şi Versailles alternează cu operaţiile militare. În 1778, el serveşte sub mareşalul Laudon în războiul de succesiune a Bavariei. După

aceea călătoreşte în Rusia în parte pentru interese de familie, privind bunurile nurorii sale, Elena Masalska, care se aflau în părţile Poloniei, anexate de Rusia, dar totodată şi pentru a pregăti o apropiere între Iosif al II-lea şi Ecaterina a II-a a Rusiei. În adevăr, împăratul vine să o întâlnească, adoptând titlul de conte de Falkenhayn. Sunt dezbătute condiţiile unei alianţe în vederea împărţirii Imperiului Otoman. Deşi nu s-a ajuns atunci la nici o concluzie, nu s-a renunţat la acest plan. Ţinând seama de favoarea de care se bucura Ligne la ţarină, el a fost ales în 1786 pentru a-l însoţi pe împărat în călătoria triumfală din Crimeea (1787) care a determinat, în oarecare măsură, declaraţia de război a Turciei. A fost dăruit de împărăteasă cu un vast domeniu, în părţile tătăreşti de curând anexate, şi s-a dus să şi-l pună în valoare, primind în acest scop: vite, dromaderi şi tătari pentru muncă. La declanşarea războiului austro-ruso-turc, el primeşte dezlegare pentru angajarea sa ca voluntar, urmând să informeze Curtea sa asupra mersului operaţiilor pe frontul rusesc.

La începutul lui 1788, el se află la cartierul general al lui Potemkin, de la Elisabetgrad, de unde va coborî la Oceakov, asediat de ruşi şi apărat de flota otomană, învinsă în cele din urmă de flotila sprintenă improvizată de Potemkin, şi condusă de prinţul de Nassau-Siegen, un alt strălucit voluntar străin. Partea aceasta a războiului ruso-turc este povestită cu vioiciune în scrisorile lui Ligne îndreptate către contele Philippe de Segur şi direct împărătesei, precum şi lui Iosif al II-lea. Descriere ce ocupă şi volumul al XXIV-lea din seria de *Mélanges...*, publicată de-a lungul anilor 1795–1811. Din galeria de portrete, schiţată de el în corespondenţa sa, cel al lui Potemkin este poate cel mai viu. De la Oceakov, unde pasivitatea acestuia îl scotea din fire, el pleacă, în sfârşit, spre teatrul campaniei austro-ruso-turce din Moldova. El trece prin dreptul Hotinului, pe care îl contemplă de pe malul celălalt al Nistrului, unde îl conduce prea celebra Sofia de Witt, nora guvernatorului cetăţii polone a Cameniţei, opuse celei turceşti (din acel moment) a Hotinului. Cum frumuseţea călăuzei sale aducea un element de poveste, el a şi crezut că doi turci ce veneau înot de pe malul celălalt, cu gânduri ostile, ar putea-o răpi şi a convins-o să părăsească un loc atât de expus.

Ajuns în Moldova, la Iaşi, unde se aflau ruşii, primiţi cu solemnitate de mitropolit şi de popor, el ia parte la acţiunea de la Movila Răbâii care ar fi putut fi o mare victorie, dacă Potemkin ar fi fost convins să lupte în adevăr. După o şedere la Iaşi, descrisă în scrisoarea bine cunoscută către contele de Ségur, el trece la armata austriacă de la Semlin, de sub comanda mareşalului Laudon, ia parte la cucerirea Belgradului, în 1789, dar cu toate meritele sale, cariera sa militară se opreşte aici, căci se vede deodată bănuit de împărat şi ţinut departe de Curte şi de posesiunile sale din „Ţările de Jos", unde se produsese o răscoală contra imperialilor, la care a aderat şi unul din fiii săi, Louis. Deşi el însuşi a fost străin de această mişcare şi a refuzat conducerea ce-i fusese oferită de către conducătorul răsculaţilor, nu i s-a mai încredinţat vreo comandă militară de atunci înainte. Şi aceasta deşi împăratul Iosif al II-lea a recunoscut netemeinicia acelor bănuieli şi l-a îndemnat pe patul de moarte să meargă în Ţările de Jos să potolească agitaţia de acolo! Şi fratele acestuia, Leopold al II-lea (1790–1792), şi după el, celălalt frate, Francisc al II-lea, i-au făgăduit să repare nedreptatea ce i se făcuse, dar nu s-a apelat la el în războaiele cu Napoleon, ci a fost lăsat de o parte. La aceasta a contribuit ostilitatea ministrului Thugut. După făgăduieli repetate, abia în 1808 a fost numit feldmareşal, după ce cu un an înainte fusese numit comandant al trabanţilor din garda imperială. Satisfacţii pur formale care explică amărăciunea cu care în *postumele* sale, el constată ingratitudinea împăraţilor pe care i-a servit. Mărturisire care nu apare în scrisorile sale publicate în timpul vieţii.

Cu năruirea vechii societăţi la ivirea Revoluţiei Franceze s-a stins feeria extraordinară a unei vieţi trăite de el până atunci cu plenitudine, din ale cărei fărâme va evoca o serie de portrete şi momente, ce stau alături de cele, atât de vii, din bogata sa corespondenţă. S-a retras la Viena, unde a trăit modest din venitul scrierilor sale şi din acela al unor posesiuni dăruite de împărat, pentru a compensa pierderea vastelor sale domenii din Hainaut. A murit la 13 decembrie 1814, aşa cum a trăit în prima parte a vieţii sale, într-o atmosferă cosmopolită de principi şi de suverani, ce îşi împărţeau din nou harta lumii. După călătoria triumfală din Crimeea, din 1787, Congresul de la Viena din 1814 a oferit decorul cel mai potrivit pentru încheierea unei existenţe ce rezuma parcă însuşi spiritul secolului al XVIII-lea ce apunea acum pentru totdeauna.

A fost, în felul său, limitat la secolul său, un om universal: militar, diplomat şi scriitor. S-a apropiat de Voltaire şi Rousseau, dar şi de Goethe. A fost prieten cu doamna de Staël. A publicat un număr impresionant de volume, la care se adaugă materialul postumelor.

Scrierile sale, date la lumină din timpul vieţii, se împart în două: cele dinaintea sfârşitului vechiului regim şi cele de după aceea. Din prima categorie fac parte volumul intitulat: *Coup d'oeil sur Beloeil et sur une grande partie des jardins de l'Europe*, Bruxelles, 1778, precum şi corespondenţa sa din această perioadă. Ea cuprinde scrisorile către marchiza de Coigny, cu descrierea călătoriei triumfale a Ecaterinei a II-a şi zugrăvirea plină de culoare a Crimeii, cele către Philippe de Ségur, cu aspecte ale asediului Oceakovului, ale luptei navale cu turcii, ale condiţiilor de viaţă din tabără, cu portretul atât de contradictoriu al lui Potemkin, şi cu descrierea spirituală a societăţii din Iaşi în decembrie 1788, în sfârşit, scrisorile către Iosif al II-lea şi Kaunitz, în legătură cu mersul campaniei ruseşti. Unui moment anterior aparţine scrisoarea citată mai sus despre Frederic al II-lea. O parte din aceste scrisori vor fi redate de el în faza a doua a existenţei sale.

După retragerea sa la Viena, el publică treptat, din 1795 până în 1811, la fraţii Walter, librari din Dresda, 32 de volume de scrieri variate, sub titlul de: *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires* (!). Într-unul din volume este vorba de campaniile Războiului de 7 ani, în altul (vol. XXIV) de operaţiile războiului austro-ruso-turc din 1788–1789 şi de şederea sa la Iaşi. Din materialul apărut până în 1809, a fost extras de către doamna de Staël un volum, în care a intervenit uneori cu mici retuşuri: *Lettres et pensées du maréchal prince de Ligne*, Genève, 1809.

În acelaşi an a apărut, tot la Geneva, o urmare intitulată: *Anthologie*... Ulterior, apare un volum sub titlul: *Nouveau recueil des lettres*, Paris, 1812. O nouă ediţie, în 5 volume, apare în 1822. Apoi în anii 1827–1829 apar: *Mémoires et mélanges historiques*, în 5 volume, publicate în colecţia „Bibliothèque Universelle", editori fiind Maltebrun şi Papiac. Toate aceste ediţii, începând cu cea din 1809, au la bază materialul din *Mélanges militaires*... etc. din anii 1795–1811.

Cât priveşte *Postumele*, vicisitudinile lor au fost expuse de editorul versiunii celei mai complete a *Fragmentelor din istoria vieţii* autorului, publicate la Paris, în 1928.

De la început, prinţul de Ligne se gândise să rezerve o parte din reminiscenţele sale pentru o publicare postumă, dar, treptat, a mai dat la iveală din ele până în 1811. Ulterior, a hotărât să lase un lot, care să fie tipărit după moartea sa de către contele Alexandre de Laborde, tot la fraţii Walter, care s-ar obliga să plătească pentru manuscris o sumă de 8 000 de florini, destinaţi a fi împărţiţi servitorilor săi, precum şi trabanţilor din garda imperială, al căror comandant fusese începând din anul 1807. Dar la moartea sa, manuscrisul a fost vândut de către contele Maurice O'Donnell, soţul Cristinei, fiica naturală şi recunoscută a lui Charles de Ligne, fiul mai mare al mareşalului, şi înfiată de acesta. Cumpărătorul a fost baronul Cotta de Cottendorf, moştenitorul celebrei librării datând din mijlocul secolului al XVII-lea, care se afla la vestitul Congres de la Viena, unde se silea să adune documente asupra lucrărilor acestuia. Preţul manuscrisului a fost de 20 000 de franci. Nici fraţii Walter, nici contele de Laborde nu s-au manifestat în nici un chip. Manuscrisul a fost încredinţat (în parte) unui diplomat din Geneva, care se afla şi el la Viena la vestitul Congres, urmând ca să se ocupe el de publicarea acestui text, cu atât mai mult cu cât conducea, cu mare pricepere, periodicul „Revue britannique", transformat mai apoi în „Bibliothèque universelle". Mandatarul baronului se numea Pictet de Rochemont. Felul cum şi-a înţeles misiunea e destul de sugestiv. El a declarat curând că manuscrisul este „un fatras" (talmeş-balmeş), imposibil de publicat, pentru că ar compromite pe mulţi şi îndeosebi dintre cei apropiaţi ai Curţii, că autorul este lipsit de respect faţă de arhiducele Carol şi de arhiducele Ioan, că textul ar cuprinde obscenităţi („des ordures") etc. şi deci s-a grăbit să se pună în legătură cu arhiducii amintiţi şi să înmâneze manuscrisul arhiducelui Ioan, pentru ca acesta să suprime tot ce ar crede. Totodată a intervenit la baronul Cotta ca acesta să distrugă 6 din scrisorile arhiducelui către defunct, în cazul când ele nu ar fi fost arse chiar de către acesta, după cum promisese să facă. Manuscrisul mutilat de Pictet a rămas în mâinile sale, fără să se mai ocupe de el. În 1822, baronul Cotta i l-a cerut înapoi, dar el nu a fost restituit decât în 1903 de către familia lui Pictet moştenitorilor baronului. Acest material a fost cumpărat

ulterior de prinţesa Marie de Ligne şi se află în arhiva castelului Montjean din Burgundia. Dar înainte de restituirea sa, el a fost folosit, dacă nu de Pictet însuşi care a murit în 1825, în orice caz de către fosta sa revistă „Revue britannique", devenită mai apoi „Bibliothèque Universelle" din Geneva, în care apar în intervalul 1829–1833 opt extrase intitulate: *Extraits des Fragments inédits du feldmaréchal prince de Ligne sur l'histoire de sa vie.* Textul redat după cel trunchiat de Pictet are doar 100 de pagini, în vreme ce originalul avusese 1 212 pagini.

Dar familia de Ligne începe să caute manuscrisul *postumelor.* În 1831, nepotul de fiu al mareşalului, prinţul Eugène de Ligne, cumpără la Viena diverse autografe şi două manuscrise ale *Fragmentelor,* cópii în bună parte după manuscrisul iniţial. În curând, la Paris, unde vine ca ambasador al Belgiei în 1831, el este în măsură să-şi sporească achiziţiile. În adevăr, baronul Cotta reţinuse o parte din materialul manuscris, împreună cu corespondenţa autografă, şi anume un manuscris numerotat B, spre deosebire de cele încredinţate lui Pictet. Acest manuscris scăpase de zelul distrugător amintit. El a fost dat spre vânzare succesiv la trei librari din Paris. În 1832, murind baronul Cotta, fiul său a vândut prinţului Eugène de Ligne mai întâi corespondenţa pe 50 000 de franci, apoi postumele (adică ms. B). Totul a fost depus în arhiva familiei de la Beloeil. Pe baza acestui material a fost publicat, în 1846, de către periodicul din Paris „Revue nouvelle", fragmentele intitulate: *Fragments inédits des mémoires du maréchal prince de Ligne.*

Editorul anonim a fost identificat. Numele său este Eugène Robin. El mai avea în pregătire un alt volum de *Postume,* când a murit. Din cele 200 de pagini ale manuscrisului B au fost omise 50 de pagini. Acest text al *Fragmentelor* a fost înglobat în ediţia *Operelor alese,* publicate la Bruxelles, în 1859–1860, în 4 volume *(Œuvres historiques, littéraires, poétiques, dramatiques, mélanges, correspondance, poésies diverses par le prince de Ligne).* O nouă ediţie a apărut la Paris, cu o prefaţă de Albert Lacroix.

Acelaşi text a fost folosit pentru ediţia centenarului din 1914 şi pentru ediţiile din Anglia (1899), Austria (1920) şi din Franţa din 1923 şi 1927. Toate aceste ediţii sunt redate după originalul de la Beloeil. Dar între timp a fost descoperit materialul uitat ce fusese în posesia lui Pictet şi care fusese restituit abia în 1903 moştenitorilor Cotta la Stuttgart. Abia acum putea fi dată o ediţie după întregul material lăsat de autor. Este cea publicată de Félicien Lauridant, în 1928, la Paris, în 2 volume, Librairie Plon. Spre deosebire de celelalte ediţii (cu excepţia celei din „Bibliothèque universelle" din 1829–1833), textul de bază este acum cel măcelărit de Pictet şi reconstituit pe cât s-a putut de noul editor. El a fost confruntat şi completat de manuscrisul B nealterat. Titlul este: *Fragments de l'histoire de ma vie,* adică titlul pe care şi-l alesese autorul. În analiza sa bibliografică din fruntea volumului I, editorul infirmă existenţa unor ediţii ale *Fragmentelor,* în anii 1817, în 4 volume, tipărite la Viena şi Dresda (!), sau în 6 volume în 8° mic, de care pomeneşte interogativ baroana Spiegel, fiica mareşalului de Ligne. Concluzie evidentă după urmărirea soartei materialului original.

Despre viaţa şi personalitatea lui de Ligne au scris mulţi. Vom cita doar pe autorii de prefeţe la operele sale: O. P. Gilbert, *Vie du Feldmaréchal, prince de Ligne,* prefaţă la ediţia de scrisori din 1822, sau o altă notiţă bibliografică de „M. de Lescure", la ediţia *Œuvres choisies,* în 4 volume, Paris, 1890, ca mai reprezentative. Exista o societate „Les Amis du prince de Ligne", care scoate o publicaţie, intitulată „Annales", ce apare trimestrial la Bruxelles. Printre membrii săi s-a numărat şi scriitorul român de limbă franceză Charles-Adolphe Cantacuzène, care a editat împreună cu J. de Ganay un volum minor din opere, anume *Mes Écarts,* 1934.

Biografiile cele mai cunoscute sunt cele publicate între cele două războaie: Marthe Oulié, *Le prince de Ligne,* Paris, 1927, şi L. Dumont-Wilden, *La vie de Charles Joseph de Ligne, prince de l'Europe française,* Paris, 1928.

În *Istoria românilor prin călători,* a lui N. Iorga, II, p. 255–256, este analizată succint scrisoarea din 1 decembrie 1788, trimisă din Iaşi lui Ph. De Ségur, subliniind tendinţa spre exagerare a unor cifre prea generoase şi oprindu-se mai mult asupra caracterului frivol al autorului, „vestit fluture de saloane". Despre simpatia lui pentru *moldovenii săi* şi despre sugestia de a li se da o cârmuire autonomă sub doi boieri, aleşi pe trei ani, nu se spune nimic, desigur pentru că ţinea mai mult de un vis decât de crunta realitate.

SCRISORI DIN IAŞI DIN ANUL 1788[1]

(Scrisoare către prinţul Kaunitz) (fragment)

1788 noiembrie, Iaşi

[Prinţul de Ligne se plânge de încetineala şi lipsa de diligenţă a lui Potemkin, acum în Moldova, după cum l-a văzut pierzând timpul la Oceakov. El aminteşte de îndemnurile lui din acel moment de aşteptare].

... Am spus principelui Potemkin că dacă ar vrea să meargă pe ţărmul p. 215
Mării Negre până la Dunăre şi să dea ordin lui Rumianţev să meargă asupra Bucureştilor, aş reuşi să-l fac domn al Moldovei şi Ţării Româneşti. „Nu mă sinchisesc de asta, mi-a spus el; mă prind că aş putea ajunge regele Poloniei, dacă aş vrea. Am refuzat să fiu duce al Curlandei, sunt mult mai mult decât toate acestea"[2]. „Cel puţin, i-am răspuns, faceţi astfel ca aceste două ţări (Moldova şi Ţara Românească) să ajungă independente de turci, la pace. Puneţi să fie cârmuite de boierii lor, sub ocrotirea celor două împărăţii". El mi-a răspuns: „Vom vedea".

(Scrisoare către contele Philippe de Ségur, ambasadorul Curţii franceze la St. Petersburg)

p. 104

1 decembrie 1788

În tabăra din faţa Movilei Râbâiei[3] sau mai degrabă la Iaşi, unde sunt încvartiruit.

Epigraf: Ton ami respirant du fracas des conquêtes
Parlera des boyards qu'il invite à ses fêtes.

Credeam că vă voi face o dare de seamă frumoasă a unei victorii lesne de câştigat asupra sultanului Ghirai[4], principe „in partibus" al Crimeii, precum şi asupra lui Ibrahim Nazir şi a seraschierului de la Ismail[5]. Turcii, care au întotdeauna, ca şi vânatul din pădure, aceleaşi locuri de trecere şi aceleaşi

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorii din noiembrie 1788, publicată în *Mélanges militaires littéraires et sentimentaires* (!) şi redată în toate culegerile ulterioare de scrisori, începând cu aceea din 1809 a doamnei de Staël. Noi am folosit ediţia *Operelor*, în 4 volume, din 1860 (Bruxelles – Leipzig), p. 215.

[2] Totuşi în Polonia se făceau tot felul de manevre subterane pentru a favoriza o candidatură a lui Potemkin. De asemenea şi ideea obţinerii pentru sine a Principatelor i-a inspirat politica lui de temporizare şi de înţelegere cu marele vizir aflat la Dunăre.

[3] *Raboiai Mohilai* = Movila Râbâia, topic în jud. Vaslui.

[4] Şebhaz Ghirai (1787–1789), numit de Poartă han al tătarilor din Bugeac.

[5] Selim paşa de Bosnia [Hurmuzaki IX_2, p. 153, doc. CXCIII (22 mai 1788)].

ascunzişuri, se adună la începutul fiecărui război în tabăra de la Movila Râbâiei, tabără vestită într-adevăr. De data aceasta, au avut îndemânarea să o ocupe alandala[6] şi ar fi putut uşor fi prinşi în capcană şi bătuţi, dacă s-ar fi dorit acest lucru. Îmi pusesem nădejdea în sărbătoarea Sfântului Grigore, patronul principelui[7]. Dar eu sunt întotdeauna ca glasul ce strigă în pustiu.

Aş putea să vă trimit un portret tot atât de spiritual cu celelalte, dar îl păstrez pentru mine. Cei cincisprezece sau douăzeci de mii de oameni care erau înfă-
p. 105 ţişaţi drept cincizeci // ⟨de mii⟩ au plecat. Mă aflu într-o ţară care mi se pare fermecătoare, după Noua Serbie – patria ⟨tătarilor⟩ Nogai şi ⟨a celor din⟩ Bugiac[8]–, ţara Tătărească şi vecinătăţile Basarabiei, pe care le-am părăsit de curând.

O iarnă groaznică, într-o colibă aşezată în mijlocul unei redute de noroi şi de zăpadă; o campanie de şase luni, fără să văd altceva decât cerul, marea şi ierburile unei câmpii de trei sute de leghe, ajung ca să mă facă să găsesc totul minunat după acestea.

De la plecarea mea din Elisabetgrad[9] nu mai dădusem de nici o casă, de nici un copac, în afară de grădinile paşalei, lângă meterezele Oceakovului; am sărutat acolo, chiar sub focul cel mai cumplit al cetăţii, câţiva copaci, atât am fost de încântat de a mai vedea iar pomi. Am cules chiar de pe ei şi am mâncat caise minunate.

O apă verde ca leşurile celor cinci mii de turci ucişi, arşi şi înecaţi de principele de Nassau[10], era singura băutură pe care o avusesem timp de cinci luni sau apă din Marea Neagră, care nu este atât de sărată ca cea din celelalte mări.

Puteţi oare să vă închipuiţi fericirea mea atunci când am găsit o fântână frumoasă pe o înălţime, înainte de a scobori spre Iaşi? Am sărutat apa înainte de a o bea şi am sorbit-o cu ochii înainte de a-mi umezi buzele, care de atâta vreme nu mai avuseseră parte de nimic plăcut. Locuiesc într-unul din acele
p. 106 superbe palate pe care boierii le clădesc // după gustul oriental şi din care peste o sută cincizeci se înalţă deasupra celorlalte clădiri din capitala Moldovei. Citiţi descrierea lor în lucrarea mea despre grădini[11].

---

[6] *De travers.*

[7] Pronumele lui Potemkin era Grigore. A întemeiat un oraş pentru oamenii refugiaţi în Rusia, alegând un loc în stânga Nistrului şi dându-i numele de Grigoriopol. Era foarte superstiţios şi se credea sub ocrotirea osebită a Cerului.

[8] *Patrie des Nogays et des Budgiaks.*

[9] Era cartierul general al lui Potemkin, de unde a coborât la Oceakov.

[10] Charles Henri Nicolas Othon, principe de Nassau-Siegen (1745–1808), de naţionalitate germană, a fost naturalizat francez. După ce a servit pe mare, sub vestitul Bougainville, apoi cu gradul de colonel în armata franceză şi ulterior a fost şi în slujba Spaniei, a intrat în aceea a Rusiei. Prin 1786 a sosit la Paris, trimis de ţarină, pentru a obţine încetarea de către Franţa a sprijinului dat Turciei. La înapoierea în Rusia, a luat comanda flotilei uşoare din Marea Neagră improvizată de Potemkin pentru a se opune flotei turceşti la asediul Oceakovului. După victoria navală de la Oceakov, a fost chemat să ia comanda flotei de galere ruseşti contra escadrei suedeze, pe care a învins-o, dar a suferit apoi o înfrângere neaşteptată. După pacea de la Amiens (1802), s-a întors în Franţa.

[11] Într-o ediţie separată a opusculului – *Coup d'œil sur Belœil et sur une grande partie des jardins de l'Europe* – se află o scurtă descriere a caselor boiereşti din Moldova, în formă de cruce etc. Acest text lipseşte din ediţia operelor din 1860. A fost reprodus de Maria Holban, în „Revue historique du sud-est européen", V (1928), p. 371–372. Descrierea se aseamănă cu aceea dată de Carra în aşa-zisa sa *Istorie*.

Femei încântătoare, aproape toate de la Constantinopol şi aparţinând unor vechi familii greceşti, şed alene pe divanurile lor, cu capul lăsat cu totul pe spate sau sprijinindu-l pe un braţ de alabastru. Bărbaţii care vin în vizită stau aproape culcaţi alături de ele. O fustă nespus de subţire, scurtă şi strâmtă acoperă vaporos formele lor încântătoare şi o pânză străvezie desenează de minune frumoasele contururi ale pieptului. Ele poartă pe cap o stofă neagră sau de culoarea focului, strălucind de diamante care împodobesc acest soi de turban sau de bonetă. Perlele cele mai luminoase le împodobesc gâtul şi braţele, uneori ele şi le înconjoară şi cu reţele străvezii, împodobite cu ţechini sau cu piese de jumătăţi de ducaţi; am numărat până la trei mii pe aceeaşi rochie. Restul îmbrăcăminţii lor orientale este din stofe brodate sau lucrate cu fir de aur şi argint şi este tivit ⟨pe jos⟩ cu blănuri scumpe ca şi hainele boierilor ⟨al căror port⟩ nu se deosebeşte de al turcilor decât prin calpacul pe care-l pun peste tichia lor roşie şi care nu seamănă cu un turban.

Soţiile boierilor au mereu în mână, ca şi sultanele, un fel de mătănii de diamante, de perle, de mărgean, de lapis-lazuli, de agată sau de un lemn rar de care se folosesc cum se folosesc la noi femeile de evantai. Se joacă cu ele, îşi întreţin mlădierea degetelor lor, ale căror unghii sunt vopsite cu carmin, numără boabele şi şi-au făcut, după cum se spune, un limbaj pentru amanţii
lor... // Mi s-a părut chiar că surprind câteva priviri ale soţilor dornici de a p. 107
şti dacă eu nu cunoşteam încă acest frumos alfabet. Orele unei întâlniri se pot tălmăci astfel foarte uşor. Dar cum pot să aibă loc ⟨asemenea întâlniri⟩?[12] Şapte sau opt servitori ai boierilor şi tot atâtea fete tinere care le servesc pe soţiile acestora, şi unii şi altele, tineri cu o înfăţişare fermecătoare sunt întotdeauna în apartamente; portul lor nu se deosebeşte decât prin mai puţină bogăţie de cel al stăpânilor casei. Fiecare dintre ei şi dintre ele îşi are slujba sa; unul dintre ei aduce, de îndată ce ai venit în vizită, unul până la patru ciubuce. Una dintre ele aduce o farfurioară şi o linguriţă cu dulceţuri de trandafiri. Un altul arde parfumuri sau răspândeşte esenţe mirositoare care umplu tot salonul. Unul aduce o ceaşcă de cafea, una un pahar cu apă, şi aceasta se repetă în aceeaşi zi la douăzeci de boieri, dacă te duci să-i vezi. Ar fi o mare lipsă de politeţe dacă ai refuza aceste semne de cinstire.

Aici te simţi bine culcat, e cald. Sunt ⟨şi eu⟩ îmbrăcat ca boierii. Mă duc adeseori la ei pentru a-mi putea urma gândurile fără a fi distrat de la ele, căci eu nu ştiu decât câteva cuvinte româneşti şi deloc limba greacă, pe care o
vorbesc aceste doamne; ele dispreţuiesc limba soţilor lor. // De altfel boierii p. 108
vorbesc puţin; teama pe care o au de turci, obiceiul de a afla veşti rele şi autoritatea pe care o exercită asupra lor Divanul de la Constantinopol şi domnul i-au deprins cu o tristeţe fără leac. Cincizeci de persoane care se întrunesc zilnic într-o casă sau în alta stau parcă să aştepte ⟨primirea⟩ laţului fatal; şi auzi spunându-se în fiecare clipă: „aici a fost măcelărit tatăl meu din porunca Porţii şi aici sora mea din porunca domnului”[13].

---

[12] Cronicarul atâtor aventuri frivole este ispitit să transpună şi în mediul semioriental, mult mai sever în realitate, practicile frecvente din lumea emancipată a marilor Curţi europene.

[13] *Et ici ma sœur par ordre du prince.* Fabulaţie poate involuntară dintr-o înţelegere sau rememorare greşită a cuvintelor auzite.

Când spun că mă duc la boieri ca să-mi urmez gândurile, vreau să spun mai degrabă că mă duc ca să nu gândesc, căci la a patra lulea ajung pe deplin turc; sunt anihilat cu totul, îmi piere orice idee... etc.

Prețuiesc îndeajuns sfințenia în care tinerii și adeseori și tinerele își lasă papucii mai jos de prima treaptă, pentru a nu toci covoarele frumoase și a nu pângări sanctuarul unde se odihnesc stăpânii lor; după ce și-au îndeplinit slujba, ei se întorc de-a-ndăratele ca să-și reia papucii și se așează într-un colț în genunchi. Îmi convine ⟨înlesnirea⟩ să nu fii silit să suni sau să strigi necontenit după slugi. Dacă din întâmplare sunt trimise toate cu vreo însărcinare, atunci chemi ca la serai, bătând din palme, ca atunci când aplauzi.

Constantinopolul dă tonul la Iași, întocmai ca Parisul provinciei ⟨la noi⟩ și módele sosesc chiar încă și mai degrabă. Galbenul era culoarea de predilecție
p. 109 a sultanelor; la Iași a ajuns culoarea tuturor // femeilor. Ciubucele mari, foarte lungi, de lemn de cireș, le-au înlocuit la Constantinopol pe cele de lemn de iasomie. Noi, boierii, nu mai avem decât ciubuce de lemn de cireș. Acești domni nu umblă niciodată pe jos. Ei sunt cu toții leneși[14], întocmai ca turcii.

Femeile s-ar putea lipsi de a avea pântecele atât de mare. Această însușire este atât de mult socotită a fi un semn de frumusețe, încât o mamă mi-a cerut iertare că fiica sa nu o căpătase încă. „Dar nu va mai întârzia mult, mi-a spus ea, căci acum e o ⟨adevărată⟩ rușine; este dreaptă și subțire ca o trestie". Îmbrăcămintea, manierele asiatice înfrumusețează și mai mult pe cele frumoase, dar sluțesc pe cele slute care, la drept vorbind, sunt foarte rare în aceste țări.

Din cauza felului pe care îl au femeile de a se așeza sau de a se culca în cerc, mi s-a întâmplat ⟨uneori⟩, când camerele nu erau prea bine luminate, să cred că văd niște blănuri ⟨zăcând⟩ uitate pe divan.

Fetele boierilor sunt ținute închise, ca turcoaicele, în haremuri cu zăbrele de lemn[15], adeseori aurite; printre aceste gratii ele pot să privească bărbații, să-și aleagă un soț. Dar aceștia nu le văd decât în clipa când petrec noaptea cu ele după mica ceremonie a Bisericii ortodoxe.

Am dat deunăzi o petrecere încântătoare care a reușit de minune. O sută de boieri[16], cu soțiile lor la supeu: un bal unde s-a dansat „pirhica" și alte dansuri grecești, moldovenești, turcești, muntenești și egiptene[17]; aici se vede originea unei distracții care este atât de absurdă când nu are nici un scop. Căci nu poate avea decât două cauze: înveselirea după victorie sau voluptatea în
p. 110 vremuri mai // liniștite. Se țin de mână ca să nu se mai despartă; fac câțiva pași în cerc, dar stând ⟨mai⟩ mult față în față își fac mutre și aproape că se despart, se rețin, se apropie, nu știu cum, se privesc, se înțeleg, se ghicesc ⟨unul pe altul⟩, arată ca și cum s-ar iubi. Acest dans mi se pare ⟨foarte⟩ potrivit.

Cât despre mine, am petrecut de minune stând fără să spun nimic, lângă câteva din aceste boieroaice. După câteva lingurițe de dulceață, câteva băuturi,

---

[14] Este mai degrabă vorba de un fel de sentiment de cuviință și de datorie a rangului lor.

[15] Afirmație prea categorică. Vezi ce spune Lady Craven, care a întâlnit-o la Curte pe fiica lui Dudescu.

[16] Cifra pare exagerată.

[17] Oare țigănești? (!) Țiganii sunt numiți egipteni de către occidentali.

libaţiuni de trandafiri şi şase lulele cel puţin, am băgat de seamă deodată că am rămas singur.

Nimic nu se aseamănă cu situaţia acestor oameni. Bănuiţi de ruşi că ar avea preferinţe pentru austrieci, suspecţi acestora care îi cred legaţi de turci, ei doresc tot atât de mult plecarea unora pe cât se tem de întoarcerea celorlalţi. O voi, arbitri ai soartei bieţilor muritori, în mâinile cărora aţi pus adeseori arme, îndreptaţi relele pe care le faceţi omenirii; voi sunteţi mai răspunzători decât noi care nu suntem decât executanţii operei voastre. Slujiţi această omenire şi în acelaşi timp politica mai multor împărăţii, lăsând în pace pe aceşti bieţi moldoveni: ţara lor este atât de frumoasă că Europa întreagă ar striga dacă ⟨cineva⟩ ar vrea să pună stăpânire pe ea. Liberaţi-i de tiranii din Orient. Să se cârmuiască ei singuri, şi în locul domnului lor, care este silit // să fie un despot p. 111
şi un hoţ pentru a fi pe placul Porţii otomane, să li se dea pentru a-i cârmui doi boieri care să se schimbe la trei ani. Reintrând, la sfârşitul acestui termen, în rândul muritorilor de rând, nu vor îndrăzni să abuzeze de autoritatea lor, căci ar plăti-o foarte scump mai apoi.

În ceea ce priveşte pacea, Curţile mediatoare să se amuze făcându-le un mic cod de legi, foarte simplu, care să nu fie scris, mai ales, de mâna filosofilor, ci de câţiva jurisconsulţi, oameni cumsecade, care să cunoască: clima, caracterul, religia şi moravurile ţării şi care să dea o autoritate suverană celor doi boieri mari şi puternici, însărcinaţi cu administraţia.

Ce prilej minunat pentru sufletul vostru şi pentru mintea voastră etc. Lucraţi pentru scumpii mei moldoveni în orice fel ar fi. Ei se poartă atât de bine cu mine! Îmi place totul la ei şi, mai ales, limba lor care aminteşte că se trag din romani. Este un amestec armonios de latină şi italiană. Se poate spune „ozlugă", în loc de a spune „vă doresc bună ziua". Se spune „formos coconitza", pentru a spune „o fată frumoasă", „sara buna", pentru a spune „bună seara"; şi „dragua-mi", pentru a spune „te iubesc"... etc.[18].

Observaţii critice

Mărturia prinţului de Ligne este de genul acelora care îmbină în mod artistic adevărul cu fantezia, după formula lui Goethe „Wahrheit und Dichtung". Alături de informaţii reale, privind, de pildă, acţiunea militară de la Movila Râbâii şi starea politică a Principatelor în timpul războiului austro-ruso-turc, apâre, în partea privind societatea de la Iaşi, un mănunchi de impresii redate

[18] Înainte de a veni în Moldova, prinţul de Ligne trecuse în iunie pe la cetatea Kamenieč, de unde venise să observe poziţia Hotinului ţinut de turci. El a ajuns până la o distanţă cât jumătate de bătaia tunului, fiind condus acolo de frumoasa Sofia de Witt, soţia fiului guvernatorului Kameniečului. Epistola scrisă din faţa taberei de la Hotin pomeneşte de doi turci care încercaseră să treacă Nistrul înot, cu gânduri ostile. De aceea a socotit mai prudent să evite o răpire a nurorii guvernatorului polon şi să plece de acolo. Cucerirea Hotinului îi interesa foarte mult pe imperiali, care îi ceruseră ţarinei promisiunea ca aceasta să treacă în lotul austriac la împărţirea prăzii. Împăratul şi Kaunitz aveau vederi deosebite: unul vrând cu patimă Belgradul, celălalt Hotinul, pentru a opri o eventuală lăţire mai departe a stăpânirii ruseşti în acele părţi.

cu fantezie şi spiritul epigramatic şi glumeţ care caracterizează vechiul regim. Autorul nu descrie atât cât sugerează, nu oferă contururi bine definite, ci pete de culoare, nu caută să dea un tablou obiectiv, ci unul filtrat prin propriile sale reacţii. Domină pitorescul şi culoarea orientală în această prezentare a unei lumi paradoxale, oferite de un obişnuit al Curţilor de la Viena şi Versailles prietenului său de la Curtea Ecaterinei, tovarăşului său din călătoria triumfală a ţarinei în Crimeea, aceluia căruia îi povestise mizeriile şi absurdităţile asediului prelungit al Oceakovului.

Cu gândul la strălucirea Curţilor imperiale şi regale, ce le erau familiare la amândoi, prinţul evocă ambianţa societăţii boiereşti de la Iaşi. Aflăm unele exagerări: ar fi 151 de palate minunate; sunt poftiţi la bal 100 de boieri cu soţiile lor etc. Dar, în ciuda acestor cifre ireale şi de fapt fără importanţă, atât pentru expeditorul scrisorii, cât şi pentru adresantul ei, evocarea societăţii de la Iaşi redă foarte bine caracterul petrecerilor la care a luat parte viitorul mareşal. Contrar obiceiurilor din Occident, unde se întâlnesc în libertate bărbaţi şi femei care dansează şi poartă conversaţii în mod firesc, la Iaşi vedem că nu se ajunsese încă cu totul la o asemenea formulă. Boierii de o parte în portul lor oriental şi cu ciubucul în gură, plini de gravitate, nu se amestecă în vorbă cu boieroaicele în vălurile lor vaporoase de modă constantinopolitană, ce răsucesc în mână mătănii de pietre scumpe, adevărate bijuterii, al căror rost este asemănat de către de Ligne cu acela al evantaielor din Occident. Obişnuit cu artificiile din lumea de acasă, călătorul este ispitit să creadă că mânuirea acelor şiraguri ar constitui un limbaj secret, cu privire la fixarea orelor unor întâlniri nemărturisite. Dar tot el se întreabă cum ar putea vreo boieroaică dintre acestea să apuce pe căi aventuroase, când nu este niciodată singură, având tot timpul în preajma ei o ceată întreagă de tinere slujitoare pline de graţie. El observă că asupra boierilor apasă o tăcere prudentă, pe care el o înţelege şi o explică. E probabil că a ajuns totuşi să se întreţină cu ei *grosso modo,* mulţumită poate asemănării dintre limba de aici şi cea italienească, deşi el redă nişte declaraţii, probabil greşit înţelese: de pildă, afirmaţia privind uciderea arbitrară de către domn a unor boieri *sau chiar boieroaice* (!). Dar afară de tăierea boierilor Cuza şi Bogdan de către Constantin Moruzi, în 1778, nu mai sunt pomenite cazuri similare, iar despre boieroaice nicidecum. Simetric cu grupul boierilor moldoveni, dintre care unii tac, trăgând din lulea, şi ceilalţi jucând cărţi, tac şi ei, se află acela al boieroaicelor stând aproape culcate pe divan şi ciripind între ele pe limba lor, care nu este şi cea a soţilor lor. Această deosebire înfăţişată în treacăt este trăsătura cea mai sugestivă din scrisoarea despre societatea boierească de la Iaşi. Pe ici pe colo, apar şi ecouri din Carra, ca şi la Langeron şi la alţii.

Există o scrisoare mai puţin citită a lui de Ligne, care ridică unele probleme, dar poate totuşi ajuta la o cunoaştere mai adâncă a amestecului de real şi ireal semnalat de noi. Este vorba de un fel de portret intitulat *Maurocordato,* cuprins într-unele din culegerile de opere complete, alături de alte portrete, de preferinţă al unor doamne din aristocraţia polonă, rusă etc. (luate poate din *Mélanges),* mici medalioane măgulitoare, valorând cât un buchet de flori oferit din politeţe. Ar fi desigur interesant de cunoscut data acestui portret, pe care o credem destul de târzie. Surprind unele afirmaţii şi, în general, lipsa de unitate a

acestei bucăţi, care se compune de fapt din două subiecte legate împreună sau mai bine zis slujind unul de introducere celuilalt. Primul se referă la Alexandru Ioan vodă Mavrocordat Firaris (fugarul), al doilea la o aventură uşoară a povestitorului, pe care o situează la Iaşi, unde întâlneşte din întâmplare o prea frumoasă străină (franţuzoaică), pe care o botează Fatmé, măritată cu un tânăr soţ prea puţin gelos, despre care nu se dau alte amănunte. Boier cumva? Sau ofiţer rus? Sau personaj fictiv? Pentru a da mai multă culoare orientală acestui episod, frumoasa Fatmé vine să-l surprindă pe povestitor în palatul domnesc, unde era găzduit, deghizată în ienicer! Autorul nu se îngrijeşte să dea cea mai iluzorie credibilitate acestei aventuri, care nu poate interesa doar prin decorul său fictiv ce foloseşte un cadru real. În schimb, am vrea să urmărim, pe cât se poate, legătura reală între memorialist – căci aşa se înfăţişează prinţul de Ligne în acest fragment – şi eroul portretului pe care îl schiţează.

Când l-a cunoscut el pe Alexandru Mavrocordat? Probabil în vara anului 1787, în cursul călătoriei triumfale a Ecaterinei a II-a în Crimeea. La acea dată, fugarul din februarie 1787, care fusese primit sub ocrotirea ţarinei, a putut să se afle în suita ei şi în societatea lui Potemkin, cu care a legat prietenie viitorul mareşal. Se mai poate ca fostul domn să fi apărut în preajma lui Potemkin după ocuparea Iaşilor şi să fi povestit acolo amănuntele despre Curtea sa, reţinute poate atunci de povestitor. Dar în cazul acela, ar fi fost desigur vorba despre el în vestita scrisoare din 1 decembrie de la Iaşi. Descrierea senzaţională a „haremului" fostului domn şi a Curţii sale sunt, foarte probabil, o amplificare a spuselor (autolaudelor?) acestuia, interpretate într-un stil baroc oriental, amintind de „Răpirea din Serai". Se poate ca unele din amănunte să fie datorate şi „frumoasei fanariote", Sofia de Witt, despre care ştim din memoriile lui d'Hauterive că fusese o obişnuită a Curţii de la Iaşi, în scurtul interval al domniei lui Firaris, şi pe care povestitorul a văzut-o la trecerea sa prin Cameniţa, când a fost condus de ea pe malul Nistrului să arunce o privire asupra cetăţii Hotinului de pe malul opus. Respectabilul medic B. să fie oare Beneveni, fost medic evreu al celuilalt Alexandru Mavrocordat, Deli bei, vărul şi predecesorul lui Firaris, practicând între 1782–1784 şi la Spitalul Sf. Spiridon din Iaşi? În legătură cu figura acestui grav personaj se iveşte o contradicţie în descrierea amintită. La început, se afirmă că „haremul" domnului nu era păzit cu stricteţe ca cele ale turcilor, pentru ca mai departe să fie vorba de paza exercitată de doctorul B. poruncind gărzii de la porţile haremului. Tot restul pasajului, lăudând cu entuziasm superioritatea acestui mod de viaţă, aparţine literaturii pure, fără tangenţă cu realitatea. Se revine la oarecare realitate, când se pomeneşte de *nemulţumirea turcilor*, fără însă a menţiona mazilirea şi fuga domnului. Povestitorul, rămas discret în umbră până aici, iese deodată la lumină şi se înfăţişează la persoana I. Cum trebuie tălmăcită fraza despre ajutorul militar dat de el fostului domn? Şi îndată este vorba de sosirea sa la Iaşi şi despre focul de artificii dintr-o *pădure romantică*, după fraza despre *aparenţele războiului* care nu împiedică de la distracţii societatea de la Iaşi. Oare a luat parte Firaris la ocuparea capitalei de către ruşi, care s-a efectuat în modul cel mai paşnic? Şi deci acest aşa-zis ajutor s-ar referi la acest moment şi nu la fuga din februarie?

Urmează aventura improbabilă cu frumoasa anonimă, botezată de autor Fatmé, aventură ce culminează cu revenirea autorului dintr-o inspecţe a hotarelor în palatul domnesc, în care este găzduit, unde vine ea să-l surprindă costumată în ienicer. Precum se vede, tot ce a precedat este doar prologul acestei scene.

La prima vedere existenţa unui „harem" al domnului pare o pură fantezie. Dar N. Iorga a pomenit în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. II, p. 67–68 (ed. 1969) de o satiră a moravurilor lui Firaris, într-o comedie grecească *Alexandru vodă cel fără conştiinţă,* scrisă în 1785, de Gheorghe N. Suţu, comedie ce înfăţişează familia domnului şi pe cei din preajma sa, arătând şi rolul uneia dintre ţiitoarele domnului, numită Tarsiţa (constantinopolitană cu care a avut mai mulţi copii). Domnul este arătat încercând să-şi otrăvească soţia, Doamna Zamfira, fiica lui Nicolae Vodă Caragea (detalii la Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774–1830),* Bucureşti, 1982, p. 148–150).

Mai sunt alte două comedii greceşti inedite, ce ne-au fost semnalate de Andrei Pippidi, cu un conţinut destul de apropiat, care pun în scenă pe cei doi Alexandru Mavrocordat, adică Deli bei şi Firaris. La acestea se adaugă afirmaţiile lui Sulzer (din materialul său inedit), citate de N. Iorga: p. 67, n. 6, sau rezumate în n. 8, din care mai reiese că el îşi ţinea soţia într-o mănăstire departe de sine, pe motivul „weil er ihre Mutter vor seiner Verehelichung mit der Furstin allzuvertraut gekannt haben Wollte". În textul rezumat în n. 8 este vorba de o seamă de gesturi neîngăduite: *Era şi un bătăuş, ce-şi pălmuia prima soţie şi, făcându-l măgar, bătu în Mitropolie pe boierul Paladi, pentru că din greşeală îi luase locul.*

Acesta este fondul destul de întunecat pe care se proiectează vesela imagine închipuită de prinţul de Ligne, mult după aceea, poate atunci, când în ultimii ani ai vieţii s-a împrietenit, la Toplitz, cu Casanova, pe care l-a îndemnat să nu-şi distrugă memoriile, ci să le lase posterităţii, încredinţându-le aceluiaşi librar care trebuia să preia editarea *Postumelor* sale, punând oarecum semnul egalităţii între amândouă aceste genuri de memorii. (Redăm parţial în traducere textul însuşi după ediţia *Œuvre du prince de Ligne,* Bruxelles, 1860, vol. III, p. 285 şi urm.).

MAVROCORDAT
(MAUROCORDATO)

Mavrocordat, domn al Moldovei, lăsase soiului său de Curte primitivă destul orientalism, spre a avea picanteria Asiei, dar şi să-i ofere destulă civilizaţie, spre a atinge ceva din graţiile Europei. Pe jumătate creştin, pe jumătate mahomedan ⟨!⟩, căci grecii din această ţară ţin mai mult ⟨la credinţă⟩ decât catolicii ⟨!⟩, căsătorit aproape ca la noi, îşi făurise un fel de serai turcesc ⟨!⟩, dar cu ceva mai multă înţelepciune. Spre a evita să cadă în capcana necredinţei ⟨femeilor sale⟩, înfruntând oarecare primejdii, sau de a fi tiran

⟨păzindu-le⟩ cu eunuci, ⟨domnul⟩ a îngăduit intrarea în haremul său tuturor celor care plăceau odaliscelor sale: trebuia numai ca ⟨aceştia⟩ să se supună unui mic ceremonial. Un doctor evreu cu gravitate era tot timpul de gardă cu *detaşamentul* care păzea porţile haremului. Trebuia să te supui examinării sale ⟨medicale⟩ şi de îndată ce semnele de sănătate şi o anumită reputaţie a moravurilor, nu din cale afară de dezmăţate, îţi procurau un bilet de intrare, acest bilet era unul de liberă invitaţie la plăcere.

Mavrocordat nu vedea decât ⟨perechi de⟩ fericiţi şi fericite: ⟨ele⟩ se luau, se despărţeau, nu era nici un fel de gelozie, nici de supărare. Eşti bun când te distrezi: sufletul sensibil la distracţie este deschis prieteniei şi tuturor virtuţilor. Nu vedeai decât dansuri după moda grecească, voluptoase până la culme, serbări, spectacole, surprize, povestiri arabe galante ce erau povestite seara pentru a dormi câteodată. Domnul atrăgea prin aceasta mulţi străini, curioşi să vadă plăcerea în liberă desfăşurare, căci ⟨ea⟩ este aproape peste tot împiedicată de prejudecăţi. Domnul, fără a abuza de puterea sa, nu era decât galant cu ⟨femeile⟩ străine care, ca pretutindeni, se aflau în paza bărbaţilor lor. Nu-şi anunţa alegerea decât cu un sfert de oră înainte de a se duce la culcare şi îşi petrecea întreaga zi în tovărăşia unor oameni care nu căutau decât să-i facă pe plac. Era idolul acestor tineri şi, învăţând astfel să-i cunoască, ⟨domnul⟩ alegea dintre ei pe cei care îi păreau cei mai potriviţi spre a-i fi de folos. Poarta ⟨otomană⟩ a avut câteva neplăceri din ⟨pricina⟩ conduitei sale politice. *Merg cu 12 batalioane şi 12 escadroane în ajutorul lui* ⟨!⟩. Apropierea războiului nu împiedica întreaga ⟨protipendadă⟩ din Iaşi să se distreze şi să se ducă chiar în ziua sosirii mele la un foc de artificii, într-o pădure romantică. [Urmează idila cu necunoscuta cu care leagă prietenia, alcătuind un trio perfect cu soţul binevoitor. Dar proiectul de a se întâlni în toate zilele este zădărnicit de împrejurări. „Am dat o raită până la hotare şi abia înapoiat în încăperea mea din palatul domnului, am văzut intrând pe Fatmé, îmbrăcată în ienicer...].

ARMAND-EMMANUEL DU PLESSIS, DUCE DE RICHELIEU

(1766–1822)

Armand-Emmanuel-Joseph du Plessis de Fronsac s-a născut la Paris, în ziua de 25 septembrie 1766, aparţinând familiei ducilor de Richelieu din marea aristocraţie franceză. A avut parte de o educaţie îngrijită, înfăptuind şi o călătorie de documentare în Italia, la Roma, Napoli şi Veneţia. Datorită afinităţilor sale şi prieteniei cu prinţul Charles-Joseph de Ligne, tânărul conte de Chinon – titlu pe care l-a purtat Armand-Emmanuel du Plessis în tinereţe – şi-a manifestat dorinţa, în 1788, de a lupta în rândul forţelor imperiale în războiul izbucnit între austrieci şi ruşi, pe de o parte, şi turci, pe de alta. Dorinţa i s-a împlinit peste un an, când s-a aflat la Curtea din Viena, spre a-l înştiinţa pe împăratul Iosif al II-lea despre evenimentele revoluţionare din Franţa din vara şi toamna anului 1789. În capitala Imperiului Habsburgic, Armand-Emmanuel de Chinon s-a întâlnit cu un alt militar francez, contele Alexandre de Langeron, care, în calitate de emigrant, se pregătea să intre în serviciul armat al Rusiei. Cei doi s-au hotărât să slujească ca voluntari în oştirile ţarinei Ecaterina a II-a, alăturându-li-se şi un alt prieten apropiat, prinţul de Ligne. Sosirea tinerilor voluntari la Bender, pe malurile Nistrului, în ziua de 22 decembrie 1790, după o scurtă călătorie spre Bucovina şi o rapidă traversare, în goana cailor, a Moldovei, este consemnată şi în jurnalul altui compatriot, Roger de Damas, ofiţer înrolat cu doi ani înainte în armata rusă. După cucerirea Chiliei, Benderului şi a Cetăţii Albe de către trupele ţarinei, se pregătea tocmai asediul Ismailului, campania de iarnă fiind însă pe sfârşite. Voluntarii francezi veniseră, din nefericire pentru ei, prea târziu şi s-au mulţumit să ia parte doar la sfârşitul asediului şi căderea cetăţii Ismail. La 1 ianuarie 1791, Chinon şi Langeron s-au înapoiat la Bender, unde au fost prezentaţi generalisimului trupelor ruse din Moldova, cneazul Grigori Aleksandrovici Potemkin, şi primiţi cu toată bunăvoinţa de acesta, înainte de întoarcerea tuturor căpeteniilor armatei ruse şi a voluntarilor, spre a petrece iarna la Iaşi. După o săptămână de şedere în capitala Moldovei, Chinon şi prinţul de Ligne s-au înapoiat la Viena, la 25 ianuarie 1791, folosind acelaşi itinerar.

Înapoindu-se în Franţa, în cursul aceluiaşi an, Armand-Emmanuel du Plessis devine duce de Richelieu şi obţine permisiunea regelui Ludovic al XVI-lea şi a Adunării Naţionale de a se duce în Rusia.

În 1793, el a fost trimis de ţarină la Coblentz cu o misiune pe lângă armata emigranţilor, conduşi de prinţul de Condé, luptând împotriva proaspăt proclamatei Republici Franceze, apoi a făcut parte din statul major al ducelui de York, participând la ostilităţile din Franţa. A peregrinat prin: Anglia, Polonia, Danemarca înainte de a se reîntoarce în Rusia unde, la 1802, comanda un regiment la Novgorod. După pacea de la Amiens (1802), Richelieu se înapoiază pentru scurtă vreme în Franţa, de unde este expulzat, refugiindu-se din nou în Rusia. Ajunge guvernator general al guberniilor Hersen, Ekaterinoslav şi Taurida, între 1805–1815, perioadă în care modernizează şi transformă Odesa dintr-o modestă aşezare de pescari într-un înfloritor port comercial la Marea Neagră.

În februarie 1807, însoţit de ruda sa, Louis-Victor de Rochechouart, Richelieu mai vizitează Moldova, fiind invitat la Iaşi, şi revede apoi cetatea Ismail, după ce a trecut prin Fălciu şi Chilia. În 1814, după înfrângerea lui Napoleon şi revenirea monarhiei Bourbonilor din exil,

Richelieu devine prim ministru (1815) al lui Ludovic al XVIII-lea, obţinând retragerea trupelor Aliaţilor din Franţa ocupată, la congresul de la Aix-la-Chapelle (1818), şi scăderea uriaşelor despăgubiri de război; în politica internă a preconizat acordarea amnistiei generale şi votul censitar, după care, din pricina ostilităţii fracţiunilor extremiste, şi-a prezentat demisia, în 1818, revenind pentru o scurtă perioadă (1820–1821) în fruntea guvernului, după asasinarea ducelui de Berry.

Armand-Emmanuel de Richelieu a încetat din viaţă la Paris, în ziua de 17 mai 1822.

Pentru viaţa şi activitatea sa sunt utile monografiile lui P. De Crousaz-Crétêt, *Le duc de Richelieu en Russie et en France (1766–1822)*, Paris, 1896, şi R. De Cisternes, *Le duc de Richelieu; son action aux conférences d'Aix-la Chapelle*, Paris, 1898.

Notele sale de călătorie în Moldova ocupată de trupele ruse în iarna 1790–1791 sunt fugare şi se referă în special la peripeţiile deplasării până la Bender, asediul Ismailului şi viaţa protipendadei din Iaşi. Remarcă, cu destul spirit de observaţie, moravurile şi felul de viaţă al marii boierimi, se complace în saloanele din Iaşi, ca şi contemporanii săi: Damas, de Ligne sau Langeron. Fără a fi foarte importante, observaţiile lui Richelieu asupra societăţii ieşene se completează cu cele ale compatrioţilor săi amintiţi mai sus şi constituie o frescă vie a moravurilor protipendadei moldovene în epoca de amurg a fanarioţilor.

Relatarea călătoriei sale din 1790–1791 în Moldova, cuprinsă într-un *Journal de voyage en Allemagne*, a fost editată complet, în 1886, de A. A. Polovţov, viitor secretar de Stat la Ministerul de Externe al Rusiei, în colecţia *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Obscestva*, St. Petersburg, vol. 54, p. 144–147 şi 195–197.

A fost reprodusă apoi – fără a cuprinde asediul Ismailului – de către Andrei Pippidi, *Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova*, în „Revista de istorie", tom. 41 (1988), nr. 7, p. 684–689, cu o introducere biografică, identificări şi note, după care am inserat-o în volumul de faţă.

RELATAREA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA[1]

decembrie 1790 – ianuarie 1791

Totuşi înaintam cu mare greutate şi, după ce am trecut Nistrul[2], la Halici[3], ne-am omenit cu o cină foarte bună, luată în micul oraş Stanislav[4], la un birtaş, p. 684
pe care l-aş recomanda tuturor // celor ce ar face acelaşi drum ⟨ca noi⟩.

Poşta din Zniatyn[5] ţine însă de Galiţia, dar puţin după aceea se intră p. 685
într-o ţară pe care împăratul Iosif[6] a luat-o de la turci. Este ⟨vorba de⟩ acea provincie foarte mică care se numeşte Bucovina[7]; aproape toţi vechii locuitori au plecat şi au fost înlocuiţi de emigranţi veniţi din diferite părţi ale Germaniei[8];

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Andrei Pippidi în articolul *Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova*, din „Revista de istorie", tom. 41 (1988), nr. 7, p. 683–698.

[2] *Dniester.*

[3] *Galitch.* Halics, cetate în Polonia (azi în Republica Ucraina).

[4] *Stanislaw*, localitate în Polonia (azi în Republica Ucraina).

[5] *Zniatim* = Zniatyn, oraş şi cetate în Polonia (azi în Republica Ucraina).

[6] Iosif al II-lea (1741–1790), împărat romano-german (1780–1790); era asociat la domnie al mamei sale, împărăteasa Maria-Tereza (1740–1780), la anexarea Bucovinei de către austrieci.

[7] *Bukovine.*

[8] Afirmaţie exagerată şi cu totul inexactă.

astfel că ⟨orașul⟩ Cernăuți[9] este o adevărată colonie germană (!) între Polonia și Moldova. Aici se sfârșește într-adevăr Europa, căci moravurile și obiceiurile provinciilor pe care le vom străbate seamănă mult mai mult cu acelea din Asia.

De la Cernăuți la Hotin[10] sunt numai zece leghe, și în alte împrejurări aș fi fost ispitit să mă duc să văd această cetate, una dintre barierele Imperiului Otoman, dar timpul nu mi-a îngăduit-o; trebuia să ne grăbim foarte mult și îndată după ce am luat cina, am pornit din nou la drum; la două leghe de Cernăuți, se află granița dintre cele două state, unde este stabilit oficiul vamal și apoi se intră în Moldova.

Ținutul acesta până la cel de-al doilea post ⟨vamal⟩ este acoperit cu păduri frumoase, între locurile neîmpădurite se întâlnesc, ici și colo, câteva ⟨petice de pământ cultivat, dar puține. Se schimbă caii în târgul Herța[11], unde nu se mai găsește nici o urmă din obiceiurile noastre. Construcția caselor, mobilierul, portul, limba, totul este schimbat. În Moldova se vorbește un grai cunoscut sub numele de *lingua franca*[12]. În toate provinciile otomane, portul femeilor este veșmântul grec, cel al bărbaților același ca la turci, afară doar că nu poartă turban, căci ⟨acesta⟩ este înlocuit printr-o căciulă de blană destul de asemănătoare cu cușma poloneză.

În fiecare târg sau sat este o căpetenie numită căpitan-ispravnic[13]; cel din Herța, la care am poposit o zi la întoarcerea mea, este deosebit de primitor. El ne-a poftit ⟨așezat⟩ pe un divan[14] mare care constituie mobila obișnuită în țara aceasta și este locul cel mai comod de stat jos, datorită mulțimii de perne care îl acoperă. La urmă, ne-a servit pilaf[15], un fel de mâncare[16] orientală, cu orez și cu găină, care este de obicei foarte bun și n-a precupețit nimic spre a ne oferi o masă bună, nici chiar narghileaua și tutunul excelent care este de primă necesitate în această țară.

Bărbatul acesta, care mi s-a părut înzestrat cu mult bun simț[17], vorbea destul de bine limba italiană, ceea ce mi-a îngăduit să mă întrețin cu el. În țările noastre civilizate se întâlnesc puțini oameni care să practice ospitalitatea într-un fel mai dezinteresat.

De la Herța se merge la Dorohoi[18], un alt târg în jurul căruia se zăresc câteva case îngrijite. Sunt locuințele boierilor sau oamenilor mai de seamă din țară. Toate sunt clădite în același fel, acoperișurile sunt foarte teșite; sunt singuratice în mijlocul unui fel de grădină, chiar atunci când sunt așezate în

---

[9] *Czernowitz.*

[10] *Khotin,* oraș și cetate pe Nistru, azi în Republica Ucraina.

[11] *Hertza,* azi în Republica Ucraina.

[12] De fapt limba română, pe care n-o înțelegea călătorul.

[13] Denumirea eronată aici pentru limba română.

[14] *Sopha.*

[15] *Pilaw.*

[16] *Ragoût.*

[17] *Un sens très droit.*

[18] *Dourougoy.*

oraşe; toate au o prispă[19], unde se poate sta la răcoare, aşezat pe perne pătrate[20], puse pe bănci de piatră rânduite în acest scop.

M-am oprit câteva clipe la Dorohoi, la un bărbat care ne-a dat lapte şi ne-a poftit cu bunăvoinţă în casa lui, pentru a lua prânzul, folosind merindele pe care le adusesem cu noi. Gazda noastră era un grec din Salonic, venit de mult timp în ţara aceasta în alaiul unui domn[21], nu ştiu care anume.

Poarta, pentru care Moldova este o provincie ce îi plăteşte tribut, trimite pentru a o cârmui un principe grec care poartă titlul de domn. Acesta, după ce a plătit ⟨Porţii⟩ tribut, se bucură de o putere nelimitată, dar nu îndrăzneşte // să comită abuzuri de teamă ca plângerile ⟨trimise⟩ împotriva lui la p. 686
Constantinopol să nu îndemne pe sultan[22] să trimită ⟨în ţară un ceauş⟩ pentru a-i lua capul. După cum se vede, autoritatea lui este foarte precară. Veniturile sale constau dintr-un bir destul de uşor, pe care supuşii lui sunt siliţi să-l plătească. Pentru a încasa banii aceştia şi a veghea la împărţirea dreptăţii, sunt numiţi acei căpitani – ispravnici de care am pomenit ⟨mai sus⟩. Deşi birurile nu sunt prea mari, ele alcătuiesc totuşi un venit destul de apreciabil pentru domn care are de altfel puţine cheltuieli de făcut. Ostaşii din garda sa, alcătuită din arnăuţi sau din greci din Dalmaţia, sunt plătiţi de Poartă şi, pe de altă parte, el nu poate întreţine trupe; mai mult, nici un moldovean, indiferent de starea lui, nu poate purta nici ⟨un fel de⟩ armă.

Este adevărat că în timp de pace, nici un turc înarmat nu poate intra nici în Moldova, nici în Ţara Românească, provincii cârmuite de acelaşi regim; nu trebuie trecuţi totuşi la socoteală capugi-başii[23], adică dregătorii însărcinaţi cu îndeplinirea poruncilor sultanului.

De la război[24], ruşii au ocupat toată Moldova şi, în pofida credinţei comune, ⟨ei⟩ sunt departe de a nutri simpatie pentru băştinaşii care regretă cârmuirea otomană şi suspină după clipa în care se vor găsi ⟨în aceeaşi situaţie⟩ ca mai înainte de război. Oricât rău s-ar putea spune – şi pe bună dreptate – împotriva despotismului turc, o observaţie foarte ciudată, dar care s-a făcut pretutindeni, este că nu numai musulmanii, dar chiar şi supuşii ⟨creştini ai⟩ Porţii nu se pot obişnui să trăiască sub o altă cârmuire, indiferent de avantajele care li s-ar face pentru a-i reţine ⟨în ţară⟩. Nu voi încerca să explic acest fapt ciudat, ci mă mulţumesc să-l menţionez; este de natură să uimească ⟨pe cititor⟩ şi poate da naştere la multe reflecţii. Digresiunea aceasta m-a îndepărtat puţin de drumul meu a cărui descriere mă grăbesc să o reiau.

De la Dorohoi, am mers la Botoşani[25], un orăşel destul de frumos şi, după Iaşi, unul ⟨din oraşele cele mai mari din Moldova⟩. ⟨Aici⟩ sunt case frumoase ale boierilor şi înfăţişarea lor este destul de plăcută; se află aproape de jumătatea drumului dintre Cernăuţi şi Iaşi, la 25 de leghe dintre unul şi

---

[19] *Péristyle.*

[20] *Carreaux.*

[21] *Hospodar.*

[22] *Le grand seigneur.*

[23] *Kapigi-bachi*, căpetenia portarilor seraiului.

[24] Este vorba de războiul austro-ruso-turc (1787–1791).

[25] *Boutuchan.*

celălalt ⟨oraş⟩. Ne-am oprit aici numai pentru a schimba caii şi am plecat de îndată. Ţinutul era din ce în ce mai pustiu, ⟨cu⟩ câteva urme foarte rare de cultivarea ⟨pământului⟩ şi foarte puţine locuinţe.

Am ajuns la Iaşi ⟨în ziua de⟩ sâmbătă 20 ⟨decembrie⟩, după nouă zile şi zece nopţi de călătorie cea mai grea şi totodată cea mai rapidă (după ce am trecut prin Larga, ⟨loc⟩ unde s-a dat, în războiul trecut, bătălia cu acest nume[26], câştigată de mareşalul Rumianţev[27]). Dat fiind că de data aceasta n-am petrecut la Iaşi decât 24 de ceasuri şi că la înapoierea mea am stat aici şase zile, voi vorbi despre acest oraş la întoarcerea mea. Ne-am oprit timpul necesar, pentru a ne hrăni şi odihni puţin, ⟨cât⟩ şi pentru a înlesni contelui de Langeron[28] – care pleca înaintea ⟨noastră⟩ şi urma să ducă scrisorile noastre cneazului Potemkin[29] – să câştige puţin avans. Prinţul de Ligne[30] îmi dăduse o scrisoare pentru cneazul Potemkin, cu care se împrietenise foarte mult în timpul şederii sale în armata rusă. De altfel venind împreună cu principele Charles, eram aproape sigur că voi fi bine primit; în afară de aceasta, o sosire atât de neaşteptată ar fi putut să nu aibă mare succes, dar pricinile pe care le-am arătat dându-mi o deplină încredere, am pornit la drum la 21 ⟨decembrie⟩ spre a mă duce la Bender, unde era cartierul general.

Ţinutul până la câteva leghe de acest din urmă oraş este aproape la fel
p. 687 ca ⟨cel⟩ înainte de Iaşi. Se trece Prutul pe un pod de vase şi // puţin după aceea urci pe un muncel acoperit de păduri frumose, dar ⟨având⟩ un povârniş de o lungime înnebunitoare pentru călătorii grăbiţi. Mai sunt încă unele case şi câteva ţarini cultivate până la ⟨o distanţă de⟩ şapte sau opt leghe de Bender[31], unde pătrunzi într-o ⟨regiune de⟩ deşerturi care se întind până la Marea Neagră şi la Dunăre. Aceste deşerturi alcătuiesc ⟨regiunea⟩ numită Basarabia, locuită odinioară de tătarii nogai, astăzi aproape lipsită în întregime de locuitori şi părăginită. Am ajuns la Bender la 22 ⟨decembrie⟩ către orele cinci după amiază; am tras la contele Roger de Damas[32], destul de cunoscut pentru buna sa purtare şi succesele lui în ţara aceasta. Nu l-am putut niciodată lăuda îndeajuns în toate privinţele, dar mai ales datorită sfaturilor pe care nu a încetat să mi le dea în felul cel mai sincer, cel mai prietenesc, ⟨sfaturi⟩ cărora datorez beneficiile şi bună starea de care m-am bucurat în ţara aceasta.

Coborând din trăsură, m-am trezit în toate stările când am aflat de la valetul ⟨contelui de⟩ Damas că se sfârşise campania şi că el ⟨Damas⟩ ⟨urmează⟩ să plece îndată în Franţa. Daţi-vă seama de desperarea noastră şi închipuiţi-vă cea mai penibilă situaţie în care ne puteam afla ⟨şi⟩ ⟨tot⟩ nu aţi putea avea decât o slabă idee de ⟨cea⟩ a noastră. În mijlocul tristelor noastre gânduri a

---

[26] Bătălia de la Larga câştigată de ruşi, la 7 iulie 1770.

[27] *Roumianzow.* Piotr Aleksandrovici Rumianţev (1725–1796), feldmareşal, generalisimul trupelor ruse în războiul ruso-turc (1768–1774).

[28] Alexandru, conte de Langeron (1763–1831), vezi relatarea sa în volumul de faţă.

[29] *Prince Potemkim.* Grigori Aleksandrovici Potemkin (1736–1791), feldmareşal, favoritul Ecaterinei a II-a, comandantul trupelor ruse în războiul austro-ruso-turc (1787–1791).

[30] Charles-Joseph de Ligne (1725–1814), general în armata austriacă şi apoi în armata rusă. Pentru amănunte, vezi volumul de faţă.

[31] Tighina.

[32] Roger de Damas (1765–1823). Vezi volumul de faţă.

sosit contele de Damas şi ne-a confirmat, prin povestirea sa, zădărnicia călătoriei noastre şi, prin urmare, desperarea noastră; totuşi o rază de speranţă ne-a trezit din starea noastră de spirit. Ne-a spus că în acea clipă fusese informat că se dă un atac împotriva Ismailului. Această licărire de speranţă, deşi era slabă, ne-a redat puţin calmul şi curajul şi ne-am pregătit să mergem la cneazul Potemkin ce era informat de venirea noastră.

Cneazul Potemkin ocupa la Bender reşedinţa paşalei. Am intrat printr-un portic şi o sală ce era plină de ofiţeri de toate gradele care nu erau primiţi în prezenţa lui decât la anumite ore. Am fost introduşi îndată...

⟨Urmează povestirea asediului cetăţii Ismail, cucerită de ruşi⟩

Am sosit, contele de Damas şi cu mine, la 1 ianuarie 1791, pentru cină, la Bender, unde am ajuns cu câteva ceasuri înaintea prinţului de Ligne, căruia voiam să-i pregătim o locuinţă. Durerea pe care i-o pricinuise rana în timpul drumului îl silise să se oprească într-un sat la câteva leghe de acest oraş pentru a se odihni. Cneazul Potemkin ne-a primit cu neţărmurită bunăvoinţă şi bunătate. Deşi caii lui fuseseră înhămaţi de mai multe zile, călătoria sa era puţin probabilă, iar noi l-am scârbit cu desăvârşire, spunându-i cât de hidos era spectacolul acestui oraş nenorocit şi al împrejurimilor sale[33]. El s-a hotărât, aşadar, să se întoarcă mai întâi la Iaşi, unde trebuia să petreacă o parte din iarnă, înainte de a se înapoia la ⟨St.⟩ Petersburg. A plecat într-adevăr la 1 ⟨ianuarie⟩ dis-de-dimineaţă şi noi l-am urmat seara, reluând acelaşi drum pe care îl făcusem cu şase săptămâni mai înainte. La douăsprezece leghe de Iaşi, plictisit de încetineala călătoriei noastre, am pornit mai înainte şi am ajuns călare în oraşul acesta la 6 ⟨ianuarie⟩ seara. Apropiindu-mă de această capitală a Moldovei, am fost impresionat de o lumină care părea să se ridice deasupra oraşului şi a cărei cauză nu o cunoşteam; intrând ⟨în oraş⟩ mi-am dat seama că era ⟨vorba de⟩ o iluminaţie în cinstea cneazului, căruia i se pregătea o serbare pentru a-i celebra sosirea. Am anunţat că voi face o scurtă descriere a acestui frumos oraş şi mă grăbesc să-mi îndeplinesc făgăduiala //.

Oraşul Iaşi, capitala întregii Moldove, este aşezat în mod plăcut pe p. 688
povârnişul a două dealuri; este destul de mare, foarte populat şi plin de viaţă.

Uliţele sunt largi şi mai curate decât acelea din majoritatea oraşelor acestor ţinuturi; sunt podite cu scânduri şi în acele ⟨uliţe⟩ locuite de negustori, se află umbrare[34] foarte comode pentru oamenii care merg pe jos. Cele mai multe case sunt clădite din lemn şi ⟨au⟩ un singur cat, dar acelea ale boierilor, oamenii cei mai de seamă din ţară, sunt clădite din piatră. Arhitectura ⟨lor⟩ este tot atât de plăcută pe cât este de îndemânatică împărţeala ⟨odăilor⟩. Scara se află de obicei la exterior şi duce la un peristil care este în afară şi sprijinit de coloane. O sală foarte mare ocupă toată lăţimea clădirii, cele două extremităţi ⟨ale ei⟩ sunt prevăzute cu ferestre lângă care ⟨sunt⟩ sofale – sau pentru a folosi expresia ⟨obişnuită⟩ a ţării ⟨acesteia⟩ divane – şi care oferă locul de şedere cel mai confortabil; aceste divane fiind aşezate de obicei unul spre nord şi celălalt spre sud, se alege unul din cele două divane

[33] Este vorba de oraşul Ismail, la a cărei cucerire nu luase parte cneazul Potemkin.

[34] *Arcades*, bolţi.

potrivit anotimpului. Celelalte apartamente nu au alte mobile decât aceste divane, unde bărbaţii şi femeile îşi petrec cea mai mare parte din timp. Femeile sunt foarte pretenţioase în privinţa gătelii lor; dar ochii noştri nu sunt obişnuiţi, găsesc puţin farmec în acest fel de îmbrăcăminte ce nu pune în evidenţă talia şi care dă femeii ce o poartă o înfăţişare greoaie şi puţin plăcută. Boneta împletită cu pene şi cu flori pe care şi-o pun pe părul lor nepudrat mi se pare de un gust mai bun în toate privinţele[35].

Cele mai multe dintre aceste doamne sunt grecoaice din Constantinopol sau cel puţin au fost în acest oraş; ele au tot atâtea pretenţii de a cunoaşte această capitală ⟨câte au⟩ doamnele noastre din provincie să fi făcut o călătorie la Paris. Unele vorbesc ⟨limba⟩ franceză şi italiană şi, deşi educaţia lor a fost puţin îngrijită, sunt unele a căror conversaţie nu este neplăcută. Aceste două limbi ⟨franceza şi italiana⟩ sunt mai răspândite printre bărbaţi şi nu arareori găseşti unii cărora literatura noastră nu le este străină[36]. În general, boierii pe care i-am văzut şi cu care am putut sta de vorbă mi s-au părut foarte străini de starea de ignoranţă şi stupiditate la care ruşii încearcă să ne convingă că sunt reduşi – fără îndoială –, pentru a justifica aroganţa şi prostul tratament la care îi supun şi pe care ei ⟨boierii⟩ nu-l merită în nici un chip.

Prinţul de Ligne care a stat câteva luni cu ei, când comanda un corp de austrieci, emite eronat aceeaşi judecată. Moldovenii nu vorbesc niciodată de şederea lui printre ei decât cu plăcere şi cu regret adânc; sentimentele acestea fac tot atâta cinste purtării pe care a avut-o pe cât de puţin fac celor care l-au înlocuit. Am fost de faţă la mai multe sindrofii şi la baluri date de marii boieri; acolo nu se dansează decât dansuri naţionale sau dansuri greceşti[37]. Cele dintâi sunt alcătuite dintr-un cerc mare de bărbaţi şi de femei amestecaţi; mişcările capului şi braţelor au un rol tot atât de important ca acela al picioarelor. Ariile nu sunt prea plăcute şi nu au nimic interesant în afară de originalitatea lor. Dansurile greceşti sunt mult mai picante şi se recunoaşte în mod vădit ⟨influenţa⟩ celor care se văd ⟨reprezentate⟩ pe baza reliefurilor antice. De altfel traiul ⟨zilnic⟩ al moldovenilor este acelaşi cu cel al turcilor cu ceva mai multă activitate. Felurile lor de mâncare şi aplecarea lor pentru tutun şi cafea sunt exact aceleaşi şi această uniformitate de moravuri şi de obiceiuri este demnă
p. 689 de a fi remarcată între două popoare // a căror religie este atât de diferită. Ca şi turcii, au nevoie de curăţenie, ceea ce îi face să folosească extrem de mult băile. Aceste băi sunt total diferite de cele pe care le folosim noi; sunt mai degrabă etuve în care stai timpul necesar pentru ca sudoarea să curgă prin toţi porii; atunci eşti spălat cu apa care este răcită treptat, după care eşti întins pe un pat, unde eşti masat de bărbaţi sau de femei, după plac, apoi, după ce ţi s-a

---

[35] Vezi şi observaţiile contelui de Langeron din volumul de faţă.

[36] Aceste păreri sunt confirmate de scrisoarea lui Langeron din Iaşi, 16/28 februarie 1810: „Toţi boierii noştri, foarte civilizaţi în pofida bărbilor lor, calpacelor lor mari şi narghilelelor, sunt interesanţi a fi cunoscuţi şi frecventaţi" (L. Pingaud, *Les Français en Russie et les Russes en France*, Paris, 1886, p. 350, n. 2).

[37] Despre dansuri scrie Langeron care se inspiră, ca şi Richelieu, din scrisoarea prinţului de Ligne către Ségur, din 1 decembrie 1788 (*Mémoires et mélanges historiques et littéraires*, I, p. 109–218).

dat o ceaşcă de cafea şi o pipă, eşti lăsat liniştit să cazi pradă unui somn dulce şi uşor de care te bucuri întotdeauna după o asemenea baie.

Oraşul Iaşi este ⟨un oraş⟩ foarte negustoresc. Aici se găsesc din belşug toate mărfurile orientale şi comerţul care se practică cu Polonia şi Germania este de asemenea considerabil. Cu un regim mai puţin arbitrar şi cu puţină încurajare din partea cârmuirii, provinciile Moldovei şi Ţării Româneşti ar ajunge extrem de productive, căci pământul lor este roditor şi ar putea uşor îndestula o populaţie de patru ori mai mare decât cea pe care o au astăzi. Nu m-aş mira, ca cneazul Potemkin să fi avut ideea să i se cedeze aceste două provincii – aşa cum s-a răspândit anul trecut zvonul în Europa – şi să le transforme într-o ţară suverană independentă, pe care împărăteasa i-ar fi dat-o lui şi urmaşilor lui, dar punctul acesta este considerat astăzi o himeră şi se simte că puterile aliate cu Turcia nu ar fi consimţit la un astfel de aranjament care, de altfel, după părerea mea, ar fi foarte avantajos pentru aceste două provincii[38].

Am rămas la Iaşi şapte zile, pe care le-am petrecut în serbări şi petreceri. Cneazul Potemkin ne-a copleşit cu dovezile ⟨sale⟩ de bunătate şi de interes ⟨faţă de noi⟩. În timpul acestei şederi ⟨la Iaşi⟩, m-am convins de adevărul celor mai multe trăsături pe care le-am arătat ca formând baza caracterului său.

Pentru a ne reţine ⟨la Iaşi⟩, cneazul a folosit stăruinţele cele mai amabile, dar starea în care părăsisem Franţa l-a îndemnat pe contele de Damas şi pe mine să ne apropiem ⟨cât mai mult⟩ pentru a fi în măsură să aflăm veşti ⟨de acolo⟩ şi dorinţa de a se apropia de tatăl său îndemna pe principele Charles ⟨de Ligne⟩ să-şi grăbească plecarea. Am fixat-o, în mod irevocabil, la 14 ⟨ianuarie 1791⟩ şi am îndeplinit acest proiect ⟨chiar⟩ în seara acestei zile, ⟨dar⟩ nu fără a făgădui că ne vom întoarce pentru a lua parte la campania următoare, dacă treburile noastre personale sau împrejurările în care s-ar afla ţara noastră ne-ar îngădui-o.

Reîntoarcerea noastră nu a fost nici tot atât de rapidă, nici tot atât de obositoare cum fusese prima noastră călătorie şi am ajuns la Viena la 25 ianuarie, după o absenţă de 74 de zile.

---

[38] Aceste observaţii au fost scrise de ducele de Richelieu, după moartea lui Potemkin (5 octombrie 1791) şi înainte de încheierea păcii de la Iaşi (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792).

GENERALUL ALEXANDRE DE LANGERON

(1763–1831)

Contele Louis-Alexandre Andrault de Langeron s-a născut la Paris, în 1763. În 1782–1783, a luat parte la războiul de independenţă al coloniilor americane, răsculate contra măsurilor unilaterale ale guvernului de la Londra, care a dus la crearea Statelor Unite. Înapoiat în Franţa, el înaintează la gradul de colonel. În 1789, Langeron este ales deputat supleant al nobilimii din provincia sa la Statele Generale. Este invitat în acest an de prinţul Heinrich de Nassau-Siegen (german, naturalizat francez, ce se afla în acel moment în slujba Rusiei, pentru care repurtase un frumos succes naval în faţa Oceakovului), ca să se alăture şi el acelor francezi ce se ilustraseră în victoria de la Oceakov; el a început prin a refuza ofertele ce i se făceau, dar curând s-a căit de acest răspuns şi a solicitat, în 1790, o nouă invitaţie. A pornit deci în Rusia, unde a fost îndată folosit de Nassau în operaţiile navale pe care le conducea contra Suediei care, împinsă de Anglia, a dat un ultimatum Rusiei, cerându-i să renunţe la toate câştigurile obţinute după războiul ruso-turc precedent, încheiat în 1774 la Kuciuk Kainargi. După o victorie strălucită a lui Nassau, urmată de o înfrângere neaşteptată, a urmat o pace nesemnificativă între combatanţi.

Cum teatrul principal de acţiune se afla acum la Dunăre, unde comanda Potemkin, Langeron a venit să i se înfăţişeze la Bender. Despre atmosfera frivolă de Curte ce domnea acolo, cu toate favoritele ce-l înconjurau pe stăpânul atotputernic, dedat plăcerilor, strecoară ceva contesa Golovin în memoriile sale, dar lăsând mai mult a fi citit între rânduri. Sosirea ei a coincis cu cea a lui Langeron, pe care îl aminteşte în treacăt. De la amândoi avem o schiţă rapidă a cadrului în care se ţinea acea Curte. Contesa descrie interiorul casei turceşti în care şedeau favoritele momentului: celebra Sofia de Witt şi prinţesa Golâţin, amândouă aduse de soţii lor, care serveau ca generali în armata masată la Dunăre. În memoriile lui Langeron este descris cadrul exterior cu oraşul distrus aproape în întregime şi doar cu câteva case răzleţe, în care se petrecea în mijlocul unui fel de pustiu nesfârşit.

În cursul ostilităţilor, nu o dată, s-au ivit încetări ale focului temporare, de-a lungul cărora comandanţii de ambele părţi îşi făceau amabilităţi, când se pierdea aproape noţiunea unui război adevărat. Acum părea să se încheie o asemenea perioadă. Era aşteptată sosirea flotilei ruseşti pentru atacarea cetăţilor dunărene turceşti. Potemkin se duce să o inspecteze şi se înapoiază la 28 septembrie. După această dată, îşi cere şi Langeron slobozirea de plecare pentru a trece în Franţa, unde soţia sa trăgea să moară. El s-a înapoiat în grabă la armată cu teama de a nu sosi prea târziu pentru asaltul Ismailului, deosebit de sângeros, din care grupul francezilor a scăpat nevătămat, acoperindu-se de glorie. Dar, după pătrunderea în oraş şi ocuparea sa, cuceritorii au ucis pe toţi locuitorii, fără deosebire de sex, fie că era vorba de luptători ori de oameni fără apărare: femei, copii şi bătrâni. Populaţia era compusă din: turci, tătari şi evrei dedaţi comerţului, şi avea, de asemenea, o mahală mărginaşe cu români. După asalt, Potemkin s-a lăsat convins de cei din jurul său să nu se ducă să arunce măcar o privire asupra teatrului măcelului, ca să nu se impresioneze prea rău, şi a plecat deci la Iaşi. Acolo, balurile şi petrecerile cele mai fastuoase se ţineau lanţ. Ca să ajungă de la Ismail la Iaşi lui Langeron i-au trebuit opt zile. Nu erau cai, nici căruţe, nici alimente de nici un fel. Se murea literalmente de foame, neputându-se pleca mai departe. Odată ajuns la Iaşi în preajma lui Potemkin, Langeron a fost

fermecat de schimbarea petrecută în el. Nu mai rămăsese nimic din vechea lui morgă. Plin de veselie, de duh şi de bunăvoie, stătea până târziu noaptea cu un mic grup de persoane privilegiate care putuseră ajunge până aici. Langeron a mai stat aproape 3 săptămâni după plecarea tovarăşilor săi, îndreptându-se apoi spre Viena.

În martie, Potemkin a luat drumul St. Petersburgului, de care nu s-a mai putut despărţi decât cu greu, la porunca imperioasă a ţarinei. În lipsa lui, comanda generalul Repnin, lăsat fără bani şi fără mijloace. Încep acţiuni la: Măcin, Hârşova şi Babadag. Obiectivul principal era cetatea Brăila. La înapoierea sa, Potemkin îşi stabileşte cartierul general la Galaţi, unde curând se declară o epidemie foarte violentă de malarie în rândul ostaşilor ruşi. Mulţi ofiţeri au fost seceraţi atunci, printre care şi cumnatul ţareviciului Pavel Petrovici. Ar fi trebuit mutat cartierul din zona contaminată, dar Potemkin simţindu-se bine în casa frumoasă din Galaţi, splendid mobilată, nu se hotăra la aceasta. Dar iată că se îmbolnăveşte şi el şi de îndată are loc mutarea la Iaşi. De altminteri, congresul de pace fusese fixat în acest oraş şi războiul era de fapt oprit. La 24 august – 5 septembrie 1791 porneşte Langeron din Iaşi spre Viena. La 25 august – 6 septembrie zoreşte şi Potemkin spre Nikolaiev şi moare la marginea drumului, la 40 de verste de oraş. Cu acest punct final se încheie Jurnalul campaniei ruso-turce din anii 1790–1791.

În cursul anilor 1792–1793, Langeron ia parte la campania aliată contra Revoluţiei Franceze, purtată sub conducerea ducelui de Brunswick (Braunschweig). După lichidarea acesteia, îşi reia serviciul în armata rusă, alături de tovarăşul său de luptă, ducele de Richelieu, viitorul întemeietor al Odesei (1794). Ajuns general, el comandă o divizie rusească la Austerlitz, care este învăluită în înfrângerea totală a aliaţilor şi el însuşi criticat. Dar în anul următor, Langeron revine la teatrul operaţiilor de la Dunăre, în războiul ruso-turc din anii 1806–1812. Îndată după pacea de la Bucureşti, el ia parte la luptele de apărare contra invaziei lui Napoleon din 1812. În continuare, participă la „Bătălia Naţiunilor" (Leipzig), unde comandă un corp de 50 000 de ruşi, intră în Paris (1814) şi este prezent şi la operaţiile finale din perioada celor „100 de zile" (1815). Încă din 1814 fusese numit guvernator al Odesei şi Rusiei noi până în 1822, când este dizgraţiat de ţar, intrat în faza sa ultimă de guvernare ultrareacţionară.

Sub Nicolae I, el este din nou în situaţia de a fi consultat în privinţa purtării unui viitor război ruso-turc. În 1826, Langeron schiţează un întreg plan de campanie având a se desfăşura în Principate. El exercită o comandă în războiul din 1828–1829, cu care acest prilej mai revine odată în Bucureşti, unde, de astă dată, constată progresele remarcabile ale elementelor româneşti cu care are de-a face. Înainte de încheierea campaniei, el cere rechemarea sa, neadmiţând să servească sub ordinele generalului Diebici. Doi ani după aceea, murea la St. Petersburg, la 4 iulie 1831, în vârstă de 68 de ani.

De la Langeron au rămas nişte memorii manuscrise, redactate în mai multe etape, al căror text original se păstrează în arhivele Ministerului Afacerilor Străine de la Paris (Quai d'Orsay). Este desigur o întrebare de ce acest francez intrat cu totul în rosturile împărăţiei ruseşti şi-a încredinţat documentele sale patriei sale dintâi. Din materialul inedit a fost publicat mai întâi, la 1889, în Colecţia Documentelor Hurmuzaki, şi anume în Supliment I[3], p. 70–370, partea privind participarea sa la campania ruso-turcă din 1790–1791, apoi la cea din 1806–1812, petrecută pe teritoriul nostru, redând şi o icoană colorată a perioadei de ocupare a ţărilor noastre de către armata rusă. Prima tranşă referitoare la anii 1790–1791 este redată în mod destul de fragmentar, sub formă de extrase întrerupte prin puncte de suspensie. Este evident că a fost operată o selecţie, omiţându-se părţile ce puteau părea fără interes pentru cel ce indica ce anume trebuia copiat. Dar intervine aici un criteriu subiectiv şi se manifestă o lipsă de continuitate în naraţiune care este sporită de faptul că sunt notate diferite episoade petrecute în locuri diferite, fie simultan, fie într-o ordine, care nu mai reiese destul de clar. Apoi, nu se înţelege dacă subtitlurile porţiunilor mai importante aparţin originalului în totalitate sau nu. Întrebări care îşi au rostul, întrucât avem de-a face cu un text al cărui fir este reluat de mai multe ori. Vedem că reminiscenţele proprii din 1790–1791 sunt precedate în text de *Notiţa despre Moldova şi Ţara Românească,* p. 70–76, ce poartă marginal în paranteză data *1824*. Cine este autorul acestei datări? După aceea, urmează în transcrierea din Hurmuzaki un fragment din vestita

scrisoare a prinţului de Ligne, trimisă din Iaşi la St. Petersburg, la 1 decembrie 1788, fragment inclus chiar de Langeron în evocările sale ce se încheie la p. 84, încât nu se distinge prea bine unde încetează scrisoarea şi unde reîncep reminiscenţele. La acestea se adaugă ciudăţeniile tablei de materii a Suplimentului din Hurmuzaki, în care editorul sare de la data scrisorii lui Ligne (1 decembrie 1788) la data momentului din reminiscenţe (iulie 1789) ce urmează. Această bucată se intitulează: *Rezumatul campaniilor din 1787–1788 şi 1789 purtate de ruşi contra turcilor în Basarabia, în Moldova şi în Kuban.* Ea este urmată de un alt rezumat: *Campaniile din 1788 şi 1789 ale austriecilor contra turcilor,* ce poartă în tabla de materii tot data de iulie 1789. Numai după aceasta, la p. 92, începe propriu-zis fragmentul din *Jurnalul* lui Langeron, în care este descrisă mai întâi ambianţa de la cartierul lui Potemkin, de la Bender, înainte de a-şi descrie venirea sa acolo. Aşadar, *Jurnalul* propriu-zis ocupă paginile 92–106, celelalte bucăţi reprezentând introduceri în materie, anume: prologul la campania rusă dinainte de sosirea sa, în care intră şi scrisoarea lui Ligne din 1788, precum şi o prezentare a situaţiei austriecilor, în anii 1788–1789, folosind relatarea lui Roger de Damas, martor ocular al înfrângerii de pomină de la Giurgiu.

O încercare de reconstituire a momentelor de redactare a acestor reminiscenţe pune accentul mai întâi pe titlul de *Jurnal* dat povestirii ce începe cu sosirea la Bender. Este probabil că la baza textului de la p. 92–106 a stat un jurnal. Care a fost prelucrat pare-se în 1796, adică într-un moment de revenire în armata rusă, după eşecul campaniei emigranţilor, când indicarea rolului jucat în războiul austro-ruso-turc şi mai ales participarea la asaltul Ismailului puteau oferi recomandarea cea mai temeinică pentru un emigrant apatrid. Data de 1796 este notată de editor de două ori, o dată marginal la titlu (p. 64) şi apoi ca notă de subsol: *Ce document a eté rédigé en 1796.* Titlul este *Russie – Campagne contre les turcs (1790–1791), par le Comte de Langeron.* Ulterior, oare în 1824 (?), autorul avea să-i adauge notiţa despre Principate în legătură cu acea campanie. O serie de note de subsol trimit la scene din 1808 sau 1811 spre a ilustra unele judecăţi ale sale. Alte note de subsol sunt din 1822 şi 1824. Avem deci o suprapunere de judecăţi şi concluzii pe baza unei experienţe destul de lungi. În concluzie, am crede că elaborarea textului s-a făcut în doi timpi: mai întâi la 1796, apoi, probabil, pe la 1824 în timpul disponibilităţilor pricinuite de dizgraţia survenită în 1822. Redactarea aceasta din urmă adăuga la actul I al campaniei din războiul încheiat la Iaşi lunga urmare a războiului din 1806–1812, toată această dare de seamă având probabil a fi înfăţişată parţial şi cu unele precauţii noului ţar Nicolae I, faţă de care invoca lunga sa experienţă de campanii antiturceşti.

Dar alături de această parte de memorii, manuscrisul lui Langeron mai conţinea o parte destul de bogată constând din relatarea campaniilor purtate contra lui Napoleon de-a lungul anilor 1812–1814. Textul rămas inedit până în 1902 a fost publicat sub titlul următor: *Mémoires de Langeron, général d'infanterie dans l'armée russe, campagnes de 1812, 1813, 1814,* publiés d'après le ms. original pour la Société d'Histoire Contemporaine par L.-G. F. (Fabry), Paris, 1902, 524 p. Ar fi desigur de cel mai mare interes ca să cunoaştem *textul integral* al Jurnalului campaniilor antiturceşti filtrat cu economie în Suplimentul Hurmuzaki.

Trebuie semnalat aici că interesul cel mare trezit de evocările lui Langeron se referă în primul rând la anii 1807–1812, care depăşesc, din păcate, cadrul volumului de faţă. Ca şi prinţul de Ligne, Langeron l-a citit pe Carra şi a reţinut ceva din tonul său de zeflemea uşoară şi transpunere caricaturală, fără însă acea picurare de otravă distilată de pana sa.

De Langeron s-a ocupat, între alţii, şi Léonce Pingaud, autorul volumului *Les Français en Russie,* Paris, 1880, în care a fost vorba şi de Roger de Damas. O analiză cuprinzătoare a efectuat-o Nicolae Iorga în *Istoria românilor prin călători,* vol. III, ed. a II-a, p. 37–46. O versiune românească a notiţei despre Moldova şi Ţara Românească a dat-o G. Bezviconi, în volumul său: *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, p. 147–156, ca şi Georgeta Penelea, *Ţările Române în timpul războiului din 1806–1812 văzute de ofiţerii superiori ruşi: A. de Langeron şi P. V. Ciceagov,* în „Revista de istorie", tom. 41 (1988), nr. 7, p. 673–681. Mai vezi, cu un caracter mai special, şi studiul lui Victor Spinei şi Michaela Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron,* în „Hierasus. Muzeul judeţean Botoşani", vol. 9 (1994), p. 363–395.

JURNALUL CAMPANIILOR FĂCUTE ÎN SERVICIUL RUSIEI ÎN 1790 DE GENERALUL CONTE DE LANGERON[1]

p. 70

1790

Moldova. Moldova din care împărăteasa Sf. Imperiu Romano-German, Maria-Tereza, a avut dibăcia să-şi asigure o mică parte – Bucovina –, ca preţ al rolului ei de mediatoare în 1774, este un patrulater mare, lung de aproape 320 de verste şi larg de 300 de verste. Este aşezată între gradele 45 latitudine nordică şi între 44–49 longitudine. Se mărgineşte la miazănoapte cu Podolia – provincie polonă – şi cu Nistrul, la miazăzi cu Dunărea, la răsărit cu Basarabia[1 bis], care făcea parte odinioară din această ţară, şi la apus cu munţii Transilvaniei şi cu Milcovul care o desparte de Ţara Românească.

Această ţară este împărţită în două părţi şi în 16 judeţe. Oraşele sale principale sunt: Iaşi care este capitala – are 30 000 de locuitori şi este reşedinţa domnului Moldovei –, Botoşani, Chişinău, Roman, Tecuci, Orhei, Soroca, Bacău, Bârlad, Vaslui, Galaţi, Focşani.

Dunărea, Nistrul, Prutul, Siretul sunt râurile cele mai însemnate care o străbat. O mulţime de alte râuri mai mici se varsă în aceste patru râuri. Ele aduc rodnicie regiunii pe care o udă şi deschid drumuri comerţului.

Ţara Românească. Ţara Românească este un fel de oval, lung de aproape 300 de verste şi lat de 180 de verste, cuprins între gradele 43 latitudine şi 46 longitudine.

Se mărgineşte la nord cu Transilvania, la răsărit cu Siretul şi Moldova, la sud cu Dunărea şi la apus cu Serbia. //

Munţii Ţării Româneşti, care încep lanţul munţilor Carpaţi şi continuă în p. 71
Transilvania şi în Ungaria sunt foarte înalţi.

Ţara Românească este împărţită în două părţi, cea Mare şi cea Mică[2], dintre care una are 12 judeţe şi cealaltă 5.

Oraşele sale principale sunt: Bucureşti – capitala şi reşedinţa domnului Ţării Româneşti are 60 000 de locuitori – Târgovişte, Craiova, Râmnic, Buzău, Brăila şi Giurgiu (aceste două oraşe din urmă aparţin turcilor; voi avea prilejul să le descriu).

În afară de Bucureşti şi Iaşi, celelalte oraşe din aceste două provincii nu ar fi socotite în Franţa şi în Germania decât ca nişte târguri mai mari.

Râurile: Ialomiţa, Oltul, Dâmboviţa, Jiul şi torentele Râmnic şi Buzău udă Ţara Românească şi se varsă în Dunăre, curgând aproape toate de la nord la sud.

Moldova şi Ţara Românească

Aceste două ţări au fost locuite odinioară de geţi şi daci al căror trecut îndepărtat este foarte nelămurit şi puţin interesant. Roma i-a supus, dar ei au

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în Hurmuzaki, *Supl. I/3, p. 70 şi urm.*

[1 bis] De fapt Bugeacul, partea sudică a Basarabiei, anexată de turci la 1538.

[2] Oltenia.

silit-o adeseori să-şi oprească înaintarea sau să răzbune devastările lor. În sfârşit, Roma a făcut ca aceste două provincii lipsite de locuitori (!) în urma războaielor, locul de surghin[3] al nenorociţilor pe care politica senatului sau tirania împăraţilor îi scoate din patria lor. De aceea românii pretind că se trag din romani şi le-au adoptat numele cu mulţumire. Este neîndoios că ei par să aibă o oarecare asemănare cu acest popor atât de lăudat, dar această asemănare este mult slăbită de trecerea vremii şi de regimul la care au fost supuşi.

Sarmaţii, hunii, cunoscuţi odinioară sub numele de sciţi (!) şi izgoniţi din vetrele lor de către alţi barbari, au năvălit asupra Europei, au prădat şi au cucerit rând pe rând şi de mai multe ori Moldova şi Ţara Românească. Aceste două provincii, ba subjugate de vecinii lor, ba eliberate de sub jugul lor, au fost când libere, când tributare, dar întotdeauna sub conducerea unor căpetenii pe care le alegeau ele înşile sub numele de domni. Mai mulţi dintre aceşti conducători au oprit cuceririle turcilor, când s-au revărsat asupra Europei după ce au distrus Imperiul Bizantin.

În sfârşit, după o lungă alternare de succese şi insuccese, un Bogdan[4], domn al Moldovei, fiul lui Ştefan[5] care înfrânsese trupele sultanului Baiazid[6], văzând că nu poate să ţină piept multă vreme turcilor, a socotit (poate destul de rău) că ar fi mai bine pentru ţara sa să ajungă tributară sultanului şi să şi-l facă ocrotitor, decât să fie distrus sau întemniţat de el. În 1523 (!)[7], el a cumpărat prietenia lui, mulţumită unui tribut destul de mic şi sultanul a fost foarte mulţumit de această înfrângere.

Dar încetul cu încetul, turcii, din protectori ce erau, au vrut să ajungă stăpâni. Moldovenii, din partea lor, căutau să se elibereze de orice fel de bir. Turcii au izbândit până în cele din urmă, dar nu au cuprins niciodată Ţara Românească şi Moldova ca părţi integrante ale împărăţiei lor: ei s-au mulţumit să răpească locuitorilor o mare parte din privilegiile lor şi i-au îngrădit între cetăţile: Hotin[8], Bender, Cetatea Albă, Ismail, Chilia, Brăila, Giurgiu, Turnu ce au pus să fie construite anume şi unde ţin garnizoană.

Aceste oraşe au, la vreo 15 sau 20 de verste depărtare de zidurile lor, un ţinut care a fost despărţit de Moldova şi Ţara Românească şi care se numeşte
p. 72 „Raia"[9]. Aparţine, ca proprietate, turcilor, dar restul celor două // provincii a continuat să fie cârmuit de cei doi domni numiţi de sultan şi care îi plăteau un tribut nespus de mare.

Aceşti domni nu sunt despoţi în fapt, deşi în drept dispun adesea de o autoritate despotică. Ei au mari privilegii şi multe venituri. Au miniştri, şambelani, paji etc.

Tribunalul care se numeşte Divan este alcătuit din boierii băştinaşi. Preşedintele de fapt al acestui divan este marele vistier al ţării care face acolo

---

[3] Se referă aici evident – printre altele – la exilul lui Ovidiu.

[4] Bogdan al III-lea cel Orb, domn al Moldovei (1504–1527).

[5] Ştefan cel Mare (1457–1504).

[6] Baiazid al II-lea; sultan (1481–1512). De fapt principalele lupte ale lui Ştefan cel Mare cu turcii au avut loc în timpul lui Mahomed al II-lea (1457–1481).

[7] Corect: 1513.

[8] Hotinul a ajuns raia abia la 1712, sub Nicolae Mavrocordat.

[9] În text *Paya*.

aproape tot ce vrea el; Divanul este curtea supremă de judecată; împarte sau trebuie să împartă suveranitatea cu domnul şi purcede foarte arbitrar, deoarece nu se ţine seamă de legile scrise (care rămân tot codul lui Justinian), ⟨întrucât⟩ câtimea şi valoarea plocoanelor ce se aduc noului vistier şi celorlalţi membri ai Divanului influenţează de obicei judecarea procesului şi adeseori cu atâta neruşinare, încât afli trei sau patru hotărâri contradictorii pentru aceeaşi pricină.

Domnii nu rămân în scaun decât un anumit timp – de obicei 7 ani, dar niciodată mai mult – şi în tot acest timp, cât şi după înapoierea lor la Constantinopol, ei nu pot nădăjdui să mai trăiască o zi măcar, dacă sunt bogaţi sau sunt bănuiţi a fi bogaţi.

Demnitatea de domni ai Moldovei şi ai Ţării Româneşti este dată ca răsplată grecilor, mari dragomani ai Porţii Otomane. Naşterea nu le conferă nici un drept, dar darurile făcute miniştrilor turci le dau multe.

La Constantinopol se află un cartier care se numeşte Fanar şi locuitorii săi care sunt toţi greci sunt numiţi fanarioţi. Aceşti fanarioţi ocupă toate funcţiile pe care turcii le acordă grecilor şi ei sunt întrebuinţaţi ca dragomani ai Porţii, ai Amiralităţii, precum şi la diferite ministere. Principalele familii care au ocupat locul de prim-dragoman şi apoi de domni ai Moldovei şi ai Ţării Româneşti sunt familiile: Suţu, Moruzi, Ghica, Callimachi, Hangerli, Mavrocordat, Cantacuzino, Brâncoveanu[10] etc.

Nu mă tem să fiu bănuit de exagerare sau învinovăţit de calomnie dacă afirm că nu există pe pământ neam de ticăloşi mai respingători decât fanarioţii. Aceştia sunt intermediarii, uneltitorii şi adeseori făptuitorii tuturor crimelor care sunt săvârşite zilnic la Constantinopol de o cârmuire sângeroasă la care nici o idee de morală sau de religie nu temperează cruzimea agenţilor săi, care toţi – şi chiar şi cei mai înalţi dregători – sunt ieşiţi din pleava cea mai de jos şi nu se pot menţine în existenţa lor de o zi decât prin distrugerea sau asasinarea rivalilor lor.

Posturile de domni ai Moldovei şi ai Ţării Româneşti sunt singura ţintă a dorinţelor tuturor fanarioţilor din cea mai fragedă copilărie. Pentru a ajunge acolo, nu există faptă rea de la care să se dea în lături, nici josnicie la care să nu se plece, dacă un frate, un unchi, un văr, un tată chiar ajung o piedică în calea ambiţiei lor, otrava sau securea călăilor îi scapă de ei; căci dacă nu poţi distruge tu însuţi pe omul care îţi face umbră, îl denunţi şi de la un denunţ – oricare ar fi el – până la ucidere nu este decât un pas, la Constantinopol. Venalitatea recunoscută taxată ca atare în această cârmuire infamă este calea pentru ocuparea posturilor. Oamenii se ruinează ca să ajungă într-un post şi apoi fură şi jefuiesc pentru a-şi reface averea.

Un domn nou numit pleacă de la Constantinopol cu datorii de două sau trei milioane de piaştri. După patru, cinci sau şase ani de domnie, se întoarce cu cinci sau şase milioane avere, dacă i se dă răgaz să le agonisească, dar de obicei el este izgonit, surghiunit sau tăiat după câţiva ani de înfruptare sau atunci când se ştie că şi-a agonisit o avere pe care turcii vor putea să pună mâna.

---

[10] Familiile Ghica, Callimachi, Cantacuzino şi Brâncoveanu sunt trecute din eroare printre familiile fanariote, primele două fiind doar „fanariotizate".

Pentru aceşti domni, calea de a se îmbogăţi este foarte simplă:

1. Ei fură sau confiscă proprietăţile, oricând găsesc cu cale, acoperind aceste atrocităţi sub pretextul unei trădări sau al unei corespondenţe cu străinătatea sau sub oricare alt cuvânt încă şi mai puţin plauzibil şi împart câştigul acestei spoliaţiuni cu miniştrii otomani. //

p. 73 2. Ei vând la mezat toate funcţiile subalterne din principate: cele de ispravnici, de căpetenii ale judeţelor sunt cele mai bănoase şi mai căutate; boierii din Moldova şi din Ţara Românească, care nu valorează mai mult decât fanarioţii, plătesc foarte scump aceste locuri; se îndatorează pentru a le căpăta de la domnii lor (aşa după cum aceştia fac datorii la Constantinopol pentru a avea dreptul de a le vinde) şi apoi vin să stoarcă cu o cruzime nemaipomenită, asemenea doar cu neruşinarea lor, pe nenorociţii locuitori ai judeţelor lor, ale căror plângeri sunt întotdeauna înăbuşite, dosite sau chiar pedepsite prin schingiuiri.

Care trebuie să fie situaţia acestor domni care nu pot ajunge la ţinta dorinţelor lor decât prin crime, sacrificii sau josnicii şi care văd necontenit în faţa ochilor lor, gata pregătite pentru ei, sabia călăului sau instrumentele de tortură de care numai arareori scapă? Un european, un om născut într-o ţară civilizată nu-şi poate închipui nici această uitare de sine, nici această viaţă mereu obsedată de groază sau de plănuirea unei fărădelegi. Aceasta este totuşi viaţa fanarioţilor; şi s-au putut auzi copii de zece ani spunând: ce-mi pasă dacă mi se va tăia capul la 30 de ani, dacă voi putea să fiu domn la 25 de ani?

Slugărnicia lor faţă de turci, mai exagerată încă şi mai revoltătoare decât aceea a robilor, nu poate fi zugrăvită închipuirii decât dacă a putut fi văzută cu ochii[11].

[...]

După cele ce am spus despre fanarioţi, se va crede cu greu că ar putea să existe un neam de ticăloşi încă şi mai infam; există totuşi unul şi mai respingător sau cel puţin vrednic de a fi pus alături de fanarioţi şi acest neam se află şi el tot la Constantinopol. Este acela al dragomanilor străini ai diferitelor misiuni europene. Sunt francezi şi, mai ales, italieni, dintre care mulţi sunt rânduiţi din tată în fiu, de veacuri, pentru această meserie de interpreţi. Ei sunt părtaşi la toate crimele fanarioţilor şi mai fac şi unele care sunt numai pe seama lor...[12] [Urmează consideraţii asupra stării de decădere a grecilor].

p. 74 Ceremoniile învestiturii domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti la Constantinopol, plimbarea lor în mahalaua Pera şi în curtea caselor lor şi, în sfârşit, plecarea lor din Bosfor sunt mai interesante de citit decât de văzut, ca şi toate ceremoniile turceşti sau asiatice.

Fiicele acestor familii princiare îşi păstrează titlul lor de prinţese şi de alteţe, oricare ar fi rangul soţului lor, dar a doua generaţie nu mai are nici un drept ⟨la el⟩. Fiii principilor se numesc beizadele[13].

---

[11] Urmează nişte exemple de scene la care a fost martor ocular în *1808*, în Moldova şi, în *1811*, în Ţara Românească.

[12] Ca o exemplificare a acestei stări, vezi, de pildă, rolul lui Franchini în duelul dintre Suţu şi Moruzi.

[13] *Bethsabeys*. În text: *les filles (!) de princes*, în loc de *les fils*.

Veniturile domnului Moldovei sunt de 300 000 de scuzi sau piaştri grei[14] şi acelea ale domnului Ţării Româneşti de 600 000. Cel dintâi plăteşte Porţii 120 000 de piaştri grei şi al doilea 180 000. Ei percep aceste venituri asupra grâului, a cailor şi a vămilor. Pe deasupra, ţăranii le aduc proviziile necesare pentru întreţinerea lor particulară[15].

Ţăranii moldoveni şi munteni nu sunt şerbi, dar sunt totuşi supuşi unor stăpâni care poartă numele de boieri.

Acest nume de boieri este şi acela al stăpânilor din vremea mai veche la ruşi. Cred că acesta este un titlu care se dădea căpeteniei alese a unui sat pe vremea când filiaţia familiilor era ⟨încă⟩ necunoscută[16]. Dar cum boierii ruşi au ajuns principi, conţi şi baroni, şi boierii moldoveni sunt acum deopotrivă cu nobilii din alte ţări.

Nu numai că toţi pretind că se trag cel puţin din vechii domni ai ţării, dar, de obicei, chiar din împăraţii bizantini, iar cei mai mulţi dintre ei poartă fie pe drept, fie pe nedrept nume care amintesc de acelea ale slabilor şi nefericiţilor împăraţi ai Constantinopolului, dintre care aproape nici unul, de-a lungul a şapte sau opt veacuri, nu a domnit cu glorie şi nu a sfârşit în pace.

[...] Câţiva dintre aceşti boieri moldoveni sunt foarte bogaţi şi au curţi boiereşti[17], ca cele ale polonezilor, unde trăiesc cu destul lux şi cu un amestec plăcut de gust european şi asiatic, dar totuşi mai aproape de acesta din urmă.

Portul lor se apropie mult şi el de moda orientală. Ei nu-şi rad barba, dar îşi rad capul şi poartă o mică tichie de postav roşu şi un calpac jumătate din postav şi jumătate din blană[18]. Antiriul lor lung, larg, fără guler este, de obicei, dintr-o stofă scumpă şi vesta lor cu mâneci seamănă cu a turcilor. În sfârşit, ei poartă, ca şi turcii, papuci de safian şi şalvari enormi.

Femeile în Moldova se îmbracă cu o rochie lungă şi fără cute. Această rochie se prinde pe sub sâni, pe care îi strânge şi lasă o deplină libertate pântecului, pe care aceste doamne îl poartă înainte într-un chip foarte puţin graţios. Ele se gătesc cu basmale colorate, au părul împărţit într-o mulţime de şuviţe împletite şi ⟨poartă⟩ o căciuliţă făcută în formă de con, încărcată de flori, de briliante etc.[19].

---

[14] *Piastres fortes.*

[15] Această evaluare e foarte veche. De atunci veniturile domnilor s-au ridicat la mai multe milioane, iar tributurile către Poartă au fost sporite în aceeaşi măsură (n.a. din anul 1826).

[16] Adica înainte de a se fi creat o nobleţe ereditară.

[17] *De petites maisons de campagne* (Calificativul acesta rezultă dintr-o comparaţie cu castelele nobililor din Occident).

[18] Aceste calpace sunt foarte mari, de forma cea mai caraghioasă şi costă foarte scump. Barba este pentru moldoveni şi munteni semnul demnităţii rangului, şi tinerii boieri care nu au dobândit încă atare demnităţi nu pot purta decât mustăţi (n.a.).

[19] Se vor vedea mai jos schimbările repezi care s-au făcut în veşminte şi în felul de a fi al acestor doamne şi chiar în educaţia lor. Le-a trebuit puţin timp şi le-a fost uşor să se supună unei civilizaţii dorite de amorul lor propriu şi cerută de deşteptăciunea lor firească şi de farmecele lor umbrite şi încătuşate de mohorâtele şi grelele lor veşminte asiatice. Numai la dresuri nu au vrut să renunţe Faţa lor este vopsită cu toate culorile (notă scrisă în 1827).

Aproape toţi aceşti boieri au un spirit plin de fineţe şi tot atât de plăcut,
p. 75 ca şi vechii greci, iar un observator // atent descoperă curând printre spinii sclaviei lor trandafirii geniului strămoşesc. Ei sunt întocmai cum se spune că erau vechii atenieni: vioi, uşuratici, nestatornici, ironici, fără astâmpăr, sediţioşi şi entuziaşti. Mulţi ştiu limba franceză şi toţi ştiu foarte bine limba italiană[20]. Aproape toţi au fost la Constantinopol, călătorie care este privită la Iaşi ca indispensabilă pentru a forma pe un coconaş moldovean şi pentru a-i desăvârşi educaţia, aşa cum în Franţa, o călătorie la Paris este necesară pentru un om din provincie.

Femeile sunt frumoase, iubitoare, cochete, dar apatice, needucate ca lumea şi cu puţină carte. Cum prea puţine vorbesc limba franceză sau italiană, nu am putut să-mi dau seama prin mine însumi de duhul sau de farmecul conversaţiei lor.

Marele lux al boierilor moldoveni constă în a se plimba călare pe străzile Iaşilor sau ale Bucureştilor, urmaţi de toţi pierde vară şi de toţi cerşetorii oraşului. Nimic nu este mai caraghios[21] şi mai vrednic de râs decât spectacolul plimbării. Boierul stând ghemuit ca o maimuţă pe un cal acoperit tot de zorzoane şi de panglici etc. şi urmat de un jocheu evreu cu barbă şi de treizeci sau patruzeci de zdrenţăroşi. O asemenea arătare ar putea părea destul de ciudată la Hyde-Park sau la Longchamps.

Dansul naţional al ţării este tot ceea ce am văzut mai caraghios în viaţa mea. Se strâng în cerc bărbaţi şi femei, mână în mână, cu picioarele întoarse cu vârful înăuntru[22]; şalvarii lungi, roşii ai bărbaţilor care le atârnă pe picioare îi fac să semene cu nişte porumbei încălţaţi. Doamnele sunt acoperite de la
p. 76 umeri până la brâu cu o blană purtată pe // din afară. Şi unii şi altele ţin burta înainte şi îşi dau capul pe spate. În această postură care nu le dă graţie, li se văd braţele mişcându-se metodic, ca şi cum ar fi trase pe sub umeri cu sârme, ca la marionete. Picioarele şi braţele lor merg în acelaşi timp dinapoi înainte şi dinainte înapoi. Privirea rămâne năucă şi fixă şi capul este întors spre dreapta.

Carra[23] spune destul de nostim în lucrarea sa asupra Moldovei: „mărturisesc că de când am văzut pe moldoveni dansând, am şovăit mult timp până a hotărî dacă ei au învăţat pe urşi să joace sau dacă urşii au dat lecţii de dans moldovenilor".

Muzica lor este tot atât de monotonă, ca şi dansul. Ţiganii sunt aceia ce au menirea să le gâdile urechile. Vioara şi ghitara germană, ca şi naiul lui Pan,

---

[20] Într-o zi, eram la masă la prinţul Potemkin, aşezat între prinţul Gagarin şi un boier a cărui barbă deasă şi lungă şi al cărui costum oriental nu arătau că ar fi vorba de un om cunoscător al moravurilor şi al obiceiurilor din Franţa. Vorbeam cu prinţul Gagarin despre Paris. Boierul s-a amestecat în vorbă şi a discutat despre acest oraş, unde totuşi nu a fost niciodată, cu tot atâta pătrundere cât şi gust. Am găsit multe asemenea persoane printre aceşti boieri.

[21] Autorul îl imită aici pe Carra.

[22] *Les pieds en dedans.* (adică nu exagerat în afară, potrivit cu graţiile maeştrilor de dans de la Paris. Toată descrierea este luată după Carra).

[23] Citarea lui Carra mărturiseşte limpede spiritul în care este făcută această descriere.

cu opt fluiere în care sufli trecându-le şi retrecându-le fără încetare pe la buze, sunt instrumentele de muzică din această ţară.

Meseria de lăutar şi de actor sunt socotite degradante în Moldova şi nimic nu ar putea reda uimirea pământenilor când au văzut pe ofiţerii ruşi dând concerte şi jucând ei înşişi o tragedie.

Moldovenii mai au totuşi şi un dans la Constantinopol care se numeşte dansul grecesc. Acesta este încântător; este dansul vechilor greci. Parcă vezi dansând pe Alcibiade şi pe Aspasia. Este aidoma cu descrierea pe care a dat-o abatele Barthèlemi despre dansul atenienilor în nemuritoarea sa lucrare asupra călătoriilor tânărului Anacharsis[24] şi totodată cu basoreliefurile vechilor monumente. Începe încet şi se sfârşeşte cu o iuţeală atât de mare încât s-ar crede că a dat strechea[25] în toţi dănţuitorii. Un singur bărbat conduce jocul şi toate femeile, ţinându-se lanţ cu ajutorul unor basmale pe care le poartă în mână, urmează pe dănţuitor. Nu aş putea compara mai bine acest dans decât cu acela care se numeşte în Franţa „Les tricotés", cu deosebirea că numai bărbatul dansează şi femeile îl urmează[26].

....

Populaţia

p. 79

Se socoteşte că cele două provincii, Ţara Românească şi Moldova, au 1 700 000 de locuitori. Cred că acest număr este exagerat şi nu-l pot determina cu precizie. Se apreciază că ultimele două războaie au redus populaţia cu 200 000 de oameni. De altfel ea este neîndestulătoare pentru întinderea ţării, căci mult pământ rămâne nelucrat.

Moldovenii şi muntenii sunt înalţi şi puternici însă foarte oacheşi; poporul de jos este prea adesea îndobitocit de tirania sau de împilările pe atât de crude pe cât de ingenioase ale mai marilor[27] lor şi mai ales ale căpitanilor de judeţ, numiţi ca în Rusia ispravnici, a căror tiranie apasă mai de-a dreptul asupra lui şi întrece orice închipuire. Ţăranul muntean care se mândreşte că s-ar trage din romani[28] este mai îndrăzneţ decât moldoveanul. El are mintea ascuţită de la natură şi ar fi muncitor, dacă nu s-ar teme că munca i-ar aduce o îndestulare care i-ar fi de îndată răpită.

Limba. Limba dulce şi monotonă derivă în parte din limba latină, mai ales în Ţara Românească. Moldovenii au multe cuvinte italiene (!). Îndeobşte limba lor este bogată şi ar fi potrivită pentru muzică, dar ei nu au perfecţionat încă intonaţiile şi nu le-au supus unor combinaţii muzicale care, în limba

---

[24] *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, Paris, 1779.

[25] *Tarentule.*

[26] Autorul citează scrisoarea prinţului de Ligne, redată de noi în volumul de faţă, despre societatea de la Iaşi, socotind-o scrisă „cu prea mult entuziasm".

[27] *Ses chefs.*

[28] Autorul stabileşte o deosebire gratuită din punctul de vedere al originii între ţăranii moldoveni şi munteni, luând probabil de bază numirea Ţării *Româneşti* care arată legătura cu romanii.

italiană, sub îndrumarea unui Pasiello sau Sarti[29] sau a unor Gugliemi etc., vorbesc sufletului, fermecând auzul. O succesiune de sunete stridente şi discordante, fără elemente de legătură, iată cântecul moldovenilor. Zece pisici dând glas iubirilor şi geloziilor lor într-un pod sunt mai plăcute auzului decât primii cântăreţi de la Iaşi.

Portul. Îmbrăcămintea ţăranilor constă din:

1. Un suman de dimie cenuşie cu mâneci lungi, fără nasturi, fără copci şi fără guler şi închis printr-o cingătoare.

2. Iţari din aceeaşi stofă.

3. Cizme ruseşti sau sandale cu curele cam ca ale locuitorilor din Pirinei.

4. În sfârşit, căciuli rotunde şi înalte ca ale husarilor, dar fără pene, fără coadă şi fără clape[30]. Ei îşi rad capul şi îşi lasă barbă.

p. 80 O fustă foarte scurtă[31], o cămaşă şi o bluză // largă alcătuiesc îmbrăcămintea femeilor din popor, îndeobşte mai frumoase la statură decât la faţă. Toate sunt înalte şi subţiri însă oacheşe şi trecute foarte de vreme.

Vălul alb deosebeşte nevestele de fete. Şi unele şi altele au părul negru şi lins ca acela al ⟨indiencelor din⟩ Caraibe. Ele îl împletesc. O femeie blondă este o raritate.

Arhitectura

Satele nu sunt decât cătune izolate, alcătuite din case aşezate într-un singur şir, într-o uliţă foarte lungă. Aceste case înconjurate de grădini, sunt toate după acelaşi tipar. Ele au şase sau şapte picioare în lungime, lăţime şi înălţime. Sunt clădite din „chirpici" cenuşiu (puţin pământ muiat cu apă), amestecat cu paie şi spoit cu lapte de var. Acoperişul de paie iese mult în afara peretelui şi este susţinut de stâlpi de lemn. El formează în jurul casei o galerie acoperită, unde se aşează o bancă. Casele nu au decât o fereastră mică şi lumina zilei, pentru a pătrunde în odaie, trebuie să mai străbată nişte băşici compacte care ţin loc de geamuri. Înăuntru, o sobă foarte mare şi ridicată pe două mici cuptoare ocupă jumătate din cameră: în spatele acestei sobe, pe sobă şi chiar înăuntrul ei, când nu este foc în ea, se culcă ţăranul moldovean şi cel muntean şi, de asemenea, toată familia lui, oricât de numeroasă ar fi, dormind fără pat şi chiar fără rogojină, după munca zilei şi după o masă frugală, alcătuită din lapte, din smântână şi din porumb prăjit sau copt.

Descrierea acestor case se potriveşte şi celor din Ungaria, din Banat şi dintr-o mare parte a Poloniei şi Ucrainei.

Bisericile, mai murdare şi mai puţin împodobite decât grajdurile din Anglia, sunt de obicei făcute din scânduri şi au o mică clopotniţă, rotunjită ca un glob[32], deasupra căreia se înalţă crucea.

---

[29] Acesta conducea concertele de la cartierul lui Potemkin atât în Rusia, cât şi la Bender (cf. relaţiile lui R. de Damas şi Pizzagalli).

[30] *Sans plumes, sans queue et sans rabat* (ca la căciulile husarilor).

[31] Faţă de cămaşă care ajungea până la glezne.

[32] *En forme de boule.*

Oraşele sunt, ca şi în Polonia, o îngrămădire enormă şi urâtă de case mari, prost clădite, sau de colibe de ţărani sau de evrei. Unele din ele, afară de două sau trei, au rareori vreo aliniere, şi podeala uliţei lor, când există, este făcută din scânduri din care jumătate sunt putrede sau prost aşezate şi se înfundă sub picioare. Vara, praful este de nesuferit; iarna, te îneci în noroi.

Casele boierilor care sunt numite palate, sunt clădite din piatră şi sunt în formă de cruce; ele sunt mari. Palatul domnului de la Iaşi este imens, dar nu prea împodobit.

Poporul moldovean şi muntean, asupra căruia furia turcilor cade arareori (!) şi care chiar nu îi vede aproape niciodată (!), îi preferă pe aceştia ruşilor şi mai ales ofiţerilor din această naţie de care au avut adesea să se plângă în acest război şi în cele precedente. Am fost în situaţia de a judeca excesele pe care şi le îngăduiau prea des ofiţerii noştri[33] în Moldova şi chiar dacă nu aş fi fost martor la ele, tot aş fi putut să-mi dau seama, după spaima care punea stăpânire într-o clipă pe ţăranul moldovean, când vedea intrând în casa sa o uniformă rusească. Rămânea încremenit şi nu mai puteai scoate de la el nici un cuvânt şi nici un gest. Puteai întreba, ruga, oferi bani pentru vreun serviciu, moldoveanul nu făcea nimic şi stătea ca un stâlp lipit de cuptorul lui. Atunci nu mai era nimic de făcut decât să iei ce ai nevoie – ceea ce se şi face de obicei şi apoi să laşi bani –, ceea ce nu se face întotdeauna.

Moldovenii nu au hambare şi proviziile lor sunt strânse // în gropi săpate p. 81
lângă fiecare casă, având o deschidere făcută în chip de puţ. Aceste gropi le dau şi mijlocul de a ascunde oarecare lucruri de scotocirile soldaţilor. Ele oferă călătorilor, mai ales în timpul nopţii, oarecare primejdii, dar, când nu urmează accidente serioase, dau prilejul unor căderi hazlii. Nimic mai obişnuit decât să vezi un ofiţer care, ieşind din case unde este încartiruit, cade într-una din aceste gropi şi nu poate fi scos de acolo decât cu ajutorul unei scări de frânghie.

Ţigani şi evrei

Acest neam nomad de cerşetori şi de hoţi, cunoscut în Franţa într-un chip atât de impropriu sub numele de „Bohémiens”[34] şi pretutindeni aiurea sub cel de ţigani, bântuie în Moldova şi în Ţara Românească mai mult decât în restul Europei. Mulţi din ei sunt robii boierilor, nu prea se înţelege cum de au ajuns robii lor; ceilalţi sunt: lăutari, negustori, geambaşi; îi găseşti pretutindeni şi întotdeauna, ca şi pe evreii care au aceleaşi meserii şi al căror port şi obiceiuri sunt asemănătoare cu ale evreilor din Polonia. Luna aprilie, când ţiganii vin în mare număr la Iaşi şi la Bucureşti să aducă domnilor darea cu care sunt impuşi, este luna dezmăţurilor şi a hoţiilor.

---

[33] Langeron servea în armata rusă. El se referă (într-o notă, p. 80–81) la anumite fapte din campania din 1788 povestite de generalul Ivanov şi a căror răspundere cade asupra generalului Kamensky, cuprins de demenţă. Nota se încheie asupra constatărilor din campania din 1806, în care soldaţii ruşi s-au arătat mai disciplinaţi, ofiţerii mai puţin crunţi, iar ţăranii moldoveni au încetat de a se mai teme de ei.

[34] Adică veniţi din Boemia (!).

Câinii moldovenilor şi muntenilor, din soiul câinilor ciobăneşti din Franţa şi Brabant, sunt cei mai primejdioşi şi cei mai răi din Europa. Fiecare ţăran are trei sau patru câini. Sunt adevăraţi cerberi care nu lasă să se apropie nimeni de casa stăpânilor lor. Când călătoreşti în cele două provincii, este mai sănătos când te apropii de sate să nu cobori din trăsură sau de pe cal; fără de această grijă, eşti gata să fii sfâşiat de aceste fiare înverşunate care nu se sperie şi nu se lasă respinse de nimic.

p. 82 Soarta, aşezând Moldova şi Ţara Românească între // ruşi şi turci, a făcut din ele teatrul continuu al războaielor dintre aceste două puteri, adică le-a lăsat pradă jafurilor şi incendiilor. Este cu atât mai îngrozitor ca soarta să fi vitregit în chipul acesta aceste două provincii, cu cât natura le-a înzestrat cu de toate: climă plăcută, câmpii mănoase, munţi generoşi, râuri numeroase şi navigabile, păşuni minunate, vânat pe pofta inimii, într-un cuvânt tot ce poate contribui la bogăţia şi la frumuseţea unei ţări a fost dat din belşug Moldovei şi încă mai mult Ţării Româneşti. Se găsesc acolo livezi întregi de pomi roditori şi multe păduri de stejar, cu lemn foarte tare şi potrivit pentru construirea corăbiilor. Vânatul este din belşug. Păşunile fiind foarte grase, vitele de acolo sunt mari şi frumoase şi carnea lor e foarte bună. Aceste provincii dau în fiecare an o sută de mii de oi pentru întreţinerea sultanului.

Hotarele Moldovei înspre Basarabia se resimt de vecinătatea ei[35] şi sunt puţin locuite şi foarte mult lăsate în părăsire. Sunt acolo multe lacuri foarte nesănătoase şi mlaştini otrăvitoare care fac, în general, ca vara şi toamna să bântuie frigurile în Moldova. Aici mai suflă şi un vânt umed neplăcut şi înăbuşitor care umezeşte hainele şi îngreuiază respiraţia. Este la fel ca vântul siroco de la Neapole şi ca vântul suflând de la mare în provinciile de miazăzi ale Franţei.

În Moldova şi în Ţara Românească se află o mulţime nesfârşită de vite şi de cai, dar, în general, caii sunt mici şi slabi. Aceasta provine: 1) din lipsa de grijă pentru ei; 2) din faptul că sunt puşi prea de tineri la munci prea obositoare şi în sfârşit, 3) din faptul că nu sunt acolo herghelii ⟨de remontă⟩, căci ei sunt de aceeaşi rasă, ca şi caii ungureşti, tătărăşti şi căzăceşti, a căror vigoare şi calităţi sunt de necrezut. Există totuşi unii foarte buni în Moldova, dar în număr mic şi aceştia sunt deosebit de vestiţi pentru iuţeala lor şi puterea lor de rezistenţă. În ţinuturile care se mărginesc cu Ţara Românească şi cu cea tătărească se află cai sălbatici mai mici decât caii domestici, care au mai multă agerime şi care totuşi pot fi uşor îmblânziţi şi învăţaţi.

Moldova şi Ţara Românească produc o cantitate uimitoare de vinuri. Aceste vinuri, aproape toate albe, sunt tulburi, atunci când sunt trase fără să fi fermentat şi sunt atât de slabe încât pot fi băute ca limonada. Sunt chiar foarte răcoritoare. Când sunt prelucrate, ca cele din Franţa şi Spania, devin foarte bune.

Îşi poate închipui cineva ce ar putea ajunge Moldova şi Ţara Românească dacă ar fi supuse unui principe puternic sau dacă ar fi locuite de un neam harnic şi muncitor: ar fi raiul Europei. Dar starea înfiorătoare a acestor ţări nenorocite, distruse de războaie, prădate de învingători, prădate de învinşi,

---

[35] Din cauza tătarilor de la Căuşeni şi din sudul Basarabiei.

supuse unui regim care stinge orice vlagă şi orice idee de activitate şi de propăşire spre o stare mai bună, secătuite de domni care nu caută decât să-şi îmbogăţească familiile lor şi a căror educaţie şi autoritate mărginite şi nesigure nu presupun şi nici nu îngăduie nici o dezvoltare a spiritului sau a talentelor; starea acestor ţări – unde strictul minim de întreţinere a vieţii[36] ajunge pentru ambiţia şi poate ignoranţa locuitorilor – ar avea nevoie de secole de pace şi de muncă înainte ca natura să poată fi ajutată de meşteşugul omului şi ca amândouă să aducă rezultatele pe care le admiră ⟨oamenii⟩ în Franţa, în Anglia şi în ţările favorizate de avantajele unei cârmuiri bune şi de norocul unei păci îndelungate[37] [...]

Cele mai multe cetăţi turceşti nu se pot compara nici măcar cu nişte cetăţi corect construite de categoria a patra. Mai sunt unele care au păstrat încă turnurile şi turnuleţele din veacul al XIV-lea şi când războiul sau bătrâneţea distrug aceste turnuri, turcii le refac întocmai aşa cum fuseseră. p. 83

În jurul unei cetăţi, care de obicei nu este decât un castel în formă de patrulater, se află un târg înconjurat de un retranşament slab care adeseori nu are nici un fel de lucrări de apropiere *(approche)* şi ar putea fi întotdeauna ocupat cu forţa, dacă turcii n-ar fi atât de primejdios de atacat în spatele unor retranşamente.

Mai jos de Belgrad este Semendria ⟨= Srem⟩ şi într-o insulă a Dunării, în faţa hotarului Banatului şi al Ţării Româneşti se află Orşova [...] Dunărea este foarte lată în această parte ⟨a Serbiei⟩, dar lângă Orşova, fiind gâtuită între munţi, devine mai strâmtă, iuţeala şi adâncimea ei cresc pe măsură ce îi scade lăţimea.

Ţărmurile sunt acoperite de mlaştini şi de trestii şi sunt, în general, nesănătoase. Am mai vorbit de bolile îngrozitoare care bântuie acolo vara... //

Hotarul Ţării Româneşti care o desparte de Transilvania şi de Banat este format de un lanţ de munţi aproape de netrecut şi de Dunăre (!). Acest fluviu imens, rapid, primejdios, având de-a lungul său cetăţi sau cel puţin oraşe întărite care trec drept cetăţi, este greu de trecut şi primejdios în cazurile de retragere, cu atât mai mult cu cât ţinutul este muntos şi nu prea sunt tăiate drumuri[38]. Acest hotar este, din această cauză, favorabil pentru turci! p. 84

Rezumatul campaniilor din 1787–1788 şi 1789 ale ruşilor contra turcilor în Basarabia, Moldova şi Kuban

Hotinul este aşezat pe malul drept al Nistrului. Are întărituri naturale, mai ales în partea dinspre uscat. Este vestit prin asediile pe care le-a înfruntat p. 85

---

[36] *Le soutien physique le plus strictement nécessaire de la vie.*

[37] Autorul sugerează, în eventualitatea respingerii turcilor până la hotarul Dunării, menţinerea Principatelor ca stat-barieră, soluţia împăcând rivalităţile celor două imperii creştine, Austria pretinzând Ţara Românească, iar Rusia Moldova. „Posesiunea acestor două provincii stârnesc dorinţele lui Potemkin. Dar mă îndoiesc ca Viena să fi consimţit a-l lăsa să înjghebeze această nouă formaţie *(former cette nouvelle puissance)* şi ca succesorul Ecaterinei a II-a să nu-i fi pus capăt".

[38] *Les chemins peu tracés.*

în 1622 şi în 1672 şi prin bătăliile sângeroase purtate sub zidurile sale între turci şi poloni...

....

Campanile din 1788 şi 1789 ale austriecilor contra turcilor

p. 91 Banatul, fiind complet părăsit prin retragerea împăratului, turcii l-au devastat cu o barbarie îngrozitoare. Bărbaţi, femei, copii, vite, toţi au fost ucişi sau daţi şi vânduţi în Turcia. Satele au fost arse şi ţinutul ruinat şi depopulat pentru multă vreme. //

p. 92 După luarea Benderului[39], prinţul Potemkin a venit să se stabilească la Iaşi, unde toate doamnele ruse, ce au urmat Curtea, au venit să dea farmec şederii în această capitală şi să aducă strălucirea lor serbărilor pe care le-a dat prinţul.

Domnul de Witt, generalul polon care intrase atunci în slujba Rusiei, îşi adusese cu el pe soţia sa şi părea să se bizuie pe profitul pe care l-ar trage din farmecele ei. El s-a înşelat în calculele sale. Doamna Potemkin[40] a îndepărtat în mod constant pe această rivală periculoasă de ochii prinţului.

Doamna de Witt, cea mai frumoasă femeie a Europei în vremea aceea, s-a născut în 1761 la Mondagna, mic sat grecesc, situat lângă Constantinopol. Era fiica unui grec foarte sărac. Mama ei, care venea să vândă zarzavat în capitală, o ducea cu ea şi pe fiica ei, pe ale cărei farmece se bizuie mai mult decât pe produsele grădinii ei. Sofia – acesta era numele doamnei de Witt – a avut mai întâi pe un ienicer drept protector, apoi drept amant. În 1776, în vârstă de 15 ani, ea a fost cumpărată de domnul de Boskamp[41], ministru al Poloniei, care o întreţinea şi la care locuia. Când a plecat el la Varşovia, a lăsat-o la Constantinopol, şi când a aflat că nu mai avea să se înapoieze acolo, a poruncit trimisului său, însărcinat cu grija cailor şi echipajelor sale *(son écuyer)*, să le aducă la Varşovia şi să o conducă acolo şi pe Sofia. Acesta s-a oprit câtva timp la Bucureşti şi, dând de ştire stăpânului său de purtarea uşuratică a Sofiei şi de legăturile ei cu mulţi boieri, a primit ordin să o lase la Iaşi. Ea avea atunci 16 ani şi a continuat mai departe cu un gen de viaţă care nu ar fi trebuit să o ducă acolo unde apoi a dus-o soarta.

S-a dus apoi la Hotin şi la Kamienec Podolski, unde domnul de Witt, fiul comandantului acestei cetăţi, a văzut-o şi s-a îndrăgostit nespus de ea. A luat-o cu el, dar ea l-a părăsit şi a alergat la Bucureşti. Domnul de Witt a venit să o ia cu el, a dus-o înapoi la Kamienec şi, după multă rezistenţă din partea tatălui său, l-a înduplecat să-i îngăduie să se însoare cu ea şi a dus-o la Varşovia.

---

[39] Începând de aici este vorba de campania ruşilor din 1790 şi de rolul mai mult negativ al lui Potemkin în desfăşurarea sa.

[40] Este desigur vorba de soţia generalului Potemkin, nepotul prinţului. În acel moment, avea pe lângă el pe nepoata sa, contesa Branicka.

[41] Pentru începuturile sale modeste, vezi *Călători*, vol. IX al colecţiei de faţă.

Prinţesa de Nassau a luat-o cu ea la Paris, unde frumuseţea ei a făcut senzaţie. Am văzut-o în cursul acelui drum al ei: era în 1781. Înapoiată în Polonia, a deprins cu mare pricepere şi foarte iute tonul societăţii. A învăţat limba polonă şi pe cea franceză, pe care o vorbeşte şi o scrie cu aceeaşi uşurinţă. // A divorţat, spre a se mărita cu contele Felix Potocki, care a divorţat p. 93
şi el. Domnul de Witt a fost zice-se bine plătit... A necinstit palatul noului său bărbat prin dezmăţ şi incest... Se poate spune că timp de 40 de ani a uimit, scandalizat şi înspăimântat Europa prin frumuseţea, viciile şi crimele sale... A murit la Berlin, în 1821.

[...] Bender, unde am găsit pe prinţul Potemkin şi armata, a fost clădit de turci (!)

Acest oraş avea menirea întocmai ca: Hotinul, Giurgiul şi Brăila, să închidă Moldova şi să o împiedice de a scutura jugul pe care i-l impuseseră turcii.

Este aşezat pe malul drept al Nistrului, pe o înălţime abruptă care domină fluviul şi câmpia. Este un careu lung, întărit după sistemul modern şi având în interior o veche cetăţuie prevăzută cu patru turnuri pe flancuri.

Acest oraş a costat pe ruşi un asediu sângeros în 1770. Am arătat cum l-a ocupat prinţul Potemkin în 1789[42]. El a aruncat în aer o parte din întărituri şi a lăsat ca toate casele să fie ruinate de soldaţi, astfel că nu a mai rămas nici o singură locuinţă care să nu fie pe jumătate distrusă. Turcii l-au reclădit când l-au recăpătat în 1791.

Pe o înălţime lângă Bender, rămăşiţa unui şanţ şi câteva pietre arată locul casei unde Carol al XII-lea a susţinut împotriva aliaţilor şi prietenilor lui acel asediu atât de extraordinar a cărei povestire pare fabuloasă.

La 80 de stânjeni de oraş are o mahală mărginaşe care nu era cuprinsă în întăriturile oraşului.

În jurul întăriturilor, se văd urmele caselor şi grădinilor care alcătuiau această mahală mărginaşe, înconjurată de un şanţ prost botezat linie de apărare.

Dacă datorită prinţului Potemkin, cartierul general al armatei ruse semăna cu o adevărată Curte, datorită zeiţelor din suita lui, viaţa la Bender semăna întocmai cu cea de la St. Petersburg. Mici supeuri, întruniri încântătoare, muzică, joc de cărţi, pasiuni, intrigi, speranţe înşelate sau realizate, gelozii, confidenţe, suspine, plângeri, în sfârşit, tot ceea ce frumuseţea inspiră sau aduce cu ea, ca: fericire, suferinţă, îmbiere, înşelare. Iată tabloul, mai potrivit budoarelor de la St. Petersburg decât unei armate, pe care-l oferea atunci un oraş turcesc, pe jumătate distrus şi care era înconjurat de un deşert nesfârşit... //

Prinţul Potemkin s-a înapoiat la 28 septembrie din călătoria sa la baza p. 94
flotei mari, şi plecarea mea de la armată a urmat curând după aceea[43].

La 17/29 noiembrie ne-am unit cu flotila [în vederea atacării Ismailului în decembrie 1790. Acţiune precedată de operaţiile de la Chilia].

---

[42] Mituindu-l pe paşă (v. Supl. I, 3, p. 87).

[43] O notă din Supl. I_3, p. 94, n. 1 dă explicaţia greşită că Langeron a plecat în Franţa, de unde s-a înapoiat după moartea soţiei sale. Dar la 17/29 noiembrie, el este din nou prezent şi nu pleacă decât la 22 decembrie/2 ianuarie 1791, după cucerirea Ismailului.

[...] Chilia este pe malul stâng al braţului de miazănoapte al Dunării care se numeşte Gârla sau Gura Brăilei şi este la vreo 40 de verste de Marea Neagră. Este un oraş vechi, clădit de genovezi, când au căpătat de la împăraţii bizantini monopolul comerţului în Marea Neagră şi pe Dunăre, ceea ce îi silea să aibă cetăţi pentru a aşeza contoarele şi magaziile lor la adăpostul incursiunilor barbarilor care îi înconjurau.

Chilia este foarte mică, nu are decât 150 de case, cuprinse într-un înconjur de ziduri foarte vechi, în proastă stare, cu patru turnuri pătrate sau rotunde de flancuri. Apărarea sa cea mai de seamă consta dintr-o întăritură lăturalnică[44]. Înăuntru se afla un mic castel cu patru turnuri pe flancuri.

La poarta dinspre Dunăre, nu era decât un zid obişnuit.

Aşezarea sa, în general, îi favorizează apărarea; se află pe o înălţime care domină, cât vezi cu ochii, o câmpie netedă ca în palmă şi cu totul stearpă.

În ultimul război, ruşii cuceriseră Chilia, dar nu-i păstraseră planurile şi se credea acum că este o cetate de primă însemnătate. A fost încercuită la 3/14 octombrie.

p. 94–95 ....

Este povestit asediul Chiliei, probabil după Roger de Damas (vezi descrierea în volumul de faţă). Cetatea se predă la 16/23 octombrie, după un pseudoarmistiţiu. Langeron nu a luat parte la această operaţie].

[...]

De la 11/22 la 16/27 ⟨octombrie⟩ a fost un ciudat armistiţiu. Prinţul Potemkin, vrând să aştepte sosirea flotilei sale, a pus să se facă o propunere de armistiţiu (!), şi turcii, crezând că e vorba să se facă pace, au primit-o fără a sta la chibzuială, în acest interval se făceau plimbări şi de către unii şi de către ceilalţi cu oarecare libertate.

După luarea Chiliei, prinţul Potemkin a pus să fie dusă înapoi la Bender artileria grea, ceea ce a făcut să se creadă că s-a pus capăt campaniei...

p. 95 La 1/12 noiembrie, ruşii au ajuns în faţa Tulcei, un oraş foarte mare, foarte atrăgător, foarte bogat, clădit pe malul drept al Dunării. După o luptă uşoară, în cursul căreia au fost distruse câteva vase turceşti, a fost ocupat oraşul părăsit de turci, în care s-au găsit o mare mulţime de magazii cu alimente, grâu, fructe uscate, furaje, piese de artilerie, chesoane cu praf de puşcă şi cu ghiulele, pe care turcii, în orbirea sau prostia lor, nu s-au gândit să le distrugă[45]. //

p. 96 La 12/23 noiembrie, flotila a ajuns la Isaccea, oraş încă şi mai mare decât Tulcea şi care a fost, de asemenea, părăsit ⟨de turci⟩ şi distrus, împreună cu câteva vase de război, şi unde s-au găsit magazii mai multe decât la Tulcea... [acţiuni pe Dunăre, în faţa Ismailului]...

---

[44] *Fausse braie*, termen de fortificaţie.

[45] Erau în această cetate cinci la şase mii de călăreţi (turci) care au lăsat să debarce pe ţărm, fără nici o piedică, patru sute de ruşi. Aceştia au intrat în oraş cu o îndrăzneală de neînchipuit şi turcii s-au retras şi nu s-au gândit să se reîntoarcă şi să nimicească pe aceşti patru sute de nechibzuiţi care se împrăştiaseră prin oraş pentru a-l jefui şi care erau cu toţii beţi până într-o jumătate de oră.

[Asediul Ismailului]... Ismailul este aşezat pe malul stâng al braţului stâng al Dunării şi la vreo 70 de verste de mare. Numele său dintâi era cetatea marii armate. Poziţia sa era cu atât mai vrednică de interes cu cât era greu pentru ruşi să înfrunte primejdia unei treceri în Bulgaria, fără a o avea în stăpânirea lor.

În ultimul război, nu era înconjurată decât de un simplu zid, clădit odinioară de genovezi. Dar de la pacea din 1774, turcii, care i-au înţeles însemnătatea, au încredinţat conducerea întăriturilor ei unor ingineri europeni şi, printre alţii, unui german, numit Richter.

Aceşti ofiţeri au învăluit-o într-un front de retranşamente, aşezate după accidentele de teren şi având un circuit de 1 800 de stânjeni.

În întăriturile ei, a fost cuprinsă o mahalà mărginaşe moldovenească aşezată la stânga oraşului, pe o înălţime care o domina. Lucrarea a fost terminată de un grec, intrat mai apoi în slujba Rusiei. Pentru a da o idee de talentele acestui inginer, ajunge să spun că a aşezat palăncile[46], pe care domnul Richter nu avusese vreme să le aşeze, în direcţie perpendiculară pe parapet, în aşa fel că ele favorizau pe asediatori şi opreau focul asediatorilor.

Parapetul de pământ este nespus de înalt din cauza imensei adâncimi a şanţului şi totuşi este absolut razant. Nu există nici întărituri în afară şi nici drum de acoperire[47].

Un bastion de piatră, în care se pătrunde printr-o gură foarte strâmtă şi ale cărui ziduri sunt foarte groase, are o baterie cu cazemată şi una „cu barbetă" şi apără malul Dunării. În partea dreaptă a oraşului se află un pinten (?)[48] înalt de 40 de picioare, suind drept în sus ca un perete şi întărit cu 22 de tunuri care apără partea stângă a oraşului.

În partea dinspre râu, oraşul este cu totul descoperit; turcii nu credeau că vor trebui să-l apere din această parte, căci nu-şi închipuiau că ruşii vor putea vreodată să aibă o flotă pe Dunăre. //

Partea dreaptă a oraşului este mai bine clădită. Străzile bazarului, de-a p. 97
lungul râului, sunt prevăzute cu dughene destul de bine îndestulate. Cei 18 000 de locuitori, evrei, creştini, turci sau moldoveni ai acestui oraş, erau toţi negustori şi, socotindu-l ca o magazie şi un antrepozit sigur, îşi adunaseră acolo averile lor.

Clădirile cele mai însemnate din această parte a oraşului sunt două moschei, ridicate de-a lungul malului râului, un castel vechi, destul de mare, pe jumătate distrus, şi un altul foarte mare, aşezat spre partea de sus a oraşului şi unde locuieşte seraschierul.

Mahalaua mărginaşe moldovenească, alcătuită din bordeie izolate, se înalţă aproape ca un zid drept pe malul stâng al fluviului şi a unui pârâu care curge într-o vale perpendiculară pe fluviu şi desparte această mahalà mărginaşe de oraş. Se poate face din această mahalà mărginaşe o cetăţuie foarte bună, căci este despărţită cu totul de oraş şi este mai înaltă decât el.

---

[46] *Les palissades.*

[47] *Ni ouvrage avancé, ni chemin couvert.*

[48] *Un cavalier.*

Oraşul se ridică în amfiteatru de-a lungul apei până la vechea incintă. Între această incintă şi fortificaţie era un spaţiu foarte mare, unde îşi aveau tabăra trupele turceşti. De-a lungul fluviului nu este nici dig, nici port şi foarte multe vase de război şi de comerţ erau legate de ţărm.

Dunărea, care descrie o jumătate de cerc în interiorul oraşului, este mai strâmtă în faţa bastionului de piatră decât în faţa mahalalei mărginaşe moldoveneşti. Acolo are 240 de stânjeni lăţime şi numai 180 în faţa bastionului.

Insula Ceatal desparte cele două braţe ale fluviului. Este acoperită cu trestii de o înălţime enormă.

La 500 de stânjeni de oraş, un mic pârâu mâlos se varsă în Dunăre şi, între acest pârâu şi oraş, terenul este cam mlăştinos. Restul ţinutului care îl înconjoară este, ca şi Basarabia, o câmpie muntoasă, necultivată şi aridă.

....

În noaptea de 10/21 la 11/21, oraşul a fost luat prin asalt. [...]

....

Cucerirea Ismailului este desigur cel mai extraordinar eveniment militar întâmplat de mai multe secole.

Dacă acest eveniment nu s-ar fi petrecut în zilele noastre, s-ar putea pune la îndoială uciderea a 38 000 de bărbaţi viteji, asediaţi în dosul unei întărituri de o înălţime uriaşă de către 16 000 de oameni. Spun 16 000 de oameni căci, deşi erau 22 000 de asediatori, cam două treimi[48 bis] şi-au pierdut viaţa în bombardamentul de artilerie mai înainte de a pătrunde în oraş şi, cum nici un turc nu pierise încă atunci când am ajuns acolo, de fapt 16 000 de oameni au învins 38 000 de turci. Vitejia rusească s-a arătat acolo în toată strălucirea ei.

În Europa, au fost îndoieli cu privire la numărul turcilor ucişi. Este adevărat că în oraş nu erau decât 20 000 de soldaţi, dar, cum toţi locuitorii s-au apărat, cum au fost luaţi 10 000 de prizonieri şi au fost îngropaţi 22 700 de morţi şi mulţi au mai fost aruncaţi şi în Dunăre, nu cred că exagerez socotind numărul apărătorilor Ismailului la 38 000.

....

Am părăsit Ismailul la 22 decembrie 1790/2 ianuarie 1791.

....

[Modul de călătorie în Moldova] În deşerturile Basarabiei, la fiecare 25 de verste se află aşezat câte un detaşament de cazaci care slujeşte drept menzil (staţie de poştă). Atunci când aceşti cazaci nu găsesc cu cale să se obosească, stai câte 4–5 şi chiar 10 ceasuri aşteptând ca să le treacă acest chef. Ei înhamă apoi la trăsura ta cai pe jumătate sălbatici care adeseori pornesc în goană nestăpânită şi te răstoarnă. Ei îţi dau ca surugiu pe un cazac care uneori n-a mânat cai niciodată.

Cum nimic nu îţi arată drumul, te rătăceşti, de obicei, noaptea, şi în zorii zilei eşti departe de drumul tău, fără să poţi ghici unde te-a dus întâmplarea. Numai întâmplarea poate face atunci să-ţi regăseşti drumul sau te depărtează
p. 98 încă şi mai mult de el. // Dar toate aceste neplăceri sunt nimic faţă de cele care te aşteaptă în Moldova.

[48 bis] Calculul corect arată că este vorba despre cam o treime nu despre două treimi.

În Moldova se găsesc drumuri croite[49] şi uneori închise între garduri vii; dar foarte proaste întotdeauna şi pe deasupra neputând fi folosite în timpul iernii.

Caii moldoveneşti sunt atât de slabi şi de rău hrăniţi, încât abia 15 sau 20 de cai ajung pentru ca să tragă chiar trăsura cea mai uşoară şi, de obicei, doi sau trei pier în timpul drumului pe care se târăsc la pas când este noroi şi merg în goană când este uscat.

Doi sau trei ţărani moldoveni, călări pe aceste gloabe nenorocite, cu samare de lemn, frâie de sfoară şi hăţuri de scoarţă de copaci, scot nişte strigăte îngrozitoare, se zbat ca nişte apucaţi şi rămân împotmoliţi în prima mocirlă. Cel mai mic deluşor este pentru ei şi pentru caii lor asemenea Alpilor.

Singurul lor chip de a merge iute este la coborâre. Atunci caii, neavând puterea de a reţine trăsura, se rostogolesc de obicei cu ea de sus până jos şi, o dată ajunşi astfel până în vale cu toţii laolaltă, stăpâni, surugiu, cai, trăsură, bagaje se ridică de jos, totul se repară şi se pleacă iar mai departe.

La fiecare sat este un sergent rus care sileşte pe ţăranii din împrejurimi să vină cu caii lor pentru menzil. Pe aceşti ⟨cai⟩ îi prăpădesc, pe stăpân îl stâlcesc, nu dau nici un ban şi el se întoarce sărăcit, bătut, dar nu chiar mulţumit etc.[50].

După plecarea prinţului Potemkin, mulţimea ofiţerilor, sau a valeţilor care s-au întors la Iaşi a fost atât de mare, timpul a fost atât de ploios şi drumurile atât de stricate încât nouă zecimi din cai au pierit; micul număr care a mai supravieţuit a fost dus şi ascuns în păduri de către ţărani care au trăit, ca şi caii lor, hrănindu-se cu ierburi, şi au scăpat de urmărirea ruşilor. Am văzut până la 150 de trăsuri oprite la o staţie de poştă, şi au fost călători care au rămas opt zile într-un sat, murind de foame în toată puterea cuvântului.

În sfârşit, ba pe jos, ba împingând eu însumi trăsura mea, am sosit la Iaşi, la 31 decembrie 1790/10 ianuarie 1791, după călătoria cea mai îngrozitoare cu putinţă.

....

Nu am mai găsit la Iaşi în prinţul Potemkin pe acel satrap întunecat şi arbitrar care îi copleşea pe toţi cei din jurul său sub povara puterii sale, impunând tuturor tăcerea şi frica prin aerul său crunt şi prin atitudinea lui sălbatică şi care se răzbuna cu brutalitate pe subalternii săi de insuccesele războiului sau de nenorocul în dragoste, aşa cum îl văzusem la Bender. Am găsit la Iaşi un sultan vesel şi prietenos, întrecându-se în amabilităţi cu cei ce-i formau Curtea şi doar amintindu-şi uneori de strălucirea rangului său spre a-i face ⟨pe cei din jur⟩ să simtă mai bine farmecul spiritului său.

Acum, fie că socotea că luarea Ismailului care, i-a încununat succesele, l-a scăpat de învinuirile contemporanilor săi şi de acelea ale posterităţii, fie că această lovitură strălucită i-a asigurat puterea, el părea să se lase în voia unei veselii tot atât de amabile, pe cât era de susţinută. Am petrecut puţine seri mai plăcute decât acelea în care întâmplarea m-a apropiat de el la Iaşi. Cum greutatea de a ajunge până acolo oprise pe foarte mulţi pe drum, eram numai 10 sau 12

[49] *Chemins tracés.*

[50] Vezi expresia familiară din fabule: *ruiné, battu et content.*

admişi în intimitatea Curţii sale; stăteam cu el de la ceasul opt seara până la trei-patru dimineaţa.

Se lăsa în voia unei familiarităţi cu care nu obişnuise pe cei din jurul său până atunci. Ne-a povestit istoria vieţii lui, dar spunând numai ceea ce trebuia să spună. Ne-a descris el însuşi caracterul său gelos, violent din fire şi moderat prin calcul; a vorbit de fericirea lui şi, asigurându-mă că a încercat în viaţă mai multe bucurii decât necazuri, mi-a răsturnat cu desăvârşire toate ideile pe care le aveam despre puţina fericire a ambiţioşilor...

....

Principele dădea baluri pentru moldoveni. Apărea ca un sultan care binevoieşte să adune în jurul său ultima categorie de supuşi. El se arăta acoperit
p. 99 de diamante şi abia // saluta trupa numeroasă, care stătea în picioare şi în tăcere în faţa lui şi îşi făcea loc prin mijlocul ei pentru a se instala la o partidă de joc sau rămânea aşezat lângă doamna de Witt[51], stând îndelung cu ea de vorbă.

....

După ce mi-am îndeplinit ceea ce credeam că este o datorie faţă de prinţul Potemkin, rămânând 15 zile la Iaşi, după plecarea tovarăşilor mei de drum[52], m-am dus să-i regăsesc la Viena.

....

[A treia campanie a austriecilor contra turcilor]
[Asediul Giurgiului]

În luna iulie prinţul de Coburg[53] a venit să asedieze cetatea Giurgiu, vestită prin pierderile ruşilor în ultima campanie, şi ale austriecilor în aceasta de faţă. Giurgiu este aşezat pe malul stâng al Dunării. Această cetate are ziduri foarte vechi şi un castel. Este înconjurată de o esplanadă care o desparte de mahalaua mărginaşe. Această esplanadă este stâncoasă şi acoperită de trestii de-a lungul Dunării...

[Este povestită înfrângerea[54] austriecilor, după relatarea orală a lui Roger de Dumas, cf. relaţia sa în volumul de faţă].

....

p. 100 La începutul lui martie 1791, prinţul Potemkin, urmat tot mereu de puzderia generalilor săi favoriţi şi de dansatori ⟨de forţă⟩, a plecat de la Iaşi... la ⟨St.⟩ Petersburg... să învioreze capitala cu serbările şi distracţiile ce-i însoţeau paşii. În timpul serbărilor de la ⟨St.⟩ Petersburg şi mult după plecarea mea,

[51] Vezi mai sus caracterizarea ei. Vezi şi relaţia contesei Golovin, memoriile lui Hauterive etc., din volumul de faţă.

[52] Adică Damas, Ligne şi Fronsac (vezi relaţia lui Damas). De la Viena, Langeron s-a dus la Chapelle, să-şi vadă părinţii şi, după o şedere de 18 zile, s-a grăbit spre St. Petersburg la Curtea Ecaterinei.

[53] Comandantul armatei aliate austriace.

[54] Langeron adaugă în notă: „Noi am luat înapoi de la turci, după un an, trei tunuri în bătălia de la Măcin".

prinţul Repnin a rămas în Moldova fără instrucţiuni, fără veşti, fără bani. Prinţul Potemkin nu era preocupat decât de romanul său şi de cadriluri.

[Împărăteasa îi ordonă în mai multe rânduri să plece, dar el mai stă. Dar ea tună şi fulgeră şi în sfârşit e silit să plece la oaste] după ce a cheltuit 3–4 milioane cu baluri şi daruri scumpe pentru doamnele din ⟨St.⟩ Petersburg.

[A treia campanie în Moldova, 1791]

În luna martie, un corp însemnat de trupe otomane a venit să se aşeze la Măcin, pe malul drept al Dunării, ameninţând Ismailul ...

....

Măcin este un oraş mic aşezat la 15 verste la sud-vest de Brăila pe ţărmul opus al Dunării, pe o mică înălţime care domină în acelaşi timp şi cursul fluviului şi o câmpie strâmtă mlăştinoasă care se întinde pe o mare lungime de-a lungul Dunării şi care se numeşte „Kuntcéphanne"[55]. În acest loc
Dunărea se desparte într-o // mulţime de braţe care se unesc puţin mai sus de p. 101
Brăila. Înălţimea pe care se află Măcinul este dominată, ea însăşi, de un lanţ de munţi foarte înalţi, paralel cu Dunărea şi care continuă până la Hârşova şi Silistra, astfel că Măcinul poate fi privit drept cheia defileurilor pe care îi alcătuiesc aceşti munţi.

[Luarea Babadagului, apoi a Măcinului. Acţiunea inutilă a generalului de Ribas[56] etc.].

Flota comandată de generalul Ribas iernase la Galaţi[57], oraş sau mai de grabă sat deschis din toate părţile, aşezat pe o înălţime la 300 de stânjeni de Dunăre şi la 20 de verste de Brăila.

[Trecerea Dunării de către armata lui Repnin pe un pod de vase de 300 de stânjeni făcut din ordinul lui Ribas la 24 VI/5 VII].

La 24 iunie / 5 iulie spre ora unsprezece noaptea, cea mai mare parte a p. 102
armatei ruse, sub ordinele prinţului Repnin a trecut Dunărea[58] în bărci, lăsând toate bagajele la Galaţi, precum şi un corp de opt batalioane pe Siret, sub comanda brigadierului Lezzano ca să supravegheze garnizoana Brăila. //

Trecerea Dunării s-a făcut în bărcile flotilei şi în timpul nopţii, dar cu p. 103
atâta învălmăşeală şi haos că dacă o trupă de zece mii de oameni hotărâţi ar fi atacat pe neaşteptate pe ostaşii debarcaţi ar fi tăiat în bucăţi jumătate din armată. Dar ei ⟨turcii⟩ nici nu au bănuit măcar aşa ceva, deşi aveau la îndemână treizeci de mii de oameni la o depărtare de 25 de verste...

....

---

[55] Lunca Dunării sau Balta, unde se afla puntea de trecere între Brăila şi Măcin, numită de turci Podbaşi sau Köprübaşi.

[56] Osip Mihailovici de Ribas sau Deribas (1749–1800), amiral rus.

[57] Galaţi era un oraş frumos. Dar în prima campanie generalul Kamensky, după ce a bătut un corp de tuci lângă acest oraş, i-a dat foc, fără alt motiv decât fantezia sa...

[58] Langeron se înapoiază la armată în noaptea de 24–25 iunie (= 4–5 iulie stil nou). După o zăbavă de câteva zile la Iaşi pentru a se echipa pentru campanie, el ajunge tocmai la timp pentru a participa la trecerea Dunării.

[Podul ridicat între cele două maluri ale Dunării a fost făcut în douăzeci şi patru de ore, jumătate din el din pontoane, cealaltă jumătate din bărci de-ale zaporojenilor acoperite cu dulapi groşi. Părăsirea Măcinului. La 21/30 iulie se iscălesc preliminariile păcii. Epidemie generală].

p. 104 Epidemia[59], a cărei influenţă rea începuse să se simtă din luna iulie, a crescut curând în întreaga oştire, cu o nespusă furie. Mai ales la Galaţi, unde fuseseră îngropaţi prea la suprafaţă, în anii precedenţi, un mare număr de soldaţi căzuţi în bătăliile purtate acolo, cazurile de boală au fost îngrozitoare. Toţi cei care locuiau în acest oraş au fost atinşi de ea. Am avut în curând să plângem moartea tânărului principe Carol de Würtemberg[60] care unea bunătatea şi blândeţea ce caracterizau pe toţi membrii familiei sale cu o mare vitejie şi cu multe însuşiri războinice.

Galaţiul nefiind sănătos, iar prezenţa prinţului Potemkin fiind inutilă acolo, ar fi trebuit să se grăbească să trimită de acolo mulţimea de ofiţeri care nu stătea acolo, decât pentru el, cu atât mai mult cu cât experienţa dovedea că bolnavii se simţeau într-adevăr mai bine de cum schimbau aerul şi se apropiau de Iaşi. Dar prinţul era foarte bine instalat la Galaţi. Mobilase cu mare bogăţie o casă foarte frumoasă, marele vizir[61] îi trimitea zilnic fructe şi gheaţă. Ce-i mai păsa de altceva? Din fericire pentru sănătatea noastră, l-a lovit şi pe el epidemia. Îndată, a dat ordin ca toată lumea să părăsească Galaţii. El însuşi fuge fără să ştie încotro se duce. În sfârşit, după cinci zile de drum şi de nehotărâre, ajunge la Huşi, un sat (!) frumos la 80 de verste de Iaşi. Boala lui se înrăutăţeşte; el plânge, geme, cheamă în ajutor toţi sfinţii, se spovedeşte, se împărtăşeşte şi brutalizează valeţii şi medicii, trimite cincizeci de curieri pe zi, unul ca să caute un fruct la Iaşi, un altul o legumă în Crimeea, un al treilea un fleac la Moscova. El se plictiseşte la Huşi, îşi trimite echipajele în cinci sau şase locuri diferite şi, în cele din urmă, se stabileşte la Ceardac, într-o frumoasă casă de ţară la 5 verste de Iaşi, unde au venit în jurul lui toţi voluntarii, adjutanţii etc. şi toţi au avut de suferit din cauza climei. Armata a fost mult îngrijorată de starea prinţului Repnin, care a fost foarte bolnav, dar s-a însănătoşit şi a plecat la Moscova.

[Congresul de pace]

Locul congresului a fost stabilit la Iaşi, unde plenipotenţiarii turci nu s-au grăbit să vină. Au sosit în cele din urmă la sfârşitul lunii august, cu o suită de trei până la patru sute de persoane...

[...] Eu am cerut şi am obţinut autorizaţia de a părăsi armata rusă, pentru
p. 105 a mă apropia iarăşi de patria mea. // Am plecat de la Iaşi spre Viena la

[59] Autorul nu precizează natura epidemiei. După Iona Ghedevanişvili (vezi relatarea sa în volumul de faţă) s-ar părea că e vorba de malarie. Se poate să fie vorba şi acum de efectele consumului excesiv de fructe în toiul verii, dând naştere la dizenterie, ca în timpul campaniilor polone.

[60] Fratele soţiei marelui duce Pavel, viitorul ţar Pavel I.

[61] Iusuf paşa, mare vizir (1790–1791).

24 august (5 septembrie), fericit să mă depărtez de prinţul Potemkin şi de Curtea lui. Ajunsese să-mi fie nesuferit şi tot ce îl înconjura îmi era odios.

[Moartea lui Potemkin la 25 august / 6 septembrie la 40 de verste de Iaşi].

[Veleităţile sale de a dobândi pentru sine Moldova]:

După ce a dat greş în proiectele sale privind Curlanda şi Polonia, el a considerat Moldova ca un bun ce-i aparţinea şi în vederea aceasta şi-a format acele două monstruoase regimente de 12 batalioane de grenadieri şi de 24 escadroane de cuirasieri din cei mai chipeşi şi mai buni soldaţi ai armatei. El destina aceste corpuri principelui Moldovei şi spera ca împărăteasa să i le acorde. De altminteri, gândindu-se la vârsta ei înaintată şi temându-se mult de marele duce, voia să aibă un mijloc de a se sustrage dominaţiei. La armată se atribuia altă cauză formării acestor regimente, unul de 18 000, celălalt de 6 000 de oameni. Se spunea că până la pacea definitivă ruşii trebuiau să ocupe Moldova, dar lăsând numai două regimente. De aceea fuseseră formate aceste regimente, pentru a lăsa în această provincie 24 000 de oameni.

ABATELE PIZZAGALLI

(? – p. 1792)

Abatele Francesco Pizzagalli nu pare să fie cunoscut prin alte realizări decât printr-un drum pe care l-a făcut prin jumătate din Europa şi despre care a avut foarte puţin de spus. Întâmplător a trecut şi prin Transilvania şi Moldova, cărora le-a consacrat câteva cuvinte banale şi puţine. dar ce este mai curios, este că şi aceste cuvinte par împrumutate de la alţii. Despre biografia lui nu ştim nimic. Nici măcar drumul său, pe care îl descrie foarte sumar, nu cuprinde decât arătarea unui itinerar, cu eventuale citate din autorii latini şi încercări de localizări arheologice, însoţite de fiecare dată de o listă a personalităţilor pe care le-a cunoscut sau care l-au ocrotit şi cărora le închina linguşirile de rigoare. Trebuie subliniat că printre aceştia este menţionat şi Raicevich, sub numele de Rajevig, cu o caracterizare entuziasmată care ne permite să recunoaştem izvorul informaţiilor sale asupra ţărilor noastre.

S-ar părea că peste tot, călătorul umblă după o căpătuială, ca şi alţi abaţi italieni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fără a avea erudiţia multilaterală şi talentul unui Panzini sau Sestini. Indiferent de consideraţii de ţară şi naţionalitate, ceea ce căutau în primul rând era un Mecena. La Constantinopol îşi câştigase un mare renume ambasadorul Franţei, Choiseul Gouffier, care adusese o întreagă armată de desenatori, gravori, arhitecţi şi erudiţi, pentru a ilustra vestita sa lucrare privind călătoria în Grecia, *Voyage pittoresque en Grèce* (1782). Cel al Angliei, Ainslie, cheltuise o avere pentru strângerea unei colecţii numismatice şi arheologice şi întocmirea unui album de stampe, folosind talentul şi sârguinţa unui erudit ca Sestini sau a unor artişti ca Mayer şi Préault, aşa cum la Neapole, trimisul Angliei, sir William Hamilton, de asemenea, folosea artişti italieni pentru întocmirea unui album tot atât de ambiţios.

La Bucureşti şi la Iaşi erau mici Curţi accesibile unor reprezentanţi ai spiritului italian. Acum se mai ivea o Curte nouă în jurul prinţului Potemkin, cuceritorul Oceakovului, viitorul rege al Daciei, după cum se credea, croit parcă anume pentru a strânge în jurul său o Curte cosmopolită, care să-i răspândească faima. La cartierul său din Ucraina, la Elisabetgrad, ca şi la cel din Bender sau Iaşi, francezi, austrieci, germani, italieni alcătuiau un fel de clientelă supusă. Orchestra sa care îl însoţise era condusă de celebrul Sarti din Italia.

Mutarea grosului trupelor de la Oceakov în Moldova a adus după sine şi plecarea abatelui spre zona de ocupaţie austriacă a Moldovei şi de aici prin Transilvania (Braşov, Sibiu) la Buda. Astfel călătorul a străbătut de două ori pământul moldovenesc: o dată la ducerea în Rusia prin Bucovina, apoi la reîntoarcere, în august 1789, prin Roman şi Oituz spre Transilvania şi Buda. De aici porneşte curând spre coasta Dalmaţiei, unde stă toată iarna şi se îmbarcă pentru o excursie, poate arheologică, la: Smirna, Efes, Dardanele şi Bosfor. La Constantinopol, caută parcă să calce pe urmele lui Sestini, dar cu o treaptă mai jos, cultivând pe sir Robert Ainslie, ambasadorul Angliei, prin capelanul acestuia care îl ocroteşte, precum şi întreaga familie Haidenstamm a solului suedez, pe care o laudă fără deosebire şi fără a uita nici pe micul Gustav atât de înzestrat. Urmează noi laude pentru ambasadorul Franţei – alt Mecena posibil –, contele de Choiseul-Gouffier. În sfârşit, nereuşind să se aciuiască la Pera, caracterizează rapid pe greci şi pe turci şi ajunge din nou, în aprilie 1791, la Smirna, unde se îmbarcă cu destinaţia Marsilia.

De aici, trece la Livorno, unde îşi publică relaţia călătoriei şi apoi merge din oraş în oraş la Pisa, Florenţa, Bologna, Ferrara, Veneţia... Prin Carniolia şi Stiria ajunge la Viena, unde din nou tămâiază cu evlavie pe cei mari: Kaunitz, Cobenzl şi o serie de erudiţi, printre care dă un loc de frunte lui Raicevich (Consiliarius Rajevig Ragusinus qui observationes nonnullas de Valachia et Moldavia edidit, tum Turcarum historiam scribebat, in dicendo facilis, clarus in sententiis, ad veterum simplicitatem ritoremque scribendi accedere videbatur).

La Viena stă 3 luni. Un nou popas la Praga, în februarie 1792, dă prilejul unor noi linguşiri pentru: arhiepiscop, episcop, canonici, erudiţi etc.... În sfârşit, după alte peregrinări, se îndreaptă spre Frankfurt şi Mainz, unde îşi publică o versiune latină a opusculului, pe care o dedică Societăţii de antichităţi din Londra, întrucât nemaiputând trece în Italia, din cauza situaţiei din Franţa, socoteşte că e mai bine să meargă în Anglia.

Nu putem şti dacă în peregrinările sale abatele mai urmărea şi alt scop decât acela de a-şi afla un rost pe lângă nişte protectori generoşi. În încheierea sa, el anunţă pe curând o Istorie şi geografie a Bosforului Cimerian, în legătură, probabil, cu drumul său în Rusia de sud, şi o Istorie universală sau carte despre originea oamenilor *ab atlantibus*. Textul relaţiei asupra călătoriei în Rusia, Turcia etc. a apărut mai întâi în italiană, sub titlul: *Viaggio in alcune provincie delli imperii russo e turco* (Livorno, 1791). Au urmat două ediţii ale versiunii latine: una publicată la Mainz, în martie 1792, intitulată cu grandilocvenţă *Iter Abbatis Francisci Pizzagalli ad Russiam, Turciam, Italiam ac Germaniam, in que praeter descriptiones locorum moresque hominum Slavorum, Getarum, Pannonum, Hunnorum Tyrrhenorum origines aperiuntur.* A fost analizat de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, vol. IV, ed. a II-a, p. 18. Alta cu titlul puţin deosebit: *Iter... etc....Italiam, Germaniam, Angliam, in quo praeter descriptiones regionum moresque hominum, diversa veteris historiae et geographiae loca novis argumentis illustrantur* (Hamburg, 1 iulie 1792), care a făcut obiectul unei analize a lui P. P. Panaitescu, în *Doi călători italieni necunoscuţi în ţările noastre*, în „Studii italiene", I, Bucureşti, 1934.

O traducere germană a apărut în Jäck: *Taschenbibliotheck der wichtigsten und interessantesten See = und Landreisen* (Nürnberg, 1829).

Informaţiile pe care le dă despre ţările noastre se reduc la aprecieri generale, locuri comune şi puţine cuvinte despre râul Oituz. La acestea a mai adăugat spicuiri din alţi autori, uneori neînţeleşi pe deplin, dând naştere la greşeli, cum e confuzia ce o face între secui şi români, afirmând că aceia ar fi rămăşiţele dacilor sau geţilor etc.

[CĂLĂTORIA[1] PRIN BUCOVINA, MOLDOVA ŞI TRANSILVANIA]

1789

[Autorul, aflând de cucerirea Oceakovului, a vrut să cunoască Rusia. p. 5
Pleacă la începutul lunii mai din Veneţia, trece Alpii şi, prin Stiria, Austria, Moravia, Polonia austriacă, ajunge la Lvov. De aici în Bucovina] cea păduroasă,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în martie 1792, sub titlul: *Iter / Abbatis Francisci Pizzagalli ad Russiam, Turciam / Italiam ac Germaniam / in quo praeter descriptiones locorum / moresque hominum / Slavorum, Getarum, Pannonum / Hunnorum, Tyrrhenorum / origines aperiuntur /.*

XX Martii MDCCXCII / Moguntiae / ex typographia elect. aut. apud / Hered. Haeffner, Dedicaţie (p. 3). Inclytas / Societati regias / et / Antiquitatum Londinii.

care este lipită de Polonia la sud-est; foarte bogată în păşuni, are locuitori de statură înaltă, este o ţară muntoasă[2] din care se răspândesc multe râuri în: Polonia, Moldova, Transilvania. Oraşul Cernăuţi, capitala Bucovinei[3], cercetat mult de negustori, este aşezat într-un loc înalt, în jos curge Prutul[4] spre răsărit şi legat printr-un pod dincolo de care se deschide câmpul şes.

Polonia austriacă împreună cu Bucovina au fost stăpânite de bastarni... etc. //

p. 8 ⟨Urmează citate din istoricii antici cu privire la acest popor⟩.

p. 9 Pornind la drum spre tabăra ruşilor, am intrat din Bucovina în Moldova. Nu degeaba sunt lăudate Daciile de către cei vechi. Moldova este întoarsă spre miazăzi, ⟨este⟩ împodobită cu dealuri şi păşuni ⟨şi este⟩ nespus de frumoasă, cu flori ce se amestecă între ele, ar putea să întreacă toate provinciile văzute până acum prin bogăţia sa. Are o climă plăcută şi sănătoasă, iar ape stătătoare nu are, nici măcar în partea de sus a ţării. Nu are sate aşa dese, cum s-ar
p. 10 cuveni după productivitatea pământului. Spre Transilvania formează şi stânci. Apoi pădurile // au arbori înalţi şi locuri pline de flori din care îşi trag hrana albinele. Ţara produce multă miere, vinuri şi poame de tot felul, ca şi Italia, dar pământul se cultivă puţin, averea oamenilor constă în herghelii de cai şi cirezi de boi. Grecii îi consideră ca cei mai bogaţi şi mai înlesniţi dintre supuşii bizantinilor, dar moleşiţi, încât e lucru uimitor ca romanii să se fi temut de daci (!).

Capitala Iaşi are case mai toate de lemn, în afară de locuinţa domnului, ⟨care⟩ e aşezată într-un loc jos, înconjurat de mlaştini şi supus inundaţiilor. Aerul este apăsător şi în timpul verii este arzător.

După alungarea turcilor chiar până la Dunăre, a fost ocupat de ruşi, ale căror armate contra turcilor luptau toate sub comanda prinţului Potemkin. Restul Moldovei până la Siret era ocupat de austrieci. La Iaşi mi-a fost dat să cunosc pe tânărul cneaz Ascow, comandantul regimentului Simbirski, de aşa mare talent şi virtute... etc. că va fi o lumină nu numai pentru Rusia, dar chiar pentru toată Europa. Am mers mai departe fără să-l fi văzut pe Rumianţev, învingătorul transdanubian[5], care trăia retras la ţară. Acest comandant atât de vestit prin statura sa înaltă a învins bătrâneţea prin agerimea sufletului. Lângă
p. 11 cetatea Soroca, am trecut râul Nistru care desparte Moldova de Polonia... //

[Ajunge la Olviopol. La est de acest loc era tabăra armatei ruse a lui
p. 12 Potemkin din care o parte era aşezată pe ţărmul celălalt în „*Basarabia*" //
p. 13 Disciplina ruşilor e ca a spartanilor. Soldaţii neînfricaţi au încredere în // comandanţii lor: Rumianţev, Repnin, Ribas, Ascow, Uşakow[6], Suvorov... Potemkin reuşeşte ce nu a putut Darius... etc.].

---

[2] *Alta regio.*

[3] *Buccovinae oppidum, caput gentis Zemovitz.*

[4] *Porata, vulgo Prut.*

[5] *Transdanubiano* (e traducerea titlului care i se dăduse de „*Zadunaiski*". Este vorba de Piotr Alexandrovici conte Rumianţev, general feldmareşal, generalisimul armatei ruse.

[6] Feodor Feodorovici Uşakov, amiral.

Şi când ruşii au pornit în expediţie pentru asediul Benderului, la începutul p. 14
lui august 1789, am străbătut din nou Volânia şi Moldova şi am ajuns la Siret
dincolo de care era partea din Moldova ocupată de austrieci şi, după ce am
vizitat Romanul, am intrat în trecătoarea Oituz; acesta este numele văii şi al
micului râu pe care l-am urmat în susul lui, cum venea năvalnic prin văi şi prin
strâmtori şi pe care trebuia să-l trec de mai bine de douăzeci de ori, pe o cărare
foarte anevoioasă, urmând când pe malul acesta, când pe celălalt. Aproape de
mijlocul munţilor, am dat de hotarul dintre Moldova şi Transilvania. În aceste
văi trăiesc secuii, rămăşiţele dacilor (!) sau ale vechilor geţi (!)[7], a căror limbă
se apropie de cea latină, pe care se vede că au păstrat-o şi de la legiunile
romane, care s-au aşezat în Dacia, şi de la coloniile italienilor, trimise de Traian
şi Marc Aureliu – ⟨e drept că⟩ într-o formă coruptă –, dar mai bine totuşi decât
au păstrat-o moldovenii şi muntenii[8]. Urmând mai departe pe Oituz, pe cărările
cele mai strâmte şi prăpăstioase, cu păduri dese şi stânci abrupte, după ce am
lăsat râul pe stânga, am suit un munte de pe vârful căruia mi s-a desfăşurat în
faţa ochilor comitatul // braşovean, în care de cum cobori dai de sate mai p. 15
numeroase şi toate sunt mai civilizate, clădirile sunt de zid, ogoarele sunt îngrijite.
Ţinutul braşovean este înconjurat de pretutindeni de munţi foarte înalţi care îl
despart de Ţara Românească. Braşovul este un oraş mare, aşezat la poalele
muntelui, într-un loc plăcut. După ce am străbătut munţii şi pădurile, am pătruns
în mijlocul Transilvaniei, la Sibiu, capitala provinciei.

Transilvania era plină de oşti austriece, ce se distingeau prin disciplină,
transporturile se făceau pretutindeni cu cea mai mare sârguinţă, trupele erau
foarte bine înarmate, echipate şi comandate de căpitanii cei mai iscusiţi. În
sfârşit, totul – precum ziceau ei – era observat întocmai după litera noilor
instrucţiuni. Trupele din Transilvania erau comandate de principele Hohenloe
care, opunând îndrăzneală şi virtute pornirii vijelioase a turcilor, a respins
pretutindeni atacul duşmanilor, ce se străduiau să năvălească în provincie, şi
a câştigat lauda cea mai mare pentru felul cum a apărat-o.

Transilvania are mulţi munţi şi păduri dese, este orientată cam spre nord,
are ape şi păşuni şi bucate din belşug, are însă o climă umedă şi mai friguroasă.
Are mlaştini în multe locuri şi râurile care se prăvălesc din munţi strică
semănăturile şi acoperă câmpiile şi nu peste tot se fac bucate din cauza frigului
şi a umezelii prea mari. Este foarte bogată în metale. Este locuită de naţii
diferite: secui, unguri, saşi care fac negoţ; neamul românilor este cel mai
răspândit şi dedat // muncii câmpului. Poporul acesta cu inima curată[9], este p. 16
primitor – vara, femeile lor poartă numai o cămaşă[10], două şorţuri[11] de mai
multe culori, ce atârnă de la mijloc în jos, şi sunt desfăcute în părţi; au sufletul
lipsit de viclenie, căutătura veselă, îşi ţin căsnicia aproape după obiceiul scitic,
uneori după obiceiul amazoanelor şi al indienelor. Româncele încalecă pe cai,

[7] Confuzie flagrantă a autorului.

[8] Autorul se referă aici probabil la românii transilvăneni ca vorbind o limbă mai curată ca a celorlalţi.

[9] *Simplicis animi.*

[10] *Sindonium.*

[11] *Lintei.*

mână căruţele, le place să arate un spirit bărbătesc şi astfel se vede că aceste neamuri trăiesc mai fericite decât altele, căci trăiesc cu mai mare simplitate, se ţin departe de negoţ şi de toate meşteşugurile care se poartă în vederea luxului. Ele nu suferă de înşelăciune, de pizmă, de moleşeală. Ieşind din Transilvania pe drumul nou făcut pe malul Timişului, am intrat în Ungaria inferioară şi m-am dus la Buda.

HORSEP ARGUTIAN

(1743 - 1801)

Horsep (Iosif) Argutian s-a născut la Sanahin, la 23 mai 1743. El şi-a făcut studiile la Mănăstirea Ecimiadzin, când era catolicos Simeon din Erevan, de la care a şi primit primele grade bisericeşti. A fost hirotonisit episcop în 1769, când avea numai 25 ani, iar în 1773, a fost pus de către catolicos în fruntea eparhiei armene din Rusia.

Activitatea propriu-zisă a arhiepiscopului începe după pacea din Kuciuc Kainargi, încheiată la 10 iulie 1774. De atunci, Argutian începe să joace un rol de frunte în viaţa politică, naţională şi religioasă a armenilor, datorită legăturilor ce şi le creease la St. Petersburg şi a simpatiei şi încrederii desăvârşirte de care s-a bucurat, câştigând mai întâi prietenia vestitului cneaz Potemkin, favoritul Ecaterinei a II-a, şi, prin mijlocirea lui, şi atenţia binevoitoare a împărătesei.

Prin intervenţiile lui Argutian, un mare număr de armeni din Crimeea au fost mutaţi, în 1779, în câmpiile întinse ale Donului, unde au înfiinţat oraşul Noy-Nahicevan şi alte şase sate pur armeneşti, prin împrejurimi, căpătând şi un ucaz de privilegiu de la împărăteasă.

Tot din iniţiativa lui Argutian s-a întemeiat, în 1790, pe Nistru, oraşul Grigoriopol, cu armenii fugiţi din Ismail, Căuşani, Raşcov, în cursul războiului ruso-turc. Numai Argutian a adus, în 1790, 116 familii (668 de suflete) de armeni din Chilia.

Una din încercările cele mai însemnate ale arhiepiscopului Argutian este aceea de a asigura autonomia Armeniei sub protecţie rusească. În acest scop, au fost alcătuite două proiecte, unui armean, al lui Argutian, şi altul rusesc. Dar moartea lui Potemkin, ocrotitorul armenilor, a oprit tratativele. Argutian a organizat însă participarea armenilor, în 1795, la războiul ruso-persan, datorită cărui fapt, armatele ruseşti au cucerit unul după altul mai multe oraşe din Caucaz.

În cursul războiului austro-ruso-turc, el a fost şi la: Ismail, Huşi, Botoşani, Suceava, Iaşi, Roman şi Bender.

În urma morţii catolicosului Hucas (Luca), arhiepiscopul Argutian a reuşit să fie ales catolicos al tuturor armenilor, dar în drum spre Ecimiadzin l-a surprins moartea, la Tiflis, în ziua de 9 martie 1801, în vârstă de 58 de ani.

Arhiepiscopul Iosif Argutian ne-a lăsat unele note zilnice, în care sunt descrise toate încercările sale, ca şi activitatea sa în sânul armenilor din Moldova, unde a fost între anii 1789–1792, în imediată legătură cu cneazul Potemkin, care comanda atunci oştirile ruseşti în lupta lor împotriva Imperiului Otoman.

Notele sale zilnice au fost tipărite abia în anul 1863 în revista „Kărunk" din Tbilisi, în numerele V (p. 321–328), VI (p. 419–443), VII (p. 505–519) şi VIII (p. 582–589), sub îngrijirea lui Hosep Pondeiant, cu o prefaţă publicată în numărul IV al pomenitei reviste (p. 278–308).

Este demn de adăugat că Argutian, în timpul şederii sale în mijlocul armenilor din Moldova, a dat un însemnat impuls activităţii din sânul comunităţilor armene, a reînnoit vechile organizaţii de tineri şi a îndemnat pe conaţionalii săi din Moldova să contribuie la realizarea năzuinţelor armeneşti care erau ajunse atunci la mare actualitate.

NOTE ZILNICE[1]

(1789 – 1792)

p. 423 *1789 octombrie 10*

Am sosit la Chişinău pentru a mă înfăţişa prinţului serenisim[2].

1789 octombrie 15

Serenisimul, după ce a ocupat Căuşenii şi Akkermanul, s-a reîntors la Chişinău.

1789 octombrie 20

Prinţul s-a dus asupra Benderului cu mari pregătiri; a împresurat cetatea şi a dat atacul.

1789 noiembrie 2

Locuitorii [cetăţii] care erau peste 8 000 de luptători, neputând să ţină piept, au predat cheile cetăţii cu mâna lui Mazmuş aga, cu care erau 3 paşale şi alţi dregători.

1789 noiembrie 3

Vasile Stepanici Popov[3], din ordinul serenisimului, ne-a scris la Chişinău şi ne-a invitat la cartierul acestuia, unde se aflau învingătorii ruşi.

1789 noiembrie 5, Bender

Am sosit la cartierul generalisimului, unde am fost primit şi ni s-a pus la dispoziţie cortul serenisimului pentru a locui acolo.

1789 noiembrie 6

Împreună cu arhiepiscopul Ambrosie, am intrat în cetate, însoţit de întregul cler; s-au făcut mari pregătiri la fost reşedinţă a paşei; marele învingător a
p. 424 intrat solemn în cetate; episcopul întâmpinându-l cu crucea // şi, adresându-i cuvinte potrivite, a binecuvântat pe cel binecuvântat de Dumnezeu şi cel întărit prin el. El a sărutat crucea şi, intrând în cetate, a poruncit turcilor şi celorlalţi locuitori să părăsească localitatea în termen de 15 zile, după cum s-a şi făcut.

1789 noiembrie 8

Serenisimul sprijin ne-a încredinţat în scris păstorirea populaţiei; a dat ordin ca să fie purificată şi moscheea, care se chema Aga-Djamisi, spre a fi transformată în templu ⟨vrednic⟩ de Dumnezeu şi lăcaş al îngerilor şi oamenilor.

---

[1] În versiunea română a lui H. Dj. Siruni, după textul armean publicat în revista „Kărunk" din Tbilisi, 1863, nr. IV, V, VI, VII, VIII.

[2] Cneazul Grigori Alexandrovici Potemkin (1739–1791), feldmareşal, generalisimul trupelor ruse pe frontul din Moldova împotriva forţelor otomane.

[3] Secretarul de cancelarie al lui Potemkin.

1789 noiembrie 9

Ruşii au miruit moscheea numită Sultan-Gjamisi, închinând-o Sfintei Treimi.

1789 noiembrie 10

În ziua sfinţilor Arhangheli, am făcut slujbă şi am sfinţit ⟨fosta⟩ moschee numită mai înainte Aga-Djamisi printr-o ceremonie solemnă, de faţă fiind arhiepiscopul Ambrosie şi o mare mulţime. Am înfăţişat prinţului serenism predica ce am pronunţat-o în ziua miruirii. După aceasta, serenisimul a plecat la Iaşi, iar noi, rămânând la Bender, am început să adunăm sărmanul nostru popor împrăştiat şi prizonier, făcând rost pentru ei de case de locuit în jurul bisericii noastre a sf. Luminător; tot aşa, am cumpărat pentru biserică şi pentru noi multe case şi hanuri, prăvălii şi cafenele, cuptoare şi feredele, pe care le-am dat cu chirie; şi după ce am îngrijit poporul nostru în durerile şi necazurile sale şi am orânduit toate cele trebuincioase, în ziua de 30 noiembrie ne-am dus la Iaşi.

1789 decembrie 29

În ziua sfinţilor Ioan şi Iacob[4], din ordinul serenisimului prinţ, am făcut slujbă la biserica armeană din Iaşi, la care a asistat arhiepiscopul Arsenie împreună cu mulţi miniştri; după liturghie, am rostit o predică potrivită şi i-am înfăţişat şi traducerea ei, arătând mulţumirile poporului nostru care s-a bucurat mult; // din toate oraşele au venit să ne vadă şi să ne mulţumească. p. 425

1790 ianuarie 6, ziua naşterii Domnului nostru; împreună cu întregul cler, ne-am dus la palatul prinţului şi, îmbrăcând odăjdii, am binecuvântat casa şi am spus câteva cuvinte cerute de împrejurare.

1790 ianuarie 27

Auzind despre aceste solemnităţi, armenii noştri credincioşi din Botoşani *(„Polisan")*, fruntaşi şi iubitori de Dumnezeu, au venit la Iaşi şi, sub impulsul evlaviei lor, au rugat pe serenisimul prinţ ca să mă trimită la ei; deci din ordinul Excelenţei sale am plecat şi, întâmpinat de o lume nespusă, am intrat în oraş; în joia carnavalului, au venit la Botoşani şi sucevenii şi, după multe rugăminţi, m-au luat şi m-au dus la Suceava *(Săciov)*; la intrarea noastră în oraş, când urcam dealul, clopotele bisericilor armene şi ale celorlalte biserici creştine au început să sune şi, întâmpinat în mod solemn, am intrat în oraş şi am fost găzduit în casa lui Nicolae Capri. Comandantul austriac, cu un număr de soldaţi, venise şi el în întâmpinarea noastră şi, la trecerea noastră pe străzi, eram salutat de soldaţi şi am avut şi o gardă de onoare înaintea uşii mele.

1790 februarie 17

Ne-am reîntors de acolo la Botoşani şi, în duminica fiului rătăcit, am hirotonisit pe Havhannes Cerkez, care avea ca naş întregul popor.

---

[4] După calendarul armean.

1790 februarie 20

De la Botoşani, am pornit spre Roman, plângând şi eu şi poporul; în duminica economului, am făcut slujbă şi am primit onorurile notabililor moldoveni şi austrieci care veniseră să asiste la ceremoniile noastre; Hacic (Cristea) Misir şi rudele lui mi-au făcut o bună primire. //

p. 426 *1790 martie 3*

Am primit la Roman trista veste a morţii împăratului Iosif[5] care iubea naţia noastră; slujba am făcut-o noi, deoarece acolo n-aveam cler, au venit toţi demnitarii austrieci; după liturghie, am rostit o predică emoţionantă şi am făcut pomenire; plângeam şi eu şi austriecii; textul predicii l-am dat comisarului, care l-a trimis guvernatorului din Cernăuţi; slujba noastră a fost descrisă în ziarul francez[6].

1790 martie 8

Prelatul lor a venit la Roman; au făcut slujbă şi ne-au invitat şi pe noi la liturghie; ne-au primit cu onoruri, au pus scaun pentru noi şi au întins covor sub picioarele noastre; după terminarea liturghiei şi a slujbei, au venit să ne sărute mâna.

1790 martie 18

Am plecat de la Roman spre Iaşi.

1790 mai 2

M-am îmbolnăvit rău; deşi prinţul a trimis mulţi medici, ne-a ajutat îndeosebi doctorul Iacob Iaculici Rieııke. Ne-am însănătoşit abia la 25 iunie şi ne-am dus la satul Pocsudac, unde se găsea prinţul; am luat decoraţii pentru delegaţii care se găseau cu noi şi am pornit de acolo, la 25 iunie, la Nahicevan, cu multe speranţe; apoi, cerând voie, ne-am dus din nou la Suceava şi la Botoşani, pentru odihnă; ziua de sărbătoare a Schimbării la Faţă am slujit-o la Suceava şi de acolo ne-am înapoiat la Botoşani şi la Iaşi.

1790 august 12

De la Iaşi, am venit la Bender.

1790 august 29

Vasele noastre au distrus în Marea Neagră pe cele turceşti; cu acest prilej, am ţinut predică şi textul l-am înfăţişat prinţului, cu o cerere trimisă de armenii din Astrahan care ceruseră privilegii pentru ei.

1790 septembrie 20

Am primit hârtie şi de la armenii din India şi toate le-am arătat prinţului şi am rugat să li se acorde privilegii, a dat ordin să li se întocmească. //

---

[5] Iosif al II-lea, asociat la domnie de Maria Thereza din 1764 şi până la moartea ei, în 1780, domneşte ca titular până în 1790.

[6] Este vorba de „Courier (!) de Moldavie", ziar tipărit la Iaşi de autorităţile militare ruse, pentru informarea armatei.

1790 septembrie 29 p. 427

Am sfinţit icoana lui Grigorie Luminătorul şi am prezentat-o prinţului la 30 septembrie, care era ziua sa onomastică; a primit cu mare solemnitate atât icoana, cât şi pe noi, care eram cu patrafir şi cu cruce; a pus icoana în faţa sa şi s-a rugat mereu înaintea ei.

În acea zi, a învins oştirea din Ghopan[7] şi a luat prizonier pe Abdullah-paşa împreună cu mulţi turci.

1790 octombrie 6

....

În această zi, oştirea ⟨otomană⟩ a săvârşit cruzimi la Chilia şi în împrejurimi şi a omorât trei preoţi armeni şi mulţi oameni de rând ....

....

1790 octombrie 14

Ziua Mariei Fedorovna[8]; prinţul ne-a felicitat mai întâi prin Serghei Lazarovici Laskarev[9] şi apoi în persoană, spunând că vor sosi de la împărăteasă o cruce şi o mantie pentru noi; i-am mulţumit în faţa lumii ....

....

1790 octombrie 16

Turcii care erau întăriţi la Chilia s-au predat.

1790 octombrie 19

A fost dus la Bender un număr de 350 de prizonieri armeni din Chilia.

1790 octombrie 23

Prinţul serenisim ne-a trimis pe noi la Chilia pentru evacuarea armenilor; a scris şi către locotenentul general Ioan Vasilici Gudovici[10], recomandându-i ca să ne ajute în misiunea noastră.

1790 octombrie 25

Am ajuns la Chilia, am mângâiat pe cei îndureraţi; am adunat tot ce mai rămăsese din obiectele sacre şi din banii bisericii armene pe care le-am adus la noi; // cumpărând cu aceşti bani hrană, am împărţit-o nevoiaşilor, cărora le p. 428
mai împărţeam şi din mâncarea noastră, după cum cu cele ale noastre am îmbrăcat pe cei goi, urmând porunca Domnului. După ordinul şi recomandarea ce le dăduse prinţul, am fost primit cu mari onoruri de către notabilii din localitate şi am fost ajutat cu o imensă bunăvoinţă.

---

[7] Neidentificat.

[8] Soţia marelui duce Pavel, moştenitorul tronului. Înainte de a trece la ortodoxie, purtase numele de Sophia Dorothea, ducesă de Würtemberg.

[9] Fost consul rus în Moldova. Pentru o caracterizare a sa cf. relaţia lui Bezborodko, precum şi a lui Raicevich în volumul X_1 al colecţiei de faţă.

[10] *Kutivici.*

1790 noiembrie 2

În ziua patriarhului Varlaam din Antiochia, într-o sâmbătă, am scos din Chilia un număr de 116 familii armeneşti (668 suflete), pe care le-am dus la Bender, instalându-le acolo.

1790 decembrie 11, miercuri

La ora 5 spre ziuă, cneazul Aleksandr Vasilievici Suvorov[11] a început lupta şi, la ora 11, în urma unui cumplit măcel, a cucerit Ismailul şi a trecut prin sabie pe toţi turcii de la mare la mic, în număr de peste 21 000, iar peste 8 000 i-a luat prizonieri. Oştirile turcilor jefuiseră toate obiectele sacre ale bisericilor creştine, omorând 60 de persoane dintre armeni şi luând prizonieri pe alţii, pe care noi i-am scăpat; s-au găsit multe lucruri jefuite pe care le-au luat ca pradă[12]; ai noştri au rămas neajutaţi şi săraci; Dumnezeu să-i ajute.

1790 decembrie 13

Din ordinul serenisimului, deşi grav bolnav, am plecat la Ismail, mai sus de Huşi; erau cu mine arhimandritul Karapet şi câţiva de-ai noştri; la 23, am ajuns la Ismail.

1790 decembrie 23

Intrând în Ismail, a 12-a zi după cucerirea oraşului, am găsit poporul nostru flămând, l-am ajutat cât am putut; i-am distribuit ajutor, am lecuit p. 429 rănile lor şi m-am întors la Iaşi cu inima strânsă şi plângând; // biserica era atât de jefuită că nu existau nici odăjdii pentru slujbă; am slujit liturghia cu nişte zdrenţe. Erau 322 de case iar numărul sufletelor era de 1 650.

1791 ianuarie 1

Am venit la Iaşi; în ziua de Crăciun ⟨6 ianuarie⟩, am adus la cunoştinţă poporului ⟨armean⟩ cele văzute; poporul era îndurerat; am adunat 200 de bucăţi de îmbrăcăminte nouă şi veche şi 200 de piaştri; am mai luat 100 de la biserică şi de la caseta sfintelor scaune şi am trimis nevoiaşilor din Ismail ca prim ajutor până la sosirea unui ajutor de mai sus. Am scris şi la Botoşani, Suceava, Roman şi Ocna să adune şi ei îmbrăcăminte şi bani ca să putem să-i sprijinim în cursul iernii; am luat ⟨de la Ismail⟩ 30 de copii şi i-am trimis la Noy-Nahicevan în măreaţa mănăstire sfânta Cruce, clădită de curând, ca temelie a şcolii ce era să fie înfiinţată acolo; am făcut demersuri şi pentru prizonieri şi am scăpat câţi am putut. Între timp, am primit ajutorul trimis de oraşele pomenite, şi anume: 1 500 de piaştri şi 800 de bucăţi de îmbrăcăminte, nouă şi veche, şi le-am trimis prin arhimandritul Karapet, deoarece în ziua de 20 ianuarie, prinţul serenisim s-a dus la ⟨St.⟩ Petersburg şi mi-a poruncit să-l urmez, spre a căuta în capitală soluţii la nevoile oamenilor din Astrahan, Nahicevan şi din alte localităţi, despre care am să scriu mai apoi.

---

[11] Este vorba de vestitul conducător de oşti al armatei ţariste.

[12] Învingătorii. Vezi relaţia lui Roger de Damas.

1791 februarie 13, joi

Am pornit din Iaşi cu servitorii noştri spre ⟨St.⟩ Petersburg, prin Polonia

.... p. 430

1791 iulie 25

Serenisimul, din porunca împărătesei, s-a reîntors la Iaşi în sânul oştirii, spre a începe negocierile de pace şi, din această cauză, lucrurile au rămas neterminate. prinţul Horhannes ⟨Lazarian⟩ ne-a sfătuit să ne apropiem şi noi la Iaşi, spunând că după pace se vor termina toate treburile noastre.

....

1791 septembrie 11 p. 431

M-am întâlnit la Iaşi cu prinţul serenisim care era bolnav şi s-a bucurat mult văzându-ne; a dat ordinul de a scoate pe armeni din toate localităţile şi a-i trimite la Dubăsari[13]; l-am rugat ⟨să îngăduie⟩ să-i arăt mai întâi în scris tot ce e necesar şi pe urmă să-i scot; a poruncit să-i prezint ⟨îndrumarea⟩ prin Laskarev, ceea ce am făcut; el fiind însă bolnav, n-am putut să împlinesc acest lucru.

În această lună, am trimis un curier special către maiorul, domnul Stepan Isaici Davidov, pe care îl numisem ca supraveghetor, şi l-am rugat pe prinţ ca p. 432
naţiunea noastră să nu fie apăsată de alte naţiuni; // ... salariul nostru fiind neîndestulător, am rugat pe prinţ, prin Vasil Stepanici Popov, ca să fiu ajutat, cum sunt ajutaţi ceilalţi episcopi. În acel moment, au venit de la turci reis efendi[14], cadiul armatei *(ordu cadisi)* şi alţii, spre a trata despre pace; au fost primiţi cu mari onoruri. Prinţul a însărcinat pe Samoilov[15] şi pe generalul Repnin[16] şi pe Laskarev[17] să vorbească cu ei. Pe când aceştia vorbeau despre tratatul de pace, iar noi urmăream evacuarea şi ajutorarea poporului şi trimiteam, din porunca prinţului şi cu ordinul lui Laskarev, curieri la diferite oraşe, s-a agravat boala prinţului serenisim şi a fost nevoit să se ducă la Nikolaev[18], pentru a se odihni.

1791 octombrie 4, sâmbătă

A pornit din Iaşi şi s-a dus până la 37 de verste.

1791 octombrie 5, duminică

A murit prinţul în vârstă de 52 de ani; am pierdut pe ocrotitorul nostru... Corpul celui dispărut a fost onorat cu ceremonii grandioase şi se aşteaptă porunca împărătesei... etc.

---

[13] Localitate pe malul stâng al Nistrului, azi în Republica Moldova.

[14] Seyyid Abdullah Birri, reis-efendi (23 septembrie 1789 – 6 septembrie 1792).

[15] Samuilov, general, nepotul lui Potemkin; cf. şi relaţiile lui Damas şi Langeron.

[16] *Ripin.* Generalul Nicolai Vasilievici Repnin; cf. relaţia sa, în volumul de faţă.

[17] *Laskarov,* cf. nota 9.

[18] *Nicolca.*

1791 octombrie 13, luni //

p. 433 Cu aceste solemnităţi a fost depus trupul defunctului la mănăstirea Golia până la sosirea poruncii împărătesei. Vestea morţii fiind ajunsă la ea, împărăteasa, îndurerată, a însărcinat pe contele Aleksandr Andreievici Bezborodko de a veni la Iaşi ca ministru, pentru ca să înceapă negocieri de pace cu turcii şi a o încheia, iar asupra oştirii, a numit ca general comandant pe Mihail Vasilievici Kahovski, aceste două persoane ⟨numite⟩ neavându-se bine încă de mult. Am solicitat ca să fie acordate căruţe şi alimente armenilor din: Ismail, Chilia, Akkerman, Căuşani şi Bender şi ca să fie trimişi la Dubăsari. ⟨Comandantul⟩ a dat încuviinţarea cuvenită la cererea noastră şi a trimis ordine în toate părţile să pună la dispoziţia lor, fără plată, căruţe în număr îndestulător şi să distribuie de cap de om 2 pâini pe lună, după cum şi grâu şi carne. Maiorul Stepan Davidov, fiul preotului Sahac din Keghar Kunik, supranumit „ambasador al regiunii Ararat", pe care îl numisem din ordinul prinţului ⟨Potemkin⟩ ca supraveghetor, fiind din naţiunea noastră, a scos cu mare trudă întreaga populaţie din toate oraşele şi a condus-o la Dubăsari, iar noi printr-un înscris al nostru l-am însărcinat cu conducerea celor instalaţi acolo. Am rugat pe contele ⟨Bezborodko⟩ să transmită împărătesei cererea noastră, prin care solicitasem aşezarea pomenitei populaţii la Dubăsari şi înfiinţarea unui nou oraş cu numele sfântului nostru Grigore Luminătorul, acordarea unui teren îndestulător, scutirea timp de zece ani de orice fiscalitate, împărţirea de alimente şi de locuinţe celor săraci, administrarea noului oraş prin legile sale proprii etc....

p. 434 *...1791 decembrie 28*

În ziua sfinţilor Ioan şi Iacob s-a încheiat pace între ruşi şi turci, prin contele Bezborodko şi reis-efendi şi alţii. Actul încheiat s-a trimis celor doi suverani ca să fie ratificat şi retrimis la Iaşi pentru schimbul de acte. În aceeaşi zi, arhimandritul Gavriil a fost hirotonisit ca episcop al Akkermanului şi al Benderului.

1792 februarie 11

Episcopul Gavril a fost numit mitropolit al Moldovei. pentru aceasta şi noi am contribuit mult.

1792 februarie 15

Contele ⟨Bezborodko⟩ a plecat la St. Petersburg, ordonându-ne să aşteptăm la Iaşi răspunsul împărătesei. Între timp, a murit Leopold, împăratul roman[19].

1792 martie 16

Plecând din Iaşi, am sosit la Dubăsari, după o călătorie plină de necazuri.

1792 aprilie 26

Domnul guvernator a venit la Dubăsari.

---

[19] Leopold al II-lea, împărat romano-german (1790–1792).

1792 aprilie 1

Domnul guvernator Vasili Vasilievici Kahovski a primit ucazul Preamilostivei împărătese, prin care se porunceşte acordarea unui loc propriu pentru cei din naţiunea armeană, scoşi din ţara turcilor, şi zidirea unui oraş pe acest loc, după planul nostru; porunca fiind transmisă şi nouă de către guvernator, am comunicat-o şi noi populaţiei. Deşi a venit greu poporului de a auzi porunca şi a se muta în noul oraş care se numeşte Grigoriopol[20], după numele sfântului nostru Luminător, totuşi am putut să-l conving.

1792 aprilie 4

În ziua Învierii, am slujit în biserica armeană din Dubăsari, pe care o aranjasem nu de mult. // La slujbă, au fost de faţă: generalul comandant p. 435
Mihail Vasilievici, fratele său Vasili Vasilievici Kahovski, guvernatorul nostru, generalul maior Ivan Petrovici Tunin, generalul maior Ivan Petrovici Korici şi alţi mulţi.

După cum am spus, a venit greu poporului să se mute din Dubăsari la Grigoriopol, care este departe cu două ceasuri sau cu 12 verste. Serenisimul prinţ Potemkin indicase şi el Dubăsarii ca loc de aşezare pentru noi.

1792 aprilie 5

A doua zi de Paşte, luând cu noi pe toţi demnitarii pomeniţi mai sus, am vizitat localitatea, pe care am găsit-o frumoasă şi potrivită pentru aşezarea unui oraş...

1792 mai 30

Am hirotonisit pe preotul Stepan al Brăilei care se află acum la Botoşani.

1792 iunie 8

A venit la Grigoriopol arhiereul Ambrosie şi a luat masa cu noi.

1792 mai 10

Am binecuvântat satul Vasilov, dându-i numele nepotului meu, prinţul Barsegh (Vasile), sat unde locuiesc moldoveni...

---

[20] Azi localitate în Republica Moldova, pe malul stâng al Nistrului.

CONTESA GOLOVIN

(1766 – 1821)

Barbara Nikolaevna Golâţin aparţinea aristocraţiei de Curte fiind fiica cneazului lt. general Nikolai Teodorovici Golâţin (1728–1780) şi a Prascoviei Ivanovna (1734–1802), sora contelui Ivan Ivanovici Şuvalov (1727–1798), fostul favorit al ţarinei Elisabeta I. Numită domnişoară de onoare a Ecaterinei a II-a (1783), căsătoria ei, în 1786, cu contele Nikolai Nikolaievici Golovin (1756–1821), extrem de bogat, nu întrerupe decât foarte puţin timp viaţa ei la Curte. În 1792, soţul ei este numit mareşal al Curţii tânărului mare duce Alexandru (viitorul Alexandru I). Căsătoria acestuia cu tânăra prinţesă Luiza de Baden şi afecţiunea acesteia pentru contesa Golovin păreau să-i asigure o situaţie privilegiată chiar printre cei mai apropiaţi favoriţi ai familiei imperiale. Dar, intrigile ce domneau între curţile de la Ţarskoe Selo (a marelui duce Alexandru) şi Gacina (a marelui duce Pavel, tatăl lui Alexandru), determinate şi de situaţia ciudată rezultând din impresia generală că împărăteasa Ecaterina vrea să lase după ea tronul nepotului ei, în dauna fiului său, au dus la ostilitatea marii ducese, în curând împărăteasa Maria Feodorovna (soţia lui Pavel I), faţă de prietena de predilecţie a nurorii sale. O intrigă mai puţin lămurită a dus la răcirea acestei prietenii însăşi şi la îndepărtarea contesei Golovin de la Curte. Cu vremea, unele dovezi timide de bunăvoinţă, din partea soţiei lui Alexandru, păreau să deschidă calea unor lămuriri şi justificări. Un rol în aceste manifestări binevoitoare pare să fi avut şi existenţa caietului de amintiri de la Curte al contesei, început din vremea favoarei şi prieteniei exaltate a tinerei mare ducese şi reluat din când în când până în anul 1817, când este întrerupt definitiv de plecarea contesei în Franţa – unde a şi murit după patru ani –, la 11 septembrie 1821.

Ca o bună parte a aristocraţiei ruse de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, contesa Golovin aparţinea unui cerc ce trăia departe de realităţile lumii sale, preocupată doar de persoana suveranilor şi de intrigile de la Curte. Spiritul acestei Curţi era destul de cosmopolit. Influenţa emigranţilor francezi avea să-i dea un caracter şi mai străin, ilustrat de unele succese ale prozelitismului catolic, printre care s-a numărat şi abjurarea contesei Golovin.

Amintirile scrise de ea au fost redactate direct în limba franceză. Ele au circulat în manuscris înainte de tipărirea lor, în 1910, de către K. Waliszewski, la Paris. Manuscrisul folosit la tipar a fost probabil cel comunicat de autoare împărătesei Elisabeta, soţia lui Alexandru I. Se compune din patru caiete legate împreună şi scrise de două mâini diferite. O traducere rusească, datorată lui Şumigorski, în 1900, suferă de o serie de lacune şi omisiuni datorate cenzurii ţarilor.

Amintirile au fost folosite şi de biograful împărătesei Elisabeta, Nicolae Mihailovici Romanov. La noi au fost menţionate de Gh. Bezviconi, în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, şi în *Însemnări biobibliografice despre călătorii ruşi în ţările noastre în secolele XV–XVIII,* în „Analele româno-sovietice", seria Istorie, 1 (17) (1957), no. 33, unde se aminteşte de traducerea rusă, apărută în 1899, în „Istoriceski Vestnik", I, p. 39 şi urm.

Interesul acestor pagini este de o natură foarte particulară. Autoarea nu este preocupată de realităţile lumii înconjurătoare, ci doar de persoana ei şi de redarea unor momente legate de

viaţa de salon, pe care a aflat-o şi la cartierul generalisimului Potemkin. Campania ruso-turcă se rezumă pentru ea la obţinerea unui concediu pentru soţul ei după asaltul Chiliei şi la participarea la o serbare măreaţă dată de Potemkin într-o sală mare subterană, feeric luminată, din preajma Benderului. Ea are grijă să sublinieze distanţa morală care o separă de favoritele „haremului" lui Potemkin, despre care pomeneşte şi Langeron, în *Jurnalul* său, cu aceleaşi rezerve. Felul în care o arată pe prinţesa Dolgoruki este plin de subînţelesuri destul de acide. Paginile ei completează pe cele din vestitul *Jurnal* referitoare la Curtea strălucită a generalisimului atotputernic.

[CĂLĂTORIA LA BENDER][1]

[Chemată de contele Golovin care se afla în armata rusă, ce asedia cetăţile turceşti de la Dunăre, tânăra lui soţie porneşte la drum, escortată de doi subofiţeri, un ofiţer şi un întreg personal, din care nu lipseau o doamnă de companie şi o cameristă. După o serie de recepţii, omagii şi atenţii din cursul drumului, ajunge în aşa-zisele „deşerturi ale Basarabiei", aflată între Bug şi Nistru (!) În sfârşit, se apropie de Bender].

... La şaptezeci de verste de Bender, am ajuns în dreptul unui munte p. 23
destul de înalt. Timpul era foarte călduros, drumul nisipos. Caii urcau cu greu. Am poftit pe tovarăşa mea[2] şi pe cameristă să coboare din trăsură, ceea ce au şi făcut. Trăsura a fost abătută de pe drum şi îndreptată pe pământul acoperit cu iarbă. Am rămas singură în trăsură cu amândouă uşile deschise, dacă cumva s-ar răsturna. După vreun sfert de oră, am auzit un clopoţel pe drumul mare // ; am zărit o chibitcă[3], în care un bărbat în picioare îşi arunca p. 24
privirile de jur împrejur: mi-am recunoscut soţul. Am sărit din trăsură, el de asemenea din căruţă: eram fericită. Femeile mele au alergat spre noi. El a lăsat în urmă tot convoiul, a luat trăsura de poştă, în care călătoreau ofiţerul[4] şi medicul meu, şi m-a dus cu el.

Iată-ne duşi pe sus printre dealuri şi munţi, pe un drum pietros, până la orele zece seara, când am ajuns în capitala Basarabiei[5]. Am trecut podul peste Nistru pe jos. Soţul meu m-a dus la prinţesa Dolgoruki[6]. Stătea aşezată într-un salonaş, cu spatele spre uşă. Lângă ea se afla doamna de Witt[7], acum contesa

---

[1] Traducerea sa făcut după textul francez publicat sub titlul *Souvenirs de la Comtesse Golovine née princesse Galitzine (1766–1821)*, de K. Waliszewski, Paris, 1910, p. 23 şi urm.

[2] Dama de companie.

[3] *Un charriot de courrier.*

[4] Care trebuia să o conducă pe drum.

[5] De fapt la Bender.

[6] Ecaterina Feodorovna Bariatinski (1769–1849). Era soţia lui Vasile Vasilievici Dolgoruki (1752–1812), locotenent general, caracterizat sever de Langeron.

[7] Sofia Czelicze (m. 1822), frumuseţe celebră, numită impropriu de contemporani „frumoasa fanariotă". Roabă cumpărată la Constantinopol de rezidentul polon Karol Boskam-Lasopolski, căsătorită apoi cu fiul comandantului polon din Cameniţa, Witt sau de Witt, aventurier care înţelegea să tragă foloase de pe urma trecerii ei, a ajuns în cele din urmă cea de-a treia soţie a contelui Stanislav Potocki (1751–1805); despre ea, cf. şi Langeron în memoriile lui.

Potocka. În fundul camerei era o masă de joc de cărți în jurul căreia jucătorii erau foarte atenți la treaba lor. M-am strecurat în dosul fotoliului prințesei și i-am acoperit ochii cu palmele. A scos un strigăt și eu m-am dat înapoi. Dna de Witt, văzând o persoană necunoscută, a tăcut. Bărbații, fără a-și întoarce capul, au exclamat: „Este desigur iar vreun liliac". În ajun intrase unul pe fereastră și prințesa se speriase. Am ieșit din ascunzișul meu, bucuria și exclamațiile nu mai conteneau în micul salon turcesc. S-a servit supeul, apoi m-am dus până acasă la mine.

Mica mea locuință nu era încă gata să mă primească. Divanul nu fusese așezat la locul său. Cum bagajele mele nu sosiseră încă, soțul meu și-a întins mantaua pe jos, mi-a făcut pernă din uniforma sa, a pus o lumină pe podea și a stat lângă mine ca să mă păzească.

p. 25 Am dormit minunat. Trezindu-mă, m-am plimbat prin // locuința mea, alcătuită din trei camere înșirate una după alta. Cea de la mijloc era intrarea. Camera mea de culcare era îmbrăcată în lemn; avea o ușă împodobită pe de-a întregul cu semilune. Deasupra tăbliei din fund se deschideau două uși mari ale unei cămăruțe[8] din acelea unde obișnuiesc turcii să-și țină închise femeile. Bagdadia era și ea de lemn. Podeaua era din pământ bătut bine, ferestrele aveau gratii de lemn și, în loc de geamuri, o hârtie străvezie care lăsa să pătrundă lumina, dar nimic mai mult.

Am deschis fereastra să mă uit în curte. De zidul casei se sprijineau niște bolte de viță uscată, alături de un cireș fără fructe: le trecuse vremea. Eram tristă, bărbatul meu primise poruncă să meargă la asaltul Chiliei. I se dădea comanda unui corp de infanterie, regimentul său de până atunci fusese de cavalerie. Gândul acestei despărțiri mă tulbura mult, mai ales că rămâneam singură într-un lagăr militar, cu perspectiva sosirii prințului Potemkin[9] peste zece zile.

În ziua plecării soțului meu, m-am închis la mine în casă cufundată în gânduri triste. Vedeam că persoanele din jurul meu se gândeau doar la sosirea prințului. Această așteptare îmi displăcea nespus de mult. În sfârșit, a sosit și a trimis să mă roage să vin în seara aceea pe la el. Prințesa Dolgoruki mi-a spus: „Fiți cu băgare de seamă față de el: aici el este ca un suveran". „Îl cunosc prințesă", i-am răspuns, „l-am văzut la Curte, a venit să cineze la unchiul meu[10], nu văd de ce ar trebui să mă port cu el într-un chip mai deosebit decât mă port cu toți cei pe care i-am întâlnit".

Acest mic sfat îmi fusese dat pe drum, pe când mergeam la prinț. Acesta ne-a ieșit înainte, arătându-ne prietenia cea mai îndatoritoare. „Sunt foarte bucuroasă să vă văd, prințe", i-am spus, „dar mărturisesc că scopul călătoriei mele nu era de a vă întâlni. Dar mi l-ați răpit pe soțul meu și iată-mă prizonieră a D-voastră" // .

---

[8] *Une de ces niches* – termen impropriu, căci nu poate fi vorba de o simplă firidă.

[9] Autoarea subliniază o dată mai mult atitudinea ei demnă și superioritatea ei morală asupra societății feminine frivole din jurul comandantului suprem.

[10] Contele Ivan Ivanovici Șuvalov, a fost favorit al țarinei Elisabeta I, bine primit și la Curtea Ecaterinei a II-a, după o ședere în Franța de 15 ani.

M-am aşezat; sala, care era foarte mare, era plină de generali, printre alţii prinţul Repnin[11], al cărui respect exagerat faţă de prinţ m-a uimit în chip neplăcut şi mi-a sporit dârzenia. „Sunt sigură, gândeam în sinea-mi, şi nu am pe nimeni să mă îndrume, trebuie să fiu mândră şi demnă”. Această purtare mi-a prins foarte bine. p. 26

Seratele la prinţul Potemkin se înmulţeau: magia şi splendoarea asiatică erau împinse la extrem. Foarte curând, am băgat de seamă atenţiile sale nestăpânite pentru prinţesa Dolgoruki. Ea şi-a călcat pe suflet câtva timp faţă de mine, dar vanitatea a fost mai tare şi, curând, s-a lăsat în voia unei cochetării scandaloase care m-a îndepărtat tot mai mult de ea. Totul îmi era nesuferit în jurul meu: aerul pe care îl respiram mi se părea îmbâcsit.

În zilele când nu era bal, petreceam seara în salonul cu divan. Acesta era acoperit cu un „sirsacas” turcesc dintr-o ţesătură roz cu fir de argint; un covor asemănător, cu fir de aur prin el, era la picioarele noastre. Pe o masă bogată un căţui de filigran răspândea miresmele Arabiei. Se serveau diferite feluri de ceai. Prinţul purta aproape întotdeauna o haină tivită cu samur, placa de diamante şi cordoanele sfântului Andrei şi al sfântului Gheorghe. Prinţesa purta aproape costumul unei sultane favorite, nu-i lipseau decât şalvarii. Dna de Witt se dădea în vânt şi juca un rol ce nu i se potrivea deloc. Domnişoara Paşkov, mai apoi doamna Lanskoi, care locuia cu prinţesa, stătea cât mai deoparte. Eu îmi petreceam o bună parte din seri jucând şah cu prinţul Carol de Wurtemberg[12] şi cu prinţul Repnin. Prinţesa Dolgoruki se ţinea scai de prinţul Potemkin. Supeul era servit într-o sală frumoasă, talerele erau aduse de cuirasieri de o // statură foarte înaltă, cu guler roşu şi căciuli foarte ţuguiate, p. 27
acoperite de garnituri de piele neagră, cu un smoc de pene; bandulierele lor erau argintate. Ei înaintau doi câte doi şi-mi aminteau străjerii din scenele de tragedie. În timpul mesei, o orchestră renumită, acompaniată de cincizeci de cornuri, executa cele mai frumoase simfonii. Sarti[13] era dirijorul ei. Totul era măreţ şi nemăsurat, dar pentru mine totul era lipsit de savoare. Este cu neputinţă să guşti în linişte vreo plăcere, când principiile morale sunt încălcate[14].

Nu voi intra în amănuntul evenimentelor de fiecare zi. A fost epoca cea mai neplăcută din viaţa mea. Această dragoste vinovată sprijinită de vanitate, această cunoştinţă forţată cu Dna de Witt, care nu putea trezi în mine decât dispreţul, sentimentul meu pentru ea, care nu era decât o milă ce nu-mi lăsa pace, totul era în contrast cu inima mea. Nu trăiam decât cu speranţa de a fugi de acolo.

---

[11] Nikolai Vasilievici Repnin (1734–1801), fost ambasador în Polonia şi sol în Turcia, a comandat în războiul ruso-turc din 1768–74, sub ordinele lui Potemkin. Dizgraţiat în 1792, la instigaţia acestuia, a fost apoi numit feldmareşal de către Pavel I, care l-a revocat brusc, după aceea. Pentru amestecul său în intrigile fanarioţilor, v. Peyssonnel, în *Călători*, vol. IX; cf. şi relaţia sa în volumul X_1 al colecţiei de faţă.

[12] Fratele principesei Dorotea de Wurtemberg, devenită prin căsătoria ei cu marele duce Pavel, fiul Ecaterinei a II-a, marea ducesă Maria Feodorovna.

[13] Compozitor apreciat, autorul operei *Amida*. Fusese folosit de prinţ şi în timpul şederii la cartierul general din Elisabetgrad; cf. relaţiile lui R. de Damas şi Langeron.

[14] *Quand les principes sont choqués.*

Într-o seară, am auzit bubuind tunurile. Inima mea părea că mă lasă. Era proclamarea luării Chiliei[15]. Bărbatul meu era teafăr. Pluteam în slăvi, nebună de bucurie. A doua zi, m-am dus la *Te-Deum*. După ceremonie, m-am dus la prinţ şi l-am rugat să mi-l readucă pe soţul meu. „Voi expedia ordinul chiar în clipa aceasta", mi-a zis el, „vă voi trimite o copie ca să aveţi o idee de conţinutul său". Într-adevăr, abia m-am întors acasă şi mi s-a şi dus o hârtie, în care scria că trebuie să fie trimis cât mai curând contele Golovin la soţia sa, chiar dacă nu ar fi cu voia lui. În ziua următoare, a sosit bărbatul meu, călare; nu se aflase decât la o sută de verste depărtare. În sfârşit, răsuflam. Eram în luna noiembrie. M-am hotărât să aştept sărbătoarea sf. Ecaterina. Prinţul pregătea o serbare măreaţă. Mi s-a părut că ar fi mai politicos din partea mea să fiu şi eu de faţă. Avea pentru mine mii de atenţii. //

p. 28 A sosit şi ziua aceea. El m-a condus în trăsurile uşoare[16] printre rândurile unei armate de două sute de mii de oameni, înşiraţi pe parcurs şi dând onorul. Am coborât într-o imensă sală subterană, bogat împodobită. În faţa unui foarte frumos divan, era un fel de galerie plină cu muzicanţi. Sunetul instrumentelor răsuna mai înăbuşit sub pământ, dar aceasta îi dădea o şi mai mare frumuseţe. Un supeu strălucit a terminat serata. Ne-am întors în aceleaşi echipaje prin mijlocul aceleiaşi armate de luptători. O bandă şerpuitoare de lumină strălucea, prelungindu-se în mijlocul nopţii celei mai întunecoase. Butoaie pline cu smoală aprinsă ne slujeau drept far. Era măreţ şi minunat, dar nu-mi părea rău să mă întorc la mine acasă.

A doua zi, am trimis să-l cheme pe generalul Rahmanov[17] care ţinea mult la mine. L-am rugat să-i ceară prinţului, la care avea mare trecere, un ⟨concediu de un⟩ semestru pentru soţul meu. Mi-a răspuns că i-ar face mai mare plăcere prinţului dacă i-aş scrie chiar eu. Am stăruit ca el să-mi îndeplinească cererea pur şi simplu, adăugând că voi vedea mai apoi ce mai am de făcut. S-a întors cu răspunsul că prinţul mă roagă stăruitor să-i scriu un cuvânt, pentru a avea mulţumirea să-mi mărturisească în scris sentimentele sale de stimă şi de prietenie. Am mâzgălit la iuţeală un bileţel cât mai amabil cu putinţă şi l-am dat lui Rahmanov, care l-a luat şi mi-a adus răspunsul cel mai îndatoritor şi, aş zice chiar, cel mai înduioşător. Îl mai păstrez încă.

Îmi făceam pregătirile de călătorie cu toată sârguinţa de care eram în stare. Plecarea mea îl întrista pe prinţul Potemkin. Prinţesa Dolgoruki era nemângâiată. Ea nu putea, după cuviinţă, rămâne ca singură femeie în mijlocul armatei. În ajunul plecării, am fost să-mi iau rămas bun de la prinţ şi să-i
p. 29 mulţumesc pentru intenţiile sale. Am plecat cu soţul meu //, încântată să scap de un fel de viaţă care nu mi se potrivea nicidecum.

---

[15] 18 octombrie 1790.

[16] Numite pe ruseşte: *linieiki* (traducere fonetică).

[17] Gavriil Mihailovici Rachmanov, pe atunci încă colonel (n. ed.). Asupra lui, cf. şi *Memoriile* lui Langeron.

GUGOMOS

(? – p. 1809)

Avem puţine date despre viaţa lui. A fost ofiţer de profesie şi a servit mai întâi în armata austriacă; în 1812, îl găsim maior în armata bavareză. Dar, după cum îl arată şi numele, era grec de origine. În timpul războiului austro-ruso-turc din anii 1787–1791, a petrecut mai multă vreme în ţările noastre. În calitate de căpitan de stat-major austriac, sub comanda feldmareşalului Coburg, făcea slujbă de curier şi a avut astfel prilejul, cum arată în prefaţă, să cutreiere teatrul de război dintre austrieci, ruşi şi turci pe ambele maluri ale Dunării.

O misiune importantă i-a fost încredinţată în legătură cu tratativele de pace care se duceau în 1789–1790. Reprezentanţii Austriei şi Rusiei se găseau, în acest scop, la Şumla, unde îşi avea cartierul marele vizir. Faţă de tărăgănelile turcilor, care căutau să câştige timp, în vara anului 1790, comandamentul austriac s-a hotărât să aducă la cunoştinţă marelui vizir că, dacă nu va primi răspunsul hotărât al Porţii într-un termen dat, va reîncepe operaţiunile.

Gugomos, însărcinat să înmâneze această misivă a delegaţiei austriece la cartierul marelui vizir, pleacă la Bucureşti, la 19 mai, şi, prin Giurgiu şi Rusciuc, se grăbeşte să ajungă cât mai repede la Şumla. Marele vizir trimite nota austriacă la Constantinopol; dar, pe de altă parte, comandamentul austriac, fără să mai aştepte răspunsul Porţii, a reînceput operaţiunile cu asediul Giurgiului. Gugomos a plecat din Şumla la 2 iunie şi, trecând pe la Silistra – din cauza luptelor nu se mai putea trece pe la Giurgiu –, s-a întors la Bucureşti. Cu prilejul acestei misiuni a putut cerceta mai multe regiuni, mai ales sudul Dunării.

Pe baza observaţiilor personale şi din informaţiile culese, Gugomos a întocmit, încă în timpul şederii sale în Ţara Românească şi Transilvania, o relaţie despre misiunea amintită, pe care, cu unele adaosuri, a publicat-o mai târziu, sub titlul: *Reise von Bucharest, der Hauptstadt in der Walachey, über Giurgewo, Rustschuk, durch Oberbulgarien bis gegen die Gränzen von Rumelien, und dann durch Unterbulgarien über Silistria wieder zurück, im Jahre 1789... Ein Fragment aus den militärisch-politischen Aufsätzen des königl. baierscher Major à la Suite und Kammerherrn von Gugomos...*, Landeshut, 1812.

În cadrul misiunii sale – drumul de la Bucureşti la Şumla şi înapoi –, autorul intercalează descrierea teatrului de război de pe cele două maluri ale Dunării şi o întreagă literatură despre obiceiurile, caracterul şi organizarea militară a turcilor. La sfârşitul volumului, prezintă, în anexă, planul luptei de la Focşani – din 1 august 1789 –, însoţit de o largă descriere a operaţiunilor militare.

Preocupat de evenimentele militare, Gugomos a acordat foarte puţină atenţie oamenilor şi locurilor, încât informaţia lui privitoare la ţările noastre se reduce la câteva însemnări sumare, în legătură cu mijloacele de comunicaţie din oraşele prin care a trecut.

Gugomos a mai dat şi o descriere a luptei de la Wagram, însoţită de planurile trecerii Dunării, precum şi ale luptei însăşi de care aminteşte în introducerea lucrării de faţă.

O analiză a lucrării lui, în N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1928, p. 212.

CĂLĂTORIE DE LA BUCUREŞTI LA RUSCIUC[1]

(1790)

p. 7 Aşadar, la 19 mai seara, către ceasul 5,00, am plecat de la Bucureşti şi din Floreşti[2], unde staţiona cu Corpul său de trupe feldmareşalul-locotenent Baron Splényi[3], cel ce s-a distins prin atâtea fapte şi în special în bătălia de la Focşani[4], în chip atât de remarcabil; până la Dunăre, m-a însoţit camaradul meu, curajosul şi bravul căpitan de la Marele Stat Major, von Görringer, care, în bătălia de la Mărtineşti[5], a condus coloana ruşilor şi prin mai multe dovezi ale inteligenţei sale şi prin cunoaşterea situaţiei locale şi-a dobândit lauda şi mulţumirile publice ale marelui Suvorov.

În pădure, ni s-a rupt trăsura noastră de lemn, ceea ce se întâmplă foarte des atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească din cauza relei construcţii şi a lipsei de fier, căci nici la roţi, nici la osii şi nici la tot vehiculul nu se află
p. 8 nici un funt ⟨de fier⟩, întrucât toate carele ţărăneşti în provinciile acestea // sunt construite de cele mai multe ori în chipul acesta.

Deci am deshămat caii, am încălecat pe ei şi am pornit în plin galop spre Giurgiu. La ieşirea din pădure, pe la ceasul 2 către ziuă, am dat peste o ceată de arnăuţi de-ai noştri din Ţara Românească, cu care unul din ofiţerii lor superiori făcuse o recunoaştere în raiaua turcească[6], însă n-au găsit (poate spre norocul lor) nici un turc şi veneau îndărăt jubilând victorioşi şi ameţiţi de la o gospodărie turcească în care nu mai locuia nimeni şi în a cărei poartă încuiată, unul dintre eroii lor a tras cu pistolul, prin care ispravă au alarmat avanposturile turceşti din fortăreaţa de la Giurgiu, care este la o depărtare de numai un ceas de acolo, şi le-a făcut mai cu băgare de seamă pentru siguranţa lor în viitor. Un negustor, care era tot arnăut şi care trebuia să meargă cu mine până la Rusciuc, ca să cumpere acolo diferite mărfuri, după ce a auzit de această vitejie a camarazilor săi şi după ce câţiva din trupă l-au înfricoşat, n-a mai îndrăznit să călătorească mai departe cu noi, cu toate că îşi avea paşaportul
p. 9 la el, şi s-a întors înapoi cu trupa camarazilor săi. // De aici se poate înţelege ce se ascunde în dosul acestor oameni şi că nu sunt de întrebuinţat decât în mică măsură sau chiar deloc la întreprinderi mari.

Noi călăream întins spre fortăreaţă şi, de la o depărtare de vreo trei sferturi de ceas de ea, am observat că la stânga noastră câţiva turci coborau

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german: *Reise von Bucharest, der Hauptstadt in der Walachey, über Giurgiewo, Rustschuk, durch Oberbulgarien bis gegen die Gränzen von Rumelien, und dann durch Unterbulgarien über Silistria wieder zurück, im Jahre 1789...*, Landeshut, 1812, p. 7 şi urm. De observat că data din titlu este greşită, căci drumul de care este vorba a fost făcut în 1790.

[2] *Fiorestie*, sat, comuna Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu.

[3] *Von Spléni.* Gabriel Splénji, general în aramata austriacă.

[4] A avut loc la 1 august 1789. Gugomos dă în anexa de la sfârşitul volumului planul acestei lupte, însoţit de o amănunţită descriere a operaţiunilor.

[5] În 22 septembrie 1789.

[6] Raiaua Giurgiului.

călări în grabă spre Dunăre. La puţin timp după aceasta, am văzut la vreo mie de paşi în faţa noastră o ceată de 150 până la 200 de alţi turci repezindu-se în plină goană asupra noastră, cu strigăte puternice şi învârtindu-şi iataganele, iar în urma noastră acei turci, care ne întrecuseră mai înainte călări la câteva sute de paşi, pornesc în spatele nostru cu carabinele la cap şi cu frâiele atârnate. Eu am poruncit românului care călărea înaintea noastră să rămână şi mai departe la trap şi să călărească drept spre fortăreaţă fără să se lase a fi oprit de teamă. Când am fost destul de aproape ca să poată ei observa totul, le-am făcut semn cu o pânză albă şi în acelaşi timp am tras din buzunarul de la piept paşaportul meu scris în turceşte, primit de la Înălţimea sa feldmareşalul Coburg[7], l-am ridicat în sus // şi ei s-au oprit cu toţii. Ofiţerul superior al spahiilor, care, p. 10
cum am auzit mai târziu, era chiar un agă, când a văzut paşaportul cu sigiliul cel mare şi când căpitanul von Görringer i-a explicat pe româneşte că eu sunt trimis cu depeşă la marele vizir[8], la Şumla, şi-a plecat puţin capul, şi-a dus mâna dreaptă la inimă, apoi la frunte şi a ordonat unuia singur dintre oamenii săi, care, după harnaşamentul calului său şi după iataganul său bogat, părea să fie tot un ofiţer, să ne însoţească la sultaninul[9] care avea comanda fortăreţei şi către care aveam o însărcinare verbală. Aga cu oamenii săi au mers mai departe pe calea pe care am venit noi, iar noi am ajuns la fortăreaţă într-un sfert de ceas.

Fortăreaţa Giurgiu este foarte mică şi abia ai intrat dintr-o parte în întăritură că şi poţi vedea, din nou, într-o uliţă, poarta care duce spre Dunăre. Are numai puţine bastioane, curtine destul de lungi cu // *lunete*[10], aşezate în p. 11
faţa lor şi şanţuri mai mult fără apă. Valul principal este înalt, prevăzut cu parapete groase şi, înzestrat cu foarte bune cazemate, domină spre uscat întreg ţinutul din jurul fortăreţei.

... Când am ajuns în fortăreaţă la casa sultaninului, el dormea încă. Ni p. 12
s-a pus înainte în anticameră cafea şi tutun şi în timpul acesta s-a trezit şi sultaninul. S-a îmbrăcat şi, după un ceas şi jumătate, am fost primiţi în audienţă. Era un bărbat frumos, trăgându-se din sânge împărătesc şi avea mai multe cunoştinţe despre lume decât au turcii în general. //

Am pus să i se aducă la cunoştinţă prin tălmaciul său – căruia i-am p. 13
vorbit franţuzeşte, căci nu credeam că el ştie nemţeşte – misiunea mea faţă de sultan, şi el s-a bucurat foarte mult şi pentru răscumpărarea lui; [deoarece se] intervenise de mai multe ori la feldmareşal, a fost lăsat liber şi se află în drum spre Giurgiu. După mai multe declaraţii de recunoştinţă, ne-a zis suspinând „Câţi ofiţeri viteji şi cinstiţi am cunoscut eu din armata Dvs., cu care aş fi dorit să stau în legătură toată viaţa şi să folosesc mult din luminile lor, dar toate sunt zadarnice! În loc să fim prieteni, noi trebuie, din pricina duşmăniei dintre stăpânii noştri, să ne frângem unul altuia gâtul! Şi binele statelor noastre ne pretinde şi unora şi altora această grozăvie. Căci se vede bine că prietenia

---

[7] Friedrich Josias, prinţ de Saxa Coburg Saallfeld, comandantul trupelor austriece.

[8] Hasan paşa, mare vizir (16 aprilie – august 1790).

[9] Titlul de sultanin se dădea şi paşalelor comandanţi. Aici însă este vorba de un membru din familia împărătească.

[10] Termen de fortificaţie.

şi stima trebuie jertfite datoriei, pentru a obţine şi a consolida binele patriei şi al domnului pe care îl servim". S-ar putea oare spune că această // exprimare este a unui turc? Dar dacă voi spune că tălmaciul său era din Königsberg[11] şi mai înainte fusese hirurg într-un regiment prusian, că el serveşte de trei ani şi, după câte am observat eu, cunoaşte mai multe limbi, cititorii mei vor înţelege, de unde vine această lărgire a orizontului sultaninului.

După ce am fost concediaţi de sultanin, care m-a invitat în chipul cel mai prietenos, prin intermediul tălmaciului, ca la întoarcere să-l vizitez din nou... şi a ordonat să ni se înşeueze cu mult fast proprii săi cai pentru a-i călări până la Dunăre, ni s-au adus în anticameră o mulţime de mâncăruri şi un vin foarte bun, din care – după cum ne-a spus tălmaciul – bea şi sultaninul însuşi, căci era un om luminat!...

[Urmează amănunte despre sultanin povestite de tălmaci]

p. 16 Tălmaciul, pentru care eu am cerut sultaninului permisiunea să ne însoţească până la Rusciuc, a venit cu noi şi am călărit o mică distanţă prin cetate până la malul Dunării, care acolo are o lăţime de peste 2 000 de paşi şi unde se află o şalupă cu două pânze, opt lopeţi şi o gardă de 12 ieniceri, care ne-au însoţit până la Rusciuc...

[..]

[De aici pleacă cu o escortă turcească la tabăra marelui vizir de la Şumla. Reţinut acolo până la înapoierea unui al doilea curier trimis la Constantinopol, primeşte, în sfârşit, slobozire de plecare. Este sfătuit de Barozzi[12], însărcinatul cu afaceri rus, venit de la Iaşi, să nu treacă pe la Giurgiu, unde s-ar putea să fi şi început un atac al trupelor aliate austro-ruse, ci pe la Silistra. Marele dragoman Mavrocordat[13] povesteşte reminiscenţe din timpul călătoriei sale la München, deghizat ca negustor francez... etc. ... p. 89].

p. 91 Aşadar, plecarea mea ⟨din Şumla⟩ s-a întâmplat la 2 iunie, tocmai în ziua în care trupele noastre au atacat Giurgiul şi în câteva clipe au şi cucerit oraşul cu mahalalele mărginaşe şi le-au ars în cea mai mare parte.

Împrejurări noi şi dispoziţii diplomatice din ultima audienţă au fost pricina că locotenent-colonelul Barozzi[14] şi baronul von Wallenburg[15], împreună cu alţi doi curieri, care erau cadeţi din cavaleria noastră şi pe care eu, din ordinul feldmareşalului, trebuia să-i aduc înapoi neapărat, au plecat în acelaşi timp din Şumla, sub o escortă puternică de spahii, împreună cu mine. Am rămas împreună până la Silistra.

Silistra este un oraş foarte vechi, cu şanţuri, ziduri şi turnuri, a suferit foarte mult în toate războaiele din cele mai vechi timpuri, căci cele mai multe treceri ⟨ale oştilor⟩ se fac pe aici şi pe la Brăila. S-au săpat acolo atâtea

---

[11] Azi Kaliningrad în Rusia, la ţărmul Balticii.

[12] Ivan Franţevici Barozzi, colonel rus, ulterior consilier de stat şi consul general la Veneţia (1801–1805).

[13] Greşit. Mare dragoman al Porţii era Manole Caragea (1788–1790). Este vorba poate de fostul domn Alexandru Ioan Mavrocordat, fost mare dragoman al Porţii în intervalul 1783–1788.

[14] *Von Parozzi.*

[15] Interpretul delegaţiei austriece pentru tratative.

întărituri, atât de către ruşi, cât şi de către turci, unii după alţii, încât poate fi considerat drept o fortăreaţă, // însă nu poate niciodată rezista vreme îndelungată, din cauza unei înălţimi aşezate chiar în faţa ei, care o domină... p. 92

... La Silistra ni s-a adus la cunoştinţă că Giurgiul a fost atacat în ziua precedentă, ceea ce domnii musulmani ne-au adus la cunoştinţă cu vorbe grele, la care baronul Wallenburg le-a răspuns cu expresii şi mai tari, făcându-i totodată atenţi asupra respectului care se datorează însărcinaţilor cu afaceri străini şi personalului diplomatic. Între timp, câţiva turci au tras de mai multe ori, din locuri diferite, asupra noastră, după ce noi ne aflam la o depărtare de vreo 150 de paşi de la uscat, dar gloanţele lor au trecut, cele mai multe, peste capul nostru //. Din aceasta, noi am înţeles că împuşcăturile greşite fuseseră astfel poruncite de sus, căci dacă ar fi vrut să ne lovească, lucrul acesta s-ar fi întâmplat fără doar şi poate, întrucât ochitorii turci ştiu să nimerească foarte bine şi la 300 de paşi, după cum am observat foarte des în războiul acesta. p. 93 p. 94

Am fost nevoiţi să aşteptăm mai mult de trei ceasuri până am ajuns de partea cealaltă a Dunării, care aici are o lăţime de trei sferturi de ceas, încât trebuie trecută pe vase cu pânze.

De la Silistra, pe Dunăre la vale, este aşezată vestita cetate Brăila *(Bratilov),* numită deseori şi Brahila, la o depărtare de 19 mile, de la care până la Ismail sunt şapte mile, iar de la această fortăreaţă importantă până la mare 10 mile, deci de la Silistra până la gurile Dunării, unde se varsă în Marea Neagră prin 8 sau 9 braţe, sunt cu totul 36 mile germane.

Intrarea unei părţi a Dunării în braţul lateral al Bălţii[16], în faţa Silistrei, are o înfăţişare foarte romantică, până la frumosul sat Călăraşi, unde mi-am luat rămas bun de la toţi tovarăşii mei de călătorie, căci ei mergeau de-a dreptul la Bucureşti, iar locotenet-colonelul rus Barozzi de acolo iarăşi la Iaşi, la feldmareşalul rus, prinţul Potemkin, iar eu călare m-am grăbit, peste Creţeşti[17], Podu Pitarului[18] şi Hodivoaia[19] – nu erau staţiuni ⟨de poştă⟩ mai apropiate – la Giurgiu, unde am sosit la 4 iunie la amiază, am găsit barierele (?)[20] deschise şi am fost foarte bine primit nu numai de către tovarăşii mei, ci şi de bunul nostru feldmareşal, căci se credea că eu aş fi plecat de la Şumla înainte de sosirea lui Barozzi şi m-aş fi întors la Rusciuc, unde, după spusa unui dezertor din Giurgiu, care era un bosniac, ar fi fost decapitat un ofiţer austriac cu o zi mai înainte, dar mai târziu s-a aflat că lucrul nu era aşa şi că această soartă a avut-o un artilerist austriac, care dezertase mai înainte cu un an la turci şi acolo s-a angajat servant la artilerie; // şi cu prilejul acesta a vrut să dezerteze iarăşi înapoi, a fost prins de turci asupra faptului şi şi-a primit pe loc pedeapsa cu moartea. p. 95

Asediul Giurgiului a mai durat câteva zile şi după o ieşire foarte puternică a turcilor, a fost ridicat...

---

[16] Este vorba de braţul Borcea.

[17] *Kiritzeny,* sat, comuna Vidra, jud. Giurgiu.

[18] *Pod Pitar,* sat, comuna Plătăreşti, jud. Călăraşi. Gugomos a făcut aici o inversiune, deoarece a trecut mai întâi la Podu Pitarului şi apoi la Creţeşti, în drum spre Hodivoaia şi Giurgiu.

[19] *Odivaja,* sat, comuna Putineiu, jud. Giurgiu.

[20] *Approschen.*

IONA GHEDEVANIŞVILI

(1737 – 1821)

Despre viaţa şi activitatea lui Iona Ghedevanişvili se cunosc relativ puţine detalii. Născut în anul 1737, într-o familie a unor notabilităţi gruzine, tânărul Iona a fost determinat să îmbrăţişeze cariera duhovnicească, ale cărei trepte ierarhice le-a şi parcurs destul de repede, de vreme ce în 1775 sau 1776 a fost ridicat la rangul de mitropolit de Ruissk (sau de Mroveli), pe când avea doar 38 sau 39 de ani.

În această funcţie el n-a rămas însă decât puţin timp, pentru că în 1780 a fost destituit şi exilat într-un loc pustiu din Kartlia (Gruzia răsăriteană), probabil pentru că ar fi participat la un complot împotriva ţarului Irakli al II-lea. După o încercare nereuşită de fugă în Imeretia (Gruzia apuseană), Iona Ghedevanişvili a fost readus în Kartlia şi ţinut închis într-o mănăstire din Tbilisi până la sfârşitul anului 1782, când i s-a permis să plece într-un lung pelerinaj în Palestina.

În decursul anilor 1783–1786 a străbătut Turcia, Grecia, insulele din Mediterana răsăriteană şi apoi a călătorit la Ierusalim, Damasc şi Beirut şi a voit, de asemenea, să viziteze şi mănăstirile din peninsula Sinai, dar nu şi-a putut realiza această dorinţă, din cauza evenimentelor care au avut loc în aceste părţi, în vara anului 1786 (răscoala din Egipt şi intrarea flotei turceşti sub comanda marelui kapudan Hasan Gazi paşa în portul Alexandriei). În timp ce intenţiona să se înapoieze în ţară, în august 1787, a izbucnit războiul austro-ruso-turc (1787–1791) şi astfel el nu s-a mai putut reîntoarce prin Constantinopol acasă, ci numai pe un drum ocolit, prin Adriatica şi Europa centrală. La sfârşitul anului 1787, el se afla deja la Veneţia şi Triest, dar, aflând că între timp survenise pacificarea Egiptului, nu şi-a mai continuat drumul spre ţara sa, ci a hotărât să se reîntoarcă în Orientul Apropiat şi să viziteze Sinaiul. Anii 1787–1788 i-a petrecut călătorind de la Triest la Cairo, iar de acolo la mănăstirile din Sinai, unde a stat patru luni de zile, după care s-a reîntors, prin Cairo, Alexandria, Rodos, Moreea şi Dalmaţia, la Fiume şi Triest, iar de acolo a plecat la Viena, unde a ajuns pe la sfârşitul anului 1789. După o şedere de patru luni la Viena, Iona Ghedevanişvili a pornit spre Moldova, unde a ajuns în aprilie 1790 şi a rămas aici până în decembrie 1792. În urma încheierii tratatului de pace ruso-turc de la Iaşi, la 9 ianuarie (stil n.) 1792, şi a retragerii armatelor ruseşti din Moldova, în primăvara aceluiaşi an, Iona Ghedevanişvili, temându-se de turci, s-a decis să plece în Rusia, stabilindu-se, la început, la „Mănăstirea Peşterilor" din Kiev, iar după câtva timp, s-a strămutat într-o mănăstire de la Moscova, unde şi-a redactat notele sale de călătorie şi unde a şi rămas până la moartea sa, survenită în anul 1821. După încheierea redactării însemnărilor de călătorie, Iona Ghedevanişvili a trimis manuscrisul rudelor sale din Gruzia. Aceste însemnări au fost publicate, după exemplarul autograf, de către P. Ioseliani, la Tbilisi, în anul 1862, în limba gruzină, sub titlul: *Călătoria prin Răsărit, Europa de sud şi regiunea Novorosiei a lui Iona, mitropolitul de Ruissk (Moroveli).*

Datele biografice referitoare la Iona Ghedevanişvili au fost preluate din studiul lui Valerian Macaradze, *Грузинский путешественник XVIII века Иона Гэдэванишвили о Молдове и Валахии*, în „Revue des études sud-est européennes", VIII (1970), nr. 3, p. 436–439.

*

Spre deosebire de mulţi alţi călători străini care au trecut prin Ţările Române pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi care – între câteva popasuri de diligenţă – n-au reuşit să

cunoască decât superficial realităţile de la noi, Iona Ghedevanişvili, în cei aproape trei ani cât s-a aflat în Moldova (din aprilie 1790 până în decembrie 1792) nu numai că a dispus de un răstimp mult mai mare pentru a cunoaşte mai îndeaproape realităţile locale şi evenimentele care au avut loc în timpul şederii sale în Moldova, dar el s-a şi integrat într-o anumită măsură în viaţa localnicilor, fie şi numai prin faptul că a stăpânit, după cum arată el însuşi, timp de vreo doi ani, mănăstirea Pângăraţi împreună cu vreo treisprezece sate ale acesteia.

În aceste condiţii, este firesc ca relatările sale despre realităţile din Moldova să fie mai variate şi mai bogate în conţinut decât ale multor altor călători străini, deşi nu lipsite de unele exagerări, mai ales în privinţa veniturilor obţinute în timpul şederii sale din părţile mănăstirii Pângăraţi. Aşa cum se va putea observa şi din fragmentele pe care le reproducem din însemnările sale de călătorie, relatările lui Iona Ghedevanişvili privesc, pe de o parte, cadrul natural şi bogăţiile Moldovei, ocupaţiile şi traiul locuitorilor săi, situaţia lor social-economică etc., iar pe de altă parte, unele evenimente din timpul războiului austro-ruso-turc din 1787–1791 (deplasările lui Repnin şi Potemkin, moartea acestuia din urmă, condiţiile încheierii păcii de la Iaşi ş.a.). Textul călătoriei lui Ghedevanişvili în Ţările Române a fost republicat mai de curând de Valerian Macaradze în articolul citat, p. 447–459.

În istoriografia noastră, primul care a semnalat existenţa relatărilor lui Iona Ghedevanişvili despre Moldova a fost Ştefan Berechet, în studiul: *Informaţii noi despre activitatea arhiepiscopului Ambrosie Serebrennikov ca exarh şi a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni,* publicat în revista „Biserica Ortodoxă Română" (1923, p. 956–960) şi reluat în volumul *Picături mărunte* (Chişinău), precum şi de N. Iorga, în: *Istoria românilor prin călători,* II, p. 260–261. Referiri la însemnările de călătorie ale lui Iona Ghedevanişvili a mai făcut şi G. Bezviconi în volumul: *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, p. 127, şi în articolul său: *Însemnări biobibliografice despre călătorii ruşi în ţările noastre în secolele XV–XVIII,* în „Analele româno-sovietice", seria Istorie, 1 (17) (1957), no. 7, p. 76.

[CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA]*

(1790 – 1792)

[...] La sărbătorile Crăciunului şi a Bobotezei[1], eu eram acolo ⟨la Viena⟩ şi în prima zi a postului ⟨mare⟩ am plecat la Iaşi, în Moldova, adică în Bogdania [...] p. 447

[...] După câteva zile, am poposit pe pământul moldovenesc[2], într-un oraş mic[3], care se află sub stăpânirea împăratului austriac. Aici am văzut cazărmile de stat (adică locuinţele pentru soldaţi) şi clădirile judecătoriilor. ⟨Aici slujeşte⟩ un arhimandrit din ţara ortodoxă a sârbilor; tot acolo ⟨în acel ţinut⟩ locuieşte poporul, în totalitatea sa ortodox, al Moldovei, aflat sub stăpânirea împăratului nemţesc[4]. Aici sunt cinci „isprăvnicii" (adică „eristavii" p. 448

* Traducerea textului din limba rusă s-a făcut după Valerian Macaradze, *Грузинский путешественик XVIII века Иона Гэдэванишвили о Молдове и Валахии,* în „Revue des études sud-est européennes", VIII (1970), nr. 3, p. 447 şi urm.

[1] La 6 ianuarie 1790.

[2] În aprilie 1790, în Bucovina.

[3] Din context reiese că este vorba de oraşul Cernăuţi.

[4] După răpirea Bucovinei de către austrieci în anul 1775.

sau „cnezate"). În acest oraş toate bisericile sunt ortodoxe şi poporul este ortodox. În aceste locuri se ţin adeseori adunări de norod (adică iarmaroace), cumpărători şi neguţători. Acest oraş este amplasat pe un loc deluros. Prin el curge râul Prut, care străbate toată Bogdania (adică Moldova) şi se varsă în Dunăre.

Apoi am pornit spre Iaşi şi când am pogorât în vale, în ţara Moldovei, am văzut multe pământuri şi sate, cu belşug de ape, de câmpuri, recolte şi de animale. Acest popor se hrăneşte cu porumb. Oamenii simpli fierb ⟨făina de porumb, făcând⟩ un fel de „gomi"[5], pe care o numesc „mămăligă". Fiertura de porumb se înmoaie în untură în zilele când se consumă carne şi în ulei de floarea soarelui în zilele de post şi astfel se ia ca hrană. Nu există cazuri să nu fie servită ⟨mămăliga⟩ la masa unui om de vază, a unui nobil sau dregător ori la trapeză (adică la masa pusă înaintea ⟨altarului⟩, aşa cum la ruşi ⟨se serveşte⟩ pâinea neagră. Vin este mult aici şi ieftin şi, de asemenea, şi pâine. Vinul de „Duduneşti"[6] este cel mai bun, în comparaţie cu vinurile din alte locuri.

Am sosit într-un oraş oarecare şi m-a adăpostit un grec, Teodor, fie binecuvântat cu soţia şi copiii lui. Acest om era foarte bogat în grâne, animale şi în mărfuri. În ziua următoare, am plecat. Am trecut peste Nistru[7]. Acest râu, după mărime, aminteşte de râul Kura[8]; şi am sosit în oraşul Iaşi, unde am poposit la mănăstirea „Trei Ierarhi", în casa grecului Gheorghe. Acesta este un om bun, bogat, dintre negustori. [...] Am trăit la el ca la un fiu şi frate. Casa lui era frumoasă, admirabil mobilată cu fotolii. Am stat acolo un anumit timp. După aceea a venit un trimis al „ţarului" Imeretiei[9], Besarion Gabaoni[10], şi vărul său, Svimon. Eu l-am întrebat despre pricina venirii sale în această ţară şi el mi-a povestit totul: despre sosirea aici a Prealuminatului cneaz Potemkin[11]
p. 449 şi a // arhimandritului Gaioz[12], a secretarului Sulhan[13], a ambasadorului

---

[5] Denumirea gruzină a fierturii de mei.

[6] Probabil se referă la vinul din podgoriile de la Odobeşti.

[7] Aici se confundă, probabil, Prutul cu Nistrul.

[8] Râu în Gruzia.

[9] Solomon al II-lea, „ţar" al Imeretiei sau Gruziei apusene (1789–1810).

[10] Besarion Gabaoni (alias Vissarion Gabaşvili-Besiki), om politic gruzin (1750–1791), trimis de „ţarul" David al Imeretiei (1784–1789) în Rusia (în mai 1787), pentru tratative cu privire la instituirea protectoratului ţarist asupra ţării sale. Deoarece o asemenea problemă ţinea de competenţa cneazului G. A. Potemkin şi, întrucât acesta din urmă se afla în sudul Rusiei, în calitate de comandant suprem al armatelor ruse în războiul austro-ruso-turc (1787–1791) care izbucnise între timp, Gabaşvili (împreună cu alţi reprezentanţi ai Gruziei răsăritene şi apusene) a fost ataşat cartierului general al lui Potemkin. Gabaşvili a sosit la Iaşi la 9 ianuarie 1790 şi a rămas acolo până la moartea sa, survenită la 25 decembrie 1791.

[11] Grigori Aleksandrovici Potemkin (1739–1791), cneaz, om politic, general-feldmareşal rus. Favorit al Ecaterinei a II-a, în timpul căreia a devenit cel mai puternic şi influent om din Rusia.

[12] Arhimandritul Gaioz, cleric şi om de cultură gruzin. În 1783 a participat la încheierea tratatului de la Gheorghievsk cu privire la instaurarea protectoratului rusesc asupra Gruziei răsăritene. În 1787–1791 s-a aflat pe lângă cartierul general al lui Potemkin.

[13] Sulhan Tumanişvili, om politic gruzin, aflat şi el în 1787–1791 pe lângă Potemkin, ca reprezentant al Gruziei răsăritene.

Tumanov, trimisul „țarului" Irakli[14], şi a multor altor persoane, ⟨precum⟩ şi a arhiepiscopului Ecaterinoslavului şi Poltavei, exarhul Moldo-Valahiei, Ambrozie[15]. [După relatarea întâlnirilor sale cu arhiepiscopul Ambrozie şi cu cneazul Potemkin, Ghedevanişvili arată că i-au fost date în Moldova unele bunuri]: şi mi-au dat o leafă de o mie de „kuruşi"[16] pe an // şi mi-au dăruit p. 450
mănăstirea Pângăraţi[17], prima biserică cu hramul sf. Nicolae, pe malul râului Bistriţa. Acest râu curge printre maluri curate de piatră cu nisip mărunt, iar spre amonte, în albie de piatră. ⟨Aici⟩ sunt mulţi păstrăvi [...]. Pe ambele sale maluri se află o mulţime de sate de munte întărite şi inaccesibile duşmanilor. Şi oamenii acestei ţări sunt puternici. Istoria lor povesteşte că atunci când s-au strămutat „voghelţii"[18], au venit aici o mulţime de noroade care au luptat împotriva ţării Moldovei şi au supus-o; au stăpânit ele aici ⟨vreo⟩ două sute de ani, dar n-au putut pătrunde în aceşti munţi şi din aceşti munţi a dus lupta împotriva lor poporul Moldovei [...]

Când am vizitat moşia mănăstirii mele ⟨Pângăraţi⟩ şi cheile ⟨Bicazului⟩ mi-am amintit de cheile de la Karciohi şi Ksani şi de locurile care li se aseamănă. Mănăstirii Pângăraţi îi aparţineau treisprezece sate mici şi mari. [...] Într-un an ⟨din veniturile mănăstirii⟩ îmi reveneau o sută cincizeci de oi cu miei, o sută de ruble de argint, şapte sute de păstrăvi prăjiţi şi şapte sute de ocale de brânză. Un sat dădea a zecea parte din recolta ⟨anuală⟩ şi şapte mii de „salioni" (adică stridii)[19]. Şi pe oamenii care trăiau în satele ⟨mănăstirii⟩ mele şi în toată Moldova şi Ţara Românească socoteşte-i ⟨tot⟩ astfel ⟨îndatoraţi⟩. Pe săteni îi numesc aici „ţărani"; ei dau zeciuiala din grâne şi vin. Din zece pomi roditori, ⟨roadele de la⟩ un pom îi revin stăpânului moşiei. De asemenea, din a zecea parte din morcovi, sfeclă, varză şi din tot // ce rodeşte în sat; în p. 451
afară de aceasta, ⟨ei⟩ lucrează câte o zi pe lună ⟨pentru stăpânul de pământ⟩. Cine nu lucrează douăsprezece zile ⟨pe an⟩ plăteşte douăsprezece ruble. Cu excepţia acestor ⟨obligaţii⟩, nu poţi merge la ei să-i cerţi; ei nu aduc daruri şi dacă voiesc se mută într-alt sat şi nu poţi să spui nimic de aceasta. N-ai voie să-i baţi pe „ţărani". Eu am ⟨mai⟩ avut ⟨şi⟩ şaizeci de familii de ţigani. Ţiganii sunt proprietatea ta, dacă vrei poţi să-i vinzi sau să-i dăruieşti oricui vrei. Ei lucrează în fiecare zi pentru tine şi se hrănesc din mâncarea ta. [...] Eu am ⟨mai⟩ avut un sat, Ivăneşti[20], prin care trecea un râu[21] de mărimea râului Tezi[22]. Acolo era o moară şi un călugăr cu o casă. Mai erau acolo albine, două sute de stupi, trei sute de gâşte, iar găini cred că erau ⟨vreo⟩ şase sute. Acest sat îmi dădea câte patru sute de ruble de argint, grâu şi orz, ⟨precum şi⟩ patru mii

---

[14] Irakli al II-lea, „ţar" al Kartliei şi Kahetiei (Gruzia răsăriteană) (1744–1798).

[15] Ambrozie Serebrenikov, exarh al Moldovei, locţiitor al mitropolitului, numit de ruşi şi funcţionând de la sfârşitul anului 1789 şi până la 10 februarie 1792.

[16] Kuruş (gros), monedă turcească de argint.

[17] Ctitorie a lui Alexandru vodă Lăpuşneanu pe la 1560 (jud. Neamţ).

[18] Popor neidentificat. Să fie cumva o referire deformată la părăsirea Daciei de romani?

[19] Probabil ţări.

[20] Sat şi comună, jud. Vaslui.

[21] Râcova, afluent al Vasluiului, ce se varsă în Bârlad.

[22] Râu în Gruzia.

de „kodi”[23] de porumb, iar fân, atât cât aveam nevoie. De la mănăstirea mea mi s-au dat patru sute de oi, o sută douăzeci de vaci, două sute de porci şi câţiva cai. La plecarea mea, am lăsat acolo cinci sute douăzeci de oi, o sută nouăzeci şi una de vaci, iar porci de două ori mai mulţi. Mi-au zis şi m-au sfătuit să vând totul, dar n-am făcut acest lucru, ca să nu-mi întinez numele şi să nu-mi înjosesc ţara mea natală. [...] Doi ani am stăpânit eu ⟨mănăstirea⟩. În aceşti ani s-au împăcat ruşii cu turcii[24]. Şi am lăsat eu ⟨toate acele bunuri⟩ mitropolitului din Iaşi[25], spunându-i să facă ce vrea cu ele. În decurs de doi ani am fost numai o singură dată la mănăstirea de la Pângăraţi.

Apoi am primit o scrisoare ⟨prin care eram informat⟩ că Prealuminatul cneaz ⟨Potemkin⟩ tocmai sosise de la ⟨St.⟩ Petersburg[26] şi mi se propunea să merg să-l întâlnesc. Eu m-am pregătit repede, dar când am ajuns acolo nu l-am mai găsit. Se vede că el plecase ⟨deja⟩ la Galaţi[27], ⟨oraş⟩ situat pe malul Dunării. Iar în oraşul Galaţi este mult peşte. Morunii şi nisetrii de acolo se răspândesc prin toată Moldova. [...]

p. 452 După aceea a sosit un curier ⟨cu vestea⟩ despre victoria ⟨ruşilor⟩ asupra suedezilor şi despre încheierea imediată a păcii[28]. [...].⟨După cucerirea Benderului⟩ au fost sfinţite meceturile şi geamiile tătăreşti din oraşul turcesc (!) Bender[29], transformându-se în biserici, iar după câtva timp a fost cucerită şi cetatea Ismail[30]. A fost ⟨acolo⟩ o mare vărsare de sânge; de acolo şi din Chilia[31] au fost evacuaţi oamenii şi aşezaţi pe lângă Grigoriopol şi pe lângă Dubăsari, pe Nistru, care se varsă în Marea pontică (adică în Marea Neagră). [...]

p. 453 După aceea cneazul ⟨Potemkin⟩ a plecat la ⟨St.⟩ Petersburg[32], iar în locul său a rămas comandant ⟨suprem⟩ cneazul Repnin şi ⟨au mai rămas şi⟩ alţi

---

[23] Măsură de capacitate (circa 36 l). Cantităţile enunţate par exagerate.

[24] Tratatul de pace dintre ruşi şi turci a fost semnat la Iaşi la 29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792.

[25] Gavriil Bănulescu-Bodoni, hirotonit mitropolit al Moldovei de Sinodul Bisericii Ruse, la 10 februarie 1792 şi retras în Rusia în aprilie 1792.

[26] Potemkin a sosit de la Petersburg la Iaşi la 1/12 august 1791, adică la o zi după ce N. V. Repnin (vezi relatarea sa în volumul X_1 al colecţiei de faţă) şi marele vizir Iusuf-paşa încheiaseră armistiţiul de la Galaţi.

[27] La Galaţi, Potemkin a plecat pe la mijlocul lunii august 1791. Gelos pe gloria lui N. V. Repnin care îi învinsese pe turci la Măcin (28 iunie/9 iulie 1791) şi îi determinase să încheie armistiţiul, Potemkin nu l-a acceptat şi a încercat să le impună turcilor condiţii mai grele (între care şi o despăgubire de 20 de milioane de piaştri). Potemkin n-a putut însă sta la Galaţi decât vreo două săptămâni, pentru că s-a îmbolnăvit grav de malarie şi a fost nevoit să se reîntoarcă grabnic la Iaşi, iar după o lună şi jumătate a murit, înainte de încheierea tratatului de pace de la Iaşi.

[28] Este vorba despre războiul ruso-suedez din 1788–1790. Pacea s-a încheiat în august 1790, în condiţii de *statu quo ante bellum*. De observat că în numeroase cazuri Ghedevanişvili nu relatează evenimentele într-o ordine strict cronologică.

[29] Cetatea Benderului (Tighinei) a fost cucerită de Potemkin la 3/14 noiembrie 1790.

[30] Ismailul a fost cucerit de Suvorov la 11/12 decembrie 1790.

[31] Chilia a fost cucerită la 18/27 septembrie 1790.

[32] Potemkin a plecat la St. Petersburg la sfârşitul lunii februarie – începutul lunii martie 1791.

generali, care au făcut de multe ori instrucţii militare, adică au efectuat manevre sau exerciţii de luptă cu soldaţii. Iar de la moldoveni s-au adunat de multe ori notabilităţile, bărbaţi şi femei. Iar în acelaşi timp au plecat spre Galaţi[33]. La Măcin îşi avea tabăra cu saraskerii şi, de asemenea, şi alte armate turceşti ale sultanului. Au ocupat poziţii unii în faţa altora, dar cneazul Nikolai Vasilievici Repnin a învins[34], întorcându-se cu o mare pradă şi a adus cu sine patruzeci de tunuri turceşti. Eu însămi am văzut acele tunuri.

După aceea a sosit cneazul Potemkin la Iaşi şi de la Iaşi a plecat la Galaţi[35]. Iar cneazul Repnin a încheiat o „anakoh", adică un armistiţiu cu turcii[36]. După aceea, cneazul Potemkin s-a îmbolnăvit grav de malarie şi s-a reîntors în oraşul Iaşi[37]. Au trecut patruzeci de zile, dar el nu s-a mai însănătoşit. În împrejurimile Iaşului este un sat. Aici există multă viţă de vie, ⟨iar⟩ locul este ridicat; acolo se află amplasat palatul grecului Mavrocordat-bei, adică al ⟨fostului⟩ voievod al Moldovei[38], dar ⟨starea lui Potemkin, instalat acolo⟩ nu s-a îmbunătăţit. El s-a reîntors în oraşul Iaşi şi am mers noi, ⟨adică⟩ arhiepiscopul Ambrozie, eu şi Grigore din Ieropolie, ca să-l vizităm. [Urmează relatări despre hotărârea lui Potemkin de a pleca la Kerson şi despre moartea lui, chiar în ziua plecării lui din Iaşi[39], apoi despre readucerea defunctului la Iaşi şi despre ceremoniile funebre din oraş şi de la mănăstirea Goliei]. // În acest timp a sosit p. 454
⟨la Iaşi⟩ reis-efendi[40] din Constantinopol pentru ⟨încheierea⟩ păcii şi, de asemenea, şi grecul Alexandru Constantinovici Moruzi, dragomanul, care a devenit ulterior „beiul" Moldovei[41]. [...] După câtva timp a sosit şi ministrul Bezborodko[42] // pentru încheierea păcii. El a fost întâmpinat de Serghei Lazare- p. 455
v⟨ici⟩ ⟨Laskarev⟩[43], de asemenea, şi de boierii, adică nobilii întregii Moldove. A venit un om cu minte bună şi înţelept. Au început tratativele de pace şi au

---

[33] Exprimare confuză. Probabil se referă la plecarea unor comandanţi sau a unor unităţi militare de rezervă ruseşti.

[34] Victoria lui N. V. Repnin de la Măcin a avut loc la 28 iunie/9 iulie 1791.

[35] Repetări, Vezi mai sus, notele 26–27.

[36] Este vorba despre armistiţiul de la Galaţi din 31 iulie/11 august 1791, semnat de N. V. Repnin şi de Iusuf-paşa.

[37] Potemkin a sosit la Iaşi de la Galaţi la 24 august/4 septembrie 1791.

[38] Este vorba despre Alexandru Mavrocordat Firaris, fostul voievod al Moldovei (1 ianuarie 1785 – 3 decembrie 1786), în a cărui casă de lângă Iaşi a zăcut vreo 6 săptămâni cneazul Potemkin.

[39] Potemkin a plecat de la Iaşi spre Kerson (cu speranţa că se va însănătoşi în climatul mai bun de acolo) la 5/16 octombrie 1791 şi a murit în aceeaşi zi, după ce trecuse Prutul. Vestea morţii lui Potemkin a ajuns la St. Petersburg la 12/23 octombrie 1791.

[40] Seyyid Abdullah Birri reis-efendi (23 sept. 1789 – 6 sept. 1792) a fost şeful delegaţiei turceşti la tratativele de pace de la Iaşi. El sosise acolo înainte de moartea lui Potemkin.

[41] Alexandru C. Moruzi a domnit în Moldova din martie până la 30 decembrie 1792.

[42] Alexandr Andreievici Bezborodko (1747–1799), cneaz, om politic rus; din 1787 a condus Colegiul Afacerilor Externe. După ce s-a aflat de moartea lui Potemkin, Bezborodko a fost numit de Ecaterina a II-a, la 13/14 octombrie 1791, şef al delegaţiei ruse pentru tratativele de pace cu turcii, de la Iaşi.

[43] Primul consul general al Rusiei în Principate, numit ulterior secretar de stat. A fost trimis de Potemkin să poarte unele discuţii cu turcii, cu privire la încetarea ostilităţilor şi a făcut parte din delegaţia Rusiei la tratativele de pace de la Iaşi.

continuat mult ⟨timp⟩[44]. A fost repartizată o casă ⟨din Iaşi⟩, unde ei se întâlneau în fiecare zi. Rusia era reprezentantă de generalul Samoil ⟨ov⟩, de un oarecare alt general şi de Serghei Lazarevici ⟨Laskarev⟩, iar Turcia de reis-efendi, de secretarul lui efendi şi de dragomanul Alexandru Constantinovici Moruzi, un grec. S-a propus încetarea ostilităţilor şi s-a ajuns la înţelegerea reciprocă, conform căreia ⟨oraşul⟩ Dubăsari de peste Nistru, Kersonul, Akermanul[45] şi toată Crimeea rămâneau ⟨în stăpânirea⟩ ruşilor.

După aceasta s-a celebrat un tedeum. Ambrozie a oficiat liturghia în prezenţa noastră şi cu ajutorul nostru. Şi au fost trase salve din multe tunuri. O grupă de călăreţi a străbătut toate mahalalele oraşului. Unii ţineau în mâini ramuri, iar înaintea lor mergea o mulţime de muzicanţi care cântau imnuri de biruinţă şi băteau ⟨tobele?⟩. În timp ce continua veselia, a fost dat un bal şi Bezborodko a organizat un mare banchet. [...] Întru totul au fost ⟨la banchet⟩ până la patru sute de persoane, precum şi boierii (adică nobilii) Moldovei. S-a băut multă băutură, iar în timpul toasturilor s-au tras salve de tun. Nu l-a prea bucurat pe reis-efendi această veselie. [...] După aceasta, turcii s-au înapoiat ⟨acasă⟩, iar în Moldova a rămas „bei" dragomanul Alexandru Constantinovici Moruzi. Turcii au plecat cu daruri bogate; „efendi"-ul Moldovei era la Roman şi în împrejurimile lui. A fost ales arhiereu Gavriil care a fost blagoslovit ca mitropolit al Benderului şi Akermanului, al Iaşilor şi al întregii Moldove şi a fost instalat ca mitropolit[46], după voinţa lui Bezborodko şi a arhiepiscopului Ambrozie. A fost o mare ceremonie, în prezenţa lui Bezborodko. După patruzeci
p. 456 de zile // l-au dezgropat pe Prealuminatul cneaz ⟨Potemkin⟩ şi, însoţit de arhiereul Kersonului, Moisei, l-au transportat la Kerson. Contele Rumianţev, care stătuse pe lângă râul Jijia, a plecat în Rusia[47], ⟨iar⟩ după aceasta şi contele Bezborodko a început să se pregătească de plecare[48]. [...] Până când au rămas armatele ruseşti în Iaşi şi în Moldova ⟨a rămas acolo şi⟩ Ambrozie. [...] După câtva timp armatele ruseşti au părăsit Iaşul şi întreaga Moldovă şi au intrat în ţara „leşilor", adică în Polonia, şi au supus-o ruşii[49] [...]. După aceea a plecat şi Ambrozie la Poltava şi mi-a cerut să merg cu el, dar eu n-am acceptat; până când nu voi primi poruncă şi ucaz nu voi pleca în Rusia. L-am condus, mitropolitul Moldovei Gavriil şi eu, până la râul Prut şi acolo ne-am luat rămas bun. Şi a rămas Serghei Lazarevici ⟨Laskarev⟩ în Iaşi şi n-a mai fost ⟨acolo⟩ nici un alt rus în afara consulului. [...] „Beiul" Moldovei încă nu intrase în Iaşi şi ⟨acesta⟩ i-a spus mitropolitului Gavriil: pleacă de la mine şi

---

[44] Tratativele de pace de la Iaşi au început la 30 octombrie / 10 noiembrie 1791 şi au durat până la 29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792.

[45] În privinţa Akermanului (Cetatea Albă), relatarea lui Ghedevanişvili este inexactă.

[46] Vezi mai sus, nota 25.

[47] La instigaţia lui Potemkin, feldmareşalul Piotr Aleksandrovici Rumianţev a fost destituit, printr-un rescript imperial din 8/19 martie 1789, din funcţia de comandant al armatei Ucrainei şi rechemat la Petersburg. Rumianţev a predat comanda armatei sale lui N. V. Repnin la 7/18 mai 1789, dar, motivând că este bolnav, n-a plecat în Rusia decât la sfârşitul anului 1790.

[48] A. A. Bezborodko s-a reîntors în Rusia la începutul anului 1792, după semnarea tratatului de pace de la Iaşi.

[49] Armatele ruseşti au plecat din Moldova şi au pătruns în Polonia în primăvara anului 1792, după care a urmat cea de-a doua împărţire a Poloniei (1793).

du-te în Rusia. Împăratul nostru – sultanul – [50] nu doreşte ca tu să rămâi în această ţară pentru că tu ai fost pus şi blagoslovit de ruşi. [...] „Beiul" Alexandru Constantinovici Moruzi a trimis arnăuţi ⟨vreo⟩ sută de călăreţi şi ei au închis toate intrările la mitropolit, nelăsând // pe nimeni să intre şi să iasă p. 457 ⟨de acolo⟩. [...] După o oră, ⟨arnăuţii⟩ au tăbărât asupra lui, i-au răsucit mâinile, l-au făcut prizonier şi, din porunca vizirului[51], l-au dus la Constantinopol şi l-au adus la patriarh[52]. [...]

Iar pe când mă aflam eu la Iaşi, a intrat acolo cu mare pompă şi cu mare cinstire „efendi"-ul Moldovei sau voievodul, pe care turcii îl numesc „bei", ⟨adică⟩ prinţul moldovean Alexandru Moruzi. Moldovenii au ⟨acest⟩ obicei: se adună toţi boierii, adică mai marii moldovenilor, oamenii nobili ⟨şi⟩ aleg de la fiecare Curte ⟨boierească⟩ câte un om şi această adunare ei o numesc „alai", ⟨apoi⟩ pornesc cu caretele şi călare pe cai către nişte dealuri înalte, de unde se văd Iaşii şi unde este înălţată o mănăstire. Acolo se află un izvor foarte bun şi rece. Această mănăstire se numeşte „Galata". Mănăstirea aceea aparţine Ierusalimului ⟨şi⟩ este foarte bogată. De acolo îl aduc pe „bei" cu mare cinste, iar „beiul" şade într-o caretă trasă de şase perechi de cai. Careta este foarte bogată, iar caii sunt frumos împodobiţi. Înaintea ⟨caretei domneşti⟩ merg grupe de călăreţi şi duc ⟨cu ei⟩ mulţi cai de rezervă bogat împodobiţi (cred că până la treizeci de cai de rezervă). După ei urmează caretele persoanelor nobile şi cu un astfel de alai a intrat el în reşedinţa sa şi, împreună cu el, toţi slujitorii săi.

Există un asemenea obicei: înaintea palatului ⟨domnesc⟩ se întind numeroase corturi, unde se adună toţi nobilii şi alte persoane. „Beiul" se aşează, iar „kapugi-başa", stând în picioare înaintea „beiului", citeşte porunca sultanului, adică „hontkara" şi ascultă această poruncă în limbile: greacă, tătărească şi moldovenească (!). După citire, adunarea s-a împrăştiat, ⟨iar „beiul" i-a invitat⟩ pe nobili ⟨în palat⟩. „Beiul" era în mare cinste şi îşi petrecea vremea în solemnităţi; rând pe rând lua parte la slujbe în biserică şi mănăstiri şi, de asemenea, a vizitat, cu mare cinste toate bisericile minunate care aveau parohii. Caii şi careta ⟨sa⟩ sunt asemănătoare cu ale ţarilor. Remarc că nici un „ţar" gruzin nu se poate afla într-o asemenea cinste ca „beiul" Moldovei sau al Ţării Româneşti. Ei dispun de o oaste şi de venituri cu mult mai mari decât „ţarii" Gruziei apusene şi răsăritene.

Iaşii sunt un oraş unde, se poate spune, încă nu s-au asanat mlaştinile. Împrejurimile Iaşilor sunt minunate; în oraş şi în afara lui există o mulţime de mănăstiri mari şi bogate, ⟨cu⟩ moşii întinse. Aceste mănăstiri aparţin Ierusalimului, muntelui Sinai şi Sfântului Munte (Athos). Menţionez numai mănăstirea domnului // numită „Trei Ierarhi", unde se odihnesc moaştele Sf. p. 458 Paraschiva, venerată de moldoveni. Această mănăstire are un venit de patruzeci de mii de pungi de argint şi, de asemenea, mănăstirea Galata, iar aceasta nu este mai mică, ci chiar mai mare decât mănăstirea Frumoasa[53]. Veniturile

[50] Selim al III-lea, sultan otoman (7 aprilie 1789 – 29 mai 1807).

[51] Yusuf Kodja paşa, mare vizir otoman (27 februarie 1791 – 4 mai 1792).

[52] Neofit al VII-lea, patriarh al Constantinopolului (1 mai 1789 – 1 martie 1794).

[53] *Forma.* Ctitorie a hatmanului Melentie Balica din 1586–1587.

acestor mănăstiri se varsă la Ierusalim, la muntele Sinaiului şi la Sfântul Munte.

Clima la Iaşi nu este bună. Aici sunt răspândite frigurile care nu cruţă pe nimeni. Izvoare bune, gustoase şi reci sunt multe aici. În afară de acestea, prin faţa oraşului curge un râu împuţit, numit Bahlui, care este plin de lipitori. În apele sale cresc puţini peşti mărunţi. De aceea se spune că aici este o climă rea şi nesănătoasă.

Ţara aceasta este bogată în: grâne, vin, fructe, care sunt foarte ieftine. Ieftinătatea am constatat-o eu însumi: o armată de optzeci de mii de ⟨soldaţi⟩ ruşi a stat ⟨peste doi ani⟩ în Moldova, dar nici atunci n-a fost scumpete, ci numai ieftinătate. Nobilii localnici, notabilităţile, boierii, oamenii bogaţi şi stăpânii unor moşii se comportă decent, călătoresc în carete, au curţi şi palate din piatră, cunosc multe limbi: greaca, franceza, germana, italiana, moldoveneasca ⟨!⟩, iar unii cunosc limba osmanilor, dar nu toţi. Ei sunt pravoslavnici, de credinţa noastră. Bărbaţii şi femeile sunt ⟨oameni⟩ frumoşi; ⟨femeile⟩ sunt cochete, unele se poartă „europeneşte". Bărbaţii şi femeile poartă îmbrăcăminte asemănătoare cu cea grecească. Ca muzicanţi, la ei, în majoritatea cazurilor, sunt ţiganii. Ei au învăţat bine ⟨cântecele localnicilor⟩ şi cântă în limba moldovenească (!) cu ⟨acompaniamentul⟩ instrumentelor.

Există aici lacuri artificiale[54], în care se află o mulţime de peşti. O dată la şapte ani se lasă să sece lacurile şi se vând negustorului peştii ⟨din ele⟩ pentru două-trei sute de „tumani"[55] sau mai mult ori mai puţin, după mărimea lacului. Apoi, în lacul pustiu se ⟨re⟩introduc peşti, care se înmulţesc şi cresc din nou.

Iar nobilii obţin ⟨de pe moşiile lor⟩ multe grâne şi vând: grâu, fân, animale şi orice alte recolte; ⟨ei⟩ au o mare economie ⟨şi⟩ dobândesc bogăţie. Aici este multă miere. Animalele – hergheliile de cai, ⟨cirezile⟩ de vaci şi ⟨turmele⟩ de oi – sunt trimise de aici în Europa şi în alte ţări.

Alegându-şi mitropolitul[56], îl aşează într-o caretă şi doi oameni dintre mai marii moldovenilor îl însoţesc de ambele părţi ⟨ale caretei⟩, călărind pe cai cu harnaşamente grele, şi, de asemenea, ⟨mai este însoţit şi⟩ de un arhiereu, care călăreşte pe un cal împodobit şi ţine în mână toiagul arhiereului (adică pateriţa). Mitropolitul blagosloveşte în toate părţile norodul, parcurgând toate uliţele şi pieţele. Ţăranii i se închină aşa cum se cuvine la apariţia arhiereului în faţa norodului său.

Turcii nu locuiesc în ţara aceasta, în afară de negustori, iar locul ⟨unde sălăşluiesc ei⟩ se numeşte „pandahu", adică sălaşul străinilor sau „karavan-sarai".

Există aici căşării, unde se prepară brânza şi se face caşcavalul şi alte brânzeturi, pe care le trimit în ţări străine.

Mitropolia de aici este foarte bogată, ⟨ea⟩ posedă multe sate, moşii şi bălţi şi primeşte mari cantităţi de cereale şi de vin. În eparhia sa intră o mie

[54] Heleşteie.

[55] Tuman (toman), monedă iraniană de aur din secolul al XVIII-lea.

[56] Iacob Stamati, mitropolitul Moldovei (21 iunie 1793 – 12 martie 1803). A fost numit în timpul şederii lui Ghedevanişvili în Moldova, care a asistat, probabi, la alaiul său de instalare în scaunul mitropolitan.

de biserici şi multe mănăstiri, pe care nu le pot enumera şi are doi episcopi subordonaţi, de Roman şi de Huşi. [...]

Oraşul Roman este construit pe un loc înalt, iar prin faţa lui curge un râu mare.

Oraşul Iaşi, aşa cum am spus mai sus, este foarte mare. Acolo locuiesc greci, negustori bogaţi. În prăvăliile lor se află lucruri minunate. Dughenele, care în greceşte se numesc „argasterii", sunt aranjate bogat şi frumos. Locuiesc aici şi negustori europeni, armeni, evrei, precum şi negustorii moldoveni localnici, care sunt creştini foarte bogaţi. Neguţătoresc acolo mai mult cu mărfuri europene, pe care le aduc din oraşul Lipsca, // precum şi alte mărfuri. p. 459
Aceşti negustori sunt mai mari decât alţii şi se află în mare cinste. [...]

Au trecut şapte luni de când au plecat armatele ruseşti din ţara Moldovei şi în a opta zi a lunii decembrie[57], în ziua sfântului Spiridon, făcătorul de minuni, mi-a sosit ucaz şi poruncă de la Maiestatea sa împărăteasa Rusiei, Ecaterina a II-a, şi o sumă de bani suficientă pentru drum până la Kiev, iar acolo o subvenţie îndestulătoare [...]. M-am pregătit de plecare în Rusia şi am spus oamenilor care erau cu mine acest lucru şi, de asemenea, i-am spus lui Ivan Ivanovici Nemsadze să ia cele necesare pentru călătorie pentru cei ce plecau şi am pornit la drum. Am trecut peste râul Prut şi am ajuns într-unul din oraşele Moldovei[58]. Ne-au găzduit bine aici, căci mă cunoşteau şi mă iubeau mulţi oameni din Moldova. În ziua următoare am intrat în eparhia Huşilor, în împrejurimile Hotinului.

Hotinul este o cetate care aparţine turcilor şi aceştia trăiesc acolo cu familiile lor[59]. Eparhia Huşilor se află la hotarul cu Polonia. ea întrece prin păduri şi păşuni alte locuri ale Moldovei. Cu toate că aici sunt multe sate, totuşi locuitori sunt puţini. Aici sunt păşuni bune. În timpul călătoriei, am văzut locuri nepopulate. Apoi ne-am apropiat de ţara leşească, adică de Polonia. Construcţiile au devenit mai dese; satele Moldovei şi alte locuri ⟨din aceste părţi⟩ erau pline de locuitori. În eparhia Huşilor se întâlnesc ici-colo sate, iar episcopul Huşilor are ⟨vreo⟩ două sute de biserici cu parohii, dar nu mai multe. Cauza acestui lucru este instabilitatea locuitorilor ⟨datorită⟩ tulburărilor şi războiului turcilor contra Rusiei sau a nemţilor. Ei se află în apropierea graniţei şi de aceea locurile acestea sunt slab populate. Oamenii care locuiesc aici se află necontenit în nelinişte. Iar pământul aici este bun şi roditor. [...] Pe malul Nistrului se află un orăşel construit pe partea Moldovei, numit Mohilău şi stăpânul lui este „beiul" moldovean, iar dincolo este un oraş mare Moghilevul polon[60], situat pe malul Nistrului.

---

[57] În anul 1792. Armatele ruseşti părăsiseră Moldova din primăvara acelui an.

[58] Pe drumul de la Iaşi spre Hotin se afla oraşul Bălţi.

[59] Garnizoana turcească a cetăţii. La începutul războiului din 1787–1791, cetatea Hotinului fusese ocupată de austrieci.

[60] Moghilev-Podolsk, azi în Republica Ucraina.

STANISLAW MALACHOWSKI

(1735 – 1809)

Stanislaw Malachowski, originar dintr-o familie nobiliară, era nepotul de fiu al lui Stanislaw Malachowski, delegatul Poloniei la tratativele de pace de la Karlowitz (1699). S-a născut în anul 1735.

A ocupat demnităţi însemnate, fiind consilier de stat al Coroanei, între 1780–1790, mareşal al Dietei până la a doua împărţire a Poloniei (1793).

În această calitate, a luat parte la ultima solie trimisă de regele Stanislaw al II-lea August Poniatowski, în 1789, la Poartă. Solia, condusă de Franciszek Piotr Potocki, a evitat trecerea prin Principatele Române care erau teatrul războiului austro-ruso-turc şi s-a îndreptat prin Italia, Corfu şi Grecia spre Constantinopol.

În 1791, Malachowski s-a înapoiat, împreună cu solia, prin Adrianopol, Şumla şi Rusciuc, dar, după trecerea Dunării, s-a despărţit de fiii solului, care se duceau la Viena, spre a se înapoia în Polonia, prin Moldova. În drum, s-a oprit la Iaşi, unde a asistat la înmormântarea lui Potemkin. La câteva luni după înapoierea lui în patrie a avut loc a doua împărţire a Poloniei.

După înfiinţarea de către Napoleon a marelui ducat al Varşoviei, Malachowski a ajuns preşedinte al Senatului (1807), demnitate pe care a ocupat-o până la moarte (1809).

Malachowski a lăsat o scurtă descriere a călătoriei la Constantinopol în memoriile sale, editate de către W. Lós, sub titlul : *Pamietniki Stanislawa Malachowskiego* (Amintirile lui Stanislaw Malachowski), Poznán, 1885 (partea privitoare la Moldova se află la p. 91–92).

Această parte a fost tradusă de P. P. Panaitescu, în lucrarea: *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, p. 244–245.

Informaţii despre viaţa şi activitatea lui Malachowski se găsesc la Niesiecki, *Herbarz Polski*, VI, p. 335, cât şi la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 244, iar date în legătură cu solia din 1789–91, la K. Waliszewski, *Ostatni peseh polski do Porty Ottomaniskiey. Acta legacyi Stambulskiej Fr. P. Potockiego* (Ultimul sol polon la Poarta otomană. Actele soliei la Constantinopol a lui Fr. P. Potocki), 2 vol., Paris, 1894.

RELAŢIA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA[1]

(1791)

p. 244 După trecerea Dunării, ne-am despărţit de fiii solului[2]. Aceştia s-au dus la Viena, iar eu la Iaşi, capitala Moldovei: oraş mare, murdar, ca toate cele

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, p. 244–245.

[2] Fiii contelui Franciszek Piotr Potocki.

turceşti. Aici m-am prezentat generalului comandat şi guvernator militar Bezborodko[3], care m-a primit cu cinste.

Toţi generalii şi ofiţerii superiori stăteau în faţa lui nemişcaţi ca nişte statui, iar el umbla într-o uniformă bogată, cusută cu aur, pe care străluceau nouă stele. Tocmai m-am întâmplat ⟨să fiu aici⟩ la înmormântarea vestitului Potemkin[4], şi deci m-am dus să văd casa în care îi era depus trupul. Pe un catafalc înalt era corpul şi spada lui. Pe 16 taburete erau expuse ordinele şi decoraţiile, pe al şaptesprezecelea, lângă căp⟨ătâi⟩, era un coif de // aur. Ofiţerii p. 245
făceau de strajă cu săbiile întoarse spre trupul lui. După aceea am fost poftit la masă de hatmanul Branicki[5], unde era locul de întâlnire şi de sfat al întemeietorilor confederaţiei de la Targowicka[6]. Triumviratul Potocki[7], Rzewuski[8], Branicki se ocupa cu o treabă urâtă. Aici a fost hotărâtă intrarea oştilor în Polonia[9]. La masă, amândoi Branicki au discutat cu mine spunând că tendinţa revoluţionară a Dietei e dăunătoare Poloniei, că în curând va începe războiul, după care va urma căderea ţării[10]. Soţia lui Branicki[11], ducându-mă la fereastră, a început să plângă, spunând cât a pierdut Polonia prin moartea unchiului ei, Potemkin, care avea de gând să ridice pe cazaci, să se unească cu oastea polonă şi să se proclame rege al Poloniei. Mi-a dat a înţelege că acel proiect, fiind descoperit, a fost pricina morţii lui, căci precum au scris şi gazetele, Potemkin a fost otrăvit de un preot[12].

Am trecut apoi Nistrul pe la Mohilev[13].

---

[3] Ministrul de externe al Rusiei Aleksandr Andreevici Bezborodko (1747–1799) fusese trimis la Iaşi pentru a negocia pacea cu turcii.

[4] Potemkin a murit la 5/16 octombrie 1791 lângă Iaşi. A fost înmormântat provizoriu în biserica Golia din acest oraş.

[5] Franciszek Ksavery Branicki (m. 1819), scoborâtor dintr-o familie obscură Branicki, participant la războiul de şapte ani, şi-a câştigat favorurile prinţului Stanislaw August Poniatowski, viitorul rege al Poloniei, prin înclinaţiile sale proţariste. În felul acesta, după venirea la tron a protectorului său (1764), a fost considerat ca aparţinând vechii familii de nobili Branicki şi înaintat la rangul de hatman, în 1771; căsătoria sa cu nepoata influentului cneaz Grigori Aleksandrovici Potemkin, favoritul ţarinei Ecaterina a II-a, i-a întărit poziţiile la Curtea din Varşovia. A fost unul din iniţiatorii confederaţiei nobiliare antipatriotoce de la Targowicka, care a chemat trupele ţariste în Polonia şi a contribuit la a doua împărţire a ţării sale (1793).

[6] Confederaţie nobiliară, alcătuită din nobilii poloni proţarişti, care au apelat la intervenţia trupelor ţarinei Ecaterina a II-a în Polonia, spre a se anula constituţia liberală, promulgată la 3 mai 1791. Amănunte la W. Smolenski, *Konfederacja Tarkowicka*, Krakow, 1903.

[7] Antoni Protazy (m. 1801), conte Potocki, voievod de Kiew în 1791.

[8] Seweryn conte Rzewuski (1743–1811), mare hatman al Coroanei între 1772–1792.

[9] Intrarea ruşilor în Polonia a avut loc la începutul anului 1792.

[10] Este vorba de a doua împărţire a Poloniei.

[11] Contesa Aleksandra Vasilievna Engelhardt (1754–1838), nepoata de soră a cneazului Potemkin şi soţia hatmanului Fr. Ks. Branicki.

[12] Afirmaţia neîntemeiată, chiar şi în forma aceasta mai atenuată. El era bolnav mai de mult şi a murit din această cauză. Spusele contesei Branicka nu par cu totul neverosimile, cu privire la urmărirea coroanei Poloniei. I s-a mai atribuit lui Potemkin şi planul de a se face rege al Daciei, perspectivă ce nu se mai potrivea cu situaţia din 1791, în ajunul păcii de la Iaşi.

[13] Azi Moghilev-Podolski, oraş în Republica Ucraina.

FEDOR VASILIEVICI ROSTOPCIN

(1763 – 1826)

Fedor Vasilievici Rostopcin s-a născut la 23 martie 1765, la Moscova. Şi-a petrecut copilăria la Livna, în gubernia Orel, unde se retrăsese tatăl său, fost ofiţer în armata rusă. Intrat de tânăr în cariera militară, este căpitan în 1789. Spre a-şi desăvârşi studiile, a întreprins o călătorie în Prusia, petrecând iarna din 1786–1787 la Berlin şi Göttingen.

Înapoindu-se în Rusia, a cerut, după izbucnirea războiului austro-ruso-turc în 1787, să fie trimis pe front, păstrându-şi însă locul în regimentul de gardă. A asistat ca voluntar la asediul Oceakovului şi a servit un an sub ordinele generalului Suvorov, cuceritorul Ismailului. Rostopcin a avut astfel prilejul de a vizita Moldova şi a fost martor al ravagiilor epidemiilor de ciumă.

În 1792 Rostopcin a părăsit serviciul militar, căpătând o slujbă la Curte pe lângă marele-duce moştenitor Pavel. După moartea Ecaterinei a II-a (18 noiembrie 1796), Rostopcin a înaintat repede, datorită protecţiei lui Pavel I, ajungând aghiotant al împăratului, ministru al Afacerilor Străine etc.

În ajunul campaniei de cucerire a lui Napoleon, ţarul Alexandru I l-a numit, la cererea nobilimii, guvernator general al Moscovei. În această calitate, Rostopcin a luat măsuri pentru aprovizionarea armatei, evacuarea populaţiei, cât şi a arhivelor şi tezaurelor, îndepărtarea francezilor şi polonilor suspecţi. Dar fiind un reacţionar convins, a împiedicat crearea unei miliţii populare pentru apărarea oraşului, refuzând să împartă arme populaţiei moscovite. Din cauza ordinelor pe care le-a dat să se dea foc depozitelor de spirt şi rachiu, i s-a atribuit incendiul Moscovei, acuzaţie de care Rostopcin s-a apărat într-o broşură tipărită în 1823, la Paris.

În timpul şederii sale la Iaşi, Rostopcin a scris două scrisori, adresate prietenului său, R. S. Voronţov, ambasadorul Rusiei la Londra, în care descrie ravagiile ciumei şi moartea lui Potemkin. Au fost publicate în „Arhiva rusă", I, 1876, p. 80 şi urm., şi traduse în limba română de Gh. Bezviconi în lucrarea *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 145–146. Rostopcin a lăsat mai multe scrieri, dintre care: o nuvelă intitulată *Oh! Francezii* (1806–1807), *Gânduri de pe treptele roşii de Sila Andreevici Bogatişev* (1807) şi o comedie *Mortul viu* (1808). Proclamaţiile sale către populăţia Moscovei au fost publicate în 1853. Memoriile sale au fost editate de Smurdin (Moscova, 1853). De Rostopcin s-au ocupat: Schnitzler, în *Rostopchine et Koustousow*, Paris, 1863; A. de Ségur, *Vie du comte Rostopchine, gouverneur de Moscou en 1812*, Paris, 1871.

FEDOR VASILIEVICI ROSTOPCIN[1]

p. 145

Scrisoare către R. S. Voronţov[2]

7 octombrie 1791, Iaşi

Am sosit la Iaşi, unde boala se răspândise peste tot; toată lumea se îmbolnăvea, dar nimeni nu murea. Prinţul Potemkin, muncit de gândul morţii

[1] Reproducerea parţială a versiunii româneşti a lui Gh. Bezviconi din: *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 145–146, după textul rus publicat în „Arhiva rusă",1876, cartea I, p. 80 şi urm.

[2] Simeon Romanovici Voronţov (1744–1832), ambasadorul Rusiei la Londra (1784–1806).

(pentru că la Galaţi, la înmormântarea principelul Würtemberg[3], se urcase din greşeală în trăsura care adusese mortul în loc ⟨de a se urca⟩ în trăsura sa), s-a îmbolnăvit, a plecat la Bârlad, la Huşi şi, în cele din urmă, s-a oprit pentru odihnă aici în împrejurimi. A avut accese de friguri, dar s-a întremat, s-a întors în oraş şi s-a îmbolnăvit din nou etc. N-a vrut să ia doctorii de nici un fel; deşi slăbit, a ţinut morţiş să părăsească Iaşii şi să meargă la Nicolaev. După ce a parcurs vreo 25 de verste, s-a oprit pentru noapte...etc. La ora 8 dimineaţa, a pornit mai departe, a mers vreo 6 verste şi a strigat să-l lase să coboare repetând că moare. Au vrut să-l oprească, dar el a sărit afară, desculţ, strigând într-una că moare şi că nu mai vede nimic, şi după cinci minute de agonie şi-a dat sufletul, pe drumul mare... Toată lumea de aici se preface a fi întristată p. 146
şi nimeni nu se gândeşte la urmări. D. Kamenski a preluat conducerea ca fiind cel mai bătrân[4].

25 decembrie 1791, Iaşi

Oraşul Iaşi, totdeauna murdar şi neîngrijit, a ajuns pustiu de tot după plecarea rămăşiţelor pământeşti ale lui Potemkin şi a suitei sale. Acum două luni fusese un adevărat spital. Frigurile făceau ravagii înspăimântătoare şi în luna august, pe Dunăre, două treimi din armată erau bolnave...

---

[3] Karl, principe de Würtemberg, cumnatul marelui duce Pavel, viitorul ţar Pavel I.

[4] Mihail Feodorovici Kamenski (1739–1809). La 18 septembrie, Potemkin chemase pe generalul Mihail Vasilievici Kahovski din Crimeea pentru a-i preda comanda.

GENERAL KUTUZOV

(1745–1813)

Mihail Ilarionovici Kutuzov, mare comandant de oşti, s-a născut la 5/16 septembrie 1745, la Petersburg. Tatăl său era inginer (militar). După terminarea şcolii de ingineri artilerişti, în 1759, M. I. Kutuzov este reţinut mai departe în şcoală, unde predă matematică. În 1761, el intră în serviciul militar, fiind numit locotenent în regimentul de infanterie din Astrahan. Cariera lui de ofiţer se desfăşoară tocmai atunci când în organizarea armatei ruse au loc mari transformări datorate lui P. A. Rumianţev şi A. V. Suvorov. În 1762, Kutuzov este numit aghiotant al feldmareşalului Holstein-Beck. Această funcţie nu-l atrage însă şi după multe intervenţii, căpitanul Kutuzov este trimis în Polonia. Din 1770, el activează în cadrul armatei ruse, comandate de Rumianţev, care ducea războiul cu Turcia. La terminarea războiului ruso-turc din 1768–1774, Kutuzov este înaintat locotenent-colonel. În luptele din Crimeea, el este rănit şi îşi pierde ochiul drept. Se reîntoarce la slujba militară şi, în 1777, este numit colonel, în 1782, comandant de brigadă, iar în 1784, ajunge general-maior.

La izbucnirea războiului austro-ruso-turc din 1787–1791, Kutuzov ia parte la asediul cetăţii Oceakov, iar din 1790, se evidenţiază la cucerirea cetăţii Ismail. În această perioadă, Kutuzov conduce importante operaţiuni militare care au avut loc pe teritoriul ţării noastre.

La 25 octombrie 1792, este trimis ca şef al soliei ruse la Constantinopol, unde stă până în 1794, când este numit directorul corpului de cadeţi infanterişti. Se ocupă cu educarea cadrelor de ofiţeri, el însuşi predă tactica şi istoria militară. Totodată este numit şi comandant al armatei ruse din Finlanda.

În 1805, comandă armata rusă, trimisă în sprijinul Austriei împotriva lui Napoleon, dar în noiembrie 1805, armatele aliate sunt bătute de Napoleon.

În războiul ruso-turc din 1806–1812, acţionează din nou în cadrul armatei ruse de pe teritoriul ţării noastre, în 1811 fiind numit chiar comandant al Armatei „moldovene", cum se numea armata rusă care opera în Principatele Dunărene.

După încheierea păcii de la Bucureşti, a jucat un rol de frunte în războiul de apărare dus împotriva lui Napoleon şi în campania rusă din Germania, în cursul căreia a murit la 16/28 aprilie 1813.

Există o vastă literatură de specialitate în jurul activităţii lui M. I. Kutuzov.

Dintre lucrările mai noi referitoare la viaţa şi activitatea lui Kutuzov amintim: *Introducerile* ample, făcute de L. G. Beskrovnâi, la cele trei volume de documente ale lui Kutukov; culegerea de articole *Полководец Кутузов* (Comandantul de oşti Kutuzov), de sub red. lui L. G. Beskrovnâi, Moscova, 1955; publicaţia: *Фельд - маршал Кутузов – Сдорник домументов и материалов* (Feldmareşalul Kutuzov. Culegere de documente şi materiale), Moscova, 1947, şi *Кутузов в Дунайских княжествах* (Kutuzov în Principatele Dunărene), culegere de documente, Chişinău, 1948.

Cele ce urmează au fost alese din vasta sa corespondenţă, publicată în trei volume, la Moscova, în 1950–1952 (Kutuzov, *Документы),* doar acele scrisori şi documente semnate de Kutuzov, care priveau relaţiile armatei ruse cu populaţia Moldovei şi a Ţării Româneşti, materiale care conţin informaţii foarte interesante despre stările social-economice din Moldova şi Ţara Românească.

Notele lui Kutuzov aruncă o lumină asupra unor probleme de politică internă şi externă a domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti, puţin cunoscute până în prezent sau necercetate

deloc. Este vorba de poziţia acestor domni faţă de evenimentele revoluţiei din Franţa şi de răscoala de eliberare poloneză, condusă de Tadeusz Kosciuszko.

RAPORT CĂTRE G. A. POTEMKIN[1]

12 iunie 1790 [în legătură cu proiectata nimicire a Cetăţii Albe şi cu măsurile de mutare a populaţiei][2] p. 95

Locuitorii Cetăţii Albe doresc să se mute ⟨din oraş după cum urmează:⟩ comunitatea armeană la Novâe Dubasarî ⟨Grigoriopol⟩, grecii pe malul stâng al Limanului Nistrului, la Gadjider[3], iar românii şi ţiganii în localităţile Koial[4] şi Bugazk[5] la o distanţă de opt verste de Gadjider. În acest sens, ei se roagă: 1. Să li se permită grecilor şi românilor să-şi mute casele la Gadjider şi, în plus, să poată lua lemne şi din casele turcilor; 2. Să li se gătească neîntârziat fânul pentru hrana animalelor românilor şi ţiganilor pe malul stâng al limanului Nistrului; să ⟨li se permită⟩ să strângă strugurii şi fructele din grădinile lor şi p. 96
să scoată pomii // şi viţele de vie câte vor putea şi să aibă posibilitatea a le duce la noul loc.

Prima lor rugăminte a fost să li se permită să se mute în Moldova, dar fiindcă despre aceasta nu am găsit nimic în dispoziţia dv., i-am refuzat. S-a găsit un grec, de meserie argintar, care ar dori să se mute cu familia la Kerson. Se poate că se vor mai găsi mulţi asemenea ⟨oameni⟩.

Raport către acelaşi

30 iunie 1790, Cetatea Albă

[Despre situaţia Chiliei]

La data de 28 a lunii curente, au sosit aici de la Chilia, prin Tatar Bunar; Ivan Antonov, Osip Andreev şi Ivan Konstantinov, originari din Chilia şi au arătat următoarele:

Au pornit din Chilia la data de 25 ⟨iunie⟩ şi pe drum nu au văzut nici o patrulă turcească: aici până la Tatar-Bunar, nici de la Tatar-Bunar până la Cetatea Albă. La Chilia, în luna trecută, numărul oastei nu a crescut şi în afară de locuitorii cetăţii se găsesc până la două sute de ieniceri sosiţi ⟨acolo⟩.

---

[1] Traducerea s-a făcut după M. I. Kutuzov, *Документы*, vol. I, sub red. lui L. G. Beskrovnâi, Moscova, 1950, p. 95 şi urm.

[2] ⟨Nota editorului⟩. Este vorba de dispoziţia lui G. A. Potemkin, din 9 iunie 1790, de sub nr. 867, în care se comunică proiectul de nimicire a oraşului şi a cetăţii de la Akerman şi arată necesitatea mutării populaţiei.

[3] Localitatea în Limanul Nistrului.

[4] Sat la sud de Cetatea Albă (azi dispărut).

[5] Sat la sud de Cetatea Albă.

La data de 24 a lunii curente, au plecat de la Chilia zece şalupe canoniere şi zece luntre căzăceşti spre Delta Dunării, la Vâlkov, la o distanţă de patru ore de Chilia. Cât despre scopul plecării acestor luntre, ei nu ştiu nimic (despre aceasta am dat de ştire unde trebuia). Alte luntre de război la Chilia nu au rămas.

La Chilia se ştie că sunt vase de război în canalul Sulina, dar nu ştiu dacă acolo se află toată flota turcească sau numai o parte a ei şi în ce număr.

Despre mişcările armatei turceşti şi forţa corpurilor lor de armată, ei nu ştiu nimic. Pentru o cercetare mai atentă a acestor fugiţi, am onoarea să vă prezint pe unul în faţa Măriei voastre.

Raportul către I. I. Meller-Iakomalski[6]

p. 108 *28 septembrie 1790*

Domnul brigadier, cavalerul Platonov, în raportul său, cu data de 27, ne informează că, fiind la pescuit în Limanul Kovşee, au venit la el pe o barcă
p. 109 mică doi moldoveni şi un cazac, rămas acolo după războiul trecut //, şi au declarat că în acelaşi liman mai sunt şi alţii asemănători. Brigadierul i-a luat cu binele şi a trimis celor din liman pâine albă şi vodcă. Aceştia, de asemenea, înclinau spre el şi în şase bărci mici au sosit 16 oameni. Orice veste voi afla de la ei nu voi întârzia să o raportez.

Scrisoare către soţia sa[7]

p. 114 *Ismail, la 12 decembrie 1790*

Ieri ţi-am scris prin Luţenkov că Dumnezeu ştie cum de nu sunt rănit. Niciodată nu am să mai văd un lucru ca acesta. Părul ţi se face măciucă. În ziua de ieri până seara, am fost vesel, văzând că sunt în viaţă şi că oraşul acesta straşnic este în mâna noastră. Seara, m-am întors însă acasă ca într-un deşert. Ivan Stepanovici şi Glebov, care locuiau la mine, sunt ucişi; de oricine întreb în lagăr aflu că sau a murit sau este pe moarte. Inima îmi sângerează şi sunt plin de lacrimi. Toată seara am fost singur; şi am atâtea griji că nu reuşesc să mai văd de cei răniţi; trebuie să facem ordine în oraş în care numai leşuri de turci sunt peste 15 mii... Nu pot completa un corp de armată, aproape că n-a rămas în viaţă nici un ofiţer...

---

[6] Ivan Ivanovici Meller-Iakomalski (1725–1790), general comandant al armatei de la Ecaterinoslav.

[7] Ecaterina Ilinicina Golenişceva-Kutuzova (1743–1824), soţia lui M. I. Kutuzov, născută Bibikova.

Raport către N. V. Repnin[8]

p. 126

23 februarie 1791

... Dintre localnici în stare să muncească la dărâmarea cetății s-ar putea aduna până la cinci sute de oameni. Dar acum sosește timpul pe care ei trebuie să-l folosească la munca câmpului și la vii, pentru a se îngriji de hrana lor și a familiilor lor, fără de care ei sau vor trebui să moară de foame sau să ajungă cu numeroasele lor familii o povară a vistieriei...

[...] pentru dărâmarea cetății în o sută de zile este nevoie de o mie șapte sute de oameni muncind în fiecare zi. Grupul de ingineri azi încearcă să facă un calcul sigur despre întreaga muncă și despre instrumentele necesare, dintre care o parte lipsește aici.

Către același

Ismail, la 11 martie 1791 p. 129

Aici în Ismail se găsesc circa o mie de oameni apți de muncă, la Chilia...[9] patru sute, iar la Cetatea-Albă circa cinci sute, dar ei nu pot să fie folosiți la lucrări decât doar într-un număr foarte mic, căci dacă scapă timpul aratului și acel al muncii la vie, rămân fără hrană și vor fi povara vistieriei.

Către același

p. 140

Lagărul de lângă Tulcea, la 6 iunie 1791[10]

În ziua de 4 a lunii curente, cu ajutorul Atotputernicului, am avut norocul să înfrâng un corp de armată însemnat al dușmanului de sub comanda seraschierului Ahmed[11]... care avea pe lângă sine și pe... // Juru-oglu[12], fostul p. 141
comandant de la Hotin, și pe... Osman pașa[13] și Daghir[14], arnăut pașa și fiind

[8] Principele Nikolai Vasilievici Repnin (1734–1801), general-feldmareșal în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787–1791, a fost comandantul Diviziei 1 din armata Ecaterinoslav. După moartea lui G. A. Potemkin, a fost temporar comandantul întregii armate unite ruse, cf. biografia lui în volumul X_1 al colecției de față. Aici raportează despre ordinul de a dărâma cetatea Ismail.

[9] Marginea documentului este ruptă și cuvântul nu poate fi citit (n. edit.).

[10] O descriere amănunțită a bătăliei de lângă Babadag, cu multe detalii de caracter militar, vezi în raportul lui M. I. Kutuzov, din 11 iunie 1791, publicat în volumul de corespondență din care s-au tradus pasajele de față (p. 142–148). La raport este anexată și o schiță a bătăliei.

[11] Ahmed-pașa, participant la luptele din 1789–1791, în timpul războiului austro-ruso-turc; în anii 1811–1812, mare vizir.

[12] Juru-oglu – participant în războiul ruso-turc în anii 1787–1791.

[13] Curd Osman-pașa, în 1788 comandantul garnizoanei turce din Berezani, de unde a fost luat ca prizonier. Eliberat, în 1791, a fost comandant al oștilor turcești la Babadag.

[14] Tahir-pașa, comandantul arnăuților turci, în 1791 luat prizonier de ruși.

ajutat de hanul Bahti-Girei, cu cinci sultani şi care avea pe lângă sine pe toţi din Nekrasov şi pe zaporojenii trădători.

Întreg lagărul întărit, prin natura însăşi şi prin unele măsuri de fortificaţie care au mărit obstacolele, ne-a revenit ca pradă cu opt tunuri noi şi cu câteva steaguri. Duşmanul, care în data de doi a lunii curente a primit întăriri noi, era socotit la vreo 15 mii de turci şi vreo opt mii de tătari ai hanului. El a pierdut până la o mie cinci sute de oameni, printre care mulţi ofiţeri superiori. Dintre cei răniţi au putut fi salvaţi până la 30 de oameni, căci cazacii, care urmăreau pe inamici, neavând să se încurce cu prizonierii nu cruţau pe nimeni. La Babadag au fost distruse magaziile lor... şi toată rezerva de pulbere. În toată această afacere pierderile noastre sunt foarte mici şi aproape numai dintre cazaci. Acum am ajuns la Tulcea.

Către acelaşi

p. 149 *Galaţi, la 4 iulie 1791*[15]

... Pornind în marş din lagăr în patru coloane, la data de 27 iunie la ora cinci dimineaţa, am ajuns până la pârâul Samogul, unde, după ce a fost construit un dig de trecere, am fost nevoit din cauza strâmtimii locului să înaintăm până la pârâul Jijia, care curge la poalele muntelui, pe care eu trebuia să-l ocup de la început.

Am trimis înainte, sub comanda maiorului Ilovaiski[16], două sute de cazaci de pe Don, după aceştia batalioanele corpului de armată lejer[17] de pe Bug, apoi regimentul de grenadiri din Siberia, după el, cavaleria şi regimentul de grăniceri din Kiev şi apoi două batalioane eger din Bielorusia. În această ordine, capul coloanei se apropia de poalele muntelui. Se şi făcuse lumină şi pichetul inamic, văzând armatele noastre, a tras din puşcă şi s-a retras repede spre lagăr.

Digul pe care trebuia să-l facem peste pârâul acesta mlăştinos ne-a reţinut un timp oarecare, astfel că atunci când prima parte a infanteriei a ⟨început⟩ urcarea pe munte, munţii din faţa noastră erau ocupaţi de inamici şi bateriile lui erau aşezate ⟨în poziţia de tragere⟩.

Incertitudinea situaţiei în locuri atât de închise, mulţimea inamicului şi năvala lui puternică asupra flancului meu stâng, unde pe înălţimi a apărut partea puternică a infanteriei lui, m-au obligat să las timp restului infanteriei şi cavaleriei, nu numai să se urce pe prima înălţime, ci să se aşeze într-o poziţie de aşa natură încât să acopere cavaleria în faţa duşmanului superior şi... să ocupe înălţimile care se aflau în faţa flancului meu stâng, nepermiţând

[15] Despre acţiunile fiecărei unităţi de armată, vezi raportul lui M. I. Kutuzov, publicat în cartea din care am extras pasajul ce urmează (p. 150–152). Aici este vorba de bătălia de la Măcin.

[16] Pavel Dmitrievici Ilovaiski (1758–1810), la 1791 era maior în armată. Colonel al armatei de pe Don.

[17] Corp de infanterie uşoară, creată în Rusia, la 1763, de către Panin, comandantul armatei ruse din Finlanda.

ca acest inamic puternic să rămână în spatele nostru. Toate aceste operaţii cu privire la flancul stâng au fost încredinţate general-maiorului // Tormazov[18], p. 150
care luptând a îndeplinit întreaga misiune,... etc.... flancul stâng a fost de la început atât de puternic atacat de cavaleria inamică încât a trebuit să folosească toate mijloacele pentru a respinge atacul... Infanteria inamicului a desfăşurat un atac atât de puternic asupra cercului regimentului din Kiev, încât a putut fi salvat numai prin eroismul grenadirilor şi promptitudinea comandanţilor lor.

Când s-a desfăşurat întregul corp de armată şi flancul stâng a fost eliberat de inamic, atunci toată armata a intrat în mişcare, trăgând în duşman cu tunurile încărcate cu mitralii, precum şi cu puştile şi ⟨atacându-l⟩ câteodată cu baioneta, ocupând astfel una după alta înălţimile pe toată întinderea duşmanului, am ajuns la acea înălţime care domină valea Măcin. Atunci, duşmanul a luat-o la fugă pe drumul Hârşovei şi-l urmărim cu armata uşoară, iar o parte a inamicului s-a retras spre stânga în munţi.

⟨În continuare, Kutuzov scoate în evidenţă vitejia şi priceperea unor comandanţi de oşti⟩.

Raport către împărăteasa Ecaterina a II-a

Chişinău la 16 iunie 1793 p. 213

Pornind din lagărul meu de lângă Criuleni[19], la data de 14 a lunii curente, am sosit la Chişinău, în ziua de ieri şi, plecând de aici mâine, spre a-mi continua drumul, nădăjduiesc ca, în conformitate cu itinerariul meu, să ajung la Iaşi la data de 24 iunie. [De acolo nu voi neglija să informez cu supunere Maiestatea voastră imperială despre tot ce se poate întâmpla cu mine anexând părţi din jurnalul meu amănunţit]. Până acum atât din partea domnului Moldovei[20], cât şi din aceea a dregătorilor turci, mă bucur întru totul de toate onorurile.

Scrisoare către P.A. Zubov[21]

Iaşi, la 2 iulie 1793 p. 216

În timpul cât mă aflam la Iaşi şi în timpul călătoriei mele, mă străduiam să cercetez starea cetăţilor turceşti de frontieră, dintre care Benderul se reface (conform cu vechiul plan), cu oarecare sârguinţă, dar nici odată nu sunt folosit la lucru mai mulţi de trei sute de oameni. În ce priveşte Ismailul, ei se ocupă

[18] Contele Aleksandr Petrovici Tormasov (Tormazov) (1752–1819), general de cavalerie, a luat parte la războiul austro-ruso-turc din 1787–1791, ca general maior.

[19] *Crivulani.*

[20] Mihail Suţu (decembrie 1792–aprilie 1795).

[21] Platon Aleksandrovici Zubov (1767–1822), conte, apoi principe, favoritul împărătesei Ecaterina a II-a. Începând din iulie şi până în octombrie 1793 a fost guvernator general al Ecaterinoslavului şi al Tauridei.

de transportarea lemnului din pădurile moldoveneşti pentru construirea palisadelor interioare şi exterioare după sistemul obişnuit de turci.

Garnizoanele în toate cetăţile sunt foarte reduse. În aceeaşi situaţie se află şi artileria tuturor cetăţilor, unde, în afară de un număr neînsemnat de tunuri, aduse de ieniceri, de un calibru din cel mai mic, nu există alte piese.

Informaţii amănunţite şi sigure se pot obţine prin inginerul Koufer[22], devotat nouă, care participă la muncile din aceste cetăţi ⟨şi întreţine⟩ relaţii cu A. V. Izvorov. Este însă de dorit ca secretul corespondenţei lui să nu fie în mâinile multora pentru folosul nostru şi securitatea lui Koufer...

Raport către Ecaterina a II-a

p. 217 *Focşani, la 14 iulie 1793*

La data de azi, sosind în oraşul Focşani, am intrat în Principatul Ţării Româneşti, unde am fost întâmpinat de marele spătar[23], cu o scrisoare a domnului Moruzi[24], care îşi manifestă foarte sincer bucuria cu privire la intrarea mea în principatul său. Oprindu-mă aici vreo două zile din pricina schimbării mijloacelor de transport moldoveneşti cu cele munteneşti, nu voi zăbovi să pornesc în continuarea drumului meu.

....

Domnul Moldovei, Suţu, obţinând, printr-un reprezentant imperial austriac, harta Poloniei cu însemnarea provinciilor care au fost dezlipite[25], a expediat la Poartă, în jurul datei de 1 a lunii în curs, copia acesteia, cu o scrisoare în limba turcă printr-un curier special. Această ştire o am de la un boier care este foarte devotat Maiestăţii voastre.

Raport către aceeaşi

Bucureşti, la 29 iulie 1793

Pe data de ieri, am intrat în Bucureşti. Am fost întâmpinat şi primit de către domnul Ţării Româneşti cu toate onorurile care se cuvin ambasadorului Maiestăţii voastre. Poposind aici câteva zile, îmi voi continua drumul.

Către aceeaşi

p. 219 *Bucureşti, la 9 august 1793*

Mâine pornesc din Bucureşti spre Giurgiu, unde este pregătită dinainte trecerea mea peste Dunăre. L-am trimis acolo pe oberkvartirmeisterul meu şi pe

---

[22] Koufer, inginer, muhtar în slujba turcească, care ulterior a trecut la ruşi.

[23] Ianache Văcărescu.

[24] Alexandru Moruzi, domn al Ţării Româneşti, ianuarie 1793–17 august 1796.

[25] Este vorba de harta Poloniei, după împărţirea ei de către cele trei puteri: Rusia, Austria şi Prusia.

un ofiţer inginer care, în conformitate cu propunerile reprezentanţilor turci, trebuie să facă inspecţia trecerii prin cetate, a podurilor care se ridică şi altele.

Comportarea lui Moruzi faţă de mine şi a întregii suite este de o politeţe perfectă. El se străduieşte să întreacă în toate împrejurările prin politeţa sa pe domnul Moldovei, Suţu, şi ca dovadă a devotamentului său faţă de Maiestatea voastră, în timpul şederii mele aici, la cererea viceconsului ⟨rus⟩[26], a rezolvat multiple treburi ale boierilor care au trecut în Rusia în favoarea lor. Cu toată prefacerea lui însă, îi vine greu să ascundă simpatia lui faţă de fracţiunea iacobinilor şi nădejdea lui deşartă să fie restabilite treburile Porţii Otomane cu ajutorul acestor răufăcători.

Atitudinea mea distantă în relaţiile cu el a servit drept prilej pentru explicaţii. Cu această ocazie, i-am dezvăluit părerea cu totul defavorabilă provocată la curtea Maiestăţii voastre de acţiunile lor, mai cu seamă în privinţa mitropolitului Gavriil[27], în care pricină, el s-a dovedit a fi mai mult turc decât creştin. Această observaţie el a primit-o după cât se pare, cu emoţie. A început cu asigurări despre devotamentul său, dovedind aceasta prin acţiunile fratelui său, actualul dragoman[28] al Porţii, şi prin sfaturile pe care le-a dat el fratelui său în privinţa treburilor Rusiei. L-a învinuit pe consulul general rus, Severin[29] – care nu a convenit la înlăturarea decentă a mitropolitului din Moldova –, de supărarea Porţii şi consideră că Severin – care ar fi trimis informaţii greşite – este cauza supărării Maiestăţii voastre.

....

Nu se observă o concentrare însemnată de armată în cetăţile dunărene. p. 220
Tătarii, care şi înainte trăiau în Basarabia, încep să treacă Dunărea[30], cu intenţia de a se aşeza în locurile lor de dinainte.

Către aceeaşi

Volcineţ, la 18 mai 1794 p. 335

....

În timpul şederii mele la Iaşi, principele Moldovei, Suţu, într-o discuţie deschisă cu mine între patru ochi, mă asigura jurându-se că Poarta nu are până în prezent nici o intenţie să ia parte activă în treburile poloneze. Aceste asigurări au fost date pe un astfel de ton că eu înclin a crede că sunt sincere. // Trebuie p. 336
să observ însă că pe atunci, Poarta nu avea alte ştiri decât că în Polonia a început neliniştea, nu ştia nimic despre cele întâmplate la Varşovia[31].

Domnul Moldovei este obligat să obţină pentru Poartă informaţii despre cele ce se întâmplă în Europa şi de aceea are, printre alţii, câţiva corespondenţi

---

[26] Ivan Aleksandrovici Ravici, viceconsul al Rusiei la Bucureşti în 1792–1794.

[27] Garvriil Bănulescu, mitropolit (1792 şi 1808–1812).

[28] Gheorghe Constantin Moruzi (1792–1794).

[29] Ivan Ivanovici Severin, consul general rus în Moldova, Basarabia şi Ţara Românească.

[30] Pe malul drept al Nistrului, cam în dreptul Moghilevului. Este ultimul popas al lui Kutuzov înainte de trecerea Nistrului în drumul său de întoarcere de la Constantinopol.

[31] Izbucnirea răscoalei lui Kosciuszko.

la Varşovia, dintre care unul transmite prin mijlocirea unui grec aflat sub protecţia rusă, scrisori secretarului Kodrica[32]. Secretul acesta s-a descoperit în timpul şederii mele la Iaşi şi scrisoarea a fost luată de la grec şi o anexez cu cea mai mare supunere. Scrisoarea comandantului general Igelstrom[33], care se află inclusă în aceeaşi copie şi pe care eu o consider falsă, conţine informaţii despre pretinsele noastre intenţii rele faţă de Poartă. Descoperirea acestei corespondenţe s-a făcut în împrejurări care erau de aşa natură încât a fost imposibil să o ascundem domnului Moldovei. În acelaşi timp, m-am convins că printr-un alt canal care are aceeaşi piesă ⟨scrisoare⟩ ceea ce m-a făcut să înmânez domnului scrisoarea cu o observaţie privitoare la secretul său, care foloseşte la o asemenea corespondenţă pe un supus rus[34], arătându-i cu această ocazie că scrisoarea comandantului general Igelstrom eu o consider falsă şi cu atât mai puţin fac din ea un secret.

Sunt convins că această scrisoare va ajunge pe căi diferite de la nişte oameni rău intenţionaţi până la Poartă şi de aceea nădăjduiesc că această acţiune a mea deschisă va putea să fie în măsură să liniştească Poarta şi s-o facă să recunoască scrisoarea, atribuită generalului rus, drept o fantezie a celor rău intenţionaţi.

Către aceeaşi

p. 337 *Dubăsari, la 26 mai 1794*

Sunt informat că domnul Moldovei, Suţu, a primit ordinul din partea Porţii să acorde răzvrătitului Kosciuszko[35] o sută douăzeci de mii de galbeni[36] şi că domnul intenţionează să trimită banii prin târgoveţii care trăiesc la Lvov. Această ştire o am din Iaşi şi, deci nu pot să dau asigurări definitive despre exactitatea izvorului şi despre locul unde a fost obţinută, totuşi trebuie să iau măsuri de prevenire spre a împiedica realizarea ⟨intenţiei lui Suţu⟩, comunicând lucrul ambasadorului extraordinar şi plenipotenţiar al Maiestăţii voastre, contelui Razumovski[37]. L-am făcut răspunzător pe agentul austriac din Iaşi[38] să nu scape din vedere a înştiinţa la timp pe reprezentanţii imperiali din Lvov ca aceştia să împiedice acest transfer de bani.

În ambele Principate şi pe Dunăre până azi este linişte.

---

[32] Panaghiotis Kodrikas, secretarul lui M. Suţu.

[33] Igelstrom, Iosif Andreevici (1787–1823). De la sfârşitul lui 1793 şi până în aprilie 1794, ambasadorul plenipotenţiar al Rusiei şi comandantul armatei ruse în Polonia.

[34] Adică grecul amintit mai sus.

[35] Tadeusz Kosciuszko (1745–1817) general polon, participant în războiului pentru independenţă în America de Nord, conducătorul răscoalei polone împotriva armatei ţariste.

[36] *Червонные.*

[37] Andrei Kirillovici Razumovski (1752–1836), principe, diplomat rus. În anii 1790–1799 şi 1801–1806, ambasadorul Rusiei la Viena.

[38] Franz Leopold, baron von Metzburg, succesorul lui Raicevich.

CHARLES MARIE DE SALABERRY

(1766–1847)

Charles Marie d'Irumberry, conte de Salaberry, s-a născut la Paris, la 6 septembrie 1766.

După izbucnirea Revoluţiei Franceze, a plecat din Paris, la 5 octombrie 1790, spre Viena şi de aici, prin Ungaria, spre Turcia. A străbătut atunci Banatul, Oltenia şi partea de apus a Munteniei, trecând Dunărea la Zimnicea. După o şedere destul de scurtă la Constantinopol, de unde a plecat la 19 aprilie 1791, a pornit spre Malta, Neapole şi Marsilia, unde ajunge în noiembrie 1791. Înrolat în armata lui Condé, a luat parte la campania din 1792. A luptat şi în Vendée, cu gradul de căpitan de artilerie.

După instaurarea Consulatului, Salaberry a fost şters de pe lista emigranţilor. Dar a fost ţinut sub o strictă supraveghere în tot timpul imperiului, fiind nevoit să stea retras la moşia sa de lângă Blois şi ocupându-se doar cu literatura şi cu exploatarea agricolă a proprietăţii sale, departe de orice activitate publică.

În timpul primei restauraţii, a avut un comandament în garda naţională, iar după întoarcerea lui Napoleon din insula Elba, a luat parte la ultima mişcare din Vendée. După revenirea definitivă a Bourbonilor, a fost ales în camera Deputaţilor, afirmându-se ca cel mai intransigent dintre monarhiştii „ultra". După alungarea lui Carol al X-lea, în 1830, a reintrat în viaţa particulară. A murit la 7 iulie 1847.

Salaberry şi-a publicat impresiile de călătorie sub titlul: *Voyage à Constantinople, en Italie et aux îles de l'Archipel, par l'Allemagne et la Hongrie,* Paris, Marodan, an. VII (1799), sub formă de scrisori. Plecat de la Paris la 5 octombrie 1790, se opreşte la Viena, de unde porneşte la 1 ianuarie 1791, el descrie peripeţiile trecerii prin: Ungaria, Banat, Oltenia şi Ţara Românească. În cursul călătoriei se opreşte la Craiova şi Bucureşti. Ca şi Raicevich, priveşte cu simpatie pe români, îndeosebi pe ţărani, a căror viaţă nenorocită în bordeie şi colibe îi stârneşte indignarea împotriva asupririi la care erau supuşi. Răscoala grecilor şi aventura lui Ipsilanti îi dau prilejul să scrie, în 1821, *La Valachie et la Moldavie, théâtre de l'insurrection dite de Ypsilanti,* Paris, 1821, în care susţine legitimitatea suzeranităţii turceşti din ură pentru spiritul revoluţionar, condamnat de Sfânta Alianţă. Ca descriere, această lucrare nu aducea nimic nou, doar o însuşire şi mai sârguincioasă şi flagrantă a *Observaţiilor* lui Raicevich. O atitudine reacţionară se vadeşte şi în istoria Imperiului Otoman, *Histoire de l'Empire Ottoman – depuis sa fondation jusqu'à la paix de Yassy en 1792,* avec des pièces justificatives et une carte de l'Empire Ottoman, Paris, 1813–1817, 4 volume. Atât în *Voyage à Constantinople,* cât şi în aşa-zisele *Essais,* autorul foloseşte intensiv *Observaţiile* lui Raicevich, pe care foarte adesea *le traduce pur şi simplu.* De asemenea, imită pe prinţul de Ligne, în descrierea portului şi a manierelor aflate de el la Craiova (cf. *Scrisoarea a XXIV-a).*

A mai publicat o serie de pamflete politice, diferite articole şi o relaţie de călătorie: *Mon voyage au Mont d'Or,* Paris, an. XI (1803–1805). Nepotul său i-a publicat amintirile sub titlul: *Souvenirs politiques... sur la restauration 1821–1830,* Paris, 1900, în două volume.

De Salaberry s-au ocupat: Vauvabelle, în *Histoire des deux restaurations,* Capefigue, în *Histoire de la restauration,* şi Quérard, în *La France littéraire,* VIII, p. 393–395, iar la noi: N.

Iorga, în comunicarea cu titlul: *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789–1791*, publicată în An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. XXXIII (1910–1911), p. 239 și urm., unde a reprodus textul relației privind Banatul și Țara Românească, și în *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, București, 1928, p. 269–270.

SALABERRY

Scrisoarea a XIX-a[1]

1791

p. 84 ... Lângă Timișoara am întâlnit o familie franceză, ⟨compusă din⟩ trei bărbați, două femei și doi copii. Veniseră de la Nancy și de la Viena parte din drum pe Dunăre, până la această margine a Ungariei, ⟨călătorind⟩ cum putuseră,
p. 85 făcându-se înțeleși fără a ști un cuvânt german, purtând // în brațe copiii lor micuți, a căror prospețime era tot atât de uimitoare, după un astfel de drum, pe cât de înduioșătoare era grija pe care o aveau pentru ei. Acești oameni de treabă se duceau la rudele lor care locuiau într-unul din acele sate din Ungaria, pe care împăratul Francisc I le populase cu loreni. Sunt mai mulți din aceștia în Banat; alții (sunt acolo) unde se vorbește limba germană și slavă...

p. 86

Scrisoarea a XX-a

Banatul

... Timișoara este cheia Ungariei și capitalei Banatului, acest teatru vestit al ultimului război[2], al cărui rezultat a fost o mare pierdere de oameni și bani, pierderea celor mai buni generali ai Austriei și pustiirea țării celei mai înfloritoare. Este un oraș foarte bine întărit, după sistemul combinat al lui Cohorn[3] și Vauban. Generalul Soro[4] este comandantul Timișoarei și al întregului Banat. Orașul poate avea o garnizoană de 12 000 de oameni. Acolo este un spital pentru 2 000 de oameni și un altul în afara orașului, pentru răniți. Soldații stau foarte bine acolo. În înțeleapta administrație ⟨a spitalelor⟩, se

[1] Traducerea s-a făcut după originalul în limba franceză: *Voyage à Constantinople, en Italie et aux îles de l'Archipel, par l'Allemagne et la Hongrie*, Paris, an. VII (1799), p. 84 și urm.

[2] Este vorba de războiul austro-ruso-turc din 1787–1791. Participarea Austriei s-a mărginit la anii 1788–1790.

[3] Menno, baron de Cohorn sau Coehorn (1641–1704), inginer militar, autor al planurilor fortificațiilor de la Breda, Nemiwegen etc.

[4] *Sora*. Corect: Soro = Juan de Soro (1730–1809), spaniol de origine, era comandantul cetății Timișoara. Este amintit în toate relațiile privitoare la Timișoara și la Banat, începând cu a lui Griselini.

recunosc roadele pe care le-a cules Iosif al II-lea din călătoriile sale[5]. Fiecare soldat îşi are patul său. Aerul este mereu // purificat cu tămâie, oţet etc. O parte din veniturile spitalului provin din solda ostaşilor, care este reţinută în timpul şederii lor acolo. Oraşul la nevoie poate fi inundat până la o leghe, dar acest mijloc de apărare ajunge să fie tot atât de vătămător pentru cei asediaţi, ca şi pentru asediatori, din cauza bolilor pe care le produc apele stătătoare. Nu se poate să fie cineva mai bine primit decât am fost noi de către contele Soro. El ne-a pus la dispoziţie trăsura lui, loja lui la teatru, ne-a dat o masă foarte bună, unde erau femei frumoase pe cât îngăduia oraşul; ofiţeri germani, care duhneau grozav a tutun şi care ţi se băgau în suflet când vorbeau, şopteau mici complimente cu miros de tutun unor frumuseţi cam masive, care nu deveneau mai frumoase când făceau graţii şi care se credeau îmbrăcate ca la Viena, unde lumea se crede îmbrăcată ca la Paris. p. 87

După Timişoara, am trecut la Recaş[6]. Este primul popas de noapte. Ţinutul este tare împădurit. Se cultivă cu succes porumbul şi tutunul. Se simte foarte mult schimbarea în moravuri şi în îmbrăcăminte. Primul sat pe care l-am întâlnit este un sat grecesc[7]. Femeile[8] de aici sunt mai plăcute decât unguroaicele. Ele poartă o // basma colorată pe cap, în formă de turban; merg cu picioarele goale şi cu fuste mici foarte scurte. Acest loc este foarte frumos şi foarte populat. Nu regreţi nici noroaiele din Ungaria, nici cizmele pe care le vezi ⟨acolo⟩ în picioarele tuturor, bărbaţi, femei şi copii. Al doilea popas este la Lugoj. Ajungi acolo de-a lungul canalului[9], construit din porunca generalului Mercy[10]. Acest canal slujeşte la transportarea lemnului din Transilvania şi este foarte folositor pentru comunicaţii. Lugojul este clădit pe un pământ nespus de mocirlos. Este o localitate foarte mare. Copacii care mărginesc strada principală îi dau mai degrabă aspectul unei alei de bulevard decât al unui oraş clădit într-o mare de noroi. Deosebirea de cârmuire dintre Banat şi Ungaria este foarte vizibilă. Turcii au înaintat până la două leghe de Lugoj. Par să nu-l fi respectat decât pentru a arăta mai bine restului Banatului grozăvia jafurilor lor şi pentru ca să se poată mai bine judeca starea înfloritoare în care se afla această ţară frumoasă cu câtva timp înainte. p. 88

Lugoj este punctul de unde începe călătorul să ia măsuri de apărare împotriva tâlharilor care bântuie // aceste trecători faimoase. Ei provin din oameni de trupă de curând eliberaţi. Am crezut, cu oarecare aparenţă de dreptate, că ei nu-şi practicau meseria la sfârşitul lui ianuarie. Cadavrele unui spânzurat şi a şase tâlhari traşi pe roată, pe care i-am văzut, ne-au încredinţat că nu prea aveam să ne temem. Generalul Soro îi pedepseşte cu multă asprime. Nici p. 89

[5] Vezi relatarea călătoriei lui Iosif al II-lea în Banat, în *Călători*, vol. IX al colecţiei de faţă.

[6] *Ragosh*, sat şi comună, jud. Timiş.

[7] În sensul ortodox.

[8] Este vorba de românce.

[9] Canalul Bega.

[10] Claude-Florimond de Mercy (1666–1734), feldmareşal austriac; s-a distins în războiul pentru succesiunea Spaniei şi în războiul austro-turc (1716–1718), ajungând guvernatorul Banatului (1720). În timpul războiului pentru succesiunea Poloniei, a comandat armatele imperiale din Italia, murind în lupta de la Parma.

Fetva[11] nu este mai respectată la Constantinopol decât ordinul generalului în Banat. Am avut o dovadă la sosirea noastră. Am trimis ordinul nostru de drum la Lugoj comisarului (!) comitetului, care l-a trimis judecătorului districtului. Acesta era la bal şi nu a sosit decât după două ceasuri. Comisarul a poruncit să fie bătut judecătorul, iar acesta l-a bătut pe pandurul care este sub ordinele sale, pandurul i-a bătut pe ţărani, care şi-au bătut caii. Iată cum – după socoteala mea – s-au dat cel puţin 50 de lovituri de ciomag la Lugoj, cu prilejul venirii noastre.

Caransebeş este primul monument al greşelilor împăratului[12] şi al cruzimilor turcilor. Dintr-acest oraş nu a mai rămas decât atât cât trebuie pentru a se vedea ceea ce a fost odată. S-a început reclădirea câtorva case.
p. 90 Uliţele sunt largi, dar nu erau // destul de largi, când, în 1787, au fost înghesuiţi acolo 12 000 de călăreţi imperiali. Turcii îi atacau în acelaşi timp din faţă şi din spate, trăgând chiar din casele pe care le-au ars apoi...

Este amintită fuga împăratului etc., precum şi dispoziţiile sale greşite, a căror răspundere a purtat-o, poate pe nedrept, mareşalul Lascy.

p. 91 [...] Faimoasele trecători încep la câteva leghe de Caransebeş, într-un loc numit Slatina[13]. Nu sunt atât de înfiorătoare cum le merge vestea. Au fost reparate mult drumurile şi, în afară de unele locuri, într-adevăr foarte strâmte, acestea nu sunt punctele mai primejdioase de pe şosea. Drumul este săpat chiar în munte; din adâncimea cheilor ia naştere un râu foarte repede şi pe o întindere de două leghe cei doi munţi se apropie ca doi pereţi verticali, încât lasă loc pentru drum şi pentru torent. Priveliştea nu pierdea nimic din măreţia ei văzută la lumina lunii, care ne arăta drumul atât cât trebuia şi poleia creştetul munţilor. Pe măsură ce pătrunzi în aceste trecători, desco-
p. 92 peri // pretutindeni întărituri şi şanţuri. Lângă Teregova[14], străbaţi o câmpie mică înconjurată de înălţimi, unde generalul Clerfayt[15] a bătut pe turci, printr-o manevră nespus de îndrăzneaţă. Cobori apoi la Mehadia. Oraşul se află în aceeaşi stare ca şi Caransebeşul. Pe un vârf foarte înalt sunt ruine antice de care îmi voi aminti multă vreme. M-a prins acolo noaptea şi era cât pe ce să înnoptez acolo. Ceea ce este mai deosebit, sunt băile calde pe care le-au distrus turcii şi faimoasa peşteră a lui Veterani, unde maiorul Stein a ţinut atât de mult timp piept turcilor. Un căpitan al regimentului Bréchainville i-a pregătit acest succes, ţinând în loc pe turci care l-au făcut prizonier în cele din urmă, în timp ce maiorul ajungea în peşteră şi se întărea acolo. Nu s-a vorbit de el.

---

[11] *Fetvà*, sentinţă a muftiului cuprinzând o interpretare a dreptului canonic musulman. Ea avea putere de lege.

[12] Iosif al II-lea. Comportarea sa în această luptă este arătată de autor la paginile 90–91, necuprinse în traducerea de faţă.

[13] *Flatina* (!) Este Slatina-Timiş, sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

[14] *Terra-Nova*, sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

[15] *Clairfait* = Joseph de la Croix, conte de Clerfayt (1733–1798), general, apoi mareşal (1795–98) austriac, a luat parte la Războiul de 7 ani şi la bătăliile de la Jemmapes, Neerwinden, Wattignies împotriva armatelor revoluţionare franceze.

Jupalnic[16] oferă, ca şi Caransebeşul şi Mehadia, o privelişte de jale. Puţinii nenorociţi care locuiesc acolo seamănă cu nişte umbre rătăcitoare în mijlocul mormintelor.

Am lăsat la stânga Cerna care se varsă în Dunăre la o foarte mică depărtare. Dai pe dreapta de un apeduct de // cărămidă, clădit tot atunci sub p. 93
conducerea unui inginer francez; se spune chiar că apeductul acesta a fost cauza penultimului război.

La o leghe de Jupalnic, afli din nou Dunărea mai luminoasă şi mai largă ca niciodată. În mijlocul fluviului este clădită Orşova[17], dacă se poate spune clădită despre o cetate în care biserica este singura clădire ce se mai ridică deasupra nivelului pământului. Fortificaţiile sunt aproape la înălţimea omului. Toate locuinţele sunt sub pământ, în cazemate. Orşova ocupă în întregime o insulă mică în mijlocul Dunării. După ce ai trecut podul de lemn care leagă fortul de mulţimea de căsuţe care sunt numite pompos oraş, intri în Orşova. A fost întărită de generalul Tocsa, căruia i s-a tăiat mai apoi capul, la Belgrad, pentru că predase Nişul. Mareşalul Laudon[18] a cucerit Orşova şi austriecii recunosc că turcii au rezistat două luni mai mult decât ar fi putut face toate celelalte trupe europene. Comandantul de aici era cum generalul Daun[19]. Era destul de rău dispus pentru că-l făcusem să aştepte cu masa. Altfel este omul cel mai bun din lume; şi el ne-a dat o ordonanţă care vorbea româneşte // ca p. 94
să ne aprovizioneze şi să ne ducă prin noua ţară pe care trebuia să o străbatem. Când părăseşti Orşova, urmezi şoseaua de-a lungul Dunării, foarte lungă, foarte înaltă şi foarte strâmtă. Orşova desparte Banatul Timişoarei de Banatul Craiovei sau Valahia Mică. La două sute de paşi de oraş, Dunărea coteşte la dreapta mergând de-a lungul Bulgariei şi dezvăluie cea mai minunată întindere de apă. În partea dinspre Bulgaria, în locul unde părăseşte şoseaua, se află ţinutul Cladova...

Scrisoarea a XXI-a

Cerneţi[20] este primul târg românesc. Un caporal de panduri, pe care p. 96
medalia de pe piept ni-l înfăţişa ca pe cel mai viteaz, cum era şi cel mai frumos, cel mai voinic şi cel mai ameţit de băutură dintre toţi caporalii, ne-a condus la un boier, pe care l-a obligat să ne găzduiască. Toţi au fugit văzând pe însoţitorul nostru. Sluga boierului care i-a căzut sub mână a primit, cât ai clipi din ochi, o ploaie de ciomege pentru că nu apăruse îndată, tot atâtea pentru camera noastră, pentru focul nostru şi pentru fânul pe care trebuia să

---

[16] *Shuppanech*, sat, desfiinţat, înglobat în oraşul Orşova, jud. Mehedinţi.

[17] Este vorba de cetatea de la Ada-Kaleh spre deosebire de oraşul pomenit după aceea.

[18] Gedeon-Ernst de Laudon sau Loudon (1716–1790), feldmareşal austriac, cunoscut prin victoriile sale asupra lui Frederic cel Mare care l-a învins apoi la Liegnitz.

[19] Joseph Leopold Daun (1705–1766), general austriac care s-a ilustrat prin victoria de la Kolin (1757) asupra lui Frederic al II-lea, regele Prusiei.

[20] *Cerneţi*, sat component al comunei suburbane Simian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi.

dormim. Robul nici nu s-a întristat, nici nu s-a zorit, pentru că aici acesta este numai un fel de a cere ce vrei. Totuşi bunăvoinţa caporalului ne-a făcut mai mult rău decât bine, căci a doua zi de dimineaţă, văzându-l pe boier, i-am spus prin ordonanţa noastră că ne părea rău de supărarea pe care i-o pricinuisem. Buna gazdă i-a spus că după ifosul venirii noastre, ne luase drept ofiţeri germani; că dacă ar fi ştiut că suntem străini ne-ar fi oferit camera lui. Totuşi aceşti stăpâni vremelnici (austriacii) se poartă cu românii mai puţin rău decât turcii; dar pe semne că acest „mai puţin rău” nu înseamnă încă „ceva mai bun” pentru ei. Ne-a poftit în odaia lui, ne-a dat să fumăm, ne-a tratat cu cafea, dulceţuri, ţuică şi ne-a silit să luăm cu noi nişte pui. A venit şi micuţa lui soţie, era oacheşă, îmbrăcată după moda ţării, cu burtica falnică[21] şi cu sânii prinşi în două săculeţe de muselină. Când să-mi iau rămas bun, i-am întins lui mâna, îmi amintesc că el a luat-o şi a dus-o la inimă. Am recunoscut că gestul său era mai nobil şi mai prietenos decât al meu. Avea trăsături nobile, (era) oacheş, cu ochii vii, cu o statură frumoasă ca aproape toţi românii.

Am părăsit Cerneţii într-un stil strălucit, dar foarte rău prevestitor pentru starea drumurilor. Doisprezece cai şi tot atâţia oameni abia ne urneau din loc trăsura. Caii de poştă ne-au lăsat la câteva sute de paşi de oraş şi nu ne-au
p. 97 costat nici măcar o mulţumire. Şeful de poştă face rost de // cai şi de oameni dintre cei care sunt supuşi acestei corvezi în satele aşezate pe ceea ce se numeşte, în chip pompos, „drumul mare”. De altfel ei nu plătesc nici o altă dare, ceea ce face ca acest lucru să fie mai puţin revoltător. La o oarecare depărtare de Cerneţi se află un munte de vreun sfert de leghe cel mult, pentru care ne-au trebuit trei ceasuri ca să-l urcăm. A fost pentru mine un prilej de a observa caracterul acestor buni români pe care trebuie numai să ştiţi cum să-i iei, ca pe aproape toţi oamenii. Ordonanţa noastră s-a dus să ne caute nişte ţărani care au început prin a fugi în păduri. A trebuit să facă o goană ca pentru vânat pentru ca să ne aducă zece sau doisprezece. Când fugarii au văzut că noi nu ne purtăm rău cu tovarăşii lor şi că noi toţi eram cei dintâi care puneam umărul ca să pornim trăsura, ei ni s-au alăturat încetul cu încetul şi am numărat peste treizeci care ridicau trăsura pe umerii lor şi chiar caii ce ne încurcau mai mult decât ne foloseau, din cauza numărului, cât şi a felului în care erau înhămaţi. Ei se însufleţeau unii pe alţii prin strigăte îngrozitoare. Nu mi-au plăcut niciodată aceste răcnete care par să apropie pe om de animale, ⟨dar⟩
p. 98 nimic nu m-a înduioşat mai mult decât faptul de a vedea // bunăvoinţa pe care aceşti bieţi români o dovedeau unor oameni faţă de care se arătaseră, la început, bănuitori. Aşteptarea unei plăţi – lucru cu care nu sunt obişnuiţi – lasă neumbrită compătimirea pe care o trezesc. Parcă s-ar fi îngrijit de transportul unor lucruri de-ale lor. Până şi un bătrân, pe care-l mai văd încă, găsise mijlocul de a lăsa deoparte toiagul care-l ajuta să meargă pentru a împinge la trăsură, alături de toate aceste braţe.

Ce prilej de meditaţii! Un caporal îmbrăcat cu bluza austriacă punea pe goană sau aduna, ca pe nişte turme înfricoşate, oameni cât muntele şi care au înfăţişarea unor oameni puternici, ce ar arăta ca nişte copii ai libertăţii, dacă ochii lor nu ar trăda starea lor de asuprire şi dacă robia nu i-ar fi încredinţat

---

[21] *Le petit ventre en pompe.*

că sunt slabi. Ce contrast puternic între această frică şi această înfăţişare primitivă, această secure care le atârnă de brâu, această piele de oaie murdară, dar care aruncată în spre stânga şi prinsă la piept aminteşte de veşmântul roman! Aceste fâşii de pânză care sunt strânse de o funie încrucişată şi le alcătuiesc încălţămintea, a cărei nobleţe este tot atât de dovedită pe cât este de decăzută, oricâtă distanţă ar fi de la încălţămintea // românului până la cea p. 99
a unui roman elegant de la curtea lui August.

Când călătoreşti în Ţara Românească trebuie să renunţi la lucrurile de prisos ale vieţii. Te bucuri cu scumpătate de strictul necesar, pentru că eşti adeseori lipsit de el şi pentru că eşti fericit să nu petreci noaptea în pădure, nefiind niciodată sigur că faci şase sau opt leghe în douăsprezece sau cincisprezece ceasuri. Dormi în bordeie făcute sub pământ, pe care numai după fum le bănuieşti că sunt locuite. Românii au mare grijă să-şi ascundă astfel viaţa şi tot ce mai pot avea, de frică să nu le fie luate de turci. Iată starea de înjosire la care asuprirea şi tirania reduc pe oameni.

Au fost stabilite pentru comunicaţii schimburi de cai din distanţă în distanţă, în fruntea cărora se află un caporal de panduri care face onorurile casei. Am intrat într-o seară într-una din aceste cocioabe şi, sosind, ne-am aşezat pe jos. Lumina foarte slabă a căminului ne împiedica să vedem că eram înconjuraţi de oamenii cei mai de seamă din localitate, pe care îi adusese curiozitatea. Caporalul, aşezat pe un scăunel // ca pe un tron, a spus grav în p. 100
româneşte: „illumina" (lumină). Tot corul a repetat *„illumina, illumina"*. Eu mă aşteptam la o mică iluminaţie, când am văzut venind cu o lumânare prăpădită pe care o ducea, cu demnitatea cuvenită, notabilul (?)[22] locului. Aceşti domni, după ce ne-au cercetat şi după ce au pipăit mai ales nasturii de metal pe care îi luau drept nişte oglinzi, ne-au dat voie să ne culcăm lângă puii pe care trebuia să-i mâncăm a doua zi...

Îmi amintesc cazul următor, la care am fost martor. Se înnoptase. Am sosit cu oiştea ruptă la uşa unui bordei aşezat în mijlocul pădurilor. O gaură în podea slujea drept vatră pe care patru buturugi ardeau în picioare. Coliba era plină de fum; nu puteai răsufla şi trebuia să stai ghemuit ca în Laponia. O femeie în zdrenţe se afla sub o plapumă veche care se mişca din când în când şi credeam că // sub ea erau nişte pisoi. Ne atârnasem ceaunul de grindă, p. 101
cu toată ingeniozitatea, şi fierbeam în el orezul şi păsările. Această femeie privea cu un interes, asupra căruia m-am înşelat. I-am dat o aripă de pui; îndată ce a căpătat-o, a scos repede de sub plapumă un copil mic, gol de tot, adormit (şi) plângând ⟨că îl trezeşte⟩ ca să i-o dea să o mănânce.

În general, ceea ce m-a izbit mai mult în această ţară este faţa surâzătoare şi liniştită la toţi copiii. Părinţii lor le leagă pe cap toate monedele pe care le au; iată de ce asprii, paralele şi ducaţii sunt găuriţi în Ţara Românească şi în Turcia.

Păduri, munţi, cai, mai răi chiar decât drumurile, iată ce găseşti pretutindeni înainte de a ajunge la Craiova, capitala Olteniei.

[Urmează, după Raicevich, fără a-l cita, condamnarea sistemului turcesc de a scoate la mezat domnia celor două Principate, lăcomia domnilor etc. Este

---

[22] *Le notarius* (?).

redată întocmai, tot după el, lista „grecilor" răpuşi de urgia turcilor. Printre ei sunt trecuţi din greşeală şi domnii: C. Brâncoveanu şi Şt. Cantacuzino].

p. 114 Craiova este un oraş destul de mare. Întocmai ca şi capitala Ţării Româneşti, îşi are spătarul[23], vistierul şi Divanul ei. Aceste titluri se mai
p. 115 păstrează, deşi sunt funcţii... Am fost duşi să vedem pe // boierii mai însemnaţi şi am găsit o primă imagine a manierelor orientale. Mai mulţi (dintre ei) vorbeau limba franceză şi chiar destul de bine. Femeile sunt îmbrăcate după moda turcească, bărbaţii lor, de asemenea, afară de faptul că poartă calpace în loc de turban. Ele îşi învăluie părul, care are culoarea naturală şi care este scurt, cu o bucată de stofă neagră sau roşie pe care o învârtesc în jurul ⟨capului⟩ şi pe care o împodobesc cu ghirlande de flori sau numai cu câteva flori prinse împreună. Am văzut că mai multe aveau această găteală a capului acoperită cu diamante minunate, dar prost montate etc.[24].

p. 116 Toate aceste grecoaice aveau ceva melancolic, cu un aer galeş care stă atât de bine ochilor lor negri, pe care îi îmblânzesc genele lor lungi. Ele îşi lasă papucii la picioarele divanului şi se duc să se ghemuiască într-un colţ şi când stau jos nu ocupă mai mult loc decât o franţuzoaică ce stă în picioare.

Boierilor le place mult să joace cărţi, chiar pe bani mulţi. Am văzut pretutindeni jucându-se faraon; femeile se amestecau (şi ele) şi aceasta nu le prindea mai rău ca oriunde aiurea.

Preşedintele Divanului se numea Ştirbei[25]. Era un chefliu grozav care ar fi reprezentat de minune „Cheful" în ⟨piesa⟩ „le Roi de Cocagne"[26]. Ne făgăduise să ne ducă a doua zi la Divan, dar nu s-a ţinut ⟨şedinţa⟩, din cauza puţinelor pricini ⟨de judecat⟩. Ne-a invitat la masă ca să ne treacă orice părere de rău şi am primit cu plăcere. Am văzut că femeile mănâncă stând turceşte, aşa cum stau şi în restul zilei; că boierii sunt tot atât de amatori de povestiri şi de noutăţi ca şi vechii greci şi că bucatele îi apropie pe ei nefiind mai grozave decât ale spartanilor. //

p. 117 M-am dus în aceeaşi zi la bal. Am găsit acolo un turc de la Nicopole căruia i-am fost prezentat de toţi noii mei prieteni. Îmi amintesc de el pentru că e primul turc pe care l-am văzut. A binevoit să mă asigure că mă va ocroti

---

[23] Spătarul este generalisimul trupelor. El face poliţia la sate. Are o închisoare în palatul său şi porunceşte amenzi şi pedepse corporale. De aceea această dregătorie atât de bănoasă este ocupată de un grec, rudă sau favorit al domnului. Principele Cantacuzino este spătar la Bucureşti. Spătarul este intendentul poştelor.

Vistierul sau vistiernicul este întotdeauna pământean pentru a putea încasa contribuţiile mai uşor şi în număr mai mare. De obicei stă mult în această dregătorie şi se bucură de încrederea domnului. Este de observat că toţi cei care ocupă locurile mai însemnate poartă bărbi lungi, ceea ce este o cinste în ţară.

Divanul este tribunalul (care împarte dreptatea). S-ar părea că exercită o înrâurire asupra treburilor obşteşti, dar adevărata putere este concentrată în mâinile domnului şi ale miniştrilor lui (n. aut.). Elementele afirmaţiilor de mai sus sunt luate de la Raicevich.

[24] Urmează o serie de consideraţii generale, inspirate de descrierea prinţului de Ligne şi care se referă, în bună măsură, şi la grecoaicele de la Constantinopol.

[25] *Stirbée.* Este vorba de Barbu (Bărbuceanu) Ştirbei, mare vornic al Ţării de Sus (1790–1791), călător mai târziu la Karlsbad, în 1796–1797.

[26] Cocagne, ţară imaginară, unde ai la îndemână toate bunătăţile vieţii.

şi mi-a dat adresa lui care mi-ar fi fost într-adevăr folositoare, dacă aş fi trecut prin oraşul lui. Dansurile româneşti au un fel de mişcare a lene[27], este gestul cel mai voluptos susţinut de o melodie simplă şi monotonă.

Mergând la Ştirbei, am văzut într-o seară lumină la o clădire mare din mijlocul curţii lui. Era o biserică[28], pe care o clădise el; am intrat şi se celebra o căsătorie. Cădeau, în timpul // slujbei, alune (obişnuite) şi alune turceşti care p. 118
îmi aminteau [de obiceiul latin] *Sparge marite nuces*. Este evident că acest obicei vine de la romani. [Urmează, întocmai după Raicevich, descrierea unui obicei rău înţeles de Raicevich şi reprodus de autor care îşi însuşeşte şi fraza, pe care o traduce greşit, despre existenţa în trecut a acestui obicei şi la boieri].

... „Un boier bătrân m-a asigurat că acest obicei ciudat se practica, nu p. 119
de mult, printre boieri şi că în general nu au fost mulţumiţi văzând că se pierde" //.

Scrisoarea a XXIV-a

Poţi crede întocmai tot ce se spune în Ţara Românească despre drumuri p. 120
şi despre lipsa de alimente. Ultima poştă, înainte de a ajunge la Bucureşti, este din cele care nu se mai sfârşesc. Am părăsit poşta la ora cinci seara şi era încă ziuă când am ajuns în oraş. Întâlneşti în cale numai păduri, mocirle şi munţi (!). În sfârşit, după ce am văzut lăsându-se şi sfârşind cea mai lungă dintre nopţi, am tras la cea de-a treisuta şaizeci şi cincea[29] mănăstire din Bucureşti care ne fusese dată drept găzduire[30]. Generalul Enzenberg[31] comanda trupele germane. Am fost foarte bine primiţi, potrivit scrisorilor pe care i le-am dat din partea principelui de L[32] şi a contelui Filip Cob...[33]. Casa sa era interesantă, mai ales datorită numărului de ofiţeri care fuseseră luaţi prizonieri şi care tocmai fuseseră schimbaţi. Ei blestemau pe turci tot atât cât lăudau pe domnul de Choiseul[34]. A făcut tot felul de demersuri pentru a le scurta captivitatea şi ambasadorul Angliei[35] a încercat tot felul de manopere pentru a nu lăsa ca aceste servicii să dea roade.

---

[27] *Langueur*. Urmează o descriere în care autorul copiază şi aici pe prinţul de Ligne.

[28] Biserica Naşterea Maicii Domnului, refăcută mai apoi cu hramul Sf. Treime-Ştirbei.

[29] Cifră fantezistă spusă în glumă. Autorul nici nu caută să dea aici vreo precizare. Numărul bisericilor şi mănăstirilor care se află în oraşele şi în afara oraşelor din Ţara Românească nu poate fi conceput. Toţi domnii şi oamenii cei mai bogaţi au avut vanitatea să clădească biserici şi mănăstiri pentru a li se păstra amintirea, neuitând să zugrăvească pe pereţi faptele lor frumoase şi pe cele ale familiei lor (n. a.).

[30] Probabil Văcăreşti.

[31] Karl von Enzenberg, general austriac, vicepreşedinte al Sfatului domnesc din Ţara Românească.

[32] Ligne. Autorul îl văzuse la Viena în cursul acestui drum.

[33] Contele Johann Philip Cobenzl, diplomat austriac (1741–1810), văr cu cancelarul cu acelaşi nume.

[34] Marie Gabriel Florent Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, ambasadorul Franţei la Constantinopol (18 octombrie 1784–25 august 1792).

[35] Sir Robert Ainslie, ambasador la Poartă (2 octombrie 1776–7 iunie 1794)

Unul dintre prizonierii aceştia căzuse în mâinile a două sute de turci pe când se întorcea singur dintr-o recunoaştere. În armată, se citează chiar un gest
p. 121 al lui Iusuf paşa[36] // care a trimis generalului Clerfayt crucea Maria-Tereza, pe care o purtase ofiţerul şi i-a predat acestuia cincizeci de ludovici care i s-au trimis.

Un căpitan bătrân fusese luat prizonier la Mehadia, după ce a rezistat foarte mult cu o mână de oameni; rezistenţa lui a pregătit succesul maiorului Stein care a fost mai bine răsplătit ca el.

Oraşul Bucureşti este podit în întregime, în loc de a fi pavat. Oamenii, caii, trăsurile merg toate pe bârne aşezate unele lângă altele, adeseori rupte
p. 122 sau // gata să se rupă. Totuşi caii şi carele germane, care sunt aproape singurele folosite, merg cu o iuţeală constantă. Înaintea lor sunt purtate un fel de torţe unse cu păcură (masalale) acestea ard câteva ceasuri şi nu se sting.

În raport cu Bucureşti, Craiova este un oraş de provincie faţă de capitală şi, pentru a mă convinge de această deosebire, am mai făcut ⟨un drum de⟩ treizeci de leghe. Am stat acolo opt zile şi am făcut cunoştinţă cu principale Cantacuzino[37] care poate trece oriunde drept un om învăţat. El urăşte pe turci care oferiseră o răsplată pentru capul lui, dar ura sa este mai liniştită decât a fratelui său[38].

El a scăpat de ei ca prin minune şi are o ură aşa de înverşunată faţă de ei, încât, după ce a servit împotriva lor în armata principelui de Coburg[39], s-a angajat după pace în armata rusă, pentru a se mai lupta împotriva lor. Îmi amintesc de el pentru că îi făcea tot felul de pozne fratelui său la Bucureşti. Îi trimisese, printr-un grec, două tinere roabe capturate la Ismail[40], cu o scrisoare, prin care îi dădea de ştire despre aceasta şi principele nu primise decât scrisoarea.

p. 123 El nu-şi păstra cuceririle mai bine // decât asigura primirea darurilor. Mi s-a spus că la... sechestrase într-un loc nişte roabe pe care tocmai le capturase. Când ofiţerii austrieci aflau că principele era plecat se duceau acolo şi bietele roabe, care se aşteptau mereu la ceva mai rău, se resemnau, până ce principele, plictisit de acest rol[41], le-a slobozit pe toate.

---

[36] Mare vizir otoman (25 ianuarie 1786–28 mai 1789, august 1790–august 1791).

[37] Ioan Cantacuzino (1757–1828), fiul clucerului Răducanu Cantacuzino, s-a înrolat la vârsta de 15 ani în armata rusă, luând parte la cucerirea Silistrei (1773), iar după declararea războiului austro-ruso-turc (1787–91), a trecut în Transilvania, intrând în legătură cu prinţul de Coburg şi cu Rumianţev. Numit mare spătar (29 octombrie 1789–martie 1791) în Divanul prezidat de Coburg, a dobândit o mare influenţă asupra celorlalţi membri. Cf. N. Iorga, *Ceva despre ocupaţiunea austriacă în anii 1789–1791*, în Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Ist., t. XXXIII (1910–1911), p. 15–16.

[38] Nicolae Cantacuzino.

[39] Friedrich-Josias de Saxa Coburg (1737–1815), feldmareşal austriac, a luptat împotriva armatelor revoluţionare franceze. În timpul războiului austro-ruso-turc (1787–1791) a învins, împreună cu Suvorov, pe otomani la Focşani (31 iunie 1789) şi la Martineşti (22 septembrie 1789), ocupând apoi Bucureştii (10 noiembrie). A fost preşedintele sfatului domnesc din Ţara Românească.

[40] După cucerirea cetăţii şi măcelărirea turcilor din suburbii alături de cei din garnizoana cetăţii.

[41] *Las de prouvoir aux plaisirs de l'armée.*

Am fost duşi la vistier[42] într-o zi de primire. El se afla în mijlocul camerei, fumând dintr-o lulea al cărui capăt se rezema de pământ, la patru paşi (de el), şi cu mâna care îi era liberă semna cererile pe care i le înfăţişau cei care erau acolo. În fundul sălii, opt sau zece romånce stăteau tolănite în faţa lor, aflându-se tot atâţia boieri. Încetul cu încetul, Divanul s-a umplut şi o puzderie ⟨de tinere⟩, ca nişte pisici de toate culorile, s-au strecurat în patru labe, în dosul celor care erau aşezate mai dinainte, şi toate aceste capete gătite după cum am spus, fie cu flori, fie cu nestemate, pe care le apropiau în toate sensurile, păreau să fie tot atâtea policandre sau straturi de flori. Am văzut acolo un om original de care ţineam să-mi amintesc. Este un boier numit Câmpineanu[43], de o veselie rară pentru ţara în care trăia şi // pentru situaţia p. 124
în care se afla. Fusese la Spa cu un ofiţer rus, rupând în felul obişnuit modul de viaţă al boierilor, pe care domnii nu-i lasă să iasă din ţară[44]. L-am găsit mai nenorocit decât orbul din naştere, căci Spa şi Bucureşti sunt desigur ziua şi noaptea. El îmi vorbea de prietena pe care o lăsase acolo şi, pentru a o lăuda în chip demn de ea, îmi spunea: era frumoasă ca luna.

Scrisoarea a XXV-a

Am părăsit după opt zile pe general[45], Bucureştii şi boieroaicele. Zăpada care căzuse ne-a silit să ne zorim plecarea. Caii noştri, mergând la trap şi chiar în galop, ceea ce constituie două lucruri uimitoare pentru drumurile Ţării Româneşti, ne-au dus în câteva zile la Zimnicea care se află pe malul Dunării, în faţa Şiştovului. Este o îngrămădire de cocioabe de care nu aş vorbi, dacă nu am fi fost primiţi de minune de către un maior din regimentul principelui Eugeniu[46] care se afla acolo în cvartir...

---

[42] *Chez le Tresorier.* E vorba de Ianache Văcărescu (25 mai 1791–5 decembrie 1792).

[43] *Campanion.* Probabil Scarlat Câmpineanu, mare agă (29 octombrie 1789–21 mai 1790).

[44] Spre a împiedica pe boieri de a se plânge la Poartă, domnii şi dregătorii mari nu le interziceau numai orice corespondenţă cu străinii, dar nu le dădeau voie nici măcar să părăsească reşedinţa domnului, chiar şi numai pentru a se duce la moşiile lor, de frică să nu plece la Constantinopol (n. a.). Vezi Raicevich, *Observaţii*...

[45] Karl von Enzenberg.

[46] Numire dată regimentului în amintirea vestitului Eugeniu de Savoia (1663–1736), feldmareşal în slujba Casei de Austria.

COLONELUL BARON KARL VON GÖTZE

(1743–1806)

Karl Ludwig Bogislav von Götze sau von Goetze (ulterior baron) s-a născut la Berlin, la 11 ianuarie 1743, dintr-o familie de militari prusieni. Tatăl său, Ernst Ludwig, a fost înălţat, în 1733, la gradul de general-maior. Urmând şi el cariera armelor, fiul său a ajuns în 1787 lt. colonel de artilerie şi adjutant al regelui Friederich Wilhelm al II-lea fiind decorat cu ordinul „Pour le mérite", pentru reuşita unei acţiuni diplomatice în Olanda.

În urma acestui succes, regele Prusiei l-a trimis, în aprilie 1788, într-o misiune secretă pe lângă ministrul său la Poartă, Heinrich Friedrich von Diez, spre a oferi mediaţia ţării sale în conflictul dintre Imperiul Otoman, de o parte, şi Imperiul Habsburgic împreună cu Rusia, de cealaltă. El a părăsit Berlinul la 8 aprilie 1788 şi, după ce a străbătut incognito Austria, sub numele unui negustor Schmidt, a ajuns la Constantinopol, în august a aceluiaşi an. A lăsat o întreagă corespondenţă (azi păstrată la Deutsche Stadt Bibliothek din Berlin), adresată regelui Friedrich Wilhelm al II-lea, ministrului de Afaceri Externe, Ewald Friedrich Hertzberg, ministrului Johann Rudolf Bischoffswerder la Viena, contelui Bernhard von Golz, rezidentul Prusiei la Petersburg, lui Constant Jacobi Klöst, reprezentantul regelui la Viena, şi, în sfârşit, marchizului Girolamo Lucchesini, ministrul Prusiei la Varşovia, cu privire la rezultatul negocierilor sale, precum şi ale rezidenţilor prusieni la Poartă: întâi Diez, apoi Knobelsdorf, purtate cu marele vizir şi cu autorităţile otomane între august 1788 şi decembrie 1791. Colonelul von Götze a purtat convorbiri nu numai cu Birri Seyyid-Abdullah efendi, reis efendi (1789–1792), dar s-a dus personal la cartierul marilor viziri, Iusuf paşa (1786–1789; 1791–1792) şi Şeriz-Hasan Rusciukli Celebi - zade paşa (1790–1791), în sudul Dunării, precum şi la seraskierul de Vidin şi paşa de Silistra, atât în 1790, cât şi în 1791, în legătură cu proiectele unor modernizări în armata turcă. În vara anului 1790, a călătorit prin Bulgaria, însoţit de locotenenţii von Schmidt şi von Schelten, la 10 iulie aflându-se la Rahova, iar la 14 la Vidin, purtând convorbiri cu Şeriz-Hasan Rusciukli paşa. De aici, a scris lui Nicolae Vodă Mavrogheni la 6 august. A trecut apoi în Banat. Îl găsim la Timişoara, la 23 august 1790, în drum spre Viena, de unde s-a reîntors la 3 septembrie a aceluiaşi an, prin Lugoj, Orşova Nouă şi Cerneţi. În octombrie 1790, a fost găzduit de clucerul de arie, Ioniţă Buzescu, la Craiova. Apoi, trecând Dunărea la Giurgiu, s-a perindat pe la Silistra, Bazargic (13 octombrie) şi Şumla (noiembrie 1790), unde a avut convorbiri continue cu marele dragoman al Porţii, Alexandru, fiul lui Constantin vodă Moruzi, în legătură cu negocierile de pace. Iarna 1790–1791 şi-o petrece în Dobrogea şi la sud de Dunăre. În ianuarie 1791, face un raid pe la Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin şi Brăila, în suita marelui vizir, spre a se înapoia, apoi, la Şumla, unde sosise şi marele vizir Şeriz-Hasan paşa la 12 februarie 1791, înainte de a fi mazilit, ucis şi înlocuit cu Iusuf-paşa.

Peregrinări similare au continuat pentru militarul prusian în cursul primăverii şi verii acelui an la: Varna, Provadia, Măcin şi Hârşova. În afara îndatoririlor sale strict militare de inspectare a fortăreţelor turceşti şi de constatare a posibilităţilor de dotare a armatei otomane, colonelul von Götze urmărea, în înţelegere cu Diez, apoi Knobelsdorf, să determine pe turci, prin abile manevre, să accepte o pace de compromis cu ruşii şi cu austriecii, îndemnându-i la

unele concesii teritoriale, spre a da mână liberă Prusiei să-şi impună apoi condiţiile la Viena şi St. Petersburg şi să ceară compensaţii în alte părţi ale continentului european, pentru aşa-zisele servicii aduse.

Cu toate că otomanii s-au arătat destul de rezervaţi, totuşi negociatorii regelui Friederich Wilhelm al II-lea au izbutit până în cele din urmă să joace un anumit rol în tratativele de pace austro-turce, încheiate prin tratatul de la Şiştov (august 1791), restabilind situaţia de *statu-quo ante* între cele două imperii, cu neînsemnate rectificări de frontieră. În schimb, orice mediere interesată între ruşi şi turci a dat greş. Sfârşindu-şi misiunea, colonelul von Götze a părăsit Turcia, în decembrie 1791, îndreptându-se spre Berlin, pentru a înfăţişa regelui rezultatul negocierilor sale, străbătând: Ţara Românească, Transilvania, Ungaria şi Austria. Trimisul prusian şi-a notat impresiile de călătorie într-un jurnal, nesemnat şi rămas inedit, păstrat astăzi la Muzeul de stat Széchényi din Budapesta, sub titlul: *Tagebuch einer Reise von Potsdam aus, durch Sachsen, Bayern, Steyermark, Venedig nach Constantinopel, und zurück über Bukarest, Siebenburgen und Ungarn (mit einen Zeichnungen) vom 8 April 1788 – May 1792,* sub cota: fol. german 1072.

Mai târziu, în 1794, a fost înaintat la gradul de general-maior, iar în 1805, a făcut parte din corpul de armată al ducelui von Braunchweig. A murit la Berlin, la 15 februarie 1806. Se vor putea urmări pe extrasele din jurnalul său drumurile pe care le-a făcut von Götze prin Ţara Românească, unde a observat, cu interes, vestigiile antice şi medievale de la Turnu Severin, drumul prin Craiova spre Zimnicea, „schelă de negustori turci", şi Giurgiu. El notează cu acest prilej că a văzut de-a lungul Dunării sate româneşti cu gospodari înstăriţi, posedând boi, bivoli, oi, găini, gâşte şi raţe, constatare subliniată şi de N. Iorga. Despre Banat are o serie de însemnări, fără a urmări o descriere ca atare. Îl interesează mai mult verificarea pe teren a unor hărţi, ca acelea ale lui Griselini, Lauterer şi Zaroni. Pe drumul de întoarcere din decembrie 1791, colonelul von Götze a trecut prin Bucureşti, fiind primit de domnul ţării, Mihail Suţu, dar a ponegrit, cu răutate, pe secretarul acestuia, Panaghiotis Kodrikas, care – după părerea sa – ar fi căutat să-l speculeze la schimbul unor sume de bani. Această bănuială îl preocupă mai mult decât starea jalnică a ţărănimii româneşti exploatate din Transilvania şi Banat, pe care o constată, deşi fără compătimire. Nu este o fire generoasă, iar tonul pe care îl foloseşte în notele sale zilnice şi probabil şi în relaţiile sale cu oamenii, este voit amar şi muşcător.

Despre misiunea sa în Turcia, se păstrează, la Berlin (Deutches Zentral Archiv Abteilung II Merseburg), un manuscris inedit intitulat: *Mission des Majors von Götze in Konstantinopel,* Bd. 1–2, 1788–1791 (Archivalien, Rep. 96, Geheimes Zivil Kabinett, Nr. 164, H–I), din care a spicuit unele informaţii Johann Wilhelm von Zinkeisen, autorul vestitei *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa,* vol. VI, Gotha, 1859, p. 679, 690, 692–693, 701, 703, 733–734, *passim.* Despre misiunea lui se mai găsesc ştiri la N. Iorga, *Acte şi fragmente...,* II, Bucureşti, 1896, p. 235, 255, 260, 262, 265, 293 şi 319–320; în Hurmuzaki, *Documente,* IX_2, p. 174, doc. CCXXX, iar despre trecerea sa prin Bucureşti, în decembrie 1791, există un raport al agentului austriac Michaël Merkelius, din 14 decembrie 1791, publicat în Hurmuzaki, XIX_1, p. 583, nr. CCCCLXXX. Date biografice asupra colonelului von Götze se întâlnesc la Kurt von Priesdorff, *Soldatisches Führertum,* vol. II, Hamburg, 1936, p. 412, iar N. Iorga dă un scurt rezumat al călătoriei sale, în *Istoria românilor prin călători,* vol. III, p. 33–35, fără însă a-l identifica pe autorul manuscrisului anonim de la Budapesta. Pentru călătoria sa prin Principate, vezi şi Maria Holban, *Misiunea secretă a unui colonel prusian la Poartă şi drumurile sale prin Ţările Române,* în „Revista de istorie", 41 (1988), nr. 7, p. 697–708. Traducerea fragmentelor înfăţişate acum s-a făcut după microfilmul manuscrisului original, aflat la Budapesta şi obţinut, la cererea lui Paul Cernovodeanu, de Biblioteca Naţională din Bucureşti, şi transcris din limba germană, într-un text redactat într-o paleografie gotică, dificil de descifrat, de regretata specialistă dr. Herta Gündisch din Sibiu.

TRECEREA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ, TRANSILVANIA ȘI BANAT ÎN DECEMBRIE 1791 – IANUARIE 1792[1]

Varianta A

fol.349 **Decembrie 1791** marți, 6 decembrie

Azi s-a făcut îmbarcarea și s-a trecut la Giurgiu, unde am rămas astăzi și am căpătat un mihmandar.

miercuri, 7 decembrie

Noapte aspră, ceață deasă, apoi soarele cel mai frumos și călduros. Am sosit aproape de asfințit la Copăceni[2], căci s-a zăbovit toată dimineața până am putut pleca și apoi din cauza trecerii Argeșului, unde neisprăvitul[3] de d. Stein a lăsat să mi se ude ceasurile[4].

joi, 8 decembrie

Ceață, vânt, soare, totul la fel. Am sosit spre prânz în București, dar nu am putut vedea prea bine Bucureștii pe din afară, din cauza ceții groase, care nu se risipise încă. Spre seară, domnul[5] a trimis pe secretarul său[6]. Eu m-am dus seara la Ratib Effendi[7], care pleca a doua zi, 9 decembrie, de dimineață.

vineri, 9 decembrie

Vânt. Tot așa, vreme frumoasă și clară de iarnă. Am fost cam pe la orele 11 la domn. El mi-a trimis o trăsură și pe curierul său, care a mers alături. Pe seară, a sosit secretarul, și apoi Merkelius[8], care a stat o jumătate de oră. Dar și eu trimisesem mai înainte la secretar pe d. Fipfys, pentru a fixa întrevederea cu domnul. Restul timpului a fost ocupat cu schimbarea banilor.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german al *Jurnalului* inedit, folosind transcrierea microfilmului de la Biblioteca Națională, făcută de regretata dr. Herta Gündisch, constând din 747 de pagini dactilografiate, din care fragmentul de față ocupă p. 387 și urm. În microfilm, paginația este indicată marginal: fol. 349 și urm.

[2] *Kopet gen,* sat, comuna 30 Decembrie, jud. Giurgiu.

[3] Redare aproximativă a termenului de Windhund, cu un evantai destul de larg, folosit de von Götze. Fraza este: *„wo Mr. Windhund Stein mir meine Uhren hatte nass lassen Werden".* Este vorba probabil de un subaltern, tratat cu ironie de *Monsieur* Stein.

[4] Acestea erau probabil destinate a fi oferite ca atenții unor persoane din București.

[5] Mihail Suțu, în a doua domnie din Țara Românească (martie 1791–ianuarie 1793).

[6] Panaghiotis Kodrikas.

[7] Abubekr Ratib efendi, plenipotențiar în drum spre Viena pentru perfectarea formalităților de pace, unde și-a îndeplinit misiunea între 1 februarie și 14 iulie 1792.

[8] Consul austriac în Principate.

sâmbătă, 10 decembrie

Toate ca mai sus (d.d.d.d. = ditto) Am fost la Merkelius, împreună cu Scholten şi Bok, şi m-am întors acasă abia la // ora 6 din duminică 11 decembrie.

Decembrie 1791 fol.350

S-a pornit vântul din vest şi a început să plouă. Altminteri era cald. Toată ziua s-a petrecut cu împachetatul şi cu schimbul banilor. Pe seară, mi-a trimis grecul Kodrikas frumosul său răspuns.

luni 12 decembrie

Vântul tot aşa. A plouat toată noaptea. Toată ziua a fost vremea foarte posomorâtă şi umedă. Când vreau să pornesc la drum devreme, este mai rău cu grecii şi cu românii decât cu turcii, căci nu am putut pleca înainte de ora 10 şi, pe deasupra, a mai dezertat şi d. Eckert, aşa că am ajuns la Văleni[9] abia când s-a înnoptat. De azi încolo, am pornit.

marţi, 13 decembrie

Toate tot aşa, dar fără o ploaie în toată legea. Cum drumul din ajun a fost aşa de sever şi s-a întârziat atât, azi nu am umblat decât patru ore şi am mers până la Brătăşanca[10], unde însă nu am ajuns decât după-amiază, căci nu am putut pleca de dimineaţă.

miercuri 14 decembrie

Totul tot aşa, fără ploaie. S-a luminat pe la amiază. M-am dus până la Câmpina[11], unde am ajuns după-amiază, pe vremea cea mai frumoasă şi, cum am aflat că mai erau două etape grele până la Braşov, am hotărât să las ziua de joi pentru odihnă.

joi, 15 decembrie

Vântul din vest, vreme călduroasă şi clară de aprilie. Zi de odihnă. M-am plimbat puţin şi aş fi vrut să merg la locurile unde izvorăşte ţiţeiul, dar era prea departe. După-amiază am primit printr-un tătar al domnului scrisori de la el şi, în sfârşit, de la von Knobelsdorf, la care am răspuns îndată şi le-am şi expediat.

vineri, 16 decembrie

Dimineaţa ceaţă groasă şi întunecoasă. Apoi, vreme frumoasă. Am pornit cam atunci când s-a luminat de ziuă şi am sosit seara la Sinaia. //.

---

[9] *Valenij*, sat desfiinţat, înglobat în satul Buriaş, comuna Periş, jud. Ilfov.

[10] *Bratischanka*, sat, comuna Filipeştii de Târg, jud. Prahova.

[11] *Kimpina*, oraş, jud. Prahova.

fol.351 **Decembre 1791** sâmbătă, 17 decembrie

Totul tot aşa. (d.d.d.d.) Puţin îngheţ noaptea. Am pornit iarăşi odată cu ziua şi am sosit cu toate acestea abia pe la ora 7 la Braşov, fără bagaje şi fără nimic.

duminică, 18 decembrie

Ceaţă şi chiciură toată ziua. Cum nu aveam la mine decât cămaşa de pe mine, s-a scurs toată ziua fără nici un rost. Pe seară, mi-au oferit cântăreţii oraşului o prea frumoasă serenadă în faţa uşii, pentru care le-am dat 6 ducaţi, pentru că mi s-a spus că fuseseră trimişi de general. Domnii au luat cu toţii masa la mine.

luni, 19 decembrie

Tot aşa. Dar numai ceaţă şi nu chiciură. În sfârşit, a sosit azi după-amiază bagajul meu şi Iosif a fost primit în serviciu şi angajat să meargă cu noi.

marţi, 20 decembrie

Tot aşa. O ceaţă asemenea cu ploaie. S-a scris, s-a trebăluit şi s-a făcut gospodărie. D. von Scholten trebuia să plece, dar din nou trăsura nu era gata, şi Fipfy alerga ici şi colo şi nu era nimic bine rânduit, ca de obicei. După-amiază, m-am dus să-mi iau rămas bun de la caii mei dragi.

miercuri, 21 decembrie

Totul tot aşa. S-a făcut iar ora 10 până am putut porni, aşa că nu am putut ajunge la Şercaia[12], ci pe la ora 9, cu cel mai mare noroc, am ajuns la Perşani[13], într-o noapte foarte întunecoasă, căci era o ceaţă că nu vedeai la doi paşi şi un munte atât de greu de urcat şi de coborât. Johann a sosit abia la ora 11; ceilalţi domni ai mei au rămas la Vlădeni[14]. //

fol.352 **Decembrie 1791** joi, 22 decembrie

Toate tot aşa. Am pornit când se crăpa de ziuă până la Beclean[15], dar a trebuit să merg înapoi la Făgăraş, căci acolo nu am putut obţine deloc cai. În sfârşit, spre seară, au sosit toţi domnii mei atât de comozi.

vineri, 23 decembrie

Spre ora 2, s-a schimbat vremea, s-a luminat şi noaptea a îngheţat, Am fost azi până la Bradu[16], unde am sosit la ora 10 seara şi am lăsat să fiu găzduit

[12] *Sarkanj,* sat şi comună, jud. Braşov.
[13] *Perschan,* sat, comuna Şinca, jud. Braşov.
[14] *Vladein,* sat, comuna Dumbrăviţa, jud. Braşov.
[15] *Beckeleni,* sat şi comună, jud. Braşov.
[16] *Giresau,* sat, comuna Avrig, jud. Sibiu.

la ţărani, cum nu puteam găsi un adăpost, şi am aşteptat cu cea mai mare nerăbdare pe comozii mei cuconaşi care, din nou, şi-au luat, ca de obicei, cvartir după buna chibzuială la Avrig[17], la 1/2 oră de aici.

sâmbătă, 24 decembrie

Acum vântul s-a întors şi suflă dinspre est. Nu ştiu aceasta prea precis. Ziua a fost ger pe soarele cel mai frumos. În sfârşit, am sosit spre amiază la Sibiu. Cuconaşii mei comozi au sosit unul după altul: Schmidt, căruia i s-a rupt roata, abia după ora 6. Am descins la „Casa împăratului"[18] care este un han foarte bun. Spre seară a sosit, în sfârşit, şi Ratib efendi *„einmahl an apropter"*.

duminică, 25 decembrie

Toate tot aşa. Cum azi era prima zi a sărbătorii prea sfinte a Crăciunului, a trebuit să las această zi de odihnă. Am trimis la generalul Kull care mi-a // trimis, la rândul său, un ofiţer cu o ordonanţă. Eu am luat masa împreună cu fol.353
Scholten şi Schmidt şi am lăsat pe Balbieri să mănânce singur.

Decembrie 1791

luni, 26 decembrie

Vântul dinspre vest şi apoi iar vreme frumoasă. A trebuit să rămân aici şi astăzi din cauza trăsurii. Am luat masa cu Scholten şi Schmidt.

marţi, 27 decembrie

Totul tot aşa. Am pornit către ora 8 spre Miercurea Sibiului[19] şi în acest sat din urmă a trebuit să iau boi, căci caii nu mai voiau să meargă mai departe, şi am ajuns la ora 7 în Miercurea care e un sat nemţésc, unde sunt oameni foarte cumsecade *„die meist kamen, auch der Balbier auch nocht"* (?).

miercuri, 28 decembrie

Toate tot aşa. M-am dus până la Sebeş[20] şi de cum am sosit, la ora 1, am scris tot restul zilei scrisori. Balbieri a sosit spre seară cu trăsura, întrucât Schmidt a rămas în urmă, încă de la Miercurea ⟨Sibiului⟩ şi Apoldul ⟨nemţesc⟩[21], din cauza că s-a rupt roata de la trăsura englezească.

joi, 29 decembrie

Toate tot aşa. Am pornit la ora 7 şi am ajuns cam la ora 3 la Orăştie *„wo apropter war"*.

---

[17] *Frecks,* sat şi comună, jud. Sibiu.

[18] Probabil având firma: *Zum Römanischen Kaiser.*

[19] *Reismarck,* sat şi comună, jud. Sibiu.

[20] *Mühlenbach,* oraş, jud. Alba.

[21] De fapt Apoldu de Sus, sat, comuna Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.

vineri, 30 decembrie

Am pornit cam la ora 8 şi după-amiază, pe la ora 2, am ajuns la Deva, unde l-am găsit pe Scholten.

sâmbătă, 31 decembrie

Toate tot aşa. Am scris la rapoarte toată ziua. Scholten a luat masa aici, la mine. //

fol.354 **Ianuarie 1792** duminică, 1 ianuarie

Vântul dinspre est. Noaptea ceva ger. Vreme luminoasă. Am ieşit călare cu Scholten, ca să vizităm cetatea. Prostul de căpitan austriac, *„ein rechter Esel"*[22], nu a vrut să ne dea cheia. Seara a sosit Schmidt cu trăsura englezească.

luni, 2 ianuarie

Vântul tot aşa, dar apoi şi-a revenit. Am pornit la ora 7 şi am ajuns cam pe la ora 3 la Dobra[23]. Domnul căpitan de cavalerie îmi face o vizită. Restul timpului am scris.

marţi, 3 ianuarie

Vântul tot aşa. A mai rămas ceva ger, căci noaptea a îngheţat destul de bine. În timpul zilei, s-a cam muiat. Am pornit la 7 şi cam pe la 4 după-amiază am ajuns la Făget[24]. Când am ajuns în spatele staţiei de poştă, care este o staţie de poştă a satului Coseşti[25], căzuse multă zăpadă şi anume chiar pe partea stângă pe unde duce drumul, acolo unde am părăsit Mureşul. Schmidt a ajuns abia noaptea la ora 3 la Coşava[26].

miercuri, 4 ianuarie

Vântul din vest; ploaie şi ceaţa cea mai deasă ce se poate închipui. Deşi a îngheţat seara, vremea era limpede şi mult mai senină *(sterner)* până azi-dimineaţă la ora 5, când s-a pornit deodată o ploaie caldă şi ne-a stricat iar bunătate de drum. Am ajuns la ora 2 la Lugoj, unde mi-a făcut o vizită maestrul poştei şi l-am angajat pe ştrengarul de Bernard. //

fol.355 **Ianuarie 1792** joi, 5 ianuarie

Vântul tot aşa. Ceva ger, cerul posomorât, a căzut ceva zăpadă. Am ajuns cam la ora 5 la Timişoara şi l-am trimis pe Scholten la poştă.

---

[22] Epitetele de Esel şi măgar au sensuri diferite, în limba germană simbolizând prostia şi poate încăpăţânarea, pe când în limba română capătă o valoare peiorativă morală, ca la turci.

[23] Sat şi comună, jud. Hunedoara.

[24] *Faget,* sat şi comună, jud. Timiş.

[25] Czoczed, sat şi comună, Lăpugiu de Jos, jud. Hunedoara.

[26] *Kassova,* sat, comuna Curtea, jud. Timiş.

vineri, 6 ianuarie

Toate tot aşa. Mi-am aşteptat trăsura care a sosit, în sfârşit, cu Schmidt astă-seară pe la 11. Scholten a luat masa cu mine.

sâmbătă, 7 ianuarie

Vântul tot aşa. A mai îngheţat puţin şi azi, aşa că îngheţul a mai ţinut, dar s-a înnorat. Am pornit singur. A sosit şi trăsura de la prostul de Schmidt. Cât despre celelalte trăsuri, [ei] au vrut ca ele să rămână azi aici. Am pornit cu poşta la ora 5 de dimineaţă şi am ajuns noaptea la 12, la Szeged[27].

[De la Giurgiu la Mocrin][28]

Varianta B

7 decembrie 908 fol.282

În mersul de la Giurgiu la Copăceni, unde mi-am avut cvartirul de noapte, se află – lângă Neajlov[29] – o veche capelă, unde se găseşte la mijloc o cruce zidită[30]. Acest loc se numeşte Călugăreni, probabil din cauza unei mănăstiri care a fost cândva aici.

909

Drumul acolo pe această porţiune, probabil că nici nu poate fi trecut pe vreme rea. Diferitele poduri care sunt acolo, peste Neajlov[31], sunt tot atât de rele ca în Polonia.

910

Îndată, înainte de a ajunge la Copăceni[32], care este un sat păcătos, ajungi la un bac peste Argeş. Aceasta este apa în care a căzut Monsieur Windhund Stein[33], fără a se uita în jurul lui şi mi-a stricat toate ceasornicele.

8 decembrie 911

Bucureştiul este un loc foarte spaţios, dar cred că nu este prea populat, // căci casele sunt izolate, unele de altele, şi stau departe unele de altele, despărţite fol.283
prin curţi mari.

---

[27] Oraş în Ungaria.

[28] Acelaşi manuscris, paginaţia marginală din microfilm fiind: folio 282–301. Textul acesta este paralel cu cel precedent.

[29] *Galonitza* (!) râu, afluent al Argeşului.

[30] Este crucea zidită de Şerban Vodă Cantacuzino la 14 octombrie 1683, în amintirea unui pod construit de el acolo. Cf. N. Iorga, *Crucea de la Călugăreni*, în B.C.M.I. (1929), fasc. 61, iulie–septembrie, p. 101–105. Călugăreni, sat şi comună, jud. Giurgiu.

[31] *Ialovitza* (!).

[32] Vezi mai sus nota 2.

[33] Vezi mai sus notele 3 şi 4

912

În tot oraşul, toate uliţele sunt podite cu scânduri groase de fag.

9 decembrie 913

Ratib Effendi[34], la care am fost aseară, pentru că el pleca astăzi, era singurul turc mai notabil, care s-a sculat când am intrat eu şi mi-a ieşit înainte până la marginea podelii (divanului), care este mai înaltă aici ca la turci, şi tot aşa când am plecat. Dar mojicul de ţărănoi turc era trufaş, căci el şedea pe o pernă de (...)[35], cu două asemenea perne rotunde, iar eu alături, dar nu la capăt, ci la mijlocul peretelui.

914

Ieri, câteva ore după sosirea mea, după ce m-a anunţat mihmandarul, a venit secretarul // domnului[36] să mă salute, în numele acestuia, şi să facă
fol.284 complimente greceşti, adică să ofere totul şi să nu facă nimic.

915

Deunăzi mi-a trimis domnul[37] o trăsură cu 6 cai, o trăsură obişnuită[38] germană, îmbrăcată pe dinăuntru cu postav albicios, de care se găsesc desigur vreo mie la Berlin. Patru ciohodari *(Choaderer)* mergeau pe lângă ea.

916

L-am întrebat pe mihmandar dacă trebuia să mai iau pe cineva cu mine. Mi-a răspuns că pot să-mi iau pe toţi domnii cu mine. Am spus că atunci trebuie să-mi facă rost de trăsuri, căci eu în trăsura mea nu pot lua pe nimeni. La aceasta nu se aştepta grecul meu. Mi-a spus deci că va întreba. Răspunsul a fost că pot să vin şi singur, căci toate celelalte trăsuri lipsesc chiar acum de aici. Dar a spus clar pe nemţeşte: *Măria sa domnul are o singură trăsură //.*

fol.285 917

Este un aşa mare amestec, între aceste mărunte potăi domneşti şi mai ales între toţi grecii, de trufie şi mârşăvie, lăudăroşenie şi sărăcie, cum nici nu-şi poate închipui un om cu scaun la cap.

918

Întreaga Curte[39], treptele, totul era plin de oamenii Curţii sale domneşti şi puteau să fie ca la 300–400 de inşi. ⟨Domnul⟩ mi-a ieşit înainte până la mijlocul camerei, s-a aşezat în colţul stâng, dar fără perne mai deosebite şi eu

---

[34] Vezi mai sus nota 7.

[35] Text defectuos: *Doch war der turkische Bauernlümmel doch dichte stolz, denn er sass auf ein Trepder Kissen, mit 2 solche rund Kissen...* etc.

[36-37] Mihail Suţu.

[38] Transcrierea nesigură variind între *normalscher* şi *neumodischer.*

[39] Instalată provizoriu la mănăstirea Mihai Vodă.

lângă el. La o mică distanţă de dânsul, şedeau pe scaune cei doi fii[40]. Secretarul, care se afla în spatele meu, stătea în picioare şi făcea pe tălmaciul, până la urmă, când am vorbit italieneşte.

919

Mi s-a oferit ca la un turc: cafea, dulciuri, tutun şi miresme.

920

La ieşire au început ceauşii, măcar că aveau haine bune de purtat, să cerşească după obiceiul cel rău. //

921 fol.286

Şi aşa, după ce am stat vreo jumătate de oră, am fost din nou dus acasă, în afară de faptul că acum au mers cu mine şi nişte ceauşi şi o altă droaie de oameni.

922

Când am sosit la Bucureşti, mi-am cumpărat şi ducaţi. Mi s-a spus că valorau 14–15 parale. Atunci m-am hotărât îndată, căci cunosc pe canaliile de greci, să nu dau mai mult de 16. Pucki şi Schmieten[41] mi-au făgăduit îndată să ducă lucrul la capăt *(zu loosenden).*

A doua zi, am căpătat câteva sute cu 15 parale, apoi celelalte cu 16. În ziua următoare ei şi cereau 17. I-am trimis înapoi şi i-am obţinut cu 16. A treia zi însă nu mai era nici unul cu 16, ci toate cu 17, aşa că nu am luat nimic.

922

Când am vorbit cu mihmandarul meu grec despre aceasta, cum că aveam aşa mulţi bani turceşti, el mi-a spus că ar fi lucru uşor de găsit // câţi bani aş fol.287
vrea. Când i-am declarat suma, a răspuns: „Aceasta e un lucru uşor". Apoi a tărăgănat până la amiaza zilei dinaintea unei duminici şi mi-a spus cât a găsit şi cât costă. Acum în mod obişnuit valorează 19 parale. O, tu canalie! Ei, cinstitul meu grec, i-am spus eu, au valorat 14 înainte de sosirea mea, 16 am plătit eu şi la 17 i-am refuzat. Nu era acesta un grec preacinstit?

923

Încă o asemenea festă preacinstită. Cum lăsătorul de Knobelsdorf[42], ce nu se îngrijea decât de plăcerile sale, mi-l propusese dinainte, în privinţa banilor mei, pe domnul fanariot (grec), am trimis, aşadar, chiar în acea zi pe

[40] Beizadelele Grigore şi Alexandru Suţu.

[41] Neidentificaţi, probabil subalterni ai lui von Götze.

[42] Friedrich Wilhelm Ernst von Knobelsdorf, ministrul prusian la Poartă (ante 22 mai 1790–ante 12 aprilie 1803).

Scholten[43] la secretar ca să vorbească despre această chestiune şi dacă aici, sub domn, s-ar fi întâmplat ca în ce priveşte hatârul, acesta să fie desigur mai mult de partea mea[44], acest lucru mi-ar fi fost de aceea mai onorabil, căci nu
fol.288 este nimic de făcut cu Knobelsdorf, // un om fără caracter, mai mult muiere decât erou. Destul că domnul secretar mi-a promis să raporteze acestea domnului şi să se îngrijească de toate. A doua dimineaţă, când a venit Scholten la el, era o mulţime de lume pe lângă el. I-a zis: „Vedeţi, aceştia sunt negustori pe care i-am pus să vină în chestiunea banilor. Sper să pun totul în ordine". Grecul şiret a aşteptat până în seara dinaintea plecării mele, apoi mi-a trimis o notă scrisă, în care spunea că, întrucât banii au ajuns acum cu siguranţă rari, el a găsit un negustor, care [1] cu o pierdere de 25 de procente, pe care cu greu le-a redus la 24, [2] şi un termen de 91 de zile, se va îngriji să fie plătiţi la Viena. N. B. Banii mei se aflau efectiv *(parat)* la Constantinopol şi trebuiau să fie vărsaţi.

I-am răspuns că aceste ⟨condiţii⟩ ar fi pentru un napolitan sau un falit,
fol.289 care ar vrea să fie ajutat // cu orice preţ... Eu m-am roşit tot când am citit propunerile, pe care nu mi le-aş fi închipuit nicicând decât în comedia *Avarului* lui Molière. I-am mulţumit însă pentru prietenia sa leală, fiind pe deplin lămurit. Scholten, căruia îi zisesem să meargă la el să se informeze despre aceste tratative, a sosit acolo tocmai când acela ⟨secretarul⟩ primea răspunsul meu ironic atât de potrivit. A fost foarte întristat, căci era şi el interesat îndeosebi în această tranzacţie. Nu a mai îndrăznit după aceea să-şi ia rămas bun, deşi făgăduise a o face.

924

Kodrikas se numea acest om cinstit.

925

Mihmandarul meu era de o specie încă şi mai bună, căci m-a asigurat, la Câmpina, că voi ajunge uşor în două zile la Braşov. Aşadar, am sosit la apusul soarelui la Sinaia şi în ziua următoare, dar *după ora 8*[45], în Braşov. Trăsurile mele au sosit abia în ziua de 19, când eu eram sosit încă din ziua de 17. Dar nici eu nu i-am dat un ban drept bacşiş *(Pachit?)* şi am raportat faptul domnului. //

fol.290 *11, decembrie* 926

Deşi Ratib Effendi a plecat în ziua de 9 din Bucureşti şi a mers pe un drum mai apropiat, a sosit totuşi odată cu mine, care plecasem în ziua de 12

---

[43] Unul din însoţitorii lui von Götze.

[44] Text neclar: ... *Und geschahe hier unter dem Fürsten, was den Gefallen anbetraf gewis mehr herein von mir genug mir wäre es deswegen honorabler gewesen*... etc. (După altă citire, în loc de *honorabler* se propune *convenabler).*

[45] Vezi în textul variantei A afirmaţia din *17 decembrie*, că a sosit la Braşov abia *la ora 7!*

din Bucureşti şi petrecusem 3 zile în Braşov, ajungând ca şi mine în ziua de 24 în Sibiu.

927

O leacă mi se pare că aceasta este o cinstire hotărât prea mare. S-a tras cu tunurile cetăţii, când a venit Ratib Effendi.

928

Pe lista pe care a trimis-o Ratib Effendi şi care va fi atârnată în original aici sau altundeva sunt scrise pentru fiecare zi 50 de bucăţi de vânat, deşi turcii nu mănâncă vânat. Este doar spre a-l da la vânzare.

929

Guşa turcească purcede cu tainul său, precum cu un miracol şi din contra, a le da ⟨tainul⟩ este nimica toată pentru pretenţiile lor.

930

Scholten, care crede orice, susţine că ar fi cumpărat[46] pentru 30 000 de piaştri, parţial însuşi el la Bucureşti. //

931 fol.291

60 de trăsuri cu 6 cai îi sunt necesare lui Ratib Effendi.

932

Fără cele 4 carete de Curte ce au sosit de la Viena şi caleştile sale.

933

165 de persoane are cu sine.

934

În mijlocul lui decembrie, am văzut în Ţara Românească copii de ţigani şezând goi puşcă în faţa uşii.

935

Aşa este şi în Transilvania, Banat şi Ungaria cu femeile. Ele poartă pe ele doar cămaşa, în spate şi în faţă atârnă doar o bucată în patru colţuri cu franjuri *(Franzen)*, aşa că din amândouă părţile se vede cămaşa. Aceasta, împreună cu cele două bucăţi amintite, trece doar cu două sau trei degete peste genunchi (!). În picioare poartă cizme, aşa că oricând poate fi văzută o parte

---

[46] Subiectul subînţeles este: Ratib Effendi.

de pulpă goală. Să nu creadă cineva că este cu putinţă ca oamenii să poată să îndure aşa ceva. Argaţii sunt şi ei goi. Ei poartă un cojoc păros. //

fol.292 936

Fetele tinere merg cu capul gol. Lucrul pare ciudat. Majoritatea fetelor burghezilor, de pildă, la Pesta, poartă blănuri, ca şi grecii, căptuşite cu blană de iepure alb. Această ⟨îmbrăcăminte⟩ este bine chibzuită şi călduroasă, dar apoi capul gol scos afară, ai crede că fruntea trebuie să îngheţe, ceea ce se poate şi întâmpla uneori.

16 decembrie 937

Sinaia se află la 9 ore precis de Braşov şi 6 ore de Timiş[47].

938

Timişul este „ein Palaska" (?). Ai suit o bună bucată de vreme pe urcuş de munte şi numai acolo treci de vârful cel mai înalt. Ceva mai înainte dai de râul care curge spre tine. Chiar lângă Timiş izvorăşte râul Timiş care apoi curge într-una spre Transilvania.

939

De jur împrejur austriecii au tăiat toată pădurea în războiul de faţă, căci cred că turcii au exportat [lemnul]. Cel puţin a fost aici o afacere. Venind de
fol.293 la Bucureşti, pe stânga, // lângă „Palaska", foarte aproape, chiar aproape de tot, se află o înălţime astfel dominată. Numai că austriecii cunosc pe cinstiţii „Domuzrar" (?)

940

Chiar după Timiş dai de un „Konpolt" (?), apoi de muntele foarte prăpăstios şi repede la coborâre. Totuşi nu se opune nimic la suiş. Doar că, încă de partea cealaltă a ⟨muntelui⟩ Sinaia, începi treptat să cobori, aşa că acest ultim povârniş este totuşi foarte prăpăstios pentru mine.

Îndată sus la Timiş se deschide văgăuna şi ai o privelişte minunată asupra Transilvaniei înăuntrul său, astfel că poţi vedea munţii de la graniţa de nord a Transilvaniei. Şesul este împodobit cu grupuri de munţi. Văzduhul nu era de o claritate desăvârşită, deşi a apărut soarele, altminteri dacă te-ai afla acolo pe un munte şi ai putea privi liber de jur împrejur, fără a fi nevoie de acea văgăună, hotărât că priveliştea ar fi o vedere minunată.

942

Cam la o oră de la Timiş, te mai afli în munţi, apoi eşti în şes. De cum eşti aici, te întorci cu totul spre stânga înapoi, ca să mergi la Braşov care e la încă două ore de acolo. //

---

[47] *Temeschi*, Timişu de Sus şi de Jos, localităţi componente ale oraşului Predeal, jud. Braşov.

943 fol.294

Braşovul are o poziţie neobişnuită. Între suburbii şi chiar în mijlocul său se ridică munţi izolaţi, printre care uneori nici nu poţi străbate. De o parte se află lipit de piciorul muntelui, înghesuit în spinarea muntelui, încât este aproape *à pic* (vertical), iar sus este o capelă.

944

De o parte se află cu totul „retendirt" (retras?) un fort. Dar pare să constea doar din zidărie şi tunuri.

945

Dar se află o cetate şi jos, cu ziduri puternice şi şanţuri, înainte chiar de a ajunge în oraş. Cum era noapte, şi a doua zi a fost aşa multă ceaţă, nu am putut să o observ bine.

946

Kronstadt este numit de turci şi acolo în Ţara Românească şi aici înăuntru: Braşov. Dar de unde a luat *der Windhund* Zaroni numele de *Brassó*, nu pot pricepe, căci nu l-am auzit niciodată numit astfel (!)

947

Wolkenbach (Vulcan)[48] şi nu Wolkendorf de pe hartă se află la o oră de Braşov, un sat frumos săsesc. //

948 fol.295

„Zaydern"[49] (Codlea), la două ore de Braşov, se află la dreapta.

949

„Wadein"[50] (Vlădeni) este la trei ore de Codlea.

950

De la Codlea la Vlădeni, drumul devine mai muntos, un drum păcătos, adânc şi desfundat.

951

De la Vlădeni la Şercaia[51] sunt patru ore, având de trecut un munte îngrozitor, lung, desfundat, care nu era de trecut, începe curând după Vlădeni

---

[48] Sat şi comună, jud. Braşov.

[49] Forma corectă: *Zeiden*, oraş, jud. Braşov.

[50] Sat, comuna Dumbrăviţa, jud. Braşov.

[51] *Serkan*, sat şi comună, jud. Braşov.

şi merge până la Perşani[52], care se află la piciorul său, cam la o oră de Şercaia.

952

Acest munte rău mai este şi nesigur din cauza tâlharilor; de aceea am şi obţinut escortă de la Codlea şi am rămas pe lângă trăsuri, până ce le-am trecut pe toate pe întuneric şi, spre ora 9, am sosit la Perşani, ⟨încheind⟩ (?) drumul supărător cam la ora 11.

953

Vlădeni este un sat frumos acolo.

954

Perşani este un sat bun românesc. //

955

fol.296 Şercaia este de asemenea un sat frumuşel.

22 decembrie 956

Făgăraşul este un loc pasabil, cu un castel pătrat fortificat, care are bastioane plane italieneşti. Oamenii sunt o seamă de fiinţe infame (!) Drumul de la Şercaia trece pe aici.

23 decembrie 957

Între Avrig[53] şi Bradu[54], care stau faţă în faţă, treci Oltul pe o plută. Râul nu este prea lat, dar pare că se revarsă mult la apă mare.

958

De la Şercaia încolo, vezi mereu valea cea lată prin care curge Oltul.

959

La stânga de Braşov, spre Sibiu, trebuie să se afle un munte puternic de soiul Alpilor. Din cauza ceţii, eu nu l-am putut vedea. Doar pe seară, pe drumul de la Făgăraş spre Bradu, puteai vedea jumătatea de sus a munţilor, când s-a mai luminat. Erau exclusiv munţi stâncoşi, în felul celor tirolezi.

960

„Giresau" (Bradu) este un sat frumos nemţesc.

---

[52] *Perskan*, sat, comuna Şinca, jud. Braşov.
[53] *Freck*, sat şi comună, jud. Sibiu.
[54] *Giresau*, sat, comuna Avrig, jud. Sibiu.

961

Drumul de la Făgăraş la Bradu este neted, întrucât este valea pe care curge *(„Cottagirt"?)*[55] Oltul. Nu dai de nici un munte. //

24 decembrie 962 fol.297

De la Bradu la Sibiu nu dai de asemenea de nici un munte.

963

La o jumătate de oră dincoace de Sibiu ajungi la Şelimbăr[56], un sat asemenea unui orăşel.

964

Sibiul a fost odinioară capitala (!) Acum au fost mutate la Cluj Tribunalul şi Dieta *(die Dicasteria und Tandssitze).*

965 a

Sibiul este un fel de cetate cu şanţ, cu[57] val şi cu bastioane şi îşi anexează o parte din locuri prin ziduri.

965 b

Este un orăşel considerabil.

966

Hanul „Casa Împăratului" este foarte bine plănuit. Este acolo o sală cu o galerie de seama căreia nu găseşti o alta la Berlin.

967

Drumul de la Sibiu la Mag[58] trece peste un munte înalt şi prăpăstios care aproape că nu e de trecut. Îndată mai jos de munte se află Mag, care este la o poştă de Sibiu.

968

La două ore de Mag se află „Klein Pollen", care este Apoldul[59] de pe hartă. Celălalt Apolt[60] însă este greşit situat. //

---

[55] *Indem ist er und den Alt cottagirt Grund (??)* (Vezi şi mai sus însemnarea 958).
[56] *Shellenberg,* sat, comună suburbană, municipiul Sibiu, jud. Sibiu.
[57] Urmează aici cuvintele: *mit unter mit* (??) Să fie cumva: *mit unterem* (Wall)?
[58] *Magh,* sat, comuna Sălişte, jud. Sibiu.
[59] *Apolt,* Apoldu de Sus, comuna Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.
[60] *Apoldu de Jos,* sat şi comună, jud. Sibiu.

fol.298 969

Mai merge o altă cale de la Sibiu spre Miercurea[61] ⟨Sibiului⟩, peste Apoldul ⟨Mare⟩, care este mai bună decât drumul de poştă de mai sus.

970

Miercurea este la două poşte de Sibiu.

971

De la Mag la Miercurea este cale de o poştă. Drumul este bunişor.

972

Miercurea ne înfăţişează un târguşor. Sunt numai nemţi şi oameni foarte buni.

28 decembrie 973

Apa care începe încă înainte de Miercurea şi merge la Sebeş[62] se numeşte Secaş *(Sekasch).*

974

Sebeş este de asemenea un târg. Drumul de la Miercurea într-acolo mai este suportabil.

29 decembrie 975

Orăştie[63] este un târg cu un han bun, acolo unde este casa de poştă, şi se numeşte „fabrica de bere". Drumul de la Sebeş încoace este deosebit de prost.

30 decembrie 976 a

Am venit de la Orăştie de-a dreptul spre Vinţ care pe hartă se numeşte Alvinţ (Vinţu de Jos)[64], mergând mereu peste pajişti de-a lungul Mureşului, lângă care se află aproape Vinţul şi astfel spre Deva, drumul obişnuit trece peste munţi şi este muntos şi rău. //

fol.299 976 b

Vezi de departe castelul fortificat de la Deva, întrucât muntele este năruit. Este un castelaş seniorial, care este desigur *„ein antear"* (?) ca acela de dincolo de Mureş, la jumătatea drumului de la Orăştie la Deva.

---

[61] *Russmark,* sat şi comună, jud. Sibiu.

[62] *Muhlenbach,* oraş, jud. Alba.

[63] *Szaswaros,* oraş, jud. Hunedoara.

[64] *Alvins,* sat şi comună, jud. Alba.

977

Acest castel trebuie să fi fost foarte tare pe vremèa sa. La picioarele sale se află târgul Deva.

1 ianuarie 978
1792

De la Deva la Dobra[65] este un munte destul de înalt şi abrupt, dar de care treci în scurt timp peste un teren ieşit în afară care merge de-a lungul Mureşului, pe care altminteri trebuie să-l urmezi până la Dobra.

2 ianuarie 979

Dobra este un târg.

980

De la Dobra îndată, chiar în spatele staţiei de poştă Coşeşti[66] – care este doar o staţie de poştă proastă şi unde cu puţin înainte părăseşte Mureşul – începe un munte foarte înalt, lung, abrupt, aproape de netrecut. // Pe culmea fol.300 cea mai înaltă trece hotarul Banatului. Dar chiar dacă s-a menţinut aproape pe tot drumul, pe munte el era fără rost *(grundlos)*.

981

Acest munte te aduce în teritoriul râului Recaş, îndată ce te întorci de parte aceasta a ⟨staţiei⟩ Coseşti, în stânga Mureşului, teritoriu cu mult mai frumos ca în celelalte locuri; pe lângă aceasta, eu cred, şi trebuie desigur să fie aşa, că întreaga această regiune de pe stânga este mai înaltă. Trăsura cea sură a ajuns abia noaptea la ora trei în Coşava[67], care se află doar la 2 poşte aproximativ de Dobra.

982

La un sfert de oră de partea acesta a Coşavei începe muntele să scadă mult, îndeosebi la început, şi, deşi curg apele până la Făget şi la câmpie, trebuie ⟨totuşi⟩ ca regiunea în întregul ei să fie mult mai înaltă decât valea Mureşului.

983

Coşava este un biet sat românesc, dar are un han bun.

984

Făget[68], nemţi, drumul este bun şi lat, ca şi mai departe şi-n jurul Coşavei. //

[65] *Dobra,* sat şi comună, jud. Hunedoara.
[66] *Czöczed,* sat, comuna Lăpugiu de Jos, jud. Hunedoara.
[67] *Kaskewo,* mai jos Kaschewo, sat, comuna Curtea, jud. Timiş.
[68] *Fasjet,* sat şi comună, jud. Timiş.

fol.301 *4 ianuarie* 985

Băşeşti[69] la o poştă de Făget, un biet sat românesc.

986

Drumul spre Băşeşti e bunicel. Dar de acolo spre Lugoj, la o oră de acesta, începe muntele Lugojului atât de lung şi tot pieptiş, care se termină aproape de tot în faţa Lugojului şi, îndată înainte de Lugoj, mai scade puţin.

987

Becicherecu Mic[70], „Csodat"[71], Comloş[72] sunt sate noi etc.

988

Mocrin[73], ⟨sat⟩ nenorocit *(schlecht),* nu face ca loc de popas.

989

Canişa Mică[74], chiar la Tisa. Acolo e un prea frumos han. Aici te laşi trecut peste Tisa.

⟨De la Giurgiu la Timiş⟩[75]

Varianta C

fol.275

889

Giurgiu ⟨sunt descrise fortificaţiile exterioare⟩

890

Am vrut să vizitez cetatea ⟨Giurgiu⟩, întrucât mi s-a spus că se poate vizita chiar oraşul pe dinăuntru. Ienicerii erau de pază acolo. Cum îmbrăcasem azi pentru prima oară uniforma prusiană, mi-a zis unul de acolo că nu se poate... [Gata să iasă un incident între un tânăr ienicer şi unul dintre însoţitorii lui von Götze, desemnat cu necaz de el ca „mein petit maître Scharlatan"...].

---

[69] *Bochas, Boschas,* veche denumire a satului Begheiu Mic, comuna Făget, jud. Timiş.

[70] *Klein Beschkerek,* sat şi comună, jud. Timiş.

[71] Neidentificat.

[72] *Comlos,* Comloşu Mare, sat şi comună, jud. Timiş.

[73] *Mokrin,* localitate în Iugoslavia.

[74] *Klein Kanischa,* localitate în Ungaria.

[75] Ibidem. Textul ocupă p. 726 şi urm. din transcrierea dactilografiată şi paginile 275–279 din microfilm. Acest fragment se referă tot la călătoria din dec. 1791, redată aici după *Jurnal* şi după textul paralel în paginile precedente. În microfilm, el precede textul paralel.

891 fol.277

Am trimis pe cineva să meargă înăuntru la Gogem paşa, dar vezi ce popor prost! A lăsat să vină mihmandarul, s-a scuzat mult că erau aici aşa de mulţi germani, aşa a binevoit să spună atunci, şi ca să nu o iau în nume de rău, a trimis salutul său şi complimentele sale, împreună cu o cafea, pe care mi-au fol.278
adus-o chiar oamenii săi, şi a fost un fel de solemnitate care m-a costat un bacşiş de 3–4 ducaţi. //

892

La 10 ore de Bucureşti, primul meu cvartir de noapte a şi început să devină terenul muntos, aşadar, şesul Ţării Româneşti nu este prea mare şi se întinde doar pe o distanţă de 20 de ore de la Dunăre.

893

La Câmpina[76] sunt de acum munţi în toată legea şi aici se află ocna *(Okna),* unde se taie sare şi unde răufăcătorii sunt osândiţi la extragerea sării.

894

Mai înainte de Câmpina se află trei izvoare din care ţâşneşte ţiţeiul în cantitate apreciabilă.

895

Câmpina este un orăşel în care este şi o mănăstire devastată[77].

896

Acolo poţi vedea foarte bine muntele „Sinai"[78]. Muntele „Sinai" este un exemplar tipic de Alpi stâncoşi, foarte abrupt şi acoperit cu zăpadă.

898 a

Mai jos de el, se află o mănăstire, dar cu totul devastată. Aici mai sunt fol.279
doar puţine case. //

898 b

Cam la 2 ore de Câmpina, începi să sui pe munte. Treci de 10 ori Prahova *(Prava)* cruciş şi curmeziş. Acest râu trebuie să fie foarte repede, căci, deşi pe atunci era mic şi am putut să trec prin el, avea totuşi o albie foarte lată, de unde puteai vedea că el putea să pricinuiască mari distrugeri. Mergi de-a lungul lui până la Timiş[79].

---

[76] Oraş, jud. Prahova.

[77] Biserica Sf. Nicolae, fostul schit Slobozia, ctitorit, la 1714, de popa Preda, fiul postelnicului Pătraşcu din Câmpina.

[78] De fapt, Bucegii. Nume datorat mănăstirii Sinaia închinate de spătarul Mihai Cantacuzino muntelui Sinai, cu prilejul pelerinajului său la Ierusalim împreună cu mama sa, domniţa Elina.

[79] *Temesch.* Timişu de Jos şi de Sus, localităţi componente ale oraşului Predeal.

Acest drum este unul din cele mai anevoioase, mai primejdioase şi mai înfricoşătoare pe care le-am urmat vreodată. Mai întâi, atât de prăpăstios, încât este o minune cum au putut caii să meargă până sus. Odată sus, coteşte foarte în scurt, merge de-a lungul Prahovei, care curge pe sub un turn foarte povârnit, din care, când priveşti în jos, te cutremuri.

Excerpte[80]

Fragmentul A

[De la Orşova Nouă la Rusciuk]

[octombrie 1790. Von Götze se înapoiază de la Berlin. La 8 octombrie este la Timişoara, la 9 la Lugoj, la 10 la „Teregova"[81] la 12 noaptea]

fol.267 luni 11 octombrie

Până la Orşova Nouă. Acolo, în cetate, unde dl general Hahn (vezi portretul său alăturat aici)[82] m-a încartiruit într-un coteţ de câine.

marţi 12

Am plecat a doua zi pe la 12 ½ cu boi, deşi dl. măgar le-a făcut rost celorlalţi, în alte împrejurări, de cai până la Cerneţi, înainte de care, la jumătate de milă, mi s-a stricat roata de dinapoi a căruţei cu coviltir şi a mai trebuit să
fol.268 stau afară tot timpul acesta; deşi plecasem la 12 ½ // de la Orşova Nouă[83], am ajuns în Cerneţi[84] abia pe la 11 noaptea, pentru că am întâlnit clipă de clipă căruţe de transport, unde trebuia mereu să mă opresc, şi carele trase de boi nu merg prea iute.

octombrie **1790** miercuri 13

A trebuit să rămân aici din cauza roţii. Dimineaţa am fost cu gazda mea la cetatea Severin şi la podul lui Adrian (!)[85].

---

[80] Urmează o serie de excerpte dintr-o călătorie anterioară a lui von Götze, ce se înapoia din Berlin la tabăra turcească în octombrie 1790. Deşi anterioare călătoriei din decembrie 1791, au fost redate separat aici din cauza caracterului lor discontinuu (p. 303–304 dactilografiate, fol. 267–269 din microfilm).

[81] *Tarnezova,* sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

[82] În textul original este desenat aici un cap de măgar.

[83] *Neu-Orsowa* este numele dat cetăţii turceşti de la Ada Kalé.

[84] *Czernetz,* sat component al comunei suburbane Şimian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi.

[85] *Hadrianchen Brücker.* Eroare pentru Traian.

joi 14

După amiază, pe la ora unu, am pornit în sfârşit până la Iablaniţa[86]. Dar trăsura a doua avea caii atât de păcătoşi, încât a doua dimineaţă se mai aflau la jumătatea drumului de la „Benchkova"[87] la Iablaniţa, la al doilea urcuş înalt. De aceea m-am înţeles cu Schmid şi Liers şi am lăsat amândouă trăsurile în urmă şi am pornit spre

vineri 15

Craiova. Trăsurile au sosit abia la 12 noaptea. Am fost găzduit la fostul caimacam, clucerul Buzescu[88], care m-a primit foarte bine şi cu multă prietenie.

sâmbătă 16

Spre „Latia"[89]. Căruţele au sosit iarăşi abia după miezul nopţii.

duminică 17

Deşi poruncisem caii pentru ora 5 dimineaţa, nu au sosit decât pe la 8, căci oamenii din sat erau „turkische Leute". Când i-am plătit hangiului toate cheltuielile şi i-am dat şi bacşiş, a mai avut pretenţii. Înainte de a trece râul, s-a făcut 9 ½. M-a mai convins căpitanul de arnăuţi că trebuie să urmez un alt drum, aşa că azi toată ziua am tot umblat, iar la 1 noaptea, eram mai aproape de „Latia", // decât fusesem de la staţia precedentă. Am sosit abia la ora 4 din fol.269
noapte la Piatra[90].

octombrie luni 18
1790

Tocmai când am vrut să mă sui în brişcă *(cariole)* a venit un om trimis de personalul meu să anunţe că pe drum, după Dorobanţu[91], s-a rupt din nou o roată. Aceasta este a patra roată ce se rupe la trăsura luată acum. Eu însă nu mi-am folosit niciodată în întregime bagajele mele şi am mers până la Pietroşani[92].

marţi 19

Am mers până la Dunăre şi de acolo pe apă până la Rusciuk.

---

[86] *Jablonitza,* sat, comuna Padina jud. Mehedinţi, la sud-est de Cerneţi. A nu se confunda cu Ialomiţa, sat şi comună, jud. Caraş-Severin, de la nord-vest de Mehadia.

[87] Neidentificat.

[88] *Caimakan Klütscher Busesko.* Probabil clucerul de arie Ioniţă Buzescu (m. 1805), întâlnit în această dregătorie la Craiova, în 1776 şi 1789. Nu ştim să fi fost caimacam al Craiovei.

[89] Numirile de „Latia" şi „Latin" apar în text într-un mod destul de neclar în legătură cu Oltul. Vezi mai departe, în acest sens, însemnările din cursul drumului din Banat până la Giurgiu.

[90] *Kiatra,* sat şi comună, jud. Teleorman.

[91] *Taraban,* sat, comuna Crângeni, jud. Teleorman.

[92] *Pietrochan,* sat şi comună, jud. Teleorman.

Fragmentul B

⟨De la Orşova la Giurgiu⟩[93]

⟨Fragment din 12 octombrie 1790⟩

fol.797 [Este descrisă poziţia strategică de la Orşova Nouă şi Orşova Veche. Lucrările făcute de austrieci, pe care acuma le dărâmă. Amănunte despre cucerirea fortului Elisabeta etc.]

fol.798 154

Între Orşova Veche şi cea Nouă este un sfert de milă depărtare.

155

Drumul de la Mehadia la Jupalnic[94] este fatal, căci merge de-a lungul Cernei şi este adesea foarte prăpăstios.

156

În regiunea Porţilor de Fier *(Demis Capi!)* sunt foarte mulţi trandafiri sălbatici, de o mărime deosebită. Am văzut acolo pe unul de o grosime cât
fol.799 amândoi pumnii mei unul lângă altul. Era lung de un picior şi ½, apoi // se împărţea tulpina. Ramura principală mai continua de acolo, lungă cât 2–3 picioare şi groasă cât un pumn sau mai bine.

157

Demis Capi (!) sau Porţile de Fier este regiunea Dunării, unde nu poţi trece decât atunci când apa este mare. Se află aşa cum o descrie Lauterer[95]. Auzi de departe vuietul apei. Stâncile stau de-a curmezişul Dunării, de la un mal la altul.

158

În acest Demis Capi (!) se prind mulţi moruni, lungi cât un om şi jumătate şi laţi şi groşi cât un cap de bou.

159

Lauterer este numele aceluia ce a întocmit harta de navigaţie a Dunării...

---

[93] Fragment oarecum paralel cu cel precedent. Ocupă în textul dactilografiat paginile 419–422, în microfilm filele 799–801. Numerotarea însemnărilor merge de la 154 la 161 şi 259–260.

[94] *Schupach*, sat desfiinţat, înglobat la oraşul Orşova, jud. Mehedinţi.

[95] Vezi descrierea ţărmului Dunării în volumul de faţă.

160

12.oct. 1790 Aproape că am uitat // numele măgarului grosolan care era comandantul Orşovei ca să-l însemn aici. Îl cheamă Hahn[96]. fol.800

161

Acest măgar este supărat pe mine pentru că am redat turcilor[96 bis] fortăreaţa unde fusese atunci numit comandant. Era atât de înăcrit de acest fapt, încât şi-a manifestat necazul chiar faţă de oamenii mei.

....

⟨Giurgiu⟩[97] fol.801

259

Austriecii au asediat Giurgiul 8 zile, stabilind baterii şi făcând tranşee. Au fost întotdeauna puţine trupe înăuntru. Acolo comanda un sultanin ⟨de origine⟩ tătar. În acea vreme, Celebi, aga de Rusciuk, a scris şi marelui vizir[98], cât şi la toate oraşele dimprejur, în care erau soldaţi, ca să-i trimită, şi cum veneau, îi trimitea Celebi încoace.

260

[Este povestit un fel de duel singular între austrieci şi turci, apoi se pornesc şi ceilalţi din cetate, atacă pe atacanţi, capturează bateriile austriecilor, îi pun pe fugă...] etc. Celebi aga, căruia i se atribuie această acţiune, nici nu a fost de faţă... Acolo unde sunt ostaşi tătari nu se încuie porţile...

Fragmentul C

⟨Fragmentul despre Mavrogheni⟩[99] fol.803

270

Despre decapitarea lui Mavrogheni[100] sunt diferite versiuni. Toate sunt probabile. Se va vedea cu vremea care este cea adevărată.

---

[96] Vezi mai sus nota 81.

[96 bis] În calitate de mediator al regelui Prusiei în cadrul discuţiilor încheiate mai târziu prin pacea de la Şiştov (24 iulie 1791).

[97] Deşi urmează în continuare pe fila 801 a microfilmului, însemnările 259 şi 260 reprezintă un adaos ce trebuie integrat în alt loc. Este notată marginal data de 19 octombrie 1790, precum şi indicaţia că această informaţie se datoreşte voievodului tătar ce a participat la acţiunea de la Giurgiu.

[98] Şerif Hasan paşa Rusciukli, mare vizir otoman (16 aprilie 1790–13 februarie 1791).

[99] Fragmentul de faţă ocupă paginile 424–426 din textul dactilografiat şi filele 803–806 din microfilm. Data notată marginal este 19 octombrie.

[100] Această execuţie a avut loc în iunie 1790, în lipsa lui von Götze, plecat la Berlin. La înapoierea sa, în octombrie, el culege amănuntele de la diferiţi informatori, ca cei din Cerneţi şi Craiova, şi încearcă o serie de presupuneri proprii.

fol.804 19 octombrie 1790 *Informaţie de la un evreu din Giurgiu*

1)Mavrogheni a abuzat de favoarea pe care o avea la Înălţimea sa şi şi-a făcut duşmani pe toţi boierii, pe care i-a tratat rău. A exilat pe mulţi, dintre care cu unii am vorbit la Craiova. Ei spun, şi grecii ⟨susţin⟩ că a făcut aceasta pentru ca să-şi însuşească întâietatea avută de ei. El şi câţiva alţii spun // că aceia sunt nişte trădători, care voiau să-şi trimită banii şi lucrurile de preţ austriecilor. El a aflat aceasta, s-a făcut stăpân îndată[101] pe aceste bogăţii şi le-a păstrat pentru cheltuielile războiului. Cum acum trebuie să se facă pace, ei s-au plâns împotriva lui; între alţii unul care se numeşte „Ikaraky"[102] ar fi extorcat acest lucru de-a dreptul cu forţa alături de ei.

2)Iarăşi, ce spun alţii. El ar fi trimis scrisori în Ţara Românească, precum că după 8 luni, când va fi terminat armistiţiul şi se va fi făcut pacea, el va fi iarăşi hatman[103] (?!). Acest lucru l-a aflat marele vizir[104] şi, cum acest lucru nu trebuia încă să se ştie, a pus să fie gâtuit (?) *(strepulieren* = strangulare?).

3) Motivul acesta pare cel mai probabil. Ca domn al Ţării Româneşti, el este în hotar cu Turcia şi îndeosebi la Giurgiu, care este la Dunăre. Dar marele vizir actual este paşa de Rusciuk. De aceea i se şi spune Rusciukli. El are multe moşii şi se bucură de un bun renume în toată regiunea aceasta. Pe fratele acestuia, adică pe Celebi Aga, Mavrogheni l-a tratat cu dispreţ, făcându-l „bestie". Turcul nu este iertător. Vizirul, care şi dinainte era duşmanul lui, a dat ascultare fratelui său, // care nu putea să-l ierte

fol.805 4)Sau poate să mai fie că:

a) Austriecii şi ruşii sunt foarte porniţi contra lui, pentru că a condus bine războiul. Şi acum turcii vor să şi-i facă prieteni pe amândoi. Acesta este darul pe care i-l fac turcii.

b)Un asemenea domn trebuie să plătească două milioane când este făcut domn. Poate deci ca să fie motivul acesta: de a apuca aceşti bani.

271

Destul ⟨despre aceasta⟩. Am băgat de seamă încă din Vidin că el se clatină. La început nu am crezut să fie aşa întrucât Mavrogheni era prieten cu Iusuf[105]. Şi acesta prieten cu marele vizir. Deci credeam că aceasta nu s-ar face de hatârul lui Iusuf.

---

[101] Notă marginală: *la Cerneţi*, pentru locul de unde i-a venit informaţia. Din alte locuri ale *Jurnalului*, vedem că este informat de maestrul poştei din Cerneţi.

[102] Neidentificat. Poate Gherachi? Au fost doi boieri postelnici, Costache şi Alexandru Gherachi, foşti caimacami ai Craiovei între 1786 şi 1787.

[103] Notă marginală: *la Craiova*, referindu-se la cele aflate de la boierii întâlniţi acolo, în frunte cu clucerul de arie Ioniţă Buzescu.

[104] Şerif Hasan paşa Rusciukli (vezi nota 98).

[105] Hogea Iusuf paşa, fost mare vizir otoman (25 ianuarie 1786–28 mai 1789) şi succesor, din nou ca mare vizir (27 februarie 1791–4 mai 1792), al lui Şerif Hasan paşa Rusciukli, ucigaşul lui Mavrogheni, care a pierit la rândul său, executat.

272

⟨Turcii⟩ au procedat totdeauna în chip necugetat. Puteau să-l mazilească, dar nu altceva, căci a condus bine războiul. Aceasta nu dă un exemplu bun sau vreo încurajare.

273

L-au chemat (?) *(bevelet?)* la marele vizir. Cam la o depărtare de 8 ore de aici, în fața unui sat[106], i-a ieșit înainte Celebi Aga, căruia îi sosise un firman împărătesc ca să trimită capul lui Mavrogheni la Constantinopol și l-a întâmpinat cu 600 de oameni. Mavrogheni avea tot // atâția, dar erau numai turci. Celebi Aga a trimis la toate căpeteniile lor, ca Deli Bacha, Tufekci Bachi etc., întrebându-i dacă vor să respecte firmanul împărătesc, pe care-l avea. În cazul acesta, ei trebuie să treacă la dânsul cu trupele lor. Ceea ce s-a și făcut. Mavrogheni a rămas singur, și ⟨Celebi⟩ a pus să i se taie capul.

[Informații de la] Voievodul [tătar] fol. 806 19 oct. 1790

274

Acest Celebi Aga este fratele mai mare al marelui vizir. Este capugi bași și mare imbrohor al împăratului.

Fragmentul D

⟨Însemnări din cursul drumului din Banat până la Giurgiu⟩[107]

[Însemnări răzlețe despre configurația terenului de la Recaș și Chizătău]

82 fol. 806

Femeile, aici în Banat, nu poartă decât ⟨un veșmânt ca⟩ o cămașă, iar pe deasupra niște bucăți[108] de un material solid, una în față și alta în spate, asemenea cu acela folosit de oamenii comuni drept față de masă. Și aceste două șorțuri lasă să se vadă // cămașa din amândouă părțile. În jos atârnă niște franjuri lungi de o șchioapă.

fol. 807 9 octombrie 1790

83

Tot așa poartă și femeile din partea de jos a Ungariei, pe unde mi-am urmat drumul prima oară.

84

La fel și în Țara Românească, dar aici nu mai sunt franjuri.

[106] Biela, lângă Vidin, în Bulgaria.

[107] *Ibidem*. Corespunde la paginile dactilografiate 435 și urm. și a celor din microfilm 806 și urm. Începând de la fila 818, mai apare încă o numerotare în fruntea mențiunilor de la 170 încolo.

[108] *Lappen* care înseamnă: cârpe, petice.

85

În toate aceste trei regiuni, iarna şi vara ele umblă desculţe, şi când vin din zăpadă şi ger în coliba lor, îşi apropie picioarele de foc şi de aceea picioarele lor sunt roşii şi arse.

86

Harta este foarte exactă după Griselini[109], de la Timişoara până la Recaş[110]. Drumul merge aşa cum l-am desenat.

87

Pământul este mai gras de la Timişoara până la Recaş.

88

Cursul de apă care vine de la Timişoara este un canal.

....

90

Şi aici pământul este gras până la Chizătău[111].

91

De la Chizătău la Lugoj începe pământul să fie mai slab *(leichter).*

92

fol.808 9 octombrie 1790 Chiar în faţa Lugojului dai de Timiş // şi ceva mai înainte de un canal de ecluză, unde foarte aproape se află o mare ecluză.

93

De la Chizătău până la Lugoj duce o şosea, probabil ca drum pentru iarnă, căci este mult înălţată.

94

[În Lugoj nu este decât un han ca lumea, care aparţine dnei contese general Soro[112]. Urmează explicaţia unor desene despre configuraţia terenului, cu referire la harta lui Griselini[113] şi la confruntarea acesteia cu „harta cea mare", precum şi cu fortificaţiile de la Orşova Nouă şi de la Fortul Elisabeta].

---

[109] Vezi descrierea Banatului în volumul X_1 al colecţiei de faţă. Autorul urmăreşte verificarea hărţii pe teren.

[110] *Rikatschi,* sat şi comună, jud. Timiş.

[111] *Kisetan,* sat, comuna Belinţ, jud. Timiş.

[112] Era comandant militar al Banatului, cu reşedinţa la Timişoara. Ca atare, apare în relaţiile mai multor călători din volumul de faţă. În text numele este redat greşit: *von Saren* (!)

[113] Vezi relatarea sa în volumul X_1 al colecţiei de faţă.

98

La Căvăran[114], Timişul este foarte aproape de sat şi chiar la mal încep munţii, încât aproape că poţi să debarci în sat din luntre. fol.809

100

De la Lugoj la Sacu[115], pământul este gras. //

102 fol. 810
10 octombrie

De la Sacu la Caransebeş, pământul devine mai slab.

103

Aş vrea mult să ştiu unde şi-a găsit împăratul[116] un loc de tabără la Sacu, căci acolo nu este nici un fel de loc plan şi, dacă s-a încumetat să se aşeze acolo, ar fi putut să găsească în faţa defileelor locuri mai favorabile, ca să se ferească de înaintarea turcilor.

104

Terenul este mai larg până la Caransebeş.

109

Ceea ce se numeşte în Banat „Cheia" este, începând de la Slatina[117] în jurul Teregovei, un defileu rău întotdeauna. Dacă eşti // la 2 000 de paşi de Slatina încep deodată munţii, care încă de la Chizătău s-au tot strâns împreună tot mai mult ca să se împreuneze, şi amândouă povârnişurile masivelor sunt atât de apropiate, încât, pe de o parte, Timişul împinge puternic drumul spre munte, şi acesta se repede spre muntele din faţă, aşa încât drumurile sunt aici atât de înguste că nici o trăsură nu poate face loc alteia. Munţii de amândouă părţile nu pot fi trecuţi decât sus de tot. Dar mulţi au mai multe culmi, unele – dar puţine – sunt aproape verticale *(à pic)*. Este o trecătoare printre toate acestea, unde ⟨munţii⟩ par că atârnă de sus *(überhabgen)* în toată legea. Drumul urmează de-a lungul Timişului ba pe sus, ba pe jos şi, atunci când eşti sus, vezi Timişul *à pic* sub picioarele tale.

fol. 811
10 octombrie

110

Şi aici au lăsat austriecii pe turci să-şi croiască drum.

112

În Chei traversezi de două ori Timişul. //

....

[114] *Caveran,* veche denumire a satului şi comunei Constantin Daicoviciu, jud. Caraş-Severin.

[115] *Sakul,* sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

[116] Iosif al II-lea care a condus în mod dezastruos acţiunile din Banat. Pentru panica provocată chiar de el, vezi relaţia lui Hofmansegg din volumul de faţă.

[117] Azi Slatina-Timiş, sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

fol.812 10 octombrie 1790

114

Până foarte aproape de Slatina, drumul mai rămâne drept şi neted şi locul mai este pe deplin plan. Apoi cobori de pe un munte prăpăstios şi bagi de seamă că eşti în plin munte.

115

Staţia de poştă este de 1 500 de paşi depărtare şi cu totul izolată de sat.

....

117

[Este vorba despre capela ridicată de Maria Tereza, cu prilejul salvării soţului ei, arhiducele Francisc de Lorena (viitorul împărat Francisc I), la Corni, în timpul războiului austro-ruso-turc din 1736–1739 de către un haiduc.]

....

130

fol.814 Drumul de la Mehadia la Orşova este, de asemenea, foarte anevoios.

....

170

fol.818 13 octombrie 1790

55 Turnu Severin se află pe o înălţime rotundă. De jur împrejur este un povârniş artificial, ca o groapă peste care este greu să te caţeri la urcat sau la coborât[118].

56 A mai rămas doar un zid, care are hotărât o grosime de 12 picioare, o înălţime de 25 de picioare şi o latură de 20 ⟨de picioare⟩. Înconjurul acestei construcţii este hotărât de vreo 200 de paşi; ⟨nu se ştie⟩ dacă a fost în întregime turn sau castel. Nu pot să-mi fac o părere.

171

57 În Moldova şi Ţara Românească majoritatea oilor ar făta 2 miei. D. Piehl[119] în cartea sa susţine contrariul.

....

174

fol.819 19 octombrie 1790

59 Bistriţa[120] este un sat ce se află la jumătatea staţiei de poştă de la Cerneţi la Vânju Mare[121].

....

---

[118] *Der Thurn Severin liegt auf einer runden Kuppe. Es ist rundherum ein gemachtes Precipie als ein Graben uber welchen es Mühe kosten herunter und herauf zu klettern.*

[119] Autorul versiunii germane a *Observaţiilor* lui Raicevich.

[120] *Bistritz,* sat, comuna Hinova, jud. Mehedinţi.

[121] *Benchovo,* oraş, jud. Mehedinţi.

181

70 De la Cerneţi încolo până la Iablaniţa[122], drumul este bun. Doar munţii mai sunt însă de trecut. Nu este aproape nimic cultivat, ci numai crâng de stejari doar de înălţimea omului.

....

184

fol. 821
15 octomb
1790

74 De la Cerneţi încolo, pe toată lungimea drumului de poştă, până la jumătatea de la „Chadeak"[123] spre Craiova, pe întreg terenul, multe crânguri de stejari amestecaţi cu stejari mari, dar nu groşi.

185

75 Îndeosebi stejari frumoşi, întocmai ca brazii, o pădure în toată legea, când ajungi la muntele dintre Iablaniţa şi „Paia"[124].

186

76 Când ajungi la jumătatea drumului de la „Chadeak" la Craiova, coteşti spre un mărăciniş, de unde vezi Craiova şi îndată se termină crângul.

187

Craiova se înfăţişează mai bine de departe decât de aproape de cum este în realitate, căci este o aşezare prelungă. //

188

fol. 822
15 octomb
1790

De îndată ce ieşi din pădure, vezi, după felul munţilor, că acolo trebuie să fie un curs de apă. Curând dai de Jiu, care pe hartă se numeşte *Zyois*. El merge spre dreapta, urmând o clipă foarte de aproape acelaşi drum. Apoi, cotind spre dreapta, treci râul într-o luntre. Este cam ca Oderul la Breslau (Wrocław). Albia sa este din „Feltstein" şi nisip.

....

190

80 După ce ai trecut Jiul este nisip până la Craiova.

191

81 Altminteri, de la Cerneţi până la Jiu, pământul este bun.

---

[122] *Jablonitza*, sat, comuna Padina, jud. Mehedinţi.
[123] Neidentificat.
[124] Neidentificat.

192

82 Poţi foarte bine ajunge într-o zi de la Cerneţi la Craiova, căci eu am plecat din Iablaniţa la ora 9 şi am fost după 5 ore la Craiova. Prin urmare, dacă aş fi plecat mai devreme, ar mai fi fost timp să mai străbat două staţii de poştă.

193

fol.823 16 oct. 1790 83 Îndată ce ieşi din Caracal // vezi multe movile *(Tepe)*[125].

194

Vezi îndată înălţimile care constituie malul stâng al Oltului. Toată înălţimea este destul de abruptă, deşi din ea pornesc diferite drumuri.

195

Chiar la mal, dar de partea cealaltă a râului, când vii de la Caracal, se află un sat mănăstiresc *(Kirchdorf)* care se numeşte „Potedschin”[126].

196

87 La Craiova este o podea de bârne[127] de-a lungul uliţelor principale care pe mijlocul lor sunt scobite *(hohl)* şi unde pe sub acele bârne se întinde la mijloc un şanţ[128].

197

88 Care în Bucureşti şi Iaşi ar fi tot aşa.

198

89 La jumătatea drumului de la „Schukarest”[129] la Caracal, se termină crângul şi rămâne pământul liber până după Dorobanţu[130], unde începe din nou crângul. Această regiune este mai cultivată.

....

fol.824 17 octombrie 1790

200

90 De la „Latin” (Olt) la Turnu ⟨Măgurele⟩, am mers 5 ore.

201

De la Dorobanţu la Ruşii de Vede sau Ruşi se socotesc 6 ore, dar sunt doar 4.

....

[125] Autorul foloseşte termenul turcesc.

[126] Neidentificat.

[127] *Knuppeldamm*, termen folosit prin analogie cu stăvilarele de bârne.

[128] Marginal este însemnat numele de Schmiet, în legătură cu informaţiile privind podirea similară din Bucureşti şi Iaşi.

[129] Neidentificat.

[130] *Tarabanz*, sat, comuna Crângeni, jud. Teleorman.

204

91 Satul care se află dincolo de Latin ⟨Olt⟩, acolo unde urci pe muntele abrupt, se cheamă Plăviceni[131].

205

92 Dealurile care constituie malul Oltului sunt foarte abrupte şi sus drepte ca o riglă *(wie ein Lineal).*

206

93 de aici încolo iar sunt movile *(Tepes),* de la Plăviceni de-a lungul Oltului *(Latin)* până la Dunăre.

....

208 fol.825

95 Oltul este aici, aşa cum e Oderul la Breslau (Wrocław).

209

96 Este destul de iute şi trebuie să se întindă mult în înălţime.

210

97 De-a lungul Oltului sunt multe sate.

211

98 Cum acest „Latin" se numeşte de fapt Olt *(Alutu)...,* îmi vine să cred că şi satul „Latin" trebuie să se numească în realitate Olt (Alutu)[132].

212

99 Ajungi la Olt îndată dincolo de sat *„über klein Provisorium"* (?), Ceea ce poate merge pentru o trăsurică mică, dar nu pentru o diligenţă. De astă dată am trecut prin apă.

213

Generalul Gray şi-a aflat în vara aceasta un loc de tabără[133]. //

---

[131] *Plowidchan,* sat desfiinţat, înglobat la satul Dudu, comuna Plopu-Slăviteşti, jud. Teleorman.

[132] Satul „Latin" = Olt să corespundă oare denumirii satului actual Olteanca, comuna Segarcea-Vale, jud. Teleorman?

[133] Notă marginală: wachtmeister-ul din Dorobanţu (care a dat acea informaţie).

fol.826 214

17 octombrie 1790

Aici se află, chiar alături de satul Olteanca (?) („Latin”), două redute: una de această parte a râului, pe înălţime, cealaltă dincolo în vale, şi mai sunt încă două dincolo, mai departe în şes.

215

102 Au şi făcut trei *Appareilles*[134] de la râu până la satul Olteanca (?) („Latin”).

216

103 De la Olteanca (?) („Latin”) la Piatra („Kiatra”) şi de la Dorobanţu („Tarabacs”) la Piatra („Kiatra”) este mai aproape din amândouă aceste locuri decât de la Ruşii de Vede *(„Ruschodovedi”)* la Piatra („Kiatra”). Aşadar, am ocolit îngrozitor de mult[135].

217

104 De la Ruşii de Vede, unde este oraşul Ruşi până la Piatra sunt 8 ore şi chiar aşa este, pentru că eu am călătorit de la 3 ½ după-amiază până la 12 noaptea, fiind luminat de lună şi pe un drum bun.

218

18 octombrie

105 Când ieşi de la Piatra, vezi chiar în spate un lac mare[136] şi, departe, în spatele său, Dunărea. Pe acest lac, localnicii îl numesc Baltă şi arată ca şi cum
fol.827 un lac foarte lat se varsă în Dunăre. Oamenii // pretind chiar că ar fi un lac separat şi că ar proveni din Dunăre şi se varsă iar în Dunăre. Aşa că pământul ce se vede între ⟨acest⟩ lac şi Dunăre ar fi o insulă, iar Balta ar fi tot ⟨o parte din⟩ Dunăre.

219

106 În Piatra, ei numesc pe „Latin” Olt, şi în Zimnicea la fel.

220

107 Tot ce am văzut din Ţara Românească până acum ⟨arată că este⟩ o ţară foarte plană, cu excepţia albiilor Oltului şi Jiului şi a celor doi munţi dintre Cerneţi şi „Paia”.

221

108 Zimnicea[137] este un locşor curăţel. Este aici „ein Okas”, (?) căci este o schelă şi un depozit al negustorilor turci.

---

[134] Probabil termen militar.

[135] Localităţile menţionate aici se află toate în judeţul Teleorman. Autorul se referă la ocolul făcut de el prin Ruşii sau Roşiorii de Vede ca să ajungă la Piatra, urmând nişte îndrumări greşite.

[136] Lacul Suhaia din apropierea satului şi comunei Piatra, jud. Teleorman.

[137] *Simnitza*, oraş, jud. Teleorman.

222

109 Zimnicea se află chiar în fața Șiștovului.

....

224 fol.828

110 Nu am călătorit mai mult de 2 ore și jumătate ⟨pe distanța de⟩ 6 ore de la Zimnicea la Pietroșani.

225

111 Pietroșani[138] este un sat foarte mare. Și mai este în el și casă deasupra pământului.

226

112 De la Piatra la Zimnicea este o ridicătură de pământ însemnată, ce constituie malul Bălții.

227

113 Dealurile Bulgariei sunt mult mai înalte ca cele de partea cealaltă a Dunării.

228

114 Păcat că azi a fost o ceață atât de deasă, căci de la Zimnicea la Pietroșani priveliștea trebuia să fie minunată.

229

O mulțime nenumărată de gâște sălbatice jos pe apă. Ulii de mărime neobișnuită aflați pe acele brațe și bălți *(faulen Seen)* pe care le formează Dunărea la dreapta. //

230

În satele de-a lungul Dunării, de la Zimnicea până la Giurgiu, găsești oameni avuți și o mulțime nenumărată, îndeosebi de: castraveți, boi, bivoli, curci, găini, gâște, rațe, așa că satele erau pline de vite în ziua aceea, ca și cum ar fi fost zi de târg. fol. 829 18 octombrie 1790

231

Aici, în Țara Românească au țăranii mulți ogari care sunt albi, ce e drept corciți, dar toți de soiul „Lettfuser" (?), cu care gonesc ⟨vânatul⟩, căci se pare că sunt mulți iepuri și ei capătă jumătate de piastru de fiecare blană[139]...

---

[138] *Pietrochan*, sat și comună, jud. Teleorman.

[139] Urmează de aici înainte drumul prin Bulgaria, discutarea unor itinerarii, informații culese de la „voievodul" tătar sau de la „englisch" Mustafa sau și de la marele dragoman Alexandru Moruzi, care este pomenit destul de des.

Observaţii critice

Transcrierea manuscrisului original care merge din 8 aprilie 1788 până în mai 1792, pe care am avut-o la îndemână, se înfăţişează într-o formă neunitară, la început (vol. I) ca *însemnări de jurnal,* fiecare precedată de data zilei din lună, având marginal notarea filei originale, însoţită de arătarea anului şi a lunii. Volumul II, care începe la 4 august 1790, constă mai degrabă din *note* numerotate de la 1 la 1 000, până la 25 iulie 1791, după care urmează un nou lot de note, numerotate iarăşi de la 1 la 1 000, de astă dată fără precizări cronologice, până în 9 ianuarie 1792.

Nu se lămureşte nicăieri care este legătura între aceste două redări. Fapt este că pentru trecerea prin Bucureşti din decembrie 1791, avem două texte paralele, unul aparţinând jurnalului din prima formă, însemnarea fiecărei zile având în frunte un fel de buletin meteorologic, pe când notele redactării a doua sunt precedate doar de cifra numerotării de la 1 la 1 000. O dificultate rezultă din diferitele trimiteri de la unele serii la continuarea lor, ce trebuie urmărită căutând îndelung indicaţia marginală a filei respective, ce nu apare întotdeauna. Aceste trimiteri sunt destul de capricioase. S-ar părea că autorul textului voia să treacă de la forma jurnalului, cu buletinul său atmosferic şi elementele sale personale, la note scurte, informative, de caracter obiectiv. Este clar că redactarea aceasta sub formă de note reprezintă o fază posterioară aceleia a jurnalului propriu-zis. Un tabel la începutul volumului I indică anumite corespondenţe între numerotarea notelor şi cea a filelor manuscrisului original.

Din ce constau aceste note de întindere variabilă?

Unele din ele din precizări decurgând din confruntarea hărţilor lui: Griselini, Lauterer, Zaroni etc. cu drumurile sale, arătând distanţele, timpul în care au fost parcurse, direcţiile, configuraţia terenului, stăruind asupra unor poziţii importante prin semnificaţia lor strategică etc., din darea de seamă a stării fortificaţiilor cetăţilor Orşova Nouă şi Giurgiu, vizitate în acest scop, din reconstituirea unor momente explicând prăbuşirea ultimilor mari viziri sau decapitarea lui Mavrogheni, pe care o dezaprobă prin exprimarea neîncrederii sale în posibilităţile militare ale turcilor şi prin discutarea poziţiei Ţării Româneşti şi a Moldovei faţă de otomani în războiul în curs.

Sunt evocate înfrângerile turcilor la Buzău şi ale imperialilor în Banat. Nu sunt uitate nici grozăviile săvârşite de unii dregători turci asupra locuitorilor şi sancţiunile derizorii rostite contra făptaşilor. Pentru toate informaţiile indirecte, este arătat marginal numele informatorilor. Cel mai frecvent apare renegatul englez, „englisch" Mustafa, cu ştirile cele mai însemnate. Pe alocuri este citat şi tânărul mare dragoman, numit de curând: Alexandru Moruzi, al cărui nume este confundat cu al lui Constantin, tatăl său, şi care în alt loc e numit Grigore, pomenindu-se de ziua sa onomastică la o dată corespunzând cu Sf. Gheorghe! S-ar părea că von Götze l-a cultivat pe acest tânăr, la care se referă destul de des, cu afectarea unui uşor dispreţ, care îi este propriu. Dar informatori sunt şi persoane mai obscure: cum este, de pildă, „un evreu din Giurgiu" sau un oarecare despre care ne spune ulterior că este maestrul de poştă de la Cerneţi. Despre misiunea sa în legătură cu mediaţia interesată a

Prusiei nu este vorba ca atare, ci doar de faptul că a fost primit de marele vizir sau de chehaia acestuia.

Aşa cum am mai spus, *Jurnalul* are un caracter dublu. Ca jurnal, el este confidenţial şi personal; ca acumulare de informaţii, a căror provenienţă este arătată de fiecare dată, are un caracter obiectiv. Cât priveşte partea de aprecieri sau judecăţi proprii, pe baza materialului obiectiv, aceasta este atât de personală, cât şi în mare măsură obiectivă. Nota personală apare în partea întâi consacrată mediului social, aflat în lumea destul de pestriţă a corpului diplomatic din Pera. Pentru această faună, el nutreşte o aversiune profundă, începând cu propriul său superior, ministrul Prusiei la Poartă, Heinrich Friedrich von Dietz (sau Diez), pe care nu îl poate suferi. Între altele, pentru că în prima parte a şederii sale la Constantinopol a fost găzduit chiar la el, din care cauză se considera ca un fel de prizonier, obligat să-i asculte conversaţia până târziu seara, scos din fire de înfumurarea lui a toate ştiutoare, de nevoia să i se adreseze cu deferenţă ca unui superior, când, în sinea sa, refuza să-i recunoască vreo superioritate.

De altminteri el suferea de un fel de complex de inferioritate faţă de diplomaţii acreditaţi la Poartă şi, în general, faţă de pretenţiile lor nobiliare. În ceea ce îl priveşte, spre a nu-şi desconspira misiunea, el s-a dat drept negustor berlinez şi de aceea a refuzat să poarte spadă la diferitele recepţii ca nobilii şi gentilomii cu care s-a întâlnit acolo, cu toată sugestia lui von Dietz ca să se conformeze acestei uzanţe. Înveninat de ascensiunea celor dimprejur, el nu uită că în afară de ambasadorul Franţei, Marie Gabriel Auguste conte de Choiseul-Gouffier, şi de reprezentantul Suediei, Georg Josef von Brentano, care sunt de viţă nobilă şi de educaţie corespunzătoare, ceilalţi nu strălucesc printr-o naştere deosebită: reprezentantul Angliei, sir Robert Ainslie, este fiul unui negustor de vinuri de la Bordeaux, care a fost proaspăt înnobilat la numirea sa ca ambasador la Poartă. Reprezentantul Spaniei, Juan de Bouligny, este un negustor falit. Cel al Neapolului, Guglielmo Maurizio de Ludolf, este fiul unui profesor german şi al unei levantine, fiică de măcelar. Bailul veneţian, cavalerul Nicolo Foscarini, este un om neşlefuit, ca toţi italienii. Propriul său şef, von Dietz, este un pârlit de jurist, şef de cancelarie, înnobilat abia de un an! De toţi aceştia îşi bate joc. De cele mai multe ori îi desemnează foarte sumar ca „englezul", „spaniolul", „olandezul" etc. sau îi numeşte în deriziune „regele Angliei", „al Spaniei" etc., iar pe regii respectivi, îi tratează de „*Zaunkönige*", cum am zice *de duzină* sau de *două parale.* Ambasadorul britanic este calificat drept *Windhund,* adică ogar alergând cu limba scoasă nerecoltând decât vânt, cel al Franţei apare uneori drept „*l'un des quarante*", adică cei 40 de membri ai Academiei Franceze, care într-adevăr îl aleseseră drept coleg în urma tipăririi cărţii sale despre civilizaţia grecească.

În rezumat, el nu consideră ca oameni decât pe cinci din numărul total de diplomaţi: pe cel francez, suedez şi polon şi încă doi. Restul sunt slugi! Calificativele îi vin foarte uşor: ogarul fără spor, boul, măgarul (în sensul prostiei) etc. De notat că în acel număr de cinci intră cele două excelenţe prusiene, von Dietz şi succesorul acestuia, von Knobelsdorf. Înlocuirea primului cu acesta îl umpluse pe Götze cu o mare şi demonică bucurie, socotind această rechemare ca o lovitură pentru fostul său şef. Foarte curând şi Knobelsdorf va

fi caracterizat, în mod necruţător, drept om care este mai degrabă muiere decât erou. Dar în alt moment îi va aşeza pe amândoi trimişii prusieni în rândul oamenilor cinstiţi, indiferent de alte însuşiri. Caracterizarea lui Knobelsdorf este prilejuită de necazurile întâmpinate de el la Bucureşti, în legătură cu schimbul banilor turceşti în ducaţi de circulaţie universală în Occident. S-ar părea că ministrul prusian la Poartă ar fi trebuit să se îngrijească personal acolo de această problemă, dar că a preferat să se spele pe mâini de toată această afacere, sugerându-i lui von Götze să se adreseze domnului Ţării Româneşti, spre rezolvare: aşa reiese din exprimarea destul de eliptică a *Jurnalului*. Dar domnul nu s-a amestecat nici el, ci l-a lăsat pe secretarul său, Kodrikas, să-l pună în legătură pe von Götze cu negustorii zarafi din Bucureşti. Cum sosirea lui fusese precedată cu câteva zile de venirea la Bucureşti a lui Ratib Effendi, trimisul Porţii la Viena, care – după o menţiune aluzivă a *Jurnalului* – ar fi reuşit să schimbe o sumă apreciabilă de bani înainte de sosirea sa, creşterea pretenţiilor zarafilor pare destul de explicabilă, fără a fi nevoie a-l bănui pe secretar de manevre interesate.

Însemnările lui von Götze au fost redate de noi, acordând prioritate călătoriei din decembrie 1791 prin Ţara Românească şi Banat spre Mocrin şi Szeged, atât pentru interesul său, cât şi pentru faptul că putem urmări un progres continuu. Acest capitol cuprinde textul din *Jurnal,* socotit text principal, apoi un text paralel şi un fragment ce se integrează în el. Celelalte însemnări din octombrie 1790, din cursul călătoriei prin Banat, Oltenia şi sudul Ţării Româneşti – deşi anterioare cronologic –, au un caracter mai disparat şi fragmentar, motiv pentru care au fost trecute pe locul al doilea.

Alături de firul conducător al notării sumare zilnice, am văzut că se acumulează un material informativ cules de la persoanele întrebate direct, cum ar fi: negustorul Fornetti, renegatul „englez" Mustafa, mihmandarul, al cărui nume nu îl ştim, subalternul propriu, cunoscut sub numele de Pucki, însoţit de obicei de calificativul de *dummer* ⟨prostul⟩ Pucki... etc. Informaţiile privesc atât persoane, cât şi evenimente. De cel mai mare interes sunt relatările despre împrejurările execuţiei marelui vizir Hasan sau despre felul cum apreciază tăierea capului lui Mavrogheni, precum şi ecouri despre rolul medicului lui Mavrocordat(?), în legătură cu dosirea unor bunuri rămase de la domnul ucis. Nu este prea limpede ce caută la tabăra marelui vizir de la Şumla doamna lui Mavrocordat (desigur Firaris), însoţită de acel medic evreu, probabil Beneveni (Benvenisti).

Despre afacerile tratate cu marele dragoman, cu marele vizir sau cu chehaia nu spune nici un cuvânt, mărginindu-se să noteze că noul mare vizir Iusuf i-a dat o portocală sau că l-a poftit la nişte ouă răscoapte! În mai multe rânduri vorbeşte de înmulţirea hoţiilor şi de execuţii de hoţi. El notează că a fost să vadă cadavrul cutărui demnitar executat, fără a zăbovi asupra motivării acestui fapt. De asemenea că bostangiul a trimis 6 capete de tâlhari, care au fost aruncate în drum, lângă cortul său (al lui von Götze). Marele dragoman îi spune că marele vizir a mai pus ulterior să se mai taie nişte capete. În preajma încheierii păcii de la Şiştov, el îl vede foarte des pe tânărul Alexandru Moruzi, noul mare dragoman, de la care se informează despre mersul tratativelor de pace cu ruşii. De la dânsul află despre venirea la tabăra marelui vizir a lui

„Sergiu", adică Laskarev, fostul consul al Rusiei în Principate. De la el mai află şi unele păreri despre tendinţa turcilor de a ceda în faţa rezistenţei rebelilor, adăugând că turcii nu au consideraţie decât pentru asemenea manifestări!

Alături de acest fel de însemnări mai sunt altele de folos general, cum ar fi: tălmăcirea unor termeni turceşti, redarea valorii unor monede, explicarea unor practici juridice sau obişnuite, notând, eventual, abaterile de la ele etc. Evident, se strecoară şi greşeli: redarea greşită a unor nume de locuri, lipsă de precizie, de pildă: în descrierea portului femeilor din Banat şi din Ţara Românească, neconcordanţa între unele precizări date de el în textul paralel faţă de textul principal etc. Pentru erorile privind numirile localităţilor din ţara noastră, trebuie ţinut seama de faptul că descifrarea microfilmului este adesea anevoioasă din cauza scrisului şi se întâmplă ca aceeaşi numire să fie redată în transcriere în mai multe feluri, de pildă: localitatea Făget, care apare ca Forpet, Faspet, cu diferite variante.

Dacă în ce priveşte ţările noastre, *Jurnalul* nu manifestă un interes direct, ci unul incidental, în legătură cu probleme personale sau nepersonale, în schimb, relieful din Banat îi reţine atenţia pentru semnificaţia sa în înfrângerea lui Iosif al II-lea, în 1787. Cetăţile turceşti sunt descrise pentru importanţa lor strategică. Abia dacă unele locuri, de pildă: Porţile de Fier, îi opresc o clipă privirile pentru ele însşile.

Dar *Jurnalul* este o adevărată mină pentru împrejurările turceşti şi pentru anumite aspecte din tabăra marelui vizir în momentul discutării condiţiilor de pace de la Şiştov.

Redăm ca adaos la însemnarea celor două călătorii prin ţara noastră şi unele ştiri răzleţe ce ar merita să fie cercetate pentru anumite contingenţe cu ţările noastre.

PANAGHIOTIS KODRIKAS

(1762– 1827)

Aparţinând unei familii ateniene înstărite (adevăratul său nume, după tată, era Kantzilieris, Kodrikas fiind numele mamei), Panaghiotis Kodrikas se înrudea cu alte familii ilustre – Halkokondylis şi Palaiologos. Pregătindu-se pentru o carieră diplomatică, el arată încă din tinereţe mult interes pentru arborele său genealogic. Atât funcţia sa de secretar domnesc în Principatele Române, cât şi aceea de secretar al dragomanului flotei otomane, dar mai ales opţiunile sale intelectuale, ni-l înfăţişează pe Kodrikas strâns legat de cercurile fanariote, de orientare conservatoare.

Kodrikas părăseşte Grecia de foarte tânăr, în 1778, plecând la Constantinopol, unde ia contact cu tot ce reprezenta atmosfera fanariotă pentru veleităţile sale sociale. Aici şi-a completat formaţia sa intelectuală pentru cariera de mai târziu. Între 1778–1783, el a fost secretarul patriarhului de la Ierusalim, care avea sediul la Constantinopol. Din 1783, a fost numit secretar al domnului Mihail Suţu, cu care a venit în Ţara Românească.

În 1789–1790, Kodrikas şi-a vizitat patria pentru ultima oară, fiind numit, în 1790, secretarul dragomanului flotei, iar în 1791, în aceeaşi funcţie în armata sultanului, în tabăra de la Şumla, împreună cu Mihail Suţu. Recăpătându-şi domnia în Ţara Românească, Mihail Suţu l-a luat tot pe Kodrikas ca secretar, în 1791–1793, iar atunci când va trece în Moldova, acesta îl va însoţi din nou, între 1793–1795.

Kodrikas îşi desăvârşeşte formaţia intelectuală – pentru care era deosebit de înzestrat – ca elev al lui Lambros Photiades la Bucureşti, la Academia Domnească, pe care o considera că „se ridică la nivelul unei Academii asemănătoare cu aceea a lui Platon". Capitala Ţării Româneşti îi oferă secretarului domnesc şi alte contacte utile cu cărturarii vremii. El îi frecventează aici pe Dimitrie Catargi şi pe toţi aceia care se considerau emulii acestuia, Moesiodax, Constandas, Philippides, Manassis Eliades, Rigas etc.

Începuturile sale cărturăreşti sunt mai curând banale, căci Kodrikas scrie în tinereţe versuri „fanariote", după moda timpului. Începând din 1794 însă, când tipăreşte la Viena traducerea sa din Fontenelle, *Sur la pluralité des mondes,* la cererea lui Mihail Suţu, Kodrikas dă dovadă de multă fineţe intelectuală şi de un incontestabil curaj. Cartea lui Fontenelle oferea unui public larg o versiune clară a teoriilor lui Copernic şi Descartes, condamnate de Biserica Ortodoxă. Tot atunci, el a tradus o altă scriere progresistă, *Essay on Man,* de Pope (dintr-o versiune franceză), rămasă inedită şi pierdută fără urmă. Pe bună dreptate, exegeţii scot în evidenţă importanţa opţiunii sale, exprimată atât prin alegerea unor texte novatoare, cât şi prin explicaţiile pe care le dă în cuvântul său introductiv, cu privire la semnificaţia secolului al XVIII-lea şi a *Enciclopediei* pentru istoria ideilor. El se declara deci, în 1794, pentru filosofia nouă, care fusese condamnată de Biserică cu un an în urmă.

Legăturile sale cu Franţa revoluţionară datează din 1789, când începe corespondenţa sa cu Constantin Stamati, în calitate de secretar domnesc, şi vor deveni foarte strânse din 1797, când Kodrikas este numit dragoman al primei ambasade otomane la Paris, şi după 1802, când obţine postul de secretar-interpret pe lângă Ministerul de Externe francez. Aceste funcţii îi dau posibilitatea să intre în relaţii cu personalităţi din societatea franceză, ca: diplomatul Alexandre Maurice d'Hauterive (vezi şi relatarea sa în volumul X_1 al colecţiei de faţă) şi elenistul Villoison.

Kodrikas se remarcă în cercurile franceze prin publicarea la Paris, în 1802, a unui studiu privind greaca modernă. În 1803, ziarul „Publiciste" îl menţionează tot pentru preocupările sale lingvistice, ca adversar al lui Koray. În 1806, Kodrikas studiază la Florenţa în Biblioteca Laurentiana, pregătindu-şi un studiu dezvoltat despre limba greacă comună, considerat a fi opera vieţii sale, care apare la Paris, în 1818.

Pentru Ministerul de Externe al Franţei, Kodrikas aduce reale servicii în două etape. Cea dintâi este reflectată de corespondenţa cu Constantin Stamati, prin bogatele informaţii pe care le furnizează la sfârşitul secolului al XVIII-lea, iar cea de-a doua etapă, la începutul secolului al XIX-lea, prin rapoartele sale despre stările de lucruri din Imperiul Otoman. Într-o perioadă în care „Problema orientală" se punea cu deosebită acuitate, Kodrikas scria cu multă luciditate politică, într-unul din aceste rapoarte, că Turcia „nu este numai un stat în declin, care nu mai are nici putere armată, nici mijloace economice, nici sistem federalist, potrivit poziţiei şi intereselor sale... Prin urmare, statul otoman nu mai reprezintă decât o prăpastie totală în sistemul Europei, sistem primejdios, în care se încrucişează cele mai mari interese ale tuturor puterilor europene şi din care ţâşneşte adesea scânteile cele mai inflamabile, care cuprind aproape toată Europa în flăcările lacome ale războiului".

După 1821, Kodrikas încearcă să intre oficial în corpul diplomatic şi depune toate eforturile pentru a-şi servi patria. Rapoartele pe care le trimite, în continuare, superiorilor săi francezi, foarte solid întocmite, au întărit interesul cercurilor conducătoare ale Franţei pentru problemele politice ale Greciei. Totodată, el căuta să influenţeze opinia publică, tipărind, în 1822 şi 1824, broşuri referitoare la lupta de eliberare a grecilor, prin care încerca să înlăture acuzaţia de carbonarism adusă revoluţiei greceşti. În 1825, în ultimii săi ani de viaţă, Kodrikas a fost pe punctul să fie numit consul al Greciei revoluţionare la Paris, dar a fost împiedicat să ocupe această funcţie de Grigorie Dikaios, înverşunat antifanariot, care s-a opus cu îndârjire. Principala explicaţie care se dă acestei ostilităţi este polemica sa cu Koray în problemele limbii neoelene, preferinţa sa pentru limba puristă fiind socotită anacronică şi profund reacţionară.

Efemeridele lui Panaghiotis Kodrikas, editate de cunoscutul învăţat Alkis Anghelou, cuprind însemnări amănunţite din perioada 1789–1797, din care am ales relatarea călătoriei sale în Principate, unde îl însoţeşte pe Mihail Suţu, începând de la 21 august 1791, când convoiul domnesc trece Dunărea, până la 13 iunie 1795, când secretarul domnului mazilit se întoarce la Constantinopol. În ziua de 9 septembrie 1791, însemnările nu menţionează o misiune importantă pe care a avut-o Kodrikas, trimis împreună cu marele serdar Dumitrache Varlaam, să primească teritoriul muntenesc părăsit de trupele austriece.

Datorită funcţiei sale, Kodrikas ne apare mereu informat, în contact cu personalităţile vremii sau, cu alte cuvinte, în miezul lucrurilor. Pentru domnia lui Mihail Suţu în Ţara Românească sunt foarte puţine ştiri, majoritatea fiind din perioada 1793–1795, şi anume: de la 3 ianuarie 1793, când la Bucureşti soseşte vestea trecerii lui Mihail Suţu pe tronul Moldovei şi a lui Alexandru Moruzi în Ţara Românească. O lungă şi detaliată relatare a pregătirilor făcute pentru întâmpinarea generalului Mihail Ilarionovici Kutuzov, trimis extraordinar al Rusiei la Poartă, pentru care Kodrikas primise împuternicirea să aranjeze întreg protocolul, constituie partea cea mai interesantă a însemnărilor sale din Principate. Venirea lui Kutuzov şi organizarea schimbului de ambasadori – ţarist şi otoman – pe Nistru marca punerea în aplicare a păcii de la Iaşi (9 ianuarie 1792 st.n.) care încheiase războiul austro-ruso-turc (1787–1791). Pacea de la Iaşi garanta libertatea comerţului rus în apele Imperiului Otoman şi atribuia Rusiei teritoriul cuprins între Bug şi Nistru. Poarta se angaja să respecte privilegiile Moldovei şi al Ţării Româneşti şi să permită locuitorilor să emigreze în Rusia timp de 14 luni.

Relatarea făcută primirii lui Kutuzov de către Panaghiotis Kodrikas este extrem de detaliată. Evenimentele sunt descrise şi de alţi călători sau diplomaţi ai vremii, dar mult mai sumar şi fără ca aceştia să fi fost atât de adânc implicaţi ca Panaghiotis Kodrikas, însărcinat cu întreg protocolul primirii lui Kutuzov şi cu organizarea schimbului de ambasadori.

Izvoarele contemporane se referă de altfel, în repetate rânduri, la secretarul lui Mihail Suţu, care juca un rol important în anii 1792–1793, prin punerea în aplicare a unor măsuri

decurgând din încheierea păcii (persoane cu cetățenie austriacă, prizonieri înrolați în armata austriacă, dezertări etc.).

Organizarea poştei, care se afla în mâinile austriecilor din 1775, a constituit obiectul unor repetate divergențe. Reiese din corespondența lui Timoni către Thugut că P. Kodrikas vroia să-şi asigure un control al poştei, pe care Agenția imperială nu-l accepta.

Nu rareori se menționează în aceste izvoare caracterul dificil al secretarului domnesc, care are o ciocnire cu ofițerul prusian, instructor al armatei turceşti, von Götze (vezi relatarea sa în volumul de față) şi este în relații duşmănoase cu ambasadorul francez Choiseul-Gouffier. Din textul lui Kodrikas nu reiese aceasta, ci, dimpotrivă, el exprimă compătimire la adresa „bietului Choiseul-Gouffier".

În sfârşit, izvoarele vremii notează atitudinea filofranceză a lui Kodrikas, faptul că secretarul lui Mihail Suțu organizează o adevărată rețea de informatori în Polonia şi, în general, influența pe care o exercită Kodrikas asupra domnului.

Pentru textul propriu-zis, în care P. Kodrikas relatează activitatea sa în Țările Române, în anii 1791–1795, am folosit ediția lui Alkis Anghelou, Ἐφημερίδες, Atena, 1963, 277 p.

Pentru datele biografice şi alte comentarii referitoare la activitatea lui Kodrikas, vezi: *Lettres de Constantin Stamaty à Panagiotis Kodrikas sur la Révolution Française*, editate de Jules Lair şi Emile Legrand, Paris, 1872, p. 12; C. Th. Dimaras, Φροντίσματα, I, Atena, 1962, p. 67 şi urm.; P. Enepekides, *Le grec Panagiotaki Codrika et ses rapports secrets sur la Turquie au début du XIXe siècle*, apud C. Diamaras, *op. cit.*, p. 82; Jean Dimaki, *Panagiotis Codrika et la Question d'Orient sous l'Empire français et la Restauration*, Paris – Montreal, 1986, 186[–188] p.

În ce priveşte legăturile lui Kodrikas cu românii, vezi: Hurmuzaki, VII, Bucureşti, 1876, p. 478; Hurmuzaki, XIX, 1, Bucureşti, 1901, p. 593–597, 601–655, 660–661; Hurmuzaki, Seria nouă, I, Bucureşti, 1962, p. 557, 605–607; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1929, p. 279–282; A. Camariano Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 459; N. Camariano, *Nouvelles données sur Alexandre Calphoglou de Byzance et ses Vers moraux*, în „Symposium l'Époque phanariote", Salonic, 1974, p. 100–101, semnalează o lacună a *Efemeridelor* lui Kodrikas, şi anume: primirea la Iaşi a lui Kutuzov şi plecarea acestuia în Țara Românească; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774–1830)*, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 69 şi urm.

EFEMERIDE*

1791

19 august, marți. A plecat arhon clucerul ⟨Ioan Florescu⟩ la Bucureşti la
p. 64 Mitrofski[1].

20 august, miercuri. Diferite însemnări.

21 august, joi. Dimineață a venit răspunsul lui Mitrofski. La ora 4 ziua, am trecut Dunărea. Eu m-am dus înainte la Mitrofski. Noaptea, la 5, a venit domnul[2] direct la Mitropolie.

---

* Traducerea s-a efectuat după textul, Ἐφημερίδες, editat de Alkis Anghelou, Atena, 1963, p. 64 şi urm.

[1] Josef von Mittrowski, conte, general austriac, comandant al trupelor imperiale în Țara Românească.

[2] Mihail Suțu, domn al Țării Româneşti (martie 1791 – ianuarie 1793).

23 august, sâmbătă. Note, corespondențe și discuții. L-au luat pe Hagi Moscu[3].

24 august, duminică. Începutul afacerii Hagi Moscu. L-am scăpat pe secretarul lui.

25, 26, 27. Tot afacerea lui Hagi Moscu și multe altele.

28 august, joi. Seara a tras generalul caravana în casele boierilor.

29 august, vineri. Dimineață predarea și cedarea locului. Eu execut operația. Și plecarea lui Mitrofski.

30 august, sâmbătă. Multă treabă cu trecerea delegaților.

31 august, duminică. Multă corespondență pentru kazalele Moldovei. Scrisorile lui Serghios etc. etc. A luat căftănia spătăriei boierul spătar Alexandru Manu și pe aceea de portar, ispravnicul Dimitrie. // p. 65

1 septembrie, luni. A avut loc alaiul intrării domnului. S-au citit firmanele la Curtea Veche și apoi la Mitropolie.

2 septembrie, marți. A venit înaltul Hasan Pașa. A ieșit domnul cu alai în întâmpinarea sa la Văcărești. Corespondență până la 6 noaptea. Zi bună.

4 septembrie, joi. Corespondență neîntreruptă. Pașa a intrat incognito și a tras la casa lui Paliados. L-a primit domnul pe terasă. Zi potrivită.

5, 6, 7, 8, 9, 10. Continuarea ocupațiilor neîntreruptă. Zile bune. A urmat furtul a 500 de groși; incorect cu mine bivlogofătul Thersitos în afacerea Hagi Moscu.

11, 12. Aceasta în continuare...

13 septembrie, sâmbătă. A venit baronul Destein, șambelanul oficial al regelui Prusiei ⟨Frederic Wilhelm al II-lea⟩, împuternicit cu scrisoarea marchizului Lucchesini[4] și cu acesta era seniorul Bock, curierul regelui, împuternicit cu aceeași scrisoare regală, făcându-se pregătirile necesare. Formalități și multă treabă.

14 septembrie, duminică. Cei mai sus-amintiți au plecat. Armașul Anastasie, fost chehaia mare pitar, a fost făcut vătaful „cridințiaros" al Divanului. A murit Saul[5]. Multă treabă.

15 septembrie, luni. Au fost numiți ispravnici. Multă treabă.

16 septembrie, marți. A început vremea umedă. Zi bună.

17, 18, 19, 20. O mulțime de ocupații și restul, ca de obicei.

Octombrie

7 octombrie, miercuri. Spre seară, a intrat beizadea Alecu ⟨Suțu⟩, cu boierii care veneau de la Constantinopol la București, cu alai. În seara aceasta, a sosit de la Focșani știrea că a murit la Iași principele Potemkin[6] din Taurida, la 2 octombrie, și, de asemenea, că a murit la Deleni[7], iar duminică l-au dus la Iași.

---

[3] Ion Hagi Moscu avea casă de negoț și de bancă la București. În 1793–1798 este numit paharnic. I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 280–281.

[4] Girolamo marchiz Lucchesini, ministrul Prusiei în Polonia (ante 27 aprilie 1789 – august 1792), mediator la congresul de pace de la Șiștov (octombrie 1790 – decembrie 1791).

[5] Probabil paharnicul Gheorghe Saul, cunoscut medic și istoric al Țării Românești.

[6] Generalisimul trupelor ruse în timpul războiului austro-ruso-turc (1787–1791).

[7] Sat și comună, jud. Iași.

8 octombrie, vineri. Domnitorul a acordat dregătorii: pe postelnic, pe comis şi pe mine secretar şi dragoman al cancelariei..., iar pe secretarul mitropolitului l-a făcut ceauş al aprozilor. După dregătorii, domnia a făcut mutarea la Sf. Sava. //

p. 66 Între timp, am stat în casă foarte suferind şi pus la pat de doctorul Tipaldos[8] până la...

14 octombrie, marţi. Am rămas în odaia mea şi am dormit.

20 octombrie. S-a ţinut marele Divan la conacul paşei şi s-a citit hattihumaiumul de scoatere din funcţii a dregătorilor Mavrogheniţi[9], care a produs destulă rumoare.

Noiembrie 7, vineri. A venit paşa să-l salute pe domn şi a prânzit la Curte. Înaintea venirii sale s-au dat toate dregătoriile de rangul al doilea.

Eu, de dimineaţă până la ora 2 noaptea, am lucrat cu râvnă, închis în odaia mea, pentru începerea corespondenţei.

Decembrie 21. S-a încheiat la Iaşi pacea dintre Rusia şi Poarta otomană[10].

1792

1792, ianuarie 1, joi.

La ora 9 a zilei, a venit de la Focşani, prin scrisoarea lui Barozzi[11], ştirea amânării păcii dintre Rusia şi Poartă şi imediat a plecat vătaful călăraşilor la oaste.

Ianuarie 6, marţi. Către ora 9 a zilei s-a produs un cutremur foarte puternic. Iar ziua precedentă către dimineaţă au fost fulgere şi tunete.

Ianuarie 13, marţi. A fost mare Divan ⟨în prezenţa⟩ paşei şi a domnului şi s-a citit firmanul păcii.

S-au tras şi 5 tunuri cu mehterhanea etc.

....

La 25 martie, românii („valahii") obişnuiesc să se urce sus pe grămezi de fân uscat, pe care le-au stivuit, şi, scoţându-şi căciulile, îşi iau rămas bun de la iarnă. Cel mai mult o fac mocanii care au multe oi.

1792, aprilie 11. Duminica Tomei. Dimineaţă a nins destul de mult şi cu umezeală, deşi de trei zile începuseră călduri mari de vară. //

1793

p. 67 *1793, ianuarie 3.* A venit la Bucureşti capu-oglani, cu vestea trecerii domnului meu ⟨Mihail vodă Suţu⟩ din Ţara Românească în Moldova şi a trecerii domnului Alexandru vodă Moruzi din Moldova în Ţara Românească.

---

[8] Tipaldos, doctor grec din Bucureşti.

[9] Este vorba, probabil, de dregătorii din timpul domniei lui Nicolae Mavrogheni (1786–1790), căzuţi în dizgraţie.

[10] Pacea de la Iaşi a fost încheiată la 29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792. Se referea, desigur, la preliminariile păcii.

[11] Ivan Franţevici Barozzi, colonel şi consilier de stat rus.

Anul 1793, ianuarie 3. A venit la Bucureşti ştirea schimbării înaltului domn din Ţara Românească în Moldova şi a schimbării lui Alexandru vodă Moruzi din Moldova în Ţara Românească.

4 ianuarie. Am plecat eu înainte la Iaşi, ducând firmanul de luare în stăpânire şi scrisorile de informare, cu boierul hatman Grigorie Balasakis şi cu boierul comis Alexandru Suţu, după care i-am şi însoţit până la Focşani. De la Focşani, am plecat înainte cu *menzilul,* părăsind Focşanii la ora unu ziua, deoarece am petrecut noaptea fără să închid ochii, din cauza răutăţii staroştilor de la Putna şi în dimineaţa următoare am ajuns la Iaşi. M-am dus de îndată la Mitropolie. După adunarea boierilor şi citirea scrisorilor, m-am dus la domnul Alexandru voievod şi, a doua zi către seară, au venit cei doi caimacami mai sus-numiţi. Începu deci, din acea zi până în momentul plecării mele, la Iaşi, o activitate de nedescris şi fără sfârşit, în care n-am avut timp nici să mănânc, nici să dorm, mai ales din cauza îndrăciţilor de sudiţi emigranţi[12].

Ianuarie 5. Am plecat eu de la Bucureşti în Moldova cu boierul hatman Balasakis şi boierul comis Alecu Suţu, numiţi în căimăcănie. Iar eu eram suferind de boala pe care am contactat-o de la începutul lui noiembrie.

Februarie 17. A sosit domnul meu la Iaşi.

Aprilie 24. Am plecat la Chişinău, numit să-l întâmpin pe marele ambasador al Rusiei, generalul Mihail Kutuzov[13].

Proiectul prevăzut de mine care a şi fost pus în practică pentru trecerea marelui ambasador

1. Trei boieri de clasa a doua să fie numiţi independent unul de celălalt şi fiecare să fie împuternicit în serviciul său cu supravegherea tuturor celor necesare pe drum, care se reduc în principal la trei categorii: animale, provizii şi conace.

Au fost numiţi:

Boierul spătar Manolachi Dimakis, procuratorul general al tuturor proviziilor şi al orzului, adică *meniculat emini.* //

Boierul spătar Lupul Balş, paznicul general al conacelor. p. 68

Boierul paharnic Ioan Cananò, şeful poştei, care să dea toţi caii necesari, plătit cu treizeci şi şapte aspri şi jumătate pentru ora de închiriere.

Boierul hatman Costache Ghica, boierul spătar Costache Ghierakis, care însă a fost nevoit să fie numit la Galaţi şi astfel a lipsit, ca delegaţi din partea domniei pentru primirea ambasadorului.

Eu, Panaghiotakis Kodrikas, ca secretar al domniei, delegat pentru primirea ambasadorului, cu împuternicirea sa ca să dispun toate cele destinate pentru buna sa primire şi ordinul meu să-l urmeze toţi cei de mai sus.

---

[12] Prin pacea de la Iaşi se dăduse un termen celor care voiau să treacă în Rusia.

[13] Mihail Ilarionovici Kutuzov, general rus (vezi relatarea ambasadei sale).

Călătoria mea pentru primirea marelui ambasador al Rusiei, numit Kutuzov, din 1792, luna aprilie, în Iaşii Moldovei

29 aprilie, ziua vineri a săptămânii dintre Paşte şi Duminica Tomii. La ora 6 a zilei, am plecat de la Iaşi, însoţit de trei tineri slujitori, 4 slujitori de Curte, 3 paznici ai palatului domnesc, doi curieri tătari, un servitor cu un cal de rezervă şi cu oamenii mei. Pe la ora 9, am trecut Prutul pe un pod plutitor, iar Jijia are pod fix. După 11, am ajuns într-un sătuc cu o aşezare încântătoare, numit Rezina[14].

De la Iaşi la Rezina sunt 5 ore.

30 aprilie, ziua sâmbătă. Pe la ora 10 dimineaţa, am plecat din Rezina, străbătând codrul nebătut şi periculos, şi după ora unu am ajuns în Vălcineţ[15]; de acolo, am plecat de îndată şi pe la trei am ajuns la „Burachi"[16].

Aşa încât, de la Rezina la Vâlcineţ, din cauza codrului, sunt 4 ore.

De la „Burachi", plecând la ora 6 dimineaţa, am ajuns pe la ora opt ziua la Negreşti[17], de unde, negăsind cai de poştă, am plecat cu aceiaşi (după ce l-am luat pe căpitanul poştei cu mine) şi am ajuns pe la unsprezece la Chişinău.

Deci de la „Burachi" la Negreşti sunt 4 ore.

De la Negreşti la Chişinău 4 ore. //

p. 69 *1 Mai,* ziua duminica Tomii, care este şi Bairman pentru turcii din Chişinău. Am sosit la Chişinău şi după-masă m-am dus să mă închin Excelenţei sale elci-başa.

Seara am scris la Iaşi Înălţimii sale.

2 mai, luni. Pe la ora trei a zilei, am plecat cu boierul vornic Conachi la Bender şi, trecând peste râuleţul Bâcul, am ajuns la ora şase la poşta de la Mereni[18]. Plecând de acolo şi urcând primul deal, am trecut pe jos podul, care desparte graniţa Moldovei de pământul Benderului, a cărui apă este largă şi stătătoare. Apoi, trecând dealul cel mai înalt, am ajuns pe la 11 la Bender.

Aşa încât de la Chişinău la Mereni sunt 3 ore.

De la Mereni la Bender sunt 5 ore.

Imediat, în seara aceea, am mers la Preanobilul Hasan Paşa şi am aflat misiunea cu care venise trimisul din partea generalului „en chef" Paşikov[19], care era un oarecare Koroneli, un tânăr cu totul nepriceput şi incult. Iar de la Înălţimea sa Hasan Paşa, m-am dus la Preagloriosul Abdullah Bei capugi başa, mihmandar al marelui ambasador, ca să pregătesc cele necesare pentru trecerea ambasadei, iar din cauza finanţelor chehaielei, nu s-a luat nici o decizie. Apoi am mers la divan efendi-ul paşei, unde am prânzit şi de acolo m-am dus la capuchehaia, unde l-am întâlnit pe numitul Koroneli şi am înnoptat acolo, rugându-l pe numitul să insiste pentru schimbarea locului schimbului. L-am întâlnit în aceeaşi seară şi pe Kofer, fiind un fel de inginer pentru reconstruirea

---

[14] Sat, comuna Mănoileşti, jud. Ungheni, Republica Moldova.

[15] Sat şi comună, jud. Ungheni, Republica Moldova.

[16] Neidentificat. Poate Bulhac, sat, com. Cioropcani, jud. Ungheni, în Republica Moldova?

[17] Sat şi comună, jud. Chişinău, Republica Moldova.

[18] Sat şi comună, jud. Chişinău, Republica Moldova.

[19] *Passic* sau *Passicof,* general rus în Principate.

fortăreţei de către supraveghetorul clădirilor, capugi başa Hasan aga, cu care Preanobilul s-a întâlnit intrând pe poarta fortăreţei.

3 mai, marţi. Dimineaţa am mers la Preaînălţatul paşă, referindu-mă la propunerea pe care i-am făcut-o numitului funcţionar şi prevenindu-l pe Înălţimea sa să nu cedeze imediat la obiecţiile ruseşti, ci să respingă într-un mod prietenesc să se facă schimburile la Dubăsari[20], insistând să aibă loc la Bender, ceea ce s-a stabilit şi în conversaţia cu Koroneli. De acolo am mers la capugibaşa, din nou, înainte de a fi rezolvat ceva. Am mâncat la dl Kofer. După-amiază, pe la chindie, m-am dus să iau autorizaţia paşii ca să mă întorc, apoi m-am dus la capugi başa şi am discutat despre lucrurile necesare care se găsesc şi cele care // nu se găsesc şi, întorcându-mă la capuchehaia, am început p. 70
să scriu.

Iar numitul Koroneli era fără nici un fel de mandat (autorizaţie), pur şi simplu a fost trimis ca să câştige ceva.

4 mai, miercuri. Dimineaţa am început scrisorile mele către domn. M-am dus apoi la divan efendi şi, după ce l-am salutat, am plecat. Ieşind din cetate, l-am salutat pe Preagloriosul Hasan aga şi către douăsprezece, am ajuns la Chişinău tocmai când a început o ploaie puternică, de unde m-am dus direct la conacul meu, am cinat şi o să mă culc.

5 mai, joi. Am trecut prin Chişinău. A trecut acolo reprezentantul generalului „en chef" Paşikov, întorcându-se de la Bender, cu răspunsul lui Hasan paşa că este de acord ca schimburile să aibă loc la Criuleni[21]. A venit şi de la Dubăsari un maior cu alţi doi funcţionari la elci-başa, fiind al doilea mihmandar al Excelenţei sale. După-amiază, am mers la Excelenţa sa, iar seara până la 6 noaptea, am scris la Iaşi.

6 mai, vineri. A trecut prin Chişinău nefericitul conte Choiseul-Gouffier[22], cu băiatul său, cu un abate şi cu oamenii săi. I-am invitat la masă, la conacul meu, şi imediat au plecat. Eu am rămas, cea mai mare parte a zilei, pe lângă boierul postelnic Alecu Gherakis, dragoman pe lângă elci-başa.

7 mai, sâmbătă. Am petrecut toată ziua, fiind ploaie, la conacul meu până la prânz, scriind la Iaşi, după aceea, am stat de vorbă cu Rondi, chirurgul lui elci-başa şi cu alţii.

8 mai, duminică Înainte de prânz a venit divan efendi-ul domnului la Iaşi, trimis la Bender de Înălţimea sa Hasan Paşa.

În ziua aceea, a venit şi paharnicul Canano, fiind numit pentru cele privind caii, armaşul, mihmandar fiind al gloriosului capugi başa, mihmandarul ambasadorului, al 2-lea portar, mihmandar pe lângă Osman efendi care pleacă la Hotin.

Am primit scrisoare de la Iaşi şi mi-am petrecut cea mai mare parte a zilei în convorbiri cu divan-efendi.

9 mai, luni. Vreme ploioasă. Divan efendi a plecat la Bender. Mi-am petrecut cea mai mare parte a zilei pe lângă postelnicul Gherakis.

---

[20] Oraş în Republica Moldova, pe malul stâng al Nistrului, în Transnistria.

[21] Azi oraş, în jud. Chişinău, Republica Moldova pe malul drept al Nistrului, în faţa Dubăsarilor.

[22] Fostul ambasador al Franţei la Constantinopol (1784–1792), expulzat din Imperiul Otoman, în urma abolirii monarhiei şi a arestării lui Ludovic al XVI-lea. Cu P. Kodrikas era în relaţii proaste. Vezi Hurmuzaki, Supl. I, vol. II, p. 113.

10 mai, marți. [Probleme de sănătate] //

p. 71 *11 mai, miercuri.* Până la prânz a fost o mare discuție cu Conachi pentru masa lui elci-bașa. După aceea s-a întors de la Bender divan-efendi și imediat am începu să scriu; la ora 3 noaptea, am trimis scrisorile la Iași; la 6, m-am culcat.

12 mai, joi. La ora nouă dimineața, m-am sculat să-l salut pe divan-efendi care se întorcea de la Iași. Apoi am rămas acasă până la 9 seara. După aceea am ieșit puțin la plimbare. Am petrecut seara la serdarul din Chișinău, aga Alecu Ianculeos, pregătind expediția la Dubăsari, unde am trimis, cu un pretext, pe oamenii mei, un om al postelnicului Gherakis Vasili, cu scrisoare către portarul Marco și alta către Ioan Mecărescu[23], cerându-le să mă informeze când pleacă ambasadorul de la Elisabetgrad[24] și dacă a plecat.

13 mai, vineri. Dimineața, am primit scrisori de la Iași. După-masă s-a întors omul de la Dubăsari și a arătat purtarea urâtă a postelnicului Gherakis, deschizându-mi scrisoarea fără știrea mea. Spre chindie, m-a chemat elci-bașà și a arătat ceea ce îi explicaseră Conachi și Gherakis despre hrană. Până la ora 3 noaptea, am reflectat la cele necesare pentru schimbarea de la Criuleni.

14 mai, sâmbătă. De îndată ce m-am sculat, am început să scriu la Iași și am continuat să scriu până la prânz. Am primit și scrisori de la Iași. După prânz, a venit tătarul Preaînălțatului Hasan pașa de la Bender, cu știrea că generalul „en chef" Pașikov, delegat al rușilor pentru schimbul de ambasadori, urmează să vină pe la 21 la Dubăsari și că Înălțimea sa Hasan pașa, ca delegat al ambasadorului imperiului, a decis să plece poimâine, la două, cu restul delegaților spre Criuleni. Mare zgomot și dezordine pentru transportarea în mare grabă a celor necesare la Criuleni și mai ales că aici bașa ne-a spus că are nevoie de hrană pentru 10 zile la Criuleni. Am trimis Înălțimii sale scrisorile mele prin tătarul Înălțimii sale Hasan pașa. Multă treabă pentru pregătiri.

După aceea, discuție cu postelnicul Gherakis pentru iertarea deschiderii scrisorii. O expunere foarte amară, dar adevărată, a greșelilor mele către vornicul Conachi. //

p. 72 *15 mai, duminică.* Au venit de la Bender mihmandarii lui Ighitoglu pașa și al lui capugi bașa, cerând în mare grabă caii și trăsurile necesare pentru transportul Preagloriosului. Au plecat la Bender mihmandarii generali, adică cel pentru rația zilnică, cel pentru cai și cel pentru conace.

După-prânz, salutându-l pe Excelența sa elci-bașa, am plecat la Criuleni, având cu mine trei soldați, doi slujitori, două slugi, un logofăt, un dragoman pentru rusă, doi tătari, șase telegari, cu doi vizitii, doi mercenari ai isprăvniciei.

Pe la 9 și ½ am plecat din Chișinău; la 10 și ¼, am ajuns într-un sătuc, numit Budești[25]. Pe la 11, am ajuns la Boșcana[26], unde este poșta și am schimbat caii. În jur de 12, am ajuns la Onițcani[26 bis], un sat foarte plăcut la poalele unui deal, unde, până la țărmul Nistrului, pământul seamănă cu o grădină încântătoare; după puțin apare, pe marginea drumului, Slobozia Dușca[27], fiind chiar față în față la hotarul rusesc; este un sat mare și pe la ora 12 noaptea, am ajuns la Criuleni.

---

[23] *Mecaresculus.*

[24] *Elissabeta,* oraș în Republica Ucraina.

[25] Sat, azi înglobat în municipiul Chișinău, Republica Moldova.

[26] Sat și comună, jud. Chișinău, Republica Moldova.

[26bis] Sat și comună, jud. Chișinău, Republica Moldova.

[27] Sat și comună, jud. Chișinău, Republica Moldova.

16 mai, luni. La ora 10 dimineaţa, trecând malul Nistrului, am văzut acolo lemnele ruşilor. După aceasta, am trimis mesagerul tătar la Chişinău, la serdar, ca să ceară ştiri. A venit în continuare la mine căpitanul graniţei ruşilor Beioglu, supranumit Urfelius, de neam turc şi căzut prizonier din precedentul război. Prin acesta, am aflat că trebuie să merg la generalul Tolstoi[28] şi la Bezborodko[29]. După-masă, am plecat însoţit fiind de doi slujitori, un ciohodar, un arvanit, oamenii mei, iar din partea căpitanului, am avut cu mine pe secretar şi un cazac. Către ora 9 dimineaţa, am trecut Nistrul; m-am dus direct la Dubăsari la „plas"-maiorul (maiorul pieţei). Acolo mi-a amintit generalul Tolstoi că mâine la 9, ora franceză, să vin, pentru că şi azi are treabă. Am plecat atunci la bătrânul vistiernic, deja generalul Sturza[30], pe care l-am găsit de nerecunoscut, fără barbă şi fără mustaţă, şi am mers cu el peste două ore discutând, la Soroca, moşia lui. De acolo, m-am dus la generalul maior Bezborodko, unde am stat foarte puţin, făcând pe dragomanul maiorul său, şi m-am înapoiat la Criuleni.

17 mai, marţi. La ora 2 dimineaţa, am trecut // Nistrul, cu aceeaşi suită p. 73
ca ieri, şi m-am dus direct la contele Bezborodko, pe care nu l-am găsit. Apoi, m-am dus la generalul Tolstoi, pe care l-am întâlnit ieşind din casa sa. M-am dus atunci la portarul Marcu, unde, după puţin timp, am fost informat că generalul Tolstoi s-a întors la casa sa şi de îndată m-am dus la el, care, în faţa tuturor funcţionarilor săi, m-a primit cu mare cinste, m-a poftit la masa sa şi imediat am prânzit cu ruşi pentru prima oară în viaţa mea.

După-masă, am stat destul timp, funcţionarii jucând whist. I-am vorbit despre ordinea şi buna rânduială a graniţei şi m-a salutat foarte ceremonios. Apoi m-am dus la Iancu Cantacuzino, unde am stat foarte puţim. Tot aşa am primit scrisoare de la fiul lui Choiseul că a ajuns la Criuleni şi că l-au împiedicat ruşii cu carantina. Am vorbit deci pentru autorizaţia sa şi i-am răspuns. Apoi, mergând la Pisani[31] de două şi trei ori, abia am putut să-l găsesc acasă; întâlnindu-l, în sfârşit, i-am înmânat scrisorile pe care le-am adus. Şi apoi, din nou am plecat, mergând la Marcu. Plecând, m-am dus din nou la Bezborodko, nu l-am găsit şi astfel m-am întors la Criuleni, unde nu l-am găsit pe fiul lui Choiseul, care luase autorizaţia şi plecase.

Pisani şi-a bătut joc de simplitatea spiritelor nehotărâte asiatice, deoarece la început au spus, fără să se gândească, să se facă schimbul de ambasadori la Bender, iar după aceea, dintr-o sugestie a lui Paşikov, au schimbat cu totul prima lor hotărâre, iar în cele din urmă, din simpla sa veste că vine generalul „en chef", s-au repezit toţi să vină la Criuleni. S-a amânat venirea paşalelor până luna viitoare.

18 mai, marţi. De la 10 dimineaţa până la 7 seara, am scris la Iaşi. A venit şi boier spătarul Dimachi cu toată suita. M-am dus cu Evghenia sa, mergând pe frumoasele ţărmuri ale Nistrului şi astfel am petrecut ziua. A trecut şi curierul ruşilor la Constantinopol.

---

[28] Feodor Matveevici Tolstoi, general rus.

[29] Ilia Andreievici Bezborodko, conte (1756–1815), general-maior rus.

[30] Scarlat Sturza, boier moldovean emigrat în Rusia.

[31] Andrei Pisani, dragoman al ambasadei ruse de la Constantinopol.

8 mai, joi. Dimineaţa mi-a sosit scrisoarea lui Pisani că trebuie să se grăbească să vină funcţionarii împărăţiei. De îndată, în 10 minute, am plecat cu o scrisoare autografă: una cu funcţionarul venit pentru Pisani, a doua un mesager tătar la Bender pentru stolnicul Dimitrachi, ca să ducă această informaţie Înălţimii sale Hasan paşa, fiind mihmandar pe lângă Înălţimea sa, şi a treia, un alt mesager tătar pentru Înălţimea sa. După prânz, ieşind la plimbare cu spătarul Dimachi, am trecut Nistrul. Am întâlnit pe funcţionarul
p. 74 lui Tolstoi care venea, un tânăr înzestrat de neam // grec.

M-am dus la locuinţa căpitanului. Am aflat că a venit la Dubăsari generalul „en chef" Paşikov. Am scris de îndată Înălţimii sale, printr-un soldat al consulului.

20 mai, vineri. Dimineaţă a venit de la Bender un tătar al Înălţimii sale Hasan paşa, cu scrisori oficiale pentru generalul „en chef" Paşikov întrebându-l dacă trebuie să vină Înălţimea sa împreună cu elci-başa la Criuleni, ca să aibă loc schimbul la 25 mai, aşa cum se comunica cu un curier special trimis de Koroneli. Mi-a dat şi mie o scrisoare, de la divan efendi al paşei, tătarul care de îndată a trecut Nistrul. I-am scris imediat lui Pisani. Am primit răspuns că nu trebuie să plece. Am scris la Iaşi. Am scris şi la Bender către divan efendi. După aceea m-am dus pe malul Nistrului şi am văzut pregătirile. Către ora unu noaptea am primit scrisoarea lui Pisani, redând răspunsul emfatic al generalului Paşikov către Hasan Paşa asemănător cu cele scrise de mine. I-am răspuns lui Pisani cu mulţumiri. Între timp s-a întors şi tătarul paşei; i-am dat şi acestuia scrisoarea mea către secretar. În acest timp s-a nimerit şi omul lui Gherakis, dragomanul lui elci-başa, cu un mic răvaş (scris cu fineţe fanariotă fără greşeală), întrebând despre acestea şi dând explicaţii cum a ajuns scrisoarea lui Pisani în două zile de la Elisabetgrad. Am răspuns şi Evgheniei sale şi, după ce am mâncat, m-am culcat. Toată ziua, vremea a fost ploioasă, umedă şi cu furtună.

21 mai, sâmbătă. Dimineaţă un vânt foarte puternic şi umed, vreme de iarnă. Nistrul de netrecut din cauza furtunii. Această vreme a durat toată ziua şi seara, când e foarte probabil să ningă.

Am scris la Iaşi trimiţând ultima scrisoare lui Pisani. După prânz, ieşind până la biserică, am primit de la Iaşi răspunsurile Înălţimii sale. Am ieşit, după citirea lor, pe jos, la plimbare. Seara a venit căpetenia satului Oniţcani, aducând în dar patru păsări şi o putinică de unt şi a povestit greutăţile satului, pentru care l-am consolat şi astfel a trecut ziua.

22 mai, duminică. Vremea aceeaşi. Vânt mai puţin. Dimineaţa lapoviţă.

....

A venit serdarul de la Chişinău cu toată suita lui. I-am răspuns lui Conachi, însărcinat la Bender pentru raţiile zilnice de care întrebase elci-başa. I-am
p. 75 scris numai despre asta la Iaşi. // Am petrecut ziua scriind. A sosit şi mataragi-başa al paşii, cu plute, caiace şi pod de la Bender, care poate că rămân nefolosite. Am cinat la aga serdarul de Chişinău.

23 mai, luni. Vremea umedă, cu o ploaie continuă violentă, până la ora 10 ziua şi de atunci iarăşi nori. Dimineaţa am primit scrisoarea lui Pisani, spunând că ieri a sosit la Dubăsari ambasadorul Rusiei, dar nu trebuie să se tulbure funcţionarii împărăţiei de această veste.

De îndată am scris la Iaşi. După-prânz, m-am îngrijit de cele pe care le ceruse Conachi, fără sens, pentru hrana lui elci-başa. După încetarea ploii, m-am dus pe malul Nistrului şi, găsind în caiacul lui elci-başa familia portarului Marcu şi pe ai săi, m-am suit şi m-am plimbat pe râu. După aceea, am văzut nepriceperea cu care se pregăteau şi chioşcurile. După ce m-am întors, i-am răspuns lui Conachi şi astfel a trecut ziua, suferind şi de migrenă. Am primit şi de la Iaşi scrisorile binevoitoare ale Înălţimii sale.

24 mai, marţi. Dimineaţa, pe la ora 2 a zilei, deşi cerul se transforma în apă şi din pământ izvorau râuri, am plecat de la Criuleni, însoţit de un arvanit, doi ciohodari călări şi doi slujitori, cu totul nefolositori la spate, pe butcă, şi am trecut Nistrul, luând şi de acolo un cal cazac, am ajuns mai mult plutind decât mergând la Dubăsari. M-am dus direct la casa portarului Marcu, unde odihnindu-ne puţin, eu şi oamenii mei şi caii am plecat imediat la Pisani. Ambasadorul fiind informat de venirea mea, mă aştepta, după cum am aflat. Imediat deci a anunţat Pisani sosirea mea şi fără întârziere a venit mesajul din partea ambasadorului să mă duc. Am plecat atunci, cu toată suita de mai sus şi cu şase cai la butcă şi m-am dus. La poartă erau doi soldaţi înarmaţi; înăuntru patru, iar la intrare şase. Sus pe scară, pe pridvor, toată oficialitatea; în prima cameră, cei trei secretari, în a doua, ambasadorul singur cu secretarul său, care m-a şi însoţit până la uşă. Am înmânat această scrisoare a domnului, pe care a citit-o în picioare. După aceea, aşezându-ne, s-a oferit cafea. Şi după nu mult, am salutat, fiind din nou însoţit de secretarul ambasadorului până la uşa camerei sale. Ieşind în cealaltă cameră, s-a prezentat un funcţionar, aducând într-o legătură o frumoasă // blană de râs şi o blană de hermină, şi într-o cutie p. 76
o tabacheră de aur. Mulţumind, am luat tabachera, iar blănurile am spus şi le-au dat în mâinile oamenilor mei, cărora le-au dat şi 10 florini olandezi. Fiind însoţit până la butcă de doi camerişti ai ambasadorului, i-am dat în mână celui de-al doilea douăzeci de florini şi, ieşind pe poarta exterioară, am dăruit soldaţilor până la 20 de ruble. Am prânzit la portarul Marcu, unde era şi logofătul Geanet, renumit pentru procopseala şi absurditatea sa. După aceea, m-am dus la Pisani, unde am aranjat pentru hrana zilnică. Apoi m-am dus la Scarlatachi Sturza, unde am stabilit despre Soroca lui şi am dormit la portarul Marcu, care nu are interesant de menţionat decât soţia şi servitoarea.

25 mai, miercuri. Dimineaţa a trimis ambasadorul şi m-a invitat la prânz. M-am dus întâi să-l salut pe Tolstoi. Apoi la Pisani, pentru cele necesare trecerii şi, în continuare, pregătit, m-am dus la ambasador cu această suită a mea. Era invitat şi generalul „en chef" Paşikov şi generalul Bezborodko. Pentru mai mult protocol, m-a prezentat ambasadorul lui Paşikov, care era om bătrân, foarte plăcut, foarte priceput şi în cea mai bună formă. Am rămas la invitaţia ambasadorului. Masa era elegantă şi cu cea mai bogată argintărie, toate pregătite cu mult bun gust. După masă s-au făcut diferite conversaţii despre importanţa evenimentelor, apoi despre cai, căci Paşikov era pasionat de cai buni; am plecat mulţumind pentru toate, mai ales ambasadorului. M-am întors la Marcu, unde m-am pregătit ca să plec. Mi-am luat rămas bun de la Pisani, care se pregătea să meargă la Bender, ca să aranjeze cele necesare pentru schimbul ambasadorilor, dăruindu-i servitorului său doi florini; plecând de la portarul Marcu, le-am dat servitorilor lui doi florini şi câte unul bunei sale servitoare

şi doicii. În trecere, am mers să-l salut pe Paşikov, care m-a primit cu mare bucurie şi sinceritate; am plecat însă şi, pe o noapte întunecoasă şi prin ploaie, am sosit la malul Nistrului, fiind de sus până jos plouat, şi am ajuns la Criuleni. Era deja ora trei noaptea. Au venit la mine boierii; am început însă să scriu şi au plecat.

26 mai, joi. Dimineaţa, ieşirea fără sens a lui Conachi, cu privire la
p. 77 raţiile zilnice ale lui elci-başa, m-a împiedicat destul de mult pentru scris. // Am rămas nemâncat până la ora 7 a zilei şi, după ce am dejunat numai 2 ouă proaspete şi puţin lapte, am început corespondenţa mea la Iaşi, pe care am şi trimis-o pe la 2 noaptea, încă incompletă, pentru că scrisoarea Înălţimii sale îmi venise de la Iaşi. S-a văzut însă osteneala. Am primit de la Pisanti hotărârea conacelor ambasadorului până la Iaşi.

27 mai, vineri. Dimineaţa a venit omul lui Gherakis cu un răvaş interogativ, la care am răspuns. Am scris divan efendiului lui Hasan paşa la Bender. După prânz, am început continuarea scrisorii de la Iaşi. Între timp, aga Alecu şi spătarul Lupul, în permanentă neînţelegere, m-au împiedicat să termin; am scris până la ora 6 noaptea şi m-am culcat.

Vremea ploioasă...

28 mai, sâmbătă. Dimineaţă am început să scriu. În sfârşit, am primit scrisoarea lui Pisani, în care era şi lista cu cei 1 100 de cai şi 50 de trăsuri, de care are nevoie ambasadorul, şi că Pisani pleacă la Bender, iar mubadelesul* nu poate veni până la 3 iunie. Am trimis deci pe mesagerul tătar la Iaşi. După prânz, am mers la plimbare...

Vremea senină şi caldă...

Am primit diferite scrisori de la diferiţi şi a Înălţimii sale şi a lui Costachi din Paros.

29 mai, duminică. Vremea senină...

....

Ne-am întors pe caiacul pregătit pentru ambasadorul ruşilor. Întâlnindu-ne toţi la aga, am mâncat, am jucat, am dansat. Am chemat fetele din sat până la ora 6 noaptea şi astfel am petrecut ziua.

30 mai, luni.

....

p. 78 [Banalităţi]

Au venit trimişi ai lui Paşikov să ceară voie să meargă la Soroca pentru a cumpăra 10 cai. După aceea au venit boierii la mine. Am trimis scrisorile mele la Iaşi. Am prânzit cu toţii la boier spătarul Dimachi, cu ţigani, până la 5 noaptea. Am primit şi scrisori de la Iaşi.

31 mai, marţi. Am scris până la prânz. După-prânz a sosit scrisoarea lui Pisani, că s-a întors de la Bender şi că delegatul pentru negocieri a fost numit să vină în sâmbăta următoare din 4 iunie. Imediat, am trecut la Dubăsari şi m-am întâlnit cu Pisani (însă înainte să plec, am trimis un om la Iaşi, cu ştirea întoarcerii lui Pisani şi a numirii din ziua aceea a mubadelesului şi că ruşii au fost de acord să se desfiinţeze propriul lor chioşc, pregătit să aibă loc schimbul în cel pregătit de Hasan paşa la Bender). De acolo, m-am dus să-l salut pe

---

* Termen în l. turcă pentru a desemna pe demnitarii ce însoţeau pe ambasadorii rus şi otoman în ceremonia *Mubadele* a trecerii fiecăruia a hotarului de peste Nistru, spre destinaţia lor, de la locul de întâlnire fixat în prealabil pe o ambarcaţiune la mijlocul fluviului.

ambasador, căruia i-am propus să cedeze cu privire la numărul de 1100 de cai ceruţi. A fost nevoie să hotărăsc să rămân la Dubăsari, ca să se decidă despre aceştia mâine. M-am dus să-l salut pe generalul Paşikov care m-a rugat stăruitor să nu mă întorc până nu îl revăd. Seara, am mers la Sturza şi am dormit la portarul Marcu. Când treceam însă Nistrul, ca să merg la Dubăsari, am întâlnit un curier trimis la consul, având cu el şi doi soldaţi pentru găsirea unui iobag fugit al lui Tolstoi; [am plecat] cu acela şi cu un mic funcţionar ducând o scrisoare din partea ambasadorului pentru Înălţimea sa, recomandat mie printr-o scrisoare a secretarului ambasadorului, ca să o trimit repede. Eu însă am luat scrisoarea cu mine, iar pe soldaţii numiţi i-am trimis să aştepte la Criuleni.

Noaptea, când toţi dormeau, am deschis scrisoarea, cu permisiunea pe care o am de la domnul meu, şi, văzând că despre ceremonia primirii şi despre conace îi scrie ambasadorul la Iaşi Înălţimii sale, făcând havalea, trimiţând orânduiala acestora către generalul consul; şi îndată i-am scris Măriei sale, incluzând şi acea scrisoare.

1 iunie, miercuri. De-abia trezit din somn, când nu dormisem decât două ore, am trimis un om de-al meu de la Dubăsari la Iaşi, cu scrisorile mai sus-amintite. Apoi am trecut la generalul Paşikov care, având cu el pe fiul său, tânăr simpatic, m-a invitat să-i găsesc doi câini de vânătoare din Moldova. M-a invitat pentru prânz la masa sa.

Între timp m-am dus la Pisani, unde, prin maiorul Rostaing, inspectorul cailor, s-a stabilit că pentru întregul transport // al ambasadei să se dea numai p. 79
800 de cai şi restul să se completeze cu boi, în afară de cele 50 de trăsuri cu câte 2 perechi de boi, care fuseseră cerute.

Am prânzit la Paşikov, petrecând cu mare plăcere toată ziua aceea până la ora 10. Apoi am trecut la Marcu şi plecând m-am dus să-l salut pe Sturza, iar de aici m-am întors pe la 2 noaptea. Sosind la Criuleni, am aflat că azi a venit Ighit-oglu Ismail Paşa, muhafâzul de Akerman şi capugi-başa Abdullah bei, mihmandarul. De aceea am mers îndată la capugi-başa, la care am rămas până la ora 4 noaptea. Întorcându-mă la conac, i-am găsit pe funcţionarii veniţi din partea generalului Paşikov, ca să treacă la Soroca pentru cai, care, după ce au cinat la mine, au plecat.

....

2 iunie, joi. Pe la 8½, a sosit omul bivcămăraşului cu pregătirea conacului „madamei"[32] şi pentru cele necesare înhămării cailor ⟨la trăsură⟩. M-am sculat deci şi, de îndată ce am văzut că a sosit mulţimea lui Hasan paşa, am plecat dintr-o dată în întâmpinarea Înălţimii sale. M-am dus în satul cel mai apropiat de Criuleni, unde am aşteptat destulă vreme la umbra unui copac. Am înaintat până în satul Oniţcani şi, ceva mai departe de acela, am întâlnit pe Înălţimea sa, şi când m-am închinat, m-a întrebat în picioare despre cele întâmplate, oprindu-şi careta sa; îndată mi-a poruncit să călăresc şi astfel am plecat în urmă cu butca mea.

Pe la ora 8 a zilei, a intrat Înălţimea sa în Criuleni, însoţit de întreg alaiul său şi cu o mulţime de servitori, însoţitori şi negustori. A intrat călare cu alaiul. S-au tras şapte salve de tun pentru întâmpinarea Înălţimii sale şi a descălecat la corturile sale aşezate lângă Nistru.

---

[32] Soţia generalului Kutuzov, anume cneaghina Ecaterina Ilinicina Goleşnikov-Kutuzov (1743–1824), născută Bibikov.

Pe la ora 6 a sosit şi elci-başa, însoţit de întreg alaiul său; au ieşit în întâmpinarea Preastrălucirii sale, Ighit Oglu paşa şi capugi başa, care şi mergea înainte cu alaiul său. S-au tras trei salve de tun pentru primirea Excelenţei sale.

....

p. 80 Pe la ora 10 a venit mareşalul ambasadei ca să stabilească locul în care aveau să se întindă corturile ambasadorului. I-a plăcut locul în care erau întinse corturile lui Ighit Oglu şi ale lui capugi-başa şi îndată, fără multă ceremonie, le-au mutat.

....

3 iunie, vineri. Îndată au început dimineaţa să treacă dintr-un loc în altul, bagajele ambasadelor respective. Trei poduri s-au aşezat pe Nistru pentru mutarea lor, două ale ruşilor şi al treilea al nostru. S-a aşezat şi la mijlocul Nistrului chioşcul pentru schimbul de ambasadori. A venit Pisani şi s-a făcut mare discuţie pentru scaune, căci noi aveam două elegante de aur, pentru cei doi ambasadori, două mai joase, pentru cei doi mubadeles şi alte şase cu postav purpuriu, toate fotolii. Pisani a arătat că trebuie patru la fel pentru cei doi elcii şi cei doi mubadeles şi patru la fel, pentru cei doi mubadeles şi, în al doilea rând, patru la fel pentru cei doi mihmandari.

Eu am trecut Nistrul, cu permisiunea lui Hasan paşa, după ora 10; m-am dus direct la Bezborodko, căruia i-am oferit nişte tutun şi stofă turcească, peşcheş; de acolo, am trecut la Paşikov oferind câinii de vânătoare şi stofe peşcheş fiului său.

Pisani a fost trimis iarăşi înainte să ajung la Dubăsari. A reuşit să facă schimbul cu propriile lor scaune, dar s-a produs altă discuţie despre modul de aşezare a scaunelor.

Elci paşa a trimis ieri peşcheşuri ambasadorului, iar azi a trimis ambasadorul lui elci başa.

După ora 2 noaptea, m-am întors la Dubăsari şi m-am dus direct în cortul divan-efendiului.

Erau preocupări şi pentru stofele cu care să se căptuşească partea de jos a chioşcului. Am scăpat pe la 5 dimineaţa.

Pe malul Nistrului s-au întins trei corturi din partea noastră: cortul pentru schimburi, cortul pentru recreere şi cortul ambasadorului; şi vizavi la fel.

Cu Pisani s-a hotărât ca la ora 4 a zilei să plece din ambele părţi alaiurile turceşti şi să se facă schimbul.

p. 81 *4 iunie, sâmbătă.* Către ora 8, am coborât la // Nistru, urmându-l pe divan efendi pentru pregătirea chioşcului. A sosit postavul şi s-au pregătit toate; Pisani a fost aşteptat pentru aşezarea scaunelor. Până la ora 4, Pisani nu a apărut. S-au aranjat pregătirile de ambele părţi astfel:

Noi avem la Nistru, pe mal, coborând în partea stângă, zece tunuri, lângă care erau întinse trei mici corturi pentru tunari.

Ruşii aveau în faţa propriilor noastre tunuri, coborând spre dreapta, douăzeci de tunuri, având fiecare câte zece oameni.

Spre ora unu ziua, a coborât din partea ruşilor un regiment întreg pedestru, cu orchestra sa şi cu toare decoraţiile sale, şi s-a aşezat în spatele tunurilor.

Pe la ora 2 a plecat comandantul ienicerilor, cu întreaga sa suită, şi, venind, a aşezat pe toţi oamenii în spatele tunurilor.

Către ora 3, a coborât vizavi generalul Tolstoi, cu tot alaiul său.

Pe la 4 a coborât un corp de armată al generalului maior. Aflând ai noştri că a venit generalul Paşikov, a plecat Înălţimea sa Hasan paşa, cu toată suita sa, şi mai întâi a descălecat la cortul pentru odihnă; apoi a trecut la cortul pentru mubadelesi. Văzând că Pisani nu apare şi crezând că generalul Paşikov este în faţă, mi-a poruncit să merg să-i spun Înălţimii sale să-l trimită pe Pisani ca să aşeze scaunele. De aceea am trecut repede pe malul celălalt. Am aflat că generalul Paşikov nu venise, dar vine. Am continuat deci drumul ca să-l întâlnesc pe drum.

Între timp, a început alaiul generalului Bezborodko care, de îndată ce a sosit, a lansat din partea celor din faţă 10 salve şi din partea noastră la fel. Aflând elci başa că a venit ambasadorul, a plecat cu tot alaiul său şi Preastrălucitul s-a aşezat în cortul pentru schimburi, iar suita sa, adică cei care călăuzeau, slujitorii palatului, mehterhaneaua şi cu ghediclii au năvălit nestăpâniţi şi, ţinând podurile, s-au repezit pe acestea în număr mare şi au început să treacă. Văzând această neregulă şi dezordine, cei de pe celălalt mal au înnebunit şi s-au repezit la mine spunând să împiedic această năvală şi dezordine, căci este împotriva oricărei reguli ca înainte ca ambasadorul ruşilor să fi sosit, să vină elci başa şi să treacă cu alaiul său. M-am dus atunci să dau această ştire; cu greu // am trecut Nistrul; am oprit cât am putut năvala turcilor. I-am relatat Înălţimii sale Hasan Paşa această neregulă p. 82
a tuturor funcţionarilor prezenţi. S-a simţit jignit elci başa cel rău din fire, atribuind această prezentare oficială duşmăniei mele; s-a dovedit însă mincinos faţă de toţi, ieşind la iveală adevărul. Cu toate acestea a poruncit să fie opriţi oamenii să mai treacă.

Între timp a sosit vizavi generalul „en chef" Paşikov, întovărăşit de ambasador, cu o paradă minunată. S-a oprit în faţă, în cortul lor pentru odihnă, unde era şi o masă pregătită pentru gustare [...]

A trecut Pisani şi au aşezat în aşa fel scaunele ca în plan[33]: //

După ce s-a întors Pisani a început fiecare alai să treacă. p. 83

Către ora 6, turcii, fiind gata, au lansat o salvă ca semnal. Ruşii nu au răspuns. Către ora 7, au lansat şi ruşii o salvă, ca semnal că şi ei sunt gata şi de îndată au început din fiecare parte să pornească funcţionarii pe jos, de la cort în caiac.

Caiacul din partea noastră era un fel de barcă, cu patru perechi de vâsle. Pe pupa sa căptuşită cu postav verde au fost aşezate două tronuri de aur foarte elegante.

Iar caiacul de pe malul din faţă era cu cinci vâsle. Pupa sa era împodobită cu stofă purpurie.

Între timp, a plecat Înălţimea sa Hasan paşa cu ambasadorul, iar divan efendiul Înălţimii sale şi alţii trei mergeau înainte. Cei de vizavi, crezând că aceştia sunt paşa şi ambasadorul, s-au urcat în caiacul său şi au ajuns în grabă la chioşc, când Hasan paşa şi elci başa se urcau în caiac. Din întâmplare,

[33] Kodrikas redă planul locului în care a avut loc schimbul de ambasade pe Nistru.

caiacul celor de vizavi a fost dus de curentul râului în frânghie, încât nu l-au putut îndrepta, astfel că a sosit paşa cu elci başa, iar ruşii nu se descurcaseră. Prin urmare, a fost nevoie ca ai noştri să aştepte până să debarce aceia. Între timp, au plecat pe podul de la Lundra dragomanul Gherakis şi cei doi fii ai lui elci başa care, neputând să se apropie, când s-a oprit caiacul, puţin a lipsit, să se înece luaţi de curent şi încurcaţi în funie.

În caiacul nostru s-au aşezat pe tronuri Înălţimea sa Hasan paşa şi elci başa, în afara perdelei stând îngenunchiaţi Ighit Oglu şi capugi-başa.

În acela al ruşilor s-au aşezat generalul Paşikov, cu ambasadorul, cei doi mihmandari, adică contele Bezborodko, un secretar, un altul, un secretar, dragomanul Geanet şi doi paji.

S-au urcat deci în cortul schimburilor la şapte şi un sfert; s-au aşezat aşa cum se vede în desen. Conversaţia a durat un sfert de ceas şi astfel fiecare mubadeles, sprijinind pe ambasadorul respectiv din dreapta, l-a predat celuilalt şi îndată s-au tras din ambele părţi treizeci de salve şi o mulţime de împuşcături.
p. 84 Iar generalul Paşikov l-a luat pe ambasador şi a plecat; Înălţimea sa // Hasan paşa, aşezat la dreapta ambasadorului pe tronul de la prora caiacului, a plecat. S-au aşezat în caiac paşa şi ambasadorul pe tronuri; mihmandarii în afara perdelei; lângă aceia secretarii lui Geanet, iar lângă ei doi paji.

Au venit direct la cortul pentru schimburi, unde s-a strâns o mulţime de oameni şi toate oficialităţile. S-a aşezat ambasadorul la dreapta paşei pe sofa; mihmandarii alături de paşă pe două scaune; alături de ambasador, înşiruiţi, şapte funcţionari pe scaune; ceilalţi în picioare şi Geanet. S-a dat dulceaţă, cafele, şerbet şi s-a fumat; şi după aceasta s-a pornit alaiul. Paşa l-a condus pe ambasador, susţinându-l. Ieşind pe poarta cortului, i-a oferit Hasan paşa un cal împodobit, pe care l-a şi încălecat şi l-a urmat pe drumul spre corturile sale. În timp ce trecea, cei prezenţi au tras o mulţime de împuşcături şi zece salve. Elci-başa însă, vizavi, a întârziat să plece din cort.

....

M-am dus în întâmpinarea lui Pisani şi făcând un efort scriu noaptea toată această descriere cât se poate de exact. Seara a trimis Înălţimea sa paşa pe chehaiaua sa cu divan efendi pentru a-l saluta pe ambasador.

....

5 iunie, duminică. Dimineaţa a trimis ambasadorul pe mareşalul ambasadei cu secretarul său ca să-l salute pe Înălţimea sa paşa. Oferindu-i Înălţimii sale din partea ambasadorului o sabie bătută în diamante, o tabacheră cu diamante, o blană de râs, o blană de samur, o blană de hermină şi 1 000 de groşi pentru suită. Paşa purta feregeaua de mareşal, iar secretarul blana de hermină.

Pe la ora 4 ziua, m-am dus în partea Înaltului domn să-l salut pe ambasador, însoţit de doi arnăuţi călare cu arme, un căpitan de arnăuţi cu mantie, trei ciohodari, pentru că al patrulea s-a îmbolnăvit, cu uniformele lor, doi slujitori tineri în spatele caretei şi şase cai la trăsură. După salutul ambasadorului, am trecut la cortul „madamei", pentru care aduceam daruri din partea domniţei, constând din stofe şi şaluri.

p. 85 Către ora 10 seara, m-am dus la ambasador // cu toţi boierii numiţi şi serdarul Orheiului, a cărui boieroaică o aveam în trăsura mea. Am prezentat

pe fiecare Înălţimii sale, pe care i-a primit cu amabilitate, oferind şi patru tăvi cu fructe.

Spre seară a trimis ambasadorul paşii două servicii de masă cu ceremonial, ducând fiecare servitor sus un platou de mâncare şi însoţiţi astfel de un funcţionar, care şi reprezenta Divanul în tot timpul cât mânca paşa, iar Înălţimea sa, cu cea mai fermecătoare simplitate, le spusese tuturor că cei care au grade, să se aşeze potrivit cu acestea. După care s-au grăbit toţi şi funcţionarul să stea în picioare. După-masă l-a îmbrăcat pe funcţionar cu blană de sângeap.

Către ora 2 noaptea, fiind generalul Paşikov pe lângă ambasador, ne-a trimis Înaltul paşă pe divan efendi şi pe mine pentru a-i saluta pe ambasador şi pe general. Am petrecut cu divan efendi şi nu puţină vreme pe lângă capugi-başa şi, întorcându-ne, l-am găsit pe Înaltul paşă şi pe toţi dormind.

Iar ambasadorul i-a oferit chehaielei paşei o blană de samur viereză, cu zece perechi de piei de hermină nelucrate, ceai şi lichior, iar comandantului ienicerilor, două stofe chinezeşti, cu zece perechi de hermină.

6 iunie, luni. Pe la ora 8 dimineaţa, m-am dus la Înaltul paşă, unde Înălţimea sa mi-a dat o scrisoare ca dovadă a serviciilor mele faţă de Înălţimea sa şi m-a felicitat în faţa tuturor. Pe la ora 12, a venit Pisani din partea ambasadorului pentru salutări, urându-mi drum bun şi după ce a plecat Pisani, a plecat Înălţimea sa Hasan paşa, cu un mic alai şi cu meterhaneaua. L-am însoţit pe Înălţimea sa până la jumătate de oră în afară de Criuleni, unde, sărutându-i piciorul, cu urări şi felicitări, a plecat. Întorcându-mă, m-am lovit la picior de scara calului.

A venit Pisani la mine şi am făcut marea descoperire a abuzurilor la plata raţiilor zilnice. Ne-a invitat ambasadorul să mergem în fiecare zi câte doi boieri la el la masă.

În timpul zilei, au venit la mine diferite persoane oficiale. Am scris până la ora 1 noaptea, apoi m-am dus la ambasador şi mi-am petrecut seara. Am fost silit să joc cărţi şi // am pierdut 20 de florini pentru o distracţie. p. 86

M-am întors la ora 6 dimineaţa şi iar am început să scriu până la 8, când s-a luminat.

7 iunie, marţi.

....

8 iunie, miercuri. Dimineaţa m-am dus să mă închin Preagloriosului Ismail paşa, după aceea la capugi başa, care pregătea ceva pentru dulciurile ambasadorului. După aceea, m-am dus la spătarul Dimakis şi am mâncat la ambasador. Către ora 12, ne-am dus cu toţii la petrecerea pregătiră de 2 funcţionari, unde era toată ambasada, generalul Paşikov şi boieroaicele din Dubăsari. Dans continuu; muzică neîntreruptă; artificii; o mulţime de salve de tun de pe ambele maluri; o mulţime de împuşcături ale soldaţilor de pe malul celălalt; masa de seară; ciocnit de pahare cu localnicii. Şi a durat balul acesta până în zori. Erau invitaţi şi Preagloriosul Ismail paşa şi capugi başa care au plecat la cină. După sfârşitul cinei, m-au lăsat oamenii mei fără calpac şi fără caretă, risipiţi într-asemenea grad că am pierdut toată plăcerea petrecerii, ceea ce m-a tulburat.

Vremea răcoroasă şi tomnatică.

9 iunie, vineri. Dimineaţa a venit Pisani cu bucătarul pentru refacerea raţiilor zilnice. După aceea m-am dus la ambasador, unde am prânzit. După-masă,

venind la conac, am discutat cu bucătarul-şef despre mesele domnului. Am primit scrisoarea de la Iaşi. Apoi m-am dus la ambasador şi, întorcându-mă, m-am culcat la patru, fără să cinez [detalii medicale].

10 iunie, vineri. Dimineaţă, discuţie despre cai. După aceea am scris până la ora opt ziua. Apoi m-am dus la capugi başa, care m-a chemat, unde am stat până seara şi a trecut ziua.

Vremea fără nori.

11 iunie, sâmbătă. Dimineaţa m-am dus la Dubăsari, unde am petrecut toată ziua până la ora 4 noaptea în convorbiri cu Scarlat Sturza, care mi-a
p. 87 dezvăluit şi cele // care i s-au spus lui Alexandru vodă împotriva mea. M-am întors direct la conacul meu, negăsind pe cei pentru focul de artificii, pentru care m-am dus. Vremea senină.

12 iunie, duminică. Pe la ora unu ziua, m-am dus cu solemnitate la ambasador, fiind ziua Rusaliilor. Era ambasadorul şi întreaga suită „en grand gala". Am ascultat slujba şi vecernia în rusă. După aceea, fiind invitat cu ceilalţi boieri, am mâncat la masa sa, unde era şi generalul Paşikov. După-masă, i-au invitat pe turci şi au jucat geridul[34]. Seara a fost bal şi joc de cărţi, care a durat până la ora unu după miezul nopţii. Vremea senină.

13 iunie, luni. Dimineaţa a venit Pisani şi s-a stabilit ceremonialul de la Iaşi al primirii ambasadorului. Am trecut la Dubăsari, unde l-am salutat pe generalul Paşikov şi imediat m-am întors. Am mâncat la conacul meu şi am început să pregătesc plecarea mea. După aceasta m-am dus la capugi-başa şi de acolo la ambasador, unde am stat până la ora 4 noaptea.

....

24 iunie, marţi. ...De îndată ce m-am sculat a venit doctorul, fiind trimis de generalul Tolstoi, şi mi-a adus copilul pe care-l luase din Moldova, numit Lazăr, şi pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu, l-am eliberat din mâinile lui. Dimineaţa m-am dus să-l salut pe capugi-başa şi pe Ismail paşa. De acolo am trecut la ambasador. Am petrecut împreună până la ora două. La două şi-a părăsit ambasadorul familia sa cu mult regret şi a plecat „madama" la Dubăsari, iar ambasadorul la Boşcana. Paşa şi capugi başa, cu permişiunea ambasadorului, au plecat puţin înainte. Eu i-am urmat până la Boşcana şi acolo, salutând şi luând pentru a doua oară rămas bun de la Excelenţa sa, am plecat nemâncat la Chişinău, unde am ajuns la ora 10 dimineaţa. Drumul era foarte greu. Cu o durere de cap şi stăpânindu-mă, m-am dus la hatmanul Costache Ghica, care aştepta pe ambasador, fiind trimis. Am cinat la serdar aga şi, întorcându-mă, n-am putut dormi de enervare.

25 iunie, miercuri. Pe la ora 12 dimineaţa, am plecat la Chişinău, la 4
p. 88 am ajuns la Călăraşi[35], adică Puirachi (?!), // de unde am plecat la Dubăsari la Sturza, căruia oamenii săi i-au trimis scrisoare.

Am anunţat şi pe stolnicul Carp, căruia i-am comandat cele necesare pentru pregătirea conacului.

....

---

[34] Joc turcesc ostăşesc *(djerid)*, un soi de turnir între călăreţi. Vezi descrierea sa în relatarea lui Reimers, din volumul de faţă, p. 1146.

[35] Azi oraş în jud. Ungheni, Republica Moldova.

Apropiindu-mă de Rezina, m-am dus la locul în care a decedat principele Potemkin, unde pe un monument comemorativ, o piatră înaltă cu litere ruseşti, mi-am scris numele. Am ajuns la Rezina după 12 ore, unde ţăranii mi s-au plâns de greutăţile lor, iar mazilii de preţul meiului. Acolo am poposit.

August 25. La Iaşi s-a produs o eclipsă de soare vizibilă în zona Moldovei; după ora şase a zilei a început discul soarelui să se acopere şi să progreseze până la 6 şi ¾, când soarele a rămas cu forma unei semilune; după aceasta a început să se lumineze de jur împrejur, până când discul Lunii a apărut în centrul discului solar; soarele nu s-a întunecat însă complet.

Octombrie. La început m-am vindecat de boala mea care durează de 11 luni; pe la mijlocul său a venit domnul la Ismail, unde era favoritul Numan bei, iar de aici la Isaccea, am rămas cu postelnicul Alecu la Iaşi. ...

....

Noiembrie 24. A fost petrecere seara la consulul Rusiei Severin[36], fiind sărbătoarea împărătesei Ecaterina şi mulţi invitaţi, iar eu cel dintâi, ca secretar domnesc...

1794, ianuarie. Agentul Austriei[37], invitându-l pe consulul rus cu cei mai p. 89
aleşi străini din Iaşi şi pe mine ca secretar, a invitat-o şi pe „zeiţă"[38] cu soţul ei... După ora 2 noaptea a fost un mare cutremur şi femeile înspăimântate; fiecare a păţit câte ceva şi era mare zgomot.

Ianuarie...

Februarie...

1794, mai 10. Am plecat la Galaţi în întâmpinarea marelui ambasador al Rusiei, care se întorcea din capitală şi a plecat cu binecuvântare.

La sfârşitul lunii mai m-am întors.

Iunie. Am îmbrăcat caftanul marii grămăticii şi, după câteva zile, am plecat de la conacul postelnicului Alecu, unde locuiam, şi m-am instalat într-o căsuţă a logofătului numit Mihalachi; am plecat de la postelnic, care vroia să căsătorească pe sora sa, Sultana, cu Costachi Haritis care, venind de la isprăvnicia de la Soroca pe la mijlocul lui iunie, a·adus cu el // şi un francez, p. 90
numit Cado, refugiat din Rusia, om ipocrit, viclean, şiret şi depravat.

1795

1795, ianuarie – 1 martie. Nimic important.

Aprilie 26. La Constantinopol s-a produs mazilirea noastră şi numirea lui Alexandru vodă Callimachi.

Aprilie, 27, 29 şi 30. În Iaşul Moldovei a fost foarte frig şi mai ales în 29, când a nins de la Suceava la Târgu Frumos.

Mai 3. Seara pe la ora 2, a sosit capu-oglani, cu vestea mazilirii noastre.

---

[36] Ivan Ivanovici Severin.

[37] Ludwig Timoni, agent consular imperial la Iaşi (ante 18 iunie 1793 – 7 septembrie 1804).

[38] Se referă la faimoasa aventurieră Sofia de Witt şi la soţul ei, fiul comandantului fortăreţei Kamenieč.

1795 mai 3, joi. Pe la ora 4 noaptea a venit capu-oglani cu vestea mazilirii în Moldova a Preaînaltului meu domn Mihai vodă Suţu şi a domniei lui Callimachi[39].

Iunie 10, duminică. S-a făcut alaiul plecării Înălţimii sale de la Iaşi şi a doamnei şi au ieşit la Galata, unde boierii şi boieroaicele l-au salutat pe Înălţimea sa şi Strălucirea sa, dar eu în adâncă, justificată mâhnire pentru apropiata şi preaamară lipsă.

....

p. 91 *Iunie 10, luni.* Ultima zi a vieţii mele fericite.

Iunie 13, miercuri. Dimineaţa am băut cafeaua la adăpostul prieteniei şi, fără cuvinte de despărţire, suferind puternic, am plecat direct la Galaţi şi de acolo, urcându-mă în rădvan cu postelnicul Ventura, am plecat pe drumul amar către Constantinopol.

---

[39] Alexandru Callimachi, domn al Moldovei (26 aprilie 1795 – 7 martie 1799).

SIR WILLIAM SIDNEY SMITH

(1764–1840)

Sir William Sidney Smith s-a născut la 21 iunie 1764. După ce a urmat studii la colegiile din Tornbridge şi Bath, a intrat în marină la 1777, participând la războiul împotriva coloniilor răsculate din Lumea Nouă care au obţinut independenţa, transformându-se în Statele Unite ale Americii, după pacea de la Versailles (1783).

După o şedere de doi ani la Caen, între 1785–1787, interval în care a învăţat foarte bine limba franceză şi s-a familiarizat cu starea de lucruri din această ţară, Smith a fost transferat în garnizoana fortăreţei de la Gibraltar, în 1787, pentru ca, ulterior, să se deplaseze la Stockholm, în 1789. Prin mijlocirea trimisului extraordinar britanic în Suedia, Robert Liston, cu care s-a împrietenit, Smith a cerut guvernului de la Londra permisiunea de a se înrola ca ofiţer naval consultant în flota suedeză, ţara aflându-se atunci în război cu Rusia. Pentru a evita unele complicaţii diplomatice, cercurile conducătoare britanice i-au interzis lui Smith orice activitate oficială în Suedia. El a participat totuşi în calitate de voluntar, ca ofiţer combatant, la unele acţiuni ale flotei suedeze în Marea Baltică, fiind răsplătit de regele Gustav al III-lea cu distincţia de cavaler al Ordinului Spadei.

În 1791, an în care a izbucnit „criza de la Oceakov", când guvernul Pitt a încercat să se alăture Prusiei şi Olandei împotriva Rusiei, spre a o determina prin presiuni să încheie pacea cu Poarta, fără anexarea amintitei importante fortăreţe de pe ţărmul Mării Negre, relaţiile între Londra şi St. Petersburg au devenit încordate. Pitt a fost dezavuat de opinia publică engleză şi a suferit un grav eşec diplomatic, fiind nevoit chiar să-şi sacrifice ministrul de Externe, pe ducele de Leeds. Rusia a încheiat pacea de la Iaşi (1791), fără a admite nici o mediaţie străină şi fără a face nici o concesie, Oceakovul fiind bineînţeles anexat la imperiul Ecaterinei a II-a. Deşi ulterior, atmosfera s-a mai înseninat şi bunele raporturi între Anglia şi Rusia au fost restabilite, cercurile guvernante britanice n-au mai fost dispuse să accepte fără nici o opoziţie periculoasa înaintare a Rusiei ţariste spre strâmtori şi Constantinopol şi de aceea au socotit necesar să trimită doi experţi militari, unul terestru şi celălalt naval, în Imperiul Otoman, spre a se documenta la faţa locului asupra posibilităţilor de apărare ale turcilor în regiunea Mării Negre, a Principatelor Dunărene şi în Bulgaria. Expertul terestru a fost ales în persoana căpitanului artilerist George Frederick Koehler (vezi relatarea sa în volumul de faţă, dar pentru anul 1799), iar cel naval în persoana lui Smith. Cel dintâi a plecat mai devreme, iar Smith a părăsit Anglia de-abia la începutul lunii septembrie a anului 1792. În instrucţiunile ce i-au fost date încă de la 19 iunie 1792, de către lordul Grenville, titularul postului de la Foreign Office, Smith trebuia să obţină informaţii complete şi precise despre starea navală prezentă a Imperiului Otoman, în special a pregătirii şi recrutării cadrelor de ofiţeri şi marinari în flota condusă de marele *kapudan*-paşa, să cerceteze unele coaste ale Mării Negre şi ale Mării de Azov, „cu scopul de a stabili natura hotarelor turceşti şi mijloacele de a acţiona fie ofensiv, fie defensiv împotriva Rusiei", apoi să „capete informaţii despre starea prezentă a diferitelor ţări de pe ţărmurile Mării Negre şi ale Mării de Azov, populaţia lor şi puterea relativă". Expertul naval britanic mai era însărcinat să observe mijloacele prin care flota din Marea Neagră a ţarinei ar putea ataca Constantinopolul fie printr-o acţiune singulară, fie în combinaţie cu trupele terestre şi posibilităţile

otomanilor de a contracara acest plan şi a opune rezistenţă. În sfârşit, Smith trebuia să mai raporteze şi asupra stării comerciale „a ţărilor de pe ţărmurile Mării Negre" şi facilităţile ce le-ar putea oferi „pentru o mai mare extindere a navigaţiei şi comerţului britanic în această parte a lumii" (Whitehall, 19th June, 1792, lord Grenwille către Sir Sidney Smith; Oxford, Biblioteca Bodleiană, arhiva Bland Burges, ap. Trevor J. Hope, *The Activities of an eighteenth century British Officer in the Balkans: The Reports of Sir William Sidney concerning his secret mission to the Ottoman Empire on behalf of the British Government in 1792–1793.* Teză de licenţă la Institute on East-Central Europe, School of International Affairs, Columbia University, New York, 1972).

Misiunea lui Smith – ca şi a lui Koehler de altfel – era strict secretă, el neavând voie să dea nici un amănunt asupra însărcinărilor sale sau să comită vreo indiscreţie, capabilă să dăuneze cabinetului britanic. În scrisorile de recomandare ale Ministerului de Externe către Sir Robert Murray Keith – ambasadorul britanic la Viena – şi Sir Robert Ainslie, omologul său la Poartă, Smith era prezentat doar „ca un ofiţer englez călătorind pentru informare". La curent cu însărcinările date experţilor militari britanici era doar Sir James Bland Burges (1752–1824), subsecretar la Foreign Office (1789–1795), un constant partizan al politicii de susţinere a Imperiului Otoman împotriva expansiunii Rusiei ţariste.

După ce a părăsit Anglia, la începutul lui septembrie 1792, Smith a trecut prin Offenburg şi Manheim pentru ca la 17 ale lunii să sosească la Viena. După recomandările lui Murray Keith şi ale lui Ainslie, expertul naval trebuia să ajungă la Constantinopol pe ruta cea mai scurtă, adică prin Belgrad-Sofia-Adrianopol. Dar din pricina răscoalei ienicerilor de la Niş împotriva paşalei de Belgrad şi a nesiguranţei drumurilor din Balcani, bântuite de tâlhari, Smith a fost nevoit să-şi schimbe drumul şi, de la Viena prin Ungaria, Timişoara şi Sibiu, să ajungă în Ţara Românească oprindu-se la Bucureşti. Într-o scrisoare particulară, trimisă la 4 noiembrie 1792 subsecretarului Bland Burges din „Nyegoest, in Wallachia" (azi satul Negoeşti, comuna Şoldanu, jud. Călăraşi), „un sătuleţ mizerabil pe malurile râului Argeş", Smith informa pe superiorul său că părăsise Bucureştii pe data de 3 noiembrie, unde „domnul Ţării Româneşti ⟨Mihail Suţu⟩ mi-a dat o casă şi mi-a asigurat masa în timpul şederii mele, cu o ospitalitate şi magnificenţă orientale, oferindu-mi şi trăsurile sale spre a merge la Curte, precum şi o escortă potrivită pentru deplasările mele" (Oxford, Biblioteca Bodleiană, arhiva Bland Burges, ap. Trevor J. Hope, *Rapoartele lui sir William Sidney Smith asupra stării Principatelor Moldova şi Ţara Românească în anul 1792,* în „Studii". „Revistă de istorie", tomul 26 (1973), nr. 4, p. 720).

Din nefericire, dată fiind natura secretă a misiunii lui Smith, nu mai posedăm nici o relatare directă de la dânsul asupra deplasărilor făcute în Ţara Românească, pe linia Dunării, apoi în Dobrogea şi la Varna, de unde s-a îmbarcat pentru Constantinopol, fiind acolo în februarie 1793. Şederea lui în Imperiul Otoman n-a fost fructuoasă, datorită atât neînţelegerilor pe care le-a avut cu ambasadorul Ainslie, care nu-i cunoştea misiunea şi i-a pus piedici în proiectata călătorie de-a lungul ţărmurilor Mării Negre, cât şi a agravării subite a situaţiei internaţionale, prin izbucnirea războiului între Anglia şi Franţa revoluţionară, regatul insular alăturându-se primei coaliţii a monarhiilor conservatoare de pe continent împotriva tinerei republici. Totuşi fratele mai tânăr al lui Smith, John Spencer Smith, locotenent, în vârstă numai de 24 de ani, a izbutit să intre atunci în serviciul Porţii ca inginer-şef, angajat pentru reconstruirea fortăreţei Anapa din Cuban, iar ulterior, urmând chiar a fortifica gurile Dunării (10 mai 1793), Bineînţeles că din pricina indolenţei dregătorilor otomani, nu s-a înfăptuit nimic, dar tânărul John Spencer Smith a rămas la Constantinopol, mai întâi ca secretar de legaţie, apoi ca însărcinat cu afaceri al ambasadei britanice, cu începere de la 4 noiembrie 1795; ulterior a ajuns chiar ministru plenipotenţiar *ad-interim* al Angliei în capitala Imperiului Otoman, între 1 decembrie 1798 – 30 ianuarie 1801. Sir Sidney Smith n-a izbutit să trimită lordului Grenville decât şase rapoarte secrete privind misiunea sa în Imperiul Otoman (asupra cărora vom reveni mai jos), fără a fi putut examina ţărmurile Mării Negre aflate sub stăpânirea Porţii. El s-a plâns superiorilor săi de purtarea lui Robert Ainslie, arătând cât de puţin înţelegea acesta situaţia dezastruoasă în care se afla Imperiul Otoman, pledând pentru înlocuirea lui cu prietenul său, Robert Liston,

aflat pe atunci în misiune la Stockholm, mult mai avizat în privinţa intenţiilor Rusiei. La rândul său, Ainslie critica atitudinea lui Smith, într-un raport trimis lordului Grenville, la 10 mai 1793, precum şi intenţia expertului naval britanic de a se reîntoarce la Constantinopol, aducând cu sine din Anglia „meşteri, zidari, artificieri şi tot ceea ce este necesar pentru a crea un stabiliment naval respectabil în această ţară" (cf. T. J. Hope, *op. cit.*, p. 721). Răspunsul de la Foreign Office a fost revelator: sir Robert Ainslie a fost rechemat în ţară din postul său, la 2 august 1793, şi înlocuit cu Robert Liston; schimbarea a avut loc însă de-abia în 1794, dată la care Smith părăsise însă Imperiul Otoman. Într-adevăr, el a părăsit Constantinopolul pentru Smirna, spre a coopera cu căpitanul Inglefield, trimis aici cu câteva vase britanice de război, la 5 octombrie 1793, în apărarea comerţului negustorilor Companiei Levantului din acest port împotriva ameninţărilor franceze. Îmbolnăvindu-se, Smith a mai rămas la Smirna până la 17 octombrie, îmbarcându-se apoi spre a se reîntoarce în patrie, nu înainte de a-şi fi oferit colaborarea amiralului Hood, comandantul flotei britanice din Mediterana, silit a ridica blocada portului Toulon şi a evacua garnizoana engleză de acolo, datorită operaţiilor încununate de succes, conduse de tânărul căpitan de artilerie Bonaparte (viitorul împărat Napoleon I), la 19 decembrie 1793. Costul primei călătorii scurte a expertului naval trimis în Imperiul Otoman s-a ridicat la suma de 1 200 de lire sterline, plătite din fondurile Ministerului de Externe britanic.

Timp de trei ani, Sidney Smith a comandat mici flotile engleze în Marea Mânecii, dând ajutor regaliştilor din provincia Vendée împotriva guvernului republican din Franţa. Capturat în portul Hâvre, la 18 aprilie 1796, Smith a fost adus la Paris şi întemniţat în faimoasa fortăreaţă Le Temple. Cu ajutorul unor complicităţi din afară, ofiţerul naval englez a izbutit să evadeze şi să se reîntoarcă în patrie, ajungând la Londra, unde a fost primit, la 8 mai 1798, cu deosebită cinste. De îndată el a fost trimis sub comanda amiralului Nelson, pe frontul de luptă din Mediterana, unde francezii, sub conducerea generalului Bonaparte, debarcaseră în Egipt, atacând astfel o posesiune a Imperiului Otoman care le-a declarat război. Smith s-a înapoiat astfel din nou în Orient, pentru a asista pe otomani pe plan militar, luând parte totodată alături de fratele său mai tânăr, activând ca ministru la Constantinopol, la negocierile purtate între 26 decembrie 1798 şi 4 ianuarie 1799, pentru încheierea unui tratat de alianţă anglo-turc. Ofiţerul naval britanic s-a distins, în martie 1799, la apărarea fortăreţei Saint Jean d'Arc din Mediterana Orientală, în Palestina, atacată de forţele lui Bonaparte, care au suferit un eşec. Smith a fost sărbătorit ca erou naţional în Anglia şi omagiat de către turci. După capitularea flotei franceze din Egipt, la Alexandria (2 septembrie 1801), el s-a reîntors în Anglia. Pentru scurtă vreme a intrat în politică, fiind ales ca deputat de Rochester în Parlament, la 1802. După reizbucnirea războiului cu Franţa, Smith a fost din nou trimis în Mediterana, unde a operat, în 1805–1806, în regiunea coastelor Regatului celor două Sicilii.

În urma declanşării unui nou război ruso-turc (1806) şi a răsturnării alianţelor, Imperiul Otoman fiind acum sprijinit de Franţa împăratului Napoleon I, Anglia a rupt relaţiile cu Poarta şi s-a aliat cu Rusia. Fiind detaşat în flota comandată de amiralul sir John Thomas Duckworth, Smith a făcut parte din escadra care a încercat, zadarnic, în 1807, să atace Constantinopolul. În noiembrie 1807 a fost detaşat cu o mică escadră în Portugalia, spre a însoţi vasul regelui Pedro al IV-lea, care urma să se refugieze în Brazilia, în urma invadării şi ocupării ţării sale de către francezi. Între 1808–1809, Smith a operat împotriva corsarilor francezi din Atlanticul de Sud, în regiunea Rio de Janeiro; la 31 iulie 1810, a fost înălţat la rangul de viceamiral. Reîntors în Europa, a luptat din nou în Mediterana timp de doi ani (1812–1814), după care, îmbolnăvindu-se, s-a înapoiat în patrie. De-abia în iunie 1815 debarcă din nou pe continent, aflându-se la Bruxelles, iar la 18 ale lunii însoţeşte pe generalul Wellington, asistând la faimoasa bătălie de la Waterloo. După victoria aliaţilor, soseşte la Paris, unde este decorat mai târziu de Wellington, la 29 decembrie 1815, cu ordinul Băii în rangul de cavaler (K.C.B.). După ce, la 19 iulie 1821, Smith este numit amiral al flotei britanice, el se retrage din viaţa activă, trăind mai mult în Franţa. A fost distins, la 4 iulie 1838, cu rangul de mare cavaler al Ordinului Băii (G.C.B.). Amiralul Smith a murit la Paris, la 26 mai 1840, fiind înmormântat în cimitirul Père-Lachaise, unde i s-a înălţat un monument.

Despre viaţa lui au scris monografii: Edward Grenville, George Howard, *Memoirs of Admiral Sir Sidney Smith K.C.B.*, London, 1839, 2 volume; John Barrow, *The Life and Correspondence of Admiral Sir William Sidney Smith G.C.B.*, London, 1964.

În legătură cu şederea lui Smith în Ţara Românească şi Dobrogea, în toamna şi iarna anului 1792 şi la începutul lui 1793, nu posedăm alte informaţii, în afara celor amintite în scrisoarea menţionată anterior, expediată din Negoeşti, la 4 noiembrie 1792, şi a celor patru rapoarte (din şase), trimise lordului Grenville, ministrul Afacerilor Externe, între 8 noiembrie 1792 – iulie 1793, conţinând o descriere a cadrului lor geografic, a climei, mijloacelor de transport şi unele observaţii asupra regimului politic al Ţării Româneşti, caracterul comerţului şi câteva considerente de ordin strategic şi militar privind ambele Principate şi posibilităţile lor de apărare. Rapoartele lui Smith s-au păstrat în arhiva Bland Burges din biblioteca Bodleiană din Oxford şi au fost transcrise de istoricul englez Trevor J. Hope, în anexa tezei sale de doctorat intitulată: *Interesele britanice în Europa de sud-est şi în regiunea Dunării de Jos la sfârşitul secolului al XVIII-lea,* susţinută la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti, în 1980. Analiza lor, exemplificată prin scurte extrase rezumative, a apărut în articolul amintitului autor, *Rapoartele lui Sir William Sidney...*, în „Studii. Revistă de istorie", 26 (1973), nr. 4, p. 715–727, iar privitor la misiunea ofiţerului naval britanic în Turcia în 1792–1793, acelaşi istoric a publicat studiul: *The early life and career of Admiral Sir William Sidney Smith in the Balkans and Near East: the missing years 1792–1793,* în „Bulletin de l'Association Internationale d'études du Sud-Est Européen", Bucureşti, XII (1974), nr. 1, p. 221–239.

Sidney Smith este primul călător englez care se apleacă cu destulă seriozitate asupra carenţelor prezentate pe plan strategic şi militar de Imperiul Otoman la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi de nefastele urmări ale decadenţei Porţii manifestate în Principate, unde regimul fanariot se dovedea incapabil de îmbunătăţiri şi înnoiri. Expertul naval englez recunoaşte exploatarea fără milă la care era supusă populaţia asuprită, corupţia claselor dominante şi fiscalitatea excesivă impusă de domnii fanarioţi, precum şi pustiirea Ţărilor Române de către armatele cotropitoare străine care le transformau totdeauna în teatru de război. Smith explorează şi perspectivele de comerţ ale negustorilor englezi în Principate pe care le vede destul de irealizabile, date fiind distanţele mari de parcurs, căile de comunicaţie în stare precară şi reglementările vamale necorespunzătoare. Soluţiile pe care le recomanda Smith nu erau posibile în epoca sa. Observaţiile sale de ordin strategic şi militar sunt pertinente, scoţând în relief inferioritatea militară a otomanilor faţă de adversarii lor, în special ruşi, şi incapacitatea de a le rezista în lipsa unei pregătiri adecvate, a absenţei cadrelor calificate, a tehnicii de luptă şi a fortăreţelor de pe Dunăre, aflate într-o stare lamentabilă.

Dacă, în ansamblu, rapoartele lui Smith sunt suficient de corecte şi redactate într-un spirit relativ imparţial, ele nu sunt scutite însă de unele „clişee" specifice mentalităţii martorilor proveniţi din Occident, cu rezerve şi prejudecăţi nu totdeauna justificate faţă de „înapoierea" Orientului şi cu insuficiente cunoştinţe relative la situaţia Ţărilor Române, tratată, în general, după un „şablon" prestabilit. Nici „soluţiile" politice preconizate de Smith nu sunt totdeauna realiste, mai ales atunci când supraapreciază rolul pe care l-ar mai fi putut juca Polonia în 1792, o ţară dezbinată şi ajunsă sub tutela Rusiei şi aflată în ajunul ultimelor ei dezmembrări între rapacii săi vecini. Desigur, Smith a intuit corect puterea militară a Rusiei ţariste şi dorinţa ei nestăvilită de expansiune, dar a constatat, în acelaşi timp, cu toată luciditatea, incapacitatea Imperiului Otoman de a i se opune, dacă acesta nu va fi ajutat de alte puteri europene, în speţă Anglia, ale cărei interese în sud-estul continentului încep a fi ameninţate prin politica agresivă a cabinetului de la St. Petersburg. Expertul naval britanic a arătat o anumită înţelegere faţă de suferinţele poporului nostru, condamnând luxul deşănţat al boierimii fanariote şi exploatarea la care supunea masele în complicitate cu autorităţile corupte şi cu domnii străini, care se perindau în scaunele de la Bucureşti şi Iaşi numai în dorinţa de a se căpătui, dar el nu putea şi nici nu era în măsură să recomande soluţii practice pentru remedierea carenţelor de care sufereau Principatele. Este suficient totuşi că el a arătat, clar şi pentru prima oară, cercurilor guvernante engleze situaţia socio-economică şi politică, apropiată de adevăr, în care se zbăteau Principatele

şi totodată a înaintat „în premieră" anumite recomandări privind posibilităţile desfăşurării unui eventual comerţ britanic în Ţările Române. Nu vor trece nici zece ani de la alcătuirea rapoartelor lui Smith, când în Principate va lua fiinţă primul consulat britanic (1801), iar în 1803 negustorii Companiei Levantului vor obţine privilegiul de a-şi desfăşura traficul în Marea Neagră şi pe teritoriul Ţărilor Române.

⟨RAPORTUL NR. 1⟩
⟨Dare de seamă asupra Ţării Româneşti⟩ p. 275
Ţara Românească
8 noiembrie 1792[1]

Ţara Românească este primul obiectiv care trebuie luat în considerare atunci când îţi faci intrarea în Imperiul Otoman. Această provincie care se găseşte pe malul Dunării, bine udată de mai multe râuri care izvorăsc din munţii ce o înconjoară la nord, este admirabil situată atât pentru producţia de cereale şi creşterea vitelor, cât şi pentru transportul uşor al acestor produse spre pieţele de la Brăila şi Galaţi, dar comerţul îi este limitat de legislaţia ce o împiedică să nu exporte nicăieri în afară de Constantinopol[2]; populaţia este oprimată de impozitele arbitrare la care este supusă de rapacitatea agenţilor fiscali ai domnului, ale cărui singur scop şi preocupare sunt acelea de a strânge cât mai mulţi bani posibil în cel mai scurt timp, spre a face faţă cererilor care îi sunt adresate de către Poartă, potrivit unei arbitrare evaluări a câştigurilor sale. N-aş îndrăzni să afirm că veniturile ţării nu variază în funcţie de evidentul interes al unei părţi de a le socoti cât mai scăzute şi ale celeilalte de a le exagera ⟨cât mai mult⟩. Un lucru este sigur, fără îndoială, ⟨acela⟩ că domnul izbuteşte, în general, să-şi plătească datoria contractată pentru uneltirile necesare obţinerii tronului şi pleacă, la sfârşitul unei domnii de trei ani[3], cu o avere considerabilă, în pofida marilor cheltuieli ce este forţat să le facă pentru menţinerea Curţii sale şi [pentru] darurile destinate mai marilor Porţii, [daruri]care, având în vedere marea distanţă ce-l separă de capitala ⟨Imperiul Otoman⟩, constituie singura modalitate de a combate intrigile celor ce se străduiesc să-l înlăture ⟨de la tron⟩. Odată înscăunat şi fără speranţa rămânerii în această situaţie suficient timp //, spre a profita prin orice îmbunătăţiri folositoare de sporirea anuală a produselor [...][4] şi a veniturilor, p. 276
nu este de mirare că nu se face nimic. Cele mai necesare şi mai uşor de adus

[1] Traducerea s-a făcut după textul original manuscris aflat în Bodeleian Library, Oxford, *Bland Burges Papers*, transcris de istoricul englez Trevor J. Hope, în anexa tezei sale de doctorat, în limba engleză, *Interesele britanice în Europa de sud-est şi în regiunea Dunării de Jos la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 194–196 şi 275–292 (ms. dactilografiat la Institutul de Istorie „N. Iorga", cota III 2016L).

[2] Evidentă exagerare. Poarta nu impusese monopolul ei în Principate decât asupra unor anumite produse, restul fiind libere a fi exportate în alte ţări.

[3] Termen mediu arbitrar al unei domnii fanariote fixat de Poartă, apoi redus chiar la un an, spre a încasa *mucarerul*, adică o taxă extraordinară pentru reînnoirea domniei. Cf. şi Bauer, în volumul de faţă.

[4] Lacună în text.

îmbunătăţiri constau în construirea de drumuri şi poduri, înlăturarea morilor de apă pentru ca acestea să nu împiedice navigaţia pe râuri, ca în prezent, precum şi introducerea unor noi unelte de lucru, ca şi de instalaţii industriale utile ţăranilor, precum şi fierăstraiele hidraulice, care să prevină risipa inutilă a cherestelei, făcută cu obiceiul prin care se tăia cu securea numai o singură scândură din fiecare copac.

Domnul Mihail Suţu[5], care era în scaun pe vremea când mă aflam la Bucureşti, se arăta în conversaţia lui a fi un om inteligent şi capabil de mai mult, dacă ar fi fost mai puţin silit să-şi concentreze întreaga atenţie propriei sale menţineri în scaun; el a recunoscut avantajele ce ar decurge din aceste îmbunătăţiri şi le-ar face fără îndoială, dacă ar dispune de timpul de a le completa şi a culege roadele. Era preocupat de construirea unei şosele de la Bucureşti până la hotarul cu Austria[6], spre a uşura trecerea curierilor săi; posibilitatea de care dispune, spre a transmite Porţii ştiri proaspete despre ce se petrece în Europa, prin mijlocirea agentului său de la Viena[7], reprezintă o sursă considerabilă a ⟨creşterii⟩ influenţei şi importanţei ⟨persoanei⟩ sale la Constantinopol. Cu toate acestea, temerile sale de a fi mazilit s-au dovedit întemeiate, o intrigă a Rusiei împotriva domnului Moldovei[8] determinând Poarta să poruncească domnilor să-şi schimbe între ei Principatele, spre a trimite o persoană indezirabilă la o mare distanţă de hotarul ⟨Rusiei⟩.//

p. 277 Spre a mă reîntoarce la descrierea Principatului ⟨luat⟩ în discuţie, clima sa se aseamănă cu aceea din părţile de nord ale Portugaliei, ⟨adică⟩ destulă căldură vara spre a se coace strugurii, unde înfăţişarea şi ⟨calitatea⟩ solului este bine aleasă, dar supus unor ierni aspre şi vânturi reci bătând dinspre munţii învecinaţi[9]. Suprafaţa ţării prezintă tot atâta varietate, ca şi aceea a pământului. Dinspre partea de nord, începând cu lanţul munţilor care o despart de Transilvania, dealurile scad în continuu până ce în apropierea Dunării devin o *câmpie perfect netedă* sau mai de grabă două: una, asemănătoare dunelor din Anglia, suficient de ridicată, spre a fi la adăpost de inundaţii, cealaltă joasă şi supusă lor; aici ieşirea din albie a râurilor este foarte bruscă şi destul de deasă, transformând părţile ţării învecinate lor[10], foarte nesănătoase şi întrerupând comunicaţiile; atunci bărcile folosind la navigaţia internă pot fi luate în timpul viiturilor anuale ale râurilor mici (ce nu sunt navigabile) pentru transportul produselor. Singurul râu, din cele cinci care străbat provincia şi care poate fi considerat drept navigabil este Oltul sau Aluta; în timpul războiului[11], austriecii l-au considerat folositor pentru transportul furniturilor lor militare şi, în consecinţă, au depus oarecare eforturi spre a-l curăţi de

---

[5] *Micholai Sucha* (!), domn al Ţării Româneşti, martie 1791–ianuarie 1793.

[6] În realitate, cu Transilvania.

[7] Ioan Hagi Moscu, comerciant influent, activând ca agent la Viena, între 29 mai 1786 şi ante 14 ianuarie 1794.

[8] Alexandru Moruzi, domn (martie–30 decembrie 1792), trece în Ţara Românească ante 4 ianuarie 1793, iar Suţu în Moldova.

[9] Carpaţii.

[10] Adică regiunilor inundate.

[11] Austro-ruso-turc (1787–1791).

obstacolele naturale şi artificiale aflate ⟨pe cursul său⟩; celelalte ⟨râuri⟩ sunt la fel de potrivite pentru asemenea îmbunătăţiri.

Lemn de construcţie de toate soiurile se găseşte în mare număr ⟨în arborii de⟩ pe terenurile aflate la înălţime, dar n-am observat niciunul ⟨din ei⟩ de foarte mari dimensiuni şi foarte puţini din aceia pe care constructorii de nave îi numesc „buşteni îngenunchiaţi”[12], care sunt totdeauna neîndestulători în pădurile naturale, unde copacii cresc foarte înghesuiţi unul într-altul; // numai p. 278
copacii izolaţi sau cei din liziera pădurilor sunt singurii care pot avea patru ramuri orizontale, alcătuind un unghi drept cu trunchiul. Am observat, de asemenea, că vârfurile celei mai mari părţi a stejarilor sunt negre şi veştede înainte de a ajunge la orice înălţime, fie din pricina vârstei, a trăznetului sau a vârfului rădăcinii pătrunzând într-un strat de pământ impropriu pentru vegetaţie; n-am putut să determin ⟨pricina⟩.

Pământul descris mai sus, situat între munţi şi câmpii, constituie un foarte plăcut amestec de păduri şi păşuni, dealuri şi văi, ca şi în Anglia, dar aproape în întregime necultivat, cu excepţia câtorva terenuri inegale, în vecinătatea unor sate sărăcăcioase care sunt foarte împrăştiate, sărmanii locuitori aşezându-se, în general, în locurile cele mai pustii, spre a se feri de prigoanele strângătorilor de biruri şi de prădăciunile hoardelor în trecere, ce continuă să pustiască ţara, chiar şi după încheierea păcii[13]. Ţăranii nu trăiesc în corturi ca arabii şi tătarii, deşi circulă foarte mult înregistrându-se, câteodată, migraţii de proporţii către Transilvania, spre a evita unele prigoniri neîntârziate, dar se reîntorc ⟨după aceea⟩ găsind foarte greu să se stabilească într-o ţară unde pământul este deja foarte bine populat şi intens cultivat. ⟨Ţăranii⟩ sunt nepăsători[14] şi fac parte dintr-o rasă sfioasă, foarte ascultătoare şi supusă faţă de străini, neavând mereu, în faţă, decât cuceritori şi stăpâni arbitrari, din generaţie în generaţie; limba lor este o latină sau italiană coruptă, cu un amestec de tătară (!) sau turcă (!) ori ilirică. Cuvintele de uz comun sunt foarte apropiate italianei, ca, de pildă: „foc”, „cald”, „frig”, „bou”, „apa”, „dulce”[15] şi o mulţime de altele, care, alături de multe construcţii romane, constituie o dovadă a trecerii împăratului Traian // pe aici. Sărăcia şi asuprirea sunt vizibile p. 279
în înfăţişarea lor[16] şi nu pot să cred că trupele care au fost recrutate dintre localnici[17], atât de către austrieci, cât şi de turci, au putut fi altceva decât nişte ⟨bande⟩ prădătoare pline de laşitate, devastările comise de ele văzându-se în orice loc şi adăugate contribuţiilor impuse de austrieci au sărăcit ţara într-un fel de neînchipuit, cu toate că datorită fertilităţii ei atât de mari şi-ar putea reveni curând, dacă şi-ar deschide şi alte pieţe, după ce aprovizionarea

---

[12] *Knee Timber.*

[13] Pacea separată austro-turcă de la Şiştov (24 iulie 1791).

[14] *Indolent.* Caracterizare superficială asupra ţăranilor, caracteristică majorităţii călătorilor străini, ce nu-şi dădeau seama de situaţia reală în care se afla această clasă asuprită, supusă dublei opresiuni, internă şi externă.

[15] *„Foco”, fire, „Caldo”, hot, „Frido”, cold, „Boe”, ox, „Apa”, water, „duce (!)”, sweet.*

[16] A ţăranilor.

[17] De fapt mercenari sud-dunăreni, arnăuţi, greci sau chiar turci.

Constantinopolului ar fi îndestulată suficient şi dacă proprietatea ar fi asigurată, iar industria încurajată de o conducere mai binevoitoare şi inteligentă. Îmbogăţirea proprietarilor le-ar da posibilitatea ⟨acestora⟩ să cumpere mărfuri străine şi să dezvolte un asemenea comerţ, spre a stabili un schimb de mărfuri în propria lor ţară, cu surplusul furnizat de pământ. Astfel ei şi-ar spori mult averea.

Aşa cum este ⟨situaţia⟩, ţăranul, fiind despuiat de orice prisos şi sărăcit până la ⟨ultimul⟩ ou din cuibar şi ⟨cel din urmă⟩ bob de porumb, de-abia îşi poate duce zilele[18], încât comerţul exterior foloseşte doar pentru consumul a foarte puţini boieri, care sunt îndestul de bogaţi, spre a beneficia de un prisos după stoarcerile exercitate din plin asupra lor ⟨a ţăranilor⟩ şi să-şi asigure astfel pentru dânşii articole de lux; aflându-se la o distanţă ⟨mai mare⟩ de capitala imperiului ⟨otoman⟩ şi astfel mai puţin supuşi legilor somptuare împotriva grecilor cărora aceştia trebuie să le dea ⟨acolo⟩ ascultare, ⟨boierii⟩ îşi procură acele articole vestimentare ce sunt prohibite[19], se îmbracă cu cele mai scumpe stofe şi blănuri, femeile ⟨lor⟩ poartă grămezi de giuvaeruri şi ⟨chiar⟩ produsele noastre manufacturate de oţel încep să-şi facă drum printre ei, cu toate că la un preţ de cost foarte ridicat. Navigaţia pe Marea Neagră nefiind deschisă
p. 280 pentru noi[20], numai mărfurile uşor de transportat pe uscat îşi găsesc căutarea. // Articolele manufacturiere engleze pe care le-am văzut ⟨aici⟩ provin de la târgul din Lipsca. Distanţa enormă de transport pe uscat, pe cele mai rele drumuri din Germania, măreşte preţul ⟨de cost⟩ cu 100% la cele mai mărunte articole, nemairămânând, după toată acestea, decât un foarte mic câştig pentru negustor. Târgul din Frankfurt / ⟨am Main⟩ trimite, de asemenea, câteva mărfuri pe uscat, prin Würzburg şi Nürenberg, spre Regensburg şi de acolo pe Dunăre, care este, fără îndoială, cel mai scurt şi expeditiv drum, dar nu este prea mult folosit, datorită formalităţilor complicate în perceperea taxelor de tranzit, la frontiera austriacă, care, deşi nu sunt ridicate, ⟨traficul⟩ suferă din pricina neajunsului datorat dreptului Casei vămilor din Viena de a descărca şi despacheta toate bunurile în vederea evaluării lor, procedându-se adesea într-un chip prea arbitrar pentru un negustor, ca el să fie în stare să-şi calculeze cu exactitate profiturile, în afara ⟨riscului⟩ de întârziere şi de degradare a mărfurilor perisabile; dacă această treabă ar fi mai bine organizată şi tranzitul prin diferitele state ⟨germane⟩ de la Rin la Frankfurt / ⟨am Main⟩ mai înţelept reglementat, negustorul englez şi-ar putea trimite mărfurile la gurile Dunării, cu un profit mai mare decât negustorii din Lipsca pe drumurile de uscat şi cu mai puţine necazuri, singura porţiune de cărăuşie pe uscat durând doar cinci zile de drum bun între Frankfurt / ⟨am Main⟩ şi Regensburg. Nu trebuie să omit observaţia că sunt organizate transporturi regulate ce cărăuşesc bunurile între aceste oraşe libere cu o taxă doar de 5 ½ florini imperiali pentru un chintal cu o greutate de 108 pfunzi de Frankfurt / ⟨am Main⟩. Negustorii ruşi folosesc spre profitul lor acest drum, spre a-şi aproviziona provinciile sudice cu: sticlărie, trăsuri,

[18] *Can barely afford himself a subsistence.*

[19] Pentru grecii din Constantinopol.

[20] Anglia a obţinut de la Poartă libertatea de navigaţie în Marea Neagră pentru flota ei comercială de-abia prin hatişeriful sultanului Selin al III-lea, din 8 aprilie 1803.

vinuri etc. etc., cumpărând o ambarcaţiune la Regensburg, pentru un preţ atât de scăzut ca 120 florini // imperiali, capabilă să încarce 10 tone ⟨de marfă⟩ şi p. 281
pe care s-o vândă apoi la Galaţi pentru lemne de foc cu un preţ şi mai mare.

Navigaţia pe Dunăre este considerată laborioasă prin faptul că riveranii din amonte nu obişnuiesc să folosească navigaţia cu pânze la asemenea ambarcaţiuni, sub cuvânt că sunt inutilizabile, din cauza cotiturilor în scurt de-a lungul fluviului. Acest argument este valabil pentru unele locuri până la Belgrad, deşi mai departe fluviul e destul de lat pentru a pune un vas ce înaintează împotriva unui vânt contrar, având în mod constant curentul favorabil. Sunt totuşi unele locuri primejdioase, pe care le voi descrie când voi vorbi pe larg despre navigaţia acestui fluviu, pentru care am un amplu material. Locuitorii riverani sunt departe de a trage toate foloasele posibile, deşi grâul din Ungaria e transportat în contra curentului până la Belgrad şi de acolo pe Sava, Drava, Culpa până la porturile Mării Adriatice. Adăugarea unor pânze ar micşora mult cheltuiala şi munca tragerii vasului la edec, îngăduindu-le să folosească mai multe forţe în agricultură.

Spre a mă întoarce la provincia Ţara Românească, fără îndoială, ea ar putea deveni o piaţă pentru produsele noastre manufacturate, dacă ar fi pusă sub o administraţie mai puţin jecmănitoare. Ceea ce a fost spus despre Ţara Românească este aplicabil şi pentru Moldova şi, dacă aş îndrăzni să emit o părere politică, aş sugera anexarea acesteia din urmă la Polonia[21] mai degrabă, decât să suferim a o vedea ocupată de Rusia, putându-se astfel deschide un canal ⟨de scurgere⟩ a produselor acestei ţări ⟨adică a Poloniei – n.n.⟩ pe calea Prutului şi creându-se ⟨totodată⟩ un echilibru de forţe între cele trei mari puteri vecine, făcându-se ceva din Polonia; în prezent ea este deschisă pentru ruşi care pot intra în ea oricând le-ar plăcea; cu toate că turcii încep să fortifice Benderul şi Ismailul, mă tem că obişnuitele malversaţiuni în lucrările publice // vor împiedica realizarea planurilor propuse. Nu mă voi încumeta să p. 282
anticipez a descrie aceste provincii din punct de vedere militar, pe care căpitanul Koehler[22] este mult mai calificat s-o facă, nu numai datorită faptului că el le-a putut cerceta, dar şi prin capacitatea şi cunoştinţele sale profesionale; ceea ce am înţeles asupra situaţiei lor din acest punct de vedere, am învăţat de la dânsul şi de aceea îl voi lăsa pe el să intre în astfel de amănunte. El a acordat, desigur, o atenţie particulară gurilor Dunării şi de aceea m-am gândit că este bine să-i procur o hartă, ce mi-a fost pusă la dispoziţie de d. Lafitte[23], fost

---

[21] Idee pusă în circulaţie după prima împărţire a Poloniei (vezi Carra), în legătură cu planurile de redistribuire a teritoriilor în Europa, după interesele lui Frederic al II-lea. Ocuparea Moldovei de către Rusia constituia iarăşi o imposibilitate, datorită rivalităţii ei cu Imperiul Habsburgic şi opoziţiei puterilor maritime şi în primul rând a Angliei, cum s-a constatat mai târziu, în secolul al XIX-lea.

[22] *Khöler.* Corect George Frederick Koehler, a cărui relatare doar din 1799 se află în volumul de faţă.

[23] *M. La.* Lafitte-Clavé, însoţitor al contelui de Roux de Bonneval, în misiunea sa secretă din 1787, de-a lungul coastelor Mării Negre, spre a constata posibilităţile de apărare ale Imperiului Otoman împotriva primejdiei de război din partea Rusiei ţariste. Cf. Trevor J. Hope, *The Balkan Costal Defences of the Black Sea: the Reports of the Bonneval Mission in 1784,* în *III-e Congrès International d'études du sud-est européen. Résumés des communications. Histoire,* tome I-er, Bucarest, 1974, p. 223.

inginer şi topograf sub dl de Choiseul[24], spre a-l face să-şi noteze în detaliu observaţiile cu mai mare grijă. Am părăsit Dunărea la Brăila, trecând ⟨fluviul⟩ la Măcin, spre a examina terenul unde s-a dat ultima bătălie[25] şi apoi să urmez drumul care pare a fi destinat de ruşi continuării viitoarelor lor cuceriri. Observaţiile mele asupra acestei probleme şi remarcile mele asupra Dunării vor constitui subiectele următoarelor mele ⟨rapoarte⟩ sub nr. 2 şi 3.

p. 283

Raportul nr. 2. Clima

... Dar, în general, de-a lungul coastei Mării Negre, a Dunării şi chiar în Moldova, schimbările climatice severe sunt suficiente pentru a afecta sănătatea omului celui mai robust, neobişnuit cu dânsele şi neîmbrăcat în mod corespunzător. [...] Vara, toamna şi la începutul iernii, clima Ţării Româneşti şi a ţărmurilor Mării Negre este aşa de neprielnică, încât nu cred că ar fi posibil ca un regiment să scape fără să piardă o jumătate din efectivele sale; pe mare ar putea să fie mai bine, dar nici aceasta ⟨adică Marea Neagră⟩ nu este o mare unde să călătoreşti multă vreme din diferite pricini. Asprimea climatului pe vreme de toamnă poate să constituie principala cauză a obiceiului trupelor otomane de a se răspândi, ⟨fiecare soldat⟩ mergând la casa lui[26], şi acele trupe europene care, prin disciplina lor, sunt obligate să rămână ⟨pe loc⟩ suferă de o mortalitate excesivă în acest anotimp neprielnic.

Aburi nesănătoşi ⟨provenind⟩ din ape stătătoare şi terenuri mlăştinoase, zile fierbinţi şi nopţi friguroase, ceţuri groase, cu aer dens şi umed plin de emanaţii pestilenţiale, constituie cauza pierderilor uimitoare suferite de trupele ruse şi austriece de care nici ofiţerii n-au izbutit să scape. Dar întreaga ţară în anotimpul sus-amintit are mai mult decât orice aparenţa unui spital, şi o asemenea climă se întâlneşte de la Hotin până sub zidurile Constantinopolului.

În anotimpul frumos al anului toate drumurile sunt bune. Dar aici primele ploi le fac atât de noroioase şi murdare, încât sunt de netrecut până la Constantinopol, iar în Moldova ⟨drumurile⟩ sunt absolut la fel în anotimpul ploios şi din cauza caracterului lor deluros trebuie să fie tot aşa pe timpul de îngheţ şi zăpadă. Vara întâlneşti foarte des băltoace cu ape ce se scurg, care sunt pline de noroi şi greu // de trecut.

p. 284 Ţara Românească este supusă unor mari inundaţii, din pricina netezimii ⟨reliefului⟩, râurile îşi ies din albie şi ţin întinderi mari sub ape destul de adânci ca să acopere cal şi călăreţ, în ciuda faptului că ţara arată ca o câmpie. Aceasta arată uşurinţa apărării acestei ţări prin mijlocirea unor diguri şi ecluze în aşa fel încât să dea de furcă unei ofensive a inamicului, ba chiar să-l pună în pericolul de a fi distrus, fără ⟨a înfrunta⟩ măcar riscul unei bătălii.

Solul, în general, în Moldova şi Ţara Românească, este foarte argilos şi se îmbibă repede de apele ploilor, devenind mai întâi alunecos, apoi foarte

---

[24] Contele Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul Gouffier, ambasador al regelui Franţei la Poartă (1784–1792).

[25] Între ruşi şi turci, în 1791.

[26] Era o tradiţie a turcilor să-şi încheie campaniile la Sf. Dumitru!

moale şi adânc. Nu sunt drumuri construite în afară de făgaşuri bătute de pământ şi, într-adevăr, nu există materiale de construcţie a drumurilor ca pietriş sau piatră; deşi unul din Principate este deluros, iar celălalt aproape în întregime şes, nici unul, nici celălalt nu extrag piatră sau pietriş, în aşa fel încât chiar capitalele celor două provincii nu sunt pietruite şi nici uşor de traversat fără podinele[27] aşezate de-a curmezişul uliţelor [...]

Nu există în Imperiul Otoman un cal convenabil de povară, dar în Moldova şi Ţara Românească sunt o mulţime de boi buni de tracţiune. Cele două provincii menţionate mai sus au totuşi un mare număr de cai foarte buni de călărie pentru husari // şi cavaleria uşoară, precum şi multe furaje. Se află, de asemenea, un număr mare de căruţe şi nu folosesc prea multe animale de povară ca în celelalte provincii turceşti, unde aproape toate lucrurile sunt transportate pe spatele cailor, catârilor şi cămilelor. p. 285

[Despre calitatea proastă şi nenutritivă a pâinii de la Constantinopol, care o face de neconsumat, ivindu-se adeseori, din lipsa de hrană, foamete, urmată de răscoale şi de ciumă aproape în fiecare iarnă, fără a mai socoti şi incendiile. De aceea „nici o armată nu s-ar putea aventura în această parte a lumii, fără să-şi asigure aprovizionarea". Despre îmbrăcămintea turcilor, calităţile băilor turceşti şi principiile alimentare ⟨ale turcilor⟩ [toate acestea nu împiedică izbucnirea epidemiilor, a frigurilor şi a malariei, în special pe vreme de toamnă]. p. 285–287

Raportul nr. 3 p. 287
De la Dunăre la Varna

După ce m-am ocupat de provinciile de la nordul Dunării şi de navigaţia pe acest fluviu pe întreg cursul său[28], voi proceda la o descriere a regiunii care pare a fi fost desemnată de armatele ruseşti pentru urmărirea cuceririlor lor viitoare. După ce au luat cu asalt Ismailul şi au ocupat Galaţii, ⟨ruşii⟩ au trecut Dunărea pe un pod de vase, ceva mai sus de ultima localitate; ţărmul opus imediat în faţa Galaţilor este alcătuit dintr-o câmpie mlăştinoasă, dar ceva mai în susul fluviului dealurile se înalţă deodată, ⟨transformându-se⟩ într-un lanţ muntos[29], câmpia prelungindu-se totuşi între poalele lor şi fluviu până când dă de picioarele unei creste, unde este aşezat satul Măcin; acest lanţ, încovoindu-se în formă de amfiteatru, se reîntâlneşte cu Dunărea puţin mai jos de Hârşova[30]. Suprafaţa acestui amfiteatru este întretăiată, la intervale regulate, de creste, uşor de urcat, situate în linie dreaptă de la cea mai înaltă creastă până la fluviu, printre care curg mai multe râuleţe ce izvorăsc din munţi.

[Urmează apoi o descriere a bătăliei de la Măcin şi a metodelor de luptă deficitare ale trupelor otomane. Încercările de reformă pe plan militar ale noului sultan Selim al III-lea sunt sortite eşecului, datorită corupţiei şi ineficienţei sistemului de guvernare, intrigilor de Serai etc.].

---

[27] Alcătuite din butuci de lemn.

[28] Raportul lui Smith privitor la navigaţia pe Dunăre lipseşte din arhiva Bland Burges.

[29] Munţii Măcinului.

[30] *Harsova*, azi oraş, jud. Constanţa.

p. 289 Ruşii n-au mai întreprins nici o operaţie de anvergură după bătălia de la Măcin, deşi în mod evident Varna constituia următorul lor obiectiv...

p. 290 Aş fi fost bucuros să pot evita orice contact cu supravieţuitorii oraşului Babadag, ⟨aflat⟩ la ⟨o distanţă⟩ de opt ore de marş de la Măcin, ⟨localitate⟩ care a fost incendiată de ruşi, apoi pustiită de ciumă, ce a depopulat aproape în întregime această aşezare, dar o asemenea acţiune mi-a fost cu neputinţă ⟨de rezolvat⟩, fără să renunţ la urmărirea scopului ce mi l-am propus.

O gardă înarmată era absolut necesară pentru a înfrunta tâlharii ce mişună pe toate drumurile din Turcia şi spre a o obţine era nevoie să faci o cerere aianului[31] Silistrei, stăpân peste Dobrogea.

[Despre populaţia tătară a Dobrogei, sporită cu fugari din triburile Nogai alungaţi de cneazul Potemkin din Crimeea, ce a avut de suferit de pe urma operaţiilor de război desfăşurate pe teritoriul provinciei între oştirile ruse şi otomane. Îndeletnicirile tătarilor aşezaţi în Dobrogea, dedaţi agriculturii şi creşterii vitelor.]

p. 291 Populaţia din Babadag ne-a făcut cunoscut că aceşti tătari şi-au luat sarcina de a curăţa regiunea de tâlhari şi au dus o luptă încununată de succes
p. 292 împotriva acestor năimiţi înrăiţi ce mişunau pe toate drumurile ... // Sate tătăreşti sau mai bine zis tabere se ivesc destul de des de o parte şi de alta a drumului ⟨ce merge⟩ de la Măcin spre sud până la Mangalia. Din depărtare par numai un pâlc de căpiţe de fân, corturile lor fiind cu greu de dibuit printre ele. Ele sunt făcute dintr-o ţesătură groasă de lână ca pâsla şi au forma rotundă a unei căpiţe de fân. ⟨Corturile⟩ sunt aşezate fără nici o ordine şi sunt uşor de strâns şi de mutat din loc în loc.

[Despre superioritatea militară a ruşilor faţă de otomani, în războiul din 1787–1791, în pofida actelor de vitejie individuale ale acestora din urmă. Unele date privind aprovizionarea Constantinopolului din Bulgaria, pe linia Dunării prin Rusciuk sau prin portul Varna de la Marea Neagră, cu vase uşor de manevrat şi putând fi transformate, în caz de război, prin înarmarea cu tunuri, într-o flotilă eficace].

p. 194

[Raport nenumerotat] *Memorandum asupra situaţiei de la hotarele Turciei*

Hotarul Turciei faţă de Rusia şi Polonia posedă toate avantajele unui râu iute şi larg: Nistrul[32].

Regiunea de pe ambele maluri ale Nistrului este cât se poate de roditoare şi cu o aşezare favorabilă ruşilor. Ei pot dispune de un număr foarte mare de cai şi boi şi cu toate că ţara este în întregime acoperită cu dealuri, ⟨aceasta⟩ nu constituie un obstacol pentru artileria ⟨ruşilor⟩ ce poate fi deplasată oricând în orice direcţie.

---

[31] *The Governor.*

[32] Autorul are în vedere faptul că armatele ruse puteau ataca Imperiul Otoman trecând mai întâi prin Principate, deoarece Moldova era străjuită, pe atunci, la răsărit, de Nistru.

Turcii nu au nici fortăreţe, nici trupe, nici artilerie, nici muniţii şi nici alte mijloace de a împiedica Rusia să invadeze întreaga ţară până la Dunăre şi, având în vedere cât de aproape sunt hotarele lor de aceste regiuni fertile şi populate, nu pot să-mi închipui ce ar putea să-i oprească ⟨pe ruşi⟩ să ocupe întregul curs al acestui fluviu şi trecătorile Munţilor Haemus sau Balcani, înainte de a putea fi organizată o apărare eficientă împotriva înaintării lor. ⟨Apărătorii⟩ ar putea fi uşor copleşiţi de primul duşman care ar vrea s-o facă.

... Prutul este de cea mai mare importanţă pentru operaţiile celor ce au p. 196 dus războiul în această ţară, fie el ofensiv sau defensiv. ⟨Râul⟩ este adânc, larg şi navigabil de-a lungul întregii provincii şi abundă în poziţii întărite; pe scurt, luarea lui în stăpânire determină ⟨ocuparea⟩ provinciei în totalitatea ei, şi stăpânirea lui are tot atâta importanţă într-un război la Dunăre, asigurând furnizarea de alimente din întreaga ţară pentru aprovizionarea armatelor. Dar ceea ce este de mirare, constă ⟨în faptul⟩ că nu există nici o poziţie fortificată de-a lungul întregului său curs favorabilă acestui scop, dar cu toate acestea locul de la „Ialchü" sau cum îi spun ei „Ialtsch"[33] ar putea constitui o întăritură de cea mai mare importanţă. Nu există nici un loc pe Dunăre demn de a fi numit fortăreaţă. Am văzut: Rusciuc, Brăila, Galaţi, Reni, Ismail, Chilia, Isaccea ... şi altele dintre cele mai renumite şi n-am văzut nimic care să nu merite a fi criticat: Ismail este cea mai puţin proastă printre cele foarte proaste...

Vărsarea Dunării în Marea Neagră sau gurile ei au fost cu totul neglijate, deşi nimic n-ar fi mai uşor decât a le pune într-o stare de apărare foarte puternică.

---

[33] Desigur Fălciu.

MEDIC MAGHIAR ANONIM

1792

Un medic maghiar anonim, aflat la Constantinopol, își relatează călătoria întreprinsă în anul 1792 prin Ucraina, Moldova, Țara Românească și Balcani până la Constantinopol. Scrisoarea sa, adresată unui prieten din Kassa, în august 1793, a fost publicată în revista „Mercuriul maghiar din Viena", ajunsă foarte rară și din care se mai păstrează unicul exemplar din 8 august 1794, cu corespondența din Kassa de la acea dată (nr. LXIII, p. 980–986) la Muzeul regional din Oradea.

Descriind Moldova, călătorul o socotește „pământ foarte roditor și bogat", iar orașul Iași ca „destul de mare ⟨cu o piață⟩ ieftină" și cu „mulți comercianți"; la Focșani îl impresionează ciudățenia împărțirii acestei localități în două părți aparținând respectiv Moldovei și Țării Românești, iar la Buzău – așezare pe care o apreciază ca numărând la 100 de case – remarcă impozanta clădire a mănăstirii care slujea de sediu episcopal. La București – unde medicul anonim sosește chiar în timpul perioadei de maximă virulență a unei groaznice epidemii de ciumă –, el condamnă modul cu totul primitiv de îngrijire a bolnavilor, lipsiți de o adevărată asistență medicală, singurele măsuri de ocrotire constând numai în izolarea celor contaminați în câmpiile din afara orașului. De aici, călătorul pleacă mai departe la Giurgiu trecând Dunărea la Rusciuc – unde își petrece toată iarna recrutându-și o clientelă bogată din rândurile localnicilor de vază – înainte de a-și continua drumul spre Constantinopol prin Razgrad și Adrianopol.

Reține distrugerile făcute de austrieci la Focșani și după repurtarea victoriei aliate de la Râmnic. precum și la București. De asemenea măsurile revoltătoare aplicate medicilor ce s-ar gândi să se apropie de ciumați la București.

De această mărturie anonimă, deși destul de succintă, dar relativ bogată în amănunte pline de interes, s-a ocupat Paul Cernovodeanu, *O știre nouă privitoare la epidemia de ciumă din București la 1792*, în ⟨*București*⟩. *Materiale de istorie și muzeografie*, vol. II (1965), p. 205–208.

⟨TRECEREA DE LA MOGHILEV LA GIURGIU ÎN 1792⟩[1]

p. 980 Scrisoare precedată de explicația: Din Kassá (în Ungaria) în ziua de 30 iulie ⟨1794⟩, cu cea mai apropiată poștă, am primit următoarea scrisoare de la preaiubitul meu prieten medic doctor maghiar, pe care am socotit-o de datoria mea să o transmit într-un oarecare fel domnului și țării sale. Scrisoarea este din cuvânt în cuvânt următoare:

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în „Á Betsi Magyar Merkuriusnak". nr. LXIII, 8 august 1794, p. 980 și urm.

Constantinopol, iunie 12 ⟨1794⟩

În 1792, am călătorit mai mult prin părțile numite Ucraina ale țării Polonia Mare. Am trecut apa Nistrului în Moldova pe la orașul Moghilev[2]. Este un pământ foarte roditor și bogat. Capitala se numește Iași, unde locuiește domnul Moldovei. Oraș destul de mare, cu o piață ieftină, având mulți comercianți. Poposind aici două săptămâni, am pornit spre Focșani, oraș care este acum cunoscut națiunii noastre; am petrecut aici două zile. Este de mărime potrivită, așezat la șes, nu are dealuri pe aproape; am fost și la vestita mănăstire numită Samuil[3]. În acest oraș mai sunt două astfel de mănăstiri[4]; o jumătate din acest oraș se află în Țara Românească, iar cealaltă jumătate în Moldova; un mic pârâu[5], ce se poate trece și cu piciorul, desparte în două orașul. Ai noștri[6] au dărâmat multe biserici de-ale lor, le-au ars casele, chiar și pe cele pe care le clădeau atunci. p. 981

De aici am trecut tot pe același drum unde au fost luptele și am ajuns la Târgu Cucului[7]; acest mic sat este alcătuit numai din două șiruri de case, fiind așezat pe un dâmb și are o regiune foarte prielnică pentru popasuri. Râmnic, la fel, este o localitate foarte mică ⟨și⟩ are o mănăstire[8]. De la Târgu Cucului m-am dus la Buzău, care are cam la vreo 100 de case; lângă oraș se află o mănăstire întărită[9] care aparține episcopului valah[10] din București.

Aici apa Buzăului se împarte în mai multe direcții, ca și apa Sájo de la noi.

La 17 septembrie am ajuns la București. Este un oraș mare, se întinde pe o câmpie și are cel puțin 367 de biserici[11]. Aici locuiește voievodul din Țara Valahiei[12]; cel dinainte, prințul Mavrogheni[13], a avut un castel mare și grozav de frumos, dar acesta a fost ars de-ai noștri[14].

---

[2] *Mojliko*, azi în Rep. Ucraina.

[3] Mănăstirea profetului Samuil, ridicată în lemn, de Constantin Cehan Racoviță voievod (1749–1752), pe locul dăruit de Ioniță zugravul și refăcută în piatră la 1756, cf. Dimitrie F. Caian, *Istoricul orașului Focșani*, Focșani, 1906, p. 101–102.

[4] Cele mai vechi și însemnate mănăstiri din Focșani erau în acea vreme: Sf. Ioan, ridicată de Grigore I Ghica vodă, la 1661, și Sf. Nicolae Vechi, ctitorită de Ștefu, căpitan de cazaci la începutul secolului al XVII-lea, cf. D. F. Caian, *op. cit.*, p. 76 și 85–86.

[5] Milcovul.

[6] Adică austriecii. Aluzie la pustiirea orașului de către armatele austriece în urma victoriei repurtate în comun de ruși și austrieci asupra turcilor la Focșani, la 1 august 1789.

[7] Sat desființat în comuna numită apoi Plăinești, azi Dumbrăveni, jud. Vrancea.

[8] Biserica Adormirea Maicii Domnului (zisă *Mănăstirea)*, ridicată între anii 1690–1696, de Constantin vodă Brâncoveanu și de Mihai spătarul Cantacuzino, cf. O. Moșescu, *Râmnicul Sărat. Călăuza*, Buc., 1931, p. 35–36.

[9] Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului, sediu al Episcopiei din Buzău, refăcută la 1649, de Matei vodă Basarab, și la 1740, de episcopul Metodie, cf. Const. Burducea, *Biserica episcopală din Buzău*, Buc., 1931, p. 65.

[10] Dositei Filitis, episcop de Buzău (1787–1793), fost arhimandrit și egumen al mănăstirii Sf. Ioan cel Mare din București.

[11] Cifră fantezistă, corespunzând oarecum zilelor anului.

[12] Mihail Suțu (1791 martie – 1793 ianuarie).

[13] Nicolae Mavrogheni (1786 martie – 1790 iunie 8).

[14] Curtea Nouă, ridicată de Alexandru Ipsilanti la 1775–1776, în apropierea mănăstirii Mihai Vodă pe Dealul Spirii, incendiată de cătanele austriece la 14/25 decembrie 1789, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, III, p. 364.

Tocmai în timpul venirii mele la Bucureşti, bântuia o epidemie de ciumă[15], dar nu am putut să-mi exercit cu curaj meseria mea de medic, deoarece oamenii aceştia[16] sunt aşa de brutali, încât dacă în vreo casă în care a umblat un doctor se întâmplă cumva să moară cineva, toţi oamenii din casă împreună cu doctorul sunt puşi într-o căruţă şi duşi pe câmp la o distanţă de un ceas de oraş şi sunt obligaţi să rămână acolo şapte săptămâni[17]. Tocmai în săptămâna aceea a fost dus în felul acesta un doctor italian cu numele de Marankati[18] care acolo a şi murit.//

p. 982 De aici am plecat la vestitul Giurgiu, pe malul Dunării; am stat acolo până la 1 ianuarie. Aici se află o cetate bine întărită, pe care au clădit-o muscalii[19]; oraşul este acceptabil. De aici am trecut Dunărea, în ţara turcească, în oraşul numit Rusciuc; am petrecut aici până la 10 mai şi am îngrijit mulţi bolnavi care mi-au plătit bine...

[15] Izbucnită la Bucureşti în luna iulie 1792 şi durând până la începutul anului 1793, cf. dr. Pompei Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, Buc., 1932, p. 139–150.

[16] Adică locuitorii capitalei.

[17] Bolnavii de ciumă şi suspecţii erau izolaţi pe câmpiile din jurul Pantelimonului sau Fundenilor. Pentru aceasta, vezi anaforaua ispravnicului de Ilfov, Vintilă Prejbeanu, din 24 septembrie 1792, la V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 112–113. Amănunte la Paul Cernovodeanu, *Spitalul de ciumaţi Sf. Visarion de la Pantelimon*, în vol. *Apărarea sănătăţii ieri şi azi. Studii, note şi documente.* Sub îngrijirea dr. Gh. Brătescu, Bucureşti, 1984, p. 77–78.

[18] Probabil Giorgio Manicati, fratele altui medic cunoscut al epocii, Giovanni sau Ioan Manicati (m. 1787), cf. Dr. V. Gomoiu, Gh. Gomoiu şi Maria Gomoiu, *Repertor de medici, farmacişti, veterinari (personalul sanitar) din ţinuturile româneşti*, vol. I, Brăila, 1938, p. 261.

[19] Pentru refacerea fortificaţiilor şi ridicarea unui fort pe ţărmul Dunării, în faţa vechii cetăţui a Giurgiului, cucerită de către trupele ruse, de sub comanda generalului Ollitz, la 1771, în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774, vezi N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiu. Originile şi trecutul ei*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., seria a II-a, tom. XXXVIII (1916), p. 507, şi Paul Cernovodeanu, *Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", nr. 2–3, 1969–1970, p. 94–96.

WILLIAM HUNTER

(? – p. 1796)

Despre călătorul englez William Hunter, care a fost pe la noi în vara anului 1792, nu știm mare lucru, nici anii de viață, nici rosturile sale permanente, ci doar faptul că se trăgea dintr-o familie însemnată de medici și naturaliști. În afară de călătoria sa din anul 1792, prin Franța și Mediterana orientală, la Constantinopol și înapoi, pe uscat, trecând prin părțile noastre, nu mai avem alte amănunte. S-a spus în mod greșit că ar fi călătorit o dată cu Sir Robert Ainslie, ambasadorul britanic rechemat de la Poartă, despre a cărui trecere și primire la Curtea din București avem desenul pictorului Luigi Mayer. Dar în realitate nu e nici o legătură între cele două călătorii. Sir Robert Ainslie a trecut în iunie *1794*, William Hunter și fratele său au trecut prin mai-iulie *1792*, în intervalul 18 mai – 3 iulie, când au și ajuns la Timișoara. În sfârșit, ei au plecat de la Constantinopol împreună cu un convoi de mărfuri al unui negustor care venea să se stabilească în București. În jurnal, el nu este desemnat decât prin inițiala V. Frații Hunter au călătorit împreună cu familia acestui negustor, din care nu lipsea contingentul feminin. Totuși simpatia nu pare să-l fi consumat pe W. Hunter pentru tovarășul său de drum, deoarece mărturisește că a fost încântat de o pagubă bănească încercată de acesta în cursul drumului. Călătoria fraților Hunter s-a făcut în condiții destul de proaste, cel puțin la început, în vreme ce aceea a Excelenței britanice beneficia de înlesnirile obișnuite pentru fețele luminate. Nici nu știm dacă Hunter a avut vreun contact la Constantinopol cu ambasadorul său. Fapt este că nu i-a cerut pașaportul necesar pentru a călători prin posesiunile austriece și a trebuit să-l obțină de la autoritățile din Sibiu.

Jurnalul lui Hunter vădește un spirit destul de mediocru, fără originalitate sau cu idei personale, mulțumindu-se să stăruie asupra lipsei de confort și a condițiilor mizerabile întâmpinate de-a lungul drumului. Dar cu acest prilej, el notează și lipsa totală ce domnește peste tot, starea de devastare produsă de recentul război austro-ruso-turc, amintește de grozăviile turcilor la Focșani și în Țara Românească, de incendierea de către ruși a Galaților. Pentru a-și netezi calea, el folosește scrisori de recomandare care îi asigură transportul gratuit și chiar întreținerea prin locuri în care lipseau aproape cu desăvârșire alimentele. El se adresează în mod constant „guvernatorilor", adică la început dregătorului turc din sudul Dunării, ținând de Brăila, apoi pârcălabului „grec" de la Galați și, pe rând, ispravnicilor din Focșani și din Buzău, lăsându-se ospătat de ei. Destul de zgârcit, el dăruiește totuși – sau îl pune pe fratele lui să dăruiască – ispravnicului de Buzău niște pistoale englezești, făcute anume pentru Orient, și este poftit stăruitor să folosească trăsura acestuia până la București, dar nu acceptă oferta. La București, el laudă politețea secretarului domnesc, „Monsieur C." care este Panaghiotis Kodrikas sau Codrica și nu Carra, cu care a fost confundat din greșeală. Secretarul îi propune să-l ducă la domn. Această primire îl umple de o adâncă și durabilă satisfacție. Vanitatea și recunoștința îl îndeamnă să atribuie domnului – Mihail Suțu – vederi și inițiative generoase pentru țară și supuși, justificându-le mai apoi pe baza certificatelor date în treacăt de Raicevich în *Observațiile* sale. Căci toată documentarea care apare în Jurnal se datorește unei munci întreprinse după înapoiere, răsfoind, ca atâția călători grăbiți, concluziile generale atât de utile oferite de această rezervă de informații.

Descrierea călătoriei se compune din mai multe părți sau, mai bine zis, propune mai multe aspecte. Mai întâi acela al modului în care avea loc: pe mare până în Bulgaria, după aceea cu căruța, apoi pe Dunăre și, în sfârșit, cu căruța până la București. Mai departe avea să meargă cu trăsura proprie cumpărată la București! și cu un servitor, care și-a vădit nevinovăția lăsând să-i scape la Câineni știrea că stăpânii săi plecaseră de la Constantinopol (localitate considerată

contaminată de ciumă şi deci implicând tot programul unei carantine serioase). Dar până la Bucureşti tot drumul avea să fie influenţat de faptul că fraţii Hunter erau legaţi de itinerariul stabilit pentru convoiul de mărfuri, de care nu s-au despărţit decât odată în capitală, în ziua de 18 iunie. La Galaţi, sosirea călătorilor coincisese cu retragerea ruşilor care ocupaseră ţara în timpul războiului, terminat relativ de curând, lăsând locul proaspătului pârcălab „grec", care îi găzduieşte pe călători. Casa în care sunt primiţi este aceea unde a stat Potemkin înainte de a se îmbolnăvi şi de a porni spre Iaşi. Se ştie din *Jurnalul* lui Langeron că acea casă frumoasă era şi foarte bine mobilată. Instalarea în ea a pârcălabului a avut loc desigur acum, la 28 mai, şi de aceea e prea probabil ca ea să fi fost destul de precară. La nevoie, se poate justifica şi lipsa unor şervete imaculate prin provizoratul introdus acum. Cât priveşte acuzaţia mai gravă, adusă preceptorului fiilor pârcălabului, cum că ar fi un măsluitor de cărţi, este greu de ajuns la vreo concluzie câtă vreme este vorba de o bănuială subiectivă şi nu de o dovadă clară. Nici mijloacele celelalte de distracţie oferite acestor străini nu au fost preţuite: anume „cântatul la ureche" sau vizionarea unor jocuri declarate fără interes de la bun început. În general, W. Hunter nu prea găseşte cuvinte bune pentru cei întâlniţi în cale decât atunci când vanitatea sa e periată în sensul care trebuie. O mare doză de automulţumire reiese şi în scena dramatică a incendiului care pare să aibă destule trăsături de fantezie... De pildă dărâmarea unei case pentru a stăvili focul nu se potriveşte cu poziţia izolată a caselor din satele de la deal în care gospodăriile sunt destul de depărtate unele de altele. De altminteri tot scenariul sună fals. Este greu de crezut ca ofertele generoase de ajutor ale călătorilor să fi trezit doar teamă (?) şi bănuială (?), care, la rândul lor, au stârnit teama călătorilor (!): *„În aceste împrejurări, cum ne aflam despărţiţi de garda noastră, am socotit prudent să ne retragem"* (?). Mărturisire cel puţin neaşteptată. Ca şi cum bieţii oameni ar fi putut reprezenta vreo primejdie! Nu este exclus ca acest episod să fi fost adăugat pentru a combate monotonia povestirii, ca şi vizita lui la moară, în costum occidental şi cu hangerul în mână. Incidente sunt destul de puţine. Un moment mai neplăcut este acela petrecut la lazaretul de la Câineni, dar cu el se încheie tribulaţiile fraţilor Hunter.

Care va fi fost rostul *Jurnalului?* O simplă povestire de călătorie? El capătă o formă epistolară, fiind adresat unei doamne, numită Eliza, dacă nu va fi vorba de un nume fictiv. Autorul stăruie asupra unor momente privilegiate: primirea la curtea lui Mihail Suţu şi dejunul oferit la Bucureşti de viceconsulul rus Ivan Ravici, proaspăt sosit de la Constantinopol. Un adaos la *Jurnal* îl constituie notele informative, culese din mănunchiul bogat al *Observaţiilor* lui Raicevich. Şi Sulzer pare să fi fost pus la contribuţie după înapoierea din călătorie. Aşa au procedat şi Lady Craven şi atâţia alţii.

Despre călătoria lui Hunter s-au ocupat la noi:

– N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. IV, ed. a II-a, Buc., 1929, p. 94–95.

– C. I. Karadja, *Un călător englez prin Ţările Române* în „Viaţa românească", XV (1923), nr. 5 mai, p. 192–194.

– Idem, *Călători străini prin Turnu-Roşu*, în „Arhivele Olteniei", III, (1924), nr. 12 (martie–aprilie), p. 104–105. Pentru bibliografie, vezi Joachim Heinrich Jäck, *Taschenbibliothek der wichtigsten u. interessantesten Reisen durch Siebenbürgen, Moldau, Wallachei* etc., vol. III, Nürnberg, 1829, p. 297–347, unde este tradusă în limba germană darea de seamă a lui Hunter.

CĂLĂTORIA DIN ANUL 1792 PRIN FRANŢA, TURCIA ŞI UNGARIA PÂNĂ LA VIENA[1]

[Autorul se îmbarcă la Constantinopol împreună cu fratele său spre a merge la Galaţi şi de acolo la Bucureşti. Tot atunci, călătoreşte şi un negustor

[1]Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de William Hunter, sub titlul *Travels in the year 1792 Through France, Turkey and Hungary to Vienna*, London, MDCCXCVI p. 245–412, p. 427 şi urm.

olandez, V – care se mută cu întreaga familie la Bucureşti. Călătoria pe mare s-a desfăşurat în condiţii destul de grele].

În ziua de 12 ⟨mai⟩ dis-de-dimineaţă, am trecut de Varna şi adesea am p. 245
deplâns faptul că nu am debarcat acolo. // În ziua de 13, la ora patru dimineaţa, p. 246
ne aflam la două ore depărtare de gura principală a Dunării când, schimbându-se deodată vântul şi, curând, suflând din partea diametral opusă, am fost împinşi înapoi într-un mic golf[2], numit Cavarna (puţin mai sus de Varna), unde am fost nevoiţi să lăsăm ancora.

Apele acestui mic golf // scaldă coasta Bulgariei şi aici este locul unde p. 247
ruşii şi cu turcii în anul trecut s-au încăierat cu îndărătnicie şi de unde turcii au fost, în sfârşit, siliţi să se retragă, dar fără a pierde un singur vas.

Cum suferisem mult de boală[3], şi căpitanul era de părere că vântul potrivnic va mai ţine câteva zile, am hotărât, în eventualitatea găsirii unui mijloc de transport, să părăsim vasul, mergând la Galaţi pe uscat.

Căpitanul ne-a spus că era un sat turcesc la vreo jumătate de milă de
ţărm, spre care s-a îndreptat V., chiar a doua zi //, fără a uita să ia şi firmanul p. 248
nostru. La întoarcere, ne-a informat că s-a asigurat de mai multe care cu boi ce vor fi gata pentru noi a doua zi. Această ştire a fost primită cu bucurie generală şi, în ziua de 18, aşadar, am debarcat. Am exprimat dorinţa să luăm tot bagajul cu noi, dar ni s-a răspuns că nu este loc destul pentru cufărul nostru mare. L-am lăsat cu inima îndoită prevăzând oarecum şi supărările ce ni le va pricinui mai apoi.

Condiţiile de călătorie în Bulgaria sunt deplorabile, întrecând orice descriere, şi vremea foarte rea se adaugă la şirul neplăcerilor noastre, căci vehiculele noastre erau într-o stare aşa de şubredă şi atât de deschise în toate
părţile, încât chiar dacă ne-am înfăşurat cât mai mult, // eram prea puţin p. 249
apăraţi de vitregia sa. Aceste vehicule erau nişte căruţe lungi şi înguste, fără arcuri şi acoperite cu rogojini[4] care erau putrede de tot şi pline de găuri. Pentru a ne aşeza cât mai comod, întindeam o saltea pe care să stăm şi acopeream cu cealaltă bagajele (pe care le ridicam stive în spatele nostru spre a face o rezemătoare). Apoi ne aşezam cot la cot, dar aveam aşa puţin loc încât această poziţie, deşi era mai potrivită, era foarte neplăcută. Cel ce mâna boii era aşezat în partea din faţă a căruţii la picioarele noastre şi, dintr-un punct de vedere, era extrem de folositor, căci fiind un vlăjgan voinic el astupa cu trupul său o parte însemnată din deschizătură şi oprea o cotă parte apreciabilă
de vânt rece. El avea destulă îndrăzneală[5] şi, de câte ori îi era frig, se lupta p. 250
// din toate puterile să se strecoare fără ceremonie în căruţă. Dar, cum eram destul de turtiţi şi fără el, nu l-am lăsat niciodată să-şi ajungă scopul şi, neînţelegând limba lui, eram siliţi în apărarea noastră să folosim un mijloc şi mai energic şi, efectiv, să rezistăm cu picioarele la tendinţele lui cotropitoare.

Boii noştri mergeau cu o iuţeală de vreo trei mile pe oră şi, cum nu erau schimbaţi cu alţii în cursul drumului, ei nu puteau trage căruţa mai mult de

---

[2] *Bay.*

[3] Rău de mare.

[4] Drept coviltir.

[5] *Wat is ironically called a plentiful stock of modest assurance.*

şase-şapte ore din douăzeci şi patru, aşa că nu înaintam prea repede. Stăpânii
lor nu trebuiau să-şi bată capul sau să cheltuiască pentru a le face rost sau a
le cumpăra nutreţ, ci când erau obosiţi îi desjugau şi îi lăsau să pască orice
creştea pe câmp.
p. 251 Cât am călătorit pe acest drum, am avut // o dovadă uimitoare a firii
supărăcioase şi răzbunătoare a turcilor. Două dintre călăuzele noastre avuseseră
o discuţie asupra unui lucru de nimic. Dezbaterea în curând s-a încălzit şi, în
câteva minute, şi-au scos cuţitele şi au pornit un atac furios care, fără îndoială,
s-ar fi încheiat cu o catastrofă ucigătoare pentru părţi, dacă nu am fi fost noi
de faţă; am avut mult de lucru pentru a-i despărţi şi încă mai mult pentru a-i
potoli. Satele prin care am trecut erau nespus de păcătoase şi demonstrau clar
urmările unei cârmuiri corupte şi tiranice, căci deşi firmanul ne punea la
îndemână cele mai bune locuinţe ce puteau fi găsite în fiecare din aceste
locuri, nu puteam să sperăm niciodată să aflăm ceva pe jumătate atât de
confortabil cât un hambar englezesc. //
p. 252 De mai multe ori am fost cu toţii nevoiţi să dormim în aceeaşi cameră, care
era aşa de mică încât fiecare porţiune de podea era acoperită cu saltelele noastre
şi aproape că nu ne puteam mişca fără vreo încălcare a teritoriului vecin...

De câte ori aveam norocul să dăm de o vatră, ea se afla cu siguranţă în
mijlocul odăii, cu o gaură în acoperiş pentru ca să iasă fumul, dar care răspundea
atât de puţin la scopul său, încât, de îndată ce alimentele noastre (când aveam
vreunele) erau gătite, stingeam focul, preferând să suferim de frig decât să
riscăm să fim înăbuşiţi de fumul greu ce se ridica din lemnele pe jumătate
p. 253 ude. // Pe locuitorii acestei regiuni i-am găsit nişte sălbatici neprimitori,
nedându-ne nici un fel de ajutor decât atunci când erau siliţi la aceasta.
Într-adevăr, ei sunt atât de obişnuiţi să fie prădaţi, încât se tem grozav de
străini şi ascund cu grijă de ei până şi alimentele cele mai necesare. Ei au, în
general, multă curiozitate, au mare aplecare la înşelătorii grosolane şi, atunci
când sunt mânaţi de gândul câştigului sau când se iveşte un prilej prielnic,
purced adesea la acte făţise de violenţă.

În timpul războiului, această ţară nenorocită a fost cu totul secătuită de
bogăţia sa de către paşă şi alţi dregători, iar contribuţiile ce s-au ridicat de la
aceste sate nenorocite *au fost absolut uimitoare*. Unul mai ales, numit
Cajarmari[5bis], în care sunt doar opt bordeie şi unde cea mai mare parte din
locuitori nu poseda decât o cămaşă grosolană pentru a-şi acoperi goliciunea,
p. 255 a plătit o mie de piaştri pe an. [Se explică deci firea lor, etc.] Regiunea este
foarte netedă şi numai o parte din ea este cultivată. Ea constată mai ales din
păşuni şi produce doar puţine cereale care sunt de o calitate foarte mediocră.
Clima e rece şi trebuie să fie foarte neprielnică vegetaţiei, căci aproape că nu
vezi copaci nicăieri. Animalele, cum ar fi: caii, vacile şi oile, deşi nu prea
p. 256 numeroase, sunt sănătoase şi zdravene // .

Mai 26, Galaţi

În ziua de 18, la orele două, am ajuns într-un sat de pe malul Dunării, încredinţaţi că este foarte aproape de Galaţi. Curând însă după sosirea noastră...,

[5bis] Neidentificat.

unul dintre noi care se întinsese la vorbă cu oamenii din sat pentru a căpăta ceva informaţii, s-a apropiat de noi şi cu o expresie de mare mâhnire ne-a spus că, dintr-o greşeală a călăuzelor noastre, în loc să fim duşi într-un loc aflat chiar în faţa Galaţilor, am fost duşi la o depărtare de patruzeci de leghe mai sus pe Dunăre. Această veste // ar fi putut să tulbure până şi seninătatea unui stoic. p. 257

... Când mă gândeam că am străbătut câteva mii de pogoane[6] de pământ pustiu şi că nu am văzut nimic decât câteva sate dărâmate, locuite de drojdia omenirii, când mai punem la socoteală pierderea de timp şi oboseala suferite, mărturisesc că aveam de ce să mă simt cu totul nemulţumit... [Dacă nu şi-ar fi lăsat cufărul pe corabia grecească, ar fi putut trece acum Dunărea şi merge de-a dreptul la Bucureşti].

Rasova[7] (acesta este numele satului) se bucurase odinioară de consideraţie datorită întinderii sale, şi ruinele a câtorva sute de case care îl înconjoară mi-au trezit compătimirea pentru înjosirea sa de acum. Lipsit de orice // lucru p. 258 care poate să mai uşureze viaţa, el oferă privirilor doar câteva colibe ce corespund cu felul de a fi al celor care le locuiesc, care aproape că nu se ridică mai sus de starea naturală. Toţi locuitorii par pe jumătate morţi de foame şi sunt prada frigurilor şi a nenumărate altor boli pricinuite de hrana lor proastă şi cu totul neîndestulătoare. Dar aşa mare este vanitatea oamenilor... că în acest colţ pierdut al pământului, unde ai crede, după această descriere, că extrema sărăcie a nivelat toate deosebirile şi a înăbuşit orice sentiment de emulaţie, vezi copii cu căciulile lor încărcate cu bănuţi, în timp ce şi ei şi părinţii lor suferă de nemâncare... //

După nespus de multă bătaie de cap, am obţinut, în sfârşit, datorită p. 259 firmanului nostru, o locuinţă constând din două camere alăturate, încălzite de aceeaşi sobă. Nu arată prea ispititor, dar ne-am mângâiat cu speranţa unui somn bun care să ne întremeze puterile după oboseala drumului. Dar, când a venit ora pentru odihnă..., în odăile care aveau acoperişul de stuf, au mişunat aşa de grozav puricii şi ţânţarii, încât în cursul celor două nopţi, pe care le-am petrecut aici, nu am avut nici măcar o oră de somn... //

... Aveam cu noi o nemţoaică grasă pe care o tocmisem la Constantinopol p. 261 pentru ca să ne gătească mâncarea, dar Dumnezeu ştie că nu prea avea mult de făcut în această privinţă. Şi, în adevăr, când aveam putinţa să cumpărăm ceva alimente, acestea nu profitau prea mult de asistenţa artei sale, căci era îngrozitor de murdară şi, cum nu era acolo nici o bucătărie în care să opereze nevăzută de noi, ştiam mai întotdeauna la ce să ne aşteptăm. Cred că pe deasupra mai era şi o mare pungaşă. A doua zi după sosirea noastră, ne-am plimbat ca să cercetăm împrejurimile acestui sat nenorocit şi, înainte de a ne întoarce în sat, ne-am înţeles cu un corăbier grec să ne ducă la Galaţi, căci... după decepţia pe care o încercasem nu mai aveam nici un chef să urmăm mai departe pe uscat. Aspectul ţinutului la apus de Raşova este mult mai variat şi interesant decât al aceluia pe care îl străbătusem. În multe locuri este foarte sălbatic şi romantic şi, deşi pământul este prost lucrat, este bogat în privelişti

---

[6] *Acres.*

[7] *Rassovat,* sat şi comună, jud. Constanţa.

plăcute. Un număr mic de turme de oi păşteau pe munţii vecini. Ele dau o lână foarte aleasă din care locuitorii ţes şi fabrică o dimie foarte rezistentă. //
p. 262 Dunărea împrumută multă viaţă şi frumuseţe peisajului. Ea este foarte şerpuitoare şi împodobită cu mai multe insule, care sunt bine înzestrate cu lemn de lucru, dar doar arareori se prinde câte un peşte mai bun.

Felul în care oamenii de aici îşi manevrează luntrile pe acest fluviu este destul de curios. În fiecare barcă nu stă mai niciodată mai mult de un om care în loc de vâslă se foloseşte de o bucată de lemn în formă de rachetă (?)[8], cu un mâner lung (ceva cam asemănător cu lopata de vâslit a indienilor), pe care o mişcă cu îndemânare uimitoare, folosind-o când ca vâslă, când drept cârmă. Fluviul fiind lat şi cursul rapid, era foarte distractiv să observi diferitele lor manevre când voiau să ajungă pe ţărmul celălalt. Era un lucru destul de greu
p. 263 şi, cu toată iscusinţa şi // execuţia lor desăvârşită, ei erau adesea duşi la un sfert de milă depărtare de ţintă.

Seara, guvernatorul care este din Constantinopol şi e un om îndatoritor şi ştie să se poarte a venit să ne vadă. Era neobişnuit de comunicativ pentru un turc şi, în decursul conversaţiei, ne-a povestit multe lucruri din viaţa sa. Ne-a spus că pe lângă acest sat, alte unsprezece sunt supuse autorităţii sale şi că scopul principal al şederii sale aici era să determine pe acei locuitori, alungaţi de grozăviile războiului şi de rapacitatea predecesorilor săi, să se întoarcă şi să-şi refacă din nou casele, căci în starea actuală de pustiire, el nu-şi aduce aproape nici un venit de orice fel ar fi. În ziua de 20, spre marea mea bucurie, ne-am îmbarcat pe corabia noastră pentru a merge la Galaţi, unde
p. 264 am fi // putut uşor ajunge a doua zi în zori, dacă am fi avut un vânt bun. Dar, de obicei, el sufla în sens diametral opus şi, deşi eram mult ajutaţi de curent, totuşi înainte de a fi ajuns noi departe, vântul s-a înteţit atâta încât vâslaşii nu-şi mai puteau manevra luntrea cu lopeţile şi am fost deci siliţi să lăsăm ancora. Ce a urmat a fost aidoma cu acest început rău-prevestitor şi în felul acesta am fost amăgiţi de noroc în cursul a două zile nesfârşite, ridicând ancora când se potolea vântul şi lăsând-o iar când se înteţea. Înaintasem aşa de puţin că am început să mă tem că vom rămâne cel puţin o săptămână pe Dunăre, când în ziua de douăzeci şi două dimineaţa, încetând furtuna, am prins momentul unei linişti desăvârşite şi, vâslind din greu, am ajuns la şase seara în Brăila.

p. 265 Această zi nu ne-a fost favorabilă numai nouă //, ci întregii împărăţii turceşti, căci era ultima zi a Ramazanului şi, puţin după ce am debarcat, s-au tras multe lovituri de tun şi s-au produs şi alte demonstraţii de bucurie.

Marinarii noştri, doritori să ia parte la plăcerile acestei serbări şi să o celebreze pe pământ, ne-au împărtăşit intenţia lor de a părăsi corabia dis-de-
p. 266 dimineaţă. Ne-am străduit cu toată retorica de care dispunem să-i // abatem de la gândul lor de a ne părăsi, dar argumentele noastre au fost zadarnice, căci ei erau hotărâţi dinainte să plece.

Brăila este o localitate destul de însemnată, iar cetatea care se înalţă pe o ridicătură a terenului este sub comanda unui paşă cu trei tuiuri...

---

[8] *Battledore* = un fel de rachetă specială folosită la jocul numit *battledore and shuttlecock*.

Cum plănuisem să rămânem aici toată noaptea, aş fi dorit să mă plimb în susul şi în josul malului până în zori, dar spunându-mi-se că ar fi lucru primejdios, deoarece mai totdeauna stau la pândă un număr oarecare de borfaşi, m-am lăsat înduplecat să mă întorc în corabie la lăsarea serii. Dar mai degrabă decât să mai sufăr ce-am îndurat în nopţile precedente de pe urma aerului, a căldurii, a ţânţarilor şi a purecilor, m-am culcat // pe acea parte a covertei care p. 267
în timpul zilei era ocupată de vâslaşi, neavând parte decât de câteva scânduri şi de cerul drept acoperiş; şi totuşi, comparativ vorbind, această nouă situaţie era mulţumitoare.

Ca să dau o idee despre suferinţele noastre din cele două zile precedente, voi descrie acea parte a corăbiei destinată pasagerilor. Era lungă de vreo douăsprezece picioare, lată de şase picioare şi acoperită cu o apărătoare care să nu lase să pătrundă ploaia. În acest spaţiu îngust şaptesprezece inşi erau siliţi să rămână întinşi pe saltele în aceeaşi poziţie, ziua şi noaptea [comparaţie cu un vas de transportat negri]... Noaptea, când corabia era închisă din p. 268
amândouă părţile contra umezelei, era ca un cuptor şi eram aproape sufocaţi cu totul unii de respiraţia celorlalţi.

Iunie 4, Galaţi

De când am părăsit vasul nostru la Cavarna până la sosirea noastră aici am dus-o aşa de greu (câteodată neluând nimic în gură toată ziua decât o ceaşcă de cafea fără zahăr şi o felie de pâine neagră ca plumbul de tare) că eram aproape morţi de foame. În clipa deci când am coborât din corabie, am pornit în căutare de alimente şi nu am ajuns departe că am şi dat de o brutărie... Cumpărând câteva cornuri unse cu ulei pentru ca să // lucească, ne-am ospătat p. 269
de minune. [Se interesează fără succes de corabia grecească părăsită la p. 270
Cavarna]... Apoi am fost în căutarea unei locuinţe şi aici am fost mult mai norocoşi, căci am găsit una care întrecea toate aşteptările noastre. Fusese locuinţa generalului rus, a vestitului prinţ Potemkin, care a rămas aici o săptămână[9]. Pereţii fuseseră de curând văruiţi şi era împărţită în mai multe apartamente. În fiecare din acestea, seara devreme, noi am întins patru saltele, le-am aşternut cu cearceafuri şi //, după douăsprezece nopţi, în care am dormit p. 271
îmbrăcaţi, în sfârşit, ne-am putut iar desbrăca. [Au fost ţânţari ca în prima noapte, însă nu l-au împiedicat să doarmă].

Galaţi este ultima localitate mai de seamă din partea de sud a Moldovei[10] şi, ca // mai toate oraşele celelalte de pe teritoriul Domnului, fusese devastat p. 272

---

[9] Pentru o durată ceva mai lungă, vezi jurnalul lui Langeron, în volumul de faţă.

[10] Moldova este, în general, o ţară mănoasă, cu pământul înfăţişând variaţia unor dealuri şi văi, şi bine udat de râuri. Produce vin şi cereale şi un mare belşug de miere şi ceară. Este cârmuită de un domn care este numit de sultan şi este întotdeauna nevoit să plătească o mare sumă de bani pentru locul său, măcar că ⟨această plată⟩ nu-i asigură o folosire neturburată, căci de obicei el este demis înainte de a fi trecut mulţi ani. A suferit mai multe vicisititudini pline de violenţă şi, în decursul ultimelor două veacuri, a fost invadată de mai multe ori de poloni şi ruşi. Vestitul prinţ Cantemir, istoricul turcilor, era moldovean din naştere. Locuitorii sunt creştini şi recunosc pe patriarhul grec. Iaşi este capitala şi mi se spune că este un oraş mare şi bine populat (n. aut.)

datorită războiului. A fost predat ruşilor acum vreo doi ani, după o bătălie îndârjită în care cea mai mare parte a armatei turce (constând din optzeci de mii de oameni, trimişi de Poartă pentru asigurarea unei rezistenţe victorioase) a căzut pe câmpul de luptă.

Când au intrat ruşii în oraş, îmbătaţi de biruinţă şi întărâtaţi de împotrivirea
p. 273 îndărătnică şi neaşteptată ce // li se opusese, s-au făptuit cruzimi... etc. ⟨Soldaţii au fost lăsaţi să se dedea la acte samavolnicie. Oraşul a fost incendiat, bisericile
p. 274 profanate...⟩ etc. // Un grec, care vine să-şi ofere serviciile autorului, povesteşte amintiri din timpul războiului, în care a servit în armata rusă... După încetarea ostilităţilor, s-a aşezat în oraş ca spiţer *(apothecary)*. Autorul îl considera drept „renegat". Nereuşind să distreze pe străini cu anecdote, grecul aduce în repetate rânduri nişte lăutari şi dănţuitori [care însă nu-l interesează pe autor]. Jocul lor preferat este acesta: vreo doisprezece bărbaţi şi femei, înşiraţi alternativ, formează un cerc care, cât ţine jocul, nu se rupe niciodată. Ei fac o serie de gesturi dezordonate (?) *(antics)* şi în anume momente îşi întind braţele deasupra capului, dând din picioare în acelaşi timp cu stângăcie şi făcând o larmă grozavă cu călcâiele lor. //

p. 277 Printre lăutari este un bătrân orb care cântă dintr-un instrument pe care îl cred inventat de el, căci nu am mai văzut altul la fel[11]. Deşi nu este executant prea desăvârşit, el este considerat drept Orfeul local şi toată lumea îi acordă mare atenţie.

Acum câteva zile, am vizitat locul unde s-a dat lupta dintre ruşi şi turci... Este o câmpie întinsă, mărginită dintr-o parte de un deal, de pe vârful căruia ai o privelişte interesantă, care se extinde dincolo de Dunăre pe o porţiune
p. 278 mare de pământ din Basarabia[12] (!) care, // după aparenţă, trebuie să fie destul de productiv

Se mai vedeau urmele măcelului şi un număr de ţeste şi de oseminte
p. 279 zăceau împrăştiate //, lipsite de riturile înmormântării.

Când am ajuns mai întâi, ruşii mai ocupau Galaţii, dar, potrivit cu articolele de pace, oraşul a fost predat turcilor în ziua de 28 a lunii trecute. Locuitorii abia începeau să-şi vină în fire din panica lor şi să-şi reclădească locuinţele care sunt făcute din lemn şi tencuială.

Un cartier al oraşului este locuit de evrei care fac un comerţ destul de redus şi care, ca şi în alte locuri, când vrei să cumperi ceva, îţi cer îndoit preţul la care sunt dispuşi să facă vânzarea... etc. Am fost surprins să văd în
p. 280 dughenele lor mai multe bucăţi // de stofe uşoare pentru căptuşeala rochiilor femeieşti[13], aduse tocmai de la Constantinopol.

Proviziile pe care le produce ţara, deşi nu prea variate, sunt însă din belşug şi ieftine. Se pescuieşte din râu şi ceva peşte, din care mâncam în

---

[11] Seamănă cu un fel de ghitară mai mult decât cu orice alt lucru cu care s-ar putea compara (n. aut.) Probabil că este vorba de o cobză.

[12] *Bess Arabia (!)*. Această ţară este locuită de tătarii din Bugeac, dintre care mulţi, asemenea altor triburi nomade, trăiesc în sate pe care le mută cum vor, căci casele sunt făcute cu roţi. Sunt totuşi mai multe oraşe, ca: Bender şi Cetatea Albă (Bolgrad) care sunt destul de bine populate (n. aut.)

[13] *Shalloons*, în fr. *Châlons*.

fiecare zi, dar ce peşte este, n-aş putea spune. Ce pot spune este că ce îi lipseşte în savoare este compensat de mărime, căci este foarte mare şi gras. La Londra poate nu ar fi socotit ca o delicateţe, dar ne-am obişnuit să mâncăm atât de prost, că nu mai suntem prea mofturoşi.

În ziua de întâi ⟨iunie⟩, am făcut o plimbare, ca să vizităm un lac întins, aflat la câteva mile de aici şi care comunică direct cu Dunărea, şi pescăria sa, care este arendată pe şapte sute de piaştri pe an[14]. Aproape de aici, am descoperit un izvor // cu apa cea mai gustoasă care ieşea dintr-o stâncă. Am luat puţină p. 281
apă în pălăriile noastre şi am savurat-o nespus de mult, căci cea pe care o căpătăm la Galaţi, ca şi vinul, care este ca un produs distilat de oţet sau pelin amar[15], este de o calitate extrem de proastă.

[Corabia greacă a sosit, în sfârşit, de la Cavarna, unde a fost reţinută o săptămână de vânturile potrivnice...]

Am luat masa[16] în ziua aceea, potrivit unei înţelegeri prealabile, cu noul pârcălab[17] care, după cât mi se pare, este tot atât de potrivit pentru această slujbă ca Sancho ⟨Pança⟩. Totuşi, dacă ar fi avut umorul lui Sancho, am fi fost mulţumiţi // de el, căci atunci ne-ar fi distrat, dar el este animalul cel mai opac p. 282
pe care l-am întâlnit vreodată. Singura lui calitate este o mare doză de voie bună care, dacă nu e unită cu bun simţ, are prea puţină atracţie... S-a adus la masă aproape tot ce oferea regiunea şi anotimpul, deci n-ar fi trebuit să ne plângem de calitatea trataţiei, dar, ceea ce este de neiertat, este că şervetele erau aşa de murdare că nu m-am putut folosi de şervetul meu. Asemenea noţiuni au grecii despre curăţenie şi cuviinţă. S-au servit multe feluri de bucate, fără să pot descoperi din ce erau făcute, iar când au fost ridicate de pe masă, au fost înlocuite cu altele tot aşa de greu de definit. Toate lucrurile într-adevăr aveau un aer aşa de murdar şi neîngrijit că, în ciuda belşugului de bucate, mi-am pierdut pofta de mâncare // fără a fi mâncat. Fiii pârcălabului au venit p. 283
să ne salute din consideraţie pentru noi şi, în timpul mesei, nişte lăutari au fost puşi să stea în spatele nostru[18], care urlau şi scârţâiau îngrozitor, fără milă de urechile noastre.

Grecii, ca şi turcii, nu se folosesc de obicei la mese de cuţite şi furculiţe, iar când servesc pe cineva, atunci rup câte o bucată cu degetele. În timpul mesei, am avut plăcerea să văd cum mai multe păsări au fost supuse acestui procedeu necivilizat[19].

---

[14] Este vorba de lacul Brateş. M-am scăldat în acest lac şi am fost surprins de lipsa sa de adâncime. Am umblat aproape jumătate de milă şi nu am putut găsi nicăieri o adâncime mai mare de trei picioare (n. aut.)

[15] *Wormwood.*

[16] *Dined* – se referă la masa principală a zilei fără a se înţelege prea clar dacă e vorba de prânz sau de cină.

[17] *Governor.*

[18] Probabil pentru a cânta „la ureche".

[19] Un lighean şi un ibric sunt purtate întotdeauna în jurul mesei, înainte de masă, şi toţi mesenii se spală pe mâini. Ceremonie foarte necesară într-un loc, unde se folosesc degetele în locul cuţitelor şi furculiţelor. În casele oamenilor mai însemnaţi, ţi se întind şervete brodate ca să-ţi usuci mâinile după ce le-ai spălat (n. aut.)

p. 284 Din suita pârcălabului grec // face parte o persoană tocmită pentru a supraveghea educaţia fiilor săi, dar oricât de potrivit ar fi acest om pentru o asemenea slujbă, mulţumită erudiţiei sale întinse, socotit din punctul de vedere al moralităţii ca om, este foarte deficient. Acest individ este amator de joc de cărţi şi, cum jucăm des în lipsa unei alte distracţii, ca să treacă timpul mai plăcut, de cum am venit aici a reuşit mai totdeauna să ia parte la joc. Dar noi l-am prins aşa de des asupra faptului înşelând la cărţi, încât acum ne lipsim de cinstea prezenţei sale printre noi... etc.

p. 287 Ziua aceasta am petrecut-o făcând pregătiri pentru plecarea noastră, ce sper fierbinte că va avea loc mâine, căci Galaţiul nu are nimic care să-l recomande: nici frumuseţea locurilor, nici felul locuitorilor de a se purta. Sunt cu toţii greci[20], şi dacă te gândeşti la scurtul timp scurs de la nenorocirile lor încoace, viaţa pe care o duc e foarte ciudată. Principala lor ocupaţie este de a cânta, de a juca, de a da din scripcă şi de a bea. Chiar cei care ţin dughene sunt aşa de mult dedaţi lenei, încât şi le închid foarte devreme şi, în repetate rânduri, lipsesc din prăvălie în mijlocul zilei...

p. 290 *Iunie 14, Bucureşti*

A fost nevoie de atâtea pregătiri pentru drum încât nu am putut porni decât târziu în ziua de 5.

Căruţele noastre formau o caravană foarte respectabilă. Erau douăsprezece la număr şi trase de douăzeci de cai[21]. Aveam douăzeci de surugii ca să-i mâne
p. 291 şi // un slujbaş al domnului Moldovei[22], trimis la cererea noastră, ne-a însoţit până la Focşani, unde am sosit în ziua de 7 seara.

Drumul acesta era destul de ocolit pentru noi, dar V. – care avea întotdeauna speranţe foarte vii – îşi închipuise că domnul va lua pe seama sa toate cheltuielile şi de aceea stăruise pentru acest plan nesăbuit. A aflat însă atunci când a avut loc o explicaţie că se înşelase în socotelile sale, şi eu am avut o mare mulţumire când am aflat de decepţia sa.

Drumul ce duce de la Focşani la Galaţi este, în general, destul de bun, dar satele prin care am trecut sunt extrem de nenorocite şi au suferit toate, mai mult ori mai puţin, de neomenia trupelor în timpul războiului ruso-turc.
p. 292 Locuitorii sunt mizerabil // îmbrăcaţi şi singurele alimente cu care ne-au putut aproviziona au fost pâinea şi câteva ouă.

Am găsit clima foarte rece şi nestatornică, vremea schimbându-se de două-trei ori pe zi. Aspectul pământului aminteşte, în cele mai multe locuri, pe cel al Bulgariei, fiind foarte neted, rău lucrat şi constând îndeosebi din locuri de păşune.

În ziua de 7 dimineaţa, am trecut Siretul şi ne-am oprit să prânzim într-un sat numit Suraia[23] care, deşi alcătuit doar din câteva colibe, are o poziţie care

---

[20] Adică ortodocşi? Nu e clar în ce sens a folosit acest cuvânt.

[21] Domnul V. îşi transporta o cantitate considerabilă de mărfuri de la Galaţi la Bucureşti, ceea ce explică nevoia atâtor căruţe şi cai.

[22] Alexandru Moruzi (1792 martie – 30 decembrie).

[23] *Surai*, sat şi comună, jud. Vrancea.

dovedeşte gustul întemeietorului său. În apropiere este o pădurice în care creşte o mare varietate de flori sălbatice, din care am cules unele... //

Focşanii este un târg[24] mare şi este remarcabil prin faptul că se află în acelaşi timp în Moldova şi în Ţara Românească. Un pârâiaş ⟨Milcov⟩ care trece aproape prin centrul său formează hotarul dintre aceste ţări, ai căror domni privesc unul la altul cu o gelozie reciprocă şi pretind cea mai strictă respectare a prerogativelor lor. Ca un exemplu al acestui fapt, dacă un om dintr-o ţară săvârşeşte un delict oarecare şi poate să fugă în ţara cealaltă, trecând pârâiaşul mai înainte de a fi fost arestat, persoana lui este inviolabilă... [Urmează aprecierile autorului]. p. 295

Focşani este interesant şi din cauza unei lupte purtate înăuntrul zidurilor sale, în septembrie din urmă, între austrieci şi ruşi de o parte şi turci de cealaltă. Armata turcească fusese trimisă de Poartă ca să apere acest punct şi consta din optzeci de mii de oameni care au fost înfrânţi cu desăvârşire de forţele inamicului ce nu treceau de treizeci de mii de oameni... etc. p. 297

Am uitat să amintesc la locul potrivit un incident petrecut în cursul călătoriei noastre spre Raşova şi care ne-a distrat foarte mult. Într-o zi, cât stăteau boii la păscut, s-a încins o trântă între doi dintre cărăuşii (?)[25] noştri. De cum li s-a propus, îndată au şi primit să-şi arate puterea şi agilitatea. Într-o clipă s-au dezbrăcat şi lupta a început şi, cum amândoi erau cam tot atât de tari, a fost o luptă îndârjită... şi cu tot avantajul pe care li le-ar fi oferit imenşii lor şalvari[26], de care s-ar fi putut apuca, a urmat o încăierare lungă şi îndărătnică mai înainte ca unul dintre ei să fie învins... //, despărţindu-se ca p. 298
prieteni, şi-au reluat gravitatea şi s-au reîntors la ocupaţia lor; boii noştri au fost din nou înjugaţi şi am purces mai departe pe drumul nostru.

Focşani este un oraş curăţel pentru Turcia (?) şi regiunea din jurul său este variată şi bogată. În partea muntenească, foarte bine cultivată, este un deal la o depărtare de vreo patru leghe, pe care sunt vii ce produc o cantitate aşa de necrezută de vin, încât deşi se vinde la preţul derizoriu de două parale[27] ocaua[28], domnul care încasează doar zece la sută din totalul brut, scoate de aici un venit anual de o sută de mii de piaştri. Acest loc bogat mai dă şi o mare cantitate de lemn, excelent de construcţie, care este un articol de trafic foarte //
întins. Este transportat în luntre[29] până la Galaţi şi de aici pe vase mai mari p. 299
până la Constantinopol, unde este cumpărat[30] pentru facerea catargelor. Ruşii sunt principalii cumpărători şi consumatori ai vinului.

---

[24] *Borough*, oraş, jud. Vrancea.

[25] *Guides*, aici în sensul de cei ce mână vitele de tracţiune şi nu de călăuze.

[26] Epilogul întreg pare inventat. Nu este deloc verosimil ca aceşti oameni să fi fost turci, cum pare să rezulte din acest amănunt.

[27] O pară este ceva mai mult decât o jumătate de penny, douăzeci de parale făcând cât un shilling (n. aut.).

[28] O ocă are 2 ¾ funzi. Şi pentru vin şi ulei se plăteşte o taxă socotită la greutate (n. aut.).

[29] *Boats*. De fapt pe plute.

[30] Acest lemn pentru catarge nu putea fi vândut liber, ci trebuia predat pe un preţ fix arsenalului de la Constantinopol.

În dimineaţa de 9, un paşă cu trei tuiuri, care era aşteptat de mult, a trecut prin acest oraş. A intrat cu mare pompă, escortat de vreo şase sute de ostaşi călări, cu steagurile fluturând (?) şi în sunetul muzicii sale, în mijlocul admiraţiei tăcute şi solemne a locuitorilor înfioraţi. Muzica sa ostăşească era alcătuită din toboşari şi trâmbiţaşi şi câţiva cântând din chimvale, al căror merit principal constă în a face mult zgomot, căci nu erau nici executanţi pricepuţi şi nici cântecele cu care ne-au delectat nu se distingeau decât prin
p. 300 caracterul lor insipid. Trăsurile ce transportau femeile sale erau // bine închise şi erau duse de catâri de care erau prinse cu ajutorul unor prăjini lungi. El însuşi şedea într-o caretă greoaie, cu acea expresie de dispreţ şi mulţumire de sine pe care o întipăreşte de obicei nulitatea. În cinstea lui, erau desfăşurate steagurile[31] creştine şi o mare mulţime se adunase ca să-l salute. De trei săptămâni era pe drum, venind din Bucureşti, şi răspândind groaza strecura în suflete o ură tainică peste tot pe unde trecea.

Acest mizerabil este investit cu puterea de viaţă şi de moarte, pe care nu o dă niciodată uitării... etc.

p. 303 În timpul şederii noastre în Focşani, am primit mai multe vizite de la pârcălabul părţii moldoveneşti a oraşului, care este un om politicos şi civilizat şi care ne-a dat tot sprijinul ce-i stătea în putere. Într-una din seri, cât am fost reţinuţi aici, am fost la un botez ortodox. Tatăl şi celelalte rude ale copilului veniseră să ne facă o vizită şi să ne poftească la botez şi, de asemenea, să o roage pe doamna V. să fie naşă, ceea ce ea a primit de îndată. Slujba a durat cam vreo oră. A fost făcută în greceşte[32] de unul din popi sau preoţi care citea cu mare solemnitate, iar ca tipic şi ceremonie semăna mult ca slujba corespunzătoare romano-catolică. Deosebirea principală este că ritualul //
p. 304 ortodox impune imersiunea în loc de stropire, şi bietul prunc nevinovat este cufundat cu totul în apă. La un şir întreg de alte nume[33], a fost adăugat şi acela al doamnei V.

În ajunul plecării noastre a sosit unul dintre slujbaşii domnului Ţării Româneşti[34], ca să-l înlocuiască pe cel al domnului Moldovei, şi care ne-a însoţit până la Bucureşti. Folosul principal al unui asemenea slujbaş este că el îţi face rost de găzduire în orice loc ai petrece noaptea, căci prin aceste părţi ale lumii nu sunt hanuri şi fără de ajutorul unor asemenea slujbaşi, zadarnic
p. 305 te-ai ruga de un adăpost. Dar ei tratează // lucrul fără multă ceremonie, căci fiind autorizaţi de domn să scoată pe oricine din casa sa, nenorocitul, astfel surghiunit, nu îndrăzneşte niciodată să se împotrivească la somaţie. Mărturisesc că mi se revolta sufletul când eram silit să recurg la acest privilegiu barbar şi, deşi întotdeauna ne sileam să mulţumim pe cel scos din casă, dându-i ceva bani, eu totuşi găseam că e greu să te împaci cu această situaţie... etc.

---

[31] *Standards.*

[32] *In the literal greek.* Amănunte foarte suspecte, dacă nu este cumva vorba de un botez la grecii din Focşani, cu un preot grec. Asemănarea dintre slujba de botez ortodoxă şi cea catolică nu rezistă la o comparaţie mai de aproape.

[33] Grecii consideră faptul de a avea mai multe nume ca o dovadă de distincţie. Slugile nu au decât arareori mai mult de unul sau două nume (n. aut.).

[34] Mihail Suţu (martie 1791 – ianuarie 1793).

16 iunie, Bucureşti

Am părăsit Focşanii în ziua de 9 iunie şi, spre seară, am ajuns la Târgul Cucului[35] care este un sat atât de păcătos, încât fratele meu şi cu mine, după ce am umblat zadarnic după o locuinţă câtuşi de puţin acceptabilă, am fost siliţi să părăsim acest gând şi să petrecem noaptea într-o trăsură deschisă.

Cât am fost aici ne-a fost trezită compătimirea în gradul cel mai înalt. Cam o oră după sosirea noastră, când tocmai se însera şi noi stăteam de vorbă despre cele ce ni se întâmplaseră până atunci, am văzut deodată o lumină puternică. Îndată am alergat afară şi am constatat // că ea venea de la o casă p. 307
în flăcări la oarecare depărtare de noi... Am pornit într-acolo şi, trecând peste mai multe lanuri şi şanţuri, am ajuns la timp pentru a fi martorii unei scene de groază şi jale desăvârşite.

Casele în această parte a Turciei (?!), fiind făcute din lemn şi acoperite cu stuf sau paie, sunt în întregime alcătuite dintr-un material inflamabil, iar locuitorii, neavând pompe de incendiu sau alte maşini apte pentru transportul apei în cazuri aşa grave, prăpădul focului este de obicei îngrozitor. Când am sosit, flăcările se întindeau cu mare repeziciune şi bieţii locuitori ai casei se salvau de foc ⟨fugind⟩ pe uşă şi // pe ferestre în cea mai mare zăpăceală. Nu p. 308
au avut timpul să se salveze decât pe ei. Toate micile adaosuri pentru un trai mai bun (şi Dumnezeu ştie cât sunt de puţine la număr, pe care poate că le-au preţuit ca o comoară timp de mulţi ani), au căzut jertfă urgiei acestui element nesătul. Femeile aproape goale, căci fuseseră sculate din pat, erau aproape înnebunite. Câteva din ele îşi ţineau pruncii în braţe şi îi apărau, după cum puteau, de frig. Astfel adunate şedeau pe pământul gol, lipite una de alta, şi cu ochii aţintiţi alternativ când asupra flăcărilor, când asupra copiilor, îşi jeleau soarta grozavă şi făceau să răsune văzduhul de cele mai ascuţite ţipete. Cred că niciodată în viaţa mea nu am văzut un grup mai vrednic de interes... etc. // Bărbaţii totuşi au arătat mai multă tărie şi munceau de zor la dărâmarea p. 309
unei case ce se afla la // câţiva yarzi[35bis] de aceea în flăcări. Această metodă p. 310
a reuşit şi probabil a contribuit ca să scape restul satului de distrugere.

Fratele meu şi cu mine, compătimind soarta acestor nenorocite victime, le-am oferit bani, dar fie că nu înţelegeau intenţia noastră sau ne credeau ruşi... nu pot să spun, dar au refuzat hotărât orice ajutor în bani şi s-au depărtat de noi cu semne vădite de tulburare şi teamă. În aceste împrejurări, cum ne aflam despărţiţi de garda noastră, am socotit prudent să ne retragem[36].

În ziua de 10, am prânzit la Râmnicu ⟨Sărat⟩ care este foarte frumos, situat într-o regiune bogată, plină de păduri şi de păşuni frumoase.

Acest loc, înainte de război, fusese un // oraş considerabil, constând din p. 311
şase sau şapte sute de case, pe care turcii, înainte de retragerea lor, dintr-un

[35] *Tirkukoli*, cunoscut mai apoi sub numele de Plăineşti, veche denumire a actualului sat şi comună Dumbrăveni, jud. Vrancea.

[35bis] Yard, măsură engleză de lungime, echivalentă cu 0,914 m.

[36] Toată scena pare inventată. În sate, casele erau destul de depărtate unele de altele şi deci nu trebuiau dărâmate. Acest procedeu se aplică în oraşe, cum este Constantinopolul, unde incendiile luau proporţiile unor adevărate catastrofe. Vezi albumul lui Mayer.

pur capriciu, le-au redus la cincizeci... Oricât ar părea de extraordinar este totuşi adevărat că şi în Moldova şi în Ţara Românească, în tot timpul războiului din urmă, turcii erau priviţi cu mai multă groază şi decât austriecii şi decât p. 312 ruşii şi nu // fără motiv, căci în toate locurile unde au fost cvartiruiţi, au lăsat semne de pomină a lăcomiei şi brutalităţii lor. Avusesem de gând să trecem râul Buzău în seara aceasta şi să petrecem noaptea în oraşul cu acelaşi nume care se află pe malul celălalt, dar ploile cu găleata, care căzuseră în cele două zile precedente, umflaseră într-atâta râul încât nu mai putea fi trecut prin vad şi am fost nevoiţi să petrecem noaptea în casa unui boier care, cu câteva luni mai înainte, fusese devastată de turci care, ca să-şi arate dispreţul, o folosiseră drept grajd. Tot satul Mărăcineni[37], lângă care se află casa, precum şi toţi locuitorii ei aparţin moşiei şi când aceasta trece asupra altor stăpâni, sunt şi p. 313 ei trecuţi în proprietatea lor, ca alte obiecte sau mărfuri. Astfel, // în această ţară fără noroc, cea mai reprehensibilă şi odioasă trăsătură a sistemului feudal este lăsată să-şi păstreze forţa ei primitivă.

Puţin după sosirea noastră la Mărăcineni, neavând să mă încred numai în spusele sătenilor şi pentru a mă convinge eu însumi de adevărata stare a râului, m-am dus pe jos până la malul său, aflat la o distanţă de vreo milă. Dar am aflat râul în starea pe care mi-o descriseseră. Când mă întorceam, am fost surprins deodată de o răpăială puternică de ploaie şi nevoit să mă adăpostesc într-o moară. Eram îmbrăcat în hainele mele din Anglia şi aveam în mână un hanger fără de care într-adevăr nu mă încumet niciodată să umblu singur. p. 314 Morarul şi ajutoarele sale au apărut foarte surprinşi de apariţia // neaşteptată a unui străin, îmbrăcat şi înarmat în chipul acesta. S-au purtat totuşi foarte cuviincios, m-au lăsat să mă încălzesc la un foc bun şi când am plecat unul din ei m-a însoţit până la uşă.

Dimineaţa de vreme, ne-am început pregătirile pentru a trece râul Buzău prin vad, ceea ce nu era lucru tocmai uşor. Malurile sale sunt foarte abrupte şi nisipoase şi el se împarte în mai multe pânze de apă al căror curent era atât de impetuos încât cele mai multe din căruţele noastre, măcar că erau proptite şi de o parte şi de alta de mai mulţi oameni, abia au scăpat nerăsturnate.

Cum aveam o scrisoare de recomandare către ispravnicul oraşului[37bis], la sosirea noastră am fost primiţi de el cu politeţe şi a poruncit să ni se pregătească p. 315 îndată o masă. // Ne-a spus că în Buzău se aflau cu doi ani în urmă mai bine de două mii de case şi că oraşul fusese adus la starea lui de acum (care este cea a unui sat nenorocit) de către turci care, înainte de a-l părăsi, i-au dat foc şi au jefuit pe locuitori.

Îndată ce a auzit că eram englezi, s-a pornit să laude ţara noastră şi fabricatele ei şi să plângă faptul că nici unul din ele şi îndeosebi armele de foc (pentru care şi grecii ca şi turcii au o adevărată pasiune) nu puteau fi găsite la Buzău. Fratele meu, din fericire, avea la el o pereche de pistoale englezeşti care fuseseră făcute anume pentru Turcia şi care, deşi nu erau de o lucrătură superioară, erau în măsură să placă ispravnicului unui oraş grecesc (?!).

---

[37] *Marachini*, sat şi comună, jud. Buzău.

[37bis] *Governant of the city*. De fapt, ispravnicul judeţului Buzău, adică fostul mare clucer Dumitraşco Racoviţă, funcţionând în această slujbă între 15 septembrie 1791 – 15 august 1792.

Cuvintele rostite măguliseră într-atât spiritul nostru naţional încât au trezit dărnicia noastră şi imediat l-am rugat să le primească // în dar. La p. 316
început, a şovăit, dar la stăruinţele noastre, în cele din urmă, a consimţit. A apreciat la valoarea sa deplină politeţea ce i se făcuse şi, doritor să ne ofere ceva în schimb, a stăruit mult să ne trimită la Bucureşti în propria lui trăsură, trasă de şase cai, şi spera că dacă mă voi întoarce la Buzău, cu vreun alt prilej, îi vom oferi putinţa de a-şi dovedi recunoştinţa. Cu toate insistenţele sale, am perseverat în refuzul nostru, până când a cedat, şi eu mă voi socoti nenorocit dacă voi fi vreodată în situaţia de a recurge la ospitalitatea pe care o oferea cu atâta generozitate. Totuşi nu mă consider mai puţin îndatorat faţă de el, căci nimeni nu ar fi putut să se poarte cu mai mare politeţă şi atenţii.

Mergând de aici spre Afumaţi[38], am traversat o regiune mănoasă şi plăcută. Munţii înalţi, care constituie hotarul // spre teritoriul turcesc (!) şi cel unguresc, p. 317
se văd în depărtare şi mărginesc o serie de perspective încântătoare. De-a lungul ultimelor şapte-opt mile, drumul coteşte printr-o pădure plină de farmec, în care mă tot coboram din căruţă pentru a culege flori sălbatice care cresc aici în mare număr şi varietate.

Motivul meu pentru a da atenţie localităţii Afumaţi nu se datoreşte însemnătăţii sale (căci este doar un mic sat alcătuit dintr-un număr de colibe), ci pentru că se află în apropiere o casă mare şi încăpătoare (unde am şi dormit) care a fost clădită pentru găzduirea călătorilor de către principele Ipsilanti[39], un om vestit în această ţară, de o reputaţie strălucită şi binemeritată pentru judecata minţii sale şi bunătatea sufletului său.

Acest principe a domnit asupra Ţării Româneşti nouă ani în şir (!) şi, prin tăria şi cinstea cârmuirii sale, şi-a câştigat // dragostea şi stima tuturor. p. 318
Curtea turcească, întotdeauna călăuzită de vederile cele mai mârşave, a fost cuprinsă deodată de bănuială, din cauza capacităţii sale, şi, temându-se de urmările popularităţii, precum şi ale bogăţiilor sale, a găsit nimerit să-l demită (!). De atunci trăieşte pe moşiile sale ca un particular (!), dar mai continuă totuşi să răspândească binefacerile sale asupra tuturor, închinând câştigul onorabil al administraţiei sale, pentru ajutorarea şi uşurarea tuturor celor lipsiţi şi obijduiţi... etc. //[40].

Ne apropiem de Bucureşti şi surugii noştri se sileau mult din când în p. 319
când să ne mâne cu o iuţeală apreciabilă. M-am întrebat adesea cum de ajungeau să mâne căruţele noastre bine, căci unele din ele erau // trase de opt sau zece p. 320
cai care erau înhămaţi, câte trei şi uneori câte patru alături, iar hăţurile şi hamurile care erau în primul rând făcute din sfoară erau întotdeauna încurcate [...]

---

[38] *Aformatzi* (!), sat şi comună în jud. Ilfov.

[39] Alexandru Ipsilanti, fost domn în Ţara Românească (septembrie 1774 – ianuarie 1782), apoi în Moldova (ianuarie 1787 – aprilie 1788). Va mai domni în Ţara Românească (august 1796 – noiembrie 1797). Acest elogiu trebuie pus în legătură cu faptul că el a restaurat vechiul conac al familiei Cantacuzino, construit acolo la finele secolului XVII-lea, cf. D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, II, Bucureşti, 1859, p. 172.

[40] Autorul înşiră o serie de inexactităţi.

21 iunie, Turnu-Roşu

Pe la ora două, în ziua de 13, după o călătorie plăcută de la Afumaţi, am ajuns la Bucureşti, care este capitala Ţării Româneşti şi reşedinţa domnului[41].
p. 322 Este plăcut situat pe // creştetul unui deal ce se înalţă lin, este înghesuit în ce priveşte lăţimea, dar întins ca lungime şi, datorită numărului mare de copaci răspândiţi printre case, are foarte mult – când te apropii – înfăţişarea unui sat care a crescut prea mare. Unele din case sunt de lemn, dar de cele mai multe ori sunt clădite din cărămidă tencuită şi spoită şi, în loc de scânduri, duşumelele lor sunt de cărămidă. Toate uliţele sunt aşternute cu dulapi groşi, ce se întind de la o margine la cealaltă, formând tot mereu un fel de pod de lemn, sistem costisitor, neplăcut şi nepotrivit, dar care a fost adoptat din cauza naturii solului care este refractar oricărei legături (?)[42] şi nu îngăduie nici un fel de bază solidă. Multe din aceste scânduri au o mare elasticitate, din care cauză, atunci când eşti în trăsură, eşti săltat în sus în felul cel mai ciudat cu putinţă, iar norii de praf care zboară de pe ele în zilele când suflă vântul îţi fac mare
p. 323 necaz //. Când am să declar că doar numărul bisericilor mari se urcă la trei sute şaizeci[43], cititorul va conchide fireşte că toţi locuitorii sunt preoţi. O mare câtime din ei aş crede că sunt ⟨preoţi⟩, dar, deşi ei poartă haina exterioară a religiei, ei sunt departe de a se distinge însă prin evlavie sau moralitate de turma comună a credincioşilor. Aceste biserici sunt de obicei nişte construcţii greoaie şi, cum zidurile lor sunt acoperite şi pe dinăuntru şi pe din afară cu zugrăveli stridente şi groteşti, reprezentând sfinţi ortodocşi şi diferite momente din istoria ecleziastică, ele au un aspect foarte pestriţ şi inelegant.

Toţi boierii bogaţi locuiesc aici iarna, şi unii din ei trăiesc cu mare //
p. 324 strălucire. Ca o dovadă a noţiunilor lor pline de trufie: se socoteşte ca un lucru ce nu se cade şi care este cu totul în dezacord cu demnitatea lor să fie văzuţi în oraş mergând pe jos, aşa că orice ins, care poate să facă faţă la cheltuiala rezultând de acolo, îşi ţine o trăsură proprie. Numărul şi varietatea acestor vehicule, făcute anume pentru ca să-şi poată îngădui acest lux, este cu totul de necrezut şi multe din ele sunt foarte elegante şi costisitoare. Dar totuşi ei nu prea fac decât foarte puţine la Bucureşti, ci le cumpără mai ales din Ungaria ori de la Viena.

Câteva din uliţe sunt largi şi regulat croite şi bazarul[44], care este o clădire spaţioasă, este bine îndestulat cu marfă.

În ziua de 15, am pornit cu trăsura să vedem împrejurimile oraşului şi pe drum ne-am oprit la un chioşc aparţinând domniei (?)[45], un loc ce merită

[41] Odinioară domnii Ţării Româneşti stăteau la Târgovişte care este la vreo treizeci de mile spre nord-est (!) de Bucureşti şi este un oraş însemnat. În zilele acelea era considerat drept capitala Ţării Româneşti. Domnii Ţării Româneşti mai sunt numiţi şi gospodari, iar de către ruşi şi poloni, voievozi, un cuvânt de origine slavă, ce înseamnă guvernator sau general (n. aut.).

[42] *Which will not bind* (!).

[43] Nu le-am numărat eu însumi, dar mai multă lume m-a asigurat că acest număr nu este exagerat (n. aut.).

[44] Din jurul bisericii şi hanului Sf. Gheorghe Nou.

[45] *The principality*. Este vorba de chioşcul cu cişmea de la Izvoare ridicat de Nicolae vodă Mavrogheni. În apropiere, se afla locul de plimbare al protipendadei, la capul Podului Mogoşoaiei, unde în secolul al XIX-lea s-a construit Şoseaua Kisselev.

multă atenție numai mulțumită poziției sale care este nespus de plăcută și // oferă de sus o privire atotcuprinzătoare peste o regiune frumoasă de câmp. p. 325

De la acest chioșc, am mers la locul de plimbare, unde am găsit un număr de bărbați și de femei stând împreună și bucurându-se de răcoarea aerului de seară. Am coborât îndată din trăsura noastră și ne-am alăturat grupului lor, dar nu am fost prea încântat, căci cred că toate femeile slute din Țara Românească se adunaseră în acest loc. O față urâtă, un corp pocit și o lipsă de șlefuială în maniere păreau să-și fi dat întâlnire în fiecare dintre ele și ele semănau mult mai mult cu vrăjitoarele din Macbeth decât cu făpturile încântătoare și vrednice de iubire ale creației. Noi le-am trezit atenția de îndată și ele s-au strâns în jurul nostru ca să ne observe mai cu de-amănuntul...

...Am fost foarte bucuroși să folosim primul prilej de a ne întoarce la p. 326 trăsura noastră și de a ne grăbi spre casă.

În ziua de 16, am luat masa la consulul rus[46] care ne-a ospătat așa de somptuos că nu-mi venea să cred că nu mă aflam la Paris sau la Londra. Am petrecut o zi foarte plăcută, căci n-am avut numai o masă minunată, ci și un vin minunat și, ceea ce este mai bun decât fiecare din aceste lucruri, o conversație animată. După o călătorie printr-o țară necivilizată, simți o mare satisfacție în societatea unor persoane manierate și instruite. Conversația lor și manierele lor readuc în minte o mie de imagini plăcute și reînnoiesc parcă legătura noastră cu acele deprinderi în care am fost crescuți. Consulii rus și austriac[47] sunt acum singurii reprezentanți // numiți aici într-o calitate oficială p. 327 dintre toate Curțile Europei.

„Monsieur C."[48], primul secretar al domnului, ⟨era⟩ un om de lume, bine informat și cu maniere rafinate, care ne-a arătat toată politețea și toate atențiile, chiar de la sosirea noastră; dorind mult ca noi să vedem curtea Măriei sale înainte de a părăsi Bucureștii, am mers cu el, potrivit înțelegerii avute în dimineața de șaptesprezece.

Cum noi nu fuseserăm prezentați oficial, trebuia, conform *etichetei,* ca la intrarea noastră să nu salutăm pe nimeni. Măria sa, într-un costum bogat grecesc, era așezat pe o sofă cu amândoi fiii săi în dreapta sa, iar episcopii și boierii erau înșiruiți, după ranguri, pe stânga sa. Se observa mult respect și ceremonie, dar nu era o zi ⟨în care să se facă⟩ multă treabă. Câteva depeșe au fost citite și un număr de petiții // înfățișate, în timp ce domnul își bea cafeaua p. 328 și trăgea din ciubucul care era de lemn de cireș (și avea mai bine de șase picioare în lungime), cu un castron frumos și un capăt de chihlimbar. Toată lumea îi arăta deferența cea mai plecată și de câte ori își deschidea buzele, domnea cea mai adâncă tăcere prin toată sala. Înainte de a ne retrage, a poruncit secretarului său să ne poftească să bem cafea cu el, în particular,

---

[46] Ivan Ivanovici Severin era consul general rus în Principate, cu reședința la București (6 februarie 1783 – 22 august 1787), apoi după războiul din 1787–1791, cu reședința la Iași, 21 decembrie 1791 –7 martie 1799. Este vorba aici nu de el, ci de noul viceconsul, cu reședința la București, Ivan Ravici, sosit la 27 martie 1792 și decedat la București, în 17 februarie 1795.

[47] Michael von Merkelius, consul imperial (30 aprilie – 1 martie 1795).

[48] Monsieur C., Panaghiotis Kodrikas sau Codrica. Vezi relatarea sa în volumul față.

după terminarea recepţiei[49]. O invitaţie atât de politicoasă nu putea fi refuzată. Ne-am dus deci la el la timpul hotărât şi am fost primiţi cu toată politeţea ce-şi poate închipui cineva. Puţin după ce am luat loc, au intrat mai mulţi slujitori ai Curţii şi, după ce ne-au oferit ciubucuri, ne-au tratat cu cafea[50] şi zaharicale, amândouă de o aromă minunată. Prin intermediul secretarului său (care vorbeşte franţuzeşte cu uşurinţă şi eleganţă) a intrat în conversaţie cu noi. Ne-a spus multe lucruri măgulitoare pentru noi ca englezi şi bănuia că după ce am vizitat cele mai civilizate şi înfloritoare regate din Europa puteam trage puţin folos sau satisfacţie dintr-o călătorie prin Ţara Românească. Aceasta era o observaţie firească şi plină de judecată şi, deşi nu i-am spus-o, l-am apreciat pentru sinceritatea cu care a fost făcută. S-a plâns de mai multe ori, cu o aparenţă de sinceritate, de situaţia ţării sale, care fusese atât de recent teatrul unor
p. 329 acţiuni de jaf şi de // vărsare de sânge şi şi-a exprimat speranţa că silinţele sale îi vor readuce în curând fericirea şi belşugul. Eu l-am admirat pentru sentimentele sale[51] şi pentru bunul său simţ. Dacă fiecare principe ar gândi astfel şi ar lăsa asemenea gânduri să-i călăuzească acţiunile, ce mult s-ar spori fericirea de care să se bucure întreaga omenire (!).

Cîteva minute după ce ne-am retras, şi-a trimis secretarul la noi, cu două porunci adresate: una către toţi căpitanii de menziluri, poruncindu-le să ne dea peste tot în cuprinsul ţării sale şase cai pe cheltuiala sa; cealaltă, tuturor ispravnicilor oraşelor prin care aveam să trecem, recomandându-ne atenţiei lor speciale şi poruncindu-le să ne dea toată asistenţa ce le stătea în putere [...]

p. 331 Domnii Ţării Româneşti[52] sunt numiţi // de Poartă şi costă o sumă imensă de bani să obţii această demnitate. Pe lângă aceasta, sultanul pretinde un tribut anual care, împreună cu diferitele contingenţe de mite ce trebuie întâmpinate într-o Curte unde corupţia este izvorul şi sufletul puterii, înghit o bună parte din veniturile ţării. Înăuntrul ţării lor sunt stăpâni absoluţi şi pot ridica trupe[53],

---

[49] Această primire, plină de simplitate, contrastează cu cea solemnă, făcută lui Sir Robert Ainslie, fostul ambasador britanic, ce se întorcea în ţară, călătorind pe la noi în drum spre Viena. În realitate, nu este nici o legătură între trecerea lui Hunter (mai – iunie 1792), călătorind ca un particular, cu obişnuitele scrisori de recomandare, şi drumul solemn al fostului ambasador a cărui audienţă a fost zugrăvită de pictorul Luigi Mayer. Aşadar, trebuie îndepărtată menţiunea din G. Potra, *Istoricul hanurilor bucureştene*, Bucureşti, 1985, p. 52, în care diplomatul britanic apare ca tovarăş de drum al lui W. Hunter şi unde se presupune că ar fi fost găzduiţi la hanul Sf. Gheorghe! Călătoriile celor doi sunt absolut independente una de alta.

[50] Turcii şi grecii au un fel special de a-şi pregăti cafeaua. După ce a fost prăjită, în loc de a o măcina, o zdrobesc într-o piuliţă şi o fierb întotdeauna peste drojdia unei cafele care a fost folosită (fiartă mai înainte). Ei beau des cafele în cursul zilei şi oferă vizitatorilor. Filigenele lor, care sunt foarte mici, sunt de obicei din porţelan foarte subţire şi aşezate într-o a doua ceaşcă de aur sau argint, frumos cizelat sau lucrat în filigran. Cei bogaţi cheltuiesc sume nespus de mari cu aceste articole (n. aut.).

[51] Totuşi Mihail Suţu, cât a domnit în Moldova, şi-a dobândit porecla de Păpuşoi-Vodă, pentru că le-a ridicat ţăranilor până şi porumbul de sământă.

[52] Ei primesc investitura sub forma unui steag şi a unui caftan, ce le sunt dăruite de sultan (n. aut.).

[53] Tot ce urmează constă din spicuiri foarte rapide şi superficiale ale unor lucrări ca: *Observaţiile* lui Raicevich sau *Istoria Daciei Transalpine* a lui Sulzer.

impune taxe şi face legi după voia lor. Când însă sultanul a intrat în luptă cu orice putere străină, sunt siliţi să strângă oaste şi să se alăture forțelor otomane ca vasalii din vremurile feudale care erau datori să urmeze şi să apere pe suzeranul lor.

Ei ţin în general o Curte strălucită dar, cum palatul (care fusese o construcţie spaţioasă şi măreaţă (!) a fost ars în timpul războiului[54], domnul de faţă este nevoit // să-şi stabilească reşedinţa într-o mănăstire şi să trăiască acolo într-un mod mai retras. p. 332

Curtea Doamnei e cu totul separată de a Domnului şi la recepţiile ei nu sunt primiţi bărbaţii, în afară de unele zile anumite care se ivesc destul de rar.

Venitul ţării se ridică la vreo cinci milioane de piaştri pe an, din care mai bine de o jumătate este cerută de Poartă, restul este atribuit domnului pentru acoperirea cheltuielilor de cârmuire şi pentru ca să poată menţine un fast potrivit cu importanţa slujbei sale şi cu demnitatea rangului său.

Principalele produse ale ţării sunt: ceara, lâna, cerealele şi vinul, cu care se face un negoţ important la Constantinopol şi în diferite părţi din Ungaria şi Rusia. Grâul, pe care îl produce această ţară //, este negru, de unde îi şi vine p. 333
numele ţării de Carabogdana care înseamnă *„ţara grâului negru"*[55].

În unii din munţi sunt mine întinse de aur şi bucăţi de aur de o calitate foarte curată sunt găsite adesea în nisipul de pe malul marilor râuri. Clima este bună şi pământul foarte mănos, dar e rău cultivat şi o mare parte din el este lăsat cu totul în părăsire. Acest lucru însă nu este de mirare şi trebuie să se producă întotdeauna când supusul este lipsit de apărare şi depinde întru totul de bunul plac al stăpânului: căci de la ce om poţi aştepta că el să-şi frământe mintea sau să se distrugă prin hărnicia sa, când nu are nici o siguranţă de cine va culege roadele muncii sale?

Dar ceea ce, în chip deosebit, stinge orice scânteie de emulație în această țară şi creează nelinişte şi teamă este deasa sa // schimbare de stăpâni. Domnii nu sunt p. 334
numiţi decât pe trei ani, în care timp scopul lor principal este să se îmbogățească pe cât se poate mai mult, pentru a putea nu numai să recupereze ceea ce au cheltuit pentru demnitatea lor, care întotdeauna este cumpărată, dar şi pentru ca să strângă destulă avere pentru a fi în stare, prin mituire, să pareze lovitura care urmează adesea după mazilirea lor şi care nu e nimic mai mult ori mai puţin ca pierderea capului. Aceasta este răsplata care îi aşteaptă pe cei ce se ridică în posturi înalte în Turcia. Dar cu toate primejdiile ce înconjoară această // înaltă demnitate, oamenii se luptă pentru ea cu cea mai cruntă aviditate... etc. p. 335

Domnul actual este foarte iubit şi are reputaţia de a fi un om foarte respectabil, ba chiar un patriot. Deşi nu posedă talentele predecesorului său[56], //

---

[54] Vezi raportul lui Merkelius, în Hurmuzaki, XIX, 1, p. 571. Incendiul, care nu s-a datorat operaţiilor de război, s-a produs înăuntrul Curţii domneşti, clădite de Alexandru Ipsilanti (unde era instalat spitalul principal al austriecilor), la 17 decembrie 1789. Reşedinţa Curţii fusese stabilită provizoriu la mănăstirea Mihai Vodă.

[55] Avem aici o serie întreagă de confuzii în jurul denumirii de „Bogdania neagră", dată Moldovei, şi nu Ţării Româneşti. Pentru explicaţia pretinsei etimologii a „grâului negru", vezi *Călători*, vol. I, al colecţiei de faţă.

[56] Autorul se referă la Alexandru Ipsilanti, care nu fusese însă predecesorul direct al lui M. Suţu. El a părăsit domnia în ianuarie 1782, cu vreo 9 ani înainte de numirea lui M. Suţu, în martie 1791.

p. 336 îi seamănă totuşi prin virtuţile sale şi bunătatea sufletului său şi, fiind iubit, este aşa de temător de maşinaţiile şi intrigile Curţii turceşti încât socoteşte necesar, pentru siguranţa sa, să deschidă[57] toate scrisorile ce se trimet de la Bucureşti la Constantinopol.

Un număr de unguri, saşi, armeni şi evrei se află stabiliţi în diferitele părţi din Ţara Românească şi, cum ei au mai mult spirit de întreprindere şi perseverenţă decât băştinaşii, puţinul negoţ pe care îl poate face ţara în starea ei de sărăcie şi istovire este în cea mai mare parte purtat de ei.

Băştinaşii însă sunt mândri de originea lor pe care şi-o urmăresc până la romanii din vechime. E păcat că această mândrie nu îi însufleţeşte să realizeze ceva vrednic de strămoşi aşa vestiţi (!) //.

p. 337 După ce am cumpărat o trăsură şi am tocmit un servitor care să priceapă limba românească şi pe cea ungurească, ne-am luat rămas bun în ziua de 18 de la V. şi familia lui, care au de gând să se stabilească la Bucureşti.

Până să ajungem la Piteşti, am trecut numai prin sate nenorocite, unde nu am putut face rost ca provizii decât doar de ouă, pâine proastă şi vin acru şi aceste articole erau ascunse cu grijă până la plata lor. Drumul până aici, fără a datora prea mult intervenţiei omului, era totuşi destul de bun şi surugii ne-au adus remarcabil de bine. Pământul este vălurit, şi în unele locuri muntos, dar este foarte mănos şi este bogat în păduri şi păşuni bune. La Piteşti care este un oraş mic, frumos situat pe partea apuseană a râului Argeş, am făcut o vizită
p. 338 ispravnicului[58] // , care ne-a oferit, după obiceiul ţării, cafea şi zaharicale, şi când ne-am luat rămas bun, servitorul său a mers după noi până la trăsură cu un caş şi două pâini, pe care le-am primit fără nici o ceremonie.

Cu tot acest dar generos, am mai cumpărat de-ale mâncării de la o dugheană, măsură de prevedere pe care am observat-o cu sfinţenie de câtva timp încoace, de câte ori se ivea prilejul, şi care era perfect îndreptăţită de amintirea lipsurilor ce trebuisem să îndurăm mai înainte.

Praful pe care îl ridicau caii în nori groşi în timpul drumului ne murdărise aşa rău hainele încât atunci când ne-am înfăţişat înaintea ispravnicului, trebuie să fi avut mai mult aerul unor haimanale decât al unor oameni de condiţie bună şi el ne-a cercetat cu privirea atât de stăruitor, încât m-am gândit adesea
p. 339 de atunci că el ne cam bănuia că am fi impostori. Oportunitatea // de a ne schimba hainele prăfuite nu ne-a venit în minte decât când a fost prea târziu, dar hotărâţi să nu mai încercăm a doua oară, cel puţin în cursul aceleiaşi zile, sentimentul de inferioritate pe care ni-l pricinuise, la popasul următor, în timp ce se schimbau caii la trăsură, am alergat într-o pădure vecină, unde, ascunşi privirilor de frunzişul des al copacilor, ne-am lustruit din creştet până în tălpi. De fapt, în locuri ca acestea fuseserăm siliţi de obicei să ne retragem când voiam să ne schimbăm hainele, căci rareori puteam face rost de mai mult de un loc de găzduire, pe care, fireşte, îl cedam doamnelor.

---

[57] Formulă ingenioasă pentru a înfăţişa violarea corespondenţei ca politică de stat. Pentru stricta supraveghere a boierilor din Ţara Românească, vezi şi Raicevich.

[58] Paharnicul Iorgache, numit în slujbă la 26 aprilie 1793, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1892, p. 30.

După ce părăseşti Piteştii, drumul de-a lungul mai multor mile este foarte muntos şi apoi urmează mai departe printr-o pădure frumoasă, bogată în tot felul de copaci mari şi bine desvoltaţi şi înfăţişând unele dintre priveliştile cele mai vii şi mai pitoreşti din câte am văzut vreodată //.

În ziua de 19, am ajuns pe malurile râului Olt, dar prea târziu seara pentru a-l putea trece şi am fost nevoiţi să rămânem în trăsura noastră toată noaptea într-un sat mic de pe malul răsăritean. L-am trecut a doua zi, dimineaţa în zori, pe un pod umblător şi apoi am mânat mai departe până la Râmnic care este un oraş mare şi frumos. Nu ne-am oprit însă decât doar cât ni se schimbau caii... Dacă nu ar fi fost aşa de devreme dimineaţa, ne-am fi dus să facem o vizită guvernatorului. p. 340

În ziua de 20, pe la ora patru după-amiază, am ajuns la Câineni, unde am înfăţişat o scrisoare a domnului Ţării Româneşti către vătaf[59] care ne-a primit cu mult respect şi ne-a ospătat // cu pâine, ouă şi vin. Drumul de la Râmnic spre locul acesta este aşa de abrupt că am găsit că este mai prudent să ne dăm jos din trăsură de mai multe ori. Întrebasem în repetate rânduri în cursul drumului dacă va trebui sau nu să facem carantină la intrarea pe teritoriul împăratului şi întotdeauna ni s-a spus că nu. Care ne-a fost însă decepţia şi surprinderea când, la sosirea noastră la Lazaretul de la Turnu-Roşu, am fost opriţi şi anunţaţi că nu vom putea purcede mai departe înainte de împlinirea a zece zile. Din explicaţia ce ni s-a dat, am înţeles că nu şederea noastră în Ţara Românească, ci vizita noastră la Constantinopol era cauza pentru care eram supuşi la această vexaţiune... etc. p. 341

Cred că am fi // putut reuşi să ne strecurăm de n-ar fi fost prostia servitorului nostru care, de cum s-au pus întrebări privind itinerariul nostru, s-a încurcat şi a pomenit de Constantinopol. Până atunci, soarta noastră fusese în cumpănă, dar de cum a răsunat numele acestui oraş contaminat în urechile funcţionarului care ne cerceta (şi care era un german ţeapăn cu o mare doză de putere şi foarte puţin bun simţ), ne-a privit de sus şi a zis că nu mai are nimic de întrebat, căci nu puteam nicicum fi lăsaţi să purcedem mai departe. p. 342

Drumul de la Câineni suie pe nişte munţi abrupţi şi în multe locuri este foarte îngust şi stâncos şi mărginit la dreapta de prăpăstii îngrozitoare care îl fac extrem de primejdios. Frumuseţea romantică a regiunii compensa // însă riscurile noastre. Aproape tot timpul puteam vedea râul Olt, al cărui curent e foarte iute, şi am trecut prin faţa a trei mănăstiri care sunt fermecător situate imediat pe ţărmul râului Olt, dar care au rămas pustii de la război încoace. Auzisem adesea în timpul acestei călătorii lungi şi obositoare, şi îndeosebi înainte de venirea noastră la Bucureşti, despre o bandă de tâlhari care cutreiera şi prăda anumite districte. Dar dacă era un pic de adevăr în aceste ştiri, noi am avut mare noroc, căci nimeni dintre ei nu ne-a molestat vreodată. p. 343

Într-o dimineaţă, într-adevăr, după ce am plecat din Focşani, doamnele ⟨care erau cu noi⟩ au fost destul de îngrijorate la ivirea neaşteptată a cinci călăreţi care – după cum susţineau ele – trebuiau să fie tâlhari. Dar aceste temeri în curând au încetat, căci s-a lămurit că erau nişte bieţi oameni inofensivi

[59] Vătaful este un slujbaş aparţinând vămilor (n. aut.). De fapt este vorba de plai.

p. 344 care călătoreau ca şi noi şi nutriseră poate aceeaşi bănuială // contra noastră şi, cum eram mult mai numeroşi, bănuiala ar fi putut să fie şi mai firească.

În câteva cuvinte pot să descriu locul nostru de recluziune. El constă din vreo douăsprezece case văruite, aşezate într-un fund de vale şi închise din toate părţile de munţi înalţi îmbrăcaţi cu pădure deasă. Râul Olt şerpuieşte pe o vale în spatele lazaretului şi, la o depărtare de vreun sfert de milă, la amândouă capetele este câte o poartă la care stau de pază câteva santinele zdrenţuroase, acestea formând limitele spaţiului lăsat celor ce sunt în carantină. Aveam şi privilegiul de a putea rătăci pe munţi, aşa că faţă de alte locuri similare, recluziunea nu este prea strictă, dar totuşi este o recluziune, iar aceasta ajunge ca să te dezguste //.

p. 345 ...Locul acesta este unul din cele mai sălbatice din toată lumea. Camera noastră este şi de dormit şi de primit (căci nu ni se lasă decât o singură cameră şi este cu totul lipsită de mobilier, neavând nici pat, nici masă, nici scaun).

Când am intrat, mai întâi am întrebat unde aveam să dormim, şi mi s-a răspuns cu acreală: „acolo", arătând spre nişte scânduri înălţate la câteva picioare de podea şi întinzându-se pe o latură a camerei. Încredinţaţi că ne
p. 346 vom putea face rost de condiţiile cele mai bune de trai când vom // ajunge pe teritoriul posesiunilor unui împărat creştin, lăsaserăm paturile la Bucureşti, pentru a mai reduce volumul bagajelor. Dar aici nu puteau fi găsite altele şi, ca să le înlocuim cât mai bine, am poruncit servitorului nostru să cumpere o legătură bună de fân (deoarece în sat nu puteai găsi paie). Acest fân trântit pe scânduri se potriveşte noaptea în forma a două paturi cu perne cu tot. După aceea aşternem cearceafurile noastre... şi, în loc de pături şi plăpumi, ne învelim cu hainele noastre. Dar cu toată grija noastră, aceste „paturi" sunt foarte puţin comode, căci fânul trece prin pânză şi de câte ori ne mişcăm ne zgârie ca nişte ace, aşa că este cu neputinţă să ai parte de un somn bun. Câteva ceasuri după sosirea noastră, un individ ne-a obligat să deschidem toate cuferele noastre şi să atârnăm tot conţinutul de nişte cuie în jurul camerei. Toate
p. 347 lucrurile stau atârnate // acolo şi acum şi dau camerei aspectul unui magazin de împrumut pe gaj. Când stăm la masă, folosim scândurile pe care dormim drept masă, iar cufăraşele noastre întoarse pe de o parte ne slujesc drept scaune. Dar ce este de zece ori mai rău ca toate este că nu ni se dă aproape nimic de mâncare şi că puţinul ce-l căpătăm este aşa de rău, că doar nevoia cea mai cruntă ne-ar putea sili să-l dăm pe gât.

29 iunie, Turnu-Roşu

[Termenul de carantină se împlineşte în ziua aceasta. Este menţionat un tovarăş de carantină „Monsieur M.", ofiţer francez, sosit două zile după autor... Lipsă de provizii. Autorul este recomandat altui „Monsieur M.", mai mare peste vămi. Acesta trimite un coş cu provizii de la ferma sa].

p. 350 Din acest moment soarta noastră a început să se schimbe în bine şi în ziua următoare am cumpărat un ied de la un ţăran pe optsprezece penny, dar a ieşit aşa tare şi uscat, nefiind gătit bine, încât abia l-am putut mânca. Altădată, am cumpărat un miel cu şase penny. Este drept că nu era mai mare ca un iepure şi omul a păstrat blana care, fiind neagră, era hotărât partea cea mai

valoroasă a // animalului[60]. Când doream vin, trebuia să trimitem după el p. 351
într-un loc la o depărtare de trei, patru mile.

Un om mai sărac, care are o barcă pe râu, a fost la pescuit în fiecare zi de când suntem aici, dar nu are deloc noroc de prins peşte, căci nu a prins decât unul mic pe care l-a păstrat pentru noi.

⟨Despre turci⟩

5 iulie, Buda

⟨Plecarea are loc la 30 iunie. La un sfert de milă este un han de unde trebuiau luaţi caii pentru efectuarea călătoriei. La Turnu-Roşu, autorul îl vizitează pe „Monsieur M." care îl primeşte foarte cordial⟩ //. Trebuia să p. 399
facem o vizită guvernatorului castelului de aici spre a-i înfăţişa certificatul dat de directorul lazaretului, cum că venisem din Turcia şi am făcut carantina. Castelul se înălţa pe vârful unui deal şi am suit o jumătate de milă în cap înainte de a ajunge la locuinţa guvernatorului. L-am găsit cufundat în cercetările sale şi înconjurat de planuri de oraşe şi fortificaţii. Ne-a primit cu formalismul ceremonios al unui bătrân ofiţer german care şi-a petrecut viaţa în tabere, ne-a pus câteva întrebări despre călătoriile noastre şi, odată terminată treaba pentru care venisem, ne-a dus până la uşă urându-ne bună-ziua.

⟨După Turnu-Roşu, etapa următoare este la Sibiu⟩ p. 400

Aici în loc de pături sau plăpumi se folosesc pufuri mari de fulgi. Ciocolata de dimineaţă e delicioasă //, ca şi cornul, superior pâinii celei mai bune. p. 401

Sibiul e situat în mijlocul unui şes întins, pe malul unui mic râu care, la câteva mile de oraş, se varsă în Olt. Este capitala Transilvaniei[61] şi a fost reşedinţa[62] foştilor prinţi ai ţării. //

Oraşul este mare, populat şi bine construit şi este foarte însemnat, p. 402
mulţumită fortificaţiilor sale, care constituie apărarea principală a frontierelor în această parte a posesiunilor împăratului. Casele sunt clădite din cărămidă tencuită şi văruite, străzile sunt drepte şi bine pietruite. Apa din râu este transportată prin mici canale pe toate străzile, ceea ce face ca oraşul să fie extrem de curat şi îngrijit. Există hambare publice[63] pentru cereale în acest oraş, în // care se află, de obicei, o rezervă îndestulătoare de grâu. Se păstrează p. 403
sub pământ şi se ţine ani întregi fără nici o stricăciune. Aerul din această parte a ţării este nesănătos şi se spune că favorizează podagra, o boală foarte răspândită printre locuitori.

---

[60] Aici se acoperă calpacul care este un fel de căciulă, purtată în Turcia de armeni, cu blană neagră de miel. dacă blana are părul frumos şi este de o culoare potrivită, ajunge uneori la un preţ destul de ridicat (n. aut.)

[61] Deşi Transilvania este o ţară deosebită de Ungaria şi este guvernată de legi distincte, întrucât nu stărui mult asupra acestui punct, nu am crezut că este cazul să trec ⟨în chip special⟩ şi Transilvania în titlul lucrării, ci am inclus-o şi pe ea sub titlul general al Ungariei (n. aut).

[62] Afirmaţie greşită.

[63] Cât de mult ar putea nişte hambare publice să răspundă în ţara aceasta (Anglia), în vremuri ca cele de faţă, scopului de a menţine grâul la un preţ ieftin şi de a împiedica monopolurile, nu pot să spun cu siguranţă (n. aut.) [Autorul discută oportunitatea lor în condiţiile grele de aprovizionare din Anglia în momentul acela].

La Londra oamenii reuşesc să o capete fără concursul aerului. //

p. 404 ⟨Autorul, omiţând să ceară un paşaport de la ambasadorul din Constantinopol, sir Robert Ainslie, caută să scoată acum unul de la autorităţile din Sibiu...⟩

...Monsieur M. îi dăduse o scrisoare de recomandare către un prieten al său care era în slujbă sub ordinele guvernatorului şi care îl duce la guvernator[64].

p. 407 Acesta îi satisface cererea şi îl pofteşte la masă a doua zi, dar „cu toată politeţea cu care fusese făcută invitaţia, ne-am impus sacrificiul de a nu o primi"[65].

Seara, am mers la teatru, unde ne-am distrat foarte bune... Actorii şi actriţele erau foarte onorabili, iar sala era plină. Cât eram acolo, un ofiţer ungur a intrat în vorbă cu noi şi a manifestat multă curiozitate despre Anglia,

p. 408 pe care spunea că avea să o viziteze la primul prilej. Această // nouă cunoştinţă ne-a fost foarte folositoare, căci după ce s-a terminat piesa, când am vrut să mergem spre casă, am văzut că plouă foarte tare. El s-a oferit îndată să ne ajute şi, folosind pelerina şi umbrela sa, am izbutit toţi trei să ajungem la han fără a fi suferit de ploaie... etc.

Transilvania este o porţiune din vechea Dacie care a rezistat aşa de mult sforţărilor armatelor romane. Locuitorii au fost întotdeauna oameni de o fire neastâmpărată şi războinică şi ţara lor a suferit nenumărate vicisitudini. Cu începere de la tratatul de la Carlowitz în 1699[66], a fost anexată posesiunilor

p. 409 Casei de Austria // care însă nu trage venituri mari de aici. Sistemul feudal mai stăruie încă. Aristocraţia este aproape independentă, iar ţărănimea este într-o stare de abjectă iobăgie. Acolo unde există aceste deosebiri uriaşe şi nedrepte între bogat şi sărac, nu pot fi fericiţi nici unul, nici altul. Ei trebuie să trăiască în stare de veşnică duşmănie... etc.

Am părăsit Sibiul la 1 iulie, îndată după gustarea de dimineaţă.

p. 410 Transilvania este roditoare prin firea sa, dar nu este ca acele // ţinuturi din Europa, unde civilizaţia şi comerţul au trezit un spirit general de iniţiativă şi hărnicie şi unde fericirea sporeşte o dată cu bogăţia ţării. Agricultura şi artele mai au mult de făcut şi nu poţi în unele locuri să călăreşti pe întinderi de multe mile neputând decât să observi, cu părere de rău, cât de puţin a fost ajutată natura. Principalele produse ale ţării sunt: sarea, grâul şi vinul, iar munţii abundă în mine bogate în diferite feluri de metale.

La câteva etape după Sibiu, am trecut prin Sebeşul Săsesc care este un oraş întărit, dar fără nimic altceva care să merite atenţie.

Regiunea din vecinătatea Devei este muntoasă şi pitorească şi produce

p. 411 lemn de construcţie foarte bun şi un vin // minunat. Râul Mureş, pe care l-am văzut în repetate rânduri de pe şosea, însufleţea şi înfrumuseţa perspectiva şi îndeosebi în vremea când am trecut pe acolo, căci era acoperit cu plute, încărcate cu mărfuri, ce coborau pe râu în jos în diferite părţi ale Ungariei.

---

[64] György Bánffy, guvernator al Transilvaniei (9 ianuarie 1787 – 5 iulie 1822).

[65] Pare mai probabil că această invitaţie nu a fost făcută. Autorul nu explică de ce trebuia să-şi impună acest refuz: *„we had the selfdenial to decline"*.

[66] Într-o notă, autorul trimite la lucrarea lui Mignot, *L'Histoire de l'Empire Ottoman*, t. IV, p. 18.

Acum vreo şapte ani, această parte a Transilvaniei a fost invadată şi devastată de bandiţi[67] care au săvârşit excese şi jafuri de tot felul. Au prădat şi ars casele nobilimii şi au declarat că nu vor lăsa niciodată armele din mână până când nu vor scăpa ţara lor de grozăvia iobăgiei. Se urcau la mai bine de douăsprezece mii de oameni şi erau aşa de înfricoşători, iar datorită sălbăticiei lor şi a solidarităţii lor, a trecut un timp considerabil înainte ca să poată fi împrăştiaţi de vigilenţa şi de activitatea armatei. //

Am sosit în ziua de trei, pe la nouă de dimineaţa, la Timişoara[68], unde ne-am oprit doar câteva ore. Pământul de la Deva încolo este mănos şi destul de bine lucrat, iar când te apropii de Timişoara, este mai mult cultivat cu cereale. Acest oraş este destul de aproape de frontiera Transilvaniei şi este aşezat pe o câmpie întinsă udată de râul Timiş. Este mare, bine populat şi solid construit şi fortificaţiile sale sunt cele mai tari din tot regatul. p. 412

De la Timişoara, am mers la Kanisa, după care am trecut Tisa... etc.

[Critica proastei rânduieli privind caii de poştă şi surugiii pe drumul de la Sibiu la Buda. Caii sunt întotdeauna la păscut, meşterii de poştă sunt grosolani, surugiii sunt zdreţuroşi; de asemenea, hanurile sunt rele şi mâncarea foarte greu de obţinut]. p. 427

Itinerar

localitatea	ziua	luna	observaţii
Rasova[69]	v(ineri)	mai 18	Am sosit la Rasova, unde am rămas până în 20. De la Cavarna[70] la Rasova, am călătorit şapté ore pe zi şi cam trei mile pe oră. Distanţa dintre ele trebuie să fie deci de 84 de mile.
Brăila	m(arţi)	mai 22	La Brăila, corabia noastră a rămas ancorată toată noaptea.
Galaţi	m(iercuri)	„ 23	Am sosit la Galaţi, unde am rămas.
Şerbeşti[71]	marţi	iunie 5	Am prânzit.
„Peneo" [72]	„	„ „	Am dormit.

[67] Este răstălmăcită în felul acesta răscoala lui Horea!

[68] Autorul dă unele date istorice trimiţând la Richard Knolles, *Turkish History*, şi la Mignot, citat şi mai sus.

[69] *Rasovat*, sat şi comună, jud. Constanţa.

[70] Oraş în Bulgaria.

[71] *Sherbest*, de fapt Şerbeştii Vechi, sat component al suburbiei Şendreni, municipiul Galaţi, jud. Galaţi.

[72] Neidentificat.

Şerbăneşti[73]	miercuri	„ 6	Am prânzit şi dormit.
Şuraia[74]	joi	„ 7	Am prânzit.
Focşani	„	„ „	Am ajuns la Focşani, unde am rămas până la 9 (iunie).
Târgul Cucului[75]	sâmbătă	„ 9	Am dormit.
Râmnicu ⟨Sărat⟩	duminică	„ 10	Am prânzit.
Mărăcineni[76]	„	„ „	Am dormit.
Buzău	luni	iunie 11	Am prânzit.
Mărgineanu[77]	„	„ „	Am dormit.
Creaţa[78](?)	marţi	iunie 12	Am prânzit.
Afumaţi[79]	„	„ „	Am dormit.
Bucureşti	miercuri	„ 13	Am sosit la Bucureşti, unde am rămas până la 18. De la Galaţi la Bucureşti, socotind şapte zile de drum, a opt ore pe zi şi patru mile pe oră, distanţa dintre ele ar fi de 224 de mile engleze.
Floreşti[80] ore 5	luni	„ 18	
Găieşti[81] 6	„	„ 18	Am dormit.
Piteşti *(Petest)*	marţi	„ 19	Am luat gustarea de dimineaţă.
Băceşti[82] 3 1/2	„	„ 19	
Râmnic⟨u Vâlcea⟩ 8	miercuri	„ 20	Am fost nevoiţi să dormim în trăsura noastră, într-un sat mic pe malul răsăritean al Oltului, căci am sosit prea târziu pentru a putea trece cu podul umblător.
„Luotri" [83] 6 Câineni Lazaretul de la Turnu Roşu			Am sosit la lazaretul de la Turnu Roşu, unde am fost obligaţi să facem carantină zece zile. De la Bucureşti la Turnu Roşu, am călătorit cu vreo 6

[73] *Serbenest*, sat desfiinţat, înglobat în satul şi comuna Lieşti, jud. Galaţi.

[74] *Suray*, sat şi comună, jud. Vrancea.

[75] *Tirkukoli*, sat desfiinţat, înglobat în satul şi comuna Dumbrăveni, jud. Vrancea.

[76] *Marachini*, sat şi comună, jud. Buzău.

[77] *Marzinin*, sat, comuna Mihăileşti, jud. Buzău.

[78] *„Craltza"*, probabil Creaţa, sat, comuna Dascălu, jud. Ilfov.

[79] Afumaţi, sat şi comună, jud. Ilfov.

[80] Floreşti, sat, comuna Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu.

[81] *Gurjeşti* (!), oraş, jud. Dâmboviţa.

[82] *Batcheski*, sat, comuna Drăganu, jud. Argeş.

[83] Poate Sălătrucul, sat şi comună, jud. Argeş.

				mile pe oră. Numărul orelor de călătorie ajunge la 37. Distanţa deci trebuie să fie de vreo 222 de mile engleze.
Magh[84]	1	sâmbătă	iunie 30	Dined and Slept (cinat şi dormit).
Reifmark[85]	1			
Mullenbach[86]	1			
Schiboth[87]	1			
Lesnek[88]	1			
Dobra	1			
Costeşti[89](?)	1			
Coşava[90]	1			
Făget[91]	1			
Bujor[92]	1			
Lugoj	1 1/2			
Sinersig[93]	1			
Chevereşul Mare[94]	1			
Timişoara	1	marţi	iulie 3	Am luat gustarea de dimineaţă şi prânzul.
Becicherecul Mic[95]	1			
Lenauheim[96]	1			
Comloşul mare[97]	1			
Mokrin[98]	1			

[84] *Magh*, sat, comuna Sălişte.
[85] *Reismark* = Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.
[86] *Müllenbach*, oraş, jud. Alba.
[87] *Schiboth*, sat şi comună, jud. Alba.
[88] *Lesnek*, sat component al comunei suburbane Veţel, municipiul Deva.
[89] *„Czoszed"*, probabil satul Costeşti, com. Lăpugiul de jos, jud. Hunedoara.
[90] *Rossova*(!), sat, comuna Curteni, jud. Timiş.
[91] *Faszed*(!), sat şi comună, jud. Timiş.
[92] *Boschur*, veche denumire a satului Traian Vuia, jud. Timiş.
[93] *Szinerszeg*, sat, comuna Boldur, jud. Timiş.
[94] *Kesveres*, sat şi comună, jud. Timiş.
[95] *Klein Pertkeret*(!), sat şi comună, jud. Timiş.
[96] *Czadat*, sat şi comună, jud. Timiş.
[97] *Komlos*, sat şi comună, jud. Timiş.
[98] Localitate în Iugoslavia.

SÁNDOR KISFALUDY

(1772–1844)

Este unul dintre poeţii de seamă ai Ungariei. S-a născut în 1772 (pe lângă lacul Balaton). De tânăr intră în armată. La vârsta de 19 ani, ajunge, ca ofiţer de husari, în Transilvania. De aici se mută la Viena, apoi în Italia de Nord, pe atunci provincie austriacă. Participă la luptele cu armatele Franţei revoluţionare şi cade prizonier la francezi. După ce scapă din captivitate, mai luptă încă o vreme în rândurile armatei habsburgice de la Rin, apoi, în 1800, se întoarce acasă, la moşia sa. Aici va trăi până la sfârşitul vieţii (în 1844), ocupându-se de exploatarea moşiei şi de literatură. Încă de pe când se găsea în Transilvania a început să scrie. În urma lui a rămas o vastă operă poetică, din care unele bucăţi (de ex. Hinfy szerelmei = Iubirile lui Himfy, traduse în româneşte) se bucură şi azi de multă popularitate.

Din relaţia de mai jos, scriere din tinereţe, plină de romantism, se desprinde impresia puternică pe care a exercitat-o asupra sa primul contact cu Transilvania.

CĂLĂTORIA ÎN TRANSILVANIA[1]

1792

p. 14 De la Orădan... m-am despărţit alaltăieri la amiază şi seara, către apusul soarelui, am ajuns pe acel vârf înalt de munte, unde Ungaria şi Ardealul se hotărnicesc[2]. Acolo m-am oprit. În faţa şi în urma mea se deschidea o privelişte minunată, surprinzătoare, dar care îmi zdrobeşte inima: către apus, frumosul pământ neted, care se întinde până aproape de Şiria[3], la depărtare de multe mile, în lumina frumoasă şi curată a amurgului ⟨pământul⟩ patriei mele, de care trebuie să mă despart; spre răsărit, Ardealul, cu munţii şi văile sale încreţite în păduri întunecate, asemenea unei mări fremătătoare de valuri mari albastru-închise, întins în faţa mea, alb ici-colo din pricina satelor atârnate pe coastele munţilor şi numai turnurile ascuţite sclipind în lumina soarelui care îşi ia rămas bun, împestriţând rar valurile întunecate, înfiorătoare, ale pădurilor şi ⟨dureros⟩ pentru inima care-şi părăseşte ţara. Şi inima a început

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul maghiar publicat în „Hazai Utazók Erdélyben", Cluj, ⟨1941⟩, p. 14 şi urm.

[2] La Crucea.

[3] La nord-vest de Arad.

să mi se abată în sentimentele mele violente şi, în strâmtorarea mea, m-am culcat pe graniţă, inima şi capul încă dincolo de hotar. Lacrimile pornite se vărsau din belşug pe bucăţica de pământ de la marginea ţării mele. Până când cărăuşul, plictisit de atâta aşteptare, a strigat: – „Domnişorule, să mergem, că se întunecă şi întârziem. Românii sunt şireţi". A trebuit să dorm la Nireş[4] şi gândeşte-te cât a trebuit să mă întristez: în Ardeal, unde credeam că voi întâlni maghiari, chiar în primul sat, nu am găsit nici un suflet care să înțeleagă ungureşte. Este locuit numai de români. În general, călătorind prin toată Ungaria şi făcând acum comparaţie, am găsit mai mulţi slovaci, şvabi, români, germani decât maghiari – găsind la fel şi în Ardeal, am oftat: am sfârşit – mă gândeam – cu naţiunea maghiară, // care mai trăieşte asemenea ruinei unei cetăţi, p. 15
odinioară puternică şi maiestuoasă, iar acum, din pricina pericolului vremii, ruinată neîncetat şi până în cele din urmă dispărând cu desăvârşire... etc.

[4] La vest de Cluj.

JOHANN CHRISTIAN VON STRUVE

(? – post 1803)

Nu se cunosc amănunte biografice asupra acestui autor în afară de cele câteva strecurate în cursul relației sale. Știm doar că a fost prin Italia de care pomenește în câteva rânduri, fără a arăta în ce calitate a fost pe acolo. Poate cu prilejul vreunei misiuni diplomatice? Deși supus rus, el era de origine străină, cu rude apropiate în Germania, cărora le-a adresat o parte din relațiile călătoriei sale la Constantinopol, publicate mai apoi în Germania, „fără știrea sa", într-un mic volum anonim, apărut la Gotha, în 1801, sub titlul: *Reise eines jungen Russen von Wien über Jassy in die Crimm und ausfürliches Tagebuch der im Jahr 1793 von St. Petersburg nach Constantinopel geschichten Russisch-kaiserlichen Gesandschaft.* Numele său a fost dat în vileag de un coleg de ambasadă, von Reimers, autor și el al unei relații mai copioase apărute un an după ediția de la Gotha, sub titlul: *Reise der russischen Kaiserlichen, ausserordentlich Gesandsschaft an die ottomanische Pforte im Jahre 1793,* 3 vol., St. Petersburg, 1803. În introducerea sa, la pag. 111, von Reimers își fixează propria poziție față de lucrarea de care tocmai luase cunoștință și care ar avea o seamă de inexactități, precum și greșeli în redarea numelor localităților vizitate. De vină nu ar fi Dl Asesor de Colegiu, Christian von Struve, „fără de știința căruia a apărut cartea, întrucât nu fusese intenția lui de a da la tipar scrisorile trimise de el din timpul călătoriei unor rude ale sale din Germania".

Cititorul trebuie să se pronunțe între lucrarea necompletă, publicată prin surprindere de corespondenții „Domnului Asesor de Colegiu von Struve" și opera mai voluminoasă a rivalului său, care consacră o bună parte din cele 3 volume *in quarto* descrierii Constantinopolului.

Struve a făcut trei călătorii în Țările Române, prima din ele de la Viena la Iași, în legătură probabil cu negocierile de pace din acest oraș, unde se afla în 1791, când a și luat parte la ceremoniile funebre pentru Potemkin. După întoarcerea sa în Rusia, el avea să mai facă două drumuri prin țările noastre, ducându-se și întorcându-se de la Constantinopol. După încheierea păcii de la Iași, 29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792, a urmat o destindere în relațiile dintre Rusia și Poartă, când a avut loc un schimb solemn de solii între aceste două imperii (1793). Întâlnirea celor două solii în cadrul ceremoniei, numită pe turcește *Mubadele,* trebuia să aibă loc pe Nistru, și anume: la mijlocul acestui fluviu, de unde încolo membrii întregii ambasade a uneia din părți serveau totodată de ostatici pentru cei ai ambasadei celeilalte. Această întâlnire, precum și tot drumul festiv prin Țările Române au fost descrise de amândoi tinerii diplomați amintiți, care făceau parte din solie, întrucât Struve, printr-o intervenție *in extremis,* reușise să fie cuprins în numărul celor ce alcătuiau suita solului. Solia rusă era condusă de Kutuzov și se distingea prin numărul său impunător și prin strălucirea unui fast orbitor. Pentru partea aceasta a drumului pot fi confruntate cele două descrieri ale lui Struve și Reimers. În privința drumului de întoarcere, lucrul se schimbă, deoarece von Reimers urmează o altă cale și numai Struve descrie înapoierea prin Dobrogea și Moldova până la Nistru, unde are loc din nou schimbul solemn al celor două solii. Însemnările sale, interesante pentru unele constatări sau descrieri, nu pătrund totuși prea adânc, mulțumindu-se adesea cu fenomene de suprafață. De aceea probabil versiunea franceză a textului său german, apărut la Gotha, în 1801 *(Reise eines jungen Russen*

von Wien... in die Crimm), a fost îmbogăţită cu împrumuturi masive din lucrările lui Carra, Bauer şi Dimitrie Cantemir şi transformată într-o adevărată compilaţie, publicată sub titlul: *Voyage en Krimée, de Petersbourg à Constantinople en 1792 (!), publiée par un jeune russe attaché à cette ambasade. Traduit de l'allemand par L. H. Delamarre, de l'imprimerie de Crapelet à Paris chez Maradan, rue pavée S. André des Arcs No. 16 Aux. 1802, 398 p. + pl.* Această ediţie, mult deosebită de textul iniţial, a fost analizată şi comentată la noi de N. Iorga, în revista „Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi", III (1892), nr. 4–5, p. 196–220, în articolul intitulat: *Sfârşitul veacului al XVIII-lea în Ţările Române după o anonimă carte de călătorie* şi în *Istoria românilor prin călători,* vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1928, p. 279–282, fără a fi putut cunoaşte însă textul iniţial, mult deosebit de versiunea analizată. La rândul său, George Pascu, în studiul său publicat în „Revista critică", Iaşi, 1940, p. 108–144, sub titlul *Călători străini în Moldova şi Muntenia în secolul XVIII,* se ocupă, între alţii, şi de Struve arătând o serie de împrumuturi din *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* a lui Carra şi din *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* a lui Bauer, fără a cunoaşte însă ediţia de la Gotha, din anul 1801, pomenită mai sus. În sfârşit, G. Bezviconi, în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, p. 130–144, vede în aceste împrumuturi mai mult nişte influenţe considerând că multe date asupra stării economice şi sociale a Moldovei sunt luate din experienţa autorului, dar nici aceste cercetător nu se călăuzeşte după ediţia iniţială de la Gotha, care rezolvă toate aceste întrebări. Relaţia lui Struve, deşi interesantă ca jurnal de călătorie, nu constituie totuşi un document prea important în sine, întocmai ca şi relaţia rivalului său Reimers, de altminteri.

CĂLĂTORIA DE LA VIENA LA IAŞI[1]

(1791)

Călătoria mea de la Viena la Iaşi s-a făcut cu ó repeziciune atât de mare încât străbătând Moravia, Galiţia şi Moldova nu am putut vedea altceva decât regiuni diverse, sate sărăcăcioase şi case de poştă proaste. p. 1

[...] Am ajuns la Cernăuţi[2], capitala Bucovinei, frumos clădită în stil nou. Prima localitate din Moldova pe care am întâlnit-o şi care se numeşte Herţa[3] mi-a făcut o impresie deosebită prin noutatea sa. Mi se părea că intru într-un târg, unde se ţine tocmai un iarmaroc; pe amândouă laturile uliţei erau lungi şiruri de prăvălioare şi dughene, unde erau puse la vânzare alimente, obiecte necesare pentru drum, stofe, pânzeturi şi nesfârşite alte mărfuri... Casa de poştă care, ca şi toate celelalte case de poştă din Moldova, este acum în grija ruşilor, era un bordei urât, la marginea târgului, De cum am sosit, mi s-a pus în vedere că voi fi silit să aştept până a doua zi pentru a căpăta cai, căci nu se afla nici unul la poştă. Dar nevoia mi-a deschis capul. Am pus să mă ducă la boierul, adică la domnul şi stăpânul acelui loc, şi am cerut audienţă. p. 3

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german al lucrării: *Reise eines jungen Russen von Wien über Jassy in die Crimm...,* Gotha, 1801, p. 1 şi urm.

[2] *Czernowetz,* azi în Republica Ucraina.

[3] *Herz,* idem.

p. 4 Înălţimea sa tocmai îşi făcea siesta şi nici una din // slugile sale nu ar fi îndrăznit să-l tulbure. Am fost deci nevoit să aştept acasă la el până s-a trezit. Casa nu se deosebea de celelalte locuinţe din acea localitate, decât prin prelungirea în afară a acoperişului de paie care înainta susţinut de nişte stâlpi. Am căpătat în curând voia să mă înfăţişez cu tălmaciul meu, înaintea Măriei sale moldoveneşti. Era un tânăr frumos. Şedea turceşte cu picioarele încrucişate pe o sofa. M-a primit foarte bine şi, după ce a ascultat cu atenţie rugămintea pe care i-am făcut să-mi procure caii necesari pentru a-mi urma drumul, a dat îndată poruncile necesare. Am primit şase cai care au fost înhămaţi cu frânghii legate uşor de trăsura mea şi mi s-au cerut doar doi florini, deşi poşta până la care trebuiau să mă ducă se afla la opt mile de acolo. Nu m-am putut plânge de încetineala surugiilor sau a cailor, căci în patru sau cinci ceasuri am lăsat în urmă locul de popas. În această ţară, întocmai ca în Rusia, caii nu sunt
p. 5 hrăniţi în grajduri, ci sunt lăsaţi să pască în libertate în cete // pe pajişti şi câmpii. Când soseşte un străin la poştă, atunci sunt mânaţi ⟨de pe câmp⟩ în numărul trebuitor caii de care este nevoie. Aceste animale sunt foarte rezistente la loc şes; dar peste munţi nu izbuteşti să le mâni decât cu larmă mare şi cu pocnete de bici.

Marea lipsă de apă de băut din Moldova este un lucru greu de suportat. Am fost silit să mă mulţumesc, adesea, cu o apă tulbure, stătătoare, care nu era bună deloc. Natura binefăcătoare a dăruit aceste regiuni sărace în izvoare şi râuri cu un mare număr de iazuri. Apele lor nu sunt desigur din cele mai curate, căci acolo îşi au locul mulţimi nesfârşite de raţe sălbatice şi de peşti. Cel mai mult mi-am potolit setea cu pepeni şi harbuji care sunt foarte mulţi în această ţară şi foarte ieftini. După unsprezece zile de mers, am ajuns, în
p. 6 sfârşit // la Iaşi. Numai cu cele mai mari greutăţi am găsit o cămăruţă mică la un han. Iaşii pot avea un înconjur cam de o oră şi jumătate. Aproape toate uliţele se aseamănă în privinţa lungimii şi lăţimii, cât şi a construcţiei caselor. Din cauza acestei uniformităţi poţi să te rătăceşti uşor la început. Pavajul este întocmit cu scânduri şi bârne puse de-a curmezişul şi care îngreuiază trecerea acolo unde nu se îmbucă cum trebuie. În afară de diferite case frumoase de piatră care aparţin boierilor celor mai de seamă ai ţării şi care sunt acum locuite în mare parte de generalii ruşi, cu suita lor numeroasă, toate celelalte sunt construcţii joase de lemn cu curţi mari în faţă. Uliţele sunt şi aici ocupate de un mare număr de prăvălii şi dughene de tot felul; şi cum noaptea sunt luminate în mare parte, oferă o privelişte destul de plăcută. //

p. 7 Cea mai frumoasă clădire din oraş este castelul prinţului Ipsilanti[4], unde a locuit şi prinţul Potemkin pe vremea când a fost pe aici.

O privelişte care produce un sentiment de durere unui suflet omenos oferă nenorocitele victime ale războiului, pe care le întâlneşti pe uliţe la fiece pas, aici trece un rus care a trebuit să-şi schimbe piciorul său cu unul de lemn, acolo un turc ciung, într-o uliţă vecină este un altul plin tot de răni. Mai îmbucurător decât acest spectacol a fost alaiul strălucit al intrării la Iaşi a

[4] Alexandru Ipsilanti a domnit în Moldova între 9 decembrie 1786 – 8 aprilie 1788, când a fost capturat de bunăvoie de austrieci, în cursul războiului austro-ruso-turc, încheiat prin pacea de la Siştov (1791) şi cea de la Iaşi (1792).

soliei otomane, trimisă pentru încheierea păcii[5]. Toată boierimea Moldovei i-a ieşit în întâmpinare şi a urmat cortegiul lor alcătuit dintr-un mare număr de boieri călărind cai frumoşi şi dintr-o mulţime nesfârşită de care şi de trăsuri de toate felurile. Sosirea acestor soli şi deschiderea conferinţelor de pace au dat prilej la multe sărbători şi baluri la palat şi, cum locuiam aproape de acesta, m-am distrat mult privind la varietatea costumelor boierilor şi al doamnelor ce roiau acolo, cât şi la iluminaţia impunătoare şi ascultând glasul muzicii sărbătoreşti ce venea până la mine. Nu mai puţin neobişnuită şi solemnă a fost celebrarea zilei // numelui marii noastre împărătese, Ecaterina[6]. Încă p. 8
dis-de-dimineaţă bubuitul tunurilor mi-a asurzit urechile. Oştenii ruşi şi locuitorii oraşului au purces cu cea mai mare solemnitate la biserica ortodoxă. În pieţele publice ale oraşului se frigeau boi întregi, expuşi mulţimii şi umpluţi cu pui, raţe, sitari şi împodobiţi bogat cu panglici şi cu ⟨monede de⟩ aur care s-au împărţit în dar poporului. În sfârşit, o splendidă iluminaţie a tuturor uliţelor mi-a desfătat spre seară privirea.

Cu asemenea distracţii s-a scurs vremea şederii mele la Iaşi. Moartea la [5] 16 octombrie 1791 a feldmareşalului principe Potemkin şi stagnarea tuturor treburilor, care a urmat din această cauză, m-au reţinut încă timp de patru luni în acest oraş.

Acest minunat favorit al norocului nu şi-ar fi încheiat probabil atât de repede strălucita sa carieră, dacă nu ar fi abuzat atât de mult de constituţia sa // şi dacă nu ar fi nesocotit sfaturile înţelepte ale medicilor. În loc să stea p. 9
liniştit, în starea de slăbiciune extremă în care se afla, şi să urmeze îngrijirile prescrise, s-a suit deodată în careta sa de călătorie, poruncind să fie dus în noul oraş Nikolaev[7], aşezat la 20 (!) mile de Iaşi. Dar abia străbătuse o treime din drum, când, nesimţindu-se la largul său în caretă, a pus să fie scos afară la aer şi a murit câteva ceasuri după aceea, în plin câmp. Trupul său a fost dus, în aceeaşi zi, la Iaşi şi în ziua a treia, după ce s-au sfârşit toate pregătirile necesare, a fost aşezat pe un catafalc măreţ şi expus privirilor publicului într-o sală cernită. În mijlocul a nenumărate lumânări aprinse, cu o coroană pe cap, ca semn al // rangului său de hatman al tuturor cazacilor, p. 10
şi cu bastonul de comandant în mână, zăcea, sub un baldachin de purpură brodat cu aur şi argint, cadavrul aceluia ce până în clipele din urmă fusese atotputernic. În jurul său, pe perne de fir, erau expuse însemnele tuturor ordinelor pe care le căpătase de la suverana sa şi de la ceilalţi principi ai Europei. Sicriul era înconjurat de cei mai de seamă ofiţeri din armată şi de paji în veşminte cernite. Înmormântarea care a avut loc a doua zi s-a făcut cu pompă tot atât de impunătoare. Mai mult de 10 000 de soldaţi ai trupelor ruseşti, cu armele plecate în jos şi cu tobele cernite[8], urmau cortegiul la care se mai adăugau boierii moldoveni, preoţii ortodocşi, în fruntea cărora se afla mitropolitul, cazaci, tătari şi turci. Bubuitul tunurilor şi salvele repetate ale

---

[5] Este vorba de pacea de la Iaşi (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792) care a pus capăt războiului ruso-austro-turc din 1787–1792.

[6] Ecaterina a II-a, ţarina Rusiei. Serbarea s-a dat la 25 noiembrie/6 decembrie 1791.

[7] *Nicolaev*, oraş pe Bug, în Ucraina, întemeiat prin 1789–1790.

[8] *Mit gedämpfter Kriegsmusik* (Efectul acesta se obţinea prin acoperirea (cu crep) a tobelor al căror sunet era astfel redus la un murmur aproape indistinct).

puştilor au încheiat această ceremonie memorabilă şi astfel acest om însemnat nu a prilejuit mai puţin vuet şi larmă, la moartea sa, ca în timpul vieţii sale. Trupul său a fost dus la Kerson şi îngropat în biserica mare din acest oraş[9].

Călătoria în Crimeea (1792)

Şederea mea la Iaşi se prelungise până la 9/20 ianuarie (1792). În acea
p. 11 zi, am pornit spre a mă duce în Crimeea, împreună cu un ofiţer german, echipaţi bine cu cizme, căciuli şi haine îmblănite şi cu patul mare de campanie întins în chibitcă. La început am mers foarte încet...

Am pornit din Iaşi pe la ora opt seara şi fiind traşi doar de boi, căci nu
p. 12 se putea găsi nici un singur cal în tot oraşul. Călăuza noastră, un moldovean // care nu cunoştea bine drumul s-a rătăcit pe când ne aflam de-abia la o jumătate de leghe de oraş, astfel că am cutreierat ţinutul în cruciş şi în curmeziş şi, după trei sau patru ceasuri de orbecăieli, am ajuns la un han ce se afla doar la o leghe depărtare de Iaşi. Era miezul nopţii şi, cum bezna era adâncă, am aşteptat să se facă ziuă, pentru a porni, ajungând pe la prânz la staţia de poştă, unde am primit cai pentru urmarea călătoriei; dar am fost nevoiţi să facem un ocol de aproape o zi întreagă pentru a găsi un loc pe unde să putem trece Prutul fără primejdie.

În împrejurimile Benderului, am trecut Nistrul, care fiind doar pe jumătate îngheţat, fusese tăiată o cale prin gheaţă pentru a nu ţine în loc călătorii. Toate întăriturile şi lucrările exterioare de apărare ale acestei cetăţi, odinioară atât de însemnată, au fost în întregime distruse şi rase din porunca prinţului Potemkin, ca şi toate celelalte fortificaţii turceşti încăpute pe mâna ruşilor // . Această cetate se află, ca şi oraşul, la poalele şi pe vârful unui deal, care se înalţă de îndată chiar de la malul Prutului. Oraşul însuşi este foarte păcătos, uliţele sunt murdare şi casele mici, cum se întâmplă în aproape toate cetăţile întărite care aparţin turcilor. La o mică depărtare de oraş se mai arată încă străinilor locul unde Carol al XII-lea, regele Suediei, s-a apărat cu atâta vitejie
p. 13 şi nebunească îndrăzneală împotriva a aproape 10 000 de turci şi tătari, ajutat doar de un pumn de tovarăşi ai soartei sale nenorocite.

Îndată ce părăseşti Benderul intri în stepa Oceakovului.

....

A doua călătorie prin Moldova[10] (1793)

În timpul şederii noastre la Dubăsari, am cercetat înprejurimile, cu câmpii foarte roditoare şi foarte bine îngrijite. Aşezarea oraşului pe dealul care domină Nistrul este nespus de frumoasă şi fermecătoare. Cum este foarte prielnică

---

[9] Portul Kerson fusese întemeiat în 1774 de Potemkin.

[10] Cu prilejul ambasadei trimise la Constantinopol, sub conducerea generalului Mihail Ilarionovici Kutuzov, a trecut din nou prin Moldova autorul relaţiei, părăsind Petersburgul la sfârşitul lui martie în direcţia Elisabetgrad, unde trebuiau să se adune, spre sfârşitul lui aprilie, toţi membrii numeroasei ambasade. De aici, pornind mai departe, au ajuns la 22 mai//2 iunie pe seară la Dubăsari, pe stânga Nistrului, azi în Transnistria, Republica Moldova.

. pentru comerţul dintre Rusia, Polonia şi Turcia şi cum acesta se va dezvolta p. 72
mult acolo, acest loc va creşte în importanţă şi bunăstare. Populaţia sa este
mult sporită prin numeroasele emigrări de moldoveni şi greci care vin să
caute, sub blânda dominaţie rusă, un azil împotriva apăsărilor domnilor lor şi
a stoarcerilor turcilor.

Ziua de 4/15 iunie (1793) a fost cea în care s-a produs, în sfârşit,
trecerea solemnă a celor doi soli peste Nistru care desparte cele două imperii.
Din partea ruşilor s-a pornit pe la // ora 7 dimineaţa spre locul unde trebuia
să se facă această trecere, la o depărtare de o oră şi jumătate de Dubăsari. p. 73
Cortegiul, favorizat de o vreme minunată, a înaintat într-o ordine desăvârşită.
Marşul era deschis de un detaşament de cavalerie şi infanterie, urmat de o
trupă de cazaci călări pe cai buni. Urma un şir de trăsuri frumoase, în care
se afla o parte din cancelaria ambasadei, apoi venea ambasadorul însuşi,
înconjurat de călăreţii ambasadei şi de cei mai de seamă ofiţeri; după el,
venea încă un număr destul de mare de trăsuri impunătoare, cu cealaltă parte
a cancelariei ambasadei; apoi urmau căruţele de transport mai proaste, cu
slugile şi bagajele. Un al doilea detaşament de trupe închidea alaiul care se
întindea pe un spaţiu reprezentând o jumătate de oră de mers. Îndată ce am
ajuns la locul desemnat, am văzut înaintând solia turcească, a cărei înfăţişare
era în cel mai absolut contrast cu a noastră. La ei vedeai mai multă bogăţie
şi splendoare, mai mult aur // argint şi giuvaeruri, la noi mai multă simplitate
şi o ţinută mai războinică şi mai impunătoare. Acolo totul era într-o p. 74
învălmăşeală pestriţă, cai turceşti, cu harnaşament bogat, acoperiţi cu lungi
valtrapuri de cel mai mare preţ, alături de trăsuri păcătoase şi turcii, ei
înşişi, în costumul lor oriental, mergând în neorânduială; dincoace, dimpotrivă,
domnea ordinea şi rânduiala şi nu era nici o mişcare dezordonată. Acolo
larmă, ţipete şi muzică discordantă, aici linişte şi sunete armonioase. De
amândouă malurile Nistrului era câte un vas teşit[11], frumos împodobit, anume
pentru această ceremonie, pe care s-a făcut trecerea celor doi soli de partea
cealaltă, în mijlocul salvelor de artilerie şi a slobozirilor de puşti ale trupelor
aşezate pe amândouă malurile şi în sunetele muzicilor militare ale ruşilor şi
turcilor. O mare mulţime de ambarcaţiuni mai puţin arătoase a transportat
suitele ambasadelor de o parte şi de alta. Solia rusă a venit să ocupe tabăra
care fusese instalată anume pentru ea, la o jumătate de oră de mal, în //
împrejurimile satului Criuleni[12], unde am petrecut aproape 15 zile. Situaţia
mea şi cea a mai multor tovarăşi de-ai mei nu era de invidiat, întrucât p. 75
corturile ce ni se atribuiseră erau foarte proaste şi nu ne apărau suficient de
ploaie şi de vânt. Dar, dacă eram lipsiţi de o locuinţă comodă, în schimb, nu
eram lipsiţi de sărbătoriri şi plăceri de tot felul. Prima zi a sosirii noastre pe
teritoriul turcesc s-a încheiat cu o cină strălucită. A doua zi, am dat audienţă,
cu mare ceremonie, unui trimis al paşalei de Bender care venise să ne aducă
asigurări cu privire la bunăvoinţa stăpânului său de a păstra bunele raporturi

[11] *Plattes Fahrzeug.*
[12] Azi oraş în jud. Chişinău, în Republica Moldova.

şi legăturile de sinceră vecinătate la graniţă, după toate puterile sale, de a-i înlesni ambasadorului călătoria prin ţinutul său şi de a i-o face cât mai plăcută, cerându-i să-i dăruiască favoarea şi dovada mulţumirii sale. // Din partea ruşilor, s-au dat asigurările cele mai pozitive de recunoştinţă şi de prietenie.

p. 76 Pentru a se arăta, de o parte şi de alta, bucuria simţită pentru restabilirea păcii şi a bunei înţelegeri între cele două mari puteri, nu trecea nici o zi – în tot timpul cât am stat în acest loc – fără să fie însemnată printr-o nouă petrecere. Ba se trăgea un foc de artificii, ba se făcea o luminaţie pe ţărmurile fluviului, ba se organizau ospeţe, baluri, dansuri şi alte petreceri la care luau parte atât ruşii, cât şi turcii, cu cea mai încrezătoare cordialitate. Era o privelişte emoţionantă să vezi cum două popoare care, până deunăzi, fuseseră duşmanii cei mai crunţi, se sileau acum să-şi dovedească reciproc prietenie şi înţelegere şi care să se lase împreună în voia bucuriei şi a desfătării, când, cu puţin înainte, nu-şi pricinuiau unul altuia decât prăpăd şi măcel.

După zece zile petrecute în felul acesta plăcut, am pornit iar la drum la 14/25 iunie. În fiecare zi trebuia // să facem un drum de vreo trei sau patru
p. 77 ore şi ziua a treia să fie zi de odihnă. Când se lumina de ziuă, toba bătea semnalul de plecare şi, câteva ceasuri după aceea, ajungeam la locul unde urma să poposim. În parte, eram încartiruiţi la locuitori; ceilalţi dormeau în corturi. Spre amiază ne adunam ca să prânzim în cortul principal din faţa cortului ambasadorului, iar restul zilei se scurgea în mijlocul unor distracţii comune. În chipul acesta s-a desfăşurat aproape întreaga călătorie, în care am urmat calea aceasta:

	de la Dubăsari la Criuleni	1/2	oră.
	Până la Boşcana[13], un sat	3	ore
	Până la târgul Chişinău	3	„
	„ „ Străşeni[14]	4	„
	„ „ Călăraşi[15]	4	ore
	„ „ Vălcineţ[16]	4	„
	„ „ Unţeşti[17] sau Rezina (veche)	4	„
	„ „ Ţuţora[18]	2	„//
p. 78	„ „ târgul Iaşi	4	„
	„ „ staţia de poştă Scânteia[19]	5	„
	„ „ Unceşti[20]	4	„
	„ „ târgul Vaslui	4	„
	„ „ oraşul Bârlad	5	„

[13] *Paschkan,* sat în jud. Chişinău, Republica Moldova.
[14] *Strascheni,* azi oraş în jud. Chişinău, Republica Moldova.
[15] *Kalarasch,* azi oraş în jud. Ungheni, Republica Moldova.
[16] *Waltschinesti,* sat şi comună în jud. Ungheni, Republica Moldova.
[17] *Ontschesti oder Resine;* Unţeşti, sat şi comună, jud. Ungheni, şi Rezina, sat, com. Mănoileşti, jud. Ungheni, în Republica Moldova.
[18] *Zizora,* sat şi comună, jud. Iaşi.
[19] *Skintey,* sat şi comună, jud. Iaşi.
[20] Sat, comuna Zăpodeni, jud. Vaslui.

Până la Docolina[21]	4	„
„ „ Gura Sărăţelului (?)[22]	5	„
„ „ târgul Tecuci	5	„
„ „ Pomii Străjescului[23]	4	„
„ „ râul Milcov, lângă Focşani	4	„
„ „ Slobozia	6	„
„ „ Topliceni[24]	3	„
„ „ târgul Buzău	7	„
„ „ Mărgineanu[25]	5	„
„ „ Podu Cioran[26]	7	„
„ „ Creaţa[27]	4	„
„ „ Bucureşti	3	„
„ „ râul Sabar	2	„
„ „ „ Sabar la Călugăreni[28]	4	„
„ „ „ Daia[29]	4	„
	118 1/2	

Din oraşul Giurgiu, apoi, cale de o oră încă, departe până la micul râu Ramazan 4 ore. // Trecerea Dunării apoi, la mijlocul acestui fluviu, târgul p. 79
Cervenvoda[30]... 2 ¼...

[Urmează lista popasurilor din Bulgaria şi până la Constantinopol].

Prima noastră zi de călătorie după satul Paşcani[31] ne-a purtat prin locuri prea frumoase pe o vreme minunată. // Ţinutul era plin de munţi înalţi, pe care p. 80
se zăreau lespezi de piatră, coloane mici cu inscripţii şi cruci care ne-au stârnit curiozitatea. Aceste semne, menite să păstreze amintirea diferitelor evenimente memorabile din această ţară, sunt în general rămăşiţe din trecutul cel mai îndepărtat. Ele se referă la epoca expediţiilor lui Traian[32] şi a mai multor alţi generali romani în aceste ţinuturi. Toate movilele pe care le observi pe dealuri sunt, de asemenea, mormintele luptătorilor care au pierit în lupte şi care au fost îngropaţi în aceste locuri.

Aşezarea // Paşcanilor între doi munţi este foarte plăcută. Am ajuns în p. 81
acest oraş aproape de amiază. Spre seară am tras în gazdă la locuitori moldoveni care ne-au primit cu multă ospitalitate şi ne-au adus tot ce aveau mai bun. În general, întâlneşti la acest popor un grad apreciabil de cultură şi de rafinament despre care au mărturisit, în chip plăcut pentru noi, curăţenia şi rânduiala care

[21] Sat dispărut în fostul jud. Fălciu.
[22] *Gura Zarasvelului*. Neidentificat.
[23] *Pomistrazescului*, apoi Străjescu, comuna Garoafa, jud. Vrancea.
[24] *Toplitschan*. Nu râu, ci sat şi comună, jud. Buzău.
[25] *Marschinieni*, sat, comuna Mihăileşti, jud. Buzău.
[26] *Podukiram*, azi satul Ciorani, pe Cricovul Sărat, jud. Prahova.
[27] *Kraze*, sat, comuna Dascălu, jud. Ilfov.
[28] *Kalugaleni*, sat şi comună, jud. Giurgiu.
[29] *Adaja*, jud. Giurgiu.
[30] *Tschernovoda*. Corect Cervenvoda sau Cervenavoda, oraş în Bulgaria.
[31] Oraş, jud. Iaşi.
[32] Afirmaţie inexactă.

domneau în locuinţele lor; ei au trebuit să ne dea camerele cele mai bune ale
lor şi să se retragă împreună cu familia lor în tinda casei sau în cămăruţe
strâmte. Totuşi ne-a fost uşor, printr-o purtare prietenească, să-i dispunem în
favoarea noastră, cu atât mai mult cu cât această strâmtorare urma să fie doar
vremelnică. A doua zi de dimineaţă am pornit din nou la drum. Înaintarea
cortegiului nostru era frumos de văzut în vârful dealului care începe îndată
după ieşirea din sat. Solul nostru ⟨Kutuzov⟩ călărea, înconjurat de o mulţime
de turci de vază, bogat îmbrăcaţi şi călări pe cai minunaţi, veniţi din
împrejurimile Benderului şi Iaşilor, precum şi de escorta de călăreţi ai soliei.
Apoi veneau trăsurile şi trupele noastre care toate împreună se întindeau pe o
p. 82 lungime cât o jumătate de oră de drum. // Acest spectacol frumos, vremea cea
mai minunată, aşezarea încântătoare, însufleţită de mulţimile împestriţate ale
norodului care alerga de pretutindeni în întâmpinarea noastră şi amesteca
strigătele sale de bucurie cu sunetele muzicilor militare ruseşti şi turceşti;
toate acestea împreună făceau o impresie extrem de plăcută, în măsură a trezi
bucuria şi veselia. Pentru a mă lăsa cu totul în voia lor, m-am hotărât să nu
stau închis în trăsura mea şi am pornit cu mai mulţi tovarăşi ai mei să mergem
pe jos până la Chişinău. Aici am găsit în sat o găzduire foarte bună şi curată,
unde m-am odihnit în voie de căldura zilei şi de oboseala mersului nostru.
Bunii moldoveni din aceste locuri, ca şi cei din alte locuri mi-au deschis cu
sinceritate inimile lor şi au dat curs liber plângerilor lor împotriva cârmuirii
p. 83 asupritoare sub care gemeau. Ne-au spus că cei care erau puşi // să-i cârmuiască,
în loc să caute să uşureze greutăţile şi pustiirile războiului, care a avut drept
teatru această ţară, nu se gândeau, dimpotrivă, decât să stoarcă de la ei bani
şi alimente şi să-i ţină mai departe în mizerie şi asuprire. Din care cauză,
locuitorii acestei ţări, înzestrată cu atâtea frumuseţi şi atâta rodnicie, treceau
în masă în ţinuturile învecinate ale ruşilor şi austriecilor, unde erau primiţi cu
braţele deschise. În ciuda acestor emigrări şi al caracterului apăsător al acestei
cârmuiri, nu te poţi îndeajuns minuna de iuţeala cu care această provincie se
reface de pe urma pustiirilor şi chinurilor războiului; mai trebuie numai câţiva
ani pentru a-i şterge aproape toate urmele; este o dovadă de ce izvoare nesecate
conţine această ţară asupra căreia natura şi-a răspândit cu mâna darnică bunătăţi
de tot felul şi i-a dat tot ce trebuie pentru vânătoare, creşterea vitelor, pescuit,
cultura viilor şi a ogoarelor.

La 27/28 iunie am plecat din Chişinău. Pentru a evita dealurile înalte pe
p. 84 care ar fi trebuit să le suim, // dacă am fi urmat drumul cel mai scurt, am făcut
un mic ocol şi am ajuns pe la amiază la Străşeni[33]. Este una din localităţile cu
cele mai bune clădiri şi cea mai frumoasă aşezare pe care le-am întâlnit vreodată
pe teritoriul turcesc. Este înconjurat de dealuri înalte, pitoreşti, îmbrăcate cu
păduri dese, pline de vânat de tot felul. Asemenea codri mari are această ţară
cu prisosinţă şi ei aduc locuitorilor foloase considerabile.

În ziua următoare, am ajuns la Călăraşi[34], unde a fost iar zi de odihnă.
De aici încolo ne-au desfătat nespus de mult frumuseţea peisajului şi marea

---

[33] Azi oraş în jud. Chişinău, Republica Moldova.

[34] Azi oraş în jud. Ungheni, Republica Moldova.

varietate a priveliştii. Cale de două leghe de la Vălcineţ[35], am suit unul din cele mai înalte dealuri pe care le-am întâlnit în drumul nostru. După ce am mers multă vreme prin mijlocul pădurilor, s-a deschis dintr-odată în faţa noastră vederea câmpiei şi o privelişte nesfârşită şi minunată ne-a umplut de cea mai vie bucurie. // După o jumătate de oră de mers, am dat de o curiozitate de altă p. 85
natură. Pe locul unde a murit prinţul Potemkin, pe culmea dealului, a fost ridicată, pe cheltuiala împărătesei, o coloană care să păstreze pe veci amintirea acestui eveniment. Totuşi, frumuseţea acestui monument nu răspunde cu totul cheltuielilor excesive făcute. Această coloană este ridicată din piatră calcaroasă şi cuprinde inscripţia următoare în limba rusă:

„În acest loc şi-a dat duhul prinţul Grigori Alexandrovici Potemkin, Tauridul, la 5 octombrie 1791".

Pe partea opusă, se citesc aceste cuvinte:

„Bolta cerului era acoperământul său, şi pământul culcuşul său. Şi a părăsit pământul, acest locaş al neliniştii şi al grijilor nimicitoare"//.

După ce am închinat, la locul morţii acestui bărbat extraordinar, câteva p. 86
clipe amintirii sale, cât şi meditaţiei asupra instabilităţii tuturor măririlor omeneşti, am pornit din nou la drum şi, după o oră, am intrat în tabăra noastră de la Rezina ⟨veche⟩[36], unde am poposit iar o zi întreagă. Am plecat de acolo pentru a ne îndrepta spre Ţuţora[37]. Un loc plin de interes pentru toţi membrii soliei, pentru că slujise timp de doi ani de locuinţă bătrânului şi gloriosului feldmareşal, contele Rumianţev[38], după ce a predat comanda oştirii rivalului său mai favorizat, prinţul Potemkin, şi pentru că acest mare comandant şi-a aşezat reşedinţa în acest loc, hotărât să-şi sfârşească aici zilele de pace şi liniştea unui adevărat filosof. Ar fi într-adevăr greu să găseşti în altă parte un loc de şedere mai plăcut. O casă de piatră încântătoare şi spaţioasă, înconjurată de grădini foarte bine îngrijite, îi serveşte de locuinţă. Casa era aşezată pe o //
înălţime din care ai o privire minunată asupra unei câmpii foarte frumos scăldate p. 87
de o mulţime de râuri mici şi înfrumuseţată de alei formate de copaci falnici şi bine înfrunziţi.

Deoarece acest loc nu se află decât la o depărtare de două ore de Iaşi, capitala Moldovei, solul rus a primit încă pe când era aici vizita solemnă a fiului domnului[39] care a venit să-l vadă însoţit de un alai numeros de boieri de la Curte şi înconjurat de garda tatălui său şi a fost primit cu politeţea şi cu cinstea care se cuveneau unui oaspete atât de ales. Curând după aceea, a sosit consulul rus, domnul Severin[40], în fruntea unui mare număr de negustori şi de alţi locuitori care doreau să aibă cinstea de a fi prezentaţi solului nostru. În sfârşit, vineri 24 iunie / 5 iulie, pe la ceasurile nouă dimineaţa, am intrat în

---

[35] Sat şi comună în jud. Ungheni, Republica Moldova.

[36] Sat, comuna Mănoileşti, jud. Ungheni, Republica Moldova.

[37] Sat şi comună, jud. Iaşi.

[38] Piotr Aleksandrovici Rumianţev s-a retras de la conducerea armatelor ruseşti prin noiembrie 1788, stabilindu-se la Iaşi, în decembrie. A stat la Ţuţora până în ianuarie 1792, înapoindu-se în Rusia, unde a locuit la Taşan, lângă Pereiaslav.

39 Alexandru Suţu, fiul domnului Mihail Suţu.

[40] Ivan Ivanovici Severin, consul general al Rusiei în Principate (februarie 1783 – august 1787; decembrie 1791–1799).

p. 88 Iaşi în aceeaşi ordine în care se făcuse // schimbul celor două solii pe fluviul Nistru. Tot drumul, de la locul nostru de plecare până la Iaşi, era înţesat de o mulţime nenumărată de ţărani şi locuitori ai oraşului, pe care curiozitatea îi aduseseră din satele vecine şi din oraş. Cam la o oră de acolo, am zărit pe domnul Moldovei[41], în persoană, venind într-o frumoasă trăsură trasă de şase cai, înconjurat de garda sa, de Curtea sa şi de oastea ţării, pentru a ieşi în întâmpinarea solului nostru, pe care l-a însoţit până la Iaşi, unde toate ferestrele erau ca o mare de capete, iar acoperişurile caselor erau pline de oameni. În casa hotărâtă pentru găzduirea soliei, ne aştepta un mare şi strălucit ospăţ[42]. Domnul a luat masa cu noi. S-a aşezat împreună cu solul nostru în capul mesei, ocupată pe dreapta de Curtea domnului Moldovei şi pe stânga de noi
p. 89 şi persoanele din solie[43]. Spre seară, ni s-a adus // o muzică destul de asemănătoare cu muzica turcească şi apoi s-a retras fiecare pentru a se arunca în braţele somnului şi a se odihni de oboseala unei zile atât de gălăgioase.

Am petrecut 14 zile aici, în care timp domnul s-a silit în tot felul să-şi distreze şi să-şi desfete oaspeţii. Fiecare zi îşi avea serbarea sa deosebită şi puţinele clipe care mai prisoseau, după petreceri de tot felul, au fost folosite la vizitarea curiozităţilor oraşului, ca şi ale împrejurimilor sale, şi domnul ne-a dat pentru aceasta toate înlesnirile ce se puteau închipui. Acest domn se trage dintr-o familie grecească din care sultanii obişnuiesc să numească pe domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, cu care prilej reuşeşte întotdeauna cel care oferă mai mult. El se numeşte Suţu, are un caracter blând şi cele mai bune gânduri. //

p. 90 Din păcate situaţia de domn al Moldovei şi păstrarea acestei înalte demnităţi sunt prea nesigure şi prea nestatornice pentru ca domnul să poată face mult bine sau chiar să păstreze dorinţa aceasta. Rar rămâne un domn mai mult de 5 sau 6 ani în scaun, pentru că guvernul turc îi schimbă foarte des, fie din lăcomie, pentru a primi mai des banii şi darurile de înscăunare, fie din politică, pentru a nu lăsa nici unui domn timpul de a-şi forma un partid puternic în ţară.

În timpul şederii mele la Iaşi, m-am folosit de băile turceşti a căror organizare şi mod de funcţionare mă mulţumeau nespus de mult. Mai ales am găsit în frecarea pielei după baie şi în masarea membrelor cu o îndemânare deosebită, de către un personal pus anume pentru aceasta, un mijloc extrem de activ de întărire şi înviorare, după folosirea căruia m-am simţit ca nou născut.

p. 91 Şederea noastră la Iaşi s-a încheiat cu două ospeţe // mari pe care şi le-au dat unul altuia, domnul şi solul rus. Acesta l-a poftit mai întâi pe domn [împreună cu toţi membrii familiei domnitoare şi pe cei mai de seamă boieri moldoveni, cu soţiile şi capii lor, şi i-a ospătat cu mare strălucire]. Acest ospăţ a fost urmat de un bal, la care doamnele moldovence – a căror frumuseţe şi lux au atras admiraţia musafirilor ruşi – i-au învăţat, cu amabilă complezenţă, jocurile naţionale moldoveneşti şi, la rândul lor, au fost iniţiate în arta dansurilor „Anglaise" şi „Polonaise" de către tinerii membri ai soliei. Cu cea mai

---

[41] Mihail Suţu (1793–1795).

[42] Este vorba de un prânz: *Mittagstafel.*

[43] După datina turcească, locul din stânga era socotit de mai mare cinste.

desăvârşită bunăvoinţă din partea şi a unora şi a celorlalţi, de a folosi cât mai bine învăţătura primită, balul s-a însufleţit în curând şi a ţinut până târziu noaptea. Un supeu strălucit, la care au luat parte mai bine de 200 de oaspeţi moldoveni, a încheiat serbarea de la care invitaţii nu au plecat acasă decât când s-a luminat bine de ziuă. //

Îndată după aceea, a urmat o serbare pregătită de domn, care a lăsat-o p. 92
mult în urmă pe a noastră, prin strălucirea şi luxul său. În urma invitaţiei sale, ce ne-o adresase cu multă politeţe, ne-am adunat în grădina palatului său şi am fost ospătaţi aici sub corturi cu un prânz minunat la care nu a lipsit nimic din ce poate să desfete gustul. Numeroasa societate a doamnelor de faţă care ştiau să-şi mai sporească nespus de mult marele lor farmec dăruit de natură, cu ajutorul unei găteli bogate şi a unui belşug de perle şi de giuvaeruri, constituie cea mai de seamă podoabă a serbării: spre seară, s-a dat un al doilea bal care, mulţumită faptului că se cunoşteau acum mai de aproape atât diferitele feluri de jocuri, cât şi diferiţii dansatori, a reuşit încă şi mai bine ca cel dintâi.

După zece zile petrecute astfel în distracţii neîntrerupte, solia noastră a
părăsit, în sfârşit, oraşul Iaşi, la 4/15 iulie, în aceeaşi // ordine solemnă în care p. 93
îşi făcuse intrarea. La o depărtare de vreo jumătate de oră de drum de acolo, am avut o surpriză foarte plăcută când, sosind la Galata, o mănăstire aşezată pe o înălţime, am aflat aici cu totul pe neaşteptate o gustare de dimineaţă bogat şi strălucit servită, pe care domnul poruncise să ni se pregătească. Patru mese mari, încărcate cu vinuri străine de tot felul, cu fructele cele mai alese, cu dulciuri şi alte bunătăţi, erau întinse pe sub corturi frumoase, împodobite cu ghirlande de flori şi de frunziş şi cu panglici de toate felurile. Nu am făcut prea multe ceremonii şi ne-am şi aşezat la aceste mese minunate. Boierii de Curte moldoveni care erau de faţă au luat de asemenea parte la gustare şi au golit cu noi câteva pahare în sănătatea domnului lor, care îndeplinise faţă de noi cu atâta nobleţe şi mărinimie îndatoririle ospitalităţii. Cu stomacul plin şi inima mişcată, ne-am luat rămas bun de la Înălţimea sa şi ne-am pornit acum
la drum în chipul tihnit de mai înainte: // zile scurte de mers şi foarte adesea p. 94
între ele zile de odihnă.

În afară de oraşul Bârlad, odinioară foarte înfloritor, dar incendiat în războiul din urmă, chiar de către turci, de necaz pentru închinarea locuitorilor către ruşi, şi care mai înfăţişează încă o privelişte jalnică, nu am dat de nici un loc vrednic de luare aminte până la Focşani. Această localitate, aşezată la hotarul Ţării Româneşti, este unul din cele mai bine clădite şi mai considerabile oraşe din Moldova, după Iaşi. El se află într-o regiune înconjurată de jur împrejur de munţi, dar a suferit totuşi şi el foarte mult din pricina războiului, despre care dau o mărturie tristă multe case zăcând în ruine şi focarele stinse ale incendiilor. Cum s-a făcut şi aici un mic popas, am folosit acest timp liber pentru a vizita două mănăstiri aflate la trei mile de Focşani: la „Mira"[44] şi Odobeşti[45], despre care ni se făcuseră descrieri foarte atrăgătoare. Am pornit

---

[44] *Lagniera* (!), mănăstirea Mira (jud. Vrancea), ctitorită de Constantin Vodă Cantemir, în 1686.

[45] Schitul numit „Mănăstirea", ridicat, în 1732, la nord-vest de Odobeşti (jud. Vrancea), de marele spătar Costache Razul.

p. 95 la drum dimineaţa la şase // pe o vreme frumoasă, dar totuşi foarte călduroasă. La început, drumul nostru ne-a dus prin câmpii plăcute, mai departe aveam de o parte şi de alta vii împrejmuite cu garduri şi apoi am trecut prin mai multe sate, ce se află la poalele munţilor înalţi şi care închid din toate părţile ca un cerc mănăstirile amintite; şi ⟨în mersul nostru⟩ aveam întotdeauna în stânga micul râu Milcov care constituie graniţa dintre Moldova şi Ţara Românească şi şerpuieşte cu unduiri fermecătoare de-a lungul drumului. La Odobeşti, mănăstirea aflată mai aproape, ne-am odihnit câteva ore, admirând poziţia romantică a acestui loc, care este închis de pretutindeni de munţi înalţi acoperiţi cu codri deşi, parcă despărţit cu totul de lumea din afară şi creat anume pentru iubitorii singurătăţii. După ce am prânzit aici, ne-am urmat plimbarea tot mereu de-a lungul Milcovului spre a doua mănăstire ce trebuia vizitată: la
p. 96 dreapta, orizontul nostru era mărginit de // stâncile şi munţii înalţi şi pitoreşti ai Moldovei, în timp ce la stânga, se pierdea în nesfârşit peste şesurile mănoase ale Ţării Româneşti. Foarte departe, dar totuşi putând fi ajunşi cu ochiul, am zărit şi munţii înalţi ai Transilvaniei, pe care depărtarea îi înfăţişează albaştri de tot; fermecaţi şi înflăcăraţi de această frumoasă privelişte, călătoream plini de veselă însufleţire spre mănăstirea Mira, unde am fost foarte bine primiţi de călugării greci[46], dintre care se află numai patru în mănăstire, şi înviorați cu vin şi cu pâine. Ne-au arătat toate lucrurile vrednice de luare aminte şi îndeosebi frumoasa biserică, dar nimic nu ne-a interesat aşa mult ca minunata şi nemărginita privelişte, de care te bucurai privind în jos de pe înălţimea pe care este clădită mănăstirea. Mulţumiţi, ne-am întors iar la Focşani la ora zece seara.

Calea noastră mai departe a dus pe membrii soliei prin câmpii udate cu sânge în războiul din urmă: afară de chiar câmpul de luptă din apropierea
p. 97 Focşanilor, l-am văzut // şi pe acela de la Râmnic, unde prinţul de Saxa Coburg[47], unit cu generalul Suvorov, a nimicit cu totul oastea marelui vizir. Postamentele bateriilor aşezate de armatele aliate lângă acest râu se mai păstrează încă fără nici o vătămare. La capătul satului (!) Râmnic prin care trecea calea noastră, am găsit o mănăstire nouă, clădită doar de şase ani, având întru totul forma unui castel întărit din ale cărui turnuri te bucuri de o privire încântătoare ce nu o poţi admira îndeajuns. Nici aici nu au fost îndreptate încă cu totul devastările turcilor asupra acestei clădiri, îndeosebi este mare păcat de mutilarea unei statui frumos şi artistic cioplite din piatră, înfăţişându-l pe Samson şezând pe un leu. Rămăşiţele acestei opere de artă îi dovedesc valoarea[48].

p. 98 Ne aflam acum în Ţara Românească, unde // câmpiile neîntrerupte, în cea mai mare parte lipsite de oameni şi puţin cultivate, ci doar acoperite cu iarba înaltă, nu ne puteau mulţumi, după ţinuturile încântătoare pe care ni le oferise Moldova, cu aşa mare varietate, şi ne-a fost cu atât mai neplăcută firea mai închisă a locuitorilor, mai puţin dispuşi la ospitalitate, cu cât acest fel de

---

[46] Ortodocşi.

[47] Friedrich Josias, prinţ de Saxa Coburg Saalfeld, comandantul trupelor imperiale.

[48] Este vorba de monumentul ridicat de ruşi la Plăineşti (azi satul şi comuna Dumbrăveni, jud. Vrancea), în cinstea lui Suvorov.

a fi se depărta aşa mult de extrema prietenie şi bunăvoinţă arătate în toate împrejurările de moldoveni. Dar ce nu făceau din proprie înclinaţie trebuiau să facă din porunca stăpânirii. În fiecare zi trebuia să ni se facă rost de mari cantităţi de alimente şi fructe de tot felul, ca şi de vinuri: gustări îmbelşugate erau întotdeauna pregătite în locurile unde soseam. Aceste livrări, ca şi instalarea taberelor noastre şi obligaţia de a face rost de transporturi era desigur o mare povară pentru locuitori care, şi în ultimul război, fuseseră atât de istoviţi şi care, pentru toate aceste străduinţe, nu primeau absolut nici // o despăgubire p. 99
de la cârmuitorii lor, aşa că nu le putem lua în nume de rău dacă uneori mai arătau şi figuri posomorâte.

Cu cât înaintam şi ne apropiam mai mult de Turcia propriu-zisă, cu atât obiceiurile şi portul locuitorilor luau un aspect mai oriental, şi femeile erau mai păzite şi mai ţinute de o parte şi noi înşine ne obişnuiam mai mult cu felul de viaţă al turcilor. Şerbetul ajunsese acum pentru noi ca pentru musulmani băutura noastră preferată care, pe căldura cea mare ce domnea atunci, ne înviora nespus de mult. Se pregăteşte din zeamă de lămâie cu apă adăugând puţin ulei de trandafiri şi zahăr, iar pentru a-l păstra rece şi proaspăt se punea la gheaţă sau i se adăuga gheaţă. Diferitele fructe din partea locului, îndeosebi harbujii, ne ofereau şi ele o hrană foarte plăcută şi răcoritoare. //

La 29 iulie (9 august), am ajuns în sfârşit cu bine nu departe de Bucureşti, p. 100
capitala Ţării Româneşti. Primirea şi intrarea noastră în oraş au fost tot atât de solemne ca la Iaşi. Domnul[49] sau principele ţării a ieşit în întâmpinarea solului la o oră depărtare de oraş, cu o suită numeroasă şi strălucită şi cu oastea sa alcătuită în parte de călărime, în parte de pedestrime. Tot cortegiul era mult mai mare şi mai strălucit ca al domnului Moldovei. La oarecare depărtare de oraş, am găsit aşezate corturi mari şi frumoase ale domnului sub care ni se pregătise o gustare delicioasă. În ciuda tuturor acestor atenţii, ni s-a părut că aflăm mai puţină căldură şi prietenie în primirea aceasta decât aflasem în Moldova. Două ore după aceea, ne-am apropiat de oraş, unde, ca şi la Iaşi, afluenţa poporului la intrarea noastră a fost deosebit de mare. Am fost găzduiţi aici într-un cvartir frumos şi încăpător //, prevăzut cu tot confortul şi era şi p. 101
pregătit un prânz minunat, la care a luat parte domnul împreună cu cea mai mare parte a Curţii sale, cu solul şi cu suita acestuia. Cum în privinţa ceremonialului pentru asemenea împrejurări totul fusese stabilit şi statornicit încă de mai înainte, i s-a lăsat domnului şi Curţii sale partea din dreapta a mesei, căci ei erau socotiţi ca oaspeţi şi, dimpotrivă, solia noastră, cum se află la domn, a ocupat locurile mai de frunte. Altminteri, toată şederea noastră de aici a fost întocmai ca cea de la Iaşi, ca şi acolo distracţiile una după alta, ospeţele mari, muzicile, balurile, plimbările la diferite conace ale domnului, iluminările şi artificiile alternau între ele zi de zi.

În ce priveşte oraşul Bucureşti, el însuşi, am găsit că poziţia lui nu este aşa plăcută şi încântătoare ca cea de la // Iaşi, însă este odată şi jumătate cât p. 102
celălalt şi mult mai frumos şi mai populat. Îndeosebi plimbările publice atrag atenţia străinilor. Ele se află în parte de-a lungul malului unui mic râu ⟨Dâmboviţa⟩, unde te poţi plimba la umbra unor bolte cu verdeaţă deasă şi a

---

[49] Alexandru Moruzi (1793–1796).

unor alei frumoase şi unde poţi fi sigur că întâlneşti, îndeosebi spre seară, o societate foarte numeroasă, alcătuită din locuitorii oraşului, ceea ce dă multă însufleţire şi veselie acestor locuri de distracţie.

Câteva zile înainte de plecarea noastră din Bucureşti, ne-a poftit domnul la un bal şi un supeu în conacul său din preajma oraşului. Grădina era luminată cu lampioane şi s-a tras şi un mic foc de artificii care nu a meritat ceva atenţie decât prin pocniturile puternice ale rachetelor. Târziu noaptea a luat sfârşit balul şi toţi membrii soliei au căpătat caleşti pentru înapoierea acasă, aşa cum
p. 103 avuseseră şi pentru venire. O mică indispoziţie // a solului a fost cauza amânării plecării noastre din Bucureşti, de la 8 la 10 august, cu destulă neplăcere din partea fiecăruia, întrucât aerul nesănătos ce domneşte aici şi apa rea aruncaseră pe mulţi la pat şi păreau că ameninţă, cu aceeaşi soartă, şi pe cei rămaşi încă sănătoşi. Dar cum putea să fie şederea ferită de boală într-un loc în care zac animale moarte pe sub scândurile cu care sunt podite uliţele şi deci pe vremea aceasta călduroasă sunt sortite putrefacţiei?

În ziua de miercuri, 10 august, ne-am pregătit, în sfârşit, de plecare din Bucureşti, după o şedere de aproape 14 zile: s-au făcut bagajele, apoi s-a mai prânzit la sol, după aceea ne-am mai odihnit în camerele noastre în timpul arşiţei mari. Mi-am luat rămas bun, împreună cu colegul meu, de la grecul politicos, în casa căruia locuisem, şi aşa am părăsit acest oraş cu destulă
p. 104 indiferenţă, întrucât // aici nu am fost primiţi cu aceeaşi prietenie şi sinceritate cum fusesem primiţi la Iaşi de bătrânul şi venerabilul Suţu. Nu am uitat să golim în sănătatea lui nişte pahare de vin la ospătărie şi am pornit apoi la drum.

Cerul era înnorat. Vântul a alungat norii şi a acoperit drumul cu praf. Încet am străbătut o parte ce ne rămăsese încă necunoscută a oraşului, pe care apoi, când am apucat-o la deal, l-am putut vedea încă o dată de sus în întregime. Şi aşa am mers cu trăsura pe un şes întins până ce am trecut la câteva verste de Bucureşti pe dinaintea frumoasei mănăstiri Văcăreşti. Până aici l-a însoţit domnul pe sol cu tot alaiul: aici s-au despărţit. În sunetele fanfarelor ruseşti şi turceşti şi a tuturor clopotelor s-a depărtat solul de mănăstire. Noi l-am urmat şi am ajuns, după o scurtă ploaie, curând oprită şi pe o noapte cu lună
p. 105 luminoasă, în tabăra noastră ce nu era departe de // râul Sabar care se află la o depărtare de 10 verste bune de Bucureşti. După ce am rămas noaptea acolo, am pornit a doua zi dis-de-dimineaţă iar la drum şi am mers mai întâi de-a lungul micului râu neînsemnat, pomenit mai sus, apoi peste un pod de lemn aruncat peste el şi am ajuns apoi la un drum bun prin tot felul de boschete până la râul destul de lat al Argeşului care şerpuieşte aici în multe coturi, printr-un ţinut plăcut. Am trecut acest râu pe un pod de vase şi am mers prin faţa mai multor clădiri năruite şi culcate la pământ, până ce, în sfârşit, am intrat la Fălăştoaca[50] în tabăra noastră, care fusese aşezată într-un loc închis de jur împrejur de coline acoperite cu păduri dese pe malul râului Câlniştea, ale cărui ape limpezi şi argintii curgeau lin printre copaci şi tufişuri. Vineri am avut zi de odihnă; căldura se mai potolise şi spre seară am făcut o plimbare

[50] *Talastovn,* sat, comuna Comana, jud. Giurgiu.

prin pădurea ce acoperea muntele // şi ne-am distrat privind de sus învălmăşeala p. 106
şi îmbulzeala ce domneau în lagăr.

În ziua de sâmbătă 13/24 august, ne-am pornit din nou îndată după răsăritul soarelui. Pe cât a fost de bun şi de trainic podul peste care am trecut râul, pe atât de rău a fost drumul ce a urmat îndată şi care pare să fi fost totuşi mai bun decât cel de la Călugăreni, pe unde ne gândisem să o luăm mai întâi. După ce am călătorit la început prin păduri, apoi peste o câmpie lată, am putut, în sfârşit, să privim de sus în jos la stânga o vale larg deschisă prin care curgea cu multe unduiri, spre Marea Neagră, Dunărea cea maiestuoasă învăluită în ceaţă. Am coborât spre acea vale ba trecând prin câmpuri de porumb, ba prin plantaţii de viţă. Pe muncelele mici ce se ridicau pe dreapta erau risipite ici şi colo multe case izolate de-ale locuitorilor, până ce am ajuns, în sfârşit, în tabăra noastră de la Odaia[51], aşezată pe o câmpie mare. Am văzut aici un trist exemplu al // fanatismului orb al preoţilor turcilor în persoana a doi p. 107
dervişi care se îndeletniceau să-şi căznească şi să-şi chinuiască trupul bătându-l şi izbindu-l cu căngi şi ghioage de fier.

Duminică dimineaţa, la ora 7, am pornit şi am zburat pe drumuri foarte bune pe şesul presărat ici şi colo de stejari până ce am sosit la malul Dunării, după ce am străbătut 10 verste. Fluviul mişuna de vase mari şi mici şi o mulţime de români şi de turci fuseseră acum rânduiţi acolo pentru a executa trecerea noastră şi a bagajelor noastre peste Dunăre. Aici ne-au părăsit şi caii surugiilor români şi de aici încolo nu am mai primit decât boi în loc de cai de poştă. M-am îmbarcat şi eu pe unul din aceste mici vase şi, cu pânzele întinse, am străbătut Dunărea lată de vreo două verste (mai bine de o jumătate de oră). Mai la vale se lăţeşte şi mai mult, când o iei spre malul drept. La stânga, pe malul românesc, se ridică, la o depărtare de o oră de noi, castelul //
Giurgiu, aşezat pe o insulă pe lângă oraşul şi cetatea cu acelaşi nume care, cu p. 108
turnurile sale înalte, oferea o privelişte frumoasă şi al cărei comandant venise încă din ajun să-l întâmpine pe sol la Odaia. Ajungând în dreptul uneia din insulele pustii de pe Dunăre, vasul nostru a fost tras de barcagii în susul curentului până ce ne-am aflat în faţa taberei noastre instalate pe malul opus bulgăresc. Pânzele au fost acum altfel întinse pentru a ocoli un banc de nisip format de curând. Acum puteam vedea în depărtare şi unele minarete ale oraşului Rusciuc din Bulgaria. Falnice se înălţau în faţa noastră malurile abrupte bulgăreşti la care am ajuns, în sfârşit, după ce am suit încet cursul fluviului debarcând pe uscat. O pereche de boi a tras carele noastre până în lagărul nostru aşezat lângă Dunăre. În faţa cortului solului, locuitorii îi aduseseră
prinosuri îmbelşugate de bucate, legume, vite şi alte provizii de mâncare // ca p. 109
să i le ofere la sosirea lui. Aceasta a avut loc pe la prânz. Patru lovituri de tun au dat semnalul, la care s-a răspuns îndată din castelul cetăţii Giurgiu. Vasul era împodobit cu flamuri de mii de feţe. Îndată ce s-a apropiat solul de ţărm a fost iar salutat de ei cu salve de artilerie. În bubuitul tunurilor a coborât pe uscat şi a înaintat călare între două rânduri de ostaşi ruşi şi turci şi a fost însoţit până în cortul său de cei mai de seamă turci din Rusciuc şi Giurgiu, cărora li s-au oferit dulciuri şi băuturi răcoritoare, după obiceiul turcesc.

---

[51] *Adaja*, Daia, sat şi comună, jud. Giurgiu.

Spre ora două, am sosit în tabăra noastră în dosul satului Bazargic[52] (adică: mic târg). Este înconjurat de dealuri scunde. Multe cimitire mari de suprafaţă întinsă, rămase încă din vremea grecilor vechi (!), nu mai lasă decât amintirea numeroşilor locuitori de altă dată ai acestei regiuni. Seara m-a surprins în sat pe neaşteptate, sunetul plăcut al unui clopot. Mi-a amintit iar de sunetul clopotelor din turlele oraşelor noastre germane. Era un orologiu mare public cu clopot, care a rămas încă din vremea grecilor (!): măcar că dăinuieşte de mai multe veacuri, totuşi au ştiut să-l ţină mereu în stare bună.

Ziua următoare era zi de odihnă. Am vizitat orăşelul ce constă dintr-o piaţă şi câteva şiruri de dughene.

În dimineaţa următoare, am pornit iar la drum încă de la ora cinci
p. 243 dimineaţa. Mai întâi // în dreptul satului „Musabey"[53], am coborât o mică înălţime. Tabăra noastră era aşezată pe un deal la o mică depărtare în dosul acestuia. Drumul pe care am mers duminica a fost bun. El merge peste pajişti frumoase şi câmpii care alternează cu dealuri şi vâlcele. Am trecut prin mai multe sate. Casele locuitorilor de aici sunt clădite, de cele mai multe ori, izolat, fără a fi legate între ele, şi sunt înconjurate cu un gard. Regiunea ar fi poate mai cultivată, dacă ar avea ceva râuri şi izvoare: peste tot în sate trebuie să scoţi apa cu macaraua[54] din fântâni şi atunci rareori este bună de băut. Cimitirele, de care dai ici şi colo în câmp deschis, mai amintesc încă de urmările distrugătoare ale primului război sub Rumianţev[55]. La prânz, am coborât un deal destul de înalt trecând prin satul Baktirkioy[56], pe după care era aşezată tabăra noastră, într-o vale plăcută. Seara m-am suit pe un muncel al cărui vârf era acoperit în întregime cu pietre şi stânci. Printre acestea din
p. 244 urmă, am descoperit în tot locul // iarăşi şi iarăşi peşteri largi care au putut altădată, foarte probabil, să folosească de locuinţe sau de magazii. Una din ele este deosebit de mare şi are două despărţituri, dintre care cea din dreapta se pare că înaintează adânc în munte, dar pe măsură ce înaintam se făcea atât de neagră şi de întunecoasă, că am socotit că este mai chibzuit lucru să fac întoarsă calea. Abia am ajuns la micul meu cort, când s-a dezlănţuit o furtună cu tunete şi trăznete şi fulgerul mi-a luminat cortul în repetate rânduri.

Luni în 17/28 aprilie a fost zi de odihnă. A fost trimis un colonel de geniu, împreună cu alţi doi ofiţeri, la Silivrig[57], la 14 ore depărtare de Baktirkioy, cu o scrisoare a solului către paşa de acolo, spre a-i mulţumi pentru escorta de 250 de oameni ce-i fusese trimisă în întâmpinare de paşă. Ei îi duceau totodată în dar patruzeci de piei de samur din Kamceatka, patruzeci de alte piei din gubernia Tobolsk şi încă 6 funţi de ceai, dar de fapt misiunea lor secretă era să schiţeze planul cetăţii //.

---

52 Azi oraşul Tolbuhin, în Bulgaria.
53 Musu Bei, la vest de Caracmer, în Bulgaria.
54 *Mittelst Winden.*
55 Războiul din 1768–1774.
56 Neidentificat.
57 Localitate în Turcia.

În ziua următoare, vremea a fost deosebit de plăcută, drumul se bătătorise de ploaie. El a fost bun fără întrerupere, a străbătut mai întâi satul, apoi a urmat mai mult peste şesuri şi dealuri. Tabăra noastră a fost aşezată pe o înălţime lângă neînsemnatul sat Mahmud Kioy[58]. Satul este alcătuit doar din câteva case de ţărani dintre care o parte stau cu totul despărţite pe înălţimea ce se află drept în faţă. Pe pajişti găseşti adesea scoici pietrificate şi alte produse marine. Solul a fost primit aici de către cadiul satelor învecinate cu o suită de 100 de călăreţi. p. 245

În ziua următoare solul a părăsit tabăra îndată după răsăritul soarelui. Drumul era continuu bun, numai praful era foarte supărător. Calea urma mereu peste mici dealuri şi prin văi frumos înverzite de primăvară. Mai departe, am trecut prin faţa mai multor stânci. Dunărea în acest loc nu este decât la 10 verste depărtare de aici, ea pătrunde pe alocuri adânc în uscat şi formează aici mici // lacuri. Îndată după aceea, am ajuns la satul Celebichioi[59], care este ceva mai mare ca satul de ieri şi se află răsfirat într-o regiune destul de deluroasă plină de pajişti frumoase. Peste tot este înconjurat de mormane de moloz, provenite din zidurile vechi care slujesc de culcuş berzelor şi care singure mai amintesc de mărimea de odinioară a satului. Tabăra se afla chiar lângă sat. p. 246

În ziua următoare a trebuit să umblăm cinci ore. Eu am pornit pe jos şi am urmat o potecă ce se întindea de-a lungul unor dealuri destul de înalte şi am trecut prin faţa unei fântâni frumoase, la care nu m-aş fi aşteptat aici, căci regiunea duce lipsă de apă bună. Curând după prânz, am sosit la Satiş-Chioi[60], un sat destul de mare care ni se arătase încă de mult privirilor. Era aşezat pe un şes întins, de unde descopereai doar în depărtare ceva dealuri.

La 21 aprilie / 2 mai a fost zi de odihnă. În această zi cădea ziua de naştere a împărătesei care a fost // sărbătorită îndeosebi cu muzică. Şi la turci cădea după terminarea Ramazanului marele bairam. p. 247

În ziua următoare, am pornit ca de obicei curând după răsăritul soarelui. Aveam doar patru ore de drum înaintea noastră. Drumul urmează tot mereu prin câmpii şi pajişti, doar din când în când mai alternează cu mici dealuri. Vremea era foarte plăcută, aerul se răcorise după ploaia puternică din seara dinainte, praful se potolise şi câmpul se îmbrăcase în verde proaspăt.

Încă pe la ora zece am sosit azi în tabăra noastră la Casimcea[61], satul se împarte aici în două părţi deosebite la vreun sfert de oră depărtare între ele. Lângă cea dintâi sunt nişte livezi de pomi roditori. Tabăra noastră era aşezată între amândouă la oarecare distanţă. Ici şi colo vedeam dealuri scunde acoperite // din belşug cu pietre şi pietroaie. În ziua următoare aveam de făcut un marş de 40 de verste şi am pornit de aceea la drum încă de la ora zece noaptea, pentru a ne feri de arşiţa mare şi de praf. Bietele noastre animale trudite mergeau foarte încet şi în curând somnul ne-a învăluit în umbra sa binefăcătoare. p. 248

Era duminică 23 aprilie / 4 mai, când ne-am trezit de la patru dimineaţa şi am aflat că am trecut de două sate şi mai multe locuri mai anevoioase.

---

[58] Neidentificat.

[59] *Tschelebey Kioy*, vechea denumire a satului şi a comunei Mircea Vodă, jud. Constanţa.

[60] *Satisch Kioj*, veche denumire a satului şi comunei Crucea, jud. Constanţa.

[61] Sat şi comună, jud. Tulcea.

Tocmai atunci treceam iar pe dinaintea unui sat mare. La o jumătate de oră de el ne-am oprit pentru a lăsa caii obosiţi să răsufle şi pentru ca să luăm gustarea de dimineaţă. Dimineaţa era frumoasă şi m-am hotărât deci să fac restul drumului din acea zi pe jos. Şesul neîntrerupt mai scade aici, regiunea este mai deluroasă şi mai cultivată ca înainte. În curând, am trecut de satul al
p. 249 patrulea, foarte bine aşezat la piciorul unui deal destul // de înalt. În faţa mea şi pe laturi aveam un şir întreg de dealuri, cele dintâi erau la început parcă învăluite în ceaţă din cauza depărtării, mai apoi însă s-au arătat tot mai lămurit. Drumul însuşi era neted. Numai din când în când treceam nişte dealuri. Trecuse de amiază şi nu zăream încă nici o tabără. Am început să simt ceva oboseală, când drumul a cotit la stânga pe după un deal şi am văzut tabăra la o depărtare de jumătate de oră ⟨aşezată⟩ lângă satul Cerna[62]. Aceasta se afla la poalele muntelui pe care îl aveam tot timpul în faţa ochilor şi era înconjurat de el din trei părţi. Trăsurile prăfuite au ajuns abia după două ore şi după ce au făcut vreo 15 ore de drum. Expedierea unui curier, care venise de la ⟨St.⟩ Petersburg, ne-a silit să stăm pe loc aici lunea. Seara ne-am suit pe unul din munţi, aflat la o oră de tabără, în speranţa de a putea zări bătrâna Dunăre, dar nu am zărit decât munţi golaşi ale căror vârfuri erau peste tot acoperite cu pietre şi pietroai //.

p. 250 De aici drumul nostru ne-a purtat mai departe în ziua următoare printre aceşti munţi. Se întindeau pe mâna dreaptă într-un lanţ şi se terminau în sus cu vârfuri de cele mai multe ori de formă ascuţită. De partea cealaltă, Dunărea, pătrunzând mai adânc în uscat, forma lacuri şi întindea braţe care cuprindeau mici insule. Aşa urma drumul înainte mai mult neted, până ce, în sfârşit, am zărit chiar Dunărea cea maiestuoasă ce curge într-o câmpie şi printre păşuni frumoase acoperite cu iarbă înaltă. Tabăra noastră se afla aşezată destul de aproape de ţărm, la o jumătate de oră de Măcin care acum arată mai degrabă a sat decât a oraş. Pretutindeni mai afli urme ale devastărilor ultimului război. Noi am mai găsit pe locul taberei noastre ghiulele şi fier. Satul, ca întreaga regiune, până la o depărtare de trei sau patru ore, este locuit încă de pe acum de o majoritate de moldoveni şi munteni. Pentru a ajunge mai curând la locul de trecere, am pornit la drum încă de la ora şase seara. Drumul duce la Dunăre
p. 251 care ba se apropie, // ba se depărtează, el aleargă mai mult printre păşuni a căror iarbă înaltă ne dă de ştire că ne apropiem tot mai mult de Moldova cea mănoasă. Priveliştea asupra Măcinului, care mai apoi a fost ascunsă de un lanţ de munţi, era, îndeosebi la început, foarte frumoasă. La stânga vedeam în depărtare la vreo opt sau nouă verste oraşul şi cetatea Brăila care se întinde la o mică distanţă de malurile Dunării ce se desparte aici, ca şi la Galaţi, în mai multe braţe lungi. După ora zece seara, am ajuns la locul de trecere, unde fuseseră luate, prin grija „mareşalului"[63], dispoziţiile de trecere în trei ambarcaţii deosebite. Seara am cinat la mihmendar care pusese să i se aşeze cortul la mică depărtare de Dunăre. Am fost nevoiţi să mai aşteptăm până la ora opt a dimineţii următoare, până să ne vină rândul să trecem şi noi.

Miercuri 26 aprilie / 7 mai a fost o zi de bucurie pentru cărăuşii noştri
p. 251 turci, ca şi pentru noi, că puteau, în sfârşit, să se întoarcă // iar în satele lor

[62] Sat şi comună, jud. Tulcea.
[63] *Des Marschalls.*

cu vitele lor sleite de puteri. La intrarea noastră în Moldova erau pregătiţi caii care de aici încolo trebuiau să ne ducă mai departe şi am simţit în curând urmările binefăcătoare ale acestei schimbări, căci într-o jumătate de oră am şi ajuns la Galaţi, ce se află la 4 verste depărtare. Cvartirul nostru ni se şi pregătise în casele de lemn ale locuitorilor, căci de acum încolo înceta mersul nostru din loc în loc cu tabăra. Deşi camerele noastre nu erau prea mari, erau totuşi de cele mai multe ori bine rânduite, curate şi apărate de soare, după felul moldovenesc, prin nişte streşini mari. Peste tot ne-au primit cu prietenie şi cinste boierii moldoveni în veşmintele lor lungi şi largi. Sosirea solului a fost vestită în toată regiunea prin lovituri de tun şi sunetul tuturor clopotelor, căci sunt aici trei sau patru biserici de piatră. Domnul trimisese în întâmpinarea solului pe secretarul său, Kodrikas[64], spre a-i ura bun sosit în ţară. I s-a dat cvartir în cea mai bună locuinţă //. Curând după sosirea sa, i s-a adus în dar, p. 253
pe un car, un morun, unul din peştii cei mai mari ai Dunării, cântărind câteva sute de funţi. Seara am vizitat orăşelul şi ne-am mirat mult să găsim această localitate aşa bine refăcută după un război atât de devastator, al cărui teatru fusese chiar acolo, şi după arderea sa de către generalul Kamenskoy[65]. El renaşte acum din nou din cenuşa sa. Mulţi ruşi s-au stabilit aici şi acest orăşel constă, ca cele mai multe localităţi din Moldova din dughene de negustori înşiruite într-o uliţă lungă. Hărnicia locuitorilor activi şi poziţia prielnică pentru comerţ a oraşului îl vor ajuta poate să ajungă în curând la oarecare strălucire, dacă un nou război nimicitor nu va pune iarăşi capăt orăşelului în dezvoltare.

Oraşul serveşte drept port la Dunăre, pe care circulă o mulţime de vase destul de mari ce trec cu pânzele întinse spre Marea Neagră. Malurile se înalţă la o mică depărtare de apă în cea mai mare parte înalte şi abrupte în timp ce o parte a ⟨înălţimilor⟩ se // trage înapoi spre interior. Chiar lângă orăşel lucrează p. 254
locuitorii la construcţia vaselor lor. Îi vezi aici în număr destul de mare. Totul e plin de lemnărie, grinzi şi materiale pentru construcţia vaselor. Curând, am găsit că frumoasa Moldovă era de preferat Bulgariei şi Rumeliei pe care le părăsisem.

Două zile au fost date aici odihnei. Minunatul vin moldovenesc a găsit apreciere şi la bătrâni şi la tineri. Turcii până atunci ne dădeau un vin mai mult prost, căci solul nostru, puţin cam prea econom, lua bani în loc de vin şi cumpăra vinul cel mai ieftin. Seara târziu, am văzut din camerele noastre un spectacol care mai că ne-a îngrijorat şi pe noi. Construcţia de lemn de lângă noi era toată în flăcări şi numai activitatea neobosită a ruşilor noştri a salvat partea, poate cea mai mare, a oraşului. Vineri au luat masa la noi atât paşa, cât şi mihmandarul.

Sâmbătă 29 aprilie / 10 mai, la ora 5, am părăsit Galaţii în trăsuri înhămate cu cai //. De la oarecare depărtare am mai admirat creşterea rapidă a orăşelului p. 255
de curând refăcut care, cu bisericile sale se întinde de-a lungul Dunării pe o distanţă apreciabilă, iar aceasta pătrunde aici până adânc în uscat. Drumul urmează tot mereu pe câmpie; am trecut prin două sate şi curând după ora opt

---

[64] *Kodrik.* Panaghiotis Kodrikas, secretarul lui Mihail Suţu. Vezi relatarea sa în volumul de faţă.

[65] Pentru caracterizarea neomeniei sale, cf. relatarea lui Langeron din volumul de faţă.

ne şi aflam în cvartirul nostru în satul „Peneu”[66]. Se află pe o câmpie întinsă, acoperită cu iarbă bogată de-a lungul unui mic lac pe care îl formează Dunărea[67] (!). Multe pometuri împodobesc satul. Mulţi tătari s-au aşezat aici, ca şi în restul Moldovei, precum şi ruşi care au rămas aici după ultimul război. Din lipsă de cvartiruri a trebuit să locuiesc în cortul meu care a fost aşezat în curtea unui moldovean. Era un ţăran înstărit şi cu o gospodărie foarte bine pusă la cale.

Întrucât drumul la Puţeni[68] este deluros şi anevoios, ne-am abătut duminică
p. 256 dimineaţa de la drumul hotărât. Plecarea s-a făcut la răsăritul soarelui // întrucât aveam azi de străbătut 40 de verste. Drumul ce înaintează pe un şes aproape neîntrerupt, la o mică depărtare de râuleţul Bârlad, era stricat şi adesea dădeam de locuri nisipoase şi anevoioase. Regiunea din jurul nostru era bine cultivată. În tot drumul nostru nu mai întâlnisem o aşa mare mulţime de sate, grădini şi livezi. Încă de la ora nouă dimineaţa solia a trecut râul Bârlad, pe un pod de lemn, şi a ajuns de îndată în satul (!)[69] Tecuci, unde ne aştepta un cvartir frumos şi curat. Câteva ore după aceea, clopotele bisericeşti ne vesteau sosirea solului. Locuitorii moldoveni ai satului l-au întâmpinat cu steaguri şi cu hatmanul lor. Dregătorul satului (?) era în trăsura lui. Înainte de război, acest sat număra 800 de case, acum mai cuprinde abia a opta parte din această cifră. Aproape toate casele sunt noi şi nu existau încă acum un an, când stăteam aici
p. 257 în tabără. Peste tot se şi pot vedea urmările binefăcătoare // ale păcii. La oarecare depărtare, mulţi munţi lângă care se află Focşani la 30 de verste de aici şi mai aproape mănăstirea Odobeşti[70].

Marţi 3/14 aveam de făcut un marş cât două staţiuni de poştă, anume 45 de verste. Drumul ducea de-a dreptul la Bârlad. Ne-am părăsit cvartirul la răsăritul soarelui. Calea urmează tot mereu prin şesuri şi câmpii, pe care am observat multe sate şi case şi am privit cu mulţumire la pământul pretutindeni cultivat. Nu o dată în timpul călătoriei, am avut prilejul să observ că vecinătatea şi relaţiile dese cu ruşii au influenţat mult firea şi obiceiurile moldovenilor, care şi acum îşi împart adesea locuinţa cu moscoviţii. Similitudinea ⟨dintre ei⟩ ni s-a înfăţişat adesea. La mici depărtări afli case ţărăneşti, unde călătorul
p. 258 obosit se poate înviora cu pâine şi cu vin. // După un marş de două ore, am observat încă şi mai mulţi munţi şi ţinutul devenea şi el mai muntos. Drumul ba înainta printre tufişuri, ca într-o alee, ba printre ogoare şi câmpii. Desele alternări de dealuri, şesuri şi pajişti, care erau pretutindeni împodobite cu verdele frumos al porumbului, înfăţişau un adevărat parc englezesc. Aşa a urmat drumul până la Bârlad, unde cvartirul nostru nu a fost aşa spaţios şi frumos ca cel din Tecuci şi nici măcar ca cel pe care l-am avut în anul precedent. Totuşi oamenii erau acum mai înstăriţi şi foarte bine organizaţi în

---

[66] *Pineva.* Este vorba de satul Peneu inclus apoi, împreună cu Mojeşti şi Lupeni, în comuna Măxineni care a primit, după 1877, numele de Independenţa, jud. Galaţi.

[67] Confuzie a autorului. Este vorba de iezerul Bârlădelului format de vărsarea Gerului în acest râu şi nicidecum de Dunăre. Identificarea Pechea propusă, cu îndoială, de G. Pascu cade.

[68] Vechea denumire a satului şi comunei Valea Mărului, jud. Galaţi.

[69] *Dorfe.* De fapt oraşul Tecuci, jud. Galaţi.

[70] Vezi nota 45.

ce priveşte gospodăria lor rurală. Peste râul Bârlad care şerpuieşte aici într-o vale duce un pod de lemn.

Îndată după sosirea solului care a tras în frumoasa sa locuinţă din trecut, a fost vizitat de boierii moldoveni ai oraşului. Aici au fost două zile de odihnă.

Miercuri a sosit de la Iaşi dl consul general Severin ca să-l salute pe sol //.

Vineri 5/16 mai, am părăsit Bârladul la ora 5 dimineaţa. Drumul urmează p. 259
tot mereu pe o vale între păşuni şi câmpuri până în apropierea micului sat Docolina[71], unde ţinutul devine mai variat şi mai frumos. Regiunea este aici mai păduroasă şi o mulţime de copaci şi tufişuri îmbracă amândouă malurile printre care curge Bârladul, pe care îl urmăm tot mereu la oarecare distanţă. Adesea afli, între aceste porţiuni împădurite, şi lunci de-a lungul apei cu iarba înaltă care arată rodnicia pământului. Am ajuns încă înainte de ora 9 în acest sătuleţ care constă numai din câteva case. Am poposit cu toţii în tabără. Peste Bârlad duce aici un pod de lemn. Pe aproape de ţărmul lui dai adesea de o mulţime de stupi. Creşterea albinelor este foarte răspândită în Moldova şi ele răsplătesc întotdeauna grija gospodarilor cu o recoltă bogată de miere şi ceară. //

Sâmbătă am părăsit tabăra noastră încă înainte de ora patru. Drumul o p. 260
ţine tot mereu în acea vale fără a se depărta de apa Bârladului. După o oră, am ajuns într-un loc foarte mlăştinos, unde drumul urmează pe o întindere bună în chip de pod de lemn. Drumul nu era aici aşa de neted ca cel de ieri: mai departe ne-am apropiat iar de apa Bârladului care curge aici neîntrerupt ca într-o pădure. Malurile sale sunt mereu înalte şi îmbrăcate cu tufişuri înalte şi pădure. Şi latura dealurilor ce-i stau în faţă este acoperită cu copaci care s-au întins curând până pe latura de-a lungul căreia treceam. Cântecul multor privighetori, cât şi al altor păsări a dat acestei frumoase dimineţi un farmec deosebit şi, mergând astfel, am zărit pe neaşteptate orăşelul Vaslui, aşezat pe o înălţime, într-o regiune foarte deluroasă şi păduroasă. Poziţia sa este mult mai frumoasă ca cea a Bârladului. Apa cu acest nume curge chiar într-o vale, la poalele dealului, pe care este situat orăşelul //. Cvartirul nostru a fost azi p. 261
tot aşa de bun ca cel de la Tecuci şi era totodată şi locuinţa popii orăşelului. Noi îl alungasem pe acest bun preot împreună cu familia sa din camera sa şi îl silisem să se mute într-o cameră mai lăturalnică, dar acest lucru nu a durat decât până în ziua de duminică, fiind zi de odihnă. În această zi m-am plimbat prin frumoasa regiune păduroasă a Vasluiului şi am dat în curând de un mic sat. Moldovenii îşi cultivă foarte bine pământurile pretutindeni aici şi desigur ar face-o încă şi mai mult de nu i-ar goni peste tot războaiele distrugătoare. În curând, am ajuns într-o pădure deasă ai cărei copaci înalţi cu crengi bogate mă apărau cu desăvârşire de razele arzătoare ale soarelui şi care slujesc de adăpost la mii de păsări ce cântă frumos. Drumul a urmat astfel mai bine de o oră: în sfârşit, am dat pe neaşteptate de un pod de lemn ce trece peste Bârlad. De partea cealaltă sunt câmpii ce se întind până la dealurile numeroase acoperite de păduri. // Oricât era de plăcut drumul, a trebuit totuşi să mă p. 262
hotărăsc şi să mă întorc înapoi, căci se făcuse destul de târziu.

---

[71] Vezi nota 21.

În ziua următoare trebuia să străbatem calea a două staţii de poştă. Am pornit de aceea din tabără la ora patru dimineaţa. Drumul urmează şi mai departe de-a lungul văii amintite. Am trecut peste câteva mici dealuri. În dreapta erau peste tot codri care acoperă în tot locul o mulţime de câmpuri cultivate. Bârladul şi Bahluiul[72], ale căror maluri sunt mai mult abrupte, curg de-a lungul pădurii. La jumătatea drumului, am ajuns în dreptul micului sat Unceşti[73] care este înconjurat de copaci ca un amfiteatru şi unde fusese pregătită o gustare pentru noi. Drumul mai departe a fost bun fără întrerupere şi merge mai mult prin locuri de câmpie şi pajişti, aflate chiar în valea aceea, până ce
p. 263 am ajuns la tabăra noastră, lângă micul şi neînsemnatul sat Scânteia // care este aşezat la poalele unui deal. La oarecare distanţă erau înconjuraţi de codri deşi în care s-ar afla o mulţime de sate mari şi frumoase. În ziua următoare am plecat din tabără la ora şase şi am intrat curând în pădure care ne înconjura din toate părţile. Drumul a urmat la început o distanţă mică peste mai multe poduri de lemn ducând peste Bahlui şi a mers înainte neaccidentat, dar curând s-a făcut mai deluros şi mai anevoios. Pe ultimul din aceste dealuri, am descoperit oraşul Iaşi, în toată desfăşurarea sa. Curând am întâlnit un număr de moldoveni călare ce veneau cu două steaguri în întâmpinarea solului[74] şi cu suliţele lor lungi aduceau a cazaci de la Don. Încă de la ora opt eram ajunşi în tabăra noastră, ce fusese aşezată îndată în dosul pădurii doar la 5 verste de Iaşi. Dealuri şi codri o înconjurau din trei părţi la oarecare depărtare. În faţa
p. 264 noastră, primele din aceste dealuri erau acoperite de podgorii // având ele o mulţime de conace mici de vară. Ceva mai departe, am văzut pe o înălţime o mănăstire[75] nu prea depărtată de oraş şi care în ultimul război a slujit de spital trupelor noastre. Solul a fost singur găzduit într-un cvartir împodobit cu covoare şi în care intrai păşind pe două trepte săpate în pământ. Curând după sosirea noastră s-au ivit un număr apreciabil de boieri moldoveni şi chiar şi nepotul domnului, veniţi să-i ureze bun sosit solului. Curând s-au înapoiat la ei.

Miercuri 10/21 mai ne-am pregătit cu toţii pentru intrarea în oraş. Solul mergea călare. Mica porţiune de drum care ne mai rămânea de străbătut era deluroasă. Chiar de la prima înălţime am cuprins cu privirea întregul oraş frumos. Nu departe de el îşi aşezaseră ţiganii o mică şatră care a rămas pe dreapta noastră. În apropierea capitalei pusese domnul să fie aşezate, întocmai ca în anul precedent, nişte corturi, în care a ospătat pe noul său oaspete împreună
p. 265 cu numeroasa // sa suită. Domnul[76], însoţit de boieri (?)[77] şi de toată Curtea, l-a întâmpinat iarăşi pe sol la o jumătate de oră de acest loc în ordinea următoare. În frunte veneau cavaleria şi infanteria moldovenească, apoi urmau mai mulţi boieri călare, apoi mulţi cai focoşi şi frumoşi cu valtrapuri scumpe şi bogate, duşi de căpăstru de moldoveni, apoi domnul însuşi, într-o caretă frumoasă înhămată cu şase cai albi şi, în urmă, încheind cortegiul, veneau turci din garda

[72] *Bachlui.*

[73] *Unscheschty.* Vezi nota 20.

[74] Kutuzov.

[75] Probabil Galata.

[76] Mihail Suţu.

[77] *Burgern.*

domnului. Vremea era răcoroasă şi plăcută, cvartirul nostru era ceva mai departe, luminos şi bine rânduit. Puteam de acolo să îmbrăţişăm cu privirea oraşul şi frumoasele sale împrejurimi. Chiar alături era o mică grădină. La prânz ne aflam cu toţii adunaţi în frumoasa locuinţă a solului, unde am fost strălucit ospătaţi în societatea boierilor moldoveni şi a domnului. În timpul mesei, am putut asculta muzica moldovenească şi pe cântăreţii moldoveni care ne-au plăcut mai mult ca muzica turcească. Dar // s-ar înşela cu desăvârşire cei care p. 266
ar spera să afle aici maeştri iscusiţi ca cei din Germania şi Italia. Toată arta lor constă în mici arii şi jocuri ce se cântă îndeobşte în toată ţara. Seara m-am plimbat prin oraş şi m-am bucurat văzând activitatea bieţilor moldoveni care caută în tot locul să-şi refacă iar locuinţele lor distruse în timpul războiului.

În ziua următoare a fost mare ospăţ şi bal la domn. Ne-am adunat în sala în care se încheiase pacea şi am găsit că se şi adunaseră acolo o mulţime de boieri în ţinută de ceremonie. Domnul, un bărbat scund şi corpolent, căruia barba lungă şi albă îi dădea aspectul grav al unui mare dregător turc, stătea aşezat turceşte împreună cu soţia sa[78] şi familia sa într-o altă sală de alături. La masa la care stăteau toţi, după ordinea rangului cerută de ceremonial, a cântat iar muzica moldovenească, într-una până seara, când au început doamnele jocurile lor. //

În ziua următoare, am fost scoşi din micul nostru cvartir şi am primit o p. 267
cameră mai mare în casa căpitanului ispravnic (judecătorul oraşului). Azi i s-au înfăţişat domnului şi soţiei sale darurile de către primul secretar, consilierul de curte Lebedev. Ele constau dintr-o blană de vulpe neagră, valorând cam 300 de ruble, din patru piei de samur din Kamceatka, valorând cam 400 de ruble, o blană de cacom, în valoare de 80 de ruble, zece funţi de ceai şi zece de rubarbă. Doamna a primit un surguci (?)[79] de briliante de vreo 6 000 de ruble, trei bucăţi de brocart de fir, valorând cam 300 de ruble, şi zece funţi de ceai. Darurile oferite în schimb au constat din ceasuri de aur împodobite cu mărgăritare.

Sâmbătă dimineaţa, am vizitat două mănăstiri care singure poate merită aici oarecare atenţie. Prima din ele este datorită arhitecturii sale moderne, cu multe coloane, edificiul cel mai frumos din oraş. Cea de-a doua, este mănăstirea celor trei sfinţi (Trei Ierarhi), clădită de domnul Moldovei Vasile ⟨Lupu⟩ şi cuprinde moaştele // sfintei Paraschiva. Optzeci de oameni au muncit 50 de p. 268
ani (!) la construcţia ei. Este o clădire considerabilă care mai poartă în tot locul urmele unei mari vechimi. Mulţimea uimitoare de ornamente migăloase care sunt dispuse mereu în şiruri au trebuit să-i dea multă trudă arhitectului. Ele sunt în parte frumoase şi aşezate cu gust, dar, cum spune legenda, el a fost răs plătit de sârguinţa sa, căci după cum se afirmă, ar fi fost omorât de teamă să nu mai înalţe în altă parte o clădire asemenea ei[80]. Seara a fost bal şi *soupé* la sol, la care s-au adunat împreună cu domnul toţi boierii moldoveni

[78] Sevastiţa Suţu, născută Callimachi,

[79] *Eine brillante Feder.*

[80] Există o serie de asemenea legende cu privire la un număr de biserici sau mănăstiri. Cf. şi tradiţia privind clădirea marii biserici din Kremlin, fără a mai pomeni de legenda meşterului Manole.

împreună cu soţiile lor care erau împodobite cu mare belşug de mărgăritare şi nestemate, la ⟨dobândirea⟩ cărora îşi folosesc adesea cea mai mare parte a averii lor. Muzica noastră rusească a alternat plăcut cu muzica moldovenească
p. 269 auzită mai înainte. Chiar doamnele au recunoscut această superioritate //. Am părăsit Iaşii abia luni la ora nouă dimineaţa şi totodată şi camera noastră mare şi frumoasă pentru a ne urma marşul spre Rezina[81]. Plecarea solului s-a făcut şi de astă dată cu toată solemnitatea obişnuită, fiind petrecut de moldoveni cu hatmanul lor. Domnul l-a ospătat din nou cu o gustare îmbelşugată într-o mică tabără din faţa oraşului. Drumul urmează tot mereu la deal şi la vale până ce am ajuns pe o înălţime de unde am descoperit pe neaşteptate o vedere frumoasă şi largă. La poalele dealului pe care ne aflăm şerpuieşte cu mii de unduiri Jijia pe ţărmul căreia se înşiră pretutindeni sate. Tufişuri şi copaci îmbracă tot ţinutul. La stânga zăream casa frumoasă a bătrânului şi gloriosului general Rumianţev. Cum am coborât dealul, am ajuns la malul Jijiei, pe care am trecut-o îndată pe un pod de lemn. Drumul mai urmează acum înainte neted
p. 270 o bucată scurtă şi trece printr-o pădure foarte rară până ajungem la un // pod de vase ducând peste Prut. Dar curând după aceea au urmat iar dealuri, apoi se înaintează tot mereu printr-o pădure la ieşirea căreia am zărit Rezina, aşezată pe o înălţime şi care se răsfiră în două, din care o parte la piciorul dealului, iar cealaltă chiar pe deal. În tot locul vezi grădini mici şi livezi sădite tot mereu din nou de hărnicia moldovenilor. Pe o altă parte a dealului, vezi ogoare şi câmpuri. Cvartirul nostru din sat era întunecos, dar totuşi curat.

În ziua următoare am părăsit Rezina pe o vreme foarte vitregă care a ţinut toată ziua. Drumul este o alternare continuă de dealuri şi de văi, din care unele dealuri sunt foarte înalte, îndeosebi ultimul după ce am lăsat în urmă monumentul din locul unde a murit principele Potemkin. Drumul coteşte aici la stânga. Vârful dealului este îmbrăcat cu pădure deasă. La ieşirea din pădure,
p. 271 s-au rătăcit // cărăuşii noştri, ce nu cunoşteau drumul, aşa că am sosit la Vălcineţ[82] abia pe la prânz. Cvartirul nostru ne era îndoit de plăcut întrucât acolo făcea pe gazda o tânără şi frumoasă moldoveancă. Satul este frumos situat, dar e foarte risipit într-o pădure şi un ţinut deluros, dar bine cultivat. Soţia[83] solului, informată de sosirea lui, a venit până aici în întâmpinare, cu fiica lor[84]. Primirea a fost emoţionantă.

Cu cât ne apropiam mai mult de hotare cu atât mai mult eram în măsură să admirăm activitatea bunilor moldoveni. Peste tot de-a lungul drumului ochii ne erau desfătaţi de podgorii, câmpuri lucrate şi păşuni. Măcar că ţara este pustiită alternativ din trista politică a Porţii şi de războaiele sângeroase, totuşi se întremează uşor după o atare nenorocire, îndată ce are iar puţină tihnă. Pretutindeni un pământ bun şi mănos, cu o mulţime de râuri şi izvoare, //
p. 272 îndeamnă pe locuitori să-şi cultive pământul şi îi răsplăteşte din belşug pentru osteneala depusă. Atraşi de aceste foloase, ei se adună iar după un

---

[81] *Resina*. Vezi nota 17.

[82] Vezi nota 16.

[83] Ecaterina Ilinicina Goleşnicev-Kutuzov (1743–1824), născută Bibikov.

[84] Pentru ca familia să nu se stingă, numele de Goleşnicev-Kutuzov a fost acordat unei rude a generalului, provenind din neamul conţilor Tolstoi.

război nenorocit, chiar dacă trebuie să trăiască mereu cu frica de a fi din nou alungați din locuințele lor iubitoare de pace. Chiar şi numai după trei ani de pace reînvie iar sate şi oraşe. Țara s-ar îndrepta foarte uşor, dacă nu ar fi tot mereu teatrul războiului şi dacă ar domni mai mult în ea pacea şi liniştea. Dar cum domnul, ca să zicem astfel, nu este asigurat nici o zi de păstrarea domniei sale de aceea politica sa, atât de păgubitoare pentru țară, constă doar din sarcini şi biruri pentru a putea cu banii storşi de la locuitori să se întrețină şi atunci când va fi încetat de a mai fi domn. De cele mai multe ori sunt înălțați dragomanii Porții în această demnitate care este adjudecată celor ce oferă mai mult [...]

Miercuri 17/28 mai a fost zi de odihnă. Seara luminoasă am folosit-o cercetând // dealurile şi pădurile din Vălcineț. Mulți socotesc acest loc drept p. 273
cel mai plăcut din toată Moldova. Micile crânguri de pomi roditori, pădurile ce înconjoară de pretutindeni, la oarecare depărtare, satul răsfirat între ele şi drumurile ce le străbat îți mângâie întotdeauna privirea cu aceeaşi încântare.

În ziua următoare, am părăsit cvartirul nostru la ora trei dimineața. Tânăra noastră moldoveancă, a cărei bună rânduială în mica ei gospodărie rurală ne umpluse adesea de încântare, ne-a îngreuiat destul de mult despărțirea de acest sat. Drumul mai departe urmează tot mereu în vale. În afară de unele ridicături şi de nişte locuri mlăştinoase, unde el este îmbunătățit prin aşezarea unor poduri de lemn, el este mai mult neted. Am ajuns deci în două ore la Călăraşi[85], unde cvartirul nostru a fost încă mai frumos şi luminos ca cel precedent. Satul era aşezat ca mai toate satele moldoveneşti, răsfirat de-a lungul şi deasupra unor dealuri scunde, acoperite sus // ca şi lanțul din fața lor de păduri. În vale, p. 274
sunt mlaştini peste care trece un stăvilar puternic.

În ziua următoare, am părăsit Călăraşii puțin după ora 4 dimineața, căci aveam în ziua aceasta de străbătut o cale de 8 ceasuri. Drumul este în cea mai mare parte neted de tot. Numai pe alocuri se mai iveau mici dealuri. Codrii care îmbracă sus amândouă şirurile de înălțimi se pierd încetul cu încetul. Am ajuns pe la ora zece în orăşelul Chişinău, aşezat într-un ținut mai mult şes, pe râul Bâc care se varsă în Nistru. Numai cele două biserici, întotdeauna clădirile cele mai frumoase şi de cele mai multe ori de piatră, se aflau pe înălțimi. Cvartirul nostru de aici nu a fost tot aşa de bun ca cel precedent. Aici suntem găzduiți la o văduvă bătrână, venită aici cu fiul ei din Dubăsari[86], şi care desigur nu seamănă deloc cu tânăra noastră moldoveancă. O boală molipsitoare periculoasă, care se manifestă prin buboaie şi umflături, a şi făcut aici unele ravagii. //

În ziua următoare a fost zi de odihnă. Noi am vizitat azi orăşelul care e p. 275
destul de mare şi constă în cea mai mare parte din dughene de negustori.

Duminică 21 mai / 1 iunie nu mai aveam de străbătut decât 18 verste şi am părăsit Chişinăul la ora 5 dimineața. Drumul este o alternare continuă de dealuri şi movile. De pe unul din ele am zărit şi Nistrul, noul hotar dintre Rusia şi Turcia. Regiunea este mai mult lipsită de copaci şi pare a nu fi bine lucrată aici ca în locurile de până acum. Curând după ora 7, am coborât şi

---

[85] *Kalarasch.* Vezi nota 34.
[86] Vezi nota 10.

ultimul deal şi am ajuns îndată după aceea în satul Boşcana[87] care se află între două dealuri. Cvartirul nostru de aici ne-a fost deosebit de drag, din cauza primirii prieteneşti a gazdelor noastre, care ne-au ospătat cu o gustare de dimineaţă rustică şi foarte bine venită. Seara ne-am plimbat prin sat. Am găsit această vale îngustă bogat înzestrată cu grădini şi pometuri. Nici creşterea
p. 276 albinelor nu este dată părăsirii. Mai multe // locuri erau ocupate cu mulţi stupi. Târziu seara a sosit la noi din Petersburg contele Bezborodko[88], general maior de armată şi fratele ministrului, venit cu gândul de a lua parte la schimbul celor doi soli...

Luni a fost vreme urâtă şi drumul, în afară de unele movile, a fost mai mult neted. Am trecut de două sate. Încă de pe prima din acele înălţimi am privit la Nistru cu coturile sale. El curge aici mai mult în loc şes. Aflarea lui a bucurat îndeosebi pe ruşii care se vedeau acum în curând iar în patria lor. Am mers atât de iute, încât curând după o oră am ajuns la punctul moldovenesc de hotar Criuleni[89]. Tabăra noastră era aşezată înaintea satului, la o mică depărtare de noi şi mai spre malul Nistrului era tabăra turcească a Chihaiei Paşei[90] de // Bender.

p. 277 O mulţime de negustori turci îl însoţeau ca în anul precedent şi formau cu dughenele lor o mică piaţă. Chiar la deal erau aşezate mai multe tunuri. Pe partea opusă a râului erau corturile regimentului ce-l însoţea pe solul turc.

Ambarcaţiile pentru efectuarea schimbului celor doi soli erau pregătite. Solul nostru, însoţit de hatmanul moldovenesc şi de cea mai mare parte a ambasadei, a sosit la prânz călare în tabără, cu tot ceremonialul. Seara a fost tratat de turci cu un ospăţ pentru 50 de persoane pe care i l-au trimis ca un semn de ospitalitate ce le este prescrisă de legea lor.

În ziua următoare a primit solul vizita arhiepiscopului oamenilor din Gregor-Leopold[91]. După masă au pornit la drum cei mai mulţi „obosi" (cărăuşi şi hamali) ai celor doi soli spre hotarele lor respective. //

p. 278 În sfârşit miercuri, 24 mai / 4 iunie, a fost ziua solemnă a schimbului celor doi soli şi, prin urmare, sfârşitul întregii comedii. Încă de dimineaţă era totul gata de paradă. La ora 11, au apărut paşaua noastră, însoţitorul nostru fără întrerupere, şi chehaia Paşei de Bender, cu primul său secretar, în cortul solului nostru, muzica turcească a vestit sosirea lor. O suită numeroasă i-a însoţit călare şi pe jos. După o scurtă convorbire prietenească, purtată cu ajutorul tălmacilor, am pornit cu toţii spre ţărm. Aici ne aştepta paşa într-un cort frumos având la intrare peste tot coloane ca un templu. Pe malul opus, de-a lungul micilor dealuri de care este acoperit, era aliniat tot regimentul care însoţise pe solul turc. Contele Bezborodko aştepta colo sosirea solului nostru, cu întreaga lui suită. Aceasta a urmat curând. Solul turc în lungul său „talai"
p. 279 verde s-a îndreptat // spre corturile aşezate pe mal. Din partea noastră a plecat

---

[87] *Baschkany.* Vezi nota 13.

[88] Ilia Andreievici conte Bezborodko (1756–1815), general-maior în armata rusă din 1786 şi ataşat Statului Major al generalului Suvurov din 1790.

[89] Vezi nota 12.

[90] *Des Kihaia, Bascha von Bender.*

[91] Grigoriopol, oraş pe malul stâng al Nistrului, în Republica Moldova (Transnistria).

într-o barcă frumoasă Pisani, consilierul de legaţie al soliei noastre, pe care îl însoţeam peste Nistru pentru a ura bun sosit turcului nou venit şi a-l pofti la schimbul ce trebuia să aibă loc. Am trecut curând înapoi de partea noastră, după ce ne-am achitat de misiunea noastră. Amândouă malurile erau acoperite cu lume din satele vecine venite să privească. Începutul ceremoniei a fost vestit prin mai multe lovituri de tun. Amândoi solii au pornit în acelaşi timp în frumoasele lor bărci. Vasul pregătit pentru ceremonia schimbului şi prevăzut cu un mic pavilion verde era ancorat în mijlocul fluviului. Salve repetate de artilerie şi descărcări de pistoale au vestit săvârşirea schimbului. Fiecare grup s-a îndreptat acum înapoi spre malul ţării sale. Bucuria ruşilor noştri de a se vedea iar pe pământul patriei se exprima pe feţe şi în căutătură... etc....

...

[...] Satul Kr. Oknî[92]..., la 40 de verste de Dubăsari..., aparţinea generalului Sturza[93], o familie considerabilă din Moldova care căutase ca multe altele şi aflase ocrotire şi azil în Rusia. Locuitorii şi aici mai sunt moldoveni...

---

[92] În Ucraina.

[93] Scarlat Sturza († 1816), general emigrat în armata ţaristă.

HEINRICH VON REIMERS

(1768–1805)

Heinrich von Reimers s-a născut în 12 aprilie 1768, la Reval (azi Talin), în Estonia. Ca tânăr diplomat, face parte, ca şi Struve, din solia extraordinară pe care Ecaterina a II-a, ţarina Rusiei, a trimis-o, sub conducerea generalului Kutuzov, la Constantinopol. În 1793, von Reimers a însoţit-o până la capăt şi a cunoscut astfel Moldova şi Ţara Românească. Dar la plecarea din Constantinopol, el s-a despărţit de solie, care s-a întors prin Dobrogea şi Moldova, iar el s-a dus pe Marea Neagră în Crimeea şi de acolo la St. Petersburg.

După înapoierea în ţară, în 1794, el a părăsit cariera diplomatică şi a ocupat funcţia de judecător în oraşul său natal. După moartea Ecaterinei a II-a, urmaşul ei, Pavel I, de îndată ce s-a urcat pe tron, a înlăturat unele din reformele mamei sale şi în aceste împrejurări a fost desfiinţat şi postul de judecător ocupat de Reimers. Acesta, fără slujbă şi fără perspectiva de a putea fi curând reintegrat, s-a retras la ţară, unde s-a apucat de redactarea descrierii călătoriei ambasadei extraordinare ruse, trimise la Constantinopol în 1793, lucrare tipărită pe cheltuiala ţarului, căruia îi era dedicată. Fusese vorba cumva de prelucrarea, după sfatul unui prieten, a scrisorilor ce-i fuseseră adresate acestuia de către Reimers în cursul călătoriei sale? Sau mai degrabă de înjghebarea la iuţeală a unei lucrări proprii, consacrată cu precădere descrierii Constantinopolului, în care a fost înglobată şi trecerea prin Principate, descrisă anonim de Struve şi preluată integral de Reimers, sub cuvânt că textul colegul său fusese publicat prin surprindere de un prieten căruia îi fuseseră adresate scrisorile şi ca atare nu fusese revăzut de autor, al cărui nume este dezvăluit acum? Este probabil că de aceea a fost înfăţişată şi descrierea lui Reimers sub formă de scrisori.

Cartea lui Struve apăruse la Gotha, în 1801. Cea a lui Reimers, în trei volume (din care unul consacrat Constantinopolului, iar ultimul călătoriei pe Marea Neagră spre Crimeea), a fost tipărită la St. Petersburg, în 1803, sub titlul: *Reise der russischen kaiserlichen ausserordentlichen Gesandschaft an die Ottomanische Pforte im Jahr 1793. Drei Theile vertrauter Briefe eines Esthlanders an einem seiner Freunde in Reval* (Mit Kupfern und eine Karte), Mit Bewilligung der Censur. Auf kaiserliche Kosten, St. Petersburg, Buchdruckerei von Schonoorsch, 1803.

În interiorul cărţii apare un titlu mai complet care rezumă conţinutul: *Beschreibung der Reise von St. Petersburg durch die St. Petersburgische, Plescovsche, Polozkische, Mohilewsche, Tschernigowsc Kiewsche und Jekaterinoslawsche Statthalterschaften, ferner durch die Oczakowsche Steppe, die Moldau, Walachei, Bulgarien und Rumelien nach Constantinopel. Bemerkungen auf diese Reise. Volkszahl. Sitten und Gebrauche in derbebabbten Provinzen nebst einer Beschreibung der Wichtigsten Stadte und Oerten in denselben.*

Ea a apărut şi într-o nouă ediţie (Petersburg, 1805), după care s-a publicat un rezumat în limba germană, în cunoscuta colecţie a lui Joachim Heinrich Jack Taschenbibliotheck – *Der wichtigsten und interessantesten Reisen...*

Lucrarea, redactată în formă epistolară, descrie în partea întâi drumul la Constantinopol, în a doua impresiile din Constantinopol şi în a treia întoarcerea pe Marea Neagră şi prin Crimeea la St. Petersburg.

Drumul prin Ţările Române, descris în partea întâi (scrisorile VII–XII), a durat aproape două luni. Ambasada a trecut Nistrul la Criuleni, în 4 iunie, a străbătut Moldova şi Ţara Românească, cu lungi popasuri la Iaşi şi Bucureşti, unde primirea ambasadei de către domnii

români s-a făcut cu ceremonialul obişnuit şi, la 13 august, a plecat din Giurgiu spre Constantinopol. Comparat cu textul lui Struve, cel al lui Reimers se arată a fi o copie destul de plată, fără aportul unor elemente noi. Autorul şi-a însuşit pur şi simplu expunerea colegului său, alături de care făcea parte din suita ambasadorului extraordinar Kutuzov. Este probabil că atunci când vorbeşte de grupul celor patru tineri diplomaţi, grupaţi împreună în cursul drumului prin Moldova şi Ţara Românească, el se referea în primul rând la sine şi la Struve. El a ţinut probabil un jurnal, în care a însemnat unele particularităţi, alături de itinerariul conştiincios cu care îşi încheie relatarea drumului său prin Principate. Forma epistolară este un artificiu destul de des folosit de contemporani, dar firul povestirii este tot acela al lui Struve, atitudinea afectivă faţă de moldoveni, preferaţi muntenilor, este identică, constatările privind avântul cu care se reface ţara după grozăviile războiului sunt tot acelea ale lui Struve, la care răzbate însă în plus un element personal de dragoste şi de milă pentru bieţii oameni, loviţi crunt de devastările războiului. Ce aduce în plus redarea lui Reimers? Câteva amănunte, de pildă că la Iaşi solul a fost găzduit în casa boierească pe care o folosise în timpul războiului atotputernicul Potemkin, că la Bucureşti fusese adus, pentru distrarea ambasadei extraordinare în trecere, circul francezului Mathieux care a obţinut autorizaţia lui Kutuzov să călătorească alături de convoiul acestuia spre Constantinopol, că în cursul drumului prin Principate s-a ivit o oarecare boală, datorată, potrivit autorului, apei şi aerului nesănătoase, dar, în realitate, consumului excesiv de fructe şi pepeni culeşi de pe drum... etc. O mică deosebire între Reimers şi Struve constă în aceea că acesta din urmă a însemnat un număr apreciabil de cuvinte, pentru a arăta înrudirea limbii române cu cea italiană, adică cu limbile latine, în vreme ce Reimers a dat o listă de cuvinte uzuale şi s-a mulţumit să însemne fonetic cuvintele cântecului destul de inocent al unei leliţe cu rosturi neechivoce, stând la fereastră şi îmbiind pe trecători. Este probabil că textul cântecului a fost obţinut de Reimers de la vreun lăutar. Cât priveşte minimum de lămuriri geografice (longitudine..., întindere, populaţie etc.) sau istorice (instaurarea sistemului fanariot etc.). ele sunt cam aceleaşi la ambii autori. Este drept că itinerariul lui Reimers este ceva mai corect decât al lui Struve, care greşeşte, situând Docolina după Bârlad, dar redarea numelui mănăstirii Mera este aceeaşi la amândoi: „Lagnerea" (la Mierea), fie că ei şi-au însemnat-o în acelaşi fel, în acelaşi timp, fie că forma dată de Struve a fost pur şi simplu preluată de Reimers... Acesta mai îmbogăţeşte peripeţiile cu mici adaosuri (stuparul bătrân din pădure, rătăcirea la înapoierea la tabără, descrierea unei şatre de ţigani etc.).

Cartea lui von Reimers a fost analizată de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, vol. III, Bucureşti, 1928, p. 282–286; Gh. Cardaş, *Sfârşitul veacului al XVIII-lea în ţările noastre după descrierea călătorului Heinrich von Reimers*, în *Prietenii istoriei literare*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 107–132; Gh. Georgescu, *Un popas rusesc în Bucureşti în anul 1793*, în „Gazeta municipală", IV (1935), nr. 175 (2 iunie), p. 1 şi 4; A. Pomescu, *Însemnările altui călător din ambasada lui Kutuzov 1793*, în *ibidem*, VII (1938), nr. 311 (20 februarie), p. 1–2.

SCRISOAREA A VII-A[1]

Iaşi, 25 iunie 1793 p. 74

Ieri, în ziua Sf. Ioan Botezătorul, ambasada şi-a făcut intrarea solemnă în Iaşi, reşedinţa voievodului. Suntem cu toţii sănătoşi şi voioşi că am făcut drumul de la Nistru până aici, o distanţă de 147 şi jumătate de verste, în zece

[1] Traducerea de faţă s-a făcut după textul german publicat sub titlul de: *Reise der russischen Kaiserlichen ausserordentlichen Gessandtschaft an die Othomanische Pforte im Jahre 1793*, St. Petersburg, 1803, p. 74 şi urm.

zile. Până acum ne place aici din cale afară şi trăim veseli şi mulţumiţi. Totuşi, înainte de a vă spune ceva despre plăcuta noastră oprire de aici, binevoiţi să vă întoarceţi în gând din nou în lagărul nostru de lângă Criuleni[2]...

p. 75 În acel lagăr am stat de la 4 la 14 iunie, până în ziua amintită, când ambasada turcă a pornit la drum, continuându-şi-l mai departe în scurte călătorii zilnice peste Kiev, Moscova spre St. Petersburg, unde va ajunge cam în acelaşi timp, când vom intra şi noi în Constantinopol.

Zilele şderii noastre în lagărul de lângă Criuleni s-au scurs plăcut. Din lagărul nostru am vizitat de mai multe ori, cu un prieten care vorbeşte bine turceşte, lagărul turcesc şi întotdeauna, în chip obişnuit şi pe mihmandarul nostru, pe bravul capugi-paşa, Abdullah. Are în manierele sale ceva atât de blajin şi de amabil încât ne place tuturor foarte mult. Totuşi este păcat că el, ca toţi turcii îndeobşte, nu vorbeşte nici o altă limbă în afară de limba sa maternă şi de aceea puţini dintre ai noştri se pot întreţine cu el. La început, discuţia era mult stingherită de prezenţa unui al treilea; totuşi, încetul cu încetul te obişnuieşti cu asta şi convorbirea se face într-un ritm destul de vioi. Abdullah pare să asculte cu mult interes ştiri despre ţările străine şi eu de multe ori trebuie să-i povestesc despre călătoriile mele...

Într-o zi când a prânzit generalul Passek[3] la ambasador, a trimis Abdullah câţiva dintre oamenii lui călare în lagărul nostru, ca să ne distreze pe noi,
p. 76 oaspeţii lui, prin gerid //. Jocul acesta consta din aceea că nişte călăreţi turci buni, cei mai mulţi dintre ei tineri, călăresc mai întâi încet în cerc şi în acelaşi timp, fiecare are în mâna stângă trei-patru beţişoare, care sunt rotunde şi subţiri şi lungi de vreo trei picioare, apoi îşi saltă armăsarii lor iuţi în galop şi atunci începe jocul, sau giridul. Unul dintre călăreţi aruncă unul din beţişoarele acelea unui alt călăreţ, în acest timp, celălalt fie că-l prinde din zbor cu mâna dreaptă, fie îl parează, iar dacă beţişorul cade la pământ, ca o trestie mlădioasă care are la un capăt în acest scop un cârlig, îl ridică de la pământ în goana calului şi apoi, deodată, cu cea mai mare repeziciune îl aruncă înapoi asupra adversarului său; sau îşi mai opreşte pe loc calul său în plin galop, se întoarce repede cu cal cu tot şi aruncă cu repeziciunea fulgerului beţişorul înapoi asupra urmăritorului său, pe care, de obicei, îl nimereşte întotdeauna, dacă-i sprinten. Tocmai această sprinteneală a corpului este de admirat la călăreţi: totuşi de multe ori plătesc aceasta fie cu pierderea unui ochi, fie cu vătămarea adusă unui alt mădular al lor. Spre mulţumirea lor şi a noastră, de data aceasta, jocul s-a terminat cu bine.

Cu două zile înainte de plecarea noastră din Criuleni, ambasadorul nostru a dat pentru generalul Passek şi întreaga suită a ambasadei un bal şi apoi au început pregătirile serioase de ridicare a lagărului şi de plecare mai departe la drum.

p. 77 [...] În general, sunt înconjurat numai de militari, iar călătoria ambasadorului se aseamănă foarte bine cu o expediţie militară. Fiecare zi de călătorie a ambasadei se numeşte un marş şi, după două zile de astfel de marşuri, urmează o zi de odihnă sau popas. Se pare că un asemenea marş este

---

[2] *Kriulen*, azi oraş în jud. Chişinău, Republica Moldova.

[3] Din armata rusă.

socotit un mare lucru, Dumnezeu ştie de ce, întrucât încă din a treia zi se trece la odihnă după oboseala îngrozitoare din cele două zile dinainte; şi totuşi nici un marş zilnic de obicei nu este mai mare de 15–20 de verste. A călători atât de comod este un obicei al turcilor şi să mulţumim bunilor musulmani, care au născocit acest obicei plăcut. [...], dar pentru noi soldaţii nu-i întotdeauna aici zi de sărbătoare. Astfel, cu o zi înainte de a pleca din Criuleni, prietenul meu şi cu mine am încercat neplăcerile ce însoţesc deseori viaţa de soldat. Eram tocmai ocupaţi împreună cu servitorii noştri să ne împachetăm lucrurile, când deodată ne-a surprins o ploaie îngrozitoare cu băşici şi o furtună puternică; vijelia violentă care le-a însoţit pe amândouă ne-a smuls cortul nostru soldăţesc, iar noi am fost udaţi până la piele. Şi chiar şi noaptea când se mai potolise puţin vântul, a continuat ploaia şi a pătruns prin pânza cortului.

După prânz (căci în timpul călătoriei noastre se servea o singură dată
amândouă mesele), în ziua următoare, // a pornit înainte bucătăria ambasadei, p. 78
precum şi jumătate din comandamentul nostru militar împreună cu caii de paradă şi cu grajdul ambasadorului. Cu coloana aceasta au plecat şi mihmandarii, care au pornit în cântecul fluierelor şi al tobelor lor, cu lagărul lor până la locul taberei, unde, în ziua următoare, a mers şi coloana noastră. Acolo, au împărţit pentru noi şi pentru ei tainul şi s-au îngrijit să aprovizioneze bucătăria în aşa fel, că a doua zi întreaga suită a ambasadorului a găsit la sosire, iarăşi masa întinsă. Au luat cu ei cele două corturi mari care serveau pentru masă, precum şi un altul care, în ziua următoare, a servit drept locuinţă pentru ambasador şi în felul acesta s-a continuat tot timpul cât a durat călătoria pe pământul turcesc.

La 14 iunie, dis-de-dimineaţă, s-a dat semnalul de plecare cu toba, corturile au fost ridicate într-o clipă şi apoi, după ce cinstitul ambasador şi-a luat rămas bun de la soţie ⟨= Ecaterina Ilinicina Goleşnicev-Kutuzov⟩ şi copii, care după plecarea lui s-au întors la moşia aflată nu departe de Elisabetgrad[4], a pornit în trăsura lui de călătorie escortată de comandantul carabinierilor. Într-un convoi nesfârşit de trăsuri şi chibitci, am urmat şi eu cu cei trei tovarăşi de drum de până acum, în tovărăşia cărora făcusem drumul de la Elisabetgrad până la Dubăsari[5], în trăsura noastră comodă, iar după noi veneau o mulţime de echipaje într-o dezordine destul de mare.

Ţara sau mai bine zis satele din vecinătatea drumului nostru erau silite
să facă rost nu numai de cele trebuincioase pentru întreţinerea suitei //
ambasadorului, ci să-i pună la dispoziţie şi vreo 1 000 de perechi de boi şi 500 p. 79
de cai pentru a fi înhămaţi şi o mulţime de care mari deschise, numite aici căruţe, pentru transportul lor şi mai departe. Toate acestea le datorau bunii moldoveni, ai căror cai nu sunt prea grozavi şi nici hamurile nu erau aşa cum trebuiau să fie. Totuşi, din milă faţă de bieţii oameni, am hotărât noi patru, ca un fel de lege, ca în fiecare zi să dăm o sumă anumită atât vizitiului trăsurii noastre, cât şi acelora care aduceau după noi în chibitcă bagajele noastre comune.

---

[4] Oraş în Ucraina.

[5] *Dubassar.* Oraş, pe malul stâng al Nistrului, în Republica Moldova (Transnistria).

La început, când am părăsit Criulenii, timpul a fost înnorat; apoi soarele a străbătut în sfârşit prin norii groşi şi s-a făcut zi frumoasă. La stânga drumului nostru, care se stricase din cauza ploilor multe, regiunea era veselă şi frumoasă. Am văzut de mai multe ori Nistrul cu cotiturile sale şi am aruncat peste el ultimele priviri de rămas bun pentru patria noastră...

Am urcat cu greu câteva dealuri. Ajunşi în vârful unuia din ele, am dat pe neaşteptate de o privelişte minunată. În ziua aceea am văzut doar puţine sate, precum şi puţine ogoare, dar încă de acum ne-am încredinţat de cele ce ni s-a spus despre Moldova, anume că este o ţară frumoasă şi mănoasă.

p. 80 De-abia după-amiază, pe la două, am terminat drumul // de trei ceasuri sau de 15 verste de la Criuleni la Bocşana[6]. Chiar aproape de satul acesta am găsit cortul ridicat pentru ambasador şi cele două corturi verzi pe dinafară pentru masă. Îndată ce am sosit, am şi fost serviţi şi fiecare s-a aşezat flămând la masă. Peste noapte am dormit în case ţărăneşti.

Cvartirmaistrul şi cu ajutoarele sale pleacă întotdeauna cu o zi înaintea suitei ambasadorului, împreună cu mihmandarul şi cu celălalt convoi şi se îngrijeşte de încartiruirea ambasadei fie în sat, fie organizând pentru ea o tabără. În primul caz, se scrie cu cretă pe uşile caselor numele domnilor din suita solului care în ziua următoare vor locui în casa respectivă, aşa că, după sosirea în sat sau oraş, foarte uşor îşi găseşte fiecare locuinţa sa.

La Paşcani[6bis], gazda noastră (căci, de obicei, eu şi cu cei trei tovarăşi de drum ai mei suntem încartiruiţi împreună) era un ţăran moldovean care a ştiut cum să se poarte şi n-a vrut să primească de la noi, oaspeţii lui, nici o plată pentru lapte, unt şi pâine. În dimineaţa următoare, la plecarea noastră, l-am silit, într-adevăr cu mare greutate, să primească din partea noastră ca răsplată un dar în bani care reprezenta de trei ori valoarea lucrurilor pe care ni le servise.

Dimineaţa aceea era nespus de frumoasă. Solul, însoţit de o bună parte
p. 81 a suitei sale călare şi de muzica turcească, a mers până la // staţia următoare. Trăsurile şi căruţele au mers în urma lui iarăşi într-un convoi nesfârşit. Dealurile, văile şi ogoarele se schimbau neîncetat şi erau locuri în care drumul a fost într-adevăr greu. Rareori vedeam sate, dar cu atât mai multe câmpuri bine lucrate de amândouă părţile drumului. Cât timp a fost răcoare, mai mulţi dintre noi am mers pe jos; dar mai târziu, căldura dogoritoare şi, nu mult după aceea, o ploaie puternică ne-au gonit înapoi la trăsura noastră. Dar vremea s-a limpezit din nou şi de pe deal am văzut în depărtare cufundat într-o cale adâncă orăşelul Chişinău, unde am sosit pe la două după-masă, după ce umblasem cinci ceasuri.

Solul ajunsese aici cu mai multe ceasuri înaintea noastră şi fusese salutat de miliţia moldovenească, a cărei înfăţişare aduce cu a trupelor neregulate de cazaci, având o mulţime de stegulete galbene şi drapele; ea îl întâmpinase călare în frunte cu hatmanul. Apoi l-a însoţit până la reşedinţa sa, iar la plecarea lui din Chişinău, l-a însoţit tot timpul călare de amândouă părţile trăsurii sale. Aşa l-a escortat din ordinul voievodului[7] până la Iaşi.

---

[6] *Boschkana*, sat şi comună în jud. Chişinău, Republica Moldova.

[6bis] Sat şi comună în jud. Chişinău, Republica Moldova.

[7] Mihail Suţu.

După ce am luat prânzul în corturile rânduite ca sală de mâncare, ne-am retras la locuinţele noastre din orăşel. Casele orăşelului sunt scunde şi (făcute) din îngrădituri de lemn cu împletituri de nuiele şi apoi lipite cu humă pe dinăuntru şi pe dinafară şi spoite în alb. În general, sunt foarte curate şi acoperite cu stuf sau ciocani de porumb (grâu turcesc). Porumbul, pe moldoveneşte cucuruz, creşte aici peste tot din belşug şi este hrana de căpetenie a locuitorilor // care fac chiar şi pâine din făina lui. Se găseşte pe lângă case p. 82
clădit în stoguri mari.

Acoperişul depăşeşte peste tot cu câteva picioare zidul exterior al casei. În partea din faţă este de obicei o bancă de piatră, pe care (dacă stai) eşti ferit de razele soarelui, datorită streaşinei ce iese cu mult în afară.

La Chişinău şi peste tot pe unde am trecut, locuitorii blajini şi-au părăsit cu resemnare camerele lor de locuit pentru noi; aceşti oameni răbdători, obişnuiţi cu asprimea necurmată a voievozilor şi boierilor lor (nobilimea ţării), se foloseau în timpul şederii noastre de o cămăruţă îngustă şi, deseori, chiar numai de tindă.

Ziua care a urmat, după sosirea noastră la Chişinău, a fost o zi de odihnă. Într-o asemenea zi de odihnă, eu obişnuiesc să citesc şi să notez impresiile despre tot ceea ce am văzut deosebit în timpul călătoriei sau ceea ce am aflat ca sigur de la oamenii care cunoşteau această regiune. Cu ocupaţia aceasta variată timpul trece plăcut până pe la amiază. Apoi, înainte de masă obişnuiesc să fac o vizită onoratului nostru sol (care nu este prieten al etichetei rigide şi ne acordă tuturor în mod tacit libertăţi îngăduite) sau să vizitez pe vreun prieten sau cunoscut din lagăr. Numărul primilor este mic, căci ar fi şi greu să fii prieten cu toţi cei din suită. Despre subiecte interesante, a căror discutare îmbogăţeşte spiritul şi inima //, [se vorbeşte] rareori sau nu se vorbeşte aproape p. 83
deloc în cercul celor mai mulţi dintre domnii aceştia, ocupaţia lor preferată fiind jocul şi, în special, jocul de noroc. În felul acesta şi-au petrecut cea mai mare parte a timpului la Elisabetgrad şi la Dubăsari şi de atunci continuă la fel în tot timpul călătoriei. Este de la sine înţeles că nu toţi ofiţerii care însoţesc pe ambasador fac parte din această categorie.

După masa de prânz, urmez şi eu pilda celorlalţi. Din cauza căldurii, toţi dorm după-amiază câte o jumătate de oră şi la fel fac şi eu. În răcoarea ceasurilor de seară plec în tovărăşia unui prieten prin împrejurimi, dacă sunt atrăgătoare, ca să ne plimbăm. Până acum, împrejurimile lagărului nostru au fost extraordinar de frumoase şi de aceea de multe ori ne-am înapoiat târziu din plimbările noastre...

... Chişinău sau Kieszeanu (cum găseşti notată localitatea pe harta generală din 1774 a Moldovei şi a Ţării Româneşti, pe care o am în faţa mea) este o localitate neînsemnată pe râuleţul Bâc. Orăşelul este locuit de moldoveni, greci şi evrei, deoarece turcilor nu le este îngăduit nici în Moldova şi nici în Ţara Românească să se stabilească cu locuinţa şi de aceea în provinciile acestea nici nu se găsesc moschei. Ei însă obţin de la voievod, printr-o adeverinţă, îngăduinţa să stea aici un anumit timp, arătat în adeverinţă, pentru a-şi vedea de treburi. //

Vineri dimineaţa ambasada a părăsit Chişinăul. A mers pe un drum mai p. 84
ocolit de-a lungul râului Bâc şi aproape numai printre câmpuri cultivate. Prin

acest scurt ocol, am scăpat de drumurile obişnuite mai scurte, dar mai grele, din cauza prea multor dealuri. După mult timp, am văzut, în sfârşit, iarăşi în depărtare pădurea care se întindea pe culmile dealurilor. Pe la amiază, am trecut peste un terasament cârpit cu paie şi, numaidecât după aceea, am ajuns, după un marş de patru ore, în satul Străşeni[8], care este aşezat într-o pădure minunată, între dealuri.

Locuinţele ţăranilor care ne-au fost date aici drept cvartir erau mari, foarte curate şi după ele puteam să ne dăm seama despre buna stare a locuitorilor. Odaia noastră am găsit-o gătită şi împodobită cu rămurele de cireş sălbatic, care erau pline de fructe. Fructul este ceva mai mic decât cireşele noastre obişnuite de grădină şi au un gust dulce amărui care nu este chiar neplăcut.

Pentru a cruţa pe bieţii oameni, precum şi caii lor şi a nu-i expune şi pe unii şi pe alţii arşiţei mari, a fost hotărâtă plecarea în dimineaţa următoare, la ora şase. Curând după aceea, am pornit la drum şi am avut o privelişte încântătoare spre dealurile care se îndindeau în stânga, în depărtare, şi care erau acoperite cu pâlcuri de copaci. Drumul nostru trecea printr-un tufiş scund şi părea că fusese de curând reparat pentru a înlesni trecerea soliei. Aşadar, am mers mai repede; am coborât pe un deal şi am ajuns în satul Călăraşi[9], la o depărtare de patru ceasuri de Străşeni. Pentru mine şi tovarăşii mei de drum
p. 85 a fost desemnată aici o // locuinţă plăcută, pe o înălţime mai mare , nu departe de lagăr. Gazdă era un ţăran prietenos şi ziua de odihnă am petrecut-o plăcut la Călăraşi.

În ziua de luni, am făcut pe un drum bun, dar cam accidentat, care ducea mai mult printre ogoare de porumb, cele trei ceasuri până la Vălcineţ[10]. Satul era mic şi de aceea au fost atât de puţine locuinţe aici încât ni s-a dat o singură cameră pentru şase dintre noi, de la cancelaria ambasadei. Domnii militari s-au îngrijit mai bine de ei şi de aceea au locuit mai comod. În general, am fost nevoiţi să simţim tot mai mult această deosebire, la fiecare ciocnire, ceea ce trebuie să acceptăm, mai ales că ei se cred tot mai mult ca noi funcţionarii civili în această expediţie militară.

În jurul Vălcineţului se găsesc frumoase locuri de plimbare prin pădurea de fag din apropiere, în care cresc peste tot cireşi sălbatici (având acum fructe coapte), şi unde am găsit meri şi nuci.

În ziua următoare aveam de făcut un drum greu. Am plecat din Vălcineţ chiar înainte de răsăritul soarelui. La început a fost o ceaţă deasă peste tot, pe care a împrăştiat-o, în sfârşit, soarele, când ni s-a arătat o privelişte încântătoare asupra pădurilor şi munţilor. Pretutindeni în Moldova se ridică spre seară, prin văi, o ceaţă deasă. Aceşti aburi din pământ, pătrunşi de părticele de salpetru fac şi aici, în clima sudică, aşa cum am văzut şi în Italia, ca nopţile de vară să fie neobişnuit de reci, fapt neplăcut care se simte şi mai mult în acest anotimp călduros, după căldura copleşitoare de peste zi. Aceasta din urmă
p. 86 nu s-ar putea răbda, dacă aici // la ţară, în timpul zilelor fierbinţi de vară, nu

[8] *Straschen*, azi oraş în jud. Chişinău, Republica Moldova.

[9] *Kalàrasch*, azi oraş în jud. Ungheni, Republica Moldova.

[10] *Walschinesti*, sat şi comună în jud. Ungheni, Republica Moldova.

s-ar ridica întotdeauna pe la amiază un vând răcoritor şi înviorător care adie până mai târziu. Acest vânt binefăcător, după cum am aflat de la lumea ce locuieşte de mult în Basarabia, ar sufla de la ora nouă dimineaţa până la trei după-amiază.

La poalele unui munte înalt, peste care trebuie să trecem, am găsit, prin grija mihmandarilor noştri, o mulţime de boi şi de bivoli cu hăitaşii lor. Fuseseră aduşi aici ca să ajute la traseul căruţelor peste munte, uşurând truda cailor. Bivolii care aici, în sud, pot fi găsiţi în mare număr, sunt mai mari şi mai tari ca boii obişnuiţi şi sunt, de obicei, de culoare sură închis, păr foarte scurt şi coarne nu prea lungi îndoite spre spate. În timpul căldurii mari de peste zi stau în apă sau în noroi, cufundaţi până la cap. Chiar în timpul călătoriei, hăitaşii lor îi stropesc de multe ori cu apă, pentru ca pielea lor să nu se scorojească şi să crape. Laptele de bivoliţă este foarte gras şi are un gust dulceag, cam neplăcut.

Drumul peste muntele acesta este atât de prăpăstios încât, în afară de numărul obişnuit de cai, a mai trebuit să fie prinşi la trăsura noastră încă cinci perechi de boi. Drumul urca şerpuind, la umbra întunecoasă a copacilor înalţi şi a trebuit mult timp până când am ajuns în vârful dealului. Dimineaţa minunată, pocnetele şi strigătele vizitiilor, ecoul puternic din pădure aveau ceva romantic. De sus te bucuri de o privelişte asupra numeroaselor dealuri despădurite şi apoi curând drumul coboară pe un povârniş repede. // După mult timp ne aflam pe p. 87
locul unde prinţul Potemkin de Taurida a murit în octombrie 1791, sub cerul liber. O piramidă neînsemnată de cărămidă, acoperită cu figuri simbolice din stuc – totul foarte efemer, ca şi gloria marelui bărbat –, a fost ridicată aici de nepotul său, prinţul Galiţin, în cinstea unchiului. O inscripţie rusească pe soclul piramidei aduce acest (lucru) la cunoştinţa trecătorilor.

Acum călătorim pe un drum neted, am parcurs astfel un drum de patru ceasuri şi am sosit în satul Unţeşti[11], unde miercuri, la 22 iunie, am avut zi de odihnă.

Aici, în împrejurimi sunt multe păduri. Drumul nostru în ziua următoare ducea tot mai mult printr-un tufăriş întunecos până am ajuns la malul Prutului (Hyerassul din vechime). Râul acesta care şerpuieşte aici drept printre copaci nu este prea lat în locul acesta aşa că în scurtă vreme am trecut cu luntrea pe celălalt mal. De acum încolo, drumul nostru plăcut duce peste lunci, în care cresc risipiţi fagi şi stejari înalţi. Acum ni s-au înfăţişat ochilor multe privelişti frumoase şi pitoreşti asupra numeroaselor cotituri ale Prutului, precum şi asupra mai multor sate răspândite ici şi colo, până când, în sfârşit, am ajuns pe culmea unui deal şi apoi în Stânca[12] (nu departe de Ţuţora[13] şi la patru ceasuri de Unţeşti), în lagărul nostru, care se instalase pe un loc şes nu departe de povârnişul acestui deal foarte înalt. De acolo se deschide o vedere minunată asupra văii mari care se întindea departe sub noi. Până în zare vedeai Prutul şi micul râu Jijia (după hartă Zila), care se varsă în el, făcând nenumărate cotituri // şi şerpuind printre câmpii minunate şi copaci înalţi. p. 88

[11] *Ontschesti*, sat şi comună în jud. Ungheni, Republica Moldova.

[12] Sat, comuna Comarna, jud. Iaşi.

[13] *Zizora*, sat şi comună, jud. Iaşi.

Regiunea aceasta este atât de atrăgătoare încât feldmareşalul conte Rumianţev, învingătorul de la Cahul[14], în timpul ultimului război cu turcii, şi-a construit, în valea aceasta, chiar lângă apă, o casă frumoasă, unde apoi a şi locuit.

Spre seară, în tovărăşia unui prieten, am pornit la vale pe o potecă foarte grea şi năpădită de tufăriş care ducea din larg în valea aceea. Acolo am urmat cursul neînsemnatului (râuleţ) Jijia, am trecut pe lângă fosta casă a feldmareşalului şi mai multe case ţărăneşti şi am ajuns la malul Prutului care, în liniştea serii, curgea liniştit şi neted ca oglinda. Primejdia din care Petru cel Mare a scăpat, datorită prudenţei soţiei sale, pe malul acestui râu, ne-a venit în minte privind Prutul; am vorbit despre aceasta şi, trecând de la un subiect la altul, amintindu-ne scene interesante din istoria patriei, ne-am înapoiat în lagăr, urmând alt drum, la deal.

În seara aceasta, am executat prima dată un lucru pe care mi-l propusesem, când, în casele ţărăneşti din Moldova, curate în aparenţă, gângăniile îmi tulburau somnul aproape în fiecare noapte. Perne şi aşternut am, fiindcă am adus cu mine, cum a făcut fiecare dintre noi. Am poruncit servitorului meu să le ducă în căruţa noastră mare de călătorie şi să-mi facă patul acolo. În nopţile reci,
p. 89 închideam de jur împrejur ferestrele, iar în cele căl//duroase, numai storurile sau apărătoarele făcute din lemn găurit, prin care putea să pătrundă aerul; pe scurt, am dormit în dormitorul meu, legănat pe arcurile de oţel foarte elastice, nespus de bine, chiar atât de bine, că am rămas credincios acestei metode în tot timpul călătoriei, până la Constantinopol.

În lagărul de la Stânca ne aflam la o depărtare doar de 8 verste de Iaşi. Ziua următoare era hotărâtă pentru intrarea solemnă a ambasadei în reşedinţa voievodală şi deci dis-de-dimineaţă toţi trebuiau să fie în uniformă. În grajdul ambasadorului însă n-au fost destui cai de călărie pentru toată suita sa şi de aceea mai mulţi dintre ai noştri au părăsit în trăsurile lor lagărul, care era ca şi ridicat în cea mai mare parte, şi care a pornit tot atunci la drum. Eu şi cei trei tovarăşi de drum ai mei am plecat de acolo pe la ora nouă înainte de amiază, iar mai târziu a plecat din Stânca şi ambasadorul, cu o parte însemnată din suita sa.

Drumul de aici până la Iaşi este monoton şi în cea mai mare parte deluros. Mai târziu însă se deschide o privelişte minunată. La stânga se deschide un lanţ de dealuri, pe care se văd risipite frumoase case de ţară ale boierilor. În fund este aşezat Iaşul întins, cu turlele sale nenumărate, iar de cealaltă parte a oraşului se ridică două dealuri înalte având pe culmea lor cele două mănăstiri: Cetăţuia şi Galata.

La trei verste de oraş, am lăsat la dreapta drumului mai multe corturi
p. 90 frumoase, ridicate acolo din ordinul voievodului care a şi venit el însuşi până acolo în întâmpinarea ambasadorului, // spre a-i ura bun sosit, şi aici i-a oferit, ca şi suitei lui, o gustare. Nu departe de corturile acestea ne-a întâmpinat voievodul în trăsura sa oficială, înconjurată, pe lângă garda sa îmbrăcată în alb, şi de alte gărzi. După trăsura domnului urmau caii de călărie duşi de căpăstru şi gătiţi după moda turcească şi apoi veneau mai mulţi boieri de seamă în caleştile lor.

---

[14] Lupta s-a dat la 1 august 1770.

Între timp, noi ne apropiam tot mai mult de oraş, într-un şir lung de trăsuri şi chibitce, învăluiţi într-un nor de praf, şi, în sfârşit, pe căldura mare de la amiază, am intrat în Iaşi. Primul gând care mi-a venit în timpul călătoriei a fost ⟨legat de⟩ un simţământ foarte ciudat: mi-am amintit foarte bine de timpurile, despre care de multe ori mi-au povestit fraţii mei mai mici care au fost cu regimentele lor încartiruiţi la Iaşi, în timpul campaniei dintre cei doi duşmani, acum împăcaţi, şi pe vremea aceea nu au tratat cu blândeţe oraşul şi ţara ca ⟨fiind⟩ un bun al duşmanului...

Oamenii păreau să aştepte aici sosirea ambasadorului cu nerabdare. Pe uliţele înguste, la umbra caselor, stă o mulţime de lume, iar ferestrele sunt pline de spectatori curioşi. Grupuri de femei şi fete gătite şi cu cei mai frumoşi ochi negri au atras asupra lor toată atenţia noastră şi mult timp ne-am bucurat de această desfătare a ochilor, deoarece trăsura noastră a trebuit să treacă pe mai multe uliţe. În sfârşit, s-a oprit la numitul „Podul vechi" // (strada Podului p. 91
vechi), unde am găsit numele noastre scrise pe uşile locuitorilor de către cvartirmaiştrii noştri. Fiecare am avut cel puţin câte o cameră, iar unii chiar două camere foarte bine mobilate. Am dat dispoziţii servitorilor noştri să le pregătească pentru o şedere mai îndelungată decât se întâmplase să stăm în popasurile noastre de până acum. După aceea, am plecat împreună pe aşa-numita Uliţă mare, strada principală a celor de aici; unul din palatele[15] cele mai bune ale oraşului a fost pregătit pentru ambasador. În sala acestuia am luat masa la amiază, pe care a dat-o domnul în ziua intrării în oraş întregii solii, o masă de mai bine de o sută de tacâmuri.

A trebuit să aşteptăm mult. În sfârşit, au venit arnăuţii (trupele pedestre de aici) şi miliţia călare a moldovenilor şi s-au rânduit în curtea mare a palatului. Nu mult după aceea a apărut domnul călare în faţa palatului, unde a descălecat şi a fost primit de oastea sa cu un puternic ura! El este un bătrân prietenos şi venerabil, se numeşte Mihail Suţu[16] şi este grec de origine, ca toţi domnii. Apoi au început să sune clopotele şi au fost slobozite două tunuri – singurele tunuri din Iaşi, după cum mi s-a spus –, când a apărut ambasadorul şi suita sa. El călărea calul ce-i fusese dăruit de domn înainte de amiază, cu prilejul întâlnirii de bun sosit. Când a descălecat, au tras arnăuţii mai multe salve şi, la intrarea palatului, l-a primit domnul.

În sală, la început, s-au oferit mai întâi răcoritoare, iar după ora cinci ne-am aşezat la masa bine servită. Muzica moldovenească, compusă din ţigani, a cântat // tot timpul ospăţului. Noi cu toţii eram voioşi şi mulţumiţi, iar p. 92
muzica populară plină de voie bună ne-a dispus la şi mai mare veselie. După ce s-a terminat masa, domnul a plecat acasă. Toţi ceilalţi i-au urmat pilda şi fiecare dintre noi s-a dus la noua lui locuinţă.

Când veţi primi scrisoarea aceasta, zdravăn străpunsă, ca şi celelalte ⟨pe care le voi trimite⟩, cât timp vom fi pe pământ turcesc, să nu vă înspăimântaţi, gândind că pe acolo, de unde vă scriu eu, ar bântui ciuma. La graniţa rusească, la Dubăsari, fiecare scrisoare sosită din Turcia este străpunsă din precauţie şi apoi trecută prin aburi puternici de oţet, pentru a îndepărta o eventuală

---

[15] *Der besten Hotels,*. Aici se foloseşte cuvântul Hotel în sensul de casă mare boierească.

[16] Domneşte în Moldova din ianuarie 1793 până la 6 mai 1795.

nenorocire. După această operaţiune este trimisă la destinaţie... Închei scrisoarea de faţă şi, ca să ajungă cât mai repede în mâinile D-voastră, o predau consulului general rus, cu reşedinţa aici, dlui Severin, care o va trimite cu prima ocazie spre destinaţie...

Scrisoarea a VIII-a

p. 93 *Iaşi, 3 iulie 1793*

Mâine plecăm... Părăsim cu părere de rău o localitate în care, atâta timp cât am stat, am avut parte de multe mulţumiri din toate punctele de vedere şi amintirea lor nu se va şterge curând din mintea noastră. Timpul aici s-a scurs în petreceri plăcute.

Iaşi, capitala Moldovei, aşezat la 47°8'30" latitudine nordică şi 45°9'45" longitudine, pe malul stâng al râului Bahlui, este o localitate destul de considerabilă, într-o regiune fermecătoare, are un mitropolit, 40 de mănăstiri, vreo 1 800 de case şi cam vreo 14 000 de locuitori. Uliţele nu sunt prea largi. Aproape toate au dughene pe amândouă laturile. Cea mai mare parte sunt podite cu bârne înguste sau cu scânduri, aşa că pe vreme frumoasă se merge foarte plăcut, uşor. Dar cum oraşul este aşezat într-o adâncitură, aproape chiar într-o mlaştină, după cea mai mică ploaie uliţele devin grozav de noroioase. Dacă plouă tare, scândurile sunt ridicate de ape şi plutesc în toate părţile pe uliţe. //

p. 94 Religia dominantă în Moldova, ca şi în Ţara Românească şi în Bulgaria este cea ortodoxă, aşa se explică legătura trainică şi ascunsă ⟨nemărturisită⟩ a omului de rând faţă de coreligionarii săi, ruşii. În Iaşi sunt multe biserici, iar lângă ele clopotniţe înalte. Interiorul celor dintâi, ca şi slujba bisericească n-au nimic măreţ.

În Iaşi se găsesc mai multe case mari din piatră; toate au însă ceva caracteristic în arhitectura lor. Împărţirea lor lăuntrică se potriveşte climei calde şi la fiecare casă streaşina acoperişului depăşeşte peretele cu mai multe picioare şi apără camerele de pătrunderea razelor soarelui. Uliţa lungă a Podului roşu[17] trece o parte peste râul Bahlui care, după cum s-a amintit mai sus, străbate oraşul.

La câteva zile după sosirea noastră la Iaşi, ambasadorul a dat un bal în palatul său, în cinstea voievodului şi a celor mai de seamă locuitori ai oraşului. Au apărut la bal soţia încă tânără a voievodului şi fiica ei, o fată tânără şi frumoasă, în afară de aceasta însă la bal n-a apărut altă femeie nemăritată. După obiceiul oriental, frumoasele făpturi tinere sunt aici ţinute ascunse şi de aceea chiar la vizitele fără ceremonie se întâlnesc numai matroane pentru care ar fi putut să se aprindă cândva bunicul. Nevestele tinere sunt mai toate frumoase, au ochi mari negri şi faţa îmbujorată. Îmbrăcămintea lor care, ca şi

[17] *Lange rothe Brückstrasse.*

găteala capului, se deosebeşte de obişnuita modă franceză sau engleză, este voluptoasă, iar acelora care nu sunt obişnuiţi cu ea, li se pare chiar // necuviincioasă, are însă totuşi ceva foarte atrăgător. Talarul, care atârna până jos, capul ras, acoperit de o tichie de pânză roşie în formă de calotă dă o înfăţişare chinezească bărbaţilor care, din cauza calotelor roşii, ar putea fi luaţi drept cardinali. Stăpânul şi sluga greu pot fi deosebiţi după îmbrăcăminte; cel puţin aşa îmi pare mie, fiindcă nu sunt obişnuit cu portul acesta. Probabil şi unora din ţara aceasta li s-ar putea întâmpla la fel la Londra sau într-alt oraş bogat, fiindcă şi acolo servitorul se îmbracă şi umblă la fel de stilat şi de modern ca şi stăpânul său. p. 95

Balul ambasadorului a fost deschis, după obiceiul din patria noastră, cu o poloneză[18]. Dansul acesta, deoarece nu cere în sine prea multă artă, a fost dansat de doamnele de aici fără nici o greutate; dar abia le-am invitat la un dans englezesc[19], că am primit de la toate acelaşi răspuns: „nu ştiu", până când, în cele din urmă, hotărâte de soţii lor, au primit şi s-au lăsat învârtite de zor. Pentru aceste două dansuri a cântat orchestra ambasadei. Ambasadorul însă, pentru a-şi distra oaspeţii cu jocurile lor naţionale, a adus şi lăutari ţigani din localitate. Unul din aceste dansuri este uniform şi solemn. Ţinuta doamnelor în jocul acesta este frumoasă, mişcările graţioase şi potrivite cu îmbrăcămintea dansatoarelor; bărbaţii însă, asemenea unor călugări, cu barba lungă atârnând în jos, par greoi şi bădărani la vedere [...].

Celălalt dans naţional de aici este variat şi mai vioi, totuşi pare şi mai puţin potrivit cu îmbrăcămintea bărbaţilor amintită mai sus. Ne-a plăcut tuturor şi ne-am amestecat în rândurile lor după aceea şi am dansat împreună, cum ne-am priceput. Muzica însoţită de cântec, după cum mi s-a spus, în melodia populară a românilor, are ceva foarte atrăgător auzului şi a mulţumit mai mult urechea decât dansul ochii. p. 96

În ziua următoare ambasadorul împreună cu suita sa a fost ospătat de voievod. Când vorbesc de suita ambasadorului în astfel de împrejurări, înţeleg cel mult 40–50 de persoane cu gradul de ofiţer..., ceea ce dumneavoastră ghiciţi foarte bine, fără să vă mai atrag atenţia. Ambasadorul, consilierul de ambasadă, mareşalul ambasadei şi cei trei secretari de ambasadă au mers în trăsura de paradă, iar ceilalţi au fost aduşi în echipajele Curţii domneşti şi în trăsurile sau caleştile obişnuite pe aici ale boierilor de seamă din oraş.

Stilul arhitectural al palatului locuit de domnitor este acelaşi cu al caselor mari de locuit de aici şi se aseamănă perfect cu palatul în care este găzduit ambasadorul; numai că acesta fiind aşezat pe un deal mic, are o vedere mai bună, iar priveliştea asupra întregului oraş, asupra dealurilor şi văilor dimprejur este minunată. Prinţul Potemkin de Taurida, în // timpul şederii sale în Iaşi, când p. 97
avea comanda supremă a armatei ruseşti, în ultimul război contra turcilor, a locuit în palatul acesta şi aici a fost expus, după moartea sa, pe un catafalc de onoare.

---

[18] Dans constând dintr-o înaintare solemnă a perechilor, cu pas măsurat în tactul muzicii şi fără figuri.

[19] Este vorba de „country dance" din care francezii au făcut aşa-zisa „contredanse" şi care se juca într-un ritm extrem de vioi, cf. şi relaţia lui John Petty, pentru impresia produsă de dansul englezesc la Bucureşti, prin 1784.

La masa voievodului s-a arătat o atenţie deosebită oaspeţilor şi au fost oferite tot felul de mâncăruri şi vinuri cu cea mai mare dărnicie. Imediat după cafea, a început dansul şi, ca ultima dată, doamnele s-au lăsat greu când au fost poftite la dansurile englezeşti. Totuşi au cedat şi de data aceasta la stăruinţele soţilor lor şi abia după miezul nopţii s-a despărţit societatea cu veselie. De când suntem noi la Iaşi s-a dansat la ambasadă aproape în fiecare seară, a dispărut încetul cu încetul stânjeneala doamnelor în această privinţă.

La Iaşi nu există teatru... Mi-ar fi plăcut, dacă gândul de câştig, care a adus aici acum câteva zile pe călăreţul de circ Mahieux cu trupa sa, ar fi adus aici o trupă de teatru bună. Este însă o mare întrebare dacă aceasta ar fi făcut o socoteală tot aşa de bună în privinţa câştigului, cum pare să fie cazul cu Mahieux. Într-adevăr, cortegiul său este cu adevărat strălucitor. Cu toate că l-am mai văzut la Viena, totuşi într-o seară m-am dus cu mulţi din suita ambasadorului la amfiteatrul pe care şi l-a ridicat chiar la intrarea în oraş.
p. 98 Lojile şi celelalte locuri erau pline; erau atunci // acolo chiar ambasadorul şi domnul cu familia sa, iar în timpul reprezentaţiei s-au oferit răcoritoare din bufetul domnului [Mahieux a cerut şi a obţinut de la ambasador încuviinţarea de a călători în suita acestuia până la Constantinopol].

În timpul şederii la Iaşi, serile s-au scurs plăcut cu asemenea distracţii; totuşi, plimbările din timpul zilei în tovărăşia vreunui prieten în împrejurimile ademenitoare ale oraşului, când nu trebuia să-i citesc ambasadorului ştirile sau să-i fac alte servicii mărunte, mi-au prilejuit mulţumiri cu mult mai mari. Astfel, într-o dimineaţă frumoasă am trecut pe uliţa lungă a Podului roşu de peste Bahlui, spre mănăstirile Cetăţuia şi Galata. Prima din ele, situată nu prea departe de cealaltă şi pe vârful unui deal mai înalt ca Galata, a servit ca spital pentru ruşi, în ultimul război. Am vizitat bisericile vechi din amândouă mănăstirile şi am avut de sus o vedere frumoasă asupra ţinutului încântător, în mijlocul căruia este aşezat Iaşul. De acolo ne-am înapoiat în oraş pe un alt drum ocolit şi am trecut prin faţa unor sălaşe murdare de ţigani. Ei locuiesc
p. 99 acolo cu familiile lor în corturi, făuresc // căldări de aramă sau repară unele vechi şi, în felul acesta, îşi câştigă traiul izolându-se de restul populaţiei, care-i dispreţuieşte.

Altădată am mers dis-de-dimineaţă prin faţa locuinţei domnitorului în afară de oraş, la început peste o câmpie, apoi printre dealuri cu vii spre „Ceardac". Acesta este un conac plăcut, aşezat la 4 verste de Iaşi, într-o mare pădure de cireşi, pe care şi l-a însuşit feldmareşalul, prinţul Potemkin, în timpul şederii sale în Moldova, dar unde a locuit rar. Pomii sunt acum plecaţi sub greutatea fructelor coapte şi niciodată n-am mâncat cireşe mai multe, mai mari şi mai gustoase ca la Ceardac. Am rugat să ni se deschidă frumoasa casă. Din ea se văd jur împrejur dealurile acoperite cu păduri de pomi roditori şi cu butuci de vie.

Darurile considerabile, pe care le-a făcut ambasadorul înaintea plecării sale din Iaşi domnitorului şi familiei sale, au fost răsplătite cu darurile foarte preţioase, pe care le-a făcut voievodul ambasadorului, consilierului de ambasadă, mareşalului de ambasadă, celor trei secretari de ambasadă şi mai multor persoane militare din suita ambasadorului.

Cu toate că la Congresul de la Iaşi din anul 1791 s-a stipulat din partea Rusiei, cu consimţământul Porţii, ca pentru a cruţa ţara care a suferit aşa de mult din cauza războiului, domnul să nu ridice timp de doi ani nici un fel de dări de la locuitorii acestei provincii, totuşi se poate presupune // că, întrucât p. 100
acest termen expiră în ianuarie 1794, voievodul va căuta să se despăgubească de valoarea lucrurilor dăruite ambasadei ruseşti, precum şi de tainul dat pentru întreţinerea acesteia, aruncând ⟨suma⟩ asupra poporului.

Atât despre Iaşi şi şederea noastră aici. Dacă, după cum se spune, vom zăbovi câteva zile la graniţa Moldovei, atunci veţi primi de la mine descrierea ceremoniei de la plecarea noastră din Iaşi, precum şi Jurnalul de aici până acolo.

Scrisoarea a IX-a

Focşani, 17 iunie 1793

Joi, la 14 ale lunii acesteia, a sosit aici ambasada şi mâine, după trei zile de odihnă plăcută petrecută aici, va părăsi această localitate de graniţă dintre Moldova şi Ţara Românească. Micul râu Milcov care curge prin mijlocul oraşului face graniţa dintre cele două provincii... //

[Este amintit congresul de la Focşani din 1772] p. 101

La Focşani, ruinele bisericilor şi ale mănăstirilor, din care se poate deduce frumuseţea de odinioară, şi o mulţime de alte clădiri distruse arată urmele ultimului război al austriecilor împotriva turcilor şi sunt dovezi // p. 102
vădite ale îndârjirii celor două naţiuni. Turcii s-au ascuns în clădirile acelea, pe acoperişuri au aşezat bateriile lor şi au tras de sus cu tunurile şi cu puştile asupra austriecilor. În felul acesta ei s-au apărat mult timp şi cu încăpăţânare, iar asediatorii nu au putut să-i silească să se predea decât trăgând asupra acestor adăposturi, cei fortificaţi acolo fiind îngropaţi de vii sub dărâmăturile bateriilor lor...

[Autorul reia firul povestirii din scrisoarea precedentă]

Luni, la 4 iulie, ambasada, după zece zile petrecute cu mulţumire acolo, a părăsit Iaşul încântător. Uliţele pe care a trecut convoiul, şi de data aceasta, au fost înţesate de spectatori curioşi; mai ales la ferestre, printre femei, am văzut multe frumuseţi tinere necunoscute nouă, pe care, în timpul cât am stat noi la Iaşi, le-a ţinut ascunse de noi fie gelozia bărbaţilor, fie, după obiceiul vremii, prevederea părinţilor.

În ziua aceasta, voievodul a făcut ambasadorului dis-de-dimineaţă o vizită de rămas bun şi apoi a plecat afară din oraş, la mănăstirea Galata, amintită în ultima mea scrisoare, ca să primească acolo pe ambasador şi suita acestuia şi să le dea o gustare de dimineaţă. În acest scop au fost ridicate corturi pe dealul de sub zidurile mănăstirii. Îndată după domn, a sosit aici şi ambasadorul în trăsura sa de paradă, cu tot ceremonialul. Mulţimea felurilor de mâncare şi a vinurilor care s-au servit la masă au făcut ca aceasta să semene a masă de

prânz care a plăcut foarte mult, însoţită de priveliştea încântătoare ce se vedea din corturi. După masă, s-au servit răcoritoare şi apoi ambasadorul şi-a luat un rămas bun cordial de la venerabilul Suţu.

Nu tot atât de cordială a fost despărţirea dintre voievod şi capugi-başiul nostru. În faţa acestuia, voievodul, împreună cu fii săi părea, şi aici ca şi peste
p. 103 tot unde se întâlneau, // că se târăşte. Sultanul care a vândut voievozilor, vasalii săi, domnia asupra Moldovei sau Ţării Româneşti, ambele tributare sub protecţia Porţii, pe un preţ mare, atunci când aceştia s-au îmbogăţit prea tare şi el, marele stăpân, râvneşte la bogăţiile lor, le trimite câteodată un asemenea capugi-başi cu şnurul de mătase. De aici frica firească de aceşti domni.

Priveliştea de sub corturile de lângă Galata ne-a vrăjit atât de mult pe mine şi pe cei trei tovarăşi de drum ai mei încât am zăbovit aici mai mult decât ceilalţi. Dintr-un sentiment de recunoştinţă faţă de bunul domn, la reşedinţa căruia am petrecut zile atât de vesele, am cerut să fim prezentaţi în audienţă de plecare venerabilului bătrân, de către secretarul său, dl Kodrikas[20], şi i-am mulţumit din toată inima pentru deosebita lui atenţie.

Am uitat să-ţi spun ultima oară că Mihail Suţu a fost şi mai înainte voievod în Moldova[21], apoi a fost numit domn în Ţara Românească şi acum, pe semne la cererea secretă a Rusiei, de câteva luni încoace, a fost învestit iarăşi în postul de domn al Moldovei. În taină el este devotat Rusiei, despre aceasta a dat de mai multe ori dovadă în timpul şederii noastre la Iaşi, când, pe ascuns, de mai multe ori, ne-a informat ce se petrece în prezent în Polonia, ceea ce interesează Curtea rusească.

În dimineaţa aceea, am călătorit printr-o regiune tot mereu plăcută, am mers pe căldură mare numai 6 verste până la lagărul nostru, aşezat într-o
p. 104 pădure frumoasă. // Spre seară, când a început să se mai răcorească, am plecat să mă plimb cu un prieten. Deodată a răsărit în faţa noastră o fată de ţigan tuciurie de vreo doisprezece ani, goală, aşa cum a ieşit din mâinile naturii. Conversaţia ei era plină de naivitate. Ne-a arătat pe părinţii ei care locuiau cu alte familii aici, în corturi, sub copaci. În faţa corturilor, pe iarbă, se jucau mai mulţi copii mici şi alţii destul de mari toţi goi.

În dimineaţa următoare ne-am urmat călătoria printr-o frumoasă pădure de stejar, care se întindea mai departe de-a lungul dealului, peste care ducea mai înainte drumul nostru anevoios. De pe înălţimi, te desfătează o privelişte minunată, încununată în depărtare de munţi acoperiţi cu păduri. La mare depărtare se vede oraşul Iaşi, aşezat la vale. Nu mult după aceea, am făcut un drum de patru ore şi am ajuns apoi la lagărul nostru nu departe de staţia de poştă Scânteia[22].

Miercuri dimineaţa am părăsit acest lagăr pe o ceaţă deasă. Era frig şi ceaţa deasă ascundea priveliştea de o parte şi de alta a drumului. După patru

---

[20] *Godrik.* Panaghiotis Kodrikas, secretarul lui Mihail Suţu, din 1791. Cf. relatarea sa din volumul de faţă.

[21] Inexact. El a domnit în Ţara Românească (1783–1786, 1791–1793), în Moldova (1792–1795) şi ulterior în Ţara Românească (1801–1802).

[22] *Skinteiy,* sat şi comună, jud. Iaşi.

ore (de fapt sunt numai 18 verste), am ajuns la lagărul nostru de la staţia de poştă Unteşti[23]. Lângă ea se află o pădure frumoasă şi deasă.

Micul râu murdar Bârlădel[24] curge pe lângă lagărul nostru, peste el trece un pod de lemn spre pădure care, în seara aceea minunată, ne îmbia la plimbare. În tovărăşia unui prieten, am dat urmare acestei îmbieri. Am trecut peste pod şi apoi, pe o cărare cam mlăştinoasă // care şerpuia printre stejari înalţi şi p. 105
ducea apoi printre ierburi înalte şi dese şi printre trestii încă şi mai înalte, peste lunci, până în pădurea cea deasă. Aici, în jurul nostru, cântau sute de păsări. Cufundaţi în diferite povestiri, am mers tot mai mult şi, deodată, ne-am oprit în faţa unei colibe. În faţa ei şedea un bătrân, cu o barbă mare albă ca zăpada şi se încălzea la razele soarelui ce asfinţea. Ascuns în pădurea deasă, despărţit de restul lumii, pustnicul îşi îngrijea stupii care – vreo jumătate de duzină – se aflau lângă colibă, sub nişte pomi deşi. Ne-am adresat pe moldoveneşte, aşa cum ne-am priceput, prietenosului moşneag. El a înţeles ce doream şi ne-a scos dintr-un stup câţiva faguri de miere, rămasă încă în celulele ei şi care era foarte aromată şi gustoasă. Cu câţiva gologani şi cu un pumn de tutun el s-a socotit răsplătit din belşug. În timpul acesta apusese soarele. Am rugat pe pustnic să ne arate împrejurimile Unceştilor şi gândeam să ajungem aici pe un drum mai scurt şi mai drept. Numai că pădurea era tot mai mult de netrecut şi, înainte de a ne da seama, ne-am şi rătăcit. Spre norocul nostru, a apărut pe cer luna strălucitoare care ne-a luminat calea. După multe orbecăeli încoace şi încolo am ajuns, în sfârşit, la Bârlădel, peste care ne-a slujit drept pod un copac puternic, răsturnat. Vă puteţi închipui ce bucuroşi am fost când am văzut un foc în depărtare. Ne-am îndreptat într-acolo şi nu mult după aceea, am intrat în lagărul ambasadorului nostru. Atunci, şedeau şi fumau turcii împrăştiaţi în grupuri. I-am salutat cu o prietenească *Akşaimas kairolas* (bună seara) şi ni s-a răspuns tot atât de prietenos şi apoi ne-am grăbit spre lagărul nostru, unde //, obosit de lunga plimbare, m-am culcat în iatacul meu p. 106
din căruţă.

În dimineaţa următoare, când am plecat mai departe, era din nou aşternută ceaţa groasă în jurul nostru. Drumul ducea în cea mai mare parte printre lanuri de porumb, nu departe de micul râu Bârlădel. După cinci ore de drum, am ajuns destul de devreme, în târgul Vaslui. Am fost încartiruiţi în casele ţărăneşti de acolo. Localitatea neînsemnată, aşezată pe râul Vaslui, constă în ceva uliţe, puţine la număr, şi case mici moldoveneşti obişnuite, dintre care cea mai bună era locuinţa ambasadorului.

Acolo am poposit o zi, iar sâmbătă de dimineaţă am părăsit Vasluiul. După târg, numaidecât drumul trece peste râul Vaslui, care aici se uneşte cu Bârlădelul şi poartă apoi numele de Bârlad. Râul acesta rămâne acum la dreapta şi de cealaltă parte a lui se vede o pădure deasă. La stânga erau în cea mai mare parte dealuri golaşe. Cu toate că am găsit în marşul din ziua aceasta drumul rău şi desfundat totuşi, înainte de amiază de vreme, lăsasem în urma noastră drumul de patru ore până la lagărul nostru din staţia de poştă Docolina[25].

---

[23] *Untseschti,* sat, comuna Zăpodeni, jud. Vaslui.

[24] *Byrrlatcells.*

[25] Sat dispărut în fostul jud. Fălciu.

Împrejurimile de aici nici pe departe nu le-am găsit atât de plăcute ca în popasurile noastre de până acum.

În dimineaţa următoare, am călătorit iarăşi pe ceaţă, prin locuri şese (lucru rar în Moldova), în care se putea vedea iarba frumoasă şi puţin tufiş. Drumul trece peste albia puţin adâncă a râului Bârlad şi apoi urmează mai departe peste lanuri lungi de porumb. După cinci ore, am ajuns în orăşelul
p. 107 Bârlad, unde cu tovarăşii mei de călătorie, după // cercetări îndelungate, am aflat cvartirul ce ne fusese hotărât, la o bătrânică prietenoasă.

Orăşelul Bârlad este aşezat pe malul drept al râului cu acelaşi nume. Casele sunt împrăştiate, dar totuşi afli aici câteva uliţe bune, cu prăvălii de o parte şi de alta. În timpul ultimului război, când în Bârlad stăteau mai mulţi generali ruşi, s-au stabilit aici diferiţi negustori cu mărfuri bogate şi scumpe. Oraşul este vechi şi exista încă de pe timpul romanilor (!). Se mai păstrează încă aici o veche biserică ortodoxă care are o vechime de peste 900 de ani (!).

Am poposit două zile la Bârlad şi am părăsit localitatea miercuri foarte de dimineaţă, ca să putem face un marş dublu de opt ore. Îndată după oraş, începe o stepă plictisitoare, netedă şi nesfârşită, prin care am călătorit pe un drum rău, învăluiţi într-un nor de praf. Din când în când se trece prin tufişuri scunde şi apoi iarăşi peste câmpii acoperite cu lanuri de porumb. Pe dreapta, în depărtare, se văd în ceaţă albăstruie munţi înalţi, care aparţin Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Pe la amiază , am ajuns la lagărul nostru de lângă Tecuci. Un oraş ce a existat odinioară aici a purtat acest nume; acum nu se mai vede din el aproape nici o urmă, după ce a fost ars de turci şi de ruşi, în ultimul război sângeros.

Împrejurimile ce aici n-au nimic deosebit şi nici nu curge pe aici vreun râu frumos, cu toate acestea dragostea pentru locuinţele de până acum a adus
p. 108 înapoi pe mulţi dintre locuitorii de odinioară // ai oraşului mistuit de foc. Un şir lung de case noi se şi gătise de clădit şi se lucra acum de zor la construirea mai multor clădiri noi.

Lagărul de la Tecuci l-am părăsit în dimineaţa următoare. La început, am mers iarăşi peste câmpie şi apoi drumul a coborât un deal prăpăstios. Din vârful acestuia am avut o privelişte plăcută asupra văii adânci. Am trecut printr-un sat mic şi apoi, de-a lungul lanurilor de porumb şi orz. Cel din urmă este aproape copt, o parte este secerat şi legat în snopi. După aceea, drumul urmează mai departe pe un pământ nisipos şi pietros. Nu mult după aceea, am trecut pe un pod de bărci peste râul destul de larg al Siretului (care, ca şi Prutul şi Bârladul, izvorăşte la poalele Munţilor Carpaţi şi se varsă, ca şi primul, în Dunăre) şi după aceea, am trecut prin albia puţin adâncă a Putnei. Drumul devine acum iarăşi mai rău şi trece printr-o mulţime de lanuri de porumb. În depărtare, vezi multe sate mici împrăştiate. La dreapta se îngrămădesc munţi înalţi şi apoi, în sfârşit, în depărtare apar turnurile din Focşani. După un drum de patru ore şi jumătate am ajuns acolo, pe la amiază, ca să mergem la cvartirul care ni se hotărâse în partea muntenească a Focşanilor, adică dincolo de Milcov.

Ambasadorul, însoţit de escorta ambasadei şi de mihmandar, a făcut drumul de la Tecuci la Focşani călare. Oastea moldovenească şi cea mun-

tenească, precum şi arnăuţii călări, erau înşiraţi de o parte şi de alta a uliţei. Pe această uliţă a venit ambasadorul călare, însoţit de persoanele pomenite, până la locuinţa sa care nu era departe de a mea şi a tovarăşilor mei de drum.

Voievodul Ţării Româneşti[26] a trimis pe hatmanul său, aşa-numitul ospătar[27] al oştirii muntene, până aici la hotar, pentru a ura bun sosit ambasadorului. Spătarul a pregătit pentru acesta şi suita lui într-un cort o masă foarte bună. După aceea a împărţit, în numele stăpânului său, la mai mulţi dintre ai noştri, sticluţe cu ulei de trandafir. Dar fiindcă // aceasta a parfumat puternic, într-un p. 109
timp foarte scurt, întreg conţinutul cufărului de călătorie, îl socotesc veritabil.

În timpul celor trei zile de popas petrecute în Focşani, am cunoscut localitatea şi împrejurimile. În afară de uliţa principală cea lungă, oraşul are puţine uliţe, în vreme ce clădirile celelalte ce aparţin oraşului sunt ridicate în tot locul. Aici te loveşti peste tot, după cum am amintit şi mai sus, de biserici şi mănăstiri distruse.

Ni s-au povestit multe despre mănăstirea Odobeşti[28], aşezată într-o regiune frumoasă, la 12 verste de oraş. Am vizitat-o ieri în tovărăşia câtorva prieteni. Unul dintre aceştia, care şi-a cumpărat la Iaşi un cal de călărie, dis-de-dimineaţă a înhămat gloaba la chibitca noastră uşoară, căreia i-au scos coviltirul ca să putem şedea mai liber şi mai comod. Proprietarul făcea pe vizitiul, doi dintre noi ne-am aşezat înăuntru şi astfel am trecut pe uliţa lungă din Focşani şi am
ieşit la stânga din oraş. Trăsurica noastră, care nu // se legăna pe arcuri, p. 110
zdruncina straşnic; eram totuşi veseli şi ne-am bucurat de ziua frumoasă, măcar că era foarte călduroasă. Drumul nostru ducea printr-un şes întins, prin mai multe câmpuri cu porumb şi vii, pe lângă diferite locuinţe ţărăneşti frumoase şi am ajuns, în sfârşit, în marele sat Odobeşti, lângă care, pe o ridicătură înaltă, se afla mănăstirea cu acelaşi nume.

La stânga satului se înalţa un lanţ de dealuri acoperite cu păduri, care oferea priveliştea unor valuri, artistic rânduite. Între dealurile acestea şi înălţimea pe care se află ridicată mănăstirea, se află o vale imensă, adâncă, înconjurată de dealuri înalte şi plină cu prundiş. În albia aceasta cu pietriş curge aproape de sat râuleţul Mera [29] şi ceva mai departe Milcovul îngust. Am intrat în satul Odobeşti într-o casă ţărănească şi numai cu multă greutate şi, după ce am plătit bine înainte, am putut căpăta lapte şi ouă. După masă, am urcat dealul până la mănăstire. Biserica „mănăstirii", care are o arhitectură foarte frumoasă, a fost în parte arsă de turci în ultimul război[30], totuşi partea dinăuntru s-a păstrat bine. Trei călugări se află aici pentru slujba religioasă. Vederea încântătoare de acolo asupra satului aşezat jos, precum şi asupra frumoasei văi largi este întocmai ca un peisaj italian. Soarele dogoarea prea tare pentru a putea zăbovi aici mai mult. Ne-am grăbit spre casa noastră ţărănească şi am pus să ni se pregătească ceva de prânz.

---

26 Alexandru Moruzi.

27 Ianache Văcărescu, mare spătar (15 martie 1793–16 februarie 1794).

28 Schitul numit „Mănăstirea" din apropierea oraşului Odobeşti, jud. Vrancea.

29 *More.*

30 Războiul austro-ruso-turc din 1787–1791.

Mai mulţi din membrii suitei ambasadorului, care au venit şi ei aici, ne-au vizitat. Propunerea lor, ca, împreună cu ei, să mergem 7 verste mai
p. 111 departe la mănăstirea Mera[31] // , a cărei aşezare este cu mult mai romantică decât a Odobeştilor, a fost primită. După-amiază ne-am dus acolo.

Un drum rău şi pietros duce peste valea aceea cu pietriş, despre care am pomenit mai sus, pe lângă râuleţul Mera[32]. La dreapta se ridică munţi înalţi şi prăpăstioşi şi la stânga de asemenea un lanţ de munţi, pe care sunt ici şi colo grupuri de copaci. Drumul, care duce după aceea printr-o pădure mare de nuci şi prin faţa unor case ţărăneşti, într-o poziţie romantică, devine acum mai interesant; totuşi bucuria nu durează mult, deoarece trebuie să mergi iarăşi prin valea pietroasă peste albia râului „Mera" şi apoi, pe un drum îngust şi cu adevărat primejdios. Nu departe de Mera, am coborât din trăsură la poalele dealului înalt, pe care este aşezată mănăstirea şi, lăsând să se dea de mâncare cailor noştri obosiţi, ne-am urcat apoi pe jos la mănăstire. Aceasta este mai mare decât cea de la Odobeşti; şi în război a suferit mai puţin de la turci decât acesta din urmă. Din mănăstire priveşti într-o vale nespus de adâncă. Ţinutul dimprejur este sălbatic, pitoresc şi, într-adevăr, elveţian. Mănăstirea îmbuibă patru călugări, pe care i-am rugat să ne deschidă biserica lor străveche. Cu câţiva piaştri pe care li i-am pus în mână, ne-am arătat concret mulţumirea pentru oboseală, iar bunii părinţi, odată cu binecuvântarea lor, ne-au cinstit cu un vin amărui[33], dar plăcut la gust, obişnuit aici în ţară.

După aceea ne-am grăbit la chibitca noastră şi, fiindcă nu exista un drum mai scurt şi mai bun, a trebuit să ne întoarcem la Odobeşti pe acelaşi drum. În timpul cât s-a odihnit calul, eu am urcat a doua oară muntele pe jos până
p. 112 la // biserica aşezată pe înălţime şi am mai privit o dată, în strălucirea asfinţitului, frumoasa regiune.

Era întuneric şi chiar târziu, când, mulţumiţi de ziua petrecută aşa plăcut, am ajuns la Focşani.

Astăzi e o căldură de nesuferit. Aproape toată ziua nu m-am mişcat deloc din trăsura din care scriu. Mă cam tem că zăduful de ieri şi de astăzi este cauza unei mici fierbinţeli pe care o simt; poate că şi oboseala din trup şi lipsa de poftă de mâncare se datoresc zguduirii vehiculului incomod de ieri, în care am fost tot timpul expuşi razelor arzătoare ale soarelui.

Chiar acum văd cum trec prin faţa mea vizitii români cu caii lor, care se află aici pentru plecarea noastră de mâine dimineaţă. Hamurile lor se compun din curmei de tei împletit şi probabil iarăşi va rezulta o înhămare jalnică.

Mâine dimineaţa ne depărtăm de Moldova care, ca şi Ţara Românească, făcea parte din vechea Dacie. Moldova are ⟨o întindere⟩ de 1 300 mile pătrate, are cam 250 000 de locuitori, 192 oameni pe mila pătrată şi din anul 1592[33 bis]
p. 113 este // tributară Porţii. Pe vremea principelui Dimitrie Cantemir, tributul anual al voievodului pentru sultan era cam de 65 000 de taleri. Moldova este o ţară frumoasă care, deşi a fost de mai multe ori în veacurile trecute, ca şi în

---

[31] *Lagnera* (adică: la Mera, transcrierea numelui fiind influenţată de pronunţia din partea locului: Mera–Miera–Niera), în jud. Vrancea.

[32] *La Mora* (?)

[33] Este vorba, desigur, de pelin.

[33 bis] Dată greşită! Corect 1456.

vremurile de astăzi, teatru de război şi mărul discordiei între vecinii săi, totuşi s-a refăcut repede din suferinţele sale şi pământul roditor şi îmbelşugat este îndeobşte bine cultivat. De câte ori n-a trebuit ca bubuitul tunurilor să gonească din cuibul lor berzele paşnice, care şi-au făcut aici, în număr mare, cuiburile pe coşurile caselor ţărăneşti şi să-i alunge şi pe ei din locuinţele lor liniştite.

Limba moldovenească care se trage din limba romană ⟨latină⟩ şi este un dialect stricat al acesteia se aseamănă prin multe cuvinte cu limba italiană. Vă dau aici o listă de câteva cuvinte pe care le-am adunat în timpul trecerii mele:

[Urmează lista, destul de lungă, cu indicaţia aproximativă a pronunţiei].

Scrisoarea a X-a

Bucureşti, 29 iulie 1793 p. 115

La 18 din luna acesta, ambasada a părăsit Focşanii şi ieri şi-a făcut intrarea solemnă în Bucureşti, reşedinţa voievodului Ţării Româneşti, aflată la 308 verste de Iaşi.

Neobişnuiţi cu înhămarea la trăsuri, vizitii munteni au întârziat plecarea noastră din Focşani până la ora nouă înainte de amiază. Mereu era ceva de reparat la hamuri (echipament). Aceasta ne cam plictisea, dar ne-am mângâiat cu gândul că, după ce aceşti vizitii ne vor fi dus până la Dunăre, până la hotarul Ţării Româneşti, poate mai departe vom căpăta vizitii mai pricepuţi cu felul nostru de a înhăma caii.

Nu mult după ce am părăsit Focşanii, drumul ne-a dus peste câmpia cea mare, unde trupele // ruseşti de sub comanda generalului Suvorov, unite cu p. 116
trupele austriece, comandate de prinţul ⟨Saxa-⟩ Coburg, au câştigat la 30 septembrie 1789 o victorie aşa strălucită asupra turcilor în ultimul război[34]. Lupta a durat douăsprezece ceasuri. Armatele aliate de-abia numărau 25 000 de oameni şi au înfruntat o armată, care ea însăşi se socotea la 115 000 de oameni. Marele vizir[35], în raportul său către sultan, a arătat o pierdere de 20 000 de oameni. A pierdut 100 de steaguri, 80 de tunuri, toată muniţia şi provizia. Pe munţii care se întind la dreapta drumului, se văd ca tristă pomenire a acelui război sângeros mai multe mănăstiri distruse.

După ce am trecut printr-un sat bine construit şi am lăsat în urma noastră un drum de patru ceasuri, am ajuns în satul Slobozia ⟨Bradului⟩[36].

Starea sănătăţii mele devine tot mai serioasă, iar pofta de mâncare a dispărut cu totul. Pentru a nu fi aruncat, după cum a fost cazul cu mai mulţi din lunga coloană a suitei ambasadorului, în lagărul bolnavilor, am prevenit agravarea bolii luând ipecacuanha[37] şi câteva purgative uşoare. În câteva zile

[34] Este vorba de bătălia de la Martineşti (sat, comuna Tătăranu, jud. Vrancea).

[35] Hassan paşa, mare vizir otoman (28 mai–3 decembrie 1789).

[36] *Slobodsea*, sat şi comună, jud. Vrancea.

[37] Vomitiv, preparat din diferite rubiacee din America de Sud.

m-am refăcut de tot, iar acum, după sfatul medicului, de câteva ori pe săptămână îmi spăl tot corpul dimineaţa, de obicei în zilele de popas, cu un burete muiat bine în oţet, iar de multe ori pe zi miros aşa numitul *vinaigre des quatre voleurs*. La fel trebuie să facă şi servitorul meu şi, în felul acesta, ne apărăm sănătatea şi înfruntăm aerul fierbinte neplăcut care, împreună cu multele fructe
p. 117 pe care mulţi din suită le-au consumat în cantităţi foarte mari // , au fost, pe semne, cauza febrei păcătoase care domneşte pe aici şi de care au şi murit câţiva.

Din Slobozia, am făcut în ziua următoare un marş scurt de două ore şi jumătate până în oraşul Râmnic. Pe drum a trebuit să simţim nepriceperea vizitiului nostru de atunci care a cotit în scurt şi, fără socoteală, trăsura în plină goană, pe un drum accidentat, aşa că roata s-a sfărâmat şi trăsura s-a răsturnat. Nimeni dintre noi n-a suferit vreo vătămare. Am luat cu toţii loc în trăsurile cunoscuţilor noştri şi în felul acesta am ajuns la Râmnic, unde ni s-a dat un cvartir foarte bun. Oraşul a suferit atât în ultimul, cât şi în penultimul război ruso-turc foarte mult de la turci, după cum o dovedesc în chip vădit ruinele zidurilor caselor de odinioară ce se află împrăştiate peste tot locul, totuşi s-a păstrat foarte bine mănăstirea, situată nu departe de locuinţa noastră, cu zugrăveala stridentă din biserica ei care îţi lua ochii. Chiar pe lângă Râmnic curge râul cu acelaşi nume, care a dat numele oraşului situat pe ţărmul stâng, ca şi porecla de Râmnikskoi viteazului general Suvorov, care în regiunea acesta a câştigat o biruinţă strălucită asupra turcilor. În anotimpul acesta râul este puţin adânc şi se varsă mai departe în Siret. De cealaltă parte a râului Râmnic se ridică un lanţ de munţi pleşuvi.

În ziua următoare, drumul nostru a trecut iarăşi la început peste un şes monoton. După aceea, regiunea devine mai plăcută, când se ajunge la locul
p. 118 unde râul Buzău (pe hartă Buzow) taie // drumul în diferite cotituri. Am fost siliţi să trecem peste trei braţe destul de adânci ale acestuia şi după aceea, în scurt timp, am ajuns în târgul Buzău, aşezat la o depărtare de patru ore de Râmnic. Aici ambasadorului i s-a dat locuinţă într-o mănăstire[38], unde a fost primit în sunete de clopot.

Se pare că voievodul Ţării Româneşti îşi pusese în gând să-l întreacă pe voievodul Moldovei în privinţa primirii ambasadorului Rusiei în ţara sa şi că voia să-l depăşească pe vecinul său cu atenţiile. Peste tot în Ţara Românească, unde ajungea ambasadorul dimineaţa cu suita sa, era pregătită, din porunca spătarului, o gustare de dimineaţă foarte bună.

Şi la Buzău am văzut biserici distruse, ca şi alte clădiri. Când am trecut pe acolo, se lucra la repararea unei mănăstiri. Lângă mănăstirea aceasta este un turn înalt, în care ne-am urcat în ziua noastră de popas, ca să avem o vedere liberă asupra regiunii frumoase dimprejur.

Cele patru ore de drum de la Buzău până la lagărul nostru de la Mărgineanu[39], ca şi cele patru ore de acolo până la târgul Urziceni[40] sau Unturuşeni, a trebuit să le facem peste o câmpie întinsă şi monotonă. În

---

[38] Este probabil vorba de episcopia din Buzău şi nu de o mănăstire.

[39] *Marschiniani*, sat, comuna Mihăileşti, jud. Buzău.

[40] *Ursitzeni*, oraş, jud. Ialomiţa.

· localitatea din urmă am poposit o zi. Locuința ambasadorului se află de partea cealaltă a unui lac înconjurat pe margine de tufăriș mărunt. Un pod de lemn ducea peste lac spre locuință. // Șesul neplăcut nu s-a terminat nici în călătoria p. 119
de a doua zi. În satul Podul Moldovei[41], am trecut râul, nu prea lat, Ialomița, pe un pod de bărci. De acum încolo priveliștea asupra lanurilor de porumb și a tufărișului scund era puțin mai variată. După patru ore de drum ne-am oprit în satul Magiești[42], unde i s-a dat ambasadorului un cvartir foarte bun, tot într-o mănăstire. Tovarășii mei de drum și cu mine am locuit aici într-o casă țărănească drăguță, cu o așezare plăcută, pe malul unui lac care se întindea șerpuitor și destul de larg printre dealuri.

Pentru a doua zi ne-a rămas de făcut un marș scurt pe un drum aproape în întregime uniform, de două ore, spre podul Pasărea[43].

Muntenii, după cât am putut vedea eu din partea străbătută până acum a Țării Românești, judecând după locuințele lor proaste, par a fi un popor mai sărac decât vecinii lor, moldovenii. Pe semne că aceasta provine din faptul că, drumul nostru, în cea mai mare parte, ne-a dus peste stepă care, din lipsă de apă bună de băut, este mai puțin populată. Locuitorii înstăriți din provincia aceasta stau la munte. De când am plecat din Focșani, în afară de Slobozia, am fost nevoiți să folosim o apă rea. Nici vinul care ni se da la masă nu era prea bun. dar, mulțumită fructelor minunate care devin tot mai multe, uităm însă acest mic neajuns. Căci deseori culegem pepeni și harbuzi care, alături de dovleci, cresc sălbatic pe câmp, de o parte și de alta a drumului nostru și potolesc setea, dacă apa de băut nu este bună. //

Alaltăieri am avut o zi de odihnă la Pasărea care se află numai la două p. 120
ore departe de București. Ieri, înainte de amiază (la 28 a lunii curente), întreaga suită a ambasadei a trebuit să îmbrace uniforma pentru intrarea solemnă în București.

Mai mulți dintre ai noștri, ca și cei trei tovarăși ai mei de drum și cu mine am plecat înainte, ca să așteptăm pe ambasador la corturile ce pusese voievodul să fie ridicate la câteva verste înainte de oraș, pentru primirea și urarea de bun sosit. Drumul bun ducea printre lanuri de porumb, prin fața mai multor case țărănești și mănăstiri, dar corturile tot nu se vedeau încă. Am întâlnit arnăuți călare, ca la o mie de oameni, precum și altă oaste munteană care, în frunte cu spătarul, venea în întâmpinarea ambasadorului. Puțin după aceea, a venit și domnul într-o trăsură frumoasă. Garda lui, îmbrăcată în alb, și pe cap cu căciuli de urs înalte, înconjura trăsura și, după obiceiul turcesc, erau purtați în urma ⟨domnului⟩ caii duși de căpăstru, bogat împodobiți. Convoiul întreg a trecut prin fața noastră și acum noi ne aflăm aproape de frumosul conac al domnitorului, ce se află chiar lângă București. De-abia acum, când am văzut convoiul, luând cu totul alt drum, mult mai la stânga decât acela pe care am venit noi, am înțeles că ne rătăcisem. Ca totuși să fim de față la întâlnirea ambasadorului cu voievodul, am hotărât să ne întoarcem și a trebuit să facem aproape 4 verste până la

---

[41] Probabil satul Moldoveni, comuna Dridu, jud. Ialomița.

[42] *Adgesti*, sat, comuna Simești, jud. Ialomița.

[43] *Passari*, sat, comuna Brănești, jud. Ilfov.

pomenitele corturi de primire. Acestea au fost înconjurate de o mulţime mare de popor. Puţin după aceea a sosit aici ambasadorul călare cu tot alaiul, însoţit de
p. 121 ai săi, ca şi // de mehmendar şi de suita acestuia călare. În faţa cortului de onoare a fost primit de voievod.

Principele Moruzi[44], ca şi voievodul Suţu se trag dintr-una din cele mai nobile familii greceşti ale Fanarului din Constantinopol. Fiindcă, în calitate de dragoman al Porţii, la congresul de la Iaşi, făcuse servicii atât de importante sultanului, a fost numit, drept răsplată, voievod în Ţara Românească. Este un bărbat care nu e încă bătrân, dar este mândru, rafinat şi dibaci. Este un partizan zelos al Porţii şi, prin urmare, nu este un prieten prea înfocat al imperiului rusesc. Fratele lui[45] este acum primul dragoman al Porţii la Constantinopol.

Primirea de aici s-a deosebit ca cerul de pământ de aceea a venerabilului bătrân Suţu. Acolo a strălucit, pe lângă politeţe, încrederea şi bunătatea; aici se vede că prin politeţe străbate o prietenie prefăcută. Acolo părea că un prieten a ieşit în întâmpinarea de bun sosit înaintea altui prieten; aici se putea citi pe faţa aceluia care mergea în întâmpinare mândria jignită şi ciuda înăbuşită. Pe scurt, nu-i plăcea nici unuia dintre noi omul; precum ne-a plăcut tot aşa de puţin şi masa pregătită în corturi pentru ambasadă. Şi aici suita pe care a avut-o Moruzi n-a fost prea strălucită, cu toate că, după cum se spune, el trebuie să aibă, ca voievod al Ţării Româneşti, venituri întrecând cu peste un milion de piaştri // pe ale voievodului Moldovei.

p. 122 Convorbirea lâncedă, rece dintre ambasador şi voievod n-a durat mult şi acesta din urmă a plecat mai înainte la Bucureşti, pentru a-l primi acolo pe ambasador. Acesta a încălecat frumosul cal pe care i l-a dăruit voievodul şi a plecat în plină paradă spre oraş. Cum trăsurile ambasadei mergeau în urmă goale, eu şi cu un prieten ne-am urcat într-una din ele. Însoţiţi de muzica turcească, am urmat încet convoiul lung şi după-amiază, la ora două, am ajuns la Bucureşti.

Cu toate că a trebuit să trecem printr-o mulţime de uliţe totuşi în trăsură timpul nu mi-a părul lung, fiindcă la uşi, la ferestre şi în cerdacurile caselor pe o parte şi pe alta a uliţelor, am văzut matroane, femei şi mai ales fete frumoase..., cărora li s-a îngăduit pentru astăzi să stea în aerul liber al lui Dumnezeu şi să privească trecerea.

În curtea palatului său, a descălecat ambasadorul şi a fost primit cu mai multe salve de către arnăuţii postaţi aici. Tocmai atunci a intrat şi trăsura noastră în curte.

Domnul l-a primit pe ambasador jos la scară, l-a însoţit apoi pe trepte în sus şi nu mult după aceea s-a servit aici prânzul, oferit ambasadei de către domn. Aici n-am mai aflat buna rânduire şi belşugul de mâncăruri bune, două trăsături care ne-au rămas în amintire din ziua intrării noastre în Iaşi. Toate mesele pregătite pentru noi, în toate opririle noastre din Ţara Românească, de către spătar, ne-au înşelat aşteptările şi noi ne dădeam cu gândul, Dumnezeu

---

[44] Alexandru Moruzi (1793–1796). A domnit mai înainte în Moldova (1792 martie-decembrie) şi avea să mai domnească în Ţara Românească (1799–1801), apoi în Moldova (1802–1806 şi 1806–1807).

[45] Gheorghe Constantin Moruzi, mare dragoman al Porţii (martie 1792–iulie 1794).

ştie de ce, că în Bucureşti vom fi primiţi cu mare strălucire, numai că noi am aflat că „faima a trâmbiţat multe minciuni despre iubire şi strălucire" // a p. 123 voievodului şi am văzut că fusesem înşelaţi. Nu atât de veseli ca la Iaşi, ne-am dus fiecare după masă la cvartirul ce ne fusese dat în oraş.

Eu cu un prieten stăteam găzduiţi împreună şi aveam toate motivele să fim mulţumiţi. Numele gazdei noastre, care sună atât de romantic, este pităreasa Argitoianca[46]. Ea este o grecoaică şi în găteala ei de cap, care constă dintr-o căciulă mare de urs, pare caraghioasă şi grozav de ciudată...

Scrisoarea a XI-a

Bucureşti, 9 august 1793

Cu toată căldura mare din cele aproape paisprezece zile cât am stat aici totuşi aproape în fiecare dimineaţă, îndată după răsăritul soarelui şi seara, când începea să se răcorească, plecam // la plimbare prin oraş şi împrejurimi. p. 124 Ca să mă orientez mai bine, m-am urcat în mai multe turnuri din oraş şi m-am desfătat cu priveliştea minunată a oraşului, foarte întins, care, de sus de pe înălţimi, semăna mai mult cu un sat mare, frumos clădit, aşezat într-o pădure şi împestriţat cu grădini şi câmpuri mici decât cu capitala unei provincii şi reşedinţa unui principe.

Oraşul Bucureşti este aşezat la 44°26'45" latitudine şi 43°48' longitudine, pe Dâmboviţa, are un mitropolit ortodox şi vreo 43 000 de locuitori. Deşi este mult mai mare decât oraşul Iaşi, nu este atât de frumos construit. Stilul caselor mari boiereşti de aici, precum şi arhitectura lor nu sunt atât de nobile ca ale locuinţelor boiereşti din capitala Moldovei. Însuşi interiorul palatului locuit aici de ambasador nu-i atât de spaţios şi de frumos ca cel în care a locuit la Iaşi. Totuşi aici sunt mai multe case din piatră decât acolo şi mai multe biserici zidite în stil gotic (!). Se găsesc aici douăzeci de mănăstiri greceşti, care sunt ocupate de călugării de la Muntele Athos. În Bucureşti se află un fel de universitate[47], în care, în afară de limba română, se predă şi religia.

Aici, ca şi la Iaşi, uliţele sunt de obicei rele, podite cu scânduri şi aici mai sunt, în cea mai mare parte, şi mai strâmte şi mai neregulate. Aici sunt foarte multe dughene şi în aşa-numitul „târg" sunt chiar mai multe rânduri de ⟨dughene⟩ care sunt învelite cu acoperişuri de şindrılă[48] (?) şi au o înfăţişare primejdioasă care mai degrabă înspăimântă decât // atrage pe cumpărători. p. 125 Maghernițele acestea formează locuri de preumblare întunecoasă, unde eşti apărat împotriva razelor soarelui şi a ploii de streaşinile acoperişurilor ieşite în afară. Totuşi datorită podirii proaste nu se arată nici o consideraţie pentru siguranţa picioarelor.

---

[46] *Pitaressa Adsitajanka*, soţia fostului mare pitar Nicolae Argetoianu (Argintoianu).

[47] Academia domnească de la Sf. Sava.

[48] *Mit ziemlich reducirten brettenen Dächern gedeckt sind*

Se crede că ar fi vreo patru sute de germani stabiliţi aici, cei mai mulţi fiind din Serbia şi Transilvania. Pretutindeni întâlneşti pe uliţe o mulţime de ţigani, dintre care mulţi, pe jumătate goi, lucrează la florării. Femeile bătrâne din clasa aceasta a poporului, cu sânii lor atârnând şi fleşcăiţi şi cu îmbrăcămintea lor zdrenţuroasă, sunt cât se poate de respingătoare.

Ceea ce văzusem la Iaşi, am observat şi aici. Înainte de a se trage clopotele pentru a chema poporul la slujba religioasă se obişnuieşte să se bată cu un ciocan mic de lemn[49] într-o scândură atârnată în gol, nu departe de biserică.

Ca şi la Iaşi, şi aici eticheta şi ceremonialul obişnuit cu prilejul soliilor ruseşti de odinioară au determinat serbările pe care domnul trebuia să le ofere ambasadorului şi suitei sale şi pe care acesta din urmă trebuia să le ofere, la rândul său, domnului. Duminică după sosirea noastră, voievodul cu familia şi Curtea sa a luat masa la ambasador, iar în ziua următoare acesta şi întreaga lui suită au fost invitaţi la voievod. Ambasadorul, împreună cu cei mai de seamă din ambasadă, au plecat acolo cu trăsura de gală, iar noi am fost duşi în caleşti
p. 126 şi cu trăsurile boierilor. // Voievodul trebuie să se descurce acum cam strâmtorat (în strâmtoarea în care stă). N-are o locuinţă prea strălucită[50], deoarece în ultimul război austriecii au distrus vechiul palat[51], iar voievodul este aşezat în oraş, pe un deal mare, lângă Mitropolie, nu departe de locuinţa unde stă acum. Zidurile palatului mistuit de foc arată înconjurul destul de mare al palatului de odinioară.

Prânzul la voievod a fost foarte bine gătit, dar mulţimea mâncărurilor a fost servită fără rost. Am uitat să-ţi spun că în asemenea împrejurări, cum a fost cazul la Iaşi, ambasadorul pune să fie servit la masă de feciorii şi pajii săi. După ospăţ, am fost cu toţii poftiţi la ferestrele salonului, ca să vedem reprezentaţia renumitului călăreţ de circ Mahieux, pe care voievodul îl chemase cu trupa sa ca să ne distreze în curtea palatului. Priveliştea din casa voievodului asupra oraşului, aşezat mult mai jos, este minunată. Râul Dâmboviţa curge pe sub fereastra locuinţei de acum a principelui. Soarele, care apunea, şi-a aruncat ultimele raze de rămas bun asupra râului, când călăreţul de circ şi-a încheiat reprezentaţia sa plictisitoare.

După aceea a început balul. Jocurile naţionale de aici sunt întru totul
p. 127 asemănătoare cu acelea pe care le-am văzut la Iaşi. // În timp ce noi jucam contradanţuri şi cadriluri, un boier ţinea banca[52]. Mai mulţi dintre ai noştri au pontat; chiar şi ambasadorul. El a pierdut 100 de ducaţi către bancă. Întâmplarea aceasta o amintesc dinadins pentru ca să vă pot spune că voievodul a fost invitat în ziua următoare, cu familia sa şi cu oamenii cei mai de seamă ai oraşului, la balul ambasadorului şi el a fost nevoit, ca un om de curte desăvârşit, să răspundă în aceeaşi măsură. Aici a ţinut banca cineva din suita ambasadorului. Voievodul a pontat şi cu toate că norocul era de partea lui, el nu a încetat jocul până când n-a pierdut şi el, la fel, 100 de ducaţi.

Mi se pare că aici, în elita societăţii, sunt mai puţine frumuseţi decât la Iaşi. Căci la cele două baluri n-am văzut atât de multe boieroaice frumoase câte văzusem la aceleaşi serbări acolo.

---

[49] Toaca.

[50] Domnul locuia într-o casă boierească.

[51] Curtea Nouă de pe dealul Spirii.

[52] La jocul de cărţi

Peste tot, chiar şi la baluri, vezi în mâinile boierilor şi ale boieroaicelor din protipendadă, atât în Bucureşti, cât şi la Iaşi, un şirag de mătănii ale căror boabe le rostogolesc neîncetat printre degete în sus şi în jos. Pricina acestui obicei nu poate fi bigotismul, cum este cazul în ţările catolice, unde cu acestea se înşiră un număr de *Ave Maria,* ci, întrucât mătăniile nu fac parte din rechizitele ortodoxe, pare a fi mai mult o imitare a turcilor care şi ei, după cum am observat la amândoi mehmendarii noştri, au întotdeauna între degete un şirag de mătănii. Dar nici la turci nu prea pare să fie în legătură cu religia, ci slujesc mai degrabă ca distracţie.

Din împrejurimile Bucureştiului, pe care le-am vizitat şi care nu sunt atât p. 128
de atrăgătoare ca cele de la Iaşi, face parte şi o grădină lângă oraş. În aceasta se află o sală de baluri, unde se întâlnesc în zilele de sărbătoare nemţii stabiliţi în Bucureşti cu familiile lor. Bărbaţii, după obiceiul propriu (specific) nemţesc, joacă popice şi fumează, în acest timp mamele cu fetele lor dichisite se plimbă în sus şi în jos prin grădină. Iar seara, în nenorocita sală de bal se valsează vârtos...

Se găsesc şi aici femei publice, ca în orice oraş mare sau mic. Caracte- p. 129
ristica după care sunt cunoscute şi felul în care îşi ademenesc trecătorii seara este foarte original. În locuinţele lor scunde obişnuiesc să şadă la ferestre cu picioarele goale scoase în afară şi altminteri foarte cochet îmbrăcate şi apoi, de obicei, cântă tare cu glasul lor de sirenă următorul cântec, ale cărui cuvinte le reproduc, după cum mi le-a spus un lăutar ţigan:

Mititico, mititico, vino'ncoace!
Ba eu, neică, n-am ce face!
Mititico, vii la noi?
Ba eu neică nu te voi!
Mititică eşti la gură,
Dă-i lui neica băutură!
Mititică eşti la stat,
Şi cu haz la sărutat![53]

Melodia e destul de nostimă, dar conţinutul textului nu vi-l traduc în nemţeşte, deoarece nu-l înţeleg bine.

Cvartirele care au fost date în Bucureşti suitei ambasadorului sunt în general mai bune decât cele pe care le-am avut la Iaşi. Colegul meu de cameră şi cu mine nu ne putem dori o gazdă sau „cocoană", cum se spune aici în ţară, mai plăcută, dar cu îmbrăcămintea ei caraghioasă // n-am putut încă să ne p. 130
obişnuim până acum.

Acum câteva zile a dat voievodul un bal şi o masă de rămas bun la conacul său de lângă oraş, pentru întreaga suită a ambasadei. Grădina a fost

---

[53] Metetika, metetika, veneam kootsch!
Baju neek, nam tsche fatch!
Metetika vela noi?
Baju neka, no ti voi!
Metetika, jest lagura,
Dai nalek vozatura!
Metetika jest la stat,
Tscheko has la sarutat!

iluminată cu lămpi şi apoi s-au tras focuri de artificii. Acestea au fost din cale afară de neînsemnate, în afară de pocniturile tari ale rachetelor. Ambasada ar fi plecat încă mai înainte, dacă o mică indispoziţie a ambasadorului nu ar fi zăbovit plecarea noastră; totuşi, mulţumim lui Dumnezeu, mâine plecăm. Aerul nesănătos din localitatea aceasta, care dă locuitorilor o înfăţişare palidă, nesănătoasă şi cu care consulul rus, care pare mort pe jumătate, n-a putut încă să se obişnuiască, cu toate că s-a stabilit aici de mai bine de un an[54], acest aer nesănătos, dar mai ales apa rea[55] au îmbolnăvit pe mulţi dintre ai noştri şi ameninţă pe aceia care încă mai sunt sănătoşi. Aerul poate fi oare altfel decât infectat într-un oraş cu o climă atât de călduroasă, unde animalele moarte sunt ascunse sub podinele uliţelor şi în felul acesta sunt expuse putrefacţiei în anotimpul călduros?[56].

Darurile pe care voievodul a dispus ieri să se împartă din belşug suitei ambasadei sunt de o valoare considerabilă. Totuşi toate acestea nu ni-l fac iubit nici pe prinţul Moruzi şi nici ţara lui, iar noi dorim cu toţii să fim dincolo de hotarele Ţării Româneşti.

Să nu mai aşteptaţi nici o scrisoare din provincia aceasta. Viitoarea mea scrisoare va fi datată din Bulgaria.

Scrisoarea a XII-a

p. 132 *Din lagărul de la Dunăre*
16 august 1793

De alaltăieri ne găsim în Bulgaria, pe malul drept al acestui fluviu maiestos
p. 133 [...] cele 65 de verste de la Bucureşti până la graniţa de aici a Ţării Româneşti le-am făcut în patru zile.

Miercuri, la 10 luna curentă, la Bucureşti, tare de dimineaţă cufărul a fost împachetat şi baloturile legate. Totul se pregătea pentru plecare. La amiază, am mai luat masa la ambasador, după-masă, în timpul căldurii, ne-am odihnit în locuinţa noastră şi apoi ne-am luat rămas bun de la buna noastră cucoană. Ciocolata, pe care ne-am comandat-o în singura cafenea din oraş, în societatea mai multora dintre ai noştri, după siestă, ne-a plăcut foarte mult. Bine dispuşi şi bucuroşi, am petrecut aici vorbind o jumătate de oră; apoi ne-a venit trăsura de călătorie şi am părăsit Bucureştii.

La început am fost nevoiţi să călătorim pe podinele de scânduri străbătând o mare parte, încă necunoscută nouă, a oraşului; dar abia am lăsat în urma noastră uliţele strâmte ale acestuia şi am şi gonit după convoiul ambasadei, sub un cer înnourat şi prin nori de praf, pe care vântul ni-i mâna în trăsură.

---

[54] Dar mai înainte de războiul abia încheiat, consulul I. Severin a stat în Bucureşti încă din 1783.

[55] În realitate, consumul exagerat de fructe, mai ales harbuzi.

[56] Pasaj copiat aproape identic din relatarea lui J. Chr. von Struve, p. 102.

De pe un deal peste care trebuia să trecem, am mai privit o dată oraşul larg întins. La despărţirea aceasta, sentimentele noastre nici pe departe n-au fost acelea pe care le-am avut când, din privirile noastre, a dispărut Iaşul cel minunat.

După câteva verste, trăsura s-a oprit în poarta frumoasei mănăstiri Văcăreşti. Voievodul a însoţit până aici pe ambasador. Noi am sosit aici chiar în clipa în care cei doi s-au despărţit şi ambasadorul a pornit însoţit de cântecul muzicilor rusă şi turcă şi în sunetul clopotelor de la mănăstire. Noi am mers în urma lui şi am fost surprinşi de o ploaie îngrozitoare, cu care ne ameninţa de mult cerul înnorat. Spre seară s-a înseninat şi, pe clar de lună, am ajuns destul de târziu în lagărul nostru, aşezat la o depărtare de trei ore de Bucureşti, lângă Sinteşti[57], nu departe de râul Sabarul[58] (după hartă = Sabarwa). //

În ziua următoare, drumul nostru a dus la început de-a lungul acestui râu p. 134
neînsemnat, pe care l-am trecut apoi pe un pod de lemn şi a continuat printr-un tufăriş scund (pitic), pe un drum bun, până am ajuns la malul râului destul de lat Argeş (după hartă: Ardysz) care şerpuieşte cotind fermecător printr-o regiune frumoasă. A trebuit să trecem şi râul acesta pe un pod aşezat pe bărci mici. Soarele s-a ascuns iarăşi în nori întunecoşi, dar drumul variat şi interesant ne-a fost cu atât mai plăcut pe umbră. Apoi am trecut pe lângă câteva clădiri mari devastate şi, după ce am mers patru ore, am ajuns în lagărul nostru de lângă Fălăştoaca[59]. Acolo am avut de o parte dealuri împădurite, iar de cealaltă parte curgea blajin, printre copaci, cotind nespus de frumos, râul limpede Câlneşti.

Acolo am poposit. Spre seară am făcut o plimbare plăcută în pădurea de pe celălalt mal al râului Câlneşti peste care trece un pod de lemn. De pe un deal, am admirat priveliştea regiunii fermecătoare în care fusese aşezat lagărul nostru. Învălmăşeala din lagăr da tabloului o atracţie deosebită. În dimineaţa următoare de-abia am trecut peste Câlneşti, că drumul a şi început să fie grozav de rău. Şi totuşi, acela mai aproape de Dunăre, la dreapta peste Călugăreni[60], ar fi fost, după cum am fost asiguraţi, cu mult mai rău. La început, am întâlnit pe ici pe colo tufăriş mărunt, apoi am ajuns pe un şes plictisitor. Pentru monotonia pe care am simţit-o în timpul călătoriei, nedeprinşi cu regiunile lipsite de frumuseţe dimprejur // ne-a despăgubit după aceea priveliştea asupra unei văi mari în p. 135
depărtare care se deschidea vederii noastre spre stânga. Aici am văzut mai întâi Dunărea, aşa cum era încă învăluită în ceaţă, dar curgând maiestos în albia sa lată, cu multe cotituri spre Marea Neagră.

Drumul cobora acum printre lanuri de porumb şi vii spre valea aceea mare. La dreapta se întinde un lanţ de dealuri mici, pe care sunt aşezate ici colo locuinţe împrăştiate. După o călătorie de patru ore şi jumătate, am ajuns la lagărul nostru care a fost aşezat pe o câmpie mare, lângă Daia[61] (pe hartă: Odai). De acolo, mai aveam şapte, iar după părerea altora, 10 verste până la Dunăre, hotarul Ţării Româneşti. Această provincie, tributară şi ea Porţii şi care pe turceşte se numeşte

---

[57] *Sinteschti*, sat, comuna Vidra, jud. Giurgiu.

[58] *Sabora*. Afluent al Argeşului, curgând în apropiere de Bucureşti.

[59] *Falastown*, sat, comuna Comana, jud. Giurgiu.

[60] Sat şi comună, jug. Giurgiu.

[61] *Adaja*. Sat şi comună, jud. Giurgiu.

„Eflak” sau „Iflak”, care făcea de asemenea parte din vechea Dacie, are ⟨o întindere⟩ de 1 250 mile pătrate și vreo 500 000 de locuitori și numără patru sute de oameni pe mila pătrată[62]. În anul 1415, voievodul Țării Românești, care încă din secolul al XII (!) își avea domnii ei proprii, a devenit vasal Imperiului Otoman. Limba română are foarte multe cuvinte latinești de când coloniștii romani au fost trimiși în Dacia de către împăratul Traian. Valahii, care ei înșiși se numesc români[63], cred că se trag din coloniștii aceia [...].

p. 137 În lagărul de la Daia ne-au vizitat câțiva derviși sau călugări turci. Ei erau jumătate goi, aveau aruncată peste umeri o manta mare, albă, din pânză aspră și fiecare avea în mână o măciucă de fier, pe care erau prinse mici inele de fier.

p. 138 Ofițerii superiori turci // din cetatea Giurgiu, așezată pe țărmul românesc al Dunării, care au venit în lagărul nostru de lângă Daia, ca să ureze ambasadorului bun sosit, nu puteau descrie îndeajuns bucuria celor de dincolo de Dunăre, la vestea că pacea între Rusia și Poartă este acum sigură.

Cea mai mare asigurare în privința aceasta a dat-o în dimineața următoare (duminică 14 ⟨luna⟩ ⟨curentă⟩) însăși ambasada, când a părăsit Daia și, grăbindu-se spre Dunăre, se pregătea să o treacă. Pe un drum bun, care la început ducea peste o câmpie, apoi printre niște stejari răzleți, am ajuns în scurt timp la țărmul fluviului. Aici puteau fi văzuți sârguindu-se românii și turcii, care erau tocmai ocupați cu trecerea echipajelor ambasadei pe malul celălalt în vase mari.

Vizitii munteni de până acum ne-au părăsit aici cu caii și căruțele lor. De la vizitiul și surugiul care ne-au adus pe mine și pe tovarășii mei de călătorie de la Focșani până aici, adică de la un hotar până la celălalt ale Țării Românești, am primit mulțumiri călduroase pentru bacșișul neașteptat.

Noi patru ne-am urcat pe același vas pe care a fost îmbarcată trăsura noastră de călătorie și chibitca cu pachetele. Vântrele au fost ridicate, vântul era favorabil și noi despicam fluviul maiestos pe o dimineață minunată. La locul de trecere fluviul nu era repede și avea lățimea de peste o verstă, mai departe la stânga însă era cu mult mai lat. //

p. 139 Dincolo, pe malul stâng sau românesc al Dunării, am văzut învăluită în ceață strävezie cetatea Giurgiu (pe hartă Zurza) care este așezată cu castelul, cu moscheiele și cu minaretele ei pe o insulă mică în Dunăre, aproape de malul românesc. Orașul face un comerț considerabil.

Aproape de mijlocul fluviului este o insulă necultivată. Pe lângă aceasta am trecut aproape de tot. De-a lungul țărmului acesteia corabia noastră a fost trasă împotriva curentului până când am ajuns la locul unde am văzut pe țărmul din Bulgaria lagărul instalat pentru ambasadă și pentru mihmandarii noștri. Ne-am îndreptat calea într-acolo și, fiindcă vântul încetase de tot, s-au coborât vântrele, iar vâslașii au început să vâslească. Un banc mare de nisip care se formase de curând i-a silit să facă un ocol. La dreapta, în fața noastră, pe țărmul bulgar, se ridica în depărtare un minaret al orașului Rusciuc (pe hartă: Ruszeek).

Țărmul deluros al Bulgariei se arată acum deslușit în fața noastră și, după ce ne-a trebuit mai mult de un ceas pentru trecere, am debarcat, în

[62] V. tabela XX a lui Bötticher, amintită mai sus, la p. 112 (nota autorului).

[63] *Romanius*.

sfârşit, aici. Aici stăteau boii înjugaţi gata, ca să tragă pe uscat şi până la lagăr echipajele noastre.

De-abia pe la amiază, patru lovituri de tun de pe ţărmul românesc au dat semnalul că ambasadorul, care azi dimineaţă a rămas în urmă cu cavalerii ambasadei în lagărul de lângă Daia, tocmai se îmbarcase.

Corabia care l-a adus la ţărmul de dincoace era acoperită şi împodobită cu felurite steaguri. O altă corabie a adus dincoace cavalerii escortei lui. Bubuitul tunurilor din castelul şi cetatea Giurgiului îl salutau în timpul trecerii.

[Urmează descrierea călătoriei până la Constantinopol, după care se dă un itinerar al drumului parcurs][64].

Luna	Ziua	Numele locurilor de popas	Distanţa între ele în verste	Nr. Zilelor de popas
iunie	4	Criuleni	–	10
	14	Boşcana	15	–
	15	Chişinău	25	–
	16	–	–	1
	17	Străşeni	20	–
	18	Călăraşi	20	–
	19	–	–	1
	20	Vălcineţ	15	–
	21	Unţeşti	20	–
	22	–	–	1
	23	Stânca	20	–
	24	Iaşi	8	9
iulie	4	după Iaşi	6	–
	5	Scânteia	19	–
	6	Unceşti	20	–
	7	Vaslui	25	–
	9	Docolina	25	–
	10	Bârlad	25	2
	13	Tecuci	40	–
	14	Focşani	22 1/2	3
	18	Slobozia	20	–
	19	Râmnic	12 1/2	–
	20	Buzău	20	1
	22	Mărgineanu	20	–
	23	Urziceni	20	1
	25	Hagieşti	20	–
	26	Pasărea	10	1
	28	Bucureşti	10	12
august	10	Sinteşti	15	–
	11	Fălăştoaca	20	1
	13	Daia	22 1/2	–
	14	Dunărea	10	2

[64] A se compara şi cu itinerarul indicat de J. Chr. Struve, p. 78–79.

ROBERT TOWNSON

(?–1799)

Robert Townson, medic, naturalist şi mineralog englez, era originar din Yorkshire.

Voind să cerceteze flora şi fauna Europei centrale şi mai ales compoziţia mineralogică a munţilor Carpaţi, a făcut, în 1793, o călătorie în Ungaria şi Slovacia, unde a vizitat oraşele: Györ, Komárno, Esztergom, Buda, Eger, Debrecen, Tokaj şi Kosice, după un popas mai lung, la Viena; totodată, naturalistul englez s-a abătut, în tovărăşia baronului Varay, şi pe la Oradea.

În cursul călătoriei a făcut şi ascensiunea muntelui Krivan, a cărui altitudine a măsurat-o. Cercetările sale mineralogice l-au dus şi în Galiţia, unde a vizitat ocnele de la Wieliczka şi Cracovia. Townson şi-a urmat apoi călătoria prin Chemnitz şi Königsberg, înapoindu-se pe mare în Anglia.

În 1795 a căpătat gradul de doctor în medicină (M.D.) al Universităţii din Göttingen şi a fost ales membru al Societăţii regale din Edinburg.

În 1797, Townson a publicat relaţia călătoriei sale, sub titlul: *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793,* apărută la Londra, însoţită de o hartă şi 16 gravuri. Prima din acestea înfăţişează un nobil ungur şi un ţăran în costumul lor naţional. Trebuie observat că ţăranul poartă opinci, cojoc şi căciulă întocmai ca ţăranii români.

Câteva pagini sunt consacrate călătoriei sale la Oradea, unde a asistat la adunarea comitatului, pe care o descrie superficial, ca unul care nu înţelegea limba maghiară folosită în dezbateri. Relaţia cuprinde doar nişte însemnări sumare asupra palatului episcopal şi a bisericii din Oradea, unde a văzut mormintele regilor maghiari, cât şi o evocare a băilor Felix, în care dă frâu liber fanteziei sale, ce se complace în descrieri frivole, pe un ton pretenţios, ce nu este lipsit de vulgaritate. Însemnările sale sunt pline de confuzii. Confundă pe ţigani cu românii. Faţă de aceştia din urmă are o atitudine care se explică prin linguşirile nobililor maghiari care-l pofteau la ospeţe, unde îi depănau versiunea lor asupra răscoalei conduse de Horea, Cloşca şi Crişan, a cărei amintire era încă vie. Execuţia acestora îi dă prilejul să amintească de caznele îndurate de Doja şi de răsculaţii lui pe care pare a tinde să-i confunde cu românii.

Relaţia de călătorie a fost tradusă în limba franceză de C. Cantwell, sub titlul: D. Robert Townson, *Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la ville de Vienne et des jardins impériaux de Schoenbrun...*, publié à Londres, en 1797. Traduit de l'anglais par C. Cantwell, tom. I–III, Paris, 1803.

Textul este precedat de o prefaţă a editorului care observă caracterul părtinitor al lucrării (p. XXVII–XXIX). Clerul şi nobilii sunt înfăţişaţi ca reprezentanţi perpetui ai întregului popor (!). Ei nu-şi părăsesc ţăranii, ci rămân pe moşiile lor pentru a-i ocroti (!). Ei oferă un exemplu de morală practică: ţăranii, cultivatorii, negustorii şi meşteşugarii formează cu clerul şi nobilii un singur trup neatacabil şi indestructibil (!) Editorul, căzând în aceeaşi confuzie cu autorul textului, mărturiseşte (p. XXXII): „Am fost cuprinşi de indignare când am citit că pentru a pedepsi pe români (Wallachiens), acuzaţi de a fi poporul cel mai puţin civilizat şi cel mai fioros (!) din Ungaria (!), s-a inventat, cu prilejul unei revolte de ţărani care au ameninţat Banatul în secolul al XVI-lea, un supliciu într-adevăr îngrozitor... Grozăvia pedepselor îi face pe oameni să fie îngrozitori... Şi chiar excesul de atrocitate din secolul al XVI-lea faţă de o căpetenie de

români (!)... nu a împiedicat pe nemulţumiţii din Valahia (!) şi din câteva provincii ale Ungariei să se expună la toate riscurile unei răscoale... (p. XXXVIII). Vom înfăţişa cititorilor noştri ceea ce D. de Born a scris în 1789 asupra locuitorilor din Valahia (!) şi ne referim la amănuntele pe care acest savant naturalist ni le-a dat asupra acestor popoare nenorocite şi îngenunchiate". [Urmează, de la p. XXXVIII la LVI inclusiv, reproducerea textului lui Ignaz von Born, în versiune franceză]. Prefaţa este iscălită de Theophile Mandor.

Townson a scris şi lucrări de specialitate, printre care amintim: *Observationes physiologicae de Amphibiis*, Göttingen, 1794, şi *The Philosophy of Mineralogy*, Londra, 1798.

Bibliografia lui Townson se află în: *The Compact Edition of the Dictionary of National Biography*, vol. II, Oxford, 1975, p. 2 104, iar de el s-a ocupat, în treacăt, Georg Jakob, în lucrarea: *Baltazar Hacquet und die Erforschung der Ost – Alpen und Karpathen*, München, 1913, p. 83.

⟨CĂLĂTORIA LA ORADEA⟩[1]

1793, iunie 23

⟨Autorul a părăsit oraşul Debrecen la 23 iunie 1793, îndreptându-se spre Oradea⟩. p. 250

Dealurile fugeau pe dinaintea mea; şi când am ajuns la Oradea, am găsit că munţii[2] despre care mi se spunea că s-ar afla aici erau doar nişte dealuri; şi munţii pe care îi văzusem de la Debrecen erau aceia care despart Ungaria de Transilvania şi se aflau încă la o zi depărtare de aici. În această împrejurare sărăcia limbii germane a fost în parte pricina greşelii mele. „Berg" înseamnă şi deal şi munte, aşa că, adeseori, în lucrări traduse din limba germană, am găsit aceste două cuvinte întrebuinţate în mod greşit.

Dar nu mi-a părut rău că greşisem. Oradea este unul din oraşele cele mai frumoase din Ungaria şi cu totul deosebit de Debrecen, în toate privinţele. Aici orice lucru pare vesel; în toate casele se auzea muzică şi erau dansuri; şi faetoane, cabriolete şi căruţe circulau în sus şi în jos ca la noi; era duminică şi locuitorii, fiind catolici[3], ţineau zi de sărbătoare.

M-am dus îndată la locţiitorul deputatului sau la vicecomisul comitatului, deşi nu aveam nici o scrisoare de recomandare pentru el; şi acesta // nu l-a p. 251
împiedicat să mă primească cu cea mai mare politeţe; m-am socotit foarte norocos când am aflat că venisem la vremea cea mai potrivită, căci în ziua următoare trebuia să fie o adunare a comitetului; am fost poftit cu bunăvoinţă să iau parte la adunare[4] şi, de asemenea, să iau cina cu ei. Apoi mi-am început

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez din *Travels in Hungary with a short account of Viena in the year 1793*, by Robert Townson L.L.D., London, 1797 p. 250 şi urm.

[2] Cf. p. 249. Autorul fiind informat că nişte munţi înalţi, pe care îi vedea din Debrecen, erau foarte aproape de Oradea, doar la o zi deprătare, a vrut să-i cerceteze pentru a-i vedea şi din est ca şi din vest. Baronul Varay care se întorcea la moşia sa din Arad i-a oferit să călătorească împreună.

[3] Spre deosebire de protestanţi, la care nu se îngăduie nici o distracţie în aceste zile, menite doar dusului la biserică de două ori pe zi.

[4] Autorul nu pare deloc mirat de această invitaţie neobişnuită.

cercetările mineralogice, dar nu am găsit nici o rocă de porfir sau de Breccia, ca în partea de apus a câmpiei, nici nu am văzut vreun indiciu că ar putea fi; în păraie şi în albia râurilor am găsit câteva pietricele de piatră de calcar; la clădiri se foloseşte gresia.

În ziua următoare, am luat parte la adunarea comitatului şi am primit tot felul de dovezi de cinstire şi de atenţie. Era o adunare strălucită; bărbaţii purtau cu toţii elegantul port maghiar. Dezbaterile au fost purtate în limba maghiară; nu puteam deci afla ce se întâmplă decât din privirile lor şi nu din spusele lor. Din tonul vocii lor, am presupus că unii îşi ieşiseră din fire. Aceştia îşi răsuceau adesea mustăţile foarte repede, dar aceasta nu însemna o sfidare, ca taurul când îşi freacă coarnele de un pom sau ca mistreţul care îşi freacă colţii. Treburile au fost tratate în linişte şi pe la ora două ne-am aşezat la o masă generoasă care ne-a fost dată de locţiitorul comitatului[5].

Bucătăria germană şi manierele germane domnesc aici, întocmai ca şi în restul Ungariei. Înainte de a ne aşeza la masă, am stat în picioare în jurul
p. 252 mesei şi fiecare în parte se ruga în gând sau se prefăcea că // se roagă; aceasta era ceea ce numim noi „grace"[6]. Către sfârşitul mesei, care a ţinut multă vreme, s-au servit câteva pahare cu vin bun; apoi ne-am ridicat cu toţii în picioare; am stat în picioare în spatele scaunelor noastre şi ne-am rugat din nou cam un minut; apoi ne-am retras într-o altă cameră pentru ca să luăm cafeaua.

Am fost prezentat apoi episcopului[7] şi prepozitului, contele Sauer, care m-au poftit amândoi la masă în ziua următoare. Episcopul mi s-a părut un om bun[8] şi el îşi aprovizionează hanurile sale cu un vin neprefăcut şi sănătos. El nu-şi datorează această înaltă demnitate naşterii sau relaţiilor sale: era numai capelanul unui regiment, când împăratul Iosif[9] i-a dat această episcopie, care de mai mult era foarte bogată; dar predecesorul lui, printr-o proastă administraţie, a încărcat-o cu mari datorii, aşa că acum venitul net este doar de cinci mii ⟨de lire sterline⟩[10] pe an. Palatul episcopal este o clădire mare, dar nu e încă terminată. În biserică sunt mormintele unor regi maghiari şi printre aceştia, acela al sfântului Ladislau[11]; din această cauză, când Vladislav[12], regele Poloniei, a însoţit pe împăratul Sigismund[13] aici, de la Debrecen, el a urmat pe jos, în semn de cucernică închinare.

După-amiază, m-am dus la băile calde[14] care se află la patru sau cinci mile de oraş. Unele din ele acoperite numai cu barăci de scânduri, altele sunt

---

[5] *Deputy lieutenant.*

[6] Adică rugăciunea de mulţumire înainte şi după masă.

[7] Ignatius Darabant, episcop de Oradea (1788–1805).

[8] *Good honest fellow.*

[9] Iosif al II-lea.

[10] *Five thousand a year.* Se subînţelege: *pounds.*

[11] Ladislau I „cel Sfânt", rege al Ungariei (1077–1095).

[12] Vladislav al III-lea „Warneńczyk", rege al Poloniei (1434–1444) şi al Ungariei ca Vladislav I (1440–1444), ucis în bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444).

[13] Sigismund I de Luxemburg, rege al Ungariei (1387–1437) şi împărat romano-german (1433–1437).

[14] Băile Felix.

în aer liber. Aici am văzut cea mai ciudată priveliște, pe care cu siguranță a văzut-o vreodată un muritor.

La Oradea începe districtul Ungariei locuit de români, după cum se poate vedea pe această hartă, și mulți // dintre locuitorii de rând din acest oraș aparțin acestui neam, care ține de biserica ortodoxă și urmează vechiul calendar. Așadar, în această ⟨zi⟩ erau Rusaliile românilor[15] și o mulțime dintre ei veniseră aici ca să se bucure de plăcerile și folosul acestor băi, așa că cele mai multe din ele erau pline de oameni și înfățișau, într-adevăr, o priveliște pe care pana mea nu este în stare să o descrie. Oameni de toate vârstele și genurile cu pielea de toate culorile și cu fizionomia de toate expresiile se spălau în aceste ape purificatoare. p. 253

Din cele ce am arătat cu privire la băile de la Buda, nu este nevoie să spun că femeile erau fără cămăși, dar nu fără fuste... etc. Se vedeau mai ales femei bătrâne cu pieptul lăsat și pielea zbârcită, unele dintre ele cu copii mici în brațe[16]. Am remarcat printre ele, două sau trei țigănci care, deși foarte tinere, erau negricioase la față ca niște mulatre. Desigur, s-au născut cu această culoare...

p. 256 Acest comitat se silește să promoveze creșterea viermilor de mătase. În anul trecut a apărut o cantitate de mătase în valoare de cinci sute de lire sterline și câțiva țesători de panglici au fost aduși de la Viena ca să le lucreze. Se fac, de asemenea, încercări pentru a purifica natronul[17] local, care se găsește în așa mare belșug în această parte a Ungariei. Câteva probe care ni s-au dat erau foarte bune, dar nu le-am putut afla prețul și de aceasta atârnă totul în comerț.

Am vizitat închisorile și le-am găsit mult prea pline. Românii[18] sunt poporul cel mai lipsit de cultură și cel mai fioros (!) din Ungaria, iar justiția trebuie să li se aplice cu toate grozăviile sale. În 1785 (!) ei s-au răsculat în Transilvania[19] și au ucis cu mare cruzime pe mulți nobili. Preoții lor – pe care ei îi numesc popi – sunt asemenea brutelor[20] și s-a socotit că la 20 de execuții este întotdeauna printre cei executați și un popă. Acum sau până acum câțiva ani, li s-au dat cele mai groaznice pedepse, jupuindu-i, trăgându-i în țeapă etc., etc., dar cele mai cumplite pedepse despre care am citit sunt cele la care au fost supuși conducătorii războiului țărănesc de la începutul secolului al XVI-lea

---

[15] 12 iunie 1793 (stil vechi).

[16] Este sigur că autorul a văzut nu romànce, ci țigănci. Căci spune că femeile erau fără *cămăși*, dar cu fuste pe dedesubt *(petticoats)*, dar femeile românce nu poartă asemenea fustă, poala lungă de la cămașă ținându-i locul. Îndată după aceea, descrie foarte prolix o viziune încântătoare „A solitary nymph in another bath"..., și care purta „a thin, short petticoat". Admirând nimfa, autorul pierde un șarpe, pe care îl omorâse și voia să-l studieze... etc. Două pagini și jumătate sunt irosite în felul acesta.

[17] Carbonat hidrat natural de sodiu.

[18] Această pomenire a românilor îndată după afirmația că închisorile gem de oameni închiși este extrem de sugestivă. Autorul, după ce și-a formulat sentimentul inițial, a fost dezinformat de cei pe care îi vedea la ospețe, despre firea criminală (!) a românilor.

[19] Este vorba de răscoala populară condusă de Horea, Cloșca și Crișan, în 1784.

[20] *Brutish.* Aceleași afirmații gratuite și defăimătoare căpătate de la grofi.

p. 257 în Banat. Ele sunt prea // înfiorătoare pentru a fi descrise. Căpetenia lor[21] a fost pusă să şadă, ca un rege, pe un tron înroşit în foc şi i s-a pus o coroană de fier pe cap şi un sceptru tot de fier în mână, înroşite în foc. În această stare pe jumătate prăjit, au fost aruncaţi asupra lui nouă dintre tovarăşii săi mai de seamă, care fuseseră înfometaţi şi ameninţaţi că vor fi ucişi de îndată, dacă nu vor tăbărî asupra lui şi nu-şi vor mânca pe pretinsul lor rege. Şase au ascultat şi s-au năpustit asupra lui şi l-au mâncat. Ceilalţi trei care s-au împotrivit au fost măcelăriţi îndată. Şi în mijlocul acestui chin, nenorocitul om nici măcar nu a murmurat.

Nu ştiu dacă vreun călător englez a fost vreodată înaintea mea la Oradea; dar aici am fost ridicat în slăvi, ca şi cum aş fi fost o personalitate de mare vază. Am primit invitaţii din toate părţile şi vicecomitele sau locţiitorul comitelui[22] a fost atât de bun încât mi-a oferit tot ajutorul pe care l-aş putea dori, dacă mi-aş fi dat osteneala să cercetez munţii dinspre Transilvania; dar timpul de care dispuneam nu mi-a îngăduit să-mi prelungesc călătoria şi mi-am hotărât plecarea pentru dimineaţa următoare. Dimineaţa a sosit, dar nu şi caii mei; judele sau locţiitorul lui se îmbătase şi uitase să înştiinţeze pe ţărani[23] şi s-a făcut ora zece înainte de a putea porni. Am urmat acelaşi drum pe care venisem şi m-am întors la Debrecen. M-am oprit la lacul de lângă Kis Marja, unde se colectează şi se purifică natronul...

p. 260

⟨Despre sarea din Maramureş⟩

⟨Autorul merge la Poroslo pe malul Tisei⟩

Aici sunt depozitele de sare pentru debarcarea şi depozitarea bolovanilor de sare care vin din comitetul Maramureş. Sarea este adusă pe plute făcute din trunchiuri de brazi pe care stă clădită în bolovani mari de câte 50 până la 100 de funţi. Pe vreme ploioasă se produce un deficit considerabil. Cantitatea ce se debarcă anual aici este foarte mare, anul trecut s-a urcat la 118 000 de chintale. Dar acesta nu este singurul lor loc de debarcare. Cantitatea de sare extrasă anual din ocnele comitatului Maramureş este socotită în „Ungarisches Magazin" la 600 000 de chintale. De aici ea este trimisă în depozitele regale din oraşe, unde este vândută populaţiei. Un mare număr de căruţe stăteau în aşteptarea momentului de a o încărca... Sarea din Maramureş care se află în partea aceasta a Carpaţilor este ca şi cea de la Wieliczka de pe partea cealaltă ⟨a acestor munţi⟩. Este de o consistenţă... şi trebuie desigur să formeze masive întinse ca la Wieliczka. Cum plutele se desfac şi se vând aici, Poroslo este totodată şi un loc de depozitare a lemnului. Un brad dintre cei mai frumoşi se vinde pe un preţ de trei shillingi.

---

[21] Gheorghe Doja, conducătorul secui al răscoalei populare din Transilvania de la 1514.

[22] *Vicespan.*

[23] Pentru ca să dea cai de rechiziţie.

CONTELE JOHANN VON HOFMANNSEGG

(1766–1849)

Contele Johann Centurius von Hofmannsegg (1766–1849) care aparţinea vechii familii Ramenau din Saxonia (Lusacia superioară) era un pasionat cercetător al ştiinţelor naturale. El a călătorit prin toată lumea pentru a strânge specimene zoologice, botanice şi mineralogice destinate Cabinetului de Ştiinţe Naturale din Braunschweig.

În 1793 a pornit din Hirschfeld, în Lusacia superioară, într-o călătorie mai lungă de studii şi de întremare fizică şi morală prin: Boemia, Ungaria, Banat şi Transilvania, unde îşi propunea să rămână vreo două luni. Scopul său în tot cursul călătoriei era de a colecţiona specimene de plante, păsări şi insecte rare. El era însoţit de mai mulţi auxiliari: un vânător iscusit, Mattush, pentru împuşcarea păsărilor destinate colecţiei de specimene rare ce trebuiau adunate pentru muzeele din Germania, şi doi alţi slujitori, Friedrich şi Mühlberg, acesta din urmă având grijă şi de cei doi câini de vânătoare ce făceau parte din expediţie. Şase săptămâni după intrarea sa în Ungaria, contele de Hofmannsegg a fost reţinut în stare de arest în apropiere de Pécs, din lipsa unui paşaport eliberat de cancelaria de stat de la Viena. După două săptămâni de şedere forţată, în condiţii destul de bune, punându-i-se la dispoziţie până şi un pian, şi fiind mai mult oaspetele decât prizonierul viceşpanului local, a putut să-şi reia călătoria spre Pesta, unde a rămas o parte din iarnă, făcând după aceea alte popasuri mai lungi la Pécs şi Szeged. Pentru mai multă libertate, autorul adoptase portul unguresc cu dolman, cizme etc., iar spre a face economie, folosea sistemul de călătorie cu cai de rechiziţie „Vorspann". Cum se îngrădise foarte mult acordarea ţidulelor de „Vorspann" pentru alte călătórii decât cele în interes de serviciu şi nu se mai puteau da decât de către viceşpan pentru câte un drum în cuprinsul aceluiaşi comitat, autorul a descoperit totuşi mijlocul să capete ţidulele respective de la viceşpanii sau chiar de la primarii următori în baza primei ţidule, fără prea multe explicaţii.

La sfârşitul lui iulie 1794, contele de Hofmannsegg ajungea la Mehadia, după o călătorie în care beneficiase de toate înlesnirile din partea organelor militaro-administrative, întrucât regiunea prin care trecea făcea parte din districtele grănicereşti, supuse unui regim aparte. Aceste înlesniri constau în acordarea ţidulei de „Vorspann" şi în punerea la îndemâna sa a unei escorte ce trebuia să-l păzească de tâlhari, al căror gând nu-l părăsea niciodată. După o şedere de trei săptămâni la băile Mehadia, folosită de autor pentru a experimenta virtuţile tămăduitoare ale apelor, dar într-un chip destul de curios, căci afirmă că lua cam patru băi pe zi după exemplul românilor din împrejurimi, el a urmat mai departe călătoria prin Haţeg la Orăştie, de unde trebuia să se îndrepte spre Sibiu. El călătorea de astă dată împreună cu o trupă de soldaţi ce fuseseră să se întremeze la băile Mehadiei şi erau trimişi la unităţile lor. Condiţiile în care se efectua acest drum, cu mare pierdere de vreme, erau destul de plicticoase. Ajuns la Orăştie, aflând că este suspectat a fi spion sau măcar un agent primejdios al Revoluţiei Franceze sau cumva al turcilor şi că nu i se mai îngăduia şederea încă două săptămâni în Transilvania, a hotărât să meargă la Timişoara spre a obţine de acolo prelungirea dorită. La Timişoara află că trebuia să se întoarcă tocmai la Viena pentru a obţine autorizaţia care i s-a acordat până la sfârşit, dar strict pentru această durată limitată. După toate amintitele peripeţii, la sfârşitul lui noiembrie pleacă definitiv spre Viena şi de acolo spre patrie.

Patru ani după aceea porneşte într-altă călătorie prin: Franţa, Spania şi Portugalia în speranţa de a găsi în această ţară din urmă, ce ducea o viaţă mai izolată, plante necunoscute în restul Europei.

Alte amănunte din biografia lui Hofmannsegg nu ne mai sunt cunoscute.

Relaţia sa de călătorie privind drumul său din 1793–94 a fost publicată de Christoph Gottlob Jähne sub titlul: *Reise / des Grafen von Hofmannsegg / in einige Gegende von Ungarn bis an die türkische Gränze*, Görlitz, 1800. Ea se înfăţişează sub forma unor scrisori scrise de autor sorei sale, Doamna von Kleist. De altminteri, al doilea titlu al lucrării este *Des Grafen von Hofmannsegg Briefe über Ungarn*. Partea privind Banatul şi Transilvania cuprinde, pe lângă o serie de note de drum, aprecieri asupra populaţiei româneşti pe care o judecă uneori direct, alteori folosind elemente împrumutate, de pildă, din istoria lui Griselini. Vrednic de reţinut este punctul său de vedere asupra răscoalei lui Horea şi Cloşca şi a persecuţiilor reale la care erau supuşi ţăranii români din partea stăpânilor lor unguri.

De Hofmannsegg s-au ocupat C. J. Karadja în articolul: *Călătoria contelui von Hofmannsegg în regiunile noastre (1794)*, publicat în „Arhivele Olteniei", X (1931), nr. 54–55, p. 231–234, în care dă un rezumat foarte complet al relaţiei cuprinse în scrisori, şi, fugitiv, Aurel Turcuş, *Jurnalul de călătorie al lui Hofmannsegg din anii 1793–1794*, în „Orizont", Timişoara, XXVII (1976), nr. 27, p. 6.

⟨CĂLĂTORIA PRIN BANAT ŞI TRANSILVANIA[1]⟩

1794

p. 178 ⟨Ajuns la Pancsova[2], călătorul observă printre locuitori şi români⟩. Această naţie, socotită cu drept cuvânt ca urmaşă a vechilor colonii romane, care era foarte numeroasă în aceste regiuni, constituie populaţia unei mari părţi din Banat şi din Transilvania. Ei ⟨românii⟩ au o limbă a lor cu totul deosebită care
p. 179 derivă evident din // limba latină şi se aseamănă mult cu o italienească stricată. În această limbă, ei îşi zic nu valahi, ci români. Portul bărbaţilor este puţin deosebit de al sârbilor *(Rätzen)* şi al ungurilor, dar cel al femeilor este cu atât mai deosebit. Acestea nu poartă nicidecum rochii *(Röcke)*, ci numai o cămaşă lungă şi peste aceasta, în faţă şi în spate, un şorţ de mai multe culori cu nişte ciucuri lungi[3]. La chip îi vezi adesea ⟨pe români⟩ croiţi în adevăr parcă anume după tiparul roman.

Religia lor este cea greacă (ortodoxă). Regiunile în care ajungem acum sunt cu totul româneşti. Cel mult prin hanuri – dacă se află cumva vreunul – se mai vorbeşte vreo altă limbă: germană, maghiară sau mai degrabă limba sârbească. ⟨A călătorit o zi întreagă de la Pancsova la Biserica Albă fără a auzi
p. 180 altă limbă decât cea românească. // Autorul este nevoit să se adreseze diferitelor autorităţi militare pentru autorizaţiile şi recomandările necesare în cursul

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german: *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze*, Görlitz, 1800, p. 180–227.

[2] Azi în Iugoslavia.

[3] *Mit langen Franzen.*

călătoriei sale. Ajungând la Biserica Albă[4], se adresează – în lipsa comandantului şi a locotenentului colonel al regimentului grăniceresc româno-sârb[5] – maiorului pentru o escortă prin regiunea bântuită de tâlhari, organizaţi în bande de câte cincizeci de oameni care, având-şi tabăra pe un deal din apropiere, atacau pe călători şi foloseau toate avantajele terenului pentru a scăpa de urmăritori⟩.

Trei drumuri merg spre Mehadia //. Unul ⟨e⟩ pe Dunăre, unde sunt vârtejuri p. 181
primejdioase, altul prin Timişoara, Lugoj şi Caransebeş, al treilea tocmai peste acest deal ce se numeşte Stancilova[6]. Ultimele două sunt tot atât de periculoase datorită tâlharilor şi amândouă sunt foarte anevoioase, totuşi acel deal este vestit ca fiind cel mai periculos din toate punctele de vedere. Acum nu-l mai puteam ocoli. Pe asemenea drumuri este obiceiul ca să se folosească o escortă militară. Maiorul a trimis înainte în acest scop, precum şi pentru a comanda cai de rechizite[7] o ştafetă (?) călare[8]. Aş fi vrut să pornesc dis-de-dimineaţă, dar datorită unor şovăieli, ce nu erau din vina noastră, nu am putut pleca decât după ora opt. Curând după Biserica Albă, au început să se ivească munţi, apoi stânci înalte ca cele din regiunea ... de lângă Dresda şi cu câte un râuleţ între ele şi aşa ⟨a fost⟩ până la Sasca. Sasca germană şi cea română[9] sunt depărtate între ele abia cu o jumătate de oră de drum. Ele sunt localităţi camerale[10] şi miniere, unde se extrage arama, plumbul şi argintul. Controlorul din Sasca română s-a scuzat că nu avea la îndemână cai de schimb, căci tocmai atunci primise înştiinţarea în sensul acesta, dar eu am auzit că s-a folosit altcineva de caii aceia. Se şi făcuse ora unu. El a trimis după boi (?)[11], căci cu cai nu te poţi urni din loc şi a avut bunătatea să lase să mi se gătească de mâncare. Este sigur că ospitalitatea domneşte aici în ţară în gradul cel mai înalt. Am uitat să spun că maiorul din Biserica Albă îmi dăduse un caporal // ⟨care să p. 182
mă însoţească⟩ în trăsură pentru a ne călăuzi şi a fi în stare să vorbească cu românii, întrucât eu nu cunosc din limba lor decât câteva cuvinte. Era un om chipeş, tânăr şi hotărât, de care nu mă mai puteam lipsi. Încă mai înainte de Sasca, ne-au ajuns din urmă patru grăniceri călări din acelaşi regiment care îmi fuseseră de asemenea daţi ca escortă, toţi înarmaţi cu flinte şi pistoale. După masă au sosit, în sfârşit, cei patru boi, a căror plată este de zece creiţari perechea pe o distanţă de o milă. A porni la drum atât de târziu peste dealul căruia îi mersese vestea, nu prea îmi plăcea, dar lucrul nu mai putea fi schimbat. Acum ne-am pregătit şi noi cu tot adevărul. Mattusch[12], Friedrich[13] şi cu mine ne-am înarmat cu: cuţite de vânătoare, flinte, carabine şi pistoale, Mühlberg cu lance de vânătoare şi aşa a pornit convoiul la drum, noi mergând aproape

[4] Localitate în Banatul sârbesc, azi în Iugoslavia.

[5] *Wallachisch-illirischen.*

[6] *Stanschilowa.*

[7] *Vorspann.*

[8] *Preitende Ordonanz.*

[9] Adică Sasca română, sat al comunei Sasca Montană pe râul Nera, jud. Caraş-Severin.

[10] Adică de sub autorităţile camerale sau fiscale şi nu militare, ca în ţinuturile grănicereşti.

[11] *Er schickte nur (nach?) Ochsen,* cf. mai jos, pagina următoare.

[12] Însoţitorul autorului însărcinat cu vânarea păsărilor.

[13] Al doilea însoţitor.

mereu pe jos. Drumul urma acum tot mereu la deal, când mai pieptiş, când mai
domol, rareori alternând cu coborâşuri; în dreapta şi în stânga era tot tufăriş
scund, de nestrăbătut, arareori o mică poiană cu iarbă frumoasă şi cu flori, de
amândouă părţile erau văi adânci şi văgăuni îmbrăcate cu arboret des. Un
asemenea drum, pe care timp de cinci-şase ore nu întâlneşti ţipenie de om, în
mijlocul unui lanţ muntos care se întinde pe o lungime de cicizeci-şaizeci de
mile cu aceeaşi străşnicie şi sălbăticie până la graniţa turcească, este de bună
p. 183 seamă un adevărat rai pentru nişte bande de // tâlhari. Dacă ar avea mai multă
îndrăzneală şi pricepere, ar fi de neînvins şi nu le-ar scăpa nici un călător, căci
din tufăriş ar putea secera dintr-odată o întreagă companie de soldaţi, fără ca
aceştia să fie în stare să se apere câtuşi de puţin, şi i-ar ataca, apoi s-ar retrage
prin văi sau pe stânci, unde nu i-ar putea ajunge nimeni fără o primejdie vădită
a vieţii. Dar criminalii sunt întotdeauna temători. Ei nu atacă cu gând de
ucidere şi nici nu împuşcă mai întâi, ci îţi sar deodată înainte cu grămada, îţi
poruncesc să stai, jefuiesc totul şi apoi lasă pe fiecare să-şi vadă de drum.
Dacă te împotriveşti, atunci, bineînţeles, te ucid. Dar dacă îi ataci şi ai oarecare
noroc şi superioritate asupra lor, atunci o iau la fugă. Faţă de militari au teamă
şi consideraţie. Ei nu atacă aproape niciodată unităţi militare şi nici soldaţi sau
ofiţeri izolaţi, doar arareori, uneori vorbesc chiar cu ei şi îi lasă să treacă.
Negustorii sunt prada lor preferată, îndeosebi evreii ⟨...⟩. Numai cu primejdia
vieţii se transportă mărfuri cu mărunţişul şi aromate[14] spre Mehadia şi Orşova
Veche şi acest fapt le scumpeşte considerabil. A pune capăt acestor tâlhării ar
fi desigur greu, dar nu cu neputinţă, dacă naţiunile de azi ar avea în
p. 184 întreprinderile lor seriozitatea şi energie grecilor şi a romanilor. Dar // acum
oamenii se feresc de trudă şi cheltuială şi îndură mai degrabă mari neajunsuri
cu plângeri amare decât să încerce să le înlăture cu puteri nu prea considerabile.
Este drept că se spune că s-au luat măsuri, dar ce fel de măsuri? Se spune că
s-au tăiat copacii de amândouă părţile drumului. Dar mai întâi, lucrul nu este
aşa, în al doilea rând, acolo unde s-au tăiat într-adevăr, a crescut iar arboretul,
fireşte mult mai des ca înainte, căci nu l-au stârpit. Mai apoi, pe o porţiune
de drum de patru mile nu este ca post de pază decât unul de zece-doisprezece
oameni, pe vârful cel mai înalt al muntelui. La ce ar putea folosi? Dacă aş fi
eu pus să asigur paza regiunii, ar trebui ca pe o lăţime de cel puţin o sută de
paşi de-a lungul întregului drum să fie tot arboretul nu tăiat numai, ci stârpit
cu totul, până ce nu ar mai creşte nici cel mai mic vlăstar, apoi ar trebui ca
numărul străjilor să fie astfel rânduit încât fiecare să poată să supravegheze
porţiunea sa de drum până la straja următoare sau măcar să poată patrula în
voie. Şi atunci aş vrea să văd şi eu tâlharii care ar mai putea încerca ceva?
Orice călători şi îndeosebi negustorii – şi traficul este foarte susţinut pe aici
spre Turcia – ar plăti desigur bucuros pentru o asemenea siguranţă a drumurilor,
o cotizaţie, care ar acoperi interesele capitalului ce s-ar folosi la această treabă.
Şi chiar dacă nu ar plăti, socot că apărarea, pe cât cu putinţă, a călătorilor este
o obligaţie a statului, îndeosebi când călătorii sunt oameni utili, cum sunt fără
îndoială negustorii. Dar fie treaba cum o fi, nouă nu ne-a ieşit în cale nimeni.

[14] *Schnitt und gewürzwaaren.*

Soarele şi scăpătase // pe după dealuri, când am ajuns pe culmea Stancilovei, unde stă un post de pază. Mattusch a împuşcat aici un şoim foarte mare şi frumos. Cum începuse să şi înnopteze, am stat să chibzuiesc foarte serios dacă să urmez mai departe drumul, care după toate socotelile devenea acum mai primejdios, sau să aştept dimineaţa următoare. Dar mi se spunea, spre îmbărbătare, că nu ar mai fi aşa mare distanţă ca în etapa precedentă. Luna plină s-a ridicat, vremea frumoasă şi răcoroasă ne-a hotărât să ne încercăm norocul şi mai departe. Totuşi am mai luat încă doi pedestraşi de pază, punând să fie schimbaţi de gărzile pe care le întâlneam de acum încolo pe coasta dealului la fiecare trei-patru mii de paşi. Pe partea aceasta sunt locuri nemaipomenit de abrupte şi acestea o ţin aşa pe o distanţă de mai multe sute de paşi. Trebuie neapărat să fie împiedicate două roţi de la trăsură. Cel ce nu are la el decât un singur lanţ, trebuie să-şi facă rost de un al doilea la Sasca. Se poate găsi, fie de cumpărat la ţiganul care face pe fierarul, fie de împrumutat de la jude, în schimbul unui mic bacşiş. Trăsura mea a rezistat la zdruncinăturile cele mai grozave, spre uimirea mea, numai ticluiala bagajului dinăuntrul ei a ajuns în destulă confuzie. După vreo trei ore de drum, traşi tot mereu de boi, ne-am aflat în câmpia care se numeşte Almaş şi care este o mică bucată de pământ mănos în mijlocul acestor munţi grozavi. Pe ea se află mai multe sate înstărite care toate aparţin graniţei militare //. La douăsprezece şi jumătate, am ajuns la Dalboşeţ[15] care se socoteşte încă a fi doar la două staţiuni de Sasca. Hanul avea, ce e drept, o înfăţişare tolerabilă, totuşi nu am găsit loc curat pentru a dormi decât alături de trăsură, pe pământ. De aici a pornit înapoi şi escorta noastră călare. Plata ei este după voia călătorului. Cu douăzeci de creiţari l-ai mulţumit pe fiecare. Escorta pedestră este datoare să te însoţească pe drum. Dis-de-dimineaţă am pornit iar la drum. La Dalbolşeţ este de fapt staţiunea spre Borloveni[16], dar cum fusesem îndreptat, pentru măsurile de siguranţă, către un căpitan ce se afla în direcţia Bozovici[17], am poruncit să mâne într-acolo, unde am ajuns devreme, la şase şi jumătate în ziua de 11 iulie.

p. 185 p. 186

Datorită unei greşeli destul de grave şi de neplăcute, circulara noastră de poştă din Biserica Albă sosise cu puţin înainte de venirea noastră şi abia acuma trebuia trimisă mai departe înaintea noastră. Căpitanul Stoicevici, un om foarte prevenitor şi un bun soldat, m-a primit cu inima deschisă, ne-a dat şi mie şi personalului o masă foarte bună şi, după ora douăsprezece, ne-a trimis mai departe. De-abia s-a înapoiat ⟨la postul său⟩ şi caporalul de la Biserica Albă şi a şi primit de la căpitan un ordin pentru cai de călărit. Eu i-am dat un gulden. Acum am primit din nou patru tiraliori călări, împreună cu un sergent major, căci şi prin Almaş – care se întinde pe două staţii (de poştă) şi jumătate – drumurile nu sunt prea sigure, deşi acolo nu sunt nici păduri şi nici munţi, cel puţin nu de aceia care să te ţină mult în // loc. Adesea tâlharii atacă prin surprindere satele aşezate în văi şi le pricinuiesc mari pagube. Tocmai sosiseră rapoarte despre tâlhari. A trebuit să mai suim un deal înalt,

p. 187

[15] *Dalposchez*, sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

[16] *Berlowinipa*, sat în comuna Prigor, jud. Caraş-Severin.

[17] *Posowich*, sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

la piciorul căruia ne şi aşteptau boii. Ei trag cam vreo oră şi costă foarte puţin, după cât vrea să dea călătorul. Dintr-o dată tot aspectul ţinutului a devenit cu totul german şi chiar asemenea ţinuturilor din Saxonia. Munţi nu prea înalţi, cu tufăriş de mesteacăn, jos în vale un pârâu mărginit cu anini, amândouă aceste specii de copaci pe care până acuma mai că nu i-am văzut deloc prin Ungaria. Şi pajiştile, datorită felurilor de ierburi şi de flori, aduceau întocmai cu înfăţişarea celor din ţara mea de baştină. Încă o dată am schimbat caii cu cei ceruţi dinainte, am trimis înapoi escorta şi am ajuns în mijlocul a multor munţi înalţi şi stâncoşi, printre care curgea, pe dreapta noastră, un pârâu. În ziua de 12, am ajuns la orele opt seara la Mehadia. În ultimul război[18] au ars turcii şi această localitate. Mai poartă şi acum semnele crunte ale acestei pustiiri. ⟨Acum⟩ este un târg. Comandantul staţiunii, căpitanul Nedelcovici, de cum a primit înştiinţarea, a poruncit să ni se pregătească nu numai un cvartir, ci şi cai de rechiziţie până la Băile (Mehadia) care se află la o depărtare de două ore de târgul Mehadia. Atât de bună este organizarea şi atât de grabnic se execută dispoziţiile în ţinutul acesta de graniţă. Dar, cum ştiam că din cauza prezenţei multor vizitatori nu voi găsi, cu siguranţă, nici un loc de găzduire,
p. 188 am amânat sosirea până a doua zi de dimineaţă //. Seara a zburat pe lângă noi un fel necunoscut de licurici ce luminau ca scânteile. În dimineaţa de 13, aşadar, am plecat chiar la locul băilor, dar fără a lua cu mine toate bagajele, ci am mers numai pentru a-l vizita pe generalul comandant al Banatului[19], care tocmai se afla la băi şi pentru a vedea cum arată locul. Drumul urmează tot mereu printre munţi, prima jumătate în linie dreaptă de-a lungul văii ce merge spre Dunăre şi se sfârşeşte la Orşova veche, unde generalul Clerfayt a înfrânt zdravăn pe turci, acum în urmă, căci la fiecare pas aici de jur împrejur locul este ilustrat de câte o ispravă ostăşească. Apoi ajungi la Cerna, un râuleţ ca râul Weiseriz la Dresda, care se repede tot astfel la stânga peste pietre ieşind dintr-o vale laterală. Pe această vale urmezi înainte: este îngustă, dar frumos înverzită şi roditoare. Pe lângă râu sunt mici pajişti, munţii abrupţi sunt acoperiţi cu arboret, constând în majoritate din: cruşâni, fagi, plopi tremurători, nuci şi alţii asemenea lor, din mijlocul cărora se înalţă ici şi colo stânci. După câteva cotituri zăreşti stânci drepte ca peretele, care se înalţă tot mai sus de pe munţii păduroşi. Muchea lor este împodobită cu zadă[20], înălţimea lor întrece poate cu jumătate pe cea numită Hirschsprung de la Carlsbad. După ce ajungi la un pod de piatră, apoi la băile sfântului Francisc şi laşi în urmă o casă singuratică şi treci, în sfârşit, peste un pod de lemn astfel că ai din nou râul pe dreapta, ca
p. 189 la început, ajungi în cele din urmă chiar la băi // care, – după ce au fost şi ele pustiite de turci –, constau numai dintr-un han destul de cuprinzător şi ceva barăci şi dependinţe ce folosesc parte la adăpostirea soldaţilor bolnavi, parte la stabilimentul băilor. Mai înainte chiar de a merge eu la general, m-a chemat respectabilul meu prieten, contele Esterhazi, episcopul de Pécs. Ştiam că se află aici, iar acesta fusese pentru mine un motiv în plus de a veni aici. Încă de la sărbătorile Rusaliilor i-o făgăduisem generalului comandant al Banatului;

---

[18] Războiul ruso-austro-turc (1788–1791).

[19] Generalul conte Soro.

[20] *Kiefer.*

contele Barko[21], un spaniol de neam, m-a primit şi el cu multă bunătate. Este un bărbat mai în vârstă, dar voinic şi zdravăn şi, în ciuda unui picior de lemn, încă foarte vesel şi neobosit. Mai mulţi vizitatori – mai toţi ofiţeri – se îngrămădiseră în număr aşa mare în casa cea micuţă încât unii dintre ei s-au aşezat în corturi şi, prin urmare, nu mai putea fi vorba de locuinţă pentru mine. Dar un locotenent al dragonilor din Würtenberg, baronul Abelle, mi-a oferit jumătate din camera sa şi din această cameră îţi scriu eu acum, căci bineînţeles am primit această ofertă foarte bucuros, şi în aceeaşi seară m-am şi mutat împreună cu Mattusch luând şi toate lucrurile mai necesare din târgul Mehadia, la băile Mehadia, dar am lăsat pe Friedrich, Mühlberg şi tot bagajul de prisos acolo în târgul Mehadia, în prima odaie închiriată de noi acolo, la brutarul Sieber, pentru doi guldeni pe săptămână.

Am început de câteva zile să fac băi. Sunt mai multe băi, cam ca la Töplitz[22], şi mai puţin calde şi mai calde // sau mai fierbinţi. Eu mă scald în p. 190
baie cu apa cea mai puţin fierbinte, numită a Sfântului Francisc, şi care se află la un sfert de oră depărtare de locuinţa mea; de două, de trei, ba chiar de patru ori zilnic îmi scald când tot trupul, când numai picioarele. Apa conţine sulf şi păcură şi are un gust cam ca de ouă stricate. În toată regiunea se povestesc minuni despre efectele sale. Fiecare izvor are o apă cu o particularitate deosebită. Una este bună pentru ochi, alta ajută la friguri, una pentru metehne mai vechi, una pentru reumatism, una pentru râie etc., totuşi nici una din apele acestea nu este de băut, nici nu par să conţină acele elemente ce ar putea fi de vreun folos organismului luate intern. Chiar şi folosul lor extern mi se pare oarecum îndoielnic, totuşi voi căuta cu tot dinadinsul să mă conving că e cu totul dimpotrivă. Condiţiile de organizare sunt toate absolut lamentabile. Nu se pot lua măsuri nici pentru confortul şi nici pentru condiţiile de curăţenie ale unei localităţi, pe care o vizitează aşa de puţini străini, care este atât de expusă incursiunilor vecinilor şi unde câteva sute de soldaţi de rând locuiesc şi se scaldă la un loc cu ceilalţi vizitatori ai băilor. Nimeni, în afară de nişte magnaţi[23] foarte bogaţi, nu-şi poate asigura puţin confort – şi acest lucru cu mare cheltuială –, căci totul este din cale afară de scump. Baniţa de ovăz costă patru taleri, dar se vinde şi cu funtul, pentru a se da totuşi ca un adaos la furajul cailor ce trebuie să se hrănească, în afară de aceasta, cu porumb. Tot omul locuieşte prost şi este mâncat de viu de purici. Toată noaptea nu poţi închide ochii din cauza lighioanelor. În general, totul este foarte puţin curat. Plictiseala domneşte printre noi în gradul cel mai înalt // şi ajunge şi mai apăsătoare datorită p. 191
trândăviei la care te condamnă căldura cea mare. Prin păduri şi munţi nu te poţi avânta departe, de teamă de a nu fi atacat de tâlhari şi am fost nu o dată eu însumi la vânătoare de insecte cu pistolul într-o mână şi cu plasa de prins insecte în cealaltă. Dimineaţa şi timpul până la prânz se consumă mai tot cu îmbăiatul şi apoi cu îmbrăcatul, după-amiaza cu scrisul, iar seara mă scald din nou, de trei-patru ori pe zi. Acest fel de a purcede îl înveţi de la români.

---

[21] Generalul conte Felix Vincenz von Barko. S-ar părea însă că autorul face aici o confuzie cu generalul Soro care era spaniol de origine şi invalid cu un picior de lemn.

[22] În Boemia.

[23] *Grosse*.

Aceştia vin din satele vecine, laolaltă cu nevestele şi copiii lor, se apucă de îndată să se scalde în prima baie aflată în cale, se mai odihnesc, apoi după un ceas, se întorc iar în aceeaşi baie sau în alta, ce li se pare lor mai de folos pentru meteahna lor, căci de medici nici vorbă nu poate fi aici; aşa purced ei în general ceas după ceas încât un om în timp de 3–4 zile s-a îmbăiat de 20–40 de ori. Apoi se reîntorc iar pe la casele lor, vindecaţi? Nu ştiu, dar tot trebuie ca băile să fi folosit unora, deoarece tot vin alţii mereu. Această doză[24] ar fi desigur mult prea tare pentru oricare dintre noi, dar doctorul episcopului de Pécs îmi încuviinţează scăldarea de 3–4 ori pe zi cu ⟨toată⟩ prudenţa cuvenită, măcar că în afară de mine nimeni nu face aşa. Totuşi nu-mi scald tot corpul decât dis-de-dimineaţă, restul timpului doar picioarele, întrucât, în afară de acestea, nu sufăr de nimic. Baia Sf. Francisc, cu care am început, are apa ceva
p. 192 mai caldă şi, deci suportabilă. Dacă este adevărat, aşa cum ni se // afirmă că în timp de iarnă apa acestor băi este tot aşa de rece ca a râului, atunci aceasta ar constitui o particularitate prin care s-ar deosebi total – după cât este de ştiut – de celelalte izvoare calde, care îşi menţin tot anul aceeaşi temperatură. Ceea ce este sigur este că şi acum ele au o temperatură variabilă şi sunt ba mai calde, ba mai reci. În ce raport stau ele cu temperatura aerului, nu am putut însă afla. Baia Hoţilor, cea mai caldă, se apropie de temperatura apei în clocot, este oarecum asemenea cu „Sprudel"-ul din Karlsbad. Cum aceste băi au fost vizitate neîntrerupt de romanii din antichitate, precum şi de împăraţi, şi îndeosebi de Traian, şi s-au purtat prin aceste locuri multe războaie cu băştinaşii, ele erau pline de antichităţi romane. S-au găsit statui ce erau consacrate lui Hercule, apoi multe monede şi inscripţii, dintre care se mai văd câte unele ce cuprind, de cele mai multe ori, mulţumiri către zeii ocrotitori pentru sănătatea redobândită. Poziţia acestui loc am mai arătat-o mai înainte. Casa de locuit se află tocmai într-unul din locurile cele mai puţin plăcute. În spatele ei curge foarte aproape râul, iar în faţă este un mic teren neted, care însă are o înfăţişare extrem de aridă şi lipsită de vegetaţie şi nu are absolut nici cea mai mică podoabă. Şi nici munţii apropiaţi, ce stau faţă în faţă pe cele două părţi ale văii, nu au nimic frumos. În munţii pustii mai depărtaţi trăiesc: urşi, lupi, râşi şi pisici sălbatice (acestea din urmă se numesc pe româneşte *mâţă sălbatică*[25],
p. 193 ceea ce m-a distrat mult) şi, printre stâncile // cele mai de sus, sunt căpriţe. Cerbi, căprioare şi iepuri se mai găsesc, dar mult mai puţin decât se aude şi se crede. Dar vânătoarea lor este extrem de anevoioasă, din cauza terenului, e extrem de primejdioasă, din cauza hoţilor de codru, şi ⟨mai e⟩ nesigură şi din faptul că abia la vreo două ore depărtare se află Ţara Românească şi, prin urmare, graniţa turcească, şi că oricine ar fi văzut venind dintr-acolo încoace ar trebui să fie ţinut neînduplecat în lazaretul de la Jupalnic, la două mile de aici, într-o carantină de la trei până la şase săptămâni, după stare şi împrejurări.

Ca păsări de pradă nu sunt decât vulturi mari[26] şi foarte arareori vulturi albi, şoimi şi vultani mici[27], ce se mai găsesc, dar rar şi greu. Mai aproape de

---

[24] *Dosis.*

[25] *Múz salvatik.*

[26] *Steinadler.*

[27] *Geier.*

așezările omenești sunt mulți ortolani, dar de aceștia găsești prin toată Ungaria. În râu se găsesc mai în amonte ceva păstrăvi și raci. Mai vin și alți pești, dar nu în număr prea mare, de pe Dunăre, la trei mile de aici. În ce privește fructele, ele se cam mărginesc la zmeură și cireșe, dar la amândouă le-a trecut acum timpul și nu mai găsești nimic decât ceva pere proaste. Legumele sunt tot atât de rare. Râul duce aur, pe care obișnuiesc să-l spele familii întregi de țigani. În schimbul autorizației de a spăla aurul trebuie ca fiecare familie să predea în fiecare an o cantitate de aur în valoare de opt ducați, care li se plătește cu ceva mai mult de jumătate preț, ca și restul, dacă mai aduc încă aur pe lângă acesta. A-l vinde în alt chip este oprit sub pedepse aspre. Pe sub pietrele alunecoase de pe coastele munților // sunt foarte mulți scorpioni, pe p. 194
care îi strâng românii și-i vând cu suta pe câțiva creițari. Acești scorpioni sunt aruncați într-un vas cu ulei și se face din ei uleiul de scorpioni, care e socotit ca leacul specific contra mușcăturii lor, a șerpilor sau contra unor răni mai rele, căci aici sunt șerpi atât de veninoși încât câinii mușcați de ei au murit în cinci minute. Împotriva acestui venin se freacă de mai multe ori rana înveninată cu acest ulei și se dă de băut ⟨celui mușcat⟩ atâta lapte cât poate să bea. În lipsa acestora, bolnavul este îngropat până la gât în pământ, acesta având să scoată el veninul. Șerpii cei mai veninoși nu sunt prea lungi, dar groși și de o culoare neagră strălucitoare și nu stau încolăciți, ci șerpuind, iar din această poziție se reped cu o iuțeală grozavă. Eu totuși nu am văzut niciunul, dar scorpioni o grămadă. Dacă ridici piatra care îi acoperă, atunci fug iute de acolo ca păianjenii și numai în orele cele mai călduroase sunt răi și înțeapă. Dimineața și seara stau liniștiți, parcă încremeniți, și țăranii îi apucă cu mâna goală. Am luat și eu mulți în mână. Mehadia este singurul loc cunoscut din Ungaria[28] despre care se știe că ar avea așa de mulți. S-ar putea să mai fie în restul Banatului, ici și colo; poate mai rar, să se mai găsească de aceștia? dar în restul Ungariei sigur că nu. Soiul este absolut același cu cel din Italia.

Dintre insecte, am căpătat câteva // specimene extrem de rare și am mai p. 195
descoperit și unele cu totul necunoscute. În ziua de 19 iulie, generalul Soro, împreună cu episcopul, au pus la cale o excursie, la care am luat și eu parte, alături de mai mulți ofițeri din suită. Planul era de a vedea cetatea turcească Orșova și totodată locul întreitei granițe, unde se întâlnesc împreună Ungaria, Țara Românească și Serbia. Încă de la cinci dimineața s-a pornit la drum în mai multe trăsuri. Eu mă aflam în cea în care călătorea maestrul de ceremonii al episcopului, un preot bine cunoscut de mine, împreună cu doi capelani ai episcopului. Drumul cobora mai întâi în vale, ca și cum am fi vrut să ne întoarcem iar la Mehadia, apoi însă cotea la stânga înspre valea cea mare, pe malul drept al râului Cerna, spre Dunăre înainte. Pe dreapta, de-a lungul munților și al stâncilor, se văd multe urme, ba chiar niște arcuri solid zidite ale unui apeduct, cu ajutorul căruia turcii au vrut să abată râul la mijlocul acestui secol[29], când au început mai întâi să stăpânească această provincie, pentru care

[28] Din Banat.

[29] În realitate, în 1718. Autorul confundă și data și împrejurările pe care nu știau să i le mai spună nici generali experimentați, cum era generalul Soro.

au purtat şi mai apoi război, ca să poată câştiga în felul acesta o bucată însemnată de pământ, deoarece condiţiile păcii fuseseră stabilite în sensul acesta. Ei aveau pentru acesta doi ingineri francezi, şi treaba a fost pornită cu cea mai mare însufleţire, căci nu li se îngăduise ⟨pentru a executa acest lucru⟩ decât un an, o lună, o săptămână, o zi şi o oră. Dar când s-a observat intenţia lor, au fost mituiţi cei ce conduceau lucrarea, care au stricat curând tot rostul
p. 196 lucrării prin dispoziţii anapoda //. Unul dintre ei a fugit în Ungaria, celălalt a fost tăiat de turci, şi împăratul a dobândit acea bucată de pământ cu apeductul început, care însă acum este lăsat în totală părăsire, deoarece nu mai este de nici un folos. Aş vrea să pot povesti acest lucru mai explicit, dar nici eu nu sunt prea lămurit şi nici chiar generalii nu mi-au dat o informaţie mai clară. După trei ore am ajuns în satul Jupalnic. Aici este locul de carantină pentru această regiune, cu organizaţie întocmai ca aceea de la Semlin descrisă de mine. Un onorabil negustor turc făcea tocmai carantină şi a vorbit cu noi puţin pe nemţeşte. Aici ni s-au alăturat diferiţi ofiţeri şi funcţionari şi m-au însoţit până la Orşova Veche[30] care se află la o jumătate de oră de acolo. Este o localitate nenorocită de tot, dar de aici este mult trafic comercial către şi din Turcia. Taxele de vamă şi de carantină aduc în fiecare lună mai multe mii de guldeni. Am descins la locotenent colonelul Mahowiz care îşi are postul aici şi care locuieşte într-o casă mare şi frumoasă, ce a fost odinioară mănăstire. Aici fuseseră comandate din vreme trăsuri cu cai odihniţi ca să ne ducă la întreita graniţă. Erau cu totul două trăsuri şi vreo douăzeci de inşi călare, printre care mă număram şi eu. Mi se dăduse un cal mic turcesc înşeuat după
p. 197 moda turcească, după care scările de şea arată nespus de ciudat //. Nu este o scăriţă subţire, ci un fel de lopată lată, lăsată în jos şi înainte şi înapoi. Culoarea calului era cu totul extraordinară: ⟨cea numită⟩ „Fliegenschimmel”, cu puncte foarte mici peste tot corpul uniform de roşu în întregime. Dar era foarte bine învăţat şi executa toate mişcările corect şi supus. Am uitat să spun că Orşova Veche se află pe Dunăre.

Am coborât de-a lungul fluviului, a trebuit să trecem o apă şi am ajuns în faţa unei bucăţi de pământ, aflată între graniţa ungurească şi Dunăre, având vreo două mii de paşi în lungime şi câteva sute în lăţime, şi care nu are stăpân. De aceea poartă şi numirea de teren neutru. Acest lucru a fost hotărât astfel cu turcii, pentru a înlătura pe cât se poate orice prilej de ceartă. La o depărtare de o jumătate de oră ne-am oprit, am descălecat şi am privit în jurul nostru, căci aici era întreita graniţă. Pe acelaşi mal nordic al Dunării, o vale desparte Ţara Românească de Banat; în faţa amândurora se înalţă Munţii Serbiei; pe malul celălalt şi în mijlocul fluviului se află o insulă, cetatea turcească Orşova, care în timpul ultimului război a fost supusă unui groaznic bombardament de pe înălţimile muntelui Allion şi silită să se predea, dar care a fost restituită turcilor la pace, întocmai ca şi Belgradul[31]. Dar mai înainte de aceasta fusese clădită foarte frumos şi îngrijită de imperiali, pe când mai ţinea acest teritoriu
p. 198 de Ungaria //. Acum mai sunt doar puţine case ce folosesc de locuinţă paşei

---

[30] *Alt Orsowa* (azi oraş, jud. Mehedinţi), spre deosebire de Orşova Nouă (fosta insulă Ada Kaleh).

[31] La 1739.

și ienicerilor, dar acuma turcii încep din nou să-și dreagă fortificațiile. Dunărea își urmează aici cursul pe mai multe mile, chiar pe teritoriul turcesc și oferă, cu munții săi etajați în trepte, care îi alcătuiesc malul, o priveliște măreață. Un primar de sat din Țara Românească venea călare, nu știm cu ce treburi. Avea două pistoale bune și un hanger de nădejde – ceva cam între un cuțit și o sabie – care era prins de șa. Trebuie să ne ferim cu toată grija să nu ne atingem nici de el și nici de alți supuși turci, pe care i-am întâlnit ocupați cu tragerea vaselor în susul fluviului și cu alte munci. Chiar și numai simpla atingere a pânzelor de corabie ar fi dus la condamnarea oricui la carantină.

Țara Românească se află sub protectorat turcesc, dar are un domn propriu care plătește în fiecare an Porții un anumit tribut (pe care și-l scoate apoi din veniturile țării), dar care are o putere absolută. Se pare că țara este foarte frumoasă și că boierii – adică nobilimea – sunt oameni cu care poți sta în relații plăcute. Mulți vorbesc italienește și franțuzește și țin profesori pe lângă copiii lor ca să-i instruiască. Adesea vin câte unii la băile de lângă Mehadia, dar în anul acesta nu a venit nici unul. După ce am rămas cam vreo oră pe acest teren care formează un mic șes, ne-am întors iar la Orșova Veche, unde ne-a ospătat locotenent-colonelul // cu un dejun copios. La câteva ore de aici p. 199
în susul fluviului, mai sunt două lucruri vrednice de atenție: tabula lui Traian, o inscripție frumoasă săpată pe stâncă, cu ornamente frumoase din porunca acestui împărat, și peștera lui Veterani[32], în care câteva companii de trupe imperiale s-au apărat multe zile împotriva mai multor mii de turci, până ce au fost siliți să capituleze. Voi căuta să le văd pe amândouă înainte de plecarea mea din această regiune...

[...] Băile calde pe care le fac acum de paisprezece zile nu au adus încă p. 200
nici o schimbare, în cazul meu; dar șederea mea aici timp de patru săptămâni îmi schimbă cu totul planul de călătorie întocmit mai înainte. La Carpați trebuie să renunț și nu voi mai putea vedea decât Transilvania.

1794 august 13. Ne aflăm în cursul drumului nostru de la Mehadia spre Transilvania, încartiruiți într-o colibă de țăran în satul Slatina[33], un sat românesc nenorocit, și, în timp ce Mattusch stă în tinda casei, ce slujește și de bucătărie, și și-a pus ceaunul la foc și gătește prânzul nostru, în mijlocul unei întregi familii de români, eu stau în trăsură care îmi oferă mai mult confort și posibilități decât zece asemenea sate adunate împreună și urmez mai departe să-mi povestesc călătoria. Ocupația mea din urmă la băile Mehadia, după cum arătam în ultima mea scrisoare, trebuia să fie cercetarea unei peșteri despre care s-au scornit mult prea multe lucruri, ceea ce nu am putut niciodată suferi. Oamenii din partea locului, ba chiar și cei care erau acum la băi, povesteau că se poate înainta târâș la cine știe ce depărtare și la urmă ar ieși la suprafață prin bolțile unui castel ruinat, dar ar fi atâtea greutăți de întâmpinat încât cei mai mulți oameni nu se încumetă să pătrundă înăuntru. Atât mi-a fost de ajuns pentru a o cerceta. Se numește peștera Hoților, pentru că se spune că acești domni ar fi stat odinioară în ea și nu este decât la depărtare de un sfert de oră de băi

---

[32] Generalul conte Federigo Veterani, comandant general imperial al Transilvaniei (1691–1695), ucis în bătălia de la Lugoj (1695). Pentru el, vezi *Călători...*, vol. VII al colecției de față.

[33] Slatina-Timiș, sat și comună, jud. Caraș-Severin.

şi este scobită în stâncă deasupra unui izvor foarte fierbinte, care se numeşte şi el Baia Hoţilor. Am mai luat cu mine doi ofiţeri de o fire mai hotărâtă şi,
p. 201 înarmaţi cu lumini, facle, scăpărătoare, funii, topoare şi arme //, am pornit în această expediţie. Urci pe munte pieptiş cam cincizeci de paşi pe pietroaie ce se clatină şi dai apoi de o deschidere foarte mare, cam cât o uşă de casă, chiar în stâncă, ce duce, printr-un fel de galerie scurtă şi lată, într-o sală foarte încăpătoare şi înaltă săpată în stânca vie, cu o arcuire ascuţită ca cea gotică şi care are spre vale o fereastră mare la care s-a adăugat şi ceva zidărie. Printr-o uşă îngustă treci apoi într-o sală şi mai mare care însă e întunecoasă de tot în partea dinapoi. Solul la amândouă este absolut neted; turme de capre se adăpostesc noaptea acolo. În sala din urmă observi de la podea în sus diferite găuri şi acestea trebuiau, chipurile, să ofere intrarea în lumea minunăţiilor. Ne-am târât, aşadar, pe brânci pe borta cea mai celebră şi am dat iar de lumină într-o galerie laterală îngustă, dar în care puteai să mergi stând aproape drept în picioare. În cale dădeai doar de pietre mari, alcătuite de scurgerea apelor calcaroase. Dar abia înaintasem cu cincizeci de paşi, când spre marea noastră părere de rău ni s-a închis scena cu o bortă îngustă prin care abia dacă un şobolan ar fi putut trece, spre a purta mai departe cercetarea. Noi însă a trebuit să ne întoarcem înapoi. Nu am avut mai mult succes cu alte două-trei borte, neputând nicăieri trece mai departe de zece-doisprezece paşi şi deci ne-am întors fără a fi realizat ceva, doar cu satisfacţia de a pune capăt
p. 202 unor născociri de basme, // căci până atunci nici generalul comandant nu ştiuse nimic sigur despre toate acestea. I-am dat un mic plan al interiorului peşterii şi cu asta am încheiat această treabă. Câteva zile după aceea, m-am suit pe stâncile înalte ce se ridică chiar în dosul băilor şi dincolo de care începe Ţara Românească. La început este pădure măruntă şi arboret, apoi pietre libere, desfăcute din stâncă şi căzute jos, şi, în sfârşit, stânci goale de tot, pe care se află cetine izolate. Suişul e grozav de abrupt şi anevoios şi trebuie cel puţin două ore pentru a ajunge la culmea cea mai de sus. Când am ajuns sus, am văzut că nici nu erai răsplătit de oboseala încercată, căci munţii înalţi închideau vederea din toate părţile. Un lucru însă m-a împăcat cu truda mea. Tot mereu văzusem vulturii zburând în jurul acestor stânci, dar din cauza înălţimii nu îi puteam distinge lămurit, iar ca să mă caţăr până sus era lucru prea greu. Chiar atunci au venit câţiva în zbor, ne-am ascuns după pietre şi, când au fost aproape, a tras Mattusch asupra unuia. El s-a clătinat îndată, dar a mai zburat departe în vale, apoi a cârmit împotriva vântului şi, în sfârşit, a căzut de la o mare înălţime drept în jos, pe jumătatea muntelui din faţa noastră în prăpastie. Era o privelişte prea frumoasă mai ales văzută de jos, căci lumea de la băi a putut desluşi tot ce s-a întâmplat. Acum greutatea cea mai mare era de a găsi vulturul, căci la coborâş trebuia silinţa cea mai grozavă pentru a nu-şi frânge omul gâtul. Dar Mattusch observase bine un fag mare lângă care căzuse şi el s-a căţărat până acolo şi l-a şi găsit întocmai. Şi când am văzut pasărea de aproape ne-a surprins mai întâi înfăţişarea şi mărimea ei. Era albă aproape în întregime, cu vârfurile penelor negre, capul şi gâtul pleşuve cu un guler[34] şi aproape cinci coţi de la o aripă la cealaltă. Pentru păsările din

[34] *Krause.*

Europa acest lucru este de o mare raritate. Am găsit şi un fluture necunoscut, de zi şi de noapte, în această plimbare, din care nu m-am întors aşa obosit, cum mi-aş fi închipuit, după condiţiile existente: de aici am tras concluzii favorabile pentru efectul băilor asupra picioarelor mele. Poate voi afla, în sfârşit, în aceste ţinuturi barbare o uşurare. Am început cu apa căldicică a băii lui Francisc, după opt zile am început cu cea mai caldă de la „baia de şindrilă"[35], este aşa de caldă încât parcă te frige, dar această senzaţie provine mai mult de la compoziţia chimică a apelor, căci dacă nu ţii seama de durere, în realitate nu te arde [...] Nu mai am timp decât să fac o mică excursie în Transilvania. p. 203
Drumul într-acolo este nesigur, parte din cauza hoţilor şi în parte pentru că în cele mai multe locuri nu găseşti nici măcar pâine, căci românii se hrănesc doar cu un fel de pâine ce se face din porumb măcinat mai grosolan şi nici pe aceea nu o vând // deloc. Este foarte dulce, dar nu dă putere, dumicată cu lapte este p. 204
totuşi mai bună.

În aceste condiţii m-am hotărât să călătoresc cu un transport de soldaţi ce trebuiau să plece la 11 august de la băi spre Sibiu. Mergi pe zi doar cale de o poştă; dar eu speram că cercetarea de aproape a regiunii şi strângerea de specimene naturale şi totodată sociabilitatea unui asemenea marş să mă despăgubească de durata drumului. Mi-am încheiat deci cura reglementară de douăzeci şi una de zile şi mi s-au dat cai de rechiziţie odată cu transportul trupei, precum şi cvartiruire prin sate, aşa că nu mai aveam să mă îngrijesc decât de mâncare şi băutură, căci aici trebuie fiecare să-şi fie propriul său bucătar. Din fericire, încă din Seghedin cumpărasem un ceaun, pe lângă acesta am mai făcut rost de o tipsie de lemn şi de câteva perechi de cuţite şi furculiţe vechi, apoi de şuncă, făină, sare, slănină şi altele asemenea, iar Mattusch s-a făcut bucătar. În ajunul plecării, am mai prins o pereche de păsări de zi, extrem de rare, din care până acuma nu era cunoscută decât una la Sarepla şi cealaltă la Neapole. Găzduirea şi ospătarea fuseseră precum am mai spus, extrem de proaste. Camera costa pe zi doisprezece creiţari, prânzul costa mai întâi patru, apoi cinci groşi de cei de aici. [...] Băile nu costă absolut nimic, dar din această cauză ele şi sunt în destulă dezordine. Unele din ele sunt tot timpul deschise şi // accesibile tuturor. Celelalte au cheile date în seama unor p. 205
îngrijitori ce se numesc plăieşi şi nu sunt decât ţărani. La aceştia trimiţi după chei sau unul o predă celuilalt. Cum băile nu au mai multe despărţituri, urmează că numai puţine persoane, şi anume cele mai de seamă ⟨reuşesc⟩ să aibă ore bune şi comode de baie, lumea cealaltă neavând decât ore proaste şi nepotrivite. Pentru preluarea acestor băi s-au făcut până acuma dese propuneri către Curte şi s-au adoptat şi planuri, dar războaiele şi alte cerinţe au împiedicat până acum executarea lor. Dacă ar fi situate în mijlocul provinciilor civilizate, ar fi în curând tot atât de vestite şi cercetate ca cele de la Töplitz, cu care au îndeobşte cea mai mare asemănare.

Trebuie să mai amintesc că şi aici, ca de altminteri în toate posesiunile imperiale, este strict oprit în chip deosebit să se deseneze locurile. Mühlberg se aşezase acolo făţiş în chip imprudent şi a desenat o parte din stânci, pentru care fapt am căpătat de la general o mustrare serioasă şi cea mai strictă

---

[35] *Schnidelbad* = Schindelbad.

opreliște pentru viitor. În ziua de 10, mi-am primit biletul pentru caii de rechiziție de la comandantul stației de poștă de la Mehadia, căpitanul Nedelkowich, și, în ziua de 11 dimineața, pe la ora trei, a pornit la drum transportul care consta dintr-un locotenent și vreo sută și cincizeci de oameni din diferite regimente. Pe lângă aceștia, a mai fost trimis și un sublocotenent
p. 206 care să meargă cale de mai multe poște cu o parte // a transportului pe un alt drum. S-au mai alăturat încă vreo doi maiori din Transilvania, un funcționar civil și puținătatea mea. Ar fi părut lucrul cel mai firesc, mai ales în cursul unei călătorii în care nu se putea găsi nimic de cumpărat, ca să ne gospodărim împreună. Ar fi fost mai ieftin, mai bine și mai distractiv. Dar nu a fost pomeneală de așa ceva și astfel trăiesc și eu numai pentru mine. Cum facem pe zi două, cel mult trei mile și ne oprim cel mai tarziu pe la ora trei, ne aflăm în cvartir încă de pe la orele șapte-opt. De-ar fi rămas vremea tot atât de călduroasă și plăcută ca până acuma, nu ar fi putut fi nimic mai comod. Dar chiar în ziua plecării noastre, a început deodată, după o furtuna, o vreme atât de rece și de umedă încât tremurai de frig întocmai ca la venirea zăpezii. Pe lângă acestea, locurile sunt ba atât de sterpe și de neplăcute, ba atât de lipsite de specimene naturale încât această regiune nu a răspuns până acum așteptărilor mele. Noi călătorim mai mult prin văi înguste, printre munți aspri și înalți, de-a lungul unor pâraie pietroase, peste câmpii și locuri aride, trecând prin sate și târgușoare nenorocite care, pe deasupra, mai sunt aproape jumătate pustiite de război. Primul popas de noapte s-a numit Cornea[36], al doilea Teregova[37], cel de ieri Slatina[38] și azi îți scriu din Caransebeș, un târg mare, dar și foarte devastat, într-o regiune bunișoară, de unde încep să îmbrățișez cu
p. 207 privirea de o parte șesul Banatului, // în timp ce, de cealaltă parte, ți se înfățișează Transilvania, cu munți foarte înalți și aspri, unii din ei acoperiți tot anul cu zăpadă. Fiecare pas pe care îl faci prin locurile acestea este legat de reprezentarea unor vestite scene militare, dar mai ales, și în chip foarte neplăcut, de retragerea precipitată și zăpăcită a armatei imperiale în ultimul război[39], când în loc de a-i ataca pe turci și a-i înfrânge cu siguranță, s-a comandat deodată retragerea, care s-a început în bezna nopții. Se și răspândise prin trupe un vânt de panică. Din întâmplare vin la galop niște husari întârziați. Ariergarda îi ia drept turci veniți să-i fugărească și strigă: „Halt[40], Halt"! Către trupa dinainte, spre a nu fi părăsită în urmă. Strigătul aleargă curând din coloană în coloană și, datorită unei ușoare modificări, unii aud – pe semne cei mai fricoși – în loc de „Halt, Halt", Halla, Halla[41], strigătul de război al turcilor. Îndată intră întreaga armată în cea mai desăvârșită confuzie, fiecare caută să se salveze, comenzile ofițerilor nu sunt nici auzite, nici luate în seamă, ei înșiși trebuie acum doar să se păzească spre a nu fi călcați în picioare. În bezna nopții se învălmășește întreaga armată, corpuri de trupă vin călare, sunt purtate unele

[36] *Kornia*, sat și comună, jud. Caraș-Severin.
[37] *Teregorva, Teregorwa*, sat și comună, jud. Caraș-Severin.
[38] *Slatina*, veche denumire a satului și comunei Slatina-Timiș, jud. Caraș-Severin.
[39] Din 1787–1791.
[40] Stai!
[41] Allah, Allah.

peste altele. Generalii, împăratul Iosif[42], el însuşi, o iau la fugă. Generalul Clerfayt (sau cumva un altul), care îşi mai avea soldaţii adunaţi împreună, face o întoarcere la dreapta şi trage cu mitralii asupra regimentelor din urmă, omorând câteva sute de oameni, până ce se află că a // fost o greşeală. Soldaţii p. 208
se rătăcesc cu toţii de companie, de regiment, de coloană şi aşa merge treaba toată noaptea. Câteva unităţi au rămas chiar rupte de armată mai multe zile şi regăsite apoi doar după vreo douăzeci de mile. Din fericire, turcii nu şi-au dat seama decât târziu de această panică, altminteri probabil că din cei vreo şaizeci de mii de oameni n-ar mai fi scăpat decât puţini, dar, în cele din urmă, s-au apucat să-i urmărească şi au mai pricinuit pierderi mari şi au mai pustiit de plăcere întreaga regiune şi au târât în robie mulţi oameni, dintre care se întorc mulţi acum, dar mulţi mai muncesc în Turcia ca robi. Alaltăieri am vorbit cu o femeie care abia vara asta s-a întors din Grecia, unde fusese vândută. Mai purta încă hainele de roabă, cenuşii cu tiv castaniu.

Cum m-am apucat de povestit, ascultă această istorie de hoţi, întâmplată acum paisprezece zile în Almaş, micul ţinut despre care ţi-am vorbit în penultima scrisoare. Bandele de tâlhari sunt formate aproape exclusiv din locuitorii frontierelor fugiţi de pe ele şi care îşi jefuiesc propriul lor loc de baştină, împrejurare care măreşte mult în ochii mei crima lor. O asemenea bandă tulbură încă de mult regiunea şi nu i se putea veni de hac. Totuşi se auzea că ei ar avea chef ca să se predea, dacă ar primi iertare, lucru care se mai întâmplă uneori. Autorităţile au vrut să folosească // această dispoziţie p. 209
pentru a pune mai ales mâna pe doi tâlhari de seamă care făptuiau cele mai mari nelegiuiri. S-a trimis la ei, ca să li se ofere un act scris de iertare şi totodată să-i poftească pe cuvântul de cinste al comandantului staţiunii să vină în sat pentru perfectarea acestui lucru. Ei au făgăduit că vor veni. Şi în ziua hotărâtă au venit într-adevăr acei doi bandiţi pe deplin înarmaţi cu câte două flinte, patru pistoale, cuţite, pumnale şi săbii şi au venit de-a dreptul în sat la locotenent şi au raportat că au venit pe cuvântul lui, după actul de iertare. El le-a cerut să-şi depună armele, ceea ce ei însă au refuzat până ce nu vor primi actul scris. Între timp, au vrut să meargă într-o casă mare de ţărani spre a cina acolo cu cunoscuţii lor. Ei se duc, tot satul se adună ca să caşte ochii la aceste fiinţe grozave şi fabuloase, o scenă destul de curioasă pentru regiunile noastre. Ei se aşează în tihnă şi cinează cu mai mulţi în cameră. Comandantul făurise nu ştiu ce plan iscusit pentru a captura nu numai pe aceştia doi, ci, prin ei, chiar toată banda. Dar locotenentul, mult prea nerăbdător, socoate că nu trebuie să-i lase să scape, îşi adună o trupă de grăniceri din sat, se repede la casă, pune deodată să se smulgă uşile şi să se tragă o salvă. Dar frica a trebuit să orbească cu totul pe aceşti // nenorociţi soldaţi, căci în loc de a nimeri măcar p. 210
pe unul dintre bandiţi, cade moartă la pământ o fată de ţăran din acel sat şi un bărbat este rănit de moarte în şold. Îndată se sting luminile, toţi se reped din cameră, un bandit se târăşte sub pat, şi se acoperă cu macatul, celălalt vrea să se îmbulzească afară din casă împreună cu mulţimea, dar este recunoscut şi străpuns de mai multe gloanţe. Dar tot mai lipseşte celălalt. Se trage pe fereastră, prin uşă. În sfârşit, vine un caporal purtând înaintea sa o grindă mare. După

---

[42] Iosif al II-lea care comandase retragerea.

această apărătoare intră şi ceilalţi în cameră, îl descoperă până în cele din urmă pe cel ce se ascundea, acesta îşi scoate pistoalele şi trage, dar ele refuză să se pornească şi astfel cade mort lovit de unsprezece gloanţe. Aşadar pentru a doborî pe aceşti doi, au trebuit să mai moară şi două suflete nevinovate de ţărani!

Mattusch a dat ieri o dovadă forte bună a măiestriei sale de bucătar. La prânz am avut o supă cu orez şi carne de batal cu calarabă[43], seara pui fripţi şi prune fierte, dar totul era aşa de bun, că nu trebuie atribuită plăcerea cu care am mâncat numai poftei noastre de mâncare – mai ales cele două feluri din urmă erau cum nu se poate mai bune, chiar dacă lipseau aproape toate ingredientele şi condimentele. Frigarea am ascuţit-o noi înşine puţin mai înainte.
p. 211 În casa în care eram găzduiţi locuiau mai multe familii ce foloseau acelaşi // cămin. M-a bucurat buna înţelegere şi blândeţea care au domnit printre aceşti oameni toată ziua. Ei nu au mâncat decât pâinea lor de porumb, numită mălai, şi porumb copt. Din felul întâi am căpătat şi eu puţin de la o tânără fată, dând un creiţar, dar numai cu condiţia să nu vadă măicuţa. Mi s-a părut foarte bun la gust, poate datorită noutăţii. Vom încerca felul acesta şi acasă. Tot atât de tainic m-a rugat să-i dau o bucăţică din pâinea noastră albă, ca o mare bunătate. Tot ce iau cu ele, vâră în sân: din cauza aceasta cămaşa face o burtă mare peste brâu şi aceasta ia diferite forme după natura lucrurilor ce se află băgate în ea. Pieptănătura este cu totul cea antică romană. Părul este despărţit cu cărare pe frunte şi încolăcit în două coade groase în jurul capului. Peste ele se aşează o scufie în formă de diademă, dintr-o materie albă brodată, dar prinsă destul de liber, căci văd că poate fi sucită împrejur întocmai ca o scufie de noapte. Mai poartă şi basmale pe cap, întocmai ca doamnele noastre când poartă basmale turceşti. În jurul capului, se poartă în familiile avute o mulţime de monede înşirate şi care, izbindu-se, sună ca un cal de sanie cu zurgălăi. Ţăranii noştri observă de obicei în portul lor un fel de simetrie fricoasă din care cauză ei stau foarte ţeapăn. Aici cu totul dimpotrivă. Podoaba de cap a unei romånce nu stă niciodată drept, ci întotdeauna pe o ureche, cum obişnuiesc
p. 212 şi doamnele noastre să-şi poarte pieptănătura // şi pălăriile, iar acest lucru este într-adevăr elegant. Ele sunt şi foarte harnice. Nu le-am văzut niciodată stând să trândăvească. Furca de tors nu le părăseşte niciodată brâul. Nici nu sunt sculate de cinci minute – căci îmbrăcatul lor se termină în două minute – şi ele şi încep să toarcă, la aceasta devreme, pe la orele două. Şi când merg pe drum, ele tot îşi văd de tors. Dar acest lucru este foarte necesar, căci ele îşi lucrează fără excepţie hainele lor şi pe ale bărbaţilor lor. Toate cămăşile lor sunt multicolore, de cele mai multe ori cusute şi lucrate cu roşu şi cu albastru: ele vopsesc totul frumos şi trainic cu coajă de copac şi cu buruieni. Femeile îmi par extrem de blajine. Iar bărbaţii par că ar avea ceva din năravul italienilor. Nu cel care trăieşte virtuos, ci cel ce posteşte după regulă ajunge cu siguranţă în cer, după principiile lor. Popii lor sunt, de cele mai multe ori, prea proşti şi lăsători, pentru a-i lumina câtuşi de puţin. Ei mai merg şi rar la biserică, atunci când sunt siliţi. Aşa că nu este aproape nici o urmă de credinţă creştină care trebuie să constea din duh şi adevăr.

---

[43] *Kohlrabi* = gulie.

Haţeg – în ziua de 16.

Ieri am sosit mai întâi la o staţiune de poştă, unde am schimbat caii de rechiziţie şi apoi am trecut peste dealuri destul de frumoase şi roditoare şi prin regiuni păduroase spre Marga[44]. Până la Caransebeş mersese cu noi un ofiţer care ştia // româneşte, aici însă s-a despărţit de noi şi m-am rugat, de aceea, p. 213 de comandantul transportului să-mi dea un om drept tălmaci. Ne aflam iar la o familie de ţărani. Satul nu avea o formă prea regulată, ci ca multe sate de-ale noastre era cam împrăştiat. Cvartirul nostru avea de jur împrejur un pomet mare cu minunaţi cireşi, meri şi pruni, precum şi lanuri mici de pământ cu porumb, cânepă şi varză. Totuşi nu se poate face rost de nimic. Oamenii de altminteri nici nu cultivă nici un fel de zarzavat. Prune nici nu s-au prea făcut din cauza arşiţei prea mari, iar pe de altă parte, ele au şi fost strânse toate la un loc pentru facerea rachiului. Merele şi perele erau şi ele ca vai de ele, nu se putea cumpăra nimic altceva decât păsări şi lapte. După -amiază, m-am şi plimbat în Transilvania, căci un mic pârâu de moară, ce trece pe lângă sat, alcătuieşte aici hotarul. Am pus să mi se golească trăsura şi m-am culcat înăuntru de-a lungul ei pe nişte fân furat, căci de vrei să cumperi nu găseşti. Nopţile acum sunt aici neobişnuit de reci, aşa că dimineaţa la împachetat, mâinile noastre erau ţepene de tot. Pe semne că frigul acesta se datoreşte munţilor înalţi care stau la graniţa Ţării Româneşti şi peste care a căzut zăpadă în zilele acestea. Până acum toate trăsurile, în afară de a maiorului şi de a mea, au fost trase de boi. Dar în Marga era molimă între vite şi din această cauză nu era voie să treci nici o vită cornută dincolo de hotarul satului. Am căpătat deci // numai cai. Drumul obişnuit spre Transilvania trece prin Lugoj, dar un p. 214 alt drum de un interes strategic, pe care împăratul Iosif a pus să fie făcut în vederea războiului, trece prin valea Haţegului. Pe acesta l-am urmat noi şi acuma scriu din târgul Haţeg în timp ce fierbe supa noastră. De la Marga, am avut azi-dimineaţă o etapă foarte grea, plină de munţi, păduri, râuri şi bolovani şi cu un drum extrem de rău spre „Várhely", pe româneşte: Grădiştea[45]. Aici a fost odinioară o frumoasă colonie urbană romană, iar la o oră de aici se pare că se mai află un mic templu roman, din care s-a făcut o biserică creştină[46]. Dar eu nu puteam face acest înconjur. Transportul de soldaţi a rămas aici, eu însă m-am înţeles cu ţăranii mei ca să mă ducă la Haţeg, care nu era decât la o milă depărtare şi unde se poate afla mai mult confort la han, printre germani. Grădiştea este un loc care nu este supus administraţiei militare şi aparţine mai multor nobili. Haţegul însă este iarăşi un loc de graniţă şi aici stă un maior cu mai mulţi ofiţeri. Soldaţii de pază au fost desemnaţi acum câtva timp ca să meargă la război, dar ei au refuzat, iar când au vrut autorităţile să-i constrângă, s-au refugiat în munţii cei înalţi. „Munţii" pe româneşte. Lucrul nu s-a isprăvit încă. Valea aceasta este vestită în toată regiunea pentru farmecul şi productivitatea ei, dar acest lucru nu trebuie socotit valabil decât în comparaţie // cu regiunile încă primitive dinaintea noastră şi din jurul nostru. Eu nu pot descoperi p. 215 nimic deosebit aici, după cum nici în cele mai multe dintre lucrurile mult

[44] Sat şi comună, jud. Caraş-Severin.

[45] *Gradischtscha*, veche denumire a satului şi comunei Sarmizegetusa, jud. Hunedoara.

[46] Biserica de la Densuş, sat şi comună, jud. Hunedoara.

lăudate aici. La început, de la Marga încolo poţi să o numeşti o vale, dar, de fapt, această numire nu începe a fi valabilă decât după Grădiştea. Aici sunt, pe dreapta şi pe stânga, munţi de mărime mijlocie îmbrăcaţi în păduri şi între ei o vale netedă, lată de vreo jumătate de oră de mers, şi bine cultivată. Dincolo de dealuri pe dreapta se înalţă la o depărtare de câteva mile „munţii", adică alpii înalţi, pleşuvi, dinţaţi ce stau la întreita graniţă a Banatului, a Ţării Româneşti şi a Transilvaniei. Toată vara, după cum se spune aici, rămâne zăpada pe ei şi se şi pot deosebi straturi de zăpadă de mulţi ani. Până în aceste locuri cu zăpadă, se întind – ca pe toţi munţii înalţi –, păşuni cu tot felul de ierburi alese şi bine mirositoare, iar în zăpadă se spune că trăiesc nişte viermi lungi şi de culoare castanie. Totuşi zăpada nu se poate menţine decât pe crestele cele mai înalte şi prin crăpăturile stâncilor. Personalul meu pretindea că vede dungi albe, dar acestea nu reieşeau când îmbrăţişai priveliştea în întregime. Mai departe, spre Haţeg, se lărgeşte tot mai mult valea, aşa că mai degrabă ar putea fi numită un şes, având o lăţime de vreo două mile şi înconjurată din toate părţile de munţi. Localitatea se află chiar la capăt şi se termină ţinutul, din care nu vezi nici o ieşire decât drumul mare ce duce peste
p. 216 munţi. În această vale se află mai multe // sate şi vreo două curţi boiereşti, toate populate de români, dar aparţinând ungurilor. Stăpânii s-ar fi purtând foarte barbar cu supuşii şi de aceea ar fi urâţi rău, de cele mai multe ori, de către aceştia din urmă. Datorită unor asemenea dezbinări s-a ivit de curând răscoala lui Horea şi Cloşca, după ce cel dintâi s-a rugat mult, în zadar, la Viena după dreptate. El s-a dezlănţuit doar împotriva nobililor unguri şi nu s-a atins de nimic ce era al împăratului, adesea dădea chiar escortă dintre proprii săi oameni pentru siguranţa ofiţerilor şi a transporturilor de bani împărăteşti. Aceşti oameni ai săi au depăşit desigur poruncile sale şi în cele din urmă au jefuit ţara, fără a mai face nici o deosebire. Prin aceste regiuni şi ceva mai adânc în ţară s-au petrecut aceste scene. Nevasta şi copiii săi mai trăiesc încă în locul lor de baştină. Până aici au năvălit turcii în ultimul război, apoi i-a alungat înapoi generalul Hohenlohe[47].

În ziua de 17. La băile Mehadia cunoscusem pe socrul chirurgului de batalion de aici care îmi dăduse o recomandare către el. A avut politeţea să mă poftească la gustarea de dimineaţă şi la prânz. Acest lucru aici este de două ori binevenit, căci, aşa cum am mai spus, nu se poate găsi nimic de cumpărat. Fără a ne da seama, am trecut ieri printr-un pas vestit, numit Poarta de Fier, o dovadă că nu are în sine nimic extraordinar sau care să-ţi trezească
p. 217 atenţia. Însoţitorul nostru // nu cunoştea bine regiunea, căci el se aştepta să dea de Poartă numai după Haţeg şi ea era între Marga şi Grădiştea, nu cum este descrisă adesea ca o trecătoare între două stânci înalte, ci ca un drum obişnuit, puţin mai strâmt, într-o regiune ceva mai păduroasă şi mai pietroasă. Este de mirare câte curiozităţi sau lucruri vestite îşi pierd cu totul valoarea când le priveşti imparţial şi fără prejudecăţi. Asemenea experienţe te fac aşa de neîncrezător faţă de ce ţi se potriveşte încât adesea renunţi la privelişti într-adevăr interesante de teama de a nu fi din nou înşelat. Dintr-o cauză

[47] Friedrich Wilhelm, prinţ de Hohenlohe-Kirchberg (1732–1796). Locotenent feldmareşal din 1783. A luptat la graniţa Transilvaniei în august 1789. Transferat ulterior în Bosnia.

asemănătoare renunţasem aproape să vizitez o rămăşiţă antică, aflată doar la o milă de aici, de o parte a Grădiştii. Această rămăşiţă este o biserică românească în satul Densuş[48]. Biserica o vezi încă de departe, căci este clădită pe o înălţime. Cum am măsurat toată construcţia, atât cât îngăduia timpul, şi am desenat întocmai atât planul, cât şi faţadele, nu mă voi // opri aici să fac o descriere mai lungă. În starea sa actuală, este un amestec între arhitectura a p. 218
doua milenii, căci sunt urme de artă bună antică, pietre enorme folosite în construcţie numai de greci şi de romani, apoi se observă iarăşi coame de acoperiş[49] gotice şi desene[50] de cărămidă pe lângă ferestrele în ogivă şi, în sfârşit, o zugrăveală bizantină şi o mâzgăleală românească. Pe semne că pe vremea când coloniile romane erau aici în starea cea mai înfloritoare, sub Traian şi împăraţii următori, a fost o capelă mortuară[51], închinată zeilor subpământeni, căci toate inscripţiile ce se mai găsesc se referă la morţi şi sunt dedicate zeilor Mani. Mai apoi a fost probabil dărâmat acest mic templu şi din fragmentele sale a fost clădită o frumoasă construcţie gotică de acelaşi fel, căci faptul că actuala construcţie nu este românească eu îl deduc din neregula cu care au fost toate aşezate împreună, iar aceasta din bucăţi pline de un gust ales. Unele coloane şi o parte din sculptură mai aparţin şi unui stil rău, dar dimpotrivă turla – şi romanii nu înalţă niciodată o turlă pe templele lor – este de un stil gotic plin de graţie. Pe de altă parte, faţada este extrem de greoaie şi lipsită de gust. Este posibil să se mai fi făcut şi alte modificări pentru folosirea sa ca locaş creştin mai în urmă. Dar este totuşi un monument remarcabil şi o frumoasă ruină. Cum am întârziat câtva cu desenarea bisericii, m-am întors pe întuneric acasă. Pentru transport //, plătim doi guldeni de Transilvania a cincizeci creiţari unul, dar era prea mult după câte am auzit. p. 219
Este mai bine când vii din Ungaria să mergi de-a dreptul de la Grădiştea la Densuş şi apoi la Haţeg, dacă vrei să vezi acest monument antic care este totuşi unul din acelea care se află într-o stare mai bună dintre toate cele ale stăpânirilor ungureşti. Ocolul este doar de o milă. Cheia bisericii o ţine popa sau învăţătorul şi mai este în localitate şi o curte de nobili maghiari, unde străinii sunt foarte bine primiţi.

În ziua de 18. Tot la Haţeg. Gândeam să plecăm azi dis-de-dimineaţă şi ne-am strâns lucrurile, dar nu ne-au sosit toţi caii de rechiziţie şi astfel mai rămânem şi noaptea aceasta aici. Lunea e întotdeauna mare zi de târg şi s-a strâns într-adevăr multă lume, dar în realitate nu poţi cumpăra nimic în afară de ce întâmpină primele necesităţi. Ca lucruri mai bune erau: struguri nepârguiţi, harbuzi trecuţi din copt, piersici searbede şi prune mărunte şi bineînţeles porumb foarte frumos în mormane. M-am distrat cât am putut şi am primit şi vizita unor nobili din apropiere, iar unul care fusese soldat, D. de Kendefi, s-a distins în chip cu totul deosebit şi a rămas toată ziua la mine.

---

[48] Vezi arh. Eugen Chefneux, *Cercetări şi observaţii asupra bisericii de la Densuş*, în vol. *Sesiunea ştiinţifică a Direcţiei Monumentelor Istorice*", Buc., 1963, p. 109–125.

[49] *Giebel.*

[50] *Muster von Ziergelsteinen.*

[51] *Begräbniss Kapelle.* În realitate este vorba de folosirea în evul mediu a unui material antic aflat în apropiere.

În ziua de 19. Azi-dimineață ni s-a făcut, în sfârșit, rost de cai, cu greu
p. 220 și multă strădanie. Cum ieși din // localitate trebuie să sui un munte înalt din care se desface frumos de tot valea Hațegului. Până la stația următoare, Batiz[52], era foarte departe. Am ajuns abia la prânz, ne-am înțeles cu cărăușii noștri să mergem mai departe și am sosit seara la șapte la Orăștie, prima localitate pe drumul acesta care este locuită de conaționali[53] de-ai noștri. Este un orășel mic cu guvernare proprie arătând destul de bine într-o regiune prea frumoasă și variată.

Timișoara, 24 august... Credeai... să mai auzi ceva despre „orașul sașilor" (Orăștie) și despre sași, și eu gândeam la fel chiar în ziua de 19. Credeai că voi ajunge în curând la Sibiu, și eu la fel, și în loc de aceasta, iată-mă printr-un salt mortal, hai hop! în Timișoara, în Ungaria, în Banat, la o depărtare de treizeci și șase de mile de acolo. Cum? Și de ce? Nu se poate spune în scrisoare. De alaltăieri dimineața mă aflu în această fortăreață care este socotită orașul cel mai frumos și mai solid din tot regatul. Dar să povestesc câte ceva despre drumul până aici. În Orăștie, am întâlnit un ofițer care avea același drum cu mine. Am făcut curând cunoștință și ne-am înțeles să călătorim împreună și să ne comandăm întotdeauna în același timp cei opt cai de rechiziție ai noștri. Prima stație a fost la Deva, un orășel curățel, înconjurat de câmpii,
p. 221 podgorii și pometuri, pe coastele unui munte // frumos, având în față un șes străbătut de Mureș și care este mărginit iarăși de munți înalți la niveluri și de forme deosebite. Este una din cele mai frumoase și mai variate regiuni pe care le-am văzut până acum prin părțile acestea. În imediată apropiere, se află, pe un munte ascuțit și stâncos, un castel ruinat[54], care dă priveliștii încă și mai mult pitoresc. Ne-am oprit aici la prânz și am pus să se curețe păsările ce trebuiau împăiate. De aici am mers mai mult pe malul stâng al râului și am văzut din loc în loc peste malul celălalt sate frumoase și curți de moșii, căci aici sunt mulți nobili, numai unguri, iar iobagii toți români. Granița Ungariei (?)[55] este și aici păduroasă și muntoasă, dar neasemuit mai puțin decât înspre Țara Românească, totuși locurile sunt adesea nesigure, dar acum nu. Am călătorit fără grijă și noaptea. Te scutesc de povestirea unei găzduiri de noapte aventuroase printre români. Tovarășul meu de drum nu numai că vorbea foarte bine limba lor, dar știa și cum să purceadă cu oamenii, adică cu glas poruncitor, cu gravitate și cu forță. Altminteri nu o scoți la capăt. Oiștea mi se fărâmase, un țigan – căci aici toți fierarii sunt țigani – și un rotar de sat mi-au făcut una nouă și chiar destul de bună. Devreme, pe la ora două din noapte, am pornit din nou la drum, am împușcat un fel de sturz mare, care nu există pe la noi,
p. 222 și, spre seară, am coborât ultimul munte abrupt spre Banat, pe // unde este așezat frumos târgul mare și arătos – Lugoj. În timp ce ni se adunau caii de rechiziție, am înfulecat doi harbuzi minunați, a doi creițari bucata. La noi s-ar fi plătit bucuros cu doi guldeni. Erau primii pe care îi mâncam în anul acesta.

---

[52] *Batista*, sat aparținând orașului Călan, jud. Hunedoara.

[53] Autorul era din Saxonia și considera pe sași drept saxoni.

[54] Cetatea Deva din apropierea municipiului omonim, jud. Hunedoara.

[55] Autorul se referă poate la granița dintre Banat și Transilvania, în comparație cu cea dinspre Țara Românească.

Banatul este locul lor de predilecţie, dar cu mult mai mari sunt harbuzii din Turcia, adesea aşa de mari şi de grei că un singur om nu-i poate ridica. Am plecat pe întuneric, am călătorit toată noaptea şi am fost în ziua de douăzeci şi două, la ora opt dimineaţa, în Timişoara. Comandantul de aici este contele Soro, acelaşi pe care îl întâlnisem la Mehadia. Este nespus de politicos şi amabil cu străinii ce îl vizitează în fortăreaţa lui. Ieri am prânzit la el şi azi m-a prezentat el însuşi viceşpanului şi episcopului. Singurul loc de agrement pentru locuitorii de aici este parcul de vânătoare, o pădurice frumoasă de stejar, numai de arboret tânăr şi proaspăt, în mijlocul căreia a fost clădit un pavilion drăguţ şi încăpător cu o sală circulară de bal şi cu săliţe alăturate. Din acest centru pornesc mai multe alei şi taie pădurea în direcţii deosebite, îngăduind plimbări plăcute. Se spune că totul a fost mult mai frumos mai înainte şi că acuma a mai dat îndărăt din lipsă de întreţinere. La întoarcere, am trecut printr-un fel de suburbie numită „Fabrica", ce este cam la un sfert de oră depărtare // de cetate. Prin ea trece un canal lat, derivat din râuşorul p. 223
Timiş, destinat curăţirii sale şi totodată propulsiunii la diferite maşini, dintre care cea mai grozavă este maşina hidraulică. Aceasta pompează în sus la o înălţime de treizeci de coţi atâta apă dintr-un puţ încât curge ziua şi noaptea o vână de apă de grosimea braţului şi alimentează toată cetatea cu apă de conductă care, la început, curge pe sub pământ împărţită în două şi apoi este distribuită în oraş de mai multe fântâni. Într-un asemenea şes, un izvor atât de bogat este desigur o raritate, iar folosirea sa demnă de toată lauda. Mâine după-prânz, merg la baronul Trautensberg, un nepot al generalului, la ţară – el fiind la fratele său care este căpitan de cavalerie şi locuieşte la cinci mile de aici –, la Jimbolia[56], eu cam tot atât de departe şi în aceeaşi direcţie, la Gottlob[57], la dna colonel Lipthei, de a cărei familie ai să-ţi aminteşti... etc. //

Viena, în ziua Sfântului Mihail 1794. Sunt iar aici de paisprezece zile. p. 224
Cauza este următoarea. Indiferent de faptul că încă de la Pécs am făcut tot ce se poate închipui pentru a scoate întotdeauna în evidenţă calea dreaptă pe care o urmez şi intenţiile mele lipsite de orice artificiu şi, bucurându-mă de cea mai bună primire la toate personalităţile mai înalte, mă credeam asigurat că mi-am ajuns acest scop, eu totuşi ajunsesem a fi socotit suspect. Fie că în vremurile de acum stăruie gândul că nu trebuie să ai încredere în nimeni, fie faptul de a fi desenat mai multe peisaje şi de a fi colindat mult – ceea ce desigur este inevitabil la culegerea de material de istorie naturală – a putut să nu fie pe placul autorităţilor sau că personalul ce mă însoţeşte s-ar fi purtat sau ar fi vorbit în chip imprudent fără ştirea mea sau că s-au aflat anumite persoane destul de mici la suflet ca să vrea să se răzbune pe mine pentru nişte lucruri mici de care nici măcar nu sunt vinovat, căci ştiu precis şi hotărât că cineva care mă linguşea la Băile Mehadia, cu cea mai dulce prietenie, m-a calomniat în chipul cel mai mârşav – într-un cuvânt autorităţile credeau că au motiv ca să nu-mi mai îngăduie cele două săptămâni pe care voiam să le mai petrec în Ungaria. Când am aflat aceasta, nu eram prea departe de Timişoara... Am alergat îndată spre această cetate şi, văzând că // nici comandantul Banatului, p. 225

[56] *Hatzfeld,* oraş, jud. Timiş.
[57] *Gothlob* (!), sat, comuna Lovrin, jud. Timiş.

contele Soro, oricât de bine m-a primit, nu putea face nimic pentru mine în această chestiune, mi-am lăsat personalul şi bagajele în grija sa, la ţară, la Jimbolia, un târg german, nu prea departe de Timişoara (unde din fericire mai sunt pelicani şi vulturi), la nepotul său, căpitanul Trautenberg, şi am călătorit ziua şi noaptea ca să vin încoace spre a face lumină în această beznă apăsătoare...

... Ca învinuire principală mi se scoate înainte că... nu mi-am scos un
p. 226 paşaport de la cancelaria de stat de aici... etc. // ... Dar trebuie să mai fie şi altceva în afara lipsei acelui paşaport. Felul în care sunt tratat aici îmi spune că aici autorităţile gândesc despre mine lucruri mai rele. În Ungaria însăşi, părerile asupra mea par să fie împărţite. Căci într-o gazetă ungurească sunt lăudat făţiş pentru că cercetez cu atâta precizie şi par să preţuiesc, ca străin, ţara şi trăsăturile sale mai vrednice de atenţie. În altele, se spune că aş fi un emisar al francezilor, toate păsările mele (împăiate) ar fi umplute numai cu diamante (asta n-ar fi rău) şi că aş stârni pe turci împotriva ţărilor creştine... etc.

p. 234 *Viena 12 noiembrie 1794*

[Autorul primeşte de la cancelaria de stat un paşaport, pentru a se putea înapoia în Ungaria (Banat şi Transilvania), spre a-şi termina treburile de acolo].

p. 235 *Viena 14 decembrie 1794*

... Am plecat de aici în ziua de paisprezece ⟨noiembrie⟩. Cum nu se pot obţine cai de rechiziţie în celelalte posesiuni imperiale, din amabilitatea conducătorilor cercurilor administrative, aşa cum se întâmplă în Ungaria, a trebuit să mă hotărăsc să merg cu poşta. Caii erau porunciţi dinainte, am călătorit toată noaptea şi am străbătut cele treizeci şi şase de mile până la Pesta, în treizeci şi două de ore.

[La Pesta, o vizită la viceşpan îi procură un ordin de rechiziţie pentru cai. La plecare, caii îşi iau vânt şi pornesc nestăpâniţi, autorul sare din trăsură... etc. Se lasă un frig grozav... Noaptea de 22–23 noiembrie o petrece la Teremia Mare, la două mile de Jimbolia (jud. Timişoara). Merge la Timişoara, unde este bine primit de contele Soro şi de societatea timişoreană şi, după şase zile, ia calea întoarcerii, cu încă o sută de păsări adunate în lipsa lui de ajutoarele sale]...

JOHN SIBTHORP

(1758 – 1796)

John Sibthorp s-a născut în Oxford, la 28 octombrie 1758, ca fiu al profesorului Humphrey Sibthorp, titularul catedrei Sherardiene de botanică din faimosul centru universitar britanic. Tânărul John, după studii la colegiul Lincoln din oraşul natal, între 1777–1780, a devenit licenţiat (M.A.) în ştiinţe naturale şi le-a completat, urmând apoi cursuri de medicină la universităţile din Edinburgh şi Montpellier (Franţa), revenind în patrie la 1784.

În urma morţii tatălui său în acel an, el i-a succedat la catedra de botanică a Universităţii din Oxford, iar în 1785 a obţinut şi titlul de doctor în medicină. Pasionat de studiul florei, John Sibthorp a hotărât să întreprindă o călătorie de studii pe continent. După o şedere la Göttingen, în Germania, şi la Viena, în iarna 1785–1786, în acest din urmă oraş făcând cunoştinţă cu celebrul minerolog, baronul Ignaz von Born, faţă de care a nutrit multă admiraţie, Sibthorp a călătorit, în martie 1786, prin Italia, pe coasta dalmată, la Ragusa, ca invitat al contelui Baseglio. De acolo a pornit într-o expediţie botanică în insulele Creta, Cipru, Rodos, Mithilene, în Asia Mică şi în Grecia continentală, trecând prin Atena, Delphi, Salonic, Corint şi Patras, din primăvara anului 1786 până în septembrie 1787. În peregrinările lui, el a cules o imensă colecţie de plante, fiind ajutat în lucrările întreprinse şi de desenatorul, expert în botanică, Ferdinand Bauer. Ciuma izbucnită la Larissa îi întrerupsese călătoria în Grecia peninsulară încă din vara lui 1786 şi, suferind şi de pe urma unei constituţii fizice debile, a luat drumul întoarcerii, revenind în Anglia, în decembrie 1787. Între 1787–1794 Sibthorp, în afara catedrei sus-amintite, a funcţionat şi în calitate de medic la infirmeria Radcliffe din Oxford. Din 1788 a devenit membru fondator al Societăţii Lineene din Oxford, în 1789 membru la Royal Society şi a publicat lucrarea *Flora Oxoniensis* (Oxford, 1794), foarte apreciată la vremea sa. Având intenţia de a reveni în Grecia pentru a-şi continua explorările, în vederea alcătuirii unui tratat ştiinţific de botanică şi a publica apoi şi unele comentarii la scrierile celebrului naturalist grec din antichitate, Pedianos Dioscorides, Sibthorp a acceptat cu mult entuziasm invitaţia de a se alătura suitei diplomatului Sir Robert Liston (1742–1836), numit ambasador al Marii Britanii la Poartă (25 septembrie 1793). Liston a apelat atât la dânsul, cât şi la reverendul James Dallaway, numit capelan al ambasadorului, mai mult pentru cunoştinţele lor în domeniul medicinii, fiind preocupat de epidemiile ce bântuiau în Orient, mai ales de ciumă, şi cunoscându-i pe amândoi ca apropiaţi doctorului Patrick Russell (1727–1805), considerat pe atunci un reputat specialist în maladiile exotice. În această nouă călătorie, Sibthorp şi-a luat ca asistent pe desenatorul italian Francesco Borone (1769–1794).

Ambasadorul şi suita sa, din care mai făcea parte şi pictorul Gaetano Mercati, au părăsit Londra la 20 martie 1794, luând drumul spre Constantinopol, prin Europa centrală, evitând Mediterana, din pricina războiului purtat cu Franţa revoluţionară. Itinerarul, incluzând Viena şi Pesta, a suferit o modificare, deoarece de la Timişoara convoiul diplomatului englez n-a mai urmat ruta spre Belgrad, din pricina izbucnirii unor tulburări provocate de nişte paşale răsculate împotriva autorităţii centrale. Ambasadorul şi însoţitorii săi au luat, aşadar, drumul Banatului şi al Transilvaniei la 23 aprilie 1794, iar la 30 ale lunii, au trecut în Ţara Românească, pe la pasul Câineni. La 3 mai, Liston şi suita sa au fost primiţi cu solemnitate la Curtea domnească din Bucureşti de către Alexandru Vodă Moruzi. Ambasada şi-a continuat apoi drumul spre Constantinopol, pe la Giurgiu, trecând Dunărea la 7 mai, apoi prin Russe, Razgrad, Šumen, Provadia, Čorlu, Silivri ajunge la destinaţie în ziua de 19 mai 1794. Atât Sibthorp, cât şi reverendul

Dallaway au sosit bolnavi în capitala Imperiului Otoman, suferind de febră biliară şi tulburări stomacale, în timp ce Liston, de o constituţie robustă, se afla în deplină sănătate. După ce s-a refăcut, Sibthorp a aşteptat la Constantinopol pe prietenul său, omul de ştiinţă John Hawkins, pentru a întreprinde o nouă expediţie cu caracter ştiinţific în Grecia. A revizitat Asia Mică, apoi insula Lemnos şi Atena, unde, în octombrie 1794, a pierit desenatorul Borone, în urma unui tragic accident. În 1795 Sibthorp a trecut prin Zante, Argos şi Prevesa, dar, sleit de puteri şi suferind de o pneumonie, a luat drumul întoarcerii. Eforturile sale nu s-au dovedit zadarnice, deoarece botanistul englez se întorcea cu rezultate ştiinţifice însemnate şi completarea substanţială a colecţiei sale de plante. Dar Sibthorp nu şi-a revenit de pe urma afecţiunii sale pulmonare şi, boala agravându-se, a murit în oraşul Bath, unde se dusese să se îngrijească, la 8 februarie 1796, fiind în vârstă de numai 37 de ani. Opera sa capitală *Flora Graeca* a fost publicată postum între 1806–1840, în 10 volume, sub îngrijirea dr. James Edward Smith (vol. 1–6) şi dr. John Lindley (vol. 7–10), iar planşele executate de gravorul James Sowerby, după desenele şi schiţele luate de Bauer şi Borone constituind cel mai costisitor album botanic executat vreodată în Anglia. În 1813 i s-a mai tipărit o completare separată intitulată *Flora Graeca Prodromus Sibthorpians*.

John Sibthorp a lăsat în manuscris jurnalul celei de-a doua călătorii a sa prin Balcani *(Diary of a Journey from London to Constantinople in 1794)*, astăzi păstrat ca MS Sherard 216 în biblioteca Bodleiană din Oxford. Pasajele privind drumul parcurs între Viena şi Constantinopol au fost editate de profesorul Eric D. Tappe, sub titlul *John Sibthorp in the Danubian Lands, 1794*, în „Revue des études sud-est européennes", V (1967), nr. 3–4, p. 461–473, iar unele completări şi amănunte, extrase în special din corespondenţa sa privitoare la aceeaşi expediţie, au fost aduse de istoricul Trevor J. Hope, în studiul *John Sibthorp's last expedition to the Balkans: the accounts of Sibthorp and Dallaway about their travels in 1794*, în aceeaşi revistă, XII (1974), nr. 1, p. 87–102.

Sibthorp a lăsat însemnări interesante şi exacte asupra trecerii sale în suita ambasadorului Liston prin Banat, Transilvania şi Ţara Românească, între 23 aprilie – 7 mai 1794, notând cu suficientă grijă numele localităţilor străbătute, formele de relief şi mai ales flora întâlnită, pe larg amintită, pentru uzul specialiştilor. Descrie cu destule amănunte primirea făcută ambasadei la Curtea lui Alexandru Vodă Moruzi din Bucureşti şi se arată un fin observator al caracterului domnului. Tot atât de sugestiv zugrăveşte şi pitorescul unei nunţi boiereşti, la care au fost invitaţi oaspeţii englezi, în timpul popasului lor în capitala principatului muntean, în seara zilei de 4 mai. Remarcă şi bogăţia pieţei de mărfuri din Bucureşti.

Date biobibliografice despre John Sibthorp se întâlnesc la Arthur R. Maddison, *An Account of the Sibthorp Familly* (Lincoln, 1896), apoi în *The Compact Edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford, 1975, p. 1 921, şi în articolele lui William T. Stearn, *Sibthorp, Smith, the „Flora Graeca" and the „Florae Graecae" Prodromus*, în revista engleză „Taxon", vol. 16 (1967), nr. 3, p. 168–170, şi M. R. Bruce, *John Sibthorp*, în *ibidem*, vol. 19 (1970), nr. 3, p. 353–362. Jurnalul său de călătorie nu a fost până acum menţionat sau comentat în istoriografia română.

⟨CĂLĂTORIA PRIN BANAT, TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ⟩[1]

1794

23 aprilie. [...] Trecând cu bacul peste Tisa[2], am intrat în Banatul
p. 464 Timişoarei, prin oraşul de frontieră Stara-Kanijíza[3]. Aceeaşi suprafaţă plană

[1] Traducerea s-a făcut după textul jurnalului manuscris al lui Sibthorp, publicat de E. D. Tappe, în „Revue des études sud-este europénnes", V (1967), nr. 4–5, p. 464–471.

[2] *Theissa*, în vechime Tibiscus.

[3] *Klein Kanisa*, în Iugoslavia.

deschidea privirii noastre o câmpie imensă şi întinsă. Solul părea mai fertil cu porţiuni negre de pământ; în cea mai mare parte era arabil şi în general cultivat cu porumb turcesc [ilizibil] pe care-l numesc *mays*[4] aici. Am schimbat caii la Mokrin[5], un orăşel îngrijit. Salcâmii creşteau în faţa porţilor, iar berzele, ocrotite, găseau pe acoperişurile caselor un loc potrivit pentru cuiburi. În drumul nostru spre Comloşu ⟨Mare⟩[6] se continua aceeaşi câmpie cultivată. Am observat câteva movile care erau probabil morminte ale vechilor huni[7]. Părerile noastre au fost întărite de gazda la care am dormit şi care ne-a informat că săbii şi armuri antice s-au găsit sub movilele menţionate. În ultimele războaie erau folosite ca turnuri de observaţie dominând câmpia pe o arie întinsă. De la Lenauheim[8] la Becicherecu[9] Mic, una din roţile de la trăsura domnului Liston[10] a luat foc şi am fost reţinuţi câtva timp pe drum pentru a o repara; aceasta ne-a împiedicat să ajungem la Timişoara. Am dormit la o casă de poştă în Becicherecul Mic.

24 aprilie. La ora zece am pornit din Becicherecu Mic. Pe măsură ce ne apropiam de Timişoara, am avut priveliştea încântătoare a unei fâşii de pădure ce se întindea pe partea dreaptă şi stângă, întreruptă de teren cultivat, ⟨având⟩ în faţa noastră perspectiva oraşului. Am intrat în capitala Banatului pe câteva poduri mobile. Deşi un oraş puternic întărit, el este slab populat şi nici nu este animat de vreo ⟨activitate⟩ meşteşugărească. Feţele locuitorilor erau jalnice şi indicau hotărât o climă nesănătoasă. Părăsind Timişoara, am trecut peste o câmpie presărată cu lăstăriş compus din *Prunus spinosa & Mahaleb,* din *Crataegus monogyma & Purus polveria (?). Lithospermum purpurocoerulem* era înflorit şi lepidopterele (fluturii) de variate culori dansau pe lângă tufişuri. Părăsind // Recaşul[11] – la două poşte de Timişoara –, câmpia s-a înălţat în chip p. 465
de coline. La casa de poştă de la Chizătău[12], am găsit un grup de ţigani care se îmbătau cu rachiu[13], o băutură spirtoasă extrasă din cireşe (!). Pocalul lor era o ploscă în formă de turban. Părăsind Chizătăul spre Lugoj, am trecut printr-o regiune cultivată, bine întreţinută, udată de Timiş[14], pe care am străbătut-o în drumul nostru spre Vulturul negru la Ţipari[15]. Am avut printre alte feluri de mâncare un cocoş de pădure, gotcan-mic, *Tetrao tatrix.*

---

[4] După francezul *maïs,* porumb.

[5] *Mokrin,* în Iugoslavia.

[6] *Comlos,* sat şi comună, jud. Timiş.

[7] Afirmaţie gratuită.

[8] *Chadit,* în trecut Csatád, azi sat şi comună, jud. Timiş.

[9] *Biskeret,* sat şi comună, jud. Timiş.

[10] Sir Robert Liston (8 octombrie 1742 –15 iulie 1836), diplomat de carieră, funcţionând ca ministru şi ambasador în Spania (1783–1788), Suedia (1788–1793), S.U.A. (1796–1801), Republica Batavă (Olanda) (1802–1804). În Imperiul Otoman a fost numit ambasador de două ori: între 19 mai 1794 –16 februarie 1796 şi apoi între 28 iunie 1812 – 7 iulie 1820, cf. O. F. Winter, *Repertorium des diplomatischen Vertreter aller Länder,* III Bd., 1764–1815, Graz-Köln, 1965, *sub voce.*

[11] *Rekas,* sat şi comună, jud. Timiş.

[12] *Kisseto,* sat, comuna Belinţ, jud. Timiş.

[13] *Rachis.*

[14] *Theissa,* eroare pentru Timiş.

[15] *Sapor,* sat, comuna Coşteiu, jud. Timiş.

25 aprilie. Am părăsit Lugojul la ora cinci şi jumătate. Regiunea devenea acum muntoasă şi împădurită, iar pădurile erau formate în principal din stejar amestecat cu salcie plângătoare *Pyrus polveria (?), Prunus Mahaleb* şi *Crataegys monopyna*, păducelul nostru, care era acum în floare. La umbra lor creşteau: *Viola montana, Euphorbia epithymoides, Potentilla alba, Valantia hispida & Symphytum tuberosum*, iar *Cytisus supinus* era tras în sus de arbuştii care-l înconjurau şi, pierzându-şi creşterea sa pe orizontală, se dezvolta aproape pe verticală. Ramurile lui *Quercus carn* erau încărcate cu gogoşi de ristic şi *Papilio machaon* (fluture) atârna aproape într-o stare de amorţeală de ramurile copacilor. Acelaşi fel de configuraţie a continuat până la Făget[16]. De la Făget până la Coşava[17], a irupt în munţi de o înălţime considerabilă a căror poale erau acoperite cu păduri dese de fag, în care am cules *Potentilla geoides.* În grădina casei de poştă la Coşava, am prins câteva insecte ce se hrăneau din florile de *turnep cherfail*[18], am schimbat caii la Coseşti[19] şi am ajuns la ora şapte seara la Dobra[20], unde am dormit într-un han modest.

26 aprilie. Am părăsit Dobra la ora cinci şi jumătate. Drumul nostru spre Deva, cale de două poşte, urma marginea unei văi udate de Mureş şi pe o stâncă de munte suspendată, compusă din ardezie argiloasă şi porfir [...]. Unele din aceste stânci erau acoperite parţial cu pădure, sub care se pitula (!) *Sisimbrium arenarium.* Pe măsură ce ne apropiem de Deva, vechiul ei castel a apărut deodată măreţ la vedere, dominând un cap de munte conic, accesul spre el fiind apărat de un ecran de ziduri. La casa poştei, am cumpărat de la hangiu minereuri de aur de la minele din Săcărâmb[21], pentru care am plătit trei
p. 466 ducaţi. De la Deva către Orăştie[22], drumul era // reparat cu varietăţi de rocă de porfir şi eu am spart câteva bucăţi care mi-au oferit mostre frumoase. Pe stânga se desfăşura un şir lung de munţi, vârfurile lor fiind încununate cu păduri şi vapori de fum se ridicau din flancul lor, în timp ce măruntaiele le erau umplute cu minereurile cele mai bogate. La Orăştie am vizitat cabinetul de minerale al lui Van Gombosch care a fost atât de amabil încât mi-a dăruit câteva mostre de minereuri din Transilvania. Am schimbat caii la Şibot[23] şi am ajuns noaptea la Sebeş[24].

27 aprilie. Am părăsit Sebeşul la ora cinci şi am călătorit printr-o regiune mai netedă către Miercurea[25]. Părăsind Miercurea, regiunea a devenit mai ridicată şi pe parcursul unei poşte atât de muntoasă, încât am fost obligaţi să înjugăm boi la trăsurile noastre spre a le trage sus pe munte. M-am folosit de acest moment pentru a culege plante. *Helleborus antiguorum* tocmai înflorise. Am prins un frumos *Papilio* negru cu alb, *Elates sanguineus & Phalona nigra antennis plumosis.* De la casa poştei la Mag[26], am avut onoarea de a-l avea pe

---

[16] *Facset,* sat şi comună, jud. Timiş.
[17] *Cossova,* sat, comuna Curtea, jud. Timiş.
[18] Neidentificate.
[19] *Croezed,* sat, comuna Lăpugiu de Jos, jud. Hunedoara.
[20] *Dobra,* sat şi comună, jud. Hunedoara.
[21] *Socombro,* sat, comuna Certeju de Sus, jud. Hunedoara.
[22] *Suis Varos,* oraş, jud. Hunedoara.
[23] *Sybot,* sat şi comună, jud. Alba.
[24] *Mollenbach,* oraş, jud. Alba.
[25] *Reismark,* vechea denumire a satului şi comunei Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.
[26] *Mag,* sat, comuna Sălişte, jud. Sibiu.

şeful poştei drept surugiu. El vorbea fluent şi corect latina şi era ungur de origine. Avea vii, cai, oi şi vite. Era fericit în tihna fermei sale şi trăia împreună cu sora sa într-o dragoste frăţească. Adresându-ni-se în latină, ea ne-a oferit politicoasă vin. Am sosit la Sibiu în jurul orei cinci. Ca o capitală a unei mari provincii, ne-au dezamăgit aşteptările; casele erau scunde – străzile prost pavate –, oraşul nu prospera prin comerţ şi nici nu strălucea prin opulenţă. Veriga de mijloc a societăţii, prin intermediul căreia diferitele straturi treceau de la una la alta, era absentă în Transilvania. Între senior şi ţăran se deschidea o mare prăpastie. Lipseşte şi cărturarul care impune respect prin talentele sale şi cunoştinţele căpătate. Negustorul, cu venituri importante din comerţ, nu rivalizează cu nobilul prin cheltuieli largi. Servitudinea cea mai abjectă înjoseşte pe ţăran. Adesea pe drum, aceşti oameni sărmani şi ignoranţi se prosternau sau se lăsau în genunchi în faţa noastră ca să ne salute în cel mai umil mod. Nobilimea are puţină înclinaţie spre literatură. Agricultura este lăsată în mâinile românilor sau ţiganilor, ale căror cunoştinţe reduse se trag empiric din practica străbunilor. Din fericire, solul este destul de rodnic pentru a acoperi necesităţile lor, fără tehnica de a-l îmbunătăţi. Românul este cumpătat în alimentaţia sa. Coliba lui nu oferă nici una din înlesnirile locuinţelor din părţile civilizate ale Europei. //

28 aprilie. Dimineaţa am fost în vizită la baronul Lerchenfeld[27] care p. 467
pregăteşte pentru tipar o *Flora Transylvanica.* El mi-a arătat noi specii de şofran, cu trei petale interioare mult mai mici decât cea exterioară şi mi-a dăruit din colecţia sa minerale, mostre de fosile lemnoase în cristale de sare în rocă, cu spat lustruit şi în cristale de spat calcaros cu scolite. Am cinat cu baronul, viceguvernator ⟨al provinciei⟩. După cină, am fost însoţit de baronul Lerchenfeld să văd colecţia baronului Brukenthal care a ridicat un mândru edificiu de tipul unui colegiu. Conţinea o frumoasă colecţie de picturi, aranjată pe diferite şcoli. Cele care m-au impresionat cel mai mult au fost: „Venus dormind" de Tiţian, portretele lui Carol I ⟨al Angliei⟩ şi al soţiei sale ⟨Henriette de Bourbon⟩ de Vandyke ⟨Van Dyck⟩, o vânătoare de Schneider[28], pointerii de Hamilton[29] şi câteva portrete bune de Rembrandt. Colecţia de minerale este considerabilă, în special în minereuri de aur din Transilvania. ⟨Sunt⟩ piese de aur foarte mari, culese din râuri, de *aurum graphicum.* Cel mai bogat în minereu de aur ⟨era⟩ o bucată de cinabru ce cântărea 20 de livre. Noi am privit de asemenea cu luare aminte câteva fosile deosebite, găsite în vecinătate, în special capete ale unor cetacee. Biblioteca cuprindea o colecţie numeroasă de cărţi şi de asemenea una de antichităţi din Transilvania, printre care se numărau câţiva idoli probabil ai vechilor daci. Saloanele erau mari şi mobilate cu gust. Se spune că stă în intenţia baronului de a face ca această colecţie să devină publică, dăruind-o statului.

---

[27] Joseph baron Lerchenfeld von Raditschnig (1753–1812), autor al unui *Catalogus arborum et fruticum in Transsilvania sponta crescentium,* în vol. *Dissertatio de re silvestri habita imprimis ad M⟨agnum⟩ Transsilvaniae Principatum reflexione* (ed. J. Th. Ziegler), Cibinii, 1806, p. 25–30.

[28] Corect Franz Snyders (1579–1657), pictor flamand, originar din Anvers.

[29] Ferdinand Philipp Hamilton (1664–1750), pictor vienez, de origine engleză, de la Curtea împăratului Carol al VI-lea (1711–1740).

29 aprilie. Părăsind Sibiul la ora opt, am călătorit peste o câmpie mărginită de munţii Făgăraş, vârful cel mai înalt fiind acoperit de omăt, în timp ce pe lanţul mai puţin înalt se mai aflau dungi de zăpadă; am schimbat caii la Tălmaciu[30], ultimul oraş al domeniilor imperiale prin care am trecut, dominat de mănăstirea „Creuszberg"[31], încununată de ruinele unui vechi castel. Am trecut pe lângă Turnu Roşu[32], un defileu format de două stânci şi o fortăreaţă. Aici se află vama imperială[33]. Părăsind Turnu Roşu, am trecut pe lângă malurile Oltului prin Via Caroliaca (!) ⟨Carolina⟩, construită sub auspiciile lui Carol al VI-lea, săpată pe stânci suspendate. Diferite inscripţii atestau, într-un stil bombastic şi linguşitor, măreţia acestei construcţii[34]. Stâncile se înălţau din Olt într-un chip grandios, în mijlocul unui decor minunat de pădure, împodobit cu frunzişul uşor al copacilor care abia au înmugurit, cu variate nuanţe şi pete de multe culori. Oltul curgea de-a lungul albiei sale pline cu pietriş, dând naştere la un tremur uşor al cursului său deloc adânc, în timp ce forma dantelată
p. 468 a munţilor de mică, compuşi din plăci ⟨ilizibil⟩ //, alcătuiau un peisaj foarte pitoresc. Trecând de un lazaret, am pătruns în domeniile turceşti şi am înnoptat într-un mic sat, Câineni[35], alcătuit din câteva cocioabe mizerabile. Am cinat sub cerul liber, într-un peisaj cu adevărat pastoral. Caprele cu iezii lor zburdau în jurul mesei, seara era calmă şi liniştită, iar Oltul susura prin vale. Un grec (!)[36] sărman mi-a oferit patul său, dar era atât de plin de paraziţi, încât l-am părăsit pentru podeaua de lut pe care, acoperit cu mantaua de călărie, mi-am petrecut restul nopţii.

30 aprilie. Am părăsit Câineni în zori şi am călătorit într-o regiune muntoasă şi păduroasă către Titeşti[37], unde am luat micul dejun într-o colibă de români. O fată tânără ne-a oferit buchete de liliac şi ouă colorate în roşu şi curios împodobite[38]. Mentă şi pelin erau presărate pe sofaua care se afla într-o galerie deschisă după moda turcească. După ce-am părăsit Titeştii călătoria noastră a devenit mai anevoioasă, munţii erau mai deşi şi nu de o trecere uşoară, acoperiţi de păduri adânci de fag, sub umbra cărora creşteau câteva plante curioase – *Dentaria bulbifera, Lathraea squamaria.* Drumul era atât de obositor şi durata etapei atât de lungă, încât am înnoptat în adâncul acestor păduri. După multă nesiguranţă şi grijă, am ajuns la o mică colibă de pe malul râului Topolog.

1 mai. Părăsind căsuţa de pe malurile Topologului, terenul a coborât treptat cu [ilizibil] elevaţie către câmpiile ⟨Curţii de⟩ Argeş[39] – un oraş de importanţă minoră şi în principal vestit prin mănăstirea lui. De la ⟨Curtea de⟩

---

30 *Talmash,* sat şi comună, jud. Sibiu.

31 Neidentificată.

32 *Rosenthurm* (!), sat şi comună, jud. Sibiu.

33 *The imperial burcan or custom house.*

34 Autorul lor era Samuel Köléseri.

35 *Kinnoeni,* sat şi comună, jud. Vâlcea.

36 *Greek.* Desigur ţăran român ortodox.

37 *Teteschti,* sat, comuna Perişani, jud. Vâlcea.

38 Ouă de Paşte, sărbătoare care avusese loc la ortodocşi, în 1794, la 9 aprilie (st. v.).

39 *Ardschisch,* oraş, jud. Argeş.

Argeş, am călătorit spre Piteşti peste un câmp acoperit cu pâlcuri de pădure deasă şi fâşii de teren cultivat. Am fost primiţi de autorităţile judeţului care ne-au tratat cu o cină rece aleasă. Printre felurile de mâncare am avut melci şi o salată de calce *(Caltha palustris)*.

2 mai. Părăsind Piteştiul, am făcut o haltă îndelungată, având caii obosiţi, la Găeşti[40]. Am fost siliţi să recurgem la caii ţăranilor, pe care despotismul din această ţară îngăduia unui distins călător să-i ia de la plug. În zadar se plângea ţăranul de nevoia lui de a ara pământul. Cu sabia în mână, olăcarul nostru a mânat caii spre trăsurile noastre. Ajungând la Floreşti[41], un sat format din câteva colibe risipite, am fost întâmpinaţi de un emisar al domnului Ţării Româneşti, care a trimis un echipaj demn de un ambasador // şi care ne aştepta p. 469
la mănăstirea Găiseni[42]. Ne-am abătut de la drumul nostru ca să dormim aici ⟨într-o⟩ casă dărăpănată şi jalnică, locuită de trei călugări care expediau veniturile mănăstirii lor în sprijinul unui spital din Bucureşti[43]. Nu se putea spune că starea deplorabilă a acestei mănăstiri era înveselită de muzică neîntreruptă a broaştelor care orăcăiau în mlaştina din apropiere. Egumenul nostru, un venerabil macedonean, a tăiat un miel şi cu un pilaf, a pregătit o cină.

3 mai. Am pornit la şapte dimineaţa din Găiseni[44], în trăsura domnului, o frumoasă caretă cu şase cai suri, care venea în urma caleştii Excelenţei sale. După trei ore de drum, la umbra deasă a unor ulmi, s-a întins un covor. Pentru prânzul nostru ni s-a adus un miel, păsări, lapte şi brânză de capră. Am trecut printr-o regiune asemănătoare, acoperită de o pădure deasă de fag şi întretăiată de fâşii de pământ cultivate, după care am ajuns la Bucureşti, unde am intrat pe o uliţă lungă, acoperită cu podine de lemn. Ne-am îndreptat spre casa boierului, ce era mare serdar[45], şi pe care domnul ni l-a hărăzit cu bunăvoinţă să ne slujească drept gazdă în timpul şederii noastre la Bucureşti.

4 mai. La ora 10 dimineaţa, caleaşca domnului a venit să ne ducă la Curte. La aceasta erau înhămaţi şase cai şi pe lângă ea mergeau opt ciohodari[46], îmbrăcaţi în caftane albe cu brâu verde şi ⟨purtând⟩ căciuli înalte îmblănite şi cu pene de lăstun[47]. Palatul[48] are o înfăţişare sărăcăcioasă. Am fost introduşi de ⟨marele⟩ postelnic[49] în sala de audienţe, trecând printr-o mulţime de boieri slujbaşi care alcătuiau Curtea prinţului. Domnul s-a sculat

---

[40] *Goesti*, oraş, jud. Dâmboviţa.

[41] *Florescy*, sat, comuna Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu.

[42] *Giesca*. Mănăstirea Găiseni sau Strâmbul, cu hramul Sf. Nicolae (jud. Giurgiu), ctitorie a vechilor boieri Floreşti, a fost înălţată între 1512–1521 de către marele vornic Drăghici.

[43] Pantelimon, întemeiat de Grigore al II-lea Ghica, în 1750, lângă mănăstirea omonimă.

[44] *Giascan*.

[45] *Master of the post*. Marele serdar avea în grija sa şi serviciul poştelor sau al menzilurilor. În 1794, titularul acestei funcţii era Ioniţă Fălcoianu.

[46] *Pages*, potrivit alaiului cu care a fost întâmpinat la Curte o lună mai târziu fostul ambasador britanic la Poartă, Sir Robert Ainslie, întorcându-se de la Constantinopol.

[47] *Martin Skins*.

[48] De la mănăstirea Mihai Vodă.

[49] *Chamberlain*, conform alaiului mai sus-amintit. Mare spătar era Lucache Arghiropol (între 20 martie 1794 – 1 iulie 1796).

politicos de pe divan pentru a ne primi. După ce ne-am aşezat, ni s-au servit diferite gustări – dulceaţă de lămâie, şerbet şi cafea. Cea din urmă, la vizite, este considerată ca semn de luat rămas bun. Am fost parfumaţi cu o căţuie cu tămâie ce ni s-a ţinut sub nas. În timp ce se serveau gustările, pe genunchii noştri s-au aşezat şervete de muselină bogat brodate. Bogăţia acestora variază cu importanţa persoanei căreia i se pun. Cele aşternute domnului sau ambasadorilor erau cu mult mai strălucite. Alexandru Moruzi, actualul domn vorbeşte franceza curgător, iar fizionomia ⟨sa⟩ exprimă o mare ascuţime a minţii. El se trage dintr-o familie princiară, fiind fiul domnitorului din Moldova[50]. El a crescut pe la Curţi, fiind timp îndelungat primul tălmaci sau dragoman al Porţii[51], şi este obişnuit cu manierele europene, datorită misiunii sale la Congresul de la Şiştov[52]. Are o judecată superioară, plină de vederi patriotice. Este primitor faţă de călători şi, spre uşurarea lor, a înfiinţat staţii de poşte ⟨menziluri⟩ pe întreg teritoriul ⟨ţării⟩ sale. El a întemeiat o manufactură de postav în Bucureşti[53] şi a deschis o tipografie[54]. El ne-a primit cu multă
p. 470 ospitalitate şi // ne-a tratat cu strălucire. Mesele noastre erau îmbelşugate, bine gătite şi servite pe veselă de Staffordschire. S-a avut în vedere chiar gusturile engleze, pregătindu-ne un *plum pudding* excelent. După cină, am fost invitaţi să participăm la ceremonia oficierii unei căsătorii româneşti, în casa unui boier de treapta a doua. Au fost prezenţi prietenii proveniţi din rândurile unei mari părţi a boierimii din Bucureşti. Dansurile româneşti, însoţite de muzică populară, ofereau un tablou interesant. Dansul nu a fost deloc vioi şi a fost interpretat de femeile căsătorite. Puţine dintre ele puteau fi considerate frumoase şi nici rochiile lor, un amestec de stil românesc şi grecesc, nu contribuiau la eleganţa ţinutei sau persoanei lor. Folosirea băilor fierbinţi, climatul cald şi căsătoria prea timpurie par să distrugă silueta lor încă înainte de a se forma, după concepţia noastră din Anglia. Femeile înainte de a fi împlinit douăzeci de ani sunt deja mame a câtorva copii. Mireasa de faţă părea să aibă în jur de 16 ani, iar mirele, care părea în jur de 40, şi mama ei o însoţeau în camera de dormit. Ea ne-a primit salutul, când i-am fost prezentaţi, cu sfiala firească a fecioarelor. După ce ne-am prezentat complimentele, ne-am întors la locurile noastre, alături de cucoanele boierilor ce şedeau pe o platformă mai ridicată din camera învecinată. Ni s-au servit apă de trandafir, şerbet şi cafea. Muzica a fost plăcută şi printre instrumente, am descoperit naiul sau flautul lui Pan, din trestie de diferite lungimi, la care s-a cântat epitalamul.

---

[50] Constantin Moruzi, domn al Moldovei (30 septembrie 1777 – 29 mai 1782).

[51] Între octombrie 1790 – martie 1792.

[52] Unde s-a încheiat pacea între austrieci şi turci, la 24 iulie 1791, punând capăt participării Imperiului Habsburgic la războiul austro-ruso-turc din 1787–1791.

[53] Este vorba de manufactura de postav de la Pociovalişte, de lângă Bucureşti, înfiinţată, de fapt, la 1786 de marele comis Radu Slătineanu. Acestuia îi hărăzeşte Alexandru Moruzi pentru lucru, la 2 septembrie 1793, un număr de 122 de postăvari din capitală; mai târziu, la 18 august 1794, domnul reface din temelii această manufactură, stabilindu-i şi statutul de funcţionare, cf. G. Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594–1821)*, Bucureşti, 1961, p. 573–574, doc. nr. 465 şi p. 581–585, doc. nr. 473.

[54] În Bucureşti funcţiona numai tipografia de la Mitropolie, căreia Alexandru Moruzi îi reîntăreşte privilegiile.

5 mai. Ne-am îndreptat spre bazar care era ferit de razele soarelui de bârne de lemn, ce porneau de la partea de sus a casei. Prăvăliile din acest bazar oferă o mare varietate de mărfuri. În unele am găsit produse din Europa, în altele din Asia şi din Răsărit. Articolele de îmbrăcăminte, îndeosebi blănurile, erau, cum am observat, predominante. Ne odihneam noaptea pe divanuri, dar somnul nostru era întrerupt şi tulburat de cântecul puternic al privighetorilor, care a continuat toată noaptea. Grecii, în general, sunt mari iubitori de păsări cântătoare şi marea majoritate a apartamentelor au privighetori *sidonia* şi sticleţi *stiglitzia*. Sunetele dulci ale primei, atât de melodios de dulci în pădurile prin care trecusem cu scurt timp mai înainte, ni se păreau prea puternice şi stridente într-un apartament închis.

6 mai. La ora 10 dimineaţa, am părăsit Bucureştii, însoţiţi fiind de 10 ostaşi din straja personală a domnului, şi am călătorit printr-o câmpie necultivată, acoperită în mare parte de stufăriş. În patru ore, am ajuns la Copăceni[55], un sat format din case împrăştiate, în apropierea Argeşului. Am dormit într-una din aceste colibe, în spatele căreia era o vie. Viţa de vie este susţinută printr-o simplă încolăcire (?) pe un băţ sau arac. În spatele colibei noastre se afla // scândura de treierat făcută simplu, dar într-un mod unic din p. 471
dinţi de cremene. Plimbându-mă pe malul Argeşului, am văzut câţiva copii pescuind. Ei prinseseră câteva albişoare *Cyp. alburnus*. Vitele păşteau pe mal în umbra plopilor *Populus alba* şi *nigra*. De-a lungul malului zburau câteva *phaloena* (fluturi) şi eu am prins *Sphinx stallataria,* aflat pe *Salix alba.* Aceasta se pare a fi cea mai răspândită specie de salcie în Valahia. *Ornithogaterus nutans* era răspândit în vii.

7 mai. Trecând Argeşul, am înaintat printr-o regiune mai înaltă întetăiată de dealuri şi văi acoperite de desişuri şi păduri până la Daia[56], ⟨sat⟩ constând din câteva colibe sub pământ, dintre care una era menzilul şi alta postul de pază. Numele persoanelor care trec prin această staţie sunt însemnate aici şi apoi trimise la Bucureşti. Părăsind Daia, am călătorit printr-o câmpie întinsă până la Giurgiu, pe malul Dunării, pe care am traversat-o mergând la Rusciuc. În faţa noastră au apărut câteva insule risipite pe Dunăre. Pe una din ele se află o cetate[57] care păzeşte fluviul. Ni s-a spus că nu este sănătos să mâncăm peşte din Dunăre. La masa noastră de seară ni s-au servit crapi şi nisetri. I-am găsit foarte gustoşi şi n-am avut nici o neplăcere după ce i-am mâncat.

[55] *Copachea,* sat, comuna 30 Decembrie, jud. Giurgiu.

[56] *Daja,* sat şi comună, jud. Giurgiu.

[57] Este vorba de cetatea Giurgiului, construită pe un ostrov al Dunării, în vremea lui Mircea cel Bătrân, şi refăcută de otomani, dar a cărei importanţă militară era mult scăzută în această epocă faţă de cea ridicată de turci şi întărită de ruşi de pe ţărmul fluviului. În războiul din 1787–1791, austriecii au suferit o înfrângere serioasă la Giurgiu.

JAMES DALLAWAY

(1763 – 1834)

Teologul clasicist şi editorul de texte antice, James Dallaway, s-a născut în oraşul Bristol, la 20 februarie 1763. După studii urmate la Colegiul Trinity din Oxford, unde obţine licenţa (M. A.) în teologie, în 1784, devine paroh la Rodmarton şi apoi la Rodborough în comitatul Gloucester. Pasionat pentru antichitate şi studiile clasice, a editat, la Gloucester, cu începere din 1785, materialele din colecţia Bigland, aflate la sus-amintitul comitat, fiind ales, în 1789, membru al Societăţii de Antichităţi. Printr-o lucrare de heraldică, anume: *Inquiries into the Origin and Progress of the Science of Heraldry in England,* publicată în 1792 şi dedicată lui Charles, duce de Norfolk, a obţinut protecţia acestui influent personaj. Deoarece reverendul Dallaway îşi luase şi licenţa în medicină, la Oxford, la 10 decembrie 1793, el a fost recomandat de patronul său lui sir Robert Liston, numit ambasador al Marii Britanii la Poartă, ca să facă parte din suita acestuia în calitate de capelan şi medic. După cum am mai amintit, Dallaway frecventa şi pe faimosul medic Patrick Russell, specialist în combaterea ciumei şi alte boli ale Orientului, care era consultat şi de botanistul John Sibthorp, alt membru al suitei lui Liston, foarte interesat să aibă doctori pricepuţi în anturajul său. Părăsind Londra la 20 martie 1794, în cadrul ambasadei lui Liston, ei sosesc cu toţii la Constantinopol, la 19 mai 1794, după o călătorie pe uscat destul de obositoare, în care Dallaway şi Sibthorp au suferit, în ultima ei parte, de afecţiuni gastrice şi febră biliară. După patru luni de şedere în capitala Imperiului Otoman, atribuţiile de capelan ale lui Dallaway lăsându-i destul răgaz pentru alte preocupări şi profitând de sosirea la Constantinopol a altor doi tineri călători englezi, dornici să se instruiască, John Morritt of Rokeby şi Randle Willbraham, şi a tutorelui acestuia din urmă, Robert Stockdale, reverendul a pornit cu cei pomeniţi într-o excursie arheologică prin Asia Mică, la Izmir, în căutarea ruinelor Troiei, şi apoi au vizitat împreună arhipelagul grecesc. De asemenea, Dallaway a urmărit la Constantinopol să procure, la cererea cronicarului catedralei din Salisbury, reverendul profesor Robert Holmes (1749–1805), şi manuscrise vechi greceşti cu caracter biblic, dar fără prea mare succes. După o şedere de mai bine de un an în Imperiul Otoman, ca urmare a rechemării lui sir Robert Liston, capelanul său a părăsit Constantinopolul la 29 octombrie 1795, spre a se reîntoarce în patrie, pe calea Greciei şi a Italiei. Rezultatele ştiinţifice ale şederii sale în Orient au fost fructificate prin publicarea cărţii *Constantinople, Ancient and Modern, with excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad,* apărută la Londra, în 1795, şi ilustrată cu gravuri executate după desenele lui Gaetano Mercati, pictorul ataşat suitei ambasadorului Liston. Lucrarea s-a bucurat de un deosebit succes, fiind tradusă şi în germană atât la Chemnitz, în 1800, cât şi la Berlin-Hamburg, în 1801.

Datorită protecţiei ducelui de Norfolk, Dallaway a fost numit în 1799 titular al parohiei de la South Stoke (Sussex), unde a funcţionat până în 1803, spre a deveni apoi vicar şi rector la Slinford, în comitatul Chichester. Între 1811 – 1826, el a funcţionat ca „prebendar" (un fel de canonic) al Catedralei din Chichester, manifestând preocupări pentru arhitectura medievală engleză din perioada normandă, domeniu în care a publicat chiar mai multe lucrări. A fost totodată şi editorul operei complete a faimoasei călătoare în Orient, lady Mary Wortley Montagu

. (1685–1762), publicată la Londra, în 5 volume, la 1803, sub titlul: *The works of... lady Mary Wortley Montagu, including her correspondence, poems and essays.* James Dallaway a decedat la Leaterhead (Chichester), la 6 iunie 1834, în vârstă de 71 de ani.

Călătoria sa de la Londra până la Constantinopol, în suita lui Liston, la 1794, a tipărit-o anonim, sub titlul *An Itinerary from London to Constantinople in Sixty Days (Taken in the Suite of this Excellency the British Ambasador to the Ottoman Porte) in the year 1794* în volumul *A Colection of Modern and Contemporary Voyages and Travels,* 72 p., editat de Richard Phillips, la Londra, 1805. Identificarea autorului a putut fi făcută recent de istoriografia britanică prin compararea textului mai sus-amintit cu acela al jurnalului manuscris, alcătuit de John Sibthorp, celălalt membru de vază al ambasadei lui Liston.

Dacă botanistul din Oxford a fost precis în indicarea itinerariului călătoriei făcute în trecere spre Constantinopol, prin Țările Române și Balcani, cu unele amănunte, în special asupra primirii oficiale făcute ambasadei la București de către Alexandru Vodă Moruzi, Dallaway s-a arătat interesat, în schimb, de alte aspecte, în primul rând, cum era și firesc, de viața religioasă a poporului nostru și de monumentele ecleziastice vizitate. El descrie bisericile din Șibot (Alba), Câineni (Vâlcea), mănăstirea Găiseni, biserica Sf. Gheorghe Nou și Mitropolia din București, crucile și troițele întâlnite pe la marginea drumurilor și face unele referiri la moravurile clerului ortodox și la credințele populare, nu totdeauna percepute cu înțelegere. Reverendul condamna doar superstițiile locuitorilor, fiind lipsit de familiarizarea adecvată cu spiritualitatea Bisericii Răsăritene, deoarece era un exponent al culturii teologice engleze, dominată în secolul luminilor de raționalism. Dallaway, deși dominat de clasicism și făcând uneori apropieri forțate în aprecierile sale, mai ales de ordin artistic și estetic, se arată interesat de originea latină a poporului român și de asemănarea portului țăranilor din Țara Românească cu cel al locuitorilor din Transilvania. Remarcă totodată fertilitatea solului și bogăția de vite a principatului muntean, dă unele date privind activitatea comerțului și exploatarea nisipului aurifer din Olt prin munca robilor țigani. Descrie – ca și Sibthorp –, cu suficiente amănunte, petrecerea la care a asistat în timpul șederii la București, ca prilejul unei nunți boierești, stăruind asupra portului atât al femeilor, cât și al bărbaților. Este de remarcat că deși Dallaway și Sibthorp făceau parte amândoi din suita lui sir Robert Liston, ei nu s-au ocupat în jurnalele lor de activitatea sau de persoana ambasadorului ca Struve și von Reimers, de pildă, de a lui Kutûzov (care a lăsat el însuși un jurnal al călătoriei până la Contantinopol), în vreme ce de la Liston nu a rămas nici o însemnare în această privință, nici în arhiva publică, păstrată la Foreign Office, nici în cea particulară sau în corespondența lui.

Textul călătoriei lui James Dallaway prin Ungaria, Țările Române și Balcani a fost publicat de cercetătorul englez G. F. Cushing, sub titlul: *Dr. Dallaway's (!) Itinerary,* în „Revue des études sud-est européennes", VIII (1970), nr. 3, p. 461–480, iar unele completări se întâlnesc la istoricul Trevor J. Hope, *John Sibthorp's last expedition to the Balkans: the accounts of Sibthorp and Dallaway about their travels in 1794,* în *ibidem,* XII, (1974), nr. 1, p. 87–91, și *The Travels of the rev. James Dallaway in the Ottoman Empire: some unpublished correspondence with Robert Liston,* în „Sussex Archaeological Collections", vol. CXII (1974), p. 2–6.

Despre viața și activitatea lui Dallaway (în afara celor cuprinse în *The Compact Edition of the Dictionary of National Biography,* vol. I, Oxford, 1975, p. 493), cele mai recente studii apărute în istoriografia britanică se datorează lui Francis W. Steer, *Memoir and letters of James Dallway, 1763–1834,* în „Sussex Archaeological Collections", vol. CIII (1965), p. 1–48, și Irvine Gray, *James Dallaway, b. 1763: A. Gloucesteshire antiquary and writer",* în „Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archaeological Society", vol. 81 (1962), p. 208–210.

În istoriografia română i s-a dedicat studiul lui Aurel Jivi. *Însemnări despre biserică și mănăstiri din Țara Românească în jurnalul de călătorie al unui preot englez la 1794,* în „Biserica ortodoxă română", XCIX (1981), nr. 7–8, p. 912–917.

⟨CĂLĂTORIA PRIN BANAT, TRANSILVANIA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ⟩

1794

p. 466 *(25 aprilie, Timişoara – Lugoj)*[1]

p. 467 [...] Ne-am oprit pentru câteva ore la Timişoara, capitala Banatului, care în trecut, pe când se afla în stăpânirea turcilor, era un oraş atât de întărit încât a rezistat atacurilor imperialilor care l-au asediat, fără nici un succes, timp de trei ani la rând, pentru ca, în cele din urmă, să fie cucerit, în 1696, de principele elector al Saxoniei[2].

Era pe atunci mizerabil clădit, în felul turcesc, cu pieţe sub lungi ganguri boltite, numite bazare. Când a fost cedat austriecilor[3], a fost în întregime reconstruit şi serios fortificat după principii moderne, cu bastioane duble şi şanţuri.

Cu excepţia unei mănăstiri şi a unei biserici, tot oraşul este o fortăreaţă, şi străzile nu sunt altceva decât un şir de cazărmi joase[4]. Abia se poate descrie forma turnului bisericii care, asemenea celor mai multe ridicate de austrieci în Ungaria, are un glob acoperit cu plumb, ţâşnind din mijlocul unei turle ţuguiate...

Pe măsură ce înaintam ⟨pe drumul nostru⟩, înfăţişarea regiunii devenea doar aparent mai plăcută, cu mici pâlcuri de arbori şi un teren mai inegal. Am dormit la Lugoj, un sat mai mare, după ce ne-am înfruptat cu cina cea mai bună pe care ne-au putut-o oferi aceste locuri. Pâinea neagră, foarte umedă şi acră, este alimentul obişnuit al ţării, cu care ei hrănesc şi caii.

Ca un privilegiu ni s-a oferit pâine albă, care ar fi fost foarte bună, de n-ar fi fost nisipul cu care se amestecase făina în timpul măcinatului grâului. La o singură masă au fost aduşi nu mai puţini de opt pui, care nu aveau mai mult de o lună. Vinul era sec şi tare, cu un buchet care-l deosebeşte de cel făcut pe malurile Rinului. La Timişoara am fost întâmpinaţi de un curier care ne-a informat că drumurile obişnuite prin Zemun sau Belgrad au devenit deosebit de periculoase, datorită ciumei ce bântuia pe atunci şi a bandiţilor înarmaţi care se aflau în stare de revoltă împotriva Porţii, pustiind ţara şi jefuindu-i pe toţi călătorii pe care îi întâlneau în cale.

Din aceste motive, ambasadorul[5] s-a hotărât pentru un drum mai lung prin Transilvania şi Ţara Românească. Oricum, noi am fost generos răsplătiţi

[1] Traducerea s-a făcut după G. F. Cushing, *Dr. Dallaway's itinerary*, în „Revue des études sud-est européennes", VIII (1970), nr. 3, p. 466–474.

[2] Friedrich August I, principe elector din 1694, apoi rege al Poloniei (1697–1706 şi 1709–1733), sub numele de August al II-lea.

[3] În text *Germans*.

[4] *A range of low barracks*.

[5] Sir Robert Liston.

pentru acest lung ocol, deoarece am văzut ţări foarte interesante şi romantice şi care întrec în frumuseţe provinciile turceşti din Serbia şi Bulgaria.

(28 aprilie, Sebeş – Sibiu)

În satul Şibot[6], am remarcat o veche biserică împrejmuită de un zid fortificat, flancat de câteva turnuri; şi după ce le-am vizitat mai de aproape, am găsit un număr de chilii mai mici sau încăperi de o aceeaşi mărime, dispuse în cerc. Dacă nu a fost mănăstire, atunci a oferit adăpost în timpul incursiunilor turceşti şi a servit cel din urmă loc de refugiu nefericiţilor locuitori în timpul jafului şi al masacrului. Când turcii s-au înstăpânit de tot pe această ţară, zidurile au ajuns în ruine aşa cum le vedem acum[7]. //

Un spectacol plăcut, asemenea altora văzute şi mai înainte, ni s-a oferit p. 468 vederii. Cu câteva mile[8] mai departe pe drumul nostru aveau loc dansuri rustice şi se adunase un mare număr de tineri şi tinere ... Fetele erau subţire îmbrăcate: părul lor, în cosiţe lungi, era legat cu funde la capete sau răsucit de câteva ori în jurul capului. Purtau o cămaşă grosolană din in, ⟨lungă⟩ de la gât până la glezne, cu mâneci largi legate deasupra cotului, iar tivurile erau cusute cu lână de multe feţe. Două şorţuri din acelaşi material, ţesute cu o margine groasă şi adâncă, sunt legate de şolduri, rămânând libere în părţi, fără să ajungă la lungimea cămăşii. Multe sunt desculţe, în timp ce altele poartă opinci grosolane din piele roşie. Despre unele dintre ele ni s-a spus că sunt mame, deşi nu păreau mai mari de paisprezece ani. Drept muzică ⟨orchestră = n.n.⟩ erau o cobză[9], cu un gât lung, şi un fel de oboi, alcătuit din coajă de copac, care scotea sunete mult mai dulci decât s-ar fi putut aştepta, judecând după forma sa rudimentară.

La Mag[10], gazda poştei ni s-a adresat într-o latină fluentă şi şi-a luat rămas bun cu „*Multos et felices, Domini!*". Ea fusese soţia unui ofiţer. Răposatul împărat Iosif[11] numise, în general, la poşte, persoane legate de armată şi în semn de grijă faţă de ei, le acordase o mică pensie.

Se afirmă că limba latină nu este vorbită în vremea noastră în altă parte a Europei, cu excepţia fostei colonii traiane, din care făcea parte şi Transilvania. Oamenii chiar cu cel mai redus nivel de educaţie sunt în stare să citească în latină şi să o folosească cu o anumită puritate; dar ţăranii o amestecă cu ilira (!)[12]. Ar fi mai corect ca în loc să spunem că ei vorbesc latineşte, că există aici mai mulţi indivizi cunoscători ai acestei limbi decât în oricare altă ţară existentă în prezent.

---

[6] *Sibot*, sat şi comună, jud. Alba.

[7] Pasaj neclar. Nu se înţelege dacă autorul se referă la epoca când Transilvania se afla sub dominaţia Porţii, în secolele XVI–XVII, sau la incursiunile turceşti în sud-vestul provinciei din vremea ultimul război austro-ruso-turc (1787–1791).

[8] O milă terestră engleză = 1,609 km.

[9] *A guittar.*

[10] *Măg*, sat, comună Sălişte, jud. Sibiu.

[11] Iosif al II-lea.

[12] Evidentă confuzie cu limba română, a cărei rezonanţă romanică suna în urechile unui englez ca latină, iar termenul de iliric este folosit aici în mod general pentru slavă, aşa cum şi la noi se folosea cel sârbesc în acest sens.

(30 aprilie –Sibiu – Câineni)

Părăsind „Via Carolina", am coborât într-o vale în satul Câineni[13] şi ne-am pregătit pentru masa noastră de seară. Doi iezi fripţi în aer liber, împreună cu pâinea neagră şi vinul tare şi aspru, ne-au oferit o cină de invidiat pe măsură ce ne apropiam de sfârşitul călătoriei noastre. În coliba în care am dormit, erau şi copii şi oi şi iezi şi păsări. Eu am avut prilejul să dorm în paie, pe o platformă mai ridicată, înconjurat de această companie gălăgioasă. Ţăranii au fost bine plătiţi pentru această găzduire, renunţând cu plăcere la colibele lor. Atrăgea atenţia prima biserică în stil grecesc ⟨ortodox⟩ văzută de noi, aflată în spatele unui zid înalt de apărare, ridicat de austrieci în timpul războiului purtat cu turcii[14]. Arhitectura este într-adevăr foarte neşlefuită, iar planul ei constituie o imitaţie evidentă a unui templu antic[15]. Dimensiunile sunt mici, cu un pridvor, având arcadele deschise şi acoperişul închis care, împreună cu
p. 469 zidul din faţă, // este pictat *a fresco* şi poleit cu figuri de sfinţi, legende din scriptură şi multe inscripţii în scriere chirilică[16]. Capătul ei estic este înclinat şi în apropierea centrului se ridică o rotondă joasă, având arcade închise şi acoperiş conic, cu geamuri puţine şi înguste. Cele câteva ⟨lăcaşuri⟩ pe care le-am întâlnit în drumul nostru erau asemănătoare cu această clădire, cu excepţia unora ai căror pereţi de afară erau, de asemenea, zugrăviţi cu un fel de cornişă de mozaic şi că aveau în ambele părţi două turnuri acoperite cu tăblii (şindrilă). În interior, pereţii sunt în întregime acoperiţi cu reprezentarea rudimentară, pe un fond auriu, a Maicii Domnului cu pruncul, ea fiind lipsită de lumină şi umbră şi încărcată cu inscripţii. De acum am pătruns în Ţara Românească şi felul de a socoti călătoria noastră era după ore, aşa cum se obişnuia în ţările din răsărit, care, cu numeroase impedimente, rareori depăşea patru sau cinci mile.

(2 mai – Sălătrucu – Piteşti)

Din această localitate ⟨Curtea de Argeş⟩, unde câteva femei tinere ne-au întâmpinat purtând ciururi în care era un pic de porumb, pe care ni l-au oferit în semn de respect, am fost însoţiţi de o strajă până la Piteşti. Îmbrăcămintea acestor fete era foarte asemănătoare cu aceea pe care am văzut-o în Transilvania. După sosirea noastră, am fost primiţi cu politeţe de doi dregători[17] ai oraşului, care ne pregătiseră o locuinţă şi ne-au oferit o cină *à la grecque*. Am fost serviţi pe rând cu multe feluri de mâncare, însă cu unul singur în acelaşi timp şi am fost extrem de înclinaţi să lăudăm bucătăria. Am dormit pe covoare întinse pe o platformă ridicată. La răsăritul soarelui, am fost treziţi în modul în care grecii ⟨ortodocşii ?⟩ moderni sunt chemaţi la rugăciune. Din moment ce turcii au aversiune faţă de clopote şi nu le suportă în locurile stăpânite de

---

[13] *Kinanij*, sat şi comună, jud. Vâlcea.

[14] Între 1787–1791.

[15] Apreciere eronată.

[16] *In the Walachian character.* Este vorba de biserica cu hramul sf. Nicolae, ctitorită la 1769 prin mijlocirea mai multor epitropi locali.

[17] *Officers.*

ei (!), soluţia practică s-a găsit printr-o bucată de scândură agăţată în clopotniţă în care se loveşte cu două ciocane, care produc un sunet puternic şi variabil ce poate fi auzit de la o mare distanţă[18]. Unii dintre ei, mai experţi, produc un fel de muzică, ce nu este deloc neplăcută.

(3 mai – Piteşti – Găeşti)

Continuă şi mai departe aceeaşi regiune de şes, foarte fertilă de la natură şi prea puţin ajutată prin cultivare. Am trecut peste câteva cursuri de ape puţin adânci, în apropierea cărora erau sate, ce nu ofereau nimic interesant. Întreaga regiune părea prea puţin locuită, chiar şi acea parte ce dispunea de cele mai mari avantaje naturale, în schimb vite erau în abundenţă. Pe marginea drumului erau multe cruci[19], de o formă deosebită şi grinzi sculptate cu scriere // chirilică. p. 470
Am aflat că au fost ridicate de locuitori pentru odihna sufletelor rudelor lor şi pe fiecare erau înscrise numele acestora. La distanţe stabilite se puteau vedea „aghiazmatare"[20] sau izvoare sfinţite. Acestea sunt apărate de mici clădiri în care se află o găleată de fier, legată cu un lanţ, pentru înviorarea trecătorilor obosiţi care, de obicei, execută un ceremonial religios şi repetă rugăciuni. Clima din Ţara Românească este plăcută, deoarece căldura este potolită de briza din munţi. Vara de-abia începuse şi noi nu eram prea mult stânjeniţi de ea. În această seară, am fost conduşi la o mică mănăstire la Găiseni[21]. Ea are o biserică înconjurată cu clădiri sărăcăcioase şi ⟨în apropiere⟩ o baltă plină de broaşte mari răguşite, care orăcăie tot timpul. Sunt doar patru călugări[22], care sunt căsătoriţi (!), ce îşi cultivă pământul. Poartă o rasă ⟨de culoare⟩ cafenie închisă şi un potcap deosebit ca formă, din mătase neagră, şi au bărbi stufoase.

Egumenul sau stareţul ne-a primit cu multă amabilitate, deoarece se aştepta la un câştig considerabil în urma vizitei noastre; ca de obicei, pentru odihna noastră de noapte ni s-a întins o scoarţă de rând.

(5 mai – Bucureşti)

În timpul ultimului război rus[23], această ţară mănoasă a fost aproape secătuită de armata turcă însărcinată cu rechiziţionarea alimentelor, aşa că nenorociţii de săteni şi-au părăsit turmele şi s-au retras în munţi. Ca scoborâtori din coloniştii lui Traian, ei încă îşi zic romani! Şi limba lor vorbită este un amestec de latină şi slavonă[24], prima fiind foarte alterată. La Curte, predomină greacă modernă şi turca. Artele frumoase şi ştiinţa nu sunt mai înfloritoare

---

[18] Este vorba de toacă. Autorul nu pare să ştie că totuşi în Principate erau clopote şi că ele sunau. Există un întreg ritual al toacăi ce se sună la mănăstiri la anumite ore.

[19] Troiţe.

[20] *Aijasma*, de fapt puţuri. Săparea de puţuri era un fel de pomană pentru sufletul morţilor. De aceea şi rugăciunea ce se rostea.

[21] *Gayeschti*. Confuzie între mănăstirea Găiseni şi localitatea Găeşti din jud. Dâmboviţa, prin care au trecut într-adevăr călătorii, dar relatarea lui Dallaway este aici eliptică şi eronată.

[22] *Monks*. Nu poate fi vorba aici de călugări, ci de preoţi.

[23] Austro-ruso-turc (1787–1791).

[24] *Sclavonian*.

decât în celelalte ţări subjugate de puterea otomană. Unii studiază medicina în Germania sau la Padova, iar negustorii vorbesc italiana şi greaca. În general, poporul este foarte superstiţios şi înşelat de cei mai inculţi dintre popi: ei cred în vrăjitorie şi în strigoi. Cu vreo cincizeci de ani în urmă, Constantin Mavrocordat, pe atunci domn, a tipărit pentru supuşii săi un dicţionar în trei volume, în 4°, în neogreacă, franceză şi italiană[25], dar aceste eforturi pentru literatură nu au fost continuate şi se găsesc puţine cărţi ⟨tipărite⟩, cu excepţia celor care slujesc cultului şi slujbei ⟨bisericeşti⟩ ortodoxe, jumătate ⟨scrise⟩ în slavonă, iar cealaltă în greaca modernă. Comerţul Ţării Româneşti se reduce cu precădere la trimiterea proviziilor de-a lungul Dunării la Constantinopol, deoarece păşunile sunt excelente şi cerealele şi vinul abundente. Oltul este
p. 471 navigabil doar pentru plute de lemn şi bărci cu fundul teşit. Zingarii // ori ţiganii, care sunt foarte numeroşi şi se îndeletnicesc aproape numai cu fierăria, caută pulbere de aur în nisipul din Olt, pentru care au plătit anul trecut stăpânirii un tribut ⟨în greutate⟩ de 1 224 dramuri, ceea ce reprezintă 1 003 uncii după topire.

Toate minereurile care se găsesc în Ungaria pot fi descoperire uşor şi în munţii Ţării Româneşti (!), deşi, de frica turcilor ori din cauza lipsei propriului lor spirit întreprinzător, în întreaga ţară nu este exploatată nici o singură mină. Minele de sare curată asemenea cristalului sunt frecvente şi aduc venituri considerabile. Obiceiurile şi locuinţele românilor se aseamănă cu cele ale stăpânilor lor turci[26]. Ei poartă o îmbrăcăminte lungă: bărbaţii în vârstă au bărbi şi tinerii mustăţi. Femeile sunt rareori văzute pe uliţe sau arătate în public. Casele au galerii cu zăbrele sau geamuri închise, făcute din băşici de porc, deoarece sticla este foarte puţin răspândită.

Seara dragomanul nostru ne-a condus la ceremonia căsătoriei unui boier de treapta a doua. Oaspeţii atât bărbaţi, cât şi femei, cu excepţia celor nemăritate, erau adunaţi în camera mai mare şi şedeau cu picioarele încrucişate, asemenea croitorilor din Anglia, deoarece nu se folosesc scaune. Un dans de origine străveche numit „Romeika” a început după ce ne-am prezentat omagiile. Era interpretat în întregime de femei; una dintre ele, care flutura o batistă brodată, s-a desprins plină de graţie de rest care se învârteau în jurul ei. Muzica constă din melodii vioaie produse de două lăute, tot atâtea cobze cu corzi din maţe de pisică şi un nai sau fluier inegal, asemenea celor de pe statuile lui Pan şi ale Satirilor, care era mânuit cu o îndemânare extraordinară şi scotea sunete dulci şi de mare efect. Lady M⟨ary⟩ W⟨ortley⟩ Montagu[27] constată pe bună dreptate că „nu există nici un instrument reprezentat pe statuile din această

[25] Confuzie foarte supărătoare a autorului, căci, în realitate, este vorba de *Lexiconul trilingv*, alcătuit de Gheorghios Vendotis în franceză, italiană şi greacă şi tipărit la Viena, în 1790, pe cheltuiala fostului domn al Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris, nepotul de frate al domnului Constantin Mavrocordat, evocat în mod eronat aici. Vezi Cornelia Papacostea-Daniepolu şi Lidia Demény, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană, secolele XVII–XIX*, Bucureşti, 1985, p. 253–254.

[26] Se referă la moda observată *la boieri*.

[27] Cunoscuta autoare a lucrării: *Letters... written of her Travels in Europe, Asia and Africa*, London, 1763, reeditată cu mult succes. A fost soţia lui Sir Edward Wortley-Montagu, ambasador al Marii Britanii la Poartă (13 martie 1717 – 15 iulie 1718).

țară"; o demonstrație și mai sigură a originii lor decât chiar ușoara asemănare cu latina, păstrată încă în limba lor. Numărul celor de față se schimba mereu și uneori depășea patruzeci de persoane. După intrare, cucoanele mai în vârstă, care nu luau parte la dans, erau conduse pe un divan, unde ele se așezau fără multă ceremonie și unde, în semn de deosebită cinste, am fost și noi duși. Bărbații stăteau în jurul încăperii; unii fumau ⟨din⟩ ciubuce făcute din lemn de iasomie, lungi de câteva picioare, cu cupe de porțelan roșii, încărcate cu un tutun foarte aromat. O cucoană măritată, având doar șaisprezece ani, de mare frumusețe, ne-a tratat cu dulceață de portocale, după care au urmat cafele, lichioruri și limonadă, o ceremonie pe care ea a executat-o cu simplitatea unei eleganțe naturale. A început un al doilea dans, care nu se potrivea cu muzica vioaie, deoarece acesta era încet și solemn. Toate mâinile au fost împreunate și figurile constau doar din mușcări lente și închinăciuni. // În timpul dansului, p. 472
unul dintre dansatori îl însoțea cu un epitalam ⟨cântec de nuntă⟩ în limba română, cântat cu voce tare și cu inflexiuni puternice pentru a impresiona auditoriul cu perfecțiunea rimelor. Ni s-a spus că era un poet ocazional, cunoscut pentru compozițiile sale spontane, asemenea *improvisatorilor* din Italia.

După un scurt timp ni s-a îngăduit să vedem perechea tinerilor căsătoriți, care se retrăsese într-o încăpere mică, ce se deschidea întra-alta și în care se afla un pat, obiect de lux potrivit ocaziei. Mirele, în jur de patruzeci de ani, ținea de mână mireasa lui, sora mai mică a cucoanei care făcea onorurile, în timp ce ei primeau urările prietenilor lor. Mireasa arăta modestă, fără să aibă o rochie specială, în afară de un văl lung trandafiriu, atunci așezat de-a-ndoaselea peste capul ei. Cu privire la îmbrăcămintea și persoana românilor, se impun multe observații. Cucoanele, chiar în perioada tinereții, posedă prea puține calități spre a încânta ochiul unor englezi; iar odată cu trecerea anilor, se îngrașă și se deformează. Gâtul lor este ușor acoperit cu un văl subțire și o centură cu o cataramă mare este prinsă în jurul trupului mult mai jos de talie.

Tereti straphio luctantes vincta papillas:
*Et jacent collo sparsi sine lege capilli,*Ovidiu.

Părul lor este aspru, negru și bogat, în general, pieptănat peste frunte, atârnând peste umeri. Pe creștetul capului, ⟨ele⟩ poartă o mică tichie din postav alb, legată cu o cunună de muselină colorată și acoperită cu paiete și mărgele de sticlă, dacă nu au giuvaere. Florile naturale constituie o podoabă foarte obișnuită. Peste un veșmânt de muselină albă, ele poartă un caftan de mătase strâns tare la încheietura mâinii și bordat cu blană sau hermină. Gleznele sunt acoperite cu o fustă, de sub care se văd doar imineii ⟨papucii⟩ galbeni. Costumele bărbaților nu dovedesc mai mult gust, deoarece capul este tuns, exceptând creștetul, care este acoperit, în loc de perucă, cu o tichie roșie, numită fes, peste care se poartă un calpac făcut din lână de oaie, ce servește drept pălărie. Urechile lor sunt în întregime expuse și, cu gâtul gol la spate, ei au înfățișare stângace. Corpolența este foarte răspândită, în special în rândul celor de vârstă mijlocie, iar aceasta este subliniată și de folosirea sânului caftanului drept buzunar în față. Aceste costume greoaie, pline de blănuri, sunt prea puțin adaptate la clima caldă, dar în privința îmbrăcăminții de ceremonial, rareori se fac schimbări în conformitate cu anotimpurile. Moda nu are influență aici: obiceiurile fie ale bărbaților, fie ale femeilor nu s-au schimbat de secole și eu

le-am descris deoarece sunt specifice grecilor[28], în toate părţile stăpânirii turceşti.

Apropiindu-te de Bucureşti vezi un număr mare de clădiri şi numeroase clopotniţe, deoarece se spune că ⟨oraşul⟩ are 400 de mănăstiri şi biserici. //
p. 473 Dar de fapt, această metropolă seamănă prea puţin ⟨urbanistic⟩ cu străzile continue din alte capitale, încât nu este nimic mai mult decât o aglomerare de sate fără nici o regularitate sau plan. Uliţele sunt podite cu bârne de lemn, slab fixate din care multe lipsesc, aşa că mersul pe jos este deosebit de greu. În apropierea centrului oraşului se află numeroase şiruri de prăvălii deschise, bazare în stil turcesc care sunt apărate de soarele de amiază printr-o streaşină de lemn, ce se întinde dintr-o parte într-alta. Este expusă o mare varietate de mărfuri şi sunt folosiţi tot felul de meseriaşi. În apropierea acestor clădiri se află incinta şi marea biserică Sf. Gheorghe[29], sfântul apărător al Ţării Româneşti[30], construită în cel mai frumos stil neogrecesc. Planul este acelaşi ca şi al acelora descrise mai înainte, dar mult mai mare ca dimensiuni şi împodobire. Porticul este sprijinit de patru coloane scurte în spirală, cu capiteluri de ordine compozită sau imitaţie *neoclasică* ⟨a stilului⟩ corintic. Faţada este pictată *a fresco* în compartimente ⟨cuprinzând⟩ câte o povestire scripturală sau cu lucrătură de mozaic (?) şi fiecare din cupole este zugrăvită până la cornişa acoperişului. Spre interior, ele slujesc ca deschizături (? = *louvies)* spre a da lumina necesară. Spaţiul interior nu este întrerupt cu bănci, stranele sunt individuale şi fixate pe peretele înconjurător. Frescele de sfinţi, cu precădere Sfântul Gheorghe călare şi Sfântul Dumitru în mărime naturală, se află peste tot şi contribuie într-o măsură considerabilă la o atmosferă de o tristeţe caracteristică. Altarul este ascuns de un iconostas zugrăvit. Toate bisericile ortodoxe sunt foarte mult parfumate cu tămâie. Se poate presupune, prin analogie, că templele antice au oferit ideea originală a acestor edificii[31]; deşi grosolan finisate, în decoraţia arhitecturală se pot urmări multe adaptări barbare într-o formă imperfectă ale columnelor antichităţii la capitelurile lor proprii, asemenea celor din moscheie şi bisericile greceşti din Constantinopol.

Biserica Patriarhiei (!) ⟨Mitropoliei⟩ este mai mare şi are patru turle, alături de palatul arhiepiscopal care, împreună cu un paraclis, este aşezat pe un loc ridicat, de unde se oferă o privelişte plăcută a acestui oraş.

(7–8 mai – Bucureşti – Daia)

Nu sunt hanuri în Ţara Românească[32], iar staţiile de poştă nu oferă înlesniri, cu excepţia cailor, foarte mici şi slabi, care rareori sunt folosiţi

---

[28] Adică în cazul de faţă al boierimii fanariote sau fanariotizate din Principate, adoptând portul constantinopolitan.

[29] Biserica Sf. Gheorghe Nou, reconstruită din temelii de Constantin Brâncoveanu, împreună cu vestitul său han.

[30] De fapt al oraşului Bucureşti.

[31] Aceeaşi manie clasicizantă reflectând prejudecăţile unui occidental adăpat la sursele vechii culturi greco-romane, discernând, în mod fals, o influenţă a ei universală exercitată în tot Orientul.

[32] Este vorba de hanuri pentru drumeţi, înlocuite, în oarecare măsură, cu staţiile de poştă sau menzilurile. Despre hanurile din Bucureşti, cu rosturi mai mult comerciale, autorul nu pare să fi avut cunoştinţă.

pentru trasul trăsurilor. La cinci dimineaţa, călătoria noastră obositoare a fost reluată de-a lungul aceluiaşi teritoriu bogat, dar neîngrijit, la Călugăreni[33] şi Daia[34], unde în cea din urmă ne-am odihnit câteva ore în timpul arşiţei de amiază. În Ţara Românească se găsesc multe rămăşiţe ale arhitecturii romane, dar nici una nu se află aproape de drumul nostru sau nu ni se oferă privirii. //
La un moment dat, ne-am aflat la aproximativ 30 de mile de vestitul pod p. 474
construit de împăratul Traian peste Dunăre, pilonii şi alte părţi ale acestuia pot fi văzuţi încă în apropierea Vidinului[35]. La Daia o parte din colibe sunt săpate sub o colină, cu pământul ridicat deasupra acoperişului împletit şi în faţă cu un şopron pe stâlpi, iar locuitorii sunt decent îmbrăcaţi şi fac o cafea excelentă în stil turcesc, cu care călătorii se obişnuiesc repede şi admit că este cel mai bun întăritor ce poate fi oferit într-o călătorie.

---

[33] *Catagoren* (!), sat şi comună, jud. Giurgiu.

[34] *Dajan*, sat şi comună, jud. Giurgiu.

[35] Afirmaţie complet falsă, podul lui Traian aflându-se mult mai în amonte pe Dunăre, la Drobeta-Turnu Severin.

LUIGI MAYER

(secolul al XVIII-lea)

Despre pictorul italian de origine evreiască, Luigi Mayer, se cunosc foarte puţine amănunte biografice. Se ştie că a fost în slujba lui Sir Robert Ainslie, ambasador al Marii Britanii la Poartă (2 octombrie 1776 – 22 iunie 1794), lucrând la indicaţiile acestuia. A executat pentru diplomatul comanditar numeroase schiţe, desene şi acuarele ale unor monumente din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică, Constantinopol şi Sicilia, în decursul celor aproape două decenii cât a funcţionat Ainslie ca reprezentant al ţării sale în Imperiul Otoman; producţia artistică a lui Mayer, transpusă apoi în gravuri de William Watts (1752–1851) şi Thomas Milton (1743–1827), a văzut lumina tiparului în albume tipărite succesiv la începutul veacului al XIX-lea. Date succinte despre activitatea artistică a lui Mayer în această vreme le deţinem de la diplomatul prusian, colonelul baron Karl Ludwig von Götze (vezi relatarea sa în volumul de faţă), care l-a întâlnit de mai multe ori în cursul şederii sale la Constantinopol între 1788–1791.

Astfel, în jurnalul său, von Götze menţionează că miercuri 20 august 1788 s-a întâlnit cu pictorul care i-a arătat mai multe „vederi" desenate de el: vulcanul Etna, templul antic al Dianei din Efes (Asia Mică), tipuri din Constantinopol; la 30 martie 1789, emisarul prusian îi face o nouă vizită lui Mayer, iar la 9 aprilie, primind pe pictor, relatează că în acea zi sultanul Selim al III-lea, proaspăt urcat pe tron de două zile, a trecut prin capitală să vadă urmările unui incendiu izbucnit în oraş; probabil că Mayer a desenat, cu acest prilej, cortegiul sultanului. La 16 mai 1789, von Götze îl întâlneşte pe pictor la Scutari, iar la 17 mai, acesta pictează alaiul sultanului la Eyüb. Diplomatul prusian mai precizează, la 6 august, că locuinţa lui Mayer se afla lângă o moscheie, iar la 15 septembrie, că îl vede la dejun, la ambasadorul Ainslie, în tovărăşia abatelui Sestini. Schimbul de vizite între trimisul de la Berlin şi pictorul italian continuă la 9 şi 15 noiembrie, 29 decembrie şi 14 ianuarie 1790, iar la 19 ianuarie, von Götze menţionează că Mayer a asistat la sărbătoarea Bairamului. Pentru toate acestea, vezi Muzeul de Stat Széchenyi din Budapesta, *Tagebuch einer Reise von Potsdam... nach Constantinopel,* sub dată.

La rechemarea lui Ainslie la Londra, Mayer a făcut parte din suita ambasadorului care a luat drumul întoarcerii spre patrie pe calea uscatului, din pricina războiului cu Franţa republicană fiind închisă calea Mediteranei; astfel convoiul diplomatului a străbătut: Rumelia, Bulgaria de Nord, Ţara Românească, Transilvania, Ungaria şi Austria, trecând şi pe la Viena. Cu acest prilej, pictorul a realizat mai multe desene din ţinuturile vizitate, printre care şi din Ţara Românească. Dar înainte de a insista asupra acestei călătorii – înfăptuite în vara anului 1794 –, este cazul să ne aplecăm puţin asupra persoanei comanditarului artistului.

Scoborâtor dintr-o familie scoţiană, originară din Dolphington, Robert Ainslie s-a născut pe la 1730, ca fiul al lui George Ainslie esquire şi al lady-ei Jane Anstruther. Copilăria şi-a petrecut-o la Bordeaux, în Franţa, unde tatăl său se îndeletnicea cu negustoria de vinuri. Intrat în diplomaţie şi înnobilat, obţinând titlul de *knight* (cavaler), ca şi fraţii săi, Sir Philipp (1728–1802) şi George (m. 1804), devenit general şi guvernator al insulei Dominica, Sir Robert Ainslie a fost numit ambasador al Marii Britanii la Constantinopol, la 20 septembrie 1775, în locul lui John Murray, decedat. A părăsit Anglia în mai 1776, ajungând la Constantinopol la 2 octombrie; şi-a prezentat scrisorile de acreditare la 3 decembrie al aceluiaşi an. Deşi reprezentant al unei

puteri viu interesată în problemele economice şi politice ale Orientului, Ainslie, a strălucit mult mai puţin ca diplomat – arătându-se inferior, din punct de vedere profesional, colegilor săi Choiseul-Gouffier, Herbert Rathkeal, Bulgakov sau Diez – preocupându-se mai mult de arheologie, numismatică şi artă. A cutreierat Orientul Apropiat în diferite excursii de ordin ştiinţific, şi-a alcătuit o frumoasă colecţie de desene şi acuarele, datorită penelului talentat al lui Luigi Mayer şi, ajutat de abatele Domenico Sestini (a cărui relatare de călătorie este cuprinsă în volumul de faţă), a reunit o bogată colecţie de monede antice din Europa răsăriteană, Asia Mică şi nordul Africii. Cele mai interesante piese au fost publicate cu comentarii de către amintitul abate, în 4 volume, la Livorno, între 1789–1790, sub titlul: *Lettere e Dissertazioni Numismatiche sopra alcune Medaglie rare della Collezione Ainslieana* (un al 5-lea volum, cu un text modificat, a văzut lumina tiparului la Berlin, între 1804–1806). În acest domeniu, Ainslie rivaliza cu omologul său francez Choiseul-Gouffier, la rândul său, protector al artelor şi literelor (vezi Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI*, Paris, 1887).

Datorită îndelungatului său stagiu la Constantinopol, Ainslie a fost cunoscut de o serie de diplomaţi şi călători care s-au perindat prin Imperiul Otoman, în cursul celor două decenii cât a funcţionat ca ambasador. Comentarii –, în general, puţin favorabile asupra persoanei sale, se întâlnesc mai ales la colonelul baron von Götze (vezi relatările acestuia în volumul de faţă), ca şi în rapoartele diplomatice ale lui Choiseul-Gouffier, Thugut, Herbert Ratheal, Bulgakov ş.a.

Rivalitatea anglo-franceză – exacerbată în urma păcii de la Versailles (1783), consumând înfrângerea Marii Britanii în războiul pentru independenţa coloniilor americane – s-a extins şi în Mediterana orientală, unde apropierea Curţilor de la Versailles şi Viena (care nutrea împreună cu ţarina Ecaterina a II-a vădite intenţii de atacare şi dezmembrare a Imperiului Otoman) a stârnit îngrijorarea factorilor de răspundere englezi. Cabinetul de la Londra a găsit contrapondere în Prusia, ostilă Casei de Austria şi, împreună şi cu Olanda, au încheiat o triplă alianţă (1788) cu vădite accente antiaustriece, franceze şi ruse (vezi Sir R. Lodge, *Great Britain and Prusia in the Eighteenth Century*, London, 1923). Ainslie, căzut la Constantinopol sub fatala influenţă a colegului său prusian, von Diez, s-a lăsat cu uşurinţă antrenat în manevre primejdioase, încurajând Poarta Otomană să declare război Rusiei ţariste, căreia i s-a alăturat apoi şi Imperiul Habsburgic, datorită înţelegerii existente între Iosif al II-lea şi Ecaterina a II-a. Rezultatele dezastruoase pentru otomani ale războiului austro-ruso-turc din 1787–1791 se cunosc. Ainslie a fost complet depăşit de situaţie, iar frâiele mediaţiei de pace între Viena şi Înalta Poartă au trecut în mâinile Prusiei şi ale colegului său din capitala Austriei, Sir Robert Murray-Keith, ce au reuşit să negocieze pacea de la Şiştov (1791). În ceea ce priveşte Rusia, ea a respins cu dispreţ mediaţia de pace anglo-prusiană, negociind singură cu turcii, în condiţiile pe care le-a dorit, pacea de la Iaşi (1791/2).

Comportarea lipsită de perspicacitate a lui Ainslie în timpul acestui conflict a stârnit mai târziu critici vehemente din partea emisarului militar britanic Sir Sidney Smith (vezi relatarea sa în volumul de faţă) care, examinând starea deplorabilă a flotei otomane şi a fortificaţiilor de pe ţărmul Mării Negre în 1792, a acuzat pe ambasador de opacitate şi dezinformare a cabinetului de la Londra asupra realei situaţii existente în Imperiul Otoman, lipsit de apărare în faţa neînduplecatului şi ambiţiosului său adversar, Rusia ţaristă.

Guvernul britanic a început să fie preocupat serios de „problema orientală" şi de stăvilirea expansiunii ruseşti spre Strâmtori şi Mediterana, stânjenind hegemonia engleză în Levant şi ameninţându-i căile de comunicaţie cu India (vezi A. I. Bagiş, *The Advent of British Interest and the Integrity of the Ottoman Empire (1787–1792)*, în „Haceteppe University Bulletin of Social Sciences", I (1978), p. 102–118). De altfel în urma criticilor acerbe şi acuzaţiilor lui Smith, Ainslie a fost rechemat din post la 7 iunie 1794, părăsind Constantinopol la 22 iunie, spre a se înapoia în patrie în august al aceluiaşi an. Reîntors în Anglia, el a renunţat la cariera diplomatică, intrând în politică şi fiind ales la 8 septembrie 1796 membru în Parlament ca deputat din partea circumscripţei Milborn Port din comitatul Somerset. Creat baronet, la 13 octombrie 1804, Sir Robert Ainslie a murit la Bath, la 21 iulie 1812. Între timp, a avut satisfacţia să-şi vadă tipărite colecţiile de gravuri în mai multe ediţii, ca şi pe cele numismatice. Câteva

date biografice ale lui Ainslie sunt inserate în : *The compact Edition of the Dictionary of National Biography,* vol. I, Oxford, 1975, p. 16.

O recentă monografie cu caracter general asupra activităţii sale diplomatice la Poartă se datorează tot lui A. I. Bagiş, *Great Britain and the Struggle for the integrity of the Ottoman Empire. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776–1794,* Istanbul, 1984, 165 p. + il.

Revenind acum asupra călătoriei de întoarcere a lui Ainslie prin Ţara Românească şi Transilvania , în 1794, trebuie să mărturisim că nu cunoaştem vreo relatare a ambasadorului asupra ei. Tot ce ştim este că el a întocmit o notă asupra cheltuielilor drumului de la Constantinopol la Londra *(Note explanatory of Sir Robert Ainslie's charge for the Expenses of his Journey from Constantinopole to London),* păstrată la Public Record Office, Foreign Office, *Turkey,* dos. 78/ 17, f. 19–22, ce nu ne-a fost însă accesibilă. Despre plecarea sa din Bucureşti, la 27 iunie/8 iulie 1794, întâlnim o menţiune într-un raport consular al lui Ivan Ivanovici Severin din 30 iunie / [11 iulie] (Hurmuzaki, *Documente* Seria nouă, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 544, doc. 312), iar despre primirea lui la Curtea domnească, de către Alexandru Vodă Moruzi, o însemnare într-o Condică de ceremonial, al cărei text îl redăm în cadrul comentariului, însoţind ilustrarea acestui moment într-o gravură a lui Mayer. În sfârşit, o ultimă menţiune despre trecerea lui Ainslie prin Ţara Românească o aflăm în jurnalele de călătorie ale compatrioţilor săi: John Morritt of Rokeby şi Robert Stockdale (vezi relatările acestora în volumul de faţă), în care se menţionează întâlnirea lor cu convoiul ambasadorului în apropiere de Piteşti, la 9 iulie 1794.

În rest, singura mărturie asupra trecerii diplomatului englez prin principatul muntean este numai de natură iconografică şi constă în desenele lui Luigi Mayer, parţial gravate de William Watts şi reproduse în ediţiile albumului de vederi din colecţiile ambasadorului, tipărite la Londra în 1801 (două variante), 1810 şi 1811. După cele şapte gravuri editate, se poate reconstitui – în linii mari – itinerarul lui Ainslie, probabil identic celui urmat de Sir Robert Liston în sens invers, mergând la Constantinopol în primăvara anului 1794, conform jurnalelor de drum lăsate de John Sibthorp şi James Dallaway (inserate în volumul de faţă). Traversând Dunărea, la Giurgiu, ambasadorul s-a îndreptat spre Bucureşti prin Daia şi Călugăreni, după care a luat drumul Piteştilor, a trecut prin Curtea de Argeş şi a atins Oltul, în dreptul Câinenilor, înainte de a trece în Transilvania prin trecătoarea, vama şi carantina de la Turnu Roşu.

Prima ediţie a albumului de gravuri înfăţişând călătoria lui Sir Robert Ainslie prin Ţara Românească a apărut la Londra, în 1801, în două variante. Ambele se intitulează: *Views in Turkey in Europe and Asia, comprising Romelia, Bulgaria, Walachia, Syria and Palestine,* Selected from the Collection of sir Robert Ainslie, Drawn by Luigi Mayer and engraved by William Watts..., Published March 1st 1801, by the Proprietor, William Watts, London, numai că una, foarte rară, cuprinde o listă de subscripţie a celor ce au finanţat apariţia lucrării, un indice al gravurilor inserate şi 60 de planşe, cu 60 de pagini text bilingv anglo-francez, pe când cea de-a doua variantă, şi cea mai răspândită, nu cuprinde nici lista de subscripţie şi nici indicele gravurilor, ci numai 58 de planşe însoţite de textul explicativ. Lista prenumeranţilor se deschide cu proprietarul colecţiei, Sir Robert Ainslie, şi continuă cu diferite figuri ale lumii diplomatice şi culturale londoneze, printre care figurau: publicistul Thomas Hope (c. 1770–1831), el însuşi călător în Imperiul Otoman şi autor al cunoscutului roman *Anastasius* (vezi volumul de faţă, relaţii indirecte); diplomatul James Harris, conte de Malmesbury (1746–1820), reprezentantul Marii Britanii în Prusia (1772–1776), Rusia (1777–1783) şi Olanda (1784–1788); Frederick North, conte de Guildford (1766–1827), cunoscut filoelenist, membru al Camerei Lorzilor şi fiu al premierului omonim ş. a. În sfârşit, foaia de titlu la varianta completă este dispusă normal, pe verticală, în timp ce la aceea incompletă este aşezată pe orizontală. Gravurile sunt monocrome în ambele variante şi precedate de un „Anunţ" *(Advertisement)* identic al gravorului editor, Watts, în care subliniază valoarea desenelor originale ale lui Mayer şi „fidelitatea" execuţiei lor după natură, mărturisind că „amănuntele lămuritoare" pentru fiecare planşă „au fost luate din cei mai buni autori", la care a adăugat şi „observaţiile făcute la faţa locului de către artist". În varianta completă, sub rubrica: „Vederi din Turcia europeană" *(Views in Turkey in Europe),* gravurile se succed în ordinea inversă a etapelor străbătute de Ainslie în

călătoria sa. Astfel planşa nr. 3 reprezintă „Vedere de pe Olt" *(View of the Aluta)* (cu specificarea „London. Published by W. Watts, April 1st, 1804"), probabil data punerii în circulaţie a gravurii, separată de album) şi respectivul text explicativ bilingv; planşa nr. 4 se referă la „Piteşti" *(Pitesti)* (cu indicaţia „Published by W. Watts, Jan. 1st, 1801") şi textul aferent; planşa nr. 5 ilustrează „Biserica şi mănăstirea Sf. Maria" *(Church & Convent of St. Mary)* (Mănăstirea Curtea de Argeş) (cu menţiunea „Published by W. Watts, June 1st, 1801") şi textul alăturat; planşa nr. 6 arată „Intrarea la mănăstirea Sf. Maria" *(Entrance to St. Mary's Convent)* (cu precizarea „Published by W. Watts, Jan. 1st, 1805") şi respectivul text; planşa nr. 7 zugrăveşte o „Vedere lângă Bucureşti" *(View near Bucoresti)* (cu referinţa „Published by W. Watts, May 1st, 1801"), cu textul adiacent; planşa nr. 8 arată un „Palat la Bucureşti" *(Palace at Bucoresti)* (Curtea domnească de la Mihai Vodă) (cu explicaţia „Published by W. Watts, Sept 1st, 1803") şi textul însoţitor; în sfârşit, planşa nr. 9 reprezintă scena primirii lui Sir Robert Ainslie la Curtea domnească din Bucureşti, sub titlul: „Palat la Bucureşti, Planşa a II-a" *(Palace at Bucoresti, Plate II)* (cu indicaţia „Published by W. Watts, Nov. 1, 1806") şi textul lămuritor. În varianta a doua (incompletă) a albumului, din 1801, planşele privitoare la Ţara Românească sunt răspândite în cuprinsul său cu respectivele texte explicative bilingve, fără nici o succesiune logică sau tematică, amestecate printre vederi dintr-alte colţuri ale Imperiului Otoman. Astfel planşa nr. 6 reprezintă „Vedere lângă Bucureşti"; planşa nr. 7, „Piteşti"; planşa nr. 10 „Biserica şi m-rea Sf. Maria"; planşa nr. 26 „Vedere de pe Olt"; planşa nr. 29 „Palat la Bucureşti" (Mănăstirea Mihai Vodă") şi, în sfârşit, planşa nr. 43, „Intrarea la mănăstirea Sf. Maria".

Valoarea gravurilor este inegală; cea mai reuşită şi mai apropiată de realitate este fără îndoială cea înfăţişând mănăstirea Mihai Vodă şi morile de pe Dâmboviţa; de altfel pentru această scenă s-a păstrat chiar desenul original, în culori, al lui Mayer, 42 × 63 cm, purtând legenda în italiană „Fianco del Palazzo del Principe della Valachia nella città di Bucoresti. Tavola nr. LIV del Viaggio pittoresco del Signor Cavaliere Roberto Ainslie", iar pe verso, în limba engleză: „Bucorest Capital of Walachia and view of the Prince's palace in ditto" într-un caiet album, aflat cândva în colecţia C. I. Karadja (cf. C. I. Karadja, *O gravură necunoscută,* în „Revista istorică", VII (1922), nr. 10–12, p. 189–190, şi *Două vederi ale palatului din Bucureşti,* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XVII (1924), fasc. 40, p. 66). De unde rezultă că Mayer şi-a executat schiţele şi desenele cu o numerotare aparte, din care editorul Watts a selecţionat ce i s-a părut mai interesant, fără să ştim dacă a consultat pe autor sau pe proprietar în această privinţă. Vederea menţionată cuprinde malul stâng al Dâmboviţei la capul podului, unde se mai zăresc şi două felinare şi un hambar de lemne, suprimate în gravura tipărită.

Relativ fidele sunt şi reprezentările mănăstirii lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş, ca şi vederea Oltului, cu ţiganii aurari oferind marfa lor călătorilor. De un caracter mai puţin exact este scena primirii ambasadorului de către domnul Ţării Româneşti, unde turaua turcească deasupra tronului este un element inventat sau reconstituit greşit din memorie, ca şi reprezentarea tuiurilor ce este, la rândul ei, eronat redată. Tot atât de aproximativă este şi imaginea luată de la marginea Piteştilor, iar gravura ce respectă cel mai puţin realitatea este cea intitulată: „Vedere lângă Bucureşti", de o compoziţie suficient de fantezistă. Textele explicative ce însoţesc gravurile sunt prea puţin originale; editorul face copios apel la pasaje preluate din impresiile călătorilor englezi anteriori lui Ainslie, cum ar fi: Chishull, La Motraye, lady Craven sau Hunter; foarte rar se citează mărturii directe de la Mayer.

Ediţia a doua, în care figurează scenele din ţara Românească, de data aceasta redate în culori, se datorează lui Robert Bower, albumul fiind tipărit de T. Bensley şi închinat prinţului regent George (viitorul rege George al IV-lea). El poartă următorul titlu: *Views in the Ottoman Dominions, in Europe, in Asia and some of the Mediterranean Islands, from the original drawings taken for Sir Robert Ainslie by Luigi Mayer, F.A.S. With Descriptions historical and illustrative,* London, Printed by T. Bensley..., for R. Bower..., 1810, 32 p. + 71 pl. + 71 text bilingv anglo-francez + 1 p. cu lista planşelor. Albumul este precedat de un excurs istoric, confuz şi greşit, asupra istoriei Imperiului Otoman şi a Principatelor, rezultat din compilaţii

neinspirate, fără vreo utilitate pentru cititorul de astăzi *(Turkey in Europe,* p. 8–10). În sfârşit, de data aceasta, gravurile relative la Ţara Românească (minus cea a primirii lui Ainslie la Curtea domnească) se reproduc policrom, succedându-se aproape ca în varianta completă din 1801: „Vedere de pe Olt", „Biserica şi mănăstirea sf. Maria", „Intrarea la mănăstirea sf. Maria", „Piteşti", „Palat la Bucureşti" (p. 21–26). Explicaţiile, în text bilingv anglo-francez, sunt identice celor figurând în ediţia din 1801.

Ediţia a III-a, foarte selectivă, intitulată chiar: *A Selection of the most interesting of Sir Robert Ainslie's celebrated collection of views in Turkey in Europe, and in Asia, Syria, Sicily, the Eolian Islands; Temple of Diana at Ephesus; Jupiter Ammon, in Libya & &,* London, Printed for R. Bower, 1811, 2 p. + 24 gr. policrome, nu redă decât trei imagini: planşa 3 „Vedere a râului Olt" *(View on the river Aluta),* planşa 5 „Palat la Bucureşti" (Curtea domnească de la Mănăstirea Mihai Vodă) şi planşa 7 „Biserica şi mănăstirea sf. Maria".

Alte vederi din imperiul Otoman desenate de Luigi Mayer în: Caramania, Egipt şi Palestina au fost gravate de Thomas Milton, în trei albume, editate de către Richard Bowyer, în anii: 1801, 1803 şi 1804 *(Views in Egypt from the original drawings in the possesion of Sir Robert Ainslie taken by Luigi Mayer,* Engraved by and under the Direction of Thomas Milton; London, R. Bowyer, 1801, 48 de gravuri în acvatinta color + 102 [104] text, reeditat în 1804; *View in the Ottoman Empire chiefly in Caramania... from the original drawings in the possesion of Sir Robert Ainslie, taken... by Luigi Mayer,* London, R. Bowyer, 1803, 24 de gravuri în acvatinta color + 37 p. text; *Views in Palestine from the original Drawings by Luigi Mayer...,* London, R. Bowyer, 1804, 24 gravuri în acvatinta color).

Gravurile lui Luigi Mayer privitoare la ţara noastră au fost cunoscute, studiate şi publicate în istoriografia română de multă vreme. O. Lugoşianu, *Stampe vechi înfăţişând mănăstirea Curţii de Argeş,* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice", IV (1911), p. 24–28, a reprodus planşele din albumul editat în versiunea incompletă la Londra, în 1801, privind ctitoria lui Neagoe Basarab (p. 25 şi 27), traducând din versiunea franceză textele editorului englez (p. 24–26) şi introducerea ediţiei din 1810 privind Principatele (p. 26). Acelaşi autor, în articolul: *Stampe vechi înfăţişând vederi din Bucureşti,* apărut în amintitul periodic, V, (1912), p. 79–82, se apleacă asupra gravurilor lui Mayer din albumul menţionat anterior înfăţişând: „Palat la Bucureşti" (Mănăstirea Mihai Vodă) (p. 80) şi „Vedere de lângă Bucureşti" (p. 81), cu reproducerea textelor însoţitoare respective (p. 79 şi 82). Totuşi atât Lugoşianu, cât şi C. I, Karadja, în articolul *Două vederi ale palatului din Bucureşti,* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XVII (1924), fasc. 40, p. 65–66, ca şi Al. Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea fanarioţilor. Curtea Nouă din Bucureşti,* în *ibidem*, XXII (1929), fasc. 61, p. 130–131, greşesc identificând Palatul cu „Curtea Nouă", ridicată de Alexandru Ispilanti în 1775, care se afla în apropierea de Mihai Vodă, dar mult mai departe de Dâmboviţa care apare în stampă. Realitatea a fost intuită însă de Virgil Drăghiceanu, *Câteva note asupra Curţii Arse,* în B.C.M.I., XVII (1924), fasc. 40, p. 66–67, şi Henri Stahl, *Mănăstirea Mihai Vodă palat domnesc* (ed. a II-a), Bucureşti, 1935, p. 35, ce restabilesc adevărul. Tot O. Lugoşianu a publicat planşele: „Vedere de pe Olt" (p. 116) şi „Piteşti" (p. 117), traducându-le textele explicative din varianta incompletă a ediţiei lui W. Watts din 1801 (p. 115– şi 116–118), în studiul: *Stampe vechi înfăţişând vederi din Ţara Românească,* în B.C.M.I., V (1912), p. 115–118; prima din aceste gravuri a mai fost publicată de C. I. Karadja, *Ceva despre Turnul Roşu,* în „Arhivele Olteniei", II (1924), nr. 12, p. 106. În sfârşit, stampa înfăţişând primirea lui Sir Robert Ainslie la Curtea domnească de la Mihai Vodă a fost publicată, judicios comentată pentru publicul românesc, de-abia în 1922 de către C. I. Karadja. Istoricul amintit subliniază raritatea ei nefigurând decât în varianta completă a ediţiei albumului editat de W. Watts, în 1801, şi achiziţionat de dânsul la Londra. C. I. Karadja a comunicat toate acestea în articolele: *O gravură necunoscută,* în „Revista istorică", VIII (1922), nr. 10–12, p. 188–189, şi *Două vederi ale palatului din Bucureşti,* în B.C.M.I., XVII (1924), fasc. 40, p. 65. De asemenea, N. Iorga menţionează zisa gravură în: *Istoria românilor prin călători,* II, p. 263, ca şi Domenico Caselli, *Primirea lui Robert Ainslie la Curtea Domnească,* în „Gazeta municipală", VI (1937), nr. 294 (10 octombrie), p. 1–2.

O vedere de ansamblu asupra călătoriei lui Mayer în principatul muntean şi a operei artistice făurite aici, la Paul Cernovodeanu, *Călătoria pictorului Luigi Mayer în Ţara Românească (1794),* în „Revista istorică", serie nouă, V (1994), nr. 1–2, p. 129–139.

Câteva date biografice – foarte sumare – asupra pictorului Luigi Mayer, ca şi asupra activităţii sale, se întâlnesc la A. Boppe, *Les Peintres du Bosphore au 18e siècle,* Paris, 1911, p. 154 şi 120, şi în *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler...,*vol. XXIV, Leipzig, 1930, p. 490–491.

⟨CĂLĂTORIA PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ⟩[1]

(1794)

Anunţ[2]. Piedicile numeroase şi aproape de netrecut pe care călătorii le întâlnesc în peregrinările lor de-a lungul provinciilor îndepărtate ale Turciei[3], unde artistul care ar dori să deseneze scenele ce i-ar trezi curiozitatea ar avea nevoie de o escortă pentru protecţia sa, pot să constituie cauza rarităţii unor publicaţii interesante şi instructive ale acestor ţări, altădată vestite. p. 1

Vederile din lucrarea de faţă, făcând parte din preţioasa colecţie a cavalerului Robert Ainslie (de a cărui îngăduinţă îngrijitorul ediţiei ⟨de faţă⟩ a profitat, grăbindu-se să le ofere publicului, au fost luate în împrejurări foarte prielnice pentru artist şi unesc scenelor originale şi pitoreşti, reprezentarea unor piese de foarte mare interes şi care au în plus meritul celei mai scrupuloase fidelităţi a execuţiei.

Metoda de a le grava în *aquatinta* a fost adoptată în vederea grăbirii publicaţiei şi pentru a imita cât mai exact desenele originale prin înfrumuseţarea adăugată a culorilor [...] Amănuntele lămuritoare au fost preluate de la cei mai buni autori, la care am adăugat şi observaţiile făcute la faţa locului de către artist ⟨Luigi Mayer⟩.

Vedere lângă Bucureşti[4]

Bucureşti, capitala Ţării Româneşti, este un oraş mare răsfirat şi foarte populat, aşezat pe malurile râului Dâmboviţa, la vreo 40 de mile miazănoapte de Dunăre. El cuprinde un mare număr de biserici ortodoxe şi mai multe mănăstiri, dintre care în multe sunt atârnate clopote. Casele din acest oraş p. 7

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea completă a ediţiei: *Views in Turkey in Europe and Asia...,* London, 1801, p. 1, şi textul însoţind planşele respective (exemplar păstrat la Biblioteca Naţională din Bucureşti, fond Karadja 29– XIX/V 4).

[2] *Advertissment.* Aparţine – ca de altfel întregul text şi comentariu – gravorului şi editorului William Watts care utilizează însă şi unele notiţe luate la faţa locului de Luigi Mayer.

[3] *Turkey,* de fapt Imperiul Otoman.

[4] *View near Bucoresti.*

sunt de o construcţie deosebită şi în mai multe locuri au o înfăţişare meschină şi sărăcăcioasă, fiind ⟨construite⟩ în mare parte sub pământ şi acoperite de paie şi scoarţe de copaci; cele mai răsărite sunt clădite din piatră şi acoperite cu şindrilă[5]. Uliţele sunt ca nişte poduri neîntrerupte, fiind acoperite în toată lărgimea lor cu scânduri masive, de o lungime de 10–12 iarzi[6], pe o grosime de tot atâţia ţoli[7], şi care se întind pe mai multe mile într-o mare parte a oraşului.

Patriarhul Ierusalimului locuieşte în acest oraş într-un han mare[8], în care se află foarte multe încăperi spaţioase şi prăvălii pentru negustori. Chiria – după cum se spune – se ridică la vreo 20 de pungi pe an plătită de domnul Ţării Româneşti patriarhului în folosul Sfântului Mormânt de la Ierusalim. Din câteva tipografii aşezate aici[9] au fost scoase mai multe cărţi religioase pentru întărirea credinţei locuitorilor ţării care sunt cât se poate de lipsiţi de învăţătură şi ⟨dedaţi⟩ superstiţiilor. Cei mai săraci capătă învăţătură fără plată prin numeroasele cruci de lemn şi de piatră ridicate în acest scop la drumul mare, conţinând sau inscripţii alese din rugăciunile lor şi din cele zece porunci, sau unele zugrăveli proaste ⟨înfăţişând pe⟩ Isus Hristos, pe Fecioara Maria sau pe cei 12 apostoli, în faţa cărora trecătorii se închină cu cea mai mare smerenie. Câteva din aceste monumente de devoţiune sunt reprezentate în vederea luată din împrejurimile oraşului descris aici. Construcţia circulară în ruină, se crede a fi fost ridicată în amintirea vreunui domnitor al ţării, dar nu i se poate cunoaşte epoca[10]. Cele trei turle deasupra biserici ce se vede la stânga reprezintă

---

[5] *Massy planks.*

[6] 1 yard = 0,914 m.

[7] *Inches.* 1 ţol = 2,54 cm.

[8] Este vorba de hanul Sf. Gheorghe, clădit în incinta mănăstirii omonime, închinată Sfântului Mormânt, încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Patriarhii Ierusalimului au obţinut de la Constantin Brâncoveanu dreptul de stăpânire şi de găzduire în amintitul han, unde poposeau de obicei în timpul vizitaţiilor pastorale făcute în capitala Ţării Româneşti, cf. George Potra, *Istoricul hanurilor bucureştene,* Bucureşti, 1985, p. 51–52. Despre vizitele patriarhului Ierusalimului la Iaşi (unde locuia în hanul de la Trei Ierarhi) sau la Bucureşti şi despre activitatea sa la noi, vorbeşte şi A. Wolf (vezi fragmente din contribuţiile sale în volumul de faţă).

[9] Exprimarea este confuză. Nu se înţelege dacă prin „aici" *(here),* editorul înţelege hanul Sf. Gheorghe sau oraşul Bucureşti, în general. Tipografie la Sf. Gheorghe n-a existat niciodată, iar în capitala Ţării Româneşti nu funcţiona decât una singură, cea de la Mitropolie. Restul tipografiilor se aflau în ţară la Buzău, Râmnic etc.

[10] Identificarea acestei construcţii, ca şi localizarea, în ansamblu, a imaginii desenate de Luigi Mayer, monument circular în apropierea unei biserici de lângă Bucureşti, la 1794, sunt foarte greu de rezolvat. Având în vedere itinerariul obişnuit al călătorilor de la Giurgiu până la Bucureşti, trecând prin Daia şi Călugăreni, putem lua în considerare mai multe ipoteze, deşi toate, recunoaştem, nu ne satisfac pe deplin. Astfel colonelul von Götze, trecând pe la Călugăreni, la 6 decembrie 1791, a remarcat: „o veche capelă, unde se găseşte la mijloc o cruce zidită" (vezi relatarea sa în volumul de faţă, p. 1 019), înălţată de Şerban Vodă Cantacuzino, la 14 octombrie 1683, în amintirea construirii unui pod pe Neajlov (vezi şi N. Iorga, *Crucea de la Călugăreni,* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXII (1929), fasc. 61, p. 101–105). La intrarea în Bucureşti, pe drumul ce venea de la Giurgiu, mitropolitul Filaret al II-lea (septembrie 1792 – septembrie 1793), fost „mitropolit" al Mirelor şi, îndelungată vreme, episcop de Râmnic (martie 1780 – septembrie 1792), cu proprietăţi în reşedinţa de scaun a Ţării Româneşti,

Sf. Treime, cea mai mare este ⟨înălţată⟩ în cinstea lui Dumnezeu Tatăl, cea din mijloc întruchipează pe Fiu şi cea mai mică pe Sfântul Duh.

Palat la Bucureşti[11]

La descrierea generală a Bucureştilor care însoţeşte vederea precedentă se pot adăuga următoarele observaţii: plimbările publice pe malurile micului râu Dâmboviţa sunt foarte plăcute şi foarte căutate seara, din cauza răcoarei şi a aşezării lor frumoase. Aerul oraşului este, cu toate acestea, nesănătos şi apa de calitate proastă. O parte însemnată din oraş este aşezată pe dealul[12] care domină toate împrejurimile. Casele sunt îndeobşte clădite şi rânduite după moda orientală[13], mai ales ale boierilor şi ale persoanelor cu avere. Foarte rar se văd geamuri la ferestre, ele fiind înlocuite cu băşici de porc[14]. Odăile locuite de femei au întotdeauna astfel de ferestre, ⟨căci⟩ românii, întocmai ca şi turcii, îşi ţin femeile ascunse cât mai mult de ochii străinilor[15]. p. 8

Domnii sau voievozii ţin îndeobşte o Curte pompoasă în acest oraş, dar palatul (care este descris de Chishull[16] ca „o casă frumoasă şi aleasă, clădită din piatră") a ars[17] şi domnul de acum[18] a fost nevoit să-şi stabilească reşedinţa

---

a ridicat, pe dealul din apropierea bălţii lui Şerban Vodă, o frumoasă fântână, adăpostită de un chioşc în piatră, renumită prin frumuseţea ei (cf. N. Vătămanu, *Fântâna de la Filaret,* în „Glasul bisericii", XX (1961), nr. 3–4, p. 361–367), dar în apropiere nu se afla nici o biserică. Totuşi această identificare este susţinută de George Olszewski, *Bucureşti. Note istorice şi stampe,* Bucureşti, 1929, p. 15 şi pl. 7, reproducând amintita gravură, sub titlul: „Dealul Filaret". În sfârşit, lângă biserica Slobozia, cu hramul Sf. Dumitru, ctitorită de Radu vodă Leon, în 1664–1665, se înălţa crucea ridicată de tatăl său, Leon vodă Tomşa, în amintirea izbânzii dobândite asupra oastei boierilor pribegi, conduşi de Matei aga din Brâncoveni (viitorul domn Matei Basarab), la 23 august 1631. Săpăturile arheologice întreprinse în 1962 în acest punct a depistat urmele unei construcţii de protecţie a crucii, în forma monumentului octogonal, ce adăpostea crucea lui Şerban Vodă Cantacuzino de la Călugăreni, cf. P. Cernovodeanu, *Crucea lui Leon Tomşa,*în „Glasul bisericii", XXIX (1970), nr. 7–8, p. 773–775. Aşadar, trebuie să mărturisim, că ne aflăm în imposibilitate, în stadiul documentaţiei actuale, de a preciza ce monument a zugrăvit Luigi Mayer în apropierea Bucureştilor.

[11] *Palace at Bucoresti.*

[12] Dealul Mitropoliei cu prelungirile sale de la Mihai Vodă şi Spirea Veche.

[13] *In the turkish manner.*

[14] Afirmaţie întâlnită şi la James Dallaway. Vezi relatarea sa în volumul de faţă.

[15] Comparaţie nepotrivită, având în vedere gradul relativ de libertate ce îl aveau femeile, atât ţărăncile, dar mai ales boieroaicele, să vadă pe străinii drumeţi, adeseori adăpostiţi în casele lor.

[16] Vezi relatarea sa în vol. VIII al colecţiei de faţă, în pasajul evocat la p. 196.

[17] În text se succed o serie de confuzii. Chishull, aflat în suita lordului Paget, a fost găzduit împreună cu stăpânul său, la 1702, în palatul personal al domnului Constantin Brâncoveanu de la poalele dealului Mitropoliei şi acesta este descris de el în cuvintele reproduse de editor. Reşedinţa oficială a domnilor se afla la Curtea Veche, distrusă şi aproape dezafectată după incendiul din 1719 şi cutremurul din 1738. Alexandru Ipsilanti a clădit Curtea Nouă de pe dealul Spirii, devenită reşedinţă domnească care a ars într-adevăr sub ocupaţia austriacă, în 1790–1791, şi la care *face aluzie textul de faţă,* confundând însă clădirile amintite şi socotindu-le drept una şi aceeaşi.

[18] Alexandru Moruzi (25 ianuarie 1793 –17 august 1796).

într-o mănăstire[19] şi să trăiască într-un chip mai retras. [Urmează un pasaj din Hunter[20] privind primirea sa la Curtea domnească în 1792]. Vederea alăturată reprezintă actuala reşedinţă a voievodului. Clădirea este spaţioasă şi neregulată, aşezată pe o înălţime, aproape de malurile râului ⟨Dâmboviţa⟩, cu o vedere plăcută asupra regiunilor învecinate[21].

p. 9[21]

Palat la Bucureşti – Planşa a II-a[22]

Descrierea Bucureştilor, ca şi a palatului domnului Ţării Româneşti s-a făcut în cele două planşe precedente. Această gravură înfăţişează o vizită de ceremonie a lui Sir Roberrt Ainslie, la întoarcerea sa de la Constantinopol, făcută domnului sau voievodului în palatul său din acest oraş[23], în anul 1793 (!).

Domnul, îmbrăcat în ⟨caftan⟩ verde, este aşezat pe sofa alături de Sir Robert Ainslie care şade la stânga, locul de onoare în Turcia. Cei în picioare sunt boierii sau nobilii ţării. În spatele lor stau slugi purtând ⟨pe tipsii⟩ felurite bucate. Jilţul gol reprezintă tronul sultanului[24], deasupra căruia se vede turaua[25] în loc de stemă, armeriile nefiind întrebuinţate la turci. Autoritatea conferită domnului este reprezentată prin sabia atârnată pe perete, la spatele voievodului. Domnul este supusul sultanului şi este ales şi întărit de

---

[19] Mihai Vodă. De fapt nu Moruzi, ci predecesorul său, Mihail Suţu (martie 1791 – 14 ianuarie 1793), a stabilit reşedinţa provizorie a Curţii domneşti în incinta acestui monument.

[20] Vezi relatarea sa în volumul de faţă. William Hunter a fost primit la Curte de Mihail Vodă Suţu.

[21] O planşă probabil dintr-o ediţie, necunoscută nouă, a albumului din 1810, în culori, purtând însemnarea „London. Published by W. Watts, Nov. 1st, 1806" se află la Biblioteca Academiei Române, cota Dr-GE, 18 II/Watts, W – 1.

[22] *Palace at Bucoresti, Plate II.*

[23] În *Condica de alaiuri şi alte orânduieli ce să păzesc la ţeremoniile ce se fac de preaînălţaţii domni ai Valahii, adunate şi întocmite din luminata poruncă a Mării Sale Preaînălţatul nostru domn Grigorie Dimitrie Ghice v⟨oie⟩v⟨o⟩d la anul 1825*, consemnând toate ceremoniile de la Curtea domnească dintre 1776–1825, la p. 129 este descris alaiul primirii lui Ainslie de către domn: „Alaiul cu care s-au condus de la conac la domneasca Curte, spre întâlnire cu Măria sa Alexandru Vodă Moruzi, elciul englez ce s-au întors de la Ţarigrad la Engletera". Acesta consta din: „Căpitan de dorobanţi, cu talpoşii dorobănţeşti, cu semnile în mâini, // 4 postelnici. // 4 căpitani agieşti. // 3 salam-ceauşi au ieşit la poartă de l-au întâmpinat şi l-au adus până la scară. // Seimeni spătăreşti // Cărâta domnească cu şase telegari // 2 ciohodari – alţi 2 ciohodari // Altă carâtă cu doi telegari, cu sicritari // Iar înăuntru Curţii domneşti, de la poartă până la scară erau puşi dea dreapta delii şi tufeccii cu odobaşii lor, iar de-a stânga neferi agieşti şi spătăreşti cu odobaşii lor. Opt ciohodari din dreapta aproape de scară, iar la mijlocul scării l-au întâmpinat dumnealui vel postelnic ⟨Lucache Arghiropol⟩, cu toţi postelniceii, dimpreună cu dumnealui vel portar până au intrat în spătărie", cf. George Potra, *Din Bucureştii de ieri*, vol. I, Bucureşti, 1990, p. 124–125.

[24] *Gran Signior.* Eroare! Domnii ţării îşi aveau propriul tron sau jilţ în care şedeau, prezidând şedinţele Divanului sau cu prilejul altor ceremonii oficiale.

[25] Însemn al sultanului. Afirmaţia nu corespunde adevărului.

el. Domnul poartă câteodată titlul de hospodar (!), ceea ce înseamnă comandant general al oştirii (!)[26].

Piteşti

Piteşti este un oraş neînsemnat, ⟨dar⟩ plăcut aşezat într-un ţinut romantic şi roditor, oferind ⟨călătorului⟩ o mare varietate de privelişti frumoase şi felurite. pl. 4
Este plasat pe drumul ⟨ce duce de la⟩ Sibiu la Bucureşti, la vreo 10 poşte germane sau 120 de mile engleze spre nord-est de acest din urmă ⟨oraş⟩[26 bis] şi aproape în centrul principatului Ţării Româneşti. Argeşul, care izvorăşte din munţii ce despart această ţară de Transilvania, şerpuieşte pe la poalele oraşului şi îi înfrumuseţează mult poziţia. Acest râu, după ce se uneşte cu Dâmboviţa, se varsă în Dunăre cam în faţa satului Turtucaia ⟨pe malul celălalt⟩, în Bulgaria. Despre înfăţişarea romantică a acestui loc o călătoare distinsă (margrava de Ansbach)[27] face următoarea relatare. [Urmează un pasaj reprodus din textul călătoriei Elisabetei Craven, din 1786, privind pitorescul locurilor străbătute, cu observaţii critice privind starea rea a drumurilor, sărăcia ţăranilor oprimaţi, găsindu-şi scăparea prin fugă şi sărăcirea ţării de către Poarta otomană, scoţând întreit suma datorată de 320 de pungi sau 32 de mii de lire sterline]. Gravura ⟨alăturată⟩ înfăţişează marginea oraşului, cu o biserică ortodoxă şi o mănăstire[28], aşezată în partea dreaptă pe o ridicătură, ale cărei povârnişuri sunt udate de ⟨râul⟩ Argeş.

⟨Mănăstirea Curtea de Argeş⟩[29]

Cale de o zi de drum de oraşul Piteşti, urmând cursul Argeşului, se află măreaţa şi venerabila mănăstire Sf. Maria, numită de români Sf. Maria de la Curtea de Argeş, dată fiind poziţia ei faţă de acest râu. pl. 5

Are două curţi mari, una din acestea este înfăţişată în gravură, cuprinzând o biserică frumoasă, trainic zidită din piatră şi împodobită cu turle care se termină fiecare cu câte o cruce întreită ⟨reprezentând⟩ probabil un simbol al Sfintei Treimi.

În această biserică sunt mai multe morminte ale vechilor domni ai Ţării Româneşti, a căror reşedinţă se presupune a fi fost un castel mare şi bine întărit aşezat pe o înălţime la o leghe depărtare ⟨de mănăstire⟩ şi din care se mai văd încă urme însemnate[30]. Această mănăstire este ţinută la mare cinste

[26] Altă eroare! Comandantul armatei a fost marele spătar, iar începând de la 28 aprilie 1792 şi-a împărţit atribuţiile cu marele hatman, dregătorie nou înfiinţată în Ţara Românească de către Mihail Suţu.

[26 bis] Distanţa de 120 de mile este exagerată (dublă faţă de cea reală), iar poziţia oraşului Piteşti faţă de Bucureşti este nord-vest.

[27] Este vorba de lady Elisabeth Craven, a cărei relatare de călătorie se află în volumul de faţă, partea I.

[28] Poate Schitul Trivalea, ridicat de mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, între 1672–1674, pe dealul Papuceşti la marginea Piteştilor.

[29] *Church & Convent of St. Mary.*

[30] Desigur ruinele Curţii din apropierea bisericii Sf. Nicolae Domnesc.

de locuitorii țării, ca și de turci (!) care au respectat-o chiar în timp de război. Este locuită de călugări ortodocși care trăiesc foarte bine și sunt foarte primitori față de străini.

Chishull, care a cercetat mai multe așezăminte religioase din aceste ținuturi, spune [Urmează o descriere generală a aspectului prezentat de bisericile ortodoxe din Țara Românească][31].

Figurile din gravură înfățișează, în cea mai mare măsură, călugări și slujitori ai mănăstirii; printre cele mai mici sunt pelerini cărora un călugăr le ține predici religioase (cum se întâmplă foarte des) sub o boltă scundă, sprijinită pe patru stâlpi, ⟨aflată⟩ în fața bisericii. Chipul femeii care șade pe jos poate stârni mirarea celor care cunosc practicile ⟨religioase⟩ din mănăstirile catolice; biserica ortodoxă, mai rațională (cel puțin în această privință), îngăduie călugărilor să se însoare[32].

⟨Intrarea la mănăstirea Curtea de Argeș⟩[33]

pl. 6 În stampa precedentă este înfățișată o imagine a curții interioare a acestei clădiri întinse, ⟨însoțită⟩ de o descriere a așezării sale. Vederea alăturată sa luat de aproape, adică din curtea exterioară a mănăstirii; la dreapta se vede turnul din mijloc, iar deasupra acoperișului, turla și turnulețele bisericii, din care poți să-ți făurești o idee a situației lor respective.

Următoarea relatare a lui Chishull privind o mănăstire[34] de lângă București poate fi considerată ca o descriere generală a lăcașurilor religioase din această țară [...].

Toaca de lemn, amintită în descrierea dinainte, ⟨se⟩ folosește pentru a aduna cinul mănăstiresc acolo unde clopotele sunt interzise[35]; constă dintr-o scândură atârnată, așezată la poarta ⟨de intrare⟩ a mănăstirii, producând un fel de sunet aspru când este lovită cu două ciocănele.

Grupul de persoane de sub bolta de viță este alcătuit dintr-o femeie care trage să moară adusă la mănăstire, pe o năsălie, de prietenii ei[36] din satul vecin pentru împărtășanie. Această scenă a avut loc când artistul se afla de față.

Vedere de pe Olt[37]

pl. 3 Țara Românească este foarte întinsă, dar are puține orașe de seamă și ⟨pământul ei⟩ este îndeobște puțin cultivat. Turcii o numesc „Carabogdana",

---

[31] Vezi relatarea lui Chishull în vol. VIII, p. 202, al colecției de față.

[32] Confuzie vădită între preoții și călugării ortodocși; se știe că numai preoții, nu și călugării se puteau însura. Urmează o notă a autorului preluată din Aubry de la Motraye (călător a cărui relatare este cuprinsă în vol. VIII al colecției de față) relativă la austeritatea excesivă a călugărilor catolici trapiști.

[33] *Entrance to the St. Mary's Convent.*

[34] Este vorba de mănăstirea Cotroceni (vol. VIII, p. 198–199 al colecției de față).

[35] Afirmație gratuită și eronată.

[36] *Her friends.* De fapt, nu de prieteni a fost adusă, ci de rudele ei.

[37] *View on the Aluta.*

adică pământul grâului „negru"[38], pentru că produce din belşug acest ⟨soi⟩ de grâne. Ţinuturile ⟨aflate⟩ înspre apus sunt muntoase şi înfăţişează priveliştile cele mai romantice şi cele mai măreţe. În râuri se găseşte mult nisip ⟨amestecat⟩ cu aur şi se crede că minele din munţi ar produce aur din belşug, dacă ar fi bine exploatate[39].

Vederea înfăţişată (aici) este ⟨luată⟩ de pe ⟨malul⟩ Oltului. Acest râu izvorăşte din apropiere de Miercurea-Ciuc[40], oraş neînsemnat, aşezat în partea de miazănoapte a Transilvaniei. După mai multe ocoluri prin munţii din Ţara Românească şi după ce străbate un oraş (!) ce-i poartă numele[41], se varsă în Dunăre, între Vidin şi Nicopol.

Prin tratatul de la Passarowitz din anul 1718, Oltul a ajuns unul din hotarele dintre teritoriul otoman şi cel imperial ⟨începând⟩ de la intrarea sa în Ţara Românească ⟨şi⟩ până la vărsarea sa în Dunăre. Prin tratatele ulterioare s-au făcut unele mici modificări cu privire la hotarele dintre aceste două imperii[42].

Grupul de persoane ⟨înfăţişat⟩ în primul plan al desenului este alcătuit din ţigani care oferă spre vânzare călătorilor nisip aurifer. Una din îndeletnicirile de căpetenie ale acestui popor ciudat, ale cărui numeroase şatre împânzesc provinciile otomane[43] constă în strângerea nisipului aurifer de prin râurile din această ţară, pentru care îndeletnicire sunt numiţi spălători de aur. Unealta folosită pentru ⟨îndeplinirea⟩ acestei operaţii este alcătuită dintr-o scândură îndoită prevăzută pe fiecare latură cu o ramă de lemn; deasupra acestei ⟨scânduri⟩, ei aştern cârpe de lână şi, când se scutură deasupra ei nisipul aurifer amestecat cu apă, grăunţele mici de aur rămân lipite pe cârpe de pe care sunt lesne culese. Corturile ⟨aflate⟩ de partea cealaltă a râului constituie locuinţele acestor oameni în timpul îndeletnicirilor lor; coliba de lângă ele este locuinţa unui dregător, trimis ⟨anume⟩ ca să-i supravegheze. Jumătate din aurul adunat este considerat drept proprietate a doamnei Ţării Româneşti, iar cealaltă jumătate rămâne celui care a găsit-o.

---

[38] Afirmaţie greşită. Numele de „Kara Bogdan" era dat de turci Moldovei, pe când Ţara Românească era numită „Iflak".

[39] Confuzie-şablon întâlnită în multe relatări de călătorie contemporane.

[40] *Czyck*, oraş, jud. Harghita. Poziţia geografică a oraşului este indicată greşit, el aflându-se în realitate în estul Transilvaniei, iar Oltul izvorăşte din munţii Hăşmaşul Mare, trecând doar prin această localitate.

[41] Confuzie evidentă cu Oltenia.

[42] Referire la prevederile păcii de la Şiştov (24 iulie 1791), ignorând însă pe acele anterioare de la Belgrad (18 septembrie 1739), în urma cărora Imperiul Habsburgic a trebuit să restituie Oltenia ce a fost realipită Munteniei.

[43] Urmează o notă a autorului, după Richard Pococke (1704–1765), privind pe ţiganii din Siria, trecuţi la mahomedanism.

TREI UNIVERSITARI ENGLEZI: JOHN B. S. MORRITT (1772–1843), ROBERT STOCKDALE (1761–1831) ŞI RANDLE WILBRAHAM (1773–1861)

John Bacon Sawrey Morritt, fiul mai mare şi moştenitorul lui John Sawrey Morritt, castelanul de la Rokeby Park (în Yorkshire), s-a născut în anul 1772 şi a murit la 12 iulie 1843. Şi-a făcut studiile la colegiul St. John din Cambridge, luându-şi licenţa (B. A.) în 1794. Dispunând de o mare avere în urma morţii tatălui său (1791), a urmat şi el moda în vigoare pentru tinerii din nobilime de a porni într-o mare călătorie de studii *(Grand Tour)*, plecând în februarie 1794 spre Orient, în tovărăşia mentorului său, Robert Stockdale (1761–1831), profesor la Colegiul Pembroke din Cambridge, iar din 1806 director adjunct şi tezaurier.

În pregătirea călătoriei, cei doi au făcut apel la Frederick North (1766–1827), fiul fostului premier britanic din timpul războiului de independenţă al coloniilor americane, pasionat filoelen şi având relaţii în lumea diplomatică. Prin intermediul său, Morritt şi Stockdale au fost primiţi de ambasadorul Sublimei Porţi la Londra, Iusuf Agyak efendi, care i-a întrebat dacă se pricep în arta fortificaţiilor, Imperiul Otoman având imperioasă nevoie de ingineri europeni, posedând cunoştinţe de artilerie spre a întări sistemul defensiv al cetăţilor turceşti. North i-a recomandat ca atare, asigurându-şi prietenii că otomanii erau atât de ignoranţi în materie, încât se puteau cu uşurinţă descurca la faţa locului, făcând apel la vreun vechi almanah german de arta fortificaţiilor. Având, aşadar, recomandarea dorită – de care mai târziu n-au mai avut nevoie de a face uz –, profesorul şi elevul său au pornit la drum, oprindu-se mai întâi la Viena. În capitala Imperiului Habsburgic, cei doi s-au întâlnit cu fraţii Edward Bootle-Wilbraham (1771–1853) şi Randle Wilbraham (1773–1861), licenţiat al Colegiului Christ Church din Oxford, ce urmau să li se alăture în călătoria proiectată. La început, acesta din urmă intenţiona să meargă în Rusia, dar, aflând de insurecţia din Polonia, de sub conducerea lui Kosciuszko (1794), a hotărât să însoţească pe Morritt şi Stockdale în Orient. Fratele mai vârstnic a renunţat la călătorie, urmărind însă mai târziu, din scrisorile şi jurnalul de călătorie al mezinului, peripeţiile periplului său oriental. Fiind în legături de prietenie cu George Canning (1770–1827), viitorul politician Tory, Secretar de Stat la Externe (1807–1809; 1822–1827) şi prim-ministru (1827), Edward Bootle-Wilbraham i-a stârnit interesul pentru Orient şi Grecia, rezultatele pozitive ale influenţei sale dovedindu-se mai târziu în politica filoelenă dusă de acest om de stat care a sprijinit războiul de independenţă al Greciei.

Aşadar, în vara lui 1794 au plecat la Constantinopol numai Morritt, Stockdale şi Randle Wilbraham. Tot la Viena s-a mai sporit grupul cu un pictor grafician, tocmit ca să deseneze locurile şi monumentele antice din Asia Mică; mai târziu acesta, îmbolnăvindu-se de friguri, a fost concediat (septembrie 1795) la Zante. Călătorii au părăsit Viena la 21 iunie 1794, însoţiţi de doi servitori, într-o trăsură, o caleaşcă şi o kibitcă rusească, îndreptându-se spre Buda prin Bratislava. Apoi prin pusta maghiară au ajuns la Timişoara, de unde plănuiau să ia drumul Constantinopolului pe ruta cea mai scurtă, trecând pe la Belgrad. Aflând de nesiguranţa regiunii, bântuită de tâlhari, ca şi de o epidemie de ciumă, ei s-au văzut nevoiţi să adopte calea mai ocolită prin Transilvania şi Ţara Românească. Astfel, de la Timişoara s-au îndreptat prin Lugoj spre Sibiu, la 13 aprilie, unde şi-au vizat paşapoartele şi au vizitat biblioteca şi colecţiile particulare ale fostului guvernator al provinciei, baronul Samuel von Brukenthal. De aici călătorii

au trecut Carpaţii pe la Turnu Roşu în Ţara Românească, urmând ruta Câineni – Sălătruc – Curtea de Argeş – Piteşti – Găeşti – Floreşti – Bolintin – Bucureşti, unde au poposit la 11 iulie. După o zi de şedere în capitala Ţării Româneşti, călătorii s-au alăturat curierilor călări ce se duceau la Constantinopol şi, părăsindu-şi trăsurile la Bucureşti, s-au îndreptat spre Dunăre, pe care au trecut-o la Zimnicea, ajungând pe malul bulgăresc la Şiştov (15 iulie). De aici s-au îndreptat spre capitala Imperiului Otoman, unde au sosit la 24 iulie 1794. Morrit şi însoţitorii săi au fost primiţi cu căldură în anturajul ambasadorului britanic la Poartă, Sir Robert Liston şi, împreună cu James Dallaway, John Sibthorp, pictorul Gaetano Mercati, geologul John Hawkins (1761–1841) şi secretarul de ambasadă John Spencer Smith (fratele viitorului amiral Sir William Sidney Smith), au constituit aşa-zisul „Ottoman Club", în august 1794; mai târziu membrii clubului au stabilit legături şi cu literatul Thomas Hope, călător, la rândul său, în Orient, în aceeaşi perioadă. Morrit, Stockdale şi Wilbraham, în compania lui Dallaway şi a pictorului Mercati, au întreprins, cu începere de la 1 septembrie 1794, o excursie în Asia Mică, unde au vizitat ruinele cetăţilor şi templelor greceşti (Efes, Priene, Milet). Cu cartea lui J. B. Le Chevalier, învăţatul secretar al ambasadorului Choiseul-Gouffier în mână, *Description of the Plain of Troy*... (Edinburgh – Londra, 1791), Morritt şi Dallaway au cercetat înălţimile de la Bali Dagh, lângă Bunar Başi, unde se credea – înainte de săpăturile lui Schliemann la Hisarlik (1871–1879 –, că fusese odinioară Troia homerică. În acest sens ei au avut o polemică cu Jakob Bryant (1715–1804), profesor la King's College din Cambridge, ce a combătut părerea lui Le Chevalier, în opusculul *Observations upon a Treatise, entitled a Description of the Plain of Troy, by Monsieur Le Chevalier* (Eton, 1795), răspunzând fiecare, pe calea scrisului, Dallaway în lucrarea: *Constantinople Ancient and Modern, with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad* (London, 1797), iar Morrit, în *A Vindication of Homer and of the Ancient Poets and Historians, who have recorded the Siege and Fall of Troy, in answer to two late publications of Mr. Bryant* (York, 1798). Pentru această polemică şi ecourile ei, vezi, în special, A. C. Lascarides, *The Search for Troy 1553–1874*, Indiana University Publications (S.U.A.), 1977, p. 38–42.

După vizitarea insulelor: Chios, Lesbos şi Lemnos, a mănăstirilor de la Muntele Athos şi a cetăţilor renumite din Grecia (Atena, Corint), Morritt şi tovarăşii săi au trecut în Moreea, unde au cercetat între altele ruinele de la Micena. După un popas în insula Creta şi apoi la Rodos, Morritt şi Stockdale s-au întors prin Italia, ca şi Dallaway – unde au vizitat Neapole şi Roma –, întorcându-se în Anglia, în 1796, prin Trieste, Viena, Dresda, Berlin şi Hamburg. Wilbraham s-a despărţit de prietenii săi şi a rămas încă doi ani în Orient, fără a se mai duce în Rusia, vizitând Persia şi Palestina; s-a înapoiat în patrie de-abia la 16 aprilie 1798.

Stilul şi spiritul călătoriei întreprinse de Morritt, care a durat mai bine de doi ani (februarie 1794 – iulie 1796), nu se deosebesc de acelea ale altor tineri din păturile avute engleze, porniţi la drum, nu atât ca să vadă lucruri noi, ci ca să-şi desăvârşească educaţia. Lumea pe care o întâlneşte, împreună cu tutorele său, Stockdale, în marile oraşe şi capitale este aceea a nobilimii şi a corpului diplomatic. La Constantinopol primeşte invitaţia ambasadorului rus, Victor Pavlovici Kociubei, de a şedea la palatul de vară al ambasadei de la Buiuk-deré. La Atena îl cunoaşte pe Fauvel, fostul desenator al lui Choiseul-Gouffier, care se îndeletnicea cu săpături şi explorări personale, în vederea îmbogăţirii colecţiei sale de antichităţi. John Morritt, la rândul său, tocmeşte lucrători şi mituieşte pe comandantul citadelei turceşti instalate în Parthenon ca să-l lase să mutileze templul, răpind de la locul lor basoreliefurile cu lupta centaurilor cu lapiţii, ce aveau să fie trimise de tânărul vandal în Yorkshire, la Rokeby Park.

În tot cursul călătoriei este preocupat de îmbogăţirea colecţiilor sale cu tot felul de antichităţi şi îndeosebi cu medalii. La Constantinopol, a putut vedea stricăciunile aduse mozaicurilor, datorită lipsei de scrupule a paznicilor, ce vindeau turiştilor bucăţi de mozaic de la Sf. Sofia. O asemenea „amintire" a luat şi el cu sine, hotărând să pună să fie montată într-un inel. Deşi scrisorile sale descrie elementele pitoreşti ce i se ofereau în Orient, el se mulţumeşte doar cu însemnări superficiale, fără nici o curiozitate pentru viaţa popoarelor subjugate din împărăţia turcească. La un moment dat, mărturiseşte chiar o repulsie totală pentru elementul îngenuncheat al grecilor şi o preferinţă hotărâtă pentru crunţii lor stăpâni. Dacă mai înainte, la

Viena, urmărise cu simpatie ecourile despre insurecţia polonă, aceasta se datora mai mult eroismului acestei mişcări şi impresiilor directe comunicate de Wilbraham, martor al frământărilor din preajma Varşoviei, la trecerea sa prin Polonia. La Neapole, judecă situaţia politică după primirea măgulitoare de care se bucură din partea regelui Ferdinand al IV-lea, datorită intervenţiei ministrului englez Sir William Hamilton şi a preavestitei sale soţii, Lady Emma Hamilton.

Înapoiat în Anglia, Morritt a dus viaţa tipică a unui nobil trăind pe domeniul său, îngrijindu-se simultan de exploatarea agricolă a pământului şi de exercitarea magistraturilor locale cele mai preţuite (a fost sheriff de Yorkshire, în 1806) şi reprezentând şi interesele partidului Tory, ca membru al Parlamentului în două legislaturi (între 1799–1802 şi 1814–1820), pentru diferite circumscripţii. Totodată se ocupa mai departe cu discuţii asupra poemelor homerice şi a căderii Troiei, continua să-şi îmbogăţească colecţiile de la Rokeby Park, dădea spe publicare o baladă scoţiană a celebrului scriitor Walter Scott (1771–1832), cu care se împrietenise şi care l-a şi vizitat la Rokeby Park, în mai multe rânduri. El a fost chiar unul dintre cei doi prieteni cărora Walter Scott le-a mărturisit de la început paternitatea primului său roman *(Waverley)*, publicat fără nume de autor. Scott l-a caracterizat lăudând calităţile sale de bun simţ, cultura sa literară şi blândeţea sa binevoitoare.

Cu privire la călătoria din 1794 prin Ţările Române atât Morritt, cât şi Stockdale şi Wilbraham au lăsat jurnale de drum şi scrisori, rămase în majoritatea lor inedite. Astfel, Morritt a ţinut un jurnal (ms. in 4°, de 205 pagini, cu desene), odinioară figurând în colecţia C. I. Karadja, iar astăzi pierdut, fără a fi publicat de posesor; el s-a mărginit doar a-l prezenta în mod sumar în articolul: *Un călător prin Muntenia. John B. S. Morritt of Rokeby (1794)*, în „Revista istorică", VIII (1922), nr. 10–12, p. 180–184. Au fost în schimb publicate de către G. T. Merindin o serie de scrisori ale amintitului călător sub titlul: *The Letters of John B. S. Morritt of Rokeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794–1796*, London, 1914. Una din aceste scrisori, datată din Orăştie (în text, greşit: „Izasvaros", corect „Szásvaros"), din 1 iulie 1794, cuprinde impresiile sale asupra Banatului şi Transilvaniei şi îndeosebi asupra soartei nefericite a ţăranilor. Alte două scrisori conţin amănunte, culese cam în pripă, asupra Ţării Româneşti. Se observă şi unele erori. De pildă, amintind de vizitarea exploatării miniere de la Schemnitz (azi în Slovacia), unde munceau 13 000 de lucrători, adaugă (p. 31): „Limba de aici, fiind cea *valahă* (!!) şi cu totul deosebită de cea germană, ţi-e greu adesea să te înţelegi cât de cât. Am constatat totuşi că aproape fiecare ţăran înţelegea latina care aici în multe locuri este aproape vorbirea comună a ţării, aşa că am reuşit să-i facem să înţeleagă ce voiam, deşi pronunţia noastră schimbă cuvintele într-o nouă limbă. Nu este ciudat ca un loc pe care românii îl cunoşteau foarte puţin şi care le-a fost răpit aşa de iute de roiurile din nord să reţină până în ziua de azi limba lor ca grai vulgar, când s-a pierdut în Grecia, Spania şi Italia?!" Este o confuzie evidentă, autorul asociind nişte informaţii privitoare la români cu altele în legătură cu situaţia lucrătorilor de la Schemnitz.

Descrierea călătoriei lui Morritt prin Transilvania şi Ţara Românească a mai fost semnalată de C. I. Karadja, *Ceva despre Turnul Roşu...*, în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 12, p. 105–106; Jeanne R. Rosetti, *Sur les récits de quelques voyageurs anglais en Transylvanie (1603–1867)*, în „Revue historique de sud-est européen", XI (1934), nr. 10–12, p. 355–356, şi prezentată rezumativ de N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 261–263. Celelalte scurte publicaţii ale lui J. Morritt – ca *Advice to the Whigs by an Englishman in 1810* sau *A Letter to R. Bethell 1826* – nu au nici o legătură cu călătoria sa în Orient şi ţările noastre. Bibliografia sa amănunţită se poate consulta în: *The Compact Edition of the Dictionary of the National Biography*, vol. I, Oxford, 1972, p. 1 427. Scrisorile personale şi jurnalele de drum ale lui Stockdale şi Wilbraham s-au păstrat însă în arhivele lor de familie, ca şi în cele publice. Ele au fost cercetate de către istoricii englezi Eric D. Tappe şi Trevor J. Hope care s-au aplecat însă numai asupra materialelor ce conţineau referiri la Ţările Române, extrăgând excerpte sau rezumând conţinutul lor în articolul: *A Cambridge Don and his Companions in the Balkans (1794): Some unpublished correspondence of Robert Stockdale, J. B. S. Morritt and Randle Wilbraham*, în „Revue des études sud-est européennes", XVIII (1980), nr. 4, p. 591–615.

Relatările celor trei călători – prin jurnale sau scrisori – se completează. O anumită stereotipie în impresii (insistenţa cu care se subliniază mizeria traiului ţăranilor, incomoditatea călătoriei, necinstea căpitanilor de poştă, hanurile insalubre, caracterul „oriental" al Bucureştilor ş. a.) lasă impresia uneori că cei trei prieteni s-au „inspirat" unul de la celălalt. De pildă, la toţi trei există o descriere amănunţită a acelei ospitaliere boieroaice „Cucoana Ilinca agoaia" (soţia unui agă), a felului mărinimos în care i-a tratat şi adăpostit în conacul din care lipsea soţul ei, plecat la Bucureşti, stăruind asupra costumului ei şi ciudăţeniei mobilierului, precum şi asupra aspectului insolit al roabelor ţigănci, spectacol neobişnuit pentru nişte călători occidentali ş. a. Există însă şi deosebiri. Astfel la Stockdale, de pildă, este inserată în textul jurnalului său vizita făcută de cei trei universitari englezi baronului Brukenthal la Sibiu şi impresiile plăcute lăsate de colecţiile şi biblioteca acestuia, întâlnirea cu ambasadorul Sir Robert Ainslie lângă Piteşti şi cu frumoasele fete de ţărani de la Floreşti, descrierea ceva mai amănunţită a Bucureştilor, cu bazarele şi uliţele sale podite, de un pitoresc „oriental" desăvârşit etc. De la Wilbraham s-au publicat în articolul sus-menţionat doar scurte fragmente din jurnal şi o singură scrisoare rezumativă a trecerii prin ţara noastră, lipsită de prea multă originalitate. Din păcate, întreaga lui corespondenţă, ca şi jurnalul său de călătorie (păstrat în fondul *The Baker Wilbraham Papers* la Rode Hall, County Record Office of Cheshire) au rămas prea puţin explorate. De asemenea au fost parcurse în grabă scrisorile lui Stockdale şi jurnalul său de drum, aflate în fondul Stockdale din Mears Ashby Hall, County Record Office of Northamptonshire. Materialele inedite ale lui Stockdale şi Wilbraham – aşa cum s-au exprimat descoperitorii lor înşişi – merită să fie publicate în întregime şi comparate cu corespondenţa lui Morritt, în lipsa jurnalului său, deocamdată pierdut şi ieşit din circuitul ştiinţific. Textele celor doi însoţitori ai lui Morritt nu au fost folosite, până în prezent, în istoriografia română.

A) MORRITT

[Scrisori din Banat, Transilvania şi Ţara Românească][1]

1794

Iunie 24 Kecskemet – iunie 27 Timişoara

... Această parte a Ungariei şi a Banatului a fost hotărâtă ca loc de reşedinţă pentru prizonierii francezi. La Szeged erau vreo două sute de ofiţeri închişi în fortăreaţă... La Timişoara mai sunt încă vreo şase sute de prizonieri, cei mai mulţi dintre ei simpli soldaţi. Banatul iarna este foarte mlăştinos şi noroios şi ni s-a spus la Viena că unul din motivele pentru trimiterea lor aici era tocmai că în clima aceasta nesănătoasă mureau foarte iute. Acest lucru... a fost confirmat de un ofiţer irlandez la Buda care a spus că dintr-un grup de o mie o sută de prizonieri, pe care i-a escortat până acolo, nu a mai găsit în viaţă, după scurtă vreme, decât patru sute [...] p. 48

[Câmpie nesfârşită...] Lângă Timişoara mai vezi câte ceva ce seamănă a dealuri la vreo treizeci de mile depărtare şi regiunea mai are ceva păduri p. 50

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de G. E. Marindin, în volumul: *The Letters of John B. S. Morritt of Rokeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794–1796,* London, 1914, p. 48 şi urm.

mici şi aparenţa unor câmpii cultivate. Oraşul este mic, deşi nu este rău construit, şi este foarte bine întărit. Stăm aici o zi ca să ne odihnim. Ne putem bucura aici, în sfârşit, de luxul unei ape curate care ne-a lipsit în timpul ultimelor zile. Aici nu sunt izvoare, iar fântânile sunt tot aşa de pline de mâl ca fundul unui şanţ în deşert şi nici nu sunt altceva. Am întâlnit caravane de opt sau zece căruţe care, neavând unde să tragă, au stat toată noaptea în câmp[2] şi oamenii dormeau, în timp ce caii păşteau pe lângă ei, păziţi de nişte dulăi mari, după stilul adevărat al caravanelor.

Nu-ţi poţi închipui căldura de aici şi ai râde cu poftă de mutrele noastre din cauza aceasta. Termometrul din camera noastră, cu uşile şi ferestrele deschise, arată cam nouăzeci de grade[3] şi eu în clipa aceasta sunt fără haine şi jiletcă, în pantaloni largi de pânză şi în papuci şi abia pot să am astâmpăr să scriu. Suntem cu toţii echipaţi cu pantaloni de pânză şi bluze, purtăm tălpici[4] fără ciorap şi pălării de paie contra soarelui, cu un văl subţire contra prafului şi ţânţarilor. În fiecare seară vedem frumoase fulgere[5] ⟨brăzdând cerul⟩ şi aşa a
p. 51 tot ţinut de vreo săptămână. Aseară, când am intrat în oraş, am văzut mai mulţi prizonieri francezi care sunt lăsaţi să circule sub pază şi care păreau // sănătoşi şi foarte vioi şi veseli. Dacă nu aş fi recunoscut bine de tot pe francezi, aş fi crezut că ei erau paznicii şi ceilalţi prizonierii. Mai sunt şi mulţi greci în oraş şi am văzut femei în portul grecesc care este frumos. Limbile vorbite aici sunt: maghiara, româna, sârba şi puţină nemţească... La Buda ni s-a spus că erau nişte tâlhari dincolo de Timişoara; la Timişoara, că ar fi dincolo de Sibiu, şi-mi închipui că de la Sibiu vor zbura iar mai departe înaintea noastră. Totuşi se poate face rost uşor de o escortă şi nu riscăm nimic. Adevărul este că acum trei ani au fost câteva mii care bântuiau toată această regiune, dar toţi au fost lichidaţi de armată care a fost trimisă în mare număr în acest scop, şi sunt acuma ţinuţi în respect de panduri, un fel de miliţie independentă care patrulează osebit[6], prin tot ţinutul. Am văzut pe unul dintre ei ieri şi aş dori să fiu în stare să-ţi dau o idee despre cum arată. Un om înalt cât o namilă, cu o pălărie jegoasă în trei colţuri, lăsată peste ochi (?), pe umeri o manta veche soldăţească, drept şa nişte tăblii de lemn cu ⟨ceva⟩ umplutură, un căluţ mărunt sur şi slab, cizme înalte, mustăţi, pereche de pistoale, un corn pentru pulbere, o lulea şi un săculeţ de tutun în brâu şi o secure la oblonul şeii... //

p. 56 Iulie 1. Orăştie, Transilvania – iulie 9 (cred) Bucureşti. Scriu acum dintr-un mic han între Timişoara şi Sibiu. Ne-am oprit aici pentru a mânca şi a schimba caii... Acum, cât priveşte drumul nostru de la Timişoara încoace, trebuie să te resemnezi la o scrisoare dublă. Seara cât am scris mătuşei mele, Stockdale şi Wilbraham au ieşit să vadă pe prizonierii francezi plimbându-se ⟨prin oraş⟩ şi au găsit nişte paznici destul de cumsecade ca să nu-i împiedice să intre în vorbă cu ei. Ei au fost capturaţi servind sub Dumouriez[7] şi nu erau informaţi

---

[2] *Wold.*

[3] Fahrenheit ceea ce înseamnă 30° Celsius.

[4] *Socks.*

[5] *Sheet lightning.*

[6] *Separately.*

[7] Charles François Dumouriez (1739–1823), general revoluţionar francez, autor al victoriilor de la Valmy (1792) şi Jemmapes. Înfrânt la Neerwinder (1793), i s-a retras comandamentul armatei de către Convenţie, trecând la inamic.

de ce s-a mai întâmplat mai apoi. Vorbeau foarte raţional şi erau mult mai puţin violenţi decât ne închipuiam. Ei au dezaprobat în tăcere purtarea compatrioţilor lor de atunci încoace. Mai ales decretul sângeros împotriva prizonierilor englezi, pe care nu-l puteau crede adevărat. Ei nu-l iubeau pe Dumouriez şi spuneau că jertfea prea multe vieţi fără folos. Li se atribuie doar trei jumătăţi de penny pe zi şi locuiesc în cazemate ⟨şi⟩ sub spital, amândouă locurile foarte murdare, adânci şi nesănătoase. Vorbeau cu mare recunoştinţă de populaţia din Timişoara, deşi spuneau că stăpânirea nu îi tratează bine. Ei ţin în fiecare seară o şedinţă în toată legea[8] şi discută diferite subiecte revoluţionare. Ordinea de zi, când am fost acolo, era despre condiţiile de pace, şi unul dintre ei a stăruit mult asupra schimbului de prizonieri... Ne-au asigurat că din cinci mii de prizonieri, trimişi aici acum un an, n-au mai rămas decât şapte sute. Unii dintre ei păreau oameni foarte cumsecade şi mai bine informaţi decât oamenii din categoria lor în mod obişnuit. Dincolo de Timişoara, am
văzut cu bucurie cum ţinutul devine mai puţin uniform // şi alternează ici şi p. 57
colo cu crânguri, deşi cred că au trecut multe mile până să capete varietatea sau pitorescul [unor locuri din York... etc.] totuşi cu dealurile văzute în depărtare, după şesurile pe care le străbătusem până atunci, mi se părea un adevărat rai. Înainte de a se însera totuşi câmpiile noastre au ajuns a fi tot mai cultivate şi mai variate şi – lucru de care ne-am fi putut dispensa – aici în ultima parte a drumului ni s-a oferit cu dărnicie, în locul crângurilor, un codru nesfârşit, lângă Făget[9], unde am dormit. Acolo unde pădurea era tânără şi se vedeau dealuri şi întinsuri de lăstăriş cât puteai zări cu ochii şi acolo unde erau copaci înalţi, am văzut cei mai minunaţi stejari cu putinţă, mile întregi de-a rândul.

Când s-a înnoptat, am văzut aerul şi tufişurile strălucind în jurul nostru ca de foc şi am aflat că aceasta se datora licuricilor care zburau cu miile de jur împrejurul nostru. În sfârşit, am ajuns cu bine la adăpostul nostru de noapte, în toiul unei furtuni violente, cu tunete şi fulgere, pe care de multe zile, ba o vedeam în depărtare, ba o simţeam cum se apropie. Dincolo de Făget, pădurea urmează mai departe încă vreo optsprezece mile, pe nişte dealuri înalte care desigur sunt frumoase cu aşa pădure. Lângă Dobra[10]..., dăm în locul lor de o vale bogată şi cultivată, cu un râu frumos şi lat[11], de-a lungul căruia drumul şerpuieşte pe sub munţii umbroşi sau cultivaţi la dreapta, având râul la stânga, iar dincolo de râu este o câmpie mândră şi munţi asemenea celor dinainte.

La Deva, unde am dormit, se află un castel vechi şi frumos al împăratului[12], după care am un desen, făcut de desenatorul nostru, ca şi după mai multe alte privelişti din cursul călătoriei noastre. Îţi poţi închipui cât de mult ne-a plăcut un asemenea ţinut după călătoria noastră până la Timişoara.

---

[8] *A convention in form.*

[9] *Tarzed* (Faczet), sat şi comună, jud. Timiş.

[10] Sat şi comună, jud. Hunedoara.

[11] Mureşul.

[12] Francisc al II-lea, împărat romano-german (1792–1806), apoi din 1806–1835, ca împărat al Austriei – Francisc I. Aici este vorba de cetatea de la Deva.

Valea acum se lărgeşte şi este mai mult cultivată decât păduroasă, dincolo de Orăştie[13] se deschide ⟨cu totul⟩ şi după aceea este deluroasă, fără copaci sau culturi mai alese. Între Sebeş[14] şi localitatea în care ne aflăm, Sibiu, am urcat un deal frumos şi împădurit care avea jos un sat frumos, iar oraşul se află pe cealaltă parte a sa, într-o câmpie larg deschisă. Este ⟨un oraş⟩ vechi şi, în
p. 58 parte, // rău clădit, deşi mai întins decât Timişoara, dar totuşi nu e mare lucru şi nu este mai frumos sau mai mare decât Newark sau Ratford[15]. Am ajuns aici ieri, astăzi fiind joi, 3 iulie, şi ne-am întors chiar acum la hanul nostru de la teatru, unde ne dusesem ca să ne arătăm şi să vedem lumea bună de la Sibiu. Teatrul este mare şi nu este rău clădit, mult mai bine decât ne aşteptam sau decât se potriveşte publicului; piesa era în limba germană. Ni s-a spus că primejdiile despre care auzisem privind drumul de la această localitate spre Bucureşti erau tot atât de închipuite ca cele de lângă Timişoara. Într-adevăr, nimic nu este atât de ridicol ca exagerările în legătură cu toate acestea, căci la o depărtare de o sută de mile, am tot auzit vorbindu-se de primejdii care întotdeauna dispăreau pe măsură ce ne apropiem. Singurul lucru care ne-a scos vreodată din fire este spiritul de înşelare şi marea pungăşie a şefilor de poştă; aceste slujbe sunt date adesea unor ofiţeri mai săraci din armata austriacă sau unor indivizi mai săraci din nobilimea maghiară[16], iar aceştia, dându-se drept un fel de gentilomi, folosesc orice prilej pentru ca să te jefuiască sau să te înşele. Trebuie adeseori să aştepţi două, trei sau patru ceasuri cât trimit după caii lor, aflaţi pe câmp, la trei sau patru mile depărtare. Adesea te amăgesc că ar fi urcuş, pentru ca să te facă să iei mai mulţi cai, iar la staţia următoare de poştă stăruie ca să iei şi mai departe acelaşi număr de cai. Singura cale de a obţine dreptate este să recurgi la şeful general al poştelor, la Viena, ceea ce înseamnă întotdeauna mai mare bătaie de cap decât merită lucrul, căci pedepsirea unuia este un lucru fără sens, când sunt toţi la fel.

Ţăranii din Transilvania şi Banat sunt de o sărăcie care întrece orice s-ar putea spune. Adeseori ei nu poartă literalmente nimic altceva decât o cămaşă şi nădragi. Încălţămintea lor este doar o bucată de piele legată cu nojiţe în jurul picioarelor şi gleznelor lor. Ei sunt mai vioi decât germanii, dar parcă ar fi aproape sălbatici, cu un râs neghiob şi nerod, mai lipsiţi de sens decât şi-ar putea închipui cineva[17]. Limba locuitorilor aici se schimbă: din maghiară în
p. 59 română[18] care este foarte asemănătoare cu limba italiană //, în pronunţarea sunetelor şi de la care împrumută multe cuvinte. Într-adevăr, cu limba italiană eşti înţeles adeseori. Mai departe[19] ei vorbesc greceşte şi turceşte, astfel că

---

[13] În text greşit: *Szarvaros*, oraş, jud. Hunedoara.

[14] *Mühlenbach*, oraş, jud. Alba.

[15] Ambele în Anglia.

[16] *Hungarian noblesse*. Este vorba aici de micii nobili ce nu se deosebeau prea mult de ţărani, despre care vorbesc şi alţi călători contemporani, de pildă, cel ce se ascunde sub pseudonimul de Lehmann, pe numele său adevărat Seipp, care apare şi în volumul de faţă, partea I.

[17] *They are livelier than the Germans, but seem almost like savages with a vacant, idiot laugh, and senseless beyond conception*. Autorul se contrazice în cuprinsul aceleiaşi fraze. Este probabil că râsul „neghiob", de care pare supărat, se datora costumului ciudat al grupului de englezi în ţinuta descrisă de el mai sus.

[18] *Wallach*.

[19] Adică în Peninsula Balcanică.

între Viena şi Constantinopol schimbi de şase ori limba adică: germana, slava, maghiara, română, greaca şi turca, ceea ce nu-mi închipui că se întâmplă pe o distanţă aşa de mică în nici o parte a lumii. Transilvania este desigur o ţară mândră şi poate fi şi roditoare, dar – fiind margine de hotar spre turci – nu este cultivată cum ar trebui să fie, şi turcii nu au aproape nici un trafic cu ei...

[11 iulie]

Scumpă mamă îţi scriu de la Bucureşti, unde am ajuns cu toţii foarte bine p. 60
şi sănătoşi. Vei fi mirată de scurtimea acestei scrisori, dar sunt în zorul pregătirilor de plecare la Constantinopol. De când am părăsit Sibiul, am călătorit printr-o ţară „grecească"[20] şi tot ce vedem este atât de nou, atât de neobişnuit, încât ne este teamă să nu visăm vreo poveste din *O mie şi una de nopţi*. Sosind aici, am avut norocul să găsim curierii spre Constantinopol gata de plecare şi ne-am înţeles ca să ne ia cu ei. Mergem călare tot drumul şi suntem însoţiţi de doi ieniceri care ne poartă de grijă. Le facem plata aici pentru toată cheltuiala. Preţul este desigur ridicat, dar ei ne fac rost de-ale gurii, de găzduire şi de tot ce ne trebuie în tot drumul, fără nici o bătaie de cap pentru noi şi fără a lua vreun tălmaci. Nădăjduim să fim la Constantinopol în vreo nouă zile; cu trăsura faci aproape cincisprezece ⟨zile⟩ şi pe un drum foarte prost. Ni s-a spus că nu este nici o primejdie, căci circulă mărfuri şi alte lucruri în fiecare zi. Dacă nu am fost în stare să scriu în cursul călătoriei mele de la Sibiu încoace, cauza este că aproape că nu am intrat în nici o casă, nici chiar să mâncăm, căci satele şi colibele sunt atât de sărăcăcioase, încât am dormit întotdeauna în trăsurile noastre sau sub un pom mai de grabă decât să folosim o laviţă (căci paturile
sunt necunoscute) şi // să ne umplem de păduchi. Astă-seară ne vom culca în p. 61
pat, dar hanul nostru din Bucureşti este aproape aidoma cu „Casa smintită"[21]. Suntem totuşi foarte veseli şi am văzut scene atât de noi încât ne răsplătesc pentru toate ostenelile şi nu facem altceva decât să râdem şi să glumim.

Bucureşti, 9 (!) iulie (cred) 1794.

Ciorlù[22], pe Marea Marmara

25 iulie 1794

...De când am scris mamei mele o dare de seamă a călătoriei noastre de la Sibiu, am fost aproape mereu pe drum. Vei vedea pe harta ta că foarte curând după aceea am părăsit Transilvania şi am pătruns în posesiunile turceşti. Ţara Românească, prima provincie care aparţine (!) Porţii, este sub cârmuirea
imediată a domnului Ţării Româneşti şi este // o ţară cu totul creştină, întrucât p. 62
prin tratatul de alianţă[23] nu îi este îngăduit nici unui turc să-şi practice aici cultul în public sau să-şi aducă soţiile[24]. Ţara Românească se întinde – din

[20] *Greek*, adică ortodoxă.
[21] *Boggle house*, adică în mare neorânduială, zgomot şi lipsă de confort.
[22] *Zyorlu*, localitate în Turcia.
[23] *Treaty of alliance*. Corect „capitulaţii".
[24] Adică să se aşeze în chip statornic.

locul pe unde am intrat, la pasul Turnu Roşu, trecând apoi prin Bucureşti, până la Şiştov, unde am părăsit-o – pe vreo trei sute de mile, din care singura parte care poate distra pe cineva este trecerea prin munţii venind din Transilvania. Sunt vreo douăzeci şi cinci sau treizeci de mile de stânci romantice şi decor de pădure. Dar nu era chip de a străbate pe aici cu trăsurile noastre decât cu boi la ele şi ne-au trebuit vreo două zile ca să trecem[25]. Restul Ţării Româneşti este o regiune nenorocită, aridă şi monotonă, care ar fi exact un alt Banat, afară de faptul că este acoperită, ici şi colo, cu mărăcini şi scaieţi. Drumul nostru spre Bucureşti a trecut prin oraşele ⟨Curtea de⟩ Argeş şi Piteşti, pe care le vei vedea poate însemnate pe harta ta, deşi nici unul dintre ele nu este mai mare decât Bowes[26]. Când am părăsit Transilvania, ne-am luat rămas-bun de la paturi, mese şi scaune. Căci, ca şi turcii, românii – care sunt creştini ortodocşi – nu stau niciodată pe ceva ridicat de la pământ şi dorm întotdeauna pe covoare, îmbrăcaţi în hainele lor. Ca să-ţi dau o idee despre obiceiurile din această ţară o să-ţi povestesc primirea ⟨care ni s-a făcut⟩ într-o noapte într-un sat lângă ⟨Curtea de⟩ Argeş, unde am poposit. În sat nu era nici un han sau cârciumă şi am fost duşi la reşedinţa de ţară a unui boier muntean, un fel de casă ca a lui Hasiby ⟨un cunoscut al autorului din Anglia – *n.n.*⟩. Stăpânul casei era la Bucureşti şi am fost primiţi de soţia sa[27]. Ea şedea pe un divan scund, de scândură, care umplea în întregime o latură a încăperii, şi era înconjurată de cinci sau şase roabe grecoaice (!)[28] cu mare fast. Cum aceasta a fost prima dată când mi s-a înfăţişat portul grecoaicelor[29], despre care ai
p. 63 auzit atât de mult, ţi-l voi descrie. Rochia ei // avea mâneci lungi şi în faţă nu ajungea mai sus până la bustul ei, unde (?) se lega „à la Campbell"[30], era strânsă în jurul gleznelor şi picioarelor ei ca nişte şalvari şi era făcută dintr-o

---

[25] În jurnalul său de drum, Morritt afirmă că „Munţii Ţării Româneşti n-au perechea lor decât în Stiria sau Alpi". La Câineni, călătorii au întâlnit un ispravnic „grec", ce i-a sprijinit să găsească opt boi de tracţiune şi doi cai de călărie până la Curtea de Argeş, după o lungă tocmeală cu ţăranii. Ispravnicii au putere absolută – observa călătorul englez – şi obţin ceea ce doresc prin bătaie. Doar prin poruncă domnească se obţineau cai gratuit. Deşi ieftini, caii erau de proastă calitate, susţine Morritt. Zilnic cădeau 2–3 pe drum, călătorii fiind obligaţi să-i părăsească. La staţiile de poştă aşteptau apoi 2–3 ore până să li se procure caii de schimb; staţiile erau asemuite cu nişte coteţe de găini, proţăpite pe prispe înalte. Crâşmele şi hanurile erau proaste, având doar o singură încăpere, unde stăpânii dormeau laolaltă cu copiii şi porcii lor. Satele erau de o sărăcie greu de închipuit, pământul necultivat sau prost lucrat; de-abia de se găsea puţin porumb, iar ouă erau foarte greu de cumpărat (cf. C. I. Karadja, *Un călător prin Muntenia*..., p. 182–183).

[26] În Anglia.

[27] În jurnalul său, Morritt îi redă numele „Ilina Agaje Kokani" (C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 183), iar Wilbraham o numeşte „Ilina Agaye Kokonna" (E. D. Tappe şi Tr. J. Hope, *A Cambridge Don and his Companions in the Balkans*..., p. 596), adică „cucoana Ilinca agioaia" sau soţia unui agă. Identificarea ei, în studiul actual al documentaţiei de care dispunem, nu ne este posibilă.

[28] *Greek slaves.* Desigur roabe ţigănci.

[29] *The first specimen of the Greek dress.* Autorul foloseşte adjectivul de „grecesc" în sensul de oriental, adică diferit de portul din Europa occidentală. Cel descris aici este cel constantinopolitan.

[30] *Her gown was long sleeved, coming up before no higher than her cestus, which was tied à la Campbell.*

muslină subţire, pestriţă. Pe cap ea purta o tocă înaltă cu fundul teşit şi cu un ciucure de aur în vârf şi o basma în jurul frunţii, părul ei atârnând despletit pe umeri. Peste rochie purta un caftan lung de mătase azurie tivit cu blană, cu mâneci până la cot şi în picioare avea cipici subţiri de safian galben, cu papuci pe care îi lăsa alături de divan, când îşi ridica picioarele pe divan, căci toată lumea stă aci cu picioarele încrucişate după moda turcească. Peste piept purta o basma subţire de muselină care se strânge sub sâni şi te asigur că, deşi nu era la prima tinereţe, este greu să-ţi închipui o apariţie mai elegantă.

Nu cinasem şi ea a trimis în sat după tot ce ne-ar fi trebuit şi nu ar fi fost la îndemână în casă, iar după cină două slugi au venit în jurul mesei cu un lighean şi o cană ca să ne toarne apă să ne spălăm pe mâini. Ea avea cu ea un copil mic de vreo patru ani, cu care ne-am împrietenit. Ne-a mai arătat un băieţel cam cu vreun an mai mare, pe care îl cumpărase de la ostaşii turci, în timpul ultimului război cu austriecii[31], iar după cină şi o scurtă convorbire prin mijlocirea unui tălmaci, ne-a lăsat în paşnica stăpânire a divanului, pe care am dormit nespus de bine, căci era lat de vreo şase picioare şi lung cât odaia. Dimineaţa, a intrat în odaie împreună cu băieţelul ei şi ne-a adus fiecăruia dintre noi o linguriţă de dulceaţă de trandafiri, cea mai bună pe care am gustat-o vreodată. Acesta este un obicei nelipsit la ei. Nu ni s-a îngăduit să plătim nimic altceva decât ceea ce primisem din sat şi am părăsit casa încântat de noutatea tabloului înfăţişat şi de ospitalitatea de care avusesem parte. Totuşi aceasta a fost numai una din zilele numeroase pe care le-am petrecut în Ţara Românească şi despre celelalte nu am nimic nostim de povestit, nici chiar oraşul Bucureşti nu merită vreo atenţie... La // Bucureşti ne-am părăsit trăsurile şi am mers mai p. 64
departe călare, sub paza ienicerilor care duceau poşta.

Intrând în Bulgaria, la Şiştov, ne-am luat rămas bun de la Creştinătate...

Dunărea are la Şiştov o lăţime de o milă şi jumătate şi curge maiestoasă ca o pânză imensă peste adâncimi foarte mari.

B) STOCKDALE

[Scrisori şi fragmente din jurnal privind Banatul, Transilvania şi Ţara Românească][32] p. 602

Către reverendul William Stockdale[33]

30 iunie ⟨1794⟩, Deva, în Transilvania

Sunt deja 10 zile de când am părăsit Viena şi fără să ne fi oprit, cu excepţia unei singure zile la Timişoara, ne aflăm la două zile de drum de

[31] Războiul austro-ruso-turc din 1787–1791.

[32] Traducerea s-a făcut după E. D. Tappe şi Tr. J. Hope, *A Cambridge Don and his companions in the Balkans (1794)*, în „Revue des études sud-est européennes", XVIII (1980), paginaţie diversă.

[33] William Stockdale (1766–1858), fratele emitentului, a fost cleric în comitatul Northampton.

Sibiu, capitala acestei provincii. De la Viena se întinde de pe malul Dunării, pe care l-au urmat, până la Bratislava[34], capitala Ungariei (!)[35].

Aici am părăsit acest drum şi am cotit spre cel ce duce la Buda şi Pesta. La Bratislava am intrat într-o regiune de şes care se întinde până la Lugoj, un oraş frumos la marginile Banatului care este numele unei mici provincii la Dunăre între Ungaria şi Transilvania [...]. //

p. 603 La Szeged am găsit 200 de francezi prizonieri în fortăreaţă care erau întemniţaţi foarte strict în cetate, deoarece s-au purtat foarte rău când au fost lăsaţi să umble în libertate.

p. 604 La Timişoara am găsit alţi // 700 de oameni de rând prizonieri care ne-au spus că doar atâţia au rămas din aproape 3 000. ⟨Aceasta⟩ a însemnat o scădere simţitoare timp de 15 luni, dar climatul din Banat este foarte nesănătos[36]. Oraşul este puternic fortificat, are mulţi soldaţi şi un mare spital militar. Următoarea localitate mai de seamă prin care am trecut este Lugojul, aşezat la hotarul dintre Banat şi Transilvania; am luat masa acolo şi am intenţionat să dormim la staţia de poştă următoare, dar am dat de condiţii aşa de proaste încât am hotărât să mergem până la următoarea staţie, ceea ce am şi făcut cu bine şi în siguranţă, deşi nu fără un risc considerabil. Drumul nostru trecea printr-o pădure deasă în care bande de tâlhari până la 20–30 de indivizi au comis recent un mare număr de jafuri. Cu toate acestea nu am văzut niciunul, deşi am fost avertizaţi mereu de surugiii noştri care ne-au abătut adeseori din drum prin desişuri, fără nici un rost. Până la urmă i-am împiedicat să mai facă aşa, ameninţându-i cu pistoalele noastre. Într-un loc am văzut multe lumini care mi se păreau că se apropie, dar când am ajuns în preajmă am văzut că era o mare caravană, alcătuită din numeroase căruţe, ce a poposit acolo, oamenii făcând focuri pentru a se putea odihni, în timp ce caii lor păşteau în pădure. Surugiii ne-au spus că pădurile sunt pline de lupi, care pot fi văzuţi adeseori în haite de 10 până la 12 exemplare[37]. Atenţia noastră a fost atrasă cu precădere de numărul surprinzător ⟨de mare⟩ al licuricilor, insecte care zboară prin pădure şi scânteiază intermitent.

Populaţia de aici este jalnic de săracă, ⟨iar indivizii din⟩ clasele de jos ⟨umblă⟩ aproape goi şi ⟨sunt⟩ tuciurii ⟨la faţă⟩ asemenea mulatrilor[38].

Călătorim cu două caleşti de ţară şi o kibitcă care este o trăsură rusească, concepută a te putea întinde şi dormi în ea. În aceasta avem un pat etc., dar eu nu-l folosesc aproape niciodată.

Sibiu, 3 iulie. Am ajuns cu bine aici, ⟨străbătând⟩ o regiune prea puţin interesantă care produce porumb[39], vin şi nutreţ. Alaltăieri am avut o mare ceartă cu şeful de poştă care era un nemeş transilvănean. Servitorul nostru

---

[34] *Presburg.*

[35] Afirmaţie eronată. Doar în secolul al XVI-lea oraşul a fost reşedinţa „regilor" Ungariei din dinastia Habsburgilor, în special sub Ferdinand I.

[36] Informaţie similară şi la Morritt (vezi *supra).*

[37] Desigur în timpul iernii, nu vara.

[38] Este vorba de ţiganii nomazi, trăind în şatre şi mutându-se mereu cu corturile şi căruţele lor.

[39] *Turkish Corn.*

suedez a spus câteva cuvinte despre cai; şeful staţiei a fost obraznic şi omul l-a înşfăcat de guler. El a intrat în mare grabă în casă şi s-a întors cu o sabie scoasă; un alt servitor de-al nostru a fugit şi a pus mâna pe pistoale, omul s-a refugiat în casă împreună cu nevastă-sa şi ⟨a început⟩ să ne înjure prin fereastră. Curând şi-a chemat ţăranii în preajmă, a ieşit ⟨afară⟩ şi a devenit foarte vorbăreţ. Ne-am adresat soţiei sale, am vorbit despre drăgălaşii ei copii, i-am strâns mâna, am atras-o de partea noastră, l-am liniştit pe bietul ⟨ei⟩ bărbat şi am obţinut caii ⟨pentru trăsurile noastre⟩. Femeile de aici poartă doar o cămaşă lungă, cu două bucăţi de ţesătură de lână, asemenea şorţurilor ⟨drept fustă⟩, unul în faţă, altul în spate. Aceasta este toată îmbrăcămintea lor, în afară de o învelitoare albă pe cap, atârnând pe spate[40]. În noaptea trecută, am dormit cu toţii în pace, noaptea aceasta având parte de luxul unui pat curat. În mai toate am găsit ⟨până acum⟩ deopotrivă ploşniţe şi purici; poţi să-ţi închipui cât de mult m-a supărat aceasta.

Aflăm că ne vor mai trebui săptămâni de călătorie continuă până să ajungem la Constantinopol. Oamenii vorbesc aici de tâlhari etc., dar noi nu părem prea speriaţi. Aceasta este ultima localitate de sub stăpânirea împăratului. De mâine intrăm în teritoriul ⟨dominat de⟩ Turcia. Este foarte cald, ceea ce mă înspăimântă mai mult ca orice, deoarece călătoresc aproape dezbrăcat. Într-o zi, într-unul din hanuri, am aflat că gazda noastră are 11 copii dintre care cel mai mare avea 13 ani. Cu toţii, exceptând pe cei mai mici, cântau la o spinetă, cel mai mizerabil instrument pe care l-am văzut vreodată. ⟨Însă⟩ unii din ei cântau destul de bine. [...] Cu bine,

Al tău R⟨obert⟩ S⟨tockdale⟩

Ne pregătim a face o vizită guvernatorului acestui oraş pentru a-l întreba p. 605
dacă vom avea nevoie de o escortă mâine când vom trece munţii. Limba folosită aici este foarte ciudată; cei mai mulţi vorbesc: germana, româna, slava, maghiara şi, adeseori, greaca modernă[41].

P.S. Mult drag pentru toţi. Nu voi mai scrie înainte de a ajunge la Constantinopol. Apa este aici foarte proastă, ceea ce este cumplit în acest climat. Azi-dimineaţă am băut o ceaşcă de ceai englezesc, dar din păcate a fost ultima. Mă tem că nu vom mai avea de acum înainte şi, până la această călătorie, nu mi-am dat seama de valoarea ceaiului. Dumnezeu să vă binecuvânteze. Adio! În timpul călătoriei am fost bolnav o zi, două, dar acum sunt refăcut şi mă simt bine.

---

[40] În jurnalul său, Stockdale, după ce observă că „oamenii în Transilvania şi Banat sunt de o rasă înaltă şi robustă şi printre ei am văzut câţiva dintre cei mai vajnici husari", făcându-le şi un desen, precizează: „Femeile poartă o învelitoare de cap albă, cămaşă lungă cu mâneci lucrate, brâu roşu de piele şi şorţ cu ciucuri de diferite culori – acelaşi şort în spate. Fără rochie sau jupon, pantofi ori ciorapi" (cf. E. D. Tappe, Tr. Hope, *op. cit.*, p. 594). Acest tip de ţărancă din regiunea Lugojului a şi fost desenată în jurnalul de drum al lui Morritt (C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 181). Port în contrast cu cel înflorit din Occident, cu fuste creţe şi învoalate.

[41] Observaţie similară cu a lui Morritt (cf. *supra*).

[Vizita la baronul Brukenthal][42]

p. 595 La Sibiu am fost să-l vizităm pe baronul Brukenthal care este foarte bogat, are o casă mare în oraş şi alta la margine, unde locuieşte în prezent. Am auzit că picturile şi muzeul lui merită să fie văzute şi el ne-a primit cu mare cordialitate, insistând să rămânem pentru cină, dar am fost prea grăbiţi ca să putem accepta. Apoi el a dat dispoziţii cu privire la vizitarea casei lui din oraş, unde ne-am dus şi am găsit o bibliotecă pusă la punct şi bine aleasă, unele obiecte antice nu prea remarcabile şi o mare colecţie de picturi. Dintre acestea se afla o *Magdalenă* de Tizian şi un *Sf. Sebastian* de Guido[43]. Din şcoala flamandă două portrete ale lui Carol I şi al reginei sale ⟨Henriette a Franţei⟩ de sau după Van Dyke. În colecţia sa de minereuri, el avea câteva frumoase specimene ale aurului din Transilvania în minereu în foi, granule, cristalizări etc. Această clădire era mare cu o anfiladă de saloane foarte acceptabilă.

[Primirea la conacul boieroaicei Ilinca][44]

p. 596 [După trecerea Carpaţilor, călătorii se îndreaptă prin Câineni la Sălătruc, unde poposesc în nopţile de 6 şi 7 iulie. În apropiere de Curtea de Argeş, într-un sat], spre asfinţit, căruţa noastră de poştă ne-a dus la conacul *(château)* unui boier român, unde, deşi el era plecat, am fost primiţi cu mare ospitalitate de soţia sa. Era îmbrăcată după moda atât de fermecătoare a acestor locuri[45], cu o rochie largă şi frumoasă de şal cu mâneci lungi, terminată în faţă cu o cingătoare stacojie prinsă foarte sus; o basmă vaporoasă şi foarte subţire (pe care o cred de reţea de mătase) se încrucişa foarte strâns într-o singură cută peste piept şi se încheia sub bust. Deasupra peste toate, venea un antiriu de mătase garnisit cu blană, care îi ajungea până la călcâie şi avea mâneci scurte tivite cu blană. Pe cap purta o tichie înaltă, roşie, cu fundul teşit, legat în jurul frunţii de un şal colorat. Părul ei negru îi cădea liber pe umeri. Acest fel de îmbrăcăminte, cu frumoşii ochi negri ai femeilor, arată foarte frumos, dar asemenea veşminte slobode nu înfrumuseţează linia lor şi, în general, femeile de aici o au foarte imperfectă, îndeosebi cele din clasele inferioare[46]. Dar gazda noastră, deşi puţin cam trecută, din cauza anilor maturi şi a condiţiei sale matrimoniale, era totuşi o femeie izbitor de frumoasă. Împreună cu ea era o femeie bătrână, ce părea a fi soacra ei, şi un copil îmbrăcat într-o pereche de iţari lungi şi slobozi de in, o vestă cu mâneci lungi tivite cu blană, o cămaşă largă şi lungă, un brâu, o tichie ca cea purtată de mama lui şi iminei. Costumul

---

[42] Extras din jurnalul lui Stockdale.

[43] Guido Reni (1575–1642), celebru pictor italian renascentist.

[44] Extras din jurnalul lui Stockdale.

[45] Este vorba de moda constantinopolitană. Vezi la Morritt, *„a charming Greek dress"*.

[46] Nu se înţelege la ce clasă se referă. Nu este vorba de ţărănci. Iar femei târgoveţe nu a întâlnit autorul în Ţara Românească. El se referă poate în general la cele întâlnite în Turcia, căci citatul aparţine jurnalului său şi nu unei scrisori cu dată fixă ce se referă la momentul trimiterii ei.

bărbaţilor este în mare măsură asemănător cu acesta, dar ei mai poartă şi un antiriu lung şi adesea o şubă care trebuie să fie greu de suportat pe această vreme. ⟨Boieroaica⟩ era servită de slugi şi slujnice care stăteau în colţul mai depărtat al odăii şi ea ne-a arătat un băieţaş, pe care îl cumpărase de la soldaţi, în timpul războiului cu turcii[47]. Robii cei mai umili şi toţi oamenii săraci poartă un fel de tichie roşie care pare să însemne tocmai contrariul de ceea ce aceasta simbolizează în Franţa[48]. ⟨Slugile⟩ ne-au adus: lapte, cârnaţi, ouă, băuturi tari, vin şi au fost trimise în tot locul pentru ceea ce lipsea din casă. Întregul mobilier din încăpere consta dintr-un divan mare, acoperit cu un material roşu şi împodobit cu perne mari şi confortabile, pe care ⟨stăpânii⟩ se aşează sau se reazimă încrucişându-şi picioarele. Scaune joase, puse pe acestea, slujesc drept masă. După cină am stat de vorbă cu ⟨stăpâna casei⟩ prin mijlocirea tălmaciului nostru şi ne-am jucat cu băieţelul ei care părea cam răsfăţat, până la ora culcării, când ea şi personalul ei au părăsit camera, spunându-ne că divanul este patul nostru. Cu ajutorul cearceafurilor noastre şi al pernelor ne-am înjghebat paturi foarte comode. Dimineaţa, în timp ce ne îmbrăcam, am fost din nou vizitaţi de gazda noastră şi băieţelul ei, care ne-a adus într-o farfurioară şerbet de trandafiri şi dulciuri de un gust minunat. Am primit câte o mică ceaşcă de cafea şi am pornit ⟨la drum⟩ foarte mulţumiţi de găzduirea noastră de peste noapte, de noutatea tabloului şi a comportării ce au însoţit ospitalitatea cordială de care am avut parte. Micul nostru prieten, fiul ei, a fost atât de încântat de oaspeţii lui, încât ar fi fost gata să-şi părăsească mama pentru a ne însoţi.

[Întâlnirea cu Sir Robert Ainslie][49]

[De la Curtea de Argeş, călătorii au trecut pe la Piteşti şi Găeşti. În prima din aceste două aşezări, ei au fost întâmpinaţi cu mult respect de ispravnicul oraşului[50] care le-a eliberat o scrisoare de recomandare către domnul Ţării Româneşti, Alexandru Moruzi. Puţin mai departe de Piteşti, tocmai după ce trecuseră râul Argeş, ei au întâlnit, la 9 iulie, convoiul ambasadorului Sir Robert Ainslie, ce venea din direcţia opusă, de la Bucureşti[51]]. Ceea ce ar fi trebuit să fie o întâlnire cordială între compatrioţi a dat naştere la o ceartă

[47] În jurnalul său, Morritt observă starea nefericită a robilor ţigani, fiind vânduţi şi cumpăraţi ca vitele. Prizonierii de război erau şi ei robi. Leopold al II-lea apoi Francisc al II-lea şi Ecaterina a II-a îi răscumpărau în număr mare de la turci. Rezidentul imperial, Michaël Merkelius, i-a povestit lui Morritt, la Bucureşti, că trimisese mai mult de 5 000 de foşti captivi peste hotare şi comisarii împăratului străbăteau toată ţara pentru a-i răscumpăra (cf. C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 183–184).

[48] În Franţa, revoluţionarii purtau pe cap boneta frigiană de culoare roşie, ca semn al libertăţii.

[49] Extras din jurnalul lui Stockdale.

[50] Morritt scrie în jurnalul său că ispravnicul de la Piteşti vorbea franceza şi era foarte politicos. În oraş, observă dughene ţinute de negustori greci (cf. C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 184).

[51] Întâlnire consemnată şi în jurnalul lui Morritt *(ibidem)*. Vezi şi la Luigi Mayer în volumul de faţă.

absurdă între slugi, pentru a ceda trecerea ⟨din cauza îngustimii drumului⟩, când ⟨odată⟩ unul dintre ai noştri, fiind lovit, a scos un pistol şi noi, văzând aceasta, sărind din trăsura noastră, am fost întâmpinaţi de Sir Robert care şi-o părăsise pe a lui. A avut loc o explicaţie şi, după o conversaţie fără interes, ne-am despărţit.

[Popasul de la Floreşti][52]

p. 597 [După o noapte petrecută sub cerul liber la Găeşti, călătorii au parte de o întâmplare mai plăcută, a doua zi, 10 iulie] ...Am văzut două frumoase fete ortodoxe[53], la Floreşti[54] care este un sat foarte sărac. Ne-am oprit sub un copac să schimbăm caii şi am observat că nimfele erau gata să se prindă în vorbă ⟨cu noi⟩, dar în apropiere aflându-se şi nişte bărbaţi, ei ne-au stingherit mult în întrevederea noastră şi am avut neplăcerea să vedem pe una dintre ele lovită de un individ brutal, poate soţul ei. După ce-am pornit la drum, ne-am oprit în afara satului să vedem un dans românesc, nu prea deosebit de un „reel"[55], însoţit şi el de cimpoaie. Desen: Figurile de dans constau doar dintr-un cerc ce se învârteşte cu opriri şi tropăieli. Mulţi din grup păreau a fi ţigani şi s-au silit din răsputeri să ne mulţumească cât am stat pe loc ⟨să-i privim⟩.

[Înainte de a ajunge la Bucureşti, călătorii trec prin satul Bolintin (fost în jud. Dâmboviţa, azi Giurgiu), unde poposesc în noaptea de 10 spre 11 iulie, într-un conac boieresc părăsit de stăpânul său] şi devastat în timpul războiului
p. 598 austro-turc, când trupele lui Coburg îşi aveau cartierul în apropiere. // Nu am găsit decât pereţi goi şi am dormit pe un divan de lemn cocoţat într-un colţ al unei odăi goale. Pentru a avea de mâncare, am trimis în tot satul şi chiar o milă sau două dincolo de el, iar drept bucătărie am avut focul ⟨aprins⟩ în curte.

[Descrierea oraşului Bucureşti][56]

Bucureşti este un oraş destul de mare, aşezat într-o câmpie întinsă şi împrejurimile nu-ţi dau impresia că te-ai afla în apropierea unui oraş sau sat până când nu-l vezi. O mare parte din câmpia ce o ai în faţă este acoperită cu stejari pitici, iar numărul mare de gogoşi de ristic de pe ei era surprinzător.

Marginea oraşului pe unde intri este sărăcăcioasă şi murdară, nu există nimic pe uliţe care să semene a pardoseală, ci ele sunt acoperite de scânduri (podine) groase îmbinate strâns una lângă alta. Adeseori acestea erau ⟨însă⟩ sărite de la locul lor şi foarte periculoase pentru cai. Majoritatea uliţelor sunt puţin mai mari decât nişte drumeaguri şi atât de asemănătoare între ele încât

---

[52] Extras din jurnalul lui Stockdale.

[53] *Two fine greek Girls*, cuvântul „grec" fiind înţeles sub semnificaţia lui religioasă. Fetele erau, fireşte, ţărănci române.

[54] Sat, com. Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu.

[55] Dans popular scoţian.

[56] Extras din jurnalul lui Stockdale.

trebuia să cunoşti bine oraşul pentru ca să-ţi găseşti drumul. Cele mai bune case arareori depăşesc în înfăţişare pe cele ale fermierilor înstăriţi şi mai toate sunt prăvălii cu o deschizătură mare drept fereastră şi o tarabă ce se întinde până la jumătatea uliţei.

Oraşul şi toate proprietăţile din Ţara Românească sunt în mâinile creştinilor şi, prin tratatele încheiate cu Poarta, niciunui turc nu i se îngăduie să-şi exercite religia aici sau să-şi aducă familia. Într-adevăr, religia ortodoxă pare a fi aici foarte vie, deoarece pretutindeni se întâlnesc cruci[57]. Tarabele prăvăliilor se întind atât de departe în multe uliţe încât ele sunt aproape în întregime acoperite, cu excepţia unei mici părţi la mijloc. Oamenii stau cu picioarele încrucişate pe tejghelele lor şi constau din: greci, evrei şi nemţi. Înainte de toate eşti uimit aici de acele plăcintării *(cook shops)* soioase care abundă în toate oraşele din Turcia şi îţi reamintesc de poveştile orale din *O mie şi una de nopţi.* Îmbrăcămintea, obiceiurile, cât şi limba sunt atât de ieşite din comun, încât izbesc peste măsură pe oricine nu este obişnuit cu ele. Oricât ar fi de sărăcăcioase clădirile, dar risipite printre grădini // şi copaci, ca în p. 599
orice oraş turcesc (!), înfăţişarea lor de la depărtare nu este neplăcută. Se spune că ⟨oraşul⟩ are 16 000 de locuitori şi 365 de biserici[58].

[În seara de 12 iulie, călătorii părăsesc Bucureştii în drum spre Dunăre, pe care o trec peste trei zile ajungând la Şiştov, în Bulgaria].

Către reverendul W. Stockdale

Constantinopol, 8 august 1794 p. 605

Dragă frate,

Acum am ajuns la capătul călătoriei noastre şi ne aflăm aici de vreo două săptămâni, timp în care am zăcut în camera mea sau mai bine zis în patul meu. Am petrecut oricum mult mai mult timp în pat decât în afara sa. M-am îmbolnăvit chiar în ziua sosirii mele şi transpiram aşa de tare şi aveam nişte dureri de cap cum nu avusesem încă. Acum, slavă Domnului, m-am însănătoşit şi nu mai simt altceva decât o mică slăbiciune, de care, sper, că voi scăpa în câteva zile. Sufeream de o febră căpătată călătorind pe o mare arşiţă şi locuind în case păcătoase etc.

Am părăsit Viena acum vreo 7 săptămâni ⟨şi⟩ am călătorit până la Bucureşti în trăsuri, pe care le-am lăsat acolo ca să se dispună de ele. Călătoria noastră prin Ţara Românească, a cărei capitală este Bucureşti, a fost cumplită. Nu aveam ce mânca şi nici unde dormi; ne-am rugat de găzduire şi am dormit o noapte în casa unui boier care lipsea de acasă, însă soţia lui ne-a primit cu

[57] Este vorba, probabil, de numeroasele cruci de drum din Bucureşti, aşezate pe marginea uliţelor, în faţa caselor de târgoveţi sau lângă fântâni şi puţuri, pentru care, vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti,* Bucureşti, 1961, p. 331–336.

[58] Cifre exagerate în ambele sensuri: prea scăzute pentru populaţia oraşului şi prea ridicate pentru numărul bisericilor.

amabilitate la cină şi ne-a oferit carne afumată şi vin de pelin. Ea fusese frumoasă şi purta o încântătoare rochie grecească. Ne-a primit şezând cu picioarele încrucişate pe un divan care este o sofà foarte mare. Ne-a rugat să stăm mai mult şi ne-a spus că soţul ei ar fi foarte bucuros să ne vadă. Avea un singur copil care s-a amuzat foarte mult de noi şi de hainele noastre. El avea un tovăraş de joacă, un mic rob, pe care ⟨mama sa⟩ îl cumpărase de la turci, în timpul ultimului război. Noaptea, ea s-a retras şi ne-a lăsat să dormim pe divanul cel mare, pe care ne-am odihnit comod, fără să ne fi scos hainele. Acesta era total lipsit de paraziţi care mişunau în sălaşurile noastre cu câteva nopţi în urmă. Dormisem cinci nopţi fără să-mi fi scos hainele şi până la urmă mă cam obişnuisem.

Din Bucureşti, am pornit ⟨călare într-un convoi de zece-doisprezece cai⟩ şi am călătorit până la Dunăre în mari harabale greoaie[59] timp de trei zile. Era cald, pământul pârjolit şi am dormit numai în căruţe de-a valma cu toate bagajele etc. şi mergând zi şi noapte. După ce am trecut Dunărea am luat caii, vreo zece-doisprezece la număr, şi am pornit la drum, călătorind adeseori toată
p. 606 // noaptea.

C) WILBRAHAM

Către dna Wilbraham Bootle

p. 608 *Constantinopol, 7 august 1794*

No. 10 Prea scumpă Doamnă

....

[Părăsind Buda] ne-am îndreptat spre sud şi în 4 zile am ajuns la Timişoara, după ce am traversat o câmpie de aproape 130 de mile în lungime, fără cea mai mică denivelare de teren, cultivată foarte mediocru şi, în unele părţi, de către nişte ţărani nenorociţi care sunt puţini la număr şi locuiesc în bordeie sub pământ. Spre a completa mizeria acestei părţi a ţării, apa este aşa de rea încât nici nu poţi s-o bei[60]. Timişoara este un mic oraş fortificat, destul de ordonat şi curat, dar în nici o privinţă remarcabil. De aici drumul obişnuit până la Constantinopol trece prin Belgrad, dar, cum în momentul de faţă Serbia este plină de tâlhari şi bântuită întrucâtva de ciumă, călătorii sunt obligaţi să urmeze alt drum şi să meargă spre răsărit până la Sibiu, în Transilvania, iar de acolo prin Bucureşti spre Turcia. Am pornit deci la drum la 29 iunie; de la Timişoara peisajul s-a schimbat şi a devenit mult mai plăcut prin existenţa unor variaţii de teren şi apariţia unor păduri de a căror vedere fusesem lipsiţi multă vreme.

O seară mai târziu, am străbătut o pădure foarte deasă, unde, pentru prima oară în viaţa mea, am văzut licurici zburând în aşa mare număr, încât produceau un efect foarte ciudat şi frumos. După ce am călătorit 3 sau 4 zile,

---

[59] *Large heavy Waggons.*

[60] Afirmaţie identică cu aceea a lui Stockdale.

am ajuns la Sibiu, unde am fost nevoiţi să facem un scurt popas spre a ne viza paşapoartele, căci ne aflam în apropierea hotarelor posesiunilor împăratului. De aici am trecut prin pasurile munţilor româneşti care sunt nespus de frumoşi şi ne-au răsplătit din plin urâţenia ţării prin care am călătorit până să ajungem la ei; acest peisaj încântător a durat vreo 3 zile, după care am coborât într-o vastă câmpie, mai slab cultivată şi mult mai puţin populată decât oricare am văzut în Ungaria. Aici am putut vedea specimene excelente ale bunelor maniere şi obiceiuri greceşti care, fiind primele constatate de noi, ne-au impresionat mult, întrucât sosind într-o seară într-un sat, unde nu era han, am fost primiţi în casa unui boier sau // nobil român, în a cărei absenţă, soţia sa, o foarte p. 609
elegantă şi frumoasă femeie, ne-a făcut toate onorurile *à la Grecque,* a căror stil este în opinia mea foarte potrivit unei femei frumoase cu o statură superbă, pusă în valoare de acel gen de rochie. Aici am dormit pe un divan care nu este nici mai mult nici mai puţin ⟨asemănător⟩ cu taraba unui croitor acoperită cu perne şi care, vara, în special, este tot atât de confortabil ca şi un pat. Bucureşti este un oraş aparte[61] şi aşa ne-a apărut nouă în mod special, fiind primul în care am văzut locuinţe şi locuitori de stil oriental. Uliţele erau podite ⟨cu scânduri⟩ şi în multe părţi erau închise circulaţiei în special acolo unde se află bazarele sau şirurile de prăvălii.

Este capitala Ţării Româneşti, o ţară independentă de Turcia, cu care este aliată numai în timp de război[62]. Românii sunt de religie ortodoxă şi nu tolerează mahomedanismul şi nici nu îngăduie turcilor să-şi aducă soţiile cu ei la Bucureşti. Înfăţişarea acestei aşezări, ca şi îmbrăcămintea locuitorilor etc., etc. îmi reamintesc cu putere ceea ce am citit în ⟨poveştile⟩ nopţilor arabe. După o zi de şedere în Bucureşti, am profitat de prilejul de a însoţi 2 ieniceri care mergeau la Constantimopol cu ştafeta şi, după 2 zile de călătorie printr-o câmpie plictisitoare, am trecut Dunărea şi am sosit la Şiştov, unde a fost semnat ultimul tratat de pace cu turcii etc. [...]

Rămân al Dvs. totdeauna,
R⟨andle⟩ W⟨ilbraham⟩

[61] „Unde am fost primiţi cu cea mai mare curtenie de dl Merkelius, agentul imperial cu care am luat masa", adaugă Wilbraham în jurnalul său (cf. E. D. Tappe – Tr. Hope, *op. cit.*, p. 598). În tovărăşia unui tălmaci al lui Merkelius, vorbind franţuzeşte, călătorii englezi au vizitat Bucureştii.

[62] *A country independent of Turkey with which it is allied only in time of war.* Afirmaţie inexactă, ignorând relaţia de suzeranitate existentă între Poartă şi Ţările Române, care beneficiau doar de un statut de largă autonomie.

ANDREAS WOLF

(1741–1812)

Andreas Wolf, vestitul medic de mai târziu, s-a născut la Cristian (Grossau), la 13 octombrie 1741, şi a murit la Sibiu la 17 august 1812. A urmat şcoala la Sibiu, perfecţionându-se şi în muzică (alegând ca instrument preferat pianul). Totodată a învăţat şi limba „valahă". La început părea să se fi dedicat învăţământului. Din anul 1767 a funcţionat ca rector al şcolii de tip „trivium" de la Cisnădie (Helteu). A compus muzică pentru mai multe bucăţi vocale dintre care şi textul unora i se datora tot lui. Dar deodată, în 1774, el se horărăşte să plece la Viena să studieze acolo medicina, mergând în acest scop şi la Trnava (Nagyszombat) şi Erlagen, de unde s-a înapoiat la Sibiu cu diploma de doctor în medicină, în anul 1777.

Până în 1780 a practicat medicina acolo, plecând după aceea în Moldova unde fusese chemat de domnul Constantin Moruzi, la recomandarea doctorului Adam Chenot. Acesta din urmă, întors de curând din Moldova, unde îngrijise pe Sultana, tânăra fiică a domnului, măritată cu Scarlat Sturza, bolnav de o afecţiune nervoasă, nu voia să se mai întoarcă în Moldova, unde era chemat stăruitor de domn, care a intervenit şi la baronul von Brukenthal în acest sens. Înlocuitorul lui Chenot a ştiut să câştige încrederea domnului şi s-o lecuiască pe tânăra domniţă, pe care o şi însoţeşte în acel an la mănăstirea Neamţ, în pelerinajul ei de mulţumire pentru însănătoşirea dobândită. A rămas în Moldova până la începutul anului 1783, când Alexandru Mavrocordat (succesorul lui Constantin Moruzi), bine încondeiat de Wolf în partea a doua a cărţii sale despre Moldova, îl sileşte să părăsească Iaşii.

Noul domn îşi adusese medicul propriu de la Constantinopol, despre care se ocupă în treacăt Raicevich în câteva din rapoartele sale: este vorba de doctorul Beneveni, evreu ragusan, care ştia să-şi urmărească interesele după cum bătea vântul, comunicând de pildă lui Raicevich cuprinsul unor scrisori primite de patronul său, căruia trebuise să le tălmăcească, pentru ca mai apoi să-şi arate zelul faţă de acesta, ţinându-i isonul în cursul unei audienţe (din octombrie 1782), descrisă în mod caricatural de pana răutăcioasă a agentului imperial. După mazilirea lui Deli Bei, medicul său devotat a trecut în slujba succesorului imediat, tot un Alexandru Mavrocordat, poreclit foarte curând „Firaris" (= Fugarul), cu rosturi destul de speciale, cum lasă a se înţelege prinţul de Ligne în ciudatul medalion intitulat *Maurocordato*.

Ca fost medic al lui Constantin Moruzi, Wolf nu se putea bucura de favoarea înlocuitorului acestuia şi astfel se poate explica îndepărtarea sa din Iaşi curând după schimbarea domnului. A avut oare Beneveni vreun amestec în această alungare? S-ar părea că tot atunci a fost gonit din Iaşi şi doctorul Bartolozzi care era medicul oraşului. Amândoi erau supuşi de-ai împăratului, Wolf, ca transilvănean, Bartolozzi ca florentin. Minunat prilej pentru agentul imperial de a-l soma pe domn să-i recheme. De fapt, îl interesa mai mult Bartolozzi, de care avea nevoie ca auxiliar nemărturisit la achiziţia de cai pentru armata imperială. După ce într-o primă fază a încercat să-l domolească pe Bartolozzi, care trecuse în Bucovina şi încerca să revină la Iaşi sub protecţia guvernatorului militar imperial, mai târziu, când a venit Raicevich la Iaşi şi a purtat un fel de duel înverşunat cu domnul, a pretins repunerea în funcţie a *ambilor medici*. Nu ştim dacă a plecat şi Wolf în Bucovina sau mai degrabă în Transilvania. În 1748 îl întâlnim la Bucureşti. Ca răspuns la ameninţările agentului imperial, domnul a trimis o reclamaţie la Poartă

(vezi Hurmuzaki, VII, p. 413). Semnalăm o interpretare greşită a acestui text, strecurată în lucrarea atât de merituoasă a lui Pompei Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc,* t. II, Bucureşti, 1938, p. 46, în sensul că Raicevich *ar fi stăruit pentru alungarea lui Wolf* (?), când dimpotrivă el stăruia pentru rechemarea sa. Iată textului: „Ce Monsieur... a commencé d'abord... de se plaindre pour un nommé Bartolozzi et un autre medecin nommé Volphius que tantôt nous avons renvoyés de notre capitale, en disant de plus que si nous ne réparons pas cette affaire, en expédier(!) d'abord un exprès pour les inviter et les prier même de retourner nous ⟨nous⟩ en repentirons fort, car il est bien capable de randre nos affaires en dessus dessous(!)..." (probabil: sens dessus dessous).

Wolf aminteşte de şederea sa în Ţara Românească, în 1784, în legătură cu menţinerea patriarhului Ierusalimului, Avramie al II-lea, venit după pomeni, când mai aminteşte de prietenia lui cu Raicevich *pe care a ajuns să-l cunoască mai bine în 1784 la Bucureşti decât mai înainte în Moldova.* El se referă la prima venire a lui Raicevich în Moldova, în octombrie 1782, când a putut să-l cunoască în casa lui Bartolozzi, unde trăsese acesta.

În cursul primei şederi a lui Wolf în Moldova (1780 – începutul lui 1783), el l-a salvat de la moarte pe episcopul Inochentie al Huşilor, bine cunoscut pentru zgârcenia sa, care fusese intoxicat de către bucătarul său ţigan. Tot atunci, şi chiar în primele luni ale acestui interval, a reuşit să însănătoşească pe domniţa Moruzi, amintită mai sus.

A doua sa şedere în Moldova se datorează războiului austro-ruso-turc, în cursul căruia el a venit în 1788 cu armata imperială comandată de Coburg, trecând apoi la Roman, la cvartirul acestuia. Îl aflăm şi la cvartirul de iarnă al mareşalului Rumianţev. În notiţa biografică datorată lui Trausch se afirmă că a stat în Moldova până în 1790. Nu ştim dacă a mai stat şi în curul acelui an. Biograful vorbeşte de doi ani, fără alte precizări. În acest interval l-a îngrijit pe mitropolitul Leon Gheuca stând la mănăstirea Galata. Ar fi fost de aşteptat ca să fie chemat de noul domn Alexandru Moruzi, dar mutarea acestuia în Ţara Românească a făcut ca Wolf să servească sub Mihail Suţu venit în locul său. După spusa biografului său, durata şederii sale a fost de zece luni.

Cunoscând sentimentele sale pentru Moruzeşti şi repulsia sa pentru lăcomia şi zgârcenia lui Mihail Suţu, pe care le denunţă cu vehemenţă, se constată odată mai mult ironia soartei. În sfârşit, îl regăsim în Moldova sub Alexandru Callimachi, pentru care compune un cronostich la cererea boierilor. În amintirile sale, el are cuvinte bune pentru o seamă de boieri mari luminaţi, al căror stil de viaţă contrasta cu acela al lumii pestriţe din preajma dregătorilor fanarioţi. Tot astfel pentru unele feţe bisericeşti de care s-a apropiat cu respect şi recunoştinţă, pomenindu-l pe mitropolitul Iacov Stamate, pe care îl numeşte patronul său. Pe acesta l-a cunoscut mai întâi ca episcop de Huşi, dioceză săracă şi nenorocită, pe care a ridicat-o spiritual şi material prin strădania sa şi darul său de gospodar desăvârşit. L-a regăsit ca mitropolit când a revenit în Moldova, după pacea de la Iaşi. A avut prilejul să-l îngrijească în 1796 după atentatul din 27 martie, săvârşit de un pricinaş moldovean înnebunit de pierderea unor procese la divanul prezidat, precum se ştie, de mitropolit. Despre acest fapt vorbeşte şi viceconsulul francez, Parant, precum şi consulul general rus, Severin.

Ocrotit pe rând de mitropoliţii Leon Gheuca şi Iacov Stamate, preţuit de boieri care îl consultau şi în chestiuni gospodăreşti, luându-l prieteneşte cu ei pe la moşiile lor, şi câştigând sume mari din medicină, el s-a arătat încă de la început curios de viaţa şi de trecutul ţării. Îndată după prima sa sosire în Moldova, a întocmit o listă a mitropoliţilor Moldovei, pe care a trimis-o, prin 1781, lui Fr.-J. Sulzer, ce publica atunci *Istoria Daciei Transalpine.* În acelaşi timp, trimitea comandamentului imperial din Sibiu informaţii despre ivirea ciumei în Moldova, în vederea luării de măsuri de pază în Transilvania. Pentru istoria ţării, a studiat documentele din arhiva mitropoliei şi a căutat informaţii la feţele bisericeşti şi la boieri. A căutat cu perseverenţă să cunoască cifra veniturilor domnului şi a obţinut o listă pentru anul 1797. A notat evoluţia preţurilor la cereale în legătură cu foametea stârnită de ridicarea silnică a porumbului, poruncită den Mihail Suţu, a adunat o serie de notaţii directe, pe care le-a folosit mai apoi, când s-a apucat, la Sibiu, să scrie opera sa închinată Moldovei.

A cunoscut direct toată țara, pe care a cutreierat-o în lung și în lat, luând seama la starea ei prezentă și la posibilitățile ei de producție. A confruntat observațiile sale cu datele aflate la D. Cantemir. A avut prilejul să cerceteze de aproape și dinăuntru felul de viață al boierilor și al fețelor bisericești, subliniind mai ales abuzurile călugărilor greci de la mănăstirile închinate, dar semnalând și lipsurile clerului localnic. Cunoscând bine limba țării, putea să-și dea seama și de starea nenorocită a populației de rând, față de care are o atitudine ce variază după cum se lasă influențat de alții sau își manifestă propria sa reacție imediată, deplângând soarta îngrozitoare a țăranilor. În cartea sa, găsim amândouă aceste judecăți: și a sa proprie și cea reflectând opinia lui Sulzer sau Raicevich, învinuindu-i pe moldoveni de pasivitatea la care fuseseră reduși de o exploatare strigătoare, precum și de devastările războaielor purtate pe pământul țării. În aceste condiții era ușor de opus muncii chinuite de aici realizările gospodarilor sași, aflați la adăpostul calamităților ce se succedau de mai bine de un secol. Capitolele cele mai vii ale cărții sale sunt cele bazate aproape exclusiv pe experiența sa directă, anume: cel despre bolile românilor și cel despre orașul Iași. Aici reminiscențele colorate de sentimente și resentimente proprii se desfășoară fără vreun amestec de aiurea. Ba uneori capătă un relief deosebit, pe baza unor însemnări imediate, ca acea redare caricaturală a jargonului medicului grec Kosta, consemnată pe loc într-un carnet zilnic al lui Wolf.

Șederea sa în Moldova s-a încheiat în 1797. Suferind rău de reumatism, el s-a retras la Sibiu, unde, renunțând la practicarea medicinii, altminteri decât prin sfaturi și directive, s-a consacrat cercetărilor sale, corespondenței sale cu cercurile de naturaliști din străinătate care îl cooptaseră ca membru al lor. În 1799 a fost numit membru corespondent al Societății Regale de științe din Marea Britanie. El mai era membru al unei societăți similare din Göttingen. Acum, la Sibiu, își scrie cartea sa de *Contribuții la o descoperire statistico-istorică a Principatului Moldovei,* intitulată: *Beiträge // zu einer statistisch-historoschen Beschreibung // des // Fürstentums Moldau,* Hermannstadt, 1805.

Alte opere ale sale:

Siebenburgische sächsische Hochzeitverse, Sibiu 1792.

Articolele în „Siebenburgische Quartalschrift" din 1793: *Uber einige erhebliche Hindernisse der Gesundheit in Siebenbürgen, Ein Wort über Faschingskrankheiten.*

Was ist von der Oeleireibung als einen neu-entdeckten Heilmittel gegen die Pest zu halten?, 1798.

Über den bei Lebenlang neu-entdeckten Wasserbrunnen nebst einer chemischen Analyse desselben, 1798.

Biobliografia lui A. Wolf se găsește la Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-Literärische denkblätter der Siebenbrärger Deutschen,* Brașov (Kronstadt), III, 1871, p. 504–506.

Există traduceri parțiale ale lucrărilor sale, de pildă:

Tudor Pamfile, *Pagini vechi din viața moldovenească*;

Liviu Seracin, *Medicina în Moldova între 1780–1790,* Cluj, 1927, redă în versiune românească, cap. V despre *Bolile românilor* (teză de doctorat în medicină).

Fragmente din cap. VII și celelalte referințe la Iași au fost traduse de M. Costăchescu și publicate alături de fragmentul original în rubrica: *Iașii în cronicarii și călătorii străini* din revista ieșeană „Ioan Neculce" (1923), p. 182–185, și 1925, p. 285, sau în monografia lui N. A. Bogdan *Orașul Iași* (Iași, 1913).

De A. Wolf s-a ocupat N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători,* ed. II, vol. III, p. 108–118, unde a dat o analiză strălucită a operei și o minunată caracterizare a autorului. Câteva amănunte în plus despre păgubirea lui Wolf de către boierul Drăgănescu și intoxicarea sa de către un bucătar țigan la Târgoviște, în sfârșit, despre plecarea lui din Țara Românească, în august 1784, au fost date tot de el în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (ed. B. Theodorescu), București, 1969, p. 30, fără însă a arăta izvorul informațiilor sale. După el, P. Samarian folosește în lucrarea sa *Medicina și farmacia în trecutul românesc,* 3 volume, București, 1935–1938, atât informațiile lui N. Iorga, cât și versiunea lui L. Seracin.

CONTRIBUŢII LA O DESCRIERE STATISTICO-ISTORICĂ A PRINCIPATULUI MOLDOVEI

– Extrase[1] –

[Cap. I: *Bogăţii minerale,* nisip aurifer, catran, izvoare, ca la Raicevich]

...Se găseşte aici din belşug şi sare şi silitră, prima aduce domnitorului p. 30
anual 400 de pungi de piaştri, în schimb silitra se scoate numai la Soroca, pe Nistru, şi într-un fel foarte puţin sârguincios, după cum am văzut chiar eu cu ochii mei. Fiindcă boierul care este însărcinat cu aceasta şi care nici nu are priceperea necesară, trebuie să se ducă la o depărtare de 30 de ore de Iaşi, ca să ia seama la ceea ce nu este în stare să vadă. De aceea nu e de mirare că evreii poloni îşi schimbă atât de des pe furiş, după felul lor, rachiul lor din cereale pe silitra pe care şi-o vând apoi, scoţând un câştig cu mult mai mare decât voievodul, căruia îi aparţine acest venit ca un drept regalian. [Minerologii ar putea găsi posibilităţi de exploatare, mai ales că unii boieri bogaţi le-ar da bucuros o mână de ajutor de dragul câştigului].

[Se face mult fân. Unii boieri vând fân pentru 2–3 pungi anual... etc.]

[Cereale...]. Aproape toate soiurile de grâne ar creşte în cantităţi de necrezut în acest pământ binecuvântat şi mănos, dacă s-ar depune sârguinţa şi osteneala cuvenită în acest scop, dacă bietul ţăran, vrednic de milă, nu ar fi tulburat atât de des în munca sa de cârmuirea atât de hrăpăreaţă, care îi fură cu o mână despotică agonisita sa binecuvântată, dacă nu în întregime, ce puţin în parte, ştirbindu-i-o mult.

[Orzul // se cultivă pentru cai. Bere nu se consumă în Moldova]. În p. 31
timpul ultimului război cu turcii (1787–1791), prinţul rus Potemkin a adus în Moldova bere englezească, după cum se părea, foarte pe gustul domnilor boieri mari pofticioşi. După moartea lui, s-au vândut lăzi întregi de bere şi bucuros se plătea o sticlă 5 până la 6 piaştri. În anul 1793, un german a deschis la Iaşi o berărie, dar cum berea nu mai venea din Anglia, nu a fost preţuită, şi berarul nu s-a putut menţine.

[Cereale pentru hrană: mei, hrişcă, porumb, din care se cultivă două feluri: *păpuşoi mare* şi *porumb de trei luni.* Se cultivă tutun. Bărbaţii, fără
deosebire de vârstă, fumează şi trag tabac... // Nu arareori am văzut şi femei p. 32
fumând tutun, mai ales grecoaice şi ţigănci... Moldovencele get-beget nu obişnuiesc niciodată să fumeze şi consideră mai mult ca o batjocură că femeile constantinopolitane fac din gura lor hogeac pentru fum. [Legume ce nu se
cultivă aiurea şi au mare cătare aici: pătlăgelele şi bame] ... [*Viţa de vie.* Se p. 33
cultivă în toată ţara, cu excepţia părţii de nord. Impozitul pe producţia anuală de must aduce domnului 380 de pungi, deci aceasta este de 1 900 000 de vedre. Dar de fapt ea este mai mare. Autorul crede că este de două ori mai mare, căci sunt viile clerului, ce nu plătesc impozit, care reprezintă 10 la sută din viile ţării, şi mai este vinul ascuns. Se socoteşte deci o producţie medie

---

[1] Traducerea s-a făcut după A. Wolf, *Beiträge zu einer statistichen historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau,* Sibiu (Hermanstadt), 1805.

de 4 200 000 de vedre. Este criticată lipsa de grijă cu care este dusă munca la vie şi în toate fazele de pregătire şi păstrare a vinului. Pritocirea vinului este introdusă în Moldova chiar de autor, în 1780. El mai dă şi o serie de reguli, spre a fi aplicate pe viile marilor boieri.

[Animale domestice, *cai*]. Sunt foarte mulţi boieri, care au fiecare câte o herghelie compusă din 4–5 sute de iepe şi mai ţin de obicei armăsari de cei mai buni, printre care şi turceşti. Se vând în Austria şi Prusia. Caii cei mai mari pot fi găsiţi dincolo de Prut. În regiunile de munte, caii sunt ceva mai mici, în schimb se disting mult prin puterea şi rezistenţa lor. *[Oi,* numărul lor.] Arendaşii oieritului m-au asigurat în taină că dacă toate oile şi caprele din ţară, împreună cu cele scutite de impozite, ar fi numărate la un loc, ar da cu siguranţă un număr mai mare de trei milioane. [E citat Raicevich în versiunea germană a lui Piehl, care pentru Ţara Românească ajunge la patru milioane de oi în anul 1786]. Urmează socoteala lui Wolf, făcută cu un secretar al arendaşilor oieritului

Boieri... 800 de familii	... a 1 500 de oi fiecare	1 200 000
Clerul posedă cel puţin		200 000
Contribuabilii, familii	77 000 a 24 de oi fiecare	1 848 000
	Suma totală:	3 248 000

Dar oricât folos aduce în general creşterea oilor, ţăranul agoniseşte foarte puţin de pe urma ei, deoarece bietul gospodar oropsit trebuie să vândă turcilor o parte din oile sale la un preţ stabilit de domn. / Acesta, ca să facă pe placul turcilor, fixează un preţ de nimic, iar bietul ţăran nu poate face nici o obiecţie /.

[Consumul zilnic de carne de oaie este foarte mare]. În toată Moldova numai rar se taie vite cornute şi porci... Păsările tinere şi carnea de oaie sunt în zilele de dulce mâncarea obişnuită a celor mai mulţi locuitori.

[Postul de 30 de săptămâni contribuie la sporirea cantităţii de carne dată spre vânzare]... Felurile oilor (după Raicevich) [*Porci* se cresc în pădurile de stejari şi fagi..., dar cei din Ţara Românească le sunt superiori. Se trimit de acolo turme întregi în Transilvania şi Ungaria. Din Moldova se trimit în Polonia şi Rusia, unde cererea este însă mai redusă. *Vânători şi vânat.* Nu se fac vânători mari. Unii boieri pun, în satele de la munte, să fie ucise animalele sălbatice şi să fie prelucrată blana. Iarna ţăranii prind iepuri, pe care iau 5–6 parale de bucată. Autorul a cumpărat în 1780, la Iaşi, o căprioară cu 10 parale. *Păsările* sunt tot cele obişnuite. Pentru frumuseţea penelor folosite la găteală, se cresc păuni. La casele mari vezi bibilici, aduse din Egipt la Constantinopol. Şoimii se caută în ţară pentru a-i trimite sultanului... *Stupăritul* e lăsat aproape cu totul în seama naturii. Drept ştiubeie se folosesc scorburi de copac. Prisăcile sunt aşezate în pădure. Ele cuprind 500–1 000 de stupi. Boierii mari au 3–4–6 prisăci în diferite regiuni].

Cunosc crescători de albine care posedă pe moşiile lor 5 000 – 6 000 de stupi, ba chiar mai mulţi. În 1780, când mai trăia marele logofăt Cantacuzino-Deleanu, un milionar, mă duceam des în casa lui şi îl însoţeam şi mai des când mergea la moşiile sale, unde mă minunam întotdeauna de marea mulţime a roiurilor sale de albine. Odată mi-a zâmbit prietenos şi mi-a zis: „Prietene, abia ai văzut a patra parte din ele. Pe aceste trei moşii nu avem decât 4 000 de stupi. Restul se află în ţinuturile celelalte". Secretarul său mi-a

şoptit că stăpânul său posedă mai bine de 12 000 de stupi ... Faptul că se ţin albinele în locuri deosebite face ca să nu rămână niciodată stăpânul lipsit absolut de venit... Aşa se întâmplă şi cu vinurile şi celelalte produse ale solului. Bogatul nu păgubeşte. Albinele sunt lăsate să roiască de 15–20 de ori pe an. Nu se taie fagurii, iar la sfârşitul anului, când sunt pregătiţi stupii pentru iarnă, se scot fagurii prin metoda primitivă a afumatului şi uciderea albinelor. Pe iarnă stupii sunt aşezaţi într-un şopron. Ocrotitorul lui Wolf, mitropolitul Stamate, a pus să i se sape într-un deal o peşteră, care a fost arsă pe dinăuntru, dar s-a prăbuşit curând, pentru că la săpare nu i se lăsaseră stâlpi de pământ, ca la galeriile de mină... Preţul mierii este de 4–5 sau 7–9 piaştri de fiecare vadră. În 1795 ocaua costa 90 de parale, zeciuiala din stupărit îi aducea domnului au venit de 60 000 de taleri de aur.

Viermi de mătase s-ar putea creşte, dacă n-ar fi pasivitatea locuitorilor, care nu valorifică nici lâna, din care s-ar putea face postav, măcar şi numai pentru nevoile interne, renunţându-se la importul din afară. Aceeaşi pasivitate, ba chiar fatalism, îi opresc de la măsurile necesare pentru stârpirea lăcustelor şi a împiedicării răspândirii ciumei aduse din Turcia.

[Cap. II: *Împărţirea politică a Moldovei.* Autorul foloseşte datele lui p. 67–72
D. Cantemir, reproduse şi de Sulzer. El îl citează pe Timon: *Additamentum ad imagines antiquae et novae Hungariae,* pentru prezenţa în trecut a unor unguri şi saşi catolici în Moldova... Spicuim dintre evocările de localităţi din Moldova, descrise cu o notă personală.]

Bacăul... odinioară oraş frumos... acum este un târguşor nenorocit, unde p. 72–73
ispravnicii îşi au reşedinţa într-o clădire proastă. În ultimul război cu turcii,
militarii austrieci au ridicat, în 1788, o magazie mare care în anul 1797 mai
era încă în bună stare... Târgu-Frumos ⟨nu are nimic frumos⟩. Mocirlele p. 74
Bahluiului care se întind pe partea sudică spre Iaşi fac ca această localitate să mai fie şi nesănătoasă. Cu mult mai înainte în partea de răsărit a acestei localităţi, trebuie să fi fost un palat frumos pentru voievozi; în anii 1780–1797 se mai vedeau zidurile lui fără acoperiş aproape în întregime...

Focşani... este despărţit prin râuleţul Milcov în două părţi inegale, dintre p. 75
care o treime mai rea aparţine Ţării Româneşti, iar două treimi mai frumoase voievodului Moldovei... Este una dintre cele mai importante localităţi comerciale, dar din cauza ciumei este şi una dintre cele mai primejdioase. Ciuma este adusă aici din Turcia şi tot de aici se răspândeşte pretutindeni. Aici se întâlnesc negustori din Brăila şi din cetăţile ⟨turceşti⟩ din Basarabia... În timpul şederii mele ⟨în Moldova⟩, flagelul acesta ucigător a izbucnit de patru ori, şi eu ştiu neîndoios că întotdeauna a venit din Turcia în ţara aceasta...
[Autorul trimite la corespondenţa sa cu comandantul general al Transilvaniei,
pe care l-a informat în 1780–1782 despre ciumă... Alte ţinuturi şi localităţi...] p. 77
Bârlad, un târguşor sărăcăcios... Nu departe vedeai acum câţiva ani câteva maghernițe îngrădite şi lipite cu lut, care au fost hotărâte ca locuinţă celor atinşi de ciumă sau numai bănuiţi a fi bolnavi, unde de cele mai multe ori
mureau de foame... Vaslui... Frumoasă a trebuit să fie pe vremuri localitatea
aceasta... // Ţinutul Soroca este ultimul ţinut din Moldova de jos... // El se p. 80
înfăţişează de obicei ca pustiu şi sălbatic. Pe vremuri, când domnii nu erau p. 81
doar arendaşii ţării acesteia frumoase, şi deci o îngrijeau mai bine ca acum,

Soroca a putut să fie o localitate frumoasă, aşa cum am văzut eu însu-mi după unele semne... acum zece ani am găsit în Soroca o fabrică de silitră, pe care o înfiinţase un om foarte nepriceput din Iaşi. Localitatea aceasta se află la o depărtare de Iaşi de 15 mile germane, străbătute de mine cu cai de poştă moldoveneşti în 18 ceasuri. [Aceste târguri au fost pe vremuri oraşe] cele mai multe case sunt făcute din lemn, adică din garduri lipite cu lut; grădinile sunt pustii, uliţele sunt spurcate cu mocirle; se văd câteva dughene făcute din lemn, plăcintării murdare, câteva cuptoare de copt pâine, unde se capătă pâinea abia pe jumătate coaptă, şi o cârciumă pustie plină de insecte, în care poţi găsi doar un vin nou, dar de mâncare nimic altceva decât o mămăligă mizerabilă. //

p. 82 Dacă undeva dai de locuinţa de zid a ispravnicilor, atunci cel puţin poţi vedea că adăpostul ameninţă să se prăbuşească în curând şi chiar într-atât, încât pe un vânt mai puternic nu te încumeţi să intri din uliţă în casă; podeaua o găseşti peste tot inegală; uşile nu se potrivesc în tocurile lor şi sunt prevăzute cu balamale şi broaşte rele sau chiar deloc; ferestrele în loc de geamuri sunt astupate cu hârtie; curtea casei, de cele mai multe ori, nu este îngrădită, are şoproane şi grajduri rele, care – la fel ca şi curtea întreagă – sunt pline de gunoi şi băltoace. Din aceasta uşor se poate socoti în ce stare trebuie să se afle, într-un asemenea târg, casele celelalte aparţinând ţăranilor... Bieţii ţărani, vrednici de toată mila, sunt prea jefuiţi de autorităţile lor ca să fie vreodată în stare să-şi poată ridica o locuinţă mai bună...

p. 83 [Ţinuturile în care au fost încartiruiţi austriecii, ruşii şi turcii în ultimul război.] Austriecii, sub comanda prinţului de Coburg, au ocupat ţinuturile următoare: ţinutul Sucevei moldoveneşti, ţinutul Neamţ sau Piatra, ţinutul Roman şi ţinutul Bacău. Ruşii, sub comanda contelui Rumianţev: Dorohoi, Botoşani, Hârlău, Cârligătura, Iaşi, Orhei, Soroca, Vaslui, Fălciu, Tutova, Tecuci, căpitănia Hotărniceni. Turcii: Covurlui şi ţinutul Putna. Toate localităţile şi ţinuturile acestea le-am înşirat în ordinea în care mi-au arătat-o nişte funcţionari moldoveni, când mă găseam în luna decembrie din anul 1788 la Roman, la prinţul de Coburg, care tocmai atunci instala în funcţie un Divan nou.

p. 84 [Numărul populaţiei e greu de precizat: nu există o evidenţă a naşterilor şi deceselor, listele de bir sunt secrete. Sunt mari variaţii din cauza mortalităţii datorate ciumei şi epidemiilor, lipsei de medici şi de farmacii, în afară de Iaşi
p. 85 şi Botoşani, şi a emigrării contribuabililor]. Căci dacă poverile aruncate de unul sau altul dintre domni asupra ţării sunt prea grele şi aproape peste puterile omeneşti pentru nenorociţii de locuitori, atunci, cuprinse de desnădejde, familii întregi apucă toiagul pribegiei, îşi întorc faţa de la patria lor şi pribegesc în speranţa unei soarte mai bune în ţările vecine, mai ales în ţara tătarilor care nu e prea departe sau în Serbia şi Bosnia, iar în timpul din urmă şi în Rusia, mai ales în Dubăsarii din / [ţinutul] Oceakov. Şi lucrul acesta se face atât de făţiş, încât familiile hotărâte să emigreze o spun pe faţă: „Vrem mai bine să servim tătarilor, sau chiar turcilor decât unuia din robii lor creştini"...

p. 90 [*Despre domni în general,* intrigile şi mituirile grecilor din Fanar pentru
p. 91 dobândirea domniilor din ţările noastre]. Eu cunosc // pe unul dintre voievozii aceştia care a împrumutat de la un bogat negustor evreu 2 000 de pungi de piaştri şi a dăruit aceste 2 000 de pungi, adică un milion de piaştri, miniştrilor

turci. El a obţinut domnia în Moldova, dar n-a putut să domnească mai mult de doi ani şi opt luni[2]. Sunt preferaţi foştii domni sau marii dragomani, totuşi sunt cazuri când nici marii dragomani nu-şi pot atinge scopul. [Marele dragoman Gheorghe Moruzi[3] a fost exilat pe o insulă şi asasinat în urma intrigilor unui bătrân fanariot, candidat la domnie[4], fapt care a făcut o mare impresie şi asupra boierilor băştinaşi din Moldova].

Domnii aceştia nu ar putea să-şi exercite o asemenea putere nemărginită, p. 99
dacă boierii ar fi uniţi între ei...

[Dregătorii, boierii de Divan cu barbă. Dintre ei mai însemnat e marele p. 100
vistier care se îngrijeşte de încasări şi cheltuieli]. Are mulţi dieci sub el şi p. 101
porunceşte şi la ispravnici. Are o leafă anuală foarte însemnată care, împreună cu celelalte venituri, se ridică într-un an la 70 de pungi. El trebuie să fie întotdeauna un băştinaş, pentru a cunoaşte totul mai bine decât un străin...
Domnii fanarioţi aduc cu ei de la Constantinopol neamuri şi favoriţi, pe care p. 103
îi numesc în slujbele cele mai bănoase, ca cea de mare postelnic. Acesta este
un grec cu barbă care nu face parte din Divan (!). // Are o leafă lunară de mai p. 104
bine de 700 de piaştri. De multe ori mănâncă la Curte; locuinţa trebuie să-i fie cedată de un boier din Iaşi, ca de altfel şi locuinţele pentru toţi grecii vârstnici, pentru care numai foarte rar se plăteşte ceva, dar adesea ele sunt aduse în stare de perfectă ruină. Marele cămăraş, de cele mai multe ori, este o rudă a domnului. Veniturile lui anuale depăşesc pe acelea ale postelnicului. Am cunoscut un cămăraş care în trei ani a adunat 400 de pungi. Printre alte îndeletniciri mai mărunte, el nu are de purtat nici o grijă decât aceea a visteriei personale a domnului, să jefuiască pe evrei şi pe negustori şi să dea porunci funcţionarilor inferiori de la Curte. Marele comis este de cele mai multe ori un grec tânăr care trebuie obişnuit să umble mult călare. Cum şi veniturile lui sunt foarte mari..., fireşte că va fi numit un grec, rudă a domnului, ai cărui cai stau sub
supravegherea lui. Marele grămătic are o leafă foarte însemnată. Sub ordinele p. 105
lui mai sunt alţi doi scribi, care se îngrijesc de corespondenţa fără importanţă a domnului.

[Funcţionarea poliţiei, atribuţiile hatmanului şi ale agăi. Abuzurile acestuia p. 106
la controlarea pieţei, curăţenia oraşului... etc.] Boierii pământeni sunt obişnuiţi p. 107
să-şi ţină curţile curate, numai străinii sunt murdari... [Contribuţiile, amenzile, osândele cu folos pentru agă. Arestaţii plătesc sau sunt supuşi la falangă.
Cazul unui rotar austriac, salvat de Wolf.] // Ispravnicii sunt doi de ţinut, unul p. 110
grec, celălalt moldovean. Leafa lunară este de 200 de piaştri. În realitate, fiecare îşi face venituri de 20–30 de pungi pe an, pe care le scoate din încasarea
tributului. // Timpul este scurt, slujba durează 1–2 ani. Este mare concurenţă p. 111
şi vistierul este mituit ca să-i numescă..., ispravnicii mai strâng şi alimente pentru domn.

[2] Aici este desemnat Alexandru Mavrocordat, Deli Bei, care a domnit din 28 mai 1782 până la 1 ianuarie 1785, adică aproape doi ani şi opt luni.

[3] Mare dragoman în 1792–1794; 1795–1796. Exilat în Cipru, a fost ucis la 17 august 1796.

[4] Alexandru Ipsilanti.

p. 112–116 Despre justiţie şi legi. Nu se studiază dreptul. Tinerii nu se pot duce la şcoli înalte în străinătate. Se judecă după „obicei” şi, la nevoie, după Armenopulos. Domnii judecă după priceperea lor. Judecăţile ispravnicilor sunt expeditive. Dosarul, oricât de complicat, se rezumă la 2–3 coli de hârtie. (Autorul trimite la Raicevich, dar se poate constata că se inspiră tot atâta din Sulzer, iar uneori din Carra). La baza răului stă despotismul domnului şi revenirea asupra hotărârilor divanului.

Cap. III: *Tributul, veniturile şi cheltuielile domnilor*

p. 117 Tributul propriu-zis, la care poate fi socotit în înţeles mai strâns, taxa pe cap de om, moldovenii îl numesc bir. (Instabilitatea domnilor impune perceperea lunară a birului).

În afară de birul acesta, mai sunt o mulţime de alte dări, dar sub alt nume, de ex.: fumăritul (de la fum), care trebuie să-l plătească chiar şi mese-
p. 118 riaşii // germani stabiliţi aici, oieritul (de la oi); văcăritul (de la vaci); vinăritul (de la vin); tutunăritul (de la tutun) şi multe alte asemănătoare.

Tributul, pe care Moldova trebuie să-l plătească anual Porţii, se urcă acum la 325 de pungi, adică 162,500 lei sau piaştri turceşti...

p. 119 Voi aminti aici ceea ce, în timpul din urmă, cu multă trudă am putut să aflu de la câţiva foarte buni prieteni ai mei din Iaşi – cu condiţia să nu le amintesc numele – care nu erau străini de chestiunea aceasta, şi anume:

p. 120–122 [Este discutată cifra de 250 000 de piaştri, dată de Carra, pentru tribut. Sulzer o redă după Carra, cu oarecare îndoială. Ea este vădit greşită: El arată numărul contribuabililor ca fiind de 70 000 de familii, iar contribuţia era de 21 de piaştri. Se ajungea astfel la un total de 1 470 000 de piaştri. Din informaţii căpătate în mod discret, Wolf ia de bază ca număr al contribuabililor 77 000 de familii. Deşi acestea plăteau 24 de piaştri drept contribuţie, el înmulţeşte acest număr cu 20, nu cu 24, şi ajunge la suma totală de 1 540 000 de piaştri, adică suma arătată în bugetul lui Mihail Suţu, în 1794. A Wolf confruntă cifrele date de Carra cu cele din anul 1794, când domneşte Mihail Suţu. Astfel stau faţă în faţă cele două cifre contradictorii. Din impozitele indirecte, cel pe podgoriile de la Odobeşti a fost, în 1794, de 300 de pungi. Celelalte podgorii au adus 80 de pungi. De obicei acest impozit se dă cu arendă. Venitul de la ocne, deşi însemnat, ar putea să fie mai mare, dacă ele
p. 122 ar fi exploatate cum trebuie.] Cea mai mare parte din sare este destinată
p. 123 exportului, iar ţăranii // localnicii numai cu multă trudă obţin foarte puţină sare doar pe bani număraţi. Şi acest venit obişnuieşte domnul să-l dea în arendă, probabil pentru ca să se poată socoti mai sigur (prin caimacam) cu urmaşul său, atunci când s-ar întâmpla să fie mazilit pe neaşteptate[5]. În ultimii 4–5 ani, domnul a ţinut ocnele pentru sine, adică nu le-a dat în arendă. După informaţiile mai noi din Moldova, ocnele în chipul acesta îi aduceau anual domnului 400000 de piaştri.

[5] Dacă domnul, la mazilire, datorează bani unui negustor sau altcuiva, nu mai vede nimeni nici un ban de la el. Am cunoscut negustori care, din această pricină, au ajuns în cea mai mare sărăcie şi au dat faliment (n.a.).

[Tributul şi peşcheşul sunt plătite de fapt de ţară].

Cheltuielile particulare propriu-zise ale domnului încep încă în p. 124
Constantinopol, pe timpul când umblă să obţină domnia. Acestea nu sunt cheltuieli fixe. Cu cât se arată mai mulţi pretendenţi la acest post înalt cu atât se urcă mai sus sumele, care trebuie date spre folosul şi lăcomia tuturor acelora care stau la cârma statului turcesc //... Un lucru este însă sigur: cât timp sunt p. 125
în scaun nu dau nimic din punga lor, veniturile din contribuţiile cămării nu sunt deloc atacate. Se născocesc diferite alte titluri, sub care supuşii trebuie să suporte contribuţiile extraordinare, de ex.: poclonul steagului, ajutorinţa, lipsa ş.a. Când se pretind astfel de lucruri, locuitorii ştiu mai dinainte că domnul trebuie să facă daruri însemnate unor paşale sau că firmanul de confirmare îşi reclamă drepturile sale: la cât se ridică aceasta nu este lucru bine hotărât şi rămâne necunoscut.

Lefurile funcţionarilor numeroşi – ai Divanului, ai personalului Curţii, precum şi lefurile ispravnicilor, a medicului domnului şi ale celorlalţi boieri[6] – sunt plătite din vistierie – //, numai că treaba este întocmită în aşa fel ca să p. 126
nu piardă domnul nimic cu acest prilej. Toată această sumă pentru plata lefurilor se ridică anual abia la 230 000 de piaştri, care nu sunt cuprinşi în rubricile date la veniturile domneşti, exceptându-se doar ocnele, din a căror casă îşi primeşte medicul domnului leafa lunară, în sumă de 700 – 1 000 de piaştri, dacă domnul nu le-a dat cumva în arendă...

Domnii ‹greci ai› Moldovei sunt pe sub mână adeseori şi cu negustorii p. 129
sau, mai bine zis, cămătarii. Prin fanarioţii lor, ei cumpără: grânele, caii, boii, oile şi alte produse ale ţării în cantităţi considerabile şi apoi ştiu să vândă afară din ţară lucrurile acestea cu atâta egoism, încât bietul moldovean cade adeseori în urma acestui fapt în nenorocire, foamete şi mizerie. Cele întâmplate din această cauză în anul 1795 în ţara aceasta vrednică de plâns nu vor uita nici copiii copiilor moldovenilor[7].

[Domnul la care se referă este Mihail Suţu (1794–1795), urmaşul lui Al. Moruzi/].

[Comerţ, Lux, blănuri]

Cele mai scumpe piei de samur, de cocom, de tigru (?), de jder, de râs, p. 131
de vulpe albă, neagră şi comună, sunt foarte mult preţuite de domnii boieri şi

[6] Lefurile lunare ale marilor boieri se ridică la 6–800 de piaştri şi la foarte puţini dintre dregătorii de Curte, la 1 000; cei de mijloc primesc 2–500; cei mici 100–180. La aceasta se mai adaugă un număr de scutelnici: marele logofăt 60–70; fiecare din cei 4 vornici 50; ceilalţi câte 20, 30 până la 40... (n.a.).

[7] A fost un an rău şi totuşi puţinele bucate care s-au făcut au fost ridicate atât de tiranic, pe un preţ impus arbitrar, şi trimise la Constantinopol, că în anul acela aproape că nu a rămas cantitatea necesară , astfel că scumpetea a mai ţinut la fel şi în 1796. Bieţii oameni trebuiau să se hrănească cu jir şi ghindă şi după ce le-au strâns şi pe acestea, cu coajă de ulm, adunată uscată, pisată şi cernută, amestecată cu făină de mei, din care făceau un fel de pâine. Mulţi oameni, care nu puteau să plătească nici măcar costul mizerabil al acesteia, mureau de foame. Mitropolitul Iacov, un mare iubitor de oameni, a pus atunci să se cumpere bucate din Rusia pe 30 de pungi de bani şi le-a împărţit printre săraci, scăpând astfel pe mulţi de la moarte. În aceste vremuri grele, domnul Moldovei de atunci şi-a dobândit porecla de ocară de Păpuşoi-Vodă, pentru că îi jefuise [pe ţărani] îndeosebi de aceste cereale mai cu cătare în popor (n.a.).

soţiile lor. Toţi aceşti oameni sunt obişnuiţi din copilărie să pună pe ei iarna
p. 132 4–5 haine îmblănite şi nu trece un an nou // fără ca ei să nu-şi facă o haină nouă de iarnă. Cel mai mare lux de blănuri se face cu prilejul nunţilor, când mirele, mireasa, cu neamurile lor mai apropiate îşi fac rost de cele mai scumpe blănuri de samur rusesc şi le plătesc cu bani grei. Pentru tivirea unei haine boiereşti este nevoie în general de 10–12 perechi de samur şi fiecare pereche costă cel puţin 100 de piaştri; la aceasta se mai adaugă şi căptuşeala scumpă de samur şi jder. Cât de întins poate să fie comerţul acesta se poate înţelege uşor din cele de mai sus...

p. 134 Cea mai mică monedă de argint turcească a fost mai înainte aşa numitul „aspru”, care valora circa ½ creiţar; acum însă nu se mai găseşte deloc în Moldova. Cea mai mică monedă de acum se numeşte „para” sau „parale” şi valorează în ţările acestea, în bani imperiali, 1 1/2 creiţari...

p. 135 Moneda de 5 parale, numită pe româneşte pendar, valorează 7 1/2 creiţari

10	,,	,,	,,	rupch	,,	15	,,
15	,,	,,	,,	tult	,,	22 1/2	,,
20	,,	,,	,,	leiţa	,,	30	,,
30	,,	,,	,,	zlot	,,	45	,,
40	,,	,,	,,	leu (pl.) lei	,,	1 fl.	,,
60	,,	,,	,,	rubla	,,	1 fl.,	30 cr.
80	,,	,,	,,	caragroş	,,	2 fl.	,,
100	,,	,,	,,	iuzluc	,,	2 fl.	30 cr.

p. 136 [Prin 1780, piastrul se schimba la Braşov cu 57 de creiţari, dar // de când a fost emisă de Celebi Efendi o monedă nouă, devalorizată, nu se mai schimbă decât cu 37 de creiţari].

2. În provinciile turceşti, sumele mari de bani se socotesc în pungi. O pungă conţine întotdeauna 500 de piaştri. Astfel şi voievozii, ca şi alţi domni bogaţi, obişnuiesc să-şi păstreze banii în pungi, (puse) în sipete...

1. Monedele de aur

...În Moldova, ca şi în Muntenia, întâlneşti cel mai des ducatul imperial, cel olandez, şi ţechinul veneţian.

p. 137 Un ducat de 2 piaştri se numeşte un zingirliu
,, ,, ,, 5 ,, ,, un zărmacap
,, ,, ,, 7 ,, ,, un funducliu

Mai sunt ducaţi foarte mici, folosiţi de femei ca podoabă, cusuţi pe basmale etc. ... în chip de fluturi.

Un ducat imperial se schimbă ‹la Iaşi› cu 78 de piaştri. Ducatul olandez este căutat de negustorii care aduc mărfuri de la Constantinopol.

Măsuri şi greutăţi cu valoarea respectivă dată în măsuri din Transilvania

p. 138 *Măsuri de capacitate pentru cereale:*

chile, mierţe, dimerlii, ocaua, litra, dramul.

Măsuri pentru lichide:

... vadra, ocaua (socotită abuziv doar la 2 funţi), litra, dramul.

Măsuri pentru solide:

cântarul, ocaua.

Prețuri la cereale obișnuite crescute în anii 1795–1796 la porumb de 20 ori. p. 139

Cap. IV. [...] *Mitropolia...*

Odinioară mitropolitul Moldovei ședea la Suceava, unde are // și acum p. 142 câteva moșii care sunt date de obicei în arendă, pe o sumă anuală de peste p. 143 10 000 de piaștri. Eu știu că într-un timp, mitropolitul Iacob ‹Stamate› n-a vrut să dea în arendă moșiile acestea de la Suceava sub 12 000 de guldeni. Mitropolia actuală de la Iași este înzestrată cu moșii mai bogate, situate în mai multe ținuturi ale țării. Se spune că veniturile anuale ale mitropolitului sunt de 70–80 de pungi de piaștri, în afară de aceasta fiecare preot trebuie să-i plătească anual o contribuție de 4 piaștri și foarte adesea și câteva piei de jder, pe care le strâng protopopii din diferite parohii, pentru a fi predate mitropolitului. Suma acestor venituri speciale nu trece cu mult peste 6 000 de piaștri. Dacă și călugării ar fi obligați să plătească taxa aceasta individuală în fiecare an, venitul s-ar ridica, desigur...

... Mitropolitul este și membru al Divanului, în care are primul loc după domn...

Mitropolitul poate fi destituit când sunt motive întemeiate. Dar și // în p. 144 privința aceasta sunt anomalii, ca și în multe altele. În anul 1796 îi veni pofta p. 145 voievodului Callimachi[8] să destituie din demnitatea sa pe cinstitul mitropolit Iacob. Pricina pentru aceasta a fost următoarea: Un arhimandrit, ca să obțină acest post înalt și bănos, s-a obligat să plătească o sumă de 8 000 de ducați. (pe vremea aceea un ducat imperial valora 7 piaștri în Moldova). Lăcomia nesătulă și-a dat toată silința să facă din acest om nevrednic un vrednic (mitropolit). Totuși această încercare nedreaptă nu a putut fi dusă la capăt.

Mitropolitul Iacob a arătat decretul de laudă dat de sultan, precum și firmanul potrivit căruia el trebuie să fie numit mitropolit din porunca sultanului. Lucrurile s-au întâmplat astfel: în timpul ultimului război ruso-turc, Iacob era episcop de Huși[9]. Aici adunaseră vitejii ruși mulți prinși de la Brăila, Ismail și alte cetăți turcești, pe care episcopul i-a răscumpărat cu 32 de pungi, adică 16 000 de piaștri, și apoi i-a trimis pe cheltuiala sa ca dar la Constantinopol. Înainte de a părăsi rușii Moldova, în 1792, au numit mitropolit pe un anume Gavriil, grec de neam[10], pe care însă Alexandru Moruzi[11], ‹noul› voievod numit în Moldova // din porunca sultanului, l-a destituit și, tot la ordinul p. 146 Porții, a dat acest înalt post de mare cinste episcopului de Huși, Iacob.

---

[8] Alexandru Callimachi, domn al Moldovei (25 aprilie 1795 – 7 martie 1799).

[9] A păstorit aici între 18 decembrie 1782–21 iunie 1792.

[10] Gavriil Bănulescu-Bodoni, numit la 10 februarie 1792, dar nerecunoscut și retras în Rusia peste două luni.

[11] A domnit între martie – 30 decembrie 1792.

p. 148 ... După moartea unui mitropolit şi chiar şi a unui episcop, voievodul în scaun se constituie (cu ce drept, nu ştiu) moştenitor universal asupra întregii moşteniri şi chiar şi consângenii cei mai apropiaţi rămân pe dinafară; nici mănăstirea şi nici biserica nu primeşte nimic din moştenire.

2. Episcopia Romanului

p. 149 [...] Astăzi Romanul este abia un târguşor constând din ceva peste 300 de case, cea mai mare parte nu sunt de zid. Localitatea întreagă se înfăţişează privirii într-o câmpie frumoasă între cele două râuri mai de seamă, Siretul şi Moldova. Când te apropii de Roman dinspre apus, trebuie să-l treci pe acesta din urmă şi aici, la o depărtare de câteva sute de paşi, se află episcopia, care este împrejmuită ca de obicei cu un zid de jur împrejur, iar la mijloc se află catedrala. Reşedinţa episcopului împreună cu camerele de locuit aşezate alături sunt atât de încăpătoare încât, în ultimul război austriaco-ruso-turc, Ex. Sa, prinţul de Saxa-Coburg, în anul 1788, a putut să-şi stabilească în ea cartierul de iarnă, fără să îndepărteze pe episcopul Anton[12]//...

p. 153 Toate aceste moşii care au aparţinut acestei cetăţi Semendrowa au revenit, prin urmare, în mod firesc, oraşului Roman de atunci, care, în zilele noastre, a ridicat pe ruinele acestea o cârciumă, în care călătorilor pe acest drum principal nu li se serveşte altceva decât vin şi rachiu.

3. Episcopia Huşilor

Târgul Huşi este aşezat pe malul de apus al râului Prut, la o depărtare
p. 154 de 16 ceasuri de Iaşi, aproape de renumita colină // Movila Răbâia, în ţinutul Fălciu[13]...

---

p. 149 [12] ... Acesta venise din Rădăuţi, unde nu putuse obţine nici o slujbă mai însemnată, în Moldova, unde a fost numit, în 1784, succesorul lui Leon, ridicat la rangul de mitropolit. Acest Anton a murit în 1796 în vârstă de 70 de ani şi locul lui a fost dat lui Veniamin, moldovean get-beget, născut dintr-o familie boierească. Acesta a pus, în 1798, să se clădească un spital la Roman prevăzându-l cu un medic şi cu o farmacie. Veniturile sale episcopale neajungându-i
p. 150 pentru aceasta, // s-a îndatorat cu 80 de pungi de piaştri asupra veniturilor sale viitoare. La moartea mitropolitului Iacov i-a urmat ca mitropolit episcopul de Huşi care lăsa şi el în episcopia sa o datorie de 40 de pungi de piaştri. Şi cum răposatul mitropolit a lăsat şi el o datorie de 300 de pungi *în scopul ca nici un domn să nu-l poată moşteni*, domnul de atunci, Alexandru Moruzi, s-a văzut nevoit să pună sub sechestru atât veniturile Mitropoliei, cât şi pe ale celor două episcopii, până la acoperirea datoriilor. Până atunci trebuia ca mitropolitul şi cei doi episcopi să se mulţumească cu o anumită sumă anuală hotărâtă acum (n.a.). Adevărata succesiune a episcopilor de Roman a fost următoarea: după Leon Gheuca (2 februarie 1769 – martie 1786), ajuns mitropolit, a urmat pentru scurtă vreme Iacov Grecul (martie – 25 octombrie 1786) (omis de Wolf) şi apoi Antonie (19 iulie 1787 – mai 1796) şi, în sfârşit, Veniamin Costachi (1 iunie 1796 – 18 martie 1803), devenit mitropolit.

p. 154 [13] Când în noiembrie 1788 a trebuit să călătoresc cu poşta prin Bucovina 5 zile şi să vin în Moldova, l-am găsit pe feldmareşalul Rumianţev cu toată armata rusească ‹pregătită› contra turcilor, cantonată mai departe, tot lângă Movila Răbâia. Cum nu s-a ajuns atunci la nici o ciocnire, acest mare comandant a intrat, la 3 decembrie, cu cinci mii de oameni în Iaşi şi şi-a împărţit restul trupelor în cvartire de iarnă în districtele dintre Prut şi Siret (n.a.).

Când în anul 1788 a trebuit să stau două luni în mănăstirea Galata de lângă Iaşi la mitropolitul Leon[14], cât timp acesta era bolnav, n-am putut obţine date mai precise şi nici dovezi mai apropiate privitoare la înfiinţarea ei... p. 156

Mănăstirile cele mai bogat înzestrate din Moldova sunt în mâinile grecilor, care totdeauna au avut ca principiu să-i facă pe moldovenii de baştină să simtă greutatea stăpânirii lor politice şi bisericeşti. Naţiunea aceasta, bine cunoscută din cele mai vechi timpuri pentru viclenia ei, nu şi-a dezminţit nici aici caracterul şi a întrebuinţat toate mijloacele // ca să pună stăpânire – spre marea pagubă a pământenilor – pe cele mai bogate mănăstiri [...]. Mai mulţi călugări greci, mai ales aceia de pe muntele Athos, practică un comerţ foarte însemnat cu aşa-numitele moaşte sfinte...//. p. 157 p. 158

În anul 1796 am văzut în Iaşi un călugăr care tocmai sosise de la Sfântul Munte. Acesta avea două căi pentru a aduna bani, pe care le-a şi întrebuinţat din plin, anume: sfintele moaşte, aduse cu el, şi barba lui extraordinar de lungă care-i ajungea până la degetele picioarelor. p. 159

Din aceeaşi cauză chiar şi patriarhul din Ierusalim[15] a cinstit, în anul 1781, Moldova şi, prin urmare, şi Iaşii cu vizita sa. El s-a plâns, că trebuie să plătească Porţii 60 de pungi de piaştri pe care nu este în stare să le procure din parohiile sale bisericeşti[16]. // Cu învoirea mitropolitului de atunci, Gavril Calimachi[17], el s-a dus la diferite mănăstiri şi a oficiat personal slujba bisericească. Moldovenii s-au adunat mulţime în jurul lui şi i-au făcut daruri preţioase. Au fost deschise multe morminte ale unor persoane moarte de mult, pentru a se vedea dacă nu cumva se găsesc ici-colo ceva trupuri neputrezite încă...// Mare parte din poporul acesta are credinţa superstiţioasă că un om care în viaţă a fost afurisit de un cleric nu poate niciodată putrezi în mormânt, până când blestemul acesta nu este ridicat prin binecuvântarea unei înalte feţe bisericeşti, şi că aceasta ar fi cauza că un astfel de trup îndată după rostirea binecuvântării se preface în cenuşă şi numai după aceea ajunge în locul fericirii. S-au găsit într-adevăr câteva trupuri neputrezite şi rudele în viaţă s-au pierdut de tot cu firea, fără a se gândi că într-un pământ ca acela din Iaşi, îmbibat cu silitră, acest fenomen se explică prin cauze pur naturale. E de ajuns că binecuvântările s-au rostit, banii s-au dat din belşug, iar aerul liber a făcut că numaidecât trupurile s-au prefăcut în cenuşă, ceea ce ar fi urmat şi fără binecuvântare[18]. p. 160 p. 161

De la Iaşi, patriarhul acesta a plecat în Ţara Românească, unde l-am întâlnit, în anul 1784, la Bucureşti, împreună cu secretarul său, Rodoveki, şi

[14] Leon Gheuca.

[15] Avramie al II-lea, patriarh de Ierusalim (iunie 1775 – 2 noiembrie 1787).

[16] Era un bătrân uscat, de 70 de ani, care se distingea prin stricteţea postului său. Mânca linte fiartă în apă adăugând rar câte puţin ulei. Uneori mânca şi ceva icre. Când l-am îngrijit de o boală serioasă, de cum l-am lecuit, mi-a dăruit nişte mătănii greceşti, împreună cu o cingătoare îngustă, pe care scria pe greceşte: Ierusalim şi care apăra pe cel ce o purta de trăznet. Am primit de la el şi o mică cruce tot de la Ierusalim. Asemenea lucruri se împărţeau din belşug printre moldoveni şi aduceau bani (n.a.).

[17] Mitropolit al Moldovei (15 aprilie 1760 – 20 februarie 1786).

[18] Cf. Şi Raicevich *op. cit.*, p. 237–239.

unde l-am şi lăsat la plecarea mea de la sfârşitul lui august (al aceluiaş an), făcând însemnate progrese în adunarea banilor.

În afară de ecleziasticii descrişi până acum, mai sunt în Moldova şi câţiva episcopi greci care au numai titlul şi nu sunt investiţi cu nici o funcţie bisericească, deoarece locuinţele şi diocezele lor de odinioară sunt acum sub stăpânirea turcilor.

p. 162 ... Astfel, în Iaşi se găsesc o seamă de episcopi: din Hierapolis, din Sardes şi a.m.d., aceştia sunt ajutaţi – nu din datorie, ci de bunăvoie – cu bani şi cu alte lucruri necesare de către mitropolitul Moldovei, de episcopii pământeni, de câţiva boieri. Se obişnuieşte ca să fie chemaţi episcopii aceştia pentru ca în schimbul unei taxe grase să oficieze diferite slujbe solemne bisericeşti, cum sunt, de ex., botezul copiilor, cununiile şi înmormântările. În afară de aceasta, numiţii domni au descoperit şi alte căi pentru a-şi câştiga existenţa, mai ales când mai sunt încă tineri şi neobosiţi (anume): să împace certurile dintre soţi etc.

p. 163 [Călugării greci fac pe educatorii în casele boierilor bogaţi, linguşesc, se iau bine pe lângă mamele elevilor etc.]

Călugării pământeni au şi ei o situaţie fericită, dar mai ales stareţii lor, cărora nu le lipseşte nimic din cele necesare vieţii, păcat numai că, pentru ei legile ospitalităţii, pe care în toată ţara, chiar şi ţăranul cel mai umil le respectă, par să le fie cu totul străine. Ei posedă cea mai renumită mănăstire la Neamţ, oraş şi cetate odinioară, din care astăzi numai ruinele au mai rămas. Chiar şi oraşul oferă astăzi numai înfăţişarea unui sat sărăcăcios. Regiunea dimprejur, care la nord-vest se învecinează cu Bucovina, se numeşte ţinutul Neamţ. Biserica mănăstirei de aici este vestită, datorită unei icoane, turnată din argint, a Sfintei ⟨Fecioare⟩ Mariei, făcătoare de minuni, la care vine în procesiune o mulţime de necrezut de mare în fiecare an de ziua Înălţării Domnului şi lasă daruri bogate.

...Când în anul 1780 am avut cinstea să însoţesc pe domniţa Sultana[19], măritată cu Sturza, care fusese în îngrijirea mea şi acum era restabilită, ea a dăruit bisericii mănăstirii, drept mulţumire pentru însănătoşirea ei, zece pungi de piaştri.

De altfel despre ceea ce se mai primeşte, atât la mănăstirea aceasta, cât
p. 164 şi la altele //, în afară de asemenea jertfe, ca şi despre veniturile moşiilor ş.a.m.d., nu se poate stabili nimic cu siguranţă.

[Educaţia copiilor]

p. 173 [Educaţia tineretului este lăsată în voia soartei]. Copiii îşi petrec de obicei primii ani în mijlocul ţiganilor, unde se deprind cu o purtare imorală şi o mentalitate primitivă. Într-o singură cameră afli: doici, ţigănci, copii mici şi mari, crescuţi sub supravegherea unei bătrâne neroade, încărunţite în

[19] Era fiica lui Constantin Vodă Moruzi, măritată, în 1780, cu Scarlat Sturza. Despre boala ei pomeneşte şi medicul Adam Chenot care a îngrijit-o un timp şi la plecare l-a recomandat ca medic pe autor. Cf. şi corespondenţa domnului care îl reclama stăruitor pe Chenot. Pentru alte amănunte, cf. şi lucrarea autorului. Textul original tipărit al lui A. Wolf, cap. VII, p. 268.

prejudecăţile cele mai grosolane, care cată să facă să treacă timpul pentru ascultătorii strânşi împreună cu înşirarea unor poveşti nesărate greceşti, // din p. 174
care tinerii cetăţeni ai lumii învaţă să cunoască doar trufia deşartă, uneltiri, intrigi de dragoste şi altele de felul acestora, care însă nu sunt deloc potrivite pentru a deştepta în ei vreun simţ moral. În harem se aud cele mai vulgare cântece de uliţă care jignesc buna cuviinţă, cântate de ţiganii aflaţi acolo şi pe care copiii le prind uşor şi apoi le repetă în faţa părinţilor lor (care în cea mai mare parte) sunt destul de neînţelegători, ca să încuviinţeze aceasta.

Dar aceştia îşi permit de faţă cu băieţii şi fetele lor, să poarte nu arareori, conversaţii atât de imorale, cum nu s-ar putea întâlni în Germania, decât doar în cele mai inculte straturi ale populaţiei. Este uşor de înţeles ce neajuns rezultă pentru viitor din aceste prime impresii asupra întregului fel de viaţă al unui tânăr.

Când, în sfârşit, au ieşit copiii de sub paza şi îngrijirea doicilor lor, sunt daţi în seama unuia sau mai multor învăţători particulari greci care trebuie să le împrospăteze nişte cunoştinţe, despre care nici ei nu au o concepţie filozofică adevărată.

[Această creştere influenţează caracterul naţional. Se înţelege că alta era p. 175
mentalitatea boierilor înainte de năpădirea ţării de către grecii fanarioţi care fac să se unească într-un singur caracter spiritul de trufie şi de intrigă].

Elevi şi profesori

Aici în ţară şi instituţiile de învăţământ publice se găsesc în situaţia cea mai tristă, cu toate că unele şcoli sunt bogat // înzestrate. Şcoala din Iaşi, de p. 176
ex., care se compune dintr-o casă foarte redusă, cu vreo opt camere (pe vremea mea), şi unde elevii nu vin în cea mai mare parte pe jos, are venituri anuale de peste 30 de pungi de piaştri, din care aproape zece pungi merg la plata învăţătorilor. Ce se face cu restul banilor, nu ştiu. La şcoala aceasta sunt numiţi trei învăţători greci, dintre care primul este plătit cu 5 pungi, al doilea cu 2 pungi şi al treilea cu 600 de piaştri pe an. În afară de aceştia mai este şi un profesor de limba latină[20] tocmit cu un venit anual tot de 600 de piaştri pentru instruirea tineretului (cel mult până la ⟨clasa de⟩ sinteză). În acest post sunt numiţi de obicei germani sau poloni; totuşi se întâmplă ca postul acesta să rămână mai mulţi ani neocupat, din lipsa unei persoane destoinice.

[Învăţământul este foarte slab].

În anul 1796 chiar şi printre profesori genul predării limbii greceşti nu p. 177
era familiarizat îndeajuns cu nici unul măcar. Metoda lor de predare este pedantă şi provoacă silă şi împotrivire [...].

Lecţiile sunt explicate într-un fel searbăd, şi – ca şi traducerile – sunt învăţate mecanic pe de-a rostul. Prin metoda aceasta de predare, elevul este indispus, învaţă să cunoască cu adevărat prea puţini scriitori şi astfel nu numai limba elenă, care i-a pricinuit atâtea chinuri, dar chiar şi puţinul rest de învăţătură, pe care ar putea încă să şi-l însuşească, îi devin cu totul nesuferite.

---

[20] Care a fost silezianul E. Fr. König, ulterior consul al Prusiei la Iaşi. Vezi biografia sa în volumul de faţă, partea I.

De altfel, în zadar ai căuta la învăţătorii aceştia cunoştinţe solide, iar metoda socratică le lipseşte tot atât de mult, ca şi practicarea unei bune morale. Nu găseşti printre ei nici un geograf, istoric, arheolog sau matematician şi filosof cum ar trebui să fie şi totuşi nepriceperea şi şarlatania lor literară li se plătesc destul de scump: deoarece în casele particulare ei se bucură, pe lângă masă şi casă, de o leafă anuală de 5–600 de piaştri. Nu te poţi deloc aştepta
p. 178 din partea lor la o atitudine umană plină de dragoste faţă // de subordonaţii lor; pe aceştia ei îi tratează grosolan şi brutal; iar după ce şi-au făcut orele de predare, flecărind după obişnuita rutină ca nişte papagali, colindă, cei mai mulţi dintre ei, uliţile şi cârciumile, unde nu rareori dau elevilor lor dovezile cele mai grăitoare ale purtării lor imorale.

[Limba] Naţiunea română a luat naştere dintr-un amestec de traci vechi, de romani şi slavi... Deci limba poate fi socotită ca o singură ramură principală ce poartă numele de limba românească... [Se observă unele deosebiri de pronunţie sau chiar de înţeles neesenţial la vorbirea din Transilvania, Muntenia şi Moldova].

p. 179 M-am mirat foarte mult în primele zile ale şederii mele în Moldova, când am auzit vorbindu-se româneşte şi totuşi am fost întrebat: „Ştiţi moldoveneşte?". Eu i-am răspuns: „Româneşte ştiu, dar moldoveneşte nu". Mi s-a spus, ce e drept, că ar fi o singură limbă, numai că multe cuvinte se deosebesc ⟨ca pronunţie subdialectală⟩ de cele din limba românească din Transilvania.

p. 185 Cap. V: *Bolile moldovenilor*[21]

p. 186 [Înşirarea cauzelor generale]

...Condiţiunea aerului din jurul Iaşilor, plin de exhalaţiile bălţilor Bahluiului, o poliţie neatentă, bucătari ţigani murdari; consumarea prea lacomă de carne după zile lungi de post; abuzul de prea multă cafea şi dulceaţă; în general o dietă foarte neregulată, prea multă şedere pe sofă, ca urmare, prea
p. 187 puţină mişcare: prea mult dormit, o guvernare // despotică ce deşteaptă multe afecte şi patimi şi dă prilej la multe cauze de boli morale...[22].

p. 188 Mai rare sunt în această ţară anomaliile naşterilor..., ... probabil datorită portului femeiesc..., ele poartă haine foarte largi..., în cea mai fragedă copilărie se obişnuiesc a şedea turceşte..., ele nu iubesc dansurile nebuneşti; freneticul dans „Langaus" care a omorât nu puţine fete în Sibiu este necunoscut acestor

[21] La traducerea acestei părţi a textului, p. 185–208, până la *Organizarea medicală*, a fost folosită şi versiunea dată de Liviu A. Seracin, în teza sa: *Medicina în Moldova*, susţinută la Facultatea de Medicină de la Cluj (1927). Pentru lămurirea terminologiei şi a doctrinei medicale a lui Wolf se poate consulta adaosul final la versiunea amintită, ca şi comentariul critic al lui V. Bologa din articolul: *Medicina în Moldova la 1838*, publicat în „Revista de ştiinţe medicale" din 11 octombrie 1925, unde este înfăţişat un text anonim din secolul XIX-lea cuprinzând un rezumat nemărturisit al textului lui Andreas Wolf corespunzând cu *Beiträge*, ed. din Sibiu, 1805.

[22] Autorul se referă exclusiv aici la clasele avute.

femei din Moldova //. În timpul sarcinei, ele se feresc de orice mişcare sau muncă brutală. [Trebuie doar lăsată natura să lucreze. Exemple de intervenţii pripite sau de nepricepere a moaşelor. Cazul Doamnei lui Constantin Moruzi în 1781 la al paisprezecelea copil]. p. 189

Reumatismele se găsesc la acest popor în cursul întregului an. Cauza // p. 190
este uşor explicabilă. Peste iarnă poartă patru/cinci blănuri pe corp, iar cu p. 191
mult înainte de a sosi vara, vezi pe tinerii coconaşi îmbrăcaţi în hainele cele mai uşoare plimbându-se pe jos, călare sau cu trăsura, în timp ce femeile şi bărbaţii mai vârstnici îmbrăcaţi gros şed cu corpul asudat pe sofale la ferestrele deschise lăsând să-i răcorească curentul: deseori cu capul desvelit, ba chiar lepădând din haine stau la joc de cărţi... Pălării căptuşite[23] se poartă în toate anotimpurile. Când ajung boierii în faţa domnului, atunci trebuie să-şi ţină descoperit capul asudat tot. Ca urmare, aproape că nu vezi boieri care să nu poarte bumbac în urechi pentru a îmblânzi puţin durerile reumatice.

Epidemiile de vărsat (variola), care apar în Moldova tot mereu la 3–4 ani, omoară necrezut de mulţi copii...

... [Moldovenii au primit bucuros în oraşele principale], cu vreo 24 de ani mai înainte variolizarea (cum se făcea atunci) //. Acum un an şi jumătate p. 192
a fost introdusă vaccinarea de către medicul de curte dr. Hesse... [Pentru executarea vaccinării a fost angajat *Fröhlich*]. Acesta făcea vaccinările cu totul gratuit. Presărarea copiilor nou născuţi cu sare, folosită în Moldova, ca un mijloc preventiv împotriva variolei n-are nici o valoare. Un medic grec, *Andrei*[24], introdusese acest obicei aici acum 30 de ani şi, deşi este urmat cu sfinţenie până în ziua de azi, totuşi aceşti copii se infectează cu virusul variolei tot atât de des [ca şi ceilalţi].

Inflamaţia plămânilor apare când vremea e rea, la persoane care... nu se p. 193
îngrijesc de plămânii lor... Mai ales s-a întâmplat asta la Iaşi, în luna februarie şi martie 1781 // ... Erau la Iaşi câţiva încăpăţânaţi medicaştri care nu voiau p. 194
să lase sânge la această boală periculoasă, cauzând astfel moartea multor oameni...

Febre gastrice... apar... mai cu seamă după posturile de 7 săptămâni, p. 195
adică postul Paştilor, care este ţinut cu străşnicie. În prima zi de Paşti[25], se trag clopotele foarte de dimineaţă. După terminarea serviciului divin, încă cu 3 ore înainte de ora prânzului, obişnuit, toţi înfulecă aşa iute pe nerăsuflate atâtea mâncăruri de carne // şi plăcinte, încât foarte curând după aceea, ei p. 196
trebuie să alerge la doctori pentru golirea stomacului...

Herniile, cu toate formele lor, nu sunt nicăieri aşa dese ca în Moldova. p. 198
Boala rahistismului [extrem de frecventă]. Aproape la nici o casă de boieri nu lipseşte, cel puţin unul dintre 3 sau 4 copii este atacat de această boală şi mai cu seamă de forma *Racchitis completa*...

---

[23] = Işlicuri.

[24] Fost arhiatros al lui Ioan Calimachi (1758–1761) înlocuit apoi cu doctorul Della Rocca (Samarian, *o.c.*, II, p. 32).

[25] Pentru prima zi de Paşti am fost şi eu invitat de un boier la masă. După ceasul nostru am ajuns acolo la ora 10 înainte de masă, dar am găsit că totul se mâncase, iar cei mai mulţi erau culcaţi. Moldovenii socotesc ceasurile de la apusul de soare care întotdeauna trebuie să fie la 12 (*n. a.*).

p. 201 [Boli de nervi] *Ipohondrici* şi *femei isterice* se găsesc la ţară foarte rar, cu atât mai des însă în oraşul de reşedinţă... Cauzele morale: luxul..., viaţa neregulată, lenea, creşterea imorală, trufia, aviditatea... etc. neîmplinirea
p. 202 dorinţelor, frica de viitor... etc. *Cauze fizice*... cauze generale: Clima, mâncarea nepotrivită, viaţa sedentară // ... sulimanuri... etc.

Somnul de după masă este un rău endemic... [cauzează apoplexii... etc. //
p. 203 Cum s-a terminat prânzul, cam la ora 1 se consumă mai întâi câte un păhărel de rachiu, lichior sau arac, apoi se aprinde pipa şi se caută sofaua... Bărbaţii, femeile, copiii, servitorii, până şi păzitorii caselor stăteau la locurile lor ca într-un fel de letargie, trântiţi până la ora 4, când apoi preoţii chemau din toate clopotniţele cu toaca la biserică, la chindii, deşteptându-i în felul acesta. //

....

p. 207 *Boli contagioase*

Ciuma face mari ravagii în Moldova, mai ales printre populaţia săracă de
p. 208 la ţară. Molima este adusă întotdeauna de comercianţii turci şi greci // din Turcia...

Organizare medicală[26]

Fiecare domn când vine de la Constantinopol îşi aduce cu sine medicul său personal. Dar fiecare din aceştia nu vrea să fie doar *Arhiatros* al Curţii domneşti, ci şi *protoiatros* peste toţi ceilalţi medici ai oraşului. De obicei ei sunt greci de neam şi primesc de la domn o leafă lunară de 500, uneori şi 1 000 de piaştri. [Sunt inculţi, nu ştiu nici cât un ucenic de farmacie în Germania[27] etc.].

p. 209 Felul pregătirii lor: ucenici la vreo farmacie sau servitori la vreun medic, ei merg apoi la o Academie italiană, unde învaţă limba italiană şi-şi copiază //
p. 210 reţetele... câştigă încrederea unui dragoman al Porţii care îi aduce cu el când ajunge domn]. Şi în doi sau trei ani au agonisit un capital de şaizeci până la şaptezeci de pungi. Sunt nespus de mulţi şarlatani şi impostori în toată ţara ... //.
p. 211 Un asemenea şarlatan am cunoscut şi eu: îşi cumpărase cu o sută de ducaţi diploma de la văduva unui medic adevărat şi înlocuise numele răposatului cu al său..., apoi o arăta cu mândrie şi toţi îl credeau un adevărat medic. Numai feldmareşalul Rumianţev îl numea întotdeauna grenadierul prusian, când îl vedea umblând forfota prin cvartirul său de iarnă de la Iaşi (1788). Şi acest impostor a ajuns totuşi după ultimul război ruso-turc arhiatros la Curtea unui voievod...

---

[26] Textul care urmează aici a fost tradus direct după lucrarea lui Wolf.

p. 208 [27] Ca exemplificare este reprodus jargonului medicului grec Kosta descriind boala // unui
p. 209 copil al domnului în vârstă de 6 ani, ce fusese apucat de friguri rele *(hitziger Fieber)*...". Ego non scio quod alter medicus facutus, ille etiam infirmus est, intelligitisme?, Si ille hic esset, poteret dire... quid facutus est cum medicamentis, intelligitisne?... facuta febris putrida... intelligitisne?... spalavimus etiam os et palatum, et linguam, intelligitisne? et venae sublinguales etiam umflatae sunt... intelligitisne? Venutus est ad magnissimum periculum [Toată expunerea medicului grec este redată de autor după o însemnare a sa, făcută imediat în chiar acea seară în diariul său].

Chirurgii[28] sunt şi ei şarlatani, ocupându-se mai mult de medicina internă decât de îngrijiri externe, fără a avea nici măcar cunoştinţe medicale mediocre. Luxaţiile şi fracturile sunt mult mai bine tratate de ţăranii de aici decât de chirurgi... p. 212

Boierii greci şi moldoveni preţuiesc pe medici şi îi tratează cu consideraţie. // La Iaşi se aflau în timpul şederii mele din urmă nu mai puţin de trei p. 213 farmacii, fiecare din ele aşa prost rânduite că într-o ţară civilizată ar fi trebuit să li se dea foc. Prima aparţine oraşului şi a fost luată în arendă pe câţiva ani de un grec fără carte. A doua este doar o filială a acestuia, este destul de aproape de locuinţa domnului şi se făleşte cu titlul de farmacie a Curţii. Un ucenic de farmacie sas lucrează de şapte ani aici. Oricât de priceput şi bun ar fi, el nu poate face mare lucru, căci este sub autoritatea unui grec neghiob care vrea tot mereu să-l ţină în frâu. A treia aparţine unui particular din Chios care de felul său este rachier. Dacă ai cutreiera toată ţara nu găseşti o altă farmacie decât doar în târgul Botoşani. Aceasta însă seamănă mai degrabă a rachierie decât a farmacie. Taxa şi-o stabilesc ei înşişi, după cheful lor şi vând doctoriile, oricât sunt ele de proaste şi de vătămătoare, întotdeauna la preţurile cele mai mari...

Cap. VI: *Despre caracterul moldovenilor şi unele obiceiuri familiare*

[Autorul caracterizează după: D. Cantemir, Sulzer şi Carra firea moldovenilor].

Moldovenii primesc pe orice străin mai de seamă cu tot respectul, precum p. 218 şi cu toată ceremonia, pe care au învăţat-o de la strămoşi şi la care ţin încă foarte mult şi în ziua de astăzi. Imediat la intrarea în cameră ai cinstea să fii poftit să şezi pe sofa.

Stăpânul casei bate din palme (este un semnal obişnuit care înlocuieşte clopoţelul folosit la noi) şi, într-o clipă, odaia de primire s-a şi umplut de slugi. Fata din casă, de obicei o ţigancă, aduce pe o tavă de argint un pahar cu apă proaspătă, împreună cu o chisea drăguţă, în care se găseşte aşa-numita dulceaţă. Aceasta o predă cucoanei care apoi serveşte cu mâna ei pe fiecare musafir. Deoarece acesta este primul semn al onorurilor, indiferent de zi sau anotimp, refuzul său ar însemna o lipsă de cuviinţă. Oaspetele // îşi ia, aşadar, p. 219 o linguriţă bine umplută şi apoi bea după ea apă cât pofteşte. În timpul acesta apare cafegiul cu tava sa pe care se găsesc ibricul de cafea şi filigenele împreună cu suporturile. Se dă cafea nefiltrată (pregătită) de obicei fără zahăr, după cum am văzut şi la turci. Stăpâna casei întinde cu mâna ei fiecărui musafir filigeana cu cafea; în clipa aceea se apropie ciubucgiul şi oferă pe rând fiecăruia câte o lulea aprinsă chiar atunci. Dacă din întâmplare vine în vizită o grecoaică, ea nu şovăie deloc să ţină tovărăşie cu luleaua în gură, moldovencele însă n-au nici o poftă să-şi însuşească obiceiul acesta.

Acum se discută cu boierii despre lucruri indiferente şi niciodată despre lucruri care privesc politica, finanţele sau cârmuirea. Cum amândouă naţiunile

---

[28] *Wundärzte.* Termenul de chirurgi trebuie înţeles în sensul său primitiv de felcer sau sanitar, şi nu de medic specialist în chirurgie.

⟨moldovenii şi grecii⟩ sunt extrem de neîncrezătoare, trebuie să fii cu foarte mare băgare de seamă în vorbire şi în aprecieri pentru a evita orice interpretare strâmbă sau nedreaptă. Chiar şi glumele nevinovate sunt luate în nume de rău şi toată conversaţia capătă o înfăţişare pedantă şi greoaie. Să săruţi mâna nevestelor tinere sau să începi cu ele o conversaţie nevinovată nu-i de loc pe placul bărbaţilor; îndată se trezeşte gelozia. Din cauza aceasta, fetele de boieri, începând de la al 4-lea sau al 5-lea an, până când se mărită sunt ţinute sub cea
p. 220 mai mare strictă pază şi nici un bărbat, în afară de cei ai casei, // nu poate nădăjdui să vadă la faţă o cuconiţă. Nici chiar în cazuri de boală, medicul nu-şi poate vizita pacienta nemăritată până când nu este însoţit în harem de o droaie întreagă de oameni ai casei împreună cu părinţii. Am constatat aceasta destul de des.

În primi ani ai şederii mele în Iaşi, am rămas foarte surprins, când un agă de atunci, Cantacuzino, m-a chemat la fata sa măritată care era bolnavă. Tatăl m-a primit la scară cu un sărut de bunvenit, m-a condus în camera sa şi, după ce am primit toate onorurile descrise mai sus – în care timp s-a vorbit despre lucruri indiferente, fără nici un cuvânt despre bolnavă –, a dat semnalul obişnuit, când au şi apărut o mulţime de slugi şi slujnice, vreo 20 de persoane. Atunci s-a sculat de pe sofa şi m-a condus, fiind urmaţi de toată suita, în harem, unde am găsit pe frumoasă cu un acces de friguri, fără gravitate. Ea a părut a se înviora îndată de cum am pus să se deschidă ferestrele din capătul mai depărtat ⟨al camerei⟩, ca să se primenească aerul greu, cu toate că o îngrijitoare bătrână se împotrivea acestui procedeu. Când am cercetat pulsul, am văzut, cu mirare, cum ochii tuturor celor de faţă erau aţintiţi asupra mea, dar eu nu m-am tulburat, ci am cercetat toate simptomele boli şi apoi m-am retras în camera părintească, unde am întocmit reţeta medicală care, în câteva zile, a restabilit pe bolnavă. [...]

....

p. 221–234 [Urmează descrierea peţitului, a ceremoniei de nuntă şi a jocurilor. Apoi despre jocurile de noroc, de cărţi etc. Se subliniază caracterul lor sedentar].

p. 235 Tineretul claselor cetăţeneşti e mai jos, chiar ţăranii, găsesc distracţie şi petrecere într-alt joc care merită să fie numit (jocul) cel mai frumos şi mai nevinovat [Urmează descrierea scrânciobului][29].

p. 236 Deoarece jocul acesta – nu ştiu din ce motive – este folosit ca ⟨mijloc de⟩ petrecere plăcută, de moldoveni, în fiecare an numai şapte săptămâni, adică de la Paşti la Rusalii, iar în tot restul anului scrânciobul este neîntrebuinţat şi lăsat sub cerul liber, expus tuturor intemperiilor, în acest interval scurt, tinerii şi tinerele se îndreaptă în pâlcuri ⟨dese⟩ într-acolo, ca să participe la această plăcere, care aduce proprietarului scrânciobului un câştig bogat. De obicei, o persoană, care vrea să petreacă învârtindu-se în aer, cam un sfert de ceas, plăteşte 4–6 parale, uneori chiar 1–2 piaştri. deoarece nu pot participa în acelaşi timp la petrecerea aceasta mai mult de 16 persoane, se întâmplă nu

[29] Pentru patima scrânciobului, cf. şi *Rapoartele consulare austriece*, Hurmuzaki, XIX_1, şi *Rapoartele consulare ruseşti*, Hurmuzaki, seria nouă, I, p. 28 şi 278, doc. 127, cu privire la intervenţia ieşenilor din 11 aprilie pe lângă consulul rus, Ivan Ivanovici Severin, ca să obţină de la domn funcţionarea tradiţionalelor scrâncioburi.

rareori certuri sau chiar supralicitări, când câte un flăcău semeţ, ca să ajungă mai devreme cu iubita sa[30] la petrecerea aceasta, cumpără locul concurentului său cu câţiva ducaţi.

Chiar şi fetele de boier, care fiind ţinute mereu sub supraveghere severă, nu se pot bucura în reşedinţa domnească de acest joc, caută ca în timpul acesta să se sustragă constrângerii apăsătoare de la oraş şi se grăbesc cu fraţii // şi p. 237
mamele lor la moşiile cele apropiate ale părinţilor, unde astfel de scrâncioburi se găsesc în fiecare curte boierească şi nici o ceremonie rigidă nu le împiedică să se dedea cu totul acestei bucurii nevinovate.

În ţările vecine (cu excepţia Ţării Româneşti) felul acesta de petrecere este cu totul necunoscut.

D. *Înmormântări publice*

[Este criticat obiceiul de a îngropa morţii în lăuntrul şi în jurul bisericilor, p. 237–240
la o adâncime prea mică etc...., din cauza pericolului pentru locuitorii oraşului.

Este condamnată, de asemenea, graba cu care sunt efectuate înmormântările, putând fi vorba uneori de o moarte aparentă, fără a se aştepta o constatare serioasă făcută de un medic. Totul se expediază în 8–10 ore].

Iaşi p. 243

[...] Dacă îl străbaţi dea curmezişul, de la răsărit la apus, atunci înfăţişează ochiului spre miazăzi o întindere destul de netedă, dar spre miazănoapte, formează un deal care se înalţă treptat şi oferă o privelişte minunată, datorită locuinţelor marilor boieri clădite acolo de câţiva ani încoace. Împrejurimile oraşului sunt nespus de frumoase şi variate: câmpiile îţi înviorează ochii şi inima cu tabloul minunat al rodniciei şi dărniciei pământului... etc.

[...] Dacă cutreieri partea de sus şi de jos a oraşului dinspre miazăzi, atunci dai de o mlaştină foarte întinsă, numită Bahlui, şi pe care eu o numesc, pe bună dreptate, Smârcul Bahlui *(Sulzer* îl socoteşte greşit ca un râu), care îşi răspândeşte în toată regiunea – mai ales pe vremea arşiţei de vară – neplăcutele sale emanaţii rău mirositoare. Al doilea neajuns, tot atât de dăunător sănătăţii, căruia îi eşti expus la Iaşi, îl constituie canalele care traversează aproape toate uliţele oraşului. Este drept că ele sunt peste tot acoperite cu aşa-zise dulapuri de lemn, încât fiecare uliţă ajunge a fi un pod ce se leagă de celelalte. Dar cum se depune doar puţină grijă sau chiar deloc pentru curăţirea acestor canale, ele se umplu cu atât de multe necurăţenii, încât, mai ales după ploi stăruitoare, lemnele ⟨acestor⟩ poduri sunt ridicate în sus de // presiunea p. 244
murdăriei adunate ce se umple cu apă, iar trecătorii şi trăsurile, siliţi să înoate aproape sau să treacă prin vad, sunt expuşi la oarecare primejdie. Iar dacă Bahluiul, mulţumită unor curenţi de aer prielnici, mână o parte din aburii săi

---

[30] Orăşenii din Iaşi şi din alte locuri nu-şi ţin fiicele lor aşa sechestrate ca voievozii şi boierii (*n. a.*).

puturoşi spre o margine mai depărtată a oraşului, aceştia sunt înlocuiţi cu prisosinţă pentru locuitorii de aici de mocirlele canalelor, îndeosebi atunci când, dintr-o nepăsare neiertată a slujbaşilor Agiei (?), nu sunt ridicate hoiturile atâtor cai, căzuţi în drum, câini, pisici, păsări şi aşa mai departe, ci lăsate să rămână pe toate uliţele până la totala lor putrezire. Şi la aceasta se mai adaugă încă pacostea că se aduce la piaţă, în mari cantităţi, peşte stătut şi, dacă nu găseşte destui cumpărători, este aruncat pe uliţele podite şi lăsat astfel să se strice. Cel puţin de două ori pe săptămână (miercurea şi vinerea, cum acestea sunt cele două zile obişnuite de post), are cineva prilejul de a observa acest neajuns. Pentru aceste motive, ⟨oraşul⟩ Iaşi poate fi socotit ca un adevărat rezervor de ciumă, unde bântuie bolile cu fierbinţeală îndeosebi frigurile cele mai rele şi mai îndărătnice şi alimentează cu prisosinţă focarul celorlalte epidemii ce se furişează prin împrejurimi.

Dacă aceste piedici ar fi înlăturate din calea sănătăţii, de grija înţeleaptă şi binevoitoare a cârmuirii, atunci ⟨oraşul⟩ Iaşi, cu împrejurimile şi frumuseţile
p. 245 sale naturale //, ar putea rezista la comparaţie cu destule alte oraşe de reşedinţă. Să-şi închipuie cineva că bălţile Bahluiului, aflate pe latura de sud – şi care acum mişună de multe sute de mii de broaşte sau alte gângănii –, ar fi sau secate, sau umplute cu totul de apa Siretului[31], ce ar fi mânată încoace, şi să contemple atunci pe partea aceea dealurile prea frumoase, pe care se află, la o mică depărtare cele două mănăstiri, aşa-bine aşezate: Galata şi Cetăţuia: să privească de pe aceste dealuri oraşul cu cele şaizeci şi nouă de biserici, mănăstiri, turnuri şi unele case boiereşti, şi atunci desigur va afla o privelişte încântătoare, care este cu totul impresionantă, prin varietatea obiectelor, şi desfată mult ochiul care o cercetează. Spre răsăritul şi apusul acestui deal străluceşte tot ţinutul dimprejur de cele mai plăcute dealuri cu vii, câmpii mănoase şi păduri[32]; şi cum aici sunt răspândite, de jur împrejur câmpiile, văile şi dealurile, într-un amestec – dar îndeosebi în partea de nord-vest a oraşului se află dealul plăcut Copou, de asemenea, îmbrăcat cu vii –, priveliştea asupra acestor locuri, asemenea raiului, întrece orice descriere. Ce minunate
p. 246 locuri de petrecere şi de recreaţie s-ar putea întocmi aici cu puţină cheltuială // şi cât de bine ar putea locuitorii Iaşilor să-şi pregătească aici bucurii şi plăceri nevinovate, dacă geniul naţiunii nu ar fi prea amorţit şi apatic, pentru a fi mişcat de frumuseţile naturii şi pentru a mai desăvârşi cu ajutorul artei încântătoare poziţii naturale! Doar se află pe acest deal două chioşcuri[33], clădite în stil oriental, unul din piatră, celălalt din lemn. Dar cum ele sunt

---

[31] Vezi *Beiträge*, vol. II, p. 202–204, despre Alexandru Mavrocordat (= Firaris). A poruncit ca aşa-zisul „Podul roş", de peste Bahlui, care se stricase cu totul, să fie refăcut mai ales pentru a înlesni organizarea iarmarocului obişnuit a se ţine de şapte ori pe an... etc. El a văzut lămurit cât de dăunătoare era băltoaca Bahluiului şi era hotărât să abată pe acest teren râul Siret, de la Episcopia Roman încoace, pentru a curăţa multe sate şi, înainte de toate, reşedinţa de la Iaşi de mirosul îngrozitor al mocirlei Bahluiului şi apoi să o mâne în Prut.

[32] În anul 1781, domnul Constantin Moruzi a pus să se clădească, din piatră, în aceste păduri de deal, o casă frumoasă de ţară, care însă a fost cu totul dată uitării după mazilirea sa... etc.

[33] *Tchardake*.

destinate exclusiv distracţiei particulare a domnului şi a familiei sale, clasele mijlocii nu se pot bucura de aceste locuri de recreaţie. Voi mai aminti aici doar că prin această regiune frumoasă trece şoseaua de la Iaşi spre Suceava, în Bucovina.

Mai puţin îmbucurător este aspectul lăuntric al oraşului de reşedinţă Iaşi, întrucât este clădit fără absolut nici o regulă, nu este înconjurat cu ziduri şi cuprinde în circuitul său mai multe garduri de nuiele decât uluci de lemn. Numărul caselor ajunge aproximativ la vreo cincii mii[34], dintre care abia două sute sunt locuinţe făcute din zid, toate celelalte sunt sau încheiate din lemn, sau făcute din gard împletit şi lipite cu lut. Printre casele de zid sunt vreo patruzeci care mai au încă un cat. De obicei aici se clădeşte de-a dreptul la nivelul pământului. Case de trei sau patru caturi zadarnic ai căuta aici, iar stilul clădirilor este mai mult după moda orientală, exceptând o pereche de // case boiereşti, clădite, abia de curând, după moda germană. p. 247

Dughenele negustorilor formează, ce-i drept, uliţe lungi, ⟨înşirându-se⟩ de o parte şi de alta a lor, dar ele sunt lipsite de orice gust, fără nici un fel de ornament pe din afară, de cele mai multe ori, ridicate doar din lemn şi menite a cădea pradă flăcărilor la declanşarea unui incendiu. Un singur han (un fel de cetate) merită să fie amintit aici. El formează un patrulater, cu ziduri înalte şi masive, şi cuprinde magazii şi încăperi boltite în care negustorii cei mai bogaţi îşi păstrează mărfurile cele mai scumpe sub lacăte tari, în parte, pentru a le feri de foc, şi, în parte, pentru a le pune la adăpostul hoţilor. Dar cum acest han este folosit şi de străini şi, mai ales, de negustorii turci ca loc unde trag, se mai întâmplă câteodată ca tocmai în această clădire, din neluarea cuvenitelor măsuri de pază, să izbucnească ciuma, cum am observat eu însumi, în anul 1796, când însă a fost curând înăbuşită, spre fericirea întregului oraş.

Este păcat că una din cele mai remarcabile clădiri, anume Curtea cea veche, a fost mistuită de foc[35], acum douăzeci şi şapte de ani, în timpul domniei lui Alexandru Mavrocordat, iar la refacerea ei nu s-a mai gândit nimeni[36] //.

[Curtea veche ar mai fi avut, după incendiul din 1491 (!), şase sute de camere de locuit (!). Sub Constantin Moruzi, în 1780, nu ar mai fi fost decât o sută.] p. 248

[34] Pentru o cifră mai redusă, cf. Sulzer.

[35] Autorul trimite la vl. II (paragraful 96, p. 200–202), despre Alexandru Mavrocordat (Delibei): „Oamenii lui de Curte se arătau atât de lipsiţi de grijă şi de prevedere, încât în al doilea an al domniei sale, într-un incendiu, a fost arsă până în temelie ruinata Curte veche domnească, cu tot castelul şi biserica de Curte. Mitropolitul de atunci a trebuit să-i cedeze locuinţa sa. El a ocupat deci toată această mănăstire (= Mitropolia) care în curând a fost şi ea în întregime mistuită de flăcări. Doar biserica mănăstirii au putut-o salva moldovenii. Din aceste locuinţe a plecat domnul, cu grecii săi nesocotiţi, din oraşul său de reşedinţă, Iaşi, în mănăstirea Galata, unde şi acolo s-a produs foarte curând un incendiu la care atâta s-au străduit toţi călugării încât focul nu a putut aduce aici aceleaşi pagube ca cele precedente".

[36] Autorul dă aici o serie de date privind istoria Curţii vechi încă de la Traian (!) încoace, împrumutate unei versiuni moldoveneşti a „Geografiei" lui Fr. Schmiedeg, publicate în 1704, şi aflate în posesia mitropolitului Iacob al Moldovei, ocrotitorul autorului. p. 248

p. 249 Acum locuieşte domnul într-o casă foarte neîncăpătoare cumpărată de boierul Costache Ghica[37] şi constând doar din douăzeci şi cinci de camere curate de locuit. Aici stă domnul cu familia şi „haremul" său, aici se ţine Divanul, aici se mai păstrează arhiva cămării (?)[38], ba chiar şi un cămăraş, un secretar de taină şi medicul personal al domnului, care îşi au acolo nenorocitele lor camere de locuit. Restul personalului de casă şi de Curte este adăpostit lângă grajdurile cailor.

b) Mănăstiri şi biserici

Se pot număra şaizeci şi nouă în acest oraş. Cele mai însemnate dintre ele sunt:

A) În oraşul de jos:

1) *Mitropolia.* Această clădire se află între podul principal, ce duce la Curtea domnească, şi aşa-zisa baltă a Bahluiului. Este înconjurată, ca cele mai multe mănăstiri, cu o incintă de zid, la care sunt adăugate pe dinăuntru mici cămăruţe, clădite chiar la nivelul pământului pentru: secretari, diaconi şi personal, pe lângă alte resorturi administrative. După o mică distanţă, spre sud de la podul principal, se intră pe sub o clopotniţă joasă şi se dă în mijlocul
p. 250 curţii de biserica mitropolitană, închinată Sfântului Nicolae, // şi care nu are nimic deosebit ca arhitectură. Ceva mai la stânga, se înalţă locuinţa arhiepiscopală, pe care răposatul mitropolit Iacob a scos-o, în anul 1797[39], din ruinele ⟨rămase⟩ din vremea lui Mavrocordat şi a pus să fie reclădită. Această clădire nu are decât două rânduri şi, pentru ca să o facă nefolosibilă în viitor unui despot lumesc, nu s-au făcut acum decât doar atâtea camere de locuit câte îi trebuie strict despotului bisericesc. Tot clădită la nivelul pământesc este şi tipografia moldovenească, singură din toată ţara.

2. Biserica Sf. Gheorghe...[40] este o biserică frumos clădită după arhitectura cea mai nouă, fără mănăstire. Este vecină cu Mitropolia şi a fost dată de mitropolitul Leon[41] ruşilor, în timpul ultimul război cu turcii, la cererea mareşalului Rumianţev, pentru ca să-şi ţină acolo slujbele.

3. Mănăstirea Trei Ierarhi. În fruntea ei stă un arhimandrit grec care îşi are acolo şi locuinţa. Este înconjurată de ziduri puternice şi, chiar de la intrare, pe sub un turn, vezi străvechea şi marea biserică a mănăstirii[42] pe care se

[37] Hatmanul Costache Ghica despre a cărui locuinţă vorbeşte elogios (autorul II, p. 275). O casă frumoasă cu un teren considerabil [cumpărat] pe vreo patru sute de pungi... de la fiul lui Constantin Cantacuzino-Deleanu. Dintre casele tuturor ⟨boierilor⟩ greci aceasta este singura care poate reţine atenţia unui străin.

[38] *Thesaurarialskanzlei.*

[39] Domn fiind Alexandru Callimachi.

[40] Clădită, în 1761, de mitropolitul Gavriil Calimachi în curtea Mitropoliei, cf. N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi,* p. 187.

[41] Leon Gheuca, fost episcop de Roman, înălţat în scaunul mitropolitan la 2 martie 1786.

[42] În această biserică se află moaştele Sfintei Paraschiva care sunt scoase odată pe an în procesiune solemnă. Mulţimea ce se adună atunci este aşa de mare, încât eşti în primejdie să fii strivit, dacă ai curiozitatea să te duci acolo... etc. De sărbătoarea acestei sfinte aleargă ⟨la biserică⟩ toată partea femeiască din Iaşi şi din împrejurimi, ca să sărute fruntea sfintei şi atunci, în prezenţa arhimandritului, se depun ceva bani care se adună şi constituie un venit anual al mănăstirii (*n. a.*).

înalţă trei turnuri mici //. De jur împrejur sunt multe construcţii pe care le folosesc negustorii, parte ca locuinţe, parte ca magazii de mărfuri. p. 251

4. Mănăstirea Sf. Nicolae[43] este chiar alături de vechea Curte arsă, iar în ea // sunt unşi de către mitropolit toţi noii domni la sosirea lor. Sunt urme ale unor clădiri străvechi în acest loc. p. 252

....

13. Biserica Sf. Nicolae. O biserică nouă pe care a pus de a clădit-o cneazul rus Potemkin şi unde a fost expus cadavrul Înălţimii sale până la transportarea sa în Crimeea. p. 254

Mulţimea celorlalte biserici ale oraşului nu merită oboseala de a mai fi pomenite pe nume.

[...] În acest oraş mare, ar fi nevoie de trei *şcoli cel puţin,* dar nu este decât una, care şi aceea este de puţină însemnătate //. p. 255

Acum vreo douăzeci şi cinci sau douăzeci şi şase de ani ea a fost adăugată spre podul incintei Mitropoliei. Ferestrele din faţă privesc spre podul principal de care este despărţită curtea scolii printr-un gard împletit. La nivelul pământului sunt patru odăi şi tot atâtea sus, în singurul cat pe care îl are. Monumente de seamă, inscripţii, biblioteci nu afli nici la şcoală, nici la mănăstiri sau biserici. p. 256

Feredeie

Sunt trei în Iaşi. Unul se află în Curtea domnească, unde numai domnul şi doamna, împreună cu familia lor, pot folosi confortul sau inconfortul băilor. Al doilea îl afli în curtea aşa-zisului Beilic, prin care se înţelege, în general, cartierul stăpânitorilor turci. În vremea când nu sunt aici turci, aceste băi sunt folosite şi de altă lume, îndeosebi de femei. Nu pot şti dacă turcii sunt informaţi de acest lucru. Al treilea feredeu se află într-un loc izolat, aproape în dosul Mitropliei, spre balta Bahluiului. El slujeşte pentru toate familiile de boieri şi pentru clerici. Totuşi am văzut în mai multe rânduri că vine şi divan-effendi la acest feredeu. Iarna şi vara merg mai ales tinerele cucoane în fiecare lună... şi după lehuzie merg la baie şi aduc întotdeauna un praf epilator... etc., dar acest lucru din urmă îl fac, de cele mai multe ori //, doar grecoaicele şi p. 257 bărbaţii lor. Cum însă peste tot şi în toate oraşele sunt şi persoane cu sminteala modei, se mai maimuţăresc şi unele moldovence după acest obicei fără noimă.

Apa pentru aceste băi nu este o apă caldă minerală, ci este adusă de departe, de la izvoare obişnuite, prin ulucuri până în oraş, la feredeie, şi se poate uşor închipui cu câtă cheltuială se face acest lucru şi ce cantitate uimitoare de lemne se cere an de an spre a încălzi această apă de baie, aşa cum o încălzeşte natura de la sine, de pildă, la băile de la Viena, de la Pesta etc. De aceea trebuie ca toţi cei ce se îmbăiază să plătească o taxă de zece-douăzeci de parale când iese de la baie.

Toate aceste feredeie sunt întocmite după moda turcească, iar apa din ele se înfierbântă aproape întotdeauna aşa de tare, încât persoanele mai plăpânde

---

[43] Biserica Sf. Nicolae domnesc, ctitoria lui Ştefan cel Mare, este descrisă şi de Korobeinikov, în 1593.

trebuie să fie scoase de acolo leşinate, iar cele mai sangvine apar cu faţa roşie ca racii fierţi.

Fântâni

În acelaşi fel ca pentru băi este adusă în oraş şi apa de băut şi de spălat.
p. 258 Unii domni şi-au câştigat // un renume deosebit din faptul că au pus să se aducă apă în oraş cu ajutorul unor uluci de lemn şi au făcut în diferitele pieţe ale oraşului cişmele şi havuzuri, desigur, nu pe banii lor, ci tot din punga bieţilor birnici care, sub o rubrică specială, trebuiau să dea câteva parale mai mult ca de obicei de fiecare gulden, până ieşea un prisos // de optzeci – nouăzeci de pungi, din care zece sau şaisprezece se întrebuinţau la aducerea apei, iar restul era înghiţit după obicei.

Aproape cu niciuna din aceste fântâni nu se atinge scopul avut în vedere. a) Dacă se strică pe undeva vreunul din aceste ulucuri, atunci toată grija nu este decât ca să nu sufere feredeiele vreo întrerupere a băilor, în loc să se îngrijească cineva de funcţionarea regulată a cişmelelor. Din aceste douăzeci de fântâni, rareori vei afla mai mult de patru în tot oraşul care să dea apă continuu celor ce au nevoie de ea. b) Gustul acestei ape nu este chiar aşa de bun, mai ales din havuzuri, şi dacă vrea cineva să bea o apă cu adevărat gustoasă, atunci trebuie să o cumpere sau de la un sacagiu[44], sau să pună să
p. 259 i se aducă special // de la un izvor mai îndepărtat. Cele mai bune izvoare de acestea se află în aşa-zisul Păcurari şi Galata. Primul ţâşneşte cam la o jumătate de oră depărtare de extremitatea de vest a oraşului, pe dealul Copoului, al doilea, în partea de sud, nu departe de mănăstirea Cetăţuia, spre mănăstirea Galata. Nu lipsesc în Iaşi nici fântânile cu găleată. Dar cum solul oraşului poate, pe drept, fi asemuit cu grajdul lui Augias..., în care trebuie să sapi, aproape un stânjen în adâncime, în pământul murdar, până găseşti unul curat, se poate uşor închipui ce gust rău trebuie să aibă o asemenea apă, dacă va fi scoasă din aceste fântâni, când şi caii se scârbesc de ea.

Dar în sfârşit, acum (1804)[45], cârmuirea, nespus de binefăcătoare, a poruncit săparea a vreo treizeci de fântâni, datorită cărora să fie întâmpinată nevoia de până acum a apei de băut în acest oraş. //

p. 260

Spitale

Nu există decât un singur spital[46] care este închinat Sfântului Spiridon [întemeiat de Grigore al II-lea Ghica, ce a domnit, cu întreruperi, între 1726–

[44] Sacagiii sunt aici în mare număr. Ei aduc apa din izvoare de oriunde o găsesc, în nişte butoiaşe, până în oraş, unde merg din casă în casă şi vând o cofă de cinci sau şase măsuri *(Maass)* pe o pară. Cum nu se află în lung şi în lat în preajma Iaşilor şi până la Prut nici o apă curgătoare, aceşti sacagii sunt foarte necesari în vreme de incendii, când, într-adevăr, sunt prezenţi în mare număr, măcar că în această împrejurare, apa pe care o aduc ei este de prea mică însemnătate *(n.a.)*.

[45] Acest prezent „acum" corespunde domniei lui Alexandru Moruzi

[46] În anul 1797, episcopul de atunci al Romanului, Veniamin ‹Costache›, avea de gând să înfiinţeze un spital în reşedinţa sa episcopală. Acesta ar putea fi al doilea spital din ţară *(n.a.)*.

1748]. Ca mănăstire, clădirea acestei fundaţii poate fi socotită şi potrivită menirii sale, ca spital însă nu corespunde deloc bunelor intenţii ale ctitorului, căci zidurile sale înconjurătoare sunt mult prea înalte pentru ca să se poată primeni vreodată aerul spitalului cu aerul din afară. Pentru a se putea merge la biserică, s-a făcut, ce-i drept, dintr-o parte, o poartă în mijlocul zidului mănăstirii, lângă cişmea, dar afară de aceasta nu se mai află de jur împrejur nici o deschizătură, aşa că şi oamenii sănătoşi ce locuiesc aici sunt în primejdie de a-şi pierde sănătatea. Camerele bolnavilor sunt clădite la nivelul pământului şi în aşa fel încât sunt lipite din dos de zidul înconjurător şi au deci uşile şi ferestrele îndreptate numai spre curtea mănăstirii. //

Potrivit cu actul de întemeiere, nu trebuie să fie primiţi mai mult de patruzeci de bolnavi, ceea ce se urmează întocmai. Dar cei care au nenorocul de a fi aduşi aici în viaţă sunt scoşi, de cele mai multe ori, de aici morţi. Căci nu numai că spitalul este prost întocmit, dar în privinţa mâncării şi a medicamentelor care se dau acestor nenorociţi, ba chiar ale acelora ce li se prescriu, regimul se arată absurd şi înfiorător. p. 261

Veniturile anuale ale acestui spital însumează cam şaizeci de pungi, din care, în fiecare an, un episcop grec ce stă aici are câteva pungi de ros. Medicul spitalului, care este de obicei un şarlatan, primeşte două sute de piaştri pe lună. Adjunctul său... are şi el o leafă lunară de optzeci de piaştri. Acum să-şi închipuie cineva un farmacist neconştiincios, care este aici un grec, şi să socotească apoi vătămarea pe care trebuie să o sufere nenorociţii din spitale...

Luxul p. 262

În această privinţă, luxul trebuie înţeles aici mai mult în îmbrăcăminte bogată decât în mâncare sau băutură mai grozavă. Când vreuna dintre boieroaicele mai de seamă se arată în îmbrăcămintea ei de ceremonie, atunci poartă cu siguranţă pe ea valoarea a douăzeci – treizeci de mii de piaştri. Numai „saricul" ei de pe cap, împodobit cu giuvaieruri minunate, cu o mulţime de perle orientale, precum şi cu cele zece sau douăsprezece inele cu briliante de pe degete (chiar şi la degetul mare) ajung la sume şi mai mari, ca să nu mai pomenim de samurul şi de celelalte blănuri scumpe ce sunt purtate des de bărbaţi şi femei.

Echipajele sunt, în genere, mizerabile şi lipsite de gust, atât în privinţa cailor, cât şi a personalului, şi aceasta cu cât sunt mai frumoase caretele în care umblă cei mari.

... Este drept că se dau uneori ospeţe cu douăzeci, treizeci până la cincizeci de tacâmuri. Dar aceasta numai de când au mai prins câte ceva boierii moldoveni de la ruşi, căci înainte nu se ştia nimic despre o masă bine rânduită în Moldova. Încă şi astăzi mai obişnuiesc unii dintre boierii mai mărunţi să mănânce pe măsuţele // turceşti numite „suffrah"[47], după care ei p. 263

---

[47] *Suffrah* = O suffrah înlocuieşte sufrageria. Este o tavă rotundă de aramă, cositorită cu o margine mai ridicată, având un diametru de cel mult 2 1/2 picioare vieneze. Şase până la opt persoane stau turceşte pe divan de jur împrejur şi îşi consumă mâncarea lor proastă în chipul cel mai incomod *(n.a.)*. p. 263

numesc pe cel ce pune masa: sufragiu. Serviciul de masă constă, în general din majolică, adusă de negustori în mare cantitate de la Danzig până în Moldova. Porţelan fin nu vezi decât sub formă de ceşcuţe mici de cafea.

Mâncărurile sunt, în genere, aşa de peste măsură de grase, că nu pot fi suportate de un stomac german. Curăţenia lasă de dorit de câte ori este bucătarul un ţigan şi aceasta se întâmplă întotdeauna. Rareori vei da de o masă la care să nu se servească, printre multe alte feluri de mâncare, şi o mămăligă[48]. Chiar // la
p. 264 masa domnului, am mâncat în diferite rânduri acest fel favorit al românilor, cu ulei de nucă proaspăt şi cu zahăr pisat; la mitropolit obişnuiau să o amestece mai des cu brânză şi atunci se numeşte „mămăligă îmbrânzită".

Vin de Rhin, şampanie sau vin de Cipru nu se beau prea des, totuşi cel din urmă mai des ca celelalte. Tokay niciodată. Vinul indigen este un vin obişnuit de masă, de care nu abuzează în genere boierii. În privinţa aceasta, ei trăiesc cu destulă cumpătare, numai oamenii de rând se îmbată bucuros, ca şi călugării. Lichiorurile obişnuiesc să le facă boieroaicele însăşi cu mâna lor şi într-adevăr minunat. //

p. 265 Se bea destul de des o cantitate respectabilă de *punch*, mai ales de către tinerii coconaşi care sunt îndatoraţi ofiţerilor ruşi pentru aflarea metodei de preparare a acestei băuturi îndrăgite de ei.

Observaţii critice

Cartea publicată de Andreas Wolf, sub titlul modest de: *Contribuţii la o descriere statistico-istorică a principatului Moldovei (Beiträge zu einer statistisch-historischen beschreibung des Fürstentums Moldau)*, Hermannstadt, 1805, se înfăţişează sub dublul patronaj al arhiducelui Iosif, căruia îi era dedicată, şi a memoriei mitropolitului Iacov Stamate, mort în 1803, al cărui portret, datorat lui Töpfler, apare în fruntea volumului. Autorul s-a străduit să cerceteze toate lucrările despre Moldova, începând cu vestita descriere a lui D. Cantemir, al cărui plan l-a urmat, împletind o seamă de mărturii directe (constatări şi reminiscenţe proprii) cu informaţiile şi concluziile trase din studierea altor lucrări datorate unor contemporani sau cvasicontemporani: Carra, Sulzer şi Raicevich.

Este parcă un joc de oglinzi, care se mai complică din faptul, de pildă, că faţă de Sulzer, Wolf ocupă o poziţie dublă. El îl informează, în 1781, despre mitropoliţii Moldovei, dar, la rândul său, foloseşte datele *Istoriei Daciei Transalpine*, însă nu fără o discutare critică a unor puncte neclare sau greşite. De pildă, el stăruie asupra greşelii lui Carra, preluată cu oarecare îndoială de Sulzer, cu privire la venitul domnului rezultând din impozitele directe. El arată

---

[48] Această mămăligă este de altminteri un fel de mâncare ţărănească, foarte simplu de gătit şi care constituie hrana a mii de oameni. Orice copil de zece sau doisprezece ani o poate găti uşor.

p. 264 [Urmează descrierea pregătirii ei]. // Se mănâncă fie caldă fie rece în locul pâinii. Unii o iau caldă împreună cu lapte crud muls atuncea, alţii cu brânză sau cu slănină, alţii o mănâncă rece cu zeamă de prune sau zeamă de varză acră *(n.a.)*.

că înmulţind numărul de contribuabili, pe care a reuşit să-l afle, cu cuantumul contribuţiei plătite de fiecare, rezultă o sumă infinit mai mare decât cea declarată de Carra şi repetată de Sulzer.

Asemenea socoteli mai întâlnim de-a lungul cărţii sale, de pildă, cu referire la producţia de vin (tot în legătură cu bugetul Moldovei), sau la numărul oilor, sau al stupilor. În aceste socoteli intră, fireşte, şi o parte arbitrară de apreciere proprie, în lipsa unor date amănunţite. Regăsim în descrierea sa multe din afirmaţiile predecesorilor săi, îndeosebi Sulzer, pe care l-a urmat mai de aproape dintre toţi, preluând nu numai datele şi aprecierile acestuia, ci uneori chiar şi erorile. Astfel acceptarea numelui deformat de Iarowan (= Făräoani), drept acela al unei parohii catolice diferite de Făräoani, şi adăugată deci numărului de parohii catolice cunoscute. De la D. Cantemir, Wolf adoptă împărţirea pe ţinuturi şi descrierea politică a ţării, date asupra localităţilor mai însemnate din Moldova, împreună cu amănunte istorice, fără a pune la îndoială spusele lui. De exemplu, declară că el însuşi nu a văzut oi sălbatice sau porci cu copita despicată, dar nu contestă existenţa lor. Pentru înşirarea produselor naturale şi discutarea posibilităţilor comerciale, aflăm o parte comună a lui Wolf, Raicevich şi Sulzer, dar trebuie avut în vedere că Raicevich l-a folosit destul de des pe Sulzer şi Wolf i-a cercetat foarte atent pe amândoi. De altminteri el i-a cunoscut personal: pe Sulzer la Sibiu şi pe Raicevich la Iaşi şi apoi la Bucureşti, unde s-a împrietenit cu el în 1784, scurtă vreme după incidentul de la Iaşi, provocat de Raicevich, în legătură cu alungarea din oraş a celor doi medici: Wolf şi Bartolozzi. Apărută câţiva ani după lucrările lui Sulzer (1781) şi Raicevich (1788), cartea lui Wolf (1805) venea ca o concluzie generală, valabilă şi pentru ele.

Cartea lui A. Wolf se împarte în două părţi distincte: prima parte, descriptivă, se inspiră, în bună măsură din D. Cantemir, Bauer, Carra, Sulzer şi Raicevich. Ea cuprinde 280 de pagini şi se subdivide în şapte capitole: I. Geografie fizică şi economică, II. Împărţirea politică şi administrativă, III. Tribut, venituri, comerţ, monede, măsuri şi greutăţi, IV. Organizarea religioasă ortodoxă, episcopii, mănăstiri, celelalte culte din Moldova, învăţământul, „deosebirea"(!) dintre vorbirea moldovenească şi cea muntenească, V. Bolile la moldoveni, starea medicinii în Moldova, VI. Despre firea şi obiceiurile moldovenilor, nunţi, jocuri, înmormântări, VII. Descrierea topografică a oraşului Iaşi, scurtă privire asupra familiilor mai însemnate din Iaşi şi o schiţă biografică a mitropolitului Iacov Stamate.

Partea a doua, istorică, dă o listă a domnilor Moldovei (1352–1795), tradusă după cea întocmită pe româneşte de secretarul mitropolitului Iacov din porunca lui şi tipărită de acesta în 1794, cu cifrele redate prin litere, şi apoi în 1795, cu cifre arabe în locul acestora; o scurtă istorie a voievozilor, cu ştiri despre domnii din urmă, pe care i-a cunoscut el însuşi sau despre care a avut informaţii de la martori direcţi, şi o listă cronologică a domnilor, întocmită chiar de el. Aflăm şi aici amănunte preţioase, ca cele referitoare la uciderea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, povestite de fiica aceluia, Luxandra. Dar, în general, ca şi la Sulzer şi Raicevich, cercetările istorice, cărora le consacră mult timp, duc la concluzii depăşite în cea mai mare parte.

De fapt, alături de informaţiile adunate cu grijă şi discutate critic, de cifrele deduse din socoteli şi comparaţii, se afirmă prezenţa atotpătrunzătoare a unui memorialist, cu evocări, care sunt adevărate portrete, cu scene de comedie, prinse în fuga condeiului, cu participarea directă la atâtea evenimente povestite, cu tabloul oraşului Iaşi, înfăţişat mai întâi ca o vedere de ansamblu, apoi redat în amănunt, cu bisericile şi mănăstirile sale, cu ruinele palatului domnesc, şi pomenirea caselor boiereşti, unde au fost găzduiţi Potemkin şi prinţul de Ligne, şi cu viaţa de toate zilele, ce se desfăşoară în acest cadru. Ca în descrierea lui Del Chiaro pentru Ţara Românească, se arată ceremonialul cu care erau primiţi musafirii într-o asemenea casă, precum şi obiceiurile la nunţi şi înmormântări. Un capitol de un interes deosebit este acela privitor la medicină, boli, tratamente, lipsa unei organizări sanitare şi timide încercări de a porni la oarecare îndreptare. Wolf era bine primit de cei mari: domnul C. Moruzi, care îl chemase pentru a o îngriji pe domniţa Sultana, episcopii şi mitropoliţii, pe care i-a îngrijit, marii boieri, un Cantacuzino Deleanu sau Rosetti Rosnovanu îl tratau cu consideraţie şi chiar cu prietenie. Crescătoriile de animale, hergheliile bogate, belşugul de stupi, el le-a văzut la aceştia. Acestora el le-a împărtăşit regulile pentru a obţine un vin bun, pritocindu-l în fiecare an şi îngrijindu-se de condiţiile de curăţenie a butoaielor etc. De la acest nivel consideră el lumea mai măruntă. Pe ţărani îi judecă în două feluri, ba acuzându-i de trândăvie şi pasivitate şi făcându-i oarecum răspunzători de propria lor sărăcie, dar deplângând viaţa lor atât de grea sub crunta apăsare fiscală. Dar trebuie precizat că uneori când condamnă delăsarea şi indiferenţa faţă de imensele posibilităţi oferite de rodnicia ţării şi se referă la moldoveni, el se referă la toţi gospodarii şi nu numai la ţărani. Tot astfel, denunţă lipsa unei industrii, a unui comerţ direct, a unei carantine, a unor măsuri contra lăcustelor etc.

PHILIP JACKSON

(secolul al XVIII-lea)

Despre Philip Jackson deținem foarte puține știri biografice. Aflăm doar din propriile sale relatări, consemnate în jurnalul de drum al călătoriei întreprinse din India, de la Bombay, până în Anglia, că avea rude și prieteni într-un comitat din nordul țării și că la întoarcerea sa în capitala Regatului Unit a luat masa cu familia și amicii săi la Walthamstow. Philip Jackson a părăsit orașul Bombay la 11 noiembrie 1796, îndreptându-se spre patrie, și a călătorit în tovărășia căpitanului regimentului 75, Adam Davies, și a unui chirurg danez, Andreas Linderup. Suferind de reumatismul contractat în timpul deplasării pe Eufrat, căpitanul Davies s-a oprit la Bagdad, în timp ce Jackson și Linderup și-au continuat călătoria până la Constantinopol, unde au ajuns la 1 martie 1797, trăgând la o locandă venețiană în Pera. În capitala Imperiului Otoman, Jackson a fost primit de însărcinatul cu afaceri britanic, John Spencer Smith, și s-a întâlnit cu călătorul Randle Wilbraham (vezi relatarea sa în volumul de față). Prin intermediul rezidentului danez la Constantinopol, la care a apelat medicul Linderup, acesta din urmă și cu Jackson au fost prezentați internunțiului imperial la Poartă, baronul Herbert, care le-a dat scrisori de recomandare pentru consulul austriac din București, Merkelius, încredințându-le totodată o pungă de bijuterii destinată soției sale la Viena. Jackson și Linderup au părăsit Constantinopolul la 11 martie 1797, îndreptându-se prin Balcani, Țara Românească, Transilvania și Ungaria către Viena. Trecerea fugară a celor doi călători prin Țările Române a fost consemnată în jurnalul de drum al lui Philip Jackson *(Journal from Bombay to England over Land)*, păstrat la British Library (Londra), sub cota Egerton MS 3799, fo. 93–239, și editată de Eric D. Tappe și Trevor J. Hope, *The Balkan Travel of Philip Jackson in 1797*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXVI (1987), nr. 1–2 p. 101–107, cu o scurtă introducere (p. 99–101).

Știrile din jurnalul lui Jackson nu sunt de mare însemnătate, ele relevându-se doar prin pitorescul și aspectul lor literar. Drumețul se arată impresionat de iuțeala călătoriei în căruța de poștă, deși incomodă și greu de suportat într-un vehicul atât de strâmt, și manifestă uimire față de felul de a se podi ulițele din București cu bârne de stejari, anevoioase pentru cai și trăsuri. Este plăcut impresionat de primirea ce i-a făcut-o acolo rezidentul imperial Merkelius și descrie scene pitorești de pe drumul spre Carpați, la o stație de poștă, cu un căpitan de poștă și tânăra sa soție. Câteva pagini cu caracter liric descriu șederea în carantina de la Turnu Roșu, unde în izolarea din acele locuri admiră natura sălbatică înconjurătoare și relevă bunătatea oamenilor din regiune, personificată printr-o femeie care aducea călătorilor merinde pe ascuns. Jackson relevă cu plăcere primirea făcută de comandantul cetății Turnu Roșu, personaj cultivat și la curent cu victoriile englezilor în războiul cu spaniolii, aliați ai Franței revoluționare. Amintirile din Sibiu – fără a se descrie deloc orașul, monumentele sau instituțiile sale și fără a pomeni de întâlniri cu personalități mai deosebite – se referă doar la măruntele preocupări ale călătorului privind cazarea și pregătirile pentru etapa viitoare a călătoriei spre Viena. Lipsite de mare valoare, însemnările de drum ale lui Jackson constituie totuși o mărturie a felului de a călători prin țările noastre la sfârșitul secolului al XVIII-lea, relevându-se ospitalitatea locuitorilor și pitorescul regiunilor străbătute.

Despre Philip Jackson – în afara articolului amintit datorat lui E. D. Tappe și T. J. Hope – nu s-a mai scris altceva și trebuie precizat că el nu este în nici un fel înrudit cu negustorul

de vinuri John Jackson care, în decursul aceluiaşi an 1797, urmând un traseu identic cu omonimul său, adică Bombay – Constantinopol – Bucureşti, trece prin Ţara Românească şi Transilvania tot în drum spre Viena, lăsând însă o carte tipărită în 1799, cu relatările sale de călătorie (vezi în volumul de faţă).

Relatarea călătoriei prin Ţara Românească şi Transilvania*
(martie – aprilie 1797)

p. 103 *19 martie.* Dimineaţa devreme am ajuns la ⟨lipseşte cuvântul⟩, un oraş important, aşezat pe malul Dunării[1], în preajma căruia s-a dat o mare bătălie în ultimul război dintre turci şi austrieci[2], singurul oraş mare din Europa, în care religia musulmană este cea mai răspândită; era aproape de amiază când am sosit acolo şi am găsit nişte vase de 20 de tone care să ne treacă pe celălalt mal al fluviului, unde există întotdeauna trăsuri care-i aşteaptă pe călătorii venind din Turcia şi mergând mai departe în Germania, la târgurile de la Leipzig şi din alte oraşe, care nu sunt puţini. Aici ne-am luat rămas bun de la şei de altfel cu nespusă încântare – cel puţin aşa gândeam noi la început –, căci ne săturasem să călătorim după obiceiul turcesc. Am fost cât pe ce să le spun stofuliţe[3], aşa cum este la modă, dar m-a izbit absurditatea expresiei, deşi trebuie să recunosc că mi-aş fi putut face din ele vreo şase perechi bune de pantaloni. Dar foarte curând am început să tânjim după caii noştri, căci ne aşezaseră pe fiecare într-o trăsură mică şi îngustă, făcută atât cât să poată încăpea în ea un om împreună cu bagajele sale; surugiul călărea pe calul rotaş, iar cei doi înaintaşi alergau mult în faţă, la o distanţă mare, în aşa fel încât cel puţin o lungime de cal despărţea botul rotaşului de crupa înaintaşului. Felul în care îşi mâna caii ne-a umplut de uimire; cu biciul lui ciudat, având o curea lungă de cel puţin *şase iarzi*[4] şi un mâner aproximativ de *şase incii*[5], omul
p. 104 conducea cu măiestrie cea mai sălbatică pereche de cai, în spatele cărora am avut vreodată prilejul de a mă aşeza; // cuvântul trăsură[6] te duce cu gândul la un vehicul încet, dar felul în care omul a pornit-o din loc ne-a uimit. Nimeni nu mă dusese atât de repede, nici chiar în Anglia, la care se mai adăuga şi faptul că ne aflam într-o ţară fără drumuri; într-adevăr, prin păduri, dar mai

---

* Traducerea s-a făcut după textul publicat de Eric D. Tappe şi Trevor J. Hope, *The Balkan Travel of Philip Jackson in 1797*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXVI (1987), nr. 1–2, p. 101–107.

[1] Este vorba de portul dunărean Rusciuc (astăzi Russe), aşezat pe malul bulgăresc al Dunării.

[2] Aluzie la atacul nereuşit al austriecilor asupra cetăţii Giurgiu, de pe malul românesc, respins cu mare vigoare de turci, în iunie 1790, în timpul ultimului război austro-ruso-turc (1787–1791).

[3] *Smale Cloaths.*

[4] *Yard* = măsură de lungime echivalentă cu 0,91 m.

[5] *Inch* = măsură de lungime echivalentă cu 2,54 cm.

[6] *Waggon.*

ales prin mărăcinişurile prin care nu se zărea nici urmă de potecă, ne aşteptam în fiecare clipă să ne răsturnăm şi, ca să nu ne trezim aruncaţi afară din trăsură, ne-am proptit tălpile de un perete şi spatele de celălalt, căci altminteri nu încape îndoiala că am fi zburat cu totul şi ne-am fi frânt gâturile. După şase ore de drum, petrecute în condiţii atât de chinuitoare, am ajuns la Bucureşti, cel mai ciudat oraş pe care l-am văzut în viaţa mea, pentru motivul că toate uliţele erau acoperite dintr-o parte într-alta cu butuci nestrunjiţi. Ce lucru straniu! Un oraş mare, în care îşi are reşedinţa viceregele(!) sau voievodul Ţării Româneşti[7], şi în care butucii abia dacă erau aşezaţi destul de strâns ca să nu rupă picioarele cailor. E lesne de imaginat efectul pe care îl pot produce asupra unei trăsuri care trece peste ei, dar oamenii sunt obişnuiţi şi lucrul nu pare să-i supere nicidecum. Câtă vreme fusesem la Constantinopol, nu auzisem mai nimic despre ciumă, ba chiar ni se dăduse a-nţelege că pe aici n-ar fi; iată de ce ne-a cam surprins faptul că, odată ajunşi la han, ni s-a spus ⟨lipseşte cuvântul⟩ că o doamnă de origine engleză murise de ciumă într-una din camerele în care urma să ne instalăm noi, asta cu mai puţin de o lună înainte, dar că, după cât se credea, în momentul de faţă n-ar mai fi fost ciumă. Ne pusesem în minte să nu ne lăsăm intimidaţi de nici un flagel, dar de flagelul ciumei nu m-am temut niciodată atât de mult ca atunci.

Pentru că erau necesare anumite aranjamente în vederea etapelor următoare, ne luasem măsura de prevedere de a avea asupra noastră scrisori către rezidentul imperial[8] (deoarece un ambasador englez nu exista) şi, la recomandarea baronului Herbert[9], făcută cu mare amabilitate, am fost trataţi cu toată politeţea şi atenţia; am fost invitaţi să cinăm în seara următoare cu rezidentul şi ne-am bucurat de o primire foarte plăcută şi călduroasă; gazda noastră era un adevărat om de lume, în schimb, stăpâna casei era o femeie cu maniere puţin cam prea orientale şi, ca să spun aşa, mai curând primitivă.

Amabilitatea prietenului nostru imperial nu s-a limitat la o simplă invitaţie la cină, ci, foarte curând, acesta ne-a ajutat să ne procurăm mijloacele necesare pentru a ne continua călătoria. Din nou, am făcut rost de o trăsură şi patru cai, de data aceasta însă destul de încăpătoare pentru amândoi; tot aşa, am mai găsit şi o trăsură pentru servitor, iar prietenul nostru ne-a recomandat ca ordonanţă un bătrân soldat ungur, fiind imperios necesar să avem un servitor pe durata neplăcutei şederi în carantină, iar omul ne-a slujit cu devotament. Învăţat fiind să-şi trateze superiorii cu respect, un soldat bătrân întotdeauna se dovedeşte a fi un servitor de nădejde.

---

[7] *The Vice Roy or the Waywoyd of Wallachia.* Expresia de „viceregeˮ este cu totul improprie pentru a desemna pe domnul sau voievodul Ţării Româneşti, care corespundea în ceremonialul otoman cu un paşă cu două tuiuri, un fel de guvernator de provincie. În această epocă domnea, pentru a doua oară, Alexandru Ipsilanti (17 august 1796 – 22 noiembrie 1797).

[8] Michaël von Merkelius, agent consular al Imperiului Habsburgic la Bucureşti (ante 30 aprilie 1791 – 1 martie 1805).

[9] Peter Philipp baron von Herbert Rathkeal (8 iulie 1735 – 23 februarie 1802), internunţiu imperial la Poartă (27 septembrie 1779 – 15 februarie 1788; 20 februarie 1792 – 23 februarie 1802).

Pe întreaga durată a călătoriei noastre de la Bucureşti la locul de carantină *(Rhoden Thoren)*[10], nu am avut parte nici de plăceri şi nici de distracţii; zăpada era aşternută pe jos într-un strat atât de gros şi era atât de îngheţată, încât timp de trei sau patru zile ni s-au scos roţile de la trăsuri şi ni s-au pus tălpici, ceea ce pentru noi era un mod cu totul nou de a călători; în orice caz, mult mai plăcut decât pe roţi.

Traversând diversele râuri, am avut parte de multe neplăceri şi întârzieri şi nu pot să nu-mi amintesc de un anume incident care s-a petrecut într-o seară. Cu mari dificultăţi am reuşit să facem rost de doi sau trei cai de pe malul unui râu pe care trebuia să-l trecem, gheaţa nefiind destul de groasă pentru a rezista sub greutatea trăsurii noastre; am ajuns seara târziu la o căsuţă sărăcăcioasă în care locuia „căpitanul de poştă"[11], un omuleţ morocănos, cu o nevastă tânără, trupeşă şi frumoasă; alcătuiau un cuplu cât se poate de nepotrivit; într-o mică oală de tinichea fierbeau câteva boabe de fasole; din fericire, proviziile noastre erau mai consistente, căci dacă am fi fost nevoiţi să ne ospătăm din sărăcia lor, cu siguranţă că am fi rămas flămânzi; apoi, când ne-am retras să ne odihnim, ce uimire pentru mine să constat că patul nostru era un prici lat, pe care mai întâi s-au întins căpitanul de poştă şi tânăra lui soţie, ca două scrumbii pe o tarabă, iar la capătul celălalt, ca să fiu mai exact, la picioarele lor, tovarăşul meu şi cu mine; bătrânul soldat şi una dintre călăuze s-au culcat la picioarele noastre şi tot aşa până când toată lumea şi-a găsit un loc; dar ce ne-a uimit cel mai mult (pentru că venea dintr-o ţară în care femeile abia dacă se arată) a fost familiaritatea gazdei noastre feminine, o femeie cu adevărat atrăgătoare care, înainte de a se culca, s-a dezbrăcat în văzul tuturor, rămânând foarte repede într-un costum nu departe de cel al mamei noastre Eva; nu a roşit deloc şi nicidecum nu i s-a părut că lucrul pe care îl făcuse ar fi fost mai necuviincios decât acela pe care-l face un bărbat atunci când îşi dezbracă haina. Fiind obosit, am adormit foarte curând, capul meu atingându-i picioarele; dar trebuie să recunoaştem că situaţia era destul de jenantă, chiar şi pentru un bărbat zdrobit de oboseală, aşa cum eram eu.

A doua zi de dimineaţa, după ce am reuşit să facem rost de cai, ne-am continuat călătoria, omuleţul arătându-se foarte jignit, ba chiar muşcător[12]; dar
p. 105 în ţările // din părţile acelea se recurge la un *Argumentum Manum,* la care nimeni nu rezistă; dacă nu dau dovadă de o vizibilă bunăvoinţă şi nu se grăbesc să facă rost de cai, căpitanii de poştă sunt pur şi simplu biciuiţi, fără prea multă ceremonie, deoarece printre îndatoririle lor se numără şi aceasta.

Ne-am continuat călătoria, fără alte întâmplări demne de consemnat, până când am ajuns pe malul râului[13] care desparte Ţara Românească sau dominioanele turceşti de cele germane sau imperiale. Malurile râului sunt foarte pitoreşti şi pline de romantism; în special coborârea a fost impresionantă şi, pentru că se apropia primăvara, totul părea şi mai fermecător. Culmea

---

[10] În germană aproximativă Turnu Roşu.

[11] *Master of the Post.*

[12] *Caustic.*

[13] Râul Olt.

satisfacţiei pentru noi era faptul că părăseam o ţară barbară[14] pentru a intra pe teritoriul unui aliat şi prieten creştin.

24 martie. Intrarea noastră în dominioanele împăratului Germaniei[15], pe care o aşteptam cu atâta nerăbdare, a fost totuşi umbrită de necesitatea efectuării carantinei. Când am sosit în locul unde trebuia să se desfăşoare acest ceremonial (admirabil adaptat scopului, găsindu-se într-o vale îngustă, între două dealuri uriaşe, împădurit şi străbătut de un râu repede), la prima barieră, un loc foarte asemănător cu trecătoarea noastră Turnpike[16], un soldat ne-a condus la un ofiţer, care ne-a trimis într-una din locuinţele pentru oamenii de condiţia noastră. Pentru a mă face mai bine înţeles de cititorul englez, am folosit termenul de locuinţă[17], neavând un altul la îndemână; în descrierea care urmează, se va vedea însă ca semăna mai mult cu un coteţ de câine; o curte interioară îngustă, înconjurată de ţepuşe cu vârful îndreptat înăuntru, în care se găsea un adăpost cu o platformă ca un culcuş pentru câini; adăpostul avea o uşă şi o sobă, şi ın această „confortabilă" locuinţă am fost noi (biete suflete) închişi timp de zece zile Nu mai aveam cu noi pe nı nenı în afaıă de servitorul nostru de la Constantinopol. Curând după sosirea noastră a venit să ne viziteze medicul şef, acest lucru nefiind de datoria lui, aşa ne-a spus şi cum de altfel era şi firesc, pentru ca să constate dacă prezentam vreun simptom de ciumă. A rămas la câţiva iarzi depărtare de noi şi ne-a cerut să ne desfacem hainele la piept, iar noi ne-am supus acestei simple formalităţi; astfel, nu ne-a examinat decât superficial, mai ales datorită faptului că părăsisem Constantinopolul pe timp de iarnă, când nu existau nici cele mai slabe urme de ciumă; dar cu servitorul nu a procedat la fel de superficial, ci l-a silit să se dezbrace complet şi să-şi arate întregul trup; l-a căutat cu atenţie mai ales la subraţ, locul unde cumplita boală îşi arată primele semne. După încheierea acestui ceremonial, fiindu-ne aduse şi puţinele noastre bagaje, a sosit un om cu un vas mare, plin cu tămâie şi cu nu mai ştiu ce, cu care a afumat toată locuinţa şi în special hainele noastre turceşti, la care tocmai urma să renunţăm; le-am fi aruncat pe foc fără părere de rău, dacă nu am fi avut nevoie de ceva care să ne ţină de cald în mizerabila noastră locuinţă. Ceremonialul afumării s-a repetat în fiecare dimineaţă, timp de şase sau şapte zile. Nu eram de prea multă vreme în acest loc, când a apărut în preajma cuştii noastre o femeie cu o înfăţişare destul de plăcută, care ne-a oferit serviciile ei în ceea ce priveşte hrana şi băutura, după placul inimii noastre. Numaidecât i-am poruncit să ne aducă ce era mai bun. Femeia ne-a spus: „Cu plăcere domnii mei, dar trebuie să vă zic cum comandantul[18] de aici nu lasă pe nimeni să aducă de mâncare şi de băut

---

[14] Etichetare dură pentru regimul din Ţara Românească, pe care alţi călători îl găsesc mult mai tolerant şi mai evoluat ca principat creştin (ortodox) decât restul ţărilor din Balcani, aservite direct Porţii şi conduse de dregători otomani. Imperiul Habsburgic, unde a pătruns atunci Jackson, era în acea vreme aliat al Angliei împotriva Franţei revoluţionare.

[15] Francisc al II-lea, împărat romano-german (1 martie 1792 – 6 august 1806) apoi numai al Austriei (4 august 1804 – 2 martie 1835), sub numele de Francisc I.

[16] Topic în masivul muntos ce desparte Anglia de Scoţia.

[17] *Apartament.*

[18] *The Governor.* Denumire improprie, deoarece guvernator era titlul acordat conducătorului Transilvaniei, provincie anexată Imperiului Habsburgic şi era numit (în această funcţie) de cabinetul de la Viena, având-şi reşedinţa la Sibiu.

călătorilor, dacă nu cumva s-a înţeles cu el mai înainte, aşa cum se cuvine; am venit, aşadar, să vă ofer serviciile mele într-un fel care ar putea să vă fie pe plac". Foarte curând am înţeles cât de valoroasă era această ofertă, iar cele ce le-am primit de la prietenul comandantului au fost cu mult mai puţin satisfăcătoare decât cele pe care ni le-a adus prietenia noastră cu înfăţişare plăcută, în aşa fel încât am apelat din ce în ce mai rar la serviciile celui dintâi, având însă grijă ca lucrul să nu bată prea tare la ochi. Originala noastră prietenă, contrabandistă, ne-a servit după placul inimii; într-o zi, ne-a spus că ne-a adus un cadou – teamă mi-e că nu voi fi crezut, mai ales acum (decembrie 1803)[19], când doamnele noastre nu mai poartă piesa de îmbrăcăminte la care am să mă refer. Cadoul nu era altceva decât un iepure fript, pe care femeia îl ascunsese sub una din fustele ei, şi cine vrea să strâmbe din nas n-are decât, dar sunt sigur că cel care a stat în carantină şi a trecut prin ce am trecut eu ar fi văzut cu recunoştinţă în acest iepure, chiar şi venind de unde venea el, un minunat dar; aşa că l-am luat, ospătându-ne din el cu poftă şi închinând în cinstea unor prieteni din Anglia un pahar de vin destul de acceptabil, acelaşi pe care îl primisem de sub acelaşi acoperământ.

În felul acesta s-au scurs încet primele câteva zile, nefiindu-ne îngăduit să ieşim afară decât o oră pe zi, cam cât îşi plimbă oamenii câinii, dar acum trebuia să fim foarte atenţi să nu ne apropiem de nici o persoană care intrase în carantină după noi, pentru că dacă s-ar fi aflat lucrul acesta am fi fost nevoiţi să rămânem acolo mai mult decât ar fi trebuit în mod normal. Captivitatea noastră ne-a fost îndulcită de faptul că, din întâmplare, amândoi ne pricepeam cumva la şah, joc pe care oricine îl cunoaşte îl şi preţuieşte; am mai amintit că aşa cum călătoream noi, cu bagaje puţine, nu aveam la noi cărţi şi nici pană,
p. 106 cerneală sau hârtie. // Atunci cum să ne petrecem vremea? Am crestat în podină, locul nostru de dormit, o tablă de şah, iar din vreascuri ne-am făcut piese, nu ştiu dacă graba şi entuziasmul cu care ne-am cioplit tabla şi piesele cu bricegele nu ne-a oferit o satisfacţie cel puţin la fel de mare ca jocul propriu-zis; eforturile noastre erau de admirat şi ne-au prilejuit multe clipe de plăcere.

3 aprilie. Am ieşit din carantină. Aşa cum aranjasem cu câteva zile în urmă, ni s-a pus la dispoziţie o trăsură care să ne ducă la Sibiu[20]. Pentru că stătusem pentru prima oară în viaţă închis într-un loc, plecarea m-a umplut de bucurie; ca să nu mai spun cât eram de fericit că trecusem cu bine de toate piedicile şi pericolele şi că mă aflam în posesiunile[21] unui prinţ creştin şi european. Am mers de-a lungul malului abrupt al unui râu[22], într-adevăr, atât de abrupt încât pentru ca să poţi înainta trebuia să foloseşti explozibil, ca în carierele de piatră.

În câteva ore am ajuns la Turnu Roşu[23] (pe englezeşte, Red Tower), prima barieră sau fortăreaţă între turci şi stăpânirile imperiale. Aici am fost primiţi cu multă prietenie de comandant, un adevărat om de lume, îmbrăcat după moda

---

[19] Data când autorul retranscrie însemnările de călătorie.

[20] *Hermanstadt.*

[21] *The Dominions.*

[22] Râul Olt; drumul urma Valea Oltului.

[23] Veche aşezare din jud. Sibiu.

austriacă, cu o pălărie mare, cizme înalte răsfrânte şi o uniformă albă de general, care ne-a vorbit în termeni foarte călduroşi despre naţiunea engleză şi ne-a informat de victoria Lordului St. Vincent[24] asupra spaniolilor, chiar şi în acest colţ îndepărtat, unde nimeni n-a văzut vreodată marea, forţa noastră navală părea să fie preţuită aşa cum merită; manieratul nostru prieten, comandantul, ne-a oferit ceai şi lichioruri, pe care le-am acceptat cu politeţe. Când am ajuns la Contre Mat[25], pentru că nu vădeam nici un semn de ciumă, am fost lăsaţi să ne vedem de drum mai departe şi foarte curând am ajuns la Sibiu.

4 aprilie. Fiind acum liberi să ne descotorosim de tot ceea ce era de provenienţă asiatică, am redevenit creştini şi europeni. Prietenul meu, german de origine, se simţea ca la el acasă; mi-a explicat deci că trebuie să facem rost de un vehicul cu patru roţi, care poartă numele de trăsură vieneză, iar eu desigur că i-a urmat sfatul şi am ales-o amândoi pe cea mai uşoară pe care am putut-o găsi, iar în loc de un acoperământ din piele (care ar fi fost prea scump), i-am poruncit vizitiului să meşterească trei cercuri în partea din spate, să aşeze peste ele o pânză uleiată şi să ne mai facă şi o perdea din acelaşi material, pe care să o putem coborî după dorinţă, toate dovedindu-se foarte folositoare, căci apoi am avut parte de vreme foarte ploioasă.

5 aprilie. Echipajul nostru fiind gata pregătit, am plecat din Sibiu, dar nu-mi voi lua rămas bun, pe hârtie, de la acest oraş fără a povesti o întâmplare care mai curând m-a surprins. Să mi se îngăduie să spun că Sibiul este un mic oraş-garnizoană şi că prietenul meu şi cu mine ne-am găsit repede prieteni printre ofiţeri. Pentru că poposisem pentru prima oară într-un loc civilizat, ne aşteptam să avem parte de paturi, dar servitoarea ne-a condus pe fiecare la un prici cu paie; pentru că noi am protestat şi am întrebat-o dacă şi ea dormea tot aşa, fata ne-a răspuns numaidecât: da. Şi a mai zis că dacă dorim, putem să ne convingem cu ochii noştri; n-am să mai insist asupra acestei invitaţii, pentru că nu doresc să spun ceea ce nu se cuvine; dar trebuie să adaug că era o fată nurlie şi nicidecum ruşinoasă de felul ei.

Pe când eram la Sibiu, a trebuit să facem rost de un alt servitor, pentru că acolo cel de la turci ne-a părăsit, dar ne-am izbit aici de mari dificultăţi. În acele oraşe de graniţă sunt mulţi oameni care şi-au ales meseria asta; foarte curând ni s-au oferit însoţitori care să ne ducă chiar şi până la Viena, dar când aflau că eram englezi, toţi refuzau să se apropie de mare. Aşa cum cineva care cade în mâinile unui corsar algerian este pe deplin convins că nu-l aşteaptă altceva decât sclavia, când le propuneam să ne însoţească până la Hamburg, aceste biete creaturi se şi vedeau îmbarcate pe vreun vas şi ne mai revăzându-şi prietenii niciodată. A trebuie deci să plătim un preţ mai mare şi am reuşit să găsim un bărbat mai în vârstă (căruia nu-i prea păsa unde se duce) care să ne slujească. La Sibiu îşi lăsa o nevastă, pe care faptul că omul ei avea să se apropie de mare, o cam nemulţumea; era însă obişnuită să-şi vadă bărbatul plecând de lângă ea şi nu-i păsa cât de mult o să lipsească...

---

[24] Victoria flotei engleze din 14 februarie 1797, de la capul Saint Vincent din Antile, asupra flotei combinate franco-spaniole obţinute de amiralul John Jervis (1735–1823), înălţat la titlul de conte St. Vincent.

[25] Neindentificat.

JOHN JACKSON

(? – 1807)

Nu se cunosc amănunte biografice asupra lui John Jackson. Se ştie numai că încă înainte de 1786, se ocupa cu negoţul de vinuri, fiind stabilit la Londra în Clement's Lane 31 (City).

O descriere făcută de el în acest an a unor urme romane, scoase la lumină de nişte săpături întâmplătoare din centrul comercial al Londrei şi pe care le semnala specialistului de antichităţi Richard Gough, a fost publicată în volumul al VIII-lea din „Archaeologia", iar autorul ei a fost ales, în 1787, membru al cunoscutei asociaţii britanice „Society of Antiquaries". Tot în „Archaeologia" a publicat, în 1803, o dare de seamă asupra unor săpături făcute din iniţiativa lui pe locul vechii Cartagine şi la Udena (Africa). Este curios că aceste preocupări arheologice sunt cu totul absente din relaţia călătoriei sale din India prin Imperiul Otoman, ţările noastre, Ungaria etc. până în Anglia, în anul 1797, publicată de el în 1799.

Îmbarcat la 4 mai 1797 pe bordul unui vas cu destinaţia Basora, şi-a urmat apoi călătoria pe uscat prin Mesopotamia, Armenia şi Anatolia, până la Constantinopol, iar de aici până la Dunăre, ajungând la Rusciuk în ziua de 31 august. La 1 septembrie a trecut fluviul la Giurgiu, sosind la Bucureşti, unde avea scrisori de recomandare de la internunţiul Herbert-Rathkeal către consulul austriac Merkelius care l-a găzduit dându-i şi unele informaţii sumare asupra Ţării Româneşti. La 4 septembrie, Jackson a părăsit Bucureştii îndreptându-se prin Turnu Roşu spre Transilvania. La Sibiu a fost foarte bine primit, datorită scrisorilor de recomandare date de baronul de Herbert-Rathkeal. După un popas de 4 zile (14–18 septembrie) pe care l-a folosit pentru a vizita colecţiile şi biblioteca baronului Brukenthal, şi-a urmat călătoria prin Transilvania şi Banat, oprindu-se doar câteva ceasuri la Timişoara. A străbătut în goană statele imperiale, ajungând, la 28 octombrie 1797, la Hamburg, unde s-a îmbarcat pentru a trece în Anglia.

Descrierea călătoriei sale, *Journey from India towards England in the year 1797*, avea ca scop principal informarea negustorilor şi călătorilor asupra posibilităţilor oferite de drumul străbătut de autor din India la Constantinopol şi care avea marele folos de a fi practicabil în tot cursul anului.

Importanţa comerţului din Mediterana a inspirat şi o altă lucrare a sa *Reflections on the commerce of the Mediterranean deduced from actual experience during a residence on both shores of the Mediterranean Sea, ...showing the advantages of increasing the number of British consuls and of holding possession of Malta, as nearly equal to our West Indian trade*, Londra, 1804.

A murit în 1807.

Călătoria lui Jackson prin Ţara Românească, Transilvania şi Banat din septembrie 1797 este descrisă sumar. Autorul se mărgineşte la enumerarea unor popasuri – cu indicarea distanţelor parcurse – şi la unele observaţii lipsite de originalitate asupra calităţii pământului şi a produselor sale, relevând şi el existenţa unor întinderi nelucrate în Câmpia Munteniei. O menţiune specială este consacrată productivităţii Transilvaniei şi regimului impus de nobilime ţăranilor, siliţi să lucreze două treimi din timp numai pentru stăpâni. Se accentuează trufia acestei nobilimi.

Despre Bucureşti, „oraş foarte mare şi bine populat", autorul nu menţionează decât cifra fantezistă a celor 350 de biserici, pe care o primeşte de bună fără a o discuta.

Vorbind de Sibiu, recomandă vizitatorilor care ar dispune de două ore libere (!) să viziteze şi biblioteca baronului Brukenthal, pe care l-a cunoscut personal.

În general, descrierea călătoriei propriu-zise, precum şi constatările directe aduc unele elemente interesante. De pildă, însemnarea unor preţuri de alimente. În schimb, încercările de caracterizare morală a locuitorilor pornesc de la cunoaşterea imperfectă a realităţilor locale. De fapt, la Bucureşti, autorul a stat numai două zile întregi. Majoritatea consideraţiilor asupra boierilor îi sunt inspirate de marele număr de trăsuri de lux ale boierimii. Până şi faptul că tinerele boieroaice primesc la zestre o trăsură cu cai este interpretat ca o dovadă de independenţă reprobabilă. În sfârşit, preocuparea de frunte a autorului pare să fi fost de a realiza un record de iuţeală, luându-se la întrecere cu curierii poştei.

Sunt şi unele erori ca cea privitoare la populaţia din Ţara Românească, socotită ca fiind alcătuită din greci!

Relaţia călătoriei lui Jackson prin Ţara Românească a fost semnalată de C. I. Karadja, într-un articol intitulat *Călători străini pe la noi, John Jackson (1797)*, publicat în „Spicuitor în ogor vecin", III (1924), p. 56–59, în care dă un rezumat al acesteia, şi de N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, vol. II, Bucureşti, 1928, p. 267.

⟨Călătoria în Ţara Românească[1]⟩

1797

Joi, 31 august...

La ora şase am ajuns la Rusciuk[2] ...etc. Rusciukul este un oraş mare, p. 255
populat, aproape de mărimea Liverpoolului. Totuşi nu ne-am oprit acolo, ci am trecut Dunărea şi am debarcat cam la trei mile // mai jos pe malul celălalt, p. 256
într-un oraş numit Giurgiu[3]. Dunărea este aici un fluviu mare, dar nu mi se pare tot atât de lat ca Eufratul sau Tigrul.

Ne-am întremat puţin la Giurgiu şi am aşteptat aproape două ceasuri caii şi trăsurile, cu care am fost apoi duşi într-un sat numit Copăceni[4], unde am ajuns la ceasurile 11. Întrebând, am aflat că acesta era chipul în care aveam să călătoresc prin Ţara Românească. Aceste trăsuri de poştă pe patru roţi sunt uşoare şi foarte sprintene la drum. ⟨Locuitorii⟩ nu folosesc nici la trăsură şi nici la hamurile cailor cea mai mică părticică de fier sau de vreun alt metal. Caii sunt mici, dar aleargă foarte repede, căci am călătorit în medie chiar mai repede decât cu trăsurile poştei din Anglia. //

Vineri, 1 septembrie p. 257

În dimineaţa aceasta, am pornit de la ora şase. Eu aveam o trăsură de poştă cu trei cai şi ienicerul meu o alta cu acelaşi număr. Nu am dat de

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de John Jackson, *Journey from India towards England in the year 1797...*, Londra, 1799, p. 255 şi urm.

[2] *Rochuke.*

[3] *Ergnoff.*

[4] *Copuchen.* Adunaţii-Copăceni, sat şi com., jud. Giurgiu.

pământuri lucrate până la ceasurile 9, când am sosit într-un sat numit Călugăreni, unde am luat masa de dimineaţă şi am rămas până la zece şi jumătate.

Ne-am reluat apoi călătoria printr-un ţinut foarte frumos, deşi puţin cultivat. Solul pare totuşi potrivit pentru cultură, fiind un pământ tare, castaniu, foarte neted şi nu se vede nici o piatră ⟨ca⟩ produs natural al locului.

La ora 12 am trecut un râu mare numit Argeşul[5], pe un pod de luntre legate împreună cu un cablu. Bucăţi libere de lemn, pe jumătate cioplite, erau aşezate de-a curmezişul lor – ceea ce făcea ca trecerea să fie foarte neplăcută.
p. 258 Ne-am urmat apoi călătoria printr-un ţinut frumos, unde // se cultivă puţine cereale, în afară de porumb, şi la ora trei am ajuns la Bucureşti, capitala Ţării Româneşti şi reşedinţa domnului.

M-am folosit acum de scrisorile de recomandare pe care le primisem la Constantinopol de la ministrul imperial[6], baronul Herbert Rathkeal, pentru domnul de Merkelius[7], consulul general imperial de aici, de la care am primit cele mai alese dovezi de cinstire şi în casa căruia am rămas până luni 4 ⟨septembrie⟩.

Cu multă politeţe, el m-a plimbat cu trăsura lui prin împrejurimile Bucureştilor şi mi-a dat toate informaţiile pe care le puteam dori cu privire la această ţară.

Capitala Bucureşti este un oraş foarte mare şi populat, cuprinzând 350 de biserici greceşti (ortodoxe), o biserică romano-catolică, o capelă luterană şi câteva mănăstiri. Aici nu sunt moschei turceşti şi nici nu se îngăduie să fie clădite în nici o parte a ţării. Aici sunt foarte multe trăsuri de-ale boierilor şi cel care nu ţine o trăsură este privit ca un servitor sau ca un ţăran. Poţi să ţii
p. 259 aici // o trăsură, cu o pereche de cai şi un vizitiu pentru 50 de lire sterline. Vizitiii şi valeţii sunt de obicei robi ţigani.

În clasele de sus se poartă multe intrigi[8] ⟨amoroase⟩, mai ales printre oamenii căsătoriţi. Un bărbat nu-şi vede niciodată viitoarea sa soţie până ce nu se schimbă inelele, o ceremonie care are loc cu câteva zile înainte de cununie, căci părinţii sau epitropii celor două părţi încheie căsătoria fără să ceară consimţământul viitorilor soţi.

Foarte puţin timp după cununie, tinerii căsătoriţi nu mai trăiesc împreună, fiecare urmându-şi propriile sale intrigi. Doamnele îşi au de obicei trăsurile lor particulare, căci o caretă cu un echipaj potrivit face parte, de obicei, din zestre.

p. 260 Totuşi tinerele fete necăsătorite // sunt ţinute închise ca într-o mănăstire şi nu li se îngăduie să se afle în societatea nici unui bărbat, până ce nu a avut loc ceremonia schimbării inelelor (logodna) cu viitorul lor soţ.

Cred că sunt foarte puţine neamuri în lume, mai ales printre cele care se declară creştine, care să facă mai mult caz de religie decât aceşti oameni şi care în realitate să fie mai puţin pătrunşi de ea. Aici, în unele biserici, se fac

[5] *Arjects.*

[6] Internunţiul la Poartă (1787–1795).

[7] Michaël von Merkelius, agent consular al Imperiului Habsburgic la Bucureşti (ante 30 aprilie 1791 – 1 martie 1805).

[8] *Intrigue.* Sensul cuvântului este deosebit de cel curent. Aici înseamnă doar intrigă amoroasă.

rugăciuni mereu, de dimineaţă până seara, şi acestea sunt cântate[9], ca în capelele catolice.

Limba lor este armonioasă, aducând întrucâtva cu limba greacă şi într-adevăr ea are unele particularităţi greceşti(!).

Ţara Românească are, în general, un pământ bogat, dar ea este destul de păduroasă. În cea mai mare parte a ţării nu este aproape nici un deal şi nici o piatră care să fie produsul natural al locului. Cerealele lor constau în cea mai mare parte din porumb // din care au o mare cantitate; dar în oraşele mai mari p. 261
se găseşte pâine bună de grâu.

Alimentele de toate felurile sunt foarte ieftine: am cumpărat o pasăre bună cu 6 parale turceşti, valorând cam trei jumătăţi de penny.

Locuitorii sunt, în general, greci[10] şi nu sunt mulţi străini printre ei. Totuşi în oraşele mai mari se află câţiva evrei şi puţini germani.

Locuitorii ridică cruci pe lângă drumuri; unele din acestea sunt de piatră, dar, în general, sunt făcute din lemn. Însă toate sunt zugrăvite; unele au pe Isus Hristos, unele pe Fecioara Maria, altele pe cei 12 apostoli, unele cele 10 porunci (sau) rugăciuni etc. zugrăvite pe ele.

Provincia este destul de bogată în ape; podurile sunt făcute din lemn, dar oamenii de aici // au un obicei foarte caraghios: de a pune de-a curmezişul p. 262
podurilor buşteni liberi pe jumătate cioplişi care cedează adeseori sub picioarele cailor.

Luni, 4 septembrie

După ce m-am îndestulat cu cele de trebuinţă şi cu alimente pentru drumul meu, cât şi cu unele mici fleacuri de care aş putea avea nevoie în timpul carantinei, mi-am luat rămas bun de la buna mea gazdă, domnul de Merkelius, căruia mă tem că va trebui să-i rămân pe veci dator[11] ⟨pentru atenţiile sale⟩.

Am avut aici o trăsură de poştă ca cea cu care am venit, dar ⟨înhămată⟩ cu patru cai, căci doream să călătoresc cât se poate de repede. Am avut ca însoţitor un ienicer care mi-a fost de mare ajutor, atât ca tălmaci, cât şi pentru a-mi face rost de cai, înlăturând întârzierile de prisos. Eram nerăbdător de a ajunge la lazaret înainte de apusul soarelui din ziua următoare, putând câştiga prin aceasta o zi întreagă şi o noapte. Am // călătorit, aşadar, mult mai repede p. 263
decât m-aş fi putut aştepta şi chiar mai repede decât poşta în Anglia, după cum va rezulta din următoarele distanţe şi oraşe prin care am trecut.

		Poşte germane
de la Bucureşti la	Bolintin	1 1/2
„ „ „ „	Floreşti	2
„ „ „ „	Găieşti	3
„ „ „ „	Gârcinov[12]	2

[9] *Chanted* = psalmodiate.

[10] Autorul foloseşte acest termen pentru a desemna, în general, o populaţie ortodoxă.

[11] Adică fără a se putea achita vreodată de această datorie.

[12] *Gierbnoff*, Gârcinov sau Târgu Gârcinov, azi oraşul Topoloveni, jud. Argeş.

„ „ „ „	Piteşti	1 1/2
„ „ „ „	Moara (?)[13]	1 1/2
„ „ „ „	Argeş[14]	2
„ „ „ „	Sălătrucu	3 1/2
„ „ „ „	Perişani	2
„ „ „ „	Câineni	2
„ „ „ „	Turnu Roşu (trecătoarea unde am făcut carantină)	1 1/2
		22 1/2

care socotind 12 mile engleze pentru o poştă germană, fac 270 de mile.

Localităţile pomenite mai sus nu sunt singurele prin care am trecut, dar ele sunt pomenite anume ca fiind locurile stabilite pentru schimbul de cai
p. 264 odihniţi, // care sunt întotdeauna ţinuţi pregătiţi în scopul de a duce poşta germană şi pentru care slujbă plăteşte domnul Merkelius, care are un mare rol în expedierea poştei germane de la Constantinopol spre hotare, şi prin mâinile căruia trece toată corespondenţa Companiei Indiilor Orientale în calea ei spre Viena.

Am ajuns la trecătoarea Turnu Roşu la ora 5, în după amiaza ⟨zilei⟩ de 5 septembrie, când a început carantina mea. Adusesem totuşi scrisori de la domnul von Merkelius către directorul lazaretului. Acestea s-au dovedit de mare folos, căci datorită lor am fost tratat cu deosebită atenţie, mi s-a dat un servitor pentru a mă servi şi am fost îndestulat cu prisosinţă cu alimente din cele mai bune, cu vin şi cu fructe.

Când mă aflam la Constantinopol, doream mult să trec prin Serbia şi
p. 265 Belgrad şi să fac carantina la Semlin, dar am hotărât să renunţ // de a mai veni pe acest drum, când mi s-a spus că voi fi reţinut 30 de zile, pe când pe drumul acesta nu aş zăbovi decât 20 de zile cu carantina. Acest drum fiind de asemenea cel stabilit de germani pentru transportul poştei, nu am mai fost oprit nicăieri; pe celălalt drum, aş fi fost expus la multe întârzieri.

Ienicerul meu şi cu mine călătorisem atât de repede, încât ţinusem într-adevăr pas cu poşta până ce am trecut Dunărea, când m-am simţit atât de ostenit, încât am preferat să rămân pe loc toată noaptea decât să urmez mai departe a mă ţine de poştă... etc...

p. 266 Din noaptea de 25 august până în seara de 31, am făcut 672 de mile engleze, după cum se va vedea din distanţele următoare, care mi-au fost comunicate de domnul von Merkelius, directorul poştei, pe a cărui bună informare şi veracitate mă pot bizui pe deplin.

De la Constantinopol la Rusciuc pe Dunăre, prin Rumelia şi Bulgaria..., 50 de ⟨poşte⟩ germane. De la Giurgiu pe Dunăre la Bucureşti... 6

⟨total⟩ 56

Acestea, socotind 12 mile engleze pentru o poştă germană, fac 672 de mile.

Această distanţă din urmă a fost confirmată precis de inginerii germani însărcinaţi cu transportul artileriei la Giurgiu, în timpul ultimului război.

[13] *Moara*, neidentificat.

[14] *Argish* = Curtea de Argeş.

La 14 septembrie s-a terminat carantina mea, ziua în care sosisem fiind // şi ea socotită la număr, fiindcă sosisem înainte de apusul soarelui. Nefiind nici o trăsură la îndemână, directorul m-a sfătuit să am răbdare până în dimineaţa următoare, căci se aştepta poşta la ora 6. După ce am luat prânzul de dimineaţa cu directorul, care şi-a cerut multe scuze pentru că nu m-a putut servi mai bine, fiind oprit de a avea orice fel de legături ⟨cu cei supuşi carantinei⟩, şi am dat un dar celor doi copii ai săi, mi-am luat rămas bun, fiind pe deplin mulţumit de purtarea lui. p. 267

Am pornit cu trăsura de poştă, o trăsură mai comodă decât cea românească, deşi amândouă sunt foate uşoare.

Drumul nostru în primele şase mile era de-a lungul malurilor râului Olt, cu dealuri foarte înalte şi cu păduri dese de amândouă părţile. Aici sunt multe defileuri înguste şi prăpăstioase, având doar lăţimea trebuitoare pentru trăsura noastră şi care erau tăiate în stâncă.

La Boiţa[15] au fost cercetate toate paşapoartele mele // şi certificatele cum că îndeplinisem ⟨obligaţiile de⟩ carantină. p. 268

După ce am trecut prin aceste pasuri, am intrat într-un ţinut frumos, ⟨larg⟩ deschis, în care am văzut numeroase sate şi câteva oraşe însemnate şi ⟨în această regiune⟩ cea mai mare parte din toate aceste ⟨pământuri⟩ erau lucrate.

La ora 11 am ajuns la Sibiu, capitala Transilvaniei.

Aici am înfăţişat scrisorile pe care le adusesem de la ministrul imperial de la Constantinopol către comandantul general[16] al provinciei care s-a purtat cu foarte multă politeţe şi m-a primit la el. El avea o părere foarte bună despre englezi (de ale căror trupe fusese cândva luat prizonier în Flandra), dar cunoştea prea puţin limba ⟨noastră⟩, căci el repeta adeseori tot ce ştia din ea, adică numai două cuvinte obişnuite la înjurături //, ⟨cuvinte⟩ pe care spune că le-a învăţat pe când era prizonier. Paşaportul pe care îl primisem de la ministrul de la Constantinopol menţiona (nu ştiu cu ce rost) că eram neînsurat, fapt pe care observându-l, generalul mi-a urat să mă însor cu o germană, spunând că ei au o mulţime de femei foarte frumoase şi că, dacă aş vrea să mă hotărăsc asupra oricăreia dintre ele, el garantează că nu voi întâmpina nici un refuz în întreaga provincie. p. 269

Sibiul este un oraş destul de bine clădit. Locul de plimbare este foarte plăcut şi au şi un teatru foarte frumos. Muzica lor este minunată, având norocul să aibă pe unii din cei mai buni artişti germani. Populaţia este foarte politicoasă şi respectă foarte mult eticheta, căci nici un bărbat de un rang superior unei slugi nu poate umbla pe stradă fără să poarte o sabie la şold. De asemenea sunt foarte pedanţi în felul lor de a se îmbrăca; un localnic din această provincie poartă veşminte asemenea celor care erau purtate în // Anglia acum o sută de ani şi mai bine, adică o haină lungă care ajunge aproape până în pământ, tivită de jur împrejur cu blană; o pereche de cizme ca acelea ale cavaleriei noastre grele, cu o pălărie în formă de tricorn, cam ca aceea a unui căpitan olandez. Populaţia din fiecare provincie este cunoscută aici după portul său respectiv şi chiar fiecare negustor se deosebeşte prin costumul său. p. 270

Orice vizitator al acestui oraş, dacă poate dispune de două ceasuri, nu ar trebui să omită vizitarea marii colecţii a baronului Brukenthal, constând din

---

[15] *Boetzahr*, sat, jud. Sibiu.

[16] Josef conte von Mittrowski, comandant general imperial al Transilvaniei (1790–1806).

cele mai prețioase picturi, dintre care multe sunt datorate maeștrilor celor mai vestiți: Guido, Rubens, Rembrandt și alții. De asemenea și monedele antice, medaliile și celelalte curiozități merită să fie văzute. Biblioteca sa este foarte vastă și este socotită de mare valoare. El mai are o grădină frumoasă, cam la jumătate de milă afară din oraș, desenată după gustul englez.

Baronul are aproape 80 de ani; el a fost mulți ani de-a rândul guvernatorul civil al acestei provincii și vorbește destul de bine limba engleză. //

p. 271 Transilvania este – în general vorbind – o țară frumoasă, dar putând primi multe îmbunătățiri. Produce cantități mari din cele mai multe varietăți de cereale, precum și in, de o foarte bună calitate, din care se țese pânza.

Nobilimea este, în cea mai mare parte, foarte mândră și ține pe țăranii săi într-o stare de robie, căci din șase zile pe săptămână, țăranul este silit să lucreze patru pentru stăpânul său, nemairămânându-i pentru el decât două zile.

Această provincie plătește împăratului ca taxe de tot felul 1 500 000 de florini pe an, care sunt impuși mai ales asupra pământului, căci ceea ce plătesc orășenii este într-adevăr foarte puțin.

La Sibiu am cumpărat o trăsură din speța numită caleașcă, aceasta fiind mult mai comodă decât trăsurile obișnuite de poștă; astfel dacă plouă, călătorii
p. 272 pot să ridice coșul peste ei pentru a se adăposti. // Ele au patru roți și sunt foarte sprintene.

În afară de scrisorile către generalul comandant, aveam altele pentru Hagi[17]..., un bancher care m-a prezentat la doi negustori greci ce mergeau la Viena și m-a îndemnat să-i iau în trăsura mea. Cum ei cunoșteau limba, m-am învoit la aceasta, și în ziua de 18 septembrie am plecat din Sibiu. Am călătorit în grabă și fără nici o întârziere, și ziua și noaptea, până am ajuns la Timișoara, capitala Banatului, unde am fost opriți câteva ceasuri pentru ca să mi se cerceteze pașaportul. Cum această localitate este o cetate de mare însemnătate, slujbașii au fost foarte grijulii în cercetarea tuturor străinilor și am fost silit să mă înfățișez comandantului general[18], cu care am vorbit în limba latină. Când a aflat că eram englez, mi-a arătat o atenție deosebită.

Alimentele de tot felul sunt bune și ieftine și vinurile lor sunt nespus de bune, îndeosebi într-un oraș mare numit Lugoj. //

p. 273 Banatul este o provincie foarte frumoasă, cea mai mare parte a sa este netedă și bine cultivată, în afară de acea parte care se învecinează cu Transilvania și care este muntoasă și împădurită.

Cei doi negustori greci, tovarășii mei, au continuat să plătească poșta în timpul drumului și i-am observat cum încercau adeseori să înșele pe maestrul de poștă și pe surugii. De asemenea când ne opream la câte un han, se arătau foarte calici[19]. Eu mă socoteam compromis de o asemenea purtare, dar, când în cele din urmă, au încercat să mă înșele chiar și pe mine, am găsit cu cale că este timpul să rup orice legătură cu ei, ceea ce am și făcut de cum am sosit la Pesta.

---

[17] *Hadjea* = Hagi Constantin Pop († 1808), cunoscut comerciant și bancher sibian, cf. A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului cu Țara Românească*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 29–44.

[18] Contele Soro.

[19] *They behaved very shabbily.*

JOSEPH PARANT

(1773–1806)

Joseph Parant s-a născut la Argenson, în 1773, fiind fiul cel mai mare al unei familii numeroase. În raportul din 17 februarie 1796, care îl propune pentru postul de cancelar al consulatului general din Principate, el apare ca tânăr literat de cele mai mari speranțe și autor al unei lucrări bine primite de Convenție, precum și ca participant voluntar la patru campanii consecutive în războiul de apărare al Franței. El este recomandat de trei reprezentanți ai poporului. Cu nouă zile mai înainte fusese semnat decretul de numire al consulului general, Constantin Stamaty, cu care va porni la Constantinopol. Îmbarcați la Marsilia pe vasul „La Madona", acesta este luat în urmărire de un corsar englez. Stamaty și Parant reușesc să scape pe o barcă cu pânze, care îi duce la Genova. De acolo merg pe uscat la Livorno și, neputându-se îmbarca, trec la Veneția, iar de acolo, pe uscat, la Constantinopol. De acum încolo încep alte greutăți. Poarta nu agreează numirea lui Stamaty ca fiind *raià*. Dar el mai întâmpină și opoziția grecilor invidioși și bănuitori. În sfârșit, chiar Parant se grăbește la 23 iulie să scrie la Minister că Stamaty este socotit de reis-effendi ca partizan al rușilor și deci nu va obține agrementul numirii sale. De altminteri, o eventuală admitere a sa în calitate de consul al Franței ar duce la desconsiderarea acesteia! Totodată el pledează pentru transformarea postului său de cancelar al consulatului în acela de viceconsul la Iași, deoarece consulul general nu ar putea să funcționeze și la București și la Iași, aceste capitale aflându-se la 60 de leghe una de alta (!). Dar oricât încearcă Parant să se distanțeze de Stamaty, instalarea sa în post depinde de aceea a lui Stamaty. Se poartă o corespondență neobosită cu Parisul. Stamaty declară că refuzul ce i se opune se datorește familiei Moruzi, ce ar înclina către ruși. Alexandru Moruzi era domn al Țării Românești și fratele său, Gheorghe, era mare dragoman. Dar deodată se produc niște schimbări neașteptate printre dregătorii turci, cu urmări privind și domnia din Țara Românească. Marele dragoman, Gheorghe Moruzi, cade în dizgrație și e înlocuit cu Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru Ipsilanti, și acesta din urmă este numit domn la București (iulie 1796). Puțin după aceea este schimbat și reprezentantul francez de la Poartă. În locul lui Raymond Verninac, care fusese doar „Envoyé de la République", este numit ca ambasador generalul Jean Baptiste Hannibal Aubert Dubayet (sau du Bayet), la începutul lui octombrie. Chestiunea lui Stamaty nu fusese însă soluționată definitiv. Verninac trimisese în august 1795 pe Émile Gaudin la București, ca *agent confidențial,* cu instrucțiuni precise, dar, în realitate, pentru a-l îndepărta din Constantinopol, unde jucase un rol activ în timpul agitațiilor din sânul coloniei franceze, în legătură cu expulzarea din post a fostului ambasador Marie Gabriel Florent Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, emigrat ulterior în Rusia. În lupta pentru ocuparea locului acestuia, Émile Gaudin fusese partizanul lui Louis Marie Descorches, adversarul lui Verninac. La București, Gaudin locuiește în casa lui Hortolan care, asociat cu Pelet, are o întreprindere comercială cu sediul la Constantinopol și cu o sucursală la București; se dă bine cu boierii, organizează pentru ei petreceri, intervine pentru un tarif nou, mai bun pentru întreprinderea amintită, este bănuit de agentul austriac că ar unelti cu niște misterioși emisari poloni etc., dar fiind denunțat de niște iacobini din Paris că ar fi un emigrat, este rechemat în august 1796. Astfel se creează un gol la București, unde Verninac decide să-l trimită pe Parant, care aștepta de trei luni de zile la Pera, străduindu-se – după

spusele sale – să înveţe limba greacă vulgară în vederea misiunii sale şi să urmărească toată corespondenţa din arhiva ambasadei privind Principatele şi Polonia, mai luând şi informaţii despre acei poloni cu care va avea de-a face. El trebuia să preia de la secretarul agenţiei, Montal, lăsat de Gaudin în locul său la Bucureşti, succesiunea acestuia. Totul părea limpede. Dar am văzut că Verninac a fost rechemat în Franţa. Înainte de plecare, făcând el o vizită domnului nou numit, Alexandru Ipsilanti, acesta s-a oferit să-l ia în suita sa pe Parant, în drumul său spre Bucureşti.

Parant se simte obligat ca, scriind ministrul Delacroix la Paris, să nu-şi arate prea mult mulţumirea personală, invocând doar folosul ce ar decurge pentru misiunea sa din contactul ce s-ar stabili cu domnul în cursul călătoriei, socotită la 21 zile. La rândul său, noul ambasador, Dubayet, l-a vizitat pe domn, şi Parant, el însuşi, se simte dator să i se înfăţişeze, însoţit de dragomanul ambasadei, Dantant. Primit de marele postelnic (Constantin Suţu), pe care îl declară „bel esprit, homme léger qui court après l'esprit", este introdus pe lângă domn, care îl primeşte cu multă bunăvoinţă. Parant îl socoteşte „un principe de un caracter blând şi chiar binefăcător, dacă ar fi mai puţin influenţat de necesitatea despotismului"(!). Cum principele îşi anunţase plecarea pe curând, Parant s-a grăbit să se echipeze, întrucât toate hainele sale fuseseră furate în timpul călătoriei cu peripeţii până la Constantinopol. Fire destul de bănuitoare, el a rămas cu convingerea, pe drept sau pe nedrept, că fusese jefuit de către secretarul lui Stamaty, anume Durosoy, ce călătorise pe vasul pe care fusese încărcat şi cufărul lui Parant la Livorno. Durosoy se ducea la Smirna să se căsătorească cu soţia divorţată a fostului consul francez şi deci – cum socotea Parant – avea nevoie de haine sau poate de preţul lor în bani. Reechiparea lui Parant l-a costat mai bine de 60 de ludovici. Dar iată că atunci când totul părea hotărât, într-o dimineaţă, el află de la C. Stamaty, destul de mulţumit să-i dea această veste (!), că nu va mai pleca la Bucureşti, unde ambasadorul l-a trimis provizoriu ca agent al Republicii pe secretarul său de legaţie, generalul Carra Saint Cyr, care va beneficia el de înlesnirile de drum oferite de domn. La protestul lui Parant, ambasadorul i-a spus la început că îl va folosi pe el, Parant, ca secretar de legaţie, dar, după câteva zile, i-a declarat că are destui secretari, dar că se va gândi la el, dacă se va ivi un prilej. Parant îl informează pe ministrul Delacroix despre schimbarea survenită, cerând să i se dea fie locul de secretar de legaţie, fie acela ce îi fusese destinat, de agent la Bucureşti sau la Iaşi. El aminteşte de banii cheltuiţi în zadar, de sacrificiile mamei sale, văduvă cu 7 copii, care i-a dat la plecare 300 de ludovici, adunaţi cu greu, ca o rezervă pentru orice întâmplare. La rândul său, C. Stamaty, rămas pe din afară şi el, la Constantinopol, socotindu-se „singurul depozitar al gândului guvernului", se oferă să-l iniţieze pe generalul Carra Saint Cyr, trimiţând în acest scop instrucţiunile respective, adresate de el ambasadorului, pentru a fi comunicate de acesta agentului său la Bucureşti (scrisoarea din 8 noiembrie 1796, Hurmuzaki, Supliment I, 3, p. 454–456).

Dar la 23 decembrie, la Paris, este numit prin decret Charles Flûry consul general în Ţara Românească, cu leafa de 18 000 de livre, din care jumătate se cuvine lui C. Stamaty, *numit cancelar al consulatului*. Flûry protestează contra repartiţiei băneşti şi peste o lună i se face cunoscut că leafa sa va fi de 12 000 de livre şi nu se mai pomeneşte nimic de Stamaty. Acesta fusese înlăturat în urma bănuielilor stârnite de o scrisoare interceptată mai de mult de Verninac, din care reieşeau legăturile sale anterioare de corespondent al lui Panaghiotis Kodrikas, fostul secretar al lui Mihail Suţu, cu prilejul invitaţiei ce îi era adresată din partea lui Alexandru Callimachi (succesorul acestuia) de către postelnicul Gheorghe, de a-şi relua acest rol. Înlăturare care punea capăt discuţiilor zadarnice cu Poarta, ce nu putea să cedeze asupra calităţii de raia a lui Stamaty.

Cum Flûry scria din Bucureşti că era nevoie de doi agenţi, unul la Bucureşti, altul la Iaşi, Parant este numit viceconsul la Iaşi, după ce mai înainte i se oferise postul de cancelar la Tripoli, în Siria (azi în Liban), şi el îşi mai întârziase plecarea cu voia ambasadorului, în speranţa de a obţine altă destinaţie. De la Paris i se cerea lui Parant să plece îndată la Iaşi. Acum intervin alte amânări, legate de plata banilor săi de drum şi a lefii sale neîncasate timp de mai multe luni, pe lângă avansul de trei luni şi salariul pe o jumătate de an, la care avea dreptul

ca speze de instalare, sume pe care le cere ambasadorului, la care avea o datorie de 500 de piaştri. Din lipsa de fonduri, el nu primeşte decât 1 000 de piaştri, din care i se reţine datoria de 500 de piaştri, aşa că el e silit să se împrumute pentru primele cheltuieli ale instalării sale. Pe deasupra, cum obţinerea unui berat cerea timp, ambasadorul va solicita pentru el un firman de la Poartă şi îi va da o scrisoare de recomandare către domn. Deocamdată el nu va călători cu titlul de agent al ambasadei Republicii pe lângă domnul Moldovei. Dar el are totuşi un noroc: va profita de călătoria trimisului Veneţiei, Ferigo Foscari, pentru a se bucura de escorta lui în cursul trecerii prin Bulgaria. Când anume a plecat? La 25 august 1797 îşi anunţa plecarea peste 4 zile. La 19 noiembrie Carra Saint Cyr menţionează sosirea sa la Iaşi. Durata aceasta de 70 de zile întrece cu mult o călătorie de la Constantinopol la Iaşi.

Primul său raport către ministrul Talleyrand, la Paris, este abia din 2 februarie 1798. Înainte de aceasta avem o menţiune în treacăt a lui Carra Saint Cyr, din 24 decembrie, din Bucureşti, raportând că debutul lui Parant a justificat pe deplin încrederea guvernului. Întrucât firmanul pentru recunoaşterea lui nu a ieşit decât la 10 februarie 1798, el nu putea întreprinde nimic în aşteptarea lui. La 2 februarie, el cere achitarea drepturilor sale băneşti şi justifică zăbava raportului său despre Moldova, ce îi fusese cerut chiar de la numire.

Încă înainte de aceasta avem ecouri despre prezenţa sa la Iaşi, în trei informaţii din: 24 noiembrie, 1 decembrie şi 29 decembrie 1797 (Hurmuzaki, XIX_1, p. 854, 857, 862) în rapoartele lui Leopold Schilling, cancelistul consulatului austriac de la Iaşi. În primul din ele scrie: „D. Parant, care va fi recunoscut ca vicecancelar după sosirea dlui Flûry la Bucureşti, va fi expus, după cum mi se pare, la multe neplăceri şi *unnütze Schreibereyen,* deoarece se zvoneşte de nişte supuşi turci, de la care a cumpărat mărfuri, că ar putea să ia sub protecţia sa un anumit număr dintre aceştia. Despre cinci ştim sigur că au fost trecuţi pe lista lui. Lucru pe care domnul nu îl va admite niciodată". O a doua menţiune priveşte sosirea la Iaşi a unui insurgent polon, care îşi zice locotenent Przyschikovski, a cărui îndepărtare de la Iaşi voia consulul rus să o ceară de la domn, dar acesta s-a dus la Parant, obţinând protecţia franceză, şi a arborat cocarda tricoloră pentru a evita orice risc. În sfârşit, a treia menţiune se referă la vizita neoficială a lui Parant la consultatul austriac pentru a face cunoştinţă şi a ruga să i se asigure corespondenţa de la Constantinopol la Paris. Acestea sunt toate menţiunile din rapoartele consulare austriece. Nicăieri nu poate fi găsită ştirea, ce apare în mod eronat în lucrarea, de altminteri, foarte serioasă, elaborată de Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVIème siècle à la chute de Napoléon* (Paris, Presses Universitaires, 1955), p. 225. „Sous des dehors amicaux le consul d'Autriche lui est hostile et l'accuse sous le manteau de fomenter la rébellion chez les polonais et d'exciter les paysans à la révolte" (!), cu trimiterea la n. 8, care se referă pur şi simplu la menţiunea privitoare la vizita lui Parant la consulat, despre care a fost vorba, şi care este rezumată, cu mici inexactităţi şi cu indicarea greşită a paginii 744 în loc de 862. Este posibil ca acea informaţie să provină din materialul inedit de la Quai d'Orsay, dar să rezulte dintr-o confuzie, căci la Iaşi, atunci, Parant nu l-a văzut pe consul, ci pe cancelistul Schilling, iar despre ţărani nu putea fi vorba. Parant nu a ieşit din Iaşi şi nu a avut nici un contact cu ei.

De fapt, un alt ecou, mult mai stăruitor, vine din partea consulatului rusesc. Consulul Ivan Severin, preocupat de rolul pe care ar putea să-l joace reprezentantul Franţei pe lângă refugiaţii poloni care treceau în Moldova, cu gândul – unii dintre ei – de a ajunge la Constantinopol, alţii de a-şi afla un rol provizoriu aici, majoritatea dintre ei ca dascăli de latină şi franceză, l-a dat pe noul venit pe seama unui informator al său, care îi adresa buletine scrise într-o limbă franceză aproximativă. Spionajul urmărea în primul rând intenţiile polonilor, iar spionul anonim era şi el tot polon. Venise ca refugiat şi fusese folosit de domnul Alexandru Moruzi (1799) ca translator şi, după plecarea acestuia, dădea lecţii de latină. Îl chema Wengerski, dar mai era cunoscut şi sub numele de Dembiski. Domnul Al. Callimachi, necunoscând legăturile sale cu consulul rus, apela stăruitor la el, ca să-i găsească un corespondent la Viena, care să-l informeze de ştirile din lumea creştină. Din buletinele lui Wengerski se constată că mergea destul de des pe la marii boieri, de la care afla ştirile de la Curte. S-ar părea că el locuia la boierul Cantacuzino Paşcanu, de la ferestrele căruia putea privi în curtea viceconsulatului. Boierii, necunoscându-i rosturile ascunse,

îi făceau felurite confidențe. Pus să-l urmărească pe Parant, anonimul se agață de toate nimicurile. De pildă, la 4 ianuarie 1789 este descris pe larg un incident între Parant și un boier, pe nume Mutu, pe motivul că un cal al acestuia a crăpat ochiul unui câine al viceconsulului. Acesta, luând cu sine 6 vlăjgani, s-a dus să-și facă singur dreptate în curtea boierului amintit, contra vizitiului acestuia. La plângerea boierului, postelnicul îi răspunde că Parant nu a fost încă recunoscut și deci nu se bucură de un statut special. Boierul putea deci să răspundă cu un gest asemănător. În timpul sărbătorilor (ianuarie 1798), informatorul a fost de două ori la Parant, fără a afla mare lucru. Prima oară a fost vorba de refugiații poloni. Opinia personală a lui Parant era că ar fi mai bine ca pribegii să se înapoieze în patria lor. „Sunt unii care cred că Franța ar avea nevoie de ei, dar o națiune care a putut să strângă 1 200 000 de combatanți, se poate lipsi de 4-5 000 de străini, iar dacă îi primim este numai pentru a le oferi un azil". La vizita a doua, Parant este întrebat dacă este adevărat că noul consul de la București (Flûry) a adus cu sine și pe un viceconsul pentru Țara Românească. Parant îl lămurește că este vorba de un simplu secretar (scrib) plătit din banii consulului. „Cât despre mine, nu am de unde să găsesc un asemenea secretar aici și, deși pentru moment pot să mă lipsesc de el, cred că, cu timpul, voi avea nevoie de unul". A doua zi, 6 ianuarie, informatorul a aflat de la insurgentul polon Przyschikovski că Parant i-a dat o scrisoarea unui polon din ceata lor, aflat la București, în legătură cu apelul generalului polon „Maçon" către toți polonii, pe care îi invită să treacă la Constantinopol, asigurându-i de toată asistența francezilor. Acest apel va fi comunicat tuturor polonilor ce se află în Moldova. „Astă-seară chiar micul Ledoulx a menționat lui Przyschikovski că va fi însărcinat el să li-l comunice. Voi căuta să am o copie, numai să se ivească prilejul".

Dar deodată la 12 februarie, Parant scrie disperat la Paris și la București că, chiar în localul consulatului, au murit doi inși de ciumă și s-au mai îmbolnăvit încă doi. Foarte alarmat, Flûry îi scrie domnului Moldovei, rugându-l să-i dea tot ajutorul lui Parant și chiar să-i avanseze bani, care i se vor restitui neîntârziat. Răspunsul afabil al domnului (21 martie) este comunicat de Flûry lui Carra Saint Cyr, la Constantinopol, și de către acesta lui Talleyrand, la Paris. Dar la 21 martie, episodul cu ciuma se încheiase. Încă din ziua de 15 martie, Parant, înapoiat la Iași, după carantina de la mănăstirea Socola, se grăbea să-i scrie lui Talleyrand, neuitând să se plângă de procedeele serdarului în legătură cu sechestrarea sa la declararea ciumei. El a adresat și direct domnului o reclamație scrisă pe 10 pagini (!), și serdarul a fost revocat. Este vorba probabil de un boier numit Carp. De altminteri izolarea lui Parant nu fusese atât de severă. De la Socola obișnuia să mai vină călare în oraș să-l întâlnească pe Ledoulx spre murmurul de indignare al lumii din oraș. Și în timpul carantinei sale, el continua să se ocupe de îndrumarea polonilor spre Constantinopol, de unde ar fi urmat ca ei să se ducă la armata franceză din Italia. Informatorul declara că Parant se plângea de inventarea acelei „pretinse" ciume, născocită anume pentru a da prilej vexațiunilor împotriva sa. Fapt este că la primirea sa solemnă de către domn, în urma recunoașterii sale de către Poartă, el nu omite să se plângă în discursul său de neplăcerile suferite, după ce, mai înainte, într-o audiență la domn, s-ar fi manifestat cu multă acreală (potrivit cu informatorul nostru), determinându-l pe domn să ceară boierilor să scrie la Poartă o reclamație contra viceconsulului. O discuție destul de aprigă avusese loc între ei, cu privire la protecția franceză acordată de Parant foștilor supuși ai statului venețian, anume locuitorilor din insulele Ionice, deveniți supuși francezi, în urma tratatului de la Campo Formio. Printre aceștia, el a socotit și pe locuitorii din localitatea Arta (care se află însă în vestul Peninsulei Balcanice). Numele se află sub forma articulată Larta (l'Arta). Un oarecare Nicolaki, originar din Arta, bătrân destul de dubios, ar fi denunțat pe toți locuitorii originari de acolo lui Parant și acesta i-a somat în mod ultimativ să se înscrie printre cetățenii francezi, amenințând-i cu sancțiuni în caz de neconformare. Domnul ar fi vrut să-l aresteze pe Nicolaki, dar acesta a arborat cocarda tricoloră și s-a refugiat la viceconsulul francez, de unde nu a mai plecat, spre marele necaz al domnului. La aceste subiecte de nemulțumire, se mai adăugase încă unul. A fost interceptată o scrisoare a lui Parant către ministru, în care el zugrăvea în culorile cele mai negre pe domn și pe boieri, susținând că toți sunt de partea rușilor și că francezii sunt priviți cu ură etc. Informația a fost obținută de un spion de la marele logofăt Gheorghe Cantacuzino Pașcanu.

Pe lângă nişte infirmaţii, a căror sorginte pare serioasă, se mai dădeau şi altele, luate din gura lumii sau din impresii personale. Informatorul anonim privea din casa lui Paşcanu în curtea viceconsulului, unde vedea fluturând tricolorul francez şi ieşind de acolo diferiţi oameni, ce arborau cocarda revoluţionară. Cete de „golani", compuse din italieni, greci etc. şi din drojdia oraşului, purtând pe cap bonete de tot felul, cu cocarda tricoloră, beţi cu toţii, cutreierau oraşul cu lăutari, aşteptând să fie trimişi la armata din Italia. Spectacol nu tocmai pe gustul boierilor şi nici al negustorilor cu greutate, dar pe placul băieţilor de prăvălie.

Într-o seară, o asemenea ceată a înconjurat careta soţiei hatmanului Constantin Ghica, cerându-i chiar să le-o dea lor. La un moment dat, informatorul este impresionat de marele număr de evrei care se îndreaptau spre locuinţa lui Parant. El se întreabă dacă presupusa corespondenţă a acestuia cu polonii (pe care i-ar atrage în Moldova, pentru a-i trimite la Poartă) nu este purtată de asemenea evrei, ca şi de nişte preoţi uniţi (!!).

Neîncrezător în oameni şi în soartă şi convins de superioritatea sa, Parant fusese captat de familia Ledoulx, adică de Jacques Ledoulx şi de tânărul fiu al acestuia, Joseph, cu care mergeau în trei să facă vizite boierilor. Cum Jacques Ledoulx fusese cofetar la Moscova (înainte de a părăsi Rusia, spre a nu fi silit să devină cetăţean rus), se poate ca acest fapt să fi displăcut boierilor care preferau să se sustragă unor asemenea vizite, de care se fereau şi pentru a nu se compromite politic. Influenţa lui Ledoulx nu era pe placul francezului cel mai apreciat din Iaşi, pe nume Bouchet, care era profesor de limba franceză în casa boierului Gheorghe Rosetti-Rosnovanu şi care fusese acuzat de Parant de indiferenţă la soarta sa în timpul carantinei. Urmase chiar un fel de ruptură. Bouchet lepădase cocarda tricoloră şi se exprima despre Parant în termenii următorii: „C'est ce Vieux coquin de Ledoulx qui lui a tourné la tête. Ils vont bien s'embourber tous les deux!". Informatorul, ştiind că Bouchet îi împrumutase bani lui Parant, a încercat să-l iscodească pentru a afla suma dată cu împrumut, dar fără succes. În schimb, a aflat prin mijloace proprii că Parant mai datora bani şi unui negustor, Hagi Vasile din Iaşi. Dar toată atenţia sa se concentrează asupra întâmplării ciudate petrecute într-o noapte, în localul viceconsulatului, unde locuia Parant. Acesta a declarat că, auzind zgomot, a dat alarma, dar răufăcătorii au reuşit să fugă, fără a fi furat ceva, *dovadă că nu furtul fusese ţelul lor.* El era convins că scăpase de un asasinat. Mergând la Curte, a cerut să i se dea un curier expres care să ducă la Constantinopol raportul său asupra acestui fapt. Informatorul mai aminteşte de o întâmplare mai veche, când Parant s-a plâns că în curtea sa a fost slobozit un porc decorat cu o cocardă tricoloră (!), fapt pe care l-a reclamat vehement atunci şi pentru care domnul a primit recent o mustrare de la Poartă. Potrivit cu informatorul, în amândouă cazurile ar fi fost vorba de o înscenare a lui Parant! În sensul acesta scrie domnul împreună cu boierii săi la Constantinopol. Dar Parant, convins că viaţa sa este în primejdie, se îngrijeşte să-şi întocmească o gardă de nădejde. Cum tocmai trebuia să plece la Constantinopol un grup de 12 insurgenţi poloni, cu poşta până la Galaţi, pe seama domnului, şi de acolo spre Constantinopol, pe un vas turcesc, Parant reţine pe unul dintre ei, sub cuvânt că îl va trimite drept curier la Bucureşti, de unde va putea trece la Galaţi la tovarăşii săi de drum. Ulterior, declară că nu are nevoie de curier şi că dorea să-l păstreze ca paznic militar al consulatului. Acela trebuia să petreacă nopţile înarmat în anticamera lui Parant şi să-l urmeze peste tot. I se făgăduia o leafă din partea ministrului, la care viceconsulul va adăuga 6 piaştri pe lună. Totodată şi-a îndreptat bănuielile asupra ajutorului de bucătar, un tânăr polon, numit Iosif, socotindu-l înţeles cu răufăcătorii. Sfătuit de Ledoulx şi de translatorul consulatului austriac, Duldner, el l-a dat pe mâna poliţiei, spre a fi anchetat, cu bătaie, în două rânduri, Ledoulx asistând la această cercetare şi stăruind ca să fie dusă la capăt, în timp ce bietul Iosif striga că e nevinovat, iar polonii de sub protecţia lui Parant protestau indignaţi de aceste metode barbare. În toiul acestor încurcături, domnul – care nu îl putea suferi – îi trimite în dar un armăsar, dar conflictul continuă şi mai departe. Chestiuni litigioase nu lipseau. Aşa, de pildă, s-au ivit două cazuri mai încurcate. Unul în legătură cu un escroc ce se pretindea un Cantacuzin din Corfu care, în unire cu nişte băieţi de prăvălie, a înşelat pe mai mulţi negustori din Iaşi, luând de la ei marfă, pe care nu o plătise. Domnul a vrut să-l aresteze, dar Parant l-a luat la consulat, în calitate de corfiot, aflat sub

protecţia franceză. A avut însă grijă să-l ţină sub paza unor poloni înarmaţi care trebuiau plătiţi de către creditorii reclamanţi! În cele din urmă, Parant s-a hotărât să-l trimită la Constantinopol pentru a fi judecat acolo. În schimb, a avut mai mult succes cu tânărul pretins Balş, închis la Arsenalul din Constantinopol, de unde l-a scăpat un lemnar francez din echipa adusă de generalul Aubert Dubayet şi l-a adus în Moldova, pe cheltuiala sa, aşteptând răsplata promisă. Dar, când să ajungă la Iaşi, tânărul pretins Balş s-a făcut nevăzut. Mulţumită intervenţiei lui Parant, tânărul impostor a fost identificat, iar tatăl lui obligat să plătească banii reclamaţi de salvator, pentru ca acesta să nu-l ducă înapoi în închisoare, precum ameninţase.

Oare toate declaraţiile atribuite lui Parant sunt ele adevărate? Cele relative la *pretinsa* ciumă par neverosimile, având în vedere propriile sale lamentaţii la ivirea cazurilor mortale de ciumă în chiar localul viceconsulului. Pentru fraza în care asemuia slujba ortodoxă din săptămâna patimilor la Iaşi cu o comedie, la care s-a dus să se distreze, nefiind teatre la Iaşi, nu se arată o persoană anume care să o fi auzit, ci lucrul este raportat din zvon public. Tot din zvon public s-a răspândit şi ştirea, pe care ar fi dat-o el, cu privire la sosirea iminentă a lui Bonaparte în vecinătatea Moldovei, ştire care a creat panică în rândul boierilor. În schimb, pare destul de probabilă conversaţia lui Parant cu Depasta, în care i-a declarat că expediţia din Egipt era necesară şi că era în folosul Porţii! Iar domnului i-a declarat că Poarta nu trebuie să se alieze cu ruşii, care îi sunt cei mai mari duşmani. Dar Poarta declară război Franţei. Despre arestarea şi transportarea lui Parant la Constantinopol, avem versiunea sa grandilocventă, dramatică, de o seamă cu aşa-zisele persecuţii din timpul carantinei de la Socola. După lichidarea stării de război, prin pacea de la Amiens (1802), Parant îi scrie lui Talleyrand, de la Constantinopol, întrebând de rosturile viitoare ale foştilor trimişi în Imperiul Otoman.

Reîntors în Franţa, Parant găseşte o schimbare în titulatura consulară de până atunci. Cum numirea de consuli era acum atribuită exclusiv treimii din fruntea statului, titlul de consul de până atunci devine acum cel de *Comisar al relaţiilor comerciale*. Parant a fost numit subcomisar la Varna, dar, având protecţia unor funcţionari ai Ministerului Afacerilor Străine, primeşte foarte curând însărcinarea de a merge cu titlu provizoriu la Bucureşti (1 mai 1802) ca interimar, până ce se va putea reîntoarce acolo Charles Flûry, reţinut deocamdată în Franţa. I se încuviinţează să ia cu sine pe unul dintre fraţii săi, dar fără salariu. Este vorba de fratele său vitreg, Stanislas Pagé, pe care îl întâlnim în 1806, când este trimis de Parant cu o corespondenţă extrem de urgentă la Paris. Totul pare limpede. Dar înainte de a ieşi la Paris numirea provizorie a lui Parant, ambasadorul francez de la Poartă a şi numit, tot cu titlu provizoriu, pe un ocrotit al său, Sainte Luce, nepotul consilierului de stat Lacuée, în calitate de *Comisar provizoriu al relaţiilor comerciale* (martie 1803), care porneşte spre postul său, în aprilie. Aşa că la sosirea sa la Bucureşti, Parant găseşte postul ocupat. Urmează o discuţie între forurile de la Paris şi Pera, în cursul căreia Parant este încondeiat de ambasador (generalul Guillaume Marie Anne Brune), iar Sainte Luce de către simpatizanţii lui Parant din minister. În cele din urmă, Talleyrand decide ca Parant să plece la postul său de la Varna (septembrie 1803). El mai întârzie încă la Bucureşti, invocând condiţiile vitrege de la Varna, sperând să ia succesiunea lui Sainte Luce care declara că vrea să plece, dar primind de la Talleyrand îngăduinţa să meargă la Constantiopol, spre a fi la dispoziţia ambasadorului care va hotărî când se va putea duce la Varna, el îşi anunţă plecarea iminentă din Bucureşti la 25 februarie 1804. Va sfârşi totuşi prin a se duce la Varna, de unde va fi trimis mai întâi în calitate de comisar interimar la Iaşi (3 septembrie 1805) până la sosirea comisarului titular, ministrul Charles Reinhard (august 1806), când va trece la Bucureşti, ca subcomisar. Primirea sa solemnă la Bucureşti de către Constantin Ipsilanti are loc în ajunul fugii acestuia în Rusia.

În această a doua perioadă de activitate (6 septembrie 1806 – noiembrie 1806), din care până în august 1806 a funcţionat la Iaşi, iar apoi la Bucureşti, unde a murit de dizenterie, el dovedeşte un zel mai temperat şi o înţelegere a realităţilor de la noi, pe care nu avusese până atunci prilejul să le manifeste. O mare sinceritate în convingeri şi un spirit de iniţiativă îi atrag oarecare dezaprobare din partea superiorilor, şi chiar a lui Napoleon, cu prilejul scrisorii trimise de el lui Pazvant Oglu care ameninţa cu o incursiune în Ţara Românească. Această intervenţie

a fost declarată de împărat ca inoportună. Cât priveşte atitudinea lui faţă de Alexandru Moruzi, socotit de Ruffin şi de generalul François Horace Bastien Sébastiani (noul ambasador la Poartă, manevrat de intriganţi de teapa lui Franchini) drept un duşman al francezilor, ea pare justificată de aprecierea generalului Langeron în memoriile sale, în care face o deosebire hotărâtă între comportarea celor doi domni din 1806: Alexandru Moruzi şi Constantin Ipsilanti.

Rapoartele lui Parant se află în arhiva Ministerului Afacerilor Străine de la Paris. Ele au fost publicate în colecţia Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI şi Supliment I, vol. 1 şi 3. Despre activitatea lui la Iaşi, în 1797–1798, există în corespondenţa consulară rusă (Doc. Hurmuzaki, *Seria nouă*, vol. IV) notiţele informatorului anonim al consulului Ivan Severin, scrise într-o limbă franceză nu tocmai perfectă, ce însoţesc rapoartele consulului scrise în limba rusă.

De la el a rămas un mic volum postum publicat în 1819, 13 ani după moartea sa, în care este povestită odiseea arestării şi trimiterii sale ca prizonier la Constantinopol şi ulterior la Amasia şi Sinope. Textul este probabil identic cu acela al raportului său către Ministerul Afacerilor Străine, redat în Hurmuzaki, Supl. I^2, p. 234 şi urm. Despre existenţa acestui opuscul avem atestarea lui Stanislas Bellanger, nepotul lui Parant, căruia domnul Ţării Româneşti, Alexandru Ghica, i-a arătat, în 1838, la Bucureşti, un exemplar, menţionând data tipăririi şi numele editorului – Dedentu. O presupunere verosimilă ar fi că autorul publicării a putut fi Joseph Ledoulx, discipolul şi tovarăşul credincios al lui Parant de-a lungul anilor de captivitate la turci. Un motiv în plus pentru preluarea acestei tipăriri poate fi aflat şi în faptul că Parant îl înfăţişează pe Ledoulx în culorile cele mai frumoase. De Parant s-a ocupat parţial Germaine Lebel, în volumul ei: *La France et les Principautés Danubiennes du XVIe siècle à la chute de Napoléon* (Paris, Presses Universitaires, 1955), urmărind de aproape rapoartele sale cuprinse în Hurmuzaki, Supl. I^2 şi I^3, dar omiţând informaţiile despre el din vol. XVI al acestei colecţii. Pentru completarea figurii lui Parant, va trebui să se recurgă la notele informatorului anonim al consulului rus, Ivan Severin, publicate în volumul de rapoarte consulare ruse, din colecţia Hurmuzaki, seria nouă, vol. IV, menţionate mai sus. Parant apare şi în articolul publicat la Bucureşti, în 1942, de 126 de pagini, de Maria Holban, *Autour de deux rapports inédits sur Caragea et Callimachi* (extras din „Revue historique du sud-est européen"), şi în cel al lui Paul Cernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote*, în „Revue roumaine d'histoire", XIII (1974), nr. 5–6, p. 748–750. Îl regăsim şi într-o lucrare mai recentă a lui Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieşean la sfârşit de veac (1775–1800)*, Iaşi, 1980, care foloseşte cu succes materialul cuprins în acele rapoarte consulare ruseşti (p. 160–175).

⟨RAPORT CĂTRE MINISTRUL AFACERILOR STRĂINE (TALLEYRAND)⟩* p. 488

Iaşi, 2 februarie 1798 (le 4 pluviôse, an VI)

Aruncat într-un colţ pierdut al Europei, izolat, pot spune, de toţi semenii noştri, să-mi fie îngăduit să mă recomand amintirii Domniei voastre. Chemat la Iaşi de către guvernul Republicii, m-am îndreptat încoace fără bani, fără credit şi chiar fără caracter oficial, deoarece nu au pus să mă recunoască şi nu sunt încă recunoscut de Poartă. Aş fi venit mai degrabă, dacă nu m-ar fi reţinut la Constantinopol motive pe care le-am descris la timpul lor cetăţeanului ministru.

---

* Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în Hurmuzaki, Supl. I^3, p. 488.

Sunt acum trei luni de când mă aflu la noul meu post şi să-mi fie îngăduit să vă spun că mi-am târât acolo o existenţă în adevăr penibilă. După ce mi-am secat ultimele mijloace pentru a mă instala şi am ajuns, mulţumită ajutorului prietenilor mei, la un nivel cuviincios care să nu permită luxului sfidător al ţării acesteia să mă strivească în toate clipele, am fost silit să alerg la noi expediente, pentru a satisface nevoile zilelor următoare şi astăzi, mai mult ca oricând, mă aflu într-o cruntă lipsă bănească. Totuşi, pe cât am putut, am încercat să nu compromit consideraţia naţiunii mele, care atârnă de împrejurări foarte mărunte. Mi-am mascat mizeria reală sub aparenţa seducătoare a modestiei republicane şi, până acuma, situaţia mea de om lăsat în voia soartei nu pare să fi izbit încă pe nimeni. Dar vă rog, cetăţene ministru, nu-mi refuzaţi mai departe ajutorul vostru. Iată al cincilea trimestru în care nu mi-am primit salariul, spezele de instalare mi se datoresc în întregime, ca şi cheltuielile mele de drum de la Constantinopol până aici. Le cer stăruitor de la spiritul D. voastre de dreptate... ⟨aminteşte că a trimis trei note în sensul acesta⟩. Am raportat de curând consulului general Flûry despre moartea unui republican francez, apărător al patriei, decedat la mine, în cursul trecerii sale, şi despre înmormântarea civică ce am pus să i se facă. El mi-a dat aprobarea sa pentru formele naţionale folosite de mine şi pe care cred că mi le impuneau împrejurările. Cât priveşte lucrarea asupra situaţiei actuale a Moldovei, care mi-a fost cerută de o scrisoare a ministrului din luna germinal, anul 5, iată ce am scris consulului general, la 20 din luna trecută: „Această lucrare ar fi fost şi făcută, dacă aş fi fost lăsat să plec atunci de la Constantinopol. Anotimpul era favorabil şi timpul ar fi fost îndestulător. Dar eu nu am ajuns la Iaşi decât de două luni şi am dus o existenţă atât de jalnică, am fost atât de hărţuit, căutând mijloace pentru a face faţă nevoilor imediate ale traiului meu, încât nu am mai putut îndeplini nimic până acum din datoriile misiunii mele şi de altminteri fără Berat de la Poartă, absolut necesar aici, nu mi-am putut face nici un fel de relaţii (*aucun alentour*). Se caută, pe cât se poate, să se ignoreze faptul că eu sunt viceconsulul Republicii Franceze... //

p. 489 Voi aştepta un timp mai bun pentru a realiza acea lucrare. Voi face atunci câteva drumuri (cu autorizaţia pe care îmi propun să v-o solicit, cetăţene ministru), voi înainta până la hotare, voi formula observaţii asupra întregii ţări, care nu poate să nu fie interesată, atât prin posibilităţile necunoscute pe care le poate oferi comerţului nostru, cât şi prin situaţia limitrofă cu trei mari imperii şi mai ales cu un stat nu mai puţin vestit, care şi-a schimbat recent situaţia. Voi extinde cât voi putea cercetările mele şi voi întocmi un caiet, pe care mă voi grăbi să vi-l trimet, ca şi ministrului, care mi l-a cerut. Nu vă făgăduiesc, cetăţene consul general, memorii savante, reflecţii luminoase. Tânăr încă şi nou în cariera consulară, nu voi putea avea fermitate decât cu sprijinul Domniei voastre şi nu voi păşi cu siguranţă decât în măsura în care mă vor călăuzi luminile D. voastră"...

P.S. Iertaţi-mi îndrăzneala de a fi pus în plicul D. voastre o scrisoare către interpretul de la ambasada otomană, pe care am avut plăcerea de a-l cunoaşte la Constantinopol. Am vrut ca ea să-i ajungă în mod mai sigur. //

Către acelaşi

Iaşi, 12 februarie 1798 (24 pluviôse, an 6) p. 490

Cetăţene ministru, O groaznică nenorocire mi se întâmplă. Ciuma, flagelul Levantului, s-a declarat la mine: ea a venit să mi-l smulgă pe ultimul francez pe care îl aveam în casă, Defèvre, tatăl tânărului republican, a cărui moarte am anunţat-o recent, s-a şi dus după acesta. Un polonez, pe care l-am adăpostit la mine, în mizeria sa, l-a urmat, şi cel mai zdravăn dintre servitorii mei s-a îmbolnăvit şi a căzut la pat. Eu însumi, cu restul nenorociţilor, care mă înconjoară, aştept din clipă în clipă să mi se împlinească destinul. Şef al cetei // de oameni fără noroc, mă silesc să dau celorlalţi exemplul resemnării. În jurul p. 491 meu, toţi au inima abătută. Nu văd decât lacrimi... Trebuie să mărturisesc că toate măsurile care însoţesc aici bănuiala grozavă de ciumă sunt în adevăr înfiorătoare. Toţi au fugit, toţi m-au părăsit. Casa mea este înconjurată de paznici: nimeni nu poate să iasă, nimeni nu poate să se apropie. Despărţit de restul oamenilor, privit cu groază de toată lumea, sunt aşa zicând prizonier, faţă în faţă cu moartea. Voi sfida ameninţările sale cumplite şi, aşa cum am scris în urmă principelui domnitor al Moldovei, rămânând statornic la postul meu, fericit de a fi fost chemat acolo de încrederea guvernului, nu mă tem de nimic, de mult m-am consacrat în întregime patriei.

Dar nu voi ascunde faptul că această privelişte de jale este înfiorătoare pentru tinereţea mea şi pentru situaţia mea de penurie absolută şi simt nevoia de a-mi mărturisi amarul unor suflete pline de simţire. Interesul pe care îl acordaţi situaţiei mele este pentru mine o consolare anticipată.

Mă voi duce la ţară. Mi s-a indicat o şandrama *(bicoque)** izolată, unde va trebui să locuiesc împreună cu trista mea ceată. Mâine voi pleca, părăsindu-mi casa contaminată, pe care o vor răvăşi. O parte din efectele mele va fi arsă. Nu ştiu ce vor face cu restul. În sfârşit, ⟨va fi⟩ bine dacă voi putea scăpa teafăr.

Către acelaşi

Iaşi, 15 martie 1798 (25 ventôse, an 6) p. 496

Cetăţene ministru, sunt redat patriei, retrăiesc ca să o iubesc şi să o mai servesc. Scăpat de odiosul flagel care îmi ameninţa zilele, revin, în sfârşit, la suprafaţă deasupra acestui ocean de amaruri, care era să mă înghită în cel mai înfiorător din abisurile sale. Trecutul pentru mine este groaznic, fără îndoială, dar s-a risipit. Este un vis rău, pe care l-a împrăştiat trezirea şi, oricât de grozav mi-l aduc în închipuire, îmi plimb liniştit gândul asupra sa, mulţumit să privesc de departe ciuma şi moartea, pe care le vedeam nu de mult, chiar în faţa mea. Ca un corăbier, pe care o furtună cruntă l-a aruncat în port şi care se întoarce, pentru a medita asupra primejdiilor prin care a trecut şi a se oţeli, pentru a înfrunta altele noi.

---

* Este vorba de mănăstirea Socola.

Trebuie să mărturisesc totuşi că în cursul tristei mele carantine, am încercat toate mâhnirile, toate neplăcerile ce se pot închipui. În acele împrejurări fatale, am fost tratat într-un chip scandalos şi barbar. Serdarul, şeful spitalelor de ciumaţi, fiind desigur din numărul celor care sunt departe de a mărturisi aici dragoste pentru Republica Franceză, m-a făcut să simt toată povara unei uri naţionale şi pătimaşe. S-a făcut vinovat faţă de mine de toate jignirile, aş putea spune de toate crimele. Acest om rău, ale cărui atribuţii în momentele de dezolare îi prescriau ca o datorie sacră să-mi poarte de grijă şi care primise – după cum am fost asigurat mai apoi – ordinele cele mai precise în acest sens, nu a respectat în mine nici măcar nenorocirea. El m-a jignit în tot felul. A turnat otravă asupra vieţii mele, iar atrocităţile sale faţă de mine sunt atât de numeroase, încât mi-au trebuit *zece pagini* ca să expun principelui, care a trebuit să fie indignat. Dar cum Alteţa sa m-a răzbunat oarecum de acest viclean, scoţându-l din slujbă şi poruncindu-i să-mi ceară scuze publice, pe care nu am vrut încă să le primesc, pentru a le da mai mult relief, mă voi dispensa de a vă mai vorbi despre aceasta. De altminteri am raportat acest fapt mai pe larg consulului meu general şi legaţiei Republicii de la Constantinopol.

Memoriu despre Moldova[1]

1798, 11 iunie, Iaşi (23 prairial, an 6 de la République Française)[2]

p. 178 Moldova, împreună cu Basarabia şi Bugeacul, cu raialele Hotinului şi Benderului care fac parte din ea, ca teritorii ale Imperiului Otoman, are ca hotare la miazănoapte Nistrul şi Marea Neagră(!)[3], la miazăzi, Dunărea şi Ţara Românească, iar la apus, Transilvania.

Acolo comandă un voievod creştin de rit ortodox, supus Porţii, iar modul de cârmuire este aproape acelaşi ca şi în Ţara Românească. Acest principat din urmă este mai întins şi aduce mai multe venituri ca Moldova; dar se poate totuşi spune că aceasta este mai roditoare. Domnul ei are la Poartă întâietate asupra celuilalt şi, cu toate acestea, un lucru pare ciudat, şi anume: că se întâmplă adeseori ca o dovadă de mare favoare ca sultanul să mute în Ţara Românească pe domnul Moldovei care porneşte într-acolo în triumf şi cu o mulţumire sporită. Acest fapt se explică astfel: anume că sumele mai mari de bani pe care le poate câştiga au pesemne mai multă preţuire decât măririle pe
p. 179 care le pierde. Mărirea este foarte ispititoare pentru domnii // greci[4], dar aurul este şi mai ispititor, iar socotelile lor în această privinţă sunt întotdeauna făcute cu cea mai mare precizie.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în Hurmuzaki, Supl. I_2, p. 178–186, nr. CCLXIII, confruntat cu cel din Supl. I^3, p. 515–526, nr. CXL.

[2] Datare după calendarul republican.

[3] Autorul omite din inadvertenţă să indice hotarul de la răsărit. Este probabil că textul corect arăta ca hotar la N Nistrul, la *E Nistrul* şi Marea Neagră etc. şi că la transcriere au fost omise cuvintele subliniate aici.

[4] Domnii fanarioţi.

Oraşele cele mai însemnate din Moldova sunt: Iaşi, capitala, Galaţi, Bender [Tighina], Hotin, Roman, Piatra, Dorohoi, Briceni[5], Soroca, Botoşani, Orhei, Lăpuşna[5bis], Vaslui, Bârlad, Fălciu etc.

Iaşii sunt reşedinţa domnului. De la ultimul război încoace, acest oraş s-a înfrumuseţat într-un chip deosebit. O mulţime de case noi, mari, deşi aşezate la întâmplare şi clădite fără gust, de puţinii arhitecţi aduşi din Germania, îi dau o strălucire ieftină, mai ales văzute din depărtare. Uliţele sunt ca la Bucureşti, nişte poduri de lemn destul de prost întreţinute. Are treizeci până la treizeci şi cinci de mii de locuitori[6]. Nu sunt hanuri publice, ca în aproape toate oraşele din imperiu. Negustorii sunt aşezaţi în dughene particulare, clădite din piatră şi destul de ferite de primejdie, al căror număr este considerabil şi zilnic se mai clădesc altele noi.

Portul Galaţi este schela cea mai însemnată din Moldova. Este aşezat pe ţărmul de miazănoapte al Dunării, cam la 40 de leghe de gurile ei. Acest oraş este sub autoritatea unui dregător moldovean, pe care-l ţine domnul acolo, cu titlul de pârcălab[7]. Ca în cea mai mare parte din celelalte oraşe, acolo se mai află un dregător turc numit beşli-aga, pentru a exercita autoritatea asupra musulmanilor, ce se află acolo, şi a judeca pricinile lor. La Galaţi este locul de descărcare pentru cele mai multe din mărfurile trimise în Moldova şi în ţările vecine. Cel puţin acolo se încarcă aproape toate cele care pleacă din Moldova, iar dacă navigaţia pe Marea Neagră ar fi, în sfârşit, deschisă pavilionului francez, viceconsulul, care îşi are reşedinţa la Iaşi, nu s-ar putea lipsi de a avea acolo, întocmai ca şi consulul Rusiei şi ca agentul imperial, un agent în subordine sau cel puţin un ocrotit al Franţei[8], sârguincios şi devotat.

Benderul şi Hotinul, cu micul teritoriu care le înconjoară sunt cele două cetăţi şi fiecare este reşedinţa unui paşă cu trei tuiuri, însărcinat cu paza hotarelor, şi care are de obicei şapte până la opt mii de ostaşi sub ordinele sale.

Roman şi celelalte oraşe mici pomenite mai sus, ca şi cele al căror nume a fost omis, sunt reşedinţele diferitelor ţinuturi, care alcătuiesc provincia, şi reşedinţa celor doi ispravnici asociaţi care exercită, în numele domnului, autoritatea asupra puterii civile, militare şi judecătoreşti.

Moldova este udată de o mulţime de râuri mici care o străbat aproape toate de la miazănoapte spre miazăzi, se întâlnesc în cursul lor, se împreunează, se despart uneori, în sfârşit, se unesc şi-şi duc pe întrecute tributul apelor în Dunăre care, curând, îl varsă sporit în Marea Neagră. S-ar putea înşira douăzeci din aceste aşa-zise râuri, fiecare având numele său deosebit, dar care de fapt nu sunt decât nişte pâraie, cele mai multe fără apă. Iată cele care se pot mai bine deosebi, mergând de la apus spre răsărit: Bistriţa, Moldova şi apoi Siretul, care le primeşte, pe cea dintâi lângă Bacău, pe cea de-a doua la Roman; mai departe Bârladul, Bahluiul, Jijia[9] şi apoi Prutul care le primeşte pe acestea din

---

[5] *Britchane*, oraş în jud. Edineţ, Republica Moldova. Toată înşirarea este făcută fără nici o ordine.

[5bis] Sat şi comună în jud. Lăpuşna, Republica Moldova.

[6] În Supl. I[3], p. 515: *de trente à quarante mille habitants.*

[7] *Procasamo* (!), în Supl. I[3] *procalamo.*

[8] Adică un localnic bucurându-se de protecţia franceză.

[9] *La Petrila.* În redarea din Hurmuzaki, Supl. I[3], p. 516, avem o citire mai apropiată: *la Schila.*

urmă, ca şi pe o mulţime de râuri mici care vin pe dreapta şi pe stânga. Dincolo de ele nu se mai află decât Bârcul şi Răutul[10] care merită să fie luate în seamă. Amândouă se varsă în Nistru care mai primeşte şi mulţi alţi afluenţi.

Nici unul din aceste râuri mici nu este navigabil în nici un anotimp. Nu se pomeneşte să fi intrat pe ele măcar un singur vas de transport, fără a excepta nici măcar Prutul, care este cel mai mare dintre toate şi care în cursul său de peste 140 de leghe ar părea că trebuie să fie în stare să ofere oarecare înlesniri pentru navigaţie, cel puţin în preajma vărsării sale. Dar nicidecum. Interesul particular al domnilor, unit cu apatia, cu amorţeala muncii creatoare naţionale, s-a opus până acum lucrărilor şi concursului ce ar fi trebuit adus naturii pentru a-l face navigabil, iar apele sale fără folos[11], pe care le mână zadarnic timpul, abia se mai târăsc ele înşile printre stavilele şi obstacolele
p. 180 numeroase care îi taie calea[12] //.

Tot astfel stau lucrurile şi cu Siretul care, deşi este mai puţin întins, ar putea oferi aceleaşi foloase în Moldova.

Ca în toate celelalte ramuri ale administraţiei, viciul acesteia stă în natura însăşi a cârmuirii care, fiind nesigură, nu se îngrijeşte de viitor, la care nu se gândeşte deloc. Principii domnitori au mai ales un motiv puternic de a nu îngădui ca râurile din provinciile lor să fie făcute navigabile. Le-ar fi teamă să nu fie o înlesnire mai mult pentru turci; stăpânii lor să vină mai des pe la ei, să le facă regulat vizite nedorite şi să ridice poate produsele cele mai valoroase ale ţării.

Oricare ar fi numărul şi puterea râurilor care udă Moldova, ele nu ar putea fi privite ca un mijloc însemnat de bogăţie pentru ea şi nici ca o resursă însemnată pentru comerţ care, de altminteri, se poate folosi de transporturile pe uscat, al căror cost nu este prea mare şi care foloseşte drumuri uşoare.

Aspectul acestui principat este dintre cele mai variate, dintre cele mai fericit alcătuite. Se deosebeşte prin aceasta mult de al Ţării Româneşti care adeseori nu oferă decât o câmpie goală şi nemărginită, unde ochiul ostenit caută în zadar în depărtare o ridicătură, un pom, lângă care să-şi afle odihnă. Aici natura nu a făcut nimic uniform, toate au fost făurite de ea, dar nici unele nu seamănă între ele. Colo sunt munţi uriaşi, jos sunt văi zâmbitoare; mai departe sunt şi câmpii. Aici se află stânci, prăpăstii, torente, alături sunt păşuni, pâraie, izvoare şi pretutindeni fertilitatea solului este nesfârşită; pretutindeni pământul, chiar nelucrat, produce. Şi fiecare loc se împodobeşte, după anotimp, cu plantele care îi sunt proprii, eşti gata să crezi, când le străbaţi pe toate, că Moldova oferă într-adevăr un tablou aproape complet al operei naturii, care te încântă şi te seduce şi prin totalitatea sa şi prin fiecare în parte.

Trebuie să mai repet că aici natura pare să se fi istovit prin darurile sale pentru acest pământ dat părăsirii. Ea a adunat acolo comorile sale din belşug,

---

[10] *Le Rent* (!) (în Supl. I³, p. 516, *le Reut).*

[11] Stilul autorului este retoric. Aici avem o rotunjire a frazei, pentru a-i spori armonia: *et ses eaux inutiles, que roule en vain le temps.*

[12] Totuşi au existat proiecte de lucrări hidrografice privind Prutul. Cf. relaţia lui A. Wolf, în vol. de faţă, în care se aminteşte de încercările domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris, în scurta sa domnie.

iar cercetătorul care o străbate, minunându-se de nesfârşitele ei roade, trebuie să se mai minuneze că nu produce şi mai mult. Ea se plânge de ingratitudine, de părăsirea plină de nepăsare a locuitorilor săi, care nu se îngrijesc de ea. Ea face în zadar apel la grija lor, la munca lor; îi cheamă zadarnic să ridice din bogăţiile care o copleşesc[13].

... Este un izvor nesecat ale cărui căi sunt împiedicate, al cărui curs rodnic are nevoie de noi debuşee.

Dar trebuie să recunosc că aici sunt două vicii capitale, care orice ai face, se vor împotrivi, irezistibil, prosperităţii pe care ar putea-o avea această ţară frumoasă şi chiar şi comerţul, care s-ar putea înfiripa cu vremea, nu îi va aduce decât slabe foloase.

Aceste două vicii sunt: forma de cârmuire care, prin firea ei, este un adevărat flagel şi depopularea care este consecinţa ei fatală.

Populaţia Moldovei, care nu poate decât să scadă pe zi ce trece *şi ca oameni şi ca hărnicie*[14], nu va fi niciodată în stare să pună pământul în valoare, să-i sporească produsele, prin urmare, locuitorii nu vor putea niciodată avea un număr mai mare de obiecte de schimb: ei nu vor putea decât să sporească preţul celor pe care obişnuiesc să şi le adune pentru trai şi, datorită noilor cerinţe, ce se vor naşte în mod inevitabil de pe urma unui comerţ mai întins de import, acesta nu va putea fi pentru moldoveni decât un nou mijloc de istovire şi de sărăcie. Acesta fireşte este un paradox, dar care poate deveni un adevăr elementar.

Căci precum se ştie, comerţul nu este cu folos pentru popoare decât atunci când este reciproc şi când se stabileşte un fel de balanţă între import şi export. Îndată ce primul depăşeşte mult pe al doilea, nu mai este decât o falsă înlesnire, este un mijloc de sărăcire pentru stat, care trebuie să se grăbească să-l oprească, dacă mai este încă în stare de oarecare judecată înţeleaptă. Dar aici, unde industria nu produce absolut nimic şi unde eşti silit să cumperi totul din străinătate, trebuie negreşit să faci totul pentru a reduce nevoile poporului şi, în loc de a-i înlesni comerţul, ar trebui poate // să-l interzici. Căci, precum p. 181
se ştie, comerţul înmulţeşte cerinţele şi mai creează şi unele cerinţe artificiale şi numai atunci când oferă, pe cale de schimb, mijloacele de a le satisface, numai atunci este lucru cuminte să te dedai comerţului.

Dar nu este cu cale aici să discutăm despre economia politică şi internă a Moldovei. Guvernul ei trebuie să vadă de aceasta. Am crezut necesar să fac aceste observaţii numai pentru că vremea ar putea cumva să le justifice şi, în orice caz, este bine ca ele să fi fost făcute. Căci eşti mai bine în stare să te aperi de neajunsurile viitorului, dacă ai ştiut să le prevezi.

Desigur că nu ar putea fi decât un lucru nenorocit să întemeiezi speranţe prea mari pe o ţară bogată, este adevărat, dar care nu poate decât sărăci în fiecare zi şi cădea, poate, la sfârşit, într-o stare de istovire deplină.

Zadarnic s-ar nădăjdui că prin comerţ vor fi aduse acestor ţinuturi mijloace de îmbelşugare; el nu ar putea, precum am spus, decât să înmulţească nevoile,

---

[13] Urmează cu patetism retoric: „Este o mamă îndurerată... care cheamă un copil de pripas” etc.

[14] Adăugat în Hurmuzaki, Supl. I^3, p. 517; lipseşte în Hurmuzaki, Supl. I^2, p. 180.

iar produsele lor vor rămâne aproape aceleaşi. Şi chiar dacă ar fi în stare să şi înmulţească, locuitorul nenorocit, tiranizat şi asuprit, îndată ce are o mică avere în stare să atragă lăcomia stăpânilor săi, nu va încerca niciodată să scape de sărăcia sa, care îl lasă cel puţin să vegeteze uitat de lume. O existenţă atât de redusă are apoi prea puţine bucurii ca să se îngrijească cineva prea mult de ea, şi de aici vine acea apatie, acea lăsare în voia soartei, care ucide statele, care distruge societăţile şi care lasă câtorva tirani superioritatea păcătoasă de a domni asupra unor oameni care au ajuns să nu mai fie oameni.

Pentru a termina zugrăvirea acestui tablou întunecat, care înfăţişează destul de bine Moldova, trebuie să adaug că poate nici o ţară din lume nu are o cârmuire mai împovărătoare, mai fatală atât prin firea ei, cât şi prin urmările ei...

(Dacă o provincie, un regat se află sub regele cel mai tiranic şi cel mai lacom, locuitorii ei vor fi asupriţi; bunurile lor vor merge periodic să sature lăcomia stăpânului lor. Dar acest stăpân nu va îngropa pe veci aurul supuşilor săi[15]; luxul lui, întreţinerea Curţii lui, preţul mituirilor lui îl vor pune iar în circulaţie; banii se vor întoarce, în sfârşit, la sorgintea lor care îi va trimite, în adevăr, în vistieria[16] regală, dar pentru a-i mai primi încă din nou).

Această ţară îşi are şi ea stăpânul său, dar un stăpân care o jefuieşte, care este silit să o jefuiască, cu un zel exagerat. Dregătorii care îi dau concursul se pricep încă şi mai bine să-l imite. Cei de sub ei au grijă să le urmeze pilda şi întreaga ocârmuire nu este nimic altceva decât doar un factor de jefuire. Diferiţii săi membri sunt tot atâtea lipitori însetate de ultima picătură de sânge a poporului istovit. Aici bunurile nu se întorc niciodată la sorgintea lor, niciodată poate un piastru n-a ieşit din vistieria Curţii pentru a intra iar în circulaţie. Noile nevoi ale domnului trebuie satisfăcute prin noi venituri, împrejurările cele mai extraordinare nu ar face să se deznoade o pungă odată ce a fost umplută. Totul este păstrat cu grijă pentru a fi transportat la Constantinopol, spre a plăti acolo pe prietenii şi ocrotitorii domnului şi a alcătui averea sa proprie. Acolo la Constantinopol merg să se piardă prin mii de căi, an de an, zi de zi, ceas de ceas, bogăţiile Moldovei.

La fiecare interval de doi ani sau cel mult de trei ani, Poarta îi dăruieşte un nou domn care – istovit de întreţinerea casei sale şi de cumpărarea nelipsită a demnităţii sale – vine în acest principat, nu numai pentru a-şi reface averea, a-şi plăti datoriile şi a-şi aduna un nou tezaur, ci şi pentru a-şi îmbogăţi rudele, prietenii şi pe toţi ocrotiţii lui.

La câte trei ani, aşadar, soseşte în Moldova o nouă legiune de asemenea vampiri, toţi săraci, toţi hămesiţi şi, după trei ani, se întorc încărcaţi de aur şi de averi, nelăsând în urma lor decât amintirea asupririlor lor şi un spirit de lăcomie nesătulă, pe care să-l urmeze demnii lor urmaşi.

În aceste consideraţii, am făcut abstracţie cu totul de indivizi. Cetăţeanul viceconsul[16bis] este departe de a voi să desemneze aici pe vreunul din cei pe

---

[15] Textul redat deosebit în Hurmuzaki, Supl. I^3, p. 517, unde a fost citit greşit *„n'en jouira pas sans retour; l'or de ses sujets, son luxe*...etc. ... *le rendront à la circulation*, în Hurmuzaki, Supl. I^2, p. 181, corect: *„n'enfouira point sans retour l'or de ses sujets"*.

[16] *Coffres royaux*.

[16bis] Adică autorul, care vorbeşte despre sine la persoana a III-a.

care îi cunoaşte; şi dacă ar fi locul aici să semnaleze // calităţile indivizilor, p. 182
ar avea desigur prilejul să laude din mai multe puncte de vedere moderaţia şi echitatea multora dintre ei. Nu înţelege deci să vorbească decât de cârmuirea în sine şi de viciile care îi sunt inerente. Cetăţeanul viceconsul ştie îndeajuns să stimeze pe oameni, pentru a nu arunca asupra lor greşelile care le sunt oarecum străine, şi el ştie că dacă omul poate câteodată să influenţeze împrejurările şi să le schimbe, împrejurările pot şi mai mult să influenţeze pe om şi să-l determine la cutare sau cutare acţiune în temeiul legilor necesităţii.

De vreme ce aici vorbim despre viciile cârmuirii Moldovei, mai este încă unul primordial, pe care nu trebuie să-l trecem cu vederea, anume: că domnul este totodată sclav şi despot. El are la Constantinopol tot atâţia stăpâni, pe cât de mulţi supuşi are la Iaşi. La Constantinopol el sărută smerit haina ultimului musulman, la Iaşi el pune să i se sărute smerit pe a sa de către primul dintre boieri. Şi prin această umilire înjositoare, pe care o impune moldovenilor, se mai întreţine trufia grecească şi îşi închipuie că se despăgubeşte astfel de umilinţa sa slugarnică în faţa turcilor.

Se poate spune, într-adevăr, că domnii Moldovei sunt suverani, în anumite privinţe, dar în multe altele, sunt în cea mai totală dependenţă. Ei pot, după placul lor, să ruineze, să nenorocească familii întregi, să dispună chiar de viaţa lor, dar nu le este îngăduit să se gândească la cea mai măruntă instituţie socială, la cele mai neînsemnate inovaţii. O dispoziţie folositoare făcută fără ordinul Porţii poate să se schimbe pentru ei într-o crimă de moarte. Aceşti domni, într-un cuvânt, cu puteri aproape absolute pentru rău, sunt cu mâinile cu totul legate pentru binele pe care ar putea, din întâmplare, să aibă chef să-l facă.

Culme neînchipuită de orbire şi de rătăcire şi pentru poporul care rabdă aceasta şi pentru cârmuirea care voieşte aceasta.

Iaşi este reşedinţa Curţii. Ca şi celelalte ţinuturi, această măruntă capitală are şi ea doi ispravnici, mai are pe deasupra un hatman care, în vremurile bune ale principatului, era conducătorul cavaleriei şi care nu mai este acum decât o căpetenie de călăraşi[17] care, împreună cu aga sau locotenentul poliţiei, veghează asupra liniştii lăuntrice şi îndeplineşte poruncile domnului.

Aceste slujbe, ca şi multe altele fuseseră rezervate boierilor băştinaşi care trebuiau să le ocupe în mod exclusiv, dar şi ele au ajuns prada grecilor. Domnul, înainte chiar de a părăsi Constantinopolul, le-a şi împărţit curtenilor lui.

Dreptatea supremă este împărţită de un Divan, alcătuit totuşi încă din pământeni, dar tot numit de domn, care poate după placul lui să influenţeze judecăţile, să le schimbe sau să le anuleze ori de câte ori are chef.

Deoarece procesele se judecă aici fără forme şi fără dreptate[18], ele nu se încheie niciodată şi rar se întâmplă să nu fie aduse înaintea noului domn toate pricinile judecate de înaintaşul său. Se cunosc cazuri când unii cârcotaşi au adus din nou aceeaşi pricină sub cincisprezece domni diferiţi; ceea ce se îngăduie cu atât mai mult cu cât zece la sută din banii câştigaţi revin tribunalului.

---

[17] *Un chef de maréchaussée*, având adică sub el poliţia din ţară, cu excepţia însă a celei din capitală ce ţinea de agă.

[18] Parant s-a documentat desigur recurgând şi la Carra.

Astfel adeseori în timp ce părţile se mai judecă încă, averea pentru care se judecă s-a pierdut cu totul, înghiţită de judecăţi.

Agenţii străini au aici o situaţie privilegiată pe care nu o au la Bucureşti: se pot înfăţişa în fiecare zi şi la orice oră înaintea domnului[19], care nu-i amână niciodată pe altă dată. La domnul Ţării Româneşti[20] trebuie aproape întotdeauna să te anunţi cu o zi mai înainte.

Dar mai este încă în acest principat un departament care se numeşte al pricinilor străine, alcătuit din trei sau patru membri, a căror mică funcţie este doar de a face legătura cu agenţii străini care stau la Iaşi, pentru toate afacerile indivizilor care se bucură de ocrotirea lor. Către acest departament îndreaptă consulii toate notele lor şi de la el primesc ei răspunsurile; tot înaintea lui se înfăţişează, însoţiţi de un trimis din partea consulului lor, toţi străinii care au de făcut reclamaţii sau au de adus plângeri împotriva băştinaşilor. Se întâmplă
p. 183 totuşi ca să se adreseze consulii direct acestui departament şi // dacă este vorba de o chestiune cât de cât însemnată, ei au întotdeauna grijă să-l înştiinţeze mai întâi pe domn, care dă dispoziţii în urma sugestiilor făcute; după cum tot la el se întorc când sunt nemulţumiţi de departamentul care, la drept vorbind, nu are puteri proprii şi nu este decât o comisie de cercetare.

Şi acelaşi lucru se întâmplă în toate celelalte ramuri ale administraţiei. Domnul, şi îndeosebi domnul care domneşte acum, vede totul, face totul el însuşi, nu se bizuie pe nimeni, nu dă nimănui nici cea mai mică parte din autoritatea lui.

În Moldova nu există sentiment public, nu există nici o idee politică, nici un simţământ de libertate, eşti sclav fără să-ţi dai seama măcar, iar dacă sunt priviţi cu ură turcii, care însă sunt înconjuraţi de un respect încă şi mai temător, aceasta se întâmplă mai mult din greşeală, dintr-o prejudecată religioasă, decât din raţiune. Ruşii au captat în această ţară toate spiritele şi lucrul nu este de mirare. Religia, acest mijloc întotdeauna victorios alături de neştiinţă, le-a deschis toate inimile. Popii greci au fost întotdeauna şi sunt desigur şi acum, în Imperiul Otoman, tot atâţia agenţi secreţi în slujba Rusiei. Ei predică şi trebuie să predice – pentru a-şi îndeplini lăudabila lor meserie – necontenit credincioşilor lor dragostea pentru moscoviţi şi ura pentru musulmani, aceşti necredincioşi care i-au robit; şi după aceasta este firesc ca fiecare grec (ortodox), mai ales fiecare moldovean, să vadă în fiece rus un prieten firesc, un frate întru Isus Hristos. Cel puţin aşa stau lucrurile cu ţăranul[21], iar bogatul, care priveşte ceva mai departe, mai adaugă la aceasta şi amintiri măgulitoare şi motive de mulţumire proprie. Îşi aminteşte cu plăcere de timpul pe care l-au petrecut în Moldova armatele ruseşti care, din motive politice, fără îndoială, au ştiut să-l menajeze. Ele nu i-au adus decât o aparenţă de ocrotire, decât făgăduieli pentru viitor şi petreceri pentru prezent. Oraşul Iaşi o ducea atunci

[19] Domnul în scaun în Moldova în acest moment era Alexandru Callimachi (25 aprilie 1795 – 7 martie 1799).

[20] În Ţara Românească domnea Constantin Hangerli (22 noiembrie 1797 – 18 februarie 1799).

[21] Inexact. Pentru reacţiile imediate ale ţăranilor, în timpul campaniei încheiate în 1791, vezi mărturia lui Langeron în volumul de faţă.

în serbări şi baluri necontenite şi doamnele, mai ales, chiar şi după mărturia bărbaţilor, spun că era într-adevăr o vreme de încântare.

Oricum ar fi, această dragoste pentru ruşi nu este absolut generală. Au fost şi unii pe care i-au nemulţumit şi alţii care s-au păcălit şi care slujesc drept exemplu viu celorlalţi.

Trebuie chiar spus că Revoluţia Franceză nu este cu totul lipsită de atracţie pentru puţinii boieri care ştiu să judece. Le place să le vorbeşti de ea, nu se pot împiedica de a o aproba, în parte, şi de a-i admira cel puţin minunile fără seamăn şi, cu vremea, când tineretul, mai ales, îşi va urma studiile la care începe să se dedea, nu este nici o îndoială că principiile franceze îşi vor exercita, în sfârşit, şi aici, ca şi aiurea, influenţa lor blândă şi binefăcătoare. Viceconsulul republicii se şi bucură ca atare de toată stima şi consideraţia cu putinţă. Este întâmpinat pretutindeni cu o bună primire şi cu aleasă cinstire.

Ruşii nu vor putea totuşi să întrebuinţeze aici un mijloc de influenţă în plus faţă de francezi: acela al terorii. Şi consulul lor de acum, domnul Severin[22], îl foloseşte cu dibăcie, la nevoie. Boierii ştiu foarte bine ce se întâmplă în timp de război, anume că ţara lor ajunge îndată teatrul luptelor, că averea lor, persoana lor sunt atunci la discreţia vecinilor lor; şi dacă ar uita acest lucru o clipă, au grijă să li-l amintească, să li se facă şi ameninţări indirecte care îşi ating întotdeauna ţinta. Câţiva boieri care răbdau cu greu acest jug străin au vorbit deschis cetăţeanului viceconsul, care nu a putut cu toate stăruinţele sale, să-i convingă să-l scuture.

Curtea, în parte din aceleaşi motive, este şi ea aproape întotdeauna la ordinele misiunii pe care ţarii o ţin pe lângă ea, cel puţin domnii resping rareori pretenţiile ei cele mai puţin întemeiate; aceasta datorită şi sprijinului întotdeauna asigurat pe care ambasadorul care se află la Constantinopol are grijă să-l dea consulului general. Acesta (ambasadorul) de mult vorbeşte la Poartă cu glas de stăpân, şi domnul Severin imită aici întocmai tonul său, cu care se făleşte sus şi tare, şi care reuşeşte întotdeauna, cum o mărturiseşte el însuşi, cu un fel de trufie care pare să fie foarte umilitoare pentru cârmuirea ţării.

Germanii[23], în general, sunt puţin consideraţi aici, fie din cauza prostului renume pe care şi l-au câştigat aici trupele lor[24], fie că marea mulţime de indivizi, din ceea ce numesc ei ultima lor categorie socială şi care se află aici, au dat o idee nefavorabilă despre întreaga naţiune, iar agenţia imperială – care de altfel nu este recunoscută prin berat[25] – are o existenţă politică destul de mizeră.

Cel puţin domnul Schelling[26], care este acum şeful ei, nu se bucură // de multă trecere. Nu i se acordă nici un fel de deferenţă; nu i se arată nici o p. 184

[22] Ivan Ivanovici Severin, consul general al Rusiei în Principate (22 decembrie 1791 – 7 martie 1799).

[23] Austriecii.

[24] În cursul războiului încheiat prin pacea de la Şiştov.

[25] *N'est point baratée.* Berat este numele diplomei date de Poartă pentru recunoaşterea consulilor străini de pe teritoriul ei. Pentru manevra insidioasă a imperialilor în vederea strecurării unui agent consular, vezi biografia lui Raicevich.

[26] Leopold Schelling, cancelistul austriac de la Iaşi (1791–1793; 1797–1802). El ţinea în acel moment locul lui Ludwig Timoni, agent consular la Iaşi (ante 18 ianuarie 1793– 7 septembrie 1804).

atenție, în tot anul acesta nu a fost chemat la nici una din serbările publice sau particulare care s-au dat la Iași, pe când cele două misiuni, a Rusiei și a Republicii Franceze, au fost invitate regulat.

Moravurile acestei țări sunt cu totul ciudate sau mai degrabă aici nu există moravuri; nu sunt decât deprinderi rele și prejudecăți. Printre cei mari este multă trufie și multă umilință, multă sclavie, ba chiar superstiție, dar și mai mult desfrâu și imoralitate. Poporul sclav și nenorocit este în ultimul grad de îndobitocire, mizeria îl distruge zi de zi, trupul lui este acoperit de sudoare și de țărână, sufletul său zace în noroiul neștiinței și pare să nu mai fie deschis decât superstiției care l-a cufundat în ignoranță. Ce se mai poate spune despre acele numeroase turme (căci nu pot fi numite altfel) de ființe încă și mai nenorocite care sunt numite țigani[27] și care, pierdute pentru umanitate, sunt puse pe aceeași treaptă cu vitele de povară și, adeseori, tratate mai rău decât ele de către stăpânii barbari, a căror odioasă și așa-zisă proprietate sunt? Este oare îngăduit, o Doamne!, să degradezi astfel specia umană?

Mai este în țara aceasta o altă categorie de indivizi, aceea a evreilor, al căror număr este nespus de mare. Disprețuiți tot atât de mult și chiar mai mult decât ceilalți supuși, ei sunt totuși ocrotiți câteodată de cârmuire, căreia îi procură mulți bani. Ca peste tot aiurea, acest fel de oameni, deosebindu-se în tot locul de ceilalți, se trage de o parte și se îndeletnicește cu diferite negustorii, cu zărăfie[28] și îndeobște cu tot ce convine zgârceniei sale. Ești în adevăr silit să recunoști că evreii răspândiți în lumea întreagă sunt, fără îndoială, un flagel pentru societăți. Ei le jefuiesc, le rod fără încetare. Fără de patrie, ei nu pot să fie legați de nici o țară, de nici o cârmuire particulară. Ei sunt dușmanii ascunși ai tuturor popoarelor și, fiind străini peste tot, sunt pretutindeni niște corpuri eterogene față de acela al națiunilor care îl suportă și cărora ei trebuie neapărat să le sfărâme unitatea și să le distrugă armonia[29].

Mai ales în Moldova trebuie să spui despre ei ceea ce a spus în Polonia un autor francez: „Că ei omoară comerțul și descurajează pe puținii negustori cinstiți, care ar vrea să-l facă să înflorească".

În adevăr, evreii, deși în număr restrâns, știu pretutindeni să-și procure, prin activitatea și oboseala lor, mărfurile care sunt mai cerute și o fac cu o calicenie atât de sordidă, încât pot întotdeauna să le dea sub prețul curent. Este aici o observație însemnată, dar care trebuie în socotelile lor, negustorii, care vor vrea să înființeze în această provincie niște case de comerț trainice. Așadar, nu trebuie să închidem ochii la faptul că dacă lucrurile rămân în starea în care se află acum, comerțul francez – mai ales acum, la începutul său – ar întâmpina în Moldova multe neajunsuri, multe dezavantaje și poate chiar că ar fi oneros o bucată de timp. Nu este decât o singură împrejurare – și fără îndoială că ea este apropiată

---

[27] *Egyptiens*, cf. denumirile de *Gitani* sau *Gypsy* care au aceeași origine.

[28] *Agiotage*.

[29] Afirmațiile antisemite ale autorului sunt grave și neîntemeiate, demonstrând un spirit superficial, animat de ură și prejudecăți rasiale. În textul din Supl. I[3], p. 521, se află următoarea notă de mustrare față de Parant: Viceconsulul va trimite separat cetățeanului consul general câteva reflecții intitulate: *Economia socială*, „pe care a crezut că poate să-și îngăduie a le face cu acest prilej". Ele nu fac parte esențială din această scurtă lucrare și pot fi considerate separat *„comme un pur objet de sentiment et peut-être d'occupation futile"*.

în timp – care i-ar putea asigura succesul deplin, adică navigaţia pe Marea Neagră, accesul acesteia pentru vasele franceze care, venind direct din Franţa, ar aduce până la Galaţi şi ar furniza acestei ţări aproape toate obiectele de consum, în afară doar de pielărie şi de articolele din Levant, şi ar fi asigurată de un câştig şi cu prilejul înapoierii oricând, şi mai ales în timp de pace.

Desigur, chiar numai singurul avantaj al navigaţiei în Marea Neagră ar da aici negoţului francez o garanţie sigură de prosperitate.

Nu ar mai fi piedici, nici inconveniente de luat în seamă, acestea ar fi atunci de mică însemnătate şi, fără îndoială, comerţul cu Levantul ar avea în curând un frumos spor de adăugat la totalul veniturilor sale. Nu trebuie totuşi să-şi închipuie cineva că Marea Neagră ar fi un fel de Peru: nişte stabilimente comerciale moderate şi puţin numeroase vor face acolo afaceri bune, dar nişte întreprinderi uriaşe şi prea numeroase nu ar avea ca urmare decât pierderi[30].

Din tot ce s-a spus rezultă şi este chiar sigur că datorită navigaţiei în Marea Neagră, nişte case de comerţ franceze în Moldova nu ar putea să nu ajungă acolo la înflorire şi la prosperitate mai ales în timp de pace cu Rusia, a cărei întinsă împărăţie ar oferi şi dintr-acolo schimburi bune. *Dar*[31]*, pe de o parte, eşti silit să recunoşti că fără de această navigaţie, mulţimea neajunsurilor şi dezavantajelor pe care le-ar întâmpina negreşit aici acel comerţ ar putea face că să nu dea un venit mare, mai ales la început. Cel puţin – şi aceasta este părerea personală a viceconsulului – beneficiile care s-ar putea realiza, nefiind destul de concrete şi nici îndeajuns de evidente, nu s-ar putea purcede acum decât la nişte experienţe decât la nişte speculaţii nesigure, pe care de altfel nici un negustor francez nu s-ar grăbi să le încerce.*

Cetăţeanul viceconsul crede, aşadar, că acum este prilejul de a repeta în esenţă unele observaţii, pe care le-a înfăţişat, pe vremuri, cetăţeanului însărcinat cu Afaceri la Constantinopol[32]*. Îi spunea că în asemenea împrejurări nu putea fi folositor şi necesar Republicii Franceze decât să aibă în aceste regiuni câţiva francezi cu berat (şi s-ar găsi unii foarte respectabili) care să încerce să facă negoţ sub oblăduirea sa, să sondeze diferitele raporturi şi să deschidă calea negustorilor noştri temători care o cred cu totul închisă pentru ei şi nu sunt deloc dispuşi să ia asupra lor riscul primelor cheltuieli.*

Este aici o sugestie pe care viceconsulul o supune judecăţii cetăţeanului consul general [33] *şi pe care i-o recomandă în chip deosebit.*

Cetăţeanul viceconsul crede că a răspuns cel puţin atât cât îi este cu putinţă la primul şi la ultimul articol al notei cetăţeanului Flûry, că i-a dat adică o situaţie a mijloacelor pe care le poate oferi Moldova comerţului francez, în general, şi // anume în ce împrejurări, şi că a răspuns în mod negativ la p. 185
întrebarea privitoare la navigaţia pe Prut, şi că nu mai e nevoie de altceva.

---

[30] Această frază nu se află în textul Supl. I[3], p. 521, ci numai în acela din Supl. I[2], p. 184.

[31] Toată partea subliniată lipseşte din Supl. I[2], p. 184, figurând doar în Supl. I[3], p. 521.

[32] Pierre Jean Marie Ruffin, însărcinat cu Afaceri la ambasada Franţei, după moartea generalului Jean-Baptiste Annibal Aubert Dubayet, ambasador la Poartă (2 octombrie 1796–17 decembrie 1797), şi până la sosirea succesorului său generalul Jean François Carra Saint Cyr (4 ianuarie–10 mai 1798).

[33] Charles Flûry, consul general la Bucureşti (23 decembrie 1796–17 septembrie 1798).

Cât despre al doilea articol privitor la prețul tuturor lucrurilor importate din țările străine și care se întrebuințează în Moldova, cât și la cel privitor la obiectele care se exportă, cetățeanul Parant va răspunde că aceste prețuri variază foarte mult, din mai multe motive: mai întâi pentru că negoțul nu este aici rodul unor combinații regulate, toate operațiile sale sunt numai întâmplătoare și adeseori lăsate în voia soartei. Ba sunt obiecte de prisos, ba este o lipsă cumplită de ele și atunci împrejurările sunt cele care hotărăsc totul. Dar se întâmplă iar să fie aici negustori în stare să profite, speculând această împrejurare, fie din neprevedere, fie din lipsă de fonduri. Oricum, în timp normal și pentru obiectele de consum socotite anual, se poate spune că prețurile sunt aproape aceleași în amândouă provinciile: Moldova și Țara Românească. După cum am spus, doar niște împrejurări care nu ar putea fi determinate pot să aducă o oarecare deosebire între ele. De aceea se și vede că aceste două Principate nu au între ele nici o legătură de schimburi comerciale, nevoile și produsele lor fiind aproape aceleași.

Obiectele de export sunt următoarele:

1. Pieile de iepuri, când anul este bun și atunci sunt foarte multe, se plătesc între 12 și 15 parale bucata. În afară de acestea, în Moldova se găsesc diferite piei destul de prețuite, și anume: de vulpe, de „zerdiva", de „sangsar"[34] etc.

2. Ceara, în mare cantitate și foarte prețuită. Ea se vinde între 2 piaștri[35] și 100 de parale ocaua.

3. Mierea. Este de o culoare mai deschisă. Este mai curată și mai ușor de prelucrat decât cea din Țara Românească și de aceea este puțin mai scumpă.

4. Pieile de bou și de bivol. Sunt mai căutate decât cele din Țara Românească.

5. Pieile de miei în mare cantitate. Se vând între 15 până la 30 de parale una.

6. Coarnele de bou. Se plătesc între 3 și 4 parale perechea și, transportate în Germania, aduc un câștig destul de mare.

7. Iarbă galbenă[36]. Pentru a o obține ieftin trebuie să o cumperi din picioare și să plătești proprietarilor jumătate dinainte. Suta de ocale se vinde cu 50 până la 70 de piaștri. Transportul lor până la Galați, ca și aproape pentru tot ce vrei să duci acolo este ușor și ieftin. Pentru o sută de ocale nu se plătesc decât 50 până la 70 de parale și de la Galați până la Constantinopol cam tot atât.

8. O mare mulțime de vite de tot felul se exportă anual din Moldova, ca: oi, capre, cai, boi etc. O mare parte din statele din Germania vin să se aprovizioneze aici. Rusia și Saxonia trimit la târgurile de la Iași să cumpere cai pentru aproape toată cavaleria lor ușoară.

9. La Galați se pregătește pastramă și nu este nici o îndoială că dacă guvernul francez ar vrea într-o zi să-și oprească atenția asupra acestui obiect

---

[34] Autorul folosește aici *tale quale* termenii din lucrarea lui Peyssonnel despre comerțul Mării Negre. Cf. relația lui în vol. IX al colecției de față.

[35] Piastru, monedă turcească în valoare de 120 de aspri.

[36] *Graine d'Avignon.* E vorba de boabele plantei *Rhamnus Alaternus* folosite drept colorant.

şi să-l încredinţeze câtorva dintre cetăţenii săi ar trage foloasele cele mai preţioase pentru aprovizionarea cetăţilor şi marinei sale, atât prin ieftinătatea preţului, cât şi prin buna calitate a acestor conserve de carne.

Către anul 1760, guvernul francez a şi avut o oarecare cunoştinţă despre aceste foloase şi a părut o clipă că vrea să profite de ele. A îngăduit domnilor Linchou[37], negustori francezi stabiliţi pe atunci în Moldova, să aducă din Franţa maiştri sărari *(saleurs)* cu experienţă şi era gata să se ocupe serios de acest lucru, când decapitarea la Constantinopol a domnului Linchou cel mare, pentru uneltiri împotriva marelui vizir[38] în folosul principelui Racoviţă[39], a stricat prin moartea aceasta tot planul. Şi desigur era una din speculaţiile cele mai fericite care se puteau face în Moldova. Timpul nu este desigur departe când se va socoti, în sfârşit, cu cale să se treacă la realizarea sa. //

10. Seul este la fel ca cel din Ţara Românească şi se vinde la acelaşi p. 186
preţ.

11. Inul şi cânepa pot şi ele constitui un mic articol de comerţ.

12. Lâna este din belşug, dar de o calitate inferioară faţă de cea din Ţara Românească. Este mai grosolană şi cu mai mult amestec de lână neagră. Înainte ca Rusia să fi ajuns stăpâna Ucrainei, care o aprovizionează astăzi din belşug, era în oarecare măsură silită să se aprovizioneze cu această lână, dar astăzi ea o dispreţuieşte, astfel că ea nu se mai exportă. Se foloseşte în ţară şi în Rumelia pentru manufacturile de mantale[40], de abale şi de pături.

13. Este mai mult „gudron" (păcură) care iese din pământ şi din care se află în Moldova mai multe izvoare îmbelşugate.

14. Grâul şi tot felul de cereale sunt din belşug în această ţară. Se vinde la kilă şi cu un preţ destul de raţional, dar cu o enormă diferenţă faţă de cel cu care se vindea înainte de ultimul război[41], îndeosebi înainte de invadarea Poloniei care împrumuta cereale acestei ţări şi primea de la ea mari ajutoare. Exportul acestor grâne este oprit cu asprime şi va mai fi încă multă vreme negreşit. Moldova este unul din grânarele de .care nu se poate lipsi Constantinopolul, mai ales de când a trecut Crimeea sub stăpânirea creştină.

15. O mare cantitate de vin trece în fiecare an în Rusia, de unde vin de obicei comisionari anume care se duc în vremea recoltei la Odobeşti şi îl cumpără cu 29 până la 30 de parale vadra de 10 ocale. Acest vin este uşor, dar plăcut la băut şi sănătos.

16. La Chilia se obţine o cantitate mare de sare albă[42]. Altă dată, pe vremea încă a Ecaterinei a II-a se trimitea în bună parte la moscoviţi. Dar cum împăratul de acum[43] a pus o taxă enormă de trei ţechini de fiecare car de sare

---

[37] E vorba de fiii lui Maurice Linchou: François-Thomas, Jean-Baptiste, Joseph-Marie şi Pierre-François, care au venit împreună cu tatăl lor în Moldova, unde au căpătat slujbe la Curtea domnului.

[38] Mustafa paşa, mare vizir otoman (1 aprilie 1756–12 ianuarie 1757).

[39] Constantin Racoviţă, domnul Moldovei (8 februarie 1756–martie 1757).

[40] Mantale lungi cu mâneci şi glugă.

[41] Războiul austro-ruso-turc din 1787–1791.

[42] Este vorba de sarea marină, scoasă prin uscare din apa mării.

[43] Pavel I, ţarul Rusiei (1796–1801).

de aceasta care pătrunde în statul său, consumul a scăzut mult. Mai sunt în Moldova, la Ocna Slănicului, ocne de sare îmbelşugate. Domnul obişnuia să le arendeze împreună cu vama ţării, pe 800 de pungi pe an. Dar, de câtva timp, ele sunt exploatate, iar vama este administrată pe seama şi pentru Curte.

17. Silitra şi potasa. Au început[44] aici să se ocupe serios de acest articol şi astfel poate să ajungă foarte însemnat.

18. În sfârşit – şi prin aceasta viceconsulul răspunde la articolul 9 al notei cetăţeanului consul general, prin care îl întreabă ce mijloace ar putea oferi această ţară marinei noastre: În Moldova sunt patru codri uriaşi care produc o cantitate foarte mare de lemn de construcţie de toate felurile. Primul codru se numeşte Codrul Bâcului[45], nu departe de Dubăsari[46], al doilea Codrul Iaşilor[47]; al treilea Codrul Herţii[48], la 5 leghe de Cernăuţi, iar al patrulea este în împrejurimile orăşelului Piatra Neamţ. Mai ales în acesta din urmă fac turcii tăierea, iar domnul pune să se taie pentru ei lemnul de construcţie pe care-l socotesc ei potrivit pentru marina lor; şi aceasta se datoreşte uşurinţei transportului său pe apă, până la Galaţi, el fiind dat la vale[49] în Bistriţa, care îl duce în Siret şi acesta până în Dunăre. Dintre ceilalţi trei, primul fiind vecin cu Nistrul ar putea oferi aceleaşi înlesniri, dar este pus la contribuţie doar arareori, cerinţele marinei otomane fiind satisfăcute, în cea mai mare parte, în Anatolia şi în alte vecinătăţi ale Mării Negre, şi ea ne mai având nevoie pesemne de exploatarea acestuia. Oricum Poarta are o râvnă nespusă să-şi păstreze în acest domeniu chiar şi ceea ce e de prisos, şi acesta este un punct asupra căruia ea nu a vrut niciodată să cedeze ceva... etc. Franţa ar putea începe negocieri pentru obţinerea unui privilegiu în acest sens...

...Atunci – tot presupunând că navigaţia ar fi liberă în Marea Neagră – Moldova ar ajunge de mare interes, nu numai pentru negustorul francez ca
p. 187 particular, ci pentru guvernul însuşi, care ar găsi pentru // marina sa două articole însemnate; pastrama şi lemnul de construcţie, a cărui calitate şi cantitate nu pot într-adevăr fi lăudate îndeajuns.

Importul constă cam în cele ce urmează.

Dar înainte de toate trebuie să mai repet ce s-a mai spus, anume că Moldova seamănă foarte mult cu Ţara Românească atât în privinţa nevoilor ei, cât şi a mijloacelor ei. Ea foloseşte aceleaşi obiecte de consum şi se pot desface, cu câştig, acolo tot felul de mărfuri, trebuind totuşi să se observe că sunt unele mărfuri care sunt rar folosite şi care alcătuiesc un articol prea neînsemnat pentru ca să te poţi ocupa de el în mod serios.

Mărchitănia[50], fierul, bijuteriile sunt de obicei furnizate de ruşi, ca şi un mare număr de blănuri de toate felurile. Cele mai multe chiar dintre cele pe

---

[44] De fapt existau exploatări şi în secolul al XVII-lea. Cf. *Călători străini*, VII.

[45] *Kodroo-bouk, ou forêt de Boucoli* (Supl. I², p. 186) şi *Kodrouboucoli* (Supl. I³, p. 523).

[46] *Dubozard* (Supl. I², p. 186); *Dubazard* (Supl. I³, p. 523).

[47] *Kodrou-Yassoub* (Supl. I²); *Kodrouyassouli* (Supl. I³).

[48] *Kodrou-Hertz.*

[49] *Le jetant d'abord dans la Bistritza.* Trunchii erau rostogoliţi pe scoc şi căraţi până la Bistriţa, de aici sub formă de plute până la Galaţi.

[50] *Quincaillerie* = mărfuri corespunzând la denumirea de braşovenie.

care vor să le trimită în Turcia trec, în general, prin această ţară, unde negustorii le aduc prin Dubăsari şi Soroca.

Aproape toate celelalte obiecte de consum ale locuitorilor vin din Germania sau cel puţin trec pe acolo înainte de a ajunge aici, afară de câteva fructe uscate, de cositor şi de plumb, de câteva şaluri şi, în general, de produsele din Levant care sunt aduse de la Constantinopol. Puţinele vopsele care sunt întrebuinţate aici şi mirodeniile de toate felurile vin, cele mai multe, prin Danzig.

Negustorii de la Iaşi merg mai ales la Lipsca de două sau de trei ori pe an la târgurile care se ţin acolo; se aprovizionează cu toate şi îndeosebi cu postav, cu stofe de tot felul şi chiar cu unele aduse din Franţa şi aflate acolo. Transportul până în Moldova se face pe uscat şi drumul trece pe la Lvov. De obicei evreii sunt cei ce se îndeletnicesc cu aceste transporturi şi, în schimbul unui preţ sporit, fac toate cheltuielile şi răspund chiar de riscuri.

Viena aprovizionează şi ea Moldova cu multe lucruri şi mai ales cu lucruri foarte voluminoase, cum ar fi: trăsurile, în mare număr, oglinzile, mobilele de tot felul etc., etc., care sunt trimise pe Dunăre până la Galaţi şi care aduc întotdeauna un mare câştig. Negustorii se duc rar, ei înşişi, să şi le cumpere. Această ramură de comerţ se face prin comision. Mai este pe la Paşte un târg renumit la Graz, de unde se aduc aici mărchitănii şi îndeosebi multe coase.

Din Franţa s-ar putea vinde în Moldova, cu mare câştig, articolele următoare:

Cetăţeanul Parant răspunde aici articolului 4 al notei cetăţeanului consul general, prin care îl întreabă care sunt obiectele prin care Republica Franceză le-ar putea introduce cu succes în această provincie.

Aceste obiecte sunt:

Postavurile de toate culorile şi de calităţi felurite. Mai ales cele de Elboeuf, de Sedan şi de Abbeville ar fi lesne de desfăcut şi cred că vor fi preferate postavurilor de Lipsca, ce nu sunt altceva decât mahout[51] de Olanda.

Stofele de la Lyon, în general, ar fi bine primite, au mai fost aduse în dese rânduri, dar la un preţ mult exagerat, pentru că au trecut prin Lipsca şi pentru că preţul transportului şi taxele de intrare şi de ieşire, ce trebuie să fie plătite pentru ele în Germania, sunt imense. Acesta este un articol foarte însemnat şi care ar aduce un mare câştig comerţului francez, de îndată ce ar putea să-l trimită direct de la Marsilia la Galaţi. Ar fi aproape acelaşi lucru pentru ornamentele aurite şi pentru articolele de galanterie, mai ales când Polonia invadată nu le mai poate furniza, cel puţin aşa cum făcea odinioară.

„Gros de Tours”[52] de toate culorile, *duble sau simple*[53].

Taftale idem
Satenuri ”
Damasc ”

[51] *Mahont* (Supl. I²) şi *mahout* (Supl. I³). Acest fel de postav se fabrica şi în Provence şi Languedoc.

[52] *Gros de Tours*.

[53] Lipseşte în Suppl. I³.

„Serge” de diferite culori de la no. 1 până la no. 3; se poate desface mult.
Ceva cameloturi[54]
Batist de linon
Batist fin[55]
Museline vărgate cu desen (?)[56] şi simple. //
p. 188 Batiste frumoase şi basmale[57].
„Zarzeka” indian vărgat, de la no. 1 până la no. 5.
Dantele şi „blonde”.

Tutunul care vine de la Paris, în păpuşi[58] sau ca praf, este foarte căutat şi ar aduce un mare câştig, dacă se va avea grijă să fie expediat cu moderaţie. preţul la care s-ar putea vinde în Moldova aceste diferite obiecte nu este arătat aici, cum ar fi dorit cetăţeanul consul general. Cetăţeanul Parant n-ar fi putut da decât unele aproximaţii şi s-ar fi temut să nu dea loc la greşeli.

Stabilitatea sau fluctuaţiile preţurilor acestora vor depinde cu totul de împrejurări; negustorii francezi îşi vor stabili vânzările după moment, după cerere şi după resursele de atunci, vor face chiar bine să nu hotărască nimic în această privinţă, să studieze evenimentele şi să profite de ele. În această ţară, comerţul află ocazii extrem de prielnice, după cum sunt uneori şi perioade de criză. Schimbarea deasă a domnilor, felul lor adeseori deosebit de cârmuire sunt cauzele principale ale acestora. Dar, îndeobşte, se poate afirma cu siguranţă că oricare ar fi sorţii momentului, mărfurile franceze menţionate mai sus nu vor putea să nu aducă un câştig mare de îndată ce ar fi transportate pe mare şi preluate direct din porturile Republicii Franceze. Dovada este că negustorii care le procură astăzi sau procură echivalentul lor nu au aceleaşi înlesniri, ci împrumută aproape întotdeauna capitalul cu mare dobândă şi totuşi, deşi sunt mulţi, se îmbogăţesc în foarte scurt timp. Dar[59] cetăţeanul Parant crede că trebuie să mai repete acest lucru încă şi în acest moment, în care navigaţia pe Marea Neagră nu este încă deschisă pavilionului tricolor. Dacă unii negustori republicani ar voi să înfiinţeze aici case de comerţ ar fi bine să facă mai întâi câteva speculaţii preliminare, câteva încercări de toate felurile care să-i pună în măsură să judece din experienţă şi să calculeze în cele din urmă foloasele pe care le-ar putea oferi comerţul în aceste ţinuturi. Un purtător de berat[60] francez sau chiar un francez propriu-zis ar putea fi însărcinat cu aceasta de către casele franceze din Constantinopol, care de altminteri în acest moment au destul timp liber pentru a se îngriji puţin de aceasta.

Monedele care umblă în această ţară sunt piaştrii din Turcia, ţechinii din Olanda, din Germania şi Veneţia. Mai ales ţechinii din Olanda circulă în număr mare, aproape toate capitalurile sunt alcătuite din aceşti bani.

În Moldova sunt mai mulţi bani decât în Ţara Românească. În aceasta din urmă, toţi boierii, obişnuiţi să-şi asigure traiul din feluritele slujbe pe care

[54] Ţesături din păr de cămilă.
[55] Lipseşte în Supl. I[3].
[56] *A fleurs à flammes et unies* (cuvintele în paranteză lipsesc din Supl. I[3]).
[57] *Fichus.*
[58] *En carottes.*
[59] Acest paragraf se află numai în Supl. I[3], p. 525, nu şi în Supl. I[2].
[60] *Baradaire.*

le împarte Curtea, îşi lasă în părăsire moşiile, satele şi vegetează ca vai de ei ca ciraci ai Curţii[61].

La Iaşi, boierii sunt aproape toţi bogaţi şi, în loc să caute favoarea domnului, o dispreţuiesc oarecum. Ei petrec o parte din an la moşiile lor pe care le cultivă şi care, cu ceva îngrijire, le aduc numai venituri. Viaţa lor este fastuoasă; casele lor sunt mari şi bine mobilate; înfăţişarea lor este luxoasă, ceea ce nu vezi deloc la Bucureşti, unde poţi chiar să spui că domneşte un fel de sărăcie.

Nu-i mai rămâne viceconsulului decât să răspundă la articolul 3 al notei cetăţeanului consul general, cu privire la vama din Moldova.

Se plăteşte 3% pentru tot ce se vinde pe loc. Pentru obiectele care sunt îndreptate în altă parte se plăteşte doar o mică taxă de tranzit prea puţin însemnată. În general, se fac multe fraude în această privinţă, fie că se înţelege cineva cu vameşul, care consimte întotdeauna de bunăvoie, fie că i se ascunde chiar lui ceea ce ar fi de introdus în ţară şi aceasta este de asemenea uşor. Evreii mai ales se pricep de minune... etc.

Către acelaşi[62]

Iaşi, 24 august 1798 (le 7 fructidor, an 6) p. 539

...Îmi îngădui să vă anunţ că sunt de 5 zile sub pază în casa mea şi urmat peste tot unde mă duc de o gardă de arnăuţi, pe care mi i-a dat principele Moldovei. Nimeni nu poate intra la mine şi, în această situaţie, Alteţa sa mă asigură în fiecare clipă că nu sunt prizonier, că tot ce face decurge din prudenţă şi pentru mai buna mea siguranţă, având în vedere prezumţiile de război ce există acum între Sublima Poartă şi Republică. Nici o insignă naţională nu a fost proscrisă sau insultată, nu am fost prevenit de nici o intenţie ostilă, dar mi se pare apropiat momentul în care va trebui să-mi părăsesc din ordin expres postul. Nu ştiu dacă mă vor duce la Constantinopol sau se vor mulţumi să mă transporte în afara frontierelor. În cazul din urmă, vă voi scrie, cerând ordinele Domniei voastre, în lipsa cetăţeanului Flûry, de la care nu am primit de câtva timp nici un ordin. Nici însărcinatul nostru cu afaceri de la Constantinopol[63] nu mi-a mai scris pe căile sale obişnuite. Îmi închipui deci că ei sunt arestaţi şi că – întocmai ca aici – toate drumurile publice sunt prevăzute cu posturi militare. Tocmai în aceste împrejurări noi şi critice aş fi avut nevoie de instrucţiunile lor. Mă voi afla în mod inevitabil într-un fel de confuzie *(embarras)* atâta vreme cât voi sta în această ambianţă de nelinişte.

Bietul cetăţean Ledoulx, probabil pentru că a îndeplinit în toate împrejurările necesare funcţii la cancelarul extraordinar al viceconsulatului

[61] Vezi şi informaţiile lui Sulzer şi Raicevich privind interdicţia boierilor din Ţara Românească de a lipsi de la Curte, spre a fi mereu sub ochii domnului.

[62] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în Hurmuzaki, Supl. I^3, p. 539–540.

[63] După moartea, la Constantinopol, a ambasadorului, generalul Aubert Dubayet, gestiunea a fost preluată de generalul Carra Saint Cyr. Dar pe la sfârşitul lunii iulie acesta se pregătea să o însoţească pe văduva ambasadorului în Franţa. Parant se referă la Carra Saint Cyr.

meu, se află – ca şi mine – sub pază cu toată familia sa şi va fi supus probabil aceleiaşi soarte. El închină patriei această mică neplăcere, căreia i se supune de bună voie, din devotament pentru ea şi se recomandă bunăvoinţei Domniei voastre.

Dacă Poarta a fost adusă la acest grad de orbire şi ne-a declarat în adevăr război, aceasta se datoreşte desigur unei influenţe perfide şi străine. Misiunea
p. 540 Rusiei se bucură mult de acest eveniment. O armată formidabilă // a acestei puteri este sub arme la 30 de leghe de această capitală şi pare gata să se arunce asupra pradei sale, de cum o va vedea prinsă în capcana fatală care îi este întinsă. Lumea este convinsă că această armată, desigur folosind pretexte aparent oneste, nu va întârzia să intre în această provincie a Imperiului Otoman şi să-şi însuşească, drept preţ al bunelor sale oficii, tot ce îi va conveni.

Se spune că în acelaşi scop, dar fără înşelătorii şi cu un scop făţiş, Austria îşi adună la Semlin o armată de 60 până la 80 de mii de oameni.

Poarta zice-se a ordonat recent încă un asalt general contra cetăţii Vidin, unde Pasvan Oglu pare şi mai departe să nu se teamă deloc de evenimente.

Către acelaşi[64]

Ziua de 3 fructidor[65] a fost aceea în care principele, primind primele
p. 234 veşti ale debarcării în Egipt, precum desigur şi poruncile Sublimei Porţi, m-a chemat stăruitor să vin la Curte şi, sub pretexte încă foarte politicoase, chiar cu asigurări nesincere de stimă şi prietenie, mi-a pus în vedere – nu cum mă aşteptam – să mă constitui prizonier, ci, ceea ce era cam tot una, să primesc la mine arnăuţi de pază. Am primit, după protestări legitime, dar zadarnice.

Cetăţeanul Ledoulx, care îndeplinea funcţiile de cancelar extraordinar la viceconsulat şi al cărui zel republican era un motiv puternic de proscripţie, a fost primul dintre francezii cuprinşi în proscripţia mea; din acea clipă încolo a fost tratat – ca şi familia sa – într-un mod scandalos şi îngrozitor.

Deşi puţin înclinat să cred în posibilitatea unei rupturi definitive între cele două aliate din Europa: Franţa şi turcii, graba extraordinară cu care principele pusese de astă dată ca să fiu chemat, alături de nişte date pe care le aveam cu privire la starea îngrijorătoare a lucrurilor, m-a îndemnat, fireşte, să mă tem de nişte măsuri de rigoare şi să adopt unele de prudenţă. Cu toată nerăbdarea Alteţei Sale şi succesiunea accelerată a mesajelor sale, nu am vrut să-mi părăsesc casa înainte de a fi pus oarecare ordine în lucruri şi a fi salvat deocamdată hârtiile viceconsulatului meu, pe care am parvenit să le sustrag până la sfârşit stăruitoarelor percheziţii ale domnilor greci, folosind mijloace neobişnuite, de care nu poţi să încetezi a te servi, decât la şcoala lor.

Demersul principelui a produs mare senzaţie în oraş. Nu se mai îndoia nimeni de războiul care fusese socotit până atunci cu neputinţă. Micul număr de amici din cele două naţiuni a rămas înmărmurit... etc.

---

[64] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în Hurmuzaki, Supl. I^2, p. 234 şi urm.

[65] 21 august 1798.

Această vâlvă, această scenă publică erau tocmai ceea ce voiam – dacă nu să le evit, cel puţin să le întârzii în reşedinţa mea, iar acesta era şi principalul subiect al obiecţiilor mele înfocate. Dar, aşa cum am arătat, a fost în zadar. Principele primise cred instrucţiuni şi printr-o neînţelegere a propriilor sale interese şi prin calculele unei concepţii rele, era să zic răuvoitoare, era în taină nerăbdător să vadă începând ostilităţile. În ce mă priveşte, el s-a complăcut în a le anticipa, întâmpinându-le. Mă aflam încă din acea clipă într-un fel de semicaptivitate, neputând ieşi ca să mă plimb decât însoţit de trei-patru arnăuţi călări.

Toţi cetăţenii francezi, în număr de 16 sau 17, cei mai mulţi insulari, foşti cetăţeni veneţieni, pe care îi chemasem de îndată la casa zisă, pe atunci consulară, ca să potolesc primele lor temeri şi să-i îndemn să tragă din noile împrejurări noi motive ale unei comportări întotdeauna cuminte, toţi aceşti cetăţeni, cu excepţia familiei Ledoulx, au continuat să-şi vadă de treburile lor, pretinsă favoare pentru care a trebuit încă să mă lupt mult cu Alteţa sa.

S-au mai scurs abia câteva zile, până când stingherit, obsedat tot mai mult de furturile şi risipa arnăuţilor, trebuie să o spun (cu care principele îmi năpădise toate ungherele // casei mele şi la cheremul cărora nu şovăise să mă p. 235
supună), chiar de nevoia alimentelor, de care nu-mi puteam face rost decât prin mâinile lor hrăpăreţe; indignat de mai multe vexaţii practicate contra unor francezi şi dorind de altminteri să intru în explicaţii cu Alteţa sa asupra naturii evenimentelor, ca şi asupra nepotrivirii comportării sale prematur de ostile, i-am adresat o notă[66], pe care a primit-o, dar căreia nu i-a dat curs decât în foarte puţine privinţe.

Înainte de a-i prezenta acea notă cerusem o întrevedere principelui; am mai cerut-o din nou, fără a o putea obţine cândva. Nesimţindu-se fără vină faţă de mine, el voia să evite a da ochii cu mine: nu se încredea cu drept cuvânt în mijloacele sale de justificare şi nu exista nici un fel de pretext ipocrit pe care să nu-l fi inventat pentru a amâna convorbirea pe care nu încetam să o solicit până când, în sfârşit, sosindu-ne în acelaşi timp ştiri liniştitoare de la Constantinopol, şi lui şi mie, a socotit că nu poate să se sustragă mai departe stăruinţelor mele; ba chiar s-a grăbit atunci să le întâmpine, cerându-mi, la rândul său, ceea ce ar fi putut să se mărginească a-mi acorda şi, aşa cum întrecuse limitele puterii sale faţă de mine, le-a întrecut şi pe acelea ale obligaţiilor sale. Scuzele sale nu au fost mai puţin exagerate ca nedreptăţile sale.

Lucrurile totuşi aproape că nu s-au îmbunătăţit: un pas înapoi spre bine este întotdeauna greu de făcut; şi apoi ştiri mai supărătoare, care nu au întârziat să se răspândească, au făcut curând să piară orice speranţă de pace şi au şi aţâţat din nou nobila neînfricare a Alteţei sale. Trecuse o lună de când, aflat între pace şi război, mă găseam, prin anticipare, victimă a acestuia din urmă şi, înşelat de cealaltă, când, în prima zi complementară[67], noi măsuri de rigoare

---

[66] Vezi Supl. I^3, p. 553–557.

[67] În calendarul republican, lunile aveau 30 de zile, ceea ce pentru un an dădea 360 de zile. Cele 5 zile erau adăugate la sfârşitul anului şi numite zile complementare. Anul începea la 1 Vendémiaire, adică la echinocţiul de toamnă, ce dădea în anul 1797/1798 la 22 septembrie. Ziua întâi complementară corespundea cu 17 septembrie.

au venit să se adauge primelor şi să-mi prevestească altele. Principele primise noaptea un curier de la Constantinopol, care îi anunţa desigur oficial declaraţia de război. El nu a pierdut o clipă ca să mi-o facă cunoscută sau cel puţin a mă face să mi-o închipui. Mi-a trimis în acest scop, încă de dimineaţă, pe toţi miniştrii săi, toată Curtea, cu autorităţile principale ale oraşului. Unul dintre aceşti domni, confirmat de toţi ceilalţi, mi-a pus în vedere, în numele Alteţei sale, după un preambul destul de ciudat de condoleanţă, patru puncte:

1) Să încetez de îndată orice raporturi cu Curtea;
2) Să fac să dispară de pe faţada casei mele stema Republicii;
3) Să mă constitui prizonier în locuinţa mea şi
4) Să predau arhiva *(les papiers)* consulatului.

„Ceea ce îmi cere Alteţa Sa, am răspuns eu, este foarte uşor de îndeplinit, căci în ce priveşte încetarea raporturilor mele, ele nu mai există de fapt de câtva timp încoace, mulţumită spiritului său de prevedere, iar cu privire la insignele republicane, prefer să le retrag în casă decât să le văd tratate fără respect rămase afară şi dacă doar cu începere de acum sunt calificat drept prizonier, nu de azi am început să fiu captiv; şi, în sfârşit, principele ştie el însuşi că nu am hârtii a vă preda. Vă voi înfăţişa, am urmat eu, toate acelea ce se află acum în posesia mea şi veţi vedea că sunt cu totul străine de politică, majoritatea aparţinându-mi mie, iar restul referindu-se doar la afaceri particulare".

Aceşti domni, după o cercetare riguroasă a tuturor hârtiilor, au ridicat totuşi mai multe dintre ele, cărora le-a plăcut să le presupună oarecare importanţă. Au ridicat şi un vechi cifru, pe care – ca să spun drept – îl lăsasem anume, cu oarecare maliţiozitate, ca să-l găsească şi pe care Alteţa sa a avut bunătatea să-l trimită prin curier extraordinar Sublimei Porţi.

Toate hârtiile ce mi s-au luat au fost înfăşurate într-un şervet şi trebuia – precum mi s-a spus – să fie păstrate într-o cameră de jos, sub sigiliu. Dar ce fel de sigiliu? Nu am fost lăsat nici măcar să văd cum se pecetluiau. N-am
p. 236 ştiut niciodată cum s-a efectuat ridicarea lor de acolo. // M-am opus cu hotărâre ca cineva din banda grecilor să profaneze insignele Republicii sau catargul pavilionului, pe care voiau să-l doboare chiar atunci. Am pretins să mi se lase mie grija de a le retrage şi ea mi-a fost lăsată în adevăr şi numai în timpul nopţii m-am achitat de această sarcină.

Păzitorii mei, foarte numeroşi, încă dinainte, au fost sporiţi cu încă odată atâţia. Au fost postaţi la toate uşile şi la fiecare fereastră. Au fost consemnate în casă cu şi mai multă severitate toate persoanele locuind cu mine, iar ceilalţi cetăţeni francezi, ţinuţi până atunci sub simplă supraveghere, au fost de îndată arestaţi şi, cei mai mulţi, spoliaţi sau puşi la contribuţie şi aruncaţi cu toţii, fără vreun ajutor, în temniţele oraşului, de-a valma cu tâlharii care le umpleau. În zadar am protestat contra acestei barbarii. Nici nu au vrut să mă audă.

Din fericire, această stare groaznică nu a durat mult pentru aceşti nenorociţi cetăţeni. Erau – precum am spus – aproape toţi insulari, foşti veneţieni. Au fost sloboziţi chiar în acea lună, în urma unei decizii generale a Sublimei Porţi, luată de acord cu patriarhul de la Constantinopol şi cu Rusia, cu privire la toţi veneţienii pe care tratatul de la Campo Formio îi făcea

membri ai marii naţiuni. Doar doi dintre ei erau francezi de origine şi au avut norocul să afle ocrotitori puternici, care le-au îndulcit mult captivitatea.

Noua mea situaţie nu a durat decât două zile, după care a sosit la Iaşi – cu o suită de cinci alţi turci – Zamet Ahmet Bey, pe care Sublima Poartă îl expediase în Moldova în legătură cu misiunea mea.

Acest comisar musulman a venit la mine în ziua a treia complementară (19 septembrie). A venit de dimineaţă, precedat şi urmat de o mulţime de oameni în slujbă, încă mai numeroasă ca aceea cu care principele pusese să fiu asaltat în prima zi complementară. Scena a fost de asemenea mult mai grandioasă decât evenimentul, iar poporul, atras de atâta pompă, se înghesuia din toate părţile.

Ahmet Bey a adoptat ca atitudine, ca intrând să observe tăcerea, pe care a socotit-o mai impunătoare. Postelnicul Rizo[68], primul ministru al principelui, mi-a adresat cuvântul înaintea lui şi mi-a spus pe un ton plat şi batjocoritor: „Ei bine, domnule, Republica Franceză a ajuns deci hotărât inamica Sublimei Porţi şi toate frumoasele Dumneavoastră declaraţii nu erau decât iluzorii". I-am răspuns: „Domnule, Dumneavoastră nu spuneţi lucrurile aşa cum sunt. Sublima Poartă este aceea care a devenit inamica Republicii Franceze. Declaraţiile mele au fost întotdeauna sincere şi orice aţi putea conchide din evenimente, eu tot mai sunt încredinţat că Franţa nu a voit războiul... Dar ea nu se va teme de el, am adăugat, şi nu am mai puţină încredere în mijloacele sale militare, ca în buna sa credinţă politică". Comisarul turc, continuând să tacă, am pus să fie întrebat despre scopul misiunii sale. Un interpret mi-a răspuns din partea sa că, drept urmare a declaraţiei de război, proclamată la 2 septembrie, contra Republicii, el a fost însărcinat de guvernul său să mă ducă la Constantinopol. I s-au predat îndată toate hârtiile care mi se ridicaseră cu două zile mai înainte.

Eu prevăzusem de la început posibilitatea unui asemenea eveniment şi astfel mă grăbisem să-l rog stăruitor pe principe să-mi acorde trei sau patru zile indispensabile pentru a-mi rândui treburile şi să permită, prin urmare, ca să vând mobilierul, atât pentru a-mi achita datoriile, pe care fusesem silit să le fac, cu prilejul recentei mele instalări, cât şi pentru a-mi procura bani, de care voi avea nevoie. Nu cerusem decât acest lucru Alteţei sale, care mi-l făgăduise solemn, şi tocmai acest lucru s-a încăpăţânat să mi-l refuze. Într-o clipă nu mai posedam nimic: cai, provizii, trăsură, vase de bucătărie, servicii de masă, mobile, rufărie, efecte de îmbrăcăminte, giuvaeruri, în sfârşit, totul a fost răvăşit, proprit sau, cum s-a pretins, pus sub sechestru. Nu mi s-a lăsat p. 237
// decât cel mai redus echipament de drum şi, deşi trebuia să mai rămân mai bine de o săptămână la Iaşi, am fost de îndată ridicat din casa mea, spre a fi transferat la Beilic, unde hotărâseră să mă ţină sub cea mai strictă sau, mai degrabă, mai ridicolă supraveghere, până a nu-mi permite să citesc o carte.

Momentul primei crize sosise. Beilicul este un han sau mare caravanserai, slujind drept adăpost tuturor turcilor ce se duc la Iaşi. Numele însuşi înspăimântă pe raialele temătoare din aceste locuri care, de altminteri, au văzut căzând mai multe capete, între altele pe al principelui Ghica, ce era atunci în scaun. Mă credeam pierdut, văzându-mă acolo, iar slugile mele, care au fost aruncate în

[68] Gheorghe Rizo (Nerulo), mare hatman, apoi mare postelnic în Moldova, în 1797.

temnițele orașului, s-au socotit pline de noroc de a nu mă urma acolo. Unul singur a îndrăznit, și i s-a îngăduit, să mă însoțească.

Mă voi felicita întotdeauna de sentimentul, aș zice rațional, care m-a însuflețit în această împrejurare și de atitudinea de adevărat francez pe care am știut să o adopt. Cred că nu m-am îndoit niciodată mai puțin de siguranța mea, decât în acea clipă în care toți o credeau mai compromisă. Nu vreau să spun totuși că reflectam mult atunci. Era spiritul atotputernic al meu. Eram liniștit, plin de încredere, mai mult din sentiment decât din reflecție. Cetățeanul Ledoulx-fiul, de vârstă foarte tânără și încă de atunci plin de talent și de cele mai fericite dispoziții, mai ales pentru limbile vii, pe care le vorbește, în număr de șapte – Joseph Ledoulx –, se pregătea să se formeze pentru slujba de cancelar al Viceconsulatului. El a participat și la prima mea recluziune, cu voia sa, de altminteri, ca și cu aceea a bătrânului său părinte care nu a voit ca el să mă părăsească. A fost și el dus la Beilic, unde s-a arătat, ca și mine, un francez adevărat. Am petrecut noaptea singur cu Ahmet Bey, chiar în camera unde fusese ucis principele Ghica. Sunt adânc convins că Alteța sa moldoveană urmărise prin aceasta un gând rău; nu exista din păcate[69] vreun ordin de a-mi aduce vreo vătămare, dar a vrut cel puțin să mă sperie, dar repet iarăși că nu a reușit.

Principele hotărâse să nu mai dea ochii cu mine. Am cerut stăruitor comisarului să-l facă să revină asupra acestei hotărâri, și comisarul, care a înțeles perfect motivele mele îndreptățite, ce mă făceau să solicit o ultimă întrevedere cu Alteța sa, a obținut permisiunea să mă conducă a doua zi la Curte. Deși prizonier, m-am înfățișat cu mai multă libertate ca niciodată. Mi-am luat locul obișnuit alături de principe care nu s-a bucurat, cu siguranță, ca și mulțimea de obișnuiți ai Curții, pe care îi convocase anume, ⟨lipsiți⟩ de toată plăcerea pe care putuseră să și-o permită din aerul de umilință pe care sperau să-l observe la mine. Momentul întâlnirii a fost firește rece și tăcut de o parte și de alta. Faptele care dăduseră prilej războiului, oricare ar fi fost îndreptățirea lor, nu erau de natură a fi justificate prin discursuri; nu am vorbit despre ele decât ca de un mister politic și, trecând la ce privea misiunea mea, mi-am arătat surprinderea și mâhnirea că francezii erau tratați atât de rău și de scandalos. Am vrut să purced la niște reclamații în această privință. – *„A trecut timpul,* mi-a spus ironic *(malicieusement)* principele, *când eram silit să primesc cererile Dumneavoastră"!* „Prințe, i-am replicat îndată, timpul poate să revină, nu uitați aceasta". *„A, în cazul acesta voi reveni și eu",* mi-a zis el.

Am ajuns la punctul popririi mobilelor mele, a efectelor mele, m-am plâns vehement în această privință, mai ales pentru că mă punea în imposibilitatea de a mă achita de angajamentele mele din țară și că mă lăsa într-o lipsă absolută de orice. „Așa sunt ordinele", mi-a spus scurt Alteța sa. „Dar oare aș putea să aflu motivul?", am întrebat eu. „Nu poate fi vorba de datoriile mele pentru două motive: primul pentru că ele sunt mult sub valoarea obiectelor de care mă văd deposedat, al doilea, pentru că – așa cum am declarat mai înainte – vânzarea, pe care voiam să o fac a mobilierului, avea de scop, în primul rând, să-mi plătesc creditorii". – „Știm toate acestea, a

[69] În sens ironic.

reluat principele, se știe că vreți și aveți dorința să onorați datoriile Dumneavoastră, dar, repet, ordinele sunt date astfel și, cum nu aveți ce face, nu trebuie să vă temeți de imputări".

Principele se muiase, dar și-a revenit, // refuzându-mi unul din ceasornicele p. 238
mele, pe care ceream să-l scoată din sechestru. „Aveți unul", mi-a zis el. – „Aș vrea să am două". – „Nu se poate". Îmboldit de un refuz categoric și straniu, i-am pus din nou, cu oarecare vehemență, întrebarea de ce mă lipsea astfel de ce era al meu? – ;„Duceți-vă, mi-a spus Alteța sa, să-l întrebați pe sultanul Selim[70]". – „Acest lucru s-ar putea într-una din zile", am răspuns eu și nu s-a mai rostit nimic din partea lui și a mea decât un ultim rămas bun.

Înapoiat la Beilic, mi-am întocmit o listă a datoriilor, care se urcau la vreo 2 400 de piaștri. Am trimis-o principelui, rugându-l să pună să o controleze împreună cu creditorii înșiși, pentru care scrisesem în capul acelei liste o explicație a imposibilității de a-i satisface, în care mă vedeam pus în mod forțat.

Principele, la rândul său, mi-a trimis o traducere proastă a așa-zisului inventar al lucrurilor mele, pe care îl întocmiseră. L-am găsit, în general, foarte inexact și imperfect. Am semnalat verbal acest fapt primului secretar ⟨Costache⟩-Negel[71] și, în loc de a da aprobarea pur și simplu, ce mi se cerea destul de imperios, nu am dat decât una cu totul circumstanțială.

În sfârșit, a sosit ziua plecării. Am fost foarte mulțumit, căci nimic nu-mi părea mai greu de suportat ca această situație precară și de altminteri foarte chinuită. Plecarea a avut loc în ziua de vendémiaire, anul 7 (1798). Mare gălăgie la Beilic, începând de dimineață. Arnăuții din escortă, trăsurile sosesc grămadă și sunt dus, împreună cu tânărul Ledoulx și cu servitorul, care mă urmase într-un convoi de 48 de cai de poștă.

Alteța sa, precum am mai observat, s-a străduit întotdeauna să învăluie, cu multă autenticitate și strălucire, demersurile supărătoare, pe care avea prilejul să poruncească a fi îndreptate către mine. Și nu s-a arătat mai puțin ahtiată să dea plecării mele o pompă deosebită... Plecarea mea era pentru ea un fel de triumf și nu a omis nimic din ce putea să-i dea solemnitate.

Dacă trebuie să-mi explic odată această animozitate particulară, pe care o atribui principelui Callimachi, voi spune că nu cred deloc ca ea să fie legată de persoana mea și nu mă voi întemeia pentru aceasta pe miile de declarații de prietenie pe care mi le-a făcut de o mie de ori Alteța Sa, *graeca fides, nulla fides,* ci pe comportarea mea față de ea, care nu ar fi putut nicicând să o indispună. Ea a decurs doar mai întâi din dispoziția individuală a spiritului său, pe care niște antipatii neîntemeiate și niște prejudecăți ridicole l-au făcut foarte antifrancez, apoi din nemulțumirea resimțită, alături de mulți alții, văzând că Republica Franceză stabilește în provinciile Valahia și Moldova niște agenți acreditați, în care principii destinați acestor două scaune s-au temut să afle cel puțin cenzori ai administrației lor îngrozitoare.

Înainte de a mă depărta mai mult de Iași, vreau să-mi opresc gândul și să aduc prinosul de laude meritate, pe care le datoresc d-lui Severin, consul

---

[70] Selim al III-lea, sultan otoman (1761–1808).

[71] În text: *Negeo* (!).

general al Rusiei, a cărui comportare a fost întotdeauna aceea a unui inamic leal, precum şi de reprobare, nu mai puţin meritată, pentru agentul interimar al Germaniei[72], d. Schelling[73] care, în mod constant, nu s-a manifestat decât ca un fals amic, ca să nu zic mai mult. În zadar am aşteptat de la acesta procedeele şi serviciile ce se obişnuiesc în asemenea caz, el nu a căutat, dimpotrivă, decât a-mi face rău. Nu mă refer la refuzul său net, din mai multe rânduri, de a lua sub ocrotirea împăratului[74] pe francezii aparţinând rezidenţei mele. Aceasta nu depindea de el. Exemplul vrednicului său coleg îi arăta calea de urmat, dar ceea ce îi imput este de a nu fi voit să presteze misiunii mele acele bune oficii, acea asistenţă mediatoare care costau atât de puţin în poziţia sa şi care erau de o aşa mare utilitate în ⟨poziţia⟩ mea. Onoare cinstitului şi stimabilului Buldner[75], secretarul său, care s-a indignat adesea de părăsirea în care m-a lăsat agentul său şi care a făcut tot ce îi stătea în putinţă pentru a suplini lipsa lui.

Voi da glas unui ultim murmur împotriva principelui care m-a constituit prizonier, când mai eram încă ceea ce pe atunci se numea consul, care m-a lăsat la cheremul unei soldăţimi lacome şi fără frâu, care încă înainte de
p. 239 încetarea păcii // a făcut din mine o victimă a războiului şi care, în vreme ce mai erau trataţi destul de omeneşte francezii din capitală (Constantinopol) i-a maltrat în mod scandalos în provincia sa şi care, împotriva oricărei noţiuni de justiţie, a oricărei aparenţe de autorizare, m-a spoliat, m-a trimis lipsit de orice către nişte pătimiri despre care desigur putea să aibă cunoştinţă. M-am aflat timp de 8 luni într-o stare groaznică de penurie, care nu se poate închipui, şi pe care o datoresc unui act arbitrar al Alteţei sale. Zic act arbitrar, pentru că în Ţara Românească, unde este foarte probabil că Sublima Poartă nu a trimis altfel de dispoziţii, s-a procedat cu totul altfel faţă de consulul general[76]. Este un punct pe care nu trebuie să-l pierd din vedere şi asupra căruia voi cere odată sus şi tare să mi se facă dreptate.

Ne depărtăm cu iuţeală, învăluiţi într-un lung nor de praf, şi cuprinşi de sentimentul noii noastre situaţii. Tânărul Ledoulx avea motiv să se tânguiască şi de soarta sa şi de cea a familiei dragi, al cărei venerabil cap, încărcat de ani şi de infirmităţi, se mai afla în acel moment suferind de o indispoziţie subită. Dar această familie nenorocită trebuie să fie şi ea dusă la Constantinopol, cum a şi fost transportată pe mare, după ce principele a pus să i se poprească şi ei tot mobilierul, şi speranţa să şi-o regăsească (familia) la capătul drumului era pentru bietul Joseph o dulce, o puternică mângâiere.

Cu toată viteza poştei, noi înaintam destul de încet. Un aşa mare calabalâc *(attirail)*, unit cu starea proastă a echipajelor, provoca în fiecare clipă o încurcătură şi căşuna peste tot zăbavă. Nu am ajuns decât la sfârşitul zilei a

---

[72] Al Imperiului Romano-German al Casei de Austria.

[73] Leopold Schelling era cancelist al Agenţiei austriace de la Iaşi (1791–1793; 1797–1802). Numele său apare şi ca Schelling. Vezi mai sus şi n. 26.

[74] Francisc al II-lea (1768–1835), împărat romano-german din 1792 până în 1806, apoi împărat al Austriei, ca Francisc I, Imperiul Romano-German fiind desfiinţat în contextul victoriilor napoleoniene.

[75] Translator al Agenţiei imperiale la Iaşi. În 1806 va fi cancelar al acesteia.

[76] Charles Flûry.

treia la frontiera comună dintre cele două principate, la Focşani, de unde ispravnicii Ţării Româneşti au fost însărcinaţi să ne conducă până la Dunăre. Am trecut acest fluviu la Silistra în dimineaţa zilei de 10, lăsând acolo tot convoiul de trăsuri şi arnăuţi, pentru a goni de acolo călare, sub paza escortei turceşti.

Scena s-a schimbat odată cu ţara, luând un caracter mai sumbru şi mai îngrijorător... etc.

GEORGE FREDERICK KOEHLER

(?–1800)

Nu se cunosc nici locul, nici data naşterii lui George Frederick Koehler. De origine probabil germană, cu rude în Hessa Nassau, ajuns ofiţer britanic de artilerie, după o carieră distinsă, a murit de ciumă, la Jaffa, în 1800. S-a evidenţiat, în 1782, la apărarea Gibraltarului, asediat de spanioli, aliaţii francezilor, în timpul războiului pentru independenţa americană, încheiat în 1783. A conceput cu acel prilej un nou afet de tun cu calităţi superioare celor existente atunci. Pentru calităţile sale, Koehler a fost numit aghiotant al comandantului fortăreţei, generalul George Augustus Eliott, lord Heathfield. Ulterior, recomandat ambasadorului britanic de la Viena, Sir Robert Murray Keith, a studiat forţa de foc a armatelor imperiale, cu care prilej a fost prezentat, în 1783, la Pisa, împăratului Iosif al II-lea. Dar în 1790, Koehler a luptat împotriva austriecilor, în rândurile insurgenţilor din Ţările de Jos.

În 1791 primeşte o misiune secretă în legătură cu aşa-zisa „criză a Oceakovului", moment dramatic al diplomaţiei britanice care, după ce a dat un ultimatum Imperiului ţarist, somat să pună capăt războiului cu Poarta, renunţând la cuceririle sale – în speţă fortăreaţa Oceakov –, l-a retras îndată, în urma opoziţiei Parlamentului. Primul ministru William Pitt a rămas totuşi la cârmă, dar titularul de la Afacerile Străine, Francis Godolphin Osborne, duce de Leeds, a trebuit să demisioneze la 21 aprilie 1791, fiind înlocuit cu William Wyndham, lord Grenville, având ca subsecretar de stat pe Sir James Bland-Burges. Către amândoi aceştia aveau să fie adresate rapoartele lui Koehler. Misiunea sa consta în cercetarea posibilităţilor militare ale turcilor, a stării fortăreţelor etc. Totodată o misiune similară era încredinţată lui Sir William Sidney Smith, cu privire la flota şi fortificaţiile de coastă ale Mării Negre (vezi relatarea sa în volumul de faţă). Misiunea trebuia să fie secretă, pentru a nu da false speranţe turcilor şi bănuieli ruşilor şi austriecilor.

Cel dintâi a plecat Koehler care, în iulie 1791, se afla în Franţa, în drum spre Constantinopol. Călătorind pe ruta Paris–Lyon–Torino–Milano–Veneţia şi apoi pe mare până la Ragusa (Dubrovnik), iar de acolo din nou pe uscat, prin Bosnia, pe la Travnik, în tovărăşia unui alt căpitan, George Monro, apreciat de ambasadorul Ainslie la Poartă ca un „individ suspect", Koehler a ajuns la Constantinopol în septembrie 1791, după o călătorie anevoioasă mai ales prin Balcani, unde a îndurat lipsuri de tot felul şi chiar primejdia ciumei. Conform instrucţiunilor primite, ofiţerul artilerist n-a dezvăluit lui Sir Robert Ainslie adevăratele scopuri ale misiunii sale, prefăcându-se că doreşte să se pună în slujba forţelor otomane şi, după cum comunica ambasadorul superiorilor săi de la Foreign Office, la 8 octombrie 1791, el s-a şi dus să viziteze Bosforul şi strâmtorile spre a-şi da seama de starea apărării lor. Ainslie nu era prea mulţumit de sosirea lui Koehler, temându-se de eventuale indiscreţii şi de compromitere a tratativelor de pace în curs de desfăşurare cu ruşii, pentru ca otomanii să nu spere cumva în vreun ipotetic ajutor militar britanic. De aceea el raporta lordului Grenville, la 12 noiembrie 1791, că „după cum mă aşteptam, Înălţimea sa ⟨marele vizir Iusuf paşa = *n.n.*⟩ m-a rugat să-l trimit pe d. Koehler să viziteze şi să-şi dea părerea asupra fortăreţelor otomane de la hotare ⟨pe Nistru = *n.n.*⟩. Totuşi am să întârzii plecarea sa cât mai mult timp cu putinţă, ca, apoi, sub aparenţa unui călător în drum spre Polonia, să-şi poată întreprinde cercetarea într-un mod eficace, fără să atragă după sine nici o intervenţie publică şi nici vreo neplăcere ulterioară". De dubiosul Monro, Ainslie s-a scăpat mai uşor, expediindu-l la Smirna şi de acolo în tovărăşia unui căpitan, Samson, cu scrisori de recomandare de la consulul britanic local, trimiţându-l înapoi în Anglia, la începutul lui ianuarie 1792.

Până atunci Koehler a rămas la Constantinopol în cursul toamnei şi iernii anului 1791, iar încă de la 6 octombrie 1791, el îi declara lui Ainslie că o acţiune contra Constantinopolului nu i se pare iminentă, deşi este foarte probabilă într-un viitor nu prea îndepărtat. El a raportat la Londra că a fost în Bulgaria şi a folosit şederea sa în Turcia, ca să înveţe limba turcă. El a stat mai mult în tabăra marelui vizir Iusuf paşa, unde a putut să se convingă de slăbiciunea şi incapacitatea turcilor. Aceasta era şi concluzia emisarului prusian, von Götze, aflat tot atunci în Turcia (vezi relatarea lui în volumul de faţă). În sfârşit, la 23 martie 1792 (deci după încheierea păcii ruso-turce de la Iaşi), Koehler scria la Londra că va părăsi Constantinopolul în tovărăşia ambasadorului Poloniei (contele Piotr Potocki). Nu se cunosc amănunte despre cercetarea fortăreţelor făcute de el, atestată de Sidney Smith, însă la 24 august / 4 septembrie 1792 consulul rus în Principate, Ivan Ivanovici Severin, semnalează într-o notă trecerea pe la Iaşi a unui demnitar turc ce însoţea pe „un inginer englez" care s-a dus să inspecteze fortăreţele de la Mohilău, Hotin şi Soroca. Corespondenţa lui Koehler este reluată de el tocmai la 10 ianuarie 1793, când îl informează pe Sir James Bland Burges despre oarecare progrese în pregătirea turcilor care însă sunt împiedicate de încetineala, corupţia, precum şi de opoziţia ienicerilor şi timarioţilor la orice inovaţie în corpurile de trupe.

Dar declararea războiului dintre Franţa revoluţionară şi Marea Britanie, la 1 februarie, întrerupe activitatea începută şi Koehler pleacă la 21 martie pe uscat, prin Viena etc., spre Londra, unde stăruie pe lângă Sir James să fie lăsat să-şi continue misiunea în Orient. Însă situaţia militară impune afectarea sa la garnizoana britanică, asediată de Bonaparte la Toulon, a cărei retragere a fost realizată de Sir Sidney Smith şi Koehler în cele mai bune condiţii. Ulterior a fost trimis într-o misiune în Corsica pe lângă generalul Pascali Paoli care a ocupat insula cu trupe britanice.

Întors la Londra, Koehler stăruia în vara anului 1794 să fie trimis din nou în Imperiul Otoman, apelând şi la sprijinul ambasadorului Porţii, Iusuf Agyak Efendi, dar fără succes. Pe de altă parte, după o altă informaţie, Koehler ar fi refuzat, în 1794, invitaţia turcilor de a se duce ca angajat al lor, nemulţumindu-se cu retribuţia oferită. Numai după debarcarea lui Bonaparte în Egipt, în 1798, şi declararea războiului de către Poartă contra Republicii Franceze, Koehler este trimis în Turcia, în fruntea unei misiuni de 6 ofiţeri (maiorii: Robert Hope, Charles Holloway, Fead şi Richard Fletcher, căpitanul Franklin şi desenatorul topograf militar Pink), el însuşi având gradul de general de brigadă. În instrucţiunile sale se sublinia că primul ţel trebuie să fie distrugerea armatei franceze din Egipt şi Siria. Acum nu mai era vorba de o misiune de informare sau de o rezolvare a problemelor pur turceşti. Cu toată urgenţa recomandată abia acum, misiunea nu a putut porni decât la 3 decembrie 1798, în două etape. Koehler împreună cu Hope şi Holloway aveau să treacă prin Berlin, iar ceilalţi aveau să-i găsească apoi la Viena, unde a sosit mai întâi grupul lui Koehler, la 27 ianuarie 1799, iar Fletcher, Franklin şi Pink după trei zile, la 30. Contrar intenţiei de a trece prin Belgrad, după sfatul lui Mehmed Es'ad efendi, însărcinatul cu Afaceri otoman la Berlin, Koehler a fost convins de către ambasadorul britanic de la Viena, Sir Frederick Morton Eden, să apuce drumul prin Transilvania şi Ţara Românească. S-a călătorit greu. După primejdiile naufragiului suferit la Cuxhaven în prima parte a călătoriei spre Berlin, acum se iveau alte piedici: inundaţii, zăpadă, ger, poduri luate de sloiuri de gheaţă etc. La 11 februarie 1799, Koehler cu ai săi sunt la Timişoara, la 21, la Sibiu, la 3 martie, în sfârşit, ei sosesc la Bucureşti, a doua zi după decapitarea domnului Constantin Hangerli, din ordinul Porţii, pentru că nu şi-ar fi ţinut făgăduiala de a trimite la Constantinopol capul lui Pasvantoglu! Dar călătorii nu s-au resimţit prea mult de această dramă. Înainte de moartea sa năprasnică, domnul se îngrijise ca ei să fie primiţi cu toată atenţia, poruncind lui Radu Golescu, mare vornic al obştirii, să le pregătească trei camere încălzite în chiliile mănăstirii Sf. Sava. Primirea lor a fost descrisă de consulul austriac Merkelius (Hurmuzaki, XIX_2, p. 391, doc. LXV). Două carete de gală i-au dus de la mănăstirea Cotroceni în oraş, la locul de găzduire, potrivit poruncii caimacamilor noului domn, Al. Moruzi, şi poate mai precis a caimacamului Dimitrie Manu. Venirea misiunii este semnalată şi de consulatul rus din Bucureşti (Hurmuzaki, seria nouă, IV, p. 240, doc. 116). Ea soseşte la Constantinopol la 28 martie 1799 şi aşteaptă acolo sosirea vasului englez „Charon" care acostează tocmai la 14 iunie, având la bord aproape 70 de militari artificieri cu soţii, copii, alţi ofiţeri, armament şi muniţii. Dar toţi aceşti militari, trimişi ca să ia parte activă la războiul din Egipt şi Siria, nu s-au grăbit spre aceste teatre de război, ci au rămas în continuare la Constantinopol, spre indignarea lui Sir Sidney Smith care lupta la Acra şi cerea să i se trimită ofiţerii de care avea absolută nevoie. Koehler arunca vina întârzierilor

asupra turcilor. Cu venirea noului ambasador britanic la Poartă (23 noiembrie 1799) care nu era altul decât vestitul Thomas Bruce, lord Elgin, cunoscut pentru vandalismul său asupra Parthenonului atenian, ofiţerii englezi l-au ajutat în campaniile sale arheologice, iar Koehler însuşi a desprins pentru el o statuie şi un basorelief dintr-un templu ruinat din „Troada". Treptat au sosit ecouri la Londra. Lordul Grenville i-a scris lui Sir Sidney Smith că nu a cunoscut până atunci situaţia adevărată şi că militarii britanici vor trebui să plece pe teatrul de luptă sau să se înapoieze imediat în patrie. Ofiţerii britanici au pornit deci în Siria în mai 1800. În iulie Koehler se afla în tabăra marelui vizir Yusuf Zija Kör paşa. Cinci luni după aceea murea de ciumă la Jaffa împreună cu soţia sa (29 dec. 1800).

Aprecierea rolului lui Koehler e destul de neprecisă din lipsa unor informaţii mai complete. Avem fragmente din câteva rapoarte ale sale din cursul primei misiuni, precum şi recomandări elogioase din partea şefilor. A doua misiune e mult mai puţin cunoscută. Apar perioade întregi de tăcere. Doar epilogul aruncă o lumină neaşteptată asupra fazei finale a misiunii şi aceasta destul de nefavorabilă datorată plângerii lui Sir Sidney Smith şi nemulţumirii provocate de brutalitatea manierelor lui Koehler faţă de ofiţerime, ca şi faţă de Mustafa Rasih, reis efendi, pe care îl tratează ca pe un inferior, după mărturia ambasadorului lord Elgin. S-au mai adăugat denunţuri răuvoitoare împotriva generalului trimise din Constantinopol, privind pretenţiile sale băneşti asupra Porţii, vehemenţa cu care a vrut să se impună miniştrilor de la Londra pentru a fi trimis în Orient, în sfârşit a sentimentelor sale „iacobine" (!). Este evident că aici se amestecă şi oarecare patimă. Scrisorile sale din timpul călătoriei prin Banat, Transilvania şi Ţara Românească aduc o contribuţie minoră la cunoştinţele noastre despre împrejurările din Ţările Române din acele momente. Un jurnal de drum din timpul călătoriei sale spre Constantinopol, din anul 1799, a cărui trimitere viitoare o anunţa lordului Grenville, nu s-a găsit şi trebuie considerat pierdut. Singura sursă contemporană care aminteşte de misiunea lui Koehler o constituie jurnalul chirurgului militar britanic William Wittman, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and across the desert to Egypt during the Year, 1799, 1800 and 1801* ..., London, 1803, p. 2–9.

Date biografice asupra lui se întâlnesc în: *The Compact edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford, 1975, p. 1 151, şi Oskar Teichman, *George Frederick Koehler*, în „The Journal of the Royal Artillery", vol. LXV (1938–1939), nr. 4, p. 545–562.

Despre misiunile sale în Imperiul Otoman din 1791–1793 şi 1799–1800 s-a ocupat istoricul englez Trevor J. Hope în articolele: *George Frederick Koehler, James Bland Burges et les relations anglo-turques de 1791 à 1793*, în „Revue roumaine d'histoire", XIII (1974), nr. 1, p. 95–114; *British Army Officers in the Danubian Lands, 1799–1802*, în „Revue des études roumaines", Paris, XV (1975), p. 97–112, şi *The secret Balkan missions of captain Koehler and captain Monro (1791–1793)*, în „Revue roumaine d'histoire", XXXV (1996), nr. 1–2, p. 87–108. Scrisorile lui Koehler n-au fost până acum folosite în istoriografia română.

[Scrisori adresate lordului Grenville privind călătoria prin Banat, Transilvania şi Ţara Românească][1]

1.

Timişoara, capitala Banatului, 11 februarie 1799

Milord,

După ce am parcurs multe drumuri proaste şi am avut câteva accidente, am onoarea să vă raportez sosirea mea şi a întregului corp ofiţeresc la Timişoara,

[1] Traducerea s-a făcut după scrisorile publicate de Trevor J. Hope, *British army officers in the Danubian Lands...*, în „Revue des études roumaines", Paris, XV (1975), p. 109 şi urm.

în siguranţă şi bună sănătate. Am avut câteva mici probleme cu paşapoartele etc., dar mi-a făcut plăcere să aflu că motivul şi scopul urmărit prin aceasta era să se împiedice ofiţerii francezi să intre în contact cu Pazvantoglu[2], fiind sigur că el acţionează în colaborare cu ei şi primeşte bani prin intermediul lor, dar pe ce cale nu s-a putut descoperi[3]. S-a raportat aici că rebelul a încheiat pacea cu Sublima Poartă şi a pus (?)[4] pe Rumelia, cu îngăduinţa de a menţine 26 000 de oameni sub arme. Se spune despre el că menţine o disciplină fermă pentru a plăti regulat pentru tot, dar succesele sale militare, mi-a relatat guvernatorul Timişoarei[5], s-au datorat dezinformării şi lipsei de colaborare dintre kapudan paşa[6] şi celelalte paşale care au acţionat împotriva lui. Noi n-avem de ce a ne teme de el în privinţa drumului nostru şi au fost luate toate precauţiile pentru a face o călătorie sigură şi expeditivă, cu toate că inundaţiile datorate dezgheţului au produs mari pagube, ce nu s-au mai pomenit de vreo jumătate de secol. //

Am fost reţinuţi aici câteva zile datorită stricăciunilor ivite la trăsurile noastre şi nu aş dori să pierd ocazia de a vă trimite raportul meu. p. 110

Am onoarea etc. etc.
G. F. Koehler

2.

Sibiu, 21 februarie 1799

Milord,

Am avut onoarea să raportez Domniei voastre din Cuxhaven, Berlin, Praga, Viena şi Timişoara, iar acum am cinstea de a vă raporta sosirea mea la Sibiu, în Transilvania. Înaintarea noastră a fost îngreunată de situaţia extrem de proastă a drumurilor şi starea neobişnuit de severă a anotimpului (aşa cum nu s-a mai întâlnit în ultima jumătate de secol), dar pricina de căpătâi a sosirii noastre atât de întârziate în această localitate s-a datorat luării podurilor de către gheţuri plutitoare, precum şi a inundaţiilor. Dar acum totul îngăduie ⟨speranţa⟩ unei rapide atingeri a ţelului nostru şi aş dori ca Înălţimea voastră

---

[2] *Paswan Oglu.* Osman Pazvantoglu (1758–1807), paşă de Vidin, răsculat împotriva autorităţii Porţii, căreia nu i-a mai dat ascultare, comportându-se aproape ca un suveran independent. Asupra personalităţii şi activităţii sale contradictorii, vezi mai ales Marie Iliewa Theophilowa, *Die Rebellion des Pacha Paswan-Oglou und ihre Bedeutung für die bulgarische Befreiungsbewegung in XIX Jahrhundert,* [Zürich], 1915, 112 p.

[3] Legăturile lui Pazvantoglu cu emisarii francezi Mériage, Méchain ş.a., trimişi în Balcani, erau notorii, iar reprezentantul autoritarului paşă de Vidin la Paris, Nedelco Popovici, a cerut, în septembrie 1801, primului consul, Bonaparte, chiar încheierea unui tratat formal de alianţă împotriva turcilor, cf. Hurmuzaki, vol. II, supl. I, p. 170, doc. CCLII; p. 217–218, doc. CCCVI; p. 513–514, doc. DCLXVIII şi vol. III, supl. I, p. 482– 483, doc. CXII; p. 491–492, doc. CXX.

[4] Lacună în text. Probabil lipseşte cuvântul „stăpânire”.

[5] Corect al Banatului.

[6] Küčük Hüsein paşa, mare kapudan al flotei otomane (martie 1792–12 decembrie 1803).

să fie convinsă că n-am precupeţit nici un efort pentru a grăbi sosirea noastră. Am ţinut un jurnal al călătoriei noastre pe care îl voi transcrie pe curat şi îl voi trimite Înălţimii voastre cu primul prilej. În tot timpul acestei lungi călătorii, am fost satisfăcuţi de înalta consideraţie şi stimă a tuturor categoriilor ⟨sociale⟩ şi naţiunilor faţă de eforturile şi succesele britanice ale armatei Maiestăţii Sale în toate părţile globului. Gloria Britaniei nu a fost niciodată mai mare decât acum, când totul este cunoscut şi se vorbeşte despre ⟨victorii⟩, cu admiraţie şi încântare[7]. Fără îndoială se spune aici că împăratul[8] va intra de grabă în război cu Franţa şi într-adevăr totul prevesteşte aceasta. Au fost trimişi agenţi de-a lungul hotarelor cu Turcia, Ţara Românească etc. pentru cumpărarea de cai, organizarea regimentelor de cavalerie şi ⟨recrutarea⟩ celor vechi; convoaie de echipamente, arme şi harnaşamente treceau pe toate drumurile, nimeni neîndoindu-se de destinaţia lor şi ⟨de faptul că⟩ ele constituie pregătiri în vederea ⟨începerii⟩ ostilităţilor împotriva trupelor republicane franceze[9].

Generalul Mittrowsky, guvernatorul general al Transilvaniei, m-a asigurat că s-a ajuns la o înţelegere între Sublima Poartă şi rebelul Pazvantoglu şi că domnul Hangerli[10] al Ţării Româneşti a adresat o proclamaţie către poporul din principatul său, pentru a-i aduce la cunoştinţă ⟨aceasta⟩. Oricum, orice aprehensiune în ceea ce-l priveşte ⟨pe Pazvantoglu⟩ este exclusă, ceea ce constituie o circumstanţă fericită atât în ce priveşte războiul, cât şi al siguranţei călătoriei noastre. Pazvantoglu dispunea mereu de o mare sumă de bani, despre care se presupune că ar fi primit-o, sub formă de subsidii, de la francezi, constând în zechini veneţieni, dar cum i-au fost transmişi n-a reuşit să descopere nimeni. Generalul Mitrowski, care întreţine corespondenţă ⟨în mod⟩ frecvent cu baronul Herbert[11], internunţiul austriac la Poartă, a spus că există încă un foarte mare mister în ceea ce priveşte operaţiunile lui Buonaparte în Egipt, căci foarte rar se face vreo menţiune asupra sa în scrisorile lui şi chiar atunci ⟨în mod⟩ foarte vag şi nesatisfăcător, dar lui i se pare că Buonaparte s-a stabilit în lăuntrul Egiptului şi că arabii şi mamelucii continuă să-l hărţuiască, obligându-l să-şi menţină trupele în corpuri considerabile, deoarece detaşamentele mici, santinele, convoaie etc. sunt imediat interceptate şi distruse şi că trupele lui sufereau şi continuă să sufere şi să scadă datorită climatului şi a apei, că este adevărat că el n-a primit nici o întărire mai importantă din Franţa, dar legăturile dintre el şi Franţa nu sunt complet întrerupte, căci se ştie
p. 111 că persoane şi vase circulă în ambele sensuri // între Egipt şi Franţa. Înălţimea

[7] Koehler se exprimă ditirambic cu privire la acţiunile flotei lui Nelson în Mediterana orientală, care au stânjenit operaţiunile militare ale lui Bonaparte, după debarcarea în Egipt şi distrugerea flotei franceze în bătălia de la Aboukir (1798).

[8] Francisc al II-lea.

[9] Într-adevăr, Imperiul Habsburgic a aderat la coaliţia a II-a împotriva Franţei republicane, încheiate între Marea Britanie şi Rusia (24 decembrie 1798), la care au mai participat ca aliate regatul de Neapole, Portugalia şi Imperiul Otoman (atacat de Bonaparte în Egipt şi Siria).

[10] Constantin Hangerli, domn al Ţării Româneşti (22 noiembrie 1797–18 februarie 1799). Pentru relaţiile cu Pazvantoglu în această perioadă, vezi N. Iorga, *Ştiri noi despre Pazvantoglu şi relaţiile lui cu noi*, în „Revista istorică”, XXII (1936), nr. 7–9, p. 204–211.

[11] Peter Philipp baron von Herbert Rathkeal, internunţiul habsburgic la Poartă.

voastră va înțelege că eu raportez ⟨știrile⟩, așa cum le aud. Nu mă aflu în situația de a mă convinge cu certitudine despre acest subiect, dar consider de datoria mea de a vi le înfățișa Înălțimii voastre, ale cărui informații și judecată superioară vor stabili gradul de încredere și importanță ce li se cuvine.

Mâine, eu însumi și toți ofițerii care mă însoțesc vom pleca spre București, de unde îmi propun să raportez din nou Domniei voastre: cinci ore ne va lua ⟨drumul⟩ de aici și până în teritoriile supuse sultanului. Am făcut mai mult decât ar fi fost posibil de închipuit, dar vânturi potrivnice și accidentele de pe apă ne-au reținut timp de o lună absolut imobilizați; acum suntem bine și pe un drum prielnic; sperăm și credem că totul a fost spre binele nostru, deoarece sosirea noastră mai de grabă ar fi putut să ne impună prudență datorită nenorocirilor ivite din partea lui Pazvantoglu, iar pe mare ⟨primejdiile⟩ ar fi fost mult mai mari decât oricare altele sau s-ar fi putut ⟨întâmpla⟩ cine știe ce.

Am onoarea etc. etc.
G. F. Koehler

3.

București, 3 martie 1799

Milord,

Într-un târziu am onoarea de a raporta Înălțimii voastre sosirea mea în teritoriile ⟨supuse⟩ sultanului. Amintirea oamenilor din acest colț al lumii nu a reținut vreodată o iarnă atât de grea, o zăpadă atât de mare și nici, desigur, drumuri atât de proaste. Domnul Țării Românești, care a trimis un mihmandar pentru a ne primi la hotare (domnul Hangerli), a fost decapitat din ordinul Porții, cu o zi înaintea sosirii noastre la București[12]. Motivul invocat prin porunca sultanului a fost că deoarece ⟨Hangerli⟩ l-a înșelat pe padișah promițându-i că dacă îl va numi domn, el îi va trimite capul lui Pazvantoglu – ceea ce nefăcând așa – și l-a pierdut pe al său; am fost primiți cu mare cinste[13], dar Poarta nu a dat poruncă pentru continuarea călătoriei noastre spre Constantinopol, iar caimacamul[14] de aici pare că se teme să ne îngăduie plecarea fără asemenea poruncă sau să ne rețină până ce va primi una din Constantinopol și acestea tind să sugereze o oarecare întârziere. Am scris printr-un curier domnului Smith[15], ministrul Majestății sale, pentru a-i cere ajutorul pe care îl consideră necesar.

---

[12] Sosirea lui Koehler și a misiunii militare britanice la București a avut loc la 20 februarie/3 martie 1799.

[13] Hangerli a dat poruncă la 5 februarie st. v. 1799, lui Radu Golescu, mare vornic al obștirii, să pregătească găzduirea ofițerilor englezi în chiliile de la mănăstirea Sf. Sava, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, București, 1894, p. 254.

[14] Dimitrie Manu (1754–1818), mare postelnic, caimacam al Țării Românești (18–28 februarie st. v. 1799) înaintea revenirii în scaun a lui Alexandru Moruzi.

[15] John Spencer Smith, însărcinat cu afaceri (4 noiembrie 1795), apoi ministru plenipotențiar *ad interim* al Marii Britanii la Poartă (1 decembrie 1798–30 ianuarie 1800).

În trecut, i-am comunicat avansurile noastre făcute Turciei, dar am propus să acţionăm prin Belgrad, aşa cum Sir Morton Eden[16] ne-a sfătuit să facem, cauză pentru care probabil nu a sosit încă firmanul pentru primirea noastră.

Sunt informat că Sir Sidney Smith[17] a sosit la Constantinopol şi se află acolo de câtva timp, ceea ce am fi făcut şi noi mai din timp, dacă nu ar fi fost accidentul de la Cuxhaven şi vânturile potrivnice la Yarmouth.

Am fost asigurat de caimacam că douăsprezece mii de ruşi urmează să treacă prin această ţară spre Italia pentru a sprijini operaţiunile militare împotriva francezilor[18].

Nu am putut să obţin mai multe informaţii cu privire la operaţiunile franceze în Egipt. Într-adevăr, totala lipsă de informare de tot ceea ce nu este în strânsă legătură cu acest principat în sine nu-mi îngăduie să aflu nimic care să merite a fi supus atenţiei Înălţimei voastre. //

p. 112 Sper ca în câteva zile să am cinstea de a mă adresa Înălţimii voastre din Constantinopol.

Am onoarea etc. etc.
G. F. Koehler
General brigadier

---

[16] Sir Morton Frederick Eden, ambasador (28 februarie 1793–mai 1794) şi trimis extraordinar plenipotenţiar al Marii Britanii la Viena (13 decembrie 1794–7 august 1799).

[17] Sosit în misiune militară specială în Imperiul Otoman la 26 decembrie 1798 (vezi relatarea sa din 1792 în volumul de faţă).

[18] Este vorba de corpul expediţionar de sub comanda vestitului feldmareşal Alexandr Vasilievici Suvorov (1729–1800), care a făcut campania în nordul Italiei şi în Alpii elveţieni. Amănunte la Raffaele Fasanari, *L'Armata Russa del Generale Suvorov attraverso Verona (1799–1800)*, Verona. 1952.

GRABINSKI

(? – p. 1799)

Polonezul Grabinski, un colonel al lui Kosciuszko, a luat parte la expediția lui Napoleon în Egipt. Făcut prizonier de turci, a fost adus la Constantinopol de unde a fugit. În drum spre Paris, a străbătut, în octombrie 1799, Moldova, în timpul domniei lui Constantin Ipsilanti.

A povestit întrevederea sa cu domnul Moldovei într-un memoriu redactat la Paris şi care a fost publicat de Maryan Kukiel, în revista polonă „Kwartalnik historyczny", 1917, p. 155–156. Fragmentul în care se vorbeşte de trecerea sa prin Moldova a fost publicat în colecția Hurmuzaki, Supl. I[1], p. 204–205, doc. nr. CCXC (25 februarie 1800). N. Iorga l-a republicat în „Revista istorică", XI, ianuarie – martie 1925, p. 5, sub titlul: *O notă polonă despre Principate la sfârşitul secolului al XVIII-lea.*

⟨CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA⟩[1]

(1799)

De la Constantinopol până la Iaşi nu am întâlnit trupe; chiar oraşele întărite nu au garnizoane. p. 5

La Iaşi am văzut pe domnul Moldovei, Ipsilanti[2], care m-a primit la el cu multă politeţe, timp de mai multe zile. Îşi aminteşte de ospitalitatea de care s-a bucurat în Polonia, în timpul exilului său, când polonii l-au primit cu generozitate[3]. Mi-a spus că, văzând situaţia în care se află Imperiul Otoman, el observa cu mai multă scrupulozitate ordinele ambasadorului rus[4] decât firmanul sultanului[5]. Este un prieten statornic al Rusiei. După ce tatăl său[6] a fost mazilit din demnitatea de domn al Ţării Româneşti, sub influenţa Franţei şi a Prusiei, astăzi Rusia, dominând Divanul, a obţinut ca sultanul să-i ofere domnia Moldovei, răsplătind fiul pentru tot ceea ce suferise tatăl.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga, în „Revista istorică", 1925 (XI), p. 5; cf. şi Hurmuzaki, Supl. I[1], p. 204–205.

[2] Constantin Ipsilanti, domn al Moldovei (martie 1799–iulie 1801).

[3] Structura frazei defectuoasă, în original.

[4] Vasili Stepanovici Tomara, ambasadorul Rusiei la Poartă (1798–1802).

[5] Selim al III-lea, sultanul Turciei (1789–1807).

[6] Alexandru Ipsilanti, domn al Ţării Româneşti (1774–1783; 1796–1797) şi al Moldovei (1786–1788).

Moldova şi Ţara Românească sunt astăzi pustii, fără comerţ ⟨şi⟩ fără nici o lege trainică[7].

Toate produsele lor putrezesc sau nu au preţ, căci s-au dat de la Petersburg ordinele cele mai straşnice pentru a opri intrarea vreunui product în ţările de sub ocupaţie rusească. Acum mai mult ca niciodată se resimte împărţirea Poloniei de-a lungul întregului hotar al Turciei.

Ipsilanti era foarte încurcat, ⟨neştiind⟩ dacă vom putea străbate în siguranţă partea din Polonia uzurpată de Rusia. Mi-a dat paşapoarte şi scrisori către prietenii săi. Am plecat ... etc.

---

[7] *Sans aucune loi solide.*

FRIEDRICH MURHARD

(? – p. 1802)

Friedrich Murhard era un teolog sas din Transilvania, care a călătorit în Ţara Românească, în anul 1799. Despre acest drum a scris un jurnal *(Tagebuch)*, rămas inedit, în cea mai mare parte, şi care ne este cunoscut dintr-o notiţă a istoricului Johann Christian Engel, în care sunt cuprinse câteva excerpte unite între ele printr-un rezumat, în aşteptarea unei publicări integrale a textului, precum îl îndemna pe autor: „Ar fi de dorit ca d. autor să-şi tipărească descrierea călătoriei sale". Căci autorul se mulţumise să publice doar *nişte fragmente* în periodicul „Genius des 19ten Jahrhunderts", 1802, fasc. 11, p. 196–228, şi fasc. 12, p. 316–340, de unde au fost redate de Engel. Aşadar, din fragmentele iniţiale avem excerpte şi rezumate. Este mai mult o semnalare decât o prezentare, căci modul acesta ingrat răpeşte tocmai partea cea mai vie a unor însemnări imediate de jurnal.

Nu ştim care a fost scopul acestei călătorii şi nici durata şederii la Bucureşti. Drumul a urmat valea Oltului şi a Argeşului. Călătorul venea de la Sibiu. Observaţiile sale nu trădează o prea mare curiozitate şi nu aduc ştiri noi sau singulare. Nu ar fi exclus ca autorul să fi cunoscut *Istoria* lui Sulzer, tipărită în 1781. De pildă, este evident că judecata sa asupra limbii este împrumutată de undeva, spre deosebire de dialogul cu „ungurenii" care vădeşte un interes propriu. Pentru problema „ungurenilor", vezi şi rapoartele lui Raicevich, cu pretenţiile austriecilor. Momentul călătoriei se situează scurtă vreme după o schimbare dramatică de domn. Toate păcatele regimului erau atribuite fostului domn, ca şi cum el ar fi ieşit din tiparul obişnuit. Despre urmaşul său, nu se putea încă spune mare lucru. Este subliniată reprimarea tâlharilor, despre care se plânsese şi Sulzer. Aflăm mai mult observaţii generale despre ţigani, despre nestabilitatea satelor etc., fără nimic deosebit.

Am văzut că textul lui Murhard a apărut mai întâi sub formă de fragmente, sub titlul de: *Bruchstücke aus dem Tagebuch einer Reise von Herrmanstadt nach Bukarest – im J. 1799*, p. 217 şi urm., de unde a fost preluat de J. Chr. Engel, în a sa *Geschichte der Walachei nebst der historischen und statistichen Literatur beyder Länder*, Erster Theil, Halle, 1804, p. 82–83.

Ştirile succinte au fost analizate de N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (ed. a II-a), vol. II, Bucureşti, 1928, p. 270 şi 272, însoţindu-le de informaţii cuprinzătoare, care recreează, nu numai cadrul şi ambianţa acelei călătorii, ci însăşi starea Ţării Româneşti din acel moment.

FRAGMENTE DINTR-O CĂLĂTORIE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1799

[Vama de la Câineni. Poşta din Ţara Românească, rapiditatea mersului, veselia surugiului. Satele sunt alcătuite din colibe de pământ, acoperişurile p. 217

[1] Traducerea s-a făcut având la bază fragmentele şi rezumatele redate de Johann Chr. Engel, în a sa *Geschichte der Walachei nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder*, Erster Theil, Halle, 1804, p. 82–83, din *Bruchstücke aus dem Tagebuch einer Reise von Hermannstadt nach Bukarest – im J. 1799*, p. 217 şi urm.

p. 219 sunt din paie]. „Am vorbit cu mai mulţi români care fugiseră aici din Transilvania şi i-am întrebat dacă erau mulţumiţi aici? Ei s-au plâns de asupririle ispravnicului; în cazul acela ei recurgeau la fugă în munţi şi acolo rămâneau până se schimbau lucrurile, ceea ce era mai greu de făcut în Transilvania. În afară de aceasta, în ţinuturile turceşti[2] se bucurau de faptul de a avea atâta pământ şi atâtea păşuni cât voiau să folosească şi dimpotrivă în Transilvania şi în Banat i se măsoară fiecărei familii o anumită întindere de pământ".

p. 220 [Veselia şi jovialitatea neamului românesc în ciuda apăsării] „Se judecă bunătatea unui domn numai după cum aşează mai multe sau mai puţine dări. Împotriva fostului domn Hangerli[3], am auzit plângeri la toată lumea. Mai ales ultima impunere de 10 piaştri de fiecare vită cornută[4] adusese pe supuşi aproape de disperare. Unii susţineau că această impunere îndeosebi ar fi pricinuit uciderea lui Hangerli].

p. 221 [Uneltele casnice şi îmbrăcămintea şi le fac românii şi româncele ei înşişi].

... „O familie se mută adeseori aiurea pentru ca – nefiind descoperită
p. 222 câtva timp – să nu trebuiască să plătească dări. Sate întregi practică acest sistem, când armatele turceşti intră în ţară în timp de război".

p. 316 ... „De aceea geografia satelor din Ţara Românească este foarte schimbătoare".

p. 317 ... „În râul Argeş ar fi granule de aur şi în munţii vecini urme de acest metal, dar Poarta nu vrea ca bogăţia ţărilor sale de dincolo de Dunăre să fie cunoscută"[5].

p. 321 ... „Bazarul de la Piteşti este un târg permanent: este locul unde se adună taote mărfurile şi se strâng toţi vânzătorii şi ucenicii negustorilor".

p. 325 ... „Arnăuţii domnului Moruzi[6] au bătut tocmai pe tâlhari. Aceşti arnăuţi sunt albanezi, de o statură impunătoare, puternică şi frumoasă. Moruzi ţine 1200 de arnăuţi de aceştia".

p. 328 ... „În Transilvania, limba română este amestecată cu multe cuvinte maghiare; în Ţara Românească şi în Moldova cu cuvinte ruseşti, polone, bulgare, sârbeşti, greceşti şi turceşti. Românii din Transilvania numesc pe stăpânii de pământ „Măria Ta", cei din Ţara Românească folosesc cuvântul acesta numai pentru voievodul sau domnul lor".

p. 329 „În Ţara Românească se socoteşte că sunt 50000 de ţigani: aceştia sunt propriu-zis *servi glebae adscripti* ai boierilor şi ai domnului şi pot fi vânduţi, jucaţi la noroc şi dăruiţi".

p. 336 ... „Dacă ţăranul nu plăteşte dările, se presupune ca lucru sigur că şi-a îngropat banii şi i se dă falanga (lovituri cu o vargă groasă pe tălpile goale ale picioarelor), pentru ca să aducă banii".

... „În preajma Bucureştilor, satele nu sunt întru nimic mai numeroase sau mai arătoase".

p. 339 „Chiar la Bucureşti sunt bălţi (mlaştini) şi o parte a oraşului se află pe un sol umed" [Călătoria de la Sibiu până la Bucureşti a costat pe autor numai 50 de piaştri].

---

[2] Se referă de fapt la Principatele vasale.

[3] *Hanscherly* = Constantin Hangerli, domn al Ţării Româneşti (1797–1799), ucis de turci, în Bucureşti, la 18 februarie 1799.

[4] Este vorba de văcărit, desfiinţat de mai multe ori cu blestem.

[5] Vechi clişeu referitor la minele de aur din Principate.

[6] Alexandru Moruzi, domn al Ţării Româneşti (1799–1801).

LUCA DE KIRIKO

(1765–1830?)

Despre Luca de Kiriko care a îndeplinit vreme îndelungată funcţia de viceconsul al Rusiei la Bucureşti (13 martie 1759 – decembrie 1806), apoi de consul (12 octombrie 1812–27 februarie 1817), cu întreruperea de rigoare în timpul administraţiei militare ruse de ocupaţie din 1806–1812, posedăm date biografice foarte sumare. Aparţinea unei familii de pe coasta dalmată, Chiricò sau Kiriko, din sânul căreia s-au recrutat mai mulţi consuli ai Raguzei la Poarta Otomană; părinţii săi au fost Giorgio de Chiricò, agent diplomatic al Raguzei la Constantinopol, şi Elisabeta Teresa, născută Hübsch von Grosstahl, dintr-o familie devotată Austriei numărând câţiva reprezentanţi ai Danemarcei la Poartă. Rămasă văduvă, Elisabeta Teresa de Chiricò s-a recăsătorit, în 1779, cu Martin von Summerer dând naştere, în 1780, lui Francis Summerer, cel care mai târziu a devenit cel dintâi consul al Marii Britanii la Bucureşti (1803).

Luca de Kiriko – evoluând în lumea ambasadelor de la Constantinopol, printre tălmaci şi dragomani – a fost numit viceconsul al Imperiului rus în Ţara Românească la 13 mai 1795, cu reşedinţa la Bucureşti. Activitatea sa diplomatică s-a desfăşurat într-o perioadă agitată, tulburată de acţiunile prădalnice ale rebelului paşă de Vidin, Pazvantoglu (1758–1807), care teroriza Balcanii, în special principatul muntean, prin incursiunile prădalnice şi pustiirile aduse de bandele sale de tugli şi kârdjallii. În vârtejul acestor evenimente s-a petrecut şi uciderea lui Constantin Vodă Hangerli (18 februarie 1799) din porunca Porţii şi „spargerea", adică părăsirea Bucureştilor, de către Mihail Vodă Suţu, boieri, negustori avuţi şi întreg corpul consular, la 15 mai 1802, de frica iminentei invazii a kârdjaliilor lui Pazvantoglu. De-abia după intervenţii energice la Poartă din partea ambasadorului Rusiei, otomanii au luat anumite măsuri spre a stăvili anarhia rebelilor de la Dunăre, dar situaţia a rămas precară până la izbucnirea unui nou război ruso-turc (1806–1812).

Dat fiind că la începerea ostilităţilor, ruşii au arestat la Iaşi şi deportat la Kiev pe consulul general francez, Charles Reinhard, reprezentantul lui Napoleon în Principate, deoarece ei se aflau în război cu Franţa, turcii, drept represalii, au întemniţat, la rândul lor, pe Kiriko în decembrie 1806, surghiunindu-l la Rusciuk (Russe) şi ameninţându-l cu moartea. În urma intervenţiilor energice ale fratelui vitreg al acestuia, consulul britanic, Summerer, Tersenik-oglu, ayanul de Rusciuk, a eliberat din temniţă pe Kiriko, în timp ce şi lui Reinhard i s-a dat drumul mai târziu de către autorităţile ţariste. Revenit în Ţara Românească, de data aceasta în funcţia de consul al Rusiei, după pacea de la Bucureşti (1812), Kiriko a monitorizat foarte strict domnia lui Ioan Vodă Caragea, informând autorităţile de la St. Petersburg asupra exacţiunilor şi numeroaselor abuzuri fiscale comise de domn, care s-a îmbogăţit şi prin speculaţii financiare cu caracter fraudulos; consulul îşi încetează activitatea la 27 februarie 1817, cu un an înainte de fuga lui Caragea peste hotare şi părăsirea domniei.

În volumul de faţă redăm doar un extras mai semnificativ dintr-un raport al lui Luca de Kiriko, înaintat la 24 decembrie 1800 (st. v.), superiorului său din Moldova, consulul Vasili Feodorovici Malinovski de la Iaşi (publicat în colecţia Hurmuzaki, serie nouă, vol. IV, p. 299–301, doc. 1723), cuprinzând ştiri ce puneau într-o lumină semnificativă starea deplorabilă în care se afla Ţara Românească la cumpăna veacurilor XVIII–XIX, din pricina incursiunilor

pustiitoare ale bandelor rebelului paşă de Vidin, Pazvantoglu, ce comiteau toate fărădelegile peste Dunăre, în lipsa unei reacţii ferme şi adecvate din partea autorităţii centrale otomane. Diplomatul, aflat în slujba cabinetului de la St. Petersburg, insistă asupra uneltirilor lui Pazvantoglu cu unul din sultanii tătari din familia Ghirailor, nesupus Porţii, şi relevă pretenţiile financiare exagerate în bani şi provizii din Ţara Românească ale rebelului paşă turc, ca şi neputinţa domnului Alexandru Moruzi de a i se opune. În mod premonitoriu, Kiriko făcea aluzii la intervenţia armată a Rusiei, spre a curma tulburările de la Dunăre, fapt ce a urmat izbucnirii războiului cu otomanii în iarna lui 1806.

Despre biografia lui Luca de Kiriko dispunem de anumite date din monografia lui Mihail-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 575–576, şi Francisc Pall, *Les consuls des puissances étrangères et le clergé catholique en Valachie au début du XIX*[e] *siècle*, în „Mélanges de l'école roumaine au France", XV (1939–1940), nr. 2, p. 156, 162 şi 172. Alte informaţii sumare la George Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea)*, Bucureşti, 1962, p. 184 şi 202.

Rapoartele diplomatice ale lui Kiriko din perioada 1795–1806, constând din depeşe expediate superiorilor săi de la St. Petersburg (Colegiul de Stat), ambasadorilor ruşi de la Constantinopol sau consulilor din Moldova – fără a mai aminti de corespondenţa sa cu domnii fanarioţi şi boierii –, au fost publicate în E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, *Rapoarte consulare ruse (1770–1796)*, vol. I, Bucureşti, 1962, şi *Rapoarte diplomatice ruse (1797–1806)*, vol. IV, Bucureşti, 1974. Depeşele sale din perioada 1812–1817, păstrându-se în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din Moscova, Fondul *Relaţiile Rusiei cu Turcia*, au rămas însă inedite. Activitatea diplomatică depusă de Kiriko în Ţara Românească, între 1795–1806, 1812–1817, mai poate fi urmărită şi după rapoartele omologilor săi austrieci şi francezi de la Bucureşti, editate în colecţia Hurmuzaki, seria veche, vol. XVI (Bucureşti, 1912), vol. I, supliment II (Bucureşti, 1885), vol. XIX_{1-2} (Bucureşti, 1922 şi 1938), II (serie nouă) (Bucureşti, 1967) şi din cele engleze ale fratelui său după mamă, consulul Summerer, încă inedite, dar aflate în cópii transcrise pentru tipar la Institutul de istorie „N. Iorga".

SCRISOAREA VICECONSULULUI LUCA DE KIRIKO CĂTRE CONSULUL VASILI FEODOROVICI MALINOVSKI

1800 decembrie 24 (st. v.)[1]

p. 299 Domnule,

Am onoarea să răspund amabilei scrisori pe care aţi binevoit a mi-o adresa la ⟨loc alb⟩ a lunii curente şi mă grăbesc a îndeplini dorinţele Domniei voastre, înfăţişându-vă o scurtă expunere a problemei lui Pazvantoglu[2], cu

[1] Traducerea s-a făcut după scrisoarea în limba franceză a viceconsulului Kiriko către consulul Malinovski, publicată în E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797–1806)*, Bucureşti, 1974, p. 299–301, doc. 172.

[2] *Paswandoglu*. Osman Pazvantoglu (1758–1807), paşă de Vidin, influenţat de spiritul tradiţionalist al vechii organizări a Imperiului Otoman din vremea sultanului Suleiman I Magnificul (1520–1566), denumită *Nizam-i Kadim* (Vechea ordine), s-a împotrivit reformelor preconizate de sultanul Selim al III-lea, spre a moderniza statul, declanşând o răscoală separatistă în Bulgaria.

toate amănuntele sale exacte şi adevărate pentru a vă pune, Domnule, la curent cu această lungă şi tristă problemă de la Vidin, care copleşeşte Ţara Românească de mai bine de opt ani, prin acţiuni pe atât de arbitrare, cât şi de ilegale din partea lui Pazvantoglu şi prin sforţările infructuoase ale Porţii de a-l nimici, ce se întorc împotriva acestei provincii şi în dauna locuitorilor ei învecinaţi, prigoniţi de acest înverşunat răzvrătit.

....

El ⟨Pazvantoglu⟩ a găsit uşor chipul de a întreţine legături trainice cu tuğlii[3] şi kârdjalii[4], transformaţi în tâlhari şi conduşi de indivizi aserviţi lui[5], împotriva locurilor pe care voia să le cotropească pentru propriile sale vederi şi interese şi ⟨avea de gând⟩ să-i facă să înainteze până în vecinătatea Constantinopolului chiar, potrivit cu nevoia ⟨lui⟩ de a-şi ameninţa vrăjmaşii; grupul său de ieniceri, formidabil chiar pentru guvernul turc al capitalei, îl susţinea în revendicările sale şi nimeni nu mai îndrăznea să se împotrivească voinţei sale; el izgonea de acolo pe tâlhari şi îi îndemna să jefuiască alte ţinuturi pe care voia să le supună şi astfel a primit pe sultanul Djinghiz Mehmed Ghiray[6], căruia Poarta îi dăduse dreptul de a relua din mâinile ayanilor[7] din Rumelia bunurile sale imobile şi proprietăţile sale sechestrate în timpul absenţei lui în Rusia; făgăduindu-şi că va putea odată să-l aşeze cu propriile sale mâini pe acest sultan rătăcitor pe tronul otomanilor, pe care izbutise a-l face să fie primit şi ajutat de către emisarii săi în toate incursiunile lui prin Rumelia şi prin Bulgaria, susţinându-l cu toate forţele sale împotriva Porţii şi sfârşise prin a-l primi la Vidin, când aceasta îl declarase răzvrătit, fugar şi nedemn de a fi primit în Turcia. Urmând sfaturile acestui sultan întărâtat şi susţinând cu căldură cauza lui, ⟨Pazvantoglu⟩ a devenit tot atât de barbar şi de crud faţă de duşmanii lui ⟨cât⟩ era de neîndurător faţă de potrivnicii săi; el îşi sporea pretenţiile asupra Ţării Româneşti pe măsura nevoilor oştirii lui şi a necesităţilor ⟨impuse⟩ de pretenţiile sale uriaşe; el dicta legea şi a ameninţat în mai multe rânduri pe domnul ⟨Ţării Româneşti⟩[8] şi pe caimacamul[9] lui, pe care l-a adus cu forţa la Vidin de la Craiova, când acesta a încercat, din porunca Porţii, să-i refuze provizii pentru trupele lui şi a sfârşit prin a declara slujbaşilor români că el trata Ţara Românească ca pe propria sa magazie şi că, în afară de livrările ⟨în grâne⟩ stabilite, îşi rezerva dreptul de a lua din ele de preferinţă banii domnului şi grânele locuitorilor ei ca un vechi ⟨şi⟩ bun vecin p. 300

---

[3] *Doghli*, formă deformată a termenului tuğli (cu tuiuri), adică cu însemne, cete care prădau în Bulgaria.

[4] *Kirgialis*, adică kârdjali, cete de tâlhari care jefuiau ţinuturile bulgăreşti.

[5] *Des satelites.*

[6] *Gienghiz Mehmet Ghiray*, sultan tătar (m. 1803), refugiat la Vidin, în 1800, sub protecţia lui Pazvantoglu.

[7] *Ayans*, notabili, categorie privilegiată din Imperiul Otoman, cu obligaţii militare şi civile.

[8] Alexandru Moruzi, în a doua domnie în Ţara Românească (28 februarie 1799–8 octombrie 1801).

[9] *Kaimakam*. Între 1799–1800 a fost caimacam al Craiovei Nicolae, epirot din Zagori, mare postelnic, cf. Ioan C. Filitti, *Oltenia şi cârmuitorii ei. 1391–1831*, în „Arhivele Olteniei", IX (1930), nr. 49–50, p. 149.

şi, în pofida khat-i-şerifurilor[10], capitulaţiilor[11] şi a tratatelor imperiale[12] care existau în favoarea Ţării Româneşti, şi-a făcut-o tributară în mod odios.

Köse Mustafa Effendi[13] de-abia numit astăzi în acest post eminent al Ministerului ⟨de Afaceri Străine⟩ otoman a declarat Înălţimii sale sultanului[14] că este absolut necesar să lupte împotriva lui Pazvantoglu, pentru ca ⟨acesta⟩ să nu distrugă Imperiul Otoman, date fiind principiile lui revoluţionare, relaţiile lui secrete cu iacobinii[15] şi înclinarea lui vădită spre francezi, perturbatori şi duşmani ai liniştii publice, precum şi supremaţia lui primejdioasă asupra tuturor celorlalte paşale, neascultarea lui făţişă faţă de poruncile atotputernice ⟨ale sultanului⟩, dată fiind îndrăzneala sa de a fi primit la Vidin pe sultanul sus-amintit, declarat răzvrătit, şi îndrăzneala lui de a sprijini jafurile kârdjaliilor de-a lungul Dunării şi în întreaga Rumelie. Şi, după ce s-a sfătuit cu toate paşalele care comandau în Rumelia şi cu domnul Ţării Româneşti, Poarta l-a proscris pe Pazvantoglu, condamnându-l la exil într-unul din satele lui şi l-a demis din postul lui de guvernator al Vidinului.

În tot acest răstimp, domnul Moruzi nu a încetat de a-i face lui Pazvantoglu toate mustrările posibile, fără a cruţa nici un mijloc de convingere, spre a-l face să renunţe la demersurile sale îndoielnice şi, după ce a epuizat în mod
p. 301 zadarnic toate aceste măsuri, Poarta i-a dat // poruncă anume acestui domn să se înarmeze pentru a apăra ţinuturile de margine ale Ţării Româneşti împotriva trupelor lui Pazvantoglu, iar domnul a executat ⟨porunca⟩ de înarmare, cu titlul de măsură de prevedere[16]... la hotarele provinciei şi, suprimând treptat toate legăturile cu Vidinul, a alcătuit la Craiova un cordon de trupe pentru apărarea Ţării Româneşti şi a refuzat răzvrătitului şi merindele şi banii pe care acesta nu înceta să i le pretindă, sub o mie de ameninţări; şi, în sfârşit, pentru siguranţa şi garantarea fâşiilor nisipoase[17] de-a lungul Dunării împotriva Vidinului, domnul a ocupat taberele ridicate lângă malurile Dunării şi prin aceasta a atras oastea rebelului în Oltenia; dar aceasta din urmă, fiind mai bine pregătită în arta războiului decât aceea a domnului, va pune stăpânire, fără mari piedici, pe magaziile cu provizii de care are nevoie, va izgoni oştirea domnească şi va şti să se menţină acolo chiar în tot timpul iernii, supunând legii lui cele cinci judeţe de dincolo de Olt.

---

[10] *Hatticherifs;* corect khat-i şerif, „scriere ilustră", poruncă a sultanului purtând menţiunea: „Se va executa întocmai".

[11] *Capitulations.* „Vechi tratate" prezentate de boierii Ţării Româneşti cneazului Orlov la Congresul de pace de la Focşani (august 1772). Vezi C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908.

[12] *Traités impériaux.* Tratate încheiate de Poartă cu Imperiile Habsburgic, la Şiştov (24 iulie/4 august 1791), şi rus, la Iaşi (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792).

[13] *Kiossé Moustafa Effendi.* Köse Mustafa Reşid paşa (m. 1819), defterdar (1799–1800, 1805–1806) şi reis effendi (decembrie 1800–1801), iniţiatorul reformelor *Nizam-i Djedid* (Noua Ordine).

[14] *Le Grand Seigneur.* Este vorba de sultanul Selim al III-lea (1789–1807), cunoscut prin reformele sale.

[15] *Jacobins:* membri ai partidului extremist al Convenţiei Naţionale din timpul Revoluţiei Franceze, condus de Robespierre în timpul Teroarei (1793–1794).

[16] Şters.

[17] *Des plages.*

El ⟨Pazvantoglu⟩ va putea chiar să rişte incursiuni până la Bucureşti. Sforţările domnului împotriva acestor agresiuni şi măsurile ⟨luate⟩ împotriva răzvrătitului dovedesc fără îndoială râvna şi activitatea lui în slujba Porţii, dar nu par aproape deloc să poată feri îndeajuns Ţara Românească de relele care o ameninţă, nici să umple pierderile care o copleşesc, nici chiar să o mântuiască de urmările şi primejdiile de care se vede ameninţată.

Aceasta este relatarea adevărată a împrejurărilor care ne îngrijorează aici pe bună dreptate şi am crezut că trebuie să vi le comunic de îndată.

Cu deosebită stimă [...]

Luca de Kiriko

Bucureşti, 24 decembrie 1800 stil vechi

P.S. Astăzi Pazvantoglu cere ca trupele din Ţara Românească să se retragă, pentru ca şi el, la rândul său, să şi le scoată pe ale sale dincolo de Dunăre; are pretenţia ca Provincia să-i procure toate merindele şi furajele hotărâte din vechime[18] în folosul Vidinului şi să i se satisfacă toate cerinţele; dacă nu, ameninţă de a-şi aduce arnăuţii din Albania şi kârdjalii, spre a prăda şi pustii această ţară şi să stăpânească pe români, pe care va şti să-i îmblânzească cu uşurinţă.

Domnul, având poruncă de la Poartă să se împotrivească pretenţiilor sale, îşi propune să reziste cu slabele sale trupe şi să continue a se opune acestui ambiţios şi indiscret vecin, spune el, până la primăvară, nedorind defel să intre în negocieri cu un răzvrătit făţiş. Dar nu este loc de îndoială că va avea greutăţi de întâmpinat, spre a se putea măsura cu succes unor trupe atât de războinice, atât de bine echipate, cât şi de hotărâte. Dacă ameninţarea cu sosirea trupelor ruse nu reţine pe acest răzvrătit în hotarele acestei provincii, ⟨aflată sub⟩ protecţia Rusiei, nimic altceva nu îl va putea speria. Domnul Moruzi, asupra căruia Pazvantoglu îşi îndreaptă primele atacuri, îl învinuieşte atât de nerecunoştinţă, cât şi de ipocrizie şi îl denunţă ca vinovat mai mult decât oricând în faptele care i-au atras, pe drept cuvânt, dizgraţia Înălţimii sale ⟨sultanului⟩ şi indignarea, zice el, a Porţii.

25 ⟨decem⟩brie st.v. 1800 — Luca de Kiriko

[18] *Ab antiquo.*

TEXTE INDIRECTE

ANONIM CATOLIC

DESPRE MISIUNILE RELIGIOASE DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI

Pentru informarea scaunului papal s-a alcătuit o relatare în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, care dă indicații amănunțite în legătură cu principalele centre catolice din Moldova, cât și cu satele care țin de acestea, indicându-se și distanțele dintre ele.

Mai însemnate sunt datele statistice privitoare la numărul catolicilor din aceste localități, care se ridică, pentru întreaga țară, la circa 12 000 de suflete. Toți aceștia sunt arătați ca fiind cunoscători ai limbilor română și maghiară. Se menționează totodată prezența unor negustori armeni la Cucuteni.

Forma impersonală de redactare a relației corespunde mai degrabă unei totalizări de date, făcută la Roma, pe baza rapoartelor trimise de misionari, decât unei redactări de la fața locului. Astfel se explică, de pildă, forma coruptă a numirilor unor localități pomenite în relație. G. Călinescu, care a publicat-o ca anexă la lucrarea sa intitulată *Altre notizie sui missionari catolici nei Paesi Romani*, în *Diplomatarium Italicum*, Roma, II (1930), p. 505–507, doc CLXXVII, nu dă nici un fel de lămuriri cu privire la autor, mărginindu-se să indice ca dată probabilă a redactării anul 1776.

DESPRE MISIUNILE RELIGIOASE DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI[1]

⟨1776⟩

p. 505 În Principatul Moldovei se numără cam 12 000 de catolici și aceștia, aproape toți, știu în afară de limba română[2] și pe cea maghiară. Parohiile au fost stabilite din vremuri de când nu se mai pomenește, pentru ca să poată ști catolicii la cine trebuie să alerge în nevoile lor duhovnicești și sunt următoarele, anume:

Grozești[3], cu biserica și reședința parohului și a sacristinului, la o depărtare de șase ceasuri de carantina[4] din Oituz și are cam 450 de suflete de catolici.

[1] Relația publicată de G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romani*, în *Diplomatarium Italicum*, II, p. 505–507.

[2] *Lingua Moldava*.

[3] *Grosest*, vechea denumire a satului și comunei Oituz, jud. Bacău.

[4] *Contumaciia*.

Parohul are sub ascultarea sa următoarele sate, adică:

Hârja[5] şi are cam 30 de suflete.

„Cereslav"[6] şi are cam 20 de suflete.

Tg. Trotuş[7], cu biserică şi un sacristan... 130.

Se mai găsesc şi câţiva alţi catolici, puţini la număr, la „Octara"[8] (?), Moineşti[9] şi împrăştiaţi în alte părţi, al căror număr, în total, este cam de 50.

Total .... 680.

Faraoani[10], la o depărtare de Grozeşti de circa 10 ceasuri, cu biserica şi reşedinţa părintelui paroh, şi sacristanul are cam 470 de suflete

„Capsa"[11]	330	„
Valea Mare[12]	250	„
Valea Dragă[13]	250	„
Nisipeni[14]	90	„
Gioseni[15]	350	„
Valea Seacă[16]	300	„
Suchila[17]	240	„
„Pisota" (!)[18]	80	„
„La techoi"[19]	150	„

Total 2 530

Satele sus-numite sunt doar la circa o jumătate de oră depărtare de Faraoani.

Luizi-Călugăra[20], la o depărtare de trei ore de Faraoani, cu biserica şi reşedinţa parohului şi a sacristanului şi care are cam 290 suflete, sub ascultarea sa.

Sărata[21]	30
Dealu Nou[22]	40
Bacău, cu biserica	100

[5] *Harja*, sat, comuna Oituz, jud. Bacău.

[6] Neidentificat.

[7] *Totros*, sat şi comună, jud. Bacău.

[8] Neidentificat.

[9] *Mognest*, oraş, jud. Bacău.

[10] Sat şi comună, jud. Bacău.

[11] Neidentificat.

[12] *Vale Mare*. Sat desfiinţat, înglobat la satul şi comuna Faraoani, jud. Bacău.

[13] *Vale Dragna*. Sat desfiinţat, înglobat la satul şi comuna Faraoani, jud. Bacău.

[14] *Nasipeni*, sat dispărut, jud. Bacău.

[15] *Gioseno*, sat, comuna Tamaşi, jud. Bacău.

[16] *Vale Saca*, sat şi comună, jud. Bacău.

[17] *Burchila*, sat, comuna Nicolae Bălcescu, jud. Bacău.

[18] Oare Prisaca ? Sat desfiinţat, înglobat la satul Poiana, comuna Motoşeni, jud. Bacău.

[19] Neidentificat.

[20] *Calughera*, veche denumire a satului Măgura, comuna suburbană Măgura, municipiul Bacău, jud. Bacău.

[21] *Sarata*, sat, comuna Nicolae Bălcescu, jud. Bacău.

[22] *Gialnovo*, sat defiinţat, înglobat la satul Sărata, comuna Nicolae Bălcescu, jud. Bacău.

Baraţi[23], cu biserica	150
Mărgineni[24]	190
„Pineno" (?)[25]	60
Poloboc[26]	50
Tazlău[27]	80
Total	990 //

p. 506 Săbăuani[28], la o depărtare de 11 ceasuri de Călugăra, cu biserica şi reşedinţa parohului şi sacristan, are cam 670 de suflete sub ascultarea sa.

Gherăeşti[29], cu biserică şi sacristan	550
Teţcani[30]	460
Izvoarele[31]	30
Talpa[32], cu biserica	20
Homiceni[33], „Lancuza"[34] şi Bârgăuani[35] sate vecine cu talpa şi la o depărtare de 3 ceasuri de Săbăuani, are în total cam	60
Total	1790

Hălăuceşti[36], la o depărtare de 2 ceasuri de Săbăuani, cu biserica, reşedinţa parohului şi a sacristanului, are cam .... 500 de suflete

Luncaşi[37], sat de sub ascultarea sa	60
Total	560

Răchitani[38], la o depărtare de două ceasuri de Hălăuceşti şi de Săbăuani, cu biserica şi reşedinţa parohului şi a sacristanului, are cam 400 suflete sub ascultarea sa.

Miclăuşeni[39]	350
Iacobeni[40]	70
Fărcăşeni[41]	80
Total	900

[23] *Boraz*, sat component al comunei suburbane Mărgineni, municipiul Bacău, jud. Bacău.
[24] *Morgineno*, comună suburbană a municipiului Bacău.
[25] Neidentificat.
[26] *Poloboch*, sat, comuna Rediu, jud. Neamţ.
[27] *Toslero*, sat şi comună, jud. Neamţ.
[28] Sat şi comună, jud. Neamţ.
[29] *Chiriest*, sat şi comună, jud. Neamţ.
[30] *Tescano*, sat, comuna Gherăeşti, jud. Neamţ.
[31] *All'isvor*, sat defiinţat, înglobat la satul Muncelu de Jos, comuna Valea Ursului, jud. Neamţ.
[32] *Talpa*, sat, comuna Bârgău, jud. Neamţ.
[33] *Fiumicino*, sat, comuna Bârgăuani, jud. Neamţ.
[34] Neidentificat.
[35] *Bargoano*, sat şi comună, jud. Neamţ.
[36] *Alocest*, sat şi comună, jud. Iaşi.
[37] *Alla Lonca*, sat, comuna Hălăuceşti, jud. Iaşi.
[38] *Rechitino*, sat, comuna Mirceşti, jud. Iaşi.
[39] *Miclosceno*, sat, comuna Butea, jud. Iaşi.
[40] *Iancchochi*, sat, comuna Vlădeni, jud. Iaşi.
[41] *Franchasceno*, sat, comuna Strunga, jud. Iaşi.

Adjudeni[42], la o depărtare de un ceas de Răchiţeni, ca şi de un ceas de Săbăuani şi două de Hălăuceşti, cu biserica şi reşedinţa parohului şi a sacristanului, are cam .... 300 de suflete

Rotunda[43]	90	„
Tămăşeni[44], cu biserica	200	„
Buruieneşti[45]	250	„
Sagna[46]	90	„
Total	930	

Cucuteni[47], la o depărtare de zece ceasuri de Adjudeni şi de Răchiţeni, cu biserica şi reşedinţa parohului şi a sacristanului, are cam 250 de suflete, sub ascultarea sa.

Popeşti[48]
Cotnari[49]
Totoeşti[50]
Hârlău[51]
Iosupeni[52]
Zlodica[53]
} au în total .... 130 „

Sus-numitul părinte paroh de Cucuteni este dator să cerceteze şi cele 6 „odăi" ale negustorilor armeni catolici, în care se află locuinţe (şi) locuiesc servitorii sus-numiţilor armeni, care nu ştiu decât limba polonă şi de aceea li se dă totdeauna un părinte polon şi în numitele „odăi" ar fi cu totul cam .... 250 de suflete
care fac împreună .... 760 de suflete.

Iaşi, capitala Moldovei, la o depărtare de două ceasuri de Cucuteni, cu reşedinţa prefectului şi, în timpul de faţă, doar cu o singură capelă din cauză că a fost arsă. p. 507

Biserica are cam 170 de suflete.

Huşi către ţara tătărească la o depărtare cam de treisprezece ore de Iaşi, cu biserica şi reşedinţa parohului şi a sacristanului are cam 300 de suflete

La Corni[54]	200	de suflete
Bârlad	10	
Total	510	

---

[42] *Giudeno*, sat, comuna Tămăşeni, jud. Neamţ.
[43] *Rotonda* sat, comuna Doljeşti, jud. Neamţ.
[44] *Damasceno*, sat şi comună, jud. Neamţ.
[45] *Borianest*, sat, comuna Doljeşti, jud. Neamţ.
[46] *Sagna*, sat şi comună, jud. Neamţ.
[47] *Cocoteno*, sat şi comună, jud. Iaşi.
[48] *Popest*, sat şi comună, jud. Iaşi.
[49] *Gottenara*, sat şi comună, jud. Iaşi.
[50] *Totoest*, sat, comuna Erbiceni, jud. Iaşi.
[51] *Carlevo*, oraş, jud. Iaşi.
[52] *La Joseph*, sat şi comună, jud. Iaşi.
[53] *Slodica*, sat, comuna Ceplenita, jud. Iaşi.
[54] *Alcorni*, sat, comuna Liteni, jud. Suceava.

Zamostea[55], la o depărtare de circa trei ceasuri de Suceava în cordonul austriac şi de Iaşi cam cu 20 de ceasuri, cu biserica şi reşedinţa parohului şi a sacristanului, are cam 700 de suflete de catolici.

În Moldova mai sunt şi alţi catolici împrăştiaţi care se ridică la numărul de circa 100 de suflete, adică la Suceava, la Cernăuţi şi aiurea.

---

[55] *Zamosci Succiova*, sat şi comună, jud. Suceava.

JACOB JONAS BJÖRNSTAHL

(1731–1779)

Orientalistul Jacob Jonas Björnstahl s-a născut în Suedia, în anul 1731. După ce şi-a făcut studiile la Universitatea din Upsala, a plecat ca îndrumător al unui tânăr suedez, baronul C. F. Rudbeck, în călătorie, şi timp de opt ani vizitează, una după alta: Franţa, Italia, Elveţia, o parte din Germania, Olanda şi Anglia. La Paris, a învăţat limbile orientale cu Deguigues, autorul istoriei hunilor şi cu istoricul arabilor, Cardoune. A studiat: istoria, literatura, arheologia şi instituţiile islamice, ajungând membru corespondent al Academiei de Inscripţii din Paris.

În 1776 guvernul i-a încredinţat o misiune ştiinţifică şi el întreprinde o nouă călătorie, prin Constantinopol, în: Siria, Egipt, pe coasta africană a Mediteranei până în Maroc.

În cursul călătoriilor sale a făcut – la Smirna – cunoştinţă cu consulul Peysonnel, despre care dă unele relaţii de seamă, a fost în corespondenţă cu marele naturalist suedez Linné şi cu istoricul german Schlötzer. Moartea l-a surprins la Salonic, la 12 iulie 1779. Björnstahl a lăsat o relaţie de călătorie intitulată: *Resa ul Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkien sch Grehenland beskriven of schefter Jacob Jonas Björnstahl* [Călătorie în Franţa, Italia, Elveţia, Ţările de Jos, Olanda, Anglia, Turcia şi Grecia (Descrisă de J. J. Björnstahl)], Stockholm, 1780, 5 volume.

Această lucrare a fost tradusă în limba germană, de Just Ernst Groskurd, sub titlul: *Briefe aus seinen auslaendischen Reisen an dem Königlichen Bibliotheker C. C. Gjörwell*, Stralsund, Rostock und Leipzig, 1780–1781, 5 volume. A fost tradusă şi în limba italiană. În această relaţie, Björnstahl aminteşte de relaţiile sale cu familiile fanarioţilor care s-au urcat pe tronul Ţărilor Române, descrie învestitura lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei (1777–1782), şi dă unele amănunte asupra aplicării monopolului otoman la grânele din Moldova (p. 179).

[Björnstahl a tradus în limba franceză relaţia de călătorie a vestitei Lady Mary Wortley Montague, sub titlul *Lettres de milady Worthley Montague, écrites pendant ses voyages en diverses parties du monde*, traduites de l'anglais, troisième partie, pour servir de supplément aux deux premières. On y joint une réponse à la critique que le Journal Encyclopédique a faite des deux].

De Björnstahl s-au ocupat: C. I. Karadja, *Un călător despre noi – Jacob Jonas Bjoernstahl*, în „Revista istorică", VI (1920), nr. 1–2, p. 54–60, şi N. Iorga, *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 323–328; idem, *Le journal de Björnstahl*, în „Revue historique du sud-est européen", VII (1930), p. 102–109.

⟨DESPRE FANARIOŢI⟩[1]

Vol. VI

⟨Constantinopol⟩ 26 august 1776... Am trecut în cartierul grecilor, care se numeşte Fanar. Aici iluminaţia palatului care aparţine principelui Moldovei[2] p. 44

[1] Traducerea s-a făcut dup ediţia germană Jakob Jonas Björnstahl, *Briefe aus seinen auslaendischen Reisen an den Koeniglichen*, Bibliotheker C. C. Gjoerwell, în Stockholm, Leipzig şi Rostock, 1777–1783, vol. IV şi VI.

[2] Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

era una din cele mai frumoase din timpul acestei sărbători, chiar şi pietre preţioase erau expuse privirii şi iluminate. Principele însuşi era în Moldova.

Iunie 1777... Fiind în vizită la părintele Policarp, în Fanar, am avut prilejul să fac cunoştinţă cu Nicolae Caragea[3], un grec bătrân şi învăţat. Acest bărbat este un bun cunoscător al istoriei, literaturii şi ştiinţei greceşti. El posedă „Fabricii Bibliotheca Graeca", deşi nu ştie latineşte. Singurele limbi pe care le stăpâneşte sunt limba turcească şi cea grecească. El cunoaşte foarte bine autorii greci clasici... Îmi mai povesteşte că unchiul său după tată a însoţit, în anul 1730, pe un ambasador al Porţii în Suedia[4] şi că mai are încă o poezie grecească, pe care un suedez o scrisese în cinstea acestui ambasador, şi mi-a făgăduit să mi-o arate, adăugând că această poezie îl făcuse pe unchiul său să înveţe greaca veche, căci primind-o, ambasadorul a dat-o lui Caragea să i-o traducă, ceea ce acesta nu a putut face atunci, fapt care l-a ruşinat într-atâta, încât îndată ce s-a întors la Constantinopol a şi încercat de zor să înveţe această limbă, măcar că era un om în vârstă.

⟨Merge la Chalki⟩

p. 91 *12 iunie 1777.* Mă dusei la bătrânul patriarh Ioanichie Caragea[5] care fusese patriarh al Constantinopolului în anul 1761, dar care a fost destituit de mai mulţi ani, petrecându-şi bătrâneţele în această insulă. I se dă şi acum titlul de „Sfinţia sa". Nu este prea învăţat. Lăuda toleranţa turcească: în urma administrării sale, restaurase şapte biserici creştine. Fratele său era cel care fusese în Suedia împreună cu trimisul turc, celălalt frate al său este principe titular al Ţării Româneşti[6]. Când mi-am luat rămas bun m-a îmbrăţişat şi m-a sărutat pe frunte. Avea cu el pe nepoatele sale de frate[7]. Erau, după felul grecoaicelor, iscoditoare şi îndrăzneţe. Apoi am făcut cunoştinţă cu domnul Emanuel Manu care este logofăt sau administrator al averii şi al veniturilor catedralei Patriarhiei şi cu soţia lui, o fiică a principelui titular al Ţării Româneşti, fost mare dragoman al Porţii şi frate cu patriarhul Caragea...

p. 95 La 23 iunie ⟨1777⟩ am vizitat, împreună cu părintele Policarp, la Terapia, pe domnul Nicolae Caragea, dragomanul Porţii, vărul sus-numitului patriarh[8]. Acest domn a fost în Rusia, împreună cu o solie turcească, fiind dragomanul

---

[3] Nicolae Caragea era fiul caimacamului Scarlat Caragea; era mare comis.

[4] Corect în 1731, şi anume, pe Mehmed Said paşa, trimis extraordinar al Porţii, în misiune la Stockholm.

[5] Ioanichie Caragea (1700–1793), fiul marelui postelnic Gheorghe Caragea, a fost patriarh ecumenic (1761–1763) şi ctitorul mănăstirii Sf. Gheorghe din Chalki. În 1750, a făcut o călătorie în Moldova şi Ţara Românească (C. Dapontes, *Echêmèrides Daces*, ed. Légrand, II, p. 204).

[6] Scarlat Caragea (1695–1780), fost mare dragoman (1764–1768, 1770–1774), a fost numit, la 26 septembrie 1774, principe onorar al Moldovlahiei, dar fiind prea bătrân pentru a domni, a primit o pensie de la domnul din Ţara Românească (N. Iorga, *Documentele Callimachi*, I, p. CLXV. *Acte şi fragmente*, II. P. 75).

[7] Zamfira, fiica lui Scarlat Caragea, căsătorită apoi cu Emanuel Manu. Sora ei, Constanţa, a fost soţia marelui postelnic Dimitrie C. Suţu.

[8] Nicolae Constantin Caragea, mare dragoman şi apoi domn al Ţării Româneşti (1782–1783). A fost numit dragoman în septembrie 1777 (Hurmuzaki, VII, p. 302; Supl. I, p. 961).

ambasadorului[9]. El a tradus din greceşte 7 volume din *Histoire générale*, de Voltaire, 2 volume de Réal, *Traité de politique*, şi toată *Istoria otomană*, de Sagredo[10], care cuprinde 7 volume în 8⁰. A săvârşit această muncă spre a fi de folos naţiunii sale. Dar totul se află încă în manuscris, deoarece aici nu este nici o tipografie şi nimeni nu vrea să cumpere cărţi.

....

⟨La Has-Kioi, la biserica sfintei Paraschiva⟩ „mormântul lui Grigore"[11] care a fost principe sau voievod al Moldovei şi în 1769 a fost decapitat de turci. p. 97

....

La 11 noiembrie ⟨1777⟩, m-am dus la Constantinopol spre a vedea investitura solemnă a domnului Moldovei[12]. M-am dus la palatul marelui vizir[13] şi am găsit acolo un principe cu tot alaiul său, călări sub cei doi arţari, unde, împreună cu toţi trimişii europeni, trebuia să aştepte ieşirea şi trecerea înainte a vizirului însoţit de garda sa. Principele călărea un cal bine strunit, după moda turcească. Purta o blană împodobită cu canafuri mari aurite şi pe dedesubt o haină de mătase albă; pe cap purta o căciulă de jder. În suita sa se aflau cei trei fii[14] ai săi, călări. M-am înduiosat, privindu-i: „Astăzi soarta te ridică, mâine poate te doboară"; aşa i s-a întâmplat înaintaşului său, principelui Ghica[15], căruia i s-a tăiat capul: *quoties voluit fortuna iocari*[16]. Principele m-a recunoscut, căci ne întâlnisem deseori în vremea când era mare dragoman al Porţii. El a vorbit o bucată de vreme cu mine şi spunea că este o mare fericire să poţi călători şi vedea ţări noi. L-am întrebat dacă va primi cele două tuiuri în ziua aceea. Mi-a răspuns că astăzi va primi cuca ce se dă de obicei domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, dar că va primi joia viitoare cele două tuiuri. Hotărâse însă să nu le ia el însuşi în primire, ci să-şi trimită fiii săi. Aceasta a dat prilejul unor schimbări în ceremonialul obişnuit, care începe la ora a patra după sistemul turcesc[17]. Apoi principele a intrat în vorbă cu turcii, cu kiativul[18] lui ceauş başî şi cu eminiul. I-a povestit că eu sunt un călător suedez care aş avea de gând să merg până în Arabia etc. Apoi a sosit marele dragoman al Porţii, domnul Caragea[19], şi a intrat şi el în alaiul domnului. A trebuit, potrivit obiceiului, să se aştepte mult sosirea poruncilor Seraiului. În sfârşit a sosit în goana mare un ceauş, poftind pe vizir la Divan. Aceasta a venit p. 111

---

[9] Abdül Kerim paşa. Vezi asupra ambasadei sale la Moscova (1775–1776) relatare din partea I a volumului de faţă.

[10] G. Sagredo, *Memorie storiche de 'Monarchi Ottomani*, I, ed. Veneţia, 1673, în 4⁰.

[11] Grigore Callimachi, decapitat la 9 septembrie 1769, cf. N. Iorga, *Documentele Callimachi*, II, p. 498, 654. Vezi şi *Călători străini...*, vol. IX, al colecţiei de faţă.

[12] Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1777–1782).

[13] Darendeli Mehmed Paşa, mare vizir otoman (1777–1778).

[14] Alexandru Moruzi, viitor domn al Moldovei (1792–1793), Dimitrie Moruzi, mare dragoman al Porţii (1808–1812), şi Gheorghe, mare dragoman al Porţii (1792–1794, 1795–1796).

[15] Grigore al III-lea Al. Ghica, ucis la Iaşi, la 1 octombrie 1777.

[16] Trad. „De câte ori a vrut norocul să-şi bată joc...".

[17] După sistemul turcesc ora 12 este la apusul soarelui.

[18] Secretar.

[19] Nicolae Caragea, mare dragoman al Porţii (1777–1782).

purtând turbanul şi a fost însoţit de o numeroasă suită. După ce a trecut marele vizir împreună cu escorta, a pornit şi domnul înspre Serai, împreună cu toată suita sa. În prima curte, toţi creştinii au descălecat, dar vizirul s-a dus călare, împreună cu suita sa, până în curtea a doua, dar nu mai departe; domnul Moldovei a aşteptat în picioare la poarta a doua până i-o veni porunca cum că poate să intre. În acest timp i s-a servit cafea. Ienicerii fugeau grămadă să-şi primească orezul şi pâinea care li se împărţeau, de obicei, pe iarbă. Până aici ceremonialul era acelaşi care se obişnuieşte la primirea unui ministru european. Dar când a intrat domnul în curtea a doua în Serai, s-a dus până la uşa Divanului şi a făcut o plecăciune adâncă în faţa marelui vizir care era aşezat acolo; însă nu a intrat, cum fac ambasadorii, ci a mers mai departe în acea sală sau chioşc, care se afla între Divan şi uşa sultanului. Aici s-a aşezat jos împreună cu suita sa... ⟨Urmează descrierea distribuirii orezului şi pâinii ienicerilor, vizirilor şi dregătorilor care „mănâncă cu mai puţină curăţenie şi rânduială decât cosaşii în Suedia"⟩.

p. 114 Domnului Moldovei, fiilor săi şi marelui dragoman li s-a adus mâncare în sală şi aceasta chiar pe o masă destul de curată. Apoi porunca sultanului. În semn de cinste, aducătorul purta hârtia ridicată în sus, în mâna dreaptă, aproape de ureche. În mâna stângă ţinea bastonul de comandă cu care loveşte în pământ. A mers prin curte la marele vizir în Divan. Domnul Moldovei a coborât din sală şi s-a aşezat jos pe bancă. Au venit apoi un ceauş-başî şi un cear-başî[20], aducându-i cuca căciula de jder. Această cucă constă dintr-o scufă de forma unui potir răsturnat cu gura în jos, aurit şi acoperit pe jos cu catifea roşie şi împodobit pe deasupra cu un mănunchi mare de pene albe, cum poartă şi cearbaşii. Sus şi în amândouă părţile catifelei roşii se aflau egrete care străluceau ca nişte diamante, dar care erau, după cum ni s-a părut, de argint strălucitor. Numele acestei scufii este „cuca"; după cum mi s-a spus, ⟨este⟩ un cuvânt românesc[21]. Scriitorii turci folosesc pentru denumirea ei cuvântul „uscufia". Obiceiul de a da domnului Ţării Româneşti şi Moldovei o asemenea scufie datează din vremea când domnul Moldovei[22] a săvârşit trădarea (!) de a refuza supunerea faţă de regele Ungariei, supunându-se turcilor în anul 1497 sau 902 al Hegirei. Singura răsplată pe care a primit-o pentru această trădare a fost dreptul de a purta la învestitură uscufia. Cuca pe care a primit-o noul domn nu era făcută pentru capul său. A trebuit s-o potrivească de mai multe ori cu mâna. Apoi i s-a dat un caftan, de asemenea şi fiilor săi şi celor care îl însoţeau, ca şi marelui dragoman al Porţii. Nu a primit însă o blană la fel cu cea care se dăruieşte de obicei trimişilor europeni. Tatăl său[23], un bătrân foarte venerabil, era şi el între cei care-l însoţeau. Au intrat mai întâi la sultan[24] cei doi kadi askeri[25]. A urmat apoi marele vizir. Când aceşti mari dregători au trecut prin faţa sa, principele Moldovei le-a făcut mai multe

[20] Ciorbagiu, colonelul ienicerilor.
[21] *Valah.*
[22] Ştefan cel Mare. Faptele sunt redate simplist şi fantezist.
[23] Dimitrie Moruzi, mare postelnic.
[24] Abdul Hamid I, sultan otoman (1774–1789).
[25] Judecători supremi.

plecăciuni foarte adânci, astfel ca fruntea să aproape atingea pământul. Ceauş-başî îi făcu şi el o temeneà şi întinse mâna aproape până la pământ, apoi o duse la gură şi la urmă la frunte. Ceilalţi turci, ieniceri, kapugii şi alţii îşi înclinau numai foarte mult trupul. În sfârşit a fost primit principele în audienţă la sultan. Au fost lăsate să intre numai cinci persoane, adică tatăl, doi fii şi încă unul. Marele dragoman a intrat şi el deopotrivă; miniştrii străini au dreptul de a fi însoţit de nouă şi chiar de douăsprezece persoane.

....

... ⟨Anul trecut, la 17 noiembrie 1777⟩ noul domn al Moldovei a părăsit cu mare pompă Constantinopolul. Alaiul său a fost măreţ şi fastuos, cu muzică de ţimbale şi trâmbiţe, frumoasă după gustul de aici, dar nu şi pentru urechile europene. La 11 noiembrie trecut, acest principe fusese la Serai, unde primise învestitura. Cu acest prilej i s-a pus pe cap o scufă foarte ciudată împodobită cu aur şi purtând pe deasupra un mănunchi lat de pene albe de struţ. Am fost de faţă la întregul ceremonial. Câteva zile după aceea a primit două tuiuri şi un steag. El fusese mai înainte dragoman sau tălmaci al Porţii. Din dragoman s-a ridicat acum la rangul de domn. Îi urez un noroc mai statornic decât acela care a fost de partea înaintaşului său care, după cum se ştie, s-a ridicat pe aceeaşi scenă, pentru a-şi pierde capul. Tatăl acestuia[26] avusese înaintea lui aceeaşi soartă nenorocită. Pentru grecii de acum aceasta constituie singura cale care duce la mărire... Poate să pară ciudat unui străin ca un tălmaci să ajungă domn. Aici însă o asemenea stare de lucruri este obişnuită. Tot atât de obişnuit este ca domnul să fie mazilit sau să fie trimis fără cap pe lumea cealaltă... Numele acestui nou domn al Moldovei este Constantin Moruzi. El se numeşte acum Constantin Vodă Moruzi, cu titlul de „Vodă", după numele de botez, care înseamnă voievod sau domn. IV, p. 57

⟨...⟩ La 26 martie 1779, am plecat din „Zara"[27]. Cărăuşii noştri erau valahi sau ţărani din Valahia. Ei vorbesc limba vlahă amestecată însă cu italiană. Aici sunt numiţi vlahi albi pentru a-i deosebi de aşa-numiţii vlahi negri sau de acei care locuiesc în Ţara Românească (Valahia). Cel puţin aceasta este lămurirea care mi-au dat-o pentru explicarea numelui. Ei nu locuiesc decât iarna în satul Zarko, vara stau prin munţi, se vede că au turme de oi pe acolo şi că se fac păstori. Se spune că aceşti oameni ar fi rămăşiţele unei colonii romane; aceasta merită într-adevăr o cercetare mai amănunţită. p. 135

⟨Este menţionată o carte: *Viaţa lui Visarion, mitropolit la Salonic,* tipărită la Bucureşti, în 1759⟩. p. 182

---

[26] Alexandru Ghica, mare dragoman al Porţii (1724–1740), decapitat în 1741.

[27] Sat din Tesalia între Tricala şi Larisa.

JEAN-BAPTISTE LE CHEVALIER

(1752–1836)

Arheologul Jean-Baptiste Le Chevalier şi secretar, pentru scurtă vreme, al lui Alexandru Ipsilanti, în timpul domniei sale din Moldova, s-a născut la 1 iulie 1752, în apropiere de Coutances (departamentul Manche), în Normandia. Şi-a făcut studiile mai întâi în oraşul breton Saint-Brieuc, apoi la seminarul Saint-Louis din Paris. Încă din tinereţe a început să predea filozofia şi matematicile în diferite colegii din capitala Franţei. În 1784, Le Chevalier a primit oferta contelui de Choiseul-Gouffier, numit ambasador al regelui Ludovic al XVI-lea la Poartă, de a se alătura suitei sale, din care mai făceau parte: abatele Jean-Jacques Barthélemy (autorul popularei creaţii literare *Voyage du jeune Anarcharsis en Grèce)*, elenistul Jean-Baptiste Gaspard D'Ansse de Villoison, poetul Jacques Delille şi doi artişti, Fauvel şi Casus. După ce a trecut mai întâi pe la Londra, Le Chevalier a făcut un popas în Italia, înainte de a ajunge în Asia Mică, unde, la rugămintea lui Choiseul, pasionat colecţionar, a început să întreprindă cercetări arheologice, în anii 1785–1786, în vederea descoperirii aşezării vechii cetăţi Troia şi a localizării pe teren a topografiei poemului homeric *Iliada.* Ulterior, s-a întors la Constantinopol, unde a făcut cunoscute ambasadorului rezultatele cercetărilor sale. Nu după multă vreme, Le Chevalier care, ca orice francez, se bucura de prietenia fanarioţilor influenţi la Poartă, beneficiind în plus de privilegiul de a fi efectuat cercetări în regiunea unde a presupus că se aflau ruinele cetăţii troiene, prilej de glorificare a virtuţilor războinice ale grecilor antici, a intrat în strânse legături cu marele dragoman Alexandru Callimachi, în casa căruia – situată în cartierul Pera – a şi locuit timp de trei luni. Aflând de numirea unui nou domn al Moldovei în persoana lui Alexandru Ipsilanti (14/26 decembrie 1786), ce ocupase mai devreme scaunul Ţării Româneşti, contele de Choiseul a hotărât să-l recomande pe arheologul său ca secretar pe lângă amintitul principe. De altfel, predecesorul acestuia, Alexandru Mavrocordat Firaris, avusese, la rândul său, ca secretar un francez, după cum ştim prea bine, şi anume, pe contele d'Hauterive (vezi relatarea sa în volumul de faţă, partea I). Marele dragoman s-a despărţit cu greu, şi nu fără regrete, de oaspetele arheolog, consolându-se doar cu faptul că nu renunţase la mediul fanariot, fiind intrat acum în slujba rubedeniei sale, Alexandru Vodă Ipsilanti. Noul domn s-a instalat la Iaşi în ianuarie 1787. Printre alte îndeletniciri cu care îl însărcinase Choiseul, Le Chevalier trebuia să informeze pe ambasador şi asupra mişcărilor de trupe ale ţarinei Rusiei, Ecaterina a II-a, masate la graniţele imperiului, sub comanda cneazului Potemkin. Dar, din pricina unor tulburări provocate la Iaşi de către ienicerii turci aflaţi în slujba lui Ipsilanti şi care au atacat Curtea domnească, Le Chevalier s-a temut pentru viaţa lui şi a părăsit în grabă capitala Moldovei şi pe protectorul său la 21 noiembrie 1787 (Hurmuzaki, XIX_1, p. 362), îndreptându-se, prin Bucovina, spre Viena. De acolo s-a înapoiat în Franţa, în preajma izbucnirii marii revoluţii din 1789. Plecarea precipitată a arheologului francez din Moldova a provocat nemulţumirea contelui de Choiseul, lipsit de un informator preţios în momentul în care izbucnise un nou conflict între Imperiul Otoman şi oponenţii săi ţarişti şi devenise iminent şi cu cei habsburgici; de aceea ambasadorul a adresat din Constantinpol un raport în acest sens, la 10 ianuarie 1788, ministrului de Externe, Armand Marc, conte de Montmorin-Saint Herem, la care a primit răspuns din Versailles la 21 februarie 1788. Dar faptele erau consumate, iar înlocuirea lui Le Chevalier în postul de secretar domnesc se dovedea imposibilă în plin război austro-ruso-turc. Arheologul şi-a continuat însă peregrinările peste hotarele patriei lui, făcând cunoscute rezultatele

cercetărilor sale în Asia Mică într-o serie de deplasări efectuate în Italia, Anglia, Scoţia, Germania, fiind ales şi membru al mai multor societăţi de ştiinţă franceze şi străine. Mai târziu a fost numit conservator al Bibliotecii Sainte-Geneviève din Paris, oraş unde a şi murit, la 2 iulie 1836, la înaintata vârstă de 84 de ani.

Le Chevalier şi-a publicat mai întâi, la Edinburg, în 1791, textul conferinţei sale ţinute la filiala Societăţii Regale (Royal Society) din acest oraş, sub titlul de *Decription of the plain of Troy.* Ulterior a apărut şi versiunea franceză intitulată *Voyage dans la Troade, fait dans les années 1785 et 1786* ou *Tableau de la plaine de Troie,* Paris, 1799; o nouă ediţie, mult sporită, a apărut în aceeaşi localitate, la 1802, în 3 volume, însoţite şi de un atlas conţinând 37 de planşe şi hărţi.

În afară de această lucrare, posedând un caracter mai special, Le Chevalier a mai publicat şi *Voyage de la Propontide et du Pont Euxin* (Paris, 1800, 2 volume), în care a lăsat – printre altele – o descriere amănunţită a Constantinopolului, cu monumentele sale din epoca romană, bizantină şi otomană, însoţită şi de un plan al capitalei.

În legătură cu activitatea sa de secretar în slujba lui Alexandru Ipsilanti în Moldova, la 1787, ştim foarte puţine lucruri, întrucât rapoartele sale din Iaşi adresate ambasadorului Choiseul n-au fost descoperite, până acum, în arhivele franceze. În afara unui fragment din lucrarea sa *Voyage dans la Troade...,* unde Le Chevalier ne lămureşte asupra relaţiilor sale cu lumea Fanarului, în general, şi cu marele dragoman al Porţii, Alexandru Callimachi, în special, relatând şi împrejurările desemnării sale ca secretar al proaspătului numit domn al Moldovei, Alexandru Ipsilanti, în decembrie 1786, şi pe care îl redăm în traducere în colecţia de faţă, mai reproducem şi textul unei scrisori a amintitului arheolog adresată din Pera ambasadorului Franţei, la 28 decembrie 1786, în preajma plecării sale în Moldova, misivă descoperită şi publicată, în 1952, de cercetătorul N. A. Gheorghiu, în care sunt proiectate noi lumini asupra relaţiilor lui Le Chevalier cu Callimachi, Ipsilanti şi protipendada fanariotă constantinopolitană şi a rolului privilegiat ce-l deţinea contele de Choiseul în această societate cosmopolită. O asemenea constatare explică şi de ce reprezentantul Franţei a căutat să profite de atare împrejurări favorabile, spre a recruta din anturajul său informatori siguri şi discreţi, cum au fost d'Hauterive sau Le Chevalier, numiţi în mod succesiv secretari pe lângă domnii Moldovei Alexandru Mavrocordat Firaris şi Alexandru Ipsilanti şi a fi astfel ţinut în mod corect la curent cu ceea ce se petrecea la nevralgica graniţă de nord-est cu imperiul rus. Aceşti secretari suplineau, aşadar, absenţa consulilor francezi în Principate, deoarece se ştie că în această perioadă numai imperiile ţarist şi habsburgic dispuneau de reprezentanţe diplomatice la Bucureşti şi Iaşi.

Biografia lui J. B. Le Chevalier a fost publicată de abatele Noël, *Notice sur la vie et les ouvrages de feu M. J.-B. Le Chevalier,* Paris, 1840, iar date despre misiunea sa în Moldova se întâlnesc la: Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI,* Paris, 1887, p. 153–154; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines,* Paris, 1898, p. 142, 149–150, şi la N. A. Gheorghiu, *Une lettre de J.-B. Le Chevalier à Choiseul-Gouffier sur sa mission en Moldavie,* în *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques,* III, Paris, 1952, p. 89–92.

⟨DESPRE RELAŢIILE CU ALEXANDRU CALLIMACHI⟩[1]

Grecii instruiţi din Constantinopol care sunt mai numeroşi decât se crede p. 91
printre noi au luat cunoştiinţă, nu fără un mare interes, că fusese reînviată

[1] Traducerea s-a făcut din J.-B. Le Chevalier, *Voyage de la Troade...* (ed. a III-a), vol. I, Paris, 1802, p. 295–297, ap. N. A. Gheorghiu, *Une lettre de J.-B. Le Chevalier à Choiseul-Goufier sur sa mission en Moldavie,* p. 91.

cenuşa războinicilor lor. Acest popor spiritual, obosit şi tiranic, caută cu aviditate o consolare în amintirile trecutei lui măreţii. Prinţul Callimachi[2], pe atunci ⟨mare⟩ dragoman al Porţii, s-a arătat foarte nerăbdător de a cunoaşte ce se descoperise în câmpia Troiei; şi a dobândit pentru mine atâta afecţiune, încât ambasadorul[3] a crezut că poate s-o întoarcă în profitul politicii şi să se folosească de ea, spre a face să izbutească interesantul proiect, pe care îl nutrea atunci, de a obţine pentru Franţa ⟨dreptul⟩ de navigaţie în Marea Neagră, proiect pe care politica engleză şi rusă n-a întârziat să-l facă să dea greş.

Am locuit timp de trei luni în casa acestui prinţ, în toiul primejdiei de ciumă. M-am întors apoi la Pera să termin harta generală a Constantinopolului vechi şi nou[4], pe care am ridicat-o timp de şase luni cu inginerul Kauffer.

În această vreme, Poarta tocmai a numit un domn al Moldovei[5], spre a-i urma lui Mavrocordat[6]; ambasadorul Choiseul a socotit ca fiind de folos să mă delege pe lângă acest principe în calitate de scretar...

⟨Scrisoare către ambasadorul Choiseul⟩[7]

p. 92 *Din Fanarul Constantinopolului, 28 decembrie 1786*

Domnul Ambasador,

După o îndelungată întrevedere începută pe franţuzeşte cu puţin succes şi încheiată foarte fericit în italieneşte, prinţul Callimachi s-a hotărât să vorbească în favoarea mea prinţului ⟨domnitor⟩ Ipsilanti[8] şi mi-a promis că înainte de duminică, sau duminică[9] cel mai târziu, oricât de nesuferit ar fi acest demers pentru dânsul, se va achita de el, într-un chip în care nimeni să nu-l poată acuza că a arătat nepăsare. A adăugat că deoarece trebuia să se resemneze cu nemiloasa obligaţie de a mă pierde, o va resimţi mai puţin văzându-mă în slujba unui domn de care era legat prin înrudire şi relaţii de prietenie.

Mi s-a părut, mai mult, a întrevedea în cursul convorbirii noastre, ce s-a dovedit uneori a fi furtunoasă, că prinţul ar dori foarte mult ca învoiala mea cu Ipsilanti să rămână tainică până la plecarea lui în Moldova. Această taină nu va fi greu de păstrat, fără îndoială, dar nu va trebui să las de o parte, ascunzând-o ⟨nevoia⟩ de a mă asigura încă odată de cuvântul acestui nou suveran.

---

[2] Alexandru Ioan Callimachi, mare dragoman al Porţii (ianuarie 1785 – aprilie 1788; iulie 1794 – aprilie 1795), apoi domn al Moldovei (25 aprilie 1795 – 7 martie 1799).

[3] Marie-Gabriel-Florent-August, conte de Choiseul-Gouffier, ambasador al Franţei la Poartă (1784–1792).

[4] Harta a fost anexată lucrării *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin, avec la carte générale de Constantinopole, etc.*, la p. 169, după foaia de titlu a volumului II, Paris, 1800.

[5] În persoana lui Alexandru Ipsilanti, fost domn al Ţării Româneşti (1774–1782).

[6] Alexandru Mavrocordat Firaris.

[7] Traducerea scrisorii s-a făcut după textul original, publicat de N. A. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 92.

[8] Domn al Moldovei (14 decembrie 1786 – 8 aprilie 1788).

[9] 31 decembrie 1786.

Presupun, de asemenea, după unele aluzii care mi le-a făcut, că marele dragoman şi soţia sa[10] ar fi mai mult decât încântaţi să aibă ca musafir pe Excelenţa voastră în ziua când va avea loc ceremonia ⟨primirii⟩ cucii ⟨domneşti⟩[11]. Întreg Fanarul din Constantinopol ar fi amator la această favoare şi aş fi chiar însărcinat să vă fac onorurile casei.

Nutresc speranţa, Domnule Ambasador, că veţi binevoi să adăugaţi acest ultim sacrificiu tuturor grijilor pe care vi le pricinuiesc. Vă rog să daţi uitării greşelile ⟨săvârşite de⟩ capul meu în favoarea sentimentelor ⟨arătate de⟩ inima mea şi să primiţi mărturia recunoştinţei celei mai sincere şi a celui mai profund respect cu care sunt al Excelenţei voastre.

Prea umila şi prea plecata slugă,
Le Chevalier

Scriu Domnilor Fornetti[12] şi Mazeret[13], recomandându-le cel mai mare secret la amândoi.

---

[10] Domniţa Ruxandra, fiica domnului Ţării Româneşti Scarlat Grigore Ghica (1758–1761).

[11] Cuca (acoperământ de cap) era acordată domnilor din Principate de către sultan, la înscăunarea lor, în cadrul unei ceremonii ce se desfăşura la Seraiul imperial. Evenimentul era apoi sărbătorit cu fast la reşedinţa sa sau a marelui dragoman de către proaspătul domn, înconjurat de familia, prietenii şi susţinătorii săi.

[12] Probabil Antoine Fornetti sau Fornetty, dragoman al Ambasadei franceze la Poartă, ulterior consul la Iaşi (1811–1816).

[13] Ofiţer sanitar al Ambasadei franceze la Poartă, creditor al domnului Alexandru Ipsilanti.

THOMAS HOPE

(1769–1831)

Thomas Hope s-a născut la 30 august 1769, la Amsterdam, ca fiu al bancherului John Hope şi al Barbarei Van der Moeven, fiica burgermaistrului din Rotterdam, şi a murit la Londra, în 1831. De origine îndepărtată scoţiană, cu ascendenţi care s-au stabilit ca bancheri la Amsterdam, oraş comercial ce a dominat întreaga Europă occidentală în tot cursul secolelor XVII şi XVIII, el ajunge printr-un concurs de împrejurări să fie membru al clasei dominante engleze. În perioada olandeză, tatăl său, extrem de bogat, fusese prieten cu Wilhelm al V-lea, prinţul de Orania, stathouderul Ţărilor de Jos (1751–1795), pe care l-a ajutat în încercarea neizbutită de a răscula provinciile Walone, înglobate în Imperiul Habsburgic contra stăpânirii acestuia, spre a dobândi un statut independent (1788). Tânărul Thomas a beneficiat de starea părinţilor săi, a studiat arhitectura şi a făcut un număr important de călătorii în Mediterană şi în Orientul Apropiat. În 1796, când Olanda este ocupată de armata franceză revoluţionară, familia Hope s-a strămutat în Anglia. În august 1796, este semnalată trecerea prin Bucureşti a lui Hope, „riche négociant anglais", venind de la Londra, cu o scrisoare de recomandare a ambasadorului otoman la Curtea engleză, şi îndreptându-se spre Constantinopol (vezi *Observaţii critice).*

Care putea fi scopul acestei călătorii? Poate interesul pentru antichităţile greceşti şi curiozitatea pentru aflarea locului Troiei. Înclinaţiile sale estetice, manifestate în tot cursul vieţii sale, par să îndreptăţească o atare presupunere. Cu puţin mai înainte, lumea diplomaţilor din Pera oferea spectacolul a doi ambasadori, amatori de colecţii şi patroni ai unor eruditi stipendiaţi de ei. Între trimisul extraordinar al Angliei, Sir Robert Ainslie, şi contele de Choiseul-Gouffier al Franţei, rivalitatea de colecţionari pasionaţi o dubla pe aceea a Curţilor lor. De altminteri această pasiune era cultivată şi în lumea diplomaţilor din Italia. Era vremea dezgropării de sub lavă a oraşului Pompei şi a răspândirii stilului pompeian. La Neapole ministrul britanic, Sir William Hamilton, era un pătimaş amator de vase greceşti, fragmente pompeiene, statui, camee, obiecte antice etc.

Soţia sa, vestita lady Emma Hamilton, al cărei nume a rămas legat de al amiralului Nelson, dădea o viaţă nouă mărturiilor trecutului, prin talentul ei original de a întruchipa la moment, printr-un fel de sculptură aievea, câte o figură mitologică sau alegorică, luând spontan atitudini statuare, drapată într-un şal sau în orice se afla la îndemână. Deşi cu antecedente dubioase, ea fusese educată cu cea mai mare grijă de Sir William, înainte de a o prezenta lumii ca soţia sa. Când Sir William a pus în vânzare colecţia sa de vase greceşti, ea a fost cumpărată de Thomas Hope în bloc (1801), urmând apoi să aleagă partea pe care a păstrat-o, dând la vânzare restul. Această nouă colecţie se adăuga la cea descrisă de Michaelis, în *Ancient marbles in Great Britain,* în care sunt înfăţişate antichităţi adunate de Hope în anii 1798–1800. Pentru a-şi adăposti tezaurele, el a cumpărat două case, una în centrul Londrei, pe care a decorat-o el însuşi după modele clasice şi orientale, cealaltă situată la Deepdene, în Surrey, unde se mai află colecţiile sale şi astăzi. În acest decor primea pe membrii aristocraţiei şi pe amatorii de artă, numiţi cu un termen născut în acest secol, împrumutat de la francezi, drept *connoisseurs.* Un loc de frunte era rezervat artiştilor plastici patronaţi de el, sculptori şi pictori englezi şi străini, printre care s-au numărat renumiţii sculptori de reputaţie europeană Canova şi Thorwaldsen.

Există un portret al lui Thomas Hope, în costum turcesc, pictat în 1795 de Sir W. Beechey, păstrat la Deepdene, alături de gravuri reprezentând-o pe soţia sa. El s-a căsătorit în 1806 cu Louisa Beresford, fiica lordului Decies, arhiepiscop de Tuam. Despre frumuseţea ei stă mărturie o anecdotă adevărată. Când pictorul francez Dubost, patronat de Hope, s-a certat cu acesta în legătură cu preţul unei pânze ale sale, el a expus ca răzbunare o caricatură intitulată *Mândra şi monstrul* (La belle et la Bête). Cumnatul lui Hope a distrus acea caricatură şi nu a trebuit să plătească drept despăgubire decât o sumă minimă: 5 lire sterline.

Thomas Hope a fost membru al Societăţii regale a anticarilor (adică iubitori ai rămăşiţelor trecutului) şi preşedinte al Societăţii pentru încurajarea artelor. A murit la Londra, lăsând trei fii, dintre care cel mai mare a moştenit domeniul de la Deepdene şi colecţia rămasă acolo până în zilele noastre.

Scrierile sale, publicate în timpul vieţii, ca şi cele postume, aparţin unor genuri total deosebite. Între anii 1805 şi 1819 a publicat trei albume, care au stârnit mare interes. Mai întâi, unul intitulat *Household Furniture and interior decoration* (adică Mobilier şi decoraţie interioară), London, 1805, reeditat în 1837, în care popularizează linia neoclasică, tradusă pe continent prin stilul „Empire", iar în Anglia, printr-o versiune mai îmblânzită şi mai sobră, cunoscută sub numele de „English Empire".

A urmat în 1805 *The Costumes of the ancients*, 2 volume în 4°, sporit şi reeditat în: 1812, 1821, 1841, 1875, publicat şi la Bruxelles, în 1824 şi 1836. În acest album se află un desen executat chiar de el, înfăţişând un rege dac, alături de alte reprezentări de arme, insigne etc. de pe columna lui Traian. Tot dacilor le este atribuit, dar în mod eronat, şi călăreţul în întregime acoperit de zale, ca şi calul său, însoţit de explicaţia: „luptător dac acoperit, ca şi calul său, de zale sau solzi *(scales)*, după coloana lui Traian".

În 1812 apare ultimul album: *Design of modern costume*, cu gravuri de Moses. După această serie, ce trădează preocupările unui colecţionar şi estet, apariţia, în 1819, a romanului fără nume de autor, *Anastasius or Memoirs of a modern Greek*, primit cu entuziasm şi atribuit lordului Byron, nu avea nici un motiv să i se pună în seamă lui. Dar după o recenzie în acest sens, în revista „Blackwod's Edinborough Review", Hope s-a declarat, în numărul următor, autorul romanului, menit să redea impresiile şi amintirile unor călătorii în lumea Orientului Apropiat, subliniind şederea sa de 12 luni la Constantinopol şi vizitarea Rodosului, Egiptului şi Siriei. Eroul romanului era o creaţie fictivă pentru a înlocui stilul direct al unor reminiscenţe personale şi a introduce mai bine pe cititori în mediul haotic şi divers al Levantului. Cartea a avut un succes imediat, care nu s-a dezminţit nici în deceniile următoare. Recenziile cele mai elogioase i-au salutat apariţia. Sir Walter Scott şi Sidney Smith, altul decât amiralul cu acelaşi nume, au văzut în Anastasius un nou Gil Blas, recunoscând caracterul picaresc al romanului, iar lordul Byron a declarat că ar fi dat bucuros două din operele sale pentru a fi putut fi autorul lui Anastasius. Până la moartea lui Hope se numărau 13 ediţii în 4 limbi. El a mai lăsat opere postume: *An Essay on the origin and prospect of Man*, publicat în anul morţii, în 8°, şi *An historic essay on Architecture*, cu gravuri executate în Germania şi Italia, în două volume, în 8°, Londra 1833.

Romanul *Anastasius* a fost cunoscut şi la noi în traducere franceză în deceniile următoare versiunii din 1820. Cele patru capitole tratând despre Mavrogheni şi Ţara Românească au fost traduse de Şefan Grecianu, în 1860, după versiunea franceză din 1844 a ediţiei sporite din 1820, şi au apărut în ziarul „Românul" din 1861, de unde au fost preluate de istoricul V. A. Urechia şi redate în anexa volumului III al *Istoriei românilor*, Bucureşti, 1892, p. 463–493, ca o „naraţiune contemporană" a evenimentelor povestite. Părere corectată de istoricii ulteriori, începând cu N. Iorga care sublinia caracterul fictiv al povestirii, dar nu respingea *de plano* toate informaţiile date de autor.

De Hope s-a ocupat mai de aproape Sandior Baumgartner, în teza sa de doctorat, *Le Crépuscule néoclassique*, Paris, 1958. Indirect s-au ocupat şi alţi autori care au scris despre Mavrogheni, de pildă: Th. Blancard, în *Les Mavroyéni*, Paris, 1893, şi J. A. Buchon, în prefaţa la traducerea lui *Anastasius*, apărută în franceză, la Paris, în 1844, p. I.

Despre *Anastasius* a publicat Ileana Verzea, *Bucureştii din timpul lui Mavrogheni într-un roman englez de la începutul secolului al XIX-lea,* în „Revista de istorie şi teorie literară", XXIII (1974), nr. 4, p. 563–564, şi Trevor J. Hope, *Călători englezi în Principatele Române. Lordul Bentinck la Adamclissi (1801). Mavrogheni Vodă în romanul lui Thomas Hope* (p. V–IX), în „Secolul 20", 1978, nr. 11, 12 şi 13. Tot acolo a apărut o scurtă notiţă semnată de Ioan Comşa, *Anastasius în circuitul cultural românesc (ibidem,* p. XXIII–XXV).

LUPTA DE PE VALEA BUZĂULUI[1]

1789

p. 57 [Turcii protestează contra pasivităţii marelui vizir Iusuf paşa stând la Sofia. Acesta se gândeşte la o acţiune în Banat. Ca diversiune porunceşte lui Mavrogheni să atace trecătorile spre Transilvania şi îi trimite o trupă de 4 000 de oameni, jumătate cavalerie, jumătate infanterie. Dar atacurile contra trecătorilor de la Vâlcan, Turnu Roşu şi Bran au dat greş şi Mavrogheni ar fi dorit să se lase de ele însă vizirul îi porunceşte] să se dea un asalt mai puternic contra pasurilor neatacate încă din preajma Braşovului, bogat oraş negustoresc, unde boierii fugiţi din ţară îşi trimiseseră toate avuţiile, spre mai mare siguranţă. Aşadar domnul *(the Bey)* a rânduit la Văleni forţe noi, constând din vreo 3 000 de spahii, deprinşi cu acea treabă în urma atacurilor de mai înainte contra trecătorilor amintite şi cu vreo 2 500 de arnăuţi şi ieniceri, scoşi chiar atunci din tabăra de la Focşani[2] şi deci neînvăţaţi cu acest fel de luptă. Câţiva dezertori
p. 58 nemţi din diferitele trecători, cunoscând bine // ocolişurile şi apărătorile lor, aveau să le slujească ‹alor noştri› drept călăuze, şi trecătoarea de la „Bezan" (Buzău) avea să fie atacată cea dintâi.

Mie mi se încredinţase conducerea expediţiei: a mea avea să fie gloria ‹izbânzii› sau ruşinea ‹înfrângerii› şi deci am hotărât că nu va lipsi nimic din ceea ce priceperea şi vigilenţa (nu vorbesc de vitejie) ar putea să înfăptuiască pentru ca să asigure un succes deplin.

În ziua de 9[3] august, am trimis din Văleni 600 de spahii care, în aceeaşi zi, au ajuns aproape de austrieci şi s-au avântat într-o întăritură *(intrenchment)* ‹aflată› în faţa liniilor lor. În ziua de 10, am condus eu însumi corpul principal,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez al romanului *Anastasius*, ed. din Londra, 1836, cap. XIV, p. 57 şi urm. Părţile rezumate şi lămuririle adăugate textului au fost cuprinse în paranteze unghiulare.

[2] Pentru tabăra de la Focşani, vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor,* III, p. 254.

[3] Au fost mai multe acţiuni pe valea Buzăului, despre care este vorba în ecourile reproduse în: Hurmuzaki, *Documente,* XIX_1, la p. 473, la data 18 iunie 1788, p. 482–483, la data de 22 iulie (Turcii atacă cu 9000 de oameni pasul Buzăului), p. 560–561, la data de 4 august 1789 (contra turcilor intervine comandantul imperial Hohenlohe)... Nu ştim care din aceste acţiuni a fost aleasă de autor ca model doar în linii generale, căci ficţiunea se aşterne peste tot, schimbând datele reale.

compus din 800 de arnăuţi şi încă 1 200 de spahii. Ne-am oprit la 3 leghe depărtare de avangarda noastră şi peste câteva ore au sosit restul cavaleriei şi toată infanteria. Dis-de-dimineaţă, în ziua de 11, toate forţele noastre adunate împreună au ajuns pe sub înălţimea de la Portu-Ilke[4], primul obiectiv în cauză. A pune stăpânire pe această înălţime dominând peste tot locul era o cerinţă, pe cât de esenţială, pe atât de grea. Cum ‹terenul› cobora lin spre liniile austriecilor, nu se putea ca ‹înălţimea› să nu fie ocupată îndată de o trupă de cavalerie, staţionată în observare pe flancul lor drept, la cea mai mică bănuială a unei asemenea intenţii din partea noastră. Pentru a-i amăgi, am pus pe spahii şi ienicerii noştri să înainteze fără grabă pe sub deal, ca şi cum ar avea de gând să-l ocolească, şi în vreme ce lunga lor coloană reţinea atenţia austriecilor, arnăuţii noştri au început urcarea pe partea cea mai accesibilă din spatele înălţimii şi au reuşit să tragă artileria noastră până în vârful ei, neoprindu-se decât la câţiva paşi *(yards)* de creştet şi de raza de viziune a inamicului. Încheindu-se cu bine această manevră, am dat poruncă tuturor trupelor ce mai înaintau în vale *(the hollow)* să o rotească spre dreapta şi să se caţere pe deal, şi în clipa în care cavaleria austriacă a înaintat, în speranţa de a ajunge ea mai întâi pe culme // s-a văzut fiecare părticică de teren acoperită ca prin minune p. 59
de arnăuţii noştri care, scoţând un strigăt puternic de sfidare, au şi deschis îndată focul.

La această privelişte neaşteptată, austriecii care se aflau în plin galop, s-au oprit pe loc; au privit o clipă cu cea mai mare consternare, ba la arnăuţii noştri de sus, de care nu îndrăzneau să se apropie, ba la spahii de jos, pe care nu-i mai puteau urmări, şi în cele din urmă s-au rotit din nou, în culmea deznădejdii, şi şi-au reluat poziţia iniţială.

[Descrierea fantezistă şi retorică a însufleţirii cu care ostaşii lui Anastasius-Selim se avântă spre vârful dealului].

În sfârşit, cu nespusă muncă, cei din aripa mea stângă au învins toate piedicile, au ajuns în vârful dealului şi acolo au fuzionat şi au dat mâna cu camarazii lor de pe partea dreaptă care se şi aflau în stăpânirea deplină a înălţimii.

În această poziţie de invidiat *(eligible),* dominând liniile austriece din faţă şi apăraţi din spate de o perdea de tufişuri, care îl împiedica pe inamic de a ghici numărul nostru şi de a porni să ne alunge de acolo, am petrecut noaptea. Câtă vreme a ţinut întunericul ei, văzduhul a fost limpede şi stelele scânteiau ca nişte diamante pe firmament, dar la ivirea zorilor, s-a ridicat o ceaţă atât de groasă, încât părea că aşterne un văl nepătruns peste orice obiect şi astfel toate au ajuns mai neclare dimineaţa de cum // fuseseră în timpul p. 60
nopţii.

[Urmează episodul dramatic al falsului dezertor austriac şi al stratagemei lui Selim care reuşeşte să fugă de inamicii în mijlocul cărora se rătăcise. Ridicându-se ceaţa, se poate vedea toată lungimea liniilor austriece, care trag asupra lui Selim, iar acesta dă semnalul atacului... este descrisă cu multă

---

[4] În descrierea acestei înălţimi, se observă că peste tot ea este numită *deal* (hill) şi niciodată munte, ca în versiunea românească publicată în 1861.

fantezie lupta. În cele din urmă, austriecii sunt înfrânţi şi fug în mare grabă, părăsindu-şi tunurile fără a le strica].

Înaintăm spre localul vămii şi spre alte clădiri ce se aflau în dosul fortificaţiilor, acum cucerite. De pe locurile mai înalte, pe care le ocupau aceste construcţii, puteau fi văzuţi foarte lămurit austriecii, acum la o depărtare considerabilă, în încercarea lor de a ajunge la partea cea mai îngustă a defileului[5], care ne despărţea de oraşul de frontieră, Braşov (Cronstadt).

p. 62 [Selim urmăreşte pe fugari şi, de pe o poziţie ceva mai ridicată, vede la o distanţă oarecare gura defileului. Strigăt general de bucurie la gândul de a înainta fără întrerupere până la Braşov. Dar vin în întâmpinare 3 000 de oameni, care îi silesc pe fugari ‹austriaci› să se întoarcă înapoi. Văzând că sosesc două valuri de cavalerie ‹inamică›, Selim se îngrijeşte de retragere].

p. 63 La primele simptome ale regrupării inamicului, am socotit că oamenii mei aveau nevoie de mijloace extraordinare de susţinere... În acest scop am turnat în ei cantităţi copioase de curaj în formă lichidă[6], care şi-a îndeplinit misiunea, a ajuns neîntârziat la inimă şi s-a suit la creier. O mică ceată a fost atât de înflăcărată de această inspiraţie cu dorinţa de a ajunge la cer, pe calea cea mai scurtă, încât aceştia, nemulţumindu-se să fie ucişi în linişte acolo unde se aflau, s-au şi căţărat pe o lespede de stâncă ‹ieşită în afară şi› aplecată peste drum, de unde au reuşit cu ‹trunchiuri de› copaci, pietroaie, bucăţi de
p. 64 stâncă etc. // să încetinească înaintarea austriecilor, în vreme ce restul trupelor noastre se retrăgea într-o ordine satisfăcătoare, aşa că, după ce am dat foc clădirii vămii *(the contumace)* şi am părăsit întăriturile scump plătite, am reuşit, cu nişte mici pierderi, să ne înapoiem pe teritoriul Ţării Româneşti.

[Povestirea continuă cu o paranteză despre metoda turcilor de a dispune de prizonierii lor şi cu un larg adaos de 9 pagini despre moartea patetică a unui rănit ungur, în care recunoaşte pe un tânăr ataşat la misiunea imperială din Pera, originar din Sibiu şi poreclit pentru frumuseţea sa „tânărul Apollo". Notiţa biografică a acestui personaj fictiv se încheie cu declararea numelui său, prea puţin maghiar de Miazinschi][7].

---

[5] Până în acest moment al luptei nu a fost vorba de stânci. Acum însă într-un pasaj, neredat de noi aici, este vorba ceva mai departe de un defileu şi de nişte chei înguste: „In the ravine that we were entering, 300 men in close order, might with care have arrested a whole army". Acum este descrisă o scenă care seamănă cu imaginea păstrată în cuprinsul Cronicii Pictate, cu oameni prăvălind de sus asupra inamicilor copaci pietroaie şi bolovani, etc. Dar când au avut ei timpul să taie acei copaci, căci acţiunea urmează rapid, fără întrerupere?

[6] Adică rachiu. Autorul pare să fi uitat că turcii sunt opriţi de la asemenea băuturi.

[7] Într-un capitol, autorul expune situaţia militară din Banat şi Principate, folosind îndeosebi lucrarea lui Johann Cristian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, partea a II-a, Halle, 1804, p. 60–61. În acest context este descris şi atacul neizbutit încercat de Mavrogheni la Calafat, din porunca marelui vizir Iusuf, prilej pentru autor de a descrie cu lux de amănunte dezastrul oastei lui Mavrogheni, ajunsă la Dunăre, urmărită de duşmani şi neputând trece apa din lipsă de ambarcaţiuni. Dar Selim descoperă în stuf o barcă părăsită şi, împreună cu 4–5 ostaşi de ai săi, trece Dunărea, vâslind cu mâinile (!), în timp ce inamicii trag asupra lor. El este martorul prăpădului celor rămaşi...etc. Este introdus un episod comic, pitoresc. Acela al luptei homerice între ieniceri şi husari pentru binecunoscuta căldare sau tingire a ienicerilor, cu sensul simbolic pe care autorul îl tălmăceşte cititorilor.

Observaţii critice

De la început se pune întrebarea: Când a călătorit pe la noi autorul romanului *Anastasius?* Va urma apoi a doua întrebare referitoare la izvoarele sale de informaţie despre împrejurările din timpul pretinsei şederi a lui Anastasius în Ţara Românească. Nicolae Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. 2, ed. I, 1901, sau ed. din 1969, vol. 2, p. 41, n. 182, pomeneşte de două călătorii ale lui Thomas Hope pe la noi, atestate una în 1795, cealaltă în 1798, în tovărăşia marchizului de Archimbaud (necunoscut altminteri). Citâm: „În 1798 revine la Constantinopol, cu tovarăşul de călătorie, marchizul de Archimbaud" (Biblioteca Academiei Române, hârtii necatalogate ‹ale Agenţiei›). N. Iorga presupunea că a trebuit să mai existe şi o altă călătorie *anterioară, din timpul domniei* lui N. Mavrogheni. Dar din rapoartele consulare austriece, publicate de I. Nistor, în colecţia Humurzachi, vol. XIX[1] p. 795–796, nu se află decât atestarea unei sigure treceri prin Bucureşti, în jurul datei de 20 august 1796. Mai este amintită, cu acest prilej, o recomandare anterioară (din 1 octombrie 1795) a cancelarului imperial Thugut către consulul Merkelius din Bucureşti, privind o viitoare trecere prin ţara Românească a lui Thomas Hope, care însă nu a mai avut loc atunci. Astfel se explică data de 1795 din trimiterea lui N. Iorga. În 1796, la 17 iunie, Thugut îi cerea lui Merkelius să pregătească o bună primire consulului general de la Smirna, von Cramer, şi totodată mai este vorba şi de D. *Thomas Hope, emigrat din Amsterdam,* despre care se mai pomenise încă din octombrie trecut. Merkelius confirmă la 28 iulie primirea, la 22 a lunii, a ordinului de mai sus, expediat din Viena, la 17 iunie.

Momentul era destul de nepotrivit. Merkelius înlesnise plecarea din Ţara Românească a unui meşter postăvar german din Aachen, germanul Wilhelm Franz, venit să-şi ofere serviciile sale fabricii de postav, dar fiind purtat cu vorba, tot amânat şi tratat cu indiferenţă de inspectorul fabricii, s-a hotărât să se înapoieze la el acasă şi a obţinut de la consul bani de drum şi favoarea de a-l însoţi pe curierul consulului, de fapt un caporal imperial ce se înapoia la Sibiu. Domnul, căruia i se raportase că acel meşter ar fi fost răpit şi trimis în fiare peste graniţă, a anunţat că îl va reclama pe consul la Poartă. A trebuit ca acesta să pună să fie trimis înapoi la Bucureşti acel meşter, spre a declara că a plecat de bunăvoie. Cu toate acestea, domnul stăruia în supărarea sa, convins că acţiunea consulului avusese ca scop sabotarea fabricii de postav. Cum se cunoşteau destule exemple de capturări şi trimiteri legaţi a unor aşa-zişi dezertori ai imperialilor (ceea ce însă nu se potrivea împrejurărilor amintite aici) şi cum pe vremea lui Raicevich, acesta primise instrucţiuni să zădărnicească iniţiativa unui maistru sticlar ceh de a înfiinţa o fabrică de oglinzi la Bucureşti, bănuiala domnului se explică. Dar din cauza acestui incident, Merkelius nu a mai fost la domn de mai bine de o lună de zile şi nu i-a putut comunica ultimele mesaje ale cancelarului. Sosirea lui Th. Hope, înarmat cu o scrisoare către domn, din partea ambasadorului otoman pe lângă Curtea din Anglia, i-a oferit un prilej minunat de a relua contactul cu domnul. El a condus deci pe cei doi călători, V. Cramer şi Th. Hope, la Alexandru Moruzi, care i-a primit fără prea mare cordialitate, desigur din cauza recentei neînţelegeri. Consulul general la Smirna, V. Cramer, a comentat atitudinea domnului, explicată de

Merkelius prin sentimentele aceluia, mult mai favorabile francezilor şi polonezilor decât imperialilor.

Cât timp au stat ei la Bucureşti? Consulul rus de la Iaşi raportează ştirea primită *de la Bucureşti,* din 8 august, „că a sosit în zilele acestea consulul general imperial, v. Cramer, şi D. Hope, «un riche négociant anglais». Ulterior, la 12 august agentul Merkelius din Bucureşti anunţă lui Thugut primirea lor de către domn etc. şi plecarea lor spre Constantinopol, în ziua de 20 august. Cum în corespondenţa rusească s-a folosit stilul vechi (calendarul iulian), iar în cea a agenţiei ziua lunii este arătată după stilul nou (gregorian) răspândit în tot Occidentul, s-a strecurat o eroare în remarcabilul articol al lui Trevor Hope din „Secolul 20", (no. 10, 11, 12, p. V), crezând că ar fi zăbovit în ţară două săptămâni, în loc de vreo 3 zile, cum pare să rezulte din rapoartele celor doi consuli. I. Severin se exprimă în mod neprecis: «vien d'arriver *ces jours-ci à Bucarest».* Merkelius arată că, anunţând sosirea celor doi călători domnului, căruia îi solicita o audienţă pentru ei, aceasta li s-a fixat *pe a doua zi,* „când se aprind luminile". S-ar părea deci că şederea la Bucureşti a durat vreo 3 zile.

Am văzut că în instrucţiunile din 1 octombrie 1795, Th. Hope era desemnat ca emigrat din Amsterdam, dar în raportul lui Severin din 1796, el apare ca «un riche négociant anglais». Înseamnă deci că strămutarea familiei Hope şi a importantei bănci cu acest nume au avut loc în anul 1795 şi nu în 1796, cum afirmă dicţionarul biografic *The Compact Dictionary of National Biography,* Oxford, 1975. Acest lucru justifică unele bănuieli şi cu privire la alte date, de pildă cea a portretului lui Th. Hope în costum turcesc, arătat ca fiind din 1795, precizare poate eronată, dacă ar fi să socotim trecerea lui Hope prin Bucureşti ca indicând momentul incipient al şederii sale de circa 12 luni la Constantinopol, despre care pomeneşte în declaraţia prin care revendică paternitatea romanului *Anastasius*, publicat în 1819, fără nume de autor. Cum dicţionarul biografic amintit mai oferă şi alte nepotriviri, este drept minore, cum ar fi: anul naşterii, care ar fi 1770, în loc de 1769 (august), sau înşirarea oarecum haotică şi necompletă a călătoriilor făcute de el în intervalul 1788–1796, va trebui controlată data de 1795 pentru acel portret, aflat se pare la Deepdene, în colecţia rămasă de la Th. Hope.

Este puţin probabil ca el să fi colindat prin Imperiul otoman în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787–1791, interval în care se cuprinde şi domnia lui Mavrogheni (1786–1790). Nu intră aici anul 1786, precum nici începutul anului următor, căci Th. Hope atunci avea doar 17 ani şi nu era posibil să-şi fi început peregrinările. Mai se adaugă şi faptul că el a făcut studii de arhitectură, ce trebuie să-i fi ocupat tocmai anii aceştia. Am crede deci că abia după trecerea prin Bucureşti, din august 1796, şi-a început el, ca să zicem astfel, „cariera sa" orientală. Aşadar, nu a putut să apuce domnia lui Mavrogheni. *Dar atunci care au fost mijloacele sale de informare?* De observat că cele mai multe amănunte au fost culese de la Constantinopol, unde s-a putut documenta asupra intrigilor din Fanar şi a lumii echivoce a dragomanilor de toate rangurile şi felurile. Acolo a cules ştiri despre unele personaje reale pomenite de Anastasius-Selim: de pildă figurile mai şterse ale lui Condili şi Ştefan Mavrogheni, dar în primul rând a celei dominante a lui Nicolae Vodă Mavrogheni, care îi reţine toată atenţia, devenind eroul adevărat al povestirii

irealului Anastasius-Selim. În contrast cu acela, el apare ca o ființă reală îmbinată din contradicții, luminată când dintr-un unghi, când din altul, nedându-se în lături de la șiretlicuri și meschinării, dar însetat de glorie, fire vanitoasă, cu o idee măreață despre menirea sa. Accentuarea anumitor trăsături îi conferă un caracter de erou romantic, aproape byronian, neutralizat însă de ironia cu care îl consideră naratorul, până și în clipa dramatică a uciderii sale. Capitolele în care apare Mavrogheni contrastează cu restul volumului, lipsit de o adevărată consistență.

Este adevărat că toate pretinsele dialoguri dintre Anastasius și domn sunt fictive, ca și pseudodescrierea anticamerei domnului cu nobilii de Curte (!), așteptându-și rândul să fie introduși la domn, și începând prin a-l înfrunta pe Anastasius, cât îl socoteau un solicitant oarecare, pentru a căuta mai apoi, care mai de care, să-l lingușească. Tot ficțiune pură este și oferta lui Mavrogheni de a-l face pe Anastasius-Selim, ba Divan Efendi, ba Beșli Aga, ba, în sfârșit, comandantul „corpului de arnăuți", în care calitate el va conduce, chipurile, acțiunea de pe valea Buzăului. Atribuirea acelei misiuni lui Selim avea rostul de a cuprinde în roman acea participare reală a forțelor lui Mavrogheni la acțiunea generală a războiului descris în linii mari într-o privire cuprinzătoare, îmbrățișând toate teatrele de luptă din acel moment.

Dar cum este redată realitatea de către autor? Trebuie constatat de la început că nu există nici o descriere directă a vreunui loc în tot cursul trecerii lui Anastasius prin Țara Românească. Cele pe care le întâlnim sunt inspirate sau luate de aiurea.

Astfel, pentru a umple golul din cursul călătoriei până la București, sunt inventate tot felul de scene, cum este aceea a cetei pocite de cerșetori, grupați împreună într-o colectivitate destul de amenințătoare ce colindă prin tot locul, dormind noaptea prin cimitire etc., lăsând impresia că ar fi niște demoni ieșiți din iad. Tot atât de puțin convingător este și popasul într-o mănăstire nenumită, invadată de un grup de 30 de „frânci". Călugării sunt scoși din chiliile lor pentru a găzdui pe străini. În fruntea acestora este un original, ce bate drumurile din plictiseală și capriciu și care pare a fi croit după chipul și asemănarea lordului Baltimore (vezi *Călători,* vol. IX al colecției de față). Este poate sugestiv faptul că după trecerea Dunării, povestirea sa împrumută elemente din relatări tipărite, ca aceea a lordului amintit și a lui Lady Craven. Și aceasta a fost dusă la o mănăstire (Văcărești), dar acolo era carantina obligatorie (de care a fost scutită îndată, plecând de acolo) și nu un caravanserai, după spusele eroului. Cât despre lordul Baltimore, el pretindea că a stat câteva zile într-o așa-zisă mănăstire catolică de la Iași, adică în acel mic oficiu, unde era loc de găzduire pentru misionarii catolici în trecere. Pentru a conferi oarecare realitate mănăstirii anonime, este introdusă o ispravă a lui Anastasius-Selim, care îl păcălește pe stareț, dându-se drept informator al rușilor și scoțând la iveală înclinația călugărilor greci pentru aceștia. Nu este mai reală nici descrierea orașului București ce urmează: „Acest oraș *(city),* de o întindere imensă (!), așezat pe un șes aproape absolut, pentru a cărui apărare natura nu a făcut nimic, iar meșteșugul nu putea să-i ofere decât prea puțin lucru, a ajuns prin grija lui Mavrogheni să opună ⟨eventualului⟩ inamic cea mai formidabilă apărare ce-i îngăduia poziția sa. Fiecare han din cuprinsul său ajunsese o baterie ⟨de

tunuri⟩ şi fiecare mănăstire o fortăreaţă. Chiar şi palatul arhiepiscopal şi catedrala ⟨Mitropolia⟩, situată pe singura (!) înălţime ce domină ⟨oraşul⟩, fusese transformată – spre oroarea românilor – într-o citadelă. Soldaţii erau cantonaţi acolo unde se obişnuise a se sluji liturghia, ghiulele erau aşezate în morman acolo unde se înălţase potirul, ceea ce ducea la culme înfiorarea poporului". (Versiunea noastră după textul englez, ed. 1836). Se poate să avem aici o reconstituire arbitrară a autorului care a putut observa, la trecerea sa în 1796, existenţa unor hanuri, înconjurate cu ziduri, a dealului şi incintei Mitropoliei, precum şi a împrejmuirii mănăstirilor. A putut să-şi dea seama că în lipsa unor întărituri ale oraşului, acestea erau singurele obstacole care ar fi putut opune oarecare rezistenţă şi a completat restul din imaginaţie. De fapt, în buletinul din 3 aprilie 1789, trimis de către agentul imperial Merkelius din Braşov ‹unde se retrăsese la declararea războiului austro-turc› dând informaţii despre tot ce se întâmpla în Ţara Românească, sunt pomenite hanurile din Bucureşti, dar nu ca fortificaţii, ci ca depozite de cereale pentru întreţinerea a 30 000 de turci, dându-se şi lista hanurilor: hanul Şerban Vodă, Hanul Zlătarilor, Hanul Sf. Ion şi Hanul Sf. Ecaterina. Urmează cifra trupelor trimise de turci în diferite locuri: 10 000 în Oltenia, având ca obiectiv pasul Vulcan, apoi pasul de la Turnu Roşu, drumul spre Bran, valea Timişului şi cea a Buzăului, unde vor fi trimişi 7 000 de oameni de cum va îngădui vremea să se întreprindă vreo acţiune (Hurmuzaki, XIX_1, p. 535). În realitate, domnul nici nu ar fi putut porni la măsurile descrise de Anastasius, pentru că ar fi contrazis declaraţiile sale repetate privind *ofensiva* pe care o va lua. Nici nu se punea problema unei acţiuni defensive. Linia de apărare trecea pe la Focşani, nu pe la Bucureşti. Despre pretinsa transformare a dealului Mitropoliei într-o cetate, nu spune nimeni nici un cuvânt. Pentru acţiunile ofensive din vara acelui an, avem iarăşi buletinele de la Braşov şi Sibiu.

Pentru autor, aici la Bucureşti se încrucişează cele două fire ale povestirii: cel al romanului picaresc propriu-zis şi cel al reconstituirii istorice a momentului din 1789. Un exemplu de asemenea îmbinare, aflăm, de pildă, în dialogul fictivului Selim cu Condili, personaj real, fost cumnat al domnului, desemnat de el drept caimacam până la sosirea alaiului domnesc în capitală, apoi numit paharnic şi care, în adevăr, a fost alungat din ţară (sau a fugit la Viena) nu pentru că ar fi fost lipsit de tact, neconformându-se dispoziţiilor lui Mavrogheni de a-i scrie numele „Mavroceni", în legătură cu pretenţia unei înrudiri cu familia dogelui Morosini, şi amintindu-i că numele real era Mavrogheni, ci pentru că s-a putut afla că informa agenţia imperială de la Bucureşti despre hotărârile domnului (Hurmuzaki, XIX_1, p. 305–306). În alt loc va fi vorba în treacăt despre doi nepoţi ai domnului, numiţi de el respectiv grămătic şi cămăraş, care l-au părăsit fără prea multă vorbă de cum s-a întunecat orizontul. Urmează şi alte dialoguri fictive cu domnul, prin care autorul schiţează fizionomia morală a acestuia, cu prilejul discutării chestiunii *a fi sau a nu fi* ridicată de domn, adică a oportunităţii unei eventuale sinucideri. Amestecul ficţiunii cu realitatea apare în mod evident în descrierea luptei de pe valea Buzăului şi al rolului (fictiv) al lui Anastasius-Selim. Datele oferite de roman sunt confirmate în unele puncte de buletinele lui Merkelius, din Braşov, ţinta operaţiilor militare. Pe baza unor date reale a fost elaborată redarea expediţiei lui Selim, înflorită

cu multe episoade adăugate pentru a lungi povestea. Acestea însă trădează o flagrantă ignoranță a condițiilor reale. De pildă, la un moment dat, Selim își îmbărbătează trupa *de turci,* dându-le să bea rachiu. Pentru datele și cifrele de atunci, trimitem la buletinele lui Merkelius și la declarațiile, destul de lăudăroase, ale domnului, adresate când țării în diferite proclamații, când Porții, prin comunicările trimise capuchehaielei sale. O întrebare rămasă fără răspuns este identificarea singurei numiri geografice menționate pe acea vale: *Porul Ilkei,* formă evident coruptă. Este vorba de o înălțime. Oare de cetit: Príporul Luncii?

Am vrea să stăruim asupra a două puncte privind izvoarele de informare ale lui Th. Hope. Primul privește portretul fizic al domnului. Naratorul insistă asupra strabismului acestuia, „el neputând arunca decât priviri piezișe care dădeau uităturii sale un caracter cât se poate de sinistru". Particularitate ce ar fi trebuit să fie remarcată de cei ce l-au văzut. Dar Lady Craven, care l-a putut vedea și la Constantinopol, trecând spre Poartă cu alaiul său domnesc de nou principe al Țării Românești, și care a fost primită de el la Curtea din București, nu pomenește de acest amănunt, care desigur i-ar fi reținut atenția, dacă ar fi fost real. Nici consulii străini nu îl menționează. Trebuie reținut că portretul fizic al lui Mavrogheni nu apare decât în edițiile sporite ale romanului și nu în cea originală, din 1819, și bineînțeles nici în prima versiune franceză, din 1820, ci în a doua, din 1844. Înseamnă deci că la compunerea romanului, autorul nu aflase de această particularitate. Nu cumva a făcut vreo confuzie între Mavrogheni și Constantin Mavrocordat, care era șașiu, defect atenuat cât se putea în portretul său datorat lui Liotard? Între forma Mavroceni, adoptată de domn pentru numele său, și o eventuală prescurtare *Mavroc,* însoțind poate vreo reprezentare a lui Constantin Mavrocordat, confuzia era ușoară.

Al doilea punct este în legătură cu descrierea indirectă a uciderii lui Mavrogheni, pe care Anastasius o povestește din auzite. Aflând de osândirea sa la moarte, prin înfățișarea lațului fatal (!), Mavrogheni cere a fi lăsat a se turci și, scoțând din sân un Coran, pe care îl purta asupra sa, i se îngăduie să purceadă la rugăciunile și purificările necesare, după care capugiul își declară satisfacția de a fi învrednicit a trimite în rai un om cu o credință atât de sinceră. Văzând că acest subterfugiu nu i-a fost de folos, Mavrogheni protestează că meritase o altă soartă și că sultanul nu a avut în toată împărăția sa un grec mai credincios ca el și, îngenunchiind, își întinde gâtul spre acel laț *ireal.* Căci, în realitate, el nu a fost sugrumat, ci i s-a tăiat capul, iar uciderea nu a fost precedată de această amară comedie, pomenită cu ironie de Anastasius. Amănunte despre sfârșitul lui se află și în *Jurnalul lui von Götze,* culese de el de la dregătorii și comandanții din tabăra marelui vizir de la Șumla, câteva luni după ucidere. *În ele nu se pomenește de vreo ofertă de a se turci.* Această versiune o aflăm însă la Merkelius, care raportează despre aceasta la 2 octombrie 1790, din București, unde se înapoiase după ocuparea capitalei de către armata lui Coburg. Iată cuvintele sale: „la încheierea acestui raport, a venit în camera mea un om sigur din Turcia, de la Rusciuk, și mi-a raportat ca fapt cert că marele vizir a pus din porunca sultanului să i se taie capul lui Mavrogheni, care a adoptat înainte de sfârșit credința mahomedană, dar nu i s-a prelungit pentru acest motiv firul vieții nici măcar cu o oră" (Hurmuzaki, XIX[1], p. 575).

Deci amănuntul senzaţional al turcirii a putut fi preluat de la Merkelius în 1796. Este oare o coincidenţă dacă şi amănuntele despre atacul din valea Buzăului, folosit în romanul lui Anastasius, concordă destul de bine cu jaloanele notate de Merkelius? Dacă se mai adaugă faptul că Hope s-a întâlnit cu Merkelius la Bucureşti, în august 1796, când au putut sta de vorbă vreo 2–3 zile şi Hope s-a putut interesa de împrejurările din 1787–1791 şi de participarea Ţării Româneşti la acţiunea turcilor, pare destul de plauzibilă bănuiala că de la el a deţinut o parte din informaţiile exploatate în cap. XIV al romanului (ed. engl. din 1836 ce ar trebui comparată cu ed. I, neamplificată, care nu ne-a stat la îndemână).

Am văzut că portretul fizic al lui Mavrogheni a fost introdus ulterior. Va trebui urmărit textul iniţial pentru partea privitoare la domnia lui Mavrogheni, pentru a vedea modul cum a crescut romanul în legătură cu evenimentele în curs. În 1819 nu izbucnise încă răscoala grecilor eterişti. Optica se schimbă după aceea.

Dăm aici un exemplu de depărtare a versiunii româneşti a lui Ştefan Greceanu, publicată în „Românul" din 1861 şi preluată de V. A. Urechia, în *Istoria românilor,* vol. III, de textul ediţiei engleze din 1836, care ne-a stat la îndemână. Ştim că versiunea română a avut la bază textul francez din 1844. Ne vom mărgini să arătăm aici o abatere a textului cu privire la trimiterea din Bucureşti la Constantinopol a doamnei lui Mavrogheni: text englez: *He sent his useless princess and her still more useless train back to Constantinople ...a wise measure I thought, where real clouds were gathering...;* text românesc: Îşi trimise înapoi la Constantinopol pe doamna sa *cea groasă (!)* dimpreună cu toată escorta ei... *Mă mirai mult* de această înţeleaptă *măsură, care îmi păru a fi de bun augur pentru mine* (!).

Despre felul cum a fost considerat de istoricii noştri romanul *Anastasius,* trebuie subliniată crezarea desăvârşită acordată de V.A. Urechia, în ciuda faptului că într-o notă de subsol, p. 474, el se simte obligat să declare: „Nu dăm această operă ca istorie, ci ca o naraţiune din timpul lui Mavrogheni". Cu o adevărată înverşunare de apărător al memoriei lui Mavrogheni, el redă fără vreo critică oricât de modestă buletinele acestuia şi declaraţiile atât de exagerate că a *împresurat* Braşovul şi că cele 7 sate româneşti din preajma acestuia i *s-au şi supus lui,* când, în realitate, ele şi-au trimis doar delegaţi în urma somaţiei primite, care aşteptau desfăşurarea luptelor. Descrierea expediţiei de pe valea Buzăului, cu înfloriri fanteziste, este de asemenea redată în anexa volumului fără nici un comentariu critic.

TEXTE ORIGINALE

JEAN-LOUIS CARRA

DISSERTATION GÉOGRAPHIQUE, HISTORIQUE ET POLITIQUE SUR LA MOLDAVIE ET LA VALACHIE[1]

Description géographique

La Moldavie et la Valachie, provinces contigues, sont situées entre le 41e et le 47e degré de latitude Est, et le 44e et le 49e de longitude Sud. La rivière de Sereth[2] sépare et coupe ces deux provinces du Nord-Ouest au Sud-Est. Le fleuve Niester, la Podolie et la Pokutie Polonaise confinent la Moldavie, et le Danube au Sud-Est la Valachie et la Transilvanie au Sud-Ouest.

La Valachie est confinée aux Sud et Sud-Est par le Danube et la Bulgarie, au Nord-Ouest par la Transilvanie et au Nord-Est par le Sereth et la Moldavie. L'étendue de ces deux provinces est *à peu près* égale en longueur et en largeur. La Valachie peut avoir environ quatre vingt lieuses françoises en longueur sur soissante (sic) et dix de largeur. La Moldavie en a à peu près autant. Le Pruth, connu chez les anciens sous le nom du fleuve Gyerase et la plus grande rivière de Moldavie, coupe cette province en deux du Nord-Ouest au Sud-Est, et va se jetter dans le Danube à quelques milles de Ren...

[1] Redăm textul original, în forma sa inițială, indicând schimbările suferite de el la înglobarea sa în textul tipărit al *Istoriei* lui Carra (p. 163 și urm.), sub titlul modificat de *Dissertation sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie.* Ca și versiunea românească a *Disertației,* am semnalat adăugirile și omisiunile rezultând din confruntarea textului manuscris cu acela tipărit. Pentru mai multă claritate, recurgem la niște note explicative pe lângă parantezele și sublinierile din limba română.

[2] Cette rivière a trois branches qui ont été dernièrement le grand objet de discussions entre la Maison d'Autriche et la Porte, pour la fixation des limites de ce côté là. Enfin la Cour de Vienne l'a emporté. On lui a cédé tout le pays compris entre le grand et le petit Sereth. Ce qui donne aux Autrichiens la facilité d'entrer en même temps en Moldavie et en Valachie (!), et de faire enlever, quand bon leur semblera, en vingt-quatre heures de temps les souverains des deux Principautés. Trois ou quatre compagnies de hussards suffisent pour exécuter ce coup (n. a.).

La Valachie a un plus grand nombre de rivières, qui presque toutes viennent des montagnes de la Transilvanie, traversent la Valachie, également du Nord-Ouest au Sud-Est et vont se jetter, partie dans le Danube, partie dans le Sereth. Yassi, sur la petite rivière de Bachlui qui se jette dans le Pruth à six lieux (!) de là, et non sur le Pruth, comme tous les géographes l'ont marqué jusqu'ici, est la capitale de la Moldavie et la résidence du Prince.

Bucharest, situé sur la rivière *Dumbovitz,* qui se jette dans le Danube, est la capitale de la Valachie, et la demeure du Prince. Grégoire Ghika (!), âgé d'environ cinquante ans, premièrment prince de Moldavie, ensuite de Valachie, et après la guerre fait de nouveau prince de Moldavie par la protection des Russes et du roi de Prusse, règne encore en ce moment sur cette province. Alexandre Ypsilandi, âgé d'environ trente cinq ans, et fait prince par la protection immédiate du Reis Effendi et de son argent, domine sur la Valachie. Ces deux Princes sont de famille grecque. Ils ont été tous deux grands dragomans de la Porte. Nous parlerons en leur lieu et place de leur Cour, ainsi que de tout ce qui peut donner une idée juste et claire du gouvernement actuel de ces provinces. Commençons par faire connaître la nature du climat et du sol, l'agriculture ⟨l'économie rurale⟩, la population, les moeurs, le commerce et l'état présent des choses dans cette partie preque inconnue de l'Europe.

Climat

Le climat est à peu près le même qu'Bourgogne, mais un peu moins froid en hyver, et plus chaud en été. L'air n'a point cette élasticité et ce ressort qui caractérisent nos climats occidentaux.

On s'en aperçoit par l'abattement, l'inertie et la mélancolie ordinaire des habitans. La ⟨grande⟩ quantité de marais, et d'eaux stagnantes dans les vallons et prairies, l'épaisseur et la profondeur des forêts, l'humidité de tant de terres incultes, qui se trouvent sans cesse couvertes de l'herbe desséchée et pourrie de l'année précédente, sont les causes secondes du vice qui règne dans l'atmosphère de ces climats. Les causes premières viennet de la situation du pays et de l'aspect du soleil, causes qui mettent tant de différence entre les moeurs, les inclinations et les goûts des peuples qui habitent sous une zone tempérée et de ceux qui sont plus voisins des pôles et de l'équateur.

Sol

Le sol des plaines et vallons y est ordinairement composé d'une terre noire et argilleuse, moins grasse que les terrains de l'Ukraine, de la Pologne et de la grande Russie, et par conséquent plus propre à toutes sortes de grains, surtout au froment. Le sol des collines, coteaux et montagnes est communément grisâtre, ce qui annonce un plus grand mélange de nitre et de sable. Il est en général très peu pierreux, et il n'est aride que sur les montagnes qui renferment des minéraux. Partout ailleurs le surface de la terre est couverte d'herbes, de fleurs et d'arbustes. En tirant vers la Bessarabie ou vers la

Transilvanie, on trouve ⟨succesivement⟩ des coteaux couverts de charmilles, rosiers, pruniers, pommiers, poiriers et muriers sauvages, entremêlés au hazard, et des plaines émaillées de mille fleurs différentes, surtout du bouton d'or, de l'anémone, de l'amaranthe etc. Ce mélange confus et varié de tant de richesses, cet air simple et brillant de la nature sauvage, inspirent un profond regret au voyageur sensible: c'est de voir ce pays entre les mains des Turcs. Ses bords du Pruth, principalement offrent un coup d'œil charmant, presque partout ils sont garnis de grands arbres. En serpentant sans cesse, tantôt le long des côteaux et montagnes, tantôt au travers d'une belle plaine, tantôt au milieu d'une forêt épaisse et profonde, ce fleuve semble toujours revenir sur ses pas et ne vouloir pont abandonner de si beaux lieux.

⟨J'ai vu presque toutes les contrées de l'Europe, en vérité je n'en connais aucune où la distribution des plaines, des collines et des montagnes soit aussi admirable pour l'agriculture et la perspective, qu'en Moldavie et en Valachie. La nature est plus grande et plus majestueuse en Suisse, mais ici elle est plus douce et plus jolie, si l'on peut se servir de cette expression. On y voit très peu de pins ou sapins, ornement continuel des campagnes de Russie et de Moscovie, où la nature a une physionomie lugubre et sauvage.⟩ †

Ses bois sont remplis de fraises, violettes, noisettiers, épines-vinettes etc. On y trouve quantité d'arbres de haute futaie, propres à la construction de navires. L'aulne, l'érable, l'orme, le cornier et le chêne y sont très connus. La plupart des forêts qui sont en plaine ont de distance en distance dans leur intérieur des places découvertes où habitent les cyganis, espèces de bohémiens errans, qui voyagent en troupe comme les Tartares.

Entre les montagnes qui renferment des minéraux, celles qui séparent la Transilvanie de la Moldavie et de la Valachie sont les plus riches. Mais le Turc n'en permet point l'exploitation. Les rivières de la Motra et de la Bistrica, roulent de petites paillettes d'or que les cyganis s'amusent à chercher dans le sable et avec quoi ils payent leur tribut annuel. Il est constant que dans la Moldavie il y a des mines d'or et d'argent, dont le filon est fort étendu, et que si le pays tombait entre les mains de l'empereur, cet article seul lui fournirait, en peu de temps de grands trésors. Ces deux provinces pourraient devenir le Pérou de l'Empire. Nous expliquerons tout cela plus en détail en son lieu et place.

Population et Moeurs

Dans un espace de 560 lieuses de circonférence que contiennent la Moldavie et la Valachie ensemble, on ne compte que cent soixante et dix mille contribuables: savoir 70 mille en Moldavie et 100 mille en Valachie. Le nombre des habitans, hommes, femmes et enfants dans ces deux provinces ⟨ensemble⟩ + peut être de quatre à cinq cents mille. Les plus grandes villes ne sont point murées et ressemblent à peine à nos plus ⟨misérables⟩ + bourgs de France ou d'Italie. Les villages sont des amas de quelques cabanes de 6 à 7 pieds de large, sur autant de hauteur, épars ça et là dans un vallon ou dans un bois, et ordinairement sans jardin, sans puits et sans cour. Les maisons des

villes et des campagnes sont bâties en éclairgonages claqués de terre glaise et de fiente de vache amalgamés ensemble et plâtrées en dedans et en dehors d'une certaine terre gris-blanche. Celle des premiers boyards, ou seigneurs, surtout à Yassi et à Bucharest sont bâties en pierre. Elles sont presque toutes faites en forme de croix et n'ont au-dessus du rez de chaussée qu'un seul étage traversé en dedans d'une large gallerie croisée, qui laisse à chaque angle rentrant un chétif appartament où se tapit le seigneur et sa famille. Leurs ameublements son très misérables, etc. etc. Je crois qu'il est inutile d'entrer dans le détails de leur manière de vivre, de leur danse et de leur habillement, tout cela n'importe nullement à l'objet qu'on se propose dans ce mémoire[3].

Agriculture, économie rurale, commerce et arts

Les grains que l'on cultive ordinairement dans ces deux provinces, sont le froment, le seigle, l'orge et le kukuruse, espèce de bled turc. Le labeur et le choix du terrain sont si mal entendus, qu'il n'est pas étonnant que le produit et la qualité en soient médiocres. Il y a tout au plus un cinquantième du pays défriché et mis en terres labourables. Le paysan cultive à peine ce qu'il lui faut, dans la crainte de se voir arracher le surplus par le seigneur, qui veille à ce que ce malheureux n'ait précisamment que ce qui lui est nécessaire pour ne pas mourir de faim. ⟨Le despotisme des princes grecs a toujours été si cruel et si mal entendu dans les deux principautés, qu'il passe continuellement des familles de paysans valaques et moldaves dans la Transilvanie, le Bannat de Temeswar, l'Ukraine, et même en Bessarabie. J'en ai même rencontré plusieurs qui fuyaient dans la Podolie au mois d'avril passé. Les émigrations sont si ordinaires dans ce pays-là, qu'à la fin il se trouvera entièrement dépeuplé⟩ †

Dès que le bled est moissonné, on le fait fouler sur le champ par des chevaux et on le serre dans des creux pratiqués sous terre.

Avant la dernière guerre un Kile de froment, mesure du pays qui pèse 260 Okas, c'est à dire 585 livres à 2 livres ¼ l'Oka, ne valait que deux piastres turques, autrement cinq livres de France, un Kile de seigle une piastre et demie et le kile d'orge une piastre. Toutes ces denrées ont augmenté du double depuis la paix.

Le vignoble est un objet plus considérable de culture et de commerce dans ce pays. Les vins en sont légers et aqueux, mais d'un goût agréable et d'une qualité bénigne. Ceux d'Odobest en Moldavie, et de „Pietra" en Valachie sont les meilleurs. Cet article principalement est très susceptible d'amélioration: car le vigneron ne sait point ce que c'est de sarcler la vigne, ni de lui donner deux ou

[3] Despre rolul acestui scurt capitol, ce ar fi corespuns poate inițial aceluia despre caracterul muntenilor și moldovenilor, introdus în *Histoire* într-o fază ulterioară, vezi și cele arătate în *Observații critice*, precum și în articolul Mariei Holban din „Revue historique du sud-est européen", 1944, *Autour de l'histoire de Moldavie et de la Valachie de Jean-Louis Carra*. Constatăm că *Disertația*, în manuscris, se oprește aici, în vreme ce aceea din *Histoire* continuă cu denigrarea obiceiurilor, jocurilor, muzicii, portului din Moldova. Vezi și versiunea românească, n. 17.

trois façons; il se contente de remuer un peu la terre une fois l'an autour du cep, et laisse ensuite croître l'herbe de tous côtés. Le plus grand commerce de ces vins se fait en Pologne et en Ukraine. On en transporte même jusqu'à Moscou. On trouve beaucoup de melons, d'arbouzes, prunes, pêches, abricots et autres fruits, dont les meilleurs sont aux environs des villages d'Orikest, „Zafert" et „Krutchna". On fait commerce de fruits secs avec Constantinople. On cultive du tabac en Valachie. Celui de Moutan et de Berzan près du Sereth, est payé le double de celui de Pologne: savoir l'Oka (2 livres) à 4 à 5 paras (6 à 7 sols de France), le débit en est considérable pour la Turquie, la Tartarie et la Pologne. On y cultive aussi du lin et du chanvre, mais seulement pour la consommation du pays. La plante nommée „Weyd" dont on se sert pour teindre en bleu, réussit merveilleusement dans les deux provinces, ainsi que celle que l'on nomme Skompi, dont on se sert pour l'apprêt du maroquin, et celle de „Jasba galban", espèce de fraises avec lesquelles on teint le maroquin en jaune. Ces fraises croissent au bord du Pruth, aux environs de Faschina, non loin de la Tartarie.

Les bergeries y sont assez considérables, mais on les y conserve plutôt par rapport au lait, dont on fait du beurre et du fromage, que pour la laine qui est inutile, vu qu'il n'y a nulle manufacture qu'à Fumato en Valachie, où l'on fabrique des draps de 30 aunes la pièce, et de 34 sols de France l'aune, teins ordinairement en bleu ou en gris. La meilleure laine est celle que l'on trouve près de Vlaska en Valachie.

Plusieurs millions de brebis se vendent chaque année pour Constantinople à un lève pièce (un lève est une piastre turque) 50 sols de France. On voit fort peu de cochons en Moldavie, mais beaucoup en Valachie, d'où on en fait un commerce considérable pour la Hongrie. La Valachie fait aussi un grand commerce avec ses peaux de lièvres pour l'Allemagne et pour l'Angleterre.

Les abeilles que l'on y conserve avec beaucoup d'attention, ont leurs ruches dans des troncs d'arbres au milieu des bois. Leur miel, qui est presque tout blanc, est vendu pour Constantinople et la cire pour Venise.

Il y a une grande quantité de haras, conduits par des Arméniens. On compte près de 30 mille bête à cornes, et de huit mille chevaux qui sortent tous les ans de la Valachie pour la Bosnie, d'où ils passent à Constantinople et de la Moldavie près de 20 mille bêtes à cornes, et six ou sept mille chevaux, qui passent par la Pologne pour la Silésie, la Moravie et le Brandebourg.

Le roi de Prusse en a tiré cette année trois mille cinq cents pour la remonte de ses troupes légères, à dix ducats de Hollande la pièce, l'un portant l'autre[4]. Le prix des chevaux ordinaires est de 15 à 20 piastres turques (la pièce). La piastre est à 50 sols.

Un cheval de hussard 30 à 40 piastres. On n'y trouve point de grands chevaux. *Les chevaux de la plus haute taille que j'aye vus en Europe se trouvent en Volhinie, province méridionale de la Pologne. Ils y sont à très grand marché, pour 5 louis d'or on y peut avoir un attelage de quatre chevaux superbes*[5].

En Moldavie et en Valachie[6] deux boeufs de labour 12 à 15 piastres ensemble, 2 grands boeufs gras 25 à 30 piastres (ensemble).

[4, 5, 6] Text omis din *Histoire.*

L'Oka de viande (2 livres ¼) se vend à Yassi 5 sols ou 5 ½. L'Oka de vin (deux bouteilles, mesure de Paris) 3 à 4 sols.

Le gros et le menu bétail, ainsi que les chevaux, restant *hyver et été en pleine campagne.* On ne les conduit que de tems en tems près des tas de foin pour s'y nourrir et y lécher le sel fossile.

On tire des salines de Moldavie jusqu'à cent mille pièces de sel fossille par an. Chaque pièce pèse environ cent Okas. Le débit s'en fait dans le pays et en Pologne, et des cargaisons très considérables vont à Constantinople. À douze lieues de Bucharest se trouve aussi du sel fossille, dont on débite beaucoup en Natolie et à Constantinople. Le transport s'en fait communément par le Danube. *Il y a trois mines de sel en Moldavie et une en Valachie*[7]*; près de ces mines de sel on trouve le naphte*[8]. Le nitre s'y trouve en grande abondance et les montagnes frontières surtout sont très riches en pyrites, propres à en tirer le souffre et en fabriquer le vitriol. Les forêts y sont remplies de bois renversés par les vents, et malgré cela, personne ne paraît avoir pensé à l'établissement d'aucune fabrique: ce bois ne sert communément qu'à faire du charbon qu'on porte à Constantinople.

⟨Près de Bucharest est un village où l'on fabrique des draps à vingt deux paras l'aune: on le teint ordinairement en bleu ou en gris. C'est dans le village dont nous avons parlé plus haut. Les cyganis sont les seuls maréchaux-ferrants du pays; ils ont une forge portative. Plusieurs milliers de ces malhereux habitent les fôrets et s'occupent à faires des assiettes et des cuillères de bois, dont ils fournissent les magasins des marchands. Ils tricotent leurs chaussures avec un croc de bois. Il n'y a d'autres artisans étrangers que ceux que la désertion, ou leur peu de talent a chassés dans ce pays. On trouve à Bucharest et à Yassi des charrons-carrossiers, des tailleurs, des chirurgiens et des cordonniers à la mode curopéene⟩ †.

Revenus

Les revenus ordinaires de la Moldavie sont d'environ trois millions de livres tournois. Ceux de la Valachie ont à une moitié de plus. Sur quoi chacun des deux princes paye à Porte un tribut annuel. Le premier de mille bourses (1.200.000 livres) et le second de quinze cents bourses (1.800.000 livres) sans y comprendre les présens qu'ils sont obligés de faire aux grands officiers du sérail pour se maintenir dans leur place. Ces revenus vont quelquefois plus haut, suivant l'appétit et l'adresse du prince régisseur. Par exemple le Prince Ghika a déjà levé quatre contributions sur ce malhereux pays depuis la paix, quoiqu'il fut spécifié expressément dans le traité de la part des Russes et des Turcs qu'on n'exigerait aucun tribut de ces provinces pendant deux années, et

[7] Mutat din loc în *Histoire*, unde urmează: Dans ces deux provinces celui de la Moldavie est meilleur que celui de la Valachie.

[8] Omis din *Histoire*.

quoique le grand seigneur n'ait exigé aucun du prince, qu'au mois de juillet de cette année[9]. Voici le détail des revenus ordinaires de la Moldavie.

L'impôt sur les vignobles d'Odobezd, à 4 paras par 10 okas rapporte

annuellement	140.000	piastres
Sur les autres vignobles à peu près	100.000	
Le dixième du gros et menu bétail, environ	200.000	
Celle des chevaux, environ	30.000	
La dixme des abeilles, des grains et autres menus objets	30.000	
Les douanes de Galatsch, Mohilow et Soroka	200.000	
Les salines environ	100.000	
Le tribut annuel	250.000	
	1.250.000	piastres.

Histoire ancienne, langue, religion

Au commencement de l'Empire romain, ces deux provinces, ainsi que les Palus Méotides n'étoient guère plus connus que le sont aujourd'hui les pays sauvages du fond de l'Amérique. Sous Mithridate, roi de Pont, il se répandit en Valachie, en Moldavie et en Bessarabie, quelque hordes de Gètes, Massagètes et Daces, qui habitèrent ces pays une centaine d'années (!).

À la destruction de l'Empire du Pont, les Romains pénétrèrent jusque là, et une partie des habitans se dispersa en Pologne, en Hongrie et en Bulgarie (!). Une peuplade considérable de Sclavons s'y établit ensuite, mais ne put résister longtemps à la maligne influence du climat d'alors (!). Une partie se retira dans ce pays appelé encore aujourd'hui Sclavonie.

Les Romains qui avaient une ideé de ces contrées à peu près comme celle que nous avons de Cayenne et des isles Antilles, y envoyèrent une colonie ramassée de l'écume des principales villes de l'Empire romain et de la Grèce. La plupart de ces malhereux condamnés au supplice dans leur patrie, trouvèrent bientôt dans ce climat dévorant, la mort qu'ils avaient méritée par leur crimes. Leurs descendants qui avaient hérité de leurs vices et de leur lâcheté, furent tour à tour conquis, soumis à l'esclavage par les Sarmates, les Tartares et les Huns. Après la conquête de l'Empire grec par Mahomet second, la Valachie et la Moldavie eurent un chef indépendant appelé Dragoul. Après

[9] (Notă din disertaţia iniţială, omisă apoi din *Histoire*):

Le prince Grégoire Ghika n'en a agi ainsi que par une intrigue fort ingénieuse qu'il a pratiquée à la Cour de Vienne. Il a persuadé à cette Cour de jeter sérieusement ses vues sur les deux principautés, en demandant sa protection et la continuation de la régence sous la domination future de la Maison d'Autriche. Mais son intention réelle était de pouvoir, sous cet abri et sous cet espoir, s'enrichir à son gré, et se rendre redoutable à la Porte qui, soupçonnant ses intrigues et le voyant appuyé de la protection du roi de Prusse et de l'Empereur, n'a osé encore jusqu'ici le braver, quoique le Prince Repnin ait demandé sa déposition à son arrivée à Constantinople. (Correspondance secrète en français du Prince Ghika)

la mort de Dragoul et l'extinction de sa famille qui régna fort peu de temps, ces deux provinces passèrent volontairement sous la domination de Corvin, roi de Hongrie[10] qui les protége longtemps contre les Turcs. À la fin ces ennemis du nom chrétien les conquirent et se contentèrent d'en exiger un certain tribut, en leur laissant le choix de leur prince et de leur boyards. La religion grecque, qui y fut propagée par des moines réfugiés lors du schisme, devint dès ce moment la religion dominante du pays. Bientôt les villes, les villages et presque tout le terrain fut l'apanage des évêques et des monastères. Le Turc, content du tribut et du dévouement de ces souverains ecclésiastiques les laissa en paix. Ce ne fut que sous le célèbre médecin Mavrocordato que commença le règne des familles grecques. Il fut fait prince de Moldavie (!) et depuis sa famille y a presque toujours régné jusqu'à la dernière guerre. Celle de Ghika a paru ensuite. Celle des Ypsilanti n'a commencé que par le Prince Alexandre, aujourd'hui régent de Valachie. La famille de Constantin voda et de Racovitz sont aussi sur les rangs et ont dominé un certain temps. Mais en général ces familles n'ont pas plus de droit à la chaise de Moldavie et de Valachie, que le premier marchand grec qui pourra donner assez d'argent au grand Vizir ou au Reis Efendi, pour y être assis.

La langue valaque et la langue moldave sont, à quelques mots de différence, la même. Cette langue dérive en grande partie du latin, comme *pouine,* pane, *mouine,* mane, *apa,* aqua, *vin,* vinum, *vinouts,* vinitus etc., ...en partie du sclavon ou russe, comme *slouga,* serviteur, *prepadito,* de prapal, perdu. Du polonois, comme *vaivada,* vaivode, prince. Il s'y est introduit un certain nombre de mots turcs et tartares, qui tous ensemble forment un assemblage barbare et corrompu, lequel n'offre ni énergie, ni esprit, ni idées abstraites. Les caractères de leur écriture et de leur impression, sont en partie grecs, russes et tartares (!). Le grec vulgaire est la langue polie de la Cour, des hospodars et des gouverneur de provinces. On y parle aussi l'italien, l'allemand et le françois.

Officiers du Prince, magnificence de sa cour

Le premier officier du prince se nomme *le grad Postelnik.* C'est le premier ministre. Son emploi journalier à la Cour est d'entrer et sortir sans cesse de la salle d'audience, où est le prince, en tenant un bâton noir à la main, pour faire part au Divan, qui est composé de douze juges, dans une salle voisine, des décisions et des volontés du prince. Il y a un second et troisième postelnik. Le second ministre se nomme le *Caminar* son emploi est d'être (celui ci) dans les secrets politiques du prince, ensuite vient le *grand Logophet,* autrement le grand chancelier. Il y a un second et un troisième logophet, qui sont rapporteurs de procès, ou écrivains. Le grand *Vestiar,* ou autrement le grand trésorier. Il y a un second et un troisième Vestiar, qui sont chagés de

[10] C'est de là, d'où la Maison d'Autriche, tire ses prétentions sur ces deux principautés. Ce n'est que par des recherches opiniâtres, dans le monastère de Galata, près de Yassi, que j'ai découvert quelques traces de l'histoire ancienne de la Moldavie et de la Valachie. On peut encore en trouver à Foczani sur le Niester (!), où s'est tenu le dernier congrès. (Nota Autorului).

payer de la cassette du prince les assignations par lui signées. Le *Camarache*, autrement le premier chambellan. Le grand et le petit *Paarnik*, autrement échansons. Le grand et le petit *Vornik*, qui sont les intendans de la maison. Le grand Hatman qui est le général de la cavallerie, laquelle est tout au plus de vingt cinq à trente hommes habillés de bleu. L'*Aga*, autrement le lieutenant général de la police, qui a toujours avec lui dix soldats habillés de vert, ce qui joint à la garde du prince est de vingt hommes habillés de bleu et de dixhuit habillés de rouge, peut former, y compris la cavallerie une troupe de soixante à quatre vingt mauvais soldats, incapables de se présenter devant une compagnie de hussards. Outre ces officiers du prince, il y a deux *Vatafs*, espèces d'huissiers qui ont toujours en mains une demie aune de galon d'or, attaché à un petit bâton d'argent. Ils n'ont d'autre emploi que de se faire donner la dixième partie de tout l'argent en litige, qui se paye et se reçoit par sentence du prince. Le grand et le petit *armache* sont des espèces de prévôts qui font exécuter les sentences de punition corporelle. Dans les antichambres du palais du prince, on trouve à toute heure du jour deux fous, dont l'emploi est de secouer un grelot d'argent, de faire des contorsions et de rire à gorge déployée, quand Son Altesse passe et repasse. Le reste des officiers sont les garçons qui servent le café et les confitures et qui présentent la pipe.

Chaque province est divisée en douze districts, dont chacun a un *Ispravnik* ou gouverneur choisi par le prince. Les Ispravnik, ainsi que tous les officiers publics, et ceux de la Cour, n'ont d'autres appointements que ce qu'ils peuvent gagner par leur adresse et leur manière de rendre la justice. Cette manière a tant de retours et d'incidens cruels, pour le public, que les marchands et les bourgeois ne cessent de leur faire des présens, dans la crainte d'être condamnés subitement à payer quelque grosse amande (sic).

Gouvernement Justice

La Moldavie, ainsi que la Valachie n'ont aucune loi imprimée ou écrite. Tous les procès sont jugés verbalement par le prince ou par ses ministres. Les jugemens son prononcés par vive voix et rarement écrits. Si par hazard on les couche sur une feuille volante, ils ne deviennent pas un titre pour cela, car il n'y a aucune greffe ou chancellerie qui en soit dépositaire. Rien de si commun, que de voir recommencer dix fois le même procès sous le même prince, ou sous un autre. Je rapporterai quelques exemples de la manière de justice qui se pratique à la Cour du prince Grégoire Ghika. Un certain marchand de Yassi avoit cité devant le prince un de ses débiteurs pour la somme de 600 ducats, compte arrêté et signé; sur cet exposé le débiteur est condamné par le prince lui-même à payer ladite somme. Le Postelnik, qui favorisoit ce débiteur, lui fait entendre que pour se venger de son créancier et se libérer de toute la dette, il n'a qu'à consigner 300 ducats (entre ses mains). Alors le compte arrêté et signé sur les registres du marchand est déclaré insuffisant, par le prince même qui l'avait trouvé juste auparavant. Second exemple. Un officier françois, qui avait rendu quelques services à un grec, beau-frère du prince, à Cronstadt en Transilvanie, du temps de la guerre, est invité à venir à Yassi au

commencement de la paix, sous les espérances les plus flatteuses. On lui abandonne, moyennant 400 piastres par années, un grand terrain, avec le droit d'y faire tous les établissemens, bâtimens et manufactures qu'il lui plaira. Le prince même donne un privilège par écrit à cet officier. Celui ci dépense près de deux mille piastres pour défricher, ensemencer, bâtir, etc. On commence une manufacture de fayence, etc. À peine ce désert a-t-il changé de face sous les mains de cet industriel françois, que le vieux grec, son protecteur et son soi-disant ami, lui fait signifier de venir rendre compte de tout ce qu'il avait fait et de tout ce qu'il voulait faire, en le prévenant qu'il eût à lui remettre tout l'argent qu'il retiroit de son économie rurale[11]. Le françois étonné de ce procédé a recours au prince: allègue le privilège qu'on lui a accordé, son bail, les dépenses qu'il a faites, la reconnaissance que le beau-frère de Son Altesse lui devoit, peine perdue[12]. *On adjuge tous ses établissemens au beau-frère du prince, à condition qu'il feroit rembourser 300 piastres seulement au françois*[13]. Le beau-frère du prince ne voulut pas même payer ces 300 piastres, jurant sur sa barbe, que si le prince vouloit le forcer à payer la moindre somme, il iroit à Constantinople déclarer ses trahisons secrettes. Ainsi la chose est restée là, et le pauvre officier françois en a été la victime. La cause de cette injustice m'a paru provenir de l'envie que l'on porte dans ce pays-là à l'industrie des étrangers, et en partie de *la haine que le prince Ghika a conçue pour les Français,* ce que j'ai remarqué en différentes occasions...

Réflexions politiques sur la Moldavie et la Valachie

Ces deux provinces, contenant ensemble un espace quarré de 5 à 6 cents lieues, forment un petit royaume. Elles sont environnées de trois côtés par les deux plus grands fleuves, le Pruth, le Sereth, et un grand nombre de petites rivières, dont plusieurs peuvent devenir navigables, et communiquer aux grandes. Je ne connois aucun pays en Europe où la distribution des plaines, des collines et des montagnes soit aussi admirable pour l'agriculture, le vignoble et la perspective, qu'en Moldavie et en Valachie. La nature y soupire sans cesse après le cultivateur, et pour peu que les campagnes fussent nettoyées et soignées par des rigoles, etc. l'atmosphère s'épureroit, et le climat deviendrait en peu d'années aussi salubre que dans aucun pays de France ou d'Italie. Le sol des plaines et des côteaux a en général, des qualités si favorables, que partout, indifféremment l'on pourroit former des établissemens. Le ris, le tabac, le sucre (!), productions étrangères au reste de l'Europe, trouvent ici des terrains qui leur sont singulièrement propres, et cela suivant *l'expérience qu'on en a déjà faite.* Les montagnes sont remplies de toutes sortes de minéraux. Les rivières charrient de l'or et sont extrêmement poissonneuses. Ses forêts sont remplies de gibier, surtout de chevreuils et de daims. Les coteaux sont couverts de tous les arbres connus dans le reste de l'Europe et de plusieurs qui nous sont inconnus. Avec un peu de soin, tous les fruits en seraient exquis. Il

[11, 12, 13] Vezi amplificările la text arătate în notele 75–78, la textul versiunii române a *Disertației.*

serait donc *très aisé de démontrer à l'Empereur* que ce pays est de toute importance pour lui, et qu'il lui est singulièrement facile de le peupler et de le rendre fleurissant dans vingt années seulement.

Considérons d'abord que ces deux provinces, outre l'avantage du climat et de la latitude, qui est la même que celle de Bourgogne et de Champagne, ont celui du cours du Danube et du Niester qui tombent dans la mer Noire, qui dans deux fois vingt quatre heures, amènent leur productions dans le Bosphore: avantages que n'ont point les possessions de l'Autriche en Pologne. *On peut attirer dans ces contrées deux millions de colons* (!) et donner à tous des établissemens suffisans pour les enrichir, et pour rapporter dans vingt années soixante millions au souverain annuellement. Par cette combinaison la Maison d'Autriche dépeuplerait encore une fois l'Alsace et plusieurs provinces de France, en promettant des avantages qu'elle n'a pas pu tenir dans le Bannat et dans son royaume de Galicie, où le climat est plus froid et plus humide, et la nature pauvre. Ces nouvelles colonies d'ailleurs n'auraient point à craindre les inconvéniens et les malheurs qu'ont essuyés celles d'Astracan et d'Amérique; parce que l'éloignement n'est pas de moitié aussi considérable, et par ce que l'on toutes les ressources de l'Europe policée à espérer. Le transport des colons se feroit par le Danube, depuis Ulm en Bavière, ou depuis Vienne, et en sept à huit jours ils seroient en Valachie. On va juger des progrès immenses que feraient ces colonies par ce que je vais ajouter. Nous avons déjà dit qu'il n'y a encore aucune sorte d'établissement, soit manufacture, fabrique. etc. que celle de drap à trente quatre sols l'aune, à Fumato en Valachie; eh bien, la Maison d'Autriche pourrait d'emblée et à peu de frais commencer par établir (de la main des colons s'entend) 500 moulins à planches, 200 bricqueteries ou tuileries, 20 manufactures de potteries ou de fayence, et même plusieurs de porcelaine, car il y a la meilleure terre pour cela que je connaisse en différens endroits, des fonderies de minéraux, et tout cela seulement avec la quantité de bois mort que l'on trouve dans les forêts. Plusieurs manufactures de toile de lin et d'indiennes, teinturiers etc., car les eaux sont excellentes pour cela et les deux plantes, dont nous avons parlé plus haut, le *Weyd* en bleu et le *Jasba galban* (sic) en jaune, seraient à portée. Des manufactures de drap de laine, par la quantité de brebis, qui sont en Moldavie et en Valachie, et la quantité de laine que l'on peut tirer de la Bessarabie et de la Bulgarie. Un grand nombre de chantiers pour la constructions des barques sur le Danube, le Niester, le Pruth, le Sereth, etc. Enfin les avantages que l'Empereur retirerait de ces pays-là en y établissant des colonies et en s'en emparant, deviendraient si considérables pour l'Empire *et si dommageables pour le commerce des Français à Constantinople qu'il serait très dangereux de lui dessiller les yeux sur cet article.*

Quels que soient les projets de la Maison d'Autriche à cet égard, je suis très assuré qu'elle ne connaît point la Moldavie et la Valachie et les avantages immenses qu'elle en pouroit tirer. Mon intention n'a point été de les lui faire connaître, puisque j'ai préféré venir apporter dans ma patrie et entre les mains des ministres sages et éclairés qui le gouvernent le résultat de mes observations et de mes combinaisons.

BARON KARL LUDWIG VON GÖTZE

TAGENBUCH EINER REISE VON POTSDAM AUS DURCH SACHSEN, BAYERN... BUCKAREST, SIEBENBÜRGEN UND UNGARN

Vol. I [Trecerea prin Ţara Românească, Transilvania şi Banat în decembrie 1791 – ianuarie 1792]

December[349]

1791 den 6ten Dienstag

d.d.

Es Ward heute nur eingeschifet und nach Dgiurgiu herüber gefahren wo ich heute blieb und ein walachischen Mickmandar bekam.

den 7ten Mittwoch

Die Nach Rauhreif, starcker Nebel, dann der schönste warme Sonnenschein Ich kam fast bej Sonnenuntergang erst in Kopetgen an, weil es den Morgen wieder so lang dauerte ehe ich konte wegkommen und dann auch wegen dem Übersetzen über den Ardisch wo Mr. Windhund Stein mir meine Uhren hatte nass lassen werden.

den 8ten Donerstag

Nebel, Wind, Sonnenschein alles dito

Ich kam gegen[1] mittags in Bucharest an konnte aber des starcken Nebels welches noch nicht ganz herunter war die Stadt nicht von aussen ansehen. Gegen Abend schichte der Prinz sein Secretair. Ich ging auf den Abend zu Ralih Effendi so morgen früh den 9ten weg ging.

den 9ten Frejtag

Wind dito schönes klares Somerwetter

Ich fuhr um 11 Uhr zum Fürsten. Er hatte mir ein Wagen und sein Courir so neben her ging geschickt. Auf den Abend kam der Secretair wider auch Me⟨r⟩kelius, so bis ½ 10 Uhr blieb. Auch hatte ich vorher Herrn Fipfys zum Secretair wegen dem Gespräch mit dem Fürsten anzusetzen geschickt. Die übrige Zeit ward mit Geldwechseln zugebracht.

den 10. Sonnabend d.d.d.d.

Ich ging bej Me⟨r⟩kelius mit Scholten und Bok zum Essen und kam erst nach

December[350] 6 Uhr zuhause.

1791 den 11ten Sontag

Wind W. Es bezog sich und fing an su regnen, übrigens warm

---

[1] „Gegen" scris deasupra cuvântului „nach", şters.

Es ward den ganczen Tag mit Packen zugebracht und Geld zu wechseln. Auf den Abend schickte mir der Grieche Codrika seine saubere Antwort.

den 12ten Montag

Wind dito. Es hatte die gancze Nacht geregnet war trübe und starck nass den ganczen Tag

Ob ich gleich zeitig reisen wollte so ist es mit den Griechen und Walaquen noch schlimmer als mit den Türcken, den vor 10 Uhr konte ich nicht weg kommen und Mr. Ekert desertirte daselbst noch dazu so dass ich erst bej einbrechender Nacht in Valenij ankam. Von heute an fuhr ich.

den 13ten Dienstag

d.d.d.d. Nur kein ordentlicher Regen

Da der gestrige Marsch so starck und spät geworden war so machte ich heute nur 4 Stunden und ging bis Bratischanka wo ich aber doch erst nachmittags anlangte, weil ich den Morgen nicht wegkommen konte.

den 14ten Mittwoch

Alles dito nur kein Regen. Auch klärte es sich schon gegen Mittag auf

Ich ging bis Kinpina, wo ich nachmittags mit dem schönsten Wetter ankam und da ich hörte dass noch 2 starcke Märsche bis Cronstadt waren so resolvirte ich

den 15ten Donerstag

Wind W. schön klar Aprill warmes Wetter

Ruhetag zu machen. Ich ging ein wenig aus wolte nach die Steinöhlquellen gehen es war aber zu weit. Nachmittags erhielt ich durch ein hohen[2] Tartaren vom Fürsten Briefe und Briefe endlich von Knobelsdorf so ich noch alda beantwortete und expedierte.

den 16ten Frejtag

Morgend tief starcker dicker Nebel. Hernach das schöne Wetter

Ich brach morgends so ziemlich mit Tage auf und kam gegen Abend nach Sinai.

December[351] den 17. Sonabend

1791 Alles d.d.d.d. etwas Nachtfrost

Ich brach wiederum mit Tage auf und kam dem ohneracht erst gegen 7 Uhr nach Cronstadt, ohne Bagage und alles.

den 18. Sontag

Nebel und Rauhreif den ganczen Tag

Da ich nichts als das Hemde auf dem Leibe bej mir hatte, so ward der gancze Tag mit nichts zugebracht. Auf den Abend brachten mir die Stadtmusici ein rechtes schönes Musik vor der Thüre wofür ich sie 6 Ducaten gab, weil man mir sagte der General hatte sie geschickt. Die Herren assen alle bej mir.

den 19. Montag

d.d. Aber nur Nebel und nicht Rauhreif

Endlich kam heute nachmittag meine Bagage und Joseph wurde angenommen und verbindent mit zu kommen.

---

[2] Anterior scris „Tar".

den 20. Dienstag

d.d. So ein Nebel wie Regen

Es ward geschrieben, gekramet und gewirthschaften. Herr von Scholten solte weg, aber der Wagen war wider nicht fertig und Fipfys hin und her und nichts rechtes ausgerichtet, wie ordinair. Nachmittag ging ich nach dem Statt Abschied von meine liebe Pferde zu nehmen.

den 21. Mittwoch

d.d.d.d.

Es ward wieder erst 10 Uhr, ehe ich konte wegkommen so dass ich nicht bis Sarkanj komen konte, sonder gegen 9 Uhr mit dem grossen Glück, in einer solchen dunckeln Nacht den es war ein Nebel, dass man nicht zwej Schritt vor sich sehen konte und ein solchen bösen Berg herauf und hinunter.

December[352]

1791 in Perschan ankam. Johann kam erst gegen 11 Uhr und meine andere Herren waren gar in Vladein geblieben.

den 22. Donerstag

d.d.d.d.

Ich fuhr mit Tagesanbruch bis Beckeleni, muste aber wider eine Stunde zurück bis Fogarasch fahren, weil ich dort absolut kein Pferde konte kriegen. Endlich kamen gegen Abend alle meine commode Herren an.

den 23. Frejtag

Gegen 2 Uhr brach sich das Wetter, klärte sich auf und die Nacht fror es.

Ich fuhr heute bis Giresau, wo ich gegen 10 Uhr abends erst ankam und liess mir Quartier bej die Bauern geben, da ich nicht unterkomen konte und erwartete mit der grosten Ungeduld meine commoden Herren, so aber wieder wie ordinair Quartier nach gutdüncken genomen und zwar in Freck 1/2 Stunde von hier.

den 24. Sonabend

Nun dreht der Wind war O. geworden. Gewiss weiss ich es nicht. Es fror den Tag über bej dem schönsten Sonnenschein

Endlich kam ich gegen Mittag in Hermanstadt an. Die commode Herren Einer nach dem Anderen Schmidt dem das Rad gebrochen erst nach 6 Uhr. Ich stieg in kaiserlichen Hause[3] ab, so ein sehr gutes Wirthaus ist. Gegen Abend kam endlich auch Ratib Effendi einmahl an apropter.

den 25. Sontag

d.d.d.d.

Da es heute der allerheiligste erste Christag ist so muste ich heute hier Ruhetag machen, weil das Rad gebrochen war. Ich schickte zum General Kull der mir auch ein Offizier wider

December[353]

1791 schickte benebst einer Ordonantz. Ich ass mit Scholten und Schmidt zusamen und liess die Balbier alleine essen.

---

[3] „Hause", scris deasupra cuvântului „Hof", şters.

den 26.ten Montag

Wind W. Nebel und wider Schonwetter

Ich muste heute auch hier bleiben, wegen dem Wagen. Ich ass mit Scholten und Schmidt zusamen.

den 27ten Dienstag

d.d.d.d.

Ich brach gegen 8 Uhr nach Reismark auf, muste in den letzten Dorfe noch Ochsen nehmen, weil die Pferde nicht mehr fort wolten und kam gegen 7 Uhr in Reismarck an so ein teutsch Dorf und wo sehr gute Leute sein die meist kamen, auch der Balbier auch nocht.

den 28ten Mittwoch

d.d.d.d.

Ich ging nach Muhlenbach und da ich schon gegen 1 Uhr anlangte so schrieb ich die übrige Zeit Briefe[4]. Der Balbier kam gegen Abend mit den Wagen da Schmidt schon von Reismarckt und in Deutsch Polden zurückgeblieben weil am englischen Wagen das Rad zerbrochen.

den 29ten Donerstag

d.d.d.d.

Ich brach um 7 Uhr auf und kam gegen 3 Uhr in Szaswarosch an, wo apropter war.

den 30. Frejtag

Gegen 8 Uhr aufgebrochen und nachmittags gegen 2 Uhr in Dewa wo ich Scholten fand.

den 31. Sonnabend

d.d.d.d.

Ich schrieb den ganczen Tag Berichte. Scholten ass hier bej mich.

Januarius[354] den 1ten Sontag

1792

Wind O. Nacht etwas gefroren klares helles Wetter

Ich ritt mit Scholten aus um die Vestung zu besehen. Der tume oesterreichische Capitain aber ein rechter Esel[5] wolte die Schlüssel nicht geben. Auf den Abend kam Schmidt mit den englischen Wagen an.

den 2ten Montag

d. Wind. Es bezog sich aber wider

Ich brach um 7 Uhr auf und kam gegen 3 Uhr in Dobra. Der Herr Rittmeister mit sein Offizier macht mir noch Visite, alsdan schrieb ich die ubrige Zeit.

den 3. Dienstag

d. Wind es blieb bej etwas frorenen doch hatte es die Nacht so ziemlich gefroren. Bej Tagenahm es aber wider ab

Ich brach um 7 Uhr auf und kam gegen 4 Uhr abends erst in Faget an. In Kassowa kamen auch mein Pferde nach, da ich da war. Als ich hinter der

---

[4] La marginea din dreapta scris „den 29. Donerstag" șters.

[5] Lângă desenul unui cap de măgar.

Poststation so ein Dorfes Posthaus ist Czoczed war, war viel mehr Schnee gefallen und zwar gleich in den Grunde so lincks weg geht und wo ich die Marosch verliess. Schmidt war erst die Nacht um 3 Uhr in Kassowa angekomen.

den 4. mittwoch

Wind W. Regen und der dickste Nebel so man sich vorstellen kan Ob es gleich gefroren abend, schön klar war und tuchtig Sterner bis heute früh um 5 Uhr, wo es mit einmahl ein warmer Regen wurde so uns allen guten Weg wider verdorben.

Januar[355]

1792 Ich langte gegen 2 Uhr in Lugosch an, wo mir der Postmeister noch besuchte, auch nahm ich den Bengel Bernhardt an.

den 5ten Donnerstag

Wind d. fror etwas, trübe, auch ging wenig Schnee
Ich langte gegen 5 Uhr in Temeswar an und schickte Scholten noch nach der Post.

den 6ten Frejtag

d.d.d.d.

Ich erwartete meine Wagens so endlich Schmidt heute abend um 11 Uhr ankam. Scholten ass bej mir.

den 7ten Sonabend

Wind d. Es hattte heute wider etwas gefroren, dass es etwas hielt, aber bezogen
Ich fuhr nunmehro allein. Vom dummen Schmidt kam auch der Wagen. Die anderen Wagen wolten heute hier bleiben. Ich fuhr um 5 Uhr morgends mit Post weg und kam auf den Abend um 12 Uhr in Czegedin an.

Vol. II [De la Giurgiu la Mocrin]

282 *908*

den 7ten December

Auf dem Marsch von Dgiurdgiu nach Kopetgen oder Kopetschne, wo ich Nachtquartier machte liegt an der Galonitza eine alte Capelle, wo in der Mitte ein gemauert Creuz daran ist. Dieser Ort heist Calogeren vermuthlich ist in Betracht des Nahmens ein Closter sonst hier gewesen.

909

Der Weg dort auf den Fleck da herein muss bej schlimmer Witterung gar nicht zu passieren sein. Die verschiedenen Brücken so daselbst sind uber die Jalomitza sind so schlecht wie in Pohlen.

910

Dichte vor ehe man nach Kopetgen komt so ein miserabel Dorf ist komt man über eine Pferre über den Ardisch. Dieses ist das Wasser, wo Monsieur Windhund Stein durchfiel ohne nachzusehen und mir alle meine Uhren verdarb.

den 8ten December

911

Bucharest ist ein sehr weitlaufliger Ort, aber ich glaube, dass er nicht sehr volckreich ist, weil die Häuser alle Eintzeln und weitlauflig durch grosse 283
Vorhofe abgesondert stehen

912

Die ganze Stadt sind alle Strassen aus buchene Bohlen gepflastert.

den 9ten December

913

Rahib effendi bej dem ich gestern abend war, weil er heute wegging, ist der einzige vornehme Türcke so aufstand als ich kam und mir bis an den Absatz so hier höher als bej den Türcken quer durch die Stube gehet, entgegen kam und auch ebenso wider als ich wegging. Doch war der türckische Bauernlümmel doch dichte stolz denn er sass auf ein Trepder Kissen mit 2 solche[6] rund Kissen und ich nebenbej jedoch war es nicht an die Ende sondern in der Mitte der Wand.

914

Einige Stunden gestern nach mainer Ankunft nach dem der Michmandar mir gemeldet kam der Secretair
des Prinzen mir in seinem Nahmen zu complimentiren und griechische Com- 284
plimente zu machen, dass heist alles offerieren und nichts davon effectuiren.

915

Andern Tages schickte mir der Fürst einen Wagen mit 6 Pferden, ein deutscher normalischer Wagen mit weislichen Tuch inwendig ausgeschlagen wie man von denen gewiss 1000 in Berlin findet. 4 Choaderer gingen nebenher.

916

Ich frug den Michmandar ob ich sonst noch jemand mit zu nehmen hätte. Ich sagte ich könne alle meine Herren mitnehmen. Ich sagte alsdann müsse er noch Wagens anschaffen, weil ich in meiner Kutsche keinen mitnehmen könnte. Dieses war sich mein Grieche nicht vermuthen. Er sagte also, er wolle anfragen. Die Antwort war ich möchte nur allein kommen, weil die anderen Kutscher alle eben jetzt nicht zuhause wären. Aber auf gut deutsch gesagt *der Herr Prinz hatte nur die eine Kutsche.*

917 285

Es ist ein solch Gemische unter diesen kleinen Fürstenköters und überhaupt unter allen Griechen, von Hochmuth, Niedertrachtigkeit Prahlen und Armuth, dass es sich ein vernunftiger Mensch gar nicht denken lässt.

---

[6] Adaos la marginea rândului.

918

Der gancze Hof die Treppen alles war voller Menschen von seinem Hofstaat und mochten wohl 3 bis 400 Menschen sein. Er kam mir bis gegen dier halben Stube entgegen setzte sich an die lincke Ecke doch ohne besondere Kissen ich neben ihm in einer klein Distance von ihm sassen auf Stühlen seine bejden Söhne der Secretair so mir rückerte stannd und war Dragoman bis zuletzt, wo ich italienisch sprach

919

Ich bekam wie bej ein Türck süssens Caffe, Toback und beräuchert

920

Bejm heraus gehen fingen die Tschauschen schon ob sie doch Dragidanen (sic!) Kleider an hatten nach gewöhlicher Art zu betteln an.

286 *921*

Und so nachdem ich etwa 1/2 Stunde da gewesen ward ich wider nach hause defahren ausser das nunmehro wegen des Bargeldes einige Tschausche und ander Tross mitging.

922

Als ich nach Buckarest kam erkaufte ich mir noch Ducaten. Man sagte mir sie Gülten 14–15 Para. Nun nahm ich mir gleich vor weil ich die Canaillen von Griechen kenne nicht höher zu gehen als 16. Pucky und Schmieten versprachen sie gleich zu looosenden.
Den andern Tag bekam ich einige 100 um 15 Para, gleich die Anderen zu 16. Den 2ten Tag forderten sie schon 17. Ich schickte sie zurück und bekam sie zu 16. Den 3ten tag aber kein Einzig mehr zu 16, sondern alle zu 17, so ich aber nicht nahm.

923

Als ich mit ⟨m⟩einem griechischen Michmandar darüber sprach weil ich so viel türckisch Geld hab. So sagte er das wäre ein leichtes sie zu finden, wie
287 viel ich haben wolte. Als ich ihm die Summe sagte antwortet er. Das wäre ein Leichtes. Transirte es bis gegen Mittag des Tages vorher so so ein Sontag und sagte mir er habe so viel gefunden und wie theuer. Nun was sie ordinair gelten 19 Para. O du Canaille. Nun mein ehrlicher Grieche sagte ich 14 haben sie vor meiner Ankunft gegolten 16 habe ich gegeben und vor 17 habe ich sie zurückgeschickt. War das nicht ein ehrlicher Grieche.

923[7]

Noch einen solchen ehrlichen Streich. Da mir der nachlässige und sich um nichts bekümmernde Knobelsdorf schon Mahl wegen meiner Gelder den griechischen Fürsten vorgeschlagen so schickte ich gleich Tages darauf Schollten bej den Secretair desweg zu sprechen und geschahe hier unter dem

[7] Se repetă „923" a doua oară şi numărătoarea continuă greşit.

Fürsten was den Gefallen anbetraf gewis mehr herein von mir genuh mir wäre es deswegen honorabler gewesen weil mit Knobelsdorf wie mit einen Menschen der keinen Charackter und mehr Weib als Kerl ist, nichts zu machen 288
ist. Genug Herr Sekretair versprach es dem Fürst zu sagen und alles zu besorgen. Den anderen Morgen als Scholten zu ihm kam waren eine Menge Leute bej ihm. Er sagte zu ihm sehen sie das sind lauter Negotianten die ich wegen dem Gelde habe kommen lassen. Ich hoffe alles in Ordnung zu bringen. Der schlaue Grieche höret bis den Abend vor meiner Abreise an, den schickte er mir ein Schreiben, darin war das da das Geld jetzt sicher rar wäre er vor sich doch einen Negocianten gefunden der
1/ gegen Verlust von 25 Procent, die er mit Mühe auf 24 heruntergesetzt und
2/ Gegen 91 Tage sieht es in Wienn wolle auszahlen lassen. N.B. Mein Geld lag parat in Constantinopel und solte a achter ausgezahlt werden. Ich antwortete ihm dieses wäre vor Neapolitaner vor einen Banqueroutier der
der conte qui conte helfen wolle helfen wolte. Ich sej roth geworden als ich 289
die Proposition gelosen so mir nie anders als in der Comedie des Geizigen von Moliere vorgekommen wäre. Ich danckte ihm aber für seine aufrichtige Freundschaft überzeugt. Scholten den ich gesaget zu ihm zu gehen und sich wegen diesen Negoce zu arkundigen kam eben dazu als mein Antwort so recht spitz angemessen bekam. Er ist ganz betruben gewesen denn vornehmlicher Weise ist auch mit in diesem commercis. Hatte auch die Courage weiter nicht Abschied zu nehmen, ob er es gleich versprochen.

924

Codrikas[8] hiess dieser ehrliche Mann.

925

Mein Michmandar war noch von einer bessern Sorte, den er versicherte mir in Kimpina das ich commode in 2 Tagen nach Cronstadt hinkomen könnte. Nun kam ich den ersten Tag mit Sonnenuntergang in Sinai und den anderen Tag abermahls nach 8 Uhr in Cronstadt. Meine Wagens kamen erst den 19 an, da ich doch schon den 17 war da gewesen. Auch habe ich ihm nicht einer Pfennig Pachit gegeben und es dem Fürsten gemeldet.

den11ten December

Obgleich Rahib Effendi den 9ten von Buckurest weg gezogen den nächsten 290
Weg gegangen war kam er doch mit mir, der den 12ten aus Buckurest gegangen und 3 Tage in Cronstadt zugebracht mit mir zugleich den 24ten in Hermanstadt an.

927

Ein bischen dencht mir ist doch wohl dieses zu viel Ehre. Man lösete die Canonen von denen Vestung als Rahib Effendi kam.

---

[8] După aceasta, 3 cuvinte şterse.

928

Auf der Liste so Rahib Effendi geschickt hat und welche hier oder sonst wo im Originale wird angehänget werden standen alle Tage 50 Stück Wildpret, da doch der Türcke kein Wild so nicht geschaichet ist blos zum Verkauf.

928

Das türckische Kropf thut mit ihrem Thaim als mit einem Wunder, da gegen Ihnen geben. Doch vor solche Tretensionen nichts ist.

930

Scholten der alles glaubt, versicherte er habe vor 30m/30000/ Piaster teils allein noch in Bucharest gekauft.

291 *931*

60 6 spännige Wagens braucht Rahib Effendi.

932

Ohne 4 Hofwägen so von Wien gekomen und sein Kutschen.

933

165 Personen hat er bej sich.

934

Mitte December hate ich in der Wallachej Zigeunerkinder ganz splinter fusend nackend vor der Thüre sitzen gesehen.

935

So ist es auch in Siebenbürgen, dem Banat und in Ungarn mit die Weiberleute. Sie haben das blosse Hemde an, hinten und vorne hängt ein blosser 4 eckigter Lappe mit Franzen so das von beiden Seiten das Hemde zu sehen ist nur geht das Hemde und diese beiden Lappen an etwa 2 oder 3 finger über das Knie, unten tragen sie Stibeln so das allemahl ein blosses von ihrer Wade zu sehen ist man solte nicht denken das es möglich wäre dass die Menschen es aushalten. Die Knechte sind auch ganz bloss sie tragen einen Haarzeuch.

292 *936*

Was Jungfer ist gehet mit dem blossen Kopf. Nun sieht es curiose aus. Die meisten reputirlichen Bürger Mädels zum Exempel in Pest tragen Peltze so wie die Griechen Hohe halten welche mit weisse Hasen ausgeschlagen. Dieses ist sehr vernunftig und warm und dann aber derblosse Kopf da heraus so denckt man das Gehirn musse verfrieren, man auch wohl manches Mahl sejn.

den 16ten December

937

Sinai liegt gerade 9 Stunden von Cronstadt und 6 Stunden von Temesch.

938

Temesch ist ein Palaska. Man ist zwar schon eine gantze Weile bergab gestiegen allein just da passiert man die höchste Hohe. Den kurz zuvor komt einem auch das Wasser entgegenlauffen. Gleich bej Temesch entspringt die Temesch so alsdann in einem herläuft nach Siebenbürgen hin.

939

Rundherum haben die Oesterreicher allen Wald weggehauen im jetzigen Kriege, den ich glaube die Türcken haben es exportiert. Wenigstens ist eine Affaire da gewesen. Doch liegt von Bukarest kommend lincks
dichte bej der Palaska ganz nahe und zwar sehr nahe eine Anhöhe so dominirt. 293
Allein die Oesterreicher kennen die ehrlichen Domuzrat.

940

Gleich hinter Temesch komt man über einen Konpolt dann den Berg sehr steil und jähe herunter. Doch will er gegen den Steigen nichts sagen. Allein schon jenseits Sinai fängt man allmahlig zu herunter so das dieses mir der letzte Abhang jedoch sehr steil ist.

941

Gleich oben bej Temes öfnet sich die Schlucht und man hat eine herrliche Aussicht in Siebenburgen herein, so dass man die Berge von der nordlichen Grenze Siebenbürgens sehen kann. Die Pleine ist mit Gruppen von Bergen ausgeziert. Ganz klar war es hicht obgleich die Sonne schien, sonst muss dort, wenn man auf einen Berg so man die Schlucht nicht brauchte und geradezu rund herum sehen könte eine meisterhafte Aussicht sein.

942

Etwa eine Stunde bleibt man von Temesch noch im Gebirge, alsdann ist man in der Pleine, sobald man herein dreht man sich gancz lincks runckwerts um nach Cronstadt zu gehen, so noch 2 Stunden von da.

294

943

Cronstadt hat eine besondere Lage. Es liegen darinnen zwischen den Vorstädten und herein ganz isolirte Berge zwischen denen man nicht allemahl durch zu komen ist. Auf der einer Seite liegt es dichte am Fuss dichte daran des Gebirgsrücken, so da fast wie a pick ist und wo oben eine Capelle.

944

Auf der einen Seite liegt ganz retendirt auf einen ziemlich hohen Berg ganz isolirt ein Fort. Es scheint aber nur Mauerwerck mit Thurmen zu sejn.

945

Doch liegt die Festung auch unten mit starcken Mauern und Graben ehe man noch nach der Stadt komt. Da es Nacht und die anderen Tag so nebelicht konte ich es nich recht bemercken.

946

Cronstadt heist bej den Türcken und auch dort in der Wallachej und da herein Braschowa oder Bruschowa. Wo aber der Windhund Zaroni den Nahmen Brasso her hat ich nicht begreiffen den ich habe es nie so nenne hören.

947

Wolkenbach und nicht Wolkendorf der Carte liegt eine Stunde von Cronstadt, ein schon saxsich Dorf.

295 *948*

Zaydern zwej Stunden von Cronstadt liegt recht.

949

Wadein 3 Stunden von Zaydern.

950

Von Zaydern nach Vladein ist schon bergigter Weg und miserabeler tiefer Grundloser Weg

951

Von Vladein nach Serkan so 4 stunden ist, ein entsetzlicher langer grundloser Berg zu passieren der ganz unpassirbar war. Er fängt balde hinter Vladein an und geht bis Perschan, so am Fuss lieget und so etwa eine kleine Stunde von Saskan lieget.

952

Dieser schlimme Berg so noch dazu wegen der Spitzbuben unsicher ist, wesweg ich auch Conwej von Zaydern bekam, so aber bej den Wagens blieb bis ich alles im dunckeln passirt und gegen 9 Uhr in Perschan angekommen den arglischen Weg um 11 Uhr die andern waren die Nacht in Vladein geblieben.

953

Vladein ist ein hubsch Dorf, darein

954

Perschan ein gutes walachisches Dorf.

296 *955*

Serkan ist auch ein hübsches Dorf.

den 22ten December

956

Fogarasch ist ein passabler Flecken mit einem befestigten 4 eckigten Schlosse so flache italienische Basteien hat. Die Leute sind lauter infame Creaturen. Der Weh von Sarkany dahin passirt.

den 23ten December

957

Zwischen Freck und Giresau so einander gegenüber liegen passirt man den Alt auf einer Pfere. Der Sthrom ist nicht sehr breit scheint aber bej grossem Wasser sehr auszutreten.

958

Von Serkan aus sieth man immer den breiten Grund, darinnen der Alt fliesst.

959

Lincks von Cronstadt nach Hermannstadt muss ein starkes Alpengebirge sejn. Ich konte es des Nebels wegen nicht sehen. Allein gegen Abend auf dem Wege von Fogarasch nach Giresau konte man die Helfte oben der Berge, da es sich aufklärte sehen. Es waren lauter Tyroler Felsengebirge.

960

Giresau ist ein hubsches teutsches Dorf.

961

Der Weg von Fogarasch nach Giresau ist eben, indem ist er und den Alt cottagirt Grund. Man komt über keine Bergen.

den 24ten December

962 297

Von Giresau nach Hermanstadt komt man ebenfalls über keine Berge.

963

Eine halbe Stunde disseits Hermannstadt komt man nach Schellenberg, ein Dorf wie ein Städtchen.

964

Hermannstadt war sonst die Hauptstadt. Jetzt sind die Dicasteria und Landssitze nach Clausenburg verlegt.

965 a

Hermanstadt ist ein Art von Festung mit Graben mit unter mit Wall und Bastionen und renectirt ein theils Orten mit Mauerwerck.

965 b

Ist ein ansehnlich Städtchen.

966

Das Kayser Haus, das Wirtshaus ist sehr gut angelegt. Es ist ein Saal daselbst mit einer Gallerie desgleichen nicht in Berlin

967

Der Weg von Hermanstadt nach Magh geht über einen steilen hohen Berg, der fast unpassabel ist gleich den Berg herunter liegt Magh so eine Post von Hermanstadt.

968

Zwej Stunden von Magh liegt Klein Pollen so dass Apolt der Charte ist. Das anndere Apolt aber liegt falsch.

298 *969*

Es geht eine andere[9] Strasse von Hermanstadt nach Russmark uber Gros Polden so besser ist als obige Poststrade.

970

Reissmark ist 2 Posten von Hermannstadt

971

Von Magh nach Reissmark so eine Post ist, der Weg so ziemlich.

972

Reissmark stellt einen Marcktflecken vor. Sindt lauter teutsche und sehr gute Leute.

den 28. December

973

Das Wasser so schon vor Reissmarck anfängt und nach Muhlenbach geht heist Sekasch.

974

Muhlenbach ist ebenfals ein Markflecken. Der Weg dahin von Reissmark ist noch so leidlich.

den 29. December

975

Szaswaros ein Marcktflecken mit einem guten Wirtshaus, da wo das Posthaus ist und das Bräuerhaus heist. Der Weg hieher von Muhlenbach ist ausserordentlich schlecht.

976 a

den 30ten December

Ich bin von Szaswaros gerade auf Wins, so auf der Charte Alvins heist gefahren immer ober Wiesen langs der Marosch, wo Wins dichte daran liegt und so nach Deva der ordinaire Weg geht über die Berge und ist bergigt und schlecht.

---

[9] Încă o dată „andere" şters.

Das feste Schloss von Dewa sieth[10] man schon wie mit schreger Cornes als so der Berg gefahlen ist von weitem. Es ist ein Herrenschlozel welches bej so gewis ein antcar so wie das jenseits der Marosch auf der Hälfte Weg von Szaswaros nach Dewa.

977

Dieses Schloss muss zu seiner Zeit sehr fest gewesen Dewa so ein Marcktflecken liegt am Fusse.

1792

den 1ten Januarius *978*

Von Dewa nach Dobra ein ziemlich hoher und steiler Berg doch nur kurz zu passiren so über eine vorschiessende Erd ging so nach der Marosch geht welche man sonst bis Dobra cottagiert wird.

den 2ten Januarius *979*

Dobra ist ein Marcktflecken.

980

Von Dobra gleich dichte hinter der Poststation Czoczed, so nur ein schlechtes Posthaus ist und wo man kurz vorher die Marosch verlässt, fängt ein sehr hoher, langer, steiler unpassabler
Berg fast auf der höchsten Hohe gehet die Banster Grentze. Ob es fast 300
allerwegens uber hielt, war es auf dem Berge grundlos.

981

Dieser Berg bringt einen in dem Grunde des Recsa-Flusses gleich wenn man sich diesseits Czoczed lincks von der Marosch drehet bej weit mehr schon wie an denen anderen Orten, daher ich glaube und es muss wohl so sein dass diese ganze Gegend lincks hoher lieget. Der graue Wagen kam erst die Nacht an. 3 Uhr in Kaskewo so nur 2 propter von Dobra lieget.

982

1/ 4 Stunde diesseits Kachewo fängt der Berg erst an zu fallen und zwar erst viel und obgleich Gewässer bis Forpet und Niederung so muss die Gegend im Ganzen viel höher als der Grund der Marosch sejn.

983

Kachewo ist ein schlecht wallachisch Dorf, doch ein gut Wirtshaus.

984

Faspet deutsche Leute wie weitter um Koschowa der Weg gut und breit.

---

[10] De două ori cuvântul „sieth".

301 *den 4. Januar*

985

Bochas eine Post von Faspet ein schlechtes wallachisches Dorf.

986

Der Weg nach Boschas so ziemlich. Von da aber nach Lugosch etwa 1 Stunde davor fängt der Lugoscher Berg so lang und imer bergauf und sich erst dichte vor Lugosch endiget auch nur nach Proportion wenig kurz vor Lugosch etwas fallt.

987

Klein Beschkerek, Czodat, Comlas sind lauter neue Dörffer und zur Ortsmitte zukommen.

988

Mokrin schlecht und nicht unterzukommen.

989

Klein Canischa dichte an der Theis. Ein sehr schönes Wirtshaus dasselbst. Man lässt sich da über die Theis setzen.

[De la Giurgiu la Câmpina]

275 *889*

Dgiurdgiu hat ein kleinen schmalen bedeckten Weg. Der Graben läuft nicht paralel mit der Faire sondern wird gegen den Schulterwinkel breiter. Es ist auch ein Ravelin vor dem Schloss so aber in der Faire auf jeder Seite einen Einschnitt hat so dass es zwej Thore hat. Der Graben ist ordentlich renetirt und das Ding ist doch fester als es mir bej voriger Vorbejreise geschienen.

890

Ich wollte in die Festung herein, indem man mir sagte, dass die Stadt inwendig sej selbige zu besehen. Die Janischaren hatten die Wache da. Da ich mir aber heute zum ersten mahl in preussischer Montirung gesetzt, so sagte mir Einer davon mit den Domuz ehrliche, stolcze Bauernmine indem er die Schumutz in die Höhe warf, dass ich nicht herein können [...].

891

Ich schickte bej den Gogem Pacha hier nun herein zu gehen aber sehet das dume Volck. Er liess den Michmandar kommen, machte viel Excuse da aber hier so viel Deutsche wären, so mogte es alsdann heissen, schickte aber damit ich es ja nicht übel nehmen solle seinen Saluten liess mir becomplementieren und brachten mir einen Caffe der von selben seinen Leuten begraucht wurde ein Solemnität und der mir also 3 bis 4 ducaten Bakschisch kostete.

892

10 Stunden Bukarest zwischen meinen ersten Nachtquartier fängt es schon an bergigt zu werden also ist die Pleine der Wallachey nicht sehr gross und nur 20 Stunden von der Donau sich erstreckend.

893

Bej Kampina ist schon ordentlich Gebirge und da ist die Okna wo eine Salz Grube ist und wo die Missethäter hin verdamet werden das Salz auszugraben.

894

Vor Kimpina sind 3 Quellen aus denen Steinöhl in ziemlicher Quantität herausquilt.

895

Kimpina ist ein Stadtchen worin auch ein zerstört Kloster.

896

Daselbst kann man schon sehr gut den Sinai Berg sehen.

897

Der Sinai ist ein wares tipisches Stein Alpen ganz a pik und mit Schnee bedeckt.

898 a

Unter selbigen liegt ein Kloster, so aber ganz zerstört. Auch sind nur einige 279
Häuser da herin.

898 b

Etwa 2 Stunden von Kimpina fängt man an den Berg zu steigen. Man geht über 10 Mahl über die Prava in die Kreuz und quer herüber. Dieser Fluss musse starck reissend seyn, ob er gleich damahlen klein war und ich allerwegens durch fuhr hatte er doch ein sehr breites Bette wo man sahe dass er erstaunende Verwüstungen verursachen muss. Man cotagirt ihn bis bej Temesch.

899

Dieser Weg ist eins der beschwerligsten, gefahrlichsten und furchterlichsten, so ich je passiert. Erstlich so steil, dass es ein Wunder ist, wie ihn die Pferde heraufziehen hönnen. Herauf drehet er sich ganz kurz, geht längst der Prava welche unter einem Thurm hoch a pik fliesst, welches wenn man herunter sehet schauernd macht.

Vol. I: Excerpte [De la Orşova Nouă la Rusciuc]

den 11 Montag

bis Neu Orsowa, daselbst in der Festung, wo mir der Herr General Hahn s. dessen Portrait anbej, in ein Hundeloch ein Quartier machte und ich

den 12 Dienstag

Negst dem am Tag um ½ 1 Uhr mit Ochsen wegfuhr obgleich der Herr Esel sonst allen Leuten Pferde verschafte bis Czernetz, wo underwegens ein ½ Meile davon das Hinterrad von Planwagen brach, der auch die gantze Zeit über drausen bleiben musste, obgleich ich schon um ½ 1 Uhr

268 *October* von Neu-Orsowa weggefahren war kam doch dann erst

1790 gegen 11 Uhr abends in Csernetz an, weil ich alle Augenblick Transportwagens begegnete, wo ich immer halten musste, auch das Ochsenfuhrwerck nicht sehr hurtig geht.

den 13ten Mittwoch

Musste ich mir des Rades halber den ganczen Tag hier bleiben. Ich fuhr des Morgends mit meinem Wirt nach dem Festerm Severin und nach der Hadranchen Brücke.

den 14. Donnerstag

Nachmittag gegen 1 Uhr fuhr ich endlich ab bis Jablonitza. Der 2te Wagen hatte solche schlechte Pferde, dass sie den anderen Morgen noch auf der Helfte des Weges von Benchkovas nach Jablonitza am 2ten hohen Berge waren. Deswegen setzte ich mir in Curent mit Schmids und Liehrs und liess bejde Wagens zurück und fuhr

den 15 Frejtag

nach Crajowo. Die Wagens kam erst die Nacht um 12 Uhr. Ich logirte bej dem abgesetzten Caimakan Klütcher Busesko, der mir sehr gut und freundschaftlich aufnahm.

den 16. Sonabend

Nach Latia. Die Wagens kamen wieder erst nach Mitternacht.

den 17. Sontag

Ob ich gleich für 5 Uhr die Pferde bestellt kamen sie erst gegen 8 Uhr, denn es waren türckische Leute im Dorfe. Da ich aber meinen Wirth alles bezahlt und Biergeldt noch dazu gegeben machte er Anstalt. Ehe ich aber über das Wasser kam war es ½ 10 Uhr. Mir hatte auch der Arnaudten Capitain persuadiert, dass ich[11] einen anderen Weg nehmen müsste, dass ich nun heute den ganczen Tag nur fuhr und die Nacht um 1 Uhr näher von Latia war als ich von der letzten Station war. Ich kam erst die Nacht um 4 Uhr in Kiatna an.

269 *October*

1790

---

[11] Corectat din „doch".

den 18. Montag

Eben als ich in die Cariole steigen wollte kam ein Hiobsbote von meinen Leute, das sie unterwegens hinter Tarabans abermahls ein Rad gebrochen/ dieses ist das 4[te] Rad so nun genomen Wagen bricht/. Ich aber gebrauchte nie alles von meiner Bagage und fuhr bis Pietrochan.

den 19. Dienstag

Ich fuhr bis Giurgienio von da zu Wasser bis Ruschuk...

Vol. II [De la Orşova la Giurgiu]

798

den 12 October 1790

154

Beide Orsowas alt und neu liegen ¼ Meile auseiander. 38

155

Der Weg von Mehadia bis Schupach ist fatal zu fahren, weil er oft mit precipuer 39
längs der Czerna geht.

156

In der Gegend von Demis Capi sind sehr viel wilde Rosen von besonderer 40
Stärcke. Einen sahe ich daselbst der unten so dicke war als wenn ich meine bejden Fäuste nebeneinander setze. Dieser war wohl 1 ½ Fuss lang, von da theilte

799

den 12ten October

1790 sich der Stock[12]. Der Hauptast ging davon noch wohl 2 bis 3 Fuss lang so dicke weg wie eine Fault dicke.

157

Denis Capi oder Eisen thor ist die Gegend in der Donau wo man nicht anders als bej hohem Wasser passiren kan. Es liegt so wie in der Beschreibung von Lauterern, man hört das Rauschen schon von ferne. Die Steine liegen quer durch die Donau durch von einem Ufer zum Anderen.

158

Hier in diesem Demis Capi werden viel Hausen gefangen. Das gantze Demis Chapi liegt woll von Reusen so wohl 1 ½ Man hoch sind und wie ein Oxkopf breit und dick.

---

[12] Apoi cuvântul „ein Ast" şters.

159

Lauterer heist der Mann so die Navigations Carte der Donau gemacht. Es ist ein Schifscapitain Wallerbourg hat die Reise mit gemacht. Dieser hat mir versichert dass alles mit dem Instrument aufgenomen werde.

160

Bald hatte ich vergessen den

800

den 12. October 1790

Nahmen des groben Esels so Comandant in Orsowa war, her zu schreiben. Er heist Hahn.

161

Dieser Esel ist tückish auf mir das, wir den Türken die Festung wider geschaftet haben, wo er Comandant dann ernennet war. War so boshaft darüber, dass er es sich sogar gegen meine Leute mercken liess.

....

801

den 19. October 1790 *259*

Wajwode von Die Osterreicher haben 8 Tage lang Giurgiewo belagert, Batterien und Schanczen etabliert. Es sind immer wenig Trouppen darin gewesen. Es hat ein tartari- Sultan darin comandiert. Unter der Zeit hat Tchelebi Aga von Ruschuk sowohl an Gross Vezir als von alle umliegenden Städte wo Manschaft war geschrieben um Manschaft, welche auch wenn welche angekommen Tchelebi Aga herüber geschickt hat.

260

dito Darauf /ohngefehr nach 8 Tagen/ ist etwa in der Mittagsstunde 1 Oesterreicher dichte an der Stadt gekommen /vermuthlich um zu bravieren/ ein Türcke aus der Festung /ein braver/ ist herausgezogen und hat mit ihm gekrieget /wie der Wajwode sagte./ Es sind einige Osterreicher zum Suvenir gekomen, und so ist es auch von türckischer Seite geschehen bis endlich einige 30 Osterreicher und ebensoviel Türcken zusamen gewesen und sich geschlagen. Darauf sagen die anderen Türcken so in der Stadt waren, warum schlagen sich die da draussen und wir sitzen hier so ruhig. Wir wollen auch heraus.

[Fragment despre Mavrogheni]

270

Über Maurogenis Enthauptung sind verschiedene Meinungen. Alle sind probabil. Man wird wohl mit der Zeit erfahren, welches die Rechte ist.

1 /Maurogeni hat nun wohl bej seiner Erhebung sehr seine Gunst gemissbrauchet und hat sich alle Bojaren die er wie darunter tractiret zum Feinde gemacht. Er hat viele exiliert, davon ich Einige in Kabrova gesprochen. Sie sagen und die Griechen er habe es gethan um sich ihres Vorranges zu bemachtigen. Er und einige andere

804

den 19ten October

1790 sagen dass es Veräther die ihr Geld und Pretiosa nach dem Oesterreichischen senden wolten. Er erfuhr es, bemechtigte sich gleich dieses Vermögens und behielt es zu Ausgeben der Krieges. Da mun jetzt der Friede soll werden haben sie sich gegen ihn beschwert unter Anderen Einer so Jkaraky heist soll es mit gerade erzwungen haben. In Czernetz
2/ Wieder Andere. Er habe Briefe nach der Wallachej geschrieben dass nach 8 Monaten, wenn der Waffenstillstand vorbej Friede werden würde und er alsdann wider Hatman würde. Dieses habe der Gross Vezir erfahren und da dieses noch nicht soll bekant sejn habe er ihn strepulieren lassen. in Krajevo
3/ Diese Ursach ist die Wahrscheinlichste. Als Fürst von der Wallachej Grentz er mit der Turkej bej Giurgeni auch überhaupt längst der Donau. Nun ist der jetzige Visir hier aus Ruschuk deswegen er auch Ruschukli heist. Hat viel Güter und ist in der gantzen Gegend hier in grossem Ansehen. Diesem sein Bruder, den Tchelebi Aga hat von diesen Maurogeni mit Verachtung tractiret und ihn ein Biest genant. Der Türcke vergiet nicht. Der Vizir so schon sein Feind, hat sein Bruder so ein Jude in Giurgenj

805

den 19. October **1790**

es ihm nicht vergeben konte Gehor gegeben.
4/ Auch kann es sejn
a/ Die Oesterreicher und Rusen sind sehr piquirt gegen ihn, weil er den Krieg gut geführt, dass die Turcken sich bejde haben dadurch wollen zu Freunden machen. Dieses ist ein Geschenck der Türcken.
b/ Solch ein Fürst muss 2 Millionen bezahlen, wenn er es wird. Vielleicht also doch um diese Summe zu erhaschen.

271

Dieses habe ich schon in Widdin vermercket dass er auf der Wippe stund. Ich glaubte es aber anfänglich nicht da Maurogeni ein Freund von Joussouf war. Dieser wider Freund vom Gros Visir. So glaubte ich man wurde es Joussuf nicht zo Gefallen thun. Genug.

272

Thoricht haben sie allemahl gethan. Entsetzen konten sie ihn aber nicht anders, denn er hat doch den Krieg gut geführt. Dieses gibt kein gutes Beispiel und Ermunterung.

273

Man hat ihn zum Gross Vizir Bevelet. Etwa 8 Stunden von hier ist ihm vor
Wajwode einem Dorffe der Tchelebi Aga an dem ein kajserlicher Ferman gekomen den Kopf von Maurogeni nach Constantinopol zu schicken, mit etwa 600 Mann entgegen gegangen. Maurogeni hat ebendalls wohl

even so viel Leute gehabt so aber lauter Türcken. Tchelebi Aga hat an alle ihre Häupter geschickt als Deli Bacha, Dufcecki Bachi etc. Hat Ihnen sagen lassen ob sie den Ferman des Kejsers, den er hätte, respectieren wollen. In diesem Fall sollten sie mit ihren Troupen herüber kommen, welches den geschehen. Maurogeni ist allein geblieben und er hat ihm den Kopf abschneiden lassen.

274

Dieser Tchelebi Aga ist älterer Bruder als der Gross vezir. Ist Capidgibachi und Bujuk Enbrecker oder grosser Stallmeister vom Kayser.

[Însemnări din cursul drumului din Banat până la Giurgiu]

82

Die Frauens hier im Banat haben nichts an wie ein Hemde und darüber einen Lappen hiten und fome so von solchem starckem Zeuge als die gemeinen Leute Tisch decken. Welche bejde Lappen machen dass man von bejden

Seiten das Hemde sehen kan. Unten sind Franzen eine Span lang gesetzet.

83

Eben so sind auch die Frauensleute in dem Untertheil von Ungarn wo ich meine Toure das erste Mahl nahm.

84

Desgleichen in der Wallachej hier aber sind keine Franzen daran.

85

Dabej gehen alle 3 Gegenden Winter und Sommer barfuss, wenn sie den vom Schnee und Eis herein in Ihre Hütten kommen stecken sie die Fusse am Feuer, daher sie alle rothe, verbrante Füsse haben.

86

Die Carte[13] ist ganz richtig auf Griseler von Temeswar bie Rikasch. Der Weg geht so wie ich ihn gezeichnet.

[13] Scris peste cuvântul „Weg" şters.

87

Bis Rikatsch ist fetter Boden von Temeswar aus.
N.B. nr. 88 vide p. 814 nr. 131[14].

89

Das Wasser so nach Rikasch von Temeswar komt ist ein Canal.

90

Auch fetter Boden von da bis Kisetan.

91

Von Kisetan bis Lugosch fängt der boden schon an leichter zu werden.

92

Dichte vor Lugosch komt man über die Temes

808
den 9ten October **1790**

etwas vorhero über einen Schleusen Graben, wo dichte dabej eine grosse Schleuse ist

93

Von Kisetan bis Lugosch geht eine Chaussee vermutzlich von den Weg zur Winterszeit. Denn er ist viel erhoheter.

94

In Lugosch ist nur ein vernünftig Wirtshaus. Dieses gehoret der Frau Generalin Grafin von Saren.

[........................]

98

Bej Caveran ist die Temes dichte am Dorffe und am Ufer fängt Geburge an so dass man fast im Dorff herein davon schifen konte

[.........................]

100

Von Lugosch nach Sakul ist fetter Boden.

810
den 10ten October **1790** *102*

Von Sakul nach Caransebes wird der Boden leichter.

103

Ich mögte wohl wissen wo der Kejser bej Sakul ein Lager gefunden, denn da ist nichts wie Plaine und wenn et die Courage gehabt da zu sethen hatte vor

---

[14] Peste cuvintele „fehlt und ist ausgelassen worden aus Vorsehen", şterse.

die Defiles wohl bessere Orte dem Vordringen der Turcken zu verwehren finden konnen.

104

Der Grund bleibt sehr breit bis Caransebes.
[............................]

109

Was sie im Banat den Schlüssel nennen, dieser ist von Slatina um Terregowa ein schlimmes Defile ist es immer, wenn

811
den 10.October **1790**

man etwa 2000 Schritt von Slatina ist fängt mit einmahl das Gebirge so schon imer seit Kisetan nach und nach enger zusammen gekommen sich plötzlich anzuschliessen, so dass bejde Seiten[15] des Gebirges so nahe zusammen, dass auf der einen Seite die Temes hart daran, der Weg hart an der Temes und dieser hart an das gegenüberstende Gebirge stösst, so das da die Wege enge hier sind absolut kein Wagen den andern ausweichen kan. Die Berge von bejden Seiten sind nicht durchgängig gancz hoch doch Viele haben viel Höhe, einige doch wenige sind fast a pick. Unter Anderem ist eine Passage wo sie ordentlich überhängen. Nur geht der Weg bald am Fluss auf und nieder wenn er hoch ist so sieth man die Temes a pick unter sich.

110[16]

Und hier haben die Oesterreicher Lassen die Turken durch kommen.
[..........................]

112

Man komt in Schlüssel 2 Mahl über die Temes.
[...........................]

812
den 10 October **1790** *114*

Bis dichte vor Slatina bleibt der Weg noch gerade und eben und ist noch vollkomen Pleine. Den fährt man aber einen steilen Berg herunter den merckt man das man im Gebürge ist.

115

Das Posthaus ist wohl 1500 Schritt abwärts gancz isolirt vom Dorfe.

117

Die Maria Teresise hatt hier ein Capellen bauen lassen, weil der Erzherzog Franz nachhero Kejser da die Armee bej Cornia oder dahin stand auf die Jagd gegangen und sich veriret hatte. [.....................]

---

[15] Scris deasupra rândului.
[16] Text ironic scris cu litere majuscule în latină.

130

Der Weg von Mehadia nach Orsowa ist ebenfalls schlim zu passieren. [..........].

818
den 13ten October **1790** 170

Der Thurm Severin liegt auf einer runden Kuppe. Es ist rundherum ein gemachtes Precipie als ein Graben uber welchen es Mühe kosten herunter und herauf zu klettern. 55
Es ist nur noch eine Wand vorhanden so gewiss 12 Fuss dicke ist und etwa 25 Fusshoch und 20 breit. Die Periphere die das Mauerwerck angezeget ist gewis ein paar hundert Schritt ob dieses aber alles Thurm oder Castel gewesen. Kan immer nicht urtheilen. 56

171

In der Moldau und Wallachej sollen die Meisten Schafe 2 Lämmer geben. 57
Herr Pihl in seinem Buche sagt das Gegentheil. Schmiedt

....

174

Bistritz ist ein Dorf so auf der Helfte der Station vor Czernetz auf Benchowo liegt.

....

181

Der Weg von Czernetz bis Jablonitza ist gut. Nur die Berge sind schon zu befahren, fast gar nichts angebauet und nichts wie eichernes Gesträuch so nur manns hoch ist. 70

....

184

Von Czernetz aus über alle Station bis halb von Chadeak nach Crajowa wovon aud den ganczen Terrein lauter Eichensgesträuche, mit grossen doch nicht sehr starcken Eichen untermischet. 74

185

Besonders schöne Eichenbäume[17] gerade wie Tannen, ein ordentlicher Wald war wenn man auf die Höhe des Berges nr. 182 kam. Zwischen Jablonitza und Paja. 75

186

Wenn man nun die Helfte des Weges von Chadeak nach Krajowa komt geht eine Drehung auf ein Sträucherwerck darinnen man Krajowo sieht und gleich darauf hört das Gesträuche auf.

187

Krajowo presentiert sich von weitem besser wie es in der Nähe wirklich ist, denn es ist ein langer Ort.

[17] Scris deasupra rândului.

822

den 15. October **1790**

188

So bald man aus dem Walde komt sieht man an die Berge, dass ein Wasser da sein muss. Man komt auch baldt am Zyo so auf der Carte Zyois heist, führet selbigen rechts lassend eine Weile dichte an demselben weg. Hernach läst man sich indem man sich rechts drehet mit einer Fere übersetzen. Ist ohngefehr wie die Oder bej Breslau. Sein Grund ist Feltsteine und Sand.

....

190

80 So bald man den Zyo passirt ist, ist Sand bis Krajowo.

191

81 Sonst ist durchgängig bis am Zyo guter Boden von Czernetz an.

192

82 Man kan gut in einem Tage von Czernetz nach Krajowo kommen, denn ich fuhr um 9 Uhr von Jablonitza und war nach 5 Uhr in Crajowo. Folglich wenn ich zeitig ausgefahren war noch Zeit die bejden Stationen zu fahren.

den 16. October

193

83 Gleich wenn man aus Carakal komt

823

den 16. October **1790**

sind viel Tepes zu sehen.

194

84 Man sieth gleich die Höhen so dass lincke Ufer der Aluta machten. Die gancze Höhe ist sehr steil esarpirt obgleich verschiedene Wege als appareilles herausgehen.

195

85 Harts am Ufer aber jenseits dem Fluss, wenn man von Carakal komt liegt ein Kirchdorf so Potedschin heist.

196

87 In Krajowo ist ein Knuppeldamm durch die Haupt-Schmiet strassen so in der Mitten hohl sind und wo in der Mitten unter denen Knüppel ein Graben geht.

197

dito 88 Welches in Bukarest Jassi eben so sejn soll

198

89 Auf der Helfte des Weges von Schukarest nach Carakal hört das Gesträuche auf und bleibt ein frejes Land bis hinter Tarabanz wo wider mitunter Strauchwerck anfängt. Auch ist in obiger beschrieben Gegend mehr angebauet.

den 17ten October *200*

Von Latin bis Turn sind 5 Stunden

201

Von Tarabans nach Ruschodavedi oder Rusch wird 6 Stunden gerechnet sind aber nur 4 Stunden Schreibe Tafl p. 36

....

204

Das Dorf so jenseits der Latin liegt wo man den steilen Berg hinauf fahrt heist Plowidchan. 91

205

Die Höhen so das lincke Ufer des Latin ausmachen sind hoch escarpirt und oben so gerade wie ein Lineal. 92

206

Hier sindt von Plodwischan längs der Latin bis an der Donau wider Tepes 93

....

208

Die Latin ist hier herunten wie die Oder bej Breslau. 95

209

Ist ziemlich schnell und muss sehr breit austreten. 96

210

Längs der Latin liegen viel Dörffer 97

211

Da diese Latin die Alutu eigentlich heist, man sie auch jenseits besser hin so heist, so glaube ich das Dorf Latin auch eigentlich Alutu heissen muss. 98

212

Man komt über den Latin gleich jenseits dem Dorffe über klein Provisorium so vor einen kleinen Wagen wohl geht nicht aber vor einen Reisewagen. Jetzt fuhr man durch dem Wasser. 99

213

Der general Gray hat hier disen Sommer ein Lager gefunden. 100

214 Wachtmeister in Tarabas

826

den 17ten October **1790**

Es sind gleich bej dem Dorffe Latin zwej Redouten, eine diesseits dem Flusse auf der Hohe, die ander jenseits im Grunde, auch sind noch 2 jenseits weiter im Felde. 101

215

Auch haben sie 3 Apareilles vom Fluss an nach dem Dorffe Latin gemacht. 102

216

103 Von Latin nach Kiatra und von Tarabacs nach Kiatra
ist naher von bejden Orten als von Ruchodowedi nach Kiatra folglich bin ich abscheulich Weg gefahren.

217

104 Von Ruchodowedi so die Stadt Rusch ist, ist bis Kiatra 8 Stunden und sie sind gut, denn ich bin von ½ 4 Uhr nachmittags bis 12 Uhr die Nacht gefahren, ob es gleich heller Mond und guter Weg.

218

den 18. October

105 So wie man aus Kiatra herauskomt sieht man rechts rückwärts einen grossen See und weit hinter her die Donau. Diesen See nennen die Leute da alle Balta es sieth auch würcklich
827
den 18ten October
so aus als wenn ein breiter See in die Donau führt. Die Leute pretendirten es sej ein a parte See sogar aber er käme von der Donau und fale wider in der Donau so muss das Land so zwisch diesen und der Donau zu sehen sind eine Insel und die Balta ebenfalls Donau seye.

219

106 In Kiatra nennen sie die Latin Alt und in Simnitza auch.

220

107 Alles was ich bis dato bis hieher von der Wallachej gesehen, so ist sie ein sehr ebenes Land, den Grund des Alt und des Zyo und die paar Berge zwischen Czernetz und Paja ausgenommen.

221

108 Smnitza ist so ein passabil Ortchen. Es ist ein Okas da weil hier eine Eshelle und Depot der türckischen Kampfleute ist.

222

109 Simnitza liegt just gerade gegen Schistamo über.

....

827
den 15ten October **1790**

224

110 Ich bin nicht länger auf die 6 Stunden von Simnitza nach Pietrochan gefahren als 2 1/2 Stunden.

225

111 Pietrochan ist ein sehr grosses Dorf. Es ist auch ein Haus über der Erde darinnen.

226

Von Kiatra nach Simnitza ist eine starke Anhöhe so die Ufer der Balta fällt oder vielmehr ausmacht. 112

227

Die Höhen in Bulgarien sind viel höher als die Disseitigen Läuf der Donau. 113

228

Schade das heute so ein hegen Rauch war sonst muss auf dem Wege von Simnitza nach Pietroschan eine gancz prachtige Aussicht sejn. 114

229

Unzehlbare Menge wilde Gense unten. Habichte von ausserordentlich Grosse welche waren auf denen Armen und faulen Seen so die Donau hier rechts macht. 115

829
den 18. October **1790**

230

In den Dörffern längst der Donau von Simnistza an bis Giurgiewo sind es wohlhabende Leute, eine unzehlige Menge wie vor allen Gurken, Ochsen, Buffel, Schafe, Puten, Hühner, Gänse, Enten, so dass die Dorffer so voll Vieh waren am Tage als wenn Marckt wäre.

231

Hier in der Walachej jaben die Bauern viel Windhunde die weiss sind, zwar Bastarde, aber alle von Lettfüsel sein Art, damit hetzen sie weil es viel Hasen gaben soll und sie ½ Piaster vor das Fell bekommen.

SIR ⟨WILLIAM⟩ SIDNEY SMITH

EXTRASE

p. 275 MEMORANDUM NO. 1, "REPORT ON WALACHIA", 8TH. NOVEMBER 1792

Walachia is the first object I shall consider as being the first which presented itself on entering the Ottoman Empire. This Province laying contiguous to the Danube and well watered by the several rivers which take their rise in the mountains bounding it on the North, is admirably well situated as well for the production of grain and the maintenance of cattle as for the easy conveyance of its commodities to the general markets of Ibrail and Galatz, but the industry of the people is limited by the law which prohibits their exporting to any other Port than Constantinople, and oppressed by the arbitrary taxation to which they are subjected by the rapacious agents of the Prince Govenor, whose sole object and occupation is to raise as much money as he can in the shortest time possible, that he may be able to meet the demands which are made on him by the Porte according to an arbitrary evaluation of his gains. I will not venture to say that the revenue of the province is since the accounts vary so much according to the evident interest of the party to diminish the statement and the other to exaggerate it. Certain it is, however, that the Prince generally contrives to pay the Debt he contracted in intriguing for the place and retires with a very considerable fortune at the end of his three years, notwithstanding the great disbursements he is subject to in the maintenance of his Court, and in the article of presents to the great officers of the Porte, which at the distance he is from the Capital is his only effectual mode of counteracting the intrigues of those who labour at supplanting him. Thus occupied, and without the hope of remaining in his place long enough //
p. 276 to profit by any useful establishments he might make towards the augmentation of the annual productions [... ?] of the Revenue, it is not to be wondered at that none are made, those most palpably necessary and easiest of execution are the making roads and bridges. The Disposal of the mill dams so as that they should not obstruct the navigation of the rivers as at present, and the introduction of new articles of cultivation as well as such mechanical arts as are useful to the Husbandman, also in the establishment of saw mills to prevent the unnecessary expense of Timber in the present practice of hewing a single plank only out of each tree with the Axe.

The Prince Micholai Sucho who was in the Government when I was at Bucharest showed himself in his conversation to be an intelligent man, and

. capable of much if he was left under the obligation to bestow his whole attention on self preservation; he acknowledged the advantages which would accrue from such establishments, and would no doubt undertake them if he was sure of time to complete them and reap the benefit. He was occupied in making a road from Bucharest to the German frontier to render the passage of his couriers more expeditious, since being able by means of his agent at Vienna to convey early intelligence to the Porte of what passes in Europe is no inconsiderable source of his influence and consequence at Constantipole. His Fears of removal however, since shown themselves to have been well grounded, an intrigue of Russia against the then Prince of Moldavia having induced the Porte to direct the two Princes to exchange Governments, in order to remove the obnoxious person to a greater distance from the frontier.//

To return to a description of the Province in question, its climate is like p. 277 that of the Northern part of Portugal, sufficiently hot in summer to bring the wine grape to perfection where the Aspect and soil is well chosen, but subject to very severe winters and cold winds from the neighbouring mountains. The face of the Country has every possible variety as has also the soil. From the Northern part beginning at the chain of mountains which divide it from Transylvania, the Hills lower gradually till towards the Danube it becomes a *perfect level* plain, or rather two, the one a table land like the downs in England, sufficiently elevated to be above the reach of inundations, the other low and subject to them, these overflowings of the rivers are very sudden and not unfrequent, which renders the parts of the country contiguous to them extremely unhealthy and interrupts the communication; where Barges proper for Inland Navigation in general use, advantage might be taken of the annual swell of the small rivers (not otherwise navigable) for the conveyance of annual productions. The only river of the five great ones which intersect the Province that can be said to be navigable is the Olt, or Aluta, the Austrians during the war found it convenient for the conveyance of their military stores and accordingly bestowed some labour in clearing it of the obstacles natural and artificial which they found in it; the others are however equally susceptible of the same improvement.

Timber of all sorts is in great Plenty on the higher grounds but I did not observe any of a very large growth and little of what is called by shipwrights knee timber, which is always scarce in natural forests where the trees stand as close as they can grow, // insulated trees or those which skirt the wood being p. 278 the only ones which can send forth horizontal Branches thereby forming a Right Angle with the Trunk, I observed also that the Tops of most of the Oaks were black and withered before they got to any Height, whether from Age, Lightening, or from the Tap Root striking into a Stratum of Soil unfavourable to Vegetation, I could not determine.

The Land above described laying between the Mountains and the Plains is a most delightful Mixture of Wood and Pasture, Hill and Vale as in England but wholly uncultivated except a few irregular Patches in the Neighbourhood of the Miserable Villages which are but thinly scattered, the Poor Inhabitants generally establish themselves in the most innaccessible parts to be more out of the way of the Vexations of the Taxgatherers and the Depredations of the

Travelling Hordes who have continued to make a predatory war even since the Peace. They do not live in Tents as the Arabs and Tartars yet the Population seems to circulate, there are sometimes very considerable Migrations to Transylvania in order to avoid some immediate Oppression, but they soon return on finding it difficult to meet with a Settlement in a country where the Land is already well occupied and cultivated. They are an indolent and Timid Race extremely docile and submissive to strangers, having never seen any but Conquerors and Arbitrary Masters from Generation to Generation; their Language is corrupt Latin or Italian with a Mixture of Tartars or Turkish or Illyric. The words in common Use are chiefly traceable to the Italian, such as „Foco", fire, „Caldo", hot, „Frido", cold, „Boe", ox, „Apa", water, „duce" sweet, with an infinity of others, which as well as the Many Roman Works is
p. 279 a Proof of Trajan's//visit to this Quarter. Poverty and Oppression is marked in their Countenances and I cannot conceive that the Troops which were raised among them, as well by the Austrians as by the Turks, can have been anything but cowardly Robbers, the Devastations committed by them are visible on Every Side, and together with the Constributions levied by the Austrians, have impoverished the Country to a very Great Degree, tho' [although] its Fertlity is such that it would soon recover if other Markets were open to it after Constantinople had been supplied sufficiently, and if Property was secured and Industry encouraged by a more beneficient and intelligent Government. The enrichment of the Proprietor would enable him to import Foreign Commodities and draw such a Commerce as would always insure him a Market at Hand for the Superabundance furnished by the Soil, thereby increasing the revenue very Considerable; as it is the Peasant being deprived of all Superfluity and impoverished even to the Nest Egg and Seed Corn can barely afford himself a subsistence so that Foreign Commerce is only supported by the Consumption of the very few Boyards, who are rich enough to have a Surplus after the Hand of Extorsion has done its worst on them and can consequently afford themselves Articles of Luxury; being at a Distance from the Capital of the Empire and therefore less subject to the sumptuary Laws against the Greeks which are there enforced, they allow themselves those Articles of Dress which are prohibited, the finest Cloths and Furs are worn, the Women wear Quantities of Jewels and our Steel Manufactures begin to find their Way among them, tho' at a very High Price: The Navigation of the Black Sea not being open to us, only such Articles will pay as are easily transported by Land, those Arti-
p. 280 cles I met with of // English Manufacture came from the Fair of Leipzig, the immense Distance of the Land Carriage through the Worst Roads in Germany had increased the Price above Cent per Cent on the smaller Articles leaving after all very little Profit to the Merchant, the Fair at Frankfort also vends some Articles by Land through Wurzburg and Nuremburg to Ratisbon and thence by the Danube, which is evidently the shortest and most expeditious Route, but it is not much followed owing to the complicated Forms in the Collection of the Transit Duties on the Austrian Frontier which though not considerable is attended with great Inconvenience from the Right the Custom House at Vienna exercises of obliging all goods to be landed and unpacked there in order to verify the Evaluation of them, which is often done in a

Manner too arbitrary for a Merchant to be able to make the Calculation of his Profits to a Certainty, besides the Delay and exposing perishable Goods to injury: Could this be better arranged and the Transit through Different States on the Rhine to Frankfort be properly regulated, the English Merchant might himself convey His Goods to the Mouth of the Danube to much greater Profit then the Leipzig Merchant does at Present by Land, and with much less Risk of Wear and Tear from the jolting on Wheels, the whole of the Land Carriage by this Route being but Five Days of Good Road between Frankfort and Ratisbon; I must not omit to remark that regular Carriers are established who convey Goods between these Free Cities at Five Florins of the Empire and a Half, per quintal of 108 pounds Frankfort Weight. Russian Merchants find their Advantage in this Route to Supply their Southern Provinces with glass, Carriages, Wines etc., etc., then buy a Barge at Ratisbon for so low a Price as 102 Florins // of the Empire, capable of carrying 10 ton, and sell it again p. 281
at Galatz for Fire Wood for more Money. The Navigation of the Danube is tedious from the Upland People not being in the Practice of Setting Sails to these Barges, alledging that the narrow Crooks in the River render them useless, this may hold Good in some Places as far down as Belgrade though after that the River is wide enough to adnit of a vessel tacking and working down against a foul Wind having the current constantly in her favour, there are however some dangerous passes which I shall specify and describe when I come to Treat of the Navigation of this River at Length for which I have ample Materials: The inhabitants of its Shores are far from drawing all the Advantages from it which they might, though the Corn of Hungary is transported against the Stream as far as Belgrade and thence by the Save, Drave and Culpa, to the Ports on the Adriatic, the Addition of a Sail would much diminish the expense and labour of Towing and would enable them to employ more Hands in Agriculture. To Return to the Province of Walachia, it is evident that it might become a Market for our Manufactures were it under a less extortionate Government. What has been said above equally applies to Moldavia, and if I might hazard a Political Opinion I should propose to annex the latter to Poland rather than suffer Russia to occupy it thereby opening a Channel for the Productions of that Country by way of the Pruth and creating a proper Balance to the Power of the Three Great Neighbouring Powers by making Poland Something, at Present it is open for the Russians to march into it whenever they please, and though the Turks are beginning to fortify Bender and Ismael I apprehend the usual Speculation in their Public Works will frustrate // the p. 282
Execution of the Plans proposed. I shall not presume to anticipate the Description of these Provinces considered in a Military Point of View, which Captain Khöler is so much better qualified to give, as well from the Opportunity he has had of examining them as from his Superior Proffessional Knowledge and Abilities, what I understand of their Situation in that Respect I have learnt from Him and shall therefore leave him to enter into those Details. He has also bestowed particular attention to the Mouths of the Danube and I have therefor thought it right to furnish Him with a Map which was communicated to me by M. La., Late Engineer and Surveyor under M. de Choiseul which will enable him to detail his Observations with the Greater Accuraracy. I quitted

the Danube at Ibrail, crossing over to Matchin to examine the Ground where the Last Battle was fought and thence pursued the Route which seemed marked out by the Russians for the Prosecution of their Further Conquests, my Observations on which with remarks on the Danube will form the Subject of my next Numbers 2 and 3.

p. 283 **Memorandum No. 2, "The Climate"**

... But in general allong the Coast of the Black Sea, the Danube and even to Moldavia the [severe climatic changes] are sufficiently so to Effect the Health of the Stoutest Men not accustomed to them and clothed accordingly.

Thus the Climate of Constantinople is Subject to produce Fluxes in some Costiveness in others, Giddyness, Fevers and not to mention the most terrible of Disorders, the Plague.

In Summer, Autumn and the Beginning of Winter, the Climate of Walachia and the Coast of the Black Sea is so very unwholesome that I do not think it possible that a Regiment of Soldiers could escape with Half their Number alive, upon the Sea it might be better but these are not seas to continue a long time upon for many Reasons. This unwholesomeness of Climate in Autumn might have been the Original Cause of the Custom of the Ottoman Troops separating everyone to his own Home, and those European Troops which by their Discipline are obliged to stay suffer Excessive mortality in that unwholesome Season.

Unwholesome Vapours from Stagnant Lakes and swamy Grounds, Hot Days with Cold Nights, Thick Fogs with Thick Humid Air full of pestilent Vapours account the amazing Diminishing of the Russian and German Armys from which even the Officiers could not contrive to escape – But the whole Country at the Season above mentioned has more the Appearance of an Hospital than anything else, and this kind of climate reaches from Hotin even to the Walls of Constantinople.

In the Fine Season of the Year all Roads are good. But here the First Rains render them so Deep and Muddy as to be almost impassable even near Constantinople. But in Moldavia they are absolutely so in the rainy Season, and from their hillyness they must be so even in time of Frosts and Snow. In Summer, there are Frequent Swampy Bottoms with small streams of Water
p. 284 which are excessively deep of Mud and Difficult to // pass.

Valachia is subject to large Innundations from the Flatness of the Country Rivers overflowing their Banks and laying Vast Tracts of Country under Water deep enough to cover man and Horse notwithstanding the Country looks like a plain. This shews the Facility of Defending this Country by the Means of Digues and Sluices in such Manner as to give a Great Deal of Trouble to an Offensive Enemy if not to endanger their being destroyed without even the Risk of Battle.

The Soil in general in Moldavia and Valachia is deep Clay which easily imbibes Rain and becomes First Slippery and then very Soft and Deep. There are no made Roads nothing but a beaten Track in the Natural Earth and indeed

there are no Materials to make Roads, such as Gravel or Stones, and tho' the one is all Hills and the Other allmost all Plain yet neither one nor the other produce Stone or Gravel insomuch that even the Capitals of both Provinces are not paved or made passable by Logs of Timber laid across the Streets.

Thro' the other Provinces of Turkey-in-Europe there is from Constantinople two large paved Roads, one straight to Belgrade, and one to Serai the Capital of Bosnia. They separate at about Phillipopoli but are so badly paved, and kept in such bad repair as not to be used until the Ground on each Side is absolutely impassable. On these Roads are Inns and Post Horses but not to be procured without a Firman or Order.

There is not in the Turkish Empire a tolerable Draught Horse but they have in Moldavia and Valachia great Plenty of fine Draught Oxen and in the more Southern Provinces Buffallos equally serviceable. In the First Two Mentioned Provinces they have however a great Number of very good Horses for mounting Hussars and Light Horse and plenty of Forrage. They have also a great Number of Wheel Carriages and make little Use of Beasts of Burthen contrary to the Other Turkish Provinces where almost everything is carried on Horses or Mules or Camel Backs.

Constantinople is often Subject to great Scarcity of Wheat for Bread and are obliged to mix thieir [sic]. Flour with Different Kinds of Grain which often induces the Bakers to put in Composition of their Own and renders the Bread not only less nourishing but unwholesome, and if an accident should prevent the Supplies they expect from arriving at the Capital a Famine and its Consequences ensues such as Rebellion, Pestilence, and this happens very Often – allmost every Winter more or less. This causes allways Discontents, burning of Houses and so that no Troops should Adventure into this Part of the World without being assured of their Supplies.

And I took upon the Turkish warm Metod of Clothing // with Furs p. 285
Turbans and as well as their Bathing in Hot Baths to be necessary in this Climate and conducive to Health. Perhaps their Rice Diet, Sobriety and Regular Orderly Behaviour might also be equally advantageous. But all is not sufficient to Prevent their having Fevers and Agues in the Field in the Autumn Season [...]

Memorandum No. 3 "From the Danube to Varna" p. 287

Having considered the Provinces North of the Danube and the Navigation of that River at length, I shall proceed to a Description of the Ground which seems to have been manked out by the Russian Armies for the Prosecution of their further Conquests. After storming Ismail and reducing Galatz, they crossed the Danube on a Bridge of Boats which they threw across a little above the Latter Place; the Shore immediately opposite Galatz is a Marshy Plain but a little higher up the Stream the Hills rise suddenly into a Chain of Mountains, the Plain however still running between their Base and the River till it reaches the Foot of a Ridge on which the Village of Matchin is situated, this Chain bending in the form of an Amphitheatre join the Danube

a little below Hirsova. The area of this Amphitheatre is intersected at regular intervals by Ridges of easy Ascent laying in a Straight Direction from the High Ridge to the River, between which run the several Rivulets which issue from the Mountains. [...]

Matchin

p. 289 The Russians undertook no Operation of any Consequence after the Battle of Matchin [although] Varna was understood to be their Next Object...

p. 290 I should have been glad to have avoided all Intercourse with them [the survivors of the town Babadag], about eight hours march from Matchin, which had been burnt by the Russians and then ravaged by the plague, which had left the place almost depopulated, but this was impossible without giving up the Prosecution of the Object before me. An Armed Force was absolutely necessary to cope with the Banditti which infest all the Roads in Turkey, and to obtain this it was necessary to make Application to the Governor [...]

p. 291 The people at Babadag informed us that these Tartars had undertaken to purge the country of Banditti and had made very successful War against the
p. 292 old Gangs that infested the Roads [...] The Tartar Villages or rather Encampments occur very frequently on Both Sides of the Road from Matchin as far down as Mankalia. They appear at a Distance to be only an Assemblage of Hay Stacks, their Tents being scarcely discernible among them. These are made of thick Woollen Cloth like Felt of a Round Form like a Haycook. They stand without any Order and are easily taken down and removed from place to place [...].

[Unnumbered] "Memorandum" on the State of Turkish frontiers

p. 194 The Turkish Frontier against Russia and Poland possesses all the Advantages of a rapid and Wide River – the Neister...

The Country on each Side of the Banks of the Neister is remarkably fertile and well disposed to Favour the Russians. The have Vast Quantities of Horses and Oxen and tho' the Country is entirely Hills, yet they are not such but can be passed by Artillery even in any Time or Direction. Forrage is very abundant and Provisions plentyful [...]

p. 195 The Turks have neither Fortresses, Troops, Artillery Magazines nor Ammunition, nor any kind of means of preventing the Russians from instanly overrunning the whole Country to the Danube, and considering how much their present Frontier has approached them to the fertile and populous Parts of this Country I cannot form any Idea of what would prevent their possessing the whole Course of that River and the Passes of the Mount Haemus or Balcan, before anything could be assembled sufficient to oppose their Progress with Effect. They could be easily overrun by the First Enemy which might think proper to seize upon it.

... The Pruth is of the utmost Consequence to the Operations of those who make War in this Country either Offensive // or Defensive. It is deep, p. 196
wide and navigable thro' the whole Length of the Country. [It] abounds in strong Positions, in short its Possesion determines that of the Whole Province; and its Possessions is [sic] of allmost equal Consequence with respect to a War upon the Danube furnishung the Assistance of the whole province for Supplies to the Army, but what is astonishing – there is not one fortified Place upon its whole Course tho' there [are] many very Favourable for that Purpose but above all the Position of Ialchü, or as they call it Ialtsh, would render a Fortification there of the utmost Importance.

There is no Place upon the Danube worthy to be called a Fortress. I have seen Russeug, Ibrail, Galatz, Renii, Ismael, Hylia, Isacci, ... and several Others of the Most repute and have not seen anything worth the criticizing: Ismael is the one least bad amongst the very bad ones...

The Entrances of the Danube from the Black Sea or Mouths have been entirely neglected tho' nothing would be easier than to put them in a very respectable state of Defence.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Johann Friedel

Călătorie în Banat în 1769. Itinerar fără date: Timişoara, Oraviţa, Sasca, Ujpalanka, insula Poreci, Orşova, Podul lui Traian... E menţionată devierea canalului râului Cerna... O parte din drum a fost făcută pe uscat, alta cu monoxilă.

Evreu anonim polon

Descrierea referitoare la anul 1768, dar autorul nu pare să fi fost efectiv prin părţile noastre.

I. V. Korostovţev

În iunie-august 1769 însoţeşte ca aghiotant pe mareşalul Prozorowski în Moldova. La 1–25 ianuarie este la Botoşani, apoi 29 ianuarie – 28 februarie este la Iaşi. Ulterior este trimis în misiune specială la hanul tătarilor, Şahin Ghirai.

Gustav Orraeus

Este medic general al armatei lui Rumianţev pornită contra turcilor, în 1769. În martie izbucneşte ciuma la Iaşi şi este chemat acolo. La 7 mai este la Hotin, la Botoşani, la 10 la Iaşi, iar la 22 iunie este rechemat la armata lui Rumianţev. După 12 zile de carantină ajunge la tabără după lupta de la Larga. La sfârşitul lui septembrie, pe Prut, spre Iaşi, izbucneşte ciuma în armata cea mare. În vara lui 1772 revine în Moldova ca însoţitor al lui Orlov la tratativele de pace de la Focşani.

J. M. Minderer

Însoţeşte armata rusă în campania din Moldova, în mai 1770. Toamna este la Isaccea, unde e ciumă, apoi la Ismail şi Babadag (1771). A stat 5 ani în Moldova. În primăvara din 1773, trece şi în Bulgaria, dar la sfârşitul lui iulie 73 este din nou la Ismail – Babadag – Varna. În noiembrie s-a înapoiat în campament. În 1774 se fac pregătirile de înapoiere în Rusia.

Ignaz von Born

În 1770 vine în Banat şi Transilvania. La începutul lui iunie stă 10 zile la Timişoara, apoi vizitează Banatul. La 23–27 iunie este la Oraviţa, la 30 iunie la minele de la Sasca, la 7 iulie la Lugoj, apoi la Bocşa. În prima jumătate a lui iulie trece în Transilvania. La 12 iulie este la Zlatna, apoi la: Săcărâmb, Alba Iulia, Aiud, Vinţul de Sus la 24 iulie (data greşită iunie!), la 28 iulie la Cluj, la 2–22 august la Baia Mare şi Baia Sprie.

Împăratul Iosif II

Jurnalul călătoriei în Banat (apoi Transilvania, până în Maramureş) mai 1773. La 9 mai este la Arad, la 10 la Timişoara, apoi la Bocşa, Verşet, 13 mai, Panciova etc. şi Biserica Albă. La Bozovici, în Almaş, este la 17 mai, apoi la: Slatina, Sasca, Mehaia, 18 mai, Caransebeş, 19 mai, Marga, 20 mai, trece pe la Zeicani în Haţeg.

Gen. Friedrich Wilhelm von Bauer

În armata germană, trece în serviciul Rusiei în 1769. Ia parte la războiul cu Turcia încheiat în 1774. Se distinge în bătăliile de la Larga şi Cahul. A pus să se ridice hărţile tuturor ţărilor afectate de acel război, dar din lipsă de fonduri nu a publicat-o decât pe a Moldovei, la Amsterdam în 1781. În schimb, a publicat în Leipzig şi Frankfurt, sub titlul: *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie...*, nişte lămuriri foarte

exacte despre satele şi localităţile din Ţara Românească, căpătate de la marele vistier Mihail Cantacuzino, care au fost anexate de Carra la ediţia din Neufchâtel a pseudolucrării sale, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie.*

Francantonio Minotto

A stat în Moldova între 1775 şi 1777.

Abdülkerim paşa

Trimis în Rusia pentru schimbul instrumentelor de ratificare ale tratatului de pace de la Kuciuc Kainargi, având ca omolog pe N. V. Repnin. Trece Dunărea la Călăraşi, apoi merge la Galaţi. A plecat din Istanbul la 2 februarie 1775 şi s-a înapoiat în Turcia la 18 august 1776. Este la Moscova în octombrie 1775. Se reîntoarce în Turcia prin Măcin în iunie 1776.

Nicolae Vasilievici Repnin

A fost mai întâi trimis în Polonia. Se distinge în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774, în bătăliile de la Larga şi Cahul, Chilia şi Ismail. Este victorios lângă Bucureşti, la Giurgiu şi la Văcăreşti. Ajută la cucerirea Silistrei. Ia parte la tratativele de la Kuciuk Kainargi; participă la noul război cu turcii în 1787–1791. În timpul soliei sale la Poartă, 1775–1776, a traversat Moldova şi Ţara Românească.

Lionardo Panzini, abatele

A stat doi ani în Ţara Românească, de la 1775 la 1777, între altele ca profesor al beizadelelor lui Alexandru Ipsilanti. Este cunoscută o corespondenţă a sa din Bucureşti. A plecat de teama izbucnirii unui nou război ruso-turc. A vrut să se reîntoarcă la Ipsilanti, în 1780, dar a fost rechemat de napolitani.

Karol Boscamp-Lasopolski

A fost de două ori în Moldova: prima dată cu prilejul ambasadei lui Toma Alexandrovici la Poartă (1759) (vezi *Călători,* IX, ambasada lui Alexandrovici). A revenit în 1776 ca internunţiu al regelui Stanislaw al II-lea Poniatowski la Poartă, dar a stat mai puţin de un an. La trecere, a fost primit oficial de Grigore al III-lea Al. Ghica, dar la înapoiere, noul domn Constantin Moruzi a interzis trecerea lui prin Iaşi. Este cunoscut pentru că a înlesnit venirea Sofiei de Witte în Ţările Române şi Polonia.

Jean-Louis Carra

Agent francez dubios. Un timp a trăit în afara Franţei. Reapare în Rusia în 1775, când este angajat cu contract pe doi ani de Grigore al III-lea Ghica al Moldovei, cu plata drumului înapoi în Franţa, dacă contractul va fi bine executat. Nu cunoaştem data exactă a sosirii sale, dar ştim că era de faţă la primirea ambasadorului N. V. Repnin. În 1776, este în Polonia, de unde trimite un fel de schiţă descriptivă a Moldovei inspirată oarecum de *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir. Mai târziu, o transformă în pseudo *Istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti* (unde nu călcase nicicând) adăugând în ediţia de la Neufchâtel părţi însemnate din textul lui Bauer despre Ţara Românească. Cu totul, a stat un an în Moldova (1775).

Arhiducele Maximilian Franz de Austria

Cel mai tânăr fiu al împărătesei Maria Tereza şi al lui Francisc I de Lorena a fost destinat carierei armelor; un tragic accident suferit în 1778, în timpul războiului de succesiune al Bavariei, îl scoate din rândul militarilor. La îndemnul mamei sale, intră în lumea ecleziastică, ajungând mai târziu arhiepiscop şi principe elector de Köln (1784). Ca tânăr ofiţer a înfăptuit, la cererea împărătesei şi a fratelui său mai mare, Iosif al II-lea, o călătorie de inspecţie între 17 aprilie – 19 iunie 1777, cu intenţia declarată de a inspecta minele şi fortificaţiile din Ungaria, Slavonia şi Banat. În această din urmă provincie, unde a poposit între 9–25 mai, arhiducele a vizitat – printre altele – Mehadia, Caransebeş, Lugoj, Timişoara, apoi, prin Arad, Oradea, Carei şi Satu Mare, s-a întors la Viena, trecând prin Hust şi Bratislava. În jurnalul de călătorie dictat secretarului său, von Weingarten – în realitate mai mult un modest *aide-mémoire* – se

întâlnesc însă informaţii corecte, dar de ordin general. Sunt de remarcat observaţiile sale privind necesitatea regulării cursului canalului Bega, exploatarea abuzivă a pădurilor din zona minieră Sasca şi Moldova Nouă, climatul nesănătos din jurul Timişoarei, fortificaţiile de la Mehadia ş.a.

Karl-Friedrich von Magdeburg

A făcut trei călătorii secrete pe Dunăre şi în Oltenia raportate de el în 1777–1778. În Oltenia, Magdeburg constată o dublă exploatare. A mai trecut şi prin Moldova şi Transilvania şi a făcut parte din expediţiile lui Willeshofen.

William Eton

Sau poate Eaton, căruia îi scria economistul şi filozoful Jeremy Bentham, în 1786, la Constantinopol. Este o figură ciudată a propagandei antiturceşti, foarte combătută de publicistul Thomas Thornton. Se dă drept secretar al ambasadei engleze de la St. Petersburg, confident al lui Potemkin şi consul englez fără a arăta anume unde. Probabil că este vorba de Crimeea care era tot sub dominaţia otomană. El vorbeşte de două şederi în Moldova, în 1779 şi, poate, în 1790, la Galaţi şi mai apoi la Iaşi, împreună cu Potemkin, când ar fi avut acces la actele ţării. Schimbările sale de atitudine în diversele sale ediţii şi traduceri sunt de asemenea flagrante.

Louis-Emmanuel-Henri-Alexandre d'Antraigues

Fire neserioasă, l-a însoţit pe unchiul său, contele de Saint-Priest, ambasador al Franţei la Poartă din 1768, dar rechemat în 1775. A cunoscut acolo pe pseudodomniţa Alexandrina Ghica, în realitate o comerciantă din Constantinopol, în slujba haremului imperial, şi pe un alt aventurieri „Culili", pretins domn în Ţările Române, după cum crede cu naivitate C. Gane, cel care a prezentat pentru prima oară la noi textul lui d'Antraigues. În 1779 ar fi călătorit împreună cu pseudodomniţa spre Franţa prin Dobrogea, Galaţi, Bârlad etc. lăsând-o după Hotin. Se reîntoarce în patrie. Biografia sa ulterioară justifică toată neîncrederea în afirmaţiile sale.

Georg Lauterer

Era ofiţer de pontonieri austriac. A făcut mai multe călătorii pe Dunăre. L-a dus în iulie-august 1779 pe noul internunţiu la Rusciuk de la Viena, trecând apoi, prin Moldova şi Transilvania, la Bucureşti. A luat parte la expediţiile lui Willeshofen, din 11 iunie 1782, la Galaţi şi merge până la Sulina. În aprilie-august 1783 merge iar cu încărcătura lui Willeshofen la Galaţi. Apoi la Constantinopol şi Durazzo.

Domenico Sestini

A fost teolog, numismat şi naturalist. Merge la Constantinopol, este angajat de Alexandru Vodă Ipsilanti ca dascăl pe lângă beizadele. A făcut trei călătorii povestite de el în ţările noastre: prima, plecând din Constantinopol, la 24 septembrie 1778, spre Bucureşti, unde a sosit, prin Daia, la Călugăreni. Postul nu i s-a dat fiindcă ocupat de Raicevich. El se retrage după aproape 8 luni de aşteptare profitând de trecerea tinerilor Ludolf, fiii rezidentului Regatului Celor Două Sicilii la Poartă. Ei pleacă cu toţii în ziua de 17 mai 1779 şi merg împreună până la Sibiu, unde se despart. Sestini se duce să viziteze Ocnele de la Turda, află că foştii săi tovarăşi nu au putut vizita minele de la Zlatna. Porneşte într-acolo, dar întâmpină acelaşi refuz. Se duce la Deva pentru a ajunge la Săcărâmb care nu îl mulţumeşte. Trece la Recaş şi Lugoj. Ajunge la Timişoara şi ia drumul Vienei. Aceasta este a doua călătorie povestită de el cu mare grijă. Consultă lucrări ca a lui Benkö, arată structura pământului, povesteşte primirile de la Sibiu etc. A treia călătorie este pe Dunăre, de la Viena la Galaţi, de unde se duce la Constantinopol.

Francesco Griselini

Este abate veneţian, cartograf excepţional şi pasional naturalist. Se împrieteneşte cu Iosif Brigido, numit şeful administraţiei Banatului şi se duce să colaboreze cu el. Iosif Brigido a fost numit în 1774, dar este mutat în alt post la sfârşitul lui 1776. Griselini nu l-a urmat în Galiţia, ci în 1777 a publicat *Istoria Banatului* care a apărut în dublă versiune germană, în 1777, la Viena, şi italiană, la Milano, în 1780. A locuit la Lipova şi Caransebeş în

iunie-iulie 1774; în 1775 cercetează munţii Banatului, apoi merge de la Timişoara la Orşova, pe apă. Se duce de la Oraviţa la Dognecea şi pe Dunăre până la Moldova. În Banat vizitează Sasca, scrie despre ţigani şi, în sfârşit, despre apele minerale şi băile de la Mehadia. A stat circa 2 ani în Banat.

Costantino-Guglielmo Ludolf

Era fiul mai mare al ministrului Regatului Celor Două Sicilii la Poartă. Ajunge la Bucureşti în drum spre Viena, la 12 mai 1779. Împreună cu fratele său şi cavalerul de Saint-Priest merge la Sibiu, Alba Iulia, vrea să viziteze minele imperiale de la Zlatna, dar este refuzat şi trece în Banat şi Timişoara şi de acolo la Viena. A fost în ţările noastre din mai până în iulie-august 1779. A lăsat o descriere a Ţării Româneşti care nu e din 1780, cum e datată de editor.

Kajetan Chrzanowski

A fost agent al regelui Stanislav al II-lea August la Poartă între anii: 1780 şi 1787. A lăsat o descriere a trecerii sale prin ţările noastre, în 1780. Descrie Hotinul şi oraşele din Moldova, Dobrogea şi Bulgaria. E izbit de mizeria din ţara fără a o pune în legătură cu urmările războiului ruso-turc din 1768–1774 şi cu sumele mari cerute domnilor fanarioţi de către Poartă.

Franz Josef Sulzer

Este autorul unei cărţi despre Dacia transalpină, din care o parte s-a publicat în 1781, la Viena, iar alta a rămas inedită, păstrându-se astăzi în secţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române. Nu se poate preciza data exactă a venirii sale în ţările noastre, deoarece era însurat cu fiica senatorului braşovean, Josef von Drauth, când a venit în ţara Românească, în vârstă de 47 de ani, în 1774. Este folosit în diferite feluri de Alexandru Vodă Ipsilanti care îl tocmise ca jurist, dar nu l-a pus să redacteze codul anunţat. A fost trimis în Moldova cu o misiune secretă în 1776. În 1782, se angajează din nou ca asesor în armata imperială din Transilvania. În Ţara Românească a stat pare-se un an şi jumătate sau 2 ani. Dar a revenit des aici pentru a lua în arendă proprietăţi ale statului. A fost trecut cu vederea şi a rămas profund nemulţumit. În 1781, la fuga beizadelelor lui Ipsilanti, el se afla la Braşov. A cunoscut bine împrejurările din Ţara Românească despre care scrie în volumul care trebuia să-l recomande drept candidat la postul de consul imperial ce nu fusese încă creat. A murit de lingoare la Piteşti, în 1791, când se retrăgea cu regimentul său din ţările noastre. A avut o atitudine schimbătoare faţă de Alexandru Ipsilanti şi faţă de români. L-a cunoscut pe Carra a cărui apărare a luat-o când l-a crezut nedreptăţit de Raicevich. A vizitat Moldova şi s-a stabilit în Transilvania.

Stephan Ignaz Raicevich

Apare la 1774. Este trimes de Al. Ipsilanti la prinţul N. V. Repnin. Ocupă locul de secretar pe lângă domn, uzurpându-l şi pe acela de dascăl al beizadelelor ce fusese promis lui Sestini. A rămas în slujbă de la numirea sa în 1774 până la fuga beizadelelor, când i-a urmărit, în zadar, la Braşov şi Viena. A reuşit să obţină postul de rezident în Principate ce era atunci în pregătire. A fost agent consular al Austriei din 1782 până în 1786. A avut împotriva sa pe fostul domn Ipsilanti, pe domnul în scaun şi pe dregătorii turci. A lăsat despre principate o carte foarte citită *Osservazioni...*, tipărită la Napoli, în 1788, precum şi textele manuscrise ale rapoartelor sale consulare ca şi o corespondenţă cu caracter comercial. A avut în calitate de cancelist pe Öchsner.

Serghei L. Laskarev

Era la origine georgian. A învăţat toate limbile orientale. A fost numit consul al Rusiei în Principate, în 1780, dar recunoaşterea sediului său la Bucureşti s-a făcut foarte greu. A avut la început o colaborare cu agentul imperial Raicevich. A stat în Moldova doi ani de zile (1780–1782). Rapoartele sale sunt relativ puţine, dar reflectă firea sa.

Johann Lehmann

Pseudonim al lui Christopher Seipp. A fost directorul unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava) cu turnee în Transilvania etc. A descris călătoriile făcute în mai multe rânduri

în Transilvania şi Banat, mai întâi, în 1782, sub pseudonimul de Lehmann, apoi, în 1793, sub anonimat. În prima stăruie asupra Transilvaniei de sud, în a doua asupra părţii de nord. Nu vorbeşte de călătorii anume, ci doar impresii generale. În privinţa informaţiilor, îl foloseşte pe Griselini pentru prima descriere şi pe Sulzer la a doua. Social, el este de partea reformelor lui Iosif al II-lea. În privinţa românilor, el argumentează că fără munca acestora Transilvania nu ar putea trăi; în volumul al doilea lasă discuţia pe seama a două persoane, fiecare justificând o atitudine. În vol. I, se referă la vreo 7 călătorii făcute înainte de 1782; vol. II este publicat în 1793, dar fără lămuriri, privind doar anul 1788.

Josef Mikoscha

Este trimis ca agent de regele Poloniei, Stanislav al II-lea August, la Constantinopol, în 1782. A publicat, în 1792, la Leipzig, *Reise eines Polen durch die Moldau nach der Turkei,* în care doar începutul se referă la Moldova. A folosit pe Raicevich şi probabil pe Sulzer care îşi publicaseră operele la acea dată. A stat în Moldova între 3 şi 24 iunie 1782.

Karl Dominic Redange von Titelsberg

Căpitan în armata imperială. A călătorit pe Dunăre însoţind pe Lauterer, în cadrul expediţiei firmei Willeshofen, în aprilie-iunie 1783, trecând pe la: Giurgiu, Silistra, Brăila şi Galaţi, apoi, pe la Ismail şi prin Chilia Nouă şi Vâlcov, la Akkerman (Cetatea Albă). S-a întors la Viena pe uscat prin Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în iunie-iulie 1776. A lăsat în manuscris o redare a călătoriei sale pe Dunăre, apoi pe uscat prin Ţările Române.

Franz Mihanovics

Sublocotenent în armata imperială. A călătorit pe Dunăre, cu Lauterer şi Redange, în cadrul expediţiei Willeshofen în aprilie-iunie 1783, oprindu-se la Galaţi, unde a ridicat un plan al oraşului şi portului. A vizitat şi Brăila, ridicând un plan al cetăţii, a călătorit pe cursul superior al Siretului şi Prutului şi a explorat braţul Sulina. Folosind braţul Sf. Gheorghe şi coborând pe gârla Dunavăţul până la lacul Razelm, s-a îmbarcat pe mare pentru Constantinopol, unde a ajuns la 31 iulie 1783. A lăsat un jurnal al călătoriei de la Viena la Constantinopol.

Elias Abesci

Este un personaj dubios denunţat de Thomas Thornton ca agent grec ba al ruşilor, ba al austriecilor. Îşi zicea, la un moment, Ghica (!), fără nici un drept la acest nume. A publicat la Londra, în 1784, *The present state of the Ottoman Empire...,* în care într-un capitol vorbeşte de principate şi de exacţiunile Porţii şi ale domnilor şi de nenorocirea locuitorilor, mult mai apăsaţi decât românii din Transilvania şi care ar prefera să treacă sub stăpânirea imperială (?!).

Ivan Ivanovici Severin

Consul rus în principate de la 1782 până la războiul ruso-turc din 1788–1791, apoi din nou consul cu sediul principal la Iaşi din 1792 până la moartea sa în 1799. În a doua parte a activităţii sale, a avut informatori plătiţi ale căror rapoarte privind îndeosebi Moldova l-au influenţat mult. Cu agentul imperial Raicevich a avut la început relaţii bune, dar care au devenit apoi nesincere. A dus o acţiune oarecum similară celei austriece în chestia aşa-zişilor dezertori. Cu domnii: Alexandru Mavrocordat deli Bei, Nicolae Mavrogheni şi Mihail Suţu a fost în raporturi nesincere, ca şi cu Callimachi, pe vremea conflictului cu mitropolitul Iacov Stamati, în 1797. Consulul era obligat în a doua parte a misiunii sale să raporteze despre cererile Porţii şi ale domnului în contradicţie cu tratatul de pace de la Iaşi.

Sir John Petty

Nobil englez. Soseşte în Transilvania cu scrisori de recomandare către guvernatorul Brukenthal, în vara lui 1784. Merge la Braşov şi Făgăraş, este martorul dezordinilor provocate de aşa-zişii „tâlhari", călătoreşte în Ţara Românească până la Bucureşti cu familia, de unde scrie la 2 august. La întoarcere vizitează minele de aur de la Săcărâmb şi Zlatna, unde i se îmbolnăveşte fiica. Mai vizitează ulterior şi exploatările de la Baia Mare, Baia Sprie şi Davnic. A stat în Transilvania şi Ţara Românească din vara până în iarna anului 1784.

André Joseph de Lafitte-Clavé

Genist francez, a fost trimes în misiune militară în Turcia. A ajuns la Constantinopol la 16 martie 1784. A luat parte la luptele de la Oceakov şi a fost rechemat în Franţa în urma intervenţiei prinţului de Nassau-Siegen care era în slujba Ecaterinei a II-a. Printre alte rapoarte, a lăsat: *Jurnalul unei călătorii de-a lungul Mării Negre de la 28 aprilie la 19 septembrie 1784.*

Thomas-Laurent-Madeleine du Verne de Presle

Marinar francez, fost prizonier al englezilor din războiul de independenţă american, a fost desemnat pentru o misiune în Turcia. De la el a rămas un text scurt: observaţii nautice privind porturile şi radele din Marea Neagră în 1784.

Aalexandre-Maurice conte d'Hauterive

Pleacă în suita ambasadorului francez Choiseul-Gouffier la Constantinopol. Serveşte mai întâi de bibliotecar al ambasadei, apoi este numit secretar al noului domn al Moldovei, Alexandru Mavrocordat zis Firaris, pe care îl însoţeşte de la Constantinopol, din 2 februarie până la Iaşi, în 2 martie 1785. A cerut rechemarea după fuga lui Firaris. A plecat în Franţa în timp ce sosea noul domn, Al. Ipsilanti, cu noul secretar recomandat de Choiseul-Gouffier, abatele Le Chevalier. A scris despre Moldova în trei rânduri: jurnalul călătoriei de la Constantinopol la Iaşi, Moldova în 1785, şi un memoriu prezentat lui Al. Ipsilanti, în 1787, asupra stării vechi şi actuale a principatului. Atitudinea autorului se schimbă diametral în memoriu. În primele lucrări este influenţat de Carra şi Sulzer. A stat în Moldova de la sfârşitul lui martie 1785 până la plecarea sa din 1787.

Marianne von Herbert Rathkeal

Soţia internunţiului austriac la Poartă Peter Philip baron Herbert von Rathkeal. Trecerea sa prin Ţara Românească, spre Viena, în aprilie 1785. Primită de Raicevich şi, cu un ceremonial deosebit, de doamna Sevastia, soţia lui Mihail Vodă Suţu: pleacă după 4 zile spre Transilvania.

Walwrian Dzieduszycki

Negustor din Lemberg, scrie în 1785 *Călătorie pentru cercetarea navigaţiei pe Nistru.* Se dă rezumatul greutăţilor întâmpinate din partea slujbaşilor turci şi amănunte despre comerţul, banii, justiţia etc. din regiune. Totul s-a petrecut înainte de anul redactării 1785.

Jeremy Bentham

Economist şi filozof englez, merge la Kriciof la şantierele navale ale lui Potemkin din Crimeea, unde lucrează şi fratele său. Pe drum, se opreşte 8 zile la Bucureşti, în ianuarie 1786. Scrie din Iaşi corespondentului său din Constantinopol, Eaton, probabil unul şi acelaşi cu William Eton, menţionat în acest volum. Este interesat de vopsitul pieilor de marochin oriental din Bucureşti, descrie cu umor viaţa din capitală şi schiţează profilul moral al consulilor imperial şi rus din capitală. Urmează alte două scrisori ce povestesc drumul său de la Iaşi spre hotar. Ultima lui menţiune este din Bălţi.

Elizabeth, lady Craven

Călătoria prin Ţara Românească şi Transilvania spre Viena şi de acolo la Ansbach, în 1786. Peregrinările ei au fost publicate în două ediţii, una la Dublin, la 1789, sub formă de scrisori adresate margravului de Brandenburg-Ansbach, viitorul ei soţ. A văzut la Constantinopol trecerea lui Nicolae Mavrogheni în hainele sale domneşti de paradă la investirea în scaunul de domnie, iar la Bucureşti a fost primită de numitul domn şi soţia sa la Curtea domnească.

Jenne-Lebprecht

Născut la Frankfurt dintr-o familie de negustori. Jurnalul său de drumeţii a apărut în 1788 şi 1790, în două ediţii, la Pesta, din care prima este semnată cu numele de Jenne, pe când a doua poartă pe cel de Lebprecht. În 1790 au apărut 3 volume despre călătoriile sale la Frankfurt şi Leipzig. A făcut mai multe călătorii pe Dunăre, dintre care a scris jurnalul celei de la Essy, în Slovenia, până la Marea Neagră, de la 29 octombrie la 17 decembrie 1786. Pe noi ne interesează drumul pe teritoriul nostru de la 19 noiembrie 1786 încolo. Este un jurnal util şi bine făcut despre navigaţie, condiţiile locale etc. pe

alocuri este influențat de Sulzer și poate de Festetics, cu care se împrietenise. Urmează o descriere a Bucureștilor, a Transilvaniei și a Banatului, cu aluzii la răscoala lui Horea și la români.

Wenzel von Brognard

Era fiul fostului internunțiu austriac la Poartă dinainte de războiul din 1768. S-a pasionat pentru Moldova care trebuia – credea el – să fie înglobată Imperiului Habsburgic. A făcut mai multe călătorii prin țările noastre. În 1785 trece prin Banat spre Turcia. Merge la Smirna și Constantinopol, de unde se întoarce pe coasta de vest a Mării Negre până la gurile Dunării, urcând apoi până la Galați, apoi prin Tecuci și Focșani la București, unde șade 4 zile (25–28 august 1786), fiind primit de domn, Nicolae vodă Mavrogheni, și strânge material documentar. Mai interesant este jurnalul său întocmit la Viena, la 24 decembrie 1786, în care povestește drumul său la Galați și continuarea sa, prin Sibiu, spre Viena.

Lazzaro Spallanzani

Abate, jurist, profesor de științe naturale la Pavia. A însoțit din Veneția pe noul bail la Poartă, Iuliano, la 26 decembrie 1785. S-a înapoiat din Constantinopol, pe uscat, prin Bulgaria, Țara Românească, Transilvania etc. A mers cu carele domnești până la București, de unde pleacă mai departe, cu poșta, la 2 septembrie. Merge la Brașov făcând un ocol pentru a vizita ocna de la Slănic. A vizitat totodată ocna Sibiului, exploatările de aur și argint de la Zlatna și Săcărâmb, precum și Baia de Criș, adunând specimene pentru muzeul din Pavia. S-a îndreptat spre Timișoara și graniță. Despre români se lasă influențat de episcopul catolic al Transilvaniei și administratorii de la Săcărâmb. A studiat configurația solului și natura rocilor întâlnite. A stat în țările noastre de la sosirea sa, la sfârșitul lui august 1786, până la plecarea sa din Timișoara. A cunoscut scrierile lui Fridwalski, von Born, Grisellini și Lehmann și s-a lăsat pe alocuri influențat de ele.

Joseph Gabriel Monnier

Genist francez. În 1784 este trimis în misiune militară ca instructor la Constantinopol. După doi ani se duce în concediu în Franța, călătorind pe uscat până la Rusciuc. Trece în grabă prin București și Sibiu, dar vizitează fortificațiile din acest din urmă oraș și pe cele de la Timișoara. Se înapoiază din concediu la 7 mai 1787, dar este apoi rechemat în Franța. Datele din jurnalul său ce ne privesc sunt, cu începere de la 13 septembrie, Giurgiu, până la 21 septembrie 1786, cu menționarea localităților Comloș și Mocrin, de la granița Banatului.

Johann Baptist Nayss

Negustor din Fiume. În august 1787 a întreprins o călătorie de la Fiume prin Croația până în Banat, înapoindu-se în amintitul port de la Adriatica pe ruta Cașovia, Miskolc, Eger, Budapesta. În călătoria sa prin Banat, Nayss a observat neajunsurile provocate de cultivarea primitivă a pământului și de modul irațional în care se risipeau recoltele. A acordat atenție și cultivării tutunului de bună calitate produs de această regiune, precum și însămânțării orezului. A lăsat o relatare în manuscris asupra călătoriei întreprinsă în Croația, Banat și Ungaria.

Ernst Friedrich König

German silezian, se stabilește în București, la 1774, ca dascăl de latină. Se mută la Iași, unde are elevi succesiv pe fiii lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, Constantin Moruzi și pe ai lui Alexandru Mavrocordat Delibei. La trecerea însărcinatului cu afaceri al Prusiei la Poartă, von Dietz, capătă titlul de consul onorific fără leafă. Dar patenta sa de numire cade, din întâmplare, în mâinile lui Raicevich. Începe seria sa de rapoarte fără a avea încă beratul sultanului. Acuză pe imperiali pentru reclamarea așa-zișilor dezertori și de intenția lor de a dobândi întreaga Moldovă. Merge în Turcia – chipurile – pentru interesul bisericii luterane, dar de fapt pentru obținerea beratului. Propune să se ocupe personal de remonta cailor pentru armata prusiană, vrea să stabilească un comerț direct cu Prusia. Descrie dezordinele ortalelor la Iași. E convins că domnul Alexandru Ipsilanti va fugi la austrieci și este hotărât să profite și el de acest fapt. Într-o bună zi dispare. Contemporanii l-au acuzat pe fostul domn de asasinarea lui König pentru a-și ascunde propria fugă. A stat în țările noastre de la 1774 până la 1789.

Roger de Damas

Ofiţer francez; a luat parte la campania Oceakovului, iar în 1790, la 10 ani, pornea iar în campanie la invitaţia Ecaterinei a II-a. A fost rugat să treacă prin Bucureşti pentru a fi martorul operaţiilor de acolo. El asistă la înfrângerea trupelor lui Coburg la Giurgiu de către o armată otomană mult inferioară ca număr. Soseşte la Iaşi la 13 iunie 1790, unde îl găseşte pe Potemkin şi ia parte la cucerirea cetăţilor turceşti de la Dunăre: Cetatea Albă, Chilia şi Ismail, din care a ieşit nevătămat.

Armand du Plessis, duce de Richelieu

Aristocrat francez, voluntar în serviciul Rusiei; participant la campania din iarna anului 1790, prezent la asediul cetăţii Ismail. Poposeşte în Moldova între 22 decembrie 1790–14 ianuarie 1791, trecând şi prin oraşul Iaşi, prilej cu care descrie oraşul şi viaţa protipendadei.

Cyntznyo

Ofiţer austriac având o comandă redusă de oameni veniţi în Ţara Românească, în scop de recunoaştere în timpul războiului austro-ruso-turc. A fost întâmpinat de boierii Cantacuzini, Ioan şi Constantin, proprietarii moşiei Comarnic, şi de boierul Constantin Câmpineanu întors de la Ploieşti. Boierii făgăduiesc provizii de la moşiile lor şi stăruie pentru o acţiune militară mai serioasă. Întocmeşte un raport din Sinaia, la 22 februarie 1788.

Leyon Pierce Balthasar baron von Campenhausen

Ofiţer în armata rusă în timpul campaniei din 1790–1791 funcţionând în cancelaria kneazului Potemkin. Posedă remarcabile cunoştinţe în ştiinţele naturale. Călătoreşte în partea de răsărit a Moldovei trecând prin Chişinău, Căuşani, Cetatea Albă, Tighina, Ismail, Orhei, Chilia şi Iaşi. Descrie sub aspect edilitar urbanistic localităţile vizitate, viaţa şi obiceiurile locuitorilor. Se referă cu multe detalii asupra faunei şi mai ales a florei din Moldova, precum şi a plantelor medicinale din care se preparau leacurile pentru combaterea bolilor ce bântuiau ţara. În cartea sa redă şi o istorie a Moldovei între 1347–1661 după cronicele lui Grigore Ureche şi Miron Costin.

Prinţul Charles-Joseph de Ligne

Este prea cunoscut pentru a reda aici bogata sa biografie. În scrisoarea mai cunoscută către contele de Ségur, ambasadorul Franţei la St. Petersburg, el explică încântarea sa din Moldova după lipsurile îndurate în faţa Oceakovului. În epistolă este vorba de protipendadă, de balul dat boierilor, însoţiţi de soţiile lor, arborând moda de la Constantinopol, de găteala lor, despre distracţiile privilegiaţilor etc. Nici un cuvânt despre greutăţile omului de rând. În schimb, el înţelege problema românilor aşezaţi între otomani şi austro-ruşi şi optează pentru o guvernare pe termen de trei ani încredinţată la doi boieri ţinuţi în frâu de un cod sumar de legi şi de scurta durată a funcţionării lor. El a rămas foarte puţin în Moldova în toamna anului 1788; plecând în grabă la armata austriacă de la Semlin, ia parte la cucerirea Belgradului, dar cariera lui militară este încheiată. O altă scriere a lui este redată aici. Este vorba de medalionul intitulat Mavrocordat, închinat lui Al. Mavrocordat Firaris, domnul Moldovei, dar în care o parte aparţine fanteziei.

Balthasar Hacquet

Medic şi naturalist. În 1787 este profesor de ştiinţe naturale la Universitatea din Lvov. În 1788 şi 1789 pleacă în două călătorii de studiu în Bucovina, Transilvania şi Moldova, povestite de el, în 1790 şi 1791, în două din volumele lucrării sale, publicate la Nürnberg, în anii 1790–1796, în 4 vol. În vol. II aminteşte de o şedere a sa în Transilvania prin 1763 şi 1764, când a cunoscut pe români şi a învăţat româneşte; arată tratamentul barbar la care erau supuşi de către stăpânii lor pe pământ şi justifică răscoala lui Horea. În vol. I povesteşte drumul său de la întreita graniţă prin mănăstirile Putna, Suceviţa etc., în Moldova, şi apoi în Podolia, de unde se întoarce, prin Cernăuţi, Rădăuţi şi trece în Galiţia. În povestirea călătoriei a doua este mult influenţat de cartea lui Sulzer; el coboară de la Hotin în jos, în 1788, vizitează marile iarmaroace de la Botoşani, Iaşi etc. Se întoarce din Moldova de Jos, unde ruşii părăseau Galaţii, trece prin Moldova ocupată de austrieci în Transilvania şi de acolo în Galiţia şi la Lvov, în 1789.

Francesco Pizzagalli

Abate italian, călătoreşte mult în căutarea unui Mecena. Luarea Oceakovului îl determină să meargă în sudul Rusiei şi de acolo, prin Bucovina, în Moldova ocupată, în parte de ruşi, în parte, de austrieci. Pomeneşte de valea Oituzului, de frumuseţile ţărilor noastre. Laudă simplitatea obiceiurilor etc. Scrie după alţii, printre care şi după Raicevich pe care l-a văzut la Viena. Nu spune nimic nou. Comite greşeli, printre care considerarea secuilor drept descendenţi ai dacilor. În 1792, dă versiunea latină, la Mainz şi la Frankfurt, a călătoriei sale în sudul Bucovinei şi Moldovei din 1788 şi 1789.

Horsep Argutian

Ocrotitorul armenilor din vremea lui Potemkin. A fost sfinţit episcop în 1769, la 25 de ani, a ajutat pe armenii din Moldova şi din cetăţile ocupate de ruşi. A secondat planurile lui Potemkin privind aşezarea lor la Dubăsari, precum şi înfiinţarea noului oraş Grigoriopol. Vorbeşte în note zilnice de oraşele din Moldova, dar numai în legătură cu armenii. Aminteşte de boala şi moartea lui Potemkin şi de tratativele de pace ruso–turce.

Contesa Barbara Nicolaevna Golovin

Aparţinea aristocraţiei ruseşti de Curte. Într-un Jurnal de călătorie povesteşte drumul ei la Bender, unde s-a dus să-şi vadă soţul; acolo Potemkin îşi avea cartierul general, întreţinând o adevărată Curte fastuoasă, în aşteptarea cuceririi Chiliei. Descrie casa turcească, unde a locuit. Nu indică durata şederii în Basarabia, dar aceasta nu a trecut de câteva săptămâni de vară din anul 1790.

Gugumos

Ofiţer austriac de origine greacă; a îndeplinit funcţia de curier în armata feldmareşalului Coburg. A fost însărcinat să ducă marelui vizir la Şumla mesajul ultimativ al comandantului austriac. A plecat spre Bucureşti în seara de 19 mai 1790 (nu 1789, cum afirmă în relaţia sa publicată în 1812, în limba germană), trece pe lângă Giurgiu, este luat drept spion, dar este primit de comandantul cetăţii care se poartă prietenos cu el. Ajunge la Şumla, dar se zăboveşte cu răspunsul şi austriecii atacă cetatea Giurgiu. Gugumos pleacă la 2 iunie, împreună cu Barozzi şi Wellenberg, la Silistra, continuă drumul până la Călăraşi, de unde se întoarce la feldmareşal la asediul Giurgiului.

Mihail Ilarionovici Kutuzov

Ia parte la cele două războaie ruso-turce, se evidenţiază la cucerirea Ismailului, la 1790. La 25 octombrie 1792 este trimis ca reprezentant extraordinar la Constantinopol, pentru ratificarea tratatului de pace de la Iaşi (1792). Trece prin ţările noastre cu delegaţia rusă şi la ducere şi la întoarcere, în 1793. Sunt interesante rapoartele sale despre strămutarea populaţiei din Cetatea Albă, situaţia din Chilia, existenţa unor dezertori ruşi care ar putea fi readuşi etc., situaţia cetăţilor turceşti de la Dunăre, scrisorile sale către Ecaterina a II-a etc. Întâlniri cu domnii români Alexandru Moruzi şi Mihail Suţu. Rolul lui Kodrikas pe lângă acest din urmă domn.

Louis Alexandre Andrault de Langeron

Este chemat de două ori de Ecaterina a II-a; în 1790 pleacă în Rusia şi e mai întâi folosit de prinţul de Nassau contra Suediei. Apoi teatrul principal de război fiind mutat în Moldova, vine să se prezinte generalissimului Potemkin la Bender. A luat parte la asediul sângeros al Ismailului pe care îl descrie în amănunt. Pleacă din Ismail la 22 decembrie 1790 st. vechi şi ajunge la Iaşi. Rămâne aici 15 zile, după plecarea tovarăşilor săi de drum. A redactat o notiţă despre Moldova şi Ţara Românească şi istoria războiului ruso-turc. Rolul său în războaiele napoleniene şi cele ruso-turce din 1806–1812 şi 1828–1829 a fost destul de însemnat, dar nu intră în cadrul cronologic al lucrării de faţă.

Iona Ghevanişvili

Era gruzin de neam ales; în 1782 i se îngăduie să meargă la Ierusalim. A pornit şi a călătorit din 1783 până în 1789 când ajunge la Viena, unde stă 4 luni. De aici vine în Moldova în 1790 de unde pleacă tocmai în decembrie 1792. Moare la 1821 într-o mănăstire de lângă Moscova unde şi-a redactat jurnalul de călătorie trimis rudelor din

Gruzia. El a fost publicat în 1862. În el arată, probabil cu exagerare, veniturile mănăstirii Pângăraţi care i-a fost atribuită lui în vremea ocupaţiei ruse a Moldovei. Vorbeşte superficial de ţărani şi ţigani, laudă bogăţiile ţării şi buna stare a celor bogaţi.

Stanislav Malachowski

Era nobil polon; a luat parte la solia trimisă de regel Stanislav al II-lea August Poniatowski, dar care nu a trecut pe teritoriul nostru. S-a înapoiat împreună cu solia la 1791, şi s-a oprit la Iaşi spre a asista la înmormântarea lui Potemkin. Atribuie contesei Branicka, nepoata lui Potemkin, afirmaţii ce par neadevărate.

Feodor Vasilievici Rostopcin

Militar rus. A scris o scrisoare despre epidemia din Moldova şi moartea lui Potemkin, în 1791. A servit un an sub Suvorov, cuceritorul Ismailului. A stat circa un an în Moldova. A traversat Principatele la ducerea şi întoarcerea de la Constantinopol.

Charles Marie conte de Salaberry

Aristocrat francez; a fugit de revoluţie la Viena şi de acolo s-a dus la Constantinopol, trecând prin Banat, Oltenia pe la Craiova, Bucureşti şi Zimnicea, pe unde a trecut Dunărea în Turcia. A publicat în 1799 impresiile sale în *Voyage à Constantinople, en Italie*... etc., în care foloseşte pe Raicevich cât şi pe prinţul de Ligne. Impresiile sale sunt redate sub formă de scrisori, din care ne interesează cea privind Banatul cu descrierea oraşelor, Timişoara, Lugoj, Caransebeş şi cetatea Orşova adică Ada Kalé, precum şi epistola despre Craiova, boierii şi boieroaicele de acolo. A fost la un bal şi la o nuntă în paraclisul conacului lui Ştirbei. Salaberry crede că deosebeşte aici obiceiuri romane. Într-o ultimă scrisoare ce ne interesează, pomeneşte de plecarea sa după 8 zile din Bucureşti şi de sosirea lui după câteva zile la Zimnicea. Vorbeşte bine de români. E izbit de mizeria poporului şi laudă caracterul său blajin, pomeneşte de haiducii executaţi şi de siguranţa drumurilor.

Karl Ludwig Bogislaw von Götze

Era militar în serviciul Prusiei. În 1787 a ajuns aghiotantul regelui Friedrich Wilhelm al II-lea care îl trimite la Constantinopol să medieze pacea austro-ruso-turcă. El părăseşte Berlinul la 8 aprilie 1788 şi s-a dus la cartierul serachierului de Vidin, trecând prin Banat. E la Timişoara la 23 august 1790. Se reîntoarce îndată la 3 septembrie prin Timişoara, Lugoj, Orşova Nouă şi Cerneţi. În octombrie e la Craiova de unde merge la Giurgiu unde trece Dunărea şi se duce la Şumla unde vine marele vizir la 12 februarie 1791; îl însoţeşte la Măcin şi Hârşova. După încheierea păcii de la Şiştov (24 iulie 1791) părăseşte Turcia în decembrie 1791 mergând prin Ţara Românească şi Transilvania la Berlin. Şi-a descris călătoriile într-un jurnal rămas inedit, păstrat la Budapesta. A trecut prin Bucureşti în decembrie 1791 şi a străbătut Ţara Românească, Transilvania şi Banatul în drumul său. Cum relatările sale au rămas necunoscute, s-au redat pe lângă trecerea sa prin ţările noastre şi anumite informaţii ce ne-ar putea interesa.

Panaghiotis Kodrikas

Aparţinea unei familii ateniene înstărite; a fost angajat de Mihail Suţu, numit domn al Ţării Româneşti în 1791 ca secretar, apoi îl urmează la 1793 în Moldova până la mazilirea protectorului său din 1795. A întocmit preţioase *Efemeride* pentru perioada 1789–1797 din care, în lucrarea de faţă, sunt prezentate doar evenimentele legate de petrecerea sa în Ţara Românească şi Moldova (între 21 august 1791 şi 13 iunie 1795) unde a avut de a face cu unii emisari străini, a pregătit alaiul de trecere al ambasadorului Kutuzov prin Moldova etc.

Sir William Sidney Smith

Amiral englez; a luptat în războiul contra coloniilor americane, a comandat la Gibraltar şi apoi a fost în Suedia ca voluntar contra Rusiei. A fost trimis ca expert naval, împreună cu căpitanul Koehler, genist, în 1792, să se informeze asupra situaţiei militare a Imperiului otoman. Pleacă prin Viena şi având în vedere răscoala din Niş trece prin Timişoara, Sibiu, Bucureşti în loc de Belgrad. A părăsit Bucureştii la 3 noiembrie 1792, unde a fost

oaspetele lui Mihail Vodă Suţu înainte de a merge pe linia Dunării şi Dobrogea la Varna. E la Constantinopol la 12 februarie 1793. Se reîntoarce în Anglia după o acţiune la Smirna şi apoi la Toulon. Trei ani comandă o flotilă în Marea Mânecii apoi revine la Constantinopol unde se negocia alianţa anglo-turcă, în 1798; apără Saint d'Acre în 1799 şi se întoarce în Anglia (1801). A lăsat câteva rapoarte inedite adresate lordului Grenville, secretar de stat la externe, privitoare la situaţia economică, politică şi militară a Principatelor, precum şi la posibilităţile de apărare ale turcilor la Dunăre şi Marea Neagră.

Medic anonim

Medic maghiar la Constantinopol; îşi relatează călătoria din 1792 prin ţările noastre, într-o scrisoare din 1793, publicată la 8 august 1794. Autorul a stat 2 săptămâni la Iaşi, 2 zile la Focşani, apoi prin Târgu Cucului, Râmnic şi Buzău la Bucureşti, şi în sfârşit la Giurgiu. Vorbeşte de bisericile şi mânăstirile văzute, de distrugerile făcute de austrieci şi ruşi în timpul războiului precum şi de măsurile neomenoase luate cu prilejul marii epidemii de ciumă din 1792 din Bucureşti.

William Hunter

Drumeţ englez, scoborâtor dintr-o familie burgheză de medici şi naturalişti; a călătorit la Constantinopol pe mare şi s-a întors pe uscat prin Principate în mai-iulie 1792; a sosit la Galaţi odată cu retragerea ruşilor la 18 iunie 1792 şi cu instalarea noului pârcălab. Îl laudă pe secretarul lui Mihail Suţu care îl conduce la domn în Bucureşti, unde e primit cu ospitalitate. Îl foloseşte pe Raicevich în privinţa unor amănunte; la urmă dă un itinerar al peregrinărilor sale până la graniţa Banatului.

Sándor Kisfaludi

Poet ungur; la 19 ani e ofiţer de husari pe la 1791 când vine mai întâi în Transilvania, Scrie admirând priveliştea de la hotarul Transilvaniei cu Bihorul. Recunoaşte că în Ardeal nu mai întâlneşte maghiari, ci români. A stat scurtă vreme în Transilvania după războiul austro-ruso-turc (1792).

Johann-Christian von Struve

Rus cu rude apropiate în Germania. Aici a apărut fără nume de autor povestirea călătoriei la Constantinopol din 1793 intitulată: *Reise eines jungen Russen*... la Gotha 1801. La 1803 a apărut în St. Petersburg lucrarea foarte asemănătoare a lui Reimers. Struve a făcut trei călătorii prin Moldova povestite de el în *Reise*..., încorporate cu cea care a avut loc în 1793, când a fost trimis cu solia lui Kutuzov la Poartă. Drumul a fost prin amândouă Principatele de la Paşcani până la Daia. Volumul cuprinde şi un itinerar cu locurile şi distanţele străbătute. Struve povesteşte şi întoarcerea de la Constantinopol a soliei.

Heinrich von Reimers

Diplomat rus de origine germană, membru al soliei lui Kutuzov la Poartă; relaţia sa e sub formă de scrisori mai interesante de la Iaşi la Dunăre (4 iunie – 14 august 1793). Sunt puţine deosebiri faţă de relaţia lui Struve. Jurnalul de călătorie a fost publicat în germană la St. Petersburg în trei volume la 1803.

Robert Townson

Medic şi naturalist englez. A publicat în 1797 *Travels in Hungary ... in the year 1793.* A fost la Oradea, unde l-au linguşit membri ai nobilimii maghiare care i-au redat versiunea lor despre răscoala lui Horea. Vorbeşte de caznele rezervate românilor şi de răscoala lui Doja din 1514.

Johann Centurius von Hofmannsegg

Conte, colecţionar pasionat de ştiinţele naturale. La sfârşitul lui iulie 1794 e la Mehadia, unde şade 3 săptămâni, apoi la Orăştie unde află că e suspectat şi nu va mai sta decât 2 săptămâni în Transilvania. În 1800 apare relaţia sa sub formă de scrisori. E impresionat de români. La 19 iulie participă la o excursie organizată de generalul Soro la cetatea Orşova turcească şi întreita graniţă a Ungariei, a Ţării Româneşti şi Serbiei. Vizitează Peştera Hoţilor. În ziua de 11 august 1794 pleacă cu un întreg convoi, ajunge la Caransebeş foarte devastat de fostul război; pomeneşte de portul şi hărnicia româncelor. Merge cu convoiul la Haţeg, apoi la Marga, e aproape de Grădiştea, dar se întoarce la Haţeg,

regiune românească sub dominaţia ungurilor care se poartă foarte barbar cu locuitorii. Justifică răscoala lui Horea, trece prin „Poarta de fier", vizitează biserica din Densuş. La 19 merge la Orăştie, apoi la Timişoara la 22 august pentru cele 2 săptămâni admise de Viena şi revocate apoi, se întoarce în capitala Austriei şi revine în noiembrie la Jimbolia să-şi reia bagajele lăsate în Banat.

John Sibthorp

Botanist englez. În 1794 e ataşat ambasadei lui Sir Robert Liston, numit reprezentant al Marei Britanii la Poartă. Misiunea diplomatică porneşte pe uscat prin Banat şi Transilvania. La 30 aprilie se află la Câineni; el inserează într-o serie de scrisori cele văzute de la 13 aprilie la 7 mai 1794. Descrie flora şi fauna din Banat, apoi cea de pe drumul obişnuit ce trece prin Transilvania (Sebeş, Mercurea, Sibiu). Românii muncesc pământul şi au o viaţă foarte grea. Ajunge în Ţara Românească, vede oraşul Piteşti etc. Domnul trimite o caretă; călătorii poposesc noaptea la mânăstirea Găiseni. La Bucureşti sunt găzduiţi de marele serdar. Domnul Alexandru Moruzi e lăudat; descrierea unei nunţi boiereşti etc. La 7 mai ambasada trece Dunărea.

James Dallaway

Capelan şi medic englez al lui Sir Robert Liston; face acelaşi drum ca Sibthorp. Descrie Timişoara într-o carte publicată anonim, apoi cetatea, biserica din Sebeş, jocul şi portul româncelor, biserica din Şibot, apoi cele ortodoxe, toaca etc.; aminteşte de fuga ţăranilor. La Bucureşti descrie şi el obiceiurile de la nunta boierească la care a asistat.

Luigi Mayer

Pictor şi desenator evreu din Italia, aflat în slujba ambasadorului englez la Poartă Sir Robert Ainslie. Îl însoţeşte la înapoierea în Anglia în 1794 prin Ţara Românească şi Transilvania, zugrăvind aspecte din Bucureşti, primirea la Curtea domnească, vederea mânăstirii Curtea de Argeş ş.a. O parte din desenele sale sunt publicate la Londra în 1801 şi reeditate în 1810.

Trei universitari englezi: *John Morritt, Robert Stockdale* şi *Randle Wilbraham*

Morritt a plecat în călătorie cu Stockdale spre Orient în februarie 1794; la Viena se asociază grupului, Wilbraham şi un desenator. Trec pe la Timişoara, Lugoj, Sibiu, Turnu Roşu şi ajung la Bucureşti la 11 iulie. După o zi pornesc călare la Constantinopol, rămânând în Orient până la 1798. Cei trei călători englezi au lăsat relatări asupra ţărilor române în corespondenţa şi jurnalele lor de călătorie, în parte inedite.

Andreas Wolf

Medic născut la Cristian, trăind la Sibiu. A studiat mai întâi literele şi muzica, apoi merge la Viena să studieze medicina. Călătoreşte în Moldova în 1780 să îngrijească pe domniţa Sultana, fiica domnului Moldovei Constantin Moruzi; rămâne la Iaşi până în 1783 când noul domn Al. Mavrocordat Delibei renunţă la serviciile sale. Wolf stă un timp în Ţara Românească; trece din nou în Moldova în timpul războiului austro-ruso-turc, probabil până în 1790. L-a îngrijit pe Iacov Stamati, pe atunci episcop de Huşi şi apoi, în 1797 ca mitropolit. A denunţat zgârcenia lui Mihail Vodă Suţu. A plecat din Moldova în 1797. La 1803 publică la Sibiu cartea sa remarcabilă despre Moldova, în care elementul trăit este tot atât de valoros ca şi cel informativ.

Philip Jackson

Călător englez, se întoarce din India, părăsind Bombay la 11 noiembrie 1796 şi – prin Bagdad – ajunge la Constantinopol la 1 martie 1797. E luat acolo sub protecţia lui John Spencer Smith, însărcinatul cu afaceri britanic la Poartă. La 17 martie 1797, cu recomandări de la internunţiul habsburgic baronul, Herbert von Rathkeal, părăseşte Turcia, ajungând la 19 martie la Dunăre; călătoreşte cu o căruţă de poştă de la Giurgiu la Bucureşti unde este adăpostit de consulul austriac Merkelius. Ajunge la Turnu Roşu la 24 martie, unde stă în carantină până la 3 aprilie. A doua zi trece prin Sibiu, părăsind apoi Transilvania aflându-se la Budapeste la 9 aprilie. Observaţii superficiale de călătorie, insistând mai mult asupra aspectelor pitoreşti. Relatarea sa de călătorie a fost păstrată în ms. la British Library până la publicarea ei în 1987 de E.D. Tappe şi Trevor J. Hope.

John Jackson

Negustor de vinuri şi arheolog amator englez, fără nici o legătură de rudenie cu predecesorul său Philip Jackson. Se reîntoarce din India la 1797 – pe ruta de uscat Bassora – Bagdad – Constantinopol – trecând în luna septembrie prin Ţara Românească, Transilvania şi Banat. A fost găzduit, plimbat şi lămurit de consulul austriac Merkelius către care era recomandat de internunţiul Herbert de la Poartă. Relatarea sa de călătorie a fost tipărită la Londra în 1799.

Joseph Parant

Diplomat francez; a fost desemnat împreună cu C. Stamaty pentru un post în Principate. După mai multe decepţii ajunge vice-consul la Iaşi în noiembrie 1797. Cu domnul Alexandru Callimachi, Parant este în raporturi destul de reci din cauza propagandei revoluţionare şi a trecerii locuitorilor din insulele Ionice sub cetăţenie franceză. În august 1798 Poarta află de debarcarea lui Bonaparte în Egipt şi declară război Franţei. Parant este arestat şi trimis prizonier la Constantinopol. După pacea de la Amiens (1802) Parant va avea o nouă misiune în Moldova, apoi în Ţara Românească între 1805–1806. A trimis în 1798 un raport despre situaţia politică şi comercială a Moldovei care, pe lângă consideraţii generale destul de pertinente, reia unele date mai vechi din observaţiile făcute de Peyssonnel cu aproape un sfert de secol înainte.

George Frederick Koehler.

Militar englez de origine germană însărcinat cu o primă misiune în Orient în 1791–1793 şi apoi în 1799–1800. După un drum de iarnă destul de greu, Koehler, în fruntea unei misiuni de 6 ofiţeri trimişi la Constantinopl ca să aibă un rol activ contra francezilor debarcaţi în Egipt, ajunge la 11 februarie 1799 la Timişoara. La 21 februarie soseşte la Sibiu cu întârziere din cauza podurilor smulse de gheţuri iar la 3 martie e la Bucureşti. Rapoartele sale tratează mai mult despre Pasvantoglu şi despre ştirile primite de la generalul imperial Mitrowski decât despre condiţiile locale. A stat în ţările noastre de la 11 februarie până la începutul lui martie 1799.

Grabinski

Colonel polon în armata revoluţionară a lui Kosciuszko, participant la expediţia lui Bonaparte în Egipt; făcut prizonier de otomani, a fost dus la Constantinopol, de unde a evadat. În drum spre Paris a trecut prin Moldova în 1799 în timpul domniei lui Constantin Ipsilanti, având o întrevedere cu dânsul. Succintele sale relatări au fost publicate tocmai în 1917.

Friedrich Murhard

Teolog sas din Transilvania, călătoreşte în 1799 de la Sibiu la Bucureşti. Publică *Fragmente* ale călătoriei sale într-un periodic din 1802 de unde le ia Christian Engel care le redă în *Geschichte der Walachei,* Halle, 1804. Vorbeşte de instabilitatea satelor, de preferinţa „ungurenilor" pentru Ţara Românească, de exacţiunile lui Hangerli, de tâlhari şi de arnăuţii lui Alexandru vodă Moruzi, de limbă, de ţărani, etc. A călătorit în Ţara Românească după uciderea de turci a lui Hangerli, probabil în a doua jumătate a anului 1799.

Luca de Kiriko

Vice-consul (1795–1806) apoi consul al Rusiei la Bucureşti (1812–1817). La 24 decembrie 1800 întocmeşte un raport către superiorul său, consulul Vasili Feodorovici Malinovski de la Iaşi, privitor la starea deplorabilă a Ţării Româneşti supusă jafurilor şi incursiunilor pustiitoare ale bandelor de *cârjalii* ale rebelului paşă de Vidin, Pazvantoglu.

Călători cu relatări indirecte asupra Principatelor

Cleric anonim catolic

Alcătuieşte la 1776 pentru informarea scaunului papal o relatare indirectă cuprinzând ştiri cu privire la starea catolicismului în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu date statistice şi geografice.

Jacob Jonas Björnstähl

Orientalist suedez, călător în nordul Africii, Egipt, Siria, Asia Mică şi Constantinopol. A tipărit o relatare a peregrinărilor sale în Orient la Stralsund în 1780–1781; în cuprinsul ei aminteşte de relaţiile sale cu familiile fanariote care au domnit în principate şi descrie alaiul de investitură al lui Constantin Moruzi, numit domn al Moldovei în 1777; redă şi unele amănunte asupra exercitării monopolului otoman asupra grânelor din Moldova.

Jean-Baptiste le Chevalier

Abate şi arheolog francez, a făcut parte din echipa de artişti şi savanţi invitaţi de ambasadorul Choiseul-Gouffier la Constantinopol în 1784. A călătorit în Asia Mică spre a localiza Troia homerică. A fost găzduit trei luni la Constantinopol de marele dragoman Alexandru Callimachi, care, la insistenţa lui Choiseul-Gouffier, a cerut lui Alexandru Ipsilanti să-l ia ca secretar în noua sa domnie din Moldova (în 1787). Le Chevalier l-a însoţit pe noul domn, dar foarte curând a fugit înspăimântat de dezordinele ortalelor la Iaşi şi a trecut prin Bucovina spre Franţa la începutul anului 1788. Nu cunoaştem o relatare a sa directă asupra Moldovei.

Thomas Hope

Arhitect şi scriitor englez; a drumeţit în Orient începând din 1793 şi a trecut prin Ţara Românească în 1796, fără a lăsa vreo relatare asupra călătoriei sale. A scris însă un roman istoric, *Anastasius sau amintirile unui grec, scrise la sfârşitul secolului XVIII,* publicat la Londra în 1820, relatând peripeţiile eroului fictiv în principatul muntean în timpul domniei lui Nicolae Mavrogheni şi al războiului austro-ruso-turc din anii 1787–1791.

LISTA TRADUCĂTORILOR ŞI COLABORATORILOR

Pentru deosebirile dintre materialul lucrat de colectivul respectiv la Institutul de Istorie „N. Iorga", acum vreo treizeci de ani, şi cel ce a precedat publicarea sa de către Editura Academiei Române, trimitem la explicaţiile privind cele două faze, pe care le-am dat în volumele anterioare. Şi la volumul X, partea I şi a II-a, ţinem să amintim colaborarea membrilor plecaţi dintre noi.

Petre P. Panaitescu este prezent prin ajutorul dat în orice împrejurare şi prin versiunea sa a *Călătorilor poloni,* dintre care următorii intră în vol. X, partea I şi a II-a:

Solia lui Chrzanowski
Relaţia lui Dzieduzycki
Solia lui Malachowski
Trecerea lui Grabinski.

Ion Totoiu este prezent prin traduceri şi revizuiri din: germană, franceză, italiană şi maghiară, precum şi versiunile şi biografiile respective în prima formă. Îi datorăm (t = text; b = biografie):

t.b. F. W. von Bawr, text francez
t. – G. Lauterer, text german
t. – Fr. Mihanovits, text german
t.b. K. Redange, text german
t.b. H. v. Reimers, text german
t.b. Lehman, text german
t.b. Seipp, text german
t.b. Jenne-Lebprecht, text german
t.b. Gugomos, text german
t.b. S. Kisfáludi, text maghiar
t.b. A. Wolf, text german parţial
t. – Raicevich, din *Osservazioni*, text italian, text parţial

Membri ai colectivului

Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru

t.b. F. A. Minotto, traducere din italiană
t.b. Panzini, trad. din italiană
t. – D. Sestini, trad. din italiană
t.b. C. Ludolf, trad. din italiană
t.b. I. Mikoscha, trad. din germană
t.b. Magdeburg, trad. din germană
t.b. Brognard, trad. din germană
t. – Elias Abesci, trad. din engleză
t.b. L. Spallanzani, trad. din italiană
t. – Raicevich, trad. din italiană
t.b. Roger de Damas, trad. din franceză

t. – Armand Emmanuel du Plessis duce de Richelieu, trad. din franceză
t.b. Charles de Ligne, trad. din franceză, text parțial
t. – Langeron, trad. preluată din G. Bezviconi
t.b. Rostopcin, trad. preluată din G. Bezviconi
t.b. Townson, trad. din engleză, text parțial
t.b. W. Eton, trad. din engleză, text parțial
t. – Parant, trad. din franceză, text parțial
t.b. Björnstahl, trad. preluat din franceză
t. – Luca de Kiriko, trad. din franceză

Paul Cernovodeanu

t.b. Abdulkerim, trad. din engleză
t.b. K. Boscamp, trad. preluată din Veniamin Ciobanu
t.b. Arh. Maximilian Franz, text preluat din Costin Feneşan
– b. I. von Born, adaos la aparatul critic
t.b. L. d'Antraigues, trad. din franceză
t.b. M. d'Hauterive, trad. din franceză
t.b. J. B. Nayss, trad. din germană
t.b. Sir Sidney Smith, trad. din engleză
t.b. Medic anonim maghiar, trad. din germană
– b. Armand Emmanuel du Plessis, duce de Richelieu, text preluat din Andrei Pippidi
– b. Leyon Campenhausen, adaos la aparatul critic
– b. L. von Götze, adaos la aparatul critic
t.b. J. Sibthorp, trad. din engleză
t.b. J. Dallaway, trad. din engleză
t.b. R. Stockdale şi L. Wilbraham, trad. din engleză
t.b. Ph. Jackson, trad. din engleză
t.b. Koehler, trad. din engleză
– b. M. de Herbert-Rathkeal, trad. din italiană
t.b. J. B. Le Chevalier, trad. din franceză
t.b. Luigi Mayer, trad. din engleză
– b. Luca de Kiriko, adaos la aparatul critic
S-a ocupat de ilustrarea şi revizuirea generală a volumului

Maria Holban

t.b. N. Repnin, trad. din engleză
t.b. Carra, trad. din franceză
t. – I. von Born, trad. din germană
t.b. Fr. Griselini, trad. din germană (cu o confruntare a versiunii Bolocan cu cea a lui Feneşan)
t.b. St. Raicevich, trad. din italiană (pentru rapoartele sale din Hurmuzaki XIX_1 şi spicuiri din *Osservazioni)*)
t.b. Öchsner, trad. din germană
t.b. S. Laskarev, trad. din franceză, text parțial
t.b. J. Petty, trad. din engleză
t.b. La Fitte Clavé, trad. din franceză
t.b. Verne de Presle, trad. din franceză
t.b. J. Bentham, trad. din engleză
t.b. Lady Craven, trad. din engleză
t.b. Monnier, trad. din franceză
t.b. E. König, trad. din germană
t.b. Cyntznyo, trad. din germană
t.b. Contesa Golovin, trad. din franceză

t.b. Langeron, trad. din franceză (pagini din jurnalul prezenţei sale în Moldova în 1790)
t. – L. von Götze, trad. din germană
t.b. W. Hunter, trad. din engleză
t.b. Hofmannsegg, trad. din germană
t.b. Parant, trad. din franceză (rapoarte din Iaşi în odiseea arestării sale la debarcarea francezilor în Egipt)
t.b. Struve, trad. din germană (după textul autentic de la Gotha, 1801, şi nu după compilaţia informă a traducătorului francez din 1803)
t.b. A. Wolf, trad. din germană, text parţial
t.b. L. Hacquet, trad. din germană
t.b. Murhard, trad. din germană
t.b. Th. Hope, trad. din engleză

Nu semnalăm aici toate intervenţiile în text şi bibliografia (de ex. Sestini şi Spallanzani etc.) privind reducerile, îndreptările şi completările necesare în faza a doua a pregătirii pentru tipar, când mai toate biografiile au fost refăcute ca în volumele precedente, cu sprijinul şi de către P. Cernovodeanu

Colaboratori ocazionali

L. Demény

t.b. M. I. Kutuzov, trad. din rusă

† Herta Gündisch (Sibiu), transcriere text german inedit al lui L. von Götze

E. Lazea

t. – S. Laskarev, trad. din rusă
t. – I. Severin, trad. din rusă
t.b. I. Ghedevanişvili, trad. din rusă

Şerban Rădulescu-Zoner

t. – Leyon Pierce von Campenhausen, Rouseu. trad. din germană

† Cornelia Papacostea-Danielopolu

t.b. P. Kodrikas, trad. din greacă

† H. Dj. Siruni

t.b. PH. Argutian, trad. din armeană

Indicele a fost lucrat de Lucia Taftă şi Mariana Mihăilescu de la Institutul de Istorie „N. Iorga".

În final, ţinem să ne exprimăm deosebita recunoştinţă pentru ajutorul dezinteresat şi foarte competent dat de dna Niculina Florea din partea Editurii Academiei Române în procesul de tipărire al acestui volum şi încheierea cu succes a publicării prezentei colecţii.

HACQUET'S

neueste

physikalisch-politische Reisen

in

den Jahren 1788. und 1789.

durch

die Dacischen und Sarmatischen

oder

Nördlichen Karpathen.

Erster Theil.

Nürnberg,
im Verlag der Raspischen Buchhandlung
1790.

Foaia de titlu a lucrării lui Balthasar Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789...*, vol. I, Nürnberg, 1780 (Biblioteca Academiei Române, Carte rară II, 41971).

Boier din Moldova (gravură din lucrarea lui B. Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen...*, vol. I).

Boieroaică din Moldova (gravură din lucrarea lui B. Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen...*, vol. I).

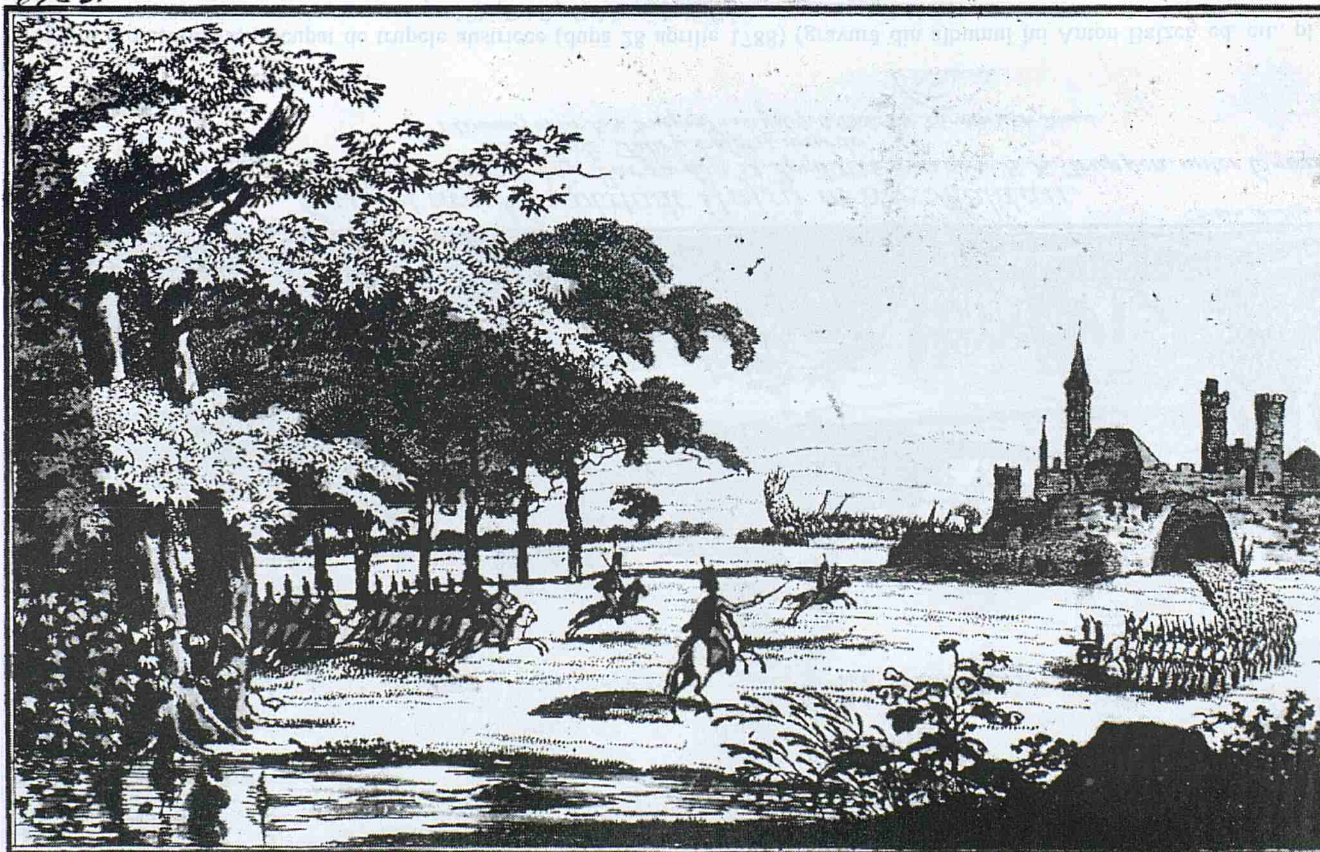
Ţăran moldovean (gravură din lucrarea lui B. Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen...*, vol. I).

Ţărancă moldovcancă (gravură din lucrarea lui B. Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen...*, vol. I).

Anmarsch des Grosveziers mit der Armée

Armata marelui vizir otoman în marş (1788), gravură de Löschenkohl (Biblioteca Academiei Române (BAR), Cabinetul de stampe cota: GA 18 III/Löschenkohl 1).

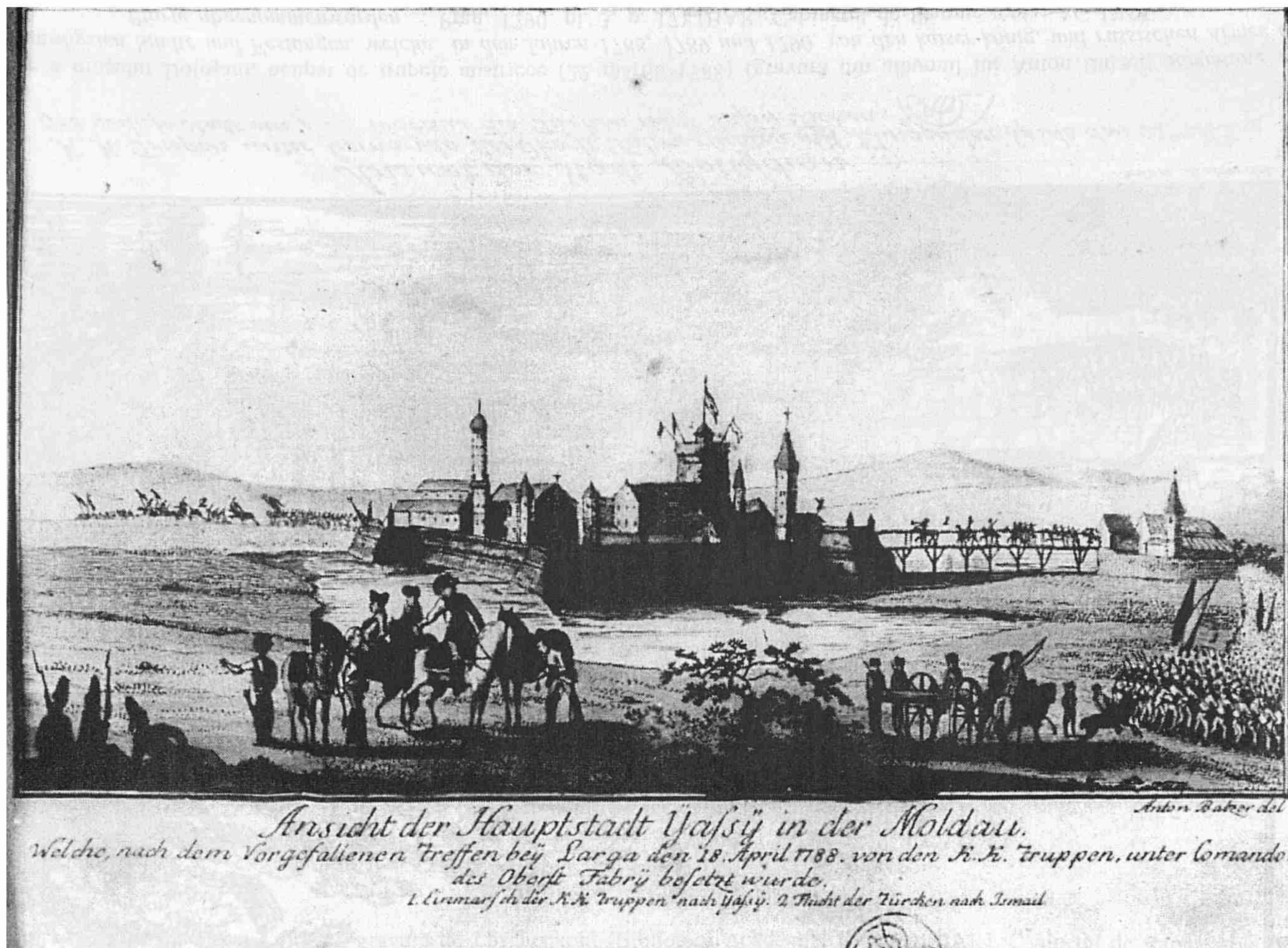

Anton Balzer del

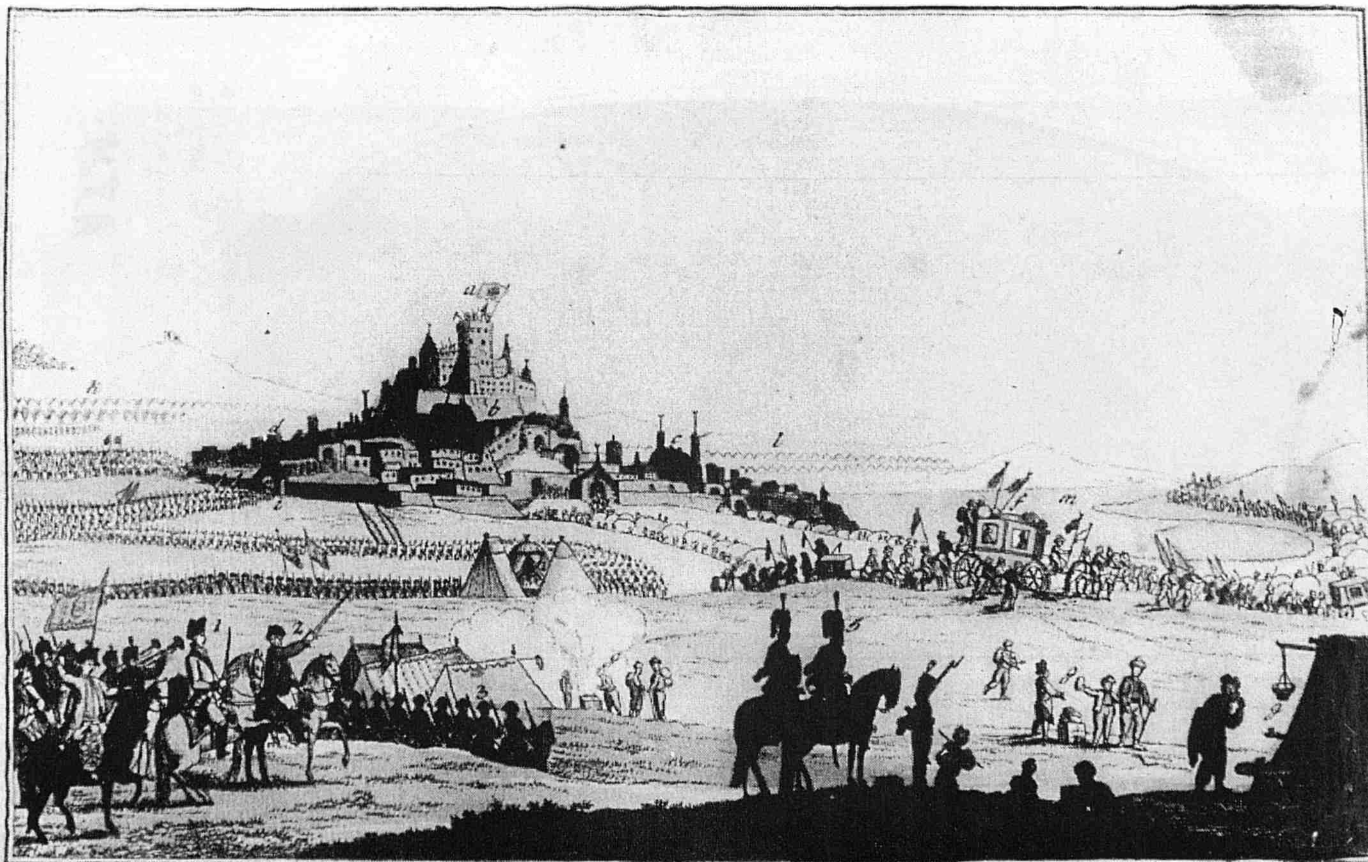
Ansicht der Stadt Botuschan.

Die K. K. Trupen unter Comando des Oberst Fabry rückten mit klingenden Spiele den 22ten März 1788 in diese Stadt ein; woraus die Türken nach Jassy Flohen.

Vedere a oraşului Botoşani, ocupat de trupele austriece (22 martie 1788) (gravură din albumul lui Anton Balzer, *Sammlung der merkwurdigsten Städte und Festungen, welche in den Jahren 1788, 1789 und 1790, von den kaiser-könig, und russischen Armee des Pforte abgenommenworden*..., Prag, 1790, pl. 3, p. 17) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG I/19).

Vedere a oraşului Iaşi, ocupat de trupele austriece (după 28 aprilie 1788) (gravură din albumul lui Anton Balzer, ed. cit., pl. 4, p. 18) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG /19).

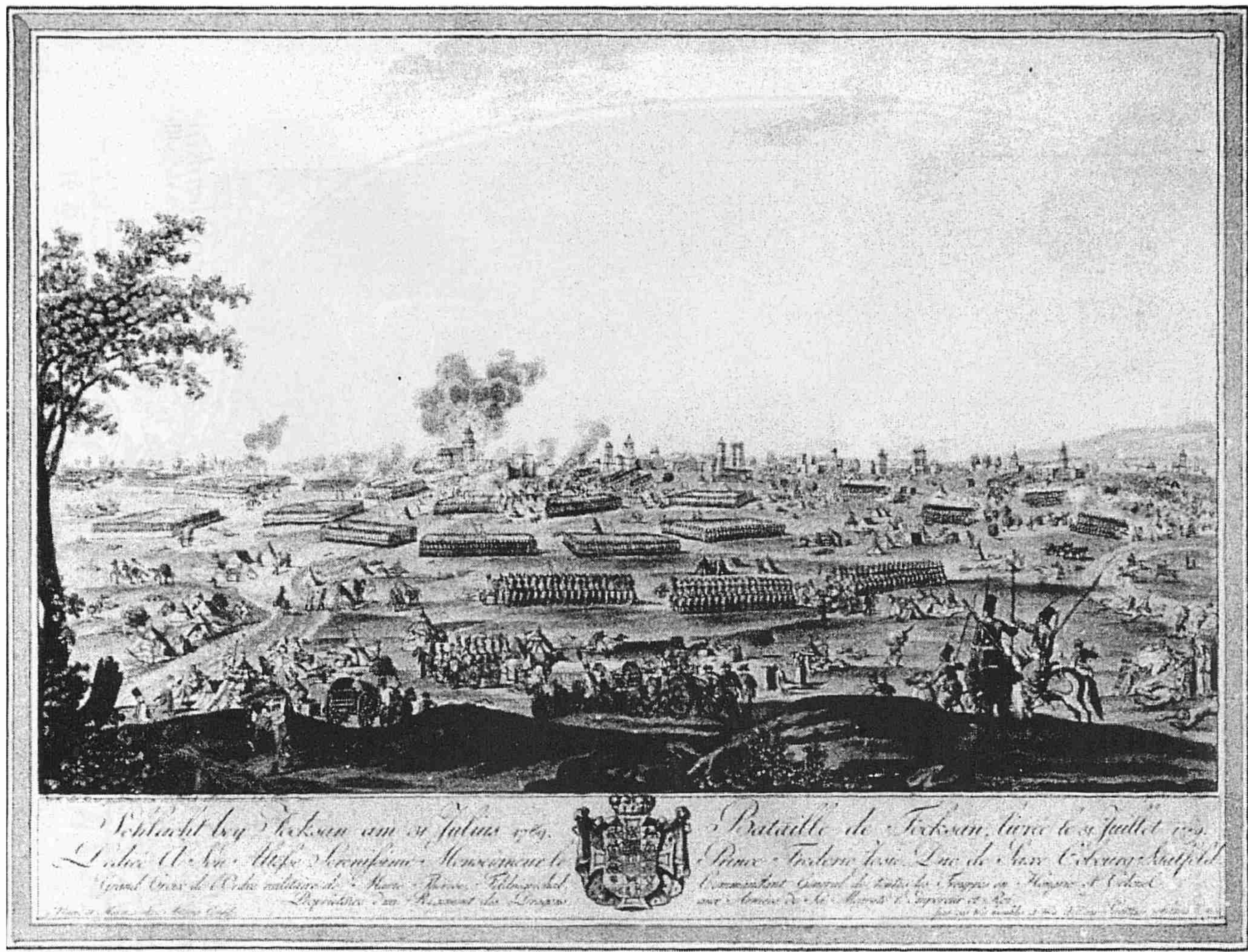
Ocuparea orașului și cetății Hotin de către trupele ruse la 29 septembrie 1788 (gravură din albumul lui Anton Balzer, ed. cit., pl. 11, p. 37) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG/19).

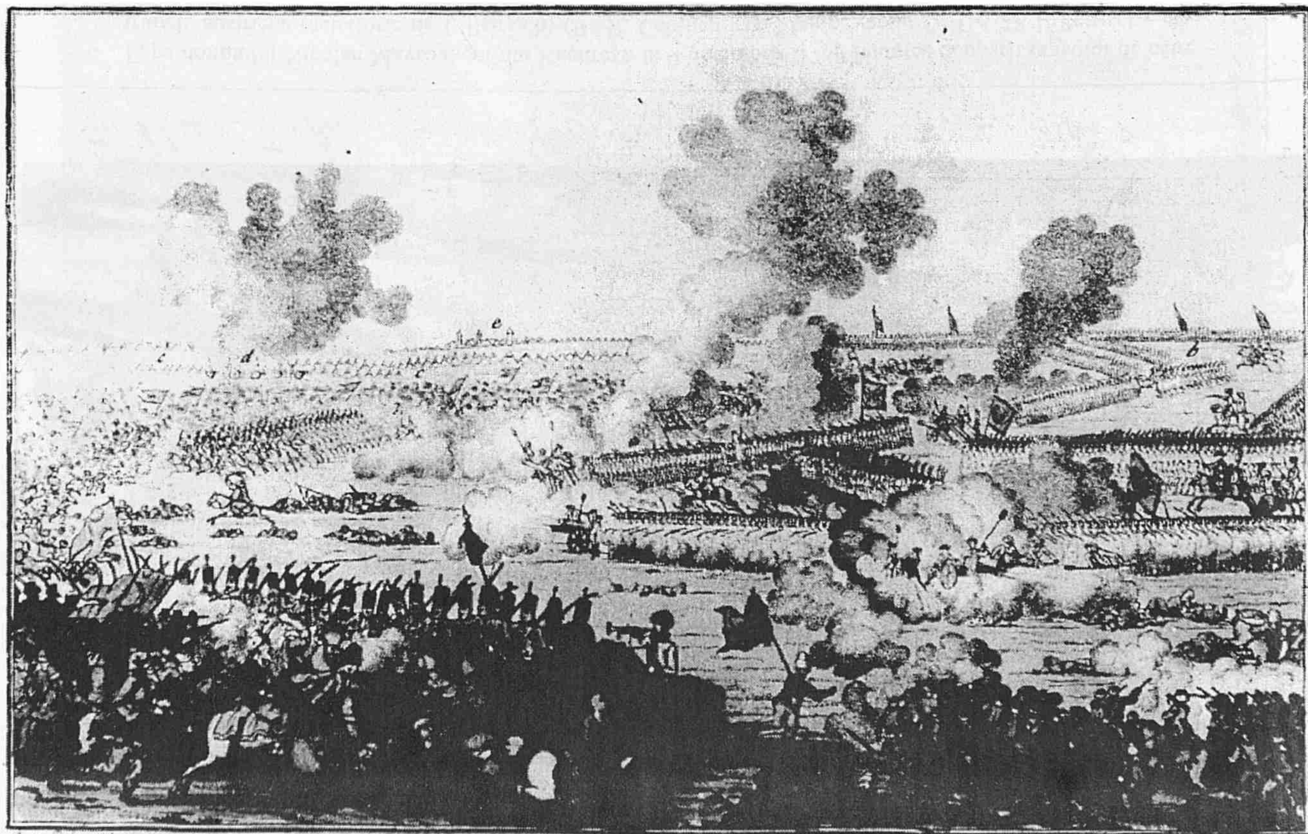
Feldmareşalul principe Friedrich Josias de Saxa-Coburg-Saalfeld, generalissimul trupelor austriece (gravură de J. E. Mansfeld) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: Dr – GA 18/I Mansfeld, I G. I).

Kneazul Grigori Aleksandrovici Potemkin, generalissimul trupelor ruse (gravură de Robert Brichet) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: GF 18 I Brichet, R. 1).

Bătălia de la Focşani din 31 iulie 1789 câştigată de trupele austriece asupra oştirii otomane (gravură din albumul lui Anton Balzer, *ed. cit.*, pl. 22, p. 14) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG I/19).

Bătălia de la Râmnic din 22 septembrie 1789, câștigată de trupele imperiale austriece și ruse, comandate de feldmareșalul principe F. J. de Saxa-Coburg și generalul conte A. V. Suvorov, împotriva oștilor otomane, conduse de marele vizir Küčük Hassan pașa (gravură din albumul lui Anton Balzer, *ed. cit.*, pl. 23, p. 19) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG I 19).

Fuga domnului Nicolae Mavrogheni din Bucureşti la 9 noiembrie 1789 înaintea ocupării oraşului de către trupele austriece (acuaforte de I. Petrisch) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: Dr-GA 18 II/Petrisch 1).

Intrarea trupelor asutriece, sub comanda feldmareşalului principe Fr. J. de Saxa-Coburg, în Bucureşti la 10 noiembrie 1789 (acuaforte de I. Petrisch) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: Dr-GA 18 II/Petrisch 2).

Ligne

Principele Charles de Ligne (reproducere din Marthe Oulié, *Le Prince de Ligne,* Paris, 1926, frontispiciu; cota: BAR II 390519).

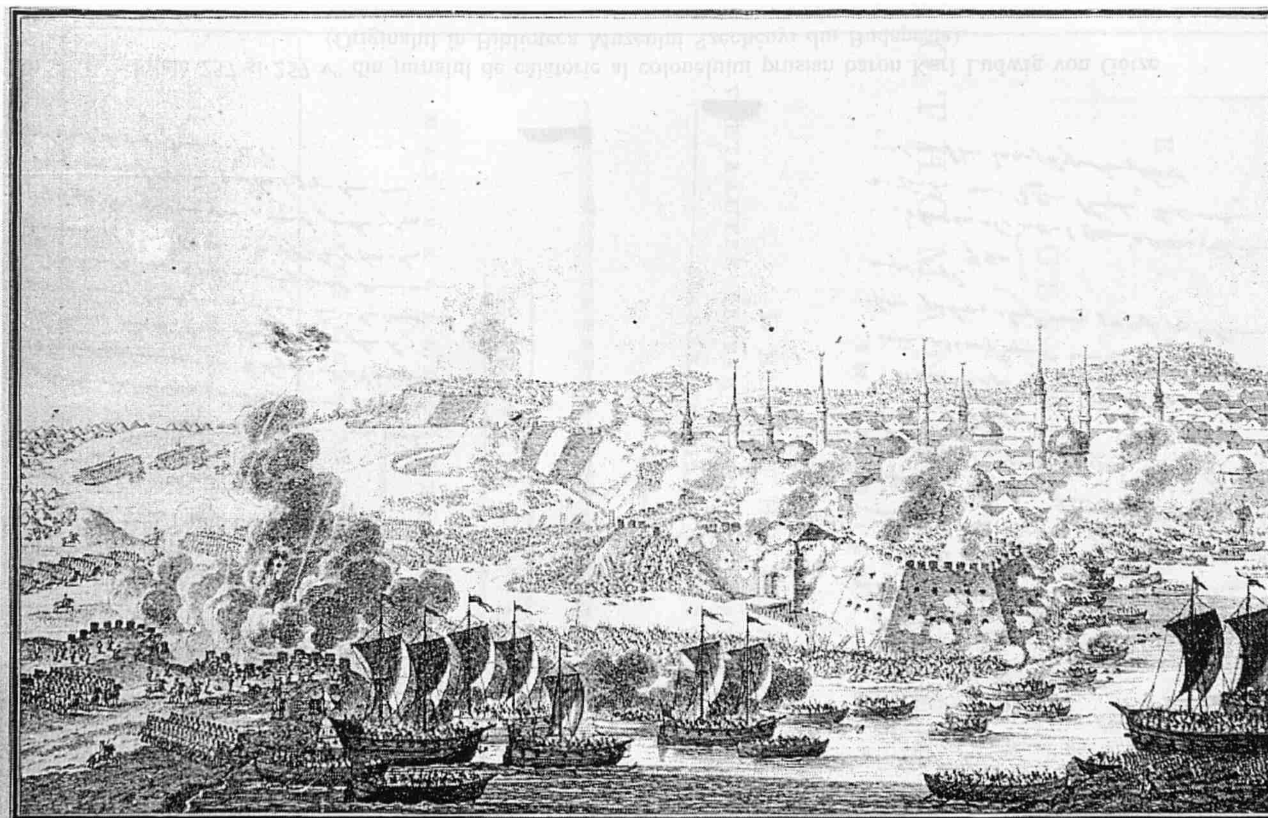

Generalul conte Aleksandr Vasilievici Suvorov-Rymniski (gravură de W. Ridley)
(BAR, Cabinetul de Stampe, cota· GE 18I Ridley W. 1).

Generalul conte Alexandre Andrault, conte de Langeron, combatant în armata rusă (gravură contemporană) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: Vilyn 1).

Cucerirea cetății Ismail de trupele ruse sub comanda lui A. V. Suvorov la 22 decembrie 1790 (acuaforte de Schütz) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: Dr. GA 18 I Schütz, C 1).

Filele 257 şi 257 v° din jurnalul de călătorie al colonelului prusian baron Karl Ludwig von Götze (Originalul în Biblioteca Muzeului Széchényi din Budapesta).

R E I S E

DER

RUSSISCH-KAISERLICHEN

AUSSERORDENTLICHEN

GESANDTSCHAFT

AN DIE

OTHOMANISCHE PFORTE

IM JAHR 1793.

DREI THEILE

VERTRAUTER BRIEFE EINES EHSTLÄNDERS AN EINEN SEINER FREUNDE IN REVAL.

MIT KUPFERN UND EINER KARTE.

ERSTER THEIL.

MIT BEWILLIGUNG DER CENSUR.

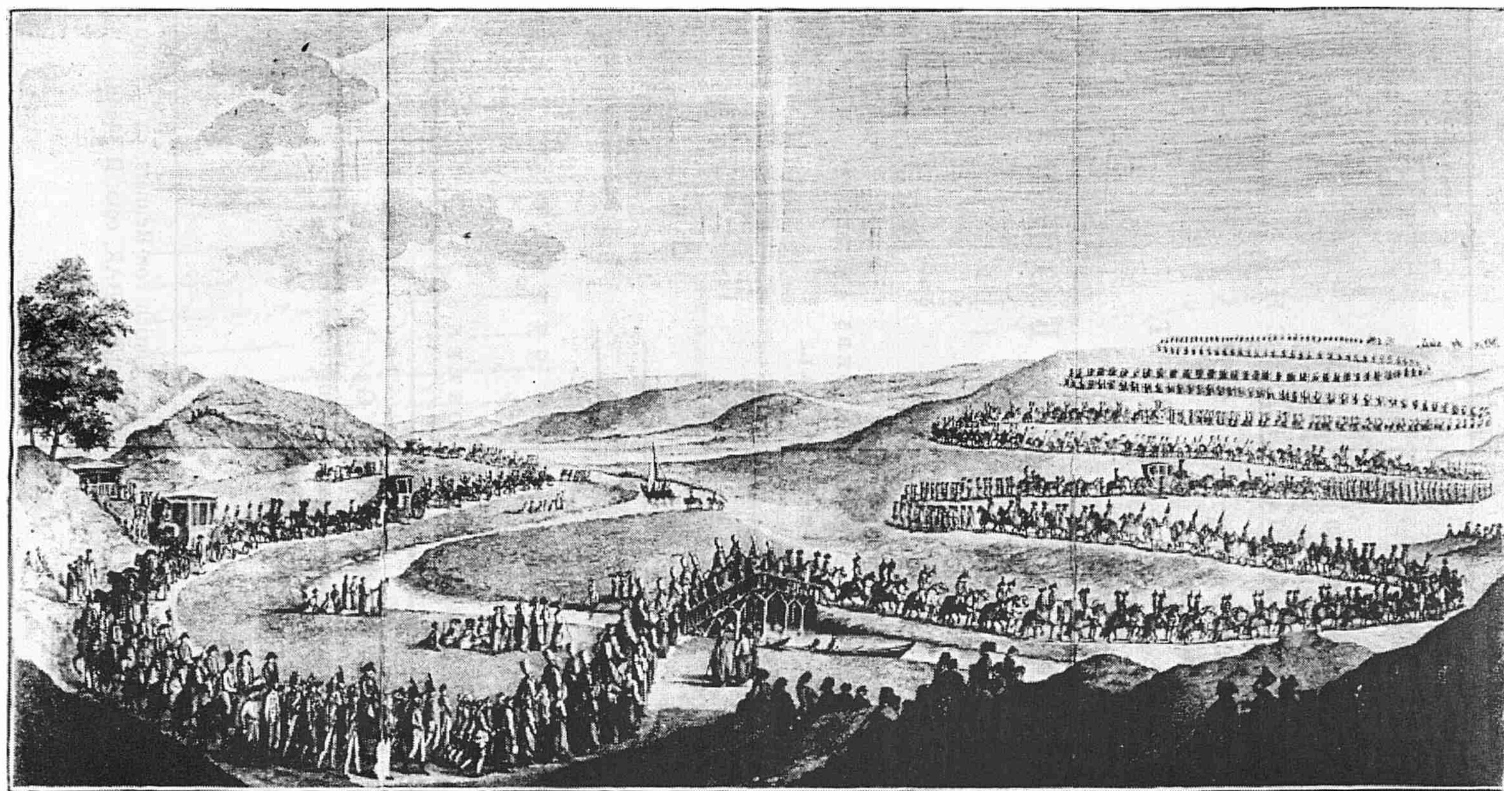
AUF KAISERLICHE KOSTEN.

ST. PETERSBURG,

GEDRUCKT IN DER SCHNOORSCHEN BUCHDRUCKEREI.

1803.

Foaia de titlu a jurnalului de călătorie a diplomatului Heinrich von Reimers, ca membru al ambasadei extraordinare ruse la Constantinopol în 1793 (BAR, cota: II 34648).

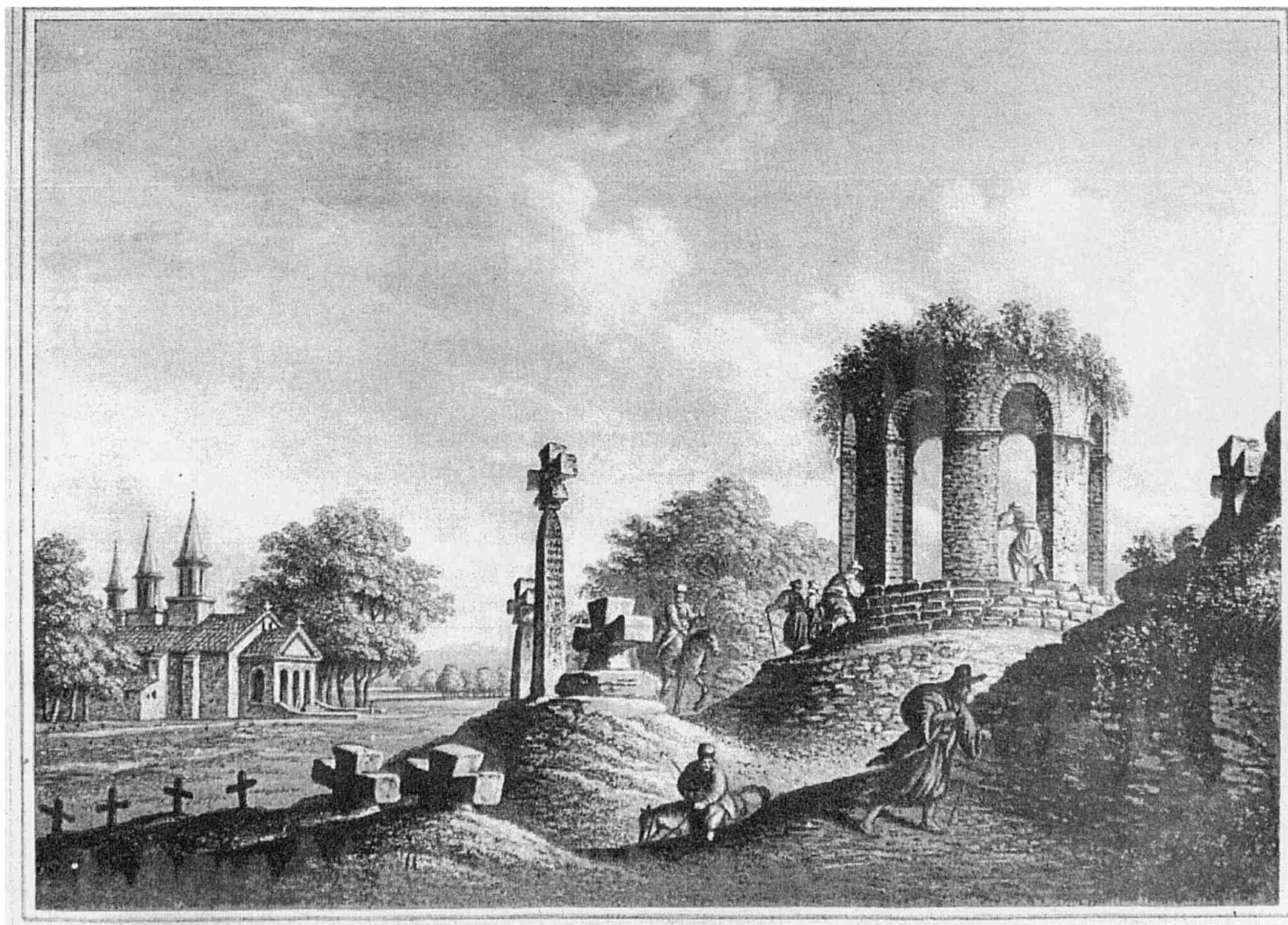
Cortegiul ambasadei ruse a lui M. I. Kutuzov din 1793 în drum spre Constantinopol (gravură din *Reise der russich-kaiserlichen... Gesandschaft an die Othomanische Pforte im Jahr 1793*, St. Petersburg 1803) (BAR, cota: II 34648).

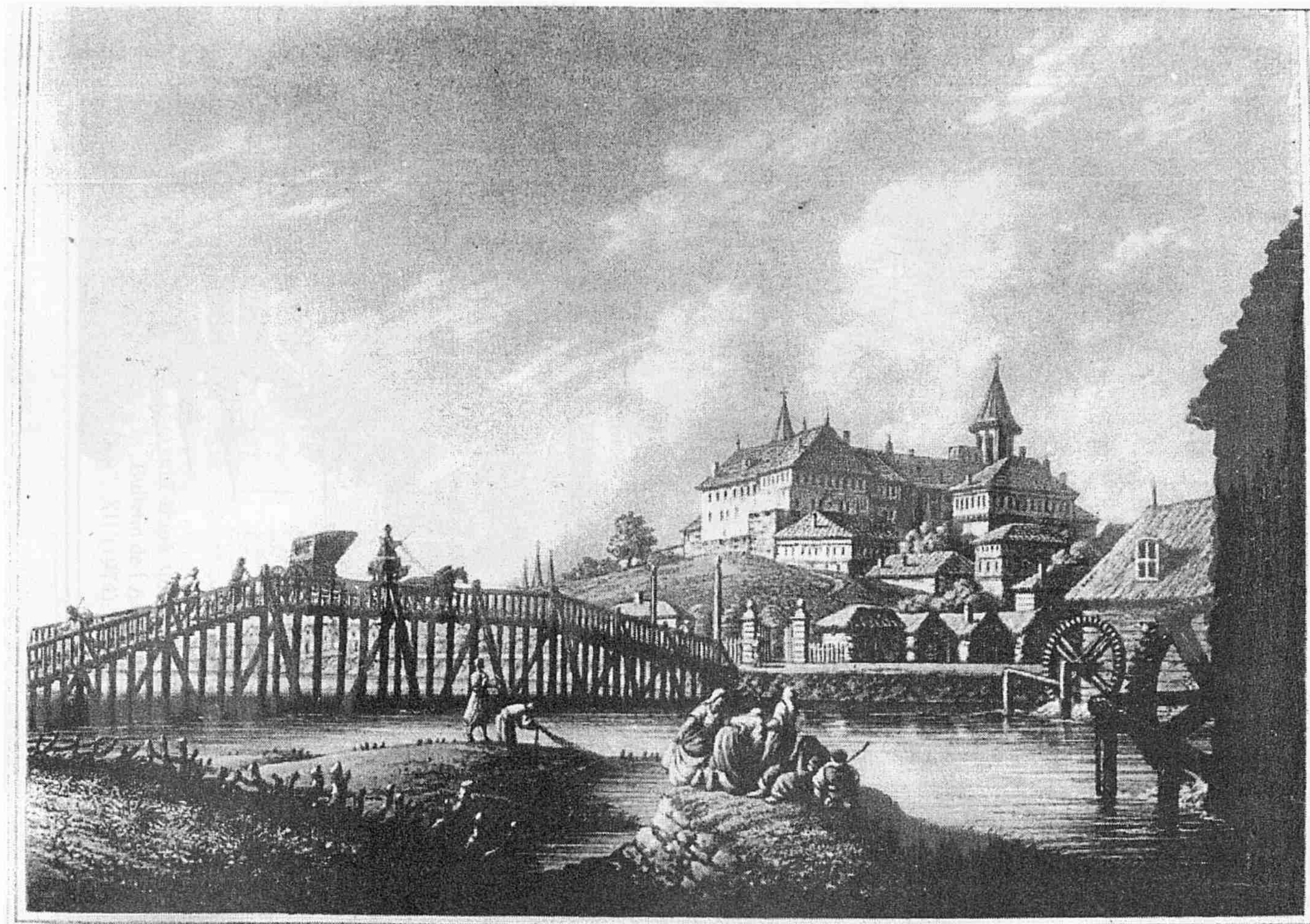
Contele general Mihail Ilarionovici Kutuzov, ambasador extraordinar al Rusiei la Poarta otomană în 1793 (gravură contemporană) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: GS I 92 47 K).

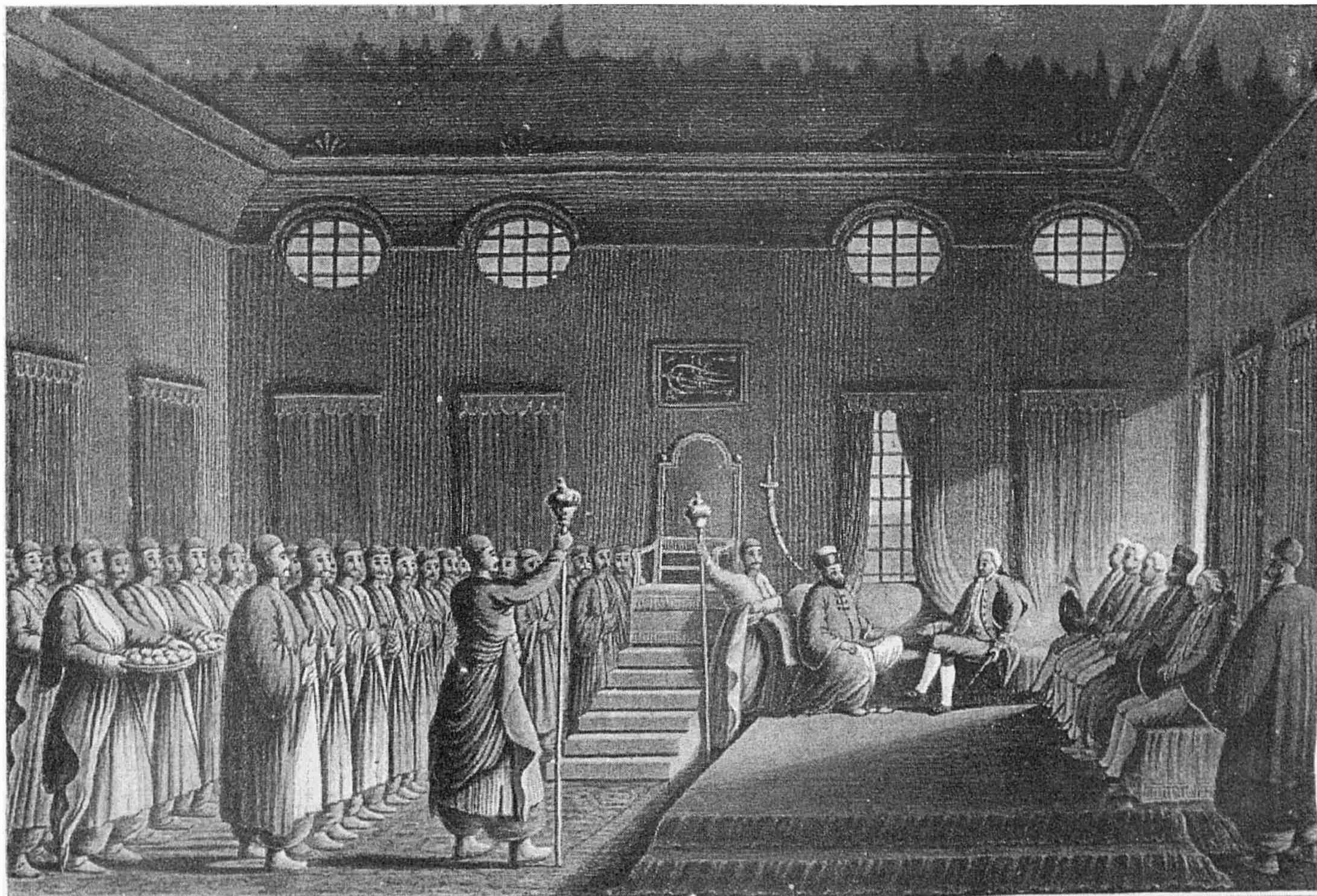
Sir William Sidney Smith (gravură după un desen de Hennequin) (reproducere după Trevor J. Hope în „Bulletin de l'Association Internationale d'études du sud-est européen", XII (1974), nr. 1, p. 244).

Vedere lângă București (gravură de Luigi Mayer din albumul *Views of the Ottoman Empire...*, London, 1801, pl. 7) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG IV 225).

Vedere a ansamblului mănăstiresc de la Mihai Vodă şi a podului de peste Dâmboviţa (gravură de Luigi Mayer din albumul citat, pl. 8) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG IV 255).

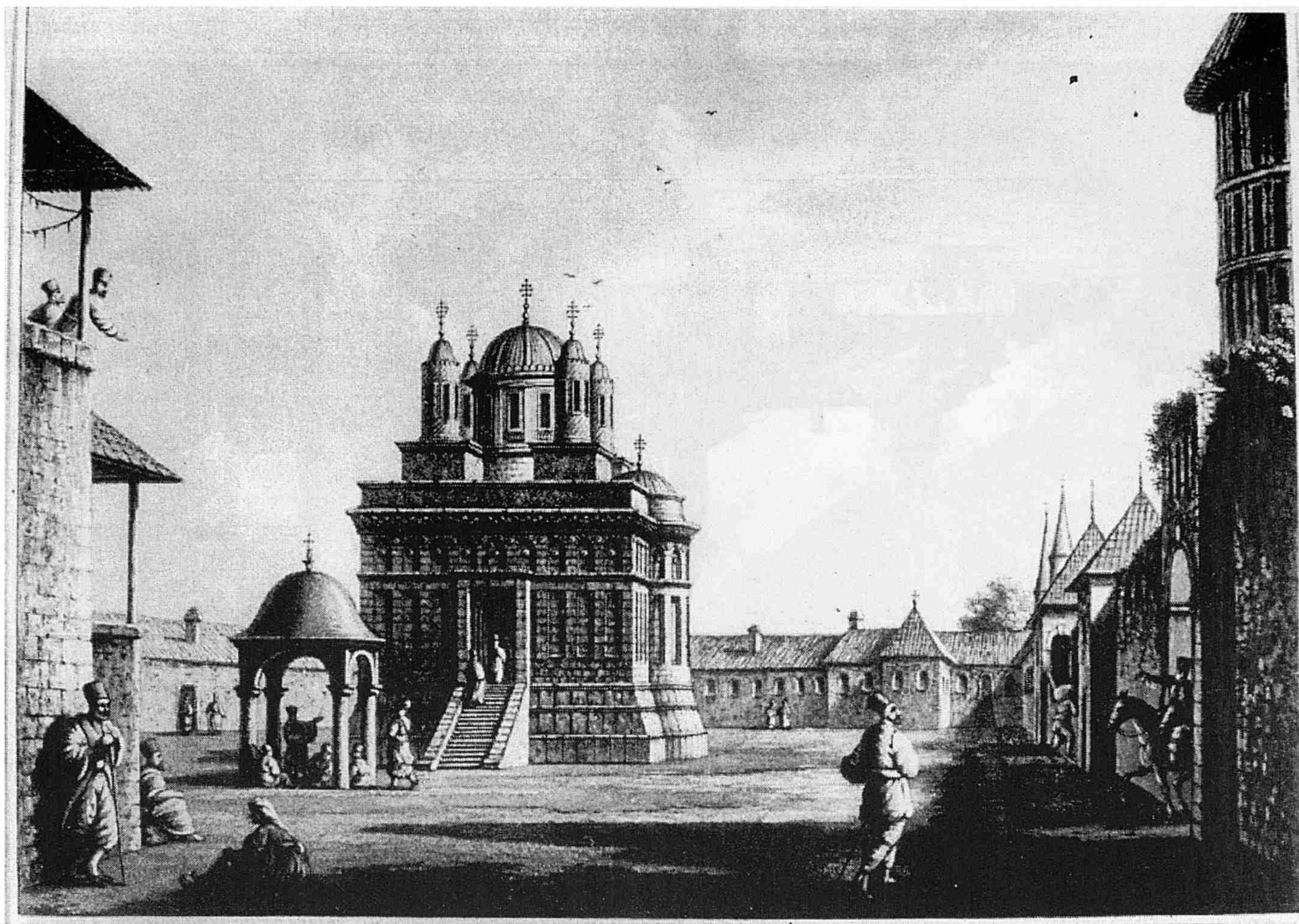
Primirea ambasadorului englez la Poartă Sir Robert Ainslie de către Alexandru Voda Moruzi al Ţării Româneşti (iulie 1794) la Palatul domnesc din Bucureşti (gravură de Luigi Mayer din albumul citat, pl. 9) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: Dr. GE 18 II/Watts, W. 1).

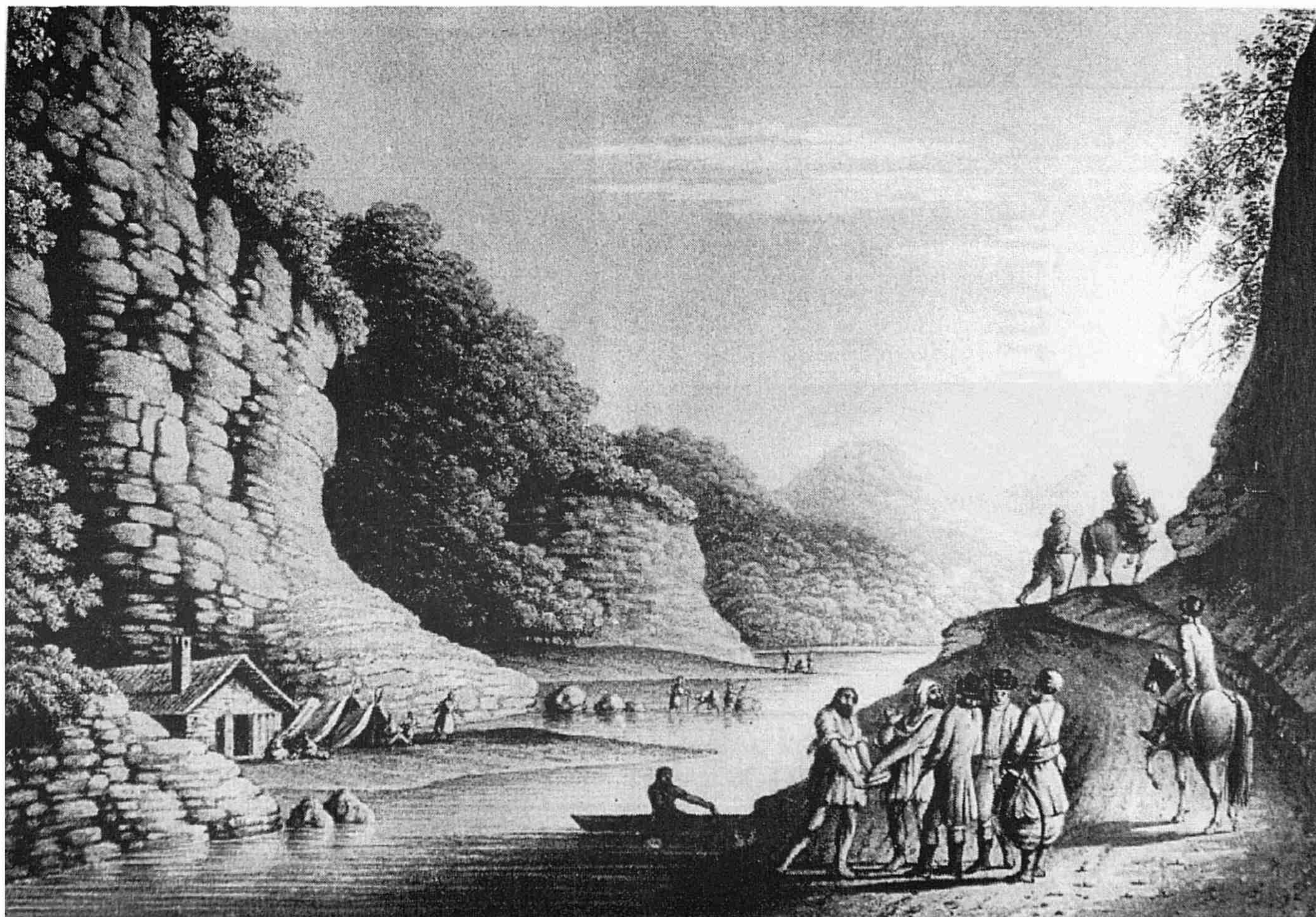
Vedere a oraşului Piteşti (gravură de Luigi Mayer din albumul citat, pl. 4) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG IV 255).

Intrarea la mănăstirea lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş (gravură de Luigi Mayer din albumul citat, pl. 6) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG IV 255).

Vedere a mănăstirii lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş (gravură de Luigi Mayer din albumul citat, pl. 5) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG IV 255).

Vedere de pe Olt (gavură de Luigi Mayer din albumul citat, pl. 3) (BAR, Cabinetul de Stampe, cota: AG IV 255).

John Sibthorp (portret în ulei la School of Botany, Univ. of Oxford) (reproducere după Trevor J. Hope, *John Sibthrop's last expedition to the Balkans* în RESEE, XII (1974), nr. 1, p. 89).

James Dallaway (portret la Museum and Art Gallery, Plymouth) (reproducere după Trevor J. Hope, *op. cit.*, p. 90).

Beiträge
zu einer statistisch-historischen
Beschreibung
des
Fürstenthums Moldau,
von
Andreas Wolf,
der Arzneigelahrheit Doctor, ausübendem Arzte zu Hermannstadt, und der Königlichen Großbritannischen Societät der Wissenschaften in Göttingen correspondirendem Mitgliede.

Erster Theil.

Hermannstadt.
Bei Martin Hochmeister, K. K. privilegirtem Dikasterial-Buchdrucker und Buchhändler. 1805.

Foaia de titlu a cărţii medicului Andreas Wolf, *Beschreibung des Fürstenthums Moldau,* vol. I; Hermannstadt, 1805 (BAR, cota: I 83322).

Iacov al II-lea Stamati, mitropolit al Moldovei (1793 1803) (gravură în A. Wolf, *op. cit.*, pl. F) (BAR, cota: I 83322).

Alexandru Moruzi, domn al Țării Românești (1793–1796, 1799 1801) (reproducere după N. Iorga, *Portretele domnilor români,* Sibiu, 1930, pl. 184).

Constantin Ipsilanti, domn al Moldovei (1799 1801) (reproducere după N. Iorga, *op. cit.*, pl. 192).

INDICE

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

Ș

T

Ţ

U

V

W

X

Y

Z

La perfectarea indicelui a contribuit şi dr. Sever Mircea Catalan.

TABLA DE MATERII

TEXTE INDIRECTE

TEXTE ORIGINALE

*

ISBN 973-27-0808-5
973-27-0788-7